๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ขุทฺทกนิกาเย

อปทาน-อฏฺฐกถา

(ปฐโม ภาโค)

คนฺถารมฺภกถา

วนฺทิตฺวา สิรสา เสฏฺฐํ, พุทฺธมปฺปฏิปุคฺคลํ;
เญยฺยสาครมุตฺติณฺณํ, ติณฺณํ สํสารสาครํ๚

ตเถว ปรมํ สนฺตํ, คมฺภีรํ ทุทฺทสํ อณุํ;
ภวาภวกรํ สุทฺธํ, ธมฺมํ สมฺพุทฺธปูชิตํ๚

ตเถว อนฆํ สงฺฆํ, อสงฺคํ สงฺฆมุตฺตมํ;
อุตฺตมํ ทกฺขิเณยฺยานํ, สนฺตินฺทฺริยมนาสวํ๚

กเตน ตสฺส เอตสฺส, ปณาเมน วิเสสโต;
รตนตฺตเย วิเสเสน, วิเสสสฺสาทเรน เม๚

เถเรหิ ธีรธีเรหิ, อาคมญฺญูหิ วิญฺญุภิ;
‘‘อปทานฏฺฐกถา ภเนฺต, กาตพฺพา’’ติ วิเสสโต๚
ปุนปฺปุนาทเรเนว, ยาจิโตหํ ยสสฺสิภิ;
ตสฺมาหํ สาปทานสฺส, อปทานสฺสเสสโต๚

วิเสสนยทีปสฺส, ทีปิสฺสํ ปิฏกตฺตเย;
ยถา ปาฬินเยเนว, อตฺถสํวณฺณนํ สุภํ๚

เกน กตฺถ กทา เจตํ, ภาสิตํ ธมฺมมุตฺตมํ;
กิมตฺถํ ภาสิตเญฺจตํ, เอตํ วตฺวา วิธึ ตโต๚

นิทาเนสุ โกสลฺลตฺถํ, สุขุคฺคหณธารณํ;
ตสฺมา ตํ ตํ วิธึ วตฺวา, ปุพฺพาปรวิเสสิตํ๚

ปุรา สีหฬภาสาย, โปราณฏฺฐกถาย จ;
ฐปิตํ ตํ น สาเธติ, สาธูนํ อิจฺฉิติจฺฉิตํ๚

ตสฺมา ตมุปนิสฺสาย, โปราณฏฺฐกถานยํ;
วิวชฺชตฺวา วิรุทฺธตฺถํ, วิเสสตฺถํ ปกาสยํ;
วิเสสวณฺณนํ เสฏฺฐํ, กริสฺสามตฺถวณฺณนนฺติ๚

นิทานกถา

“เกน กตฺถ กทา เจตํ, ภาสิตํ ธมฺมมุตฺตม”นฺติ จ, “**กริสฺสามตฺถวณฺณน**”นฺติ จ ปฏิญฺญาตตฺตา สา ปนายํ อปทานสฺสตฺถวณฺณนา ทูเรนิทานํ, อวิทูเรนิทานํ, สนฺติเกนิทานนฺติ อิมานิ ตีณิ นิทานานิ ทเสฺสตฺวา วณฺณิยมานา เย นํ สุณนฺติ, เตหิ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย วิญฺญาตตฺตา ยสฺมา สุฏฺฐุ วิญฺญาตา นาม โหติ, ตสฺมา นํ ตานิ นิทานานิ ทเสฺสตฺวาว วณฺณยิสฺสามฯ

ตตฺถ อาทิโต ตาว เตสํ นิทานานํ ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ ทีปงฺกรปาทมูลสฺมิญฺหิ กตาภินีหารสฺส มหาสตฺตสฺส ยาว เวสฺสนฺตรตฺตภาวา จวิตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติ, ตาว ปวโตฺต กถามโคฺค **ทูเรนิทานํ** นามฯ ตุสิตภวนโต ปน จวิตฺวา ยาว โพธิมเณฺฑ สพฺพญฺญุตปฺปตฺติ, ตาว ปวโตฺต กถามโคฺค **อวิทูเรนิทานํ** นามฯ **สนฺติเกนิทานํ** ปน เตสุ เตสุ ฐาเนสุ วิหรโต ตสฺมึ ตสฺมึเยว ฐาเน ลพฺภตีติฯ

๑. ทูเรนิทานกถา

ตตฺริทํ **ทูเรนิทานํ** นาม – อิโต กิร กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขยฺยานํ มตฺถเก **อมรวตี** นาม นครํ อโหสิฯ ตตฺถ **สุเมโธ** นาม พฺราหฺมโณ ปฏิวสติ, อุภโต สุชาโต มาติโต จ ปิติโต จ, สํสุทฺธคหณิโก ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา, อกฺขิโตฺต อนุปกุฏฺฐ ชาติวาเทน, อภิรูโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคโตฯ โส อญฺญํ กมฺมํ อกตฺวา พฺราหฺมณสิปฺปเมว อุคฺคณฺหิฯ ตสฺส ทหรกาเลเยว มาตาปิตโร กาลมกํสุฯ อถสฺส ราสิวฑฺฒโก อมโจฺจ อายโปตฺถกํ อาหริตฺวา สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาทิภริเต คเพฺภ วิวริตฺวา ‘‘เอตฺตกํ เต, กุมาร, มาตุ สนฺตกํ, เอตฺตกํ ปิตุ สนฺตกํ, เอตฺตกํ อยฺยกปยฺยกาน’’นฺติ ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา ธนํ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘เอตํ ปฏิปชฺชาหี’’ติ อาหฯ **สุเมธปณฺฑิโต** จิเนฺตสิ – ‘‘อิมํ ธนํ สํหริตฺวา มยฺหํ ปิตุปิตามหาทโย ปรโลกํ คจฺฉนฺตา เอกกหาปณมฺปิ คเหตฺวา น คตา, มยา ปน คเหตฺวา คมนการณํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ, โส รโญฺญ อาโรเจตฺวา นคเร เภรึ จราเปตฺวา มหาชนสฺส ทานํ ทตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ อิมสฺส ปนตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ อิมสฺมึ ฐาเน สุเมธกถา กเถตพฺพา ฯ สา ปเนสา กิญฺจาปิ พุทฺธวํเส นิรนฺตรํ อาคตาเยว, คาถาพเนฺธน ปน อาคตตฺตา น สุฏฺฐุ ปากฏา, ตสฺมา ตํ อนฺตรนฺตรา คาถาสมฺพนฺธทีปเกหิ วจเนหิ สทฺธึ กเถสฺสามฯ

สุเมธกถา

กปฺปสตสหสฺสาธิกานญฺหิ จตุนฺนํ อสเงฺขยฺยานํ มตฺถเก ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตํ ‘‘อมรวตี’’ติ จ ‘‘อมร’’นฺติ จ ลทฺธนามํ นครํ อโหสิ, ยํ สนฺธาย **พุทฺธวํเส** วุตฺตํ –

‘‘กเปฺป จ สตสหเสฺส, จตุโร จ อสงฺขิเย;
อมรํ นาม นครํ, ทสฺสเนยฺยํ มโนรมํ;
ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตํ, อนฺนปานสมายุต’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๑-๒);

ตตฺถ **ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตนฺ**ติ หตฺถิสเทฺทน อสฺสสเทฺทน รถสเทฺทน เภริสเทฺทน มุทิงฺคสเทฺทน วีณาสเทฺทน คีตสเทฺทน สงฺขสเทฺทน สมฺมสเทฺทน ตาฬสเทฺทน ‘‘อสฺนาถ ปิวถ ขาทถา’’ติ ทสเมน สเทฺทนาติ อิเมหิ ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตํ อโหสิฯ เตสํ ปน สทฺทานํ เอกเทสเมว คเหตฺวา –

‘‘หตฺถิสทฺทํ อสฺสสทฺทํ, เภริสงฺขรถานิ จ;
ขาทถ ปิวถ เจว, อนฺนปาเนน โฆสิต’’นฺติฯ –

พุทฺธวํเส (พุ. วํ. ๒.๓-๕) อิมํ คาถํ วตฺวา –

‘‘นครํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนํ, สพฺพกมฺมมุปาคตํ;
สตฺตรตนสมฺปนฺนํ, นานาชนสมากุลํ;
สมิทฺธํ เทวนครํว, อาวาสํ ปุญฺญกมฺมินํฯ

‘‘นคเร อมรวติยา, สุเมโธ นาม พฺราหฺมโณ;
อเนกโกฏิสนฺนิจโย, ปหูตธนธญฺญวาฯ

‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
ลกฺขเณ อิติหาเส จ, สธมฺเม ปารมึ คโต’’ติฯ – วุตฺตํ;

อเถกทิวสํ โส สุเมธปณฺฑิโต อุปริปาสาทวรตเล รโหคโต หุตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน เอวํ จินฺเตสิ – ‘‘ปุนพฺภเว, ปณฺฑิต, ปฏิสนฺธิคฺคหณํ นาม ทุกฺขํ, ตถา นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สรีรสฺส เภทนํ, อหญฺจ ชาติธมฺโม, ชราธมฺโม, พฺยาธิธมฺโม, มรณธมฺโม, เอวํภูเตน มยา อชาตึ อชรํ อพฺยาธึ อมรณํ อทุกฺขํ สุขํ สีตลํ อมตมหานิพฺพานํ ปริเยสิตุํ วฏฺฏติฯ อวสฺสํ ภวโต มุจฺจิตฺวา นิพฺพานคามินา เอเกน มเคฺคน ภวิตพฺพ’’นฺติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘รโหคโต นิสีทิตฺวา, เอวํ จินฺเตสหํ ตทา;
ทุโกฺข ปุนพฺภโว นาม, สรีรสฺส จ เภทนํฯ

‘‘ชาติธโมฺม ชราธโมฺม, พฺยาธิธโมฺม สหํ ตทา;
อชรํ อมรํ เขมํ, ปริเยสิสฺสามิ นิพฺพุตึฯ

‘‘ยํนูนิมํ ปูติกายํ, นานากุณปปูริตํ;
ฉฑฺฑยิตฺวาน คเจฺฉยฺยํ, อนเปโกฺข อนตฺถิโกฯ

‘‘อตฺถิ เหหิติ โส มโคฺค, น โส สกฺกา น เหตุเย;
ปริเยสิสฺสามิ ตํ มคฺคํ, ภวโต ปริมุตฺติยา’’ติฯ

ตโต อุตฺตริปิ เอวํ จินฺเตสิ – ‘‘ยถา หิ โลเก ทุกฺขสฺส ปฏิปกฺขภูตํ สุขํ นาม อตฺถิ, เอวํ ภเว สติ ตปฺปฏิปเกฺขน วิภเวนาปิ ภวิตพฺพํฯ ยถา จ อุเณฺห สติ ตสฺส วูปสมภูตํ สีตลมฺปิ อตฺถิ, เอวํ ราคคฺคิอาทีนํ วูปสเมน นิพฺพาเนนาปิ ภวิตพฺพํฯ ยถา นาม ปาปสฺส ลามกสฺส ธมฺมสฺส ปฏิปกฺขภูโต กลฺยาโณ อนวชฺชภูโต ธโมฺมปิ อตฺถิเยว, เอวเมว ปาปิกาย ชาติยา สติ สพฺพชาติเขปนโต อชาติสงฺขาเตน นิพฺพาเนนาปิ ภวิตพฺพเมวา’’ติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ยถาปิ ทุเกฺข วิชฺชเนฺต, สุขํ นามปิ วิชฺชติ;
เอวํ ภเว วิชฺชมาเน, วิภโวปิจฺฉิตพฺพโกฯ

‘‘ยถาปิ อุเณฺห วิชฺชเนฺต, อปรํ วิชฺชติ สีตลํ;
เอวํ ติวิธคฺคิ วิชฺชเนฺต, นิพฺพานมฺปิจฺฉิตพฺพกํฯ

‘‘ยถาปิ ปาเป วิชฺชเนฺต, กลฺยาณมฺปิ วิชฺชติ;
เอวเมว ชาติ วิชฺชเนฺต, อชาติปิจฺฉิตพฺพก’’นฺติฯ

อปรมฺปิ จิเนฺตสิ – ‘‘ยถา นาม คูถราสิมฺหิ นิมุเคฺคน ปุริเสน ทูรโตว ปญฺจวณฺณปทุม สญฺฉนฺนํ มหาตฬากํ ทิสฺวา ‘กตเรน นุ โข มเคฺคน เอตฺถ คนฺตพฺพ’นฺติ ตํ ตฬากํ คเวสิตุํ ยุตฺตํฯ ยํ ตสฺส อคเวสนํ, น โส ตฬากสฺส โทโส, ปุริสเสฺสว โทโสฯ เอวํ กิเลสมลโธวเน อมต มหานิพฺพานตฬาเก วิชฺชเนฺต ยํ ตสฺส อคเวสนํ, น โส อมตมหานิพฺพานตฬากสฺส โทโส, ปุริสเสฺสว โทโสฯ ยถา จ โจเรหิ สมฺปริวาริโต ปุริโส ปลายนมเคฺค วิชฺชมาเนปิ สเจ น ปลายติ, น โส มคฺคสฺส โทโส, ปุริสเสฺสว โทโสฯ เอวเมว กิเลเสหิ ปริวาเรตฺวา คหิตสฺส ปุริสสฺส วิชฺชมาเนเยว นิพฺพานคามิมฺหิ สิเว มเคฺค มคฺคสฺส อคเวสนํ นาม น มคฺคสฺส โทโส, ปุริสเสฺสว โทโสฯ ยถา จ พฺยาธิปีฬิโต ปุริโส วิชฺชมาเน พฺยาธิติกิจฺฉเก เวเชฺช สเจ ตํ เวชฺชํ คเวสิตฺวา พฺยาธึ น ติกิจฺฉาเปติ, น โส เวชฺชสฺส โทโส, ปุริสเสฺสว โทโสฯ เอวเมว โย กิเลสพฺยาธิปีฬิโต กิเลสวูปสมมคฺคโกวิทํ วิชฺชมานเมว อาจริยํ น คเวสติ, ตเสฺสว โทโส, น กิเลสวินาสกสฺส อาจริยสฺส โทโส’’ติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ยถา คูถคโต ปุริโส, ตฬากํ ทิสฺวาน ปูริตํ;
น คเวสติ ตํ ตฬากํ, น โทโส ตฬากสฺส โสฯ

‘‘เอวํ กิเลสมลโธเว, วิชฺชเนฺต อมตนฺตเฬ;
น คเวสติ ตํ ตฬากํ, น โทโส อมตนฺตเฬฯ

‘‘ยถา อรีหิ ปริรุโทฺธ, วิชฺชเนฺต คมนมฺปเถ;
น ปลายติ โส ปุริโส, น โทโส อญฺชสสฺส โสฯ

‘‘เอวํ กิเลสปริรุโทฺธ, วิชฺชมาเน สิเว ปเถ;
น คเวสติ ตํ มคฺคํ, น โทโส สิวมญฺชเสฯ

‘‘ยถาปิ พฺยาธิโต ปุริโส, วิชฺชมาเน ติกิจฺฉเก;
น ติกิจฺฉาเปติ ตํ พฺยาธึ, น โทโส โส ติกิจฺฉเกฯ

‘‘เอวํ กิเลสพฺยาธีหิ, ทุกฺขิโต ปริปีฬิโต;
น คเวสติ ตํ อาจริยํ, น โทโส โส วินายเก’’ติฯ

อปรมฺปิ จิเนฺตสิ – ‘‘ยถา มณฺฑนกชาติโก ปุริโส กเณฺฐ อาสตฺตํ กุณปํ ฉเฑฺฑตฺวา สุขํ คเจฺฉยฺย, เอวํ มยาปิ อิมํ ปูติกายํ ฉเฑฺฑตฺวา อนเปเกฺขน นิพฺพานนครํ ปวิสิตพฺพํฯ ยถา จ นรนาริโย อุกฺการภูมิยํ อุจฺจารปสฺสาวํ กตฺวา น ตํ อุจฺฉเงฺคน วา อาทาย, ทุสฺสเนฺตน วา เวเฐตฺวา คจฺฉนฺติ, ชิคุจฺฉมานา ปน อนเปกฺขาว, ฉเฑฺฑตฺวา คจฺฉนฺติ, เอวํ มยาปิ อิมํ ปูติกายํ อนเปเกฺขน ฉเฑฺฑตฺวา อมตนิพฺพานนครํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติฯ ยถา จ นาวิกา นาม ชชฺชรํ นาวํ อนเปกฺขาว ฉเฑฺฑตฺวา คจฺฉนฺติ, เอวํ อหมฺปิ อิมํ นวหิ วณมุเขหิ ปคฺฆรนฺตํ กายํ ฉเฑฺฑตฺวา อนเปโกฺข นิพฺพานปุรํ ปวิสิสฺสามิฯ ยถา จ ปุริโส นานารตนานิ อาทาย โจเรหิ สทฺธึ มคฺคํ คจฺฉโนฺต อตฺตโน รตนนาสภเยน เต ฉเฑฺฑตฺวา เขมํ มคฺคํ คณฺหาติ, เอวํ อยมฺปิ กรชกาโย รตนวิโลปก โจรสทิโสฯ สจาหํ เอตฺถ ตณฺหํ กริสฺสามิ, อริยมคฺคกุสลธมฺมรตนํ เม นสฺสิสฺสติ, ตสฺมา มยา อิมํ โจรสทิสํ กายํ ฉเฑฺฑตฺวา อมตมหานิพฺพานนครํ ปวิสิตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ยถาปิ กุณปํ ปุริโส, กณฺเฐ พทฺธํ ชิคุจฺฉิย;
โมจยิตฺวาน คเจฺฉยฺย, สุขี เสรี สยํวสีฯ

‘‘ตเถวิมํ ปูติกายํ, นานากุณปสญฺจยํ;
ฉฑฺฑยิตฺวาน คเจฺฉยฺยํ, อนเปโกฺข อนตฺถิโกฯ

‘‘ยถา อุจฺจารฎฺฐานมฺหิ, กรีสํ นรนาริโย;
ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺฉนฺติ, อนเปกฺขา อนตฺถิกาฯ

‘‘เอวเมวาหํ อิมํ กายํ, นานากุณปปูริตํ;
ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺฉิสฺสํ, วจฺจํ กตฺวา ยถา กุฏิํฯ

‘‘ยถาปิ ชชฺชรํ นาวํ, ปลุคฺคํ อุทคาหินิํ;
สามี ฉเฑฺฑตฺวา คจฺฉนฺติ, อนเปกฺขา อนตฺถิกาฯ

‘‘เอวเมวาหํ อิมํ กายํ, นวจฺฉิทฺทํ ธุวสฺสวํ;
ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺฉิสฺสํ, ชิณฺณนาวํว สามิกาฯ

‘‘ยถาปิ ปุริโส โจเรหิ, คจฺฉโนฺต ภณฺฑมาทิย;
ภณฺฑเจฺฉทภยํ ทิสฺวา, ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺฉติฯ

‘‘เอวเมว อยํ กาโย, มหาโจรสโม วิย;
ปหายิมํ คมิสฺสามิ, กุสลเจฺฉทนา ภยา’’ติฯ

เอวํ สุเมธปณฺฑิโต นานาวิธาหิ อุปมาหิ อิมํ เนกฺขมฺมูปสํหิตํ อตฺถํ จิเนฺตตฺวา สกนิเวสเน อปริมิตโภคกฺขนฺธํ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน กปณทฺธิกาทีนํ วิสฺสเชฺชตฺวา มหาทานํ ทตฺวา วตฺถุกาเม จ กิเลสกาเม จ ปหาย อมรนครโต นิกฺขมิตฺวา เอกโกว หิมวเนฺต **ธมฺมิกํ** นาม ปพฺพตํ นิสฺสาย อสฺสมํ กตฺวา ตตฺถ ปณฺณสาลญฺจ จงฺกมญฺจ มาเปตฺวา ปญฺจหิ นีวรณโทเสหิ วชฺชิตํ ‘‘เอวํ สมาหิเต จิเตฺต’’ติอาทินา นเยน วุเตฺตหิ อฎฺฐหิ การณคุเณหิ สมุเปตํ อภิญฺญาสงฺขาตํ พลํ อาหริตุํ ตสฺมิํ อสฺสมปเท นวโทสสมนฺนาคตํ สาฎกํ ปชหิตฺวา, ทฺวาทสคุณสมนฺนาคตํ วากจีรํ นิวาเสตฺวา, อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ เอวํ ปพฺพชิโต อฎฺฐโทสสมากิณฺณํ ตํ ปณฺณสาลํ ปหาย ทสคุณสมนฺนาคตํ รุกฺขมูลํ อุปคนฺตฺวา สพฺพํ ธญฺญวิกติํ ปหาย ปวตฺตผลโภชโน หุตฺวา นิสชฺชฎฺฐานจงฺกมนวเสเนว ปธานํ ปทหโนฺต สตฺตาหพฺภนฺตเรเยว อฎฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ ปญฺจนฺนญฺจ อภิญฺญานํ ลาภี อโหสิฯ เอวํ ตํ ยถาปตฺถิตํ อภิญฺญาพลํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, เนกโกฎิสตํ ธนํ;
นาถานาถานํ ทตฺวาน, หิมวนฺตมุปาคมิํฯ

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, ธมฺมิโก นาม ปพฺพโต;
อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตาฯ

‘‘จงฺกมํ ตตฺถ มาเปสิํ, ปญฺจโทสวิวชฺชิตํ;
อฎฺฐคุณสมุเปตํ, อภิญฺญาพลมาหริํฯ

‘‘สาฏกํ ปชหึ ตตฺถ, นวโทสมุปาคตํ;
วากจีรํ นิวาเสสึ, ทฺวาทสคุณมุปาคตํฯ

‘‘อฏฺฐโทสสมากิณฺณํ, ปชหึ ปณฺณสาลกํ;
อุปาคมึ รุกฺขมูลํ, คุเณ ทสหุปาคตํฯ

‘‘วาปิตํ โรปิตํ ธญฺญํ, ปชหึ นิรวเสสโต;
อเนกคุณสมฺปนฺนํ, ปวตฺตผลมาทิยึฯ

‘‘ตตฺถปฺปธานํ ปทหึ, นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเม;
อพฺภนฺตรมฺหิ สตฺตาเห, อภิญฺญาพล ปาปุณิ’’นฺติฯ

ตตฺถ **‘‘อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตา’’**ติ อิมาย ปน ปาฬิยา สุเมธปณฺฑิเตน อสฺสมปณฺณสาลจงฺกมา สหตฺถา มาปิตา วิย วุตฺตาฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – มหาสตฺตญฺหิ ‘‘หิมวนฺตํ อโชฺฌคาเหตฺวา อชฺช ธมฺมิกปพฺพตํ ปวิสิสฺสตี’’ติ ทิสฺวา สโกฺก วิสฺสกมฺมเทวปุตฺตํ อามเนฺตสิ – ‘‘ตาต, อยํ สุเมธปณฺฑิโต ‘ปพฺพชิสฺสามี’ติ นิกฺขโนฺต, เอตสฺส วสนฏฺฐานํ มาเปหี’’ติฯ โส ตสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา รมณียํ อสฺสมํ, สุคุตฺตํ ปณฺณสาลํ, มโนรมํ จงฺกมญฺจ มาเปสิฯ ภควา ปน ตทา อตฺตโน ปุญฺญานุภาเวน นิปฺผนฺนํ ตํ อสฺสมปทํ สนฺธาย ‘‘สาริปุตฺต, ตสฺมึ ธมฺมิกปพฺพเต –

‘‘อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตา;
จงฺกมํ ตตฺถ มาเปสึ, ปญฺจโทสวิวชฺชิต’’’นฺติฯ –

อาหฯ ตตฺถ **สุกโต มยฺหนฺติ** สุฏฺฐุ กโต มยาฯ **ปณฺณสาลา สุมาปิตา**ติ ปณฺณจฺฉทนสาลาปิ เม สุมาปิตา อโหสิฯ

ปญฺจโทสวิวชฺชิตนฺติ ปญฺจิเม จงฺกมโทสา นาม ถทฺธวิสมตา, อโนฺตรุกฺขตา, คหนจฺฉนฺนตา , อติสมฺพาธตา, อติวิสาลตาติฯ ถทฺธวิสมภูมิภาคสฺมิญฺหิ จงฺกเม จงฺกมนฺตสฺส ปาทา รุชฺชนฺติ, โผฏา อุฏฺฐหนฺติ, จิตฺตํ เอกคฺคตํ น ลภติ, กมฺมฏฺฐานํ วิปชฺชติฯ มุทุสมตเล ปน ผาสุวิหารํ อาคมฺม กมฺมฏฺฐานํ สมฺปชฺชติฯ ตสฺมา ถทฺธวิสมภูมิภาคตา เอโก โทโสติ เวทิตโพฺพฯ จงฺกมสฺส อโนฺต วา มเชฺฌ วา โกฏิยํ วา รุเกฺข สติ ปมาทมาคมฺม จงฺกมนฺตสฺส นลาฏํ วา สีสํ วา ปฏิหญฺญตีติ อโนฺตรุกฺขตา ทุติโย โทโสฯ ติณลตาทิคหนจฺฉเนฺน จงฺกเม จงฺกมโนฺต อนฺธการเวลายํ อุรคาทิเก ปาเณ อกฺกมิตฺวา วา มาเรติ, เตหิ วา ทโฏฺฐ ทุกฺขํ อาปชฺชตีติ คหนจฺฉนฺนตา ตติโย โทโสฯ อติสมฺพาเธ จงฺกเม วิตฺถารโต รตนิเก วา อฑฺฒรตนิเก วา จงฺกมนฺตสฺส ปริเจฺฉเท ปกฺขลิตฺวา นขาปิ องฺคุลิโยปิ ภิชฺชนฺตีติ อติสมฺพาธตา จตุโตฺถ โทโสฯ อติวิสาเล จงฺกเม จงฺกมนฺตสฺส จิตฺตํ วิธาวติ, เอกคฺคตํ น ลภตีติ อติวิสาลตา ปญฺจโม โทโสฯ ปุถุลโต ปน ทิยฑฺฒรตนํ ทฺวีสุ ปเสฺสสุ รตนมตฺตํ อนุจงฺกมํ ทีฆโต สฏฺฐิหตฺถํ มุทุตลํ สมวิปฺปกิณฺณวาลุกํ จงฺกมํ วฏฺฏติ **เจติยคิริ**มฺหิ ทีปปฺปสาทกมหา**มหินฺท**เตฺถรสฺส จงฺกมํ วิย, ตาทิสํ ตํ อโหสิฯ เตนาห – ‘‘จงฺกมํ ตตฺถ มาเปสึ, ปญฺจโทสวิวชฺชิต’’นฺติฯ

อฏฺฐคุณสมุเปตนฺติ อฏฺฐหิ สมณสุเขหิ อุเปตํฯ อฏฺฐิมานิ สมณสุขานิ นาม ธนธญฺญปริคฺคหาภาโว, อนวชฺชปิณฺฑปาตปริเยสนภาโว, นิพฺพุตปิณฺฑปาตภุญฺชนภาโว, รฏฺฐํ ปีเฬตฺวา ธนสารํ วา สีสกหาปณาทีนิ วา คณฺหเนฺตสุ ราชกุเลสุ รฏฺฐปีฬนกิเลสาภาโว, อุปกรเณสุ นิจฺ

ฉนฺทราคภาโว, โจรวิโลเป นิพฺภยภาโว, ราชราชมหามตฺเตหิ อสํสฏฺฐภาโว, จตูสุ ทิสาสุ อปฺปฏิหตภาโวติ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ''ยถา ตสฺมึ อสฺสเม วสนฺเตน สกฺกา โหนฺติ อิมานิ อฏฺฐ สุขานิ วินฺทิตุํ, เอวํ อฏฺฐคุณสมุเปตํ ตํ อสฺสมํ มาเปสิ''นฺติฯ

อภิญฺญาพลมาหรินฺติ ปจฺฉา ตสฺมึ อสฺสเม วสนฺโต กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อภิญฺญานญฺจ สมาปตฺตีนญฺจ อุปฺปาทนตฺถาย อนิจฺจโต จ ทุกฺขโต จ วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ถามปฺปตฺตํ วิปสฺสนาพลํ อาหรึฯ ยถา ตสฺมึ วสนฺโต ตํ พลํ อาหริตุํ สกฺโกมิ, เอวํ ตํ อสฺสมํ อภิญฺญตฺถาย วิปสฺสนาพลสฺส อนุจฺฉวิกํ กตฺวา มาเปสินฺติ อโตฺถฯ

สาฏกํ ปชหึ ตตฺถ, นวโทสมุปาคตนฺติ เอตฺถายํ อนุปุพฺพิกถาฯ ตทา กิร กุฏิเลณจงฺกมาทิปฏิมณฺฑิตํ ปุปฺผูปคผลูปครุกฺขสญฺฉนฺนํ รมณียํ มธุรสลิลาสยํ อปคตวาฬมิคภึสนกสกุณํ ปวิเวกกฺขมํ อสฺสมํ มาเปตฺวา อลงฺกตจงฺกมสฺส อุโภสุ อเนฺตสุ อาลมฺพนผลกํ สํวิธาย นิสีทนตฺถาย จงฺกมเวมชฺฌ สมตลํ มุคฺควณฺณสิลํ มาเปตฺวา อโนฺต ปณฺณสาลาย ชฏามณฺฑลวากจีรติทณฺฑกุณฺฑิกาทิเก ตาปสปริกฺขาเร มณฺฑเป ปานียฆฏปานียสงฺขปานียสราวานิ, อคฺคิสาลายํ องฺคารกปลฺลทารุอาทีนีติ เอวํ ยํ ยํ ปพฺพชิตานํ อุปการาย สํวตฺตติ, ตํ สพฺพํ มาเปตฺวา ปณฺณสาลาย ภิตฺติยํ – ''เย เกจิ ปพฺพชิตุกามา อิเม ปริกฺขาเร คเหตฺวา ปพฺพชนฺตู''ติ อกฺขรานิ ฉินฺทิตฺวา เทวโลกเมว คเต วิสฺสกมฺมเทวปุเตฺต สุเมธปณฺฑิโต หิมวนฺตปาเท คิริกนฺทรานุสาเรน อตฺตโน นิวาสานุรูปํ ผาสุกฏฺฐานํ โอโลเกโนฺต นทีนิวตฺตเน วิสฺสกมฺมนิมฺมิตํ สกฺกทตฺติยํ รมณียํ อสฺสมํ ทิสฺวา จงฺกมนโกฏึ คนฺตฺวา ปทวฬญฺชํ อปสฺสโนฺต ''ธุวํ ปพฺพชิตา ธุรคาเม ภิกฺขํ ปริเยสิตฺวา กิลนฺตรูปา อาคนฺตฺวา ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนา ภวิสฺสนฺตี''ติ จินฺเตตฺวา โถกํ อาคเมตฺวา ''อติวิย จิรายนฺติ, ชานิสฺสามี''ติ ปณฺณสาลทฺวารํ วิวริตฺวา อโนฺต ปวิสิตฺวา อิโต จิโต จ โอโลเกโนฺต มหาภิตฺติยํ อกฺขรานิ วาเจตฺวา ''มยฺหํ กปฺปิยปริกฺขารา เอเต, อิเม คเหตฺวา ปพฺพชิสฺสามี''ติ อตฺตนา นิวตฺถปารุตํ สาฏกยุคํ ปชหิฯ เตนาห ''สาฏกํ ปชหึ ตตฺถา''ติฯ เอวํ ปวิโฏฺฐ อหํ, สาริปุตฺต, ตสฺสํ ปณฺณสาลายํ สาฏกํ ปชหึฯ

นวโทสมุปาคตนฺติ สาฏกํ ปชหโนฺต นว โทเส ทิสฺวา ปชหินฺติ ทีเปติฯ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตานญฺหิ สาฏกสฺมึ นว โทสา อุปฏฺฐหนฺติฯ มหคฺฆภาโว เอโก โทโส, ปรปฏิพทฺธตาย อุปฺปชฺชนภาโว เอโก, ปริโภเคน ลหุํ กิลิสฺสนภาโว เอโก, กิลิโฏฺฐ หิ โธวิตโพฺพ จ รชิตโพฺพ จ โหติ, ปริโภเคน ชีรณภาโว เอโก, ชิณฺณสฺส หิ ตุนฺนํ วา อคฺคฬทานํ วา กาตพฺพํ โหติ, ปุน ปริเยสนาย ทุรภิสมฺภวภาโว เอโก, ตาปสปพฺพชฺชาย อสารุปฺปภาโว เอโก, ปจฺจตฺถิกานํ สาธารณภาโว เอโก, ยถา หิ นํ ปจฺจตฺถิกา น คณฺหนฺติ, เอวํ โคเปตโพฺพ โหติ, ปริภุญฺชนฺตสฺส วิภูสนฏฺฐานภาโว เอโก, คเหตฺวา วิจรนฺตสฺส ขนฺธภารมหิจฺฉภาโว เอโกติฯ

วากจีรํ นิวาเสสินฺติ ตทาหํ, สาริปุตฺต, อิเม นว โทเส ทิสฺวา สาฏกํ ปหาย วากจีรํ นิวาเสสึ, มุญฺชติณํ หีรํ หีรํ กตฺวา คเนฺถตฺวา กตํ วากจีรํ นิวาสนปารุปนตฺถาย อาทิยินฺติ อโตฺถฯ

ทฺวาทส คุณมุปาคตนฺติ ทฺวาทสหิ อานิสํเสหิ สมนฺนาคตํฯ วากจีรสฺมิญฺหิ ทฺวาทส อานิสํสา – อปฺปคฺฆํ สุนฺทรํ กปฺปิยนฺติ อยํ ตาว เอโก อานิสํโส, สหตฺถา กาตุํ สกฺกาติ อยํ ทุติโย, ปริโภเคน สณิกํ กิลิสฺสติ, โธวิยมาเนปิ ปปโญฺจ นตฺถีติ อยํ ตติโย, ปริโภเคน ชิเณฺณปิ สิพฺพิตพฺพาภาโว จตุโตฺถ, ปุน ปริเยสนฺตสฺส สุเขน กรณภาโว ปญฺจโม, ตาปสปพฺพชฺชาย สารุปฺปภาโว ฉโฏฺฐ, ปจฺจตฺถิกานํ นิรุปโภคภาโว สตฺตโม, ปริภุญฺชนฺตสฺส วิภูสนฏฺฐานาภาโว อฏฺฐโม, ธารเณ สลฺลหุกภาโว นวโม, จีวรปจฺจเย อปฺปิจฺฉภาโว ทสโม, วากุปฺปตฺติยา ธมฺมิกอนวชฺชภาโว เอกาทสโม, วากจีเร นเฏฺฐปิ อนเปกฺขภาโว ทฺวาทสโมติฯ

อฏฺฐโทสสมากิณฺณํ, ปชหึ ปณฺณสาลกนฺติ กถํ ปชหิ? โส กิร วรสาฏกยุคํ โอมุญฺจิตฺวา จีวรวํเส ลคฺคิตํ อโนชปุปฺผทามสทิสํ รตฺตํ วากจีรํ คเหตฺวา นิวาเสตฺวา ตสฺสูปริ อปรํ สุวณฺณวณฺณํ วากจีรํ ปริทหิตฺวา ปุนฺนาคปุปฺผสนฺถรสทิสํ สขุรํ อชินจมฺมํ เอกํสํ กตฺวา ชฏามณฺฑลํ ปฏิมุญฺจิตฺวา จูฬาย สทฺธึ นิจฺจลภาวกรณตฺถํ สารสูจึ ปเวเสตฺวา มุตฺตาชาลสทิสาย สิกฺกาย ปวาฬวณฺณํ กุณฺฑิกํ โอทหิตฺวา ตีสุ ฐาเนสุ วงฺกํ กาชํ อาทาย เอกิสฺสา กาชโกฏิยา กุณฺฑิกํ, เอกิสฺสา องฺกุสปจฺฉิติทณฺฑกาทีนิ โอลเคตฺวา ขาริกาชํ อํเส กตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน กตฺตรทณฺฑํ คเหตฺวา ปณฺณสาลโต นิกฺขมิตฺวา สฏฺฐิหตฺถ มหาจงฺกเม อปราปรํ จงฺกมนฺโต อตฺตโน เวสํ โอโลเกตฺวา – ''มยฺหํ มโนรโถ มตฺถกํ ปโตฺต, โสภติ วต เม ปพฺพชฺชา, พุทฺธปเจฺจกพุทฺธาทีหิ สเพฺพหิ ธีรปุริเสหิ วณฺณิตา โถมิตา อยํ ปพฺพชฺชา นาม, ปหีนํ เม คิหิพนฺธนํ, นิกฺขโนฺตสฺมิ เนกฺขมฺมํ, ลทฺธา เม อุตฺตมปพฺพชฺชา, กริสฺสามิ สมณธมฺมํ, ลภิสฺสามิ มคฺคผลสุข''นฺติ อุสฺสาหชาโต ขาริกาชํ โอตาเรตฺวา จงฺกมเวมเชฺฌ มุคฺควณฺณสิลาปเฏฺฏ สุวณฺณปฏิมา วิย นิสิโนฺน ทิวสภาคํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมยํ ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา พิทลมญฺจกปเสฺส กฏฺฐตฺถริกาย นิปโนฺน สรีรํ อุตุํ คาหาเปตฺวา พลวปจฺจูเส ปพุชฺฌิตฺวา อตฺตโน อาคมนํ อาวเชฺชสิ – ''อหํ ฆราวาเส อาทีนวํ ทิสฺวา อมิตโภคํ อนนฺตยสํ ปหาย อรญฺญํ ปวิสิตฺวา เนกฺขมฺมคเวสโก หุตฺวา ปพฺพชิโตฯ อิโต ทานิ ปฏฺฐาย ปมาทจารํ จริตุํ น วฏฺฏติ, ปวิเวกญฺหิ ปหาย วิจรนฺตํ มิจฺฉาวิตกฺกมกฺขิกา ขาทนฺติ, อิทานิ มยา วิเวกมนุพฺรูเหตุํ วฏฺฏติ, อหญฺหิ ฆราวาสํ ปลิโพธโต ทิสฺวา นิกฺขโนฺต, อยญฺจ มนาปา ปณฺณสาลา, เพลุวปกฺกวณฺณา ปริภณฺฑกตา ภูมิ, รชตวณฺณา เสตภิตฺติโย, กโปตปาทวณฺณํ ปณฺณจฺฉทนํ, วิจิตฺตตฺถรณวโณฺณ พิทลมญฺจโก, นิวาสผาสุกํ วสนฏฺฐานํ, น เอโตฺต อติเรกตรา วิย เม เคหสมฺปทา ปญฺญายตี''ติ ปณฺณสาลาย โทเส วิจินโนฺต อฏฺฐ โทเส ปสฺสิฯ

ปณฺณสาลปริโภคสฺมิญฺหิ อฏฺฐ อาทีนวา – มหาสมารเมฺภน ทพฺพสมฺภาเร สโมธาเนตฺวา กรณปริเยสนภาโว เอโก อาทีนโว, ติณปณฺณมตฺติกาสุ ปติตาสุ ตาสํ ปุนปฺปุนํ ฐเปตพฺพตาย นิพทฺธชคฺคนภาโว ทุติโย, เสนาสนํ นาม มหลฺลกสฺส ปาปุณาติ, อเวลาย วุฏฺฐาปิยมานสฺส จิเตฺตกคฺคตา น โหตีติ อุฏฺฐาปนียภาโว ตติโย, สีตุณฺหาทิปฏิฆาเตน กายสฺส สุขุมาลกรณภาโว จตุโตฺถ , เคหํ ปวิเฏฺฐน ยํกิญฺจิ ปาปํ สกฺกา กาตุนฺติ ครหาปฏิจฺฉาทนภาโว ปญฺจโม, ''มยฺห''นฺติ ปริคฺคหกรณภาโว ฉโฏฺฐ, เคหสฺส อตฺถิภาโว นาเมส สทุติยกวาโส วิยาติ สตฺตโม, อูกามงฺคุลฆรโคฬิกาทีนํ สาธารณตาย พหุสาธารณภาโว อฏฺฐโมฯ อิติ อิเม อฏฺฐ อาทีนเว ทิสฺวา มหาสโตฺต ปณฺณสาลํ ปชหิฯ เตนาห – ''อฏฺฐโทสสมากิณฺณํ, ปชหึ ปณฺณสาลก''นฺติฯ

อุปาคมึ รุกฺขมูลํ, คุเณ ทสหุปาคตนฺติ ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ทสหิ คุเณหิ อุเปตํ รุกฺขมูลํ อุปคโตสฺมีติ วทติฯ ตตฺริเม ทส คุณา – อปฺปสมารมฺภตา เอโก คุโณ, อุปคมนมตฺตกเมว หิ ตตฺถ โหตีติฯ อปฺปฏิชคฺคนตา ทุติโย, ตญฺหิ สมฺมฏฺฐมฺปิ อสมฺมฏฺฐมฺปิ ปริโภคผาสุกํ โหติเยวฯ อนุฏฺฐาปนียภาโว ตติโยฯ ครหํ นปฺปฏิจฺฉาเทติ, ตตฺถ หิ ปาปํ กโรโนฺต ลชฺชตีติ ครหาย อปฺปฏิจฺฉนฺนภาโว จตุโตฺถฯ อโพฺภกาสวาโส วิย กายํ น สนฺถเมฺภตีติ กายสฺส อสนฺถมฺภนภาโว ปญฺจโม, ปริคฺคหกรณาภาโว ฉโฏฺฐ, เคหาลยปฏิเกฺขโป สตฺตโมฯ พหุสาธารเณ เคเห วิย ''ปฏิชคฺคิสฺสามิ นํ, นิกฺขมถา''ติ นีหรณกาภาโว อฏฺฐโม, วสนฺตสฺส สปฺปีติกภาโว นวโม, รุกฺขมูลเสนาสนสฺส คตคตฏฺฐาเน สุลภตาย อนเปกฺขภาโว ทสโมติ อิเม ทสคุเณ ทิสฺวา รุกฺขมูลํ อุปคโตสฺมีติ วทติฯ

อิมานิ หิ เอตฺตกานิ การณานิ สลฺลกฺเขตฺวา มหาสโตฺต ปุนทิวเส ภิกฺขาย คามํ ปาวิสิฯ อถสฺส สมฺปตฺตคาเม มนุสฺสา มหนฺเตน อุสฺสาเหน ภิกฺขํ อทํสุฯ โส ภตฺตกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา อสฺสมํ อาคมฺม นิสีทิตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘นาหํ ‘อาหารํ ลภามี’ติ ปพฺพชิโต, สินิทฺธาหาโร นาเมส มานมทปุริสมเท วเฑฺฒติ, อาหารมูลกสฺส จ ทุกฺขสฺส อโนฺต นตฺถิ, ยํนูนาหํ วาปิตโรปิตธญฺญนิพฺพตฺตกํ อาหารํ ปชหิตฺวา ปวตฺตผลโภชโน ภเวยฺย’’นฺติฯ โส ตโต ปฏฺฐาย ตถา กตฺวา ฆเฎโนฺต วายมโนฺต สตฺตาหพฺภนฺตเรเยว อฎฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘วาปิตํ โรปิตํ ธญฺญํ, ปชหิํ นิรวเสสโต;
อเนกคุณสมฺปนฺนํ, ปวตฺตผลมาทิยิํฯ

‘‘ตตฺถปฺปธานํ ปทหิํ, นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเม;
อพฺภนฺตรมฺหิ สตฺตาเห, อภิญฺญาพล ปาปุณิ’’นฺติฯ

ทีปงฺกโร พุโทฺธ

เอวํ อภิญฺญาพลํ ปตฺวา สุเมธตาปเส สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมเนฺต **ทีปงฺกโร** นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ ตสฺส ปฏิสนฺธิชาติโพธิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนสุ สกลาปิ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ, มหาวิรวํ รวิ, ทฺวตฺติํส ปุพฺพนิมิตฺตานิ ปาตุรเหสุํฯ สุเมธตาปโส สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมโนฺต เนว ตํ สทฺทมโสฺสสิ, น จ ตานิ นิมิตฺตานิ อทฺทสฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘เอวํ เม สิทฺธิปฺปตฺตสฺส, วสีภูตสฺส สาสเน;
ทีปงฺกโร นาม ชิโน, อุปฺปชฺชิ โลกนายโกฯ

‘‘อุปฺปชฺชเนฺต จ ชายเนฺต, พุชฺฌเนฺต ธมฺมเทสเน;
จตุโร นิมิเตฺต นาทฺทสํ, ฌานรติสมปฺปิโต’’ติฯ

ตสฺมิํ กาเล **ทีปงฺกร**ทสพโล จตูหิ ขีณาสวสตสหเสฺสหิ ปริวุโต อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน **รมฺมํ** นาม นครํ ปตฺวา **สุทสฺสน**มหาวิหาเร ปฏิวสติฯ รมฺมนครวาสิโน ‘‘ทีปงฺกโร กิร สมณิสฺสโร ปรมาภิสโมฺพธิํ ปตฺวา ปวตฺตวรธมฺมจโกฺก อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน อมฺหากํ รมฺมนครํ ปตฺวา สุทสฺสนมหาวิหาเร ปฏิวสตี’’ติ สุตฺวา สปฺปินวนีตาทีนิ เจว เภสชฺชานิ วตฺถจฺฉาทนานิ จ คาหาเปตฺวา คนฺธมาลาทิหตฺถา เยน พุโทฺธ, เยน ธโมฺม, เยน สโงฺฆ, ตนฺนินฺนา ตโปฺปณา ตปฺปพฺภารา หุตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา เอกมนฺตํ นิสินฺนา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา อุฎฺฐายาสนา ปกฺกมิํสุฯ

เต ปุนทิวเส มหาทานํ สเชฺชตฺวา นครํ อลงฺกริตฺวา ทสพลสฺส อาคมนมคฺคํ อลงฺกโรนฺตา อุทกภินฺนฎฺฐาเนสุ ปํสุํ ปกฺขิปิตฺวา สมํ ภูมิตลํ กตฺวา รชตปฏฺฎวณฺณํ วาลุกํ อากิรนฺติ, ลาเช เจว ปุปฺผานิ จ วิกิรนฺติ, นานาวิราเคหิ วเตฺถหิ ธชปฏาเก อุสฺสาเปนฺติ, กทลิโย เจว ปุณฺณฆฎปนฺติโย จ ปติฎฺฐาเปนฺติฯ ตสฺมิํ กาเล สุเมธตาปโส อตฺตโน อสฺสมปทา อากาสํ อุคฺคนฺตฺวา, เตสํ มนุสฺสานํ อุปริภาเคน อากาเสน คจฺฉโนฺต เต หฎฺฐตุเฎฺฐ มนุเสฺส ทิสฺวา ‘‘กิํ นุ โข การณ’’นฺติ อากาสโต โอรุยฺห เอกมนฺตํ ฐิโต มนุเสฺส ปุจฺฉิ – ‘‘อโมฺภ, กสฺส ตุเมฺห อิธ วิสมํ มคฺคํ อลงฺกโรถา’’ติ? เตน วุตฺตํ –

‘‘ปจฺจนฺตเทสวิสเย , นิมเนฺตตฺวา ตถาคตํ;

ตสฺส อาคมนํ มคฺคํ, โสเธนฺติ ตุฏฺฐมานสาฯ

‘‘อหํ เตน สมเยน, นิกฺขมิตฺวา สกสฺสมา;
ธุนโนฺต วากจีรานิ, คจฺฉามิ อมฺพเร ตทาฯ

‘‘เวทชาตํ ชนํ ทิสฺวา, ตุฏฺฐหฏฺฐํ ปโมทิตํ;
โอโรหิตฺวาน คคนา, มนุสฺเส ปุจฺฉิ ตาวเทฯ

‘‘‘ตุฏฺฐหโฏฺฐ ปมุทิโต, เวทชาโต มหาชโน;
กสฺส โสธียติ มโคฺค, อญฺชสํ วฏุมายน’’’นฺติฯ

มนุสฺสา อาหํสุ – ‘‘ภเนฺต สุเมธ, น ตฺวํ ชานาสิ, ทีปงฺกโร ทสพโล สมฺมาสมฺพุโทฺธ สโมฺพธึ ปตฺวา ปวตฺตวรธมฺมจโกฺก จาริกํ จรมาโน อมฺหากํ นครํ ปตฺวา สุทสฺสนมหาวิหาเร ปฏิวสติฯ มยํ ตํ ภควนฺตํ นิมนฺตยิมฺห, ตเสฺสตํ พุทฺธสฺส ภควโต อาคมนมคฺคํ อลงฺกโรมา’’ติฯ อถ สุเมธตาปโส จิเนฺตสิ – ‘‘พุโทฺธติ โข โฆสมตฺตกมฺปิ โลเก ทุลฺลภํ, ปเคว พุทฺธุปฺปาโท, มยาปิ อิเมหิ มนุเสฺสหิ สทฺธึ ทสพลสฺส มคฺคํ อลงฺกริตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ โส เต มนุเสฺส อาห – ‘‘สเจ, โภ, ตุเมฺห เอตํ มคฺคํ พุทฺธสฺส อลงฺกโรถ, มยฺหมฺปิ เอกํ โอกาสํ เทถ, อหมฺปิ ตุเมฺหหิ สทฺธึ มคฺคํ อลงฺกริสฺสามี’’ติฯ เต ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ‘‘สุเมธตาปโส อิทฺธิมา’’ติ ชานนฺตา อุทกภิโนฺนกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา – ‘‘ตฺวํ อิมํ ฐานํ อลงฺกโรหี’’ติ อทํสุฯ สุเมโธ พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ คเหตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ อิมํ โอกาสํ อิทฺธิยา อลงฺกริตุํ ปโหมิ, เอวํ อลงฺกโต น มํ ปริโตเสสฺสติ, อชฺช มยา กายเวยฺยาวจฺจํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ ปํสุํ อาหริตฺวา ตสฺมึ ปเทเส ปกฺขิปิฯ

ตสฺส ตสฺมึ ปเทเส อนิฏฺฐิเตเยว ทีปงฺกรทสพโล มหานุภาวานํ ฉฬภิญฺญานํ ขีณาสวานํ จตูหิ สตสหเสฺสหิ ปริวุโต เทวตาสุ ทิพฺพคนฺธมาลาทีหิ ปูชยนฺตาสุ ทิพฺพตุริเยหิ วชฺชนฺตาสุ ทิพฺพสงฺคีเตสุ ปวเตฺตเนฺตสุ มนุเสฺสสุ มานุสเกหิ คนฺธมาลาทีหิ เจว ตุริเยหิ จ ปูชยเนฺตสุ อโนปมาย พุทฺธลีลาย มโนสิลาตเล วิชมฺภมาโน สีโห วิย ตํ อลงฺกตปฏิยตฺตํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ สุเมธตาปโส อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา อลงฺกตมเคฺคน อาคจฺฉนฺตสฺส ทสพลสฺส ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ อสีติยา อนุพฺยญฺชเนหิ อนุรญฺชิตํ พฺยามปฺปภาย สมฺปริวาริตํ มณิวณฺณคคนตเล นานปฺปการา วิชฺชุลตา วิย อาเวฬาเวฬภูตา เจว ยุคฬยุคฬภูตา จ ฉพฺพณฺณฆนพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชนฺตํ รูปโสภคฺคปฺปตฺตํ อตฺตภาวํ โอโลเกตฺวา – ‘‘อชฺช มยา ทสพลสฺส ชีวิตปริจฺจาคํ กาตุํ วฏฺฏติ, มา ภควา กลลํ อกฺกมิ, มณิผลกเสตุํ ปน อกฺกมโนฺต วิย สทฺธึ จตูหิ ขีณาสวสตสหเสฺสหิ มม ปิฏฺฐึ มทฺทมาโน คจฺฉตุ, ตํ เม ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติ เกเส โมเจตฺวา อชินจมฺมชฏามณฺฑลวากจีรานิ กาฬวเณฺณ กลเล ปตฺถริตฺวา มณิผลกเสตุ วิย กลลปิเฏฺฐ นิปชฺชิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘เต เม ปุฏฺฐา วิยากํสุ, ‘พุโทฺธ โลเก อนุตฺตโร;
ทีปงฺกโร นาม ชิโน, อุปฺปชฺชิ โลกนายโก;
ตสฺส โสธียติ มโคฺค, อญฺชสํ วฏุมายนํ’ฯ

‘‘พุโทฺธติวจนํ สุตฺวาน, ปีติ อุปฺปชฺชิ ตาวเท;
พุโทฺธ พุโทฺธติ กถยโนฺต, โสมนสฺสํ ปเวทยึฯ

‘‘ตตฺถ ฐตฺวา วิจิเนฺตสึ, ตุโฏฺฐ สํวิคฺคมานโส;

‘อิธ พีชานิ โรปิสฺสํ, ขโณ เว มา อุปจฺจคา’ฯ

‘‘ยทิ พุทฺธสฺส โสเธถ, เอโกกาสํ ททาถ เม;
อหมฺปิ โสธยิสฺสามิ, อญฺชสํ วฏุมายนํฯ

‘‘อทํสุ เต มโมกาสํ, โสเธตุํ อญฺชสํ ตทา;
พุโทฺธ พุโทฺธติ จิเนฺตโนฺต, มคฺคํ โสเธมหํ ตทาฯ

‘‘อนิฏฺฐิเต มโมกาเส, ทีปงฺกโร มหามุนิ;
จตูหิ สตสหเสฺสหิ, ฉฬภิเญฺญหิ ตาทิหิ;
ขีณาสเวหิ วิมเลหิ, ปฏิปชฺชิ อญฺชสํ ชิโนฯ

‘‘ปจฺจุคฺคมนา วตฺตนฺติ, วชฺชนฺติ เภริโย พหู;
อาโมทิตา นรมรู, สาธุการํ ปวตฺตยุํฯ

‘‘เทวา มนุเสฺส ปสฺสนฺติ, มนุสฺสาปิ จ เทวตา;
อุโภปิ เต ปญฺชลิกา, อนุยนฺติ ตถาคตํฯ

‘‘เทวา ทิเพฺพหิ ตุริเยหิ, มนุสฺสา มานุเสหิ จ;
อุโภปิ เต วชฺชยนฺตา, อนุยนฺติ ตถาคตํฯ

‘‘ทิพฺพํ มนฺทารวํ ปุปฺผํ, ปทุมํ ปาริฉตฺตกํ;
ทิโสทิสํ โอกิรนฺติ, อากาสนภคตา มรูฯ

‘‘ทิพฺพํ จนฺทนจุณฺณญฺจ, วรคนฺธญฺจ เกวลํ;
ทิโสทิสํ โอกิรนฺติ, อากาสนภคตา มรูฯ

‘‘จมฺปกํ สลลํ นีปํ, นาคปุนฺนาคเกตกํ;
ทิโสทิสํ อุกฺขิปนฺติ, ภูมิตลคตา นราฯ

‘‘เกเส มุญฺจิตฺวาหํ ตตฺถ, วากจีรญฺจ จมฺมกํ;
กลเล ปตฺถริตฺวาน, อวกุโชฺช นิปชฺชหํฯ

‘‘อกฺกมิตฺวาน มํ พุโทฺธ, สห สิเสฺสหิ คจฺฉตุ;
มา นํ กลเล อกฺกมิตฺถ, หิตาย เม ภวิสฺสตี’’ติฯ

โส ปน กลลปิเฏฺฐ นิปนฺนโกว ปุน อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ทีปงฺกรทสพลสฺส พุทฺธสิรึ สมฺปสฺสมาโน เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ อหํ อิเจฺฉยฺยํ, สพฺพกิเลเส ฌาเปตฺวา สงฺฆนวโก หุตฺวา รมฺมนครํ ปวิเสยฺยํ, อญฺญาตกเวเสน ปน เม กิเลเส ฌาเปตฺวา นิพฺพานปฺปตฺติยา กิจฺจํ นตฺถิ, ยํนูนาหํ ทีปงฺกรทสพโล วิย ปรมาภิสโมฺพธึ ปตฺวา ธมฺมนาวํ อาโรเปตฺวา มหาชนํ สํสารสาครา อุตฺตาเรตฺวา ปจฺฉา ปรินิพฺพาเยยฺยํ, อิทํ มยฺหํ ปติรูป’’นฺติฯ ตโต อฏฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา พุทฺธภาวาย อภินีหารํ กตฺวา นิปชฺชิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ปถวิยํ นิปนฺนสฺส, เอวํ เม อาสิ เจตโส;
‘อิจฺฉมาโน อหํ อชฺช, กิเลเส ฌาปเย มมฯ

‘‘‘กึ เม อญฺญาตเวเสน, ธมฺมํ สจฺฉิกเตนิธ;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, พุโทฺธ เหสฺสํ สเทวเกฯ

‘‘‘กึ เม เอเกน ติเณฺณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, สนฺตาเรสฺสํ สเทวกํฯ

‘‘‘อิมินา เม อธิกาเรน, กเตน ปุริสุตฺตเม;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, ตาเรมิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘‘สํสารโสตํ ฉินฺทิตฺวา, วิทฺธํเสตฺวา ตโย ภเว;
ธมฺมนาวํ สมารุยฺห, สนฺตาเรสฺสํ สเทวก’’’นฺติฯ

ยสฺมา ปน พุทฺธตฺตํ ปเตฺถนฺตสฺส –

‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
อฎฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ

มนุสฺสตฺตภาวสฺมึเยว หิ ฐตฺวา พุทฺธตฺตํ ปเตฺถนฺตสฺส ปตฺถนา สมิชฺฌติ, นาคสฺส วา สุปณฺณสฺส วา เทวตาย วา สกฺกสฺส วา ปตฺถนา โน สมิชฺฌติฯ มนุสฺสตฺตภาเวปิ ปุริสลิงฺเค ฐิตเสฺสว ปตฺถนา สมิชฺฌติ, อิตฺถิยา วา ปณฺฑกนปุํสกอุภโตพฺยญฺชนกานํ วา โน สมิชฺฌติฯ ปุริสสฺสปิ ตสฺมึ อตฺตภาเว อรหตฺตปฺปตฺติยา เหตุสมฺปนฺนเสฺสว ปตฺถนา สมิชฺฌติ, โน อิตรสฺสฯ เหตุสมฺปนฺนสฺสาปิ ชีวมานพุทฺธเสฺสว สนฺติเก ปเตฺถนฺตเสฺสว ปตฺถนา สมิชฺฌติ, ปรินิพฺพุเต พุเทฺธ เจติยสนฺติเก วา โพธิมูเล วา ปเตฺถนฺตสฺส น สมิชฺฌติฯ พุทฺธานํ สนฺติเก ปเตฺถนฺตสฺสปิ ปพฺพชฺชาลิงฺเค ฐิตเสฺสว สมิชฺฌติ, โน คิหิลิงฺเค ฐิตสฺสฯ ปพฺพชิตสฺสปิ ปญฺจาภิญฺญาอฎฺฐสมาปตฺติลาภิโนเยว สมิชฺฌติ, น อิมาย คุณสมฺปตฺติยา วิรหิตสฺสฯ คุณสมฺปเนฺนนปิ เยน อตฺตโน ชีวิตํ พุทฺธานํ ปริจฺจตฺตํ โหติ, ตเสฺสว อิมินา อธิกาเรน อธิการสมฺปนฺนสฺส สมิชฺฌติ, น อิตรสฺสฯ อธิการสมฺปนฺนสฺสาปิ ยสฺส พุทฺธการกธมฺมานํ อตฺถาย มหโนฺต ฉโนฺท จ อุสฺสาโห จ วายาโม จ ปริเยฎฺฐิ จ, ตเสฺสว สมิชฺฌติ, น อิตรสฺสฯ

ตตฺริทํ ฉนฺทมหนฺตตาย โอปมฺมํ – สเจ หิ เอวมสฺส โย สกลจกฺกวาฬคพฺภํ เอโกทกีภูตํ อตฺตโน พาหุพเลน อุตฺตริตฺวา ปารํ คนฺตุํ สมโตฺถ, โส พุทฺธตฺตํ ปาปุณาติฯ โย วา ปน สกลจกฺกวาฬคพฺภํ เวฬุคุมฺพสญฺฉนฺนํ วิยูหิตฺวา มทฺทิตฺวา ปทสา คจฺฉโนฺต ปารํ คนฺตุํ สมโตฺถ, โส พุทฺธตฺตํ ปาปุณาติฯ โย วา ปน สกลจกฺกวาฬคพฺภํ สตฺติโย อาโกเฎตฺวา นิรนฺตรํ สตฺติผลสมากิณฺณํ ปทสา อกฺกมมาโน ปารํ คนฺตุํ สมโตฺถ, โส พุทฺธตฺตํ ปาปุณาติฯ โย วา ปน สกลจกฺกวาฬคพฺภํ วีตจฺจิตงฺคารภริตํ ปาเทหิ มทฺทมาโน ปารํ คนฺตุํ สมโตฺถ, โส พุทฺธตฺตํ ปาปุณาตีติฯ โย เอเตสุ เอกมฺปิ อตฺตโน ทุกฺกรํ น มญฺญติ, ‘‘อหํ เอตมฺปิ ตริตฺวา วา คนฺตฺวา วา ปารํ คมิสฺสามี’’ติ เอวํ มหเนฺตน ฉเนฺทน จ อุสฺสาเหน จ วายาเมน จ ปริเยฎฺฐิยา จ สมนฺนาคโต โหติ, เอตเสฺสว ปตฺถนา สมิชฺฌติ, น อิตรสฺสฯ ตสฺมา สุเมธตาปโส อิเม อฎฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวาว พุทฺธภาวาย อภินีหารํ กตฺวา นิปชฺชิฯ

ทีปงฺกโรปิ ภควา อาคนฺตฺวา สุเมธตาปสสฺส สีสภาเค ฐตฺวา มณิสีหปญฺชรํ อุคฺฆาเฎโนฺต วิย ปญฺจวณฺณปสาทสมฺปนฺนานิ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา กลลปิเฎฺฐ นิปนฺนํ สุเมธตาปสํ ทิสฺ

วา ‘‘อยํ ตาปโส พุทฺธตฺตาย อภินีหารํ กตฺวา นิปนฺโน, สมิชฺฌิสฺสติ นุ โข เอตสฺส ปตฺถนา, อุทาหุ โน’’ติ อนาคตํสญาณํ เปเสตฺวา อุปธาเรนฺโต – ‘‘อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺขฺยยฺยานิ อติกฺกมิตฺวา อยํ โคตโม นาม พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ฐิตโกว ปริสมชฺเฌ พฺยากาสิ – ‘‘ปสฺสถ โน ตุเมฺห อิมํ อุคฺคตปํ ตาปสํ กลลปิฏฺเฐ นิปนฺน’’นฺติ? ‘‘เอวํ, ภนฺเต’’ติฯ อยํ พุทฺธตฺตาย อภินีหารํ กตฺวา นิปนฺโน, สมิชฺฌิสฺสติ อิมสฺส ปตฺถนาฯ อยญฺหิ อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ จตุนฺนํ อสงฺขเยยฺยานํ มตฺถเก โคตโม นาม พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ ตสฺมิํ ปนสฺส อตฺตภาเว กปิลวตฺถุ นาม นครํ นิวาโส ภวิสฺสติ, มายา นาม เทวี มาตา, สุโทฺธทโน นาม ราชา ปิตา, อคฺคสาวโก อุปติโสฺส นาม เถโร, ทุติยสาวโก โกลิโต นาม, พุทฺธุปฏฺฐาโก อานโนฺท นาม, อคฺคสาวิกา เขมา นาม เถรี, ทุติยสาวิกา อุปฺปลวณฺณา นาม เถรี ภวิสฺสติฯ อยํ ปริปกฺกญาโณ มหาภินิกฺขมนํ กตฺวา มหาปธานํ ปทหิตฺวา นิโคฺรธรุกฺขมูเล ปายาสํ ปฏิคฺคเหตฺวา เนรญฺชราย ตีเร ปริภุญฺชิตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห อสฺสตฺถรุกฺขมูเล อภิสมฺพุชฺฌิสฺสตีติฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ทีปงฺกโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
> อุสฺสีสเก มํ ฐตฺวาน, อิทํ วจนมพฺรวิฯ
>
> ‘‘‘ปสฺสถ อิมํ ตาปสํ, ชฏิลํ อุคฺคตาปนํ;
> อปริเมยฺย อิโต กเปฺป, พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสติฯ
>
> ‘‘‘อหุ กปิลวฺหยา รมฺมา, นิกฺขมิตฺวา ตถาคโต;
> ปธานํ ปทหิตฺวาน, กตฺวา ทุกฺกรการิกํฯ
>
> ‘‘‘อชปาลรุกฺขมูเล, นิสีทิตฺวา ตถาคโต;
> ตตฺถ ปายาสํ ปคฺคยฺห, เนรญฺชรมุเปหิติฯ
>
> ‘‘‘เนรญฺชราย ตีรมฺหิ, ปายาสํ อท โส ชิโน;
> ปฏิยตฺตวรมคฺคน, โพธิมูลมุเปหิติฯ
>
> ‘‘‘ตโต ปทกฺขิณํ กตฺวา, โพธิมณฺฑํ อนุตฺตโร;
> อสฺสตฺถรุกฺขมูลมฺหิ, พุชฺฌิสฺสติ มหายโสฯ
>
> ‘‘‘อิมสฺส ชนิกา มาตา, มายา นาม ภวิสฺสติ;
> ปิตา สุโทฺธทโน นาม, อยํ เหสฺสติ โคตโมฯ
>
> ‘‘‘อนาสวา วีตราคา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;
> โกลิโต อุปติโสฺส จ, อคฺคา เหสฺสนฺติ สาวกา;
> อานโนฺท นามุปฏฺฐาโก, อุปฏฺฐิสฺสติ ตํ ชินํฯ
>
> ‘‘‘เขมา อุปฺปลวณฺณา จ, อคฺคา เหสฺสนฺติ สาวิกา;
> อนาสวา วีตราคา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;
> โพธิ ตสฺส ภควโต, อสฺสโตฺถติ ปวุจฺจตี’’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๖๐-๖๘);

ตํ สุตฺวา สุเมธตาปโส – ‘‘มยฺหํ กิร ปตฺถนา สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ โสมนสฺสปฺปโตฺต อโหสิฯ มหาชโน ทีปงฺกรทสพลสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘สุเมธตาปโส กิร พุทฺธพีชํ พุทฺธงฺกุโร’’ติ หฏฺฐ

ตุโฏฺฐ อโหสิฯ เอวญฺจสฺส อโหสิ – ‘‘ยถา นาม มนุสฺสา นทึ ตรนฺตา อุชุเกน ติเตฺถน อุตฺตริตุํ อสโกฺกนฺตา เหฏฺฐาติเตฺถน อุตฺตรนฺติ, เอวเมว มยมฺปิ ทีปงฺกรทสพลสฺส สาสเน มคฺคผลํ อลภมานา อนาคเต ยทา ตฺวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิ, ตทา ตว สมฺมุขา มคฺคผลํ สจฺฉิกาตุํ สมตฺถา ภเวยฺยามา’’ติ ปตฺถนํ ฐปยิํสุฯ ทีปงฺกรทสพโลปิ โพธิสตฺตํ ปสํสิตฺวา อฏฺฐปุปฺผมุฏฺฐีหิ ปูเชตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ เตปิ จตุสตสหสฺสสงฺขา ขีณาสวา โพธิสตฺตํ คเนฺธหิ จ มาลาหิ จ ปูเชตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกมิํสุฯ เทวมนุสฺสา ปน ตเถว ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกนฺตาฯ

โพธิสโตฺต สเพฺพสํ ปฏิกฺกนฺตกาเล สยนา วุฏฺฐาย ‘‘ปารมิโย วิจินิสฺสามี’’ติ ปุปฺผราสิมตฺถเก ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ เอวํ นิสิเนฺน โพธิสเตฺต สกลทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวตา สาธุการํ ทตฺวา ‘‘อยฺย สุเมธตาปส, โปราณกโพธิสตฺตานํ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ‘ปารมิโย วิจินิสฺสามา’ติ นิสินฺนกาเล ยานิ ปุพฺพนิมิตฺตานิ นาม ปญฺญายนฺติ, ตานิ สพฺพานิปิ อชฺช ปาตุภูตานิ, นิสฺสํสเยน ตฺวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ มยเมตํ ชานาม ‘ยเสฺสตานิ นิมิตฺตานิ ปญฺญายนฺติ, เอกเนฺตน โส พุโทฺธ โหติ’, ตฺวํ อตฺตโน วีริยํ ทฬฺหํ กตฺวา ปคฺคณฺหา’’ติ โพธิสตฺตํ นานปฺปการาหิ ถุตีหิ อภิตฺถวิํสุฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘อิทํ สุตฺวาน วจนํ, อสมสฺส มเหสิโน;
อาโมทิตา นรมรู, พุทฺธพีชํ กิร อยํฯ

‘‘อุกฺกุฏฺฐิสทฺทา วตฺตนฺติ, อโปฺผเฏนฺติ หสนฺติ จ;
กตญฺชลี นมสฺสนฺติ, ทสสหสฺสี สเทวกาฯ

‘‘ยทิมสฺส โลกนาถสฺส, วิรชฺฌิสฺสาม สาสนํ;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

‘‘ยถา มนุสฺสา นทึ ตรนฺตา, ปฏิติตฺถํ วิรชฺฌิย;
เหฏฺฐา ติเตฺถ คเหตฺวาน, อุตฺตรนฺติ มหานทิํฯ

‘‘เอวเมว มยํ สเพฺพ, ยทิ มุญฺจามิมํ ชินํ;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

‘‘ทีปงฺกโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
มม กมฺมํ ปกิเตฺตตฺวา, ทกฺขิณํ ปาทมุทฺธริฯ

‘‘เย ตตฺถาสุํ ชินปุตฺตา, สเพฺพ ปทกฺขิณมกํสุ มํ;
นรา นาคา จ คนฺธพฺพา, อภิวาเทตฺวาน ปกฺกมุํฯ

‘‘ทสฺสนํ เม อติกฺกเนฺต, สสเงฺฆ โลกนายเก;
หฏฺฐตุเฎฺฐน จิเตฺตน, อาสนา วุฏฺฐหิํ ตทาฯ

‘‘สุเขน สุขิโต โหมิ, ปาโมเชฺชน ปโมทิโต;
ปีติยา จ อภิสฺสโนฺน, ปลฺลงฺกํ อาภุชิํ ตทาฯ

‘‘ปลฺลเงฺกน นิสีทิตฺวา, เอวํ จิเนฺตสหํ ตทา;
‘วสีภูโต อหํ ฌาเน, อภิญฺญาปารมิํ คโตฯ

‘‘‘ทสสหสฺสิโลกมฺหิ, อิสโย นตฺถิ เม สมา;
อสโม อิทฺธิธเมฺมสุ, อลภึ อีทิสํ สุขํ’ฯ

‘‘ปลฺลงฺกาภุชเน มยฺหํ, ทสสหสฺสาธิวาสิโน;
มหานาทํ ปวเตฺตสุํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ยา ปุเพฺพ โพธิสตฺตานํ, ปลฺลงฺกวรมาภุเช;
นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, ตานิ อชฺช ปทิสฺสเรฯ

‘‘สีตํ พฺยาปคตํ โหติ, อุณฺหญฺจ อุปสมฺมติ;
ตานิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ทสสหสฺสี โลกธาตู, นิสฺสทฺทา โหนฺติ นิรากุลา;
ตานิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘มหาวาตา น วายนฺติ, น สนฺทนฺติ สวนฺติโย;
ตานิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ถลชา ทกชา ปุปฺผา, สเพฺพ ปุปฺผนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช ปุปฺผิตา สเพฺพ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ลตา วา ยทิ วา รุกฺขา, ผลภารา โหนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช ผลิตา สเพฺพ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘อากาสฏฺฐา จ ภูมฏฺฐา, รตนา โชตนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช รตนา โชตนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘มานุสกา จ ทิพฺพา จ, ตุริยา วชฺชนฺติ ตาวเท;
เตปชฺชุโภ อภิรวนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘วิจิตฺตปุปฺผา คคนา, อภิวสฺสนฺติ ตาวเท;
เตปิ อชฺช ปวสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘มหาสมุโทฺท อาภุชติ, ทสสหสฺสี ปกมฺปติ;
เตปชฺชุโภ อภิรวนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘นิรเยปิ ทสสหเสฺส, อคฺคี นิพฺพนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช นิพฺพุตา อคฺคี, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘วิมโล โหติ สูริโย, สพฺพา ทิสฺสนฺติ ตารกา;
เตปิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘อโนวเฏฺฐน อุทกํ, มหิยา อุพฺภิชฺชิ ตาวเท;
ตมฺปชฺชุพฺภิชฺชเต มหิยา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ตาราคณา วิโรจนฺติ, นกฺขตฺตา คคนมณฺฑเล;
วิสาขา จนฺทิมายุตฺตา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘พิลาสยา ทรีสยา, นิกฺขมนฺติ สกาสยา;
เตปชฺช อาสยา ฉุทฺธา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘น โหติ อรติ สตฺตานํ, สนฺตุฏฺฐา โหนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช สเพฺพ สนฺตุฏฺฐา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘โรคา ตทุปสมฺมนฺติ, ชิฆจฺฉา จ วินสฺสติ;
ตานิปชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ราโค ตทา ตนุ โหติ, โทโส โมโห วินสฺสติ;
เตปชฺช วิคตา สเพฺพ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ภยํ ตทา น ภวติ, อชฺชเปตํ ปทิสฺสติ;
เตน ลิเงฺคน ชานาม, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘รโช นุทฺธํสติ อุทฺธํ, อชฺชเปตํ ปทิสฺสติ;
เตน ลิเงฺคน ชานาม, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘อนิฏฺฐคโนฺธ ปกฺกมติ, ทิพฺพคโนฺธ ปวายติ;
โสปชฺช วายติ คโนฺธ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘สเพฺพ เทวา ปทิสฺสนฺติ, ฐปยิตฺวา อรูปิโน;
เตปชฺช สเพฺพ ทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ยาวตา นิรยา นาม, สเพฺพ ทิสฺสนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช สเพฺพ ทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘กุฏฺฏา กวาฏา เสลา จ, น โหนฺตาวรณา ตทา;
อากาสภูตา เตปชฺช, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘จุตี จ อุปปตฺติ จ, ขเณ ตสฺมึ น วิชฺชติ;
ตานิปชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ทฬฺหํ ปคฺคณฺห วีริยํ, มา นิวตฺต อภิกฺกม;
มยเมฺปตํ วิชานาม, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๗๐-๑๐๗);

โพธิสโตฺต ทีปงฺกรทสพลสฺส จ ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานญฺจ วจนํ สุตฺวา ภิโยฺยโส มตฺตาย สญฺชาตุสฺสาโห หุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘พุทฺธา นาม อโมฆวจนา, นตฺถิ พุทฺธานํ กถาย อญฺญถตฺตํฯ ยถา หิ อากาเส ขิตฺตเลฑฺฑุสฺส ปตนํ ธุวํ, ชาตสฺส มรณํ, รตฺติกฺขเย สูริยุคฺคมนํ, อาสยา นิกฺขนฺตสีหสฺส สีหนาทนทนํ, ครุคพฺภาย อิตฺถิยา ภารโมโรปนํ ธุวํ อวสฺสมฺภาวี, เอวเมว พุทฺธานํ วจนํ นาม ธุวํ อโมฆํ, อทฺธา อหํ พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘พุทฺธสฺส วจนํ สุตฺวา, ทสสหสฺสีน จูภยํ;
ตุฏฺฐหฏฺฐ ปโมทิโต, เอวํ จินฺเตสหํ ตทาฯ

‘‘อเทฺวชฺฌวจนา พุทฺธา, อโมฆวจนา ชินา;
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวามหํฯ

‘‘ยถา ขิตฺตํ นเภ เลฑฺฑุ, ธุวํ ปตติ ภูมิยํ;
ตเถว พุทฺธเสฏฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํ;
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวามหํฯ

‘‘ยถาปิ สพฺพสตฺตานํ, มรณํ ธุวสสฺสตํ;
ตเถว พุทฺธเสฏฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํฯ

‘‘ยถา รตฺติกฺขเย ปเตฺต, สูริยุคฺคมนํ ธุวํ;
ตเถว พุทฺธเสฏฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํฯ

‘‘ยถา นิกฺขนฺตสยนสฺส, สีหสฺส นทนํ ธุวํ;
ตเถว พุทฺธเสฏฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํฯ

‘‘ยถา อาปนฺนสตฺตานํ, ภารโมโรปนํ ธุวํ;
ตเถว พุทฺธเสฏฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสต’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๐๘-๑๑๔);

โส ‘‘ธุวาหํ พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติ เอวํ กตสนฺนิฏฺฐาโน พุทฺธการเก ธเมฺม อุปธาเรตุํ – ‘‘กหํ นุ โข พุทฺธการกา ธมฺมา, กิํ อุทฺธํ, อุทาหุ อโธ, ทิสาวิทิสาสู’’ติ อนุกฺกเมน สกลํ ธมฺมธาตุํ วิจินโนฺต โปราณกโพธิสเตฺตหิ อาเสวิตนิเสวิตํ ปฐมํ ทานปารมิํ ทิสฺวา เอวํ อตฺตานํ โอวทิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย ปฐมํ ทานปารมิํ ปูเรยฺยาสิฯ ยถา หิ นิกฺกุชฺชิโต อุทกกุโมฺภ นิเสฺสสํ กตฺวา อุทกํ วมติเยว, น ปจฺจาหรติ, เอวเมว ธนํ วา ยสํ วา ปุตฺตทารํ วา องฺคปจฺจงฺคํ วา อโนโลเกตฺวา สมฺปตฺตยาจกานํ สพฺพํ อิจฺฉิติจฺฉิตํ นิเสฺสสํ กตฺวา ททมาโน โพธิมูเล นิสีทิตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ปฐมํ ทานปารมิํ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘หนฺท พุทฺธกเร ธเมฺม, วิจินามิ อิโต จิโต;
อุทฺธํ อโธ ทส ทิสา, ยาวตา ธมฺมธาตุยาฯ

‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขิํ, ปฐมํ ทานปารมิํ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อนุจิณฺณํ มหาปถํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ ปฐมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ทานปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธิํ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

‘‘ยถาปิ กุโมฺภ สมฺปุโณฺณ, ยสฺส กสฺสจิ อโธกโต;
วมเตวุทกํ นิเสฺสสํ, น ตตฺถ ปริรกฺขติฯ

‘‘ตเถว ยาจเก ทิสฺวา, หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิเม;
ททาหิ ทานํ นิเสฺสสํ, กุโมฺภ วิย อโธกโต’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๑๕-๑๑๙);

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ทุติยํ สีลปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย สีลปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิฯ ยถา หิ จมรี มิโค นาม ชีวิตํ อโนโลเกตฺวา อตฺตโน วาลเมว รกฺขติ, เอวํ ตฺวมฺปิ อิโต ปฏฺฐาย ชีวิตมฺปิ อโนโลเกตฺวา สีลเมว รกฺขมาโน พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ทุติยํ สีลปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ทุติยํ สีลปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ ทุติยํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
สีลปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

‘‘ยถาปิ จมรี วาลํ, กิสฺมิญฺจิ ปฏิลคฺคิตํ;
อุเปติ มรณํ ตตฺถ, น วิโกเปติ วาลธึฯ

‘‘ตเถว จตูสุ ภูมีสุ, สีลานิ ปริปูรย;
ปริรกฺข สทา สีลํ, จมรี วิย วาลธิ’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๒๐-๑๒๔);

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ตติยํ เนกฺขมฺมปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย เนกฺขมฺมปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิฯ ยถา หิ จิรํ พนฺธนาคาเร วสมาโน ปุริโส น ตตฺถ สิเนหํ กโรติ, อถ โข อุกฺกณฺฐติเยว, อวสิตุกาโม โหติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สพฺพภเว พนฺธนาคารสทิเส กตฺวา สพฺพภเวหิ อุกฺกณฺฐิโต มุจฺจิตุกาโม หุตฺวา เนกฺขมฺมาภิมุโขว โหหิฯ เอวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ตติยํ เนกฺขมฺมปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ตติยํ เนกฺขมฺมปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ ตติยํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
เนกฺขมฺมปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

‘‘ยถา อนฺทุฆเร ปุริโส, จิรวุโตฺถ ทุขฏฺฏิโต;
น ตตฺถ ราคํ ชเนติ, มุตฺติเมว คเวสติฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ สพฺพภเว, ปสฺส อนฺทุฆรํ วิย;
เนกฺขมฺมาภิมุโข โหหิ, ภวโต ปริมุตฺติยา’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๒๕-๑๒๙);

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต จตุตฺถํ ปญฺญาปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย ปญฺญาปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิฯ หีนมชฺฌิมุกฺกฏฺเฐสุ กญฺจิ อวชฺเชตฺวา สพฺเพปิ ปณฺฑิเต อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺเฉยฺยาสิฯ ยถา หิ ปิณฺฑปาติโก ภิกฺขุ หีนาทิเภเทสุ กุเลสุ กิญฺจิ อวชฺเชตฺวา ปฏิปาฏิยา ปิณฺฑาย จรนฺโต ขิปฺปํ ยาปนํ ลภติ, เอวํ ตฺวมฺปิ สพฺพปณฺฑิเต อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโต พุทฺโธ ภวิสฺสสี’’ติ จตุตฺถํ ปญฺญาปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

‘‘วิจินนฺโต ตทา ทกฺขึ, จตุตฺถํ ปญฺญาปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ จตุตฺถํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ปญฺญาปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

‘‘ยถาปิ ภิกฺขุ ภิกฺขนฺโต, หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิเม;
กุลานิ น วิวชฺเชนฺโต, เอวํ ลภติ ยาปนํฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ สพฺพกาลํ, ปริปุจฺฉํ พุธํ ชนํ;
ปญฺญาปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๓๐-๑๓๔);

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ปญฺจมํ วีริยปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย วีริยปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ, ยถา หิ สีโห มิคราชา สพฺพิริยาปเถสุ ทฬฺหวีริโย โหติ, เอวํ ตฺวมฺปิ สพฺพภเวสุ สพฺพิริยาปเถสุ ทฬฺหวีริโย อโนลีนวีริโย สมาโน พุทฺโธ ภวิสฺสสี’’ติ ปญฺจมํ วีริยปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

‘‘วิจินนฺโต ตทา ทกฺขึ, ปญฺจมํ วีริยปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ ปญฺจมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
วีริยปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

‘‘ยถาปิ สีโห มิคราชา, นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเม;
อลีนวีริโย โหติ, ปคฺคหิตมโน สทาฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ สพฺพภเว, ปคฺคณฺห วีริยํ ทฬฺหํ;
วีริยปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๓๕-๑๓๙);

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ฉฏฺฐํ ขนฺติปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย ขนฺติปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ, สมฺมานเนปิ อวมานเนปิ ขโมว ภเวยฺยาสิฯ ยถา หิ ปถวิยํ นาม สุจิมฺปิ นิกฺขิปนฺติ อสุจิมฺปิ, น เตน ปถวี สิเนหํ ปฏิฆํ กโรติ, ขมติ สหติ อธิวาเสติเยว, เอวเมว ตฺวมฺปิ สมฺมานเนปิ อวมานเนปิ ขโมว สมาโน พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ฉฏฺฐํ ขนฺติปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขิํ, ฉฏฺฐมํ ขนฺติปารมิํ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ ฉฏฺฐมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ตตฺถ อเทฺวชฺฌมานโส, สโมฺพธิํ ปาปุณิสฺสสิฯ

‘‘ยถาปิ ปถวี นาม, สุจิมฺปิ อสุจิมฺปิ จ;
สพฺพํ สหติ นิเกฺขปํ, น กโรติ ปฏิฆํ ตยาฯ

‘‘ตเถว ตฺวมฺปิ สเพฺพสํ, สมฺมานาวมานกฺขโม;
ขนฺติปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธิํ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๔๐-๑๔๔);

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต สตฺตมํ สจฺจปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย สจฺจปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ, อสนิยา มตฺถเก ปตมานายปิ ธนาทีนํ อตฺถาย ฉนฺทาทีนํ วเสน สมฺปชานมุสาวาทํ นาม มา ภาสิฯ ยถา หิ โอสธี ตารกา นาม สพฺพอุตูสุ อตฺตโน คมนวีถึ ชหิตฺวา อญฺญาย วีถิยา น คจฺฉติ, สกวีถิยาว คจฺฉติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สจฺจํ ปหาย มุสาวาทํ นาม อวทโนฺตเยว พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ สตฺตมํ สจฺจปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขิํ, สตฺตมํ สจฺจปารมิํ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ สตฺตมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ตตฺถ อเทฺวชฺฌวจโน, สโมฺพธิํ ปาปุณิสฺสสิฯ

‘‘ยถาปิ โอสธี นาม, ตุลาภูตา สเทวเก;
สมเย อุตุวเสฺส วา, น โวกฺกมติ วีถิโตฯ

‘‘ตเถว ตฺวมฺปิ สเจฺจสุ, มา โวกฺกมสิ วีถิโต;
สจฺจปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธิํ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๔๕-๑๔๙);

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต อฏฺฐมํ อธิฏฺฐานปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย อธิฏฺฐานปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ, ยํ อธิฏฺฐาสิ, ตสฺมึ อธิฏฺฐาเน นิจฺจโลว ภเวยฺยาสิฯ ยถา หิ ปพฺพโต นาม สพฺพาสุ ทิสาสุ วาเตหิ ปหโฏ น กมฺปติ น จลติ, อตฺตโน ฐาเนเยว ติฏฺฐติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ อตฺตโน อธิฏฺฐาเน นิจฺจโล โหนฺโต พุทฺโธ ภวิสฺสสี’’ติ อฏฺฐมํ อธิฏฺฐานปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

‘‘วิจินนฺโต ตทา ทกฺขึ, อฏฺฐมํ อธิฏฺฐานปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ อฏฺฐมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ตตฺถ ตฺวํ อจโล หุตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสิฯ

‘‘ยถาปิ ปพฺพโต เสโล, อจโล สุปฺปติฏฺฐิโต;
น กมฺปติ ภุสวาเตหิ, สกฏฺฐาเนว ติฏฺฐติฯ

‘‘ตเถว ตฺวมฺปิ อธิฏฺฐาเน, สพฺพทา อจโล ภว;
อธิฏฺฐานปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๕๐-๑๕๔);

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต นวมํ เมตฺตาปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย เมตฺตาปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ, หิเตสุปิ อหิเตสุปิ เอกจิตฺโต ภเวยฺยาสิฯ ยถา หิ อุทกํ นาม ปาปชนสฺสปิ กลฺยาณชนสฺสปิ สีตภาวํ เอกสทิสํ กตฺวา ผรติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สเพฺพสุ สเตฺตสุ เมตฺตจิเตฺตน เอกจิโตฺตว โหนฺโต พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ นวมํ เมตฺตาปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

‘‘วิจินนฺโต ตทา ทกฺขึ, นวมํ เมตฺตาปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

‘‘อิมํ ตฺวํ นวมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
เมตฺตาย อสโม โหหิ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

‘‘ยถาปิ อุทกํ นาม, กลฺยาเณ ปาปเก ชเน;
สมํ ผรติ สีเตน, ปวาเหติ รโชมลํฯ

‘‘ตเถว ตฺวมฺปิ หิตาหิเต, สมํ เมตฺตาย ภาวย;
เมตฺตาปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๕๕-๑๕๙);

อถสฺส “น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ”นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ทสมํ อุเปกฺขาปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – “สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย อุเปกฺขาปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ, สุเขปิ ทุเกฺขปิ มชฺฌโตฺตว ภเวยฺยาสิฯ ยถา หิ ปถวี นาม สุจิมฺปิ อสุจิมฺปิ ปกฺขิปมาเน มชฺฌตฺตาว โหติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สุขทุเกฺขสุ มชฺฌโตฺตว โหโนฺต พุโทฺธ ภวิสฺสสี”ติ ทสมํ อุเปกฺขาปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

“น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

“วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ทสมํ อุเปกฺขาปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

“อิมํ ตฺวํ ทสมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ตุลาภูโต ทโฬฺห หุตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสิฯ

“ยถาปิ ปถวี นาม, นิกฺขิตฺตํ อสุจึ สุจึ;
อุเปกฺขติ อุโภเปเต, โกปานุนยวชฺชิตาฯ

“ตเถว ตฺวมฺปิ สุขทุเกฺข, ตุลาภูโต สทา ภว;
อุเปกฺขาปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี”ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๖๐-๑๖๔);

ตโต จิเนฺตสิ – “อิมสฺมึ โลเก โพธิสเตฺตหิ ปูเรตพฺพา โพธิปริปาจนา พุทฺธการกธมฺมา เอตฺตกาเยว , ทส ปารมิโย ฐเปตฺวา อเญฺญ นตฺถิฯ อิมาปิ ทส ปารมิโย อุทฺธํ อากาเสปิ นตฺถิ, เหฏฺฐา ปถวิยมฺปิ, ปุรตฺถิมาทีสุ ทิสาสุปิ นตฺถิ, มยฺหํเยว ปน หทยพฺภนฺตเร ปติฏฺฐิตา”ติฯ เอวํ ตาสํ หทเย ปติฏฺฐิตภาวํ ทิสฺวา สพฺพาปิ ตา ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาย ปุนปฺปุนํ สมฺมสโนฺต อนุโลมปฏิโลมํ สมฺมสติ, ปริยเนฺต คเหตฺวา อาทึ ปาเปติ, อาทิมฺหิ คเหตฺวา ปริยนฺตํ ปาเปติ, มเชฺฌ คเหตฺวา อุภโต โกฏึ ปาเปตฺวา โอสาเปติ, อุภโต โกฏีสุ คเหตฺวา มชฺฌํ ปาเปตฺวา โอสาเปติฯ พาหิรกภณฺฑปริจฺจาโค **ทานปารมี** นาม, องฺคปริจฺจาโค **ทานอุปปารมี** นาม, ชีวิตปริจฺจาโค **ทานปรมตฺถปารมี** นามาติ ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตฺตึส ปารมิโย เตลยนฺตํ วินิวเฏฺฏโนฺต วิย มหาเมรุํ มตฺถํ กตฺวา จกฺกวาฬมหาสมุทฺทํ อาลุเฬโนฺต วิย จ สมฺมสติฯ ตเสฺสวํ ทส ปารมิโย สมฺมสนฺตสฺส ธมฺมเตเชน จตุนหุตาธิกทฺวิโยชนสตสหสฺสพหลา อยํ มหาปถวี หตฺถินา อกฺกนฺตนฬกลาโป วิย, ปีฬิยมานํ อุจฺฉุยนฺตํ วิย จ มหาวิรวํ วิรวมานา สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิฯ กุลาลจกฺกํ วิย เตลยนฺตจกฺกํ วิย จ ปริพฺภมิฯ เตน วุตฺตํ –

“เอตฺตกาเยว เต โลเก, เย ธมฺมา โพธิปาจนา;
ตทุทฺธํ นตฺถิ อญฺญตฺร, ทฬฺหํ ตตฺถ ปติฏฺฐหฯ

“อิเม ธเมฺม สมฺมสโต, สภาวรสลกฺขเณ;
ธมฺมเตเชน วสุธา, ทสสหสฺสี ปกมฺปถฯ

“จลติ รวติ ปถวี, อุจฺฉุยนฺตํว ปีฬิตํ;
เตลยเนฺต ยถา จกฺกํ, เอวํ กมฺปติ เมทนี”ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๖๕-๑๖๗);

มหาปถวิยา กมฺปมานาย รมฺมนครวาสิโน สณฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตา ยุคนฺตวาตพฺภาหตา มหาสาลา วิย มุจฺฉิตา ปปตึสุฯ ฆฏาทีนิ กุลาลภาชนานิ ปวฏฺฏนฺตานิ อญฺญมญฺญํ ปหรนฺตานิ จุณฺณวิจุณฺณานิ อเหสุํฯ มหาชโน ภีตตสิโต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ''กึ นุ โข ภควา นาคาวโฏฺฏ อยํ, ภูตยกฺขเทวตาสุ อญฺญตราวโฏฺฏ วาติ น หิ มยํ เอตํ ชานาม, อปิจ โข สโพฺพปิ อยํ มหาชโน อุปทฺทุโต, กึ นุ โข อิมสฺส โลกสฺส ปาปกํ ภวิสฺสติ, อุทาหุ กลฺยาณํ, กเถถ โน เอตํ การณ''นฺติ อาหฯ อถ สตฺถา เตสํ กถํ สุตฺวา ''ตุเมฺห มา ภายถ, มา จินฺตยิตฺถ, นตฺถิ โว อิโตนิทานํ ภยํฯ โย โส มยา อชฺช 'สุเมธปณฺฑิโต อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี'ติ พฺยากโต, โส อิทานิ ทส ปารมิโย สมฺมสติ, ตสฺส สมฺมสนฺตสฺส วิโลเฬนฺตสฺส ธมฺมเตเชน สกลทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกปฺปหาเรน กมฺปติ เจว รวติ จา''ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ –

''ยาวตา ปริสา อาสิ, พุทฺธสฺส ปริเวสเน;
ปเวธมานา สา ตตฺถ, มุจฺฉิตา เสสิ ภูมิยาฯ

''ฆฏาเนกสหสฺสานิ, กุมฺภีนญฺจ สตา พหู;
สญฺจุณฺณมถิตา ตตฺถ, อญฺญมญฺญํ ปฆฏฺฏิตาฯ

''อุพฺพิคฺคา ตสิตา ภีตา, ภนฺตา พฺยถิตมานสา;
มหาชนา สมาคมฺม, ทีปงฺกรมุปาคมุํฯ

''กึ ภวิสฺสติ โลกสฺส, กลฺยาณมถ ปาปกํ;
สโพฺพ อุปทฺทุโต โลโก, ตํ วิโนเทหิ จกฺขุมฯ

''เตสํ ตทา สญฺญาเปสิ, ทีปงฺกโร มหามุนิ;
วิสฺสตฺถา โหถ มา ภาถ, อิมสฺมึ ปถวิกมฺปเนฯ

''ยมหํ อชฺช พฺยากาสึ, 'พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสติ';
เอโส สมฺมสติ ธมฺมํ, ปุพฺพกํ ชินเสวิตํฯ

''ตสฺส สมฺมสโต ธมฺมํ, พุทฺธภูมึ อเสสโต;
เตนายํ กมฺปิตา ปถวี, ทสสหสฺสี สเทวเก''ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๖๘-๑๗๔);

มหาชโน ตถาคตสฺส วจนํ สุตฺวา หฏฺฐตุฏฺฐ มาลาคนฺธวิเลปนํ อาทาย รมฺมนครา นิกฺขมิตฺวา โพธิสตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา มาลาคนฺธาทีหิ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา รมฺมนครเมว ปาวิสิฯ โพธิสโตฺตปิ ทส ปารมิโย สมฺมสิตฺวา วีริยํ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาย นิสินฺนาสนา วุฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

''พุทฺธสฺส วจนํ สุตฺวา, มโน นิพฺพายิ ตาวเท;
สเพฺพ มํ อุปสงฺกมฺม, ปุนาปิ อภิวนฺทิสุํฯ

''สมาทิยิตฺวา พุทฺธคุณํ, ทฬฺหํ กตฺวาน มานสํ;
ทีปงฺกรํ นมสฺสิตฺวา, อาสนา วุฏฺฐหึ ตทา''ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๗๕-๑๗๖);

อถ โพธิสตฺตํ อาสนา วุฏฺฐหนฺตํ สกลทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สนฺนิปติตฺวา ทิเพฺพหิ มาลาคเนฺธหิ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา ''อยฺย สุเมธตาปส, ตยา อชฺช ทีปงฺกรทสพลสฺส ปาทมูเล

มหตี ปตฺถนา ปตฺถิตา, สา เต อนนฺตราเยน สมิชฺฌตุ, มา เต ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา อโหสิ, ส รีเร อปฺปมตฺตโกปิ โรโค มา อุปฺปชฺชตุ, ขิปฺปํ ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ ปฏิวิชฺฌ ฯ ยถา ปุปฺผูปคผลูปครุกฺขา สมเย ปุปฺผนฺติ เจว ผลนฺติ จ, ตเถว ตฺวมฺปิ ตํ สมยํ อนติกฺกมิตฺวา ขิปฺปํ สโมฺพธิมุตฺตมํ ผุสสฺสู''ติอาทีนิ ถุติมงฺคลานิ ปยิรุทาหํสุ ฯ เอวญฺจ ปยิรุทาหิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน เทวฏฺฐานเมว อคมํสุ ฯ โพธิสโตฺตปิ เทวตาหิ อภิตฺถวิโต – ''อหํ ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขยฺยานํ มตฺถเก พุโทฺธ ภวิสฺสามี''ติ วีริยํ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาย นภํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา หิมวนฺตเมว อคมาสิ ฯ เตน วุตฺตํ –

''ทิพฺพํ มานุสกํ ปุปฺผํ, เทวา มานุสกา อุโภ;
สโมกิรนฺติ ปุเปฺผหิ, วุฏฺฐหนฺตสฺส อาสนา ฯ

''เวทยนฺติ จ เต โสตฺถึ, เทวา มานุสกา อุโภ;
มหนฺตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ตํ ลภสฺสุ ยถิจฺฉิตํ ฯ

''สพฺพีติโย วิวชฺชนฺตุ, โสโก โรโค วินสฺสตุ;
มา เต ภวนฺตฺวนฺตรายา, ผุส ขิปฺปํ โพธิมุตฺตมํ ฯ

''ยถาปิ สมเย ปเตฺต, ปุปฺผนฺติ ปุปฺผิโน ทุมา;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, พุทฺธญาเณน ปุปฺผสุ ฯ

''ยถา เย เกจิ สมฺพุทฺธา, ปูรยุํ ทส ปารมี;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, ปูรย ทส ปารมี ฯ

''ยถา เย เกจิ สมฺพุทฺธา, โพธิมณฺฑมฺหิ พุชฺฌเร;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิยํ ฯ

''ยถา เย เกจิ สมฺพุทฺธา, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยุํ;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตย ฯ

''ปุณฺณมาเย ยถา จโนฺท, ปริสุโทฺธ วิโรจติ;
ตเถว ตฺวํ ปุณฺณมโน, วิโรจ ทสสหสฺสิยํ ฯ

''ราหุมุโตฺต ยถา สูริโย, ตาเปน อติโรจติ;
ตเถว โลกา มุจฺจิตฺวา, วิโรจ สิริยา ตุวํ ฯ

''ยถา ยา กาจิ นทิโย, โอสรนฺติ มโหทธึ;
เอวํ สเทวกา โลกา, โอสรนฺตุ ตวนฺติเก ฯ

''เตหิ ถุตปฺปสโตฺถ โส, ทส ธเมฺม สมาทิย;
เต ธเมฺม ปริปูเรโนฺต, ปวนํ ปาวิสี ตทา''ติ ฯ (พุ. วํ. ๒.๑๗๗-๑๘๗);

สุเมธกถา นิฏฺฐิตา ฯ

รมฺมนครวาสิโนปิ โข นครํ ปวิสิตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ อทํสุ ฯ สตฺถา เตสํ ธมฺมํ เทเสตฺวา มหาชนํ สรณาทีสุ ปติฏฺฐเปตฺวา รมฺมนครา นิกฺขมิ ฯ ตโต อุทฺธมฺปิ

ยาวตายุกํ ติฏฺฐโนฺต สพฺพํ พุทฺธกิจฺจํ กตฺวา อนุกฺกเมน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ พุทฺธวํเส วุตฺตนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

‘‘ตทา เต โภชยิตฺวาน, สสงฺฆํ โลกนายกํ;
อุปคจฺฉึ สรณํ ตสฺส, **ทีปงฺกรสฺส** สตฺถุโนฯ

‘‘สรณคมเน กญฺจิ, นิเวเสสิ ตถาคโต;
กญฺจิ ปญฺจสุ สีเลสุ, สีเล ทสวิเธ ปรํฯ

‘‘กสฺสจิ เทติ สามญฺญํ, จตุโร ผลมุตฺตเม;
กสฺสจิ อสเม ธมฺเม, เทติ โส ปฏิสมฺภิทาฯ

‘‘กสฺสจิ วรสมาปตฺติโย, อฏฺฐ เทติ นราสโภ;
ติโสฺส กสฺสจิ วิชฺชาโย, ฉฬภิญฺญา ปเวจฺฉติฯ

‘‘เตน โยเคน ชนกายํ, โอวทติ มหามุนิ;
เตน วิตฺถาริกํ อาสิ, โลกนาถสฺส สาสนํฯ

‘‘มหาหนูสภกฺขโนฺธ, ทีปงฺกรสนามโก;
พหู ชเน ตารยติ, ปริโมเจติ ทุคฺคตึฯ

‘‘โพธเนยฺยํ ชนํ ทิสฺวา, สตสหเสฺสปิ โยชเน;
ขเณน อุปคนฺตฺวาน, โพเธติ ตํ มหามุนิฯ

‘‘ปฐมาภิสมเย พุโทฺธ, โกฏิสตมโพธยิ;
ทุติยาภิสมเย นาโถ, นวุติโกฏิมโพธยิฯ

‘‘ยทา จ เทวภวนมฺหิ, พุโทฺธ ธมฺมมเทสยิ;
นวุติโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหุฯ

‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโมฯ

‘‘ปุน นารทกูฏมฺหิ, ปวิเวกคเต ชิเน;
ขีณาสวา วีตมลา, สมิํสุ สตโกฏิโยฯ

‘‘ยมฺหิ กาเล มหาวีโร, สุทสฺสนสิลุจฺจเย;
นวุติโกฏิสหเสฺสหิ, ปวาเรสิ มหามุนิฯ

‘‘อหํ เตน สมเยน, ชฏิโล อุคฺคตาปโน;
อนฺตลิกฺขมฺหิ จรโณ, ปญฺจาภิญฺญาสุ ปารคูฯ

‘‘ทสวีสสหสฺสานํ, ธมฺมาภิสมโย อหุ;
เอกทฺวินฺนํ อภิสมยา, คณนโต อสงฺขิยาฯ

‘‘วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ, อิทฺธํ ผีตํ อหู ตทา;
ทีปงฺกรสฺส ภควโต, สาสนํ สุวิโสธิตํฯ

‘‘จตฺตาริ สตสหสฺสานิ, ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา;
ทีปงฺกรํ โลกวิทุํ ปริวาเรนฺติ สพฺพทาฯ

‘‘เย เกจิ เตน สมเยน, ชหนฺติ มานุสํ ภวํ;
อปฺปตฺตมานสา เสขา, ครหิตา ภวนฺติ เตฯ

‘‘สุปุปฺผิตํ ปาวจนํ, อรหนฺเตหิ ตาทิภิ;
ขีณาสเวหิ วิมเลหิ, อุปโสภติ สพฺพทาฯ

‘‘นครํ รมฺมวตี นาม, สุเทโว นาม ขตฺติโย;
สุเมธา นาม ชนิกา, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโนฯ

‘‘ทสวสฺสสหสฺสานิ, อคารํ อชฺฌ โส วสิ;
หํสา โกญฺจา มยูรา จ, ตโย ปาสาทมุตฺตมาฯ

‘‘ตีณิ สตสหสฺสานิ, นาริโย สมลงฺกตา;
ปทุมา นาม สา นารี, อุสภกฺขนฺโธ อตฺรโชฯ

‘‘นิมิเตฺต จตุโร ทิสฺวา, หตฺถิยาเนน นิกฺขมิ;
อนูนทสมาสานิ, ปธาเน ปทหี ชิโนฯ

‘‘ปธานจารํ จริตฺวาน, อพุชฺฌิ มานสํ มุนิ;
พฺรหฺมุนา ยาจิโต สนฺโต, ทีปงฺกโร มหามุนิฯ

‘‘วตฺติ จกฺกํ มหาวีโร, นนฺทาราเม สิรีฆเร;
นิสิโนฺน สิรีสมูลมฺหิ, อกาสิ ติตฺถิยมทฺทนํฯ

‘‘สุมงฺคโล จ ติโสฺส จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สาคโต นามุปฏฺฐาโก, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโนฯ

สุนนฺทา จ‘‘นนฺทา เจว สุนนฺทา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, ปิปฺผลีติ ปวุจฺจติฯ

‘‘ตปุสฺสภลฺลิกา นาม, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐกา;
สิริมา โกณา อุปฏฺฐิกา, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโนฯ

‘‘อสีติหตฺถมุเพฺพโธ, ทีปงฺกโร มหามุนิ;
โสภติ ทีปรุกฺขว, สาลราชาว ผุลฺลิโตฯ

‘‘ปภา วิธาวติ ตสฺส, สมนฺตา ทฺวาทส โยชเน;
สตสหสฺสวสฺสานิ, อายุ ตสฺส มเหสิโน;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘โชตยิตฺวาน สทฺธมฺมํ, สนฺตาเรตฺวา มหาชนํ;
ชลิตฺวา อคฺคิขนฺธว, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

‘‘สา จ อิทฺธิ โส จ ยโส, ตานิ จ ปาเทสุ จกฺกรตนานิ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขาราติฯ

‘‘ทีปงฺกโร ชิโน สตฺถา, นนฺทารามมฺหิ นิพฺพุโต;
ตเตฺถตสฺส ชินถูโป, ฉตฺตึสุเพฺพธโยชโน’’ติฯ (พุ. วํ. ๓.๑-๓๑);

โกณฺฑโญฺญ พุโทฺธ

ทีปงฺกรสฺส ปน ภควโต อปรภาเค เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ อติกฺกมิตฺวา **โกณฺฑโญฺญ** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตา อเหสุํฯ ปฐมสนฺนิปาเต โกฏิสตสหสฺสํ, ทุติเย โกฏิสหสฺสํ , ตติเย นวุติโกฏิโยฯ ตทา โพธิสโตฺต วิชิตาวี นาม จกฺกวตฺตี หุตฺวา โกฏิสตสหสฺสสฺส พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ อทาสิฯ สตฺถา โพธิสตฺตํ ‘‘พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส สตฺถุ ธมฺมกถํ สุตฺวา รชฺชํ นิยฺยาเตตฺวา ปพฺพชิฯ โส ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย จ ปญฺจ อภิญฺญาโย จ อุปฺปาเทตฺวา อปริหีนชฺฌาโน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ โกณฺฑญฺญพุทฺธสฺส ปน รมฺมวตี นาม นครํ, สุนโนฺท นาม ขตฺติโย ปิตา, สุชาตา นาม เทวี มาตา, ภโทฺท จ สุภโทฺท จ เทฺว อคฺคสาวกา, อนุรุโทฺธ นามุปฏฺฐาโก, ติสฺสา จ อุปติสฺสา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, สาลกลฺยาณิรุกฺโข โพธิ, อฏฺฐาสีติหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ, วสฺสสตสหสฺสํ อายุปฺปมาณํ อโหสิฯ

‘‘ทีปงฺกรสฺส อปเรน, โกณฺฑโญฺญ นาม นายโก;
อนนฺตเตโช อมิตยโส, อปฺปเมโยฺย ทุราสโท’’ฯ

ตสฺส อปรภาเค เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ อติกฺกมิตฺวา เอกสฺมิํ กเปฺปเยว จตฺตาโร พุทฺธา นิพฺพตฺติํสุ – **มงฺคโล, สุมโน, เรวโต, โสภิโต**ติฯ **มงฺคลสฺส** ภควโต ตีสุ สาวกสนฺนิปาเตสุ ปฐมสนฺนิปาเต โกฏิสตสหสฺสํ ภิกฺขู อเหสุํ, ทุติเย โกฏิสตสหสฺสํ, ตติเย นวุฏิโกฏิโยฯ เวมาติกภาตา กิรสฺส อานนฺทกุมาโร นาม นวุติโกฏิสงฺขาย ปริสาย สทฺธิํ ธมฺมสฺสวนตฺถาย สตฺถุ สนฺติกํ อคมาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนุปุพฺพิกถํ กเถสิฯ โส สทฺธิํ ปริสาย สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ สตฺถา เตสํ กุลปุตฺตานํ ปุพฺพจริตํ โอโลเกโนฺต อิทฺธิมยปตฺตจีวรสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวา ‘‘เอถ ภิกฺขโว’’ติ อาหฯ สเพฺพ ตงฺขณเญฺญว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา สฏฺฐิวสฺสิกเถรา วิย อากปฺปสมฺปนฺนา หุตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ปริวารยิํสุฯ อยมสฺส ตติโย สาวกสนฺนิปาโต อโหสิฯ

ยถา ปน อเญฺญสํ พุทฺธานํ สมนฺตา อสีติหตฺถปฺปมาณาเยว สรีรปฺปภา อโหสิ, น เอวํ ตสฺสฯ ตสฺส ปน ภควโต สรีรปฺปภา นิจฺจกาลํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิฯ รุกฺขปถวีปพฺพตสมุทฺทาทโย อนฺตมโส อุกฺขลิยาทีนิ อุปาทาย สุวณฺณปฏฺฏปริโยนทฺธา วิย อเหสุํฯ อายุปฺปมาณํ ปนสฺส นวุติวสฺสสหสฺสานิ อโหสิฯ เอตฺตกํ กาลํ จนฺทิมสูริยาทโย อตฺตโน ปภาย วิโรจิตุํ นาสกฺขิํสุ, รตฺตินฺทิวปริเจฺฉโท น ปญฺญายิตฺถฯ ทิวา สูริยาโลเกน วิย สตฺตา นิจฺจํ พุทฺธาโลเกเนว วิจริํสุฯ สายํ ปุปฺผิตกุสุมานํ ปาโต จ รวนกสกุณาทีนญฺจ วเสน โลโก รตฺตินฺทิวปริเจฺฉทํ สลฺลเกฺขสิฯ

กึ ปน อเญฺญสํ พุทฺธานํ อยมานุภาโว นตฺถีติ? โน นตฺถิฯ เตปิ หิ อากงฺขมานา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ วา ตโต วา ภิยฺโย อาภาย ผเรยฺยุํฯ มงฺคลสฺส ปน ภควโต ปุพฺพปตฺถนาวเสน อเญฺญสํ พฺยามปฺปภา วิย สรีรปฺปภา นิจฺจเมว ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิฯ โส กิร โพธิสตฺตจริยจรณกาเล เวสฺสนฺตรสทิเส อตฺตภาเวฐิโต สปุตฺตทาโร วงฺกปพฺพตสทิเส ปพฺพเต วสิฯ อเถโก ขรทาฐิโก นาม ยกฺโข มหาปุริสสฺส ทานชฺฌาสยตํ สุตฺวา พฺราหฺมณวเณฺณน อุปสงฺกมิตฺวา มหาสตฺตํ เทฺว ทารเก ยาจิฯ มหาสโตฺต ‘‘ททามิ, พฺราหฺมณ, ปุตฺตเก’’ติ วตฺวา หฏฺฐปหโฏฺฐ อุทกปริยนฺตํ มหาปถวิํ กเมฺปโนฺต เทฺวปิ ทารเก อทาสิฯ ยกฺโข จงฺกมนโกฎิยํ อาลมฺพนผลกํ นิสฺสาย ฐตฺวา ปสฺสนฺตเสฺสว มหาสตฺตสฺส มุลาลกลาปํ วิย ทารเก ขาทิฯ มหาปุริสสฺส ยกฺขํ โอโลเกตฺวา มุเข วิวฏมเตฺต อคฺคิชาลํ วิย โลหิตธารํ อุคฺคิรมานํ ตสฺส มุขํ ทิสฺวาปิ เกสคฺคมตฺตมฺปิ โทมนสฺสํ น อุปฺปชฺชิฯ ‘‘สุทินฺนํ วต เม ทาน’’นฺติ จินฺตยโต ปนสฺส สรีเร มหนฺตํ ปีติโสมนสฺสํ อุทปาทิฯ โส ‘‘อิมสฺส เม ทานสฺส นิสฺสเนฺทน อนาคเต อิมินาว นีหาเรน สรีรโต รสฺมิโย นิกฺขมนฺตู’’ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ ตสฺส ตํ ปตฺถนํ นิสฺสาย พุทฺธภูตสฺส สรีรโต รสฺมิโย นิกฺขมิตฺวา เอตฺตกํ ฐานํ ผริํสุฯ

อปรมฺปิสฺส ปุพฺพจริยํ อตฺถิฯ โส กิร โพธิสตฺตกาเล เอกสฺส พุทฺธสฺส เจติยํ ทิสฺวา ‘‘อิมสฺส พุทฺธสฺส มยา ชีวิตํ ปริจฺจชิตุํ วฏฺฏตี’’ติ ทณฺฑกทีปิกาเวฐนนิยาเมน สกลสรีรํ เวฐาเปตฺวา รตนมตฺตมกุฬํ สตสหสฺสคฺฆนิกํ สุวณฺณปาติํ สปฺปิสฺส ปูราเปตฺวา ตตฺถ สหสฺสวฏฺฏิโย ชาเลตฺวา ตํ สีเสนาทาย สกลสรีรํ ชาลาเปตฺวา เจติยํ ปทกฺขิณํ กโรโนฺต สกลรตฺติํ วีตินาเมติฯ เอวํ ยาว อรุณุคฺคมนา วายมนฺตสฺสาปิสฺส โลมกูปมตฺตมฺปิ อุสฺมํ น คณฺหิฯ ปทุมคพฺภํ ปวิฎฺฐกาโล วิย อโหสิฯ ธโมฺม หิ นาเมส อตฺตานํ รกฺขนฺตํ รกฺขติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริํ, ธโมฺม สุจิโณฺณ สุขมาวหาติ;
> เอสานิสํโส ธเมฺม สุจิเณฺณ, น ทุคฺคติํ คจฺฉติ ธมฺมจารี’’ติฯ (เถรคา. ๓๐๓; ชา. ๑.๑๐.๑๐๒) –

อิมสฺสปิ กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน ตสฺส ภควโต สรีโรภาโส ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต สุรุจิ นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา ‘‘สตฺถารํ นิมเนฺตสฺสามี’’ติ อุปสงฺกมิตฺวา มธุรธมฺมกถํ สุตฺวา ‘‘เสฺว มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ ‘‘พฺราหฺมณ, กิตฺตเกหิ เต ภิกฺขูหิ อโตฺถ’’ติ? ‘‘กิตฺตกา ปน โว, ภเนฺต, ปริวารภิกฺขู’’ติ อาหฯ ตทา สตฺถุ ปฐมสนฺนิปาโตเยว โหติ, ตสฺมา ‘‘โกฏิสตสหสฺส’’นฺติ อาหฯ ‘‘ภเนฺต, สเพฺพหิปิ สทฺธิํ มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติฯ สตฺถา อธิวาเสสิฯ พฺราหฺมโณ สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา เคหํ คจฺฉโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ เอตฺตกานํ ภิกฺขูนํ ยาคุภตฺตวตฺถาทีนิ ทาตุํ สโกฺกมิ, นิสีทนฏฺฐานํ ปน กถํ ภวิสฺสตี’’ติ?

ตสฺส สา จินฺตา จตุราสีติโยชนสหสฺสมตฺถเก ฐิตสฺส เทวรโญฺญ ปณฺฑุกมฺพลสิลาสนสฺส อุณฺหภาวํ ชเนสิฯ สโกฺก ‘‘โก นุ โข มํ อิมมฺหา ฐานา จาเวตุกาโม’’ติ ทิพฺพจกฺขุนา โอโลเกโนฺต มหาปุริสํ ทิสฺวา ‘‘สุรุจิ นาม พฺราหฺมโณ พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา นิสีทนฏฺฐานตฺถาย จิเนฺตสิ, มยาปิ ตตฺถ คนฺตฺวา ปุญฺญโกฏฺฐาสํ คเหตุํ วฏฺฏตี’’ติ วฑฺฒกิวณฺณํ นิมฺมินิตฺวา วาสิผรสุหโตฺถ มหาปุริสสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิฯ ‘‘อตฺถิ นุ โข กสฺสจิ ภติยา กตฺตพฺพกิจฺจ’’นฺติ อาหฯ มหาปุริโส ตํ ทิสฺวา ‘‘กิํ กมฺมํ กริสฺสสี’’ติ อาหฯ ‘‘มม อชานนสิปฺปํ นาม นตฺถิ, เคหํ วา มณฺฑปํ วา โย ยํ กาเรติ, ตสฺส ตํ กาตุํ ชานามี’’ติฯ ‘‘เตน หิ มยฺหํ กมฺมํ อตฺถี’’ติฯ ‘‘กิํ, อยฺยา’’ติ? ‘‘สฺวาตนาย เม โกฏิสตสหสฺสภิกฺขู นิมนฺติตาฯ เตสํ นิสีทนมณฺฑปํ กริสฺสสี’’ติ? ‘‘อหํ นาม กเรยฺยํ สเจ เม ภติํ ทาตุํ สกฺขิสฺสถา’’ติฯ ‘‘สกฺขิสฺสามิ, ตาตา’’ติฯ ‘‘สาธุ กริสฺสามี’’ติ

คนฺตฺวา เอกํ ปเทสํ โอโลเกสิฯ ทฺวาทสเตรสโยชนปฺปมาโณ ปเทโส กสิณมณฺฑลํ วิย สมตโล อโหสิฯ โส ''เอตฺตเก ฐาเน สตฺตรตนมโย มณฺฑโป อุฏฺฐหตู''ติ จินฺเตตฺวา โอโลเกสิฯ ตาวเทว ปถวึ ภินฺทิตฺวา มณฺฑโป อุฏฺฐหิฯ ตสฺส โสวณฺณมเยสุ ถเมฺภสุ รชตมยา ฆฏกา อเหสุํ, รชตมเยสุ โสวณฺณมยา, มณิมเยสุ ถเมฺภสุ ปวาฬมยา, ปวาฬมเยสุ มณิมยา, สตฺตรตนมเยสุ ถเมฺภสุ สตฺตรตนมยา ฆฏกา อเหสุํฯ ตโต ''มณฺฑปสฺส อนฺตรนฺตเร กิงฺกณิกชาลํ โอลมฺพตู''ติ โอโลเกสิฯ สห โอโลกเนเนว ชาลํ โอลมฺพิฯ ยสฺส มนฺทวาเตริตสฺส ปญฺจงฺคิกเสฺสว ตูริยสฺส มธุรสโทฺท นิจฺฉรติฯ ทิพฺพสงฺคีติวตฺตนกาโล วิย อโหสิฯ ''อนฺตรนฺตรา คนฺธทามมาลาทามานิ โอลมฺพนฺตู''ติ จินฺเตนฺตสฺส มาลาทามานิ โอลมฺพึสุฯ ''โกฏิสตสหสฺสสงฺขานํ ภิกฺขูนํ อาสนานิ จ อาธารกานิ จ ปถวึ ภินฺทิตฺวา อุฏฺฐหนฺตู''ติ จินฺเตสิ, ตาวเทว อุฏฺฐหึสุฯ ''โกเณ โกเณ เอเกกา อุทกจาฏิโย อุฏฺฐหนฺตู''ติ จินฺเตสิ, อุทกจาฏิโย อุฏฺฐหึสุฯ

โส เอตฺตกํ มาเปตฺวา พฺราหฺมณสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ''เอหิ, อยฺย, ตว มณฺฑปํ โอโลเกตฺวา มยฺหํ ภตึ เทหี''ติ อาหฯ มหาปุริโส คนฺตฺวา มณฺฑปํ โอโลเกสิฯ โอโลเกนฺตเสฺสว จ สกลสรีรํ ปญฺจวณฺณาย ปีติยา นิรนฺตรํ ผุฏฺฐํ อโหสิฯ อถสฺส มณฺฑปํ โอโลเกตฺวา เอตทโหสิ – ''นายํ มณฺฑโป มนุสฺสภูเตน กโต, มยฺหํ ปน อชฺฌาสยํ มยฺหํ คุณํ อาคมฺม อทฺธา สกฺกภวนํ อุณฺหํ ภวิสฺสติฯ ตโต สเกฺกน เทวรญฺญา อยํ มณฺฑโป การิโต ภวิสฺสตี''ติฯ ''น โข ปน เม ยุตฺตํ เอวรูเป มณฺฑเป เอกทิวสํเยว ทานํ ทาตุํ, สตฺตาหํ ทสฺสามี''ติ จินฺเตสิฯ พาหิรกทานญฺหิ ตตฺตกมฺปิ สมานํ โพธิสตฺตานํ ตุฏฺฐึ กาตุํ น สโกฺกติ, อลงฺกตสีสํ ปน ฉินฺทิตฺวา อญฺชิตอกฺขีนิ อุปฺปาเฏตฺวา หทยมํสํ วา อุพฺพเฏฺฏตฺวา ทินฺนกาเล โพธิสตฺตานํ จาคํ นิสฺสาย ตุฏฺฐิ นาม โหติฯ อมฺหากมฺปิ หิ โพธิสตฺตสฺส สิวิราชชาตเก เทวสิกํ ปญฺจกหาปณสตสหสฺสานิ วิสฺสเชฺชตฺวา จตูสุ ทฺวาเรสุ นครมเชฺฌ จ ทานํ เทนฺตสฺส ตํ ทานํ จาคตุฏฺฐึ อุปฺปาเทตุํ นาสกฺขิฯ ยทา ปนสฺส พฺราหฺมณวเณฺณน อาคนฺตฺวา สโกฺก เทวราชา อกฺขีนิ ยาจิ, ตทา ตานิ อุปฺปาเฏตฺวา ททมานเสฺสว หาโส อุปฺปชฺชิ, เกสคฺคมตฺตมฺปิ จิตฺตํ อญฺญถตฺตํ นาโหสิฯ เอวํ ทินฺนทานํ นิสฺสาย โพธิสตฺตานํ ติตฺติ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา โสปิ มหาปุริโส ''สตฺตาหํ มยา โกฏิสตสหสฺสสงฺขานํ ภิกฺขูนํ ทานํ ทาตุํ วฏฺฏตี''ติ จินฺเตตฺวา ตสฺมึ มณฺฑเป นิสีทาเปตฺวา สตฺตาหํ ควปานํ นาม อทาสิฯ **ควปาน**นฺติ มหเนฺต มหเนฺต โกลเมฺพ ขีรสฺส ปูเรตฺวา อุทฺธเนสุ อาโรเปตฺวา ฆนปากปเกฺก ขีเร โถเก ตณฺฑุเล ปกฺขิปิตฺวา ปกฺกมธุสกฺกรจุณฺณสปฺปีหิ อภิสงฺขตโภชนํ วุจฺจติฯ มนุสฺสาเยว ปน ปริวิสิตุํ นาสกฺขึสุฯ เทวาปิ เอกนฺตริกา หุตฺวา ปริวิสึสุฯ ทฺวาทสเตรสโยชนปฺปมาณํ ฐานมฺปิ ภิกฺขู คณฺหิตุํ นปฺปโหสิเยว , เต ปน ภิกฺขู อตฺตโน อานุภาเวน นิสีทึสุฯ ปริโยสานทิวเส ปน สพฺพภิกฺขูนํ ปตฺตานิ โธวาเปตฺวา เภสชฺชตฺถาย สปฺปินวนีตเตลมธุผาณิตานํ ปูเรตฺวา ติจีวเรหิ สทฺธึ อทาสิ, สงฺฆนวกภิกฺขุนา ลทฺธจีวรสาฏกา สตสหสฺสคฺฆนิกา อเหสุํฯ

สตฺถา อนุโมทนํ กโรโนฺต – ''อยํ ปุริโส เอวรูปํ มหาทานํ อทาสิ, โก นุ โข ภวิสฺสตี''ติ อุปธาเรโนฺต – ''อนาคเต กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ ทฺวินฺนํ อสเงฺขยฺยยานํ มตฺถเก โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี''ติ ทิสฺวา มหาปุริสํ อามเนฺตตฺวา ''ตฺวํ เอตฺตกํ นาม กาลํ อติกฺกมิตฺวา โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสสี''ติ พฺยากาสิฯ มหาปุริโส พฺยากรณํ สุตฺวา ''อหํ กิร พุโทฺธ ภวิสฺสามิ, โก เม ฆราวาเสน อโตฺถ, ปพฺพชิสฺสามี''ติ จินฺเตตฺวา ตถารูปํ สมฺปตฺตึ เขฬปิณฺฑํ วิย ปหาย สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา อภิญฺญาโย จ สมาปตฺติโย จ นิพฺพเตฺตตฺวา อายุปริโยสาเน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ

มงฺคโล พุโทฺธ

มงฺคลสฺส ปน ภควโต นครํ อุตฺตรํ นาม อโหสิ, ปิตาปิ อุตฺตโร นาม ขตฺติโย, มาตาปิ อุตฺตรา นาม เทวี, สุเทโว จ ธมฺมเสโน จ เทฺว อคฺคสาวกา, ปาลิโต นามุปฏฺฐาโก, สีวลี จ อโสกา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นาครุกฺโข โพธิ, อฏฺฐาสีติหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ อโหสิฯ นวุติ วสฺสสหสฺสานิ ฐตฺวา ปรินิพฺพุเต ปน ตสฺมิํ เอกปฺปหาเรเนว ทส จกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกนฺธการานิ อเหสุํฯ สพฺพจกฺกวาเฬสุ มนุสฺสานํ มหนฺตํ อาโรทนปริเทวนํ อโหสิฯ

‘‘โกณฺฑญฺญสฺส อปเรน, มงฺคโล นาม นายโก;
ตมํ โลเก นิหนฺตฺวาน, ธมฺโมกฺกมภิธารยี’’ติฯ (พุ. วํ. ๕.๑);

สุมโน พุทฺโธ

เอวํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อนฺธการํ กตฺวา ปรินิพฺพุตสฺส ตสฺส ภควโต อปรภาเค **สุมโน** นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต โกฏิสตสหสฺสภิกฺขู อเหสุํฯ ทุติเย กญฺจนปพฺพตมฺหิ นวุติโกฏิสหสฺสานิ, ตติเย อสีติโกฏิสหสฺสานิฯ ตทา มหาสตฺโต อตุโล นาม นาคราชา อโหสิ มหิทฺธิโก มหานุภาโวฯ โส ‘‘พุทฺโธ อุปฺปนฺโน’’ติ สุตฺวา ญาติสงฺฆปริวุโต นาคภวนา นิกฺขมิตฺวา โกฏิสตสหสฺสภิกฺขุปริวารสฺส ตสฺส ภควโต ทิพฺพตูริเยหิ อุปหารํ กาเรตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปเจฺจกํ ทุสฺสยุคานิ ทตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐาสิฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อนาคเต พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต นครํ เมขลํ นาม อโหสิ, สุทโตฺต นาม ราชา ปิตา, สิริมา นาม มาตา เทวี, สรโณ จ ภาวิตโตฺต จ เทฺว อคฺคสาวกา, อุเทโน นามุปฏฺฐาโก, โสณา จ อุปโสณา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นาครุกฺโข โพธิ, นวุติหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ อโหสิ, นวุติเยว วสฺสสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ อโหสิฯ

‘‘มงฺคลสฺส อปเรน, สุมโน นาม นายโก;
สพฺพธเมฺมหิ อสโม, สพฺพสตฺตานมุตฺตโม’’ติฯ (พุ. วํ. ๖.๑);

เรวโต พุทฺโธ

ตสฺส อปรภาเค **เรวโต** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต คณนา นตฺถิ, ทุติเย โกฏิสตสหสฺสภิกฺขู อเหสุํ, ตถา ตติเยฯ ตทา โพธิสโตฺต อติเทโว นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐาย สิรสิ อญฺชลิํ ฐเปตฺวา ตสฺส สตฺถุโน กิเลสปฺปหาเน วณฺณํ สุตฺวา อุตฺตราสเงฺคน ปูชํ อกาสิฯ โสปิ นํ ‘‘พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ปน ภควโต นครํ สุธญฺญวตี นาม อโหสิ, ปิตา วิปุโล นาม ขตฺติโย, มาตา วิปุลา นาม, วรุโณ จ พฺรหฺมเทโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, สมฺภโว นามุปฏฺฐาโก, ภทฺทา จ สุภทฺทา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นาครุกฺโข โพธิ, สรีรํ อสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, อายุ สฏฺฐิ วสฺสสหสฺสานีติฯ

‘‘สุมนสฺส อปเรน, เรวโต นาม นายโก;
อนูปโม อสทิโส, อตุโล อุตฺตโม ชิโน’’ติฯ (พุ. วํ. ๗.๑);

โสภิโต พุทฺโธ

ตสฺส อปรภาเค **โสภิโต** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต โกฏิสตํ ภิกฺขู อเหสุํ, ทุติเย นวุติโกฏิโย, ตติเย อสีติโกฏิโยฯ ตทา โพธิสโตฺต อชิโต นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐาย พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุ

สงฺฆสฺส มหาทานํ อทาสิฯ โสปิ นํ ‘‘พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ปน ภควโต นครํ สุธมฺมํ นาม อโหสิ, ปิตา สุธโมฺม นาม ราชา, มาตาปิ สุธมฺมา นาม เทวี, อสโม จ สุเนโตฺต จ เทฺว อคฺคสาวกา, อโนโม นามุปฏฺฐาโก, นกุลา จ สุชาตา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นาครุโกฺข โพธิ , อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ อโหสิ, นวุติ วสฺสสหสฺสานิ อายุปฺปมาณนฺติฯ

‘‘เรวตสฺส อปเรน, โสภิโต นาม นายโก;
สมาหิโต สนฺตจิโตฺต, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล’’ติฯ (พุ. วํ. ๘.๑);

อโนมทสฺสี พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค เอกํ อสงฺขเยฺยํ อติกฺกมิตฺวา เอกสฺมิํ กเปฺป ตโย พุทฺธา นิพฺพตฺติํสุ **อโนมทสฺสี, ปทุโม, นารโท**ติฯ **อโนมทสฺสิสฺส** ภควโต ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐเม อฏฺฐ ภิกฺขุสตสหสฺสานิ อเหสุํ, ทุติเย สตฺต, ตติเย ฉฯ ตทา โพธิสโตฺต เอโก ยกฺขเสนาปติ อโหสิ มหิทฺธิโก มหานุภาโว, อเนกโกฏิสตสหสฺสานํ ยกฺขานํ อธิปติฯ โส ‘‘พุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา อาคนฺตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ อทาสิฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อนาคเต พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ อโนมทสฺสิสฺส ปน ภควโต จนฺทวตี นาม นครํ อโหสิ, ยสวา นาม ราชา ปิตา, ยโสธรา นาม มาตา เทวี, นิสโภ จ อโนโม จ เทฺว อคฺคสาวกา, วรุโณ นามุปฏฺฐาโก, สุนฺทรี จ สุมนา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, อชฺชุนรุโกฺข โพธิ, อฏฺฐปญฺญาสหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ อโหสิ, วสฺสสตสหสฺสํ อายุปฺปมาณนฺติฯ

‘‘โสภิตสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
อโนมทสฺสี อมิตยโส, เตชสฺสี ทุรติกฺกโม’’ติฯ (พุ. วํ. ๙.๑);

ปทุโม พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค **ปทุโม** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต โกฏิสตสหสฺสํ ภิกฺขู อเหสุํ, ทุติเย ตีณิ สตสหสฺสานิ, ตติเย อคามเก อรเญฺญ มหาวนสณฺฑวาสีนํ ภิกฺขูนํ เทฺว สตสหสฺสานิฯ ตทา โพธิสโตฺต สีโห หุตฺวา สตฺถารํ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปนฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา สตฺตาหํ พุทฺธารมฺมณํ ปีติํ อวิชหิตฺวา ปีติสุเขเนว โคจราย อปกฺกมิตฺวา ชีวิตปริจฺจาคํ กตฺวา ภควนฺตํ ปยิรุปาสมาโน อฏฺฐาสิฯ สตฺถา สตฺตาหจฺจเยน นิโรธา วุฏฺฐิโต สีหํ โอโลเกตฺวา ‘‘ภิกฺขุสเงฺฆปิ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา สงฺฆํ วนฺทิสฺสตี’’ติ ‘‘ภิกฺขุสโงฺฆ อาคจฺฉตู’’ติ จิเนฺตสิฯ ภิกฺขู ตาวเทว อาคมิํสุฯ สีโหปิ ภิกฺขุสเงฺฆ จิตฺตํ ปสาเทติฯ สตฺถา ตสฺส มนํ โอโลเกตฺวา ‘‘อนาคเต พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ปทุมสฺส ปน ภควโต จมฺปกํ นาม นครํ อโหสิ, อสโม นาม ราชา ปิตา, มาตา อสมา นาม เทวี, สาโล จ อุปสาโล จ เทฺว อคฺคสาวกา, วรุโณ นามุปฏฺฐาโก, รามา จ สุรามา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, โสณรุโกฺข นาม โพธิ, อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ อโหสิ, อายุ วสฺสสตสหสฺสนฺติฯ

‘‘อโนมทสฺสิสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
ปทุโม นาม นาเมน, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล’’ติฯ (พุ. ว. ๑๐.๑);

นารโท พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค **นารโท** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต โกฏิสตสหสฺสํ ภิกฺขู อเหสุํ, ทุติเย นวุติโกฏิสหสฺสานิ, ตติเย อสีติโกฏิสหสฺสานิฯ ตทา โพธิสตฺโต อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ปญฺจสุ อภิญฺญาสุ อฏฺฐสุ จ สมาปตฺตีสุ จิณฺณวสี หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา โลหิตจนฺทเนน ปูชํ อกาสิฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อนาคเต พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ปน ภควโต ธญฺญวตี นาม นครํ อโหสิ, สุเทโว นาม ขตฺติโย ปิตา, อโนมา นาม มาตา เทวี, ภทฺทสาโล จ ชิตมิตฺโต จ เทฺว อคฺคสาวกา, วาเสฏฺโฐ นามุปฏฺฐาโก, อุตฺตรา จ ผคฺคุนี จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหาโสณรุกฺโข นาม โพธิ, สรีรํ อฏฺฐาสีติหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, นวุติ วสฺสสหสฺสานิ อายูติฯ

‘‘ปทุมสฺส อปเรน, สมฺพุทฺโธ ทฺวิปทุตฺตโม;
นารโท นาม นาเมน, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๑.๑);

ปทุมุตฺตโร พุทฺโธ

นารทพุทฺธสฺส ปน อปรภาเค อิโต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก เอกสฺมิํ กเปฺป เอโกว **ปทุมุตฺตโร** นาม พุทฺโธ อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐเม สนฺนิปาเต โกฏิสตสหสฺสํ ภิกฺขู อเหสุํ, ทุติเย เวภารปพฺพเต นวุติโกฏิสหสฺสานิ, ตติเย อสีติโกฏิสหสฺสานิฯ ตทา โพธิสตฺโต ชฏิโล นาม มหารฏฺฐิโย หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สจีวรํ ทานํ อทาสิฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อนาคเต พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ปทุมุตฺตรสฺส ปน ภควโต กาเล ติตฺถิยา นาม นาเหสุํฯ สพฺพเทวมนุสฺสา พุทฺธเมว สรณํ อคมํสุฯ ตสฺส นครํ หํสวตี นาม อโหสิ, ปิตา อานนฺโท นาม ขตฺติโย, มาตา สุชาตา นาม เทวี, เทวโล จ สุชาโต จ เทฺว อคฺคสาวกา, สุมโน นามุปฏฺฐาโก, อมิตา จ อสมา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, สาลรุกฺโข โพธิ, สรีรํ อฏฺฐปญฺญาสหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, สรีรปฺปภา สมนฺตโต ทฺวาทสโยชนานิ คณฺหิ, วสฺสสตสหสฺสํ อายูติฯ

‘‘นารทสฺส อปเรน, สมฺพุทฺโธ ทฺวิปทุตฺตโม;
ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, อกฺขโภ สาครูปโม’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๒.๑);

สุเมโธ พุทฺโธ

ตสฺส อปรภาเค ติํส กปฺปสหสฺสานิ อติกฺกมิตฺวา **สุเมโธ** จ **สุชาโต** จาติ เอกสฺมิํ กเปฺป เทฺว พุทฺธา นิพฺพตฺติํสุฯ **สุเมธสฺสา**ปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต สุทสฺสนนคเร โกฏิสตํ ขีณาสวา อเหสุํ, ทุติเย นวุติโกฏิโย, ตติเย อสีติโกฏิโยฯ ตทา โพธิสตฺโต อุตฺตโร นาม มาณโว หุตฺวา นิทหิตฺวา ฐปิตํเยว อสีติโกฏิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐาย นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ โสปิ นํ ‘‘อนาคเต พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ สุเมธสฺส ภควโต สุทสฺสนํ นาม นครํ อโหสิ, สุทตฺโต นาม ราชา ปิตา, มาตาปิ สุทตฺตา นาม เทวี, สรโณ จ สพฺพกาโม จ เทฺว อคฺคสาวกา, สาคโร นามุปฏฺฐาโก, รามา จ สุรามา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหานีปรุกฺโข โพธิ, สรีรํ อฏฺฐาสีติหตฺถุพฺพธํ อโหสิ, อายุ นวุติ วสฺสสหสฺสนฺติฯ

‘‘ปทุมุตฺตรสฺส อปเรน, สุเมโธ นาม นายโก;
ทุราสโท อุคฺคเตโช, สพฺพโลกุตฺตโม มุนี’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๓.๑);

สุชาโต พุทฺโธ

ตสฺส อปรภาเค **สุชาโต** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต สฏฺฐิ ภิกฺขุสตสหสฺสานิ อเหสุํ, ทุติเย ปณฺณาสํ, ตติเย จตฺตาลีสํฯ ตทา โพธิสตฺโต จกฺกวตฺติราชา หุตฺวา ‘‘พุทฺโธ อุปฺปนฺโน’’ติ สุตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สทฺธึ สตฺตหิ รตเนหิ จตุมหาทีปรชฺชํ ทตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิฯ สกลรฏฺฐวาสิโน รฏฺฐุปฺปาทํ คเหตฺวา อารามิกกิจฺจํ สาเธนฺตา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิจฺจํ มหาทานํ อทํสุฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อนาคเต พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต นครํ สุมงฺคลํ นาม อโหสิ, อุคฺคโต นาม ราชา ปิตา, ปภาวตี นาม มาตา, สุทสฺสโน จ สุเทโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, นารโท นามุปฏฺฐาโก, นาคา จ นาคสมาลา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหาเวฬุรุกฺโข โพธิฯ โส กิร มนฺทจฺฉิทฺโท ฆนกฺขนฺโธ อุปริ นิคฺคตาหิ มหาสาขาหิ โมรปิญฺฉกลาโป วิย วิโรจิตฺถฯ ตสฺส ภควโต สรีรํ ปณฺณาสหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, อายุ นวุติ วสฺสสหสฺสานิฯ

> ‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, สุชาโต นาม นายโก;
> สีหหนูสภกฺขนฺโธ, อปฺปเมยฺโย ทุราสโท’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๔.๑);

ปิยทสฺสี พุทฺโธ

ตสฺส อปรภาเค อิโต อฏฺฐารสกปฺปสตมตฺถเก เอกสฺมึ กปฺเป **ปิยทสฺสี, อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสี**ติ ตโย พุทฺธา นิพฺพตฺตึสุฯ **ปิยทสฺสิสฺส**ปิ ภควโต ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐเม โกฏิสตสหสฺสํ ภิกฺขู อเหสุํ, ทุติเย นวุติโกฏิโย, ตติเย อสีติโกฏิโยฯ ตทา โพธิสตฺโต กสฺสโป นาม มาณโว ติณฺณํ เวทานํ ปารงฺคโต หุตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โกฏิสตสหสฺสธนปริจฺจาเคน สงฺฆารามํ กาเรตฺวา สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาสิฯ อถ นํ สตฺถา ‘‘อฏฺฐารสกปฺปสตจฺจเยน พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต อโนมํ นาม นครํ อโหสิ, ปิตา สุทินฺโน นาม ราชา, มาตา จนฺทา นาม, ปาลิโต จ สพฺพทสฺสี จ เทฺว อคฺคสาวกา, โสภิโต นามุปฏฺฐาโก, สุชาตา จ ธมฺมทินฺนา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, กกุธรุกฺโข โพธิ, สรีรํ อสีติหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, นวุติ วสฺสสหสฺสํ อายูติฯ

> ‘‘สุชาตสฺส อปเรน, สยมฺภู โลกนายโก;
> ทุราสโท อสมสโม, ปิยทสฺสี มหายโส’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๕.๑);

อตฺถทสฺสี พุทฺโธ

ตสฺส อปรภาเค **อตฺถทสฺสี** นาม ภควา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐเม อฏฺฐนวุติ ภิกฺขุสตสหสฺสานิ อเหสุํ, ทุติเย อฏฺฐาสีติสตสหสฺสานิ, ตถา ตติเยฯ ตทา โพธิสตฺโต สุสีโม นาม มหิทฺธิโก ตาปโส หุตฺวา เทวโลกโต มนฺทารวปุปฺผจฺฉตฺตํ อาหริตฺวา สตฺถารํ ปูเชสิ, โสปิ นํ ‘‘อนาคเต พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต โสภนํ นาม นครํ อโหสิ, สาคโร นาม ราชา ปิตา, สุทสฺสนา นาม มาตา, สนฺโต จ อุปสนฺโต จ เทฺว อคฺคสาวกา, อภโย นามุปฏฺฐาโก, ธมฺมา จ สุธมฺมา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, จมฺปกรุกฺโข โพธิ, สรีรํ อสีติหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, สรีรปฺปภา สมนฺตโต สพฺพกาลํ โยชนมตฺตํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิ, อายุ วสฺสสตสหสฺสนฺติฯ

> ‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, อตฺถทสฺสี นราสโภ;

มหาตมํ นิหนฺตฺวาน, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตม’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๑๖.๑);

ธมฺมทสฺสี พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค **ธมฺมทสฺสี** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐเม โกฏิสตํ ภิกฺขู อเหสุํ, ทุติเย นวุติโกฏิโย, ตติเย อสีติโกฏิโยฯ ตทา โพธิสโตฺต สโกฺก เทวราชา หุตฺวา ทิพฺพคนฺธปุเปฺผหิ จ ทิพฺพตูริเยหิ จ ปูชํ อกาสิ, โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อนาคเต พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต สรณํ นาม นครํ อโหสิ, ปิตา สรโณ นาม ราชา, มาตา สุนนฺทา นาม เทวี, ปทุโม จ ผุสฺสเทโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, สุเนโตฺต นามุปฏฺฐาโก, เขมา จ สพฺพนามา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, รตฺตงฺกุรรุกฺข โพธิ, ‘‘พิมฺพิชาโล’’ติปิ วุจฺจติ, สรีรํ ปนสฺส อสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, วสฺสสตสหสฺสํ อายูติฯ

‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, ธมฺมทสฺสี มหายโส;
ตมนฺธการํ วิธมิตฺวา, อติโรจติ สเทวเก’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๗.๑);

สิทฺธโตฺถ พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค อิโต จตุนฺนวุติกปฺปมตฺถเก เอกสฺมิํ กเปฺป เอโกว **สิทฺธโตฺถ** นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต โกฏิสตํ ภิกฺขู อเหสุํ, ทุติเย นวุติโกฏิโย, ตติเย อสีติโกฏิโยฯ ตทา โพธิสโตฺต อุคฺคเตโช อภิญฺญาพลสมฺปโนฺน มงฺคโล นาม ตาปโส หุตฺวา มหาชมฺพุผลํ อาหริตฺวา ตถาคตสฺส อทาสิฯ สตฺถา ตํ ผลํ ปริภุญฺชิตฺวา ‘‘จตุนฺนวุติกปฺปมตฺถเก พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต นครํ เวภารํ นาม อโหสิ, ปิตา ชยเสโน นาม ราชา, มาตา สุผสฺสา นาม เทวี, สมฺพโล จ สุมิโตฺต จ เทฺว อคฺคสาวกา, เรวโต นามุปฏฺฐาโก, สีวลา จ สุรามา จ เทฺว อคฺคสาวิกา , กณิการรุกฺข โพธิ, สรีรํ สฏฺฐิหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, วสฺสสตสหสฺสํ อายูติฯ

‘‘ธมฺมทสฺสิสฺส อปเรน, สิทฺธโตฺถ โลกนายโก;
นิหนิตฺวา ตมํ สพฺพํ, สูริโย อพฺภุคฺคโต ยถา’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๘.๑);

ติโสฺส พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค อิโต ทฺวานวุติกปฺปมตฺถเก **ติโสฺส ผุโสฺส**ติ เอกสฺมิํ กเปฺป เทฺว พุทฺธา นิพฺพตฺติํสุฯ **ติสฺสสฺส** ภควโต ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต ภิกฺขูนํ โกฏิสตํ อโหสิ, ทุติเย นวุติโกฏิโย, ตติเย อสีติโกฏิโยฯ ตทา โพธิสโตฺต มหาโภโค มหายโส สุชาโต นาม ขตฺติโย หุตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา มหิทฺธิกภาวํ ปตฺวา ‘‘พุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา ทิพฺพมนฺทารวปทุมปาริจฺฉตฺตกปุปฺผานิ อาทาย จตุปริสมเชฺฌ คจฺฉนฺตํ ตถาคตํ ปูเชสิ, อากาเส ปุปฺผวิตานํ อกาสิฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อิโต เทฺวนวุติกปฺปมตฺถเก พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต เขมํ นาม นครํ อโหสิ, ปิตา ชนสโนฺธ นาม ขตฺติโย, มาตา ปทุมา นาม เทวี, พฺรหฺมเทโว จ อุทโย จ เทฺว อคฺคสาวกา, สุมโน นามุปฏฺฐาโก, ผุสฺสา จ สุทตฺตา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, อสนรุกฺข โพธิ, สรีรํ สฏฺฐิหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, วสฺสสตสหสฺสํ อายูติฯ

‘‘สิทฺธตฺถสฺส อปเรน, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล;
อนนฺตเตโช อมิตยโส, ติโสฺส โลกคฺคนายโก’’ติฯ (พุ. วํ. ๑๙.๑);

ผุโสฺส พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค **ผุโสฺส** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต สฏฺฐิ ภิกฺขุสตสหสฺสานิ อเหสุํ, ทุติเย ปณฺณาส, ตติเย ทฺวตฺตึสฯ ตทา โพธิสโตฺต วิชิตาวี นาม ขตฺติโย หุตฺวา มหารชฺชํ ปหาย สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา มหาชนสฺส ธมฺมกถํ กเถสิ, สีลปารมิญฺจ ปูเรสิฯ โสปิ นํ ‘‘พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต กาสิ นาม นครํ อโหสิ, ชยเสโน นาม ราชา ปิตา, สิริมา นาม มาตา, สุรกฺขิโต จ ธมฺมเสโน จ เทฺว อคฺคสาวกา, สภิโย นามุปฏฺฐาโก, จาลา จ อุปจาลา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, อามลกรุโกฺข โพธิ, สรีรํ อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, นวุติ วสฺสสหสฺสานิ อายูติฯ

> ‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, อหุ สตฺถา อนุตฺตโร;
> อนูปโม อสมสโม, ผุโสฺส โลกคฺคนายโก’’ติฯ (พุ. วํ. ๒๐.๑);

วิปสฺสี พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค อิโต เอกนวุติกเปฺป **วิปสฺสี** นาม ภควา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต อฏฺฐสฏฺฐิ ภิกฺขุสตสหสฺสํ อโหสิ, ทุติเย เอกสตสหสฺสํ, ตติเย อสีติสหสฺสานิฯ ตทา โพธิสโตฺต มหิทฺธิโก มหานุภาโว อตุโล นาม นาคราชา หุตฺวา สตฺตรตนขจิตํ โสวณฺณมยํ มหาปีฐํ ภควโต อทาสิฯ โสปิ นํ ‘‘อิโต เอกนวุติกเปฺป พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต พนฺธุมตี นาม นครํ อโหสิ, พนฺธุมา นาม ราชา ปิตา, พนฺธุมตี นาม มาตา, ขโณฺฑ จ ติโสฺส จ เทฺว อคฺคสาวกา, อโสโก นามุปฏฺฐาโก, จนฺทา จ จนฺทมิตฺตา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, ปาฏลิรุโกฺข โพธิ, สรีรํ อสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, สรีรปฺปภา สทา สตฺตโยชนานิ ผริตฺวา อฏฺฐาสิ, อสีติ วสฺสสหสฺสานิ อายูติฯ

> ‘‘ผุสฺสสฺส จ อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
> วิปสฺสี นาม นาเมน, โลเก อุปฺปชฺชิ จกฺขุมา’’ติฯ (พุ. วํ. ๒๑.๑);

สิขี พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค อิโต เอกตฺตึสกเปฺป **สิขี จ เวสฺสภู**จาติ เทฺว พุทฺธา อเหสุํฯ **สิขิสฺสา**ปิ ภควโต ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต ภิกฺขุสตสหสฺสํ อโหสิ, ทุติเย อสีติสหสฺสานิ, ตติเย สตฺตติสหสฺสานิฯ ตทา โพธิสโตฺต อรินฺทโม นาม ราชา หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สจีวรํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา สตฺตรตนปฏิมณฺฑิตํ หตฺถิรตนํ ทตฺวา หตฺถิปฺปมาณํ กตฺวา กปฺปิยภณฺฑํ อทาสิฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อิโต เอกตฺตึสกเปฺป พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ปน ภควโต อรุณวตี นาม นครํ อโหสิ, อรุโณ นาม ขตฺติโย ปิตา, ปภาวตี นาม มาตา, อภิภู จ สมฺภโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, เขมงฺกโร นามุปฏฺฐาโก, สขิลา จ ปทุมา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, ปุณฺฑรีกรุโกฺข โพธิ, สรีรํ สตฺตติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, สรีรปฺปภา โยชนตฺตยํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิ, สตฺตติ วสฺสสหสฺสานิ อายูติฯ

> ‘‘วิปสฺสิสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
> สิขิวฺหโย อาสิ ชิโน, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล’’ติฯ (พุ. วํ. ๒๒.๑);

เวสฺสภู พุโทฺธ

ตสฺส อปรภาเค **เวสฺสภู** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ ตโย สาวกสนฺนิปาตาฯ ปฐมสนฺนิปาเต อสีติ ภิกฺขุสหสฺสานิ อเหสุํ, ทุติเย สตฺตติ, ตติเย สฏฺฐิฯ ตทา โพธิสตฺโต สุทสฺสโน นาม ราชา หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สจีวรํ มหาทานํ ทตฺวา ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อาจารคุณสมฺปนฺโน พุทฺธรตเน จิตฺตีการปีติพหุโล อโหสิฯ โสปิ นํ ภควา ''อิโต เอกตฺตึสกปฺเป พุทฺโธ ภวิสฺสตี''ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ปน ภควโต อโนมํ นาม นครํ อโหสิ, สุปฺปตีโต นาม ราชา ปิตา, ยสวตี นาม มาตา, โสโณ จ อุตฺตโร จ เทฺว อคฺคสาวกา, อุปสนฺโต นามุปฏฺฐาโก, รามา จ สุรามา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, สาลรุกฺโข โพธิ, สรีรํ สฏฺฐิหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, สฏฺฐิ วสฺสสหสฺสานิ อายูติฯ

''ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล;
เวสฺสภู นาม นาเมน, โลเก อุปฺปชฺชิ โส ชิโน''ติฯ (พุ. วํ. ๒๓.๑);

กกุสนฺธ พุทฺธ

ตสฺส อปรภาเค อิมสฺมึ กปฺเป จตฺตาโร พุทฺธา นิพฺพตฺตา **กกุสนฺธ, โกณาคมโน, กสฺสโป, อมฺหากํ ภควา**ติฯ **กกุสนฺธสฺส** ภควโต เอโกว สาวกสนฺนิปาโต, ตตฺถ จตฺตาลีส ภิกฺขุสหสฺสานิ อเหสุํฯ ตทา โพธิสตฺโต เขโม นาม ราชา หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สปตฺตจีวรํ มหาทานเญฺจว อญฺชนาทิเภสชฺชานิ จ ทตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปพฺพชิฯ โสปิ นํ สตฺถา ''พุทฺโธ ภวิสฺสตี''ติ พฺยากาสิฯ กกุสนฺธสฺส ปน ภควโต เขมํ นาม นครํ อโหสิ, อคฺคิทตฺโต นาม พฺราหฺมโณ ปิตา, วิสาขา นาม พฺราหฺมณี มาตา, วิธุโร จ สญฺชีโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, พุทฺธิโช นามุปฏฺฐาโก, สามา จ จมฺปา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหาสิรีสรุกฺโข โพธิ, สรีรํ จตฺตาลีสหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, จตฺตาลีส วสฺสสหสฺสานิ อายูติฯ

''เวสฺสภุสฺส อปเรน, สมฺพุทฺโธ ทฺวิปทุตฺตโม;
กกุสนฺธ นาม นาเมน, อปฺปเมยฺย ทุราสโท''ติฯ (พุ. วํ. ๒๔.๑);

โกณาคมโน พุทฺธ

ตสฺส อปรภาเค **โกณาคมโน** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ เอโกว สาวกสนฺนิปาโต, ตตฺถ ตึส ภิกฺขุสหสฺสานิ อเหสุํฯ ตทา โพธิสตฺโต ปพฺพโต นาม ราชา หุตฺวา อมจฺจคณปริวุโต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปตฺตุณฺณจีนปฏโกเสยฺยกมฺพลทุกูลานิ เจว สุวณฺณปฏิกญฺจ ทตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิฯ โสปิ นํ สตฺถา ''พุทฺโธ ภวิสฺสตี''ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต โสภวตี นาม นครํ อโหสิ, ยญฺญทตฺโต นาม พฺราหฺมโณ ปิตา, อุตฺตรา นาม พฺราหฺมณี มาตา, ภิยฺยโส จ อุตฺตโร จ เทฺว อคฺคสาวกา, โสตฺถิโช นามุปฏฺฐาโก, สมุทฺทา จ อุตฺตรา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, อุทุมฺพรรุกฺโข โพธิ, สรีรํ ตึสหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, ตึส วสฺสสหสฺสานิ อายูติฯ

''กกุสนฺธสฺส อปเรน, สมฺพุทฺโธ ทฺวิปทุตฺตโม;
โกณาคมโน นาม ชิโน, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ''ติฯ (พุ. วํ. ๒๕.๑);

กสฺสโป พุทฺธ

ตสฺส อปรภาเค **กสฺสโป** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ ตสฺสาปิ เอโกว สาวกสนฺนิปาโต, ตตฺถ วีสติ ภิกฺขุสหสฺสานิ อเหสุํฯ ตทา โพธิสตฺโต โชติปาโล นาม มาณโว หุตฺวา ติณฺณํ เวทานํ

ปารคู ภูมิยเญฺจว อนฺตลิเกฺข จ ปากโฏ ฆฏิการสฺส กุมฺภการสฺส มิโตฺต อโหสิฯ โส เตน สทฺธึ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมกถํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา อารทฺธวีริโย ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา วตฺตาวตฺตสมฺปตฺติยา พุทฺธสาสนํ โสเภสิฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ ตสฺส ภควโต ชาตนครํ พาราณสี นาม อโหสิ, พฺรหฺมทโตฺต นาม พฺราหฺมโณ ปิตา, ธนวตี นาม พฺราหฺมณี มาตา, ติโสฺส จ ภารทฺวาโช จ เทฺว อคฺคสาวกา, สพฺพมิโตฺต นามุปฏฺฐาโก, อนุฬา จ อุรุเวฬา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นิโคฺรธรุโกฺข โพธิ, สรีรํ วีสติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, วีสติ วสฺสสหสฺสานิ อายูติฯ

> ‘‘โกณาคมนสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
> กสฺสโป นาม โคเตฺตน, ธมฺมราชา ปภงฺกโร’’ติฯ (พุ. วํ. ๒๖.๑);

ยสฺมึ ปน กเปฺป ทีปงฺกรทสพโล อุทปาทิ, ตสฺมึ อเญฺญปิ ตโย พุทฺธา อเหสุํฯ เตสํ สนฺติเก โพธิสตฺตสฺส พฺยากรณํ นตฺถิ, ตสฺมา เต อิธ น ทสฺสิตาฯ อฏฺฐกถายํ ปน ตณฺหงฺกรโต ปฏฺฐาย สเพฺพปิ พุเทฺธ ทเสฺสตุํ อิทํ วุตฺตํ –

> ‘‘ตณฺหงฺกโร เมธงฺกโร, อโถปิ สรณงฺกโร;
> ทีปงฺกโร จ สมฺพุโทฺธ, โกณฺฑโญฺญ ทฺวิปทุตฺตโมฯ
>
> ‘‘มงฺคโล จ สุมโน จ, เรวโต โสภิโต มุนิ;
> อโนมทสฺสี ปทุโม, นารโท ปทุมุตฺตโรฯ
>
> ‘‘สุเมโธ จ สุชาโต จ, ปิยทสฺสี มหายโส;
> อตฺถทสฺสี ธมฺมทสฺสี, สิทฺธโตฺถ โลกนายโกฯ
>
> ‘‘ติโสฺส ผุโสฺส จ สมฺพุโทฺธ, วิปสฺสี สิขี เวสฺสภู;
> กกุสโนฺธ โกณาคมโน, กสฺสโป จาปิ นายโกฯ
>
> ‘‘เอเต อเหสุํ สมฺพุทฺธา, วีตราคา สมาหิตา;
> สตรํสีว อุปฺปนฺนา, มหาตมวิโนทนา;
> ชลิตฺวา อคฺคิขนฺธาว, นิพฺพุตา เต สสาวกา’’ติฯ

โคตโม พุโทฺธ

ตตฺถ อมฺหากํ โพธิสโตฺต ทีปงฺกราทีนํ จตุวีสติยา พุทฺธานํ สนฺติเก อธิการํ กโรโนฺต กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ อาคโตฯ กสฺสปสฺส ปน ภควโต โอรภาเค ฐเปตฺวา อิมํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อโญฺญ พุโทฺธ นาม นตฺถิฯ อิติ **ทีปงฺกราทีนํ จตุวีสติยา พุทฺธานํ** สนฺติเก ลทฺธพฺยากรโณ ปน โพธิสโตฺต เยเนน –

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
> อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙) –

อิเม อฏฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหาเรน ‘‘หนฺท พุทฺธกเร ธเมฺม, วิจินามิ อิโต จิโต’’ติ อุสฺสาหํ กตฺวา ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ปฐมํ ทานปารมิ’’นฺติ ทานปารมิตาท

โย พุทฺธการกธมฺมา ทิฏฺฐา, ปูเรโนฺตเยว ยาว เวสฺสนฺตรตฺตภาโว อาคมิฯ อาคจฺฉโนฺต จ เย เต กตาภินีหารานํ โพธิสตฺตานํ อานิสํสา สํวณฺณิตา –

“เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนา, โพธิยา นิยตา นรา;
สํสรํ ทีฆมทฺธานํ, กปฺปโกฏิสเตหิปิฯ

“อวีจิมฺหิ นุปฺปชฺชนฺติ, ตถา โลกนฺตเรสุ จ;
นิชฺฌามตณฺหา ขุปฺปิปาสา, น โหนฺติ กาลกญฺชิกาฯ

“น โหนฺติ ขุทฺทกา ปาณา, อุปฺปชฺชนฺตาปิ ทุคฺคตึ;
ชายมานา มนุเสฺสสุ, ชจฺจนฺธา น ภวนฺติ เตฯ

“โสตเวกลฺลตา นตฺถิ, น ภวนฺติ มูคปกฺขิกา;
อิตฺถิภาวํ น คจฺฉนฺติ, อุภโตพฺยญฺชนปณฺฑกาฯ

“น ภวนฺติ ปริยาปนฺนา, โพธิยา นิยตา นรา;
มุตฺตา อานนฺตริเกหิ, สพฺพตฺถ สุทฺธโคจราฯ

“มิจฺฉาทิฏฺฐึ น เสวนฺติ, กมฺมกิริยทสฺสนา;
วสมานาปิ สเคฺคสุ, อสญฺญํ นุปปชฺชเรฯ

“สุทฺธาวาเสสุ เทเวสุ, เหตุ นาม น วิชฺชติ;
เนกฺขมฺมนินฺนา สปฺปุริสา, วิสํยุตฺตา ภวาภเว;
จรนฺติ โลกตฺถจริยาโย, ปูเรนฺติ สพฺพปารมี”ติฯ

เต อานิสํเส อธิคนฺตฺวาว อาคโตฯ ปารมิโย ปูเรนฺตสฺส จสฺส อกิตฺติพฺราหฺมณกาเล, สงฺขพฺราหฺมณกาเล, ธนญฺจยราชกาเล, มหาสุทสฺสนราชกาเล, มหาโควินฺทกาเล, นิมิมหาราชกาเล, จนฺทกุมารกาเล, วิสยฺหเสฏฺฐิกาเล, สิวิราชกาเล, เวสฺสนฺตรราชกาเลติ ทานปารมิตาย ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส สสปณฺฑิตชาตเก –

“ภิกฺขาย อุปคตํ ทิสฺวา, สกตฺตานํ ปริจฺจชึ;
ทาเนน เม สโม นตฺถิ, เอสา เม ทานปารมี”ติฯ (จริยา. ๑.ตสฺสุทฺทาน) –

เอวํ อตฺตปริจฺจาคํ กโรนฺตสฺส **ทานปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ ตถา สีลวนาคราชกาเล, จเมฺปยฺยนาคราชกาเล, ภูริทตฺตนาคราชกาเล, ฉทฺทนฺตนาคราชกาเล, ชยทฺทิสราชปุตฺตกาเล, อลีนสตฺตุกุมารกาเลติ สีลปารมิตาย ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส สงฺขปาลชาตเก –

“สูเลหิ วิชฺฌยโนฺตปิ, โกฏฺฏิยโนฺตปิ สตฺติภิ;
โภชปุเตฺต น กุปฺปามิ, เอสา เม สีลปารมี”ติฯ (จริยา. ๒.๙๑) –

เอวํ อตฺตปริจฺจาคํ กโรนฺตสฺส **สีลปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ ตถา โสมนสฺสกุมารกาเล, หตฺถิปาลกุมารกาเล, อโยฆรปณฺฑิตกาเลติ มหารชฺชํ ปหาย เนกฺขมฺมปารมิตาย ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส จูฬสุตโสมชาตเก –

‘‘มหารชฺชํ หตฺถคตํ, เขฬปิณฺฑํว ฉฑฺฑยึ;
จชโต น โหติ ลคฺคนํ, เอสา เม เนกฺขมฺมปารมี’’ติฯ –

เอวํ นิสฺสงฺคตาย รชฺชํ ฉฑฺฑตฺวา นิกฺขมนฺตสฺส **เนกฺขมฺมปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ ตถา วิธุรปณฺฑิตกาเล, มหาโควินฺทปณฺฑิตกาเล, กุทฺทาลปณฺฑิตกาเล, อรกปณฺฑิตกาเล, โพธิปริพฺพาชกกาเล, มโหสธปณฺฑิตกาเลติ ปญฺญาปารมิตาย ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส สตฺตุภสฺตชาตเก เสนกปณฺฑิตกาเล –

‘‘ปญฺญาย วิจินนฺโตหํ, พฺราหฺมณํ โมจยึ ทุขา;
ปญฺญาย เม สโม นตฺถิ, เอสา เม ปญฺญาปารมี’’ติฯ –

อโนฺตภสฺตคตํ สปฺปํ ทเสฺสนฺตสฺส **ปญฺญาปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ ตถา วีริยปารมิตาทีนมฺปิ ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส มหาชนกชาตเก –

‘‘อตีรทสฺสี ชลมเชฺฌ, หตา สเพฺพว มานุสา;
จิตฺตสฺส อญฺญถา นตฺถิ, เอสา เม วีริยปารมี’’ติฯ –

เอวํ มหาสมุทฺทํ ตรนฺตสฺส **วีริยปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ ขนฺติวาทิชาตเก –

‘‘อเจตนํว โกเฏฺฏเนฺต, ติเณฺหน ผรสุนา มมํ;
กาสิราเช น กุปฺปามิ, เอสา เม ขนฺติปารมี’’ติฯ –

เอวํ อเจตนภาเวน วิย มหาทุกฺขํ อธิวาเสนฺตสฺส **ขนฺติปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ มหาสุตโสมชาตเก –

‘‘สจฺจวาจํ อนุรกฺขโนฺต, จชิตฺวา มม ชีวิตํ;
โมเจสึ เอกสตํ ขตฺติเย, เอสา เม สจฺจปารมี’’ติฯ –

เอวํ ชีวิตํ จชิตฺวา สจฺจมนุรกฺขนฺตสฺส **สจฺจปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ มูคปกฺขชาตเก –

‘‘มาตาปิตา น เม เทสฺสา, นปิ เทสฺสํ มหายสํ;
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ, ตสฺมา วตมธิฎฺฐหิ’’นฺติฯ (จริยา. ๓.๖๕) –

เอวํ ชีวิตมฺปิ จชิตฺวา วตํ อธิฎฺฐหนฺตสฺส **อธิฎฺฐานปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ สุวณฺณสามชาตเก –

‘‘น มํ โกจิ อุตฺตสติ, นปิหํ ภายามิ กสฺสจิ;
เมตฺตาพเลนุปตฺถโทฺธ, รมามิ ปวเน ตทา’’ติฯ (จริยา. ๓.๑๑๓) –

เอวํ ชีวิตมฺปิ อโนโลเกตฺวา เมตฺตายนฺตสฺส **เมตฺตาปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ โลมหํสชาตเก –

‘‘สุสาเน เสยฺยํ กเปฺปมิ, ฉวฎฺฐิกํ อุปนิธายหํ;
คามณฺฑลา อุปาคนฺตฺวา, รูปํ ทเสฺสนฺตินปฺปก’’นฺติฯ (จริยา. ๓.๑๑๙) –

เอวํ คามทารเกสุ นิฏฺฐุรภนาทีหิ เจว มาลาคนฺธูปหาราทีหิ จ สุขทุกฺขํ อุปฺปาเทเนฺตสุปิ อุเปกฺขํ อนติวเตฺตนฺตสฺส **อุเปกฺขาปารมิตา** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนส อโตฺถ จริยาปิฏกโต คเหตโพฺพติฯ เอวํ ปารมิโย ปูเรตฺวา เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ฐิโต –

> ‘‘อเจตนายํ ปถวี, อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ;
> สาปิ ทานพลา มยฺหํ, สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถา’’ติฯ (จริยา. ๑.๑๒๔) –

เอวํ มหาปถวิกมฺปนาทีนิ มหาปุญฺญานิ กริตฺวา อายุปริโยสาเน ตโต จุโต ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติฯ อิติ ทีปงฺกรปาทมูลโต ปฏฺฐาย ยาว อยํ ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติ, เอตฺตกํ ฐานํ **ทูเรนิทานํ** นามาติ เวทิตพฺพํฯ

ทูเรนิทานกถา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อวิทูเรนิทานกถา

ตุสิตปุเร วสเนฺตเยว ปน โพธิสเตฺต พุทฺธโกลาหลํ นาม อุทปาทิฯ โลกสฺมิญฺหิ **ตีณิ โกลาหลานิ** มหนฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ กปฺปโกลาหลํ, พุทฺธโกลาหลํ, จกฺกวตฺติโกลาหลนฺติฯ ตตฺถ ‘‘วสฺสสตสหสฺสจฺจเยน กปฺปุฏฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติ โลกพฺยูหา นาม กามาวจรเทวา มุตฺตสิรา วิกิณฺณเกสา รุทมฺมุขา อสฺสูนิ หเตฺถหิ ปุญฺฉมานา รตฺตวตฺถนิวตฺถา อติวิย วิรูปเวสธาริโน หุตฺวา มนุสฺสปเถ วิจรนฺตา เอวํ อาโรเจนฺติ – ‘‘มาริสา, อิโต วสฺสสตสหสฺสจฺจเยน กปฺปุฏฺฐานํ ภวิสฺสติ, อยํ โลโก วินสฺสิสฺสติ, มหาสมุโทฺทปิ สุสฺสิสฺสติ, อยญฺจ มหาปถวี สิเนรุ จ ปพฺพตราชา อุฑฺฒยฺหิสฺสนฺติ วินสฺสิสฺสนฺติ, ยาว พฺรหฺมโลกา โลกวินาโส ภวิสฺสติ, เมตฺตํ มาริสา, ภาเวถ, กรุณํ, มุทิตํ, อุเปกฺขํ มาริสา, ภาเวถ, มาตรํ อุปฏฺฐหถ, ปิตรํ อุปฏฺฐหถ, กุเล เชฏฺฐาปจายิโน โหถา’’ติฯ อิทํ **กปฺปโกลาหลํ** นามฯ ‘‘วสฺสสหสฺสจฺจเยน ปน สพฺพญฺญุพุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ โลกปาลเทวตา ‘‘อิโต, มาริสา, วสฺสสหสฺสจฺจเยน สพฺพญฺญุพุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ อุโคฺฆเสนฺติโย อาหิณฺฑนฺติฯ อิทํ **พุทฺธโกลาหลํ** นามฯ ‘‘วสฺสสตสฺสจฺจเยน จกฺกวตฺติราชา อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เทวตาโย ‘‘อิโต มาริสา วสฺสสตจฺจเยน จกฺกวตฺติราชา โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ อุโคฺฆเสนฺติโย อาหิณฺฑนฺติฯ อิทํ **จกฺกวตฺติโกลาหลํ** นามฯ อิมานิ ตีณิ โกลาหลานิ มหนฺตานิ โหนฺติฯ

เตสุ พุทฺธโกลาหลสทฺทํ สุตฺวา สกลทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา เอกโต สนฺนิปติตฺวา ‘‘อสุโก นาม สโตฺต พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา อายาจนฺติฯ อายาจมานา จ ปุพฺพนิมิเตฺตสุ อุปฺปเนฺนสุ อายาจนฺติฯ ตทา ปน สพฺพาปิ ตา เอเกกจกฺกวาเฬ จาตุมหาราชสกฺกสุยามสนฺตุสิตสุนิมฺมิตวสวตฺติมหาพฺรเหฺมหิ สทฺธิํ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา ตุสิตภวเน โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘มาริส, ตุเมฺหหิ ทส ปารมิโย ปูเรเนฺตหิ น สกฺกสมฺปตฺติํ, น มารพฺรหฺมจกฺกวตฺติสมฺปตฺติํ ปเตฺถเนฺตหิ ปูริตา, โลกนิตฺถรณตฺถาย ปน สพฺพญฺญุตํ ปเตฺถเนฺตหิ ปูริตา, โส โว ทานิ กาโล, มาริส, พุทฺธตฺตาย, สมโย, มาริส, พุทฺธตฺตายา’’ติ ยาจิํสุฯ

อถ มหาสโตฺต เทวตานํ ปฏิญฺญํ อทตฺวาว กาลทีปเทสกุลชเนตฺติอายุปริเจฺฉทวเสน **ปญฺจมหาวิโลกนํ** นาม วิโลเกสิฯ ตตฺถ ‘‘กาโล นุ โข, อกาโล นุ โข’’ติ ปฐมํ กาลํ วิโลเกสิฯ ตตฺถ วสฺสสตสหสฺสโต อุทฺธํ วฑฺฒิตอายุกาโล กาโล นาม น โหติฯ กสฺมา? ตทา หิ สตฺตานํ ชาติชรามรณานิ น ปญฺญายนฺติฯ พุทฺธานญฺจ ธมฺมเทสนา ติลกฺขณมุตฺตา นาม นตฺถิฯ เตสํ

‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ กเถนฺตานํ ‘‘กึ นาเมตํ กเถนฺตี’’ติ เนว โสตพฺพํ น สทฺธาตพฺพํ มญฺญนฺติ, ตโต อภิสมโย น โหติ, ตสฺมึ อสติ อนิยฺยานิกํ สาสนํ โหติฯ ตสฺมา โส อกาโลฯ วสฺสสตโต อูนอายุกาโลปิ กาโล นาม น โหติฯ กสฺมา? ตทา หิ สตฺตา อุสฺสนฺนกิเลสา โหนฺติ, อุสฺสนฺนกิเลสานญฺจ ทินฺโน โอวาโท โอวาทฏฺฐาเน น ติฏฺฐติ, อุทเก ทณฺฑราชิ วิย ขิปฺปํ วิคจฺฉติฯ ตสฺมา โสปิ อกาโลฯ วสฺสสตสหสฺสโต ปน ปฏฺฐาย เหฏฺฐา, วสฺสสตโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อายุกาโล กาโล นามฯ ตทา จ วสฺสสตายุกาโล, อถ มหาสตฺโต ‘‘นิพฺพตฺติตพฺพกาโล’’ติ กาลํ ปสฺสิฯ

ตโต ทีปํ วิโลเกนฺโต สปริวาเร จตฺตาโร ทีเป โอโลเกตฺวา ‘‘ตีสุ ทีเปสุ พุทฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ, ชมฺพุทีเปเยว นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ ทีปํ ปสฺสิฯ

ตโต ‘‘ชมฺพุทีโป นาม มหา, ทสโยชนสหสฺสปริมาโณ, กตรสฺมึ นุ โข ปเทเส พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ โอกาสํ วิโลเกนฺโต มชฺฌิมเทสํ ปสฺสิฯ มชฺฌิมเทโส นาม ‘‘ปุรตฺถิมาย ทิสาย คชงฺคลํ นาม นิคโม, ตสฺส ปเรน มหาสาลา, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มชฺเฌฯ ปุรตฺถิมทกฺขิณาย ทิสาย สลฺลวตี นาม นที, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มชฺเฌฯ ทกฺขิณาย ทิสาย เสตกณฺณิกํ นาม นิคโม, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มชฺเฌฯ ปจฺฉิมาย ทิสาย ถูณํ นาม พฺราหฺมณคาโม, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มชฺเฌฯ อุตฺตราย ทิสาย อุสีรทฺธโช นาม ปพฺพโต, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มชฺเฌ’’ติ เอวํ วินเย (มหาว. ๒๕๙) วุตฺโต ปเทโส ฯ โส อายามโต ตีณิ โยชนสตานิ, วิตฺถารโต อฑฺฒเตยฺยานิ, ปริกฺเขปโต นว โยชนสตานีติ เอตสฺมึ ปเทเส พุทฺธา, ปจฺเจกพุทฺธา, อคฺคสาวกา, อสีติ มหาสาวกา, จกฺกวตฺติราชาโน, อเญฺญ จ มเหสกฺขา ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติมหาสาลา อุปฺปชฺชนฺติฯ อิทเญฺจตฺถ กปิลวตฺถุ นาม นครํ, ตตฺถ มยา นิพฺพตฺติตพฺพนฺติ นิฏฺฐํ อคมาสิฯ

ตโต กุลํ วิโลเกนฺโต ‘‘พุทฺธา นาม เวสฺสกุเล วา สุทฺทกุเล วา น นิพฺพตฺตนฺติฯ โลกสมฺมเต ปน ขตฺติยกุเล วา พฺราหฺมณกุเล วาติ ทฺวีสุเยว กุเลสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ อิทานิ จ ขตฺติยกุลํ โลกสมฺมตํ, ตตฺถ นิพฺพตฺติสฺสามิฯ สุโทฺธทโน นาม ราชา เม ปิตา ภวิสฺสตี’’ติ กุลํ ปสฺสิฯ

ตโต มาตรํ วิโลเกนฺโต ‘‘พุทฺธมาตา นาม โลลา สุราธุตฺตา น โหติ, กปฺปสตสหสฺสํ ปน ปูริตปารมี ชาติโต ปฏฺฐาย อขณฺฑปญฺจสีลาเยว โหติฯ อยญฺจ มหามายา นาม เทวี เอทิสี, อยํ เม มาตา ภวิสฺสติฯ กิตฺตกํ ปนสฺสา อายูติ ทสนฺนํ มาสานํ อุปริ สตฺต ทิวสานี’’ติ ปสฺสิฯ

อิติ อิมํ ปญฺจมหาวิโลกนํ วิโลเกตฺวา ‘‘กาโล เม, มาริสา, พุทฺธภาวายา’’ติ เทวตานํ สงฺคหํ กโรนฺโต ปฏิญฺญํ ทตฺวา ‘‘คจฺฉถ, ตุเมฺห’’ติ ตา เทวตา อุโยฺยเชตฺวา ตุสิตเทวตาหิ ปริวุโต ตุสิตปุเร นนฺทนวนํ ปาวิสิฯ สพฺพเทวโลเกสุ หิ นนฺทนวนํ อตฺถิเยวฯ ตตฺถ นํ เทวตา ‘‘อิโต จุโต สุคตึ คจฺฉ, อิโต จุโต สุคตึ คจฺฉา’’ติ ปุเพฺพ กตกุสลกมฺมกาสํ สารยมานา วิจรนฺติฯ โส เอวํ เทวตาหิ กุสลํ สารยมานาหิ ปริวุโต ตตฺถ วิจรโนฺตเยว จวิตฺวา มหามายาย เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ

ตสฺส อาวิภาวตฺถํ อยํ อนุปุพฺพิกถา – ตทา กิร กปิลวตฺถุนคเร อาสาฬฺหินกฺขตฺตํ สงฺฆุฏฺฐํ อโหสิ, มหาชโน นกฺขตฺตํ กีฬติฯ มหามายาปิ เทวี ปุเร ปุณฺณมาย สตฺตมทิวสโต ปฏฺฐาย วิคตสุราปานํ มาลาคนฺธวิภูติสมฺปนฺนํ นกฺขตฺตกีฬํ อนุภวมานา สตฺตเม ทิวเส ปาโตว อุฏฺฐาย คโนฺธทเกน นฺหายิตฺวา จตฺตาริ สตสหสฺสานิ วิสฺสเชฺชตฺวา มหาทานํ ทตฺวา สพฺพาลงฺการวิภูสิตา วรโภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย อลงฺกตปฏิยตฺตํ สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา สิริสยเน

นิปนฺนา นิทฺทํ โอกฺกมมานา อิมํ สุปินํ อทฺทส – จตฺตาโร กิร นํ มหาราชาโน สยเนเนว สทฺธึ อุกฺขิปิตฺวา หิมวนฺตํ เนตฺวา สฏฺฐิโยชนิเก มโนสิลาตเล สตฺตโยชนิกสฺส มหาสาลรุกฺขสฺส เหฏฺฐา ฐเปตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ อถ เนสํ เทวิโย อาคนฺตฺวา เทวึ อโนตตฺตทหํ เนตฺวา มนุสฺสมลหรณตฺถํ นฺหาเปตฺวา ทิพฺพวตฺถํ นิวาสาเปตฺวา คนฺเธหิ วิลิมฺปาเปตฺวา ทิพฺพปุปฺผานิ ปิฬนฺธาเปตฺวา ตโต อวิทูเร เอโก รชตปพฺพโต อตฺถิ, ตสฺส อโนฺต กนกวิมานํ อตฺถิ, ตตฺถ ปาจีนสีสกํ ทิพฺพสยนํ ปญฺญาเปตฺวา นิปชฺชาเปสุํฯ อถ โพธิสโตฺต เสตวรวารโณ หุตฺวา ตโต อวิทูเร เอโก สุวณฺณปพฺพโต อตฺถิ, ตตฺถ วิจริตฺวา ตโต โอรุยฺห รชตปพฺพตํ อภิรุหิตฺวา อุตฺตรทิสโต อาคมฺม รชตทามวณฺณาย โสณฺฑาย เสตปทุมํ คเหตฺวา โกญฺจนาทํ นทิตฺวา กนกวิมานํ ปวิสิตฺวา มาตุสยนํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิณปสฺสํ ผาเลตฺวา กุจฺฉึ ปวิฏฺฐสทิโส อโหสีติฯ เอวํ อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺตน ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ

ปุนทิวเส ปพุทฺธา เทวี ตํ สุปินํ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา จตุสฏฺฐิมเตฺต พฺราหฺมณปาโมเกฺข ปโกฺกสาเปตฺวา โคมยหริตูปลิตฺตาย ลาชาทีหิ กตมงฺคลสกฺการาย ภูมิยา มหารหานิ อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ นิสินฺนานํ พฺราหฺมณานํ สปฺปิมธุสกฺขราภิสงฺขตสฺส วรปายาสสฺส สุวณฺณรชตปาติโย ปูเรตฺวา สุวณฺณรชตปาตีหิเยว ปฏิกุชฺชิตฺวา อทาสิ, อเญฺญหิ จ อหตวตฺถกปิลคาวิทานาทีหิ เต สนฺตเปฺปสิฯ อถ เนสํ สพฺพกาเมหิ สนฺตปฺปิตานํ พฺราหฺมณานํ สุปินํ อาโรจาเปตฺวา ‘‘กึ ภวิสฺสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ พฺราหฺมณา อาหํสุ – ‘‘มา จินฺตยิ, มหาราช, เทวิยา เต กุจฺฉิมฺหิ คโพฺภ ปติฏฺฐิโต, โส จ โข ปุริสคโพฺภ, น อิตฺถิคโพฺภ, ปุโตฺต เต ภวิสฺสติ, โส สเจ อคารํ อชฺฌาวสิสฺสติ, ราชา ภวิสฺสติ จกฺกวตฺตีฯ สเจ อคารา นิกฺขมฺม ปพฺพชิสฺสติ, พุโทฺธ ภวิสฺสติ โลเก วิวฏฺฏจฺฉโท’’ติฯ

โพธิสตฺตสฺส ปน มาตุกุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิคฺคหณกฺขเณเยว เอกปฺปหาเรเนว สกลทสสหสฺสี โลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิฯ **ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ** ปาตุรเหสุํ – ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อปฺปมาโณ โอภาโส ผริฯ ตสฺส ตํ สิรึ ทฏฺฐุกามา วิย อนฺธา จกฺขูนิ ปฏิลภึสุ, พธิรา สทฺทํ สุณึสุ, มูคา สมาลปึสุ, ขุชฺชา อุชุคตฺตา อเหสุํ, ปงฺคุลา ปทสา คมนํ ปฏิลภึสุ, พนฺธนคตา สพฺพสตฺตา อนฺทุพนฺธนาทีหิ มุจฺจึสุ, สพฺพนิรเยสุ อคฺคี นิพฺพายึสุ, เปตฺติวิสเยสุ ขุปฺปิปาสา วูปสมึสุ, ติรจฺฉานานํ ภยํ นาโหสิ, สพฺพสตฺตานํ โรโค วูปสมิ, สพฺพสตฺตา ปิยํวทา อเหสุํ, มธุเรนากาเรน อสฺสา หสึสุ, วารณา คชฺชึสุ, สพฺพตูริยานิ สกํ สกํ นินฺนาทํ มุญฺจึสุ, อฆฏฺฏิตานิเยว มนุสฺสานํ หตฺถูปคาทีนิ อาภรณานิ วิรวึสุ, สพฺพา ทิสา วิปฺปสนฺนา อเหสุํ, สตฺตานํ สุขํ อุปฺปาทยมาโน มุทุสีตโล วาโต วายิ, อกาลเมโฆ วสฺสิ, ปถวิโตปิ อุทกํ อุพฺภิชฺชิตฺวา วิสฺสนฺทิ, ปกฺขิโน อากาสคมนํ วิชหึสุ, นทิโย อสนฺทมานา อฏฺฐํสุ, มหาสมุทฺท มธุโรทโก อโหสิ, สพฺพตฺถกเมว ปญฺจวเณฺณหิ ปทุเมหิ สญฺฉนฺนตโล อโหสิ, ถลชชลชาทีนิ สพฺพปุปฺผานิ ปุปฺผึสุ, รุกฺขานํ ขเนฺธสุ ขนฺธปทุมานิ, สาขาสุ สาขาปทุมานิ, ลตาสุ ลตาปทุมานิ ปุปฺผึสุ, ฆนสิลาตลานิ ภินฺทิตฺวา อุปรูปริ สตปตฺตานิ หุตฺวา ทณฺฑปทุมานิ นาม นิกฺขมึสุ, อากาเส โอลมฺพกปทุมานิ นาม นิพฺพตฺตึสุ, สมนฺตโต ปุปฺผวสฺสานิ วสฺสึสุฯ อากาเส ทิพฺพตูริยานิ วชฺชึสุ, สกลทสสหสฺสี โลกธาตุ วเฏฺฏตฺวา วิสฺสฏฺฐมาลาคุโฬ วิย, อุปฺปีเฬตฺวา พทฺธมาลากลาโป วิย, อลงฺกตปฏิยตฺตมาลาสนํ วิย จ เอกมาลามาลินี วิปฺผุรนฺตวาฬพีชนี ปุปฺผธูปคนฺธปริวาสิตา ปรมโสภคฺคปฺปตฺตา อโหสิฯ

เอวํ คหิตปฏิสนฺธิกสฺส โพธิสตฺตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณกาลโต ปฏฺฐาย โพธิสตฺตสฺส เจว โพธิสตฺตมาตุยา จ อุปทฺทวนิวารณตฺถํ ขคฺคหตฺถา จตฺตาโร เทวปุตฺตา อารกฺขํ คณฺหึสุฯ โพธิสตฺตสฺส มาตุยา ปุริเสสุ ราคจิตฺตํ นุปฺปชฺชิ, ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตา จ อโหสิ สุขินี อกิลนฺ

ตกายาฯ โพธิสตฺตญฺจ อโนฺตกุจฺฉิคตํ วิปฺปสเนฺน มณิรตเน อาวุตปณฺฑุสุตฺตํ วิย ปสฺสติฯ ยสฺมา จ โพธิสเตฺตน วสิตกุจฺฉิ นาม เจติยคพฺภสทิสา โหติ, น สกฺกา อเญฺญน สเตฺตน อาวสิตุํ วา ปริภุญฺชิตุํ วา, ตสฺมา โพธิสตฺตมาตา สตฺตาหชาเต โพธิสเตฺต กาลํ กตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติฯ ยถา จ อญฺญา อิตฺถิโย ทสมาเส อปฺปตฺวาปิ อติกฺกมิตฺวาปิ นิสินฺนาปิ นิปนฺนาปิ วิชายนฺติ, น เอวํ โพธิสตฺตมาตาฯ สา ปน โพธิสตฺตํ ทสมาเส กุจฺฉินา ปริหริตฺวา ฐิตาว วิชายติฯ อยํ **โพธิสตฺตมาตุธมฺมตา**ฯ

มหามายาปิ เทวี ปเตฺตน เตลํ วิย ทสมาเส กุจฺฉินา โพธิสตฺตํ ปริหริตฺวา ปริปุณฺณคพฺภา ญาติฆรํ คนฺตุกามา สุโทฺธทนมหาราชสฺส อาโรเจสิ – ‘‘อิจฺฉามหํ, เทว, กุลสนฺตกํ เทวทหนครํ คนฺตุ’’นฺติฯ ราชา ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา กปิลวตฺถุโต ยาว เทวทหนครา มคฺคํ สมํ กาเรตฺวา กทลิปุณฺณฆฏธชปฏากาทีหิ อลงฺกาเรหิ อลงฺการาเปตฺวา เทวิํ โสวณฺณสิวิกาย นิสีทาเปตฺวา อมจฺจสหเสฺสน อุกฺขิปาเปตฺวา มหเนฺตน ปริวาเรน เปเสสิฯ ทฺวินฺนํ ปน นครานํ อนฺตเร อุภยนครวาสีนมฺปิ ลุมฺพินีวนํ นาม มงฺคลสาลวนํ อตฺถิฯ ตสฺมิํ สมเย มูลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคสาขา สพฺพํ เอกปาลิผุลฺลํ อโหสิ, สาขนฺตเรหิ เจว ปุปฺผนฺตเรหิ จ ปญฺจวณฺณา ภมรคณา นานปฺปการา จ สกุณสงฺฆา มธุรสฺสเรน วิกูชนฺตา วิจรนฺติฯ สกลํ ลุมฺพินีวนํ จิตฺตลตาวนสทิสํ, มหานุภาวสฺส รโญฺญ สุสชฺชิตอาปานมณฺฑลํ วิย อโหสิฯ เทวิยา ตํ ทิสฺวา สาลวเน กีฬิตุกามตา อุทปาทิฯ อมจฺจา เทวิํ คเหตฺวา สาลวนํ ปวิสิํสุฯ สา มงฺคลสาลมูลํ อุปคนฺตฺวา สาลสาขํ คณฺหิตุกามา อโหสิ, สาลสาขา สุเสทิตเวตฺตคฺคํ วิย โอณมิตฺวา เทวิยา หตฺถสมีปํ อุปคญฺฉิฯ สา หตฺถํ ปสาเรตฺวา สาขํ อคฺคเหสิฯ ตาวเทว จ เทวิยา กมฺมชวาตา จลิํสุ, อถสฺสา สาณิํ ปริกฺขิปาเปตฺวา มหาชโน ปฏิกฺกมิ, สาลสาขํ คเหตฺวา ติฏฺฐมานาย เอว จสฺสา คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิฯ ตงฺขณเญฺญว จตฺตาโร วิสุทฺธจิตฺตา มหาพฺรหฺมาโน สุวณฺณชาลํ อาทาย สมฺปตฺตาฯ เต เตน สุวณฺณชาเลน โพธิสตฺตํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา มาตุ ปุรโต ฐตฺวา ‘‘อตฺตมนา, เทวิ, โหหิ, มเหสกฺโข เต ปุโตฺต อุปฺปโนฺน’’ติ อาหํสุฯ

ยถา ปน อเญฺญ สตฺตา มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนฺตา ปฏิกูเลน อสุจินา มกฺขิตา นิกฺขมนฺติ, น เอวํ โพธิสโตฺตฯ โส ปน ธมฺมาสนโต โอตรโนฺต ธมฺมกถิโก วิย, นิเสฺสณิโต โอตรโนฺต ปุริโส วิย จ เทฺว หเตฺถ เทฺว จ ปาเท ปสาเรตฺวา ฐิตโกว มาตุกุจฺฉิสมฺภเวน เกนจิ อสุจินา อมกฺขิโต สุโทฺธ วิสโท กาสิกวเตฺถ นิกฺขิตฺตมณิรตนํ วิย โชเตโนฺต มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ เอวํ สเนฺตปิ โพธิสตฺตสฺส จ โพธิสตฺตมาตุยา จ สกฺการตฺถํ อากาสโต เทฺว อุทกธารา นิกฺขมิตฺวา โพธิสตฺตสฺส จ โพธิสตฺตมาตุยา จ สรีเร อุตุํ คาหาเปสุํฯ

อถ นํ สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคเหตฺวา ฐิตานํ พฺรหฺมานํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน มงฺคลสมฺมตาย สุขสมฺผสฺสาย อชินปฺปเวณิยา คณฺหิํสุ, เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน คณฺหิํสุ, มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐาย ปุรตฺถิมทิสํ โอโลเกสิ, อเนกานิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกงฺคณานิ อเหสุํฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา ‘‘มหาปุริส, อิธ ตุเมฺหหิ สทิโส อโญฺญ นตฺถิ, กุเตตฺถ อุตฺตริตโร’’ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา , จตโสฺส อนุทิสา จ เหฏฺฐา, อุปรีติ ทสปิ ทิสา อนุวิโลเกตฺวา อตฺตนา สทิสํ กญฺจิ อทิสฺวา ‘‘อยํ อุตฺตราทิสา’’ติ สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสิ มหาพฺรหฺมุนา เสตจฺฉตฺตํ ธารยมาเนน, สุยาเมน วาฬพีชนิํ, อญฺญาหิ จ เทวตาหิ เสสราชกกุธภณฺฑหตฺถาหิ อนุคมฺมมาโนฯ ตโต สตฺตมปเท ฐิโต ‘‘อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺสา’’ติอาทิกํ อาสภิํ วาจํ นิจฺฉาเรโนฺต สีหนาทํ นทิฯ

โพธิสโตฺต หิ ตีสุ อตฺตภาเวสุ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมโตฺตว วาจํ นิจฺฉาเรสิ มโหสธตฺต ภาเว, เวสฺสนฺตรตฺตภาเว, อิมสฺมึ อตฺตภาเว จาติฯ มโหสธตฺตภาเว กิรสฺส มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนฺตเสฺสว สโกฺก เทวราชา อาคนฺตฺวา จนฺทนสารํ หเตฺถ ฐเปตฺวา คโตฯ โส ตํ มุฏฺฐิยํ กตฺวาว นิกฺขโนฺตฯ อถ นํ มาตา ‘‘ตาต, กึ คเหตฺวา อาคโตสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘โอสธํ, อมฺมา’’ติฯ อิติ โอสธํ คเหตฺวา อาคตตฺตา ‘‘โอสธทารโก’’เตฺววสฺส นามํ อกํสุฯ ตํ โอสธํ คเหตฺวา จาฏิยํ ปกฺขิปึสุ, อาคตาคตานํ อนฺธพธิราทีนํ ตเทว สพฺพโรควูปสมาย เภสชฺชํ อโหสิฯ ตโต ‘‘มหนฺตํ อิทํ โอสธํ, มหนฺตํ อิทํ โอสธ’’นฺติ อุปฺปนฺนวจนํ อุปาทาย ‘‘มโหสโธ’’เตฺววสฺส นามํ ชาตํฯ เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ปน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมโนฺต ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวาว ‘‘อตฺถิ นุ โข, อมฺม, กิญฺจิ เคหสฺมึ, ทานํ ทสฺสามี’’ติ วทโนฺต นิกฺขมิฯ อถสฺส มาตา ‘‘สธเน กุเล นิพฺพโตฺตสิ, ตาตา’’ติ ปุตฺตสฺส หตฺถํ อตฺตโน หตฺถตเล กตฺวา สหสฺสตฺถวิกํ ฐปาเปสิฯ อิมสฺมึ ปน อตฺตภาเว อิมํ สีหนาทํ นทีติ เอวํ โพธิสโตฺต ตีสุ อตฺตภาเวสุ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมโตฺตว วาจํ นิจฺฉาเรสิฯ ยถา จ ปฏิสนฺธิคฺคหณกฺขเณ ตถา ชาติกฺขเณปิสฺส ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ ปาตุรเหสุํฯ ยสฺมึ ปน สมเย อมฺหากํ โพธิสโตฺต ลุมฺพินีวเน ชาโต, ตสฺมึเยว สมเย **ราหุลมาตา** เทวี, **อานนฺทเตฺถโร** ,**ฉโนฺน** อมโจฺจ, **กาฬุทายี** อมโจฺจ, **กณฺฑโก** อสฺสราชา, **มหาโพธิรุโกฺข,** จตโสฺส **นิธิกุมฺภิโย** จ ชาตาฯ ตตฺถ เอกา นิธิกุมฺภี คาวุตปฺปมาณา, เอกา อฑฺฒโยชนปฺปมาณา, เอกา ติคาวุตปฺปมาณา, เอกา โยชนปฺปมาณาฯ คมฺภีรโต ปถวีปริยนฺตา เอว อโหสีติฯ อิเม **สตฺต สหชาตา** นามฯ

อุภยนครวาสิโน โพธิสตฺตํ คเหตฺวา กปิลวตฺถุนครเมว อคมํสุฯ ตํ ทิวสํเยว จ ‘‘กปิลวตฺถุนคเร สุโทฺธทนมหาราชสฺส ปุโตฺต ชาโต, อยํ กุมาโร โพธิมูเล นิสีทิตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ตาวตึสภวเน หฏฺฐตุฏฺฐา เทวสงฺฆา เจลุเกฺขปาทีนิ ปวเตฺตนฺตา กีฬึสุฯ ตสฺมึ สมเย สุโทฺธทนมหาราชสฺส กุลูปโก อฏฺฐสมาปตฺติลาภี **กาลเทวโล** นาม ตาปโส ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ทิวาวิหารตฺถาย ตาวตึสภวนํ คนฺตฺวา ตตฺถ ทิวาวิหารํ นิสิโนฺน ตา เทวตา ตถา กีฬมานา ทิสฺวา ‘‘กึ การณา ตุเมฺห เอวํ ตุฏฺฐมานสา กีฬถ, มยฺหเมฺปตํ การณํ กเถถา’’ติ ปุจฺฉิฯ เทวตา อาหํสุ – ‘‘มาริส, สุโทฺธทนมหาราชสฺส ปุโตฺต ชาโต, โส โพธิมเณฺฑ นิสีทิตฺวา พุโทฺธ หุตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสฺสติ, ‘ตสฺส อนนฺตํ พุทฺธลีฬฺหํ ทฏฺฐุํ, ธมฺมญฺจ โสตุํ ลจฺฉามา’ติ อิมินา การเณน ตุฏฺฐามฺหา’’ติฯ ตาปโส ตาสํ วจนํ สุตฺวา ขิปฺปํ เทวโลกโต โอรุยฺห ราชนิเวสนํ ปวิสิตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสิโนฺน ‘‘ปุโตฺต กิร เต, มหาราช, ชาโต, ปสฺสิสฺสามิ น’’นฺติ อาหฯ ราชา อลงฺกตปฏิยตฺตํ กุมารํ อาหราเปตฺวา ตาปสํ วนฺทาเปตุํ อภิหริฯ โพธิสตฺตสฺส ปาทา ปริวตฺติตฺวา ตาปสสฺส ชฏาสุ ปติฏฺฐหึสุฯ โพธิสตฺตสฺส หิ เตนตฺตภาเวน วนฺทิตพฺพยุตฺตโก นาม อโญฺญ นตฺถิฯ สเจ หิ อชานนฺตา โพธิสตฺตสฺส สีสํ ตาปสสฺส ปาทมูเล ฐเปยฺยุํ, สตฺตธา ตสฺส มุทฺธา ผเลยฺยฯ ตาปโส ‘‘น เม อตฺตานํ นาเสตุํ ยุตฺต’’นฺติ อุฏฺฐายาสนา โพธิสตฺตสฺส อญฺชลึ ปคฺคเหสิฯ ราชา ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา อตฺตโน ปุตฺตํ วนฺทิฯ

ตาปโส อตีเต จตฺตาลีส กเปฺป, อนาคเต จตฺตาลีสาติ อสีติ กเปฺป อนุสฺสรติฯ โพธิสตฺตสฺส ลกฺขณสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘ภวิสฺสติ นุ โข พุโทฺธ, อุทาหุ โน’’ติ อาวเชฺชตฺวา อุปธาเรโนฺต ‘‘นิสฺสํสเยน พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ‘‘อจฺฉริยปุริโส อย’’นฺติ สิตํ อกาสิฯ ตโต ‘‘อหํ อิมํ อจฺฉริยปุริสํ พุทฺธภูตํ ทฏฺฐุํ ลภิสฺสามิ นุ โข, โน’’ติ อุปธาเรโนฺต ‘‘น ลภิสฺสามิ, อนฺตราเยว กาลํ กตฺวา พุทฺธสเตนปิ พุทฺธสหเสฺสนปิ คนฺตฺวา โพเธตุํ อสกฺกุเณเยฺย อรูปภเว นิพฺพตฺติสฺสามี’’ติ ทิสฺวา ‘‘เอวรูปํ นาม อจฺฉริยปุริสํ พุทฺธภูตํ ทฏฺฐุํ น ลภิสฺสามิ, มหตี วต เม ชานิ ภวิสฺสตี’’ติ ปโรทิฯ

มนุสฺสา ทิสฺวา ‘‘อมฺหากํ อโยฺย อิทาเนว หสิตฺวา ปุน ปโรทิตฺวา ปติฏฺฐิโต, กึ นุ โข, ภนฺเต, อมฺหากํ อยฺยปุตฺตสฺส โกจิ อนฺตราโย ภวิสฺสตี’’ติ ตํ ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘นเตฺถตสฺส อนฺตราโย, นิสฺสํสเยน พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติฯ ‘‘อถ กสฺมา, ภนฺเต, ปโรทิตฺถา’’ติ? ‘‘เอวรูปํ ปุริสํ พุทฺธภูตํ ทฎฺฐุํ น ลภิสฺสามิ, ‘มหตี วต เม ชานิ ภวิสฺสตี’ติ อตฺตานํ อนุโสจโนฺต โรทามี’’ติ อาหฯ ตโต โส ‘‘กึ นุ โข เม ญาตเกสุ โกจิ เอกํ พุทฺธภูตํ ทฎฺฐุํ ลภิสฺสตี’’ติ อุปธาเรโนฺต อตฺตโน ภาคิเนยฺยํ นาลกทารกํ อทฺทสฯ โส ภคินิยา เคหํ คนฺตฺวา ‘‘กหํ เต ปุโตฺต นาลโก’’ติ? ‘‘อตฺถิ เคเห, อยฺยา’’ติฯ ‘‘ปโกฺกสาหิ น’’นฺติ ปโกฺกสาเปตฺวา อตฺตโน สนฺติกํ อาคตํ กุมารํ อาห – ‘‘ตาต, สุโทฺธทนมหาราชสฺส กุเล ปุโตฺต ชาโต, พุทฺธงฺกุโร เอโส, ปญฺจตึส วสฺสานิ อติกฺกมิตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสติ, ตฺวํ เอตํ ทฎฺฐุํ ลภิสฺสสิ, อเชฺชว ปพฺพชาหี’’ติฯ สตฺตาสีติโกฎิธเน กุเล นิพฺพตฺตทารโกปิ ‘‘น มํ มาตุโล อนเตฺถ นิโยเชสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตาวเทว อนฺตราปณโต กาสายานิ เจว มตฺติกาปตฺตญฺจ อาหราเปตฺวา เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา ‘‘โย โลเก อุตฺตมปุคฺคโล, ตํ อุทฺทิสฺส มยฺหํ ปพฺพชฺชา’’ติ โพธิสตฺตาภิมุขํ อญฺชลิํ ปคฺคยฺห ปญฺจปติฎฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปตฺตํ ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา อํสกูเฎ โอลเคฺคตฺวา หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิฯ โส ปรมาภิสโมฺพธิปฺปตฺตํ ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา นาลกปฎิปทํ กถาเปตฺวา ปุน หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา อุกฺกฎฺฐปฎิปทํ ปฎิปโนฺน สเตฺตว มาเส อายุํ ปาเลตฺวา เอกํ สุวณฺณปพฺพตํ นิสฺสาย ฐิตโกว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ

โพธิสตฺตมฺปิ โข ปญฺจมทิวเส สีสํ นฺหาเปตฺวา ‘‘นามคฺคหณํ คณฺหิสฺสามา’’ติ ราชภวนํ จตุชฺชาติยคเนฺธหิ วิลิมฺปเปตฺวา ลาชปญฺจมกานิ ปุปฺผานิ วิกิริตฺวา อสมฺภินฺนปายาสํ สมฺปาเทตฺวา ติณฺณํ เวทานํ ปารงฺคเต อฎฺฐสตํ พฺราหฺมเณ นิมเนฺตตฺวา ราชภวเน นิสีทาเปตฺวา สุโภชนํ โภชาเปตฺวา มหาสกฺการํ กตฺวา ‘‘กึ นุ โข ภวิสฺสตี’’ติ ลกฺขณานิ ปริคฺคหาเปสุํฯ เตสุ –

> ‘‘ราโม ธโช ลกฺขโณ จาปิ มนฺตี, ยโญฺญ สุโภโช สุยาโม สุทโตฺต;
> เอเต ตทา อฎฺฐ อเหสุํ พฺราหฺมณา, ฉฬงฺควา มนฺตํ วิยากริํสู’’ติฯ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๘๔) –

อิเม อเฎฺฐว พฺราหฺมณา **ลกฺขณปริคฺคาหกา** อเหสุํฯ ปฎิสนฺธิคฺคหณทิวเส สุปิโนปิ เอเตเหว ปริคฺคหิโต ฯ เตสุ สตฺต ชนา เทฺว องฺคุลิโย อุกฺขิปิตฺวา ทฺวิธา นํ พฺยากริํสุ – ‘‘อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต สเจ อคารํ อชฺฌาวสิสฺสติ, ราชา ภวิสฺสติ จกฺกวตฺตี, สเจ ปพฺพชิสฺสติ, พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ สพฺพํ จกฺกวตฺติรโญฺญ สิริวิภวํ อาจิกฺขิํสุฯ เตสํ ปน สพฺพทหโร โคตฺตโต โกณฺฑโญฺญ นาม มาณโว โพธิสตฺตสฺส วรลกฺขณสมฺปตฺติํ โอโลเกตฺวา ‘‘อิมสฺส อคารมเชฺฌ ฐานการณํ นตฺถิ, เอกเนฺตเนส วิวฎจฺฉโท พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ เอกเมว องฺคุลิํ อุกฺขิปิตฺวา เอกํสพฺยากรณํ พฺยากาสิฯ อยญฺหิ กตาธิกาโร ปจฺฉิมภวิกสโตฺต ปญฺญาย อิตเร สตฺต ชเน อภิภวิตฺวา อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคตสฺส โพธิสตฺตสฺส เอกนฺตพุทฺธภาวสงฺขาตํ เอกเมว คติํ อทฺทส, ตสฺมา เอกํ องฺคุลิํ อุกฺขิปิตฺวา เอวํ พฺยากาสิฯ อถสฺส นามํ คณฺหนฺตา สพฺพโลกสฺส อตฺถสิทฺธิกรตฺตา **‘‘สิทฺธโตฺถ’’**ติ นามํ อกํสุฯ

อถ โข เต พฺราหฺมณา อตฺตโน อตฺตโน ฆรานิ คนฺตฺวา ปุเตฺต อามนฺตยิํสุ – ‘‘ตาตา, อเมฺห มหลฺลกา, สุโทฺธทนมหาราชสฺส ปุตฺตํ สพฺพญฺญุตํ ปตฺตํ มยํ สมฺภาเวยฺยาม วา โน วา, ตุเมฺห ตสฺมิํ กุมาเร สพฺพญฺญุตํ ปเตฺต ตสฺส สาสเน ปพฺพเชยฺยาถา’’ติฯ เต สตฺตปิ ชนา ยาวตายุกํ ฐตฺวา ยถากมฺมํ คตา, โกณฺฑญฺญมาณโวเยว ปน อโรโค อโหสิฯ โส มหาสเตฺต วุทฺธิมนฺ

วาย มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตฺวา อนกฺกเมน อุรุเวลํ คนฺตฺวา ‘‘รมณีโย วต อยํ ภูมิภาโค, อลํ วติทํ ปธานตฺถิกสฺส กุลปุตฺตสฺส ปธานายา’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ตตฺถ วาสํ อุปคเต ‘‘มหาปุริโส ปพฺพชิโต’’ติ สุตฺวา เตสํ พฺราหฺมณานํ ปุตฺตา อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหํสุ – ‘‘สิทฺธตฺถกุมาโร กิร ปพฺพชิโต, โส นิสฺสํสเยน พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ สเจ ตุมฺหากํ ปิตโร อโรคา อสฺสุ, อชฺช นิกฺขมิตฺวา ปพฺพเชยฺยุํฯ สเจ ตุเมฺหปิ อิจฺเฉยฺยาถ, เอถ, มยํ ตํ มหาปุริสํ อนุปพฺพชิสฺสามา’’ติฯ เต สเพฺพ เอกจฺฉนฺทา ภวิตุํ นาสกฺขิํสุ, เตสุ ตโย ชนา น ปพฺพชิํสุ, โกณฺฑญฺญพฺราหฺมณํ เชฎฺฐกํ กตฺวา อิตเร จตฺตาโร ปพฺพชิํสุฯ เต ปญฺจปิ ชนา **ปญฺจวคฺคิย**เตฺถรา นาม ชาตาฯ

ตทา ปน สุโทฺธทนราชา – ‘‘กิํ ทิสฺวา มยฺหํ ปุโตฺต ปพฺพชิสฺสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘จตฺตาริ ปุพฺพนิมิตฺตานี’’ติฯ ‘‘กตรญฺจ กตรญฺจา’’ติ? ‘‘ชราชิณฺณํ, พฺยาธิตํ, มตํ, ปพฺพชิต’’นฺติฯ ราชา ‘‘อิโต ปฎฺฐาย เอวรูปานํ มม ปุตฺตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมิตุํ มา อทตฺถ, มยฺหํ ปุตฺตสฺส พุทฺธภาเวน กมฺมํ นตฺถิ, อหํ มม ปุตฺตํ ทฺวิสหสฺสทีปปริวารานํ, จตุนฺนํ มหาทีปานํ, อิสฺสริยาธิปจฺจํ จกฺกวตฺติรชฺชํ กโรนฺตํ ฉตฺติํสโยชนปริมณฺฑลาย ปริสาย ปริวุตํ คคนตเล วิจรมานํ ปสฺสิตุกาโม’’ติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา อิเมสํ จตุปฺปการานํ นิมิตฺตานํ กุมารสฺส จกฺขุปเถ อาคมนนิวารณตฺถํ จตูสุ ทิสาสุ คาวุเต คาวุเต อารกฺขํ ฐเปสิฯ ตํ ทิวสญฺจ มงฺคลฎฺฐาเน สนฺนิปติเตสุ อสีติยา ญาติกุลสหเสฺสสุ เอกเมโก เอกเมกํ ปุตฺตํ ปฎิชานิ – ‘‘อยํ พุโทฺธ วา โหตุ ราชา วา, มยํ เอกเมตํ ปุตฺตํ ทสฺสามฯ สเจปิ พุโทฺธ ภวิสฺสติ, ขตฺติยสมณเคเณเหว ปริวาริโต วิจริสฺสติฯ สเจปิ ราชา ภวิสฺสติ, ขตฺติยกุมาเรเหว ปุรกฺขตปริวาริโต วิจริสฺสตี’’ติฯ ราชาปิ โพธิสตฺตสฺส อุตฺตมรูปสมฺปนฺนา วิคตสพฺพโทสา ธาติโย ปจฺจุปฎฺฐาเปสิฯ โพธิสโตฺต มหเนฺตน ปริวาเรน มหเนฺตน สิริโสภเคฺคน วฑฺฒติฯ

อเถกทิวสํ รโญฺญ **วปฺปมงฺคลํ** นาม อโหสิฯ ตํ ทิวสํ สกลนครํ เทวนครํ วิย อลงฺกโรนฺติ, สเพฺพ ทาสกมฺมกราทโย อหตวตฺถนิวตฺถา คนฺธมาลาทิปฎิมณฺฑิตา ราชกุเล สนฺนิปตนฺติ, รโญฺญ กมฺมเนฺต นงฺคลสหสฺสํ โยชยนฺติ, ตสฺมิํ ปน ทิวเส เอเกนูนอฎฺฐสตนงฺคลานิ สทฺธิํ พลิพทฺทรสฺมิโยเตฺตหิ รชตปริกฺขตานิ โหนฺติฯ รโญฺญ อาลมฺพนนงฺคลํ ปน รตฺตสุวณฺณปริกฺขตํ โหติฯ พลิพทฺทานํ สิงฺครสฺมิปโตทาปิ สุวณฺณปริกฺขตาว โหนฺติฯ ราชา มหาปริวาเรน นิกฺขมโนฺต ปุตฺตํ คเหตฺวาว อคมาสิฯ กมฺมนฺตฎฺฐาเน เอโก ชมฺพุรุโกฺข พหลปลาโส สนฺทจฺฉาโย อโหสิฯ ตสฺส เหฎฺฐา กุมารสฺส สยนํ ปญฺญาเปตฺวา อุปริ สุวณฺณตารกขจิตวิตานํ พนฺธาเปตฺวา สาณิปาการปริกฺขิปาเปตฺวา อารกฺขํ ฐเปตฺวา ราชา สพฺพาลงฺการํ อลงฺกริตฺวา อมจฺจคณปริวุโต นงฺคลกรณฎฺฐานํ อคมาสิฯ ตตฺถ ราชา สุวณฺณนงฺคลํ คณฺหาติ, อมจฺจา เอเกนูนอฎฺฐสตรชตนงฺคลานิ, กสฺสกา เสสนงฺคลานิฯ เต ตานิ คเหตฺวา อิโต จิโต จ กสนฺติฯ ราชา ปน โอรโต วา ปารํ คจฺฉติ, ปารโต วา โอรํ อาคจฺฉติฯ

เอตสฺมิํ ฐาเน มหาสมฺปตฺติ อโหสิฯ โพธิสตฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ธาติโย ‘‘รโญฺญ สมฺปตฺติํ ปสฺสามา’’ติ อโนฺตสาณิโต พหิ นิกฺขนฺตาฯ โพธิสโตฺต อิโต จิโต จ โอโลเกโนฺต กญฺจิ อทิสฺวาว เวเคน อุฎฺฐาย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อานาปาเน ปริคฺคเหตฺวา ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตสิฯ ธาติโย ขชฺชโภชฺชนฺตเร วิจรมานา โถกํ จิรายิํสุฯ เสสรุกฺขานํ ฉายา วีติวตฺตา, ตสฺส ปน ชมฺพุรุกฺขสฺส ฉายา ปริมณฺฑลา หุตฺวา อฎฺฐาสิฯ ธาติโย ‘‘อยฺยปุโตฺต เอกโก’’ติ เวเคน สาณิํ อุกฺขิปิตฺวา อโนฺต ปวิสมานา โพธิสตฺตํ สยเน ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ ตญฺจ ปาฎิหาริยํ ทิสฺวา คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํ – ‘‘เทว, กุมาโร เอวํ นิสิโนฺน, อเญฺญสํ รุกฺขานํ ฉายา วีติวตฺ

ตา, ชมฺพุรุกฺขสฺส ปน ฉายา ปริมณฺฑลา ฐิตา’’ติฯ ราชา เวเคนาคนฺตฺวา ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ‘‘อยํ เต, ตาต, ทุติยวนฺทนา’’ติ ปุตฺตํ วนฺทิฯ

อถ อนุกฺกเมน โพธิสตฺโต โสฬสวสฺสุทฺเทสิโก ชาโตฯ ราชา โพธิสตฺตสฺส ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเก ตโย ปาสาเท กาเรสิ – เอกํ นวภูมิกํ, เอกํ สตฺตภูมิกํ, เอกํ ปญฺจภูมิกํ, จตฺตาลีส สหสฺสา จ นาฏกิตฺถิโย อุปฏฺฐาเปสิฯ โพธิสตฺโต เทโว วิย อจฺฉราสงฺฆปริวุโต อลงฺกตนาฏกิตฺถีหิ ปริวุโต นิปฺปุริเสหิ ตูริเยหิ ปริจาริยมาโน มหาสมฺปตฺตึ อนุภวนฺโต อุตุวาเรน ตีสุ ปาสาเทสุ วิหาสิฯ ราหุลมาตา ปนสฺส เทวี อคฺคมเหสี อโหสิฯ

ตสฺเสวํ มหาสมฺปตฺตึ อนุภวนฺตสฺส เอกทิวสํ ญาติสงฺฆสฺส อพฺภนฺตเร อยํ กถา อุทปาทิ – ‘‘สิทฺธตฺโถ กีฬาปสุโตว วิจรติ, น กิญฺจิ สิปฺปํ สิกฺขติ, สงฺคาเม ปจฺจุปฏฺฐิเต กึ กริสฺสตี’’ติ? ราชา โพธิสตฺตํ ปกฺโกสาเปตฺวา ‘‘ตาต, ตว ญาตกา ‘สิทฺธตฺโถ กิญฺจิ สิปฺปํ อสิกฺขิตฺวา กีฬาปสุโตว วิจรตี’ติ วทนฺติ, เอตฺถ กึ สตฺตุ ปตฺตกาเล มญฺญสี’’ติ? ‘‘เทว, มม สิปฺปํ สิกฺขนกิจฺจํ นตฺถิ, นคเร มม สิปฺปทสฺสนตฺถํ เภรึ จราเปถ ‘อิโต สตฺตเม ทิวเส ญาตกานํ สิปฺปํ ทเสฺสสฺสามี’’’ติฯ ราชา ตถา อกาสิฯ โพธิสตฺโต อกฺขณเวธิวาลเวธิธนุคฺคเห สนฺนิปาตาเปตฺวา มหาชนสฺส มเชฺฌ อเญฺญหิ ธนุคฺคเหหิ อสาธารณํ ญาตกานํ ทฺวาทสวิธํ สิปฺปํ ทเสฺสสิฯ ตํ **สรภงฺคชาตเก** อาคตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ตทา ตสฺส ญาติสโงฺฆ นิกฺกโงฺข อโหสิฯ

อเถกทิวสํ โพธิสตฺโต อุยฺยานภูมึ คนฺตุกาโม สารถึ อามเนฺตตฺวา ‘‘รถํ โยเชหี’’ติ อาหฯ โส ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา มหารหํ อุตฺตมรถํ สพฺพาลงฺกาเรน อลงฺกริตฺวา กุมุทปตฺตวเณฺณ จตฺตาโร มงฺคลสินฺธเว โยเชตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปฏิเวเทสิฯ โพธิสตฺโต เทววิมานสทิสํ รถํ อภิรุหิตฺวา อุยฺยานาภิมุโข อคมาสิฯ เทวตา ‘‘สิทฺธตฺถกุมารสฺส อภิสมฺพุชฺฌนกาโล อาสโนฺน, ปุพฺพนิมิตฺตํ ทเสฺสสฺสามา’’ติ เอกํ เทวปุตฺตํ ชราชิณฺณํ ขณฺฑทนฺตํ ปลิตเกสํ วงฺกํ โอภคฺคสรีรํ ทณฺฑหตฺถํ ปเวธมานํ กตฺวา ทเสฺสสุํฯ ตํ โพธิสโตฺต เจว สารถิ จ ปสฺสนฺติฯ ตโต โพธิสโตฺต, ‘‘สมฺม, โก นาเมส ปุริโส, เกสาปิสฺส น ยถา อเญฺญส’’นฺติ มหาปทาเน (ที. นิ. ๒.๔๕) อาคตนเยน สารถึ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘ธิรตฺถุ วต, โภ, ชาติ , ยตฺร หิ นาม ชาตสฺส ชรา ปญฺญายิสฺสตี’’ติ สํวิคฺคหทโย ตโตว ปฏินิวตฺติตฺวา ปาสาทเมว อภิรุหิฯ ราชา ‘‘กึ การณา มม ปุโตฺต ขิปฺปํ ปฏินิวตฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ชิณฺณปุริสํ ทิสฺวา, เทวา’’ติฯ ‘‘ชิณฺณกํ ทิสฺวา ปพฺพชิสฺสตีติ อาหํสุ, กสฺมา มํ นาเสถ, สีฆํ ปุตฺตสฺส นาฏกานิ สเชฺชถ, สมฺปตฺตึ อนุภวโนฺต ปพฺพชฺชาย สตึ น กริสฺสตี’’ติ วตฺวา อารกฺขํ วเฑฺฒตฺวา สพฺพทิสาสุ อฑฺฒโยชเน อฑฺฒโยชเน อารกฺขํ ฐเปสิฯ

ปุเนกทิวสํ โพธิสโตฺต ตเถว อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต เทวตาภินิมฺมิตํ พฺยาธิตํ ปุริสํ ทิสฺวา ปุริมนเยเนว ปุจฺฉิตฺวา สํวิคฺคหทโย นิวตฺติตฺวา ปาสาทํ อภิรุหิฯ ราชาปิ ปุจฺฉิตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว สํวิทหิตฺวา ปุน วเฑฺฒตฺวา สมนฺตา ติคาวุตปฺปมาเณ ปเทเส อารกฺขํ ฐเปสิฯ อปรมฺปิ เอกทิวสํ โพธิสโตฺต ตเถว อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต เทวตาภินิมฺมิตํ กาลงฺกตํ ทิสฺวา ปุริมนเยเนว ปุจฺฉิตฺวา สํวิคฺคหทโย ปุน นิวตฺติตฺวา ปาสาทํ อภิรุหิฯ ราชาปิ ปุจฺฉิตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว สํวิทหิตฺวา ปุน วเฑฺฒตฺวา สมนฺตโต โยชนปฺปมาเณ ปเทเส อารกฺขํ ฐเปสิฯ อปรํ ปเนกทิวสํ อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต ตเถว เทวตาภินิมฺมิตํ สุนิวตฺถํ สุปารุตํ ปพฺพชิตํ ทิสฺวา ‘‘โก นาเมโส สมฺมา’’ติ สารถึ ปุจฺฉิฯ สารถิ กิญฺจาปิ พุทฺธุปฺปาทสฺส อภาวา ปพฺพชิตํ วา ปพฺพชิตคุเณ วา น ชานาติ, เทวตานุภาเวน ปน ‘‘ปพฺพชิโต นามายํ, เทวา’’ติ วตฺวา ปพฺพชฺชาย คุเณ วเณฺณสิฯ

โพธิสโตฺต ปพฺพชฺชาย รุจึ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ทิวสํ อุยฺยานํ อคมาสิฯ ทีฆภาณกา ปนาหุ – ‘‘จตฺตาริปิ นิมิตฺตานิ เอกทิวเสเนว ทิสฺวา อคมาสี’’ติฯ

โส ตตฺถ ทิวสภาคํ กีฬิตฺวา มงฺคลโปกฺขรณิยํ นฺหายิตฺวา อตฺถงฺคเต สูริเย มงฺคลสิลาปฏฺเฏ นิสีทิ อตฺตานํ อลงฺการาเปตุกาโม, อถสฺส ปริจารกปุริสา นานาวณฺณานิ ทุสฺสานิ นานปฺปการา อาภรณวิกติโย มาลาคนฺธวิเลปนานิ จ อาทาย สมนฺตา ปริวาเรตฺวา อฏฺฐํสุฯ ตสฺมึ ขเณ สกฺกสฺส นิสินฺนาสนํ อุณฺหํ อโหสิฯ โส ‘‘โก นุ โข มํ อิมมฺหา ฐานา จาเวตุกาโมสี’’ติ อุปธาเรนฺโต โพธิสตฺตสฺส อลงฺกาเรตุกามตํ ญตฺวา วิสฺสกมฺมํ อามเนฺตสิ – ‘‘สมฺม วิสฺสกมฺม, สิทฺธตฺถกุมาโร อชฺช อฑฺฒรตฺตสมเย มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิสฺสติ, อยมสฺส ปจฺฉิโม อลงฺกาโร, ตฺวํ อุยฺยานํ คนฺตฺวา มหาปุริสํ ทิพฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺกโรหี’’ติฯ โส ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา เทวานุภาเวน ตงฺขณเญฺญว โพธิสตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ตเสฺสว กปฺปกสทิโส หุตฺวา ทิพฺพทุเสฺสน โพธิสตฺตสฺส สีสํ เวเฐสิฯ โพธิสโตฺต หตฺถสมฺผเสฺสเนว ‘‘นายํ มนุโสฺส, เทวปุโตฺต อย’’นฺติ อญฺญาสิฯ เวฐเนน เวฐิตมเตฺต สีเส โมฬิยํ มณิรตนากาเรน ทุสฺสสหสฺสํ อพฺภุคฺคญฺฉิ, ปุน เวเฐนฺตสฺส ทุสฺสสหสฺสนฺติ ทสกฺขตฺตุํ เวเฐนฺตสฺส ทส ทุสฺสสหสฺสานิ อพฺภุคฺคจฺฉึสุฯ ‘‘สีสํ ขุทฺทกํ, ทุสฺสานิ พหูนิ , กถํ อพฺภุคฺคตานี’’ติ น จิเนฺตตพฺพํฯ เตสุ หิ สพฺพมหนฺตํ อามลกปุปฺผปฺปมาณํ, อวเสสานิ กทมฺพกปุปฺผปฺปมาณานิ อเหสุํฯ โพธิสตฺตสฺส สีสํ กิญฺชกฺขควจฺฉิตํ วิย กุยฺยกปุปฺผํ อโหสิฯ

อถสฺส สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตสฺส สพฺพตาลาวจเรสุ สกานิ สกานิ ปฏิภานานิ ทสฺสยเนฺตสุ, พฺราหฺมเณสุ ‘‘ชยนนฺทา’’ติอาทิวจเนหิ, สุตมงฺคลิกาทีสุ จ นานปฺปกาเรหิ มงฺคลวจนตฺถุติโฆเสหิ สมฺภาเวเนฺตสุ สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตํ ตํ รถวรํ อภิรุหิฯ ตสฺมึ สมเย ‘‘ราหุลมาตา ปุตฺตํ วิชาตา’’ติ สุตฺวา สุโทฺธทนมหาราชา ‘‘ปุตฺตสฺส เม ตุฏฺฐึ นิเวเทถา’’ติ สาสนํ ปหิณิฯ โพธิสโตฺต ตํ สุตฺวา ‘‘ราหุ ชาโต, พนฺธนํ ชาต’’นฺติ อาหฯ ราชา ‘‘กึ เม ปุโตฺต อวจา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ วจนํ สุตฺวา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย เม นตฺตา **‘ราหุลกุมาโร’**เตฺวว นาม โหตู’’ติ อาหฯ

โพธิสโตฺตปิ โข รถวรํ อารุยฺห อติมหเนฺตน ยเสน อติมโนรเมน สิริโสภเคฺคน นครํ ปาวิสิฯ ตสฺมึ สมเย **กิสาโคตมี** นาม ขตฺติยกญฺญา อุปริปาสาทวรตลคตา นครํ ปทกฺขิณํ กุรุมานสฺส โพธิสตฺตสฺส รูปสิรึ ทิสฺวา ปีติโสมนสฺสชาตา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

‘‘นิพฺพุตา นูน สา มาตา, นิพฺพุโต นูน โส ปิตา;
นิพฺพุตา นูน สา นารี, ยสฺสายํ อีทิโส ปตี’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา); –

โพธิสโตฺต ตํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ เอวมาห – ‘เอวรูปํ อตฺตภาวํ ปสฺสนฺติยา มาตุ หทยํ นิพฺพายติ, ปิตุ หทยํ นิพฺพายติ, ปชาปติยา หทยํ นิพฺพายตี’ติฯ กิสฺมึ นุ โข นิพฺพุเต หทยํ นิพฺพุตํ นาม โหตี’’ติฯ อถสฺส กิเลเสสุ วิรตฺตมนสฺส เอตทโหสิ – ‘‘ราคคฺคิมฺหิ นิพฺพุเต นิพฺพุตํ นาม โหติ, โทสคฺคิมฺหิ นิพฺพุเต นิพฺพุตํ นาม โหติ, โมหคฺคิมฺหิ นิพฺพุเต นิพฺพุตํ นาม โหติ, มานทิฏฺฐิอาทีสุ สพฺพกิเลสทรเถสุ นิพฺพุเตสุ นิพฺพุตํ นาม โหตี’’ติฯ ‘‘อยํ เม สุสฺสวนํ สาเวติ, อหญฺหิ นิพฺพานํ คเวสโนฺต วิจรามิ, อเชฺชว มยา ฆราวาสํ ฉเฑฺฑตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา นิพฺพานํ คเวสิตุํ วฏฺฏติ, อยํ อิมิสฺสา อาจริยภาโค โหตู’’ติ กณฺฐโต โอมุญฺจิตฺวา กิสาโคตมิยา สตสหสฺสคฺฆนกํ มุตฺตาหารํ เปเสสิฯ สา ‘‘สิทฺธตฺถกุมาโร มยิ ปฏิพทฺธจิโตฺต หุตฺวา ปณฺณาการํ เปเสตี’’ติ โสมนสฺสชาตา อโหสิฯ

โพธิสตฺโตปิ มหนฺเตน สิริโสภคฺเคน อตฺตโน ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สิริสยเน นิปชฺชิฯ ตาว เทว จ นํ สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตา นจฺจคีตาทีสุ สุสิกฺขิตา เทวกญฺญา วิย รูปโสภคฺคปฺปตฺตา นาฏกิตฺถิโย นานาตูริยานิ คเหตฺวา สมฺปริวาเรตฺวา อภิรมาเปนฺติโย นจฺจคีตวาทิตานิ ปโยชยึสุฯ โพธิสตฺโต กิเลเสสุ วิรตฺตจิตฺตตาย นจฺจาทีสุ อนภิรโต มุหุตฺตํ นิทฺทํ โอกฺกมิฯ ตาปิ อิตฺถิโย ‘‘ยสฺสตฺถาย มยํ นจฺจาทีนิ ปโยเชม, โส นิทฺทํ อุปคโต, อิทานิ กิมตฺถํ กิลมิสฺสามา’’ติ คหิตคหิตานิ ตูริยานิ อโชฺฌตฺถริตฺวา นิปชฺชึสุ, คนฺธเตลปฺปทีปา ฌายนฺติฯ โพธิสตฺโต ปพุชฺฌิตฺวา สยนปิฏฺเฐ ปลฺลงฺเกน นิสิโนฺน อทฺทส ตา อิตฺถิโย ตูริยภณฺฑานิ อวตฺถริตฺวา นิทฺทายนฺติโย – เอกจฺจา ปคฺฆริตเขฬา, กิลินฺนคตฺตา, เอกจฺจา ทเนฺต ขาทนฺติโย, เอกจฺจา กากจฺฉนฺติโย, เอกจฺจา วิปฺปลปนฺติโย, เอกจฺจา วิวฏมุขี, เอกจฺจา อปคตวตฺถา ปากฏพีภจฺฉสมฺพาธฏฺฐานาฯ โส ตาสํ ตํ วิปฺปการํ ทิสฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย กาเมสุ วิรตฺตจิโตฺต อโหสิฯ ตสฺส อลงฺกตปฏิยตฺตํ สกฺกภวนสทิสมฺปิ ตํ มหาตลํ วิวิธนานากุณปภริตํ อามกสุสานํ วิย อุปฏฺฐาสิ, ตโย ภวา อาทิตฺตเคหสทิสา ขายึสุ – ‘‘อุปทฺทุตํ วต, โภ, อุปสฺสฏฺฐํ วต, โภ’’ติ อุทานํ ปวเตฺตสิ, อติวิยสฺส ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ นมิฯ

โส ‘‘อเชฺชว มยา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตุํ วฏฺฏตี’’ติ สยนา วุฏฺฐาย ทฺวารสมีปํ คนฺตฺวา ‘‘โก เอตฺถา’’ติ อาหฯ อุมฺมาเร สีสํ กตฺวา นิปโนฺน ฉโนฺน – ‘‘อหํ, อยฺยปุตฺต, ฉโนฺน’’ติ อาหฯ ‘‘อชฺชาหํ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตุกาโม, เอกํ เม อสฺสํ กเปฺปหี’’ติ อาหฯ โส ‘‘สาธุ, เทวา’’ติ อสฺสภณฺฑกํ คเหตฺวา อสฺสสาลํ คนฺตฺวา คนฺธเตลปฺปทีเปสุ ชลเนฺตสุ สุมนปฏฺฏวิตานสฺส เหฏฺฐา รมณีเย ภูมิภาเค ฐิตํ กณฺฑกํ อสฺสราชานํ ทิสฺวา ‘‘อชฺช มยา อิมเมว กเปฺปตุํ วฏฺฏตี’’ติ กณฺฑกํ กเปฺปสิฯ โส กปฺปิยมาโนว อญฺญาสิ ‘‘อยํ กปฺปนา อติวิย คาฬฺหา, อเญฺญสุ ทิวเสสุ อุยฺยานกีฬาทิคมนกาเล กปฺปนา วิย น โหติ , มยฺหํ อยฺยปุโตฺต อชฺช มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตุกาโม ภวิสฺสตี’’ติฯ ตโต ตุฏฺฐมานโส มหาหสิตํ หสิ, โส สโทฺท สกลนครํ ปตฺถริตฺวา คเจฺฉยฺยฯ เทวตา ปน นํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา น กสฺสจิ โสตุํ อทํสุฯ

โพธิสตฺโตปิ โข ฉนฺนํ เปเสตฺวาว ‘‘ปุตฺตํ ตาว ปสฺสิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา นิสินฺนปลฺลงฺกโต อุฏฺฐาย ราหุลมาตุยา วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา คพฺภทฺวารํ วิวริฯ ตสฺมึ ขเณ อโนฺตคเพฺภ คนฺธเตลปฺปทีโป ฌายติ, ราหุลมาตา สุมนมลฺลิกาทีนํ ปุปฺผานํ อมฺพณมเตฺตน อภิปฺปกิเณฺณสยเน ปุตฺตสฺส มตฺถเก หตฺถํ ฐเปตฺวา นิทฺทายติฯ โพธิสตฺโต อุมฺมาเร ปาทํ ฐเปตฺวา ฐิตโกว โอโลเกตฺวา ‘‘สจาหํ เทวิยา หตฺถํ อปเนตฺวา มม ปุตฺตํ คณฺหิสฺสามิ, เทวี ปพุชฺฌิสฺสติ, เอวํ เม คมนนฺตราโย ภวิสฺสติ, พุโทฺธ หุตฺวาว อาคนฺตฺวา ปุตฺตํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ ปาสาทตลโต โอตริฯ ยํ ปน ชาตกฏฺฐกถายํ ‘‘ตทา สตฺตาหชาโต ราหุลกุมาโร โหตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ เสสฏฺฐกถาสุ นตฺถิ, ตสฺมา อิทเมว คเหตพฺพํฯ

เอวํ โพธิสตฺโต ปาสาทตลา โอตริตฺวา อสฺสสมีปํ คนฺตฺวา เอวมาห – ‘‘ตาต กณฺฑก, ตฺวํ อชฺช เอกรตฺตึ มํ ตารย, อหํ ตํ นิสฺสาย พุโทฺธ หุตฺวา สเทวกํ โลกํ ตารยิสฺสามี’’ติฯ ตโต อุลฺลงฺฆิตฺวา กณฺฑกสฺส ปิฏฺฐึ อภิรุหิฯ กณฺฑโก คีวโต ปฏฺฐาย อายาเมน อฏฺฐารสหโตฺถ โหติ, ตทนุจฺฉวิเกน อุเพฺพเธน สมนฺนาคโต ถามชวสมฺปโนฺน สพฺพเสโต โธตสงฺขสทิโสฯ โส สเจ หเสยฺย วา ปทสทฺทํ วา กเรยฺย, สโทฺท สกลนครํ อวตฺถเรยฺย, ตสฺมา เทวตา อตฺตโน อานุภาเวน ตสฺส ยถา น โกจิ สุณาติ, เอวํ หสิตสทฺทํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา อกฺกมนอกฺกมนปทวาเร หตฺถตลานิ อุปนาเมสุํฯ โพธิสตฺโต อสฺสวรสฺส ปิฏฺฐิเวมชฺฌคโต ฉนฺนํ อสฺสสฺส วาลธึ คาหาเปตฺวา อฑฺฒรตฺตสมเย มหาทฺวารสมีปํ ปโตฺตฯ ตทา ปน ราชา ‘‘เอวํ มม ปุโตฺต ยาย กายจิ เวลาย นครทฺวารํ วิวริตฺวา นิกฺขมิตุํ น สกฺขิสฺสตี’’ติ ทฺวีสุ ทฺวารกวาเฏสุ เอเกกํ ปุริสสหเสฺสน วิว

ริตพฺพํ กาเรสิฯ โพธิสโตฺต ปน ถามพลสมฺปโนฺน หตฺถิคณนาย โกฏิสหสฺสหตฺถีนํ พลํ ธาเรสิ, ปุริสคณนาย ทสโกฏิสหสฺสปุริสานํ พลํ ธาเรสิฯ โส จิเนฺตสิ – ''สเจ ทฺวารํ น วิวริยฺยติ, อชฺช กณฺฑกสฺส ปิเฏฺฐ นิสิโนฺนว วาลธึ คเหตฺวา ฐิเตน ฉเนฺนน สทฺธิํเยว กณฺฑกํ อูรูหิ นิปฺปีเฬตฺวา อฏฺฐารสหตฺถุเพฺพธํ ปาการํ อุปฺปติตฺวา อติกฺกมิสฺสามี''ติฯ ฉโนฺนปิ จิเนฺตสิ – ''สเจ ทฺวารํ น วิวริยฺยติ, อหํ อตฺตโน สามิกํ อยฺยปุตฺตํ ขเนฺธ นิสีทาเปตฺวา กณฺฑกํ ทกฺขิเณน หเตฺถน กุจฺฉิยํ ปริกฺขิปโนฺต อุปกจฺฉนฺตเร กตฺวา ปาการํ อุปฺปติตฺวา อติกฺกมิสฺสามี''ติฯ กณฺฑโกปิ จิเนฺตสิ – ''สเจ ทฺวารํ น วิวริยฺยติ, อหํ อตฺตโน สามิกํ ปิเฏฺฐ ยถานิสิโนฺนเมว ฉเนฺนน วาลธึ คเหตฺวา ฐิเตน สทฺธิํเยว อุกฺขิปิตฺวา ปาการํ อุปฺปติตฺวา อติกฺกมิสฺสามี''ติฯ สเจ ทฺวารํ น วิวเรยฺย, ยถาจินฺติตเมว เตสุ ตีสุ ชเนสุ อญฺญตโร สมฺปาเทยฺยฯ ทฺวาเร ปน อธิวตฺถา เทวตา ทฺวารํ วิวริฯ

ตสฺมิํเยว ขเณ **มาโร** ปาปิมา ''โพธิสตฺตํ นิวเตฺตสฺสามี''ติ อาคนฺตฺวา อากาเส ฐิโต อาห – ''มาริส, มา นิกฺขมิ, อิโต เต สตฺตเม ทิวเส จกฺกรตนํ ปาตุภวิสฺสติ, ทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปปริวารานํ จตุนฺนํ มหาทีปานํ รชฺชํ กาเรสฺสสิ, นิวตฺต, มาริสา''ติฯ ''โกสิ ตฺว''นฺติ? ''อหํ วสวตฺตี''ติฯ ''มาร, ชานามหํ มยฺหํ จกฺกรตนสฺส ปาตุภาวํ, อนตฺถิโกหํ รเชฺชน, ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อุนฺนาเทตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสามี''ติ อาหฯ มาโร ''อิโต ทานิ เต ปฏฺฐาย กามวิตกฺกํ วา พฺยาปาทวิตกฺกํ วา วิหิํสาวิตกฺกํ วา จินฺติตกาเล ชานิสฺสามี''ติ โอตาราเปโกฺข ฉายา วิย อนุคจฺฉโนฺต อนุพนฺธิฯ

โพธิสโตฺตปิ หตฺถคตํ จกฺกวตฺติรชฺชํ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปโกฺข ฉเฑฺฑตฺวา มหเนฺตน สกฺกาเรน นครา นิกฺขมิฯ อาสาฬฺหิปุณฺณมาย อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺต วตฺตมาเน, นิกฺขมิตฺวา จ ปุน นครํ อปโลเกตุกาโม ชาโตฯ เอวญฺจ ปนสฺส จิเตฺต อุปฺปนฺนมเตฺตเยว – ''มหาปุริส, น ตยา นิวเตฺตตฺวา โอโลกนกมฺมํ กต''นฺติ วทมานา วิย มหาปถวี กุลาลจกฺกํ วิย ฉิชฺชิตฺวา ปริวตฺติฯ โพธิสโตฺต นคราภิมุโข ฐตฺวา นครํ โอโลเกตฺวา ตสฺมิํ ปถวิปฺปเทเส กณฺฑกนิวตฺตนเจติยฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวา คนฺตพฺพมคฺคาภิมุขํ กณฺฑกํ กตฺวา ปายาสิ มหเนฺตน สกฺกาเรน อุฬาเรน สิริโสภเคฺคนฯ ตทา กิรสฺส เทวตา ปุรโต สฏฺฐิ อุกฺกาสหสฺสานิ ธารยิํสุ, ปจฺฉโต สฏฺฐิ , ทกฺขิณปสฺสโต สฏฺฐิ, วามปสฺสโต สฏฺฐีติฯ อปรา เทวตา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อปริมาณา อุกฺกา ธารยิํสุฯ อปรา เทวตา จ นาคสุปณฺณาทโย จ ทิเพฺพหิ คเนฺธหิ มาลาหิ จุเณฺณหิ ธูเปหิ ปูชยมานา คจฺฉนฺติ, ปาริจฺฉตฺตกปุเปฺผหิ เจว มนฺทารวปุเปฺผหิ จ ฆนเมฆวุฏฺฐิกาเล ธาราหิ วิย นภํ นิรนฺตรํ อโหสิ, ทิพฺพานิ สํคีตานิ ปวตฺติํสุ , สมนฺตโต อฏฺฐ ตูริยานิ, สฏฺฐิ ตูริยานีติ อฏฺฐสฏฺฐิ ตูริยสตสหสฺสานิ ปวตฺตยิํสุฯ เตสํ สโทฺท สมุทฺทกุจฺฉิยํ เมฆถนิตกาโล วิย, ยุคนฺธรกุจฺฉิยํ สาครนิโคฺฆสกาโล วิย จ วตฺตติฯ

อิมินา สิริโสภเคฺคน คจฺฉโนฺต โพธิสโตฺต เอกรเตฺตเนว ตีณิ รชฺชานิ อติกฺกมฺม ติํสโยชนมตฺถเก อโนมานทีตีรํ ปาปุณิฯ กิํ ปน อโสฺส ตโต ปรํ คนฺตุํ น สโกฺกตีติ? โน น สโกฺกติฯ โส หิ เอกํ จกฺกวาฬคพฺภํ นาภิยา ฐิตจกฺกสฺส เนมิวฏฺฏิํ มทฺทโนฺต วิย อนฺตเนฺตน จริตฺวา ปุเร ปาตราสเมว อาคนฺตฺวา อตฺตโน สมฺปาทิตํ ภตฺตํ ภุญฺชิตุํ สมโตฺถฯ ตทา ปน เทวนาคสุปณฺณาทีหิ อากาเส ฐตฺวา โอสฺสเฏฺฐหิ คนฺธมาลาทีหิ ยาว อูรุปฺปเทสา สญฺฉนฺนสรีรํ อากฑฺฒิตฺวา คนฺธมาลาชฏํ ฉินฺทนฺตสฺส อติปปโญฺจ อโหสิ, ตสฺมา ติํสโยชนมตฺตเมว อคมาสิฯ อถ โพธิสโตฺต นทีตีเร ฐตฺวา ฉนฺนํ ปุจฺฉิ – ''กา นาม อยํ นที''ติ? ''อโนมา นาม, เทวา''ติฯ ''อมฺหากมฺปิ ปพฺพชฺชา อโนมา ภวิสฺสตี''ติ ปณฺหิยา ฆเฏฺฏโนฺต อสฺสสฺส สญฺญํ อทาสิฯ อโสฺส จ อุปฺปติตฺวา อฏฺฐุสภวิตฺถาราย นทิยา ปาริมตีเร อฏฺฐาสิฯ

โพธิสตฺโต อสฺสปิฏฺฐิโต โอรุยฺห รชตปฏฺฏสทิเส วาฬุกาปุลิเน ฐตฺวา ฉนฺนํ อามนฺเตสิ – ‘‘สมฺม ฉนฺน, ตฺวํ มยฺหํ อาภรณานิ เจว กณฺฑกญฺจ อาทาย คจฺฉ, อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ‘‘อหมฺปิ, เทว, ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ โพธิสตฺโต ‘‘น ลพฺภา ตยา ปพฺพชิตุํ, คจฺฉ ตฺว’’นฺติ ติกฺขตฺตุํ ปฏิพาหิตฺวา อาภรณานิ เจว กณฺฑกญฺจ ปฏิจฺฉาเปตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘อิเม มยฺหํ เกสา สมณสารุปฺปา น โหนฺติ, อโญฺญ โพธิสตฺตสฺส เกเส ฉินฺทิตุํ ยุตฺตรูโป นตฺถี’’ติฯ ตโต ‘‘สยเมว ขคฺเคน ฉินฺทิสฺสามี’’ติ ทกฺขิเณน หตฺเถน อสึ คเหตฺวา วามหตฺเถน โมฬิยา สทฺธึ จูฬํ คเหตฺวา ฉินฺทิฯ เกสา ทฺวงฺคุลมตฺตา หุตฺวา ทกฺขิณโต อาวฏฺฏมานา สีสํ อลฺลียึสุฯ เตสํ ยาวชีวํ ตเทว ปมาณํ อโหสิ, มสฺสุ จ ตทนุรูปํ, ปุน เกสมสฺสุโอหารณกิจฺจํ นาม นาโหสิฯ โพธิสตฺโต สห โมฬิยา จูฬํ คเหตฺวา ‘‘สจาหํ สมฺพุโทฺธ ภวิสฺสามิ, อากาเส ติฏฺฐตุฯ โน เจ, ภูมิยํ ปตตู’’ติ อนฺตลิเกฺข ขิปิฯ สา จูฬา โยชนปฺปมาณํ ฐานํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อากาเส อฏฺฐาสิฯ สโกฺก เทวราชา ทิพฺพจกฺขุนา โอโลเกตฺวา โยชนิยรตนจโงฺกฏเกน สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตาวตึสภวเน **จูฬามณิเจติยํ** นาม ปติฏฺฐาเปสิฯ

> ‘‘เฉตฺวาน โมฬึ วรคนฺธวาสิตํ, เวหายสํ อุกฺขิปิ สกฺยปุงฺคโว;
> สหสฺสเนโตฺต สิรสา ปฏิคฺคหิ, รตนจโงฺกฏวเรน วาสโว’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๒);

ปุน โพธิสตฺโต จินฺเตสิ – ‘‘อิมานิ กาสิกวตฺถานิ มยฺหํ น สมณสารุปฺปานี’’ติฯ อถสฺส กสฺสปพุทฺธกาเล ปุราณสหายโก ฆฏิการมหาพฺรหฺมา เอกํ พุทฺธนฺตรํ ชรํ อปฺปเตฺตน มิตฺตภาเวน จินฺเตสิ – ‘‘อชฺช เม สหายโก มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขโนฺต, สมณปริกฺขารมสฺส คเหตฺวา คจฺฉิสฺสามี’’ติฯ

> ‘‘ติจีวรญฺจ ปโตฺต จ, วาสี สูจิ จ พนฺธนํ;
> ปริสฺสาวเนน อเฏฺฐเต, ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ –

อิเม อฏฺฐ ปริกฺขาเร อาหริตฺวา อทาสิฯ โพธิสโต อรหทฺธชํ นิวาเสตฺวา อุตฺตมปพฺพชิตเวสํ คณฺหิตฺวา ‘‘ฉนฺน, ตฺวํ มม วจเนน มาตาปิตูนํ อาโรคฺยํ วเทหี’’ติ วตฺวา อุโยฺยเชสิฯ ฉโนฺน โพธิสตฺตํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ กณฺฑโก ปน ฉเนฺนน สทฺธึ มนฺตยมานสฺส โพธิสตฺตสฺส วจนํ สุณโนฺตว ‘‘นตฺถิ ทานิ มยฺหํ ปุน สามิโน ทสฺสน’’นฺติ จินฺเตตฺวา จกฺขุปถํ วิชหโนฺต โสกํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต หทเยน ผลิเตน กาลํ กตฺวา ตาวตึสภวเน กณฺฑโก นาม เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ฉนฺนสฺส ปฐมํ เอโกว โสโก อโหสิ, กณฺฑกสฺส ปน กาลกิริยาย ทุติเยน โสเกน ปีฬิโต โรทโนฺต ปริเทวโนฺต นครํ อคมาสิฯ

โพธิสโตฺต ปพฺพชิตฺวา ตสฺมึเยว ปเทเส **อนุปิยํ** นาม อมฺพวนํ อตฺถิ, ตตฺถ สตฺตาหํ ปพฺพชฺชาสุเขน วีตินาเมตฺวา เอกทิวเสเนว ตึสโยชนมคฺคํ ปทสา คนฺตฺวา ราชคหํ ปาวิสิฯ ปวิสิตฺวา จ สปทานํ ปิณฺฑาย จริฯ สกลนครํ โพธิสตฺตสฺส รูปทสฺสเนเนว ธนปาลเก ปวิเฏฺฐ ราชคหํ วิย จ, อสุรินฺเท ปวิเฏฺฐ เทวนครํ วิย จ สโงฺขภํ อคมาสิฯ ราชปุริสา คนฺตฺวา ‘‘เทว, เอวรูโป นาม สโตฺต นคเร ปิณฺฑาย จรติ, ‘เทโว วา มนุโสฺส วา นาโค วา สุปโณฺณ วา อสุโก นาม เอโส’ติ น ชานามา’’ติ อาโรเจสุํฯ ราชา ปาสาทตเล ฐตฺวา มหาปุริสํ ทิสฺวา อจฺฉริยพฺภุตจิโตฺต ปุริเส อาณาเปสิ – ‘‘คจฺฉถ, ภเณ , วีมํสถ, สเจ อมนุโสฺส ภวิสฺสติ, นครา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรธายิสฺสติ, สเจ เทวตา ภวิสฺสติ, อากาเสน คจฺฉิสฺสติ, สเจ นาโค ภวิสฺสติ, ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา คมิสฺสติ, สเจ มนุโสฺส ภวิสฺสติ, ยถาลทฺธํ ภิกฺขํ ปริภุญฺชิสฺสตี’’ติฯ

มหาปุริโสปิ โข มิสฺสกภตฺตํ สํหริตฺวา ‘‘อลํ เม เอตฺตกํ ยาปนายา’’ติ ญตฺวา ปวิฏฺฐทฺวาเรเนว นครา นิกฺขมิตฺวา **ปณฺฑว**ปพฺพตจฺฉายายํ ปุรตฺถิมาภิมุโข นิสีทิตฺวา อาหารํ ปริภุญฺชิตุํ อารโทฺธฯ อถสฺส อนฺตานิ ปริวตฺติตฺวา มุเขน นิกฺขมนาการปฺปตฺตานิ อเหสุํฯ ตโต โส เตน อตฺตภาเวน เอวรูปสฺส อาหารสฺส จกฺขุนาปิ อทิฏฺฐปุพฺพตาย เตน ปฏิกูลาหาเรน อฏฺฏียมาโนปิ เอวํ อตฺตนา เอว อตฺตานํ โอวทิ – ‘‘สิทฺธตฺถ, ตฺวํ สุลภอนฺนปาเน กุเล ติวสฺสิกคนฺธสาลิโภชนํ นานคฺครเสหิ ภุญฺชนฏฺฐาเน นิพฺพตฺติตฺวาปิ เอกํ ปํสุกูลิกํ ทิสฺวา ‘กทา นุ โข อหมฺปิ เอวรูโป หุตฺวา ปิณฺฑาย จริตฺวา ภุญฺชิสฺสามิ, ภวิสฺสติ นุ โข เม โส กาโล’ติ จินฺเตตฺวา นิกฺขนฺโต, อิทานิ กินฺนาเมตํ กโรสี’’ติ เอวํ อตฺตานํ โอวทิตฺวา นิพฺพิกาโร หุตฺวา อาหารํ ปริภุญฺชิฯ

ราชปุริสา ตํ ปวตฺตึ ทิสฺวา คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา ทูตวจนํ สุตฺวา เวเคน นครา นิกฺขมิตฺวา โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อิริยาปถสฺมิํเยว ปสีทิตฺวา โพธิสตฺตสฺส สพฺพํ อิสฺสริยํ นิยฺยาเตสิฯ โพธิสโตฺต ‘‘มยฺหํ, มหาราช, วตฺถุกาเมหิ วา กิเลสกาเมหิ วา อโตฺถ นตฺถิ, อหํ ปรมาภิสโมฺพธิํ ปตฺถยโนฺต นิกฺขโนฺต’’ติ อาหฯ ราชา อเนกปฺปการํ ยาจโนฺตปิ ตสฺส จิตฺตํ อลภิตฺวา ‘‘อทฺธา ตฺวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิ , พุทฺธภูเตน ปน ตยา ปฐมํ มม วิชิตํ อาคนฺตพฺพ’’นฺติ ปฏิญฺญํ คณฺหิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ‘‘ปพฺพชฺชํ กิตฺตยิสฺสามิ, ยถา ปพฺพชิ จกฺขุมา’’ติ อิมํ **ปพฺพชฺชาสุตฺตํ** (สุ. นิ. ๔๐๗) สทฺธิํ อฏฺฐกถาย โอโลเกตฺวา เวทิตโพฺพฯ

โพธิสโตฺตปิ โข รโญฺญ ปฏิญฺญํ ทตฺวา อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน อาฬารญฺจ กาลามํ อุทกญฺจ รามปุตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา ‘‘นายํ มโคฺค โพธายา’’ติ ตมฺปิ สมาปตฺติภาวนํ อนลงฺกริตฺวา สเทวกสฺส โลกสฺส อตฺตโน ถามวีริยสนฺทสฺสนตฺถํ มหาปธานํ ปทหิตุกาโม อุรุเวลํ คนฺตฺวา ‘‘รมณีโย วตายํ ภูมิภาโค’’ติ ตเตฺถว วาสํ อุปคนฺตฺวา มหาปธานํ ปทหิฯ เตปิ โข โกณฺฑญฺญปฺปมุขา ปญฺจวคฺคิยา คามนิคมราชธานีสุ ภิกฺขาย จรนฺตา ตตฺถ โพธิสตฺตํ สมฺปาปุณิํสุฯ อถ นํ ฉพฺพสฺสานิ มหาปธานํ ปทหนฺตํ ‘‘อิทานิ พุโทฺธ ภวิสฺสติ, อิทานิ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ปริเวณสมฺมชฺชนาทิกาย วตฺตปฏิปตฺติยา อุปฏฺฐหมานา สนฺติกาวจรา อเหสุํฯ โพธิสโตฺตปิ โข ‘‘โกฏิปฺปตฺตํ ทุกฺกรการิกํ กริสฺสามี’’ติ เอกติลตณฺฑุลาทีหิปิ วีตินาเมสิ, สพฺพโสปิ อาหารุปเจฺฉทนํ อกาสิฯ เทวตาปิ โลมกูเปหิ โอชํ อุปสํหรมานา ปกฺขิปิํสุฯ

อถสฺส ตาย นิราหารตาย ปรมกสิรปฺปตฺตตาย สุวณฺณวโณฺณปิ กาโย กาฬวโณฺณ อโหสิ, ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณานิ ปฏิจฺฉนฺนานิ อเหสุํฯ อเปฺปกทา อานาปานกชฺฌานํ ฌายโนฺต มหาเวทนาภิตุโนฺน วิสญฺญีภูโต จงฺกมนโกฏิยํ ปตติฯ อถ นํ เอกจฺจา เทวตา ‘‘กาลงฺกโต สมโณ โคตโม’’ติ วทนฺติฯ เอกจฺจา ‘‘วิหาโรเตฺวเวโส อรหต’’นฺติ จ อาหํสุฯ ตตฺถ ยาสํ ‘‘กาลงฺกโต’’ติ สญฺญา อโหสิ, ตา คนฺตฺวา สุโทฺธทนมหาราชสฺส อาโรเจสุํ – ‘‘ตุมฺหากํ ปุโตฺต กาลงฺกโต’’ติฯ ‘‘มม ปุโตฺต พุโทฺธ หุตฺวา กาลงฺกโต, อหุตฺวา’’ติ? ‘‘พุโทฺธ ภวิตุํ นาสกฺขิ, ปธานภูมิยํเยว ปติตฺวา กาลงฺกโต’’ติฯ อิทํ สุตฺวา ราชา – ‘‘นาหํ สทฺทหามิ, มม ปุตฺตสฺส โพธิํ อปฺปตฺวา กาลกิริยา นาม นตฺถี’’ติ ปฏิกฺขิปิฯ ‘‘กสฺมา ปน ราชา น สทฺทหตี’’ติ? กาลเทวลตาปสวนฺทาปนทิวเส ชมฺพุรุกฺขมูเล จ ปาฏิหาริยานํ ทิฏฺฐตฺตาฯ

ปุน โพธิสเตฺต สญฺญํ ปฏิลภิตฺวา อุฎฺฐิเต ตา เทวตา คนฺตฺวา ‘‘อโรโค เต, มหาราช, ปุโตฺต’’ติ อาโรเจสุํฯ ราชา ‘‘ชานามหํ มม ปุตฺตสฺส อมรณภาว’’นฺติ วทติฯ มหาสตฺตสฺส ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กโรนฺตเสฺสว อากาเส คณฺฐิกรณกาโล วิย อโหสิฯ โส ‘‘อยํ ทุกฺกรการิกา นาม โพธาย มโคฺค น โหตี’’ติ โอฬาริกํ อาหารํ อาหาเรตุํ คามนิคเมสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา อาหารํ อาหริฯ อถสฺส ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณานิ ปากติกานิ อเหสุํ, กาโยปิ สุว

ณฺณวโณฺณ อโหสิฯ ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ‘‘อยํ ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กโรนฺโตปิ สพฺพญฺญุตํ ปฏิวิชฺฌิตุํ นาสกฺขิ, อิทานิ คามนิคมาทีสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา โอฬาริกํ อาหารํ อาหรมาโน กึ สกฺขิสฺสติ, พาหุลิโก เอส ปธานวิพฺภนฺโต, สีสํ นฺหายิตุกามสฺส อุสฺสาวพินฺทุตกฺกนํ วิย อมฺหากํ เอตสฺส สนฺติกา วิเสสตกฺกนํ, กึ โน อิมินา’’ติ มหาปุริสํ ปหาย อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อฏฺฐารสโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา **อิสิปตนํ** ปวิสึสุฯ

เตน โข ปน สมเยน อุรุเวลายํ เสนานิคเม เสนานิกุฏุมฺพิกสฺส เคเห นิพฺพตฺตา **สุชาตา** นาม ทาริกา วยปฺปตฺตา เอกสฺมึ นิโคฺรธรุกฺเข ปตฺถนํ อกาสิ – ‘‘สจาหํ สมชาติกํ กุลฆรํ คนฺตฺวา ปฐมคพฺเภ ปุตฺตํ ลภิสฺสามิ, อนุสํวจฺฉรํ เต สตสหสฺสปริจฺจาเคน พลิกมฺมํ กริสฺสามี’’ติฯ ตสฺสา สา ปตฺถนา สมิชฺฌิฯ สา มหาสตฺตสฺส ทุกฺกรการิกํ กโรนฺตสฺส ฉฏฺเฐ วสฺเส ปริปุณฺเณ วิสาขาปุณฺณมายํ พลิกมฺมํ กาตุกามา หุตฺวา ปุเรตรํเยว เธนุสหสฺสํ ลฏฺฐิมธุกวเน จราเปตฺวา, ตาสํ ขีรํ ปญฺจ เธนุสตานิ ปาเยตฺวา, ตาสํ ขีรํ อฑฺฒติยานิ จ สตานีติ เอวํ ยาว โสฬสนฺนํ เธนูนํ ขีรํ อฏฺฐ เธนุโย ปิวนฺติ, ตาว ขีรสฺส พหลตญฺจ มธุรตญฺจ โอชวนฺตตญฺจ ปตฺถยมานา ขีรปริวตฺตนํ นาม อกาสิฯ สา วิสาขาปุณฺณมทิวเส ‘‘ปาโตว พลิกมฺมํ กริสฺสามี’’ติ รตฺติยา ปจฺจูสสมยํ ปจฺจุฏฺฐาย ตา อฏฺฐ เธนุโย ทุหาเปสิฯ วจฺฉกา เธนูนํ ถนมูลํ น อาคมํสุ, ถนมูเล ปน นวภาชเนสุ อุปนีตมตฺเตสุ อตฺตโน ธมฺมตาย ขีรธารา ปคฺฆรึสุฯ ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา สุชาตา สหตฺเถเนว ขีรํ คเหตฺวา นวภาชเน ปกฺขิปิตฺวา สหตฺเถเนว อคฺคึ กตฺวา ปจิตุํ อารภิฯ

ตสฺมึ ปายาเส ปจฺจมาเน มหนฺตา มหนฺตา ปุพฺพุฬา อุฏฺฐหิตฺวา ทกฺขิณาวฏฺฏา หุตฺวา สญฺจรนฺติฯ เอกผุสิตมฺปิ พหิ น อุปฺปตติ, อุทฺธนโต อปฺปมตฺตโกปิ ธูโม น อุฏฺฐหติฯ ตสฺมึ สมเย จตฺตาโร โลกปาลา อาคนฺตฺวา อุทฺธเน อารกฺขํ คณฺหึสุ, มหาพฺรหฺมา ฉตฺตํ ธาเรสิ, สกฺโก อลาตานิ สมาเนนฺโต อคฺคึ ชาเลสิฯ เทวตา ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ เทวมนุสฺสานํ อุปกปฺปนโอชํ อตฺตโน เทวานุภาเวน ทณฺฑกพทฺธํ มธุปฏลํ ปีเฬตฺวา มธุํ คณฺหมานา วิย สํหริตฺวา ตตฺถ ปกฺขิปึสุ ฯ อเญฺญสุ หิ กาเลสุ เทวตา กพเฬ กพเฬ โอชํ ปกฺขิปึสุ, สโมฺพธิปฺปตฺตทิวเส จ ปรินิพฺพานทิวเส จ อุกฺขลิยํเยว ปกฺขิปึสุ ฯ สุชาตา เอกทิวเสเยว ตตฺถ อตฺตโน ปากฏานิ อเนกานิ อจฺฉริยานิ ทิสฺวา **ปุณฺณํ** นาม ทาสึ อามเนฺตสิ – ‘‘อมฺม ปุเณฺณ, อชฺช อมฺหากํ เทวตา อติวิย ปสนฺนา, มยา หิ เอตฺตเก กาเล เอวรูปํ อจฺฉริยํ นาม น ทิฏฺฐปุพฺพํ, เวเคน คนฺตฺวา เทวฏฺฐานํ ปฏิชคฺคาหี’’ติฯ สา ‘‘สาธุ, อเยฺย’’ติ ตสฺสา วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตุริตตุริตา รุกฺขมูลํ อคมาสิฯ

โพธิสโตฺตปิ โข ตสฺมึ รตฺติภาเค ปญฺจ มหาสุปิเน (อ. นิ. ๕.๑๙๖) ทิสฺวา ปริคฺคณฺหนฺโต ‘‘นิสฺสํสยํ อชฺชาหํ พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติ กตสนฺนิฏฺฐาโน ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน กตสรีรปฏิชคฺคโน ภิกฺขาจารกาลํ อาคมยมาโน ปาโตว อาคนฺตฺวา ตสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีทิ, อตฺตโน ปภาย สกลํ รุกฺขมูลํ โอภาสยมาโนฯ อถ โข สา ปุณฺณา อาคนฺตฺวา อทฺทส โพธิสตฺตํ รุกฺขมูเล ปาจีนโลกธาตุํ โอโลกยมานํ นิสินฺนํ, สรีรโต จสฺส นิกฺขนฺตาหิ ปภาหิ สกลรุกฺขํ สุวณฺณวณฺณํฯ ทิสฺวานสฺสา เอตทโหสิ – ‘‘อชฺช อมฺหากํ เทวตา รุกฺขโต โอรุยฺห สหตฺเถเนว พลิกมฺมํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ นิสินฺนา มเญฺญ’’ติ อุเพฺพคปฺปตฺตา หุตฺวา เวเคน อาคนฺตฺวา สุชาตาย เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ

สุชาตา ตสฺสา วจนํ สุตฺวา ตุฏฺฐมานสา หุตฺวา ‘‘อชฺช ทานิ ปฏฺฐาย มม เชฏฺฐธีตุฏฺฐาเน ติฏฺฐาหี’’ติ ธีตุ อนุจฺฉวิกํ สพฺพาลงฺการํ อทาสิฯ ยสฺมา ปน พุทฺธภาวํ ปาปุณนทิวเส สตสหสฺสคฺฆนิกา เอกา สุวณฺณปาติ ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ตสฺมา สา ‘‘สุวณฺณปาติยํ ปายาสํ ปกฺขิปิสฺ

สามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา สตสหสฺสคฺฆนิกํ สุวณฺณปาตึ นีหราเปตฺวา ตตฺถ ปายาสํ ปกฺขิปิตุกามา ปกฺกภาชนํ อาวชฺเชสิฯ สโพฺพ ปายาโส ปทุมปตฺตโต อุทกํ วิย วตฺติตฺวา ปาติยํ ปติฏฺฐาสิ, เอกปาติปูรมตฺโตว อโหสิฯ สา ตํ ปาตึ อญฺญาย ปาติยา ปฏิกุชฺชิตฺวา โอทาตวเตฺถน เวเฐตฺวา สยํ สพฺพาลงฺกาเรหิ อตฺตภาวํ อลงฺกริตฺวา ตํ ปาตึ อตฺตโน สีเส ฐเปตฺวา มหเนฺตน อานุภาเวน นิโคฺรธรุกฺขมูลํ คนฺตฺวา โพธิสตฺตํ ทิสฺวา พลวโสมนสฺสชาตา ‘‘รุกฺขเทวตา’’ติ สญฺญาย ทิฏฺฐฏฺฐานโต ปฏฺฐาย โอนโตนตา คนฺตฺวา สีสโต ปาตึ โอตาเรตฺวา วิวริตฺวา สุวณฺณภิงฺคาเรน คนฺธปุปฺผวาสิตํ อุทกํ คเหตฺวา โพธิสตฺตํ อุปคนฺตฺวา อฏฺฐาสิฯ ฆฏิการมหาพฺรหฺมุนา ทินฺนํ มตฺติกาปตฺโต เอตฺตกํ กาลํ โพธิสตฺตํ อวิชหิตฺวา ตสฺมึ ขเณ อทสฺสนํ คโต, โพธิสโตฺต ปตฺตํ อปสฺสโนฺต ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวา อุทกํ สมฺปฏิจฺฉิ ฯ สุชาตา สเหว ปาติยา ปายาสํ มหาปุริสสฺส หเตฺถ ฐเปสิ, มหาปุริโส สุชาตํ โอโลเกสิฯ สา อาการํ สลฺลเกฺขตฺวา ‘‘อยฺย, มยา ตุมฺหากํ ปริจฺจตฺตา, ตํ คณฺหิตฺวา ยถารุจิ กโรถา’’ติ วนฺทิตฺวา ‘‘ยถา มยฺหํ มโนรโถ นิปฺผโนฺน, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ นิปฺผชฺชตู’’ติ วตฺวา สตสหสฺสคฺฆนิกมฺปิ สุวณฺณปาตึ ปุราณกปณฺณํ วิย ปริจฺจชิตฺวา อนเปกฺขาว ปกฺกามิฯ

โพธิสโตฺตปิ โข นิสินฺนฏฺฐานา วุฏฺฐาย รุกฺขํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปาตึ อาทาย เนรญฺชรายตีรํ คนฺตฺวา อเนเกสํ โพธิสตฺตสตสหสฺสานํ อภิสมฺพุชฺฌนทิวเส โอตริตฺวา นฺหานฏฺฐานํ **สุปติฏฺฐิตํ** นาม อตฺถิ, ตสฺสา ตีเร ปาตึ ฐเปตฺวา สุปติฏฺฐิตติเตฺถ โอตริตฺวา นฺหตฺวา อเนกพุทฺธสตสหสฺสานํ นิวาสนํ อรหทฺธชํ นิวาเสตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข นิสีทิตฺวา เอกฏฺฐิตาลปกฺกปฺปมาเณ เอกูนปณฺณาสปิเณฺฑ กตฺวา สพฺพํ อโปฺปทกมธุปายาสํ ปริภุญฺชิฯ โสเยวสฺส พุทฺธภูตสฺส สตฺตสตฺตาหํ โพธิมเณฺฑ วสนฺตสฺส เอกูนปณฺณาสทิวสานิ อาหาโร อโหสิฯ เอตฺตกํ กาลํ อโญฺญ อาหาโร นตฺถิ, น นฺหานํ, น มุขโธวนํ, น สรีรวฬโญฺช, ฌานสุเขน ผลสมาปตฺติสุเขน จ วีตินาเมสิฯ ตํ ปน ปายาสํ ภุญฺชิตฺวา สุวณฺณปาตึ คเหตฺวา ‘‘สจาหํ อชฺช พุโทฺธ ภวิสฺสามิ, อยํ ปาติ ปฏิโสตํ คจฺฉตุ, โน เจ ภวิสฺสามิ, อนุโสตํ คจฺฉตู’’ติ วตฺวา นทีโสเต ปกฺขิปิฯ สา โสตํ ฉินฺทมานา นทีมชฺฌํ คนฺตฺวา มชฺฌฏฺฐาเนเนว ชวสมฺปโนฺน อโสฺส วิย อสีติหตฺถมตฺตฏฺฐานํ ปฏิโสตํ คนฺตฺวา เอกสฺมึ อาวเฏฺฏ นิมุชฺชิตฺวา **กาฬนาคราช**ภวนํ คนฺตฺวา ติณฺณํ พุทฺธานํ ปริโภคปาติโย ‘‘กิลิ กิลี’’ติ รวํ การยมานา ปหริตฺวา ตาสํ สพฺพเหฏฺฐิมา หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ กาโฬ นาคราชา ต สทฺทํ สุตฺวา ‘‘หิโยฺย เอโก พุโทฺธ นิพฺพตฺติ, ปุน อชฺช เอโก นิพฺพโตฺต’’ติ วตฺวา อเนเกหิ ปทสเตหิ ถุติโย วทมาโน อุฏฺฐาสิฯ ตสฺส กิร มหาปถวิยา เอกโยชนติคาวุตปฺปมาณํ นภํ ปูเรตฺวา อาโรหนกาโล อชฺช วา หิโยฺย วา สทิโส อโหสิฯ

โพธิสโตฺตปิ นทีตีรมฺหิ สุปุปฺผิตสาลวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมยํ ปุปฺผานํ วณฺฏโต มุจฺจนกาเล เทวตาหิ อลงฺกเตน อฏฺฐูสภวิตฺถาเรน มเคฺคน สีโห วิย วิชมฺภมาโน โพธิรุกฺขาภิมุโข ปายาสิฯ นาคยกฺขสุปณฺณาทโย ทิเพฺพหิ คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูชยึสุ, ทิพฺพสํคีตาทีนิ ปวตฺตยึสุ, ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกคนฺธา เอกมาลา เอกสาธุการา อโหสิฯ ตสฺมึ สมเย **โสตฺถิโย** นาม ติณหารโก ติณํ อาทาย ปฏิปเถ อาคจฺฉโนฺต มหาปุริสสฺส อาการํ ญตฺวา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย อทาสิฯ โพธิสโตฺต ติณํ คเหตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห ทกฺขิณทิสาภาเค อุตฺตราภิมุโข อฏฺฐาสิฯ ตสฺมึ ขเณ ทกฺขิณจกฺกวาฬํ โอสีทิตฺวา เหฏฺฐา อวีจิสมฺปตฺตํ วิย อโหสิฯ อุตฺตรจกฺกวาฬํ อุลฺลงฺฆิตฺวา อุปริ ภวคฺคปฺปตฺตํ วิย อโหสิฯ โพธิสโตฺต ‘‘อิทํ สโมฺพธิปาปุณนฏฺฐานํ น ภวิสฺสติ มเญฺญ’’ติ ปทกฺขิณํ กโรโนฺต ปจฺฉิมทิสาภาคํ คนฺตฺวา ปุรตฺถิมาภิมุโข อฏฺฐาสิ, ตโต ปจฺฉิมจกฺกวาฬํ โอสีทิตฺวา เหฏฺฐา อวีจิสมฺปตฺตํ วิย อโหสิ, ปุรตฺถิมจกฺกวาฬํ อุลฺลงฺฆิตฺวา อุปริ ภวคฺคปฺปตฺตํ วิย อโหสิฯ ฐิตฐิตฏฺฐาเน กิรสฺส เนมิวฏฺฏิปริยเนฺต อกฺกนฺตํ นาภิยา ปติฏฺฐิตมหาสกฏจกฺกํ วิย มหาปถวี โอนตุนฺนตา อโหสิฯ โพธิสโตฺต ‘‘อิทมฺปิ สโมฺพธิปาปุณนฏฺ

ฐานํ น ภวิสฺสติ มเญฺญ''ติ ปทกฺขิณํ กโรนฺโต อุตฺตรทิสาภาคํ คนฺตฺวา ทกฺขิณาภิมุโข อฏฺฐาสิฯ ตโต อุตฺตรจกฺกวาฬํ โอสีทิตฺวา เหฏฺฐา อวีจิสมฺปตฺตํ วิย อโหสิ, ทกฺขิณจกฺกวาฬํ อุลฺลงฺฆิตฺวา อุปริ ภวคฺคปฺปตฺตํ วิย อโหสิฯ โพธิสตฺโต ''อิทมฺปิ สโมฺพธิปาปุณนฏฺฐานํ น ภวิสฺสติ มเญฺญ''ติ ปทกฺขิณํ กโรนฺโต ปุรตฺถิมทิสาภาคํ คนฺตฺวา ปจฺฉิมาภิมุโข อฏฺฐาสิฯ ปุรตฺถิมทิสาภาเค ปน สพฺพพุทฺธานํ ปลฺลงฺกฏฺฐานํ อโหสิ, ตํ เนว ฉมฺภติ, น กมฺปติฯ โพธิสตฺโต ''อิทํ สพฺพพุทฺธานํ อวิชหิตํ อจลฏฺฐานํ กิเลสปญฺชรวิทฺธํสนฏฺฐาน''นฺติ ญตฺวา ตานิ ติณานิ อเคฺคเหตฺวา จาเลสิ, ตาวเทว จุทฺทสหโตฺถ ปลฺลโงฺก อโหสิฯ ตานิปิ โข ติณานิ ตถารูเปน สณฺฐาเนน สณฺฐหึสุ, ยถารูปํ สุกุสโล จิตฺตกาโร วา โปตฺถกาโร วา อาลิขิตุมฺปิ สมโตฺถ นตฺถิฯ โพธิสตฺโต โพธิกฺขนฺธํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข ทฬฺหมานโส หุตฺวา –

> ''กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ;
> อุปสุสฺสตุ นิเสฺสสํ, สรีเร มํสโลหิตํฯ (อ. นิ. ๒.๕; ม. นิ. ๒.๑๘๔) –

'น เตฺววาหํ สมฺมาสโมฺพธึ อปฺปตฺวา อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามี''’ติ อสนิสตสนฺนิปาเตนปิ อเภชฺชรูปํ อปราชิตปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ

ตสฺมิํ สมเย มาโร ปาปิมา – ''สิทฺธตฺถกุมาโร มยฺหํ วสํ อติกฺกมิตุกาโม, น ทานิสฺส อติกฺกมิตุํ ทสฺสามี''ติ มารพลสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา เอตมตฺถํ อาโรเจตฺวา มารโฆสนํ นาม โฆสาเปตฺวา มารพลํ อาทาย นิกฺขมิฯ สา มารเสนา มารสฺส ปุรโต ทฺวาทสโยชนา โหติ, ทกฺขิณโต จ วามโต จ ทฺวาทสโยชนา, ปจฺฉโต จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา ฐิตา, อุทฺธํ นวโยชนุเพฺพธา โหติ, ยสฺสา อุนฺนทนฺติยา อุนฺนาทสโทฺท โยชนสหสฺสโต ปฏฺฐาย ปถวิอุนฺทฺริยนสโทฺทวิย สูยติฯ อถ มาโร เทวปุโตฺต ทิยฑฺฒโยชนสติกํ **คิริเมขลํ** นาม หตฺถึ อภิรุหิตฺวา พาหุสหสฺสํ มาเปตฺวา นานาวุธานิ อคฺคเหสิฯ อวเสสายปิ มารปริสาย เทฺว ชนา เอกสทิสา เอกสทิสํ อาวุธํ คณฺหนฺตา นาเหสุํฯ นานาวณฺณา นานปฺปการมุขา หุตฺวา นานาวุธานิ คณฺหนฺตา โพธิสตฺตํ อโชฺฌตฺถรมานา อาคมํสุฯ

ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา ปน มหาสตฺตสฺส ถุติโย วทมานา อฏฺฐํสุฯ สโกฺก เทวราชา วิชยุตฺตรสงฺขํ ธมมาโน อฏฺฐาสิฯ โส กิร สโงฺข วีสหตฺถสติโก โหติ, สกึ วาตํ คาหาเปตฺวา ธมิยมาโน จตฺตาโร มาเส สทฺทํ กริตฺวา นิสฺสโทฺท โหติฯ มหากาฬนาคราชา อติเรกปทสเตน วณฺณํ วเณฺณโนฺตว อฏฺฐาสิ, มหาพฺรหฺมา เสตจฺฉตฺตํ ธารยมาโน อฏฺฐาสิฯ มารพเล ปน โพธิมณฺฑํ อุปสงฺกมเนฺต เตสํ เอโกปิ ฐาตุํ นาสกฺขิ, สมฺมุขสมฺมุขฏฺฐาเนเนว ปลายิํสุฯ กาโฬ นาม นาคราชาปิ ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา ปญฺจโยชนสติกํ มเญฺชริกนาคภวนํ คนฺตฺวา อุโภหิ หเตฺถหิ มุขํ ปิทหิตฺวา นิปโนฺนฯ สโกฺก เทวราชาปิ วิชยุตฺตรสงฺขํ ปิฏฺฐิยํ กตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อฏฺฐาสิ, มหาพฺรหฺมา เสตจฺฉตฺตํ โกฏิยํ คเหตฺวา พฺรหฺมโลกเมว อคมาสิฯ เอกเทวตาปิ ฐาตุํ สมตฺถา นาม นาโหสิฯ มหาปุริโส ปน เอกโกว นิสีทิฯ

มาโรปิ อตฺตโน ปริสํ อาห – ''ตาตา, สุโทฺธทนปุเตฺตน สิทฺธเตฺถน สทิโส อโญฺญ ปุริโส นาม นตฺถิ, มยํ สมฺมุขา ยุทฺธํ ทาตุํ น สกฺขิสฺสาม, ปจฺฉาภาเคน ทสฺสามา''ติฯ มหาปุริโสปิ ตีณิ ปสฺสานิ โอโลเกตฺวา สพฺพเทวตานํ ปลาตตฺตา สุญฺญานิ อทฺทสฯ ปุน อุตฺตรปเสฺสน มารพลํ อโชฺฌตฺถรมานํ ทิสฺวา ''อยํ เอตฺตโก ชโน มํ เอกกํ สนฺธาย มหนฺตํ วายามํ กโรติ, อิมสฺมิํ ฐาเน มยฺหํ มาตา วา ปิตา วา ภาตา วา อโญฺญ วา โกจิ ญาตโก นตฺถิ, อิมา ปน ทส ปารมิโยว มยฺหํ ทีฆรตฺตํ ปุฏฺฐปริชนสทิสาฯ ตสฺมา มยา ปารมิโยว พลคฺคํ กตฺวา ปารมิสเตฺถเนว ปหริตฺวา อิมํ พลกายํ วิทฺธํเสตุํ วฏฺฏตี''ติ ทส ปารมิโย อาวชฺชมาโน นิสีทิฯ

อถ โข มาโร เทวปุตฺโต – ‘‘วาเตเนว สิทฺธตฺถํ ปลาเปสฺสามี’’ติ **วาตมณฺฑลํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ ตงฺขณเญฺญว ปุรตฺถิมาทิเภทาวาตา สมุฏฺฐหิตฺวา อฑฺฒโยชนโยชนทฺวิโยชนติโยชนปฺปมาณานิ ปพฺพตกูฏานิ ปทาเลตฺวา วนคจฺฉรุกฺขาทีนิ อุทฺธํมูลานิ กตฺวา สมนฺตา คามนิคเม จุณฺณวิจุเณฺณ กาตุํ สมตฺถาปิ มหาปุริสสฺส ปุญฺญเตเชน วิหตานุภาวา โพธิสตฺตํ ปตฺวา โพธิสตฺตสฺส จีวรกณฺณมตฺตมฺปิ จาเลตุํ นาสกฺขึสุฯ ตโต – ‘‘อุทเกน นํ อโชฺฌตฺถริตฺวา มาเรสฺสามี’’ติ **มหาวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ ตสฺสานุภาเวน อุปรูปริ สตปฏลสหสฺสปฏลาทิเภทา วลาหกา อุฏฺฐหิตฺวา วสฺสึสุฯ วุฏฺฐิธาราเวเคน ปถวี ฉิทฺทาวฉิทฺทา อโหสิ ฯ วนรุกฺขาทีนํ อุปริภาเคน มหาเมโฆ อาคนฺตฺวา มหาสตฺตสฺส จีวเร อุสฺสาวพินฺทุคหณมตฺตมฺปิ เตเมตุํ นาสกฺขิฯ ตโต **ปาสาณวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ มหนฺตานิ มหนฺตานิ ปพฺพตกูฏานิ ธูมายนฺตานิ ปชฺชลนฺตานิ อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตํ ปตฺวา ทิพฺพมาลาคุฬภาวํ อาปชฺชึสุฯ ตโต **ปหรณวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ เอกโตธารา อุภโตธารา อสิสตฺติขุรปฺปาทโย ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตํ ปตฺวา ทิพฺพปุปฺผานิ อเหสุํฯ ตโต **องฺคารวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ กึสุกวณฺณา องฺคารา อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ หุตฺวา วิกิรึสุฯ ตโต **กุกฺกุฬวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ อจฺจุโณฺห อคฺคิวโณฺณ กุกฺกุโฬ อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปาทมูเล จนฺทนจุณฺณํ หุตฺวา นิปตติฯ ตโต **วาลุกาวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ อติสุขุมา วาลุกา ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา มหาสตฺตสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ หุตฺวา นิปตึสุฯ ตโต **กลลวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิ, ตํ กลลํ ธูมายนฺตํ ปชฺชลนฺตํ อากาเสนาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปาทมูเล ทิพฺพวิเลปนํ หุตฺวา นิปตติฯ ตโต ‘‘อิมินา ภึเสตฺวา สิทฺธตฺถํ ปลาเปสฺสามี’’ติ **อนฺธการํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ ตํ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ อนฺธการํ วิย มหาตมํ หุตฺวา โพธิสตฺตํ ปตฺวา สูริยปฺปภาวิหตํ วิย อนฺธการํ อนฺตรธายิฯ

เอวํ โส มาโร อิมาหิ นวหิ วาตวสฺสปาสาณปหรณองฺคารกุกฺกุฬวาลุกากลลนฺธการวุฏฺฐีหิ โพธิสตฺตํ ปลาเปตุํ อสโกฺกโนฺต – ‘‘กึ, ภเณ, ติฏฺฐถ, อิมํ สิทฺธตฺถกุมารํ คณฺหถ หนถ ปลาเปถา’’ติ อตฺตโน ปริสํ อาณาเปตฺวา สยมฺปิ คิริเมขลสฺส หตฺถิโน ขเนฺธ นิสิโนฺน จกฺกาวุธํ อาทาย โพธิสตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘สิทฺธตฺถ, อุเฏฺฐหิ เอตสฺมา ปลฺลงฺกา, นายํ ตุยฺหํ ปาปุณาติ, มยฺหํ เอส ปาปุณาตี’’ติ อาหฯ มหาสโตฺต ตสฺส วจนํ สุตฺวา อโวจ – ‘‘มาร, เนว ตยา ทส ปารมิโย ปูริตา, น อุปปารมิโย, น ปรมตฺถปารมิโย, นาปิ ปญฺจ มหาปริจฺจาคา ปริจฺจตฺตา, น ญาตตฺถจริยา, น โลกตฺถจริยา, น พุทฺธตฺถจริยา ปูริตา, สพฺพา ตา มยาเยว ปูริตา, ตสฺมา นายํ ปลฺลโงฺก ตุยฺหํ ปาปุณาติ, มเยฺหเวโส ปาปุณาตี’’ติฯ

มาโร กุโทฺธ โกธเวคํ อสหโนฺต มหาปุริสสฺส จกฺกาวุธํ วิสฺสเชฺชสิฯ ตํ ตสฺส ทส ปารมิโย อาวเชฺชนฺตเสฺสว อุปริภาเค มาลาวิตานํ หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตํ กิร ขุรธารํ จกฺกาวุธํ อเญฺญทา กุเทฺธน วิสฺสฏฺฐํ เอกคฺฆนปาสาณตฺถเมฺภ วํสกฬีเร วิย ฉินฺทนฺตํ คจฺฉติฯ อิทานิ ปน ตสฺมึ มาลาวิตานํ หุตฺวา ฐิเต อวเสสา มารปริสา ‘‘อิทานิ สิทฺธโตฺถ ปลฺลงฺกโต วุฏฺฐาย ปลายิสฺสตี’’ติ มหนฺตมหนฺตานิ เสลกูฏานิ วิสฺสเชฺชสุํ, ตานิปิ มหาปุริสสฺส ทส ปารมิโย อาวเชฺชนฺตสฺส มาลาคุฬภาวํ อาปชฺชิตฺวา ภูมิยํ ปตึสุฯ เทวตา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ฐิตา คีวํ ปสาเรตฺวา สีสํ อุกฺขิปิตฺวา ‘‘นโฏฺฐ วต, โภ, สิทฺธตฺถกุมารสฺส รูปคฺคปฺปโตฺต อตฺตภาโว, กึ นุ โข โส กริสฺสตี’’ติ โอโลเกนฺติฯ

ตโต โพธิสโตฺต ‘‘ปูริตปารมีนํ โพธิสตฺตานํ สมฺพุชฺฌนทิวเส ปตฺตปลฺลโงฺก มยฺหํ ปาปุณาตี’’ติ วตฺวา ฐิตํ มารํ อาห – ‘‘มาร, ตุยฺหํ ทานสฺส ทินฺนภาเว โก สกฺขี’’ติฯ มาโร ‘‘อิเม เอตฺตกาว ชนา สกฺขิโน’’ติ มารพลาภิมุขํ หตฺถํ ปสาเรสิฯ ตสฺมึ ขเณ มารปริสาย ‘‘อหํ สกฺขิ,

อหํ สกฺขี’’ติ ปวตฺตสโทฺท ปถวิอุนฺทฺริยนสทฺทสทิโส อโหสิฯ อถ มาโร มหาปุริสํ อาห – ‘‘สิทฺธตฺถ, ตุยฺหํ ทานสฺส ทินฺนภาเว โก สกฺขี’’ติฯ มหาปุริโส ‘‘ตุยฺหํ ตาว ทานสฺส ทินฺนภาเว สเจตนา สกฺขิโน, มยฺหํ ปน อิมสฺมึ ฐาเน สเจตโน โกจิ สกฺขิ นาม นตฺถิ, ติฏฺฐตุ ตาว เม อวเสสอตฺตภาเวสุ ทินฺนทานํ, เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ปน ฐตฺวา มยฺหํ สตฺตสตกมหาทานสฺส ตาว ทินฺนภาเว อเจตนาปิ อยํ ฆนมหาปถวี สกฺขี’’ติ จีวรคพฺภนฺตรโต ทกฺขิณหตฺถํ อภินีหริตฺวา ‘‘เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ฐตฺวา มยฺหํ สตฺตสตกมหาทานสฺส ทินฺนภาเว ตฺวํ สกฺขิ, น สกฺขี’’ติ มหาปถวิยาภิมุขํ หตฺถํ ปสาเรสิฯ มหาปถวี ‘‘อหํ เต ตทา สกฺขี’’ติ วิรวสเตน วิรวสหเสฺสน วิรวสตสหเสฺสน มารพลํ อวตฺถรมานา วิย อุนฺนทิฯ

ตโต มหาปุริเส ‘‘ทินฺนํ เต, สิทฺธตฺถ, มหาทานํ อุตฺตมทาน’’นฺติ เวสฺสนฺตรทานํ สมฺมสเนฺต ทิยฑฺฒโยชนสติโก คิริเมขลหตฺถี ชณฺณุเกหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐาสิ, มารปริสา ทิสาวิทิสา ปลายึสุ, เทฺว เอกมเคฺคน คตา นาม นตฺถิ, สีสาภรณานิ เจว นิวตฺถวสนานิ จ ฉเฑฺฑตฺวา สมฺมุขสมฺมุขทิสาหิเยว ปลายึสุฯ ตโต เทวสงฺฆา ปลายมานํ มารพลํ ทิสฺวา ‘‘มารสฺส ปราชโย ชาโต, สิทฺธตฺถกุมารสฺส ชโย ชาโต, ชยปูชํ กริสฺสามา’’ติ เทวตา เทวตานํ, นาคา นาคานํ, สุปณฺณา สุปณฺณานํ, พฺรหฺมาโน พฺรหฺมานํ โฆเสตฺวา คนฺธมาลาทิหตฺถา มหาปุริสสฺส สนฺติกํ โพธิปลฺลงฺกํ อาคมํสุฯ

เอวํ คเตสุ ปน เตสุ –

‘‘ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ, มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
อุโคฺฆสยุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา, ชยํ ตทา เทวคณา มเหสิโนฯ

‘‘ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ, มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
อุโคฺฆสยุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา, ชยํ ตทา นาคคณา มเหสิโนฯ

‘‘ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ, มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
อุโคฺฆสยุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา, ชยํ ตทา สุปณฺณสงฺฆาปิ มเหสิโนฯ

‘‘ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ, มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย;
อุโคฺฆสยุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตา, ชยํ ตทา พฺรหฺมคณา มเหสิโน’’ติฯ –

อวเสสา ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ เทวตา มาลาคนฺธวิเลปเนหิ ปูชยมานา นานปฺปการา จ ถุติโย วทมานา อฏฺฐํสุฯ เอวํ ธรมาเนเยว สูริเย มหาปุริโส มารพลํ วิธมิตฺวา จีวรูปริ ปตมาเนหิ โพธิรุกฺขงฺกุเรหิ รตฺตปวาฬทเลหิ วิย ปูชิยมาโน ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ญาณํ โอตาเรสิฯ อถสฺส ทฺวาทสปทิกํ ปจฺจยาการํ วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน อนุโลมปฏิโลมโต สมฺมสนฺตสฺส ทสสหสฺสี โลกธาตุ อุทกปริยนฺตํ กตฺวา ทฺวาทสกฺขตฺตุํ สงฺกมฺปิฯ

มหาปุริเส ปน ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อุนฺนาเทตฺวา อรุณุคฺคมนเวลาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌเนฺต สกลา ทสสหสฺสี โลกธาตุ อลงฺกตปฏิยตฺตา อโหสิฯ ปาจีนจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อุสฺสาปิตานํ ธชานํ ปฏากา ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏึ ปหรนฺติ, ตถา ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อุสฺสาปิตานํ ธชานํ ปฏากา ปาจีนจกฺกวาฬมุขวฏฺฏึ ปหรนฺติ, ทกฺขิณจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อุสฺสาปิตานํ ธชานํ ปฏากา อุตฺตรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏึ ปหรนฺติ, อุตฺตรจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อุสฺสา

ปิตานํ ธชานํ ปฏากา ทกฺขิณจกฺกวาฬมฺขวฏฺฏึ ปหรนฺติ, ปถวิตเล อุสฺสาปิตานํ ธชานํ ปฏากา พฺรหฺมโลกํ อาหจฺจ อฏฺฐํสุ, พฺรหฺมโลเก พทฺธานํ ธชานํ ปฏากา ปถวิตเล ปติฏฺฐหึสุ, ทสสหเสฺสสุ จกฺกวาเฬสุ ปุปฺผูปคา รุกฺขา ปุปฺผํ คณฺหึสุ, ผลูปคา รุกฺขา ผลปิณฺฑิภารสหิตา อเหสุํฯ ขเนฺธสุ ขนฺธปทุมานิ ปุปฺผึสุ, สาขาสุ สาขาปทุมานิ, ลตาสุ ลตาปทุมานิ, อากาเส โอลมฺพกปทุมานิ, ฆนสิลาตลานิ ภินฺทิตฺวา อุปรูปริ สตปตฺตานิ หุตฺวา ทณฺฑกปทุมานิ อุฏฺฐหึสุฯ ทสสหสฺสี โลกธาตุ วเฏฺฏตฺวา วิสฺสฏฺฐมาลาคุฬา วิย สุสนฺถตปุปฺผสนฺถาโร วิย จ ปุปฺผาภิกิณฺณา อโหสิฯ จกฺกวาฬนฺตเรสุ อฏฺฐโยชนสหสฺสา โลกนฺตริกนิรยา สตฺตสูริยปฺปภาหิปิ อโนภาสิตปุพฺพา ตทา เอโกภาสา อเหสุํฯ จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีโร มหาสมุโทฺท มธุโรทโก อโหสิ, นทิโย น ปวตฺตึสุ, ชจฺจนฺธา รูปานิ ปสฺสึสุ, ชาติพธิรา สทฺทํ สุณึสุ, ชาติปีฐสปฺปิโน ปทสา คจฺฉึสุ, อนฺทุพนฺธนาทีนิ ฉิชฺชิตฺวา ปตึสุฯ

เอวํ อปริมาเณน สิริวิภเวน ปูชิยมาโน มหาปุริโส อเนกปฺปกาเรสุ อจฺฉริยธเมฺมสุ ปาตุภูเตสุ สพฺพญฺญุตํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา สพฺพพุเทฺธหิ อวิชหิตํ อุทานํ อุทาเนสิ –

‘‘อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
คหการํ คเวสโนฺต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ

‘‘คหการก ทิโฏฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, คหกูฏํ วิสงฺขตํ;
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ, ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔);

อิติ ตุสิตภวนโต ปฏฺฐาย ยาว อยํ โพธิมเณฺฑ สพฺพญฺญุตปฺปตฺติ, เอตฺตกํ ฐานํ **อวิทูเรนิทานํ** นามาติ เวทิตพฺพํฯ

อวิทูเรนิทานกถา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สนฺติเกนิทานกถา

‘‘สนฺติเกนิทานํ ปน ‘เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’ฯ ‘เวสาลิยํ วิหรติ มหาวเน กูฏาคารสาลาย’นฺติ จ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเนเยว ลพฺภตี’’ติ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ เอวํ วุตฺตํ, อถ โข ปน ตมฺปิ อาทิโต ปฏฺฐาย เอวํ เวทิตพฺพํ – อุทานญฺหิ อุทาเนตฺวา ชยปลฺลเงฺก นิสินฺนสฺส ภควโต เอตทโหสิ – ‘‘อหํ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ อิมสฺส ปลฺลงฺกสฺส การณา สนฺธาวึ, เอตฺตกํ เม กาลํ อิมเสฺสว ปลฺลงฺกสฺส การณา อลงฺกตสีสํ คีวาย ฉินฺทิตฺวา ทินฺนํ, สุอญฺชิตานิ อกฺขีนิ หทยมํสญฺจ อุปฺปาเฏฺฐวา ทินฺนํ, ชาลีกุมารสทิสา ปุตฺตา, กณฺหาชินกุมาริสทิสา ธีตโร, มทฺทีเทวิสทิสา ภริยาโย จ ปเรสํ ทาสตฺถาย ทินฺนาฯ อยํ เม ปลฺลโงฺก ชยปลฺลโงฺก ถิรปลฺลโงฺก, เอตฺถ เม นิสินฺนสฺส สงฺกปฺปา ปริปุณฺณา, น ตาว อิโต วุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อเนกโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติโย สมาปชฺชโนฺต สตฺตาหํ ตเตฺถว นิสีทิฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อถ โข ภควา สตฺตาหํ เอกปลฺลเงฺกน นิสีทิ วิมุตฺติสุขปฏิสํเวที’’ติ (มหาว. ๑; อุทา. ๑)ฯ

อถ เอกจฺจานํ เทวตานํ ‘‘อชฺชาปิ นูน สิทฺธตฺถสฺส กตฺตพฺพกิจฺจํ อตฺถิ, ปลฺลงฺกสฺมิญฺหิ อาลยํ น วิชหตี’’ติ ปริวิตโกฺก อุทปาทิฯ สตฺถา เทวตานํ ปริวิตกฺกํ ญตฺวา ตาสํ วิตกฺกวูปสมตฺถํ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ มหาโพธิมเณฺฑ หิ กตปาฏิหาริยญฺจ

ญาติสมาคเม กตปาฏิหาริยญฺจ ปาถิกปุตฺตสมาคเม กตปาฏิหาริยญฺจ สพฺพํ กณฺฑมฺพรุกฺขมูเล กตยมกปาฏิหาริยสทิสํ อโหสิฯ

เอวํ สตฺถา อิมินา ปาฏิหาริเยน เทวตานํ วิตกฺกํ วูปสเมตฺวา ปลฺลงฺกโต อีสกํ ปาจีนนิสฺสิเต อุตฺตรทิสาภาเค ฐตฺวา ‘‘อิมสฺมิํ วต เม ปลฺลงฺเก สพฺพญฺญุตํ ปฏิวิทฺธ’’นฺติ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปูริตานํ ปารมีนํ พลาธิคมฏฺฐานํ ปลฺลงฺกํ โพธิรุกฺขญฺจ อนิมิเสหิ อกฺขีหิ โอโลกยมาโน สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **อนิมิสเจติยํ** นาม ชาตํฯ อถ สตฺถา ปลฺลงฺกสฺส จ ฐิตฏฺฐานสฺส จ อนฺตรา จงฺกมํ มาเปตฺวา ปุรตฺถิมปจฺฉิมโต อายเต รตนจงฺกเม จงฺกมนฺโต สตฺตาหํ วีตินาเมสิฯ ตํ ฐานํ **รตนจงฺกมเจติยํ** นาม ชาตํฯ

จตุตฺเถ ปน สตฺตาเห โพธิโต ปจฺฉิมุตฺตรทิสาภาเค เทวตา รตนฆรํ มาปยิํสุฯ ตตฺถ ภควา ปลฺลงฺเกน นิสีทิตฺวา อภิธมฺมปิฏกํ วิเสสโต เจตฺถ อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานํ วิจินนฺโต สตฺตาหํ วีตินาเมสิฯ อาภิธมฺมิกา ปนาหุ – ‘‘รตนฆรํ นาม น สตฺตรตนมยํ เคหํ, สตฺตนฺนํ ปน ปกรณานํ สมฺมสิตฏฺฐานํ ‘รตนฆร’นฺติ วุจฺจตี’’ติฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อุโภเปเต ปริยาเยน ยุชฺชนฺติ, ตสฺมา อุภยเมฺปตํ คเหตพฺพเมวฯ ตโต ปฏฺฐาย ปน ตํ ฐานํ **รตนฆรเจติยํ** นาม ชาตํฯ เอวํ สตฺถา โพธิสมีเปเยว จตฺตาริ สตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา ปญฺจเม สตฺตาเห โพธิรุกฺขมูลา เยน อชปาลนิโคฺรโธ เตนุปสงฺกมิฯ ตตฺราปิ ธมฺมํ วิจินนฺโต วิมุตฺติสุขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺโต นิสีทิฯ

ตสฺมิํ สมเย มาโร ปาปิมา ‘‘เอตฺตกํ กาลํ อนุพนฺธนฺโต โอตาราเปโกฺขปิ อิมสฺส น กิญฺจิ ขลิตํ อทฺทสํ, อติกฺกนฺโตทานิ เอส มม วส’’นฺติ โทมนสฺสปฺปตฺโต มหามเคฺค นิสีทิตฺวา โสฬส การณานิ จิเนฺตโนฺต ภูมิยํ โสฬส เลขา อากฑฺฒิ – ‘‘อหํ เอโส วิย ทานปารมิํ น ปูเรสิํ, เตนมฺหิ อิมินา สทิโส น ชาโต’’ติ เอกํ เลขํ อากฑฺฒิฯ ตถา ‘‘อหํ เอโส วิย สีลปารมิํ…เป.… เนกฺขมฺมปารมิํ, ปญฺญาปารมิํ, วีริยปารมิํ, ขนฺติปารมิํ, สจฺจปารมิํ, อธิฏฺฐานปารมิํ, เมตฺตาปารมิํ, อุเปกฺขาปารมิํ น ปูเรสิํ, เตนมฺหิ อิมินา สทิโส น ชาโต’’ติ ทสมํ เลขํ อากฑฺฒิฯ ตถา ‘‘อหํ เอโส วิย อสาธารณสฺส อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณสฺส ปฏิเวธาย อุปนิสฺสยภูตา ทส ปารมิโย น ปูเรสิํ, เตนมฺหิ อิมินา สทิโส น ชาโต’’ติ เอกาทสมํ เลขํ อากฑฺฒิฯ ตถา ‘‘อหํ เอโส วิย อสาธารณสฺส อาสยานุสยญาณสฺส…เป.… มหากรุณาสมาปตฺติญาณสฺส, ยมกปาฏิหาริยญาณสฺส, อนาวรณญาณสฺส, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิเวธาย อุปนิสฺสยภูตา ทส ปารมิโย น ปูเรสิํ, เตนมฺหิ อิมินา สทิโส น ชาโต’’ติ โสฬสมํ เลขํ อากฑฺฒิฯ เอวํ มาโร อิเมหิ การเณหิ มหามเคฺค โสฬส เลขา อากฑฺฒมิตฺวา นิสีทิฯ

ตสฺมิญฺจ สมเย ตณฺหา, อรติ, รคา จาติ ติโสฺส มารธีตโร (สํ. นิ. ๑.๑๖๑) ‘‘ปิตา โน น ปญฺญายติ, กหํ นุ โข เอตรหี’’ติ โอโลกยมานา ตํ โทมนสฺสปฺปตฺตํ ภูมิํ เลขมานํ นิสินฺนํ ทิสฺวา ปิตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘กสฺมา, ตาต, ตฺวํ ทุกฺขี ทุมฺมโน’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘อมฺมา, อยํ มหาสมโณ มยฺหํ วสํ อติกฺกนฺโต, เอตฺตกํ กาลํ โอโลเกโนฺต โอตารมสฺส ทฏฺฐุํ นาสกฺขิํ, เตนมฺหิ ทุกฺขี ทุมฺมโน’’ติฯ ‘‘ยทิ เอวํ มา จินฺตยิตฺถ, มยเมตํ อตฺตโน วเส กตฺวา อาทาย อาคมิสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ ‘‘น สกฺกา, อมฺมา, เอส เกนจิ วเส กาตุํ, อจลาย สทฺธาย ปติฏฺฐิโต เอส ปุริโส’’ติฯ ‘‘ตาต, มยํ อิตฺถิโย นาม, อิทาเนว นํ ราคปาสาทีหิ พนฺธิตฺวา อาเนสฺสาม, ตุเมฺห มา จินฺตยิตฺถา’’ติ วตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ปาเท เต, สมณ , ปริจาเรมา’’ติ อาหํสุฯ ภควา เนว ตาสํ วจนํ มนสิ อกาสิ, น อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกสิ, อนุตฺตเร อุปธิสงฺขเย วิมุตฺติยา วิเวกสุขเญฺญว อนุภวโนฺต นิสีทิฯ

ปุน มารธีตโร ‘‘อุจฺจาวจา โข ปุริสานํ อธิปฺปายา, เกสญฺจิ กุมาริกาสุ เปมํ โหติ, เกสญฺจิ ปฐมวเย ฐิตาสุ, เกสญฺจิ มชฺฌิมวเย ฐิตาสุ, เกสญฺจิ ปจฺฉิมวเย ฐิตาสุ, ยํนูน มยํ นานปฺปกาเรหิ รูเปหิ ปโลเภตฺวา คเณฺหยฺยามา’’ติ เอกเมกา กุมาริกวณฺณาทิวเสน สกํ สกํ อตฺตภาวํ อภินิมฺมินิตฺวา กุมาริกา, อวิชาตา, สกึวิชาตา, ทุวิชาตา, มชฺฌิมิตฺถิโย, มหิตฺถิโย จ หุตฺวา ฉกฺขตฺตุํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ปาเท เต, สมณ, ปริจาเรมา’’ติ อาหํสุฯ ตมฺปิ ภควา น มนสากาสิ, ยถา ตํ อนุตฺตเร อุปธิสงฺขเย วิมุตฺโตฯ เกจิ ปนาจริยา วทนฺติ – ‘‘ตา มหิตฺถิภาเวน อุปคตา ทิสฺวา ภควา – ‘เอตา ขณฺฑทนฺตา ปลิตเกสา โหนฺตู’ติ อธิฏฺฐาสี’’ติฯ ตํ น คเหตพฺพํฯ น หิ ภควา เอวรูปํ อธิฏฺฐานํ อกาสิฯ ภควา ปน ‘‘อเปถ ตุเมฺห, กึ ทิสฺวา เอวํ วายมถ, เอวรูปํ นาม อวีตราคาทีนํ ปุรโต กาตุํ วฏฺฏติฯ ตถาคตสฺส ปน ราโค ปหีโน, โทโส ปหีโน, โมโห ปหีโน’’ติ อตฺตโน กิเลสปฺปหานํ อารพฺภ –

> ‘‘ยสฺส ชิตํ นาวชียติ, ชิตมสฺส โนยาติ โกจิ โลเก;
> ตํ พุทฺธมนนฺตโคจรํ, อปทํ เกน ปเทน เนสฺสถฯ
>
> ‘‘ยสฺส ชาลินี วิสตฺติกา, ตณฺหา นตฺถิ กุหิญฺจิ เนตเว;
> ตํ พุทฺธมนนฺตโคจรํ, อปทํ เกน ปเทน เนสฺสถา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๗๙-๑๘๐) –

อิมา ธมฺมปเท พุทฺธวคฺเค เทฺว คาถา วทโนฺต ธมฺมํ เทเสสิฯ ตา ‘‘สจฺจํ กิร โน ปิตา อโวจ, ‘อรหํ สุคโต โลเก, น ราเคน สุวานโย’’’ติอาทีนิ (สํ. นิ. ๑.๑๖๑) วตฺวา ปิตุ สนฺติกํ อาคมึสุฯ

ภควาปิ ตเตฺถว สตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา ตโต **มุจลินฺทมูลํ** อคมาสิฯ ตตฺถ สตฺตาหวทฺทลิกาย อุปฺปนฺนาย สีตาทิปฏิพาหนตฺถํ มุจลิเนฺทน นาม นาคราเชน สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิโตฺต อสมฺพาธาย คนฺธกุฏิยํ วิหรโนฺต วิย วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวทิยมาโน สตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา ราชายตนํ อุปสงฺกมิตฺวา ตตฺถปิ วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวทิยมาโนเยว สตฺตาหํ วีตินาเมสิฯ เอตฺตาวตา สตฺต สตฺตาหานิ ปริปุณฺณานิฯ เอตฺถนฺตเร เนว มุขโธวนํ, น สรีรปฏิชคฺคนํ , น อาหารกิจฺจํ อโหสิ, ฌานสุขผลสุเขเนว จ วีตินาเมสิฯ

อถสฺส ตสฺมึ สตฺตสตฺตาหมตฺถเก เอกูนปญฺญาสติเม ทิวเส ตตฺถ นิสินฺนสฺส ‘‘มุขํ โธวิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุทปาทิฯ สโกฺก เทวานมิโนฺท อคทหรีตกํ อาหริตฺวา อทาสิ, สตฺถา ตํ ปริภุญฺชิ, เตนสฺส สรีรวฬฺโญช อโหสิฯ อถสฺส สโกฺกเยว นาคลตาทนฺตกฏฺฐเญฺจว มุขโธวโนทกญฺจ อทาสิฯ สตฺถา ตํ ทนฺตกฏฺฐํ ขาทิตฺวาว อโนตตฺตทโหทเกน มุขํ โธวิตฺวา ตเตฺถว ราชายตนมูเล นิสีทิฯ

ตสฺมึ สมเย **ตปุสฺส ภลฺลิกา** นาม เทฺว วาณิชา ปญฺจหิ สกฏสเตหิ **อุกฺกลา** ชนปทา มชฺฌิมเทสํ คจฺฉนฺตา ปุเพฺพ อตฺตโน ญาติสาโลหิตาย เทวตาย สกฏานิ สนฺนิรุมฺภิตฺวา สตฺถุ อาหารสมฺปาทเน อุสฺสาหิตา มนฺถญฺจ มธุปิณฺฑิกญฺจ อาทาย – ‘‘ปฏิคฺคณฺหาตุ โน, ภเนฺต, ภควา อิมํ อาหารํ อนุกมฺปํ อุปาทายา’’ติ สตฺถารํ อุปนาเมตฺวา อฏฺฐํสุฯ ภควา ปายาสปฏิคฺคหณทิวเสเยว ปตฺตสฺส อนฺตรหิตตฺตา ‘‘น โข ตถาคตา หเตฺถสุ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, กิมฺหิ นุ โข อหํ ปฏิคฺคเณฺหยฺย’’นฺติ จิเนฺตสิฯ อถสฺส จิตฺตํ ญตฺวา จตูหิ ทิสาหิ จตฺตาโร มหาราชาโน อินฺทนีลมณิมเย ปเตฺต อุปนาเมสุํ, ภควา เต ปฏิกฺขิปิฯ ปุน มุคฺควณฺณเสลมเย จตฺตาโร ปเตฺต อุปนาเมสุํฯ ภควา จตุนฺนมฺปิ มหาราชานํ สทฺธานุรกฺขณตฺถาย จตฺตาโรปิ ปเตฺต ปฏิคฺคเหตฺวา อุปรูปริ ฐเปตฺวา ‘‘เอโก โหตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ จตฺตาโรปิ มุขวฏฺฏิยํ ปญฺญายมานเลขา หุตฺวา มชฺฌิมปฺปมาเณน เอกตฺตํ อุปคมึสุฯ ภควา ตสฺมึ ปจฺจเคฺฆ เสลมเย ปเตฺต อาหารํ ปฏิคฺค

เหตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา อนุโมทนํ อกาสิฯ เต เทฺว ภาตโร วาณิชา พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สรณํ คนฺตฺวา เทฺววาจิกา อุปาสกา อเหสุํฯ อถ เนสํ ‘‘เอกํ โน, ภนฺเต, ปริจริตพฺพฏฺฐานํ เทถา’’ติ วทนฺตานํ ทกฺขิณหตฺเถน อตฺตโน สีสํ ปรามสิตฺวา เกสธาตุโย อทาสิฯ เต อตฺตโน นคเร ตา ธาตุโย สุวณฺณสมุคฺคสฺส อนฺโต ปกฺขิปิตฺวา เจติยํ ปติฏฺฐาเปสุํฯ

สมฺมาสมฺพุทฺโธ ปน ตโต วุฏฺฐาย ปุน อชปาลนิโคฺรธเมว คนฺตฺวา นิโคฺรธมูเล นิสีทิฯ อถสฺส ตตฺถ นิสินฺนมตฺตสฺเสว อตฺตนา อธิคตธมฺมสฺส คมฺภีรตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺโณ – ‘‘กิจฺเฉน อธิคโต โข มยายํ ธมฺโม’’ติ ปเรสํ อเทเสตุกามตาการปฺปตฺโต วิตกฺโก อุทปาทิฯ อถ โข **พฺรหฺมา สหมฺปติ** ‘‘นสฺสติ วต โภ โลโก, วินสฺสติ วต โภ โลโก’’ติ ทสหิ จกฺกวาฬสหสฺเสหิ สกฺกสุยามสนฺตุสิตนิมฺมานรติวสวตฺติมหาพฺรหฺมาโน อาทาย สตฺถุ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา ‘‘เทเสตุ, ภนฺเต, ภควา ธมฺม’’นฺติอาทินา นเยน ธมฺมเทสนํ อายาจิฯ

สตฺถา ตสฺส ปฏิญฺญํ ทตฺวา ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ จินฺเตนฺโต ‘‘อาฬาโร ปณฺฑิโต, โส อิมํ ธมฺมํ ขิปฺปํ อาชานิสฺสตี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ปุน โอโลเกนฺโต ตสฺส สตฺตาหกาลงฺกตภาวํ ญตฺวา อุทกํ อาวเชฺชสิฯ ตสฺสาปิ อภิโทสกาลงฺกตภาวํ ญตฺวา ‘‘พหูปการา โข เม ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู’’ติ ปญฺจวคฺคิเย อารพฺภ มนสิ กตฺวา ‘‘กหํ นุ โข เต เอตรหิ วิหรนฺตี’’ติ อาวเชฺชนฺโต ‘‘พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย’’ติ ญตฺวา กติปาหํ โพธิมณฺฑสามนฺตาเยว ปิณฺฑาย จรนฺโต วิหริตฺวา ‘‘อาสาฬฺหิปุณฺณมายํ พาราณสึ คนฺตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสฺสามี’’ติ ปกฺขสฺส จาตุทฺทสิยํ ปจฺจูสสมเย ปจฺจุฏฺฐาย ปภาตาย รตฺติยา กาลสฺเสว ปตฺตจีวรมาทาย อฏฺฐารสโยชนมคฺคํ ปฏิปนฺโน อนฺตรามคฺเค **อุปกํ** นาม อาชีวกํ ทิสฺวา ตสฺส อตฺตโน พุทฺธภาวํ อาจิกฺขิตฺวา ตํ ทิวสเมว สายนฺหสมเย อิสิปตนํ สมฺปาปุณิฯ

ปญฺจวคฺคิยา ตถาคตํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ อาวุโส, สมโณ โคตโม ปจฺจยพาหุลฺลาย อาวตฺติตฺวา ปริปุณฺณกาโย ปีณินฺทฺริโย สุวณฺณวณฺโณ หุตฺวา อาคจฺฉติฯ อิมสฺส วนฺทนาทีนิ น กริสฺสาม, มหากุลปฺปสุโต โข ปเนส อาสนาภิหารํ อรหติ, เตนสฺส อาสนมตฺตํ ปญฺญาเปสฺสามา’’ติ กติกํ อกํสุฯ ภควา สเทวกสฺส โลกสฺส จิตฺตาจารชานนสมตฺเถน ญาเณน ‘‘กึ นุ โข อิเม จินฺตยึสู’’ติ อาวเชฺชตฺวา จิตฺตํ อญฺญาสิฯ อถ เตสุ สพฺพเทวมนุสฺเสสุ อโนทิสฺสกวเสน ผรณสมตฺถํ เมตฺตจิตฺตํ สงฺขิปิตฺวา โอทิสฺสกวเสน เมตฺตจิเตฺตน ผริฯ เต ภควตา เมตฺตจิเตฺตน สํผุฏฺฐา ตถาคเต อุปสงฺกมนฺเต สกาย กติกาย สณฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา อภิวาทนาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ อกํสุฯ สมฺมาสมฺพุทฺธภาวํ ปนสฺส อชานนฺตา เกวลํ นาเมน จ อาวุโสวาเทน จ สมุทาจรึสุฯ

อถ เน ภควา – ‘‘มา, ภิกฺขเว, ตถาคตํ นาเมน จ อาวุโสวาเทน จ สมุทาจรถฯ อรหํ, ภิกฺขเว, ตถาคโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ’’ติ อตฺตโน พุทฺธภาวํ ญาเปตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสินฺโน อุตฺตราสาฬฺหนกฺขตฺตโยเค วตฺตมาเน อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ ปริวุโต ปญฺจวคฺคิยเตฺถเร อามเนฺตตฺวา ติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ฉญาณวิชฺชุภนํ อนุตฺตรํ **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตํ** (มหาว. ๑๓ อาทโย; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑) เทเสสิฯ เตสุ โกณฺฑญฺญเตฺถโร เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสนฺโต สุตฺตปริโยสาเน อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ สตฺถา ตเตฺถว วสฺสํ อุปคนฺตฺวา ปุนทิวเส วปฺปเตฺถรํ โอวทนฺโต วิหาเรเยว นิสีทิ, เสสา จตฺตาโรปิ ปิณฺฑาย จรึสุฯ วปฺปเตฺถโร ปุพฺพเณฺหเยว โสตาปตฺติผลํ ปาปุณิ ฯ เอเตเนวุปาเยน ปุนทิวเส ภทฺทิยเตฺถรํ, ปุนทิวเส มหานามเตฺถรํ, ปุนทิวเส อสฺสชิเตฺถรนฺติ สเพฺพ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา ปญฺจมิยํ ปกฺขสฺส ปญฺจปิ เถเร สนฺนิปาเตตฺวา **อนตฺตลกฺขณสุตฺตนฺตํ**

(มหาว. ๒๐ อาทโย; สํ. นิ. ๓.๕๙) เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน ปญฺจปิ เถรา อรหตฺเต ปติฏฺฐหึสุฯ อถ สตฺถา **ยสสฺส** กุลปุตฺตสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา ตํ รตฺติภาเค นิพฺพิชฺชิตฺวา เคหํ ปหาย นิกฺขนฺตํ ‘‘เอหิ ยสา’’ติ ปโกฺกสิตฺวา ตสฺมิํเยว รตฺติภาเค โสตาปตฺติผเล, ปุนทิวเส อรหตฺเต ปติฏฺฐาเปตฺวา, อปเรปิ ตสฺส สหายเก **จตุปณฺณาสชเน** เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา อรหตฺตํ ปาเปสิฯ

เอวํ โลเก เอกสฏฺฐิยา อรหนฺเตสุ ชาเตสุ สตฺถา วุฏฺฐวสฺโส ปวาเรตฺวา ‘‘จรถ ภิกฺขเว จาริก’’นฺติ สฏฺฐิภิกฺขู ทิสาสุ เปเสตฺวา สยํ อุรุเวลํ คจฺฉนฺโต อนฺตรามเคค กปฺปาสิกวนสเณฺฑ ติํส**ภทฺทวคฺคิยกุมาเร** วิเนสิฯ เตสุ สพฺพปจฺฉิมโก โสตาปนฺโน, สพฺพุตฺตโม อนาคามี อโหสิฯ เตปิ สเพฺพ เอหิภิกฺขุภาเวเนว ปพฺพาเชตฺวา ทิสาสุ เปเสตฺวา อุรุเวลํ คนฺตฺวา อฑฺฒฑฺฒปาฏิหาริยสหสฺสานิ ทเสฺสตฺวา อุรุเวลกสฺสปาทโย สหสฺสชฏิลปริวาเร **เตภาติกชฏิเล** วิเนตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพาเชตฺวา คยาสีเส นิสีทาเปตฺวา **อาทิตฺตปริยายเทสนาย** (มหาว. ๕๔) อรหตฺเต ปติฏฺฐาเปตฺวา เตน อรหนฺตสหเสฺสน ปริวุโต ‘‘พิมฺพิสารรโญฺญ ทินฺนปฏิญฺญํ โมเจสฺสามี’’ติ ราชคหนครูปจาเร ลฏฺฐิวนุยฺยานํ อคมาสิฯ ราชา อุยฺยานปาลสฺส สนฺติกา ‘‘สตฺถา อาคโต’’ติ สุตฺวา ทฺวาทสนหุเตหิ พฺราหฺมณคหปติเกหิ ปริวุโต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา จกฺกวิจิตฺตตเลสุ สุวณฺณปฏฺฏวิตานํ วิย ปภาสมุทยํ วิสฺสเชฺชนฺเตสุ ตถาคตสฺส ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ สทฺธิํ ปริสายฯ

อถ โข เตสํ พฺราหฺมณคหปติกานํ เอตทโหสิ – ‘‘กิํ นุ โข มหาสมโณ อุรุเวลกสฺสเป พฺรหฺมจริยํ จรติ, อุทาหุ อุรุเวลกสฺสโป มหาสมเณ’’ติฯ ภควา เตสํ เจตสฺสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย อุรุเวลกสฺสปํ คาถาย อชฺฌภาสิ –

‘‘กิเมว ทิสฺวา อุรุเวลวาสิ, ปหาสิ อคฺคิํ กิสโกวทาโน;
ปุจฺฉามิ ตํ กสฺสป เอตมตฺถํ, กถํ ปหีนํ ตว อคฺคิหุตฺต’’นฺติฯ –

เถโรปิ ภควโต อธิปฺปายํ วิทิตฺวา –

‘‘รูเป จ สเทฺท จ อโถ รเส จ, กามิตฺถิโย จาภิวทนฺติ ยญฺญา;
เอตํ มลนฺตี อุปธีสุ ญตฺวา, ตสฺมา น ยิเฏฺฐ น หุเต อรญฺชิ’’นฺติฯ (มหาว. ๕๕) –

อิมํ คาถํ วตฺวา อตฺตโน สาวกภาวปฺปกาสนตฺถํ ตถาคตสฺส ปาทปิเฏฺฐ สีสํ ฐเปตฺวา ‘‘สตฺถา เม, ภเนฺต ภควา, สาวโกหมสฺมี’’ติ วตฺวา เอกตาลํ ทฺวิตาลํ ติตาลนฺติ ยาว สตฺตตาลปฺปมาณํ สตฺตกฺขตฺตุํ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา โอรุยฺห ตถาคตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตํ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา มหาชโน ‘‘อโห มหานุภาวา พุทฺธา, เอวญฺหิ ถามคตทิฏฺฐิโก นาม ‘อรหา’ติ มญฺญมาโน อุรุเวลกสฺสโปปิ ทิฏฺฐิชาลํ ภินฺทิตฺวา ตถาคเตน ทมิโต’’ติ สตฺถุ คุณกถํเยว กเถสิฯ ภควา ‘‘นาหํ อิทานิเยว อุรุเวลกสฺสปํ ทเมมิ, อตีเตปิ เอส มยา ทมิโต’’ติ วตฺวา อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา **มหานารทกสฺสปชาตกํ** (ชา. ๒.๒๒.๑๑๕๓ อาทโย) กเถตฺวา จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสสิฯ ราชา เอกาทสหิ นหุเตหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ, เอกนหุตํ อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสิฯ ราชา สตฺถุ สนฺติเก นิสิโนฺนเยว ปญฺจ อสฺสาสเก ปเวเทตฺวา สรณํ คนฺตฺวา สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกมิฯ

ปุนทิวเส เยหิ จ ภควา หิโยฺย ทิโฏฺฐ, เยหิ จ อทิโฏฺฐ, เต สเพฺพปิ ราชคหวาสิโน อฏฺฐารสโกฏิสงฺขา มนุสฺสา ตถาคตํ ทฏฺฐุกามา ปาโตว ราชคหโต ลฏฺฐิวนุยฺยานํ อคมํสุฯ ติคาวุโต

มโคฺค นปฺปโหสิ, สกลลฏฺฐิวนุยฺยานํ นิรนฺตรํ ผุฏฺฐํ อโหสิฯ มหาชโน ทสพลสฺส รูปโสภคฺคปฺปตฺตํ อตฺตภาวํ ปสฺสโนฺตปิ ติตฺตึ กาตุํ นาสกฺขิฯ วณฺณภูมิ นาเมสาฯ เอวรูเปสุ หิ ฐาเนสุ ภควโต ลกฺขณานุพฺยญฺชนาทิปฺปเภทา สพฺพาปิ รูปกายสิรี วเณฺณตพฺพาฯ เอวํ รูปโสภคฺคปฺปตฺตํ ทสพลสฺส สรีรํ ปสฺสมาเนน มหาชเนน นิรนฺตรํ ผุเฏ อุยฺยาเน จ คมนมเคฺค จ เอกภิกฺขุสฺสปิ นิกฺขมโนกาโส นาโหสิฯ ตํ ทิวสํ กิร ภควโต ภตฺตํ ฉินฺนํ ภเวยฺย, ตสฺมา ‘‘ตํ มา อโหสี’’ติ สกฺกสฺส นิสินฺนาสนํ อุณฺหาการํ ทเสฺสสิฯ โส อาวชฺชมาโน ตํ การณํ ญตฺวา มาณวกวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา พุทฺธธมฺมสงฺฆปฏิสํยุตฺตา ถุติโย วทมาโน ทสพลสฺส ปุรโต โอตริตฺวา เทวานุภาเวน โอกาสํ กตฺวา –

> ‘‘ทโนฺต ทเนฺตหิ สห ปุราณชฏิเลหิ, วิปฺปมุโตฺต วิปฺปมุเตฺตหิ;
> สิงฺคีนิกฺขสวโณฺณ, ราชคหํ ปาวิสิ ภควาฯ
>
> ‘‘มุโตฺต มุเตฺตหิ…เป….ฯ
>
> ‘‘ติโณฺณ ติเณฺณหิ…เป….ฯ
>
> ‘‘สโนฺต สเนฺตหิ…เป…. ราชคหํ ปาวิสิ ภควาฯ
>
> ‘‘ทสวาโส ทสพโล, ทสธมฺมวิทู ทสภิ จุเปโต;
> โส ทสสตปริวาโร, ราชคหํ ปาวิสิ ภควา’’ติฯ (มหาว. ๕๘) –

อิมาหิ คาถาหิ สตฺถุ วณฺณํ วทมาโน ปุรโต ปายาสิฯ ตทา มหาชโน มาณวกสฺส รูปสิรึ ทิสฺวา ‘‘อติวิย อภิรูโป วตายํ มาณวโก, น โข ปน อเมฺหหิ ทิฏฺฐปุโพฺพ’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘กุโต อยํ มาณวโก, กสฺส วา อย’’นฺติ อาหฯ ตํ สุตฺวา มาณโว –

> ‘‘โย ธีโร สพฺพธิ ทโนฺต, สุทฺโธ อปฺปฏิปุคฺคโล;
> อรหํ สุคโต โลเก, ตสฺสาหํ ปริจารโก’’ติฯ – คาถมาห;

สตฺถา สเกฺกน กโตกาสํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา ภิกฺขุสหสฺสปริวุโต ราชคหํ ปาวิสิฯ ราชา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตีณิ รตนานิ วินา วสิตุํ น สกฺขิสฺสามิ, เวลาย วา อเวลาย วา ภควโต สนฺติกํ อาคมิสฺสามิ, ลฏฺฐิวนุยฺยานญฺจ นาม อติทูเร, อิทํ ปน อมฺหากํ เวฬุวนุยฺยานํ นาติทูรํ นจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนํ พุทฺธารหํ เสนาสนํฯ อิทํ เม, ภเนฺต, ภควา ปฏิคฺคณฺหาตู’’ติ สุวณฺณภิงฺคาเรน ปุปฺผคนฺธวาสิตํ มณิวณฺณํ อุทกมาทาย เวฬุวนุยฺยานํ ปริจฺจชโนฺต ทสพลสฺส หเตฺถ อุทกํ ปาเตสิฯ ตสฺมึ อาราเม ปฏิคฺคหิเตเยว ‘‘พุทฺธสาสนสฺส มูลานิ โอติณฺณานี’’ติ มหาปถวี กมฺปิฯ ชมฺพุทีปตลสฺมิญฺหิ ฐเปตฺวา เวฬุวนํ อญฺญํ มหาปถวึ กเมฺปตฺวา คหิตเสนาสนํ นาม นตฺถิฯ ตมฺพปณฺณิทีเปปิ ฐเปตฺวา มหาวิหารํ อญฺญํ ปถวึ กเมฺปตฺวา คหิตเสนาสนํ นาม นตฺถิฯ สตฺถา เวฬุวนารามํ ปฏิคฺคเหตฺวา รโญฺญ อนุโมทนํ กตฺวา อุฏฺฐายาสนา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต เวฬุวนํ อคมาสิ ฯ

ตสฺมึ โข ปน สมเย สาริปุโตฺต จ โมคฺคลฺลาโน จาติ เทฺว ปริพฺพาชกา ราชคหํ อุปนิสฺสาย วิหรนฺติ อมตํ ปริเยสมานาฯ เตสุ สาริปุโตฺต อสฺสชิเตฺถรํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปยิรุปาสิตฺวา ‘‘เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา’’ติอาทิคาถํ (มหาว. ๖๐; อป. เถร ๑.๑.๒๘๖) สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย อตฺตโน สหายกสฺส โมคฺคลฺลานสฺสปิ ตเมว คาถํ อภาสิฯ โสปิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ เต อุโภปิ **สญฺจยํ** โอโลเกตฺวา อตฺตโน ปริสาย สทฺธึ ภควโต สนฺติ

เก ปพฺพชึสุ ฯ เตสุ โมคฺคลฺลาโน สตฺตาเหน อรหตฺตํ ปาปุณิ, สาริปุตฺโต อฑฺฒมาเสนฯ อุโภปิ เต สตฺถา อคฺคสาวกฏฺฐาเน ฐเปสิฯ สาริปุตฺตตฺเถรเรน จ อรหตฺตํ ปตฺตทิวเสเยว สนฺนิปาตํ อกาสิฯ

ตถาคเต ปน ตสฺมิเญฺญว เวฬุวนุยฺยาเน วิหรเนฺต สุโทฺธทนมหาราชา ‘‘ปุโตฺต กิร เม ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ จริตฺวา ปรมาภิสโมฺพธึ ปตฺวา ปวตฺตวรธมฺมจโกฺก ราชคหํ อุปนิสฺสาย เวฬุวเน วิหรตี’’ติ สุตฺวา อญฺญตรํ อมจฺจํ อามเนฺตสิ – ‘‘เอหิ ภเณ, ตฺวํ ปุริสสหสฺสปริวาโร ราชคหํ คนฺตฺวา มม วจเนน ‘ปิตา เต สุโทฺธทนมหาราชา ทฎฺฐุกาโม’ติ วตฺวา มม ปุตฺตํ คณฺหิตฺวา เอหี’’ติ อาหฯ โส ‘‘เอวํ, เทวา’’ติ รโญฺญ วจนํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปุริสสหสฺสปริวาโร ขิปฺปเมว สฎฺฐิโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา ทสพลสฺส จตุปริสมเชฺฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมเทสนาเวลายํ วิหารํ ปาวิสิฯ โส ‘‘ติฎฺฐตุ ตาว รโญฺญ ปหิตสาสน’’นฺติ ปริสปริยเนฺต ฐิโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ยถาฐิโตว สทฺธึ ปุริสสหเสฺสน อรหตฺตํ ปตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ ภควา ‘‘เอถ ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ สเพฺพ ตงฺขณเญฺญว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา สฎฺฐิวสฺสิกเตฺถรา วิย อเหสุํฯ อรหตฺตํ ปตฺตกาลโต ปฏฺฐาย ปน อริยา นาม มชฺฌตฺตาว โหนฺตีติ, โส รโญฺญ ปหิตสาสนํ ทสพลสฺส น กเถสิฯ ราชา – ‘‘เนว คโต อาคจฺฉติ, น สาสนํ สุยฺยตี’’ติ ‘‘เอหิ ภเณ, ตฺวํ คจฺฉา’’ติ เอเตเนว นิยาเมน อญฺญํ อมจฺจํ เปเสสิฯ โสปิ คนฺตฺวา ปุริมนเยเนว สทฺธึ ปริสาย อรหตฺตํ ปตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ ปุน ราชา ‘‘เอหิ ภเณ, ตฺวํ คจฺฉ, ตฺวํ คจฺฉา’’ติ เอเตเนว นิยาเมน อปเรปิ สตฺต อมเจฺจ เปเสสิฯ เต สเพฺพ นว ปุริสสหสฺสปริวารา นว อมจฺจา อตฺตโน กิจฺจํ นิฎฺฐาเปตฺวา ตุณฺหีภูตา ตเตฺถว วิหรึสุฯ

ราชา สาสนมตฺตมฺปิ อาหริตฺวา อาจิกฺขนฺตํ อลภิตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘เอตฺตกาปิ ชนา มยิ สิเนหาภาเวน สาสนมตฺตมฺปิ น ปจฺจาหรึสุ, โก นุ โข เม สาสนํ กริสฺสตี’’ติ สพฺพํ ราชพลํ โอโลเกโนฺต **กาฬุทายึ** อทฺทสฯ โส กิร รโญฺญ สพฺพตฺถสาธโก อพฺภนฺตริโก อติวิย วิสฺสาสิโก อมโจฺจ โพธิสเตฺตน สทฺธึ เอกทิวเส ชาโต สหปํสุกีฬิโก สหาโยฯ อถ นํ ราชา อามเนฺตสิ – ‘‘ตาต กาฬุทายิ, อหํ มม ปุตฺตํ ทฎฺฐุกาโม นวปุริสสหสฺสปริวาเรน นว อมเจฺจ เปเสสึ, เตสุ เอโกปิ อาคนฺตฺวา สาสนมตฺตํ อาโรเจโนฺต นาม นตฺถิฯ ทุชฺชาโน โข ปน เม ชีวิตนฺตราโย, ชีวมาโนเยวาหํ ปุตฺตํ ทฎฺฐุกาโมฯ สกฺขิสฺสสิ นุ โข เม ปุตฺตํ ทเสฺสตุ’’นฺติ? ‘‘สกฺขิสฺสามิ, เทว, สเจ ปพฺพชิตุํ ลภิสฺสามี’’ติฯ ‘‘ตาต, ตฺวํ ปพฺพชิโต วา อปพฺพชิโต วา มยฺหํ ปุตฺตํ ทเสฺสหี’’ติฯ โส ‘‘สาธุ, เทวา’’ติ รโญฺญ สาสนํ อาทาย ราชคหํ คนฺตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนาเวลาย ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุตฺวา สปริวาโร อรหตฺตํ ปตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพชิตฺวา วิหาสิฯ

สตฺถา พุโทฺธ หุตฺวา ปฐมํ อโนฺตวสฺสํ อิสิปตเน วสิตฺวา วุฎฺฐวโสฺส ปวาเรตฺวา อุรุเวลํ คนฺตฺวา ตตฺถ ตโย มาเส วสโนฺต เตภาติกชฎิเล วิเนตฺวา ภิกฺขุสหสฺสปริวาโร ผุสฺสมาสปุณฺณมายํ ราชคหํ คนฺตฺวา เทฺว มาเส วสิฯ เอตฺตาวตา พาราณสิโต นิกฺขนฺตสฺส ปญฺจ มาสา ชาตา, สกโล เหมโนฺต อติกฺกโนฺตฯ กาฬุทายิเตฺถรสฺส อาคตทิวสโต สตฺตฎฺฐทิวสา วีติวตฺตาฯ เถโร ผคฺคุณมาสปุณฺณมายํ จิเนฺตสิ – ‘‘อติกฺกโนฺต ทานิ เหมโนฺต, วสนฺตสมโย อนุปฺปโตฺต, มนุเสฺสหิ สสฺสาทีนิ อุทฺธริตฺวา สมฺมุขสมฺมุขฎฺฐาเนหิ มคฺคา ทินฺนา, หริตติณสญฺฉนฺนา ปถวี, สุปุปฺผิตา วนสณฺฑา, ปฎิปชฺชนกฺขมา มคฺคา, กาโล ทสพลสฺส ญาติสงฺคหํ กาตุ’’นฺติฯ อถ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา –

‘‘องฺคาริโน ทานิ ทุมา ภทเนฺต, ผเลสิโน ฉทนํ วิปฺปหาย;
เต อจฺจิมโนฺตว ปภาสยนฺติ, สมโย มหาวีร ภาคี รสานํ…เป.…ฯ (เถรคา. ๕๒๗);

‘‘นาติสีตํ นาติอุณฺหํ, นาติทุพฺภิกฺขฉาตกํ;
สทฺทลา หริตา ภูมิ, เอส กาโล มหามุนี’’ติฯ –

สฏฺฐิมตฺตาหิ คาถาหิ ทสพลสฺส กุลนครคมนวณฺณํ วเณฺณสิฯ อถ นํ สตฺถา – ‘‘กึ นุ โข, อุทายิ, มธุรสฺสเรน คมนวณฺณํ วเณฺณสี’’ติ อาหฯ ‘‘ตุมฺหากํ, ภเนฺต, ปิตา สุโทฺธทนมหาราชา ตุเมฺห ปสฺสิตุกาโม, กโรถ ญาตกานํ สงฺคห’’นฺติฯ ‘‘สาธุ, อุทายิ, กริสฺสามิ ญาตกานํ สงฺคหํ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาโรเจหิ, คมิยวตฺตํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ เถโร เตสํ อาโรเจสิฯ

ภควา องฺคมคธวาสีนํ กุลปุตฺตานํ ทสหิ สหเสฺสหิ, กปิลวตฺถุวาสีนํ ทสหิ สหเสฺสหีติ สเพฺพเหว วีสติสหเสฺสหิ ขีณาสวภิกฺขูหิ ปริวุโต ราชคหา นิกฺขมิตฺวา ทิวเส ทิวเส โยชนํ คจฺฉติฯ ‘‘ราชคหโต สฏฺฐิโยชนํ กปิลวตฺถุํ ทฺวีหิ มาเสหิ ปาปุณิสฺสามี’’ติ อตฺริตจาริกํ ปกฺกามิฯ เถโรปิ ‘‘ภควโต นิกฺขนฺตภาวํ รโญฺญ อาโรเจสฺสามี’’ติ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา รโญฺญ นิเวสเน ปาตุรโหสิฯ ราชา เถรํ ทิสฺวา ตุฎฺฐจิโตฺต มหารเห ปลฺลเงฺก นิสีทาเปตฺวา อตฺตโน ปฏิยาทิตสฺส นานคฺครสโภชนสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา อทาสิฯ เถโร อุฎฺฐาย คมนาการํ ทเสฺสสิฯ ‘‘นิสีทิตฺวา ภุญฺช, ตาตา’’ติฯ ‘‘สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ภุญฺชิสฺสามิ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘กหํ ปน, ตาต, สตฺถา’’ติ? ‘‘วีสติสหสฺสภิกฺขุปริวาโร ตุมฺหากํ ทสฺสนตฺถาย จาริกํ นิกฺขโนฺต, มหาราชา’’ติฯ ราชา ตุฎฺฐมานโส อาห – ‘‘ตุเมฺห อิมํ ปริภุญฺชิตฺวา ยาว มม ปุโตฺต อิมํ นครํ ปาปุณาติ, ตาวสฺส อิโตว ปิณฺฑปาตํ ปริหรถา’’ติฯ เถโร อธิวาเสสิฯ ราชา เถรํ ปริวิสิตฺวา ปตฺตํ คนฺธจุเณฺณน อุพฺพเฏฺฎตฺวา อุตฺตมสฺส โภชนสฺส ปูเรตฺวา ‘‘ตถาคตสฺส เทถา’’ติ เถรสฺส หเตฺถ ปติฎฺฐาเปสิฯ เถโร สเพฺพสํ ปสฺสนฺตานํเยว ปตฺตํ อากาเส ขิปิตฺวา สยมฺปิ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา สตฺถุ หเตฺถ ฐเปสิฯ สตฺถา ตํ ปริภุญฺชิฯ เอเตเนว อุปาเยน เถโร ทิวเส ทิวเส ปิณฺฑปาตํ อาหริฯ สตฺถาปิ อนฺตรามเคฺค รโญฺญเยว ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิฯ เถโรปิ ภตฺตกิจฺจาวสาเน ทิวเส ทิวเส ‘‘อชฺช ภควา เอตฺตกํ อาคโต, อชฺช เอตฺตก’’นฺติ พุทฺธคุณปฏิสํยุตฺตาย จ กถาย สกลํ ราชกุลํ สตฺถุทสฺสนํ วินาเยว สตฺถริ สญฺชาตปฺปสาทํ อกาสิฯ เตเนว นํ ภควา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ กุลปฺปสาทกานํ ยทิทํ กาฬุทายี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๒๕) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

สากิยาปิ โข อนุปฺปเตฺต ภควติ ‘‘อมฺหากํ ญาติเสฎฺฐํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ สนฺนิปติตฺวา ภควโต วสนฎฺฐานํ วีมํสมานา ‘‘นิโคฺรธสกฺกสฺส อาราโม รมณีโย’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา ตตฺถ สพฺพํ ปฎิชคฺคนวิธึ กาเรตฺวา คนฺธปุปฺผหตฺถา ปจฺจุคฺคมนํ กโรนฺตา สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิเต ทหรทหเร นาครทารเก จ นาครทาริกาโย จ ปฐมํ ปหิณึสุ, ตโต ราชกุมาเร จ ราชกุมาริกาโย จ, เตสํ อนนฺตรา สามํ คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูชยมานา ภควนฺตํ คเหตฺวา นิโคฺรธารามเมว อคมํสุฯ ตตฺถ ภควา วีสติสหสฺสขีณาสวปริวุโต ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิ ฯ สากิยา นาม มานชาติกา มานตฺถทฺธา, เต ‘‘สิทฺธตฺถกุมาโร อเมฺหหิ ทหรตโร, อมฺหากํ กนิโฎฺฐ, ภาคิเนโยฺย, ปุโตฺต, นตฺตา’’ติ จิเนฺตตฺวา ทหรทหเร ราชกุมาเร อาหํสุ – ‘‘ตุเมฺห วนฺทถ, มยํ ตุมฺหากํ ปิฎฺฐิโต นิสีทิสฺสามา’’ติฯ

เตสุ เอวํ อวนฺทิตฺวา นิสิเนฺนสุ ภควา เตสํ อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา ‘‘น มํ ญาตโย วนฺทนฺติ, หนฺท ทานิ เต วนฺทาเปสฺสามี’’ติ อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฎฺฐาย อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา เตสํ สีเส ปาทปํสุํ โอกิรมาโน วิย กณฺฑมฺพรุกฺขมูเล ยมกปาฏิหาริยสทิสํ ปาฏิหาริยํ อกาสิฯ ราชา ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา อาห – ‘‘ภเนฺต, ตุมฺหากํ ชาตทิวเส กาลเทวลสฺส วนฺทนตฺถํ อุปนีตานํ โวปาเท ปริวเตฺตตฺวา พฺราหฺมณสฺส มตฺถเก ปติฎฺฐิเต ทิสฺวาปิ

อหํ ตุมฺหากํ ปาเท วนฺทึ, อยํ เม ปฐมวนฺทนาฯ วปฺปมงฺคลทิวเส จ ชมฺพุจฺฉายาย สิริสยเน นิปนฺนานํ โวชมฺพุจฺฉายาย อปริวตฺตนํ ทิสฺวาปิ ปาเท วนฺทึ, อยํ เม ทุติยวนฺทนาฯ อิทานิ ปน อิมํ อทิฏฺฐปุพฺพํ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวาปิ อหํ ตุมฺหากํ ปาเท วนฺทามิ, อยํ เม ตติยวนฺทนา''ติฯ รญฺญา ปน วนฺทิเต ภควนฺตํ อวนฺทิตฺวา ฐาตุํ สมตฺโถ นาม เอกสากิโยปิ นาโหสิ, สพฺเพ วนฺทึสุเยวฯ

อิติ ภควา ญาตโย วนฺทาเปตฺวา อากาสโต โอตริตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ นิสินฺเน ภควติ สิขาปตฺโต ญาติสมาคโม อโหสิ, สพฺเพ เอกคฺคจิตฺตา หุตฺวา นิสีทึสุฯ ตโต มหาเมโฆ โปกฺขรวสฺสํ วสฺสิฯ ตมฺพวณฺณํ อุทกํ เหฏฺฐา วิรวนฺตํ คจฺฉติ, เตมิตุกาโมว เตเมติ, อเตมิตุกามสฺส สรีเร เอกพินฺทุมตฺตมฺปิ น ปตติฯ ตํ ทิสฺวา สพฺเพ อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตา ชาตา ''อโห อจฺฉริยํ, อโห อพฺภุต''นฺติ กถํ สมุฏฺฐาเปสุํฯ สตฺถา ''น อิทาเนว มยฺหํ ญาติสมาคเม โปกฺขรวสฺสํ วสฺสติ, อตีเตปิ วสฺสี''ติ อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา **เวสฺสนฺตรชาตกํ** (ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕ อาทโย) กเถสิฯ ธมฺมกถํ สุตฺวา สพฺเพ อุฏฺฐาย วนฺทิตฺวา ปกฺกมึสุฯ เอโกปิ ราชา วา ราชมหามตฺโต วา ''เสฺว อมฺหากํ ภิกฺขํ คณฺหถา''ติ วตฺวา คโต นาม นตฺถิฯ

สตฺถา ปุนทิวเส วีสติภิกฺขุสหสฺสปริวุโต กปิลวตฺถุํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ตํ น โกจิ คนฺตฺวา นิมนฺเตสิ, น ปตฺตํ วา อคฺคเหสิฯ ภควา อินฺทขีเล ฐิโตว อาวชฺชสิ – ''กถํ นุ โข ปุพฺพพุทฺธา กุลนคเร ปิณฺฑาย จรึสุ, กึ อุปฺปฏิปาฏิยา อิสฺสรชนานํ ฆรานิ อคมํสุ, อุทาหุ สปทานจาริกํ จรึสู''ติ? ตโต เอกพุทฺธสฺสปิ อุปฺปฏิปาฏิยา คมนํ อทิสฺวา ''มยาปิ ทานิ อยเมว เตสํ วํโส ปคฺคเหตโพฺพ, อายติญฺจ มม สาวกา มมเญฺญว อนุสิกฺขนฺตา ปิณฺฑจาริกวตฺตํ ปริปูเรสฺสนฺตี''ติ โกฏิยํ นิวิฏฺฐเคหโต ปฏฺฐาย สปทานํ ปิณฺฑาย จริฯ ''อโยฺย กิร สิทฺธตฺถกุมาโร ปิณฺฑาย จรตี''ติ ทฺวิภูมิกติภูมิกาทีสุ ปาสาเทสุ สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา มหาชโน ทสฺสนพฺยาวโฏ อโหสิฯ

ราหุลมาตาปิ เทวี – ''อยฺยปุตฺโต กิร อิมสฺมิํเยว นคเร มหเนฺตน ราชานุภาเวน สุวณฺณสิวิกาทีหิ วิจริตฺวา อิทานิ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายวตฺถนิวาสโน กปาลหตฺโถ ปิณฺฑาย จรติ, โสภติ นุ โข''ติ สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา โอโลกยมานา ภควนฺตํ นานาวิราคสมุชฺชลาย สรีรปฺปภาย นครวีถิโย โอภาเสตฺวา พฺยามปฺปภาปริกฺเขปสมุปพฺยูฬฺหาย อสีตานุพฺยญฺชนปฺปภาสิตาย ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตาย อโนปมาย พุทฺธสิริยา วิโรจมานํ ทิสฺวา อุณฺหีสโต ปฏฺฐาย ยาว ปาทตลา –

> ''สินิทฺธนีลมุทุกุญฺจิตเกโส, สูริยนิมฺมลตลาภินลาโฏ;
> ยุตฺตตุงฺคมุทุกายตนาโส, รํสิชาลวิกสิโต นรสีโห''ติฯ –

เอวมาทิกาหิ ทสหิ **นรสีหคาถาหิ** อภิตฺถวิตฺวา ''ตุมฺหากํ ปุตฺโต ปิณฺฑาย จรตี''ติ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา สํวิคฺคหทโย หเตฺถน สาฏกํ สณฺฐเปโนฺต ตุริตตุริโต นิกฺขมิตฺวา เวเคน คนฺตฺวา ภควโต ปุรโต ฐตฺวา อาห – ''กินฺนุ โข, ภเนฺต, อเมฺห ลชฺชาเปถ, กิมตฺถํ ปิณฺฑาย จรถ, กึ 'เอตฺตกานํ ภิกฺขูนํ น สกฺกา ภตฺตํ ลทฺธุ'นฺติ สญฺญํ กริตฺถา''ติ? ''วํสจาริตฺตเมตํ, มหาราช, อมฺหาก''นฺติฯ ''นนุ, ภเนฺต, อมฺหากํ วํโส นาม มหาสมฺมตขตฺติยวํโส, เอตฺถ จ เอกขตฺติโยปิ ภิกฺขาจรโก นาม นตฺถี''ติฯ ''อยํ, มหาราช, ขตฺติยวํโส นาม ตว วํโสฯ อมฺหากํ ปน 'ทีปงฺกโร โกณฺฑโญฺญ…เป.… กสฺสโป'ติ อยํ พุทฺธวํโส นามฯ เอเต จ อเญฺญ จ อเนกสหสฺสสงฺขา พุทฺธา ภิกฺขาจาเรเนว ชีวิกํ กเปฺปสุ''นฺติ อนฺตรวีถิยํ ฐิโตว –

> ''อุตฺติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย, ธมฺมํ สุจริตํ จเร;

ธมฺมจารี สุขํ เสติ, อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๖๘) –

อิมํ คาถมาหฯ คาถาปริโยสาเน ราชา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ

‘‘ธมฺมญฺจเร สุจริตํ, น นํ ทุจฺจริตํ จเร;
ธมฺมจารี สุขํ เสติ, อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๖๙) –

อิมํ คาถํ สุตฺวา สกทาคามิผเล ปติฏฺฐาสิ, **มหาธมฺมปาลชาตกํ** (ชา. ๑.๑๐.๙๒ อาทโย) สุตฺวา อนาคามิผเล ปติฏฺฐาสิ, มรณสมเย เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา สิริสยเน นิปนฺโนเยว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรญฺญวาเสน ปธานานุโยคกิจฺจํ รโญฺญ นาโหสิฯ โส โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกตฺวาเยว ปน ภควโต ปตฺตํ คเหตฺวา สปริสํ ภควนฺตํ มหาปาสาทํ อาโรเปตฺวา ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน ปริวิสิฯ ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน สพฺพํ อิตฺถาคารํ อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิ ฐเปตฺวา ราหุลมาตรํฯ สา ปน ‘‘คจฺฉ, อยฺยปุตฺตํ วนฺทาหี’’ติ ปริชเนน วุจฺจมานาปิ ‘‘สเจ มยฺหํ คุโณ อตฺถิ, สยเมว มม สนฺติกํ อยฺยปุตฺโต อาคมิสฺสติ, อาคตเมว นํ วนฺทิสฺสามี’’ติ วตฺวา น อคมาสิฯ

ภควา ราชานํ ปตฺตํ คาหาเปตฺวา ทฺวีหิ อคฺคสาวเกหิ สทฺธึ ราชธีตาย สิริคพฺภํ คนฺตฺวา ‘‘ราชธีตา ยถารุจิ วนฺทมานา น กิญฺจิ วตฺตพฺพา’’ติ วตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ สา เวเคนา คนฺตฺวา โคปฺผเกสุ คเหตฺวา ปาทปิฏฺฐิยํ สีสํ ปริวตฺเตตฺวา ยถาชฺฌาสยํ วนฺทิฯ ราชา ราชธีตาย ภควติ สิเนหพหุมานาทิคุณสมฺปตฺตึ กเถสิ – ‘‘ภนฺเต, มม ธีตา ‘ตุมฺเหหิ กาสายานิ วตฺถานิ นิวาสิตานี’ติ สุตฺวา ตโต ปฏฺฐาย กาสายวตฺถนิวตฺถา ชาตา, ตุมฺหากํ เอกภตฺติกภาวํ สุตฺวา เอกภตฺติกาว ชาตา, ตุมฺเหหิ มหาสยนสฺส ฉฑฺฑิตภาวํ สุตฺวา ปฏฺฏิกามญฺจเกเยว นิปนฺนา, ตุมฺหากํ มาลาคนฺธาทีหิ วิรตภาวํ ญตฺวา วิรตมาลาคนฺธาว ชาตา, อตฺตโน ญาตเกหิ ‘มยํ ปฏิชคฺคิสฺสามา’ติ สาสเน เปสิเตปิ เตสุ เอกญาตกมฺปิ น โอโลเกสิ, เอวํ คุณสมฺปนฺนา เม, ภนฺเต, ธีตา’’ติฯ ‘‘อนจฺฉริยํ, มหาราช, อยํ อิทานิ ตยา รกฺขิยมานา ราชธีตา ปริปกฺเก ญาเณ อตฺตานํ รเกฺขยฺย, เอสา ปุเพฺพ อนารกฺขา ปพฺพตปาเท วิจรมานา อปริปกฺกปิ ญาเณ อตฺตานํ รกฺขี’’ติ วตฺวา **จนฺทกินฺนรีชาตกํ** (ชา. ๑.๑๔.๑๘ อาทโย) กเถตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ

ปุนทิวเส ปน **นนฺทสฺส** ราชกุมารสฺส อภิเสกเคหปฺปเวสนวิวาหมงฺคเลสุ วตฺตมาเนสุ ตสฺส เคหํ คนฺตฺวา กุมารํ ปตฺตํ คาหาเปตฺวา ปพฺพาเชตุกาโม มงฺคลํ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ **ชนปทกลฺยาณี** กุมารํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘ตุวฏํ โข, อยฺยปุตฺต, อาคเจฺฉยฺยาสี’’ติ วตฺวา คีวํ ปสาเรตฺวา โอโลเกสิฯ โส ภควนฺตํ ‘‘ปตฺตํ คณฺหถา’’ติ วตฺตุํ อวิสหมาโน วิหารํเยว อคมาสิฯ ตํ อนิจฺฉมานํเยว ภควา ปพฺพาเชสิฯ อิติ ภควา กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา ตติยทิวเส นนฺทํ ปพฺพาเชสิฯ

สตฺตเม ทิวเส ราหุลมาตาปิ กุมารํ อลงฺกริตฺวา ภควโต สนฺติกํ เปเสสิ – ‘‘ปสฺส, ตาต, เอตํ วีสติสหสฺสสมณปริวุตํ สุวณฺณวณฺณํ พฺรหฺมรูปวณฺณํ สมณํ, อยํ เต ปิตา, เอตสฺส มหนฺตา นิธโย อเหสุํ ตฺยสฺส นิกฺขมนกาลโต ปฏฺฐาย น ปสฺสาม, คจฺฉ, นํ ทายชฺชํ ยาจาหิ – ‘อหํ, ตาต, กุมาโร อภิเสกํ ปตฺวา จกฺกวตฺตี ภวิสฺสามิ, ธเนน เม อโตฺถ, ธนํ เม เทหิฯ สามิโก หิ ปุโตฺต ปิตุสนฺตกสฺสา’’’ติฯ กุมาโร จ ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวาว ปิตุสิเนหํ ลภิตฺวา หฏฺฐจิโตฺต ‘‘สุขา เต, สมณ, ฉายา’’ติ วตฺวา อญฺญญฺจ พหุํ อตฺตโน อนุรูปํ วทโนฺต อฏฺฐาสิฯ ภควา กตภตฺตกิโจฺจ อนุโมทนํ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ กุมาโรปิ ‘‘ทายชฺชํ เม, สมณ, เทหิ,

ทายชฺชํ เม, สมณ, เทหี’’ติ ภควนฺตํ อนุพนฺธิฯ น ภควา กุมารํ นิวตฺตาเปสิ, ปริชโนปิ ภควตา สทฺธึ คจฺฉนฺตํ นิวเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ อิติ โส ภควตา สทฺธึ อารามเมว อคมาสิฯ

ตโต ภควา จิเนฺตสิ – ‘‘ยํ อยํ ปิตุสนฺตกํ ธนํ อิจฺฉติ, ตํ วฎฺฎานุคตํ สวิฆาตํ, หนฺทสฺส เม โพธิมเณฺฑ ปฎิลทฺธํ สตฺตวิธํ อริยธนํ เทมิ, โลกุตฺตรทายชฺชสฺส นํ สามิกํ กโรมี’’ติ อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ อามเนฺตสิ – ‘‘เตน หิ, สาริปุตฺต, ราหุลํ ปพฺพาเชหี’’ติฯ เถโร ตํ ปพฺพาเชสิฯ ปพฺพชิเต จ ปน กุมาเร รโญฺญ อธิมตฺตํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชิ, ตํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘สาธุ, ภเนฺต, อยฺยา มาตาปิตูหิ อนนุญฺญาตํ ปุตฺตํ น ปพฺพาเชยฺยุ’’นฺติ วรํ ยาจิฯ ภควา จ ตสฺส วรํ ทตฺวา ปุเนกทิวเส ราชนิเวสเน กตภตฺตกิโจฺจ เอกมนฺตํ นิสิเนฺนน รญฺญา ‘‘ภเนฺต, ตุมฺหากํ ทุกฺกรการิกกาเล เอกา เทวตา มํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘ปุโตฺต เต กาลงฺกโต’ติ อาห, ตสฺสา วจนํ อสทฺทหโนฺต ‘น มยฺหํ ปุโตฺต สโมฺพธึ อปฺปตฺวา กาลํ กโรตี’ติ ตํ ปฎิกฺขิปิ’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ตุเมฺห อิทานิ กึ สทฺทหิสฺสถ, เย ตุเมฺห ปุเพฺพปิ อฎฺฐิกานิ ทเสฺสตฺวา ‘ปุโตฺต เต มโต’ติ วุเตฺต น สทฺทหิตฺถา’’ติ อิมิสฺสา อฎฺฐุปฺปตฺติยา **มหาธมฺมปาลชาตกํ** กเถสิฯ กถาปริโยสาเน ราชา อนาคามิผเล ปติฎฺฐหิฯ

อิติ ภควา ปิตรํ ตีสุ ผเลสุ ปติฎฺฐาเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปุนเทว ราชคหํ คนฺตฺวา สีตวเน วิหาสิฯ ตสฺมึ สมเย อนาถปิณฺฑิโก คหปติ ปญฺจหิ สกฎสเตหิ ภณฺฑํ อาทาย ราชคหํ คนฺตฺวา อตฺตโน ปิยสหายกสฺส เสฎฺฐิโน เคหํ คนฺตฺวา ตตฺถ พุทฺธสฺส ภควโต อุปฺปนฺนภาวํ สุตฺวา พลวปจฺจูเส เทวตานุภาเวน วิวเฎน ทฺวาเรน สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาย, ทุติเย ทิวเส พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา สาวตฺถึ อาคมนตฺถาย สตฺถุ ปฎิญฺญํ คเหตฺวา อนฺตรามเคฺค ปญฺจจตฺตาลีสโยชนฎฺฐาเน สตสหสฺสํ ทตฺวา โยชนิเก โยชนิเก วิหารํ กาเรตฺวา เชตวนํ โกฎิสนฺถาเรน อฎฺฐารสหิ หิรญฺญโกฎีหิ กิณิตฺวา นวกมฺมํ ปฎฺฐเปสิฯ โส มเชฺฌ ทสพลสฺส คนฺธกุฎึ กาเรสิ, ตํ ปริวาเรตฺวา อสีติยา มหาเถรานํ ปาฎิเยกฺกํ เอกสนฺนิเวสเน อาวาเส เอกกุฎิกทฺวิกุฎิกหํสวฎฺฎกทีฆรสฺสสาลามณฺฑปาทิวเสน เสสเสนาสนานิ โปกฺขรณิจงฺกมนรตฺติฎฺฐานทิวาฎฺฐานานิ จาติ อฎฺฐารสโกฎิปริจฺจาเคน รมณีเย ภูมิภาเค มโนรมํ วิหารํ กาเรตฺวา ทสพลสฺส อาคมนตฺถาย ทูตํ ปาเหสิฯ สตฺถา ตสฺส วจนํ สุตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร ราชคหา นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน สาวตฺถินครํ ปาปุณิฯ

มหาเสฎฺฐิปิ โข วิหารมหํ สเชฺชตฺวา ตถาคตสฺส เชตวนํ ปวิสนทิวเส ปุตฺตํ สพฺพาลงฺการปฎิมณฺฑิตํ กตฺวา อลงฺกตปฎิยเตฺตเหว ปญฺจหิ กุมารสเตหิ สทฺธึ เปเสสิฯ โส สปริวาโร ปญฺจวณฺณวตฺถสมุชฺชลานิ ปญฺจ ธชสตานิ คเหตฺวา ทสพลสฺส ปุรโต อโหสิ, เตสํ ปจฺฉโต มหาสุภทฺทา จูฬสุภทฺทาติ เทฺว เสฎฺฐิธีตโร ปญฺจหิ กุมาริกาสเตหิ สทฺธึ ปุณฺณฆเฎ คเหตฺวา นิกฺขมึสุ, ตาสํ ปจฺฉโต เสฎฺฐิภริยา สพฺพาลงฺการปฎิมณฺฑิตา ปญฺจหิ มาตุคามสเตหิ สทฺธึ ปุณฺณปาติโย คเหตฺวา นิกฺขมิ, สเพฺพสํ ปจฺฉโต มหาเสฎฺฐิ อหตวตฺถนิวโตฺถ อหตวตฺถนิวเตฺถเหว ปญฺจหิ เสฎฺฐิสเตหิ สทฺธึ ภควนฺตํ อพฺภุคฺคจฺฉิฯ ภควา อิมํ อุปาสกปริสํ ปุรโต กตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อตฺตโน สรีรปฺปภาย สุวณฺณรสเสกสิญฺจนานิ วิย วนนฺตรานิ กุรุมาโน อนนฺตาย พุทฺธลีลาย อปริมาณาย พุทฺธสิริยา เชตวนวิหารํ ปาวิสิฯ

อถ นํ อนาถปิณฺฑิโก อาปุจฺฉิ – ‘‘กถาหํ, ภเนฺต, อิมสฺมึ วิหาเร ปฎิปชฺชามี’’ติ? ‘‘เตน หิ, คหปติ, อิมํ วิหารํ อาคตานาคตสฺส จาตุทฺทิสสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปติฎฺฐาเปหี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ มหาเสฎฺฐิ สุวณฺณภิงฺคารํ อาทาย ทสพลสฺส หเตฺถ อุทกํ ปาเตตฺวา ‘‘อิมํ เชตวนวิ

หารํ อาคตานาคตสฺส จาตุทฺทิสสฺส พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทมฺมี’’ติ อทาสิฯ สตฺถา วิหารํ ปฏิคฺคเหตฺวา อนุโมทนํ กโรนฺโต –

“สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนฺติ, ตโต วาฬมิคานิ จ;
สรีสเป จ มกเส, สิสิเร จาปิ วุฏฺฐิโยฯ

“ตโต วาตาตโป โฆโร, สญฺชาโต ปฏิหญฺญติ;
เลณตฺถญฺจ สุขตฺถญฺจ, ฌายิตุญฺจ วิปสฺสิตุํฯ

“วิหารทานํ สงฺฆสฺส, อคฺคํ พุเทฺธน วณฺณิตํ;
ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส, สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโนฯ

“วิหาเร การเย รมฺเม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต;
เตสํ อนฺนญฺจ ปานญฺจ, วตฺถเสนาสนานิ จฯ

“ททเยฺย อุชุภูเตสุ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ, สพฺพทุกฺขาปนูทนํ;
ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญาย, ปรินิพฺพาติ อนาสโว’’ติฯ (จูฬว. ๒๙๕) –

วิหารานิสํสํ กเถสิฯ อนาถปิณฺฑิโก ทุติยทิวสโต ปฏฺฐาย วิหารมหํ อารภิฯ วิสาขาย วิหารมโห จตูหิ มาเสหิ นิฏฺฐิโต, อนาถปิณฺฑิกสฺส ปน วิหารมโห นวหิ มาเสหิ นิฏฺฐาสิฯ วิหารมเหปิ อฏฺฐารเสว โกฏิโย ปริจฺจาคํ อคมํสุฯ อิติ เอกสฺมิํเยว วิหาเร จตุปณฺณาสโกฏิสงฺขํ ธนํ ปริจฺจชิฯ

อตีเต ปน วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล ปุนพฺพสุมิโตฺต นาม เสฏฺฐิ สุวณฺณิฏฺฐกาสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตสฺมิํเยว ฐาเน โยชนปฺปมาณํ สงฺฆารามํ กาเรสิฯ สิขิสฺส ปน ภควโต กาเล สิริวโฑฺฒ นาม เสฏฺฐิ สุวณฺณผาลสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตสฺมิํเยว ฐาเน ติคาวุตปฺปมาณํ สงฺฆารามํ กาเรสิฯ เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล โสตฺถิโย นาม เสฏฺฐิ สุวณฺณหตฺถิปทสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตสฺมิํเยว ฐาเน อฑฺฒโยชนปฺปมาณํ สงฺฆารามํ กาเรสิฯ กกุสนฺธสฺส ภควโต กาเล อจฺจุโต นาม เสฏฺฐิ สุวณฺณิฏฺฐกาสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตสฺมิํเยว ฐาเน คาวุตปฺปมาณํ สงฺฆารามํ กาเรสิฯ โกณาคมนสฺส ภควโต กาเล อุโคฺค นาม เสฏฺฐิ สุวณฺณกจฺฉปสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตสฺมิํเยว ฐาเน อฑฺฒคาวุตปฺปมาณํ สงฺฆารามํ กาเรสิฯ กสฺสปสฺส ภควโต กาเล สุมงฺคโล นาม เสฏฺฐิ สุวณฺณยฏฺฐิสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตสฺมิํเยว ฐาเน โสฬสกรีสปฺปมาณํ สงฺฆารามํ กาเรสิฯ อมฺหากํ ปน ภควโต กาเล อนาถปิณฺฑิโก นาม เสฏฺฐิ กหาปณโกฏิสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตสฺมิํเยว ฐาเน อฏฺฐกรีสปฺปมาณํ สงฺฆารามํ กาเรสิฯ อิทํ กิร ฐานํ สพฺพพุทฺธานํ อวิชหิตฏฺฐานเมวฯ

อิติ มหาโพธิมเณฺฑ สพฺพญฺญุตปฺปตฺติโต ยาว มหาปรินิพฺพานมญฺจา ยสฺมิํ ยสฺมิํ ฐาเน ภควา วิหาสิ, อิทํ **สนฺติเกนิทานํ** นามาติ เวทิตพฺพํฯ

สนฺติเกนิทานกถา นิฏฺฐิตาฯ

นิทานกถา นิฏฺฐิตาฯ

เถราปทานํ

๑. พุทฺธวโคฺค

อพฺภนฺตรนิทานวณฺณนา

๕. “อถ พุทฺธาปทานานิ, สุณาถ สุทฺธมานสา;
ตึสปารมิสมฺปุณฺณา, ธมฺมราชา อสงฺขิยา”ติฯ –

เอตฺถ **อถา**ติ อธิการนฺตรูปทสฺสนเตฺถ นิปาตปทํ, วิภตฺติยุตฺตายุตฺตนิปาตทฺวเยสุ วิภตฺติยุตฺตนิปาตปทํฯ อถ วา –

“อธิกาเร มงฺคเล เจว, นิปฺผนฺนเตฺถวธารเณ;
อนนฺตเรปคมเน, อถ-สโทฺท ปวตฺตติ”ฯ

ตถา หิ –

“อธิกิจฺจํ อธิฏฺฐานํ, อธิอตฺถํ วิภาสติ;
เสฏฺฐเชฏฺฐกภาเวน, อธิกาโร วิธียเต”ติฯ –

วุตฺตตฺตา พุทฺธานํ สมตฺตึสปารมิธมฺมานํ อธิกิจฺจโต, เสฏฺฐเชฏฺฐโต อธิการเฏฺฐน อถ-สเทฺทน ยุตฺตมปทานานีติฯ ติวิธโพธิสตฺตานํ ปูชามงฺคลสภาวโต “ปูชา จ ปูชเนยฺยานํ, เอตํ มงฺคลมุตฺตม”นฺติ วจนโต (ขุ. ปา. ๕.๓; สุ. นิ. ๒๖๒) มงฺคลเฏฺฐน อถ-สเทฺทน ยุตฺตมปทานานีติ ฯ พุทฺธาทีนํ ภควนฺตานํ สมฺปตฺติกิจฺจสฺส อรหตฺตมเคฺคน นิปฺผนฺนโต นิปฺผนฺนเฏฺฐน อถ-สเทฺทน ยุตฺตมปทานานีติ ฯ พุทฺธาทีนํ อรหตฺตมคฺคาทิกุสลโต อญฺญกุสลานํ อภาวโต อวธารณเฏฺฐน นิวารณเฏฺฐน อถ-สเทฺทน ยุตฺตมปทานานีติฯ ขุทฺทกปาฐสงฺคหานนฺตรํ สงฺคหิตนฺติ อนนฺตรเฏฺฐน อถ-สเทฺทน ยุตฺตมปทานานีติฯ อิโต ขุทฺทกปาฐโต ปฏฺฐายาติ อปคมนเฏฺฐน อถ-สเทฺทน ยุตฺตมปทานานีติฯ

พุโทฺธติ เอตฺถ พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ, สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธ, สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ, อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ, วิสวิตาย พุโทฺธ, ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ, นิรุปกฺกิเลสสงฺขาเตน พุโทฺธ, ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน พุโทฺธ, อทุติยเฏฺฐน พุโทฺธ, ตณฺหาปหานเฏฺฐน พุโทฺธ, เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ, เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ พุโทฺธ, อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุโทฺธ, พุทฺธิ พุทฺธํ โพโธติ อนตฺถนฺตรเมตํฯ ยถา นีลาทิวณฺณโยคโต ปโฏ “นีโล ปโฏ, รโตฺต ปโฏ”ติ วุจฺจติ, เอวํ พุทฺธคุณโยคโต พุโทฺธฯ อถ วา “โพธิ”วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ, เตน ญาเณน สกลทิยฑฺฒสหสฺสกิเลสาริคเณ เขเปตฺวา นิพฺพานาธิคมนโต ญาณํ “โพธี”ติ วุจฺจติฯ เตน สมฺปยุโตฺต สมงฺคีปุคฺคโล พุโทฺธฯ เตเนว ญาเณน ปเจฺจกพุโทฺธปิ สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา นิพฺพานมธิคจฺฉติฯ พุทฺธานํ ปน จตูสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุ กปฺปสตสหเสฺสสุ จ ปารมิโย ปูเรตฺวา โพธิญาณสฺสาธิคตตฺตา จ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณมหากรุณาสมาปตฺติญาณยมกปาฏิหีรญาณสพฺพญฺญุตญฺญาณ- อนาวรณอาสยานุสยาทิอสาธารณญาณานํ สมธิคตตฺตา จ เอกายปิ ธมฺมเทสนาย อสเงฺขฺยยฺยา สตฺตนิกาเย ธมฺมามตํ ปาเยตฺวา นิพฺพานสฺส ปาปนโต จ ตเทว ญาณํ พุทฺธานเมวาธิกภาวโต เตสเมว สมฺพุทฺธานํ อปทานํ การณํ **พุทฺธาปทานํ**ฯ ตญฺหิ ทุวิธํ กุสลากุสลวเสนฯ ปเจฺจกพุทฺธา ปน น ตถา กาตุํ สมตฺถา, อนฺนาทิปจฺจยทายกานํ สงฺคหํ กโรนฺตาปิ –

‘‘อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ขิปฺปเมว สมิชฺฌตุ;
ปูเรนฺตุ จิตฺตสงฺกปฺปา, จโนฺท ปนฺนรโส ยถาฯ

‘‘อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ขิปฺปเมว สมิชฺฌตุ;
ปูเรนฺตุ จิตฺตสงฺกปฺปา, มณิ โชติรโส ยถา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๕ ปุพฺพูปนิสฺสย สมฺปตฺติกถา; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๙๒; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.สามาวตีวตฺถุ) –

อิมาหิ ทฺวีหิเยว คาถาหิ ธมฺมํ เทเสนฺติฯ เทเสนฺตาปิ อสเงฺขฺยยฺยสตฺตนิกาเย โพเธตุํ น สกฺกุณนฺติ, ตสฺมา น สพฺพญฺญุพุทฺธสทิสา หุตฺวา ปาฏิเอกฺกํ วิสุํ พุทฺธาติ ปเจฺจกพุทฺธาฯ เตสํ อปทานํ การณํ **ปเจฺจกพุทฺธาปทานํ**ฯ

จิรํ ฐิตาติ เถราฯ อถ วา ถิรตรสีลาจารมทฺทวาทิคุเณหิ ยุตฺตาติ เถราฯ อถ วา ถิรวรสีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนคุเณหิ ยุตฺตาติ เถราฯ อถ วา ถิรตรสงฺขาตปณีตานุตฺตรสนฺตินิพฺพานมธิคตาติ เถรา, เถรานํ อปทานานิ **เถราปทานานิ**ฯ ตถา ตาทิคุเณหิ ยุตฺตาติ เถรี, เถรีนํ อปทานานิ **เถรีปทานานิ**ฯ เตสุ พุทฺธาปทาเน ปเญฺจว อปทานานิ, ปเญฺจว สุตฺตนฺตาฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘ปเญฺจว อปทานานิ, ปญฺจ สุตฺตานิ ยสฺส จ;
อิทํ พุทฺธาปทานนฺติ, ปฐมํ อนุโลมโต’’ติฯ

ปเจฺจกพุทฺธาปทาเนปิ ปเญฺจว อปทานานิ, ปเญฺจว สุตฺตนฺตาฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘ปเญฺจว อปทานานิ, ปญฺจ สุตฺตานิ ยสฺส จ;
อิทํ ปเจฺจกพุทฺธาปทานนฺติ, ทุติยํ อนุโลมโต’’ติฯ

เถราปทาเนสุ ทสาธิกปญฺจสตาปทานานิ, วคฺคโต เอกปญฺญาส วคฺคาฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘ปญฺจสตทสปทานานิ, เอกปญฺญาส วคฺคโต;
อิทํ เถราปทานนฺติ, ตติยํ อนุโลมโต’’ติฯ

เถรีอปทาเนสุ จตฺตาลีสํ อปทานานิ, วคฺคโต จตุโร วคฺคาฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘จตฺตาลีสํปทานานิ, จตุวคฺคานิ ยสฺส จ;
อิทํ เถรีปทานนฺติ, จตุตฺถํ อนุโลมโต’’ติฯ

อปทานนฺติ เอตฺถ อปทาน-สโทฺท การณคหณอปคมนปฏิปาฏิอโกฺกสนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ เอส ‘‘ขตฺติยานํ อปทานํ, พฺราหฺมณานํ อปทาน’’นฺติอาทีสุ การเณ ทิสฺสติ, ขตฺติยานํ การณํ พฺราหฺมณานํ การณนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อุปาสกานํ อปทาน’’นฺติอาทีสุ คหเณ ทิสฺสติ, สํสุฏฺฐุ คหณนฺติ อโตฺถฯ ‘‘วาณิชานํ อปทานํ, สุทฺทานํ อปทาน’’นฺติอาทีสุ อปคมเน ทิสฺสติ, ตโต ตโต เตสํ อปคมนนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ปิณฺฑปาติโก ภิกฺขุ สปทานจารวเสน ปิณฺฑาย จรตี’’ติอาทีสุ ปฏิปาฏิยา ทิสฺสติ, ฆรปฏิปาฏิยา จรตีติ อโตฺถฯ ‘‘อปคตา อิเม สามญฺญา, อปคตา อิเม พฺรหฺมญฺญาติ อปทาเนตี’’ติอาทีสุ อโกฺกสเน ทิสฺสติ, อโกฺกสติ ปริภาสตีติ อโตฺถฯ อิธ ปน การเณ ทิสฺสติฯ ตสฺมา พุทฺธานํ อปทานานิ พุทฺธาปทานิ, พุทฺธการณานีติ อโตฺถฯ คงฺคา

วาลุกูปมานํ อเนเกสํ พุทฺธานํ ทานปารมิตาทิสมตฺตึสปารมิตา การณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ อธิการาทีสุ ยุตฺตอปทานานิ สุทฺธมานสา สุณาถาติ สมฺพนฺโธฯ

ตตฺถ **สุทฺธมานสา**ติ อรหตฺตมคฺคญาเณน ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ เขเปตฺวา ฐิตตฺตา สุทฺธมานสา ปริสุทฺธจิตฺตา สุทฺธหทยา ปญฺจสตา ขีณาสวา อิมสฺมึ ธมฺมสภาเย สนฺนิสินฺนา สุณาถ, โอหิตโสตา มนสิ กโรถาติ อโตฺถฯ

เอตฺถ ปน ''อปทานานี''ติ อวตฺวา ปเจฺจกพุทฺธาปทานเถราปทานเถรีอปทาเนสุ วิชฺชมาเนสุปิ ''อถ พุทฺธาปทานานี''ติ วจนํ ขนฺธยมกอายตนธาตุสจฺจสงฺขารอนุสยยมเกสุ วิชฺชมาเนสุปิ ปธานวเสน อาทิวเสน จ ''มูลยมก''นฺติ วจนํ วิย, เตรสสงฺฆาทิเสสเทฺวอนิยตตึสนิสฺสคฺคิเยสุ วิชฺชมาเนสุปิ ปธานวเสน อาทิวเสน จ ''ปาราชิกกโณฺฑ''ติ วจนํ วิย จ อิธาปิ ปธานวเสน อาทิวเสน จ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

''สมฺมาสมฺพุทฺธาปทานานี''ติ วตฺตเพฺพ ''วณฺณาคโม…เป…. ปญฺจวิธํ นิรุตฺต''นฺติ นิรุตฺตินเยน วา ''เตสุ วุทฺธิโลปาคมวิการวิปรีตาเทสา จา''ติ สุเตฺตน วา ตติยตฺถวาจกสฺส **สมฺมา**ตินิปาตปทสฺส, สยํสทฺทตฺถวาจกสฺส **ส**-นฺติอุปสคฺคปทสฺส จ โลปํ กตฺวา กิตนฺตวาจี พุทฺธสทฺทเมว คเหตฺวา คาถาพนฺธสุขตฺถํ ''พุทฺธาปทานานี''ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา สมฺมาสมฺพุทฺธาปทานานีติ อโตฺถฯ

อิติ วิสุทฺธชนวิลาสินิยา อปทาน-อฏฺฐกถาย

อพฺภนฺตรนิทานวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. พุทฺธอปทานวณฺณนา

อิทานิ อพฺภนฺตรนิทานานนฺตรํ อปทานฏฺฐกถํ กเถตุกาโม –

''สปทานํ อปทานํ, วิจิตฺรนยเทสนํ;
ยํ ขุทฺทกนิกายสฺมึ, สงฺคายึสุ มเหสโย;
ตสฺส ทานิ อนุปฺปโตฺต, อตฺถสํวณฺณนากฺกโม''ติฯ

ตตฺถ ยํ อปทานํ ตาว ''สกลํ พุทฺธวจนํ เอกวิมุตฺติรส''นฺติ วุตฺตตฺตา เอกรเส สงฺคหํ คจฺฉติ, ธมฺมวินยวเสน ทุวิธาสงฺคเห ธเมฺม สงฺคหํ คจฺฉติ, ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมพุทฺธวจเนสุ มชฺฌิมพุทฺธวจเน สงฺคหํ คจฺฉติ, วินยาภิธมฺมสุตฺตนฺตปิฏเกสุ สุตฺตนฺตปิฏเก สงฺคหํ คจฺฉติ, ทีฆนิกายมชฺฌิมสํยุตฺตองฺคุตฺตรขุทฺทกนิกาเยสุ ปญฺจสุ ขุทฺทกนิกาเย สงฺคหํ คจฺฉติ, สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ เวทลฺลนฺติ นวสุ สาสนเงฺคสุ คาถาย สงฺคหิตํฯ

''ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหึ, เทฺวสหสฺสานิ ภิกฺขุโต;
จตุราสีติสหสฺสานิ, เยเม ธมฺมา ปวตฺติโน''ติฯ –

เอวํ วุตฺตจตุราสีติสหสฺสธมฺมกฺขเนฺธสุ กติปยธมฺมกฺขนฺธสงฺคหิตํ โหตีติฯ

อิทานิ ตํ อปทานํ ทเสฺสโนฺต **“ตึสปารมิสมฺปุณฺณา, ธมฺมราชา อสงฺขิยา”**ติ อาหฯ ตตฺถ ทสปารมิตาว ปจฺฉิมมชฺฌิมุกฺกฏฺฐวเสน ทสปารมีทสอุปปารมีทสปรมตฺถปารมีนํ วเสน สมตฺตึสปารมีฯ ตาหิ สํสุฏฺฐุ ปุณฺณา สมฺปุณฺณา สมนฺนาคตา สมงฺคีภูตา อชฺฌาปนฺนา สํยุตฺตาติ **ตึสปารมิสมฺปุณฺณา**ฯ สกลโลกตฺตยวาสิเน สตฺตนิกาเย เมตฺตากรุณามุทิตาอุเปกฺขาสงฺขาตาหิ จตูหิ พฺรหฺมวิหารสมาปตฺตีหิ วา ผลสมาปตฺติวิหาเรน วา เอกจิตฺตภาเวน อตฺตโน จ กาเย รเญฺชนฺติ อลฺลียาเปนฺตีติ ราชาโน, ธเมฺมน ราชาโน **ธมฺมราชา,** อิตฺถมฺภูตา พุทฺธาฯ ทสสตํ สหสฺสํ ทสสหสฺสํ สตสหสฺสํ ทสสตสหสฺสํ โกฏิ ปโกฏิ โกฏิปฺปโกฏิ นหุตํ นินฺนหุตํ อโกฺขภิณิ พินฺทุ อพฺพุทํ นิรพฺพุทํ อหหํ อพพํ อฏฏํ โสคนฺธิกํ อุปฺปลํ กุมุทํ ปุณฺฑริกํ ปทุมํ กถานํ มหากถานํ อสเงฺขยฺยยานํ วเสน **อสงฺขิยา** สงฺขารหิตา ธมฺมราชาโน อตีตา วิคตา นิรุทฺธา อพฺภตฺถํ คตาติ อธิปฺปาโยฯ

๖. เตสุ อตีตพุเทฺธสุ กตาธิการญฺจ อตฺตนา โพธิสตฺตภูเตน จกฺกวตฺติรญฺญา หุตฺวา กตสมฺภารญฺจ อานนฺทเตฺถเรน ปุโฏฺฐ ภควา **“สโมฺพธึ พุทฺธเสฏฺฐาน”**นฺติอาทิมาหฯ โภ อานนฺท, มม อปทานํ สุโณหีติ อธิปฺปาโยฯ อานนฺท, อหํ ปุเพฺพ โพธิสมฺภารปูรณกาเล จกฺกวตฺติราชา หุตฺวา เสฏฺฐานํ ปสฏฺฐานํ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจานํ พุทฺธานํ สโมฺพธึ จตุสจฺจมคฺคญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วา สิรสา อภิวาทเยติ สมฺพโนฺธ ฯ **สสเงฺฆ** สาวกสงฺฆสหิเต **โลกนายเก** โลกเชเฏฺฐ พุเทฺธ ทสหิ องฺคุลีหิ อุโภหิ หตฺถปุเฏหิ **นมสฺสิตฺวา** วนฺทิตฺวา **สิรสา** สีเสน **อภิวาทเย** อาทเรน โถมนํ กตฺวา ปณามํ กโรมีติ อโตฺถฯ

๗. **ยาวตา พุทฺธเขเตฺตสู**ติ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ พุทฺธเขเตฺตสุ, **อากาสฏฺฐา** อากาสคตา, **ภูมฏฺฐา** ภูมิตลคตา, เวฬุริยาทโย สตฺต **รตนา อสงฺขิยา** สงฺขารหิตา, **ยาวตา** ยตฺตกา, **วิชฺชนฺติ**ฯ ตานิ สพฺพานิ **มนสา** จิเตฺตน **สมาหเร,** สํ สุฏฺฐุ จิเตฺตน อธิฏฺฐหิตฺวา อาหริสฺสามีติ อโตฺถ, มม ปาสาทสฺส สามนฺตา ราสึ กโรมีติ อโตฺถฯ

๘. **ตตฺถ รูปิยภูมิยนฺ**ติ ตสฺมึ อเนกภูมิมฺหิ ปาสาเท รูปิยมยํ รชตมยํ ภูมึ นิมฺมิตนฺติ อโตฺถฯ **อหํ รตนมยํ** สตฺตหิ รตเนหิ นิมฺมิตํ อเนกสตภูมิกํ **ปาสาทํ อุพฺพิทฺธํ** อุคฺคตํ **นภมุคฺคตํ** อากาเส โชตมานํ **มาปยินฺ**ติ อโตฺถฯ

๙. ตเมว ปาสาทํ วเณฺณโนฺต **“วิจิตฺตถมฺภ”**นฺตฺยาทิมาหฯ วิจิเตฺตหิ อเนเกหิ มสารคลฺลาทิวเณฺณหิ ถเมฺภหิ อุสฺสาปิตํ **สุกตํ** สุฏฺฐุ กตํ ลกฺขณยุตฺตํ อาโรหปริณาหวเสน สุฏฺฐุ **วิภตฺตํ** อเนกโกฏิสตคฺฆนโตรณนิมฺมิตตฺตา **มหารหํ**ฯ ปุนปิ กึ วิสิฏฺฐํ? **กนกมยสงฺฆาฏํ** สุวเณฺณหิ กตตุลาสงฺฆาฏวลเยหิ ยุตฺตํ, ตตฺถ อุสฺสาปิตโกเนฺตหิ จ ฉเตฺตหิ จ **มณฺฑิตํ** โสภิตํ ปาสาทนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๑๐. ปุนปิ ปาสาทเสฺสว โสภํ วเณฺณโนฺต **“ปฐมา เวฬุริยา ภูมี”**ตฺยาทิมาหฯ ตสฺส อเนกสตภูมิปาสาทสฺส **สุภา** อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา **อพฺภสมา** วลาหกปฏลสทิสา **วิมลา** นิมฺมลา เวฬุริยมณิมยา นีลวณฺณา **ปฐมา ภูมิ** อโหสีติ อโตฺถฯ ชลชนฬินปทุเมหิ **อากิณฺณา** สมงฺคีภูตา วราย อุตฺตมาย **กญฺจนภูมิยา** สุวณฺณภูมิยาว โสภตีติ อโตฺถฯ

๑๑. ตเสฺสว ปาสาทสฺส **กาจิ ภูมิ ปวาฬํสา** ปวาฬโกฏฺฐาสา **ปวาฬวณฺณา,** กาจิ ภูมิ **โลหิตกา** โลหิตวณฺณา, กาจิ ภูมิ **สุภา** มโนหรา **อินฺทโคปกวณฺณาภา** รสฺมิโย นิจฺฉรมานา, กาจิ ภูมิ ทส **ทิสา โอภาสตี**ติ อโตฺถฯ

๑๒. ตสฺมึเยว ปาสาเท **นิยฺยูหา** นิคฺคตปมุขสาลา จ **สุวิภตฺตา** สุฏฺฐุ วิภตฺตา โกฏฺฐาส โต วิสุํ วิสุํ กตา **สีหปญฺชรา** สีหทฺวารา จฯ **จตุโร เวทิกา**ติ จตูหิ เวทิกาวลเยหิ ชาลกวา เฏหิ จ **มโนรมา** มนอลฺลียนกา **คนฺธาเวฬา** คนฺธทามา จ โอลมฺพนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๓. ตสฺมึเยว ปาสาเท **สตฺตรตนภูสิตา** สตฺตรตเนหิ โสภิตา กูฏาคาราฯ กึ ภูตา? **นีลา** นีลวณฺณา, **ปีตา** ปีตวณฺณา สุวณฺณวณฺณา, **โลหิตกา** โลหิตกวณฺณา รตฺตวณฺณา, **โอทาตา** โอทาตวณฺณา เสตวณฺณา, **สุทฺธกาฬกา** อมิสฺสกาฬวณฺณา, **กูฏาคารวรูเปตา** กูฏาคา รวเรหิ กณฺณิกกูฏาคารวเรหิ อุเปโต สมนฺนาคโต โส ปาสาโทติ อโตฺถฯ

๑๔. ตสฺมึเยว ปาสาเท **โอโลกมยา** อุทฺธมฺมุขา **ปทุมา** สุปฺปุปฺผิตา ปทุมา โสภนฺติ, สีห พฺยคฺฆาทีหิ วาฬมิคคเณหิ จ หํสโกญฺจมยูราทิปกฺขิสมูเหหิ จ **โสภิโต** โส ปาสาโทติ อ โตฺถฯ อติอุโฬฺจ หุตฺวา นภมฺคฺคตตฺตา นกฺขตฺตตารกาหิ อากิโณฺณ **จนฺทสูเรหิ** จนฺทสุริยรูเปหิ จ **มณฺฑิโต** โส ปาสาโทติ อโตฺถฯ

๑๕. โส เอว จกฺกวตฺติสฺส ปาสาโท **เหมชาเลน** สุวณฺณชาเลน **สญฺฉนฺนา, โสณฺ ณกิงฺกณิกายุโต** สุวณฺณกิงฺกณิกชาเลหิ ยุโต สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **มโนรมา** มนลฺลีย นกา **โสณฺณมาลา** สุวณฺณปุปฺผปนฺติโย **วาตเวเคน** วาตปฺปหาเรน **กูชนฺติ** สทฺทํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๖. **มเญฺชฏฺฐกํ** มญฺชิฏฺฐวณฺณํ, **โลหิตกํ** โลหิตวณฺณํ, **ปีตกํ** ปีตวณฺณํ, **หริปิญฺชรํ** ช โมฺพนทสุวณฺณวณฺณํ ปญฺชรวณฺณญฺจ ธชํ **นานารงฺคหิ** อเนเกหิ วเณฺณหิ, **สมุปีตํ** รญฺชิตํ ธชํ, **อุสฺสิตํ** ตสฺมึ ปาสาเท อุสฺสาปิตํฯ **ธชมาลินี**ติ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตํ, ธชมาลายุโตฺต โส ปาสาโทติ อโตฺถฯ

๑๗. ตสฺมึ ปาสาเท อตฺถรณาทโย วเณฺณโนฺต “**น นํ พหู**”ตฺยาทิมาหฯ ตตฺถ นํ ปา สาทํ พหูหิ อวิชฺชมานํ นาม นตฺถีติ อโตฺถ, **นานาสยนวิจิตฺตา** อเนเกหิ อตฺถรเณหิ วิจิตฺตา โสภิตา มญฺจปีฐาทิสยนา **อเนกสตา** อเนกสตสงฺขฺยา, กึ ภูตา? **ผลิกา** ผลิกมณิมยา ผลิ กาหิ กตา, **รชตามยา** รชเตหิ กตา, **มณิมยา** นีลมณีหิ กตา, **โลหิตงฺคา** รตฺตชาติมณีหิ กตา, **มสารคลฺลมยา** กพรวณฺณมณีหิ กตา, **สเณฺหกาสิกสนฺถตา** สเณฺหหิ สุขุเมหิ กาสิกว เตฺถหิ อตฺถตาฯ

๑๘. **ปาวุรา**ติ ปาวุรณาฯ กีทิสา? **กมฺพลา** โลมสุเตฺตหิ กตา, **ทุกูลา** ทุกูลปเฏหิ กตา, **จีนา** จีนปเฏหิ กตา, **ปตฺตุณฺณา** ปตฺตุณฺณเทเส ชาตปเฏหิ กตา, **ปณฺฑุ** ปณฺฑุวณฺณา, **วิ จิตฺตตฺถรณํ** อเนเกหิ อตฺถรเณหิ ปาวุรเณหิ จ วิจิตฺตํ, **สพฺพํ** สยนํ, **มนสา** จิเตฺตน, **อหํ ปญฺญเปสิ**นฺติ อโตฺถฯ

๑๙. ตเทว ปาสาทํ วเณฺณโนฺต “**ตาสุ ตาเสฺวว ภูมีสู**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **รตนกูฏ ลงฺกต**นฺติ รตนมยกูเฏหิ รตนกณฺณิกาหิ อลงฺกตํ โสภิตนฺติ อโตฺถฯ **มณิเวโรจนา อุกฺกา**ติ เวโรจนมณีหิ รตฺตมณีหิ กตา, **อุกฺกา** ทณฺฑปทีปาฯ **ธารยนฺตา สุติฏฺฐเร**ติ อากาเส สุฏฺฐุ ธารยนฺตา คณฺหนฺตา อเนกสตชนา สุฏฺฐุ ติฏฺฐนฺตีติ อโตฺถฯ

๒๐. ปุน ตเทว ปาสาทํ วเณฺณโนฺต “**โสภนฺติ เอสิกาถมฺภา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอสิ กาถมฺภา** นาม นครทฺวาเร โสภนตฺถาย นิขาตา ถมฺภา, **สุภา** อิฏฺฐา, **กญฺจนโตรณา** สุว

ณฺณมยา, **ชโมฺพนทา** ชโมฺพนทสุวณฺณมยา จ, **สารมยา** ขทิรรุกฺขสารมยา จ **รชตมยา** จ โตรณา โสภนฺติ, เอสิกา จ โตรณา จ ตํ ปาสาทํ โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๒๑. ตสฺมึ ปาสาเท **สุวิภตฺตา อเนกา สนฺธี** กวาเฏหิ จ อคฺคเฬหิ จ **จิตฺติตา** โสภิตา สนฺธิปริเกฺขปา โสภยนฺตีติ อโตฺถ, **อุภโต**ติ ตสฺส ปาสาทสฺส อุโภสุ ปเสฺสสุ, **ปุณฺณฆฏา** อเนเกหิ ปทุเมหิ อเนเกหิ จ อุปฺปเลหิ, **สํยุตา** ปุณฺณา ตํ ปาสาทํ โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๒๒-๒๓. เอวํ ปาสาทสฺส โสภํ วเณฺณตฺวา รตนมยํ ปาสาทญฺจ สกฺการสมฺมานญฺจ ปกาเสโนฺต **"อตีเต สพฺพพุเทฺธ จา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อตีเต**ติ อติกฺกเนฺต วิคเต กาเล ชาเต ภูเต, **สสเงฺฆ** สาวกสมูหสหิเต, **สเพฺพ โลกนายเก** พุเทฺธ สภาเวน ปกติวเณฺณน **รูเปน** สณฺฐาเนน จ, **สสาวเก** สาวกสหิเต, **พุเทฺธ นิมฺมินิตฺวา** เยน ทฺวาเรน ปาสาโท ปวิสิตโพฺพ โหติ , **เตน ทฺวาเรน ปวิสิตฺวา สสาวกา สเพฺพ พุทฺธา สพฺพโสณฺณมเย** สกลสุวณฺณมเย, **ปีเฐ นิสินฺนา อริยมณฺฑลา** อริยสมูหา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ

๒๔-๒๕. **เอตรหิ** วตฺตมาเน กาเล **อนุตฺตรา** อุตฺตรวิรหิตา **เย** จ **พุทฺธา อตฺถิ** สํวิชฺชนฺติ, เต จ **ปเจฺจกพุเทฺธ อเนกสเต สยมฺภู** สยเมว ภูเต อญฺญาจริยรหิเต, **อปราชิเต** ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารมจฺจุเทวปุตฺตมาเรหิ อปราชิเต, ชยมาปเนฺน สนฺตเปฺปสินฺติ อโตฺถฯ **ภวนํ** มยฺหํ ปาสาทํ อตีตกาเล จ วตฺตมานกาเล จ, **สเพฺพ พุทฺธา สมารุหุํ** สํ สุฏฺฐุ อารุหึสูติ อโตฺถฯ

๒๖. **เย ทิพฺพา** ทิวิ ภวา ทิพฺพา เทวโลเก ชาตา, **เย** จ **พหู กปฺปรุกฺขา อตฺถิฯ เย จ มานุสา** มนุเสฺส ชาตา เย จ พหู กปฺปรุกฺขา อตฺถิ, ตโต **สพฺพํ ทุสฺสํ สมาหนฺตฺวา** สํ สุฏฺฐุ อาหริตฺวา เตจีวรานิ กาเรตฺวา เต ปเจฺจกพุเทฺธ ติจีวเรหิ **อจฺฉาเทมี**ติ สมฺพโนฺธฯ

๒๗. เอวํ ติจีวเรหิ อจฺฉาเทตฺวา ปารุปาเปตฺวา เตสํ นิสินฺนานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ **สมฺปนฺนํ** มธุรํ **ขชฺชํ** ขาทิตพฺพํ ปูวาทิ กิญฺจิ, มธุรํ **โภชฺชํ** ภุญฺชิตพฺพํ อาหารญฺจ, มธุรํ **สายนียํ** เลหนียญฺจ, **สมฺปนฺนํ** มธุรํ ปิวิตพฺพํ อฏฺฐปานญฺจ, **โภชนํ** ภุญฺชิตพฺพํ อาหารญฺจ, **สุเภ** สุนฺทเร **มณิมเย** เสลมเย **ปเตฺต สํ** สุฏฺฐุ **ปูเรตฺวา อทาสึ** ปฏิคฺคหาเปสินฺติ อโตฺถฯ

๒๘. **สเพฺพ เต อริยมณฺฑลา** สเพฺพ เต อริยสมูหา, **ทิพฺพจกฺขุ สมา หุตฺวา มฏฺฐา**ติ ทิพฺพจกฺขุสมงฺคิโน หุตฺวา มฏฺฐา กิเลเสหิ รหิตตฺตา สิลิฏฺฐา โสภมานา **จีวรสํยุตา** ติจีวเรหิ สมงฺคีภูตา มธุรสกฺขราหิ จ เตเลน จ มธุผาณิเตหิ จ **ปรมเนฺนน** อุตฺตเมน อเนฺนน จ มยา **ตปฺปิตา** อปฺปิตา ปริปูริตา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ

๒๙. เต เอวํ สนฺตปฺปิตา อริยมณฺฑลา **รตนคพฺภํ** สตฺตหิ รตเนหิ นิมฺมิตคพฺภํ เคหํ, **ปวิสิตฺวา คุหาสยา** คุหายํ สยมานา, **เกสรีว** เกสรสีหา อิว, **มหารหมฺหิ สยเน** อนเคฺฆ มเญฺจ, **สีหเสยฺยมกปฺปยุํ** ยถา สีโห มิคราชา ทกฺขิณปเสฺสน สยโนฺต ปาเท ปาทํ อจฺจาธาย ทกฺขิณหตฺถํ สีสูปธานํ กตฺวา วามหตฺถํ อุชุกํ ฐเปตฺวา วาลธึ อนฺตรสตฺถิยํ กตฺวา นิจฺจโล สยติ, เอวํ เสยฺยํ กปฺปยุํ กรึสูติ อโตฺถฯ

๓๐. เต เอวํ สีหเสยฺยํ กเปฺปตฺวา **สมฺปชานา** สติสมฺปชญฺญสมฺปนฺนาฯ **สมุฏฺฐาย** สํ สุฏฺฐุ อุฏฺฐหิตฺวา **สยเน ปลฺลงฺกมาภุชุํ** อูรุพทฺธาสนํ กรึสูติ อโตฺถฯ

๓๑. **โคจรํ สพฺพพุทฺธานนฺ**ติ สเพฺพสํ อตีตานาคตานํ พุทฺธานํ โคจรํ อารมฺมณภูตํ **ฌานรติสมปฺปิตา** ฌานรติยา สํ สุฏฺฐุ อปฺปิตา สมงฺคีภูตา อเหสุนฺติ อโตฺถ, **อเญฺญ ธมฺมานิ เทเสนฺตี**ติ เตสุ ปเจฺจกพุเทฺธสุ อเญฺญ เอกเจฺจ ธเมฺม เทเสนฺติ, **อเญฺญ** เอกเจฺจ **อิทฺธิยา** ปฐมาทิชฺฌานกีฬาย **กีฬนฺติ** รมนฺติฯ

๓๒. **อเญฺญ** เอกเจฺจ **อภิญฺญา** ปญฺจ อภิญฺญาโย **วสิภาวิตา** วสีกริํสุ, ปญฺจสุ อภิ ญฺญาสุ อาวชฺชนสมาปชฺชนวุฏฺฐานอธิฏฺฐานปจฺจเวกฺขณสงฺขาตาหิ ปญฺจวสิตาหิ วสีภาวํ อิตา คตา ปตฺตา อภิญฺญาโย , **อเปฺปนฺติ** สมาปชฺชนฺติฯ **อเญฺญ** เอกเจฺจ **อเนกสหสฺสิโย วิกุพฺพนานิ** เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหตีติ เอวมาทีนิ อิทฺธิวิกุพฺพนา นิ **วิกุพฺพนฺติ** กโรนฺตีติ อโตฺถฯ

๓๓. **พุทฺธาปิ พุเทฺธ**ติ เอวํ สนฺนิปติเตสุ ปเจฺจกพุเทฺธสุ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส **วิสยํ** อารมฺมณภูตํ ปญฺหํ พุทฺธา พุเทฺธ **ปุจฺฉนฺตี**ติ อโตฺถฯ เต พุทฺธา อตฺถคมฺภีรตาย **คมฺภีรํ นิปุณํ** สุขุมํ, **ฐานํ** การณํ, **ปญฺญาย วินิพุชฺฌเร** วิเสเสน นิรวเสสโต พุชฺฌนฺติฯ

๓๔. ตทา มม ปาสาเท สนฺนิปติตา **สาวกาปิ พุเทฺธ** ปญฺหํ **ปุจฺฉนฺติ, พุทฺธา สาวเก** สิเสฺส ปญฺหํ **ปุจฺฉนฺติ, เต** พุทฺธา จ สาวกา จ **อญฺญมญฺญํ** ปญฺหํ **ปุจฺฉิตฺวา** อญฺญมญฺญํ **พฺยากโรนฺติ** วิสฺสเชฺชนฺติฯ

๓๕. ปุน เต สเพฺพ เอกโต ทเสฺสโนฺต **“พุทฺธา ปเจฺจกพุทฺธา จา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พุทฺธา** สมฺมาสมฺพุทฺธา, **ปเจฺจกพุทฺธา** จ **สาวกา** จ สิสฺสา **ปริจารกา** นิสฺสิตกา เอเต สเพฺพ, **สกาย** สกาย **รติยา** รมมานา สลฺลีนา มม **ปาสาเท อภิรมนฺตี**ติ อโตฺถฯ

๓๖. เอวํ ตสฺมิํ เวชยนฺตปาสาเท ปเจฺจกพุทฺธานํ อาจารสมฺปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตโน อานุภาวํ ทเสฺสโนฺต โส ติโลกวิชโย จกฺกวตฺติราชา **“ฉตฺตา ติฏฺฐนฺตุ รตนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **รตนา** สตฺตรตนมยา, **ฉตฺตา กญฺจนาเวฬปนฺติกา** สุวณฺณชาเลหิ โอลมฺพิตา **ติฏฺฐนฺตุฯ มุตฺตาชาลปริกฺขิตฺตา** มุตฺตาชาเลหิ ปริวาริตา, **สเพฺพ** ฉตฺตา มม **มตฺถเก** มุทฺธนิ, **ธาเรนฺตู**ติ จินฺติตมเตฺตเยว ฉตฺตา ปาตุภูตา โหนฺตีติ อโตฺถฯ

๓๗. **โสณฺณตารกจิตฺติตา** สุวณฺณตารกาหิ ททฺทลฺลมานา **เจลวิตานา ภวนฺตุ** นิพฺพตฺตนฺตุ ฯ **วิจิตฺตา** อเนกวณฺณา, **มลฺยวิตตา** ปุปฺผปตฺถฏา, **สเพฺพ** อเนกวิตานา, **มตฺถเก** นิสีทนฏฺฐานสฺส อุปริภาเค **ธาเรนฺตู**ติ อโตฺถฯ

๓๘-๔๐. **มลฺยทาเมหิ** อเนกสุคนฺธปุปฺผทาเมหิ **วิตตา** ปริกิณฺณา, **คนฺธทาเมหิ** จนฺทนกุงฺกุมตคราทิสุคนฺธทาเมหิ, **โสภิตา** โปกฺขรณีติ สมฺพโนฺธ ฯ **ทุสฺสทาเมหิ** ปตฺตุณฺณจีนาทิอเนคฺฆทุสฺสทาเมหิ, **ปริกิณฺณา** สตฺตรตนทาเมหิ ภูสิตา อลงฺกตา โปกฺขรณี, **ปุปฺผาภิกิณฺณา** จมฺปกสฬลโสคนฺธิกาทิสุคนฺธปุเปฺผหิ **อภิกิณฺณา** สุฏฺฐุ วิจิตฺตา โสภิตาฯ ปุนรปิ กิํ ภูตา โปกฺขรณี? สุรภิคนฺธสุคเนฺธหิ ภูสิตา วาสิตาฯ สมนฺตโต **คนฺธปญฺจงฺคุลลงฺกตา** ปญฺจหิ องฺคุเลหิ ลิมฺปิตคเนฺธหิ อลงฺกตา, **เหมจฺฉทนฉาทิตา** สุวณฺณฉทเนหิ สุวณฺณวิตาเนหิ ฉาทิตา, ปาสาทสฺส **จาตุทฺทิสา** โปกฺขรณิโย ปทุเมหิ จ อุปฺปเลหิ จ สุฏฺฐุ สนฺถตา ปตฺถฏา สุวณฺณรูเป สุวณฺณวณฺณา, **ขายนฺตุ, ปทุมเรณุรชุคฺคตา** ปทุมเรณูหิ ธูลีหิ จ อากิณฺณา โปกฺขรณิโย โสภนฺตูติ อโตฺถฯ

๔๑. มม เวชยนฺต**ปาสาทสฺส สมนฺตโต ปาทปา** จมฺปกาทโย รุกฺขา **สเพฺพ ปุปฺผนฺตุ** เอเต ปุปฺผรุกฺขาฯ **สยเมว ปุปฺผา มุญฺจิตฺวา** วิคฬิตฺวา **คนฺตฺวา ภวนํ โอกิรุํ,** โอกิณฺณา ปาสาทสฺส อุปริ กโรนฺตูติ อโตฺถฯ

๔๒. **ตตฺถ** ตสฺมิํ มม เวชยนฺตปาสาเท **สิขิโน** มยูรา **นจฺจนฺตู, ทิพฺพหํสา** เทวตาหํสา, **ปกูชเร** สทฺทํ กโรนฺตุ, **กรวีกา จ** มธุรสทฺทา โกกิลา **คายนฺตุ** คีตวากฺยํ กโรนฺตุ, อปเร อนฺตตา จ **ทิชสงฺฆา** ปกฺขิโน สมูหา ปาสาทสฺส **สมนฺตโต** มธุรรวํ รวนฺตูติ อโตฺถฯ

๔๓. **ปาสาทสฺส สมนฺตโก สพฺพา** อาตตวิตตาทโย **เภริโย วชฺชนฺตุ** หญฺญนฺตุ, **สพฺพา ตา** อเนกตนฺติโย **วีณา รสนฺตุ** สทฺทํ กโรนฺตุ, **สพฺพา** อเนกปฺปการา **สงฺคีติโย** ปาสาทสฺส สมนฺตโต **วตฺตนฺตุ** ปวตฺตนฺตุ คายนฺตูติ อโตฺถฯ

๔๔-๕. **ยาวตา** ยตฺตเก ฐาเน **พุทฺธเขตฺตมฺหิ** ทสสหสฺสิจกฺกวาเฬ **ตโต ปเร จกฺกวาเฬ, โชติสมฺปนฺนา** ปภาสมฺปนฺนา **อจฺฉินฺนา มหนฺตา** สมนฺตโต **รตนามยา** สตฺตหิ รตเนหิ กตา ขจิตา **โสณฺณปลฺลงฺกา** สุวณฺณปลฺลงฺกา **ติฏฺฐนฺตุ,** ปาสาทสฺส สมนฺตโต **ทีปรุกฺขา** ปทีปธารณา เตลรุกฺขา **ชลนฺตุ** , ปทีเปหิ ปชฺชลนฺตุ, **ทสสหสฺสิปรมฺปรา** ทสสหสฺสีนํ ปรมฺปรา ทสสหสฺสิโย **เอกปโชฺชตา** เอกปทีปา วิย **ภวนฺตุ** อุโชฺชตนฺตูติ อโตฺถฯ

๔๖. นจฺจคีเตสุ เฉกา **คณิกา** นจฺจิตฺถิโย จ **ลาสิกา** มุเขน สทฺทการิกา จ **ปาสาทสฺส สมนฺตโต นจฺจนฺตุ, อจฺฉราคณา** เทวิตฺถิสมูหา นจฺจนฺตุ, **นานารงฺคา** อเนกวณฺณา นานารงฺคมณฺฑลา ปาสาทสฺส สมนฺตโต นจฺจนฺตุ, **ปทิสฺสนฺตุ** ปากฏา โหนฺตูติ อโตฺถฯ

๔๗. ตทา อหํ ติโลกวิชโย นาม จกฺกวตฺติราชา หุตฺวา สกลจกฺกวาเฬ **ทุมเคฺค** รุกฺขเคฺค **ปพฺพตเคฺค** หิมวนฺตจกฺกวาฬปพฺพตาทีนํ อเคฺค สิเนรุปพฺพตมุทฺธนิ จ สพฺพฏฺฐาเนสุ **วิจิตฺตํ** อเนกวณฺณวิจิตฺตํ **ปญฺจวณฺณิกํ** นีลปีตาทิปญฺจวณฺณํ **สพฺพํ ธชํ อุสฺสาเปมีติ** อโตฺถฯ

๔๘. **นรา** โลกนฺตรา นรา จ นาคโลกโต **นาคา จ** เทวโลกโต **คนฺธพฺพา** จ **เทวา** จ **สเพฺพ อุเปนฺตุ** อุปคจฺฉนฺตุ, **เต** นราทโย **นมสฺสนฺตา** มม นมกฺการํ กโรนฺตา **ปญฺชลิกา** กตหตฺถปุฏา มม เวชยนฺตํ **ปาสาทํ ปริวารยุ**นฺติ อโตฺถฯ

๔๙. เอวํ โส ติโลกวิชโย จกฺกวตฺติราชา ปาสาทสฺส จ อตฺตโน จ อานุภาวํ วเณฺณตฺวา อิทานิ อตฺตนา สมฺปตฺติกตปุญฺญผลํ สมาทเปโนฺต **“ยํ กิญฺจิ กุสลํ กมฺม”**นฺติอาทิมาหฯ **ยํ กิญฺจิ กุสลกมฺม**สงฺขาตํ **กิริยํ กตฺตพฺพํ** อตฺถิ, ตํ สพฺพํ **มม** มยา **กาเยน** วา **วาจาย** วา **มนสา** วา ตีหิ ทฺวาเรหิ **กตํ ติทเส สุกตํ** สุฏฺฐุ กตํ, ตาวติํสภวเน อุปฺปชฺชนารหํ กตนฺติ อโตฺถฯ

๕๐. ปุน สมาทเปโนฺต **“เย สตฺตา สญฺญิโน”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เย สตฺตา** มนุสฺสา วา เทวา วา พฺรหฺมาโน วา **สญฺญิโน** สญฺญาสหิตา **อตฺถิ, เย จ สตฺตา อสญฺญิโน** สญฺญารหิตา อสญฺญา สตฺตา สนฺติ, **เต สเพฺพ** สตฺตา **มยฺหํ** มยา **กตํ ปุญฺญผลํ, ภาคี ภวนฺตุ** ปุญฺญวนฺตา โหนฺตูติ อโตฺถฯ

๕๑. ปุนปิ สมาทเปโนฺต โพธิสโตฺต **“เยสํ กต”**นฺติอาทิมาหฯ มยา **กตํ** ปุญฺญํ เยหิ นรนาคคนฺธพฺพเทเวหิ **สุวิทิตํ** ญาตํ, เตสํ **มยา ทินฺนํ ปุญฺญผลํ,** ตสฺมิํ มยา กเต ปุเญฺญ ทินฺ

นภาวํ **เย** นราทโย **น ชานนฺติ, เทวา คนฺตฺวา** เตสํ ตํ **นิเวทยุํ** อาโรจยุนฺติ อโตฺถฯ

๕๒. **สพฺพโลกมฺหิ เย สตฺตา** อาหารนิสฺสิตา **ชีวนฺติ,** เต สเพฺพ สตฺตา **มนุญฺญํ โภชนํ สพฺพํ มม เจตสา** มม จิเตฺตน **ลภนฺตุ,** มม ปุญฺญิทฺธิยา ลภนฺตูติ อโตฺถฯ

๕๓. **มนสา** ปสเนฺนน จิเตฺตน ยํ **ทานํ มยา ทินฺนํ** ตสฺมิํ ทาเน จิเตฺตน **ปสาทํ อาวหิํ** อุปฺปาเทสิํฯ **สพฺพสมฺพุทฺธา** จ **ปเจฺจกา** ปจฺเจกพุทฺธา ปฏิเอกฺกา **ชินสาวกา** จ มยา จกฺกวตฺติรญฺญา **ปูชิตา**ฯ

๕๔. **สุกเตน เตน กเมฺมน** สทฺทหิตฺวา กเตน กุสลกเมฺมน, **เจตนาปณิธีหิ จ** จิเตฺตน กตปตฺถนาหิ จ, **มานุสํ เทหํ** มนุสฺสสรีรํ, **ชหิตฺวา** ฉเฑฺฑตฺวา, **อหํ ตาวติํสํ** เทวโลกํ **อคจฺฉิํ** อคมาสิํ, สุตฺตปฺปพุโทฺธ วิย ตตฺถ อุปฺปชฺชินฺติ อโตฺถฯ

๕๕. ตโต ติโลกวิชโย จกฺกวตฺติราชา กาลงฺกโต, ตโต ปฏฺฐาย อาคเต **ทุเว ภเว** เทฺวชาติโย **ปชานามิ เทวเตฺต** เทวตฺตภาเว **มานุเส** มนุสฺสตฺตภาเว จ, ตโต ชาติทฺวยโต **อญฺญํ คติํ** อญฺญํ อุปฺปตฺติํ **น ชานามิ** น ปสฺสามิ, **มนสา** จิเตฺตน **ปตฺถนาผลํ** ปตฺถิตปตฺถนาผลนฺติ อโตฺถฯ

๕๖. **เทวานํ อธิโก โหมี**ติ ยทิ เทเวสุ ชาโต, อายุวณฺณพลเตเชหิ เทวานํ อธิโก เชโฎฺฐ เสโฎฺฐ อโหสินฺติ อโตฺถฯ ยทิ มนุเสฺสสุ ชาโต, **มนุชาธิโป** มนุสฺสานํ อธิปติ อิสฺสโร ***ภวามิ,*** ตถา ราชภูโต อภิรูเปน รูปสมฺปตฺติยา จ ลกฺขเณน อาโรหปริณาหาทิลกฺขเณน จ **สมฺปโนฺน** สมฺปุโณฺณ อุปฺปนฺนุปฺปนฺน***ภเว*** **ปญฺญาย** ปรมตฺถชานนปญฺญาย **อสโม** สมรหิโต, มยา สทิโส โกจิ นตฺถีติ อโตฺถฯ

๕๗. มยา กตปุญฺญสมฺภาเรน ปุญฺญผเลน อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว **เสฎฺฐํ** ปสฎฺฐํ มธุรํ **วิวิธํ** อเนกปฺปการํ **โภชนญฺจ อนปฺปกํ** พหุสตฺต**รตนญฺจ วิวิธานิ,** อเนกปฺปการานิ ปตฺตุณฺณโกเสยฺยาทิ**วตฺถานิ** จ **นภา** อากาสโต **มํ** มม สนฺติกํ **ขิปฺปํ** สีฆํ **อุเปนฺติ** อุปคจฺฉนฺติฯ

๕๘-๖๖. **ปถพฺยา** ปถวิยา **ปพฺพเต** จ **อากาเส** จ **อุทเก** จ **วเน** จ **ยํ ยํ** ยตฺถ ยตฺถ **หตฺถํ ปสาเรมิ** นิกฺขิปามิ, ตโต ตโต **ทิพฺพา** ***ภกฺขา*** ทิพฺพา อาหารา **มํ** มม สนฺติกํ **อุเปนฺติ** อุปคจฺฉนฺติ, ปาตุภวนฺตีติ อโตฺถฯ ตถา ยถากฺกมํ **สเพฺพ รตนา**ฯ **สเพฺพ** จนฺทนาทโย **คนฺธา**ฯ สเพฺพ **ยานา** วาหนาฯ **สเพฺพ** จมฺปกนาคปุนฺนาคาทโย **มาลา** ปุปฺผาฯ สเพฺพ **อลงฺการา** อาภรณาฯ **สพฺพา** ทิพฺพกญฺญาฯ สเพฺพ **มธุสกฺขรา**ฯ **สเพฺพ** ปูปาทโย **ขชฺชา** ขาทิตพฺพา **มํ** มม สนฺติกํ **อุเปนฺติ** อุปคจฺฉนฺติฯ

๖๗-๖๘. **สโมฺพธิวรปตฺติยา**ติ อุตฺตมจตุมคฺคญาณปตฺติยา ปาปุณนตฺถายฯ มยา ยํ อุตฺตมทานํ กตํ ปูริตํ, เตน อุตฺตมทาเนน เสลสงฺขาตํ **ปพฺพตํ** สกลํ เอกนินฺนาทํ กโรเนฺต **พหลํ คิรํ** ปุถุลํ โฆสํ **คเชฺชโนฺต, สเทวกํ** โลกํ สกลํ มนุสฺสเทวโลกํ **หาสยโนฺต** โสมนสฺสปฺปตฺตํ กโรโนฺต **โลเก** สกลโลกตฺตเย วิวฎฺฎจฺฉโท **พุโทฺธ อหํ** ***ภวามี***ติ อโตฺถฯ

๖๙. **ทิสา ทสวิธา โลเก**ติ จกฺกวาฬโลเก ทสวิธา ทสโกฎฺฐาสา ทิสา โหนฺติ, ตตฺถ โกฎฺฐาเส **ยายโต** ยายนฺตสฺส คจฺฉนฺตสฺส **อนฺตกํ นตฺถี**ติ อโตฺถ, จกฺกวตฺติกาเล **ตสฺมิํ** มยา คตคตฎฺฐาเน ทิสาภาเค วา **พุทฺธเขตฺตา** พุทฺธวิสยา **อสงฺขิยา** สงฺขารหิตาฯ

๗๐. **ปภา ปกิตฺติตา**ติ ตทา จกฺกวตฺติราชกาเล **มยฺหํ** ปภา จกฺกรตนมณิรตนาทีนํ ปภา อาโลกา **ยมกา** ยุคฬยุคฬา หุตฺวา **รํสิวาหนา** รํสึ มุญฺจมานา ปกิตฺติตา ปากฏา, **เอตฺถนฺตเร** ทสสหสฺสิจกฺกวาฬนฺตเร **รํสิชาลํ** รํสิสมูหํ, **อาโลโก วิปุโล** พหุตโร **ภเว** อโหสีติ อโตฺถฯ

๗๑. **เอตฺตเก โลกธาตุมฺหี**ติ ทสสหสฺสิจกฺกวาเฬสุ **สเพฺพ ชนา มํ ปสฺสนฺตุ** ทกฺขนฺตูติ อโตฺถฯ **สเพฺพ** เทวา **ยาว พฺรหฺมนิเวสนา** ยาว พฺรหฺมโลกา **มํ อนุวตฺตนฺตุ** อนุกูลา ภวนฺตุฯ

๗๒. **วิสิฏฺฐมธุนาเทนา**ติ วิสเฏฺฐน มธุเรน นาเทน, **อมตเภริมาหนินฺ**ติ อมตเภรึ เทวทุนฺทุภึ ปหรึ, **เอตฺถนฺตเร** เอตสฺมึ ทสสหสฺสิจกฺกวาฬพฺภนฺตเร **สเพฺพ ชนา** มน **มธุรํ คิรํ** สทฺทํ **สุณนฺตุ** มนสิ กโรนฺตุฯ

๗๓. **ธมฺมเมเฆน วสฺสเนฺต** ธมฺมเทสนามเยน นาเทน ตโพฺพหารปรมตฺถคมฺภีรมธุรสุขุมตฺถวเสฺส วสฺสเนฺต วสฺสมาเน สมฺมาสมฺพุทฺธานุภาเวน **สเพฺพ** ภิกฺขุภิกฺขุนีอาทโย **อนาสวา** นิกฺกิเลสา **โหนฺตุ** ภวนฺตุฯ **เยตฺถ ปจฺฉิมกา สตฺตา**ติ เอตฺถ เอเตสุ ราสิภูเตสุ จตูสุ ปริสสเตฺตสุ เย สตฺตา ปจฺฉิมกา คุณวเสน เหฏฺฐิมกา, **เต** สเพฺพ **โสตาปนฺนา ภวนฺตู**ติ อธิปฺปาโยฯ

๗๔. ตทา ติโลกวิชยจกฺกวตฺติราชกาเล **ทาตพฺพกํ** ทาตพฺพยุตฺตกํ, **ทานํ** กตฺวา, **อเสสโต** นิเสฺสเสน, **สีลํ** สีลปารมึ, **ปูเรตฺวา เนกฺขมฺม** เนกฺขมฺมปารมิตาย, **ปารมึ** โกฏึ ปตฺวา, **อุตฺตมํ สโมฺพธึ** จตุมคฺคญาณํ, **ปโตฺต** ภวามิ ภเวยฺยํฯ

๗๕. **ปณฺฑิเต** ปญฺญวเนฺต เมธาวิโน **ปริปุจฺฉิตฺวา** ‘‘กึ, ภเนฺต, กตฺตพฺพํ? กึ น กตฺตพฺพํ? กึ กุสลํ? กึ อกุสลํ? กึ กตฺวา สคฺคโมกฺขทฺวยสฺส ภาคี โหตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา, เอวํ ปญฺญาปารมึ ปูเรตฺวาติ อโตฺถฯ **กตฺวา วีริยมุตฺตมนฺ**ติ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ ฐานนิสชฺชาทีสุ อวิจฺฉินฺนํ วีริยํ กตฺวา, วีริยปารมึ ปูเรตฺวาติ อโตฺถฯ สกลวิรุทฺธชเนหิ กตอนาทราธิวาสนา**ขนฺติยา ปารมึ** โกฏึ **คนฺตฺวา** ขนฺติปารมึ ปูเรตฺวา **อุตฺตมํ สโมฺพธึ** อุตฺตมํ สมฺพุทฺธตฺตํ **ปโตฺต** ภวามิ ภเวยฺยํฯ

๗๖. **กตฺวา ทฬฺหมธิฏฺฐานนฺ**ติ ‘‘มม สรีรชีวิเตสุ วินสฺสเนฺตสุปิ ปุญฺญกมฺมโต น วิรมิสฺสามี’’ติ อจลวเสน ทฬฺหํ อธิฏฺฐานปารมึ กตฺวา ‘‘สีเส ฉิชฺชมาเนปิ มุสาวาทํ น กเถสฺสามี’’ติ สจฺจปารมิตาย โกฏึ **ปูริย** ปูเรตฺวา ‘‘สเพฺพ สตฺตา สุขี อเวรา’’ติอาทินา เมตฺตาปารมิตาย โกฏึ ปตฺวา **อุตฺตมํ สโมฺพธึ ปโตฺต**ติ อโตฺถฯ

๗๗. สชีวกาชีวกวตฺถูนํ **ลาเภ** จ เตสํ **อลาเภ** จ กายิกเจตสิก**สุเข** เจว ตถา **ทุเกฺข** จ สาทรชเนหิ กเต, **สมฺมาเน** เจว โอมาเน, **จ สพฺพตฺถ สมโก** สมานมานโส อุเปกฺขาปารมึ ปูเรตฺวา **อุตฺตมํ สโมฺพธึ ปโตฺต** ปาปุเณยฺยนฺติ อโตฺถฯ

๗๘. **โกสชฺชํ** กุสีตภาวํ, **ภยโต** ภยวเสน ‘‘อปายทุกฺขภาคี’’ติ **ทิสฺวา** ญตฺวา อโกสชฺชํ อกุสีตภาวํ อลีนวุตฺตึ, **วีริยํ เขมโต** เขมวเสน ‘‘นิพฺพานคามี’’ติ **ทิสฺวา** ญตฺวา **อารทฺธวีริยา โหถ** ภวถฯ **เอสา พุทฺธานุสาสนี** เอสา พุทฺธานํ อนุสิฏฺฐิฯ

๗๙. **วิวาทํ ภยโต ทิสฺวา**ติ วิวาทํ กลหํ ภยโต ทิสฺวา ‘‘อปายภาคี’’ติ ทิสฺวา ญตฺวา **อวิวาทํ** วิวาทโต วิรมณํ ‘‘นิพฺพานปฺปตฺตี’’ติ, **เขมโต ทิสฺวา** ญตฺวา **สมคฺคา** เอกคฺคจิตฺตา **สขิลา** สิลิฏฺฐา เมตฺตาย ธุรคตาย โสภมานา **โหถา**ติ อโตฺถฯ **เอสา** กถา มนฺตนา อุทีรณา พุทฺธานํ **อนุสาสนี** โอวาททานํฯ

๘๐. **ปมาทํ** ฐานนิสชฺชาทีสุ สติวิปฺปวาเสน วิหรณํ **ภยโต** ‘‘นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเนสุ ทุกฺขิตทุรูปอปฺปนฺนปานตาทิสํวตฺตนกํ อปายาทิคมนญฺจา’’ติ **ทิสฺวา** ญตฺวา, **อปฺปมาทํ** สพฺพกิริยาสุ สติยา วิหรณํ, **เขมโต** วฑฺฒิโต ‘‘นิพฺพานสมฺปาปุณน’’นฺติ **ทิสฺวา** ปจฺจกฺขโต ญตฺวา **อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ** สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธีติ อฏฺฐอวยวํ สมฺมาสโมฺพธิยา มคฺคํ อธิคมูปายํ **ภาเวถ** วฑฺเฒถ มนสิ กโรถ, **เอสา** กถา ภาสนา อุทีรณา **พุทฺธานุสาสนี** พุทฺธานํ อนุสิฏฺฐีติ อโตฺถฯ

๘๑. **สมาคตา พหู พุทฺธา**ติ อเนกสตสหสฺสสงฺขฺยา ปเจฺจกพุทฺธา สมาคตา ราสิภูตา, **สพฺพโส** สพฺพปฺปกาเรน **อรหนฺตา** จ ขีณาสวา อเนกสตสหสฺสา สมาคตา ราสิภูตาฯ ตสฺมา เต พุเทฺธ จ **อรหเนฺต** จ **วนฺทมาเน** วนฺทนารเห **นมสฺสถ** องฺคปจฺจงฺคนมกฺกาเรน นมสฺสถ วนฺทถฯ

๘๒. **เอวํ** อิมินา มยา วุตฺตปฺปกาเรน **อจินฺติยา** จิเนฺตตุํ อสกฺกุเณยฺยา, **พุทฺธา, พุทฺธธมฺมา**ติ พุเทฺธหิ เทสิตา จตฺตาโร สติปฏฺฐานา…เป.… อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, ปญฺจกฺขนฺธา, เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโยติอาทโย ธมฺมา, พุทฺธานํ วา สภาวา อจินฺติยา จิเนฺตตุํ อสกฺกุเณยฺยา, **อจินฺติเย** จินฺตาวิสยาติกฺกเนฺต **ปสนฺนานํ** เทวมนุสฺสานํ **วิปาโก** เทวมนุสฺสสมฺปตฺตินิพฺพานสมฺปตฺติสงฺขาโต จิเนฺตตุํ อสกฺกุเณโยฺย สงฺขฺยาติกฺกโนฺต **โหติ** ภวติฯ

อิติ เอตฺตาวตา จ ยถา อทฺธานคามิโน ‘‘มคฺคํ โน อาจิกฺขา’’ติ ปุเฏฺฐน ‘‘วามํ มุญฺจิตฺวา ทกฺขิณํ คณฺหถา’’ติ วุเตฺต เตน มเคฺคน คามนิคมราชธานีสุ กตฺตพฺพกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา ปุน มุญฺจิเตน อปเรน วามมเคฺคน คตาปิ คามนิคมาทีสุ กตฺตพฺพกิจฺจํ นิฏฺฐาเปนฺติ, เอวเมว พุทฺธาปทานํ กุสลาปทานวเสน นิฏฺฐาเปตฺวา ตเทว อกุสลาปทานวเสน วิตฺถาเรตุํ อิทํ ปญฺหกมฺมํ –

‘‘ทุกฺกรญฺจ อพฺภกฺขานํ, อพฺภกฺขานํ ปุนาปรํ;
อพฺภกฺขานํ สิลาเวโธ, สกลิกาปิ จ เวทนาฯ

‘‘นาฬาคิริ สตฺตเจฺฉโท, สีสทุกฺขํ ยวขาทนํ;
ปิฏฺฐิทุกฺขมตีสาโร, อิเม อกุสลการณา’’ติฯ

อตฺถ ปฐมปเญฺห – **ทุกฺกร**นฺติ ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกาฯ อตีเต กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล โพธิสโตฺต โชติปาโล นาม พฺราหฺมณมาณโว หุตฺวา นิพฺพโตฺต พฺราหฺมณชาติวเสน สาสเน อปฺปสโนฺน ตสฺส ภควโต ปิโลติกกมฺมนิสฺสเนฺทน ‘‘กสฺสโป ภควา’’ติ สุตฺวา ‘‘กุโต มุณฺฑกสฺส สมณสฺส โพธิ, โพธิ ปรมทุลฺลภา’’ติ อาหฯ โส เตน กมฺมนิสฺสเนฺทน อเนกชาติสเตสุ นรกาทิทุกฺขมนุภวิตฺวา ตเสฺสว ภควโต อนนฺตรํ เตเนว ลทฺธพฺยากรเณน กเมฺมน ชาติสํสารํ เขเปตฺวา ปริโยสาเน เวสฺสนฺตรตฺตภาวํ ปตฺวา ตโต จุโต ตุสิตภวเน นิพฺพโตฺตฯ เทวตายาจเนน ตโต จวิตฺวา สกฺยกุเล นิพฺพโตฺต ญาณสฺส ปริปากตฺตา สกลชมฺพุทีปรชฺชํ ปหาย อโนมานทีตีเร สุนิสิเตนาสินา สมกุฏเกสกลาปํ ฉินฺทิตฺวา พฺรหฺมุนา อานีเต อิทฺธิมเย กปฺปสฺส

สณฺฐานกาเล ปทุมคพฺเภ นิพฺพตฺต อฏฺฐ ปริกฺขาเร ปฏิคฺคเหตฺวา ปพฺพชิตฺวา โพธิญาณทสฺสนสฺส ตาว อปริปกฺกตฺตา พุทฺธภาวาย มคฺคามคฺคํ อชานิตฺวา ฉพฺพสฺสานิ อุรุเวลชนปเท เอกาหารเอกาโลปเอกปุคฺคลเอกมคฺคเอกาสนโภชนวเสน อฏฺฐิจมฺมนหารุเสสํ นิมฺมํสรุธิรเปตรูปสทิสสรีโร **ปธานสุตฺต** (สุ. นิ. ๔๒๗ อาทโย) วุตฺตนเยเนว ปธานํ มหาวีริยํ ทุกฺกรการิกํ อกาสิฯ โส อิมํ ทุกฺกรการิกํ ''สโมฺพธิยา มคฺคํ น โหตี''ติ จินฺเตตฺวา คามนิคมราชธานีสุ ปณีตาหารํ ปริภุญฺชิตฺวา ปีณินฺทฺริโย ปริปุณฺณทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขโณ กเมน โพธิมณฺฑมุปคนฺตฺวา ปญฺจ มาเร ชินิตฺวา พุทฺโธ ชาโตติฯ

''อวจาหํ โชติปาโล, สุคตํ กสฺสปํ ตทา;
กุโต นุ โพธิ มุณฺฑสฺส, โพธิ ปรมทุลฺลภาฯ

''เตน กมฺมวิปาเกน, อจริํ ทุกฺกรํ พหุํ;
ฉพฺพสฺสานุรุเวลายํ, ตโต โพธิมปาปุณิํฯ

''นาหํ เอเตน มเคฺคน, ปาปุณิํ โพธิมุตฺตมํ;
กุมฺมเคฺคน คเวสิสฺสํ, ปุพฺพกเมฺมน วาริโตฯ

''ปุญฺญปาปปริกฺขีโณ, สพฺพสนฺตาปวชฺชิโต;
อโสโก อนุปายาโส, นิพฺพายิสฺสมนาสโว''ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๙๒-๙๕);

ทุติยปเญฺห – **อพฺภกฺขาน**นฺติ อภิ อกฺขานํ ปริภาสนํฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต สุทฺทกุเล ชาโต อปากโฏ อปฺปสิโทฺธ มุนาฬิ นาม ธุโตฺต หุตฺวา ปฏิวสติฯ ตทา มหิทฺธิโก มหานุภาโว สุรภิ นาม ปเจฺจกพุโทฺธ เกนจิ กรณีเยน ตสฺส สมีปฏฺฐานํ ปาปุณิฯ โส ตํ ทิสฺวาว ''ทุสฺสีโล ปาปธโมฺม อยํ สมโณ''ติอาทินา อพฺภาจิกฺขิฯ โส เตน อกุสลนิสฺสเนฺทน นรกาทีสุ อเนกวสฺสสหสฺสานิ ทุกฺขมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ ปจฺฉิมตฺตภาเว ยทา ติตฺถิยา ปฐมตรํ ภควโต ตุสิตภวเน วสนสมเย จ ปากฏา หุตฺวา สกลชนํ วเญฺจตฺวา ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย ทีเปตฺวา วิจรนฺติ, ตทา ตุสิตปุรา จวิตฺวา สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา กเมน พุโทฺธ ชาโตฯ ติตฺถิยา สูริยุคฺคมเน ขโชฺชปนกา วิย วิหตลาภสกฺการา ภควติ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา วิจรนฺติฯ ตสฺมิํ สมเย ราชคหเสฏฺฐิ คงฺคายชาลํ พนฺธิตฺวา กีฬโนฺต รตฺตจนฺทนฆฏิกํ ทิสฺวา อมฺหากํ เคเห จนฺทนานิ พหูนิ, อิมํ ภมํ อาโรเปตฺวา เตน ภมกาเรหิ ปตฺตํ ลิขาเปตฺวา เวฬุปรมฺปราย ลเคฺคตฺวา ''เย อิมํ ปตฺตํ อิทฺธิยา อาคนฺตฺวา คณฺหนฺติ, เตสํ ภตฺติโก ภวิสฺสามี''ติ เภริํ จราเปสิฯ

ตทา ติตฺถิยา ''นฏฺฐมฺหา ทานิ นฏฺฐมฺหา ทานี''ติ มเนฺตตฺวา นิคโณฺฐ นาฏปุโตฺต สกปริสํ เอวมาห – ''อหํ เวฬุสมีปํ คนฺตฺวา อากาเส อุลฺลงฺฆนาการํ กโรมิ, 'ตุเมฺห ฉวทารุมยํ ปตฺตํ ปฏิจฺจ มา อิทฺธิํ กโรถา'ติ มํ ขเนฺธ คเหตฺวา วาเรถา''ติ, เต ตถา คนฺตฺวา ตถา อกํสุฯ

ตทา ปิโณฺฑลภารทฺวาโช จ โมคฺคลฺลาโน จ ติคาวุเต เสลปพฺพตมตฺถเก ฐตฺวา ปิณฺฑปาตคฺคหณตฺถาย จีวรํ ปารุปนฺตา ตํ โกลาหลํ สุณิํสุฯ เตสุ โมคฺคลฺลาโน ปิโณฺฑลภารทฺวาชํ ''ตฺวํ อากาเสน คนฺตฺวา ตํ ปตฺตํ คณฺหาหี''ติ อาหฯ โส ''ภเนฺต, ตุเมฺหเยว ภควตา อิทฺธิมนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิตา, ตุเมฺหว คณฺหถา''ติ อาหฯ ตถาปิ ''มยา อาณโตฺต ตฺวเมว คณฺหาหี''ติ อาณโตฺต อตฺตนา ฐิตํ ติคาวุตํ เสลปพฺพตํ ปาทตเล ลเคฺคตฺวา อุกฺขลิยา ปิธานํ วิย สกลราชคหนครํ ฉาเทสิ, ตทา นครวาสิโน ผลิกปพฺพเต อาวุตํ รตฺตสุตฺตมิว ตํ เถรํ ปสฺสิตฺวา ''ภเนฺต ภารทฺวาช, อเมฺห รกฺขถา''ติ อุโคฺฆสยิํสุ, ภีตา สุปฺปาทีนิ สีเส อกํสุฯ ตทา เถโร ตํ

ปพฺพตํ ฐิตฏฺฐาเน วิสฺสเชฺชตฺวา อิทฺธิยา คนฺตฺวา ตํ ปตฺตํ อคฺคเหสิ, ตทา นครวาสิโน มหาโกลาหลมกํสุฯ

ภควา เวฬุวนาราเม นิสิโนฺน ตํ สทฺทํ สุตฺวา ‘‘กึ เอโส สโทฺท’’ติ อานนฺทํ ปุจฺฉิฯ ‘‘ภารทฺวาเชน, ภเนฺต, ปตฺตสฺส คหิตตฺตา สนฺตุฏฺฐา นครวาสิโน อุกฺกุฏฺฐิสทฺทมกํสู’’ติ อาหฯ ตทา ภควา อายตึ ปรูปวาทโมจนตฺถํ ตํ ปตฺตํ อาหราเปตฺวา เภทาเปตฺวา อญฺชนุปปิสนํ กตฺวา ภิกฺขูนํ ทาเปสิ, ทาเปตฺวา จ ปน ‘‘น, ภิกฺขเว, อิทฺธิวิกุพฺพนา กาตพฺพา, โย กเรยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา’’ติ (จูฬว. ๒๕๒ โถกํ วิสทิสํ) สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปสิฯ

ตโต ติตฺถิยา ‘‘สมเณน กิร โคตเมน สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, เต ชีวิตเหตุปิ ตํ นาติกฺกมนฺติ, มยํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ กริสฺสามา’’ติ ตตฺถ ตตฺถ ราสิภูตา โกลาหลมกํสุฯ อถ ราชา พิมฺพิสาโร ตํ สุตฺวา ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน ภควนฺตเมวมาห – ‘‘ติตฺถิยา, ภเนฺต, ‘อิทฺธิปาฏิหาริยํ กริสฺสามา’ติ อุโคฺฆเสนฺตี’’ติฯ ‘‘อหมฺปิ, มหาราช, กริสฺสามี’’ติฯ ‘‘นนุ, ภเนฺต, ภควตา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺต’’นฺติฯ ‘‘ตเมว, มหาราช, ปุจฺฉิสฺสามิ, ตวุยฺยาเน อมฺพผลาทีนิ ขาทนฺตานํ ‘เอตฺตโก ทโณฺฑ’ติ ทณฺฑํ ฐเปโนฺต ตวาปิ เอกโต กตฺวา ฐเปสี’’ติฯ ‘‘น มยฺหํ, ภเนฺต, ทโณฺฑ’’ติฯ ‘‘เอวํ, มหาราช, น มยฺหํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ อตฺถี’’ติฯ ‘‘กตฺถ, ภเนฺต, ปาฏิหาริยํ ภวิสฺสตี’’ติ? ‘‘สาวตฺถิยา สมีเป กณฺฑมฺพรุกฺขมูเล, มหาราชา’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต, ตํ ปสฺสิสฺสามา’’ติฯ ตโต ติตฺถิยา ‘‘กณฺฑมฺพรุกฺขมูเล กิร ปาฏิหาริยํ ภวิสฺสตี’’ติ สุตฺวา นครสฺส สามนฺตา อมฺพรุเกฺข เฉทาเปสุํ, นาครา มหาองฺคณฏฺฐาเน มญฺจาติมญฺจํ อฏฺฏาทโย พนฺธึสุ, สกลชมฺพุทีปวาสิโน ราสิภูตา ปุรตฺถิมทิสายเมว ทฺวาทสโยชนานิ ผริตฺวา อฏฺฐํสุฯ เสสทิสาสุปิ ตทนุรูเปนากาเรน สนฺนิปตึสุฯ

ภควาปิ กาเล สมฺปเตฺต อาสาฬฺหิปุณฺณมาสิยํ ปาโตว กตฺตพฺพกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา ตํ ฐานํ คนฺตฺวา นิสีทิฯ ตสฺมึ ขเณ กโณฺฑ นาม อุยฺยานปาโล กิปิลฺลิกปุเฏ สุปกฺกํ อมฺพผลํ ทิสฺวา ‘‘สจาหํ อิมํ รโญฺญ ทเทยฺยํ, กหาปณาทิสารํ ลเภยฺยํ, ภควโต อุปนามิเต ปน อิธโลกปรโลเกสุ สมฺปตฺติ ภวิสฺสตี’’ติ ภควโต อุปนาเมสิฯ ภควา ตํ ปฏิคฺคเหตฺวา อานนฺทเตฺถรํ อาณาเปสิ – ‘‘อิมํ ผลํ มทฺทิตฺวา ปานํ เทหี’’ติฯ เถโร ตถา อกาสิฯ ภควา อมฺพรสํ ปิวิตฺวา อมฺพฏฺฐึ อุยฺยานปาลสฺส ทตฺวา ‘‘อิมํ โรเปหี’’ติ อาหฯ โส วาลุกํ วิยูหิตฺวา ตํ โรเปสิ, อานนฺทเตฺถโร กุณฺฑิกาย อุทกํ อาสิญฺจิฯ ตสฺมึ ขเณ อมฺพงฺกุโร อุฏฺฐหิตฺวา มหาชนสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว สาขาวิฏปปุปฺผผลปลฺลวภริโต ปญฺญายิตฺถฯ ปติตํ อมฺพผลํ ขาทนฺตา สกลชมฺพุทีปวาสิโน ขยํ ปาเปตุํ นาสกฺขึสุฯ

อถ ภควา ปุรตฺถิมจกฺกวาฬโต ยาว ปจฺฉิมจกฺกวาฬํ, ตาว อิมสฺมึ จกฺกวาเฬ มหาเมรุมุทฺธนิ รตนจงฺกมํ มาเปตฺวา อเนกปริสาหิ สีหนาทํ นทาเปโนฺต **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ** วุตฺตนเยน มหาอิทฺธิปาฏิหาริยํ กตฺวา ติตฺถิเย มทฺทิตฺวา เต วิปฺปการํ ปาเปตฺวา ปาฏิหีราวสาเน ปุริมพุทฺธาจิณฺณวเสน ตาวตึสภวนํ คนฺตฺวา ตตฺถ วสฺสํวุโฏฺฐ นิรนฺตรํ เตมาสํ อภิธมฺมํ เทเสตฺวา มาตุปฺปมุขานํ อเนกเทวตานํ โสตาปตฺติมคฺคาธิคมนํ กตฺวา, วุฏฺฐวโสฺส เทโวโรหนํ กตฺวา อเนกเทวพฺรหฺมคณปริวุโต สงฺกสฺสปุรทฺวารํ โอรุยฺห โลกานุคฺคหํ อกาสิฯ ตทา ภควโต ลาภสกฺกาโร ชมฺพุทีปมโชฺฌตฺถรมาโน ปญฺจมหาคงฺคา วิย อโหสิฯ

อถ ติตฺถิยา ปริหีนลาภสกฺการา ทุกฺขี ทุมฺมนา ปตฺตกฺขนฺธา อโธมุขา นิสีทึสุฯ ตทา เตสํ อุปาสิกา จิญฺจมาณวิกา นาม อติวิย รูปคฺคปฺปตฺตา เต ตถา นิสิเนฺน ทิสฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต, เอวํ ทุกฺขี ทุมฺมนา นิสินฺนา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘กึ ปน ตฺวํ, ภคินิ, อโปฺปสฺสุกฺกาสี’’ติ? ‘‘กึ, ภเนฺต’’ติ? ‘‘ภคิ

นิ, สมณสฺส โคตมสฺส อุปฺปาทกาลโต ปฏฺฐาย มยํ หตลาภสกฺการา, นครวาสิโน อเมฺห น กิญฺจิ มญฺญนฺตี’’ติฯ ‘‘มยา เอตฺถ กึ กาตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ตยา สมณสฺส โคตมสฺส อวณฺณํ อุปฺปาเทตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ สา ‘‘น มยฺหํ ภาโร’’ติ วตฺวา ตตฺถ อุสฺสาหํ กโรนฺตี วิกาเล เชตวนวิหารํ คนฺตฺวา ติตฺถิยานํ อุปสฺสเย วสิตฺวา ปาโต นครวาสีนํ คนฺธาทีนิ คเหตฺวา ภควนฺตํ วนฺทนตฺถาย คมนสมเย เชตวนา วิย นิกฺขนฺตา, ‘‘กตฺถ สยิตา’’ติ ปุฏฺฐา ‘‘กึ ตุมฺหากํ มม สยิตฏฺฐาเนนา’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ สา กเมน คจฺฉนฺเต กาเล ปุจฺฉิตา ‘‘สมเณนาหํ โคตเมน เอกคนฺธกุฏิยํ สยิตฺวา นิกฺขนฺตา’’ติ อาหฯ ตํ พาลปุถุชฺชนา สทฺทหึสุ, ปณฺฑิตา โสตาปนฺนาทโย น สทฺทหึสุฯ เอกทิวสํ สา ทารุมณฺฑลํ อุทเร พนฺธิตฺวา อุปริ รตฺตปฏํ ปริทหิตฺวา คนฺตฺวา สราชิกาย ปริสาย ธมฺมเทสนตฺถาย นิสินฺนํ ภควนฺตํ เอวมาห – ‘‘โภ สมณ, ตฺวํ ธมฺมํ เทเสสิ, ตุยฺหํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนทารกคพฺภินิยา มยฺหํ ลสุณมริจาทีนิ น วิจาเรสี’’ติ? ‘‘ตถาภาวํ, ภคินิ, ตฺวเญฺจว ปชานาสิ, อหญฺจา’’ติฯ สา ‘‘เอวเมว เมถุนสํสคฺคสมยํ เทฺวเยว ชานนฺติ, น อเญฺญ’’ติ อาหฯ

ตสฺมึ ขเณ สกฺกสฺส ปณฺฑุกมฺพลสิลาสนํ อุณฺหาการํ ทเสฺสสิฯ สโกฺก อาวเชฺชโนฺต ตํ การณํ ญตฺวา เทฺว เทวปุเตฺต อาณาเปสิ – ‘‘ตุเมฺหสุ เอโก มูสิกวณฺณํ มาเปตฺวา ตสฺสา ทารุมณฺฑลสฺส พนฺธนํ ฉินฺทตุ, เอโก วาตมณฺฑลํ สมุฏฺฐาเปตฺวา ปารุตปฏํ อุทฺธํ ขิปตู’’ติฯ เต คนฺตฺวา ตถา อกํสุฯ ทารุมณฺฑลํ ปตมานํ ตสฺสา ปาทปิฏฺฐึ ภินฺทิฯ ธมฺมสภายํ สนฺนิปติตา ปุถุชฺชนา สเพฺพ ‘‘อเร, ทุฏฺฐโจริ, ตฺวํ เอวรูปสฺส โลกตฺตยสามิโน เอวรูปํ อพฺภกฺขานํ อกาสี’’ติ อุฏฺฐหิตฺวา เอเกกมุฏฺฐิปหารํ ทตฺวา สภาย นีหรึสุ, ทสฺสนาติกฺกนฺตาย ปถวี วิวรมทาสิฯ ตสฺมึ ขเณ อวีจิโต ชาลา อุฏฺฐหิตฺวา กุลทตฺติเกน รตฺตกมฺพเลเนว ตํ อจฺฉาเทตฺวา อวีจิมฺหิ ปกฺขิปิ, ภควโต ลาภสกฺกาโร อติเรกตโร อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘สพฺพาภิภุสฺส พุทฺธสฺส, นโนฺท นามาสิ สาวโก;
ตํ อพฺภกฺขาย นิรเย, จิรํ สํสริตํ มยาฯ

‘‘ทสวสฺสสหสฺสานิ, นิรเย สํสรึ จิรํ;
มนุสฺสภาวํ ลทฺธาหํ, อพฺภกฺขานํ พหุํ ลภึฯ

‘‘เตน กมฺมาวเสเสน, จิญฺจมาณวิกา มมํ;
อพฺภาจิกฺขิ อภูเตน, ชนกายสฺส อคฺคโต’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๗๐-๗๒);

ตติยปเญฺห – **อพฺภกฺขาน**นฺติ อภิ อกฺขานํ อโกฺกสนํฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต อปากฏชาติยํ อุปฺปโนฺน มุนาฬิ นาม ธุโตฺต หุตฺวา ทุชฺชนสํสคฺคพเลน สุรภึ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ ‘‘ทุสฺสีโล ปาปธโมฺม อยํ ภิกฺขู’’ติ อโกฺกสิฯ โส เตน อกุสเลน วจีกเมฺมน พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจิตฺวา อิมสฺมึ ปจฺฉิมตฺตภาเว ทสปารมิตาสํสิทฺธิพเลน พุโทฺธ ชาโต ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต อโหสิฯ ปุน ติตฺถิยา อุสฺสาหชาตา – ‘‘กถํ นุ โข สมณสฺส โคตมสฺส อยสํ อุปฺปาเทสฺสามา’’ติ ทุกฺขี ทุมฺมนา นิสีทึสุฯ ตทา สุนฺทรี นาเมกา ปริพฺพาชิกา เต อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ฐิตา ตุณฺหีภูเต กิญฺจิ อวทเนฺต ทิสฺวา ‘‘กึ มยฺหํ โทโส’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘สมเณน โคตเมน อเมฺห วิเหฐิยมาเน ตฺวํ อโปฺปสฺสุกฺกา วิหริสฺสสิ, อิทํ ตว โทโส’’ติฯ ‘‘เอวมหํ ตตฺถ กึ กริสฺสามี’’ติ? ‘‘ตฺวํ สมณสฺส โคตมสฺส อวณฺณํ อุปฺปาเทตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติ? ‘‘สกฺขิสฺสามิ, อยฺยา’’ติ วตฺวา ตโต ปฏฺฐาย วุตฺตนเยน ทิฏฺฐทิฏฺฐานํ ‘‘สมเณน โคตเมน เอกคนฺธกุฏิยํ สยิตฺวา นิกฺขนฺตา’’ติ วตฺวา อโกฺกสติ ปริภาสติฯ ติตฺถิยาปิ ‘‘ปสฺสถ, โภ, สมณสฺส โคตมสฺส กมฺม’’นฺติ อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘มุนาฬิ นามหํ ธุตฺโต, ปุพฺเพ อญฺญาสุ ชาติสุ;
ปเจฺจกพุทฺธํ สุรภึ, อพฺภาจิกฺขึ อทูสกํฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, นิรเย สํสรึ จิรํ;
พหู วสฺสสหสฺสานิ, ทุกฺขํ เวเทสิ เวทนํฯ

‘‘เตน กมฺมาวเสเสน, อิธ ปจฺฉิมเก ภเว;
อพฺภกฺขานํ มยา ลทฺธํ, สุนฺทริกาย การณา’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๖๗-๖๙);

จตุตฺถปเญฺห – **อพฺภกฺขานํ** อภิ วิเสเสน อโกฺกสนํ ปริภาสนํฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต พฺราหฺมณกุเล อุปฺปโนฺน พหุสฺสุโต พหูหิ สกฺกโต ปูชิโต ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต วนมูลผลาหาโร พหุมาณเว มเนฺต วาเจโนฺต วาสํ กเปฺปสิฯ เอโก ปญฺจาภิญฺญาอฎฺฐสมาปตฺติลาภี ตาปโส ตสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ โส ตํ ทิสฺวาว อิสฺสาปกโต ตํ อทูสกํ อิสึ ‘‘กามโภคี กุหโก อยํ อิสี’’ติ อพฺภาจิกฺขิ, อตฺตโน สิเสฺส จ อาห – ‘‘อยํ อิสิ เอวรูโป อนาจารโก’’ติฯ เตปิ ตเถว อโกฺกสึสุ ปริภาสึสุฯ โส เตน อกุสลกมฺมวิปาเกน วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ทุกฺขมนุภวิตฺวา อิมสฺมึ ปจฺฉิมตฺตภาเว พุโทฺธ หุตฺวา ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต อากาเส ปุณฺณจโนฺท วิย ปากโฎ ชาโตฯ ตเถว ติตฺถิยา อพฺภกฺขาเนนปิ อสนฺตุฎฺฐา ปุนปิ สุนฺทริยา อพฺภกฺขานํ กาเรตฺวา สุราธุเตฺต ปโกฺกสาเปตฺวา ลญฺชํ ทตฺวา ‘‘ตุเมฺห สุนฺทรึ มาเรตฺวา เชตวนทฺวารสมีเป มาลากจวเรน ฉาเทถา’’ติ อาณาเปสุํฯ เต ตถา กรึสุฯ ตโต ติตฺถิยา ‘‘สุนฺทรึ น ปสฺสามา’’ติ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา ‘‘ปริเยสถา’’ติ อาหฯ เต อตฺตนา ปาติตฎฺฐานโต คเหตฺวา มญฺจกํ อาโรเปตฺวา รโญฺญ ทเสฺสตฺวา ‘‘ปสฺสถ, โภ, สมณสฺส โคตมสฺส สาวกานํ กมฺม’’นฺติ ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ สกลนคเร อวณฺณํ อุโคฺฆเสนฺตา วิจรึสุฯ สุนฺทรึ อามกสุสาเน อฎฺฎเก ฐเปสุํฯ ราชา ‘‘สุนฺทริมารเก ปริเยสถา’’ติ อาณาเปสิฯ ตทา ธุตฺตา สุรํ ปิวิตฺวา ‘‘ตฺวํ สุนฺทรึ มาเรสิ, ตฺวํ มาเรสี’’ติ กลหํ กรึสุฯ ราชปุริสา เต ธุเตฺต คเหตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสุํฯ ราชา ‘‘กึ, ภเณ, ตุเมฺหหิ สุนฺทรี มาริตา’’ติ? ‘‘อาม, เทวา’’ติฯ ‘‘เกหิ อาณตฺตา’’ติ? ‘‘ติตฺถิเยหิ, เทวา’’ติฯ ราชา ติตฺถิเย อาหราเปตฺวา พนฺธาเปตฺวา ‘‘คจฺฉถ, ภเณ, ‘พุทฺธสฺส อวณฺณตฺถาย อเมฺหหิ สยเมว สุนฺทรี มาราปิตา, ภควา ตสฺส สาวกา จ อการกา’ติ อุโคฺฆสถา’’ติ อาหฯ เต ตถา อกํสุ ฯ สกลนครวาสิโน นิกฺกงฺขา อเหสุํฯ ราชา ติตฺถิเย จ ธุเตฺต จ มาราเปตฺวา ฉฑฺฑาเปติ ฯ ตโต ภควโต ภิโยฺยโสมตฺตาย ลาภสกฺกาโร วฑฺฒิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘พฺราหฺมโณ สุตวา อาสึ, อหํ สกฺกตปูชิโต;
มหาวเน ปญฺจสเต, มเนฺต วาเจมิ มาณเวฯ

‘‘ตตฺถาคโต อิสิ ภีโม, ปญฺจาภิโญฺญ มหิทฺธิโก;
ตญฺจาหํ อาคตํ ทิสฺวา, อพฺภาจิกฺขึ อทูสกํฯ

‘‘ตโตหํ อวจํ สิเสฺส, กามโภคี อยํ อิสิ;
มยฺหมฺปิ ภาสมานสฺส, อนุโมทึสุ มาณวาฯ

‘‘ตโต มาณวกา สเพฺพ, ภิกฺขมานํ กุเล กุเล;
มหาชนสฺส อาหํสุ, กามโภคี อยํ อิสิฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, ปญฺจภิกฺขุสตา อิเม;

อพฺภกฺขานํ ลภํ สเพฺพ, สุนฺทริกาย การณา''ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๗๓-๗๗);

ปญฺจเม ปเญฺห – **สิลาเวโธ**ติ อาหตจิโตฺต สิลํ ปวิชฺฌิฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต จ กนิฎฺฐภาตา จ เอกปิตุปุตฺตา อเหสุํฯ เต ปิตุ อจฺจเยน ทาเส ปฎิจฺจ กลหํ กโรนฺตา อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธา อเหสุํฯ โพธิสโตฺต อตฺตโน พลวภาเวน กนิฎฺฐภาตรํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ตสฺสุปริ ปาสาณํ ปวิเชฺฌสิฯ โส เตน กมฺมวิปาเกน นรกาทีสุ อเนกวสฺสสหสฺสานิ ทุกฺขมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ ปจฺฉิมตฺตภาเว พุโทฺธ ชาโตฯ เทวทโตฺต ราหุลกุมารสฺส มาตุโล ปุเพฺพ เสริวาณิชกาเล โพธิสเตฺตน สทฺธิํ วาณิโช อโหสิ, เต เอกํ ปฎฺฎนคามํ ปตฺวา ''ตฺวํ เอกวีถิํ คณฺหาหิ, อหมฺปิ เอกวีถิํ คณฺหามี''ติ เทฺวปิ ปวิฎฺฐาฯ เตสุ เทวทตฺตสฺส ปวิฎฺฐวีถิยํ ชิณฺณเสฎฺฐิภริยา จ นตฺตา จ เทฺวเยว อเหสุํ, เตสํ มหนฺตํ สุวณฺณถาลกํ มลคฺคหิตํ ภาชนนฺตเร ฐปิตํ โหติ, ตํ สุวณฺณถาลกภาวํ อชานนฺตี ''อิมํ ถาลกํ คเหตฺวา ปิฬนฺธนํ เทถา''ติ อาหฯ โส ตํ คเหตฺวา สูจิยา เลขํ กฑฺฒิตฺวา สุวณฺณถาลกภาวํ ญตฺวา ''โถกํ ทตฺวา คณฺหิสฺสามี''ติ จิเนฺตตฺวา คโตฯ อถ โพธิสตฺตํ ทฺวารสมีปํ อาคตํ ทิสฺวา ''นตฺตา, อเยฺย , มยฺหํ กจฺฉปุฎํ ปิฬนฺธนํ เทถา''ติฯ สา ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา นิสีทาเปตฺวา ตํ ถาลกํ ทตฺวา ''อิมํ คเหตฺวา มยฺหํ นตฺตาย กจฺฉปุฎํ ปิฬนฺธนํ เทถา''ติฯ โพธิสโตฺต ตํ คเหตฺวา สุวณฺณถาลกภาวํ ญตฺวา ''เตน วญฺจิตา''ติ ญตฺวา อตฺตโน ปสิพฺพกาย ฐปิตอฎฺฐกหาปเณ อวเสสภณฺฑญฺจ ทตฺวา กจฺฉปุฎํ ปิฬนฺธนํ กุมาริกาย หเตฺถ ปิฬนฺธาเปตฺวา อคมาสิฯ โส วาณิโช ปุนาคนฺตฺวา ปุจฺฉิฯ ''ตาต, ตฺวํ น คณฺหิตฺถ, มยฺหํ ปุโตฺต อิทญฺจิทญฺจ ทตฺวา ตํ คเหตฺวา คโต''ติฯ โส ตํ สุตฺวาว หทเยน ผาลิเตน วิย ธาวิตฺวา อนุพนฺธิฯ โพธิสโตฺต นาวํ อารุยฺห ปกฺขนฺทิฯ โส ''ติฎฺฐ, มา ปลายิ มา ปลายี''ติ วตฺวา ''นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภเว ตํ นาเสตุํ สมโตฺถ ภเวยฺย''นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ

โส ปตฺถนาวเสน อเนเกสุ ชาติสตสหเสฺสสุ อญฺญมญฺญํ วิเหเฐตฺวา อิมสฺมิํ อตฺตภาเว สกฺยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา กเมน ภควติ สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา ราชคเห วิหรเนฺต อนุรุทฺธาทีหิ สทฺธิํ ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชิตฺวา ฌานลาภี หุตฺวา ปากโฎ ภควนฺตํ วรํ ยาจิ – ''ภเนฺต, สโพฺพ ภิกฺขุสโงฺฆ ปิณฺฑปาติกาทีนิ เตรส ธุตงฺคานิ สมาทิยตุ, สกโล ภิกฺขุสโงฺฆ มม ภาโร โหตู''ติฯ ภควา น อนุชานิฯ เทวทโตฺต เวรํ พนฺธิตฺวา ปริหีนชฺฌาโน ภควนฺตํ มาเรตุกาโม เอกทิวสํ เวภารปพฺพตปาเท ฐิตสฺส ภควโต อุปริ ฐิโต ปพฺพตกูฎํ ปวิเทฺธสิฯ ภควโต อานุภาเวน อปโร ปพฺพตกูโฎ ตํ ปตมานํ สมฺปฎิจฺฉิฯ เตสํ ฆฎฺฎเนน อุฎฺฐิตา ปปฎิกา อาคนฺตฺวา ภควโต ปาทปิฎฺฐิยํ ปหริฯ เตน วุตฺตํ –

''เวมาตุภาตรํ ปุเพฺพ, ธนเหตุ หนิํ อหํ;
ปกฺขิปิํ คิริทุคฺคสฺมิํ, สิลาย จ อปิํสยิํฯ

''เตน กมฺมวิปาเกน, เทวทโตฺต สิลํ ขิปิ;
องฺคุฎฺฐํ ปิํสยี ปาเท, มม ปาสาณสกฺขรา''ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๗๘-๗๙);

ฉฎฺฐปเญฺห – **สกลิกาเวโธ**ติ สกลิกาย ฆฎฺฎนํฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต ทหรกาเล มหาวีถิยํ กีฬมาโน วีถิยํ ปิณฺฑาย จรมานํ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ''อยํ มุณฺฑโก สมโณ กุหิํ คจฺฉตี''ติ ปาสาณสกลิกํ คเหตฺวา ตสฺส ปาทปิฎฺฐิยํ ขิปิ ฯ ปาทปิฎฺฐิจมฺมํ ฉินฺทิตฺวา รุหิรํ นิกฺขมิฯ โส เตน ปาปกเมฺมน อเนกวสฺสสหสฺสานิ นิรเย มหาทุกฺขํ อนุภวิตฺวา พุทฺธภูโตปิ กมฺมปิโลติกวเสน ปาทปิฎฺฐิยํ ปาสาณสกลิกฆฎฺฎเนน รุหิรุปฺปาทํ ลภิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ปุเรหํ ทารโก หุตฺวา, กีฬมาโน มหาปเถ;
ปจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวาน, มเคฺค สกลิกํ ขิปึฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, อิธ ปจฺฉิมเก ภเว;
วธตฺถํ มํ เทวทตฺโต, อภิมาเร ปโยชยี’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๘๐-๘๑);

สตฺตมปเญฺห – **นาฬาคิรี**ติ ธนปาลโก หตฺถี มารณตฺถาย เปสิโตฯ อตีเต กิร โพธิสตฺโต หตฺถิโคปโก หุตฺวา นิพฺพุโต หตฺถึ อารุยฺห วิจรมาโน มหาปเถ ปจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ‘‘กุโต อาคจฺฉติ อยํ มุณฺฑโก’’ติ อาหตจิตฺโต ขิลชาโต หตฺถินา อาสาเทสิฯ โส เตน กเมฺมน อปาเยสุ อเนกวสฺสสหสฺสานิ ทุกฺขํ อนุภวิตฺวา ปจฺฉิมตฺตภาเว พุทฺโธ ชาโตฯ เทวทตฺโต อชาตสตฺตุราชานํ สหายํ กตฺวา ‘‘ตฺวํ, มหาราช, ปิตรํ ฆาเตตฺวา ราชา โหหิ, อหํ พุทฺธํ มาเรตฺวา พุทฺโธ ภวิสฺสามี’’ติ สญฺญาเปตฺวา เอกทิวสํ รโญฺญ อนุญฺญาตาย หตฺถิสาลํ คนฺตฺวา – ‘‘เสฺว ตุเมฺห นาฬาคิรึ โสฬสสุราฆเฏ ปาเยตฺวา ภควโต ปิณฺฑาย จรณเวลายํ เปเสถา’’ติ หตฺถิโคปเก อาณาเปสิฯ สกลนครํ มหาโกลาหลํ อโหสิ, ‘‘พุทฺธนาเคน หตฺถินาคสฺส ยุทฺธํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ อุภโต ราชวีถิยํ มญฺจาติมญฺจํ พนฺธิตฺวา ปาโตว สนฺนิปตึสุฯ ภควาปิ กตสรีรปฏิชคฺคโน ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ราชคหํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ตสฺมึ ขเณ วุตฺตนิยาเมเนว นาฬาคิรึ วิสฺสเชฺชสุํฯ โส วีถิจจฺจราทโย วิธเมโนฺต อาคจฺฉติฯ ตทา เอกา อิตฺถี ทารกํ คเหตฺวา วีถิโต วีถึ คจฺฉติ, หตฺถี ตํ อิตฺถึ ทิสฺวา อนุพนฺธิฯ ภควา ‘‘นาฬาคิริ, น ตํ หนฺตฺถาย เปสิโต, อิธาคจฺฉาหี’’ติ อาหฯ โส ตํ สทฺทํ สุตฺวา ภควนฺตาภิมุโข ธาวิฯ ภควา อปริมาเณสุ จกฺกวาเฬสุ อนนฺตสเตฺตสุ ผรณารหํ เมตฺตํ เอกสฺมึเยว นาฬาคิริมฺหิ ผริฯ โส ภควโต เมตฺตาย ผุโฏ นิพฺภโย หุตฺวา ภควโต ปาทมูเล นิปติฯ ภควา ตสฺส มตฺถเก หตฺถํ ฐเปสิฯ ตทา เทวพฺรหฺมาทโย อจฺฉริยพฺภุตชาตจิตฺตา ปุปฺผปราคาทีหิ ปูเชสุํฯ สกลนคเร ชณฺณุกมตฺตา ธนราสโย อเหสุํฯ ราชา ‘‘ปจฺฉิมทฺวาเร ธนานิ นครวาสีนํ โหนฺตุ, ปุรตฺถิมทฺวาเร ธนานิ ราชภณฺฑาคาเร โหนฺตู’’ติ เภรึ จราเปสิฯ สเพฺพ ตถา กรึสุฯ ตทา นาฬาคิริ ธนปาโล นาม อโหสิฯ ภควา เวฬุวนารามํ อคมาสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘หตฺถาโรโห ปุเร อาสึ, ปจฺจกมุนิมุตฺตมํ;
ปิณฺฑาย วิจรนฺตํ ตํ, อาสาเทสึ คเชนหํฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, ภโนฺต นาฬาคิรี คโช;
คิริพฺพเช ปุรวเร, ทารุโณ สมุปาคมี’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๘๒-๘๓);

อฏฺฐมปเญฺห – **สตฺถเจฺฉโท**ติ สเตฺถน คณฺฑผาลนํ กุฐาราย สเตฺถน เฉโทฯ อตีเต กิร โพธิสตฺโต ปจฺจนฺตเทเส ราชา อโหสิฯ โส ทุชฺชนสํสคฺควเสน ปจฺจนฺตเทเส วาสวเสน จ ธุโตฺต สาหสิโก เอกทิวสํ ขคฺคหโตฺถ ปตฺติโกว นคเร วิจรโนฺต นิราปราเธ ชเน ขเคฺคน ผาเลโนฺต อคมาสิฯ โส เตน ปาปกมฺมวิปาเกน พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจิตฺวา ติรจฺฉานาทีสุ ทุกฺขมนุภวิตฺวา ปกฺกาวเสเสน ปจฺฉิมตฺตภาเว พุทฺธภูโตปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เทวทเตฺตน ขิตฺตปาสาณสกฺขลิกปหาเรน อุฎฺฐิตคโณฺฑ อโหสิฯ ชีวโก เมตฺตจิเตฺตน ตํ คณฺฑํ ผาเลสิฯ เวริจิตฺตสฺส เทวทตฺตสฺส รุหิรุปฺปาทกมฺมํ อนนฺตริกํ อโหสิ, เมตฺตจิตฺตสฺส ชีวกสฺส คณฺฑผาลนํ ปุญฺญเมว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ราชาหํ ปตฺติโก อาสึ, สตฺติยา ปุริเส หนึ;
เตน กมฺมวิปาเกน, นิรเย ปจฺจิสํ ภุสํฯ

‘‘กมฺมุโน ตสฺส เสเสน, อิทานิ สกลํ มม;
ปาเท ฉวิํ ปกเปฺปสิ, น หิ กมฺมํ วินสฺสตี’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๘๔-๘๕);

นวเม ปเญฺห – ‘‘**สีสทุกฺข**นฺติ สีสาพาโธ สีสเวทนาฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต เกวฎฺฎคาเม เกวโฎฺฎ หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส เอกทิวสํ เกวฎฺฎปุริเสหิ สทฺธิํ มจฺฉมารณฎฺฐานํ คนฺตฺวา มเจฺฉ มาเรเนฺต ทิสฺวา ตตฺถ โสมนสฺสํ อุปฺปาเทสิ, สหคตาปิ ตเถว โสมนสฺสํ อุปฺปาทยิํสุฯ โส เตน อกุสลกเมฺมน จตุราปาเย ทุกฺขมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ ปจฺฉิมตฺตภาเว เตหิ ปุริเสหิ สทฺธิํ สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา กเมน พุทฺธตฺตํ ปโตฺตปิ สยํ สีสาพาธํ ปจฺจนุโภสิฯ เต จ สกฺยราชาโน **ธมฺมปทฎฺฐกถายํ** (ธ. ป. อฎฺฐ. ๑.วิฑฎูภวตฺถุ) วุตฺตนเยน วิฑฎูภสงฺคาเม สเพฺพ วินาสํ ปาปุณิํสุฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘อหํ เกวฎฺฎคามสฺมิํ, อหุํ เกวฎฺฎทารโก;
มจฺฉเก ฆาติเต ทิสฺวา, ชนยิํ โสมนสฺสกํฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, สีสทุกฺขํ อหู มม;
สเพฺพ สกฺกา จ หญฺญิํสุ, ยทา หนิ วิฎฎูโภ’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๘๖-๘๗);

ทสมปเญฺห – **ยวขาทน**นฺติ เวรญฺชายํ ยวตณฺฑุลขาทนํฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต อญฺญตรสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต ชาติวเสน จ อนฺธพาลภาเวน จ ผุสฺสสฺส ภควโต สาวเก มธุรนฺนปาเน สาลิโภชนาทโย จ ภุญฺชมาเน ทิสฺวา ‘‘อเร มุณฺฑกสมณา, ยวํ ขาทถ, มา สาลิโภชนํ ภุญฺชถา’’ติ อโกฺกสิฯ โส เตน อกุสลกมฺมวิปาเกน อเนกวสฺสสหสฺสานิ จตุราปาเย ทุกฺขมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ ปจฺฉิมตฺตภาเว กเมน พุทฺธตฺตํ ปตฺวา โลกสงฺคหํ กโรโนฺต คามนิคมราชธานีสุ จริตฺวา เอกสฺมิํ สมเย เวรญฺชพฺราหฺมณคามสมีเป สาขาวิฎปสมฺปนฺนํ ปุจิมนฺทรุกฺขมูลํ ปาปุณิฯ เวรญฺชพฺราหฺมโณ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อเนกปริยาเยน ภควนฺตํ ชินิตุํ อสโกฺกโนฺต โสตาปโนฺน หุตฺวา ‘‘ภเนฺต, อิเธว วสฺสํ อุปคนฺตุํ วฎฺฎตี’’ติ อาโรเจสิฯ ภควา ตุณฺหีภาเวน อธิวาเสสิฯ อถ ปุนทิวสโต ปฎฺฐาย มาโร ปาปิมา สกลเวรญฺชพฺราหฺมณคามวาสีนํ มาราวฎฺฎนํ อกาสิฯ ปิณฺฑาย ปวิฎฺฐสฺส ภควโต มาราวฎฺฎนวเสน เอโกปิ กฎจฺฉุภิกฺขามตฺตํ ทาตา นาโหสิฯ ภควา ตุจฺฉปโตฺตว ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปุนาคญฺฉิฯ ตสฺมิํ เอวํ อาคเต ตเตฺถว นิวุฎฺฐา อสฺสวาณิชา ตํ ทิวสํ ทานํ ทตฺวา ตโต ปฎฺฐาย ภควนฺตํ ปญฺจสตภิกฺขุปริวารํ นิมเนฺตตฺวา ปญฺจนฺนํ อสฺสสตานํ ภตฺตโต วิภาคํ กตฺวา ยวํ โกเฎฺฎตฺวา ภิกฺขูนํ ปเตฺตสุ ปกฺขิปิํสุ ฯ สกลสฺส สหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สุชาตาย ปายาสปจนทิวเส วิย ทิโพฺพชํ ปกฺขิปิํสุฯ ภควา ปริภุญฺชิ , เอวํ เตมาสํ ยวํ ปริภุญฺชิฯ เตมาสจฺจเยน มาราวฎฺฎเน วิคเต ปวารณาทิวเส เวรโญฺช พฺราหฺมโณ สริตฺวา มหาสํเวคปฺปโตฺต พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา วนฺทิตฺวา ขมาเปสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ผุสฺสสฺสาหํ ปาวจเน, สาวเก ปริภาสยิํ;
ยวํ ขาทถ ภุญฺชถ, มา จ ภุญฺชถ สาลโยฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, เตมาสํ ขาทิตํ ยวํ;
นิมนฺติโต พฺราหฺมเณน, เวรญฺชายํ วสิํ ตทา’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๘๘-๘๙);

เอกาทสมปเญฺห – **ปิฎฺฐิทุกฺข**นฺติ ปิฎฺฐิอาพาโธฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต คหปติกุเล นิพฺพโตฺต ถามสมฺปโนฺน กิญฺจิ รสฺสธาตุโก อโหสิฯ เตน สมเยน เอโก มลฺลยุทฺธโยโธ สกล

ชมฺพุทีเป คามนิคมราชธานีสุ มลฺลยุเทฺธ วตฺตมาเน ปุริเส ปาเตตฺวา ชยปฺปโตฺต กเมน โพธิสตฺตสฺส วสนนครํ ปตฺวา ตสฺมิมฺปิ ชเน ปาเตตฺวา คนฺตุมารโทฺธฯ ตทา โพธิสโตฺต ‘‘มยฺหํ วสนฏฺฐาเน เอส ชยํ ปตฺวา คจฺฉตี’’ติ ตตฺถ นครมณฺฑลมาคมฺม อโปฺปเฐตฺวา อาคจฺฉ มยา สทฺธิํ ยุชฺฌิตฺวา คจฺฉาติฯ โส หสิตฺวา ‘‘อหํ มหเนฺต ปุริเส ปาเตสิํ, อยํ รสฺสธาตุโก วามนโก มม เอกหตฺถสฺสาปิ นปฺปโหตี’’ติ อโปฺปเฐตฺวา นทิตฺวา อาคจฺฉิฯ เต อุโภปิ อญฺญมญฺญํ หตฺถํ ปรามสิํสุ, โพธิสโตฺต ตํ อุกฺขิปิตฺวา อากาเส ภมิตฺวา ภูมิยํ ปาเตโนฺต ขนฺธฏฺฐิํ ภินฺทิตฺวา ปาเตสิฯ สกลนครวาสิโน อุกฺกุฏฺฐิํ กโรนฺตา อโปฺปเฐตฺวา วตฺถาภรณาทีหิ โพธิสตฺตํ ปูเชสุํฯ โพธิสโตฺต ตํ มลฺลโยธํ อุชุํ สยาเปตฺวา ขนฺธฏฺฐิํ อุชุกํ กตฺวา ‘‘คจฺฉ อิโต ปฏฺฐาย เอวรูปํ มา กโรสี’’ติ วตฺวา อุโยฺยเชสิฯ โส เตน กมฺมวิปาเกน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภเว สรีรสีสาทิ ทุกฺขมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ ปจฺฉิมตฺตภาเว พุทฺธภูโตปิ ปิฏฺฐิรุชาทิทุกฺขมนุโภสิฯ ตสฺมา กทาจิ ปิฏฺฐิทุเกฺข อุปฺปเนฺน สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน ‘‘อิโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสถา’’ติ วตฺวา สยํ สุคตจีวรํ ปญฺญาเปตฺวา สยติ, กมฺมปิโลติกํ นาม พุทฺธมปิ น มุญฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘นิพฺพุเทฺธ วตฺตมานมฺหิ, มลฺลปุตฺตํ นิเหฐยิํ;
> เตน กมฺมวิปาเกน, ปิฏฺฐิทุกฺขํ อหู มมา’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๙๐);

ทฺวาทสมปเญฺห – **อติสาโร**ติ โลหิตปกฺขนฺทิกาวิเรจนํฯ อตีเต กิร โพธิสโตฺต คหปติกุเล นิพฺพโตฺต เวชฺชกเมฺมน ชีวิกํ กเปฺปสิฯ โส เอกํ เสฏฺฐิปุตฺตํ โรเคน วิจฺฉิตํ ติกิจฺฉโนฺต เภสชฺชํ กตฺวา ติกิจฺฉิตฺวา ตสฺส เทยฺยธมฺมทาเน ปมาทมาคมฺม อปรํ โอสธํ ทตฺวา วมนวิเรจนํ อกาสิฯ เสฏฺฐิ พหุธนํ อทาสิฯ โส เตน กมฺมวิปาเกน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภเว โลหิตปกฺขนฺทิกาพาเธน วิจฺฉิโต อโหสิฯ อิมสฺมิมฺปิ ปจฺฉิมตฺตภาเว ปรินิพฺพานสมเย จุเนฺทน กมฺมารปุเตฺตน ปจิตสูกรมทฺทวสฺส สกลจกฺกวาฬเทวตาหิ ปกฺขิตฺตทิโพฺพเชน อาหาเรน สห ภุตฺตกฺขเณ โลหิตปกฺขนฺทิกาวิเรจนํ อโหสิฯ โกฏิสตสหสฺสานํ หตฺถีนํ พลํ ขยมคมาสิฯ ภควา วิสาขปุณฺณมายํ กุสินารายํ ปรินิพฺพานตฺถาย คจฺฉโนฺต อเนเกสุ ฐาเนสุ นิสีทโนฺต ปิปาสิโต ปานียํ ปิวิตฺวา มหาทุเกฺขน กุสินารํ ปตฺวา ปจฺจูสสมเย ปรินิพฺพายิฯ กมฺมปิโลติกํ เอวรูปํ โลกตฺตยสามิมฺปิ น วิชหติฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ติกิจฺฉโก อหํ อาสิํ, เสฏฺฐิปุตฺตํ วิเรจยิํ;
> เตน กมฺมวิปาเกน, โหติ ปกฺขนฺทิกา มมาติฯ
>
> ‘‘เอวํ ชิโน วิยากาสิ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อคฺคโต;
> สพฺพาภิญฺญาพลปฺปโตฺต, อโนตเตฺต มหาสเร’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๙๑, ๙๖);

เอวํ ปฏิญฺญาตปญฺหานํ, มาติกาฐปนวเสน อกุสลาปทานํ สมตฺตํ นาม โหตีติ วุตฺตํ **อิตฺถํ สุทนฺ**ติ อิตฺถํ อิมินา ปกาเรน เหฏฺฐา วุตฺตนเยนฯ สุทนฺติ นิปาโต ปทปูรณเตฺถ อาคโตฯ ***ภควา*** ภาคฺยสมฺปโนฺน ปูริตปารมิมหาสโตฺต –

> ‘‘*ภาคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;*
> *ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ ภควา ตโต*’’ติฯ –

เอวมาทิคุณยุโตฺต เทวาติเทโว สกฺกาติสโกฺก พฺรหฺมาติพฺรหฺมา พุทฺธาติพุโทฺธ โส มหาการุณิโก ภควา **อตฺตโน พุทฺธจริยํ** พุทฺธการณํ **สมฺภาวยมาโน** ปากฏํ กุรุมาโน **พุทฺธาปทานิยํ นาม** พุทฺธการณปกาสกํ นาม **ธมฺมปริยายํ** ธมฺมเทสนํ สุตฺตํ **อภาสิตฺถ** กเถสีติฯ

อิติ วิสุทฺธชนวิลาสินิยา อปทาน-อฏฺฐกถาย

พุทฺธอปทานสํวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒.ปเจฺจกพุทฺธอปทานวณฺณนา

ตโต อนนฺตรํ อปทานํ สงฺคายโนฺต ‘‘ปเจฺจกพุทฺธาปทานํ, อาวุโส อานนฺท, ภควตา กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติ ปุโฏฺฐ **‘‘อถ ปเจฺจกพุทฺธาปทานํ สุณาถา’’**ติ อาหฯ เตสํ อปทานโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

๘๓. ‘‘สุณาถา’’ติ วุตฺตปทํ อุปฺปตฺตินิพฺพตฺติวเสน ปกาเสโนฺต **‘‘ตถาคตํ เชตวเน วสนฺต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ เชตกุมารสฺส นามวเสน ตถาสญฺญิเต วิหาเร จตูหิ อิริยาปถวิหาเรหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ วา **วสนฺตํ** วิหรนฺตํ ยถา ปุริมกา วิปสฺสิอาทโย พุทฺธา สมตฺตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา อาคตา, ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโตติ ตถาคโตฯ ตํ **ตถาคตํ** เชตวเน วสนฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **เวเทหมุนี**ติ เวเทหรเฎฺฐ ชาตา เวเทหี, เวเทหิยา ปุโตฺต เวเทหิปุโตฺตฯ โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, เตน อิโต คโต ปวโตฺตติ มุนิฯ เวเทหิปุโตฺต จ โส มุนิ เจติ ‘‘เวเทหิปุตฺตมุนี’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘วณฺณาคโม’’ติอาทินา นิรุตฺตินเยน อิ-การสฺส อตฺตํ ปุตฺต-สทฺทสฺส จ โลปํ กตฺวา ‘‘เวเทหมุนี’’ติ วุตฺตํฯ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สติมนฺตานํ ธิติมนฺตานํ คติมนฺตานํ พหุสฺสุตานํ อุปฏฺฐากานํ ยทิทํ อานโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙-๒๒๓) เอตทเคฺค ฐปิโต อายสฺมา อานโนฺท **นตโงฺค** นมนกายโงฺค อญฺชลิโก หุตฺวา ‘‘ภเนฺต, **ปเจฺจกพุทฺธา นาม** กีทิสา **โหนฺตี’’**ติ **อปุจฺฉี**ติ สมฺพโนฺธฯ **เต** ปเจฺจกพุทฺธา **เกหิ เหตุภิ** เกหิ การเณหิ **ภวนฺติ** อุปฺปชฺชนฺติฯ **วีรา**ติ ภควนฺตํ อาลปติฯ

๘๔-๘๕. ตโต ปรํ วิสฺสชฺชิตาการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตทาห สพฺพญฺญุวโร มเหสี’’**ติอาทิมาหฯ สพฺพํ อตีตาทิเภทํ หตฺถามลกํ วิย ชานาตีติ สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญู จ โส วโร อุตฺตโม เจติ **สพฺพญฺญุวโร**ฯ มหนฺตํ สีลกฺขนฺธํ, สมาธิกฺขนฺธํ, ปญฺญากฺขนฺธํ, วิมุตฺติกฺขนฺธํ, มหนฺตํ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ เอสติ คเวสตีติ **มเหสิฯ อานนฺทภทฺทํ** มธุเรน สเรน **ตทา** ตสฺมิํ ปุจฺฉิตกาเล **อาห** กเถสีติ สมฺพโนฺธฯ โภ อานนฺท, **เย** ปเจฺจกพุทฺธา **ปุพฺพพุเทฺธสุ** ปุเพฺพสุ อตีตพุเทฺธสุ **กตาธิการา** กตปุญฺญสมฺภารา **ชินสาสเนสุ อลทฺธโมกฺขา** อปฺปตฺตนิพฺพานาฯ **เต** สเพฺพ ปเจฺจกพุทฺธา **ธีรา อิธ** อิมสฺมิํ โลเก **สํเวคมุเขน** เอกปุคฺคลํ ปธานํ กตฺวา ปเจฺจกพุทฺธา ชาตาติ อโตฺถฯ **สุติกฺขปญฺญา** สุฏฺฐุ ติกฺขปญฺญาฯ **วินาปิ พุเทฺธหิ** พุทฺธานํ โอวาทานุสาสนีหิ รหิตา อปิฯ **ปริตฺตเกนปิ** อปฺปมตฺตเกนปิ **อารมฺมเณน ปเจฺจกโพธิํ** ปฏิเอกฺกํ โพธิํ สมฺมาสมฺพุทฺธานนฺตรํ โพธิํ **อนุปาปุณนฺติ** ปฏิวิชฺฌนฺติฯ

๘๖. **สพฺพมฺหิ โลกมฺหิ** สกลสฺมิํ โลกตฺตเย **มมํ ฐเปตฺวา** มํ วิหาย **ปเจกพุเทฺธหิ สโมว** สทิโส เอว **นตฺถิ, เตสํ มหามุนีนํ** ปเจฺจกพุทฺธานํ **อิมํ วณฺณํ** อิมํ คุณํ **ปเทสมตฺตํ** สเงฺขปมตฺตํ **อหํ** ตุมฺหากํ **สาธุ** สาธุกํ **วกฺขามิ** กเถสฺสามีติ อโตฺถฯ

๘๗. อนาจริยกา หุตฺวา **สยเมว พุทฺธานํ** อตฺตนาว ปฏิวิทฺธานํ อิสีนํ อนุตเร **มหาอิสีนํ มธูวขุทฺทํ** ขุทฺทกมธุปฏลํ อิว **สาธูนิ** มธุรานิ **วากฺยานิ** อุทานวจนานิ **อนุตฺตรํ** อุตฺตรวิรหิตํ **เภสชํ** โอสธํ นิพฺพานํ **ปตฺถยนฺตา** อิจฺฉนฺตา **สเพฺพ** ตุเมฺห **สุปสนฺนจิตฺตา** สุปฺปสนฺนมนา **สุณาถ** มนสิ กโรถาติ อโตฺถฯ

๘๘-๘๙. **ปเจฺจกพุทฺธานํ สมาคตานนฺ**ติ ราสิภูตานํ อุปฺปนฺนานํ ปเจฺจกพุทฺธานํฯ อริโฏฺฐ, อุปริโฏฺฐ, ตครสิขิ, ยสสฺสี, สุทสฺสโน, ปิยทสฺสี, คนฺธาโร, ปิโณฺฑโล, อุปาสโภ, นิโถ, ตโถ, สุตวา, ภาวิตโตฺต, สุโมฺภ, สุโภ, เมถุโล, อฏฺฐโม, สุเมโธ, อนีโฆ, สุทาโฐ, หิงฺคุ, หิโงฺค, เทฺวชาลิโน, อฏฺฐโก, โกสโล, สุพาหุ, อุปเนมิโส, เนมิโส, สนฺตจิโตฺต, สโจฺจ, ตโถ, วิรโช, ปณฺฑิโต, กาโล, อุปกาโล, วิชิโต, ชิโต, อโงฺค, ปโงฺค, คุตฺติชฺชิโต, ปสฺสี, ชหี, อุปธึ, ทุกฺขมูลํ, อปราชิโต, สรภโงฺค, โลมหํโส , อุจฺจงฺคมาโย, อสิโต, อนาสโว, มโนมโย, มานจฺฉิโท, พนฺธุมา, ตทาธิมุโตฺต, วิมโล, เกตุมา, โกตุมฺพรโงฺค, มาตโงฺค, อริโย, อจฺจุโต, อจฺจุตคามิ, พฺยามโก, สุมงฺคโล, ทิพฺพิโล จาติอาทีนํ ปเจฺจกพุทฺธสตานํ **ยานิ** อปทานานิ **ปรมฺปรํ** ปเจฺจกํ **พฺยากรณานิ** โย จ **อาทีนโว ยญฺจ วิราควตฺถุํ** อนลฺลียนการณํ **ยถา จ** เยน การเณน **โพธึ อนุปาปุณิํสุ** จตุมคฺคญาณํ ปจฺจกฺขํ กริํสุฯ **สราควตฺถุสู**ติ สฺฏฺฐุ อลฺลียิตพฺพวตฺถูสุ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ **วิราคสญฺญี** วิรตฺตสญฺญวโนฺต **รตฺตมฺหิ โลกมฺหิ** อลฺลียนสภาวโลเก **วิรตจิตฺตา** อนลฺลียนมนา **หิตฺวา ปปเญฺจ**ติ ราโค ปปญฺจํ โทโส ปปญฺจํ สพฺพกิเลสา ปปญฺจาติ ปปญฺจสงฺขาเต กิเลเส หิตฺวา **ชิย ผนฺทิตานี**ติ ผนฺทิตานิ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ ชินิตฺวา **ตเถว** เตน การเณน เอวํ **โพธึ อนุปาปุณิํสุ** ปเจฺจกโพธิญาณํ ปจฺจกฺขํ กริํสูติ อโตฺถฯ

๙๐-๙๑. **สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑนฺ**ติ ตชฺชนผาลนวธพนฺธนํ นิธาย ฐเปตฺวา **เตสํ** สพฺพสตฺตานํ อนฺตเร **อญฺญตรํ** กญฺจิ เอกมฺปิ สตฺตํ **อวิเหฐยํ** อวิเหฐยโนฺต อทุกฺขาเปโนฺต **เมเตฺตน จิเตฺตน** ‘‘สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตู’’ติ เมตฺตาสหคเตน เจตสา **หิตานุกมฺปี** หิเตน อนุกมฺปนสภาโวฯ อถ วา **สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑนฺ**ติ **สเพฺพสู**ติ สเพฺพน สพฺพํ สพฺพถา สพฺพํ อเสสํ นิเสฺสสํ ปริยาทิยนวจนเมตํฯ **ภูเตสู**ติ ภูตา วุจฺจนฺติ ตสา จ ถาวรา จฯ เยสํ ตสิณา ตณฺหา อปฺปหีนา, เยสญฺจ ภยเภรวา อปฺปหีนา, เต ตสาฯ กิํ การณา วุจฺจนฺติ ตสา? ตสนฺติ อุตฺตสนฺติ ปริตสนฺติ ภายนฺติ สนฺตาสํ อาปชฺชนฺติ, ตํ การณา วุจฺจนฺติ ตสาฯ เยสํ ตสิณา ตณฺหา ปหีนา, เยสญฺจ ภยเภรวา ปหีนา, เต ถาวราฯ กิํ การณา วุจฺจนฺติ ถาวรา? ถิรนฺติ น ตสนฺติ น อุตฺตสนฺติ น ปริตสนฺติ น ภายนฺติ น สนฺตาสํ อาปชฺชนฺติ, ตํ การณา วุจฺจนฺติ ถาวราฯ

ตโย ทณฺฑา – กายทโณฺฑ, วจีทโณฺฑ, มโนทโณฺฑติฯ ติวิธํ กายทุจฺจริตํ กายทโณฺฑ, จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ วจีทโณฺฑ, ติวิธํ มโนทุจฺจริตํ มโนทโณฺฑฯ สเพฺพสุ สกเลสุ ภูเตสุ สเตฺตสุ ตํ ติวิธํ ทณฺฑํ นิธาย นิทหิตฺวา โอโรปยิตฺวา สโมโรปยิตฺวา นิกฺขิปิตฺวา ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา หิํสนตฺถํ อคเหตฺวาติ สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํฯ **อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตสนฺ**ติ เอกเมกมฺปิ สตฺตํ ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา อนฺทุยา วา รชฺชุยา วา อวิเหฐยโนฺต, สเพฺพปิ สเตฺต ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา อนฺทุยา วา รชฺชุยา วา อวิเหฐยํ อวิเหฐยโนฺต อญฺญตรมฺปิ เตสํฯ **น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหายนฺ**ติ **นา**ติ ปฏิเกฺขโปฯ **ปุตฺตนฺ**ติ จตฺตาโร ปุตฺตา อตฺรโช ปุโตฺต, เขตฺตโช, ทินฺนโก, อเนฺตวาสิโก ปุโตฺตฯ **สหายนฺ**ติ สหาโย วุจฺจติ เยน สห อาคมนํ ผาสุ, คมนํ ผาสุ, ฐานํ ผาสุ, นิสชฺชา ผาสุ, อาลปนํ ผาสุ, สลฺลปนํ ผาสุ, สมุลฺลปนํ ผาสุฯ น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหายนฺติ ปุตฺตมฺปิ น อิเจฺฉยฺย น สาทิเยยฺย น ปเตฺถยฺย น ปิหเยยฺย นาภิชเปฺปยฺย, กุโต มิตฺตํ วา สนฺทิฏฺฐํ วา สมฺภตฺตํ วา สหายํ วา อิเจฺฉยฺย สาทิเยยฺย ปเตฺถยฺย ปิหเยยฺย อภิชเปฺปยฺยาติ น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหายํฯ **เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป**ติ โส ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน เอโก, อทุติยเฏฺฐน เอโก, ตณฺหาย ปหานเฏฺฐน เอโก, เอกนฺตวีตราโคติ เอโก, เอกนฺตวีตโทโสติ เอโก, เอกนฺตวีตโมโหติ เอโก, เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ เอโก, เอกายนมคฺคํ คโตติ เอโก, เอโก อนุตฺตรํ ปเจฺจกสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธติ เอโกฯ

กถํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน เอโก? โส หิ ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ สพฺพํ ฆราวาสปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา, ปุตฺตทารปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา, ญาติปลิโพธํ, มิตฺตามจฺจปลิโพธํ, สนฺนิธิปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา นิกฺขมฺม อนคาริยํ ปพฺพชิตฺวา อกิญฺจนภาวํ อุปคนฺตฺวา เอโกว จรติ วิหรติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปตีติ เอวํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน เอโกฯ

กถํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ อทุติยเฏฺฐน เอโก? โส เอวํ ปพฺพชิโต สมาโน เอโก อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ ปฏิเสวติ อปฺปสทฺทานิ อปฺปนิโคฺฆสานิ วิชนวาตานิ มนุสฺสราหเสฺสยฺยกานิ ปฏิสลฺลานสารุปฺปานิฯ โส เอโก ติฏฺฐติ, เอโก คจฺฉติ, เอโก นิสีทติ, เอโก เสยฺยํ กเปฺปติ, เอโก คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, เอโก ปฏิกฺกมติ, เอโก รโห นิสีทติ, เอโก จงฺกมติ, เอโก จรติ วิหรติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปตีติ เอวํ โส อทุติยเฏฺฐน เอโกฯ

กถํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ ตณฺหาย ปหานเฏฺฐน เอโก? โส เอโก อทุติโย อปฺปมโตฺต อาตาปี ปหิตโตฺต วิหรโนฺต มหาปธานํ ปทหโนฺต มารํ สเสนกํ นมุจิํ กณฺหํ ปมตฺตพนฺธุํ วิธเมตฺวา จ ตณฺหาชาลินิํ วิสริตํ วิสตฺติกํ ปชหิ วิโนเทสิ พฺยนฺติํ อกาสิ อนภาวํ คเมสิฯ

‘‘ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธาน สํสรํ;
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ, สํสารํ นาติวตฺตติฯ

‘‘เอตมาทีนวํ ญตฺวา, ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภวํ;
วีตตโณฺห อนาทาโน, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’ติฯ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; มหานิ. ๑๙๑) –

เอวํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ ตณฺหาย ปหานเฏฺฐน เอโกฯ

กถํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ เอกนฺตวีตราโคติ เอโก? ราคสฺส ปหีนตฺตา เอกนฺตวีตราโคติ เอโก, โทสสฺส ปหีนตฺตา เอกนฺตวีตโทโสติ เอโก, โมหสฺส ปหีนตฺตา เอกนฺตวีตโมโหติ เอโก, กิเลสานํ ปหีนตฺตา เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ เอโก, เอวํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ เอกนฺตวีตราโคติ เอโกฯ

กถํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ เอกายนมคฺคํ คโตติ เอโก? เอกายนมโคฺค วุจฺจติ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ

‘‘เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี, มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
เอเตน มเคฺคน ตริํสุ ปุเพฺพ, ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๓๘๔; มหานิ. ๑๙๑) –

เอวํ โส เอกายนมคฺคํ คโตติ เอโกฯ

กถํ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ เอโก อนุตฺตรํ ปเจฺจกสโมฺพธิํ อภิสมฺพุทฺโธติ เอโก? โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ (มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๑)ฯ ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค วีมํสา วิปสฺสนา สมฺมาทิฏฺฐิฯ โส ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ เตน ปเจฺจกโพธิญาเณน ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ พุชฺฌิ, ‘‘สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา’’ติ พุชฺฌิ, ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ พุชฺฌิฯ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ พุชฺฌิ, ‘‘สงฺ

ขารปจฺจยา วิญฺญาณ''นฺติ พุชฺฌิ, ''วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป''นฺติ พุชฺฌิ, ''นามรูปปจฺจยา สฬายตน''นฺติ พุชฺฌิ, ''สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส''ติ พุชฺฌิ, ''ผสฺสปจฺจยา เวทนา''ติ พุชฺฌิ, ''เวทนาปจฺจยา ตณฺหา''ติ พุชฺฌิ, ''ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน''นฺติ พุชฺฌิ, ''อุปาทานปจฺจยา ภโว''ติ พุชฺฌิ, ''ภวปจฺจยา ชาตี''ติ พุชฺฌิ, ''ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติ พุชฺฌิฯ ''อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ''ติ พุชฺฌิ, ''สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ''ติ พุชฺฌิ…เป…. ''ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ''ติ พุชฺฌิ, ''ชาตินิโรธา ชรามรณนิโรโธ''ติ พุชฺฌิฯ ''อิทํ ทุกฺข''นฺติ พุชฺฌิ, ''อยํ ทุกฺขสมุทโย''ติ พุชฺฌิ, ''อยํ ทุกฺขนิโรโธ''ติ พุชฺฌิ, ''อยํ ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทา''ติ พุชฺฌิฯ ''อิเม อาสวา''ติ พุชฺฌิ, ''อยํ อาสวสมุทโย''ติ พุชฺฌิ…เป…. ''ปฏิปทา''ติ พุชฺฌิ, ''อิเม ธมฺมา อภิเญฺญยฺยา''ติ พุชฺฌิ, ''อิเม ธมฺมา ปหาตพฺพา''ติ พุชฺฌิ, ''อิเม ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา''ติ พุชฺฌิ, ''อิเม ธมฺมา ภาเวตพฺพา''ติ พุชฺฌิฯ ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ พุชฺฌิ, ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ สมุทยญฺจ…เป…. นิสฺสรณญฺจ พุชฺฌิ, จตุนฺนํ มหาภูตานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ พุชฺฌิ, ''ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม''นฺติ พุชฺฌิฯ

อถ วา ยํ พุชฺฌิตพฺพํ อนุพุชฺฌิตพฺพํ ปฏิพุชฺฌิตพฺพํ สมฺพุชฺฌิตพฺพํ อธิคนฺตพฺพํ ผสฺสิตพฺพํ สจฺฉิกาตพฺพํ, สพฺพํ ตํ เตน ปเจฺจกโพธิญาเณน พุชฺฌิ อนุพุชฺฌิ ปฏิพุชฺฌิ สมฺพุชฺฌิ อธิคญฺฉิ ผเสฺสสิ สจฺฉากาสีติ, เอวํ โส ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ เอโก อนุตฺตรํ ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ เอโกฯ

จเรติ อฎฺฐ จริยาโย (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๑) – อิริยาปถจริยา, อายตนจริยา, สติจริยา, สมาธิจริยา, ญาณจริยา, มคฺคจริยา, ปตฺติจริยา, โลกตฺถจริยาฯ อิริยาปถจริยาติ จตูสุ อิริยาปเถสุ, อายตนจริยาติ ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสุ, สติจริยาติ จตูสุ สติปฎฺฐาเนสุ, สมาธิจริยาติ จตูสุ ฌาเนสุ, ญาณจริยาติ จตูสุ อริยสเจฺจสุ, มคฺคจริยาติ จตูสุ อริยมเคฺคสุ, ปตฺติจริยาติ จตูสุ สามญฺญผเลสุ, โลกตฺถจริยาติ ตถาคเตสุ อรหเนฺตสุ สมฺมาสมฺพุเทฺธสุ, ปเทสโต ปเจฺจกสมฺพุเทฺธสุ, ปเทสโต สาวเกสุฯ

อิริยาปถจริยา จ ปณิธิสมฺปนฺนานํ, อายตนจริยา จ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ, สติจริยา จ อปฺปมาทวิหารีนํ, สมาธิจริยา จ อธิจิตฺตมนุยุตฺตานํ, ญาณจริยา จ พุทฺธิสมฺปนฺนานํ, มคฺคจริยา จ สมฺมาปฏิปนฺนานํ, ปตฺติจริยา จ อธิคตผลานํ, โลกตฺถจริยา จ ตถาคตานํ อรหนฺตานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ, ปเทสโต ปเจฺจกสมฺพุทฺธานํ, ปเทสโต สาวกานํฯ อิมา อฎฺฐ จริยาโยฯ

อปราปิ อฎฺฐ จริยาโย – อธิมุจฺจโนฺต สทฺธาย จรติ, ปคฺคณฺหโนฺต วีริเยน จรติ, อุปฎฺฐเปโนฺต สติยา จรติ, อวิเกฺขปํ กโรโนฺต สมาธินา จรติ, ปชานโนฺต ปญฺญาย จรติ, วิชานโนฺต วิญฺญาณจริยาย จรติ, เอวํ ปฏิปนฺนสฺส กุสลา ธมฺมา อายตนนฺติ อายตนจริยาย จรติฯ เอวํ ปฏิปโนฺน วิเสสมธิคจฺฉตีติ วิเสสจริยาย จรติฯ อิมา อฎฺฐ จริยาโยฯ

อปราปิ อฎฺฐ จริยาโย – ทสฺสนจริยา จ สมฺมาทิฎฺฐิยา, อภินิโรปนจริยา จ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส, ปริคฺคหจริยา จ สมฺมาวาจาย, สมุฎฺฐานจริยา จ สมฺมากมฺมนฺตสฺส, โวทานจริยา จ สมฺมาอาชีวสฺส, ปคฺคหจริยา จ สมฺมาวายามสฺส, อุปฎฺฐานจริยา จ สมฺมาสติยา, อวิเกฺขปจริยา จ สมฺมาสมาธิสฺสฯ อิมา อฎฺฐ จริยาโยฯ

ขคฺควิสาณกโปฺปติ ยถา ขคฺคสฺส นาม วิสาณํ เอกเมว โหติ, อทุติยํ, เอวเมว โส ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ตกฺกโปฺป ตสฺสทิโส ตปฺปฏิภาโคฯ ยถา อติโลณํ วุจฺจติ โลณกโปฺป, อติติตฺตกํ วุจฺจติ ติตฺตกโปฺป, อติมธุรํ วุจฺจติ มธุรกโปฺป, อติอุณฺหํ วุจฺจติ อคฺคิกโปฺป, อติสีตํ วุจฺจติ หิมกโปฺป, มหาอุทกกฺขโนฺธ วุจฺจติ สมุทฺทกโปฺป, มหาภิญฺญาพลปฺปโตฺต สาวโก วุจฺจติ สตฺถุกโปฺปติฯ เอวเมว โส ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ขคฺควิสาณกโปฺป, ขคฺควิสาณสทิโส ขคฺควิสาณปฏิภาโค เอโก อทุติโย มุตฺตพนฺธโน สมฺมา โลเก จรติ วิหรติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปตีติ เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ เตนาหุ ปเจฺจกสมฺพุทฺธา –

‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ, อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตสํ;
น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหายํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘สํสคฺคชาตสฺส ภวนฺติ เสฺนหา, เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหติ;
อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน; เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘มิเตฺต สุหเชฺช อนุกมฺปมาโน, หาเปติ อตฺถํ ปฏิพทฺธจิโตฺต;
เอตํ ภยํ สนฺถเว เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘วํโส วิสาโลว ยถา วิสโตฺต, ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา;
วํเส กฬีโรว อสชฺชมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘มิโค อรญฺญมฺหิ ยถา อพโทฺธ, เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย;
วิญฺญู นโร เสริตํ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘อามนฺตนา โหติ สหายมเชฺฌ, วาเส จ ฐาเน คมเน จาริกาย;
อนภิชฺฌิตํ เสริตํ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘ขิฑฺฑา รตี โหติ สหายมเชฺฌ, ปุเตฺตสุ เปมํ วิปุลญฺจ โหติ;
ปิยวิปฺปโยคํ วิชิคุจฺฉมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ, สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน;
ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘ทุสฺสงฺคหา ปพฺพชิตาปิ เอเก, อโถ คหฏฺฐา ฆรมาวสนฺตา;
อโปฺปสฺสุโกฺก ปรปุเตฺตสุ หุตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘โอโรปยิตฺวา คิหิพฺยญฺชนานิ, สญฺฉินฺนปโตฺต ยถา โกวิฬาโร;
เฉตฺวาน วีโร คิหิพนฺธนานิ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ

‘‘สเจ ลเภถ นิปกํ สหายํ, สทฺธิํ จรํ สาธุวิหาริธีรํ;
อภิภุยฺย สพฺพานิ ปริสฺสยานิ, จเรยฺย เตนตฺตมโน สตีมาฯ

‘‘โน เจ ลเภถ นิปกํ สหายํ, สทฺธิํ จรํ สาธุวิหาริธีรํ;
ราชาว รฏฺฐํ วิชิตํ ปหาย, เอโก จเร มาตงฺครเญฺญว นาโคฯ

‘‘อทฺธา ปสํสาม สหายสมฺปทํ, เสฏฺฐา สมา เสวิตพฺพา สหายา;

เอเต อลทฺธา อนวชฺชโภชี, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ทิสฺวา สุวณฺณสฺส ปภสฺสรานิ, กมฺมารปุตฺเตน สุนิฏฺฐิตานิ;
สงฺฆฏฺฏมานานิ ทุเว ภุชสฺมึ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘เอวํ ทุตีเยน สหา มมสฺส, วาจาภิลาโป อภิสชฺชนา วา;
เอตํ ภยํ อายตึ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา, วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺตํ;
อาทีนวํ กามคุเณสุ ทิสฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘อีตี จ คณฺฑฺโ จ อุปทฺทโว จ, โรโค จ สลฺลญฺจ ภยญฺจ เมตํ;
เอตํ ภยํ กามคุเณสุ ทิสฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘สีตญฺจ อุณฺหญฺจ ขุทํ ปิปาสํ, วาตาตเป ฑํสสรีสเป จ;
สพฺพานิเปตานิ อภิสมฺภวิตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘นาโคว ยูถานิ วิวชฺชยิตฺวา, สญฺชาตขนฺโธ ปทุมี อุฬาโร;
ยถาภิรนฺตํ วิหรํ อรญฺเญ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘อฏฺฐานตํ สงฺคณิการตสฺส, ยํ ผสฺสเย สามยิกํ วิมุตฺตึ;
อาทิจฺจพนฺธุสฺส วโจ นิสมฺม, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ทิฏฺฐีวิสูกานิ อุปาติวตฺโต, ปตฺโต นิยามํ ปฏิลทฺธมคฺโค;
อุปฺปนฺนญาโณมฺหิ อนญฺญเนยฺโย, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘นิโลลุโป นิกฺกุโห นิปฺปิปาโส, นิมฺมกฺโข นิทฺธนฺตกสาวโมโห;
นิราสโย สพฺพโลเก ภวิตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ปาปํ สหายํ ปริวชฺชเยถ, อนตฺถทสฺสึ วิสเม นิวิฏฺฐํ;
สยํ น เสเว ปสุตํ ปมตฺตํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ ภเชถ, มิตฺตํ อุฬารํ ปฏิภานวนฺตํ;
อญฺญาย อตฺถานิ วิเนยฺย กงฺขํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ขิฑฺฑํ รตึ กามสุขญฺจ โลเก, อนลงฺกริตฺวา อนเปกฺขมาโน;
วิภูสฏฺฐานา วิรโต สจฺจวาที, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ปุตฺตญฺจ ทารํ ปิตรญฺจ มาตรํ, ธนานิ ธญฺญานิ จ พนฺธวานิ;
หิตฺวาน กามานิ ยโถธิกานิ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘สโงฺค เอโส ปริตฺตเมตฺถ โสขฺยํ, อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมเวตฺถ ภิโยฺย;
คโฬ เอโส อิติ ญตฺวา มติมา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘สนฺทาลยิตฺวาน สํโยชนานิ, ชาลํว เภตฺวา สลิลมฺพุจารี,

อคฺคีว ทฑฺฒํ อนิวตฺตมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘โอกฺขิตฺตจกฺขู น จ ปาทโลโล, คุตฺตินฺทฺริโย รกฺขิตมานสาโน;
อนวสฺสุโต อปริฑยฺหมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘โอหารยิตฺวา คิหิพฺยญฺชนานิ, สญฺฉนฺนปโตฺต ยถา ปาริฉโตฺต;
กาสายวโตฺถ อภินิกฺขมิตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘รเสสุ เคธํ อกรํ อโลโล, อนญฺญโปสี สปทานจารี;
กุเล กุเล อปฺปฏิพทฺธจิโตฺต, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ปหาย ปญฺจาวรณานิ เจตโส, อุปกฺกิเลเส พฺยปนุชฺช สเพฺพ;
อนิสฺสิโต เฉชฺช สิเนหโทสํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘วิปิฎฺฐิกตฺวาน สุขญฺจ ทุกฺขํ, ปุเพฺพว โสมนสฺสโทมนสฺสํ;
ลทฺธานุเปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธํ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘อารทฺธวีริโย ปรมตฺถปตฺติยา, อลีนจิโตฺต อกุสีตวุตฺติ;
ทฬฺหนิกฺกโม ถามพลูปปนฺโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ปฏิสลฺลานํ ฌานมริญฺจมาโน, ธเมฺมสุ นิจฺจํ อนุธมฺมจารี;
อาทีนวํ สมฺมสิตา ภเวสุ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ตณฺหกฺขยํ ปตฺถยมปฺปมโตฺต, อเนฬมูโค สุตวา สตีมา;
สงฺขาตธโมฺม นิยโต ปธานวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘สีโหว สเทฺทสุ อสนฺตสโนฺต, วาโตว ชาลมฺหิ อสชฺชมาโน;
ปทุมํว โตเยน อลิมฺปมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘สีโห ยถา ทาฐพลี ปสยฺห, ราชา มิคานํ อภิภุยฺย จารี;
เสเวถ ปนฺตานิ เสนาสนานิ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘เมตฺตํ อุเปกฺขํ กรุณํ วิมุตฺตึ, อาเสวมาโน มุทิตญฺจ กาเล;
สเพฺพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ, สนฺทาลยิตฺวาน สํโยชนานิ;
อสนฺตสํ ชีวิตสงฺขยมฺหิ, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปฯ

‘‘ภชนฺติ เสวนฺติ จ การณตฺถา, นิกฺการณา ทุลฺลภา อชฺช มิตฺตา;
อตฺตตฺถปญฺญา อสุจีมนุสฺสา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ

ตตฺถ **สเพฺพสุ ภูเตสู**ติ ขคฺควิสาณปเจฺจกพุทฺธาปทานสุตฺตํฯ กา อุปฺปตฺติ? สพฺพสุตฺตานํ จตุพฺพิธา อุปฺปตฺติ – อตฺตชฺฌาสยโต, ปรชฺฌาสยโต, อฏฺฐุปฺปตฺติโต, ปุจฺฉาวสิโตติฯ ตตฺถ ขคฺควิสาณสุตฺตสฺส อวิเสเสน ปุจฺฉาวสิโต อุปฺปตฺติฯ วิเสเสน ปน ยสฺมา เอตฺถ กาจิ คาถา เตน เตน ปเจฺจกพุเทฺธน ปุเฏฺฐน วุตฺตา, กาจิ อปุเฏฺฐน อตฺตนา อธิคตมคฺคนยานุรูปํ อุ

ทานํเยว อุทาเนเนฺตน, ตสฺมา กายจิ คาถาย ปุจฺฉาวสิโต, กายจิ อตฺตชฺฌาสยโต อุปฺปตฺติฯ ตตฺถ ยา อยํ อวิเสเสน ปุจฺฉาวสิโต อุปฺปตฺติ, สา อาทิโต ปภุติ เอวํ เวทิตพฺพา –

เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ อถ โข อายสฺมโต อานนฺทสฺส รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ – ‘‘พุทฺธานํ ปตฺถนา จ อภินีหาโร จ ทิสฺสติ, ตถา สาวกานํ, ปเจฺจกพุทฺธานํ น ทิสฺสติ, ยํนูนาหํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุเจฺฉยฺย’’นฺติ? โส ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ยถากฺกเมน เอตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ อถสฺส ภควา ปุพฺพโยคาวจรสุตฺตํ อภาสิ –

> ‘‘ปญฺจิเม, อานนฺท, อานิสํสา ปุพฺพโยคาวจเร ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปฏิกเจฺจว อญฺญํ อาราเธติฯ โน เจ ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปฏิกเจฺจว อญฺญํ อาราเธติ, อถ มรณกาเล อญฺญํ อาราเธติฯ อถ เทวปุโตฺต สมาโน อญฺญํ อาราเธติฯ อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิโญฺญ โหติฯ อถ ปจฺฉิเม กาเล ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ โหตี’’ติฯ

เอวํ วตฺวา ปุน อาห –

> ‘‘ปเจฺจกสมฺพุทฺธา นาม, อานนฺท, อภินีหารสมฺปนฺนา ปุพฺพโยคาวจรา โหนฺติ, ตสฺมา ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ สเพฺพสํ ปตฺถนา จ อภินีหาโร จ อิจฺฉิตโพฺพ’’ติฯ

โส อาห – ‘‘พุทฺธานํ, ภเนฺต, ปตฺถนา กีว จิรํ วฏฺฏตี’’ติฯ พุทฺธานํ, อานนฺท, เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, มชฺฌิมปริเจฺฉเทน อฏฺฐ อสเงฺขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, อุปริมปริเจฺฉเทน โสฬส อสเงฺขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจฯ เอเต จ เภทา ปญฺญาธิกสทฺธาธิกวีริยาธิกานํ วเสน ญาตพฺพาฯ ปญฺญาธิกานญฺหิ สทฺธา มนฺทา โหติ, ปญฺญา ติกฺขาฯ สทฺธาธิกานํ ปญฺญา มชฺฌิมา โหติ, สทฺธา ติกฺขาฯ วีริยาธิกานํ สทฺธาปญฺญา มนฺทา โหติ, วีริยํ ติกฺขนฺติฯ อปฺปตฺวา ปน จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ทิวเส ทิวเส เวสฺสนฺตรทานสทิสํ ทานํ เทโนฺตปิ ตทนุรูเป สีลาทิปารมิธเมฺม อาจินโนฺตปิ อนฺตรา พุโทฺธ ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ กสฺมา? ญาณํ คพฺภํ น คณฺหาติ, เวปุลฺลํ นาปชฺชติ, ปริปากํ น คจฺฉตีติฯ ยถา นาม ติมาสจตุมาสปญฺจมาสจฺจเยน นิปฺผชฺชนกํ สสฺสํ ตํ ตํ กาลํ อปฺปตฺวา ทิวเส ทิวเส สตกฺขตฺตุํ สหสฺสกฺขตฺตุํ เกฬายโนฺตปิ อุทเกน สิญฺจโนฺตปิ อนฺตรา ปเกฺขน วา มาเสน วา นิปฺผาเทสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ กสฺมา? สสฺสํ คพฺภํ น คณฺหาติ, เวปุลฺลํ นาปชฺชติ, ปริปากํ น คจฺฉตีติฯ เอวเมวํ อปฺปตฺวา จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ อนฺตรา พุโทฺธ ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตเมว กาลํ ปารมิปูรณํ กาตพฺพํ ญาณปริปากตฺถายฯ เอตฺตเกนาปิ จ กาเลน พุทฺธตฺตํ ปตฺถยโต อภินีหารกรเณ อฏฺฐ สมฺปตฺติโย อิจฺฉิตพฺพาฯ อยญฺหิ –

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
> อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙);

อภินีหาโรติ มูลปณิธานเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ **มนุสฺสตฺต**นฺติ มนุสฺสชาติฯ อญฺญตฺร หิ มนุสฺสชาติยา อวเสสชาตีสุ เทวชาติยมฺปิ ฐิตสฺส ปณิธิ น อิชฺฌติ, ตตฺถ ฐิเตน ปน พุทฺธตฺตํ ปตฺถยเนฺตน ทานาทีนิ ปุญฺญกมฺมานิ กตฺวา มนุสฺสตฺตํเยว ปเตฺถตพฺพํ, ตตฺถ ฐตฺวา ปณิธิ กาตโพฺพฯ เอวญฺหิ สมิชฺฌติฯ **ลิงฺคสมฺปตฺตี**ติ ปุริสภาโวฯ มาตุคามนปุํสกอุภโตพฺยญฺชนกาน

ณฺหิ มนุสฺสชาติยํ ฐิตานมฺปิ ปณิธิ น อิชฺฌติฯ ตตฺถ ฐิเตน ปน พุทฺธตฺตํ ปเตฺถเนฺตน ทานาทีนิ ปุญฺญกมฺมานิ กตฺวา ปุริสภาโวเยว ปเตฺถตโพฺพ, ตตฺถ ฐตฺวา ปณิธิ กาตโพฺพฯ เอวญฺหิ สมิชฺฌติฯ **เหตู**ติ อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปตฺติฯ โย หิ ตสฺมิํ อตฺตภาเว วายมโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ, ตสฺส ปณิธิ สมิชฺฌติ, โน อิตรสฺส ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ ทีปงฺกรปาทมูเล ปพฺพชิตฺวา เตนตฺตภาเวน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ อโหสิฯ **สตฺถารทสฺสน**นฺติ พุทฺธานํ สมฺมุขาทสฺสนํฯ เอวญฺหิ อิชฺฌติ, โน อญฺญถา ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ ทีปงฺกรํ สมฺมุขา ทิสฺวา ปณิธิํ อกาสิฯ **ปพฺพชฺชา**ติ อนคาริยภาโวฯ โส จ โข สาสเน วา กมฺมวาทิกิริยวาทิตาปสปริพฺพาชกนิกาเย วา วฎฺฎติ ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ สุเมโธ นาม ตาปโส หุตฺวา ปณิธิํ อกาสิฯ **คุณสมฺปตฺตี**ติ ฌานาทิคุณปฎิลาโภ ฯ ปพฺพชิตสฺสปิ หิ คุณสมฺปนฺนเสฺสว อิชฺฌติ, โน อิตรสฺส ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ ปญฺจาภิโญฺญ จ อฎฺฐสมาปตฺติลาภี จ หุตฺวา ปณิเธสิฯ **อธิกาโร**ติ อธิกกาโร, ปริจฺจาโคติ อโตฺถฯ ชีวิตาทิปริจฺจาคญฺหิ กตฺวา ปณิทหโตเยว อิชฺฌติ, โน อิตรสฺส ยถา สุเมธปณฺฑิตสฺสฯ โส หิ –

> ‘‘อกฺกมิตฺวาน มํ พุโทฺธ, สห สิเสฺสหิ คจฺฉตุ;
> มา นํ กลเล อกฺกมิตฺถ, หิตาย เม ภวิสฺสตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๓);

เอวํ อตฺตปริจฺจาคํ กตฺวา ปณิเธสิฯ **ฉนฺทตา**ติ กตฺตุกมฺยตาฯ สา ยสฺส พลวตี โหติ, ตสฺส อิชฺฌติ ปณิธิฯ สา จ สเจ โกจิ วเทยฺย ‘‘โก จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ นิรเย ปจฺจิตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉตี’’ติฯ ตํ สุตฺวา โย ‘‘อห’’นฺติ วตฺตุํ อุสฺสหติ, ตสฺส พลวตีติ เวทิตพฺพาฯ ตถา ยทิ โกจิ วเทยฺย ‘‘โก สกลจกฺกวาฬํ วีตจฺจิกานํ องฺคารานํ ปูรํ อกฺกมิตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉติ, โก สกลจกฺกวาฬํ สตฺติสูเลหิ อากิณฺณํ อกฺกมโนฺต อติกฺกมิตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉติ, โก สกลจกฺกวาฬํ สมติตฺติกํ อุทกปุณฺณํ อุตฺตริตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉติ, โก สกลจกฺกวาฬํ นิรนฺตรํ เวฬุคุมฺพสญฺฉนฺนํ มทฺทโนฺต อติกฺกมิตฺวา พุทฺธตฺตํ อิจฺฉตี’’ติ, ตํ สุตฺวา โย ‘‘อห’’นฺติ วตฺตุํ อุสฺสหติ, ตสฺส พลวตีติ เวทิตพฺพาฯ เอวรูเปน จ กตฺตุกมฺยตาฉเนฺทน สมนฺนาคโต สุเมธปณฺฑิโต ปณิเธสีติฯ

เอวํ สมิทฺธาภินีหาโร จ โพธิสโตฺต อิมานิ อฎฺฐารส อภพฺพฎฺฐานานิ น อุเปติฯ โส หิ ตโต ปภุติ น ชจฺจโนฺธ โหติ น ชจฺจพธิโร, น อุมฺมตฺตโก, น เอฬมูโค, น ปีฐสปฺปิ , น มิลเกฺขสุ อุปฺปชฺชติ, น ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตติ, น นิยตมิจฺฉาทิฎฺฐิโก โหติ, นาสฺส ลิงฺคํ ปริวตฺตติ, น ปญฺจานนฺตริยกมฺมานิ กโรติ, น กุฎฺฐี โหติ, น ติรจฺฉานโยนิยํ วฎฺฎกโต ปจฺฉิมตฺตภาโว หตฺถิโต อธิกตฺตภาโว โหติ, น ขุปฺปิปาสิกนิชฺฌามตณฺหิกเปเตสุ อุปฺปชฺชติ, น กาลกญฺจิกาสุเรสุ, น อวีจินิรเย, น โลกนฺตริเกสุ อุปฺปชฺชติฯ กามาวจเรสุ ปน น มาโร โหติ, รูปาวจเรสุ น อสญฺญีภเว, น สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชติ, น อรูปภเวสุ, น อญฺญํ จกฺกวาฬํ สงฺกมติฯ

ยา จิมา อุสฺสาโห จ อุมฺมโงฺค จ อวตฺถานญฺจ หิตจริยา จาติ จตโสฺส พุทฺธภูมิโย, ตาหิ สมนฺนาคโต โหติฯ ตตฺถ –

> ‘‘อุสฺสาโห วีริยํ วุตฺตํ, อุมฺมโงฺค ปญฺญา ปวุจฺจติ;
> อวตฺถานํ อธิฎฺฐานํ, หิตจริยา เมตฺตาภาวนา’’ติฯ –

เวทิตพฺพาฯ เย จ อิเม เนกฺขมฺมชฺฌาสโย, ปวิเวกชฺฌาสโย, อโลภชฺฌาสโย, อโทสชฺฌาสโย, อโมหชฺฌาสโย, นิสฺสรณชฺฌาสโยติ ฉ อชฺฌาสยา โพธิปริปากาย สํวตฺตนฺติ, เยหิ สมนฺนาคตตฺตา เนกฺขมฺมชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา กาเมสุ โทสทสฺสาวิโน, ปวิเวกชฺฌาสยา จ โพธิ

สตฺตา สงฺคณิกาย โทสทสฺสาวิโน, อโลภชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โลเภ โทสทสฺสาวิโน, อโทสชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โทเส โทสทสฺสาวิโน, อโมหชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โมเห โทสทสฺสาวิโน, นิสฺสรณชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สพฺพภเวสุ โทสทสฺสาวิโนติ วุจฺจนฺติ, เตหิ จ สมนฺนาคโต โหติฯ

ปเจฺจกพุทฺธานํ ปน กีว จิรํ ปตฺถนา วฏฺฏตีติ? ปเจฺจกพุทฺธานํ เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, ตโต โอรํ น สกฺกา, ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนเวตฺถ การณํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺตเกนาปิ จ กาเลน ปเจฺจกพุทฺธตฺตํ ปตฺถยโต อภินีหารกรเณ ปญฺจ สมฺปตฺติโย อิจฺฉิตพฺพาฯ เตสญฺหิ –

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, วิคตาสวทสฺสนํ;
> อธิกาโร จ ฉนฺทตา, เอเต อภินีหารการณา’’ฯ

ตตฺถ **วิคตาสวทสฺสน**นฺติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ ยสฺส กสฺสจิ ทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อถ ‘‘สาวกานํ ปตฺถนา กิตฺตกํ วฏฺฏตี’’ติ? ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, อสีติมหาสาวกานํ กปฺปสตสหสฺสเมวฯ ตถา พุทฺธสฺส มาตาปิตูนํ อุปฏฺฐากสฺส ปุตฺตสฺส จาติ, ตโต โอรํ น สกฺกา, ตตฺถ การณํ วุตฺตนยเมวฯ อิเมสํ ปน สเพฺพสมฺปิ อธิกาโร จ ฉนฺทตาติ ทฺวงฺคสมนฺนาคโตเยว อภินีหาโร โหติฯ

เอวํ อิมาย ปตฺถนาย อิมินา จ อภินีหาเรน ยถาวุตฺตปฺปเภทํ กาลํ ปารมิโย ปูเรตฺวา พุทฺธา โลเก อุปฺปชฺชนฺตา ขตฺติยกุเล วา พฺราหฺมณกุเล วา อุปฺปชฺชนฺติ, ปเจฺจกพุทฺธา ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติกุลานํ อญฺญตรสฺมึ, อคฺคสาวกา ปน พุทฺธา วิย ขตฺติยพฺราหฺมณกุเลเสฺววฯ สพฺพพุทฺธา สํวฏฺฏมาเน กเปฺป น อุปฺปชฺชนฺติ, วิวฏฺฏมาเน กเปฺป อุปฺปชฺชนฺติ, ตถา ปเจฺจกพุทฺธาฯ เต ปน พุทฺธานํ อุปฺปชฺชนกาเล น อุปฺปชฺชนฺติฯ พุทฺธา สยญฺจ พุชฺฌนฺติ, ปเร จ โพเธนฺติฯ ปเจฺจกพุทฺธา สยเมว พุชฺฌนฺติ, น ปเร โพเธนฺติฯ อตฺถรสเมว ปฏิวิชฺฌนฺติ, น ธมฺมรสํฯ น หิ เต โลกุตฺตรธมฺมํ ปญฺญตฺตึ อาโรเปตฺวา เทเสตุํ สโกฺกนฺติ, มูเคน ทิฏฺฐสุปิโน วิย วนจรเกน นคเร สายิตพฺยญฺชนรโส วิย จ เนสํ ธมฺมาภิสมโย โหติฯ สพฺพํ อิทฺธิสมาปตฺติปฏิสมฺภิทาปเภทํ ปาปุณนฺติฯ คุณวิสิฏฺฐตาย พุทฺธานํ เหฏฺฐา สาวกานํ อุปริ โหนฺติ, น อเญฺญ ปพฺพาเชตฺวา อาภิสมาจาริกํ สิกฺขาเปนฺติ, ‘‘จิตฺตสเลฺลโข กาตโพฺพ, โวสานํ นาปชฺชิตพฺพ’’นฺติ อิมินา อุเทฺทเสน อุโปสถํ กโรนฺติ, อชฺช อุโปสโถติ วจนมเตฺตน วา, อุโปสถํ กโรนฺตา จ คนฺธมาทเน มญฺชูสกรุกฺขมูเล รตนมาเฬ สนฺนิปติตฺวา กโรนฺตีติฯ เอวํ ภควา อายสฺมโต อานนฺทสฺส ปเจฺจกพุทฺธานํ สพฺพาการปริปูรํ ปตฺถนญฺจ อภินีหารญฺจ กเถตฺวา อิทานิ อิมาย ปตฺถนาย อิมินา จ อภินีหาเรน สมุทาคเต เต เต ปเจฺจกพุเทฺธ กเถตุํ **‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑ’’**นฺติอาทินา นเยน อิมํ ขคฺควิสาณสุตฺตํ อภาสิฯ อยํ ตาว อวิเสเสน ปุจฺฉาวสิโต ขคฺควิสาณสุตฺตสฺส อุปฺปตฺติฯ

อิทานิ วิเสเสน วตฺตพฺพาฯ ตตฺถ อิมิสฺสา ตาว คาถาย เอวํ อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา – อยํ กิร ปเจฺจกพุโทฺธ ปเจฺจกโพธิสตฺตภูมึ โอคาหโนฺต เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา อารญฺญิโก หุตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต สมณธมฺมํ อกาสิฯ เอตํ กิร วตฺตํ อปริปูเรตฺวา ปเจฺจกโพธึ ปาปุณโนฺต นาม นตฺถิ ฯ กึ ปเนตํ **คตปจฺจาคตวตฺตํ** นาม? หรณปจฺจาหรณนฺติฯ ตํ ยถา วิภูตํ โหติ, ตถา กเถสฺสามฯ

อิธ เอกโจฺจ ภิกฺขุ หรติ น ปจฺจาหรติ, เอกโจฺจ ปจฺจาหรติ น หรติ, เอกโจฺจ เนว หรติ น ปจฺจาหรติ, เอกโจฺจ หรติ จ ปจฺจาหรติ จฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ ปเคว วุฎฺฐาย เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตํ กตฺวา โพธิรุเกฺข อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา ปานียฆฎํ ปูเรตฺวา ปานียมาเฬ ฐเปตฺวา อาจริยวตฺตํ อุปชฺฌายวตฺตํ กตฺวา เทฺวอสีติ ขนฺธกวตฺตานิ จ จุทฺทส มหาวตฺตานิ สมาทาย วตฺตติฯ โส สรีรปริกมฺมํ กตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา, ตาว วิวิตฺตาสเน วีตินาเมตฺวา เวลํ ญตฺวา นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา อุตฺตราสงฺคํ กตฺวา สงฺฆาฎิํ ขเนฺธ กริตฺวา ปตฺตํ อํเส อาลเคฺคตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กโรเนฺต เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา เจติยญฺจ โพธิญฺจ วนฺทิตฺวา คามสมีเป จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ อาทาย คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติฯ เอวํ ปวิโฎฺฐ จ ลาภี ภิกฺขุ ปุญฺญวา อุปาสเกหิ สกฺกโต ครุกโต อุปฎฺฐากกุเล วา ปฎิกฺกมนสาลายํ วา ปฎิกฺกมิตฺวา อุปาสเกหิ ตํ ตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิยมาโน เตสํ ปญฺหวิสฺสชฺชเนน ธมฺมเทสนาวิเกฺขเปน จ ตํ มนสิการํ ฉเฑฺฑตฺวา นิกฺขมติฯ วิหารํ อาคโตปิ ภิกฺขูหิ ปญฺหํ ปุโฎฺฐ กเถติ, ธมฺมํ ภณติ, ตํ ตํ พฺยาปารญฺจ อาปชฺชติฯ ปจฺฉาภตฺตมฺปิ ปุริมยามมฺปิ มชฺฌิมยามมฺปิ เอวํ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ ปปเญฺจตฺวา กายทุฎฺฐุลฺลาภิภูโต ปจฺฉิมยาเมปิ สยติ, เนว กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ **“หรติ น ปจฺจาหรตี”**ติฯ

โย ปน พฺยาธิพหุโล โหติ, ภุตฺตาหาโร ปจฺจูสสมเย น สมฺมา ปริณมติฯ ปเคว วุฎฺฐาย ยถาวุตฺตํ วตฺตํ กาตุํ น สโกฺกติ กมฺมฎฺฐานํ วา มนสิ กาตุํ, อญฺญทตฺถุ ยาคุํ วา ขชฺชกํ วา เภสชฺชํ วา ภตฺตํ วา ปตฺถยมาโน กาลเสฺสว ปตฺตจีวรมาทาย คามํ ปวิสติฯ ตตฺถ ยาคุํ วา ขชฺชกํ วา เภสชฺชํ วา ภตฺตํ วา ลทฺธา ปตฺตํ นีหริตฺวา ภตฺตกิจฺจํ นิฎฺฐาเปตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสิโนฺน กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กริตฺวา วิเสสํ ปตฺวา วา อปตฺวา วา วิหารํ อาคนฺตฺวา เตเนว มนสิกาเรน วิหรติฯ อยํ วุจฺจติ **“ปจฺจาหรติ น หรตี”**ติฯ เอทิสา หิ ภิกฺขู ยาคุํ ปิวิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา พุทฺธสาสเน อรหตฺตํ ปตฺตา คณนปถํ วีติวตฺตา, สีหฬทีเปเยว เตสุ เตสุ คาเมสุ อาสนสาลายํ ตํ อาสนํ นตฺถิ, ยตฺถ ภิกฺขู นิสีทิตฺวา ยาคุํ ปิวิตฺวา อรหตฺตํ อปฺปตฺตาฯ

โย ปน ปมาทวิหารี โหติ นิกฺขิตฺตธุโร, สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวา ปญฺจวิธเจโตขิลวินิพนฺธนพทฺธจิโตฺต วิหรโนฺต กมฺมฎฺฐานมนสิการมนนุยุโตฺต คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา คิหีหิ สทฺธิํ กถาปปเญฺจน ปปญฺจิโต ตุจฺฉโกว นิกฺขมติฯ อยํ วุจฺจติ **“เนว หรติ น ปจฺจาหรตี”**ติฯ

โย ปน ปเคว วุฎฺฐาย ปุริมนเยเนว สพฺพวตฺตานิ ปริปูเรตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา, ตาว ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กโรติฯ กมฺมฎฺฐานํ นาม ทุวิธํ – สพฺพตฺถกญฺจ ปาริหาริยญฺจฯ ตตฺถ สพฺพตฺถกํ นาม เมตฺตา จ มรณานุสฺสติ จฯ ตญฺหิ สพฺพตฺถ อตฺถยิตพฺพํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ ‘‘สพฺพตฺถก’’นฺติ วุจฺจติฯ เมตฺตา นาม อาวาสาทีสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพาฯ อาวาเสสุ หิ เมตฺตาวิหารี ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย โหติ มนาโป, เตน ผาสุ อสงฺฆโฎฺฐ วิหรติฯ เทวตาสุ เมตฺตาวิหารี เทวตาหิ รกฺขิตโคปิโต สุขํ วิหรติฯ ราชราชมหามตฺตาทีสุ เมตฺตาวิหารี เตหิ มมายิโต สุขํ วิหรติฯ คามนิคมาทีสุ เมตฺตาวิหารี สพฺพตฺถ ภิกฺขาจริยาทีสุ มนุเสฺสหิ สกฺกโต ครุกโต สุขํ วิหรติฯ มรณานุสฺสติภาวนาย ชีวิตนิกนฺติํ ปหาย อปฺปมโตฺต วิหรติฯ

ยํ ปน สทา ปริหริตพฺพํ จริยานุกูเลน คหิตํฯ ตํ ทสาสุภกสิณานุสฺสตีสุ อญฺญตรํ, จตุธาตุววตฺถานเมว วา, ตํ สทา ปริหริตพฺพโต รกฺขิตพฺพโต ภาเวตพฺพโต จ **“ปาริหาริย”**นฺติ วุจฺจติ, มูลกมฺมฎฺฐานนฺติปิ ตเทวฯ อตฺถกามา หิ กุลปุตฺตา สาสเน ปพฺพชิตฺวา ทสปิ วีสมฺปิ ติํสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สตมฺปิ เอกโต วสนฺตา กติกวตฺตํ กตฺวา วิหรนฺติ – ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห น อิณฎฺฎา น ภยฎฺฎา น ชีวิกาปกตา ปพฺพชิตา, ทุกฺขา มุจฺจิตุกามา ปเนตฺถ ปพฺพชิตาฯ ตสฺ

มา คมเน อุปฺปนฺนกิเลส คมเนเยว นิคฺคณฺหถ, ฐาเน, นิสชฺชาย, สยเน อุปฺปนฺนกิเลส สยเนเยว นิคฺคณฺหถา’’ติฯ

เต เอวํ กติกวตฺตํ กตฺวา ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา อฑฺฒุสภอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตนฺตเรสุ ปาสาณา โหนฺติ, ตาย สญฺญาย กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตาว คจฺฉนฺติฯ สเจ กสฺสจิ คมเน กิเลโส อุปฺปชฺชติ, โส ตเตฺถว นํ นิคฺคณฺหาติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต ติฏฺฐติ, อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ ติฏฺฐติฯ โส ‘‘อยํ ภิกฺขุ ตุยฺหํ อุปฺปนฺนํ วิตกฺกํ ชานาติ, อนนุจฺฉวิกํ เต เอต’’นฺติ อตฺตานํ ปฏิโจเทตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ตเตฺถว อริยภูมิํ โอกฺกมติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ นิสีทตีติฯ โสเยว นโย อริยภูมิํ โอกฺกมิตุํ อสโกฺกโนฺตปิ ตํ กิเลสํ วิกฺขเมฺภตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว คจฺฉติ , น กมฺมฏฺฐานวิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรติฯ อุทฺธรติ เจ, ปฏินิวตฺติตฺวา ปุริมปเทเสเยว ติฏฺฐติฯ **อาลินฺทกวาสี มหาผุสฺส เทวเตฺถโร** วิยฯ

โส กิร เอกูนวีสติวสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต เอวํ วิหาสิฯ มนุสฺสาปิ สุทํ อนฺตรา มเคฺค กสนฺตา จ วปนฺตา จ มทฺทนฺตา จ กมฺมานิ กโรนฺตา จ เถรํ ตถา คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ เถโร ปุนปฺปุนํ นิวตฺติตฺวา คจฺฉติ, กิํ นุ โข มคฺคมูโฬฺห, อุทาหุ กิญฺจิ ปมุโฏฺฐ’’ติ สมุลฺลปนฺติฯ โส ตํ อนาทิยิตฺวา กมฺมฏฺฐานยุเตฺตน จิเตฺตเนว สมณธมฺมํ กโรโนฺต วีสติวสฺสพฺภนฺตเร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตปตฺตทิวเสเยวสฺส จงฺกมนโกฏิยํ อธิวตฺถา เทวตา องฺคุลีหิ ทีปํ อุชฺชาเลตฺวา อฏฺฐาสิ, จตฺตาโรปิ มหาราชาโน สโกฺก จ เทวานมิโนฺท พฺรหฺมา จ สหมฺปติ อุปฏฺฐานํ อาคมิํสุฯ ตญฺจ โอภาสํ ทิสฺวา วนวาสี มหาติสฺสเตฺถโร ตํ ทุติยทิวเส ปุจฺฉิ – ‘‘รตฺติภาเค อายสฺมโต สนฺติเก โอภาโส อโหสิ, กิํ โส’’ติ? เถโร วิเกฺขปํ กโรโนฺต ‘‘โอภาโส นาม ทีโปภาโสปิ โหติ มณิโอภาโสปี’’ติ เอวมาทิมาหฯ โส ‘‘ปฏิจฺฉาเทถ ตุเมฺห’’ติ นิพโทฺธ ‘‘อามา’’ติ ปฏิชานิตฺวา อาโรเจสิฯ

กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย จฯ โสปิ กิร คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต ‘‘ปฐมํ ตาว ภควโต มหาปธานํ ปูเชสฺสามี’’ติ สตฺต วสฺสานิ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาสิ, ปุน โสฬส วสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เอวํ กมฺมฏฺฐานมนุยุตฺตจิเตฺตเนว ปาทํ อุทฺธรโนฺต วิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน อุทฺธเฏ ปฏินิวตฺตโนฺต คามสมีปํ คนฺตฺวา ‘‘คาวี นุ โข ปพฺพชิโต นุ โข’’ติ อาสงฺกนียปฺปเทเส ฐตฺวา สงฺฆาฏิํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา คามทฺวารํ ปตฺวา กจฺฉกนฺตรโต อุทกํ คเหตฺวา คณฺฑูสํ กตฺวา คามํ ปวิสติ ‘‘ภิกฺขํ วา ทาตุํ วนฺทิตุํ วา อุปคเต มนุเสฺส ‘ทีฆายุกา โหถา’ติ วจนมเตฺตนาปิ มา เม กมฺมฏฺฐานวิเกฺขโป อโหสี’’ติฯ สเจ ปน นํ ‘‘อชฺช, ภเนฺต, กิํ สตฺตมี, อุทาหุ อฏฺฐมี’’ติ ทิวสํ ปุจฺฉนฺติ, อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจติฯ สเจ ทิวสปุจฺฉกา น โหนฺติ, นิกฺขมนเวลายํ คามทฺวาเร นิฏฺฐุภิตฺวาว ยาติฯ

สีหฬทีเป **กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตา ปญฺญาส ภิกฺขู** วิย จฯ เต กิร วสฺสูปนายิกอุโปสถทิวเส กติกวตฺตํ อกํสุ – ‘‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา น อญฺญมญฺญํ อาลปิสฺสามา’’ติฯ คามญฺจ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตา คามทฺวาเร อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา ปวิสิํสุ, ทิวเส ปุจฺฉิเต อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจสุํ, อปุจฺฉิเต คามทฺวาเร นิฏฺฐุภิตฺวา วิหารํ อาคมํสุฯ ตตฺถ มนุสฺสา นิฏฺฐุภนฏฺฐานํ ทิสฺวา ชานิํสุ – ‘‘อชฺช เอโก อาคโต, อชฺช เทฺว’’ติ ฯ เอวญฺจ จิเนฺตสุํ – ‘‘กิํ นุ โข เอเต อเมฺหเหว สทฺธิํ น สลฺลปนฺติ , อุทาหุ อญฺญมญฺญมฺปิ, ยทิ อญฺญมญฺญมฺปิ น สลฺลปนฺติ, อทฺธา วิวาทชาตา ภวิสฺสนฺติ, หนฺท เนสํ อญฺญมญฺญํ ขมาเปสฺสามา’’ติฯ สเพฺพ วิหารํ อคมํสุฯ ตตฺถ ปญฺญาสาย ภิกฺขูสุ วสฺสํ อุปคเตสุ เทฺว ภิกฺขู เอโกกาเส นาทฺทสํสุฯ ตโต เตสุ โย จกฺขุมา ปุริโส, โส เอว

มาห – ‘‘น, โภ, กลหการกานํ วสโนกาโส อีทิโส โหติ, สุสมฺมฏฺฐํ เจติยงฺคณํ โพธิยงฺคณํ, สุนิกฺขิตฺตา สมฺมชฺชนิโย, สูปฏฺฐปิตํ ปานียปริโภชนีย’’นฺติ, เต ตโต นิวตฺตาฯ เตปิ ภิกฺขู อโนฺตว เสฺสเยว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา มหาปวารณาย วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสุํฯ

เอวํ กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตา ภิกฺขู วิย จ กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต คามสมีปํ คนฺตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา ยตฺถ สุราโสณฺฑธุตฺตาทโย กลหการกา จณฺฑหตฺถิอสฺสาทโย วา นตฺถิ, ตํ วีถึ ปฏิปชฺชติฯ ตตฺถ จ ปิณฺฑาย จรโนฺต น ตุริตตุริโต ชเวน คจฺฉติ, ชวนปิณฺฑปาติกธุตงฺคํ นาม นตฺถิ, วิสมภูมิภาคปฺปตฺตํ ปน อุทกภริตสกฏมิว นิจฺจโล หุตฺวา คจฺฉติฯ อนุฆรํ ปวิโฏฺฐ จ ทาตุกามํ วา อทาตุกามํ วา สลฺลเกฺขตุํ ตทนุรูปํ กาลํ อาคเมโนฺต ภิกฺขํ คเหตฺวา ปติรูเป โอกาเส นิสีทิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺต อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา อกฺขพฺภญฺชนวณาเลปนปุตฺตมํสูปมาวเสน ปจฺจเวกฺขโนฺต อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรติ เนว ทวาย น มทาย…เป…. ภุตฺตาวี จ อุทกกิจฺจํ กตฺวา มุหุตฺตํ ภตฺตกิลมถํ วิโนเทตฺวา ยถา ปุเรภตฺตํ, เอวํ ปจฺฉาภตฺตํ, ปุริมยามํ ปจฺฉิมยามญฺจ กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ **‘‘หรติ จ ปจฺจาหรติ จา’’**ติฯ เอวเมตํ หรณปจฺจาหรณํ คตปจฺจาคตวตฺตนฺติ วุจฺจติฯ

เอตํ ปูเรโนฺต ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหติ, ปฐมวเย เอว อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ โน เจ ปฐมวเย ปาปุณาติ, อถ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติฯ โน เจ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติ, อถ มรณสมเย ปาปุณาติฯ โน เจ มรณสมเย ปาปุณาติ, อถ เทวปุโตฺต หุตฺวา ปาปุณาติฯ โน เจ เทวปุโตฺต หุตฺวา ปาปุณาติ, อถ ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพาติฯ โน เจ ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพาติ, อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิโญฺญ โหติ เสยฺยถาปิ เถโร พาหิโย, มหาปโญฺญ วา โหติ เสยฺยถาปิ เถโร สาริปุโตฺตติฯ

อยํ ปน ปเจฺจกโพธิสโตฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา อารญฺญิโก หุตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ เอตํ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา กาลํ กตฺวา กามาวจรเทวโลเก อุปฺปชฺชิฯ ตโต จวิตฺวา พาราณสิรโญฺญ อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ กุสลา อิตฺถิโย ตทเหว คพฺภสณฺฐานํ ชานนฺติฯ สา จ ตาสํ อญฺญตรา , ตสฺมา เอสาปิ ตํ คพฺภปติฏฺฐานํ รโญฺญ นิเวเทสิฯ ธมฺมตา เอสา, ยํ ปุญฺญวเนฺต สเตฺต คเพฺภ อุปฺปเนฺน มาตุคาโม คพฺภปริหารํ ลภติฯ ตสฺมา ราชา ตสฺสา คพฺภปริหารํ อทาสิฯ สา ตโต ปภุติ นาจฺจุณฺหํ กิญฺจิ อโชฺฌหริตุํ ลภติ, นาติสีตํ นาจฺจมฺพิลํ นาติโลณํ นาติกฏุกํ นาติติตฺตกํฯ อจฺจุเณฺห หิ มาตรา อโชฺฌหเฏ คพฺภสฺส โลหกุมฺภิวาโส วิย โหติ, อติสีเต โลกนฺตริกวาโส วิย, อจฺจมฺพิลโลณกฏุกติตฺตเกสุ ภุเตฺตสุ สเตฺถน ผาเลตฺวา อมฺพิลาทีหิ สิตฺตานิ วิย ทารกสฺส องฺคานิ ติพฺพเวทนานิ โหนฺติฯ อติจงฺกมนฏฺฐานนิสชฺชสยนโตปิ นํ นิวาเรนฺติ ‘‘กุจฺฉิคตสฺส สญฺจลนทุกฺขํ มา อโหสี’’ติฯ มุทุกตฺถรณตฺถตาย ภูมิยา จงฺกมนาทีนิ มตฺตาย กาตุํ ลภติ, วณฺณคนฺธาทิสมฺปนฺนํ สาทุํ สปฺปายํ อนฺนปานํ ภุญฺชิตุํ ลภติฯ ปริคฺคเหตฺวาว นํ จงฺกมาเปนฺติ นิสีทาเปนฺติ วุฏฺฐาเปนฺติฯ

สา เอวํ ปริหริยมานา คพฺภปริปากกาเล สูติฆรํ ปวิสิตฺวา ปจฺจูสสมเย ปุตฺตํ วิชายิ ปกฺกเตลมทฺทิตมโนสิลาปิณฺฑิสทิสํ ธญฺญปุญฺญลกฺขณูเปตํฯ ตโต นํ ปญฺจมทิวเส อลงฺกตปฏิยตฺตํ รโญฺญ ทเสฺสสุํ, ราชา ตุโฏฺฐ ฉสฏฺฐิยา ธาตีหิ อุปฏฺฐาเปสิฯ โส สพฺพสมฺปตฺตีหิ วเฑฺฒมาโน นจิรเสฺสว วิญฺญุตํ ปาปุณิฯ โสฬสวสฺสุเทฺทสิกํ นํ ราชา รเชฺชน อภิสิญฺจิ, วิวิธนาฏกาหิ จ อุปฏฺฐาเปสิฯ อภิสิโตฺต ราชปุโตฺต รชฺชํ กาเรสิ นาเมน พฺรหฺมทโตฺต, สกลชมฺพุทีเป วีสติยา นครสหเสฺสสุฯ ชมฺพุทีเป กิร ปุเพฺพ จตุราสีติ นครสตสหสฺสานิ อเหสุํ, ตานิ ปริ

หายนฺตานิ สฏฺฐิ อเหสุํ, ตโต ปริหายนฺตานิ จตฺตาลีสํ, สพฺพปริหายนกาเล ปน วีสติสหสฺสานิ โหนฺติฯ อยญฺจ พฺรหฺมทตฺโต สพฺพปริหายนกาเล อุปฺปชฺชิ, เตนสฺส วีสติ นครสหสฺสานิ อเหสุํ วีสติ ปาสาทสหสฺสานิ, วีสติ หตฺถิสหสฺสานิ, วีสติ อสฺสสหสฺสานิ, วีสติ รถสหสฺสานิ, วีสติ ปตฺติสหสฺสานิ, วีสติ อิตฺถิสหสฺสานิ โอโรธา จ นาฏกิตฺถิโย จ, วีสติ อมจฺจสหสฺสานิฯ

โส มหารชฺชํ การยมาโนเยว กสิณปริกมฺมํ กตฺวา ปญฺจ อภิญฺญาโย, อฏฺฐ สมาปตฺติโย จ นิพฺพตฺเตสิฯ ยสฺมา ปน อภิสิตฺตรญฺญา นาม อวสฺสํ อฏฺฏกรเณ นิสีทิตพฺพํ, ตสฺมา เอกทิวสํ ปเคว ปาตราสํ ภุญฺชิตฺวา วินิจฺฉยฏฺฐาเน นิสีทิฯ ตตฺถ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทํ อกํสุ, โส ''อยํ สทฺโท สมาปตฺติยา อุปกฺกิเลโส''ติ ปาสาทตลํ อภิรุหิตฺวา ''สมาปตฺตึ อเปฺปมี''ติ นิสิโนฺน นาสกฺขิ อเปฺปตุํ รชฺชวิกฺเขเปน สมาปตฺติ ปริหีนาฯ ตโต จิเนฺตสิ – ''กึ รชฺชํ วรํ, อุทาหุ สมณธมฺม''ติ? ตโต ''รชฺชสุขํ ปริตฺตํ อเนกาทีนวํ, สมณธมฺมสุขํ ปน วิปุลํ อเนกานิสํสํ อุตฺตมปุริเสหิ เสวิตญฺจา''ติ ญตฺวา อญฺญตรํ อมจฺจํ อาณาเปสิ ''อิมํ รชฺชํ ธเมฺมน สเมน อนุสาส, มา โข อธมฺมการํ กาเรสี''ติ สพฺพํ ตสฺส นิยฺยาเตตฺวา ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมสิ, น โกจิ อุปสงฺกมิตุํ ลภติ อญฺญตฺร มุขโธวนทนฺตกฏฺฐทายกภตฺตนีหารกาทีหิฯ

ตโต อทฺธมาสมเตฺต วีติกฺกเนฺต มเหสี ปุจฺฉิ – ''ราชา อุยฺยานคมนพลทสฺสนนาฏกาทีสุ กตฺถจิ น ทิสฺสติ, กุหึ คโต''ติ? ตสฺสา ตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ สา อมจฺจสฺส ปาเหสิ – ''รเชฺช ปฏิจฺฉิเต อหมฺปิ ปฏิจฺฉิตา โหมิ, เอตุ มยา สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปตู''ติฯ โส อุโภ กเณฺณ ถเกตฺวา ''อสวนียเมต''นฺติ ปฏิกฺขิปิฯ สา ปุนปิ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ เปเสตฺวา อนิจฺฉมานํ สนฺตชฺชาเปสิ ''ยทิ น กโรสิ, ฐานาปิ ตํ จาเวมิฯ ชีวิตาปิ ตํ โวโรเปมี''ติฯ โส ภีโต ''มาตุคาโม นาม ทฬฺหนิจฺฉโย, กทาจิ เอวมฺปิ การาเปยฺยา''ติฯ เอกทิวสํ รโห คนฺตฺวา ตาย สทฺธึ สิริสยเน สํวาสํ กเปฺปสิฯ สา ปุญฺญวตี สุขสมฺผสฺสา, โส ตสฺสา สมฺผสฺสราเคน รโตฺต ตตฺถ อภิกฺขณํ สงฺกิตสงฺกิโตว อคมาสิฯ อนุกฺกเมน อตฺตโน ฆรสามิโก วิย นิพฺพิสโงฺก ปวิสิตุมารโทฺธฯ

ตโต ราชมนุสฺสา ตํ ปวตฺตึ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา น สทฺทหติฯ ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ อาโรเจสุํ, ตโต ราชา นิลีโน สยเมว ทิสฺวา สเพฺพ อมเจฺจ สนฺนิปาตาเปตฺวา อาโรเจสิฯ เต ''อยํ ราชาปราธิโก หตฺถเจฺฉทํ อรหติ, ปาทเจฺฉทํ อรหตี''ติ ยาว สูเล อุตฺตาสนํ, ตาว สพฺพกมฺมการณานิ นิทฺทิสึสุฯ ราชา ''เอตสฺส วธพนฺธนตาฬเน มยฺหํ วิหึสา อุปฺปเชฺชยฺย, ชีวิตา โวโรปเน ปาณาติปาโต ภเวยฺย, ธนหรเณ อทินฺนาทานํ ภเวยฺย, อลํ เอวรูเปหิ กเตหิ, อิมํ มม รชฺชา นิกฺกฑฺฒถา''ติ อาหฯ อมจฺจา ตํ นิพฺพิสยํ อกํสุฯ โส อตฺตโน ธนสารญฺจ ปุตฺตทารญฺจ คเหตฺวา ปรวิสยํ อคมาสิฯ ตตฺถ ราชา สุตฺวา ''กึ อาคโตสี''ติ ปุจฺฉิฯ ''เทว, อิจฺฉามิ ตํ อุปฏฺฐาตุ''นฺติฯ โส ตํ สมฺปฏิจฺฉิฯ อมโจฺจ กติปาหจฺจเยน ลทฺธวิสฺสาโส ตํ ราชานํ เอตทโวจ – ''มหาราช , อมกฺขิกํ มธุํ ปสฺสามิ, ตํ ขาทโนฺต นตฺถี''ติฯ ราชา ''กึ เอตํ อุปฺปเณฺฑตุกาโม ภณตี''ติ น สุณาติฯ โส อนฺตรํ ลภิตฺวา ปุนปิ สุฏฺฐุตรํ วเณฺณตฺวา อโวจฯ ราชา ''กึ เอต''นฺติ ปุจฺฉิฯ ''พาราณสิรชฺชํ, เทวา''ติฯ ราชา ''กึ มํ เนตฺวา มาเรตุกาโมสี''ติ อาหฯ โส ''มา, เทว, เอวํ อวจ, ยทิ น สทฺทหสิ, มนุเสฺส เปเสหี''ติฯ โส มนุเสฺส เปเสสิฯ เต คนฺตฺวา โคปุรํ ขณิตฺวา รโญฺญ สยนฆเร อุฏฺฐหึสุฯ

ราชา ทิสฺวา ''กิสฺส อาคตตฺถา''ติ ปุจฺฉิฯ ''โจรา มยํ, มหาราชา''ติฯ ราชา เตสํ ธนํ ทาเปตฺวา ''มา ปุน เอวํ อกตฺถา''ติ โอวทิตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ เต อาคนฺตฺวา ตสฺส รโญฺญ อาโรเจสุํฯ โส ปุนปิ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ตเถว วีมํสิตฺวา ''สีลวา ราชา''ติ จตุรงฺคินึ เสนํ สนฺนยฺหิตฺวา สีมนฺตเร เอกํ นครํ อุปคมฺม ตตฺถ อมจฺจสฺส ปาเหสิ ''นครํ วา เม เทหิ, ยุทฺธํ วา''ติฯ โส

พฺรหฺมทตฺตสฺส รโญฺญ ตมตฺถํ อาโรจาเปสิ – ‘‘อาณาเปตุ, เทว, ‘กึ ยุชฺฌามิ, อุทาหุ นครํ เทมี’’’ติฯ ราชา ‘‘น ยุชฺฌิตพฺพํ, นครํ ทตฺวา อิธาคจฺฉา’’ติ เปเสสิฯ โส ตถา อกาสิฯ ปฏิราชาปิ ตํ นครํ คเหตฺวา อวเสสนคเรสุปิ ตเถว ทูตํ เปเสสิฯ เตปิ อมจฺจา ตเถว พฺรหฺมทตฺตสฺส อาโรเจตฺวา เตน ‘‘น ยุชฺฌิตพฺพํ, อิธาคนฺตพฺพ’’นฺติ วุตฺตา พาราณสึ อาคมํสุฯ

ตโต อมจฺจา พฺรหฺมทตฺตํ อาหํสุ – ‘‘มหาราช, เตน สห ยุชฺฌามา’’ติฯ ราชา ‘‘มม ปาณาติปาโต ภวิสฺสตี’’ติ วาเรสิฯ อมจฺจา ‘‘มยํ, มหาราช, ตํ ชีวคฺคาหํ คเหตฺวา อิเธว อาเนสฺสามา’’ติ นานาอุปาเยหิ ราชานํ สญฺญาเปตฺวา ‘‘เอหิ, มหาราชา’’ติ คนฺตุมารทฺธาฯ ราชา ‘‘สเจ สตฺตมารณปฺปหรณวิลุมฺปนกมฺมํ น กโรถ, คจฺฉามี’’ติ ภณติฯ อมจฺจา ‘‘น, เทว, กโรม, ภยํ ทเสฺสตฺวา ปลาเปมา’’ติ จตุรงฺคินึ เสนํ สนฺนยฺหิตฺวา ฆเฏสุ ทีเป ปกฺขิปิตฺวา รตฺตึ คจฺฉึสุฯ ปฏิราชา ตํ ทิวสํ พาราณสิสมีเป นครํ คเหตฺวา อิทานิ กินฺติ รตฺตึ สนฺนาหํ โมจาเปตฺวา ปมโตฺต นิทฺทํ โอกฺกมิ สทฺธึ พลกาเยนฯ ตโต อมจฺจา พฺรหฺมทตฺตราชานํ อาทาย ปฏิรโญฺญ ขนฺธาวารํ คนฺตฺวา สพฺพฆเฏหิ ทีเป นีหราเปตฺวา เอกปโชฺชตํ กตฺวา อุกฺกุฏฺฐึ อกํสุฯ ปฏิรโญฺญ อมโจฺจ มหาพลกายํ ทิสฺวา ภีโต อตฺตโน ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อุเฏฺฐหิ อมกฺขิกํ มธุํ ขาทาหี’’ติ มหาสทฺทํ อกาสิฯ ตถา ทุติโยปิ ตติโยปิฯ ปฏิราชา เตน สเทฺทน ปฏิพุชฺฌิตฺวา ภยํ สนฺตาสํ อาปชฺชิฯ อุกฺกุฏฺฐิสตานิ ปวตฺตึสุฯ โส ‘‘ปรวจนํ สทฺทหิตฺวา อมิตฺตหตฺถํ ปโตฺตมฺหี’’ติ สพฺพรตฺตึ ตํ ตํ วิปฺปลปิตฺวา ทุติยทิวเส ‘‘ธมฺมิโก ราชา, อุปโรธํ น กเรยฺย คนฺตฺวา ขมาเปมี’’ติ จินฺเตตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ชณฺณุเกหิ ปติฏฺฐหิตฺวา ‘‘ขม, มหาราช, มยฺหํ อปราธ’’นฺติ อาหฯ ราชา ตํ โอวทิตฺวา ‘‘อุเฏฺฐหิ, ขมามิ เต’’ติ อาหฯ โส รญฺญา เอวํ วุตฺตมเตฺตเยว ปรมสฺสาสปฺปโตฺต อโหสิฯ พาราณสิรโญฺญ สมีเปเยว ชนปเท รชฺชํ ลภิฯ เต อญฺญมญฺญํ สหายกา อเหสุํฯ

อถ พฺรหฺมทโตฺต เทฺวปิ เสนา สโมฺมทมานา เอกโต ฐิตา ทิสฺวา ‘‘มเมเวกสฺส จิตฺตานุรกฺขณาย อสฺมึ มหาชนกาเย ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตพินฺทุ น อุปฺปนฺนํ, อโห สาธุ, อโห สุฏฺฐุ, สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ, อเวรา โหนฺตุ, อพฺยาปชฺชา โหนฺตู’’ติ เมตฺตาฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา ปเจฺจกโพธิญาณํ สจฺฉิกตฺวา สยมฺภุตํ ปาปุณิฯ ตํ มคฺคผลสุเขน สุขิตํ หตฺถิกฺขเนฺธ นิสินฺนํ อมจฺจา ปณิปาตํ กตฺวา อาหํสุ – ‘‘ยานกาโล, มหาราช, วิชิตพลกายสฺส สกฺกาโร กาตโพฺพ, ปราชิตพลกายสฺส ภตฺตปริพฺพโย ทาตโพฺพ’’ติฯ โส อาห – ‘‘นาหํ, ภเณ, ราชา, ปเจฺจกพุโทฺธ นามาห’’นฺติฯ ‘‘กึ เทโว ภณติ, น เอทิสา ปเจฺจกพุทฺธา โหนฺตี’’ติฯ ‘‘กีทิสา, ภเณ, ปเจฺจกพุทฺธา’’ติ? ‘‘ปเจฺจกพุทฺธา นาม ทฺวงฺคุลเกสมสฺสู อฏฺฐปริกฺขารยุตฺตา ภวนฺตี’’ติฯ โส ทกฺขิณหเตฺถน สีสํ ปรามสิ, ตาวเทว คิหิลิงฺคํ อนฺตรธายิ, ปพฺพชิตเวโส ปาตุรโหสิฯ ทฺวงฺคุลเกสมสฺสุ อฏฺฐปริกฺขารสมนฺนาคโต วสฺสสติกเตฺถรสทิโส อโหสิฯ โส จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา หตฺถิกฺขนฺธโต เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปทุมปุปฺเผ นิสีทิฯ อมจฺจา วนฺทิตฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต, กมฺมฏฺฐานํ, กถํ อธิคโตสี’’ติ ปุจฺฉึสุฯ โส ยโต อสฺส เมตฺตาฌานกมฺมฏฺฐานํ อโหสิ, ตญฺจ วิปสฺสนํ วิปสฺสิตฺวา อธิคโต, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อุทานคาถญฺจ พฺยากรณคาถญฺจ อิมํเยว คาถํ อภาสิ **‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑ’’**นฺติฯ

ตตฺถ **สเพฺพสู**ติ อนวเสเสสุฯ **ภูเตสู**ติ สเตฺตสุฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป , วิตฺถารํ ปน รตนสุตฺตวณฺณนายํ วกฺขามฯ **นิธายา**ติ นิกฺขิปิตฺวาฯ **ทณฺฑ**นฺติ กายวจีมโนทณฺฑํ, กายทุจฺจริตาทีนเมตํ อธิวจนํฯ กายทุจฺจริตญฺหิ ทณฺฑยตีติ ทณฺฑํ, พาเธติ อนยพฺยสนํ ปาเปตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ วจีทุจฺจริตํ มโนทุจฺจริตญฺจฯ ปหรณทโณฺฑ เอว วา ทโณฺฑ, ตํ นิธายาติปิ วุตฺตํ โหติฯ **อ**

วิเหฐยนฺติ อวิเหฐยโนฺตฯ **อญฺญตรมฺปี**ติ ยํกิญฺจิ เอกมฺปิฯ **เตสน**ฺติ เตสํ สพฺพภูตานํฯ **น ปุตฺตมิจฺเฉยฺยา**ติ อตฺรโช, เขตฺตโช, ทินฺนโก, อเนฺตวาสิโกติ อิเมสุ จตูสุ ปุเตฺตสุ ยํกิญฺจิ ปุตฺตํ น อิจฺเฉยฺยฯ **กุโต สหาย**นฺติ สหายํ ปน อิจฺเฉยฺยาติ กุโต เอว เอตํฯ

เอโกติ ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน เอโก, อทุติยเฏฺฐน เอโก, ตณฺหาย ปหานเฏฺฐน เอโก, เอกนฺตวิคตกิเลโสติ เอโก, เอโก ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ เอโกฯ สมณสหสฺสสฺสาปิ หิ มเชฺฌ วตฺตมาโน คิหิสํโยชนสฺส ฉินฺนตฺตา เอโก, เอวํ **ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน** เอโกฯ เอโก ติฎฺฐติ, เอโก คจฺฉติ, เอโก นิสีทติ, เอโก เสยฺยํ กเปฺปติ, เอโก อิริยติ วตฺตตีติ เอวํ **อทุติยเฏฺฐน** เอโกฯ

‘‘ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธานสํสรํ;
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ, สํสารํ นาติวตฺตติฯ

‘‘เอตมาทีนวํ ญตฺวา, ตณฺหํ ทุกฺขสฺส สมฺภวํ;
วีตตโณฺห อนาทาโน, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’ติฯ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ.ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๗) –

เอวํ **ตณฺหาปหานเฏฺฐน** เอโกฯ สพฺพกิเลสาสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา อายตึ อนุปฺปาทธมฺมาติ เอวํ **เอกนฺตวิคตกิเลโส**ติ เอโกฯ อนาจริยโก หุตฺวา สยมฺภูสามํเยว ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ เอวํ **เอโก ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ**ติ เอโกฯ

จเรติ ยา อิมา อฎฺฐ จริยาโยฯ เสยฺยถิทํ – ปณิธิสมฺปนฺนานํ จตูสุ อิริยาปเถสุ อิริยาปถจริยา, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ ฉสุ อชฺฌตฺติกายตเนสุ อายตนจริยา, อปฺปมาทวิหารีนํ จตูสุ สติปฎฺฐาเนสุ สติจริยา, อธิจิตฺตมนุยุตฺตานํ จตูสุ ฌาเนสุ สมาธิจริยา, พุทฺธิสมฺปนฺนานํ จตูสุ อริยสเจฺจสุ ญาณจริยา, สมฺมาปฎิปนฺนานํ จตูสุ อริยสเจฺจสุ มคฺคจริยา, อธิคตปฺผลานํ จตูสุ สามญฺญผเลสุ ปตฺติจริยา, ติณฺณํ พุทฺธานํ สพฺพสเตฺตสุ โลกตฺถจริยา, ตตฺถ ปเทสโต ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานนฺติฯ ยถาห – ‘‘จริยาติ อฎฺฐ จริยาโย อิริยาปถจริยา’’ติ (ปฎิ. ม. ๑.๑๙๗; ๓.๒๘) วิตฺถาโรฯ ตาหิ จริยาหิ สมนฺนาคโต ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ อถ วา ยา อิมา อธิมุจฺจโนฺต สทฺธาย จรติ, ปคฺคณฺหโนฺต วีริเยน จรติ, อุปฎฺฐหโนฺต สติยา จรติ, อวิกฺขิโตฺต สมาธินา จรติ, ปชานโนฺต ปญฺญาย จรติ, วิชานโนฺต วิญฺญาเณน จรติ, เอวํ ปฎิปนฺนสฺส กุสลา ธมฺมา อายตนฺตีติ อายตนจริยาย จรติ, เอวํ ปฎิปโนฺน วิเสสํ อธิคจฺฉตีติ วิเสสจริยาย จรตีติ (ปฎิ. ม. ๑.๑๙๗; ๓.๒๘) เอวํ อปราปิ อฎฺฐ จริยาโย วุตฺตา, ตาหิปิ สมนฺนาคโต ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ขคฺควิสาณกโปฺป**ติ เอตฺถ ขคฺควิสาณํ นาม ขคฺคมิคสิงฺคํฯ กปฺป-สทฺทสฺส อตฺถํ วิตฺถารโต มงฺคลสุตฺตวณฺณนายํ ปกาสยิสฺสาม, อิธ ปนายํ ‘‘สตฺถุกเปฺปน วต, โภ, กิร สาวเกน สทฺธึ มนฺตยมานา’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๖๐) วิย ปฎิภาโค เวทิตโพฺพฯ ขคฺควิสาณกโปฺปติ ขคฺควิสาณสทิโสติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโต อตฺถวณฺณนาฯ

อธิปฺปายานุสนฺธิโต ปน เอวํ เวทิตโพฺพ – ยฺวายํ วุตฺตปฺปกาโร ทโณฺฑ ภูเตสุ ปวตฺติยมาโน อหิโต โหติ, ตํ เตสุ อปฺปวตฺตเนน ตปฺปฎิปกฺขภูตาย เมตฺตาย ปรหิตูปสํหาเรน จ สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ, นิหิตทณฺฑตฺตา เอว จ ยถา อนิหิตทณฺฑา สตฺตา ภูตานิ ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา วิเหฐยนฺติ, ตถา อวิเหฐยํ, อญฺญตรมฺปิ เตสํ อิมํ เมตฺตากมฺมฎฺฐานมาคมฺม ยเทว ตตฺถ เวทนาคตํ สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณคตํ ตญฺจ ตทนุสาเรเนว ตทญฺญญฺจ สงฺขารคตํ วิปสฺสิตฺวา อิมํ ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติ อยํ ตาว อธิปฺปาโยฯ

อยํ ปน อนุสนฺธิ – เอวํ วุตฺต เต อมจฺจา อาหํสุ – ‘‘อิทานิ, ภเนฺต, กุหิํ คจฺฉถา’’ติ? ตโต เตน ‘‘ปุเพฺพ ปเจฺจกพุทฺธา กตฺถ วสนฺตี’’ติ อาวเชฺชตฺวา ญตฺวา ‘‘คนฺธมาทนปพฺพเต’’ติ วุเตฺต ปุน อาหํสุ – ‘‘อเมฺห ทานิ, ภเนฺต, ปชหถ น อิจฺฉถา’’ติฯ อถ ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ อาห ‘‘น ปุตฺตมิเจฺฉยฺยา’’ติ สพฺพํฯ ตตฺราธิปฺปาโย – อหํ อิทานิ อตฺรชาทีสุ ยํกิญฺจิ ปุตฺตมฺปิ น อิเจฺฉยฺยํ, กุโต ปน ตุมฺหาทิสํ สหายํฯ ตสฺมา ตุเมฺหสุปิ โย มยา สทฺธิํ คนฺตุํ มาทิโส วา โหตุํ อิจฺฉติ, โส เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ อถ วา เตหิ ‘‘อเมฺห ทานิ, ภเนฺต, ปชหถ น อิจฺฉถา’’ติ วุเตฺต โส ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ‘‘น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหาย’’นฺติ วตฺวา อตฺตโน ยถาวุเตฺตนเตฺถน เอกจริยาย คุณํ ทิสฺวา ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ – ‘‘เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ เอวํ วตฺวา เปกฺขมานเสฺสว มหาชนสฺส อากาเส อุปฺปติตฺวา คนฺธมาทนํ อคมาสิฯ

คนฺธมาทโน นาม หิมวติ จูฬกาฬปพฺพตํ มหากาฬปพฺพตํ นาคปลิเวฐนํ จนฺทคพฺภํ สูริยคพฺภํ สุวณฺณปสฺสํ หิมวนฺตปพฺพตนฺติ สตฺต ปพฺพเต อติกฺกมฺม โหติฯ ตตฺถ นนฺทมูลกํ นาม ปพฺภารํ ปเจฺจกพุทฺธานํ วสโนกาโส, ติโสฺส จ คุหาโย – สุวณฺณคุหา, มณิคุหา, รชตคุหาติ ฯ ตตฺถ มณิคุหาทฺวาเร มญฺชูสโก นาม รุกฺโข โยชนํ อุเพฺพเธน, โยชนํ วิตฺถาเรนฯ โส ยตฺตกานิ อุทเก วา ถเล วา ปุปฺผานิ, สพฺพานิ ตานิ ปุปฺผยติ, วิเสเสน ปเจฺจกพุทฺธาคมนทิวเสฯ ตสฺสูปริโต สพฺพรตนมาโฬ โหติฯ ตตฺถ สมฺมชฺชนกวาโต กจวรํ ฉเฑฺฑติ, สมกรณวาโต สพฺพรตนมยวาลุกํ สมํ กโรติ, สิญฺจนกวาโต อโนตตฺตทหโต อาเนตฺวา อุทกํ สิญฺจติ, สุคนฺธกรณวาโต หิมวนฺตโต สเพฺพสํ สุคนฺธรุกฺขานํ คเนฺธ อาเนติ, โอจินกวาโต ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ปาเตติ, สนฺถรกวาโต สพฺพตฺถ สนฺถรติฯ สทา สุปญฺญตฺตาเนว เจตฺถ อาสนานิ โหนฺติ, เยสุ ปเจฺจกพุทฺธุปฺปาททิวเส, อุโปสถทิวเส จ สเพฺพ ปเจฺจกพุทฺธา สนฺนิปติตฺวา นิสีทนฺติฯ อยํ ตตฺถ ปกติฯ อยํ ปเจฺจกพุโทฺธ ตตฺถ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทติฯ ตโต สเจ ตสฺมิํ กาเล อเญฺญปิ ปเจฺจกพุทฺธา สํวิชฺชนฺติ, เตปิ ตงฺขเณเยว สนฺนิปติตฺวา ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทนฺติฯ นิสีทิตฺวา จ กิญฺจิเทว สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา วุฎฺฐหนฺติฯ ตโต สงฺฆเตฺถโร อธุนาคตปเจฺจกพุทฺธํ สเพฺพสํ อนุโมทนตฺถาย ‘‘กถมธิคต’’นฺติ เอวํ กมฺมฎฺฐานํ ปุจฺฉติ, ตทาปิ โส ตเมว อตฺตโน อุทานพฺยากรณคาถํ ภาสติฯ ปุน ภควาปิ อายสฺมตา อานเนฺทน ปุโฎฺฐ ตเมว คาถํ ภาสติฯ อานโนฺทปิ สงฺคีติยนฺติ เอวํ เอเกกา คาถา ปเจฺจกสโมฺพธิอภิสมฺพุทฺธฎฺฐาเน, มญฺชูสกมาเฬ, อานเนฺทน ปุจฺฉิตกาเล, สงฺคีติยนฺติ จตุกฺขตฺตุํ ภาสิตา โหตีติฯ

ปฐมคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙๒. **สํสคฺคชาตสฺสา**ติ คาถา กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปเจฺจกโพธิสโตฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน วีสติ วสฺสสหสฺสานิ ปุริมนเยเนว สมณธมฺมํ กโรโนฺต กสิณปริกมฺมํ กตฺวา ปฐมํ ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา ลกฺขณสมฺมสนํ กตฺวา อริยมคฺคํ อนธิคมฺม พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ โส ตโต จุโต พาราณสิรโญฺญ อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ อุปฺปชฺชิตฺวา ปุริมนเยเนว วฑฺฒมาโน ยโต ปภุติ ‘‘อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส’’ติ วิเสสํ อญฺญาสิฯ ตทุปาทาย อิตฺถีนํ หเตฺถ น รมติ , อุจฺฉาทนนฺหาปนมณฺฑนาทิมตฺตมฺปิ น สาทิยติฯ ตํ ปุริสา เอว โปเสนฺติฯ ถญฺญปายนกาเล ธาติโย กญฺจุกํ ปฎิมุญฺจิตฺวา ปุริสเวเสน ถญฺญํ ปาเยนฺติฯ โส อิตฺถีนํ คนฺธํ ฆายิตฺวา สทฺทํ วา สุตฺวา โรทติ, วิญฺญุตํ ปโตฺตปิ อิตฺถิโย ปสฺสิตุํ น อิจฺฉติฯ เตน ตํ **อนิตฺถิคโนฺธ**เตฺวว สญฺชานิํสุฯ

ตสฺมึ โสฬสวสฺสุเทฺทสิเก ชาเต ราชา ‘‘กุลวํสํ สณฺฐเปสฺสามี’’ติ นานากุเลหิ ตสฺส อนุรูปา กญฺญาโย อาเนตฺวา อญฺญตรํ อมจฺจํ อาณาเปสิ ‘‘กุมารํ รมาเปหี’’ติฯ อมจฺโจ อุปาเยน ตํ รมาเปตุกาโม ตสฺส อวิทูเร สาณิปาการํ ปริกฺขิปาเปตฺวา นาฏกานิ ปโยชาเปสิฯ กุมาโร คีตวาทิตสทฺทํ สุตฺวา ‘‘กเสฺสโส สทฺโท’’ติ อาหฯ อมจฺโจ ‘‘ตเวโส, เทว , นาฏกิตฺถีนํ สทฺโท, ปุญฺญวนฺตานํ อีทิสานิ นาฏกานิ โหนฺติฯ อภิรม, เทว, มหาปุญฺโญสิ ตฺว’’นฺติ อาหฯ กุมาโร อมจฺจํ ทเณฺฑน ตาฬาเปตฺวา นิกฺกฑฺฒาเปสิฯ โส รญฺโญ อาโรเจสิฯ ราชา กุมารสฺส มาตรา สห คนฺตฺวา กุมารํ ขมาเปตฺวา ปุน อมจฺจํ อาณาเปสิฯ กุมาโร เตหิ อตินิปฺปีฬิยมาโน เสฏฺฐสุวณฺณํ ทตฺวา สุวณฺณกาเร อาณาเปสิ ‘‘สุนฺทรํ อิตฺถิรูปํ กโรถา’’ติฯ เต วิสฺสกมฺมุนา นิมฺมิตสทิสํ สพฺพาลงฺการวิภูสิตํ อิตฺถิรูปํ กริตฺวา ทเสฺสสุํฯ กุมาโร ทิสฺวา วิมฺหเยน สีสํ จาเลตฺวา มาตาปิตูนํ เปเสสิ – ‘‘ยทิ อีทิสึ อิตฺถึ ลภิสฺสามิ, คณฺหิสฺสามี’’ติฯ มาตาปิตโร ‘‘อมฺหากํ ปุตฺโต มหาปุญฺโญ, อวสฺสํ เตน สห กตปุญฺญา กาจิ ทาริกา โลเก อุปฺปนฺนา ภวิสฺสตี’’ติ ตํ สุวณฺณรูปํ รถํ อาโรเปตฺวา อมจฺจานํ อเปฺปสุํ – ‘‘คจฺฉถ, อีทิสึ ทาริกํ คเวสถา’’ติฯ เต ตํ คเหตฺวา โสฬสมหาชนปเท วิจรนฺตา ตํ ตํ คามํ คนฺตฺวา อุทกติตฺถาทีสุ ยตฺถ ยตฺถ ชนสมูหํ ปสฺสนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ เทวตํ วิย สุวณฺณรูปํ ฐเปตฺวา นานาปุปฺผวตฺถาลงฺกาเรหิ ปูชํ กตฺวา วิตานํ พนฺธิตฺวา เอกมนฺตํ ติฏฺฐนฺติ ‘‘ยทิ เกนจิ เอวรูปา ทิฏฺฐปุพฺพา ภวิสฺสติ, โส กถํ สมุฏฺฐาเปสฺสตี’’ติ? เอเตนุปาเยน อญฺญตฺร มทฺทรฏฺฐา สพฺพชนปเท อาหิณฺฑิตฺวา ตํ ‘‘ขุทฺทกรฏฺฐ’’นฺติ อวมญฺญมานา ตตฺถ ปฐมํ อคนฺตฺวา นิวตฺตึสุฯ

ตโต เนสํ เอตทโหสิ – ‘‘มทฺทรฏฺฐมฺปิ ตาว คจฺฉาม, มา โน พาราณสึ ปวิเฏฺฐปิ ราชา ปุน เปเสสี’’ติ มทฺทรเฏฺฐ สาคลนครํ อคมํสุฯ สาคลนคเร จ มทฺทโว นาม ราชาฯ ตสฺส ธีตา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา อภิรูปา อโหสิฯ ตสฺสา วณฺณทาสิโย นฺหาโนทกตฺถาย ติตฺถํ คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ อมเจฺจหิ ฐปิตํ ตํ สุวณฺณรูปํ ทูรโตว ทิสฺวา ‘‘อเมฺห อุทกตฺถาย เปเสตฺวา ราชปุตฺตี สยเมว อาคตา’’ติ ภณนฺติโย สมีปํ คนฺตฺวา ‘‘นายํ สามินี, อมฺหากํ สามินี อิโต อภิรูปตรา’’ติ อาหํสุฯ อมจฺจา ตํ สุตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา อนุรูเปน นเยน ทาริกํ ยาจึสุฯ โสปิ อทาสิฯ เต พาราณสิรญฺโญ ปาเหสุํ – ‘‘ลทฺธา, เทว, กุมาริกา, สามํ อาคจฺฉถ, อุทาหุ อเมฺหว อาเนมา’’ติฯ โส ‘‘มยิ อาคจฺฉเนฺต ชนปทปีฬา ภวิสฺสติ, ตุเมฺหว นํ อาเนถา’’ติ เปเสสิฯ

อมจฺจาปิ ทาริกํ คเหตฺวา นครา นิกฺขมิตฺวา กุมารสฺส ปาเหสุํ – ‘‘ลทฺธา สุวณฺณรูปสทิสา กุมาริกา’’ติฯ กุมาโร สุตฺวาว ราเคน อภิภูโต ปฐมชฺฌานา ปริหายิฯ โส ทูตปรมฺปราย เปเสสิ – ‘‘สีฆํ อาเนถ, สีฆํ อาเนถา’’ติฯ เต สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสน พาราณสึ ปตฺวา พหินคเร ฐิตา รญฺโญ เปเสสุํ – ‘‘อเชฺชว ปวิสิตพฺพํ, โน’’ติฯ ราชา ‘‘เสฏฺฐกุลา อานีตา ทาริกา, มงฺคลกิริยํ กตฺวา มหาสกฺกาเรน ปเวเสสฺสาม, อุยฺยานํ ตาว นํ เนถา’’ติ อาหฯ เต ตถา อกํสุฯ สา อจฺจนฺตสุขุมาลา กุมาริกา ยานุคฺฆาเฏน อุพฺพาฬฺหา อทฺธานปริสฺสเมน อุปฺปนฺนวาตโรคา มิลาตมาลา วิย หุตฺวา รตฺติภาเค กาลมกาสิฯ อมจฺจา ‘‘สกฺการา ปริภฏฺฐมฺหา’’ติ ปริเทวึสุฯ ราชา จ นาครา จ ‘‘กุลวํโส วินโฏฺฐ’’ติ ปริเทวึสุฯ สกลนครํ โกลาหลํ อโหสิฯ กุมารสฺส สุตมเตฺตเยว มหาโสโก อุทปาทิฯ

ตโต กุมาโร โสกสฺส มูลํ ขนิตุํ อารโทฺธฯ โส เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ โสโก นาม น อชาตสฺส โหติ, ชาตสฺส ปน โหติฯ ตสฺมา ชาตึ ปฏิจฺจ โสโกฯ ชาติ ปน กึ ปฏิจฺจาติ? ภวํ ปฏิจฺจ ชาตี’’ติฯ เอวํ ปุพฺพภาวนานุภาเวน โยนิโส มนสิกโรโนฺต อนุโลมปฏิโลมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ทิสฺวา ปุน อนุโลมญฺจ สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ตเตฺถว นิสิโนฺน ปเจฺจกสโมฺพธึ สจฺฉากาสิฯ อมจฺจา ตํ มคฺคผลสุเขน สุขิตํ สนฺตินฺทฺริยํ สนฺตมานสํ นิสินฺนํ ทิสฺวา ปณิปาตํ กตฺวา อาหํสุ – ‘‘มา

โสจิ, เทว, มหโนฺต ชมฺพุทีโป, อญฺญํ ตโต สุนฺทรตรํ กญฺญํ อาเนสฺสามา’’ติฯ โส อาห – ‘‘น โสจามิ, นิโสฺสโก ปเจฺจกพุโทฺธ อห’’นฺติฯ อิโต ปรํ สพฺพํ วุตฺตปฺปริมคาถาสทิสเมว ฐเปตฺวา คาถาวณฺณนํฯ

คาถาวณฺณนา ปน เอวํ เวทิตพฺพา – **สํสคฺคชาตสฺสา**ติ ชาตสํสคฺคสฺสฯ ตตฺถ ทสฺสน สวนกายสมุลฺลปนสโมฺภคสํสคฺควเสน ปญฺจวิโธ สํสโคฺคฯ ตตฺถ อญฺญมญฺญํ ทิสฺวา จกฺขุวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปนฺนราโค **ทสฺสนสํสโคฺค** นามฯ ตตฺถ สีหฬทีเป กาฬทีฆวาปี คาเม ปิณฺฑาย จรนฺตํ กลฺยาณวิหารวาสิทีฆภาณกทหรภิกฺขุํ ทิสฺวา ปฏิพทฺธจิตฺตา เกนจิ อุปาเยน ตํ อลภิตฺวา กาลงฺกตา กุฏุมฺพิยธีตา จ ตสฺสา นิวาสนโจฬขณฺฑํ ทิสฺวา ‘‘เอวรูปํ วตฺถํ ธารินิยา นาม สทฺธิํ สํวาสํ นาลภิ’’นฺติ ผลิตหทโย กาลงฺกโตฯ โส เอว ทหโร จ นิทสฺสนํฯ

ปเรหิ ปน กถิยมานํ รูปาทิสมฺปตฺติํ อตฺตนา วา หสิตลปิตคีตสทฺทํ สุตฺวา โสตวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปนฺนราโค **สวนสํสโคฺค** นามฯ ตตฺราปิ คิริคามวาสิกมฺมารธีตาย ปญฺจหิ กุมาริกาหิ สทฺธิํ ปทุมสฺสรํ คนฺตฺวา นฺหตฺวา มาลํ อาโรเปตฺวา อุจฺจาสเทฺทน คายนฺติยา สทฺทํ สุตฺวา อากาเสน คจฺฉโนฺต กามราเคน วิเสสา ปริหายิตฺวา พฺยสนํ ปโตฺต ปญฺจคฺคฬเลณวาสีติสฺสทหโร นิทสฺสนํฯ

อญฺญมญฺญํ องฺคปรามสเนน อุปฺปนฺนราโค **กายสํสโคฺค** นามฯ ธมฺมภาสนทหรภิกฺขุ จ ราชธีตา เจตฺถ นิทสฺสนํฯ มหาวิหาเร กิร ทหรภิกฺขุ ธมฺมํ ภาสติฯ ตตฺถ มหาชโน อาคโต, ราชาปิ อคฺคมเหสิยา ราชธีตาย จ สทฺธิํ อคมาสิฯ ตโต ราชธีตาย ตสฺส รูปญฺจ สรญฺจ อาคมฺม พลวราโค อุปฺปโนฺน, ตสฺส ทหรสฺสาปิฯ ตํ ทิสฺวา ราชา สลฺลเกฺขตฺวา สาณิปาการเรน ปริกฺขิปาเปสิฯ เต อญฺญมญฺญํ ปรามสิตฺวา อาลิงฺคิํสุฯ ปุน สาณิปาการํ อปเนตฺวา ปสฺสนฺตา เทฺวปิ กาลงฺกเตเยว อทฺทสํสูติฯ

อญฺญมญฺญํ อาลปนสมุลฺลปนวเสน อุปฺปนฺนราโค ปน **สมุลฺลปนสํสโคฺค** นามฯ ภิกฺขุภิกฺขุนีหิ สทฺธิํ ปริโภคกรเณ อุปฺปนฺนราโค **สโมฺภคสํสโคฺค** นามฯ ทฺวีสุปิ เอเตสุ ปาราชิกปฺปโตฺต ภิกฺขุ จ ภิกฺขุนี จ นิทสฺสนํฯ มริจวฏฺฏินามมหาวิหารมเห กิร ทุฏฺฐคามณิอภยราชา มหาทานํ ปฏิยาเทตฺวา อุภโตสงฺฆํ ปริวิสติฯ ตตฺถ อุณฺหยาคุยา ทินฺนาย สงฺฆนวกสามเณรี อนาธารกสฺส สงฺฆนวกสฺส สามเณรสฺส ทนฺตวลยํ ทตฺวา สมุลฺลปนมกาสิฯ เต อุโภปิ อุปสมฺปชฺชิตฺวา สฏฺฐิวสฺสา หุตฺวา ปรตีรํ คตา อญฺญมญฺญํ สมุลฺลปเนน ปุพฺพสญฺญํ ปฏิลภิตฺวา ตาวเทว สญฺชาตสิเนหา สิกฺขาปทํ วีติกฺกมิตฺวา ปาราชิกา อเหสุนฺติฯ เอวํ ปญฺจวิเธ สํสเคฺค เยน เกนจิ สํสเคฺคน ชาตสํสคฺคสฺส **ภวติ เสฺนโห,** ปุริมราคปจฺจโย พลวราโค อุปฺปชฺชติฯ ตโต **เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหติ** ตเมว เสฺนหํ อนุคจฺฉนฺตํ สนฺทิฏฺฐิกสมฺปรายิกํ โสกปริเทวาทินานปฺปการกํ อิทํ ทุกฺขํ ปโหติ ปภวติ ชายติฯ

อปเร ‘‘อารมฺมเณ จิตฺตสฺส โวสฺสโคฺค สํสโคฺค’’ติ ภณนฺติฯ ตโต เสฺนโห, เสฺนหทุกฺขมิทนฺติฯ เอวมตฺถปฺปเภทํ อิมํ อฑฺฒคาถํ วตฺวา โส ปเจฺจกพุโทฺธ อาห – ‘‘สฺวายํ ยมิทํ เสฺนหนฺวยํ โสกาทิทุกฺขํ ปโหติ, ตเมว เสฺนหํ อนุคตสฺส ทุกฺขสฺส มูลํ ขนโนฺต ปเจฺจกโพธิํ อธิคโต’’ติฯ

เอวํ วุเตฺต เต อมจฺจา อาหํสุ – ‘‘อเมฺหหิ ทานิ, ภเนฺต, กิํ กตฺตพฺพ’’นฺติ? ตโต โส อาห – ‘‘ตุเมฺห วา อญฺญตโร วา อิมมฺหา ทุกฺขา มุจฺจิตุกาโม, โส สโพฺพปิ **อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป**’’ติฯ เอตฺถ จ ยํ ตํ ‘‘เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหตี’’ติ

วุตฺตํ, ตเทว สนฺธาย ‘‘อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ยถาวุตฺเตน สํสคฺเคน ‘สํสคฺคชาตสฺส ภวติ เสฺนโห, เสฺนหนฺวยํ ทุกฺขมิทํ ปโหติ’, เอวํ ยถาภูตํ อาทีนวํ เสฺนหชํ เปกฺขมาโน อหมธิคโตติ เอวํ สมฺพนฺธิตฺวา จตุตฺถปาโท ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว เสฺนหวเสน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ตโต ปรํ สพฺพํ ปุริมคาถาย วุตฺตสทิสเมวาติฯ

สํสคฺคคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙๓. **มิเตฺต สุหเชฺช**ติ กา อุปฺปตฺติ? อยํ ปเจฺจกโพธิสโตฺต ปุริมคาถาย วุตฺตนเยเนว อุปฺปชฺชิตฺวา พาราณสิยํ รชฺชํ กาเรโนฺต ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ‘‘กิํ สมณธโมฺม วโร, รชฺชํ วร’’นฺติ วีมํสิตฺวา อมจฺจานํ รชฺชํ นิยฺยาเตตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิฯ อมจฺจา ‘‘ธเมฺมน สเมน กโรถา’’ติ วุตฺตาปิ ลญฺชํ คเหตฺวา อธเมฺมน กโรนฺติฯ เต ลญฺชํ คเหตฺวา สามิเก ปราชยนฺตา เอกทา อญฺญตรํ ราชวลฺลภํ ปราเชสุํฯ โส รโญฺญ ภตฺตการเกหิ สทฺธิํ ปวิสิตฺวา สพฺพํ อาโรเจสิฯ ราชา ทุติยทิวเส สยํ วินิจฺฉยฎฺฐานํ อคมาสิฯ ตโต มหาชนา – ‘‘อมจฺจา, เทว, สามิเก อสามิเก กโรนฺตี’’ติ อุจฺจาสทฺทํ กโรนฺตา มหายุทฺธํ วิย อกํสุฯ อถ ราชา วินิจฺฉยฎฺฐานา วุฎฺฐาย ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สมาปตฺติํ อเปฺปตุํ นิสิโนฺนฯ เตน สเทฺทน วิกฺขิตฺตจิโตฺต น สโกฺกติ อเปฺปตุํฯ โส ‘‘กิํ เม รเชฺชน, สมณธโมฺม วร’’นฺติ รชฺชสุขํ ปหาย ปุน สมาปตฺติํ นิพฺพเตฺตตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว วิปสฺสิตฺวา ปเจฺจกสโมฺพธิํ สจฺฉากาสิฯ กมฺมฎฺฐานญฺจ ปุจฺฉิโต อิมํ คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ เมตฺตายนวเสน **มิตฺตา**ฯ สุหทยภาเวน **สุหชฺชา**ฯ เกจิ เอกนฺตหิตกามตาย มิตฺตาว โหนฺติ น สุหชฺชาฯ เกจิ คมนาคมนฎฺฐานนิสชฺชาสมุลฺลาปาทีสุ, หทยสุขชนเนน สุหชฺชาว โหนฺติ, น มิตฺตาฯ เกจิ ตทุภยวเสน สุหชฺชา เจว มิตฺตา จ โหนฺติฯ เต ทุวิธา อคาริยา จ อนคาริยา จฯ ตตฺถ อคาริยา ติวิธา โหนฺติ อุปกาโร สมานสุขทุโกฺข อนุกมฺปโกติฯ อนคาริยา วิเสเสน อตฺถกฺขายิโน เอวฯ เต จตูหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตา โหนฺติฯ ยถาห –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อุปกาโร มิโตฺต สุหโท เวทิตโพฺพฯ ปมตฺตํ รกฺขติ, ปมตฺตสฺส สาปเตยฺยํ รกฺขติ, ภีตสฺส สรณํ โหติ, อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ ตทฺทิคุณํ โภคํ อนุปฺปเทติ’’ (ที. นิ. ๓.๒๖๑)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ สมานสุขทุโกฺข มิโตฺต สุหโท เวทิตโพฺพฯ คุยฺหมสฺส อาจิกฺขติ, คุยฺหมสฺส ปริคูหติ, อาปทาสุ น วิชหติ, ชีวิตํปิสฺส อตฺถาย ปริจฺจตฺตํ โหติ’’ (ที. นิ. ๓.๒๖๒)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อนุกมฺปโก มิโตฺต สุหโท เวทิตโพฺพฯ อภเวนสฺส น นนฺทติ, ภเวนสฺส นนฺทติ, อวณฺณํ ภณมานํ นิวาเรติ, วณฺณํ ภณมานํ ปสํสติ’’ (ที. นิ. ๓.๒๖๔)ฯ

ตถา –

‘‘จตูหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ อตฺถกฺขายี มิตฺตา สุหโท เวทิตโพฺพฯ ปาปา นิวาเรติ, กลฺยาเณ นิเวเสติ, อสฺสุตํ สาเวติ, สคฺคสฺส มคฺคํ อาจิกฺขตี’’ติ (ที. นิ.

๓.๒๖๓)ฯ

เตสุวิธ อคาริยา อธิเปฺปตา, อตฺถโต ปน สเพฺพปิ ยุชฺชนฺติฯ เต **มิเตฺต สุหชฺเช อนุกมฺปมาโน**ติ อนุทยมาโน, เตสํ สุขํ อุปสํหริตุกาโม ทุกฺขํ อปหริตุกาโม จฯ

หาเปติ อตฺถนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถวเสน ติวิธํ, ตถา อตฺตตฺถปรตฺถอุภยตฺถวเสนาปิ ติวิธํ อตฺถํ ลทฺธวินาสเนน อลทฺธานุปฺปาทเนนาติ ทฺวิธาปิ หาเปติ วินาเสติฯ **ปฏิพทฺธจิโตฺต**ติ ''อหํ อิมํ วินา น ชีวามิ, เอส เม คติ, เอส เม ปรายณ''นฺติ เอวํ อตฺตานํ นีเจ ฐาเน ฐเปโนฺตปิ ปฏิพทฺธจิโตฺต โหติฯ ''อิเม มํ วินา น ชีวนฺติ, อหํ เตสํ คติ, อหํ เตสํ ปรายณ''นฺติ เอวํ อตฺตานํ อุเจฺจ ฐาเน ฐเปโนฺตปิ ปฏิพทฺธจิโตฺต โหติฯ อิธ ปน เอวํ ปฏิพทฺธจิโตฺต อธิเปฺปโตฯ **เอตํ ภย**นฺติ เอตํ อตฺถหาปนภยํ, อตฺตโน สมาปตฺติหานึ สนฺธายาหฯ **สนฺถเว**ติ ติวิโธ สนฺถโว ตณฺหาทิฏฺฐิมิตฺตสนฺถววเสนฯ ตตฺถ อฏฺฐสตปเภทาปิ ตณฺหา ตณฺหาสนฺถโว, ทฺวาสฏฺฐิเภทาปิ ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิสนฺถโว, ปฏิพทฺธจิตฺตตาย มิตฺตานุกมฺปนา มิตฺตสนฺถโวฯ เตสุ โส อิธ อธิเปฺปโตฯ เตน หิสฺส สมาปตฺติ ปริหีนาฯ เตนาห – ''เอตํ ภยํ สนฺถเว เปกฺขมาโน อหํ อธิคโต''ติฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวาติฯ

มิตฺตสุหชฺชคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙๔. **วํโส วิสาโล**ติ กา อุปฺปตฺติ? ปุเพฺพ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ตโย ปเจฺจกโพธิสตฺตา ปพฺพชิตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา เทวโลเก อุปฺปนฺนาฯ ตโต จวิตฺวา เตสํ เชฏฺฐโก พาราณสิราชกุเล นิพฺพโตฺต, อิตเร เทฺว ปจฺจนฺตราชกุเลสุฯ เต อุโภปิ กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา อนุกฺกเมน ปเจฺจกพุทฺธา หุตฺวา นนฺทมูลกปพฺภาเร วสนฺตา เอกทิวสํ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ''มยํ กึ กมฺมํ กตฺวา อิมํ โลกุตฺตรสุขํ อนุปฺปตฺตา''ติ อาวเชฺชตฺวา ปจฺจเวกฺขมานา กสฺสปพุทฺธกาเล อตฺตโน อตฺตโน จริยํ อทฺทสํสุฯ ตโต ''ตติโย กุหิ''นฺติ อาวเชฺชนฺตา พาราณสิรชฺชํ กาเรนฺตํ ทิสฺวา ตสฺส คุเณ สริตฺวา ''โส ปกติยาว อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมนฺนาคโต โหติ, อมฺหากํเยว โอวาทโก วตฺตา วจนกฺขโม ปาปครหี, หนฺท, นํ อารมฺมณํ ทเสฺสตฺวา อาโรเจมา''ติ โอกาสํ คเวสนฺตา ตํ เอกทิวสํ สพฺพาลงฺการวิภูสิตํ อุยฺยานํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา อุยฺยานทฺวาเร เวฬุคุมฺพมูเล อฏฺฐํสุฯ มหาชโน อติโตฺต ราชทสฺสเนน ราชานํ อุโลฺลเกติฯ ตโต ราชา ''อตฺถิ นุ โข โกจิ มม ทสฺสเน พฺยาปารํ น กโรตี''ติ โอโลเกโนฺต ปเจฺจกพุเทฺธ อทฺทกฺขิฯ สห ทสฺสเนเนว จสฺส เตสุ สิเนโห อุปฺปชฺชิฯ โส หตฺถิกฺขนฺธา โอรุยฺห สเนฺตน อาจาเรน อุปสงฺกมิตฺวา ''ภเนฺต, กึ นาม ตุเมฺห''ติ ปุจฺฉิฯ เต ''มยํ, มหาราช, อสชฺชมานา นามา''ติ อาหํสุ ฯ ''ภเนฺต, อสชฺชมานาติ เอตสฺส โก อโตฺถ''ติ? ''อลคฺคนโตฺถ, มหาราชา''ติฯ ตโต เวฬุคุมฺพํ ทเสฺสตฺวา อาหํสุ – ''เสยฺยถาปิ, มหาราช, อิมํ เวฬุคุมฺพํ สพฺพโส มูลขนฺธสาขานุสาขาหิ สํสิพฺพิตฺวา ฐิตํ อสิหโตฺถ ปุริโส มูเล เฉตฺวา อาวิญฺฉโนฺต น สกฺกุเณยฺย อุทฺธริตุํ, เอวเมว ตฺวํ อโนฺต จ พหิ จ ชฏาย ชฏิโต อาสตฺตวิสโตฺต ตตฺถ วิลโคฺคฯ เสยฺยถาปิ วา ปนสฺส เวมชฺฌคโตปิ อยํ วํสกฬีโร อสญฺชาตสาขตฺตา เกนจิ อลโคฺคว ฐิโต, สกฺกา จ ปน อเคฺค วา มูเล วา เฉตฺวา อุทฺธริตุํ, เอวเมว มยํ กตฺถจิ อสชฺชมานา สพฺพา ทิสา คจฺฉามา''ติ ตาวเทว จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ปสฺสโต เอว รโญฺญ อากาเสน นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมํสุฯ ตโต ราชา จิเนฺตสิ – ''กทา นุ โข อหมฺปิ เอวํ อสชฺชมาโน ภเวยฺย''นฺติ ตเตฺถว ฐิโต วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉากาสิฯ ปุริมนเยเนว กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉิโต อิมํ คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **วํโส**ติ เวฬุ ฯ **วิสาโล**ติ วิตฺถิโณฺณ ฯ **ว**-กาโร อวธารณตฺโถ, **เอว**-กาโร วา อยํ, สนฺธิวเสน เอตฺถ **เอ**-กาโร นฏฺโฐ ฯ ตสฺส ปรปเทน สมฺพนฺโธ ฯ ตํ ปจฺฉา โยเชสฺสาม ฯ **ยถา**ติ ปฏิภาเค ฯ **วิสตฺโต**ติ ลคฺโค ชฏิโต สํสิพฺพิโต ฯ **ปุตฺเตสุ ทาเรสุ จา**ติ ปุตฺตธีตุภริยาสุ ฯ **ยา อเปกฺขา**ติ ยา ตณฺหา โย สิเนโห ฯ **วํสกฺกฬีโรว อสชฺชมาโน**ติ วํสกฬีโร วิย อลคฺคมาโน ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา วํโส วิสาโล วิสตฺโต เอว โหติ, ปุตฺเตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา, สาปิ เอวํ ตานิ วตฺถูนิ, สํสิพฺพิตฺวา ฐิตตฺตา วิสตฺตา เอว ฯ สฺวาหํ ตาย อเปกฺขาย อเปกฺขวา วิสาโล วํโส วิย วิสตฺโตติ เอวํ อเปกฺขาย อาทีนวํ ทิสฺวา ตํ อเปกฺขํ มคฺคญาเณน ฉินฺทนฺโต อยํ วํสกฬีโรว รูปาทีสุ วา ลาภาทีสุ วา กามภวาทีสุ วา ทิฏฺฐาทีสุ วา ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน อสชฺชมาโน ปจฺเจกโพธึ อธิคโตติ ฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ

วํสกฺกฬีรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๙๕. **มิโค อรญฺญมฺหี**ติ กา อุปฺปตฺติ? เอโก กิร ภิกฺขุ กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน โยคาวจโร กาลํ กตฺวา พาราณสิยํ เสฏฺฐิกุเล อุปฺปนฺโน อฑฺเฒ มหทฺธเน มหาโภเค ฯ โส สุภโค อโหสิ, ตโต ปรทาริโก หุตฺวา กาลงฺกโต นิรเย นิพฺพตฺโต ตตฺถ ปจฺจิตฺวา ปกฺกาวเสเสน เสฏฺฐิภริยาย กุจฺฉิมฺหิ อิตฺถี หุตฺวา ปฏิสนฺธึ คณฺหิ ฯ นิรยโต อาคตานํ สตฺตานํ คตฺตานิ อุณฺหานิ โหนฺติ ฯ เตน เสฏฺฐิภริยา ฑยฺหมาเนน อุทเรน กิจฺเฉน กสิเรน ตํ คพฺภํ ธาเรตฺวา กาเลน ทาริกํ วิชายิ ฯ สา ชาตทิวสโต ปภุติ มาตาปิตูนํ เสสพนฺธุปริชนานญฺจ เทสฺสา อโหสิ ฯ วยปฺปตฺตา จ ยมฺหิ กุเล ทินฺนา, ตตฺถาปิ สามิกสสฺสุสสุรานํ เทสฺสาว อโหสิ อปฺปิยา อมนาปา ฯ อถ นกฺขตฺเต โฆสิเต เสฏฺฐิปุตฺโต ตาย สทฺธึ กีฬิตุํ อนิจฺฉนฺโต เวสึ อาเนตฺวา กีฬติ ฯ สา ตํ ทาสีนํ สนฺติกา สุตฺวา เสฏฺฐิปุตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา นานปฺปกาเรหิ อนุนยิตฺวา จ อาห – ''อยฺยปุตฺต, อิตฺถี นาม สเจปิ ทสนฺนํ ราชูนํ กนิฏฺฐา โหติ, จกฺกวตฺติโน วา ธีตา, ตถาปิ สามิกสฺส เปสนกรา โหติ ฯ สามิเก อนาลปนฺเต สูเล อาโรปิตา วิย ทุกฺขํ ปฏิสํเวเทติ ฯ สเจ อหํ อนุคฺคหารหา อนุคฺคเหตพฺพา, โน เจ, วิสฺสชฺเชตพฺพา ฯ อตฺตโน ญาติกุลํ คมิสฺสามี''ติ ฯ เสฏฺฐิปุตฺโต – ''โหตุ, ภทฺเท, มา โสจิ กีฬนสชฺชา โหหิ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา''ติ อาห ฯ เสฏฺฐิธีตา ตาวตฺตเกน สลฺลาปมตฺเตน อุสฺสาหชาตา ''เสฺว นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามี''ติ พหุํ ขชฺชโภชฺชํ ปฏิยาเทติ ฯ เสฏฺฐิปุตฺโต ทุติยทิวเส อนาโรเจตฺวาว กีฬนฏฺฐานํ คโต ฯ สา ''อิทานิ เปเสสฺสติ, อิทานิ เปเสสฺสตี''ติ มคฺคํ โอโลเกนฺตี นิสินฺนา อุสฺสูรํ ทิสฺวา มนุสฺเส เปเสสิ ฯ เต ปจฺจาคนฺตฺวา ''เสฏฺฐิปุตฺโต คโต''ติ อาโรเจสุํ ฯ สา ตํ สพฺพํ ปฏิยาทิตํ อาทาย ยานํ อภิรุหิตฺวา อุยฺยานํ คนฺตุํ อารทฺธา ฯ

อถ นนฺทมูลกปพฺภาเร ปจฺเจกสมฺพุทฺโธ สตฺตเม ทิวเส นิโรธา วุฏฺฐาย นาคลตาทนฺตกฏฺฐํ ขาทิตฺวา อโนตตฺตทเห มุขํ โธวิตฺวา ''กตฺถ อชฺช ภิกฺขํ จริสฺสามา''ติ อาวชฺเชนฺโต ตํ เสฏฺฐิธีตรํ ทิสฺวา ''มยิ อิมิสฺสา สทฺธาการํ กาเรตฺวา ตํ กมฺมํ ปริกฺขยํ คมิสฺสตี''ติ ญตฺวา ปพฺภารสมีเป สฏฺฐิโยชนมโนสิลาตเล ฐตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อภิญฺญาปาทกํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา ตสฺสา ปฏิปเถ โอรุยฺห พาราณสึ อภิมุโข อคมาสิ ฯ ตํ ทิสฺวาว ทาสิโย เสฏฺฐิธีตาย อาโรเจสุํ ฯ สา ยานา โอรุยฺห สกฺกจฺจํ วนฺทิตฺวา ปตฺตํ สพฺพรสสมฺปนฺเนน ขาทนีเยน โภชนีเยน ปูเรตฺวา ปทุมปุปฺเผน ปฏิจฺฉาเทตฺวา เหฏฺฐาปิ ปทุมปุปฺผํ กตฺวา ปุปฺผกลาปํ หตฺเถน คเหตฺวา ปจฺเจกพุทฺธสฺส หตฺถํ ปตฺตํ ทตฺวา วนฺทิตฺวา ปุปฺผกลาปหตฺถา ปตฺถนํ อกาสิ – ''ภนฺเต, ยถา อิทํ ปุปฺผํ, เอวาหํ ยตฺถ ยตฺถ อุปปชฺชามิ, ตตฺถ ตตฺถ มหาชนสฺส ปิยา ภเวยฺยํ มนาปา''ติ ฯ เอวํ ปตฺเถตฺวา ทุติยมฺปิ ปตฺเถสิ – ''ภนฺเต, ทุกฺโข คพฺภวาโส , ตํ อนุปคมฺม ปทุมปุปฺเผ เอว ปฏิสนฺธิ ภเวยฺยา''ติ ฯ ตติยมฺปิ ปตฺเถสิ – ''ภนฺเต, เชคุจฺโฉ มาตุคาโม,

จกฺกวตฺติธีตาปิ ปรวสํ คจฺฉติฯ ตสฺมา อหํ อิตฺถิภาวํ อนุปคมฺม ปุริโส ภเวยฺย''นฺติฯ จตุตฺถมฺปิ ปเตฺถสิ – ''ภเนฺต, อิมํ สํสารทุกฺขํ อติกฺกมฺม ปริโยสาเน ตุเมฺหหิ ปตฺตํ อมตํ ปาปุเณยฺย''นฺติฯ เอวํ จตฺุโร ปณิธี กตฺวา ตํ ปทุมปุปฺผกลาปํ ปูเชตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ''ปุปฺผสทิโส เอว เม คโนฺธ เจว วโณฺณ จ โหตู''ติ อิมํ ปญฺจมํ ปณิธึ อกาสิฯ

ตโต ปเจฺจกพุโทฺธ ปตฺตญฺจ ปุปฺผกลาปญฺจ คเหตฺวา อากาเส ฐตฺวา –

''อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ขิปฺปเมว สมิชฺฌตุ;
สเพฺพ ปูเรนฺตุ สงฺกปฺปา, จโนฺท ปนฺนรโส ยถา''ติฯ –

อิมาย คาถาย เสฎฺฐิธีตาย อนุโมทนํ กตฺวา ''เสฎฺฐิธีตา มํ คจฺฉนฺตํ ปสฺสตู''ติ อธิฎฺฐหิตฺวา อากาเสน นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ เสฎฺฐิธีตาย ตํ ปสฺสนฺติยา มหตี ปีติ อุปฺปชฺชิฯ ภวนฺตเร กตํ อกุสลํ กมฺมํ อโนกาสตาย ปริกฺขีณํ จิญฺจมฺพิลโธตตมฺพโลหภาชนมิว สุทฺธา ชาตาฯ ตาว เทวสฺสา ปติกุเล ญาติกุเล จ สเพฺพ ชโน ตุเฎฺฐฯ ''กึ กโรมา''ติ ปิยวจนานิ จ ปณฺณาการานิ จ เปเสสิฯ สามิโกปิ มนุเสฺส เปเสสิ – ''เสฎฺฐิธีตรํ สีฆํ อาเนถ, อหํ วิสฺสริตฺวา อุยฺยานํ อาคโต''ติฯ ตโต ปฎฺฐาย จ นํ อุเร วิลิตฺตจนฺทนํ วิย อามุตฺตมุตฺตาหารํ วิย ปุปฺผมาลา วิย จ ปิยายโนฺต ปริหริฯ สา ตตฺถ ยาวตายุกํ อิสฺสริยโภคยุตฺตสุขํ อนุภวิตฺวา กาลํ กตฺวา ปุริสภาเวน เทวโลเก ปทุมปุเปฺผ อุปฺปชฺชิฯ โส เทวปุโตฺต คจฺฉโนฺตปิ ปทุมปุปฺผคเพฺภ เอว คจฺฉติ, ติฎฺฐโนฺตปิ นิสีทโนฺตปิ สยโนฺตปิ ปทุมปุปฺผคเพฺภเยว สยติฯ ''มหาปทุมเทวปุโตฺต''ติ จ นํ โวหรึสุฯ เอวํ โส เตน อิทฺธานุภาเวน อนุโลมปฏิโลมํ ฉ เทวโลเก เอว สํสรติฯ

เตน จ สมเยน พาราณสิรโญฺญ วีสติ อิตฺถิสหสฺสานิ โหนฺติฯ ตาสุ เอกาปิ ปุตฺตํ น ลภติฯ อมจฺจา ราชานํ วิญฺญาเปสุํ – ''เทว, กุลวํสานุปาลโก ปุโตฺต อิจฺฉิตโพฺพ, อตฺรเช อวิชฺชมาเน เขตฺตโชปิ กุลวํสธโร โหตี''ติฯ อถ ราชา ''ฐเปตฺวา มเหสึ อวเสสา อิตฺถิโย สตฺตาหํ ธมฺมนาฏกํ กโรถา''ติ ยถากามํ พหิ จราเปสิ, ตถาปิ ปุตฺตํ นาลตฺถฯ ปุน อมจฺจา อาหํสุ – ''มหาราช, มเหสี นาม ปุเญฺญน จ ปญฺญาย จ สพฺพอิตฺถีนํ อคฺคา, อเปฺปว นาม เทโว มเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ ปุตฺตํ ลเภยฺยา''ติฯ ราชา มเหสิยา เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ สา อาห – ''มหาราช, ยา อิตฺถี สีลวตี สจฺจวาทินี, สา ปุตฺตํ ลเภยฺย, หิโรตฺตปฺปรหิตาย กุโต ปุโตฺต''ติ ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา ปญฺจ สีลานิ สมาทิยิตฺวา ปุนปฺปุนํ อาวเชฺชสิ, สีลวติยา ราชธีตาย ปญฺจ สีลานิ อาวเชฺชนฺติยา ปุตฺตปตฺถนาจิเตฺต อุปฺปนฺนมเตฺต สกฺกสฺส อาสนํ สํกมฺปิฯ

อถ สโกฺก อาวเชฺชโนฺต เอตมตฺถํ วิทิตฺวา – ''สีลวติยา ราชธีตาย ปุตฺตวรํ เทมี''ติ อากาเสนาคนฺตฺวา เทวิยา สมฺมุเข ฐิโต ''กึ วเรสิ, เทวี''ติ? ''ปุตฺตํ, มหาราชา''ติฯ ''ทมฺมิ เต, เทวิ, ปุตฺตํ, มา จินฺตยี''ติ วตฺวา เทวโลกํ คนฺตฺวา ''อตฺถิ นุ โข เอตฺถ ขีณายุโก''ติ อาวเชฺชโนฺต ''อยํ มหาปทุโม อุปริเทวโลกํ คนฺตุกาโม จ ภวิสฺสตี''ติ ญตฺวา ตสฺส วิมานํ คนฺตฺวา ''ตาต มหาปทุม, มนุสฺสโลกํ คจฺฉาหี''ติ ยาจิฯ โส ''มา เอวํ, มหาราช, ภณ, เชคุจฺฉิโต มนุสฺสโลโก''ติ ฯ ''ตาต, ตฺวํ มนุสฺสโลเก ปุญฺญํ กตฺวา อิธูปปโนฺน, ตเตฺถว ฐตฺวา ปารมิโย ปูเรตพฺพา, คจฺฉ, ตาตา''ติฯ ''ทุกฺโข, มหาราช, คพฺภวาโส, น สโกฺกมิ ตตฺถ วสิตุ''นฺติฯ ''ตาต, เต คพฺภวาโส นตฺถิ, ตถา หิ ตฺวํ กมฺมมกาสิ, ยถา ปทุมคเพฺภเยว นิพฺพตฺติสฺสสิ, คจฺฉ, ตาตา''ติ ปุนปฺปุนํ วุจฺจมาโน อธิวาเสสิฯ

โส เทวโลกา จวิตฺวา พาราณสิรโญฺญ อุยฺยาเน สิลาปฏฺฏโปกฺขรณิยํ ปทุมคเพฺภ นิพฺพโตฺตฯ ตญฺจ รตฺตึ ปจฺจูสสมเย มเหสี สุปินเนฺตน วีสติอิตฺถิสหสฺสปริวุตา อุยฺยานํ คนฺตฺวา สิ

ลาปฏฺฐโปกฺขรณิยํ ปทุมคพฺเภ ปุตฺตํ ลทฺธา วิย อโหสิฯ สา ปภาตาย รตฺติยา สีลานิ รกฺขมานา ตตฺถ คนฺตฺวา เอกํ ปทุมปุปฺผํ อทฺทส, ตํ เนว ตีเร โหติ น คมฺภีเรฯ สห ทสฺสเนเนว จสฺสา ตตฺถ ปุตฺตสิเนโห อุปฺปชฺชิฯ สา สยํ เอว โอตริตฺวา ตํ ปุปฺผํ อคฺคเหสิ, ปุปฺเผ คหิตมตฺตเยว ปตฺตานิ วิกสึสุฯ ตตฺถ สุวณฺณปฏิมํ วิย ทารกํ อทฺทส, ทิสฺวาว ‘‘ปุตฺโต เม ลทฺโธ’’ติ สทฺทํ นิจฺฉาเรสิฯ มหาชโน สาธุการสหสฺสานิ ปวตฺเตสิฯ รญฺโญ จ เปเสสิฯ ราชา สุตฺวา ‘‘กตฺถ ลทฺโธ’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ลทฺธกาสํ สุตฺวา ‘‘อุยฺยานญฺจ โปกฺขรณิยํ ปทุมญฺจ อมฺหากํเยว, ตสฺมา อมฺหากํ เขตฺเต ชาตตฺตา เขตฺตโช นามายํ ปุตฺโต’’ติ วตฺวา นครํ ปเวเสตฺวา วีสติสหสฺสอิตฺถิโย ธาติกิจฺจํ กาเรสิฯ ยา ยา กุมารสฺส รุจึ ญตฺวา ปตฺถิตํ ปตฺถิตํ ขาทนียํ ขาทาเปติ, สา สา สหสฺสํ ลภติฯ สกลพาราณสี จลิตา, สพฺโพ ชโน กุมารสฺส ปณฺณาการสหสฺสานิ เปเสสิฯ กุมาโร ตํ ตํ อติเนตฺวา ‘‘อิมํ ขาท, อิมํ ภุญฺชา’’ติ วุจฺจมาโน โภชเนน อุพฺพาโฬฺห อุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา โคปุรทฺวารํ คนฺตฺวา ลาขาคุฬเกน กีฬติฯ

ตทา อญฺญตโร ปจฺเจกพุทฺโธ พาราณสึ นิสฺสาย อิสิปตเน วสติฯ โส กาลสฺเสว วุฏฺฐาย เสนาสนวตฺตสรีรปริกมฺมมนสิการาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ กตฺวา ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต ‘‘อชฺช กตฺถ ภิกฺขํ คเหสฺสามี’’ติ อาวชฺเชนฺโต กุมารสฺส สมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘เอส ปุพฺเพ กึ กมฺมํ กรี’’ติ วีมํสนฺโต ‘‘มาทิสสฺส ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา จตโสฺส ปตฺถนา ปตฺเถสิ, ตตฺถ ติโสฺส สิทฺธา, เอกา ตาว น สิชฺฌติ, ตสฺส อุปาเยน อารมฺมณํ ทเสฺสมี’’ติ ภิกฺขาจารวเสน กุมารสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ กุมาโร ตํ ทิสฺวา ‘‘สมณ, มา อิธ อาคจฺฉิ, อิเม หิ ตมฺปิ ‘อิมํ ขาท, อิมํ ภุญฺชา’ติ วเทยฺยุ’’นฺติ อาหฯ โส เอกวจเนเนว ตโต นิวตฺติตฺวา อตฺตโน เสนาสนํ อคมาสิฯ กุมาโร ปริชนํ อาห – ‘‘อยํ สมโณ มยา วุตฺตมตฺโตว นิวตฺโต, กุทฺโธ นุ โข มมา’’ติฯ โส เตหิ ‘‘ปพฺพชิตา นาม น โกธปรายณา โหนฺติ, ปเรน ปสนฺนมเนน ยํ ทินฺนํ, เตน ยาเปนฺตี’’ติ วุจฺจมาเนปิ ‘‘ทุฏฺโฐ เอวรูโป นาม สมโณ, ขมาเปสฺสามิ น’’นฺติ มาตาปิตูนํ อาโรเจตฺวา หตฺถึ อภิรุหิตฺวา มหตา ราชานุภาเวน อิสิปตนํ คนฺตฺวา มิคยูถํ ทิสฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘กินฺนาเมเต’’ติ? ‘‘เอเต, สามิ, มิคา นามา’’ติฯ ‘‘เอเตสํ ‘อิมํ ขาทถ, อิมํ ภุญฺชถ, อิมํ สายถา’ติ วตฺวา ปฏิชคฺคนฺตา อตฺถี’’ติ? ‘‘นตฺถิ, สามิ, ยตฺถ ติโณทกํ สุลภํ ตตฺถ วสนฺตี’’ติฯ

กุมาโร ‘‘ยถา อิเม อรกฺขิยมานาว ยตฺถ อิจฺฉนฺติ, ตตฺถ วสนฺติ, กทา นุ โข อหมฺปิ เอวํ วเสยฺย’’นฺติ เอตํ อารมฺมณํ อคฺคเหสิฯ ปจฺเจกพุทฺโธปิ ตสฺส อาคมนํ ญตฺวา เสนาสนมคฺคญฺจ จงฺกมนญฺจ สมฺมชฺชิตฺวา มฏฺฐํ กตฺวา เอกทฺวตฺติกฺขตฺตุํ จงฺกมิตฺวา ปทนิเกฺขปํ ทเสฺสตฺวา ทิวาวิหาโรกาสญฺจ ปณฺณสาลญฺจ สมฺมชฺชิตฺวา มฏฺฐํ กตฺวา ปวิสนปทนิเกฺขปํ ทเสฺสตฺวา นิกฺขมนปทนิเกฺขปํ อทเสฺสตฺวา อญฺญตฺร อคมาสิฯ กุมาโร ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ ปเทสํ สมฺมชฺชิตฺวา มฏฺฐกตํ ทิสฺวา ‘‘วสติ มเญฺญ เอตฺถ โส ปจฺเจกพุทฺโธ’’ติ ปริชเนน ภาสิตํ สุตฺวา อาห – ‘‘ปาโตปิ โส สมโณ ทุสฺสติ, อิทานิ หตฺถิอสฺสาทีหิ อตฺตโน โอกาสํ อกฺกนฺตํ ทิสฺวา สุฏฺฐุตรํ ทุเสฺสยฺย, อิเธว ตุเมฺห ติฏฺฐถา’’ติ หตฺถิกฺขนฺธา โอรุยฺห เอกโกว เสนาสนํ ปวิโฏฺฐ วตฺตสีเสน สุสมฺมโฏฺฐกาเส ปทนิเกฺขปํ ทิสฺวา ‘‘โส ทานายํ สมโณ เอตฺถ จงฺกมโนฺต น วณิชฺชาทิกมฺมํ จิเนฺตสิ, อทฺธายํ อตฺตโน หิตเมว จิเนฺตสิ มเญฺญ’’ติ ปสนฺนมานโส จงฺกมํ อภิรุหิตฺวา ทูรีกตปุถุวิตโกฺก คนฺตฺวา ปาสาณผลเก นิสีทิตฺวา สญฺชาตเอกคฺโค หุตฺวา ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปจฺเจกโพธิญาณํ อธิคนฺตฺวา ปุริมนเยเนว ปุโรหิเตน กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉิโต คคนตเล นิสิโนฺน อิมํ คาถมภาสิฯ

ตตฺถ **มิโค**ติ เทฺว มิคา – เอณีมิโค จ ปสทมิโค จฯ อปิจ สเพฺพสํ อารญฺญิกานํ จตุปฺปทานํ เอตํ อธิวจนํฯ อิธ ปน ปสทมิโค อธิเปฺปโตติ วทนฺติฯ **อรญฺญมฺหี**ติ คามญฺจ คามูปจาร

ญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ อรญฺญํ, อิธ ปน อุยฺยานํ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา ‘‘อุยฺยานมฺหี’’ติ วุตฺตํ โหติฯ **ยถา**ติ ปฏิภาเคฯ **อพโทฺธ**ติ รชฺชุพนฺธนาทีหิ อพโทฺธ, เอเตน วิสฺสตฺถจริยํ ทีเปติฯ **เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โวจรายา**ติ เยน เยน ทิสาภาเคน คนฺตุมิจฺฉติ, เตน เตน ทิสาภาเคน โคจราย คจฺฉติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ‘‘เสยฺยถาปิ , ภิกฺขเว, อารญฺญโก มิโค อรเญฺญ ปวเน จรมาโน วิสฺสโตฺถ คจฺฉติ, วิสฺสโตฺถ ติฏฺฐติ, วิสฺสโตฺถ นิสีทติ, วิสฺสโตฺถ เสยฺยํ กเปฺปติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อนาปาถคโต, ภิกฺขเว, ลุทฺทสฺส, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อนฺตมกาสิ มารํ อปทํ, วธิตฺวา มารจกฺขุํ อทสฺสนํ คโต ปาปิมโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๗; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๕) วิตฺถาโรฯ

เสริตนฺติ สจฺฉนฺทวุตฺติตํ อปรายตฺตตํ วา, อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา มิโค อรญฺญมฺหิ อพโทฺธ เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย, ตถา กทา นุ โข อหมฺปิ ตณฺหาพนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา เอวํ คเจฺฉยฺยนฺติฯ **วิญฺญู** ปณฺฑิโต นโร เสริตํ เปกฺขมาโน เอโก จเรติฯ

มิโคอรญฺญคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙๖. **อามนฺตนา โหตี**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิรโญฺญ กิร มหาอุปฏฺฐานสมเย อมจฺจา อุปสงฺกมิํสุฯ เตสุ เอโก อมโจฺจ ‘‘เทว, โสตพฺพํ อตฺถี’’ติ เอกมนฺตํ คมนํ ยาจิฯ โส อุฏฺฐายาสนา อคมาสิฯ ปุน เอโก มหาอุปฏฺฐาเน นิสินฺนํ ยาจิ, เอโก หตฺถิกฺขเนฺธ นิสินฺนํ, เอโก อสฺสปิฏฺฐิยํ นิสินฺนํ, เอโก สุวณฺณรเถ นิสินฺนํ, เอโก สิวิกาย นิสีทิตฺวา อุยฺยานํ คจฺฉนฺตํ ยาจิฯ ราชา ตโต โอโรหิตฺวา อคมาสิฯ อปโร ชนปทจาริกํ คจฺฉนฺตํ ยาจิ, ตสฺสปิ วจนํ สุตฺวา หตฺถิกฺขนฺธโต โอรุยฺห เอกมนฺตํ อคมาสิฯ เอวํ โส เตหิ นิพฺพิโนฺน หุตฺวา ปพฺพชิฯ อมจฺจา อิสฺสริเยน วฑฺฒนฺติฯ เตสุ เอโก คนฺตฺวา ราชานํ อาห – ‘‘อสุกํ นาม, มหาราช, ชนปทํ มยฺหํ เทหี’’ติฯ ราชา ตํ ‘‘อิตฺถนฺนาโม ภุญฺชตี’’ติ ภณติฯ โส รโญฺญ วจนํ อนาทิยิตฺวา ‘‘คจฺฉามหํ ตํ ชนปทํ คเหตฺวา ภุญฺชามี’’ติ ตตฺถ คนฺตฺวา กลหํ กตฺวา ปุน อุโภปิ รโญฺญ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา อญฺญมญฺญสฺส โทสํ อาโรเจนฺติฯ ราชา ‘‘น สกฺกา อิเม โตเสตุ’’นฺติ เตสํ โลเภ อาทีนวํ ทิสฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ โส ปุริมนเยน อิมํ อุทานํ อภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – สหายมเชฺฌ ฐิตสฺส ทิวาเสยฺยสงฺขาเต **วาเส** จ, มหาอุปฏฺฐานสงฺขาเต **ฐาเน** จ, อุยฺยานคมนสงฺขาเต **คมเน** จ, ชนปทจาริกสงฺขาตาย **จาริกาย** จ, ‘‘อิทํ เม สุณ, อิทํ เม เทหี’’ติอาทินา นเยน ตถา ตถา อามนฺตนา โหติ, ตสฺมา อหํ ตตฺถ นิพฺพิชฺชิตฺวา ยายํ อริยชนเสวิตา อเนกานิสํสา เอกนฺตสุขา, เอวํ สเนฺตปิ โลภาภิภูเตหิ สพฺพกาปุริเสหิ อนภิปตฺถิตา ปพฺพชฺชา, ตํ **อนภิชฺฌิตํ** ปเรสํ อวสวตฺตเนน ภพฺพปุคฺคลวเสน **เสริตญฺจ เปกฺขมาโน** วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อนุกฺกเมน ปเจฺจกโพธิํ อธิคโตสฺมิฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อามนฺตนาคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙๗. **ขิฑฺฑารตี**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร เอกปุตฺตกพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา อโหสิฯ โส ตสฺส เอกปุตฺตโก ปิโย อโหสิ มนาโป ปาณสโม, ราชา สพฺพอิริยาปเถสุ ปุตฺตกํ คเหตฺวาว วตฺตติฯ โส เอกทิวสํ อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต ตํ ฐเปตฺวา คโตฯ กุมาโรปิ ตํ ทิวสํเยว อุปฺปเนฺนน พฺยาธินา มโตฯ อมจฺจา ‘‘ปุตฺตสิเนเหน รโญฺญ หทยมฺปิ ผเลยฺยา’’ติ อนาโรเจตฺวาว

นํ ฌาเปสุํฯ ราชา อุยฺยาเน สุรามเทน มโตฺต ปุตฺตํ เนว สรติ, ตถา ทุติยทิวเสปิ นฺหานโภชนเวลาสุฯ อถ ภุตฺตาวี นิสิโนฺน สริตฺวา ‘‘ปุตฺตํ เม อาเนถา’’ติ อาหฯ ตสฺส อนุรูเปน วิธาเนน ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํฯ ตโต โสกาภิภูโต นิสิโนฺน เอวํ โยนิโส มนสากาสิ – ‘‘อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติฯ เอวํ อนุกฺกเมน อนุโลมปฏิโลมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ สมฺมสโนฺต ปเจฺจกสโมฺพธึ สจฺฉากาสิฯ เสสํ สํสคฺคคาถาวณฺณนายํ วุตฺตสทิสเมว ฐเปตฺวา คาถายตฺถวณฺณนํฯ

อตฺถวณฺณนา ปน – **ขิฑฺฑา**ติ กีฬนาฯ สา ทุวิธา โหติ กายิกา จ วาจสิกา จฯ ตตฺถ กายิกา นาม หตฺถีหิปิ กีฬนฺติ, อเสฺสหิปิ รเถหิปิ ธนูหิปิ ถรูหิปีติ เอวมาทิฯ วาจสิกา นาม คีตํ สิโลกภณนํ มุขเภริอาลมฺพรเภรีติ เอวมาทิฯ **รตี**ติ ปญฺจกามคุณรติฯ **วิปุล**นฺติ ยาว อฏฺฐิมิญฺชํ อหจฺจ ฐาเนน สกลตฺตภาวพฺยาปกํฯ เสสํ ปากฏเมว ฯ อนุสนฺธิโยชนาปิ เจตฺถ สํสคฺคคาถาย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา, ตโต ปรญฺจ สพฺพํฯ

ขิฑฺฑารติคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙๘. **จาตุทฺทิโส**ติ กา อุปฺปตฺติ? ปุเพฺพ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปญฺจ ปเจฺจกโพธิสตฺตา ปพฺพชิตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตาฯ ตโต จวิตฺวา เตสํ เชฏฺฐโก พาราณสิราชา อโหสิ, เสสา ปากติกราชาโนฯ เต จตฺตาโรปิ กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหิตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา อนุกฺกเมน ปเจฺจกพุทฺธา หุตฺวา นนฺทมูลกปพฺภาเร วสนฺตา เอกทิวสํ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย วํสกฺกฬีรคาถายํ วุตฺตนเยเนว อตฺตโน กมฺมญฺจ สหายญฺจ อาวเชฺชตฺวา ญตฺวา พาราณสิรโญฺญ อุปาเยน อารมฺมณํ ทเสฺสตุํ โอกาสํ คเวสนฺติฯ โส จ ราชา ติกฺขตฺตุํ รตฺติยา อุพฺพิชฺชติ, ภีโต วิสฺสรํ กโรติ, มหาตเล ธาวติฯ ปุโรหิเตน กาลเสฺสว วุฏฺฐาย สุขเสยฺยํ ปุจฺฉิโตปิ ‘‘กุโต เม, อาจริย, สุข’’นฺติ สพฺพํ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ ปุโรหิโตปิ ‘‘อยํ โรโค น สกฺกา เยน เกนจิ อุทฺธํ วิเรจนาทินา เภสชฺชกเมฺมน วิเนตุํ, มยฺหํ ปน ขาทนูปาโย อุปฺปโนฺน’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘รชฺชหานิชีวิตนฺตรายาทีนํ ปุพฺพนิมิตฺตํ เอตํ, มหาราชา’’ติ ราชานํ สุฏฺฐุตรํ อุเพฺพเชตฺวา ‘‘ตสฺส วูปสมนตฺถํ เอตฺตเก จ เอตฺตเก จ หตฺถิอสฺสรถาทโย หิรญฺญสุวณฺณญฺจ ทกฺขิณํ ทตฺวา ยโญฺญ ยชิตโพฺพ’’ติ ยญฺญยชเน สมาทเปสิฯ

ตโต ปเจฺจกพุทฺธา อเนกานิ ปาณสหสฺสานิ ยญฺญตฺถาย สมฺปิณฺฑิยมานานิ ทิสฺวา ‘‘เอตสฺมึ กเมฺม กเต ทุโพฺพธเนโยฺย ภวิสฺสติ, หนฺท นํ ปฏิกเจฺจว คนฺตฺวา เปกฺขามา’’ติ วํสกฺกฬีรคาถายํ วุตฺตนเยน อาคนฺตฺวา ปิณฺฑาย จรมานา ราชงฺคเณ ปฏิปาฏิยา อคมํสุฯ ราชา สีหปญฺชเร ฐิโต ราชงฺคณํ โอโลกยมาโน เต อทฺทกฺขิ, สห ทสฺสเนเนว จสฺส สิเนโห อุปฺปชฺชิฯ ตโต เต ปโกฺกสาเปตฺวา อากาสตเล ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา สกฺกจฺจํ โภเชตฺวา กตภตฺตกิจฺจ ‘‘เก ตุเมฺห’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘มยํ, มหาราช, จาตุทฺทิสา นามา’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, จาตุทฺทิสาติ อิมสฺส โก อโตฺถ’’ติ? ‘‘จตูสุ ทิสาสุ กตฺถจิ กุโตจิ ภยํ วา จิตฺตุตฺราโส วา อมฺหากํ นตฺถิ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, ตุมฺหากํ ตํ ภยํ กึ การณา น โหตี’’ติ? ‘‘มยํ, มหาราช, เมตฺตํ ภาเวม, กรุณํ ภาเวม, มุทิตํ ภาเวม, อุเปกฺขํ ภาเวมฯ เตน โน ตํ ภยํ น โหตี’’ติ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อคมํสุฯ

ตโต ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม สมณา ‘เมตฺตาทิภาวนาย ภยํ น โหตี’ติ ภณนฺติ, พฺราหฺมณา ปน อเนกสหสฺสปาณวธํ วณฺณยนฺติ, เกสํ นุ โข วจนํ สจฺจ’’นฺติ? อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘สมณา สุเทฺธน อสุทฺธํ โธวนฺติ, พฺราหฺมณา ปน อสุเทฺธน อสุทฺธํฯ น สกฺกา โข ปน อสุเทฺธน อสุทฺธํ โธวิตุํ, ปพฺพชิตานํ เอว วจนํ สจฺจ’’นฺติฯ โส ‘‘สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตู’’ติอาทิ

นา นเยน เมตฺตาทโย จตฺตาโรปิ พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา หิตผรเณน จิตฺเตน อมจฺเจ อาณาเปสิ – ‘‘สพฺเพ ปาเณ มุญฺจถ, สีตานิ ปานียานิ ปิวนฺตุ, หริตานิ ติณานิ ขาทนฺตุ, สีโต จ วาโต เตสํ อุปวายตู’’ติ ฯ เต ตถา อกํสุฯ

ตโต ราชา ‘‘กลฺยาณมิตฺตานํ วจเนน ปาปกมฺมโต มุตฺโตมฺหี’’ติ ตเตฺถว นิสิโนฺน วิปสฺสิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ อมเจฺจหิ จ โภชนเวลายํ ‘‘ภุญฺช, มหาราช, กาโล’’ติ วุเตฺต ‘‘นาหํ ราชา’’ติ ปุริมนเยเนว สพฺพํ วตฺวา อิมํ อุทานพฺยากรณคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **จาตุทฺทิโส**ติ จตูสุ ทิสาสุ ยถาสุขวิหารี, ‘‘เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทินา วา นเยน พฺรหฺมวิหารภาวนาย ผริตา จตโสฺส ทิสา อสฺส สนฺตีติ จาตุทฺทิโสฯ ตาสุ จตูสุ ทิสาสุ กตฺถจิ สเตฺต วา สงฺขาเร วา ภเยน น ปฏิหนตีติ **อปฺปฏิโฆฯ สนฺตุสฺสมาโน**ติ ทฺวาทสวิธสฺส สโนฺตสสฺส วเสน สนฺตุสฺสโก จฯ **อิตรีตเรนา**ติ อุจฺจาวเจน ปจฺจเยนฯ **ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี**ติ เอตฺถ ปริสฺสยนฺติ กายจิตฺตานิ, ปริหาเปนฺติ วา เตสํ สมฺปตฺติํ, ตานิ วา ปฏิจฺจ สยนฺตีติ ปริสฺสยา, พาหิรานํ สีหพฺยคฺฆาทีนํ อพฺภนฺตรานญฺจ กามจฺฉนฺทาทีนํ กายจิตฺตุปทฺทวานํ เอตํ อธิวจนํฯ เต ปริสฺสเย อธิวาสนขนฺติยา จ วีริยาทีหิ ธเมฺมหิ จ สหตีติ ปริสฺสยานํ สหิตาฯ ถทฺธภาวกรภยาภาเวน อฉมฺภีฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยถา เต จตฺตาโร สมณา, เอวํ อิตรีตเรน ปจฺจเยน สนฺตุสฺสมาโน เอตฺถ ปฏิปตฺติปทฏฺฐาเน สโนฺตเส ฐิโต จตูสุ ทิสาสุ เมตฺตาทิภาวนาย จาตุทฺทิโส, สตฺตสงฺขาเรสุ ปฏิหนนภยาภาเวน อปฺปฏิโฆ จ โหติฯ โส จาตุทฺทิสตฺตา วุตฺตปฺปการานํ ปริสฺสยานํ สหิตา, อปฺปฏิฆตฺตา อฉมฺภี จ โหตีติ เอวํ ปฏิปตฺติคุณํ ทิสฺวา โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ อธิคโตมฺหีติฯ อถ วา เต สมณา วิย สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน วุตฺตนเยน จาตุทฺทิโส โหตีติ ญตฺวา เอวํ จาตุทฺทิสภาวํ ปตฺถยโนฺต โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา อธิคโตมฺหิฯ ตสฺมา อโญฺญปิ อีทิสํ ฐานํ ปตฺถยโนฺต จาตุทฺทิสตาย ปริสฺสยานํ สหิตา อปฺปฏิฆตาย จ อฉมฺภี หุตฺวา เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

จาตุทฺทิสคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙๙. **ทุสฺสงฺคหา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิรโญฺญ กิร อคฺคมเหสี กาลมกาสิฯ ตโต วีติวเตฺตสุ โสกทิวเสสุ เอกทิวสํ อมจฺจา ‘‘ราชูนํ นาม เตสุ เตสุ กิเจฺจสุ อคฺคมเหสี อวสฺสํ อิจฺฉิตพฺพา, สาธุ เทโว อญฺญมฺปิ เทวิํ อาเนตู’’ติ ยาจิํสุฯ ราชา ‘‘เตน หิ, ภเณ, ชานาถา’’ติ อาหฯ เต ปริเยสนฺตา สามนฺตรเชฺช ราชา มโต , ตสฺส เทวี รชฺชํ อนุสาสติ, สา จ คพฺภินี อโหสิ, อมจฺจา ‘‘อยํ รโญฺญ อนุรูปา’’ติ ญตฺวา ตํ ยาจิํสุฯ สา ‘‘คพฺภินี นาม มนุสฺสานํ อมนาปา โหติฯ สเจ อาคเมถ, ยาว วิชายามิ, เอวํ สาธุฯ โน เจ, อญฺญํ ปริเยสถา’’ติ อาหฯ เต รโญฺญปิ เอตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ ราชา ‘‘คพฺภินีปิ โหตุ, อาเนถา’’ติ อาหฯ เต อาเนสุํฯ ราชา ตํ อภิสิญฺจิตฺวา สพฺพํ มเหสิยา โภคํ อทาสิ, ตสฺสา ปริชนานญฺจ นานาวิเธหิ ปณฺณากาเรหิ สงฺคณฺหาติฯ สา กาเลน ปุตฺตํ วิชายิฯ ราชา ตํ อตฺตโน ปุตฺตํ วิย สพฺพิริยาปเถสุ องฺเก จ อุเร จ กตฺวา วิหรติฯ ตทา เทวิยา ปริชนา จิเนฺตสุํ – ‘‘ราชา อติวิย สงฺคณฺหาติ, กุมาเร อติวิสฺสาสํ กโรติ, หนฺท, นํ ปริภินฺทิสฺสามา’’ติฯ

ตโต กุมารํ อาหํสุ – ‘‘ตฺวํ, ตาต, อมฺหากํ รโญฺญ ปุโตฺต, น อิมสฺส รโญฺญ ปุโตฺตฯ มา เอตฺถ วิสฺสาสํ อาปชฺชี’’ติฯ อถ กุมาโร ‘‘เอหิ ปุตฺตา’’ติ รญฺญา วุจฺจมาโนปิ หเตฺถน อากฑฺฒิยมาโนปิ ปุเพฺพ วิย ราชานํ น อลฺลียติฯ ราชา ‘‘กิํ การณ’’นฺติ วีมํสโนฺต ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา ‘‘เอเต มยา สงฺคหิตาปิ ปฏิกูลวุตฺติโน เอวา’’ติ นิพฺพิชฺชิตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโตฯ ‘‘ราชา ปพฺพชิโต’’ติ อมจฺจปริชนาปิ พหู ปพฺพชิํสุฯ สปริชโน ราชา ปพฺพชิโตปิ มนุสฺสา ปณี

เต ปจฺจเย อุปเนนฺติ, ราชา ปณีเต ปจฺจเย ยถาวุฑฺฒํ ทาเปสิฯ ตตฺถ เย สุนฺทรํ ลภนฺติ, เต ตุสฺสนฺติฯ อิตเร อุชฺฌายนฺติ ''มยํ ปริเวณาทีนิ สมฺมชฺชนฺตา สพฺพกิจฺจานิ กโรนฺติ, ลูขภตฺตํ ชิณฺณวตฺถญฺจ ลภามา''ติฯ โส ตมฺปิ ญตฺวา ''อิเม ยถาวุฑฺฒํ ทียมานาปิ อุชฺฌายนฺติ, อโห ทุสฺสงฺคหา ปริสา''ติ ปตฺตจีวรมาทาย เอโกว อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ ตตฺถ อาคเตหิ จ กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉิโต อิมํ คาถมภาสิฯ สา อตฺถโต ปากฏาเอวฯ อยํ ปน โยชนา – ทุสฺสงฺคหา ปพฺพชิตาปิ เอเก, เย อสโนฺตสาภิภูตา, ตถาวิธา เอว จ อโถ คหฏฺฐา ฆรมาวสนฺตาฯ เอตาหํ ทุสฺสงฺคหภาวํ ชิคุจฺฉโนฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อธิคโตติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ทุสฺสงฺคหคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๐. **โอโรปยิตฺวา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร จาตุมาสิกพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา คิมฺหานํ ปฐเม มาเส อุยฺยานํ คโตฯ ตตฺถ รมณีเย ภูมิภาเค นีลฆนปตฺตสญฺฉนฺนํ โกวิฬารรุกฺขํ ทิสฺวา ''โกวิฬารมูเล มม สยนํ ปญฺญาเปถา''ติ วตฺวา อุยฺยาเน กีฬิตฺวา สายนฺหสมยํ ตตฺถ เสยฺยํ กเปฺปสิฯ ปุน คิมฺหานํ มชฺฌิเม มาเส อุยฺยานํ คโต, ตทา โกวิฬาโร ปุปฺผิโต โหติ, ตทาปิ ตเถว อกาสิฯ ปุนปิ คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส คโต, ตทา โกวิฬาโร สญฺฉินฺนปโตฺต สุกฺขรุโกฺข วิย โหติ, ตทาปิ ราชา อทิสฺวาว ตํ รุกฺขํ ปุพฺพปริจเยน ตเตฺถว เสยฺยํ อาณาเปสิฯ อมจฺจา ชานนฺตาปิ รโญฺญ อาณตฺติยา ตตฺถ สยนํ ปญฺญาเปสุํฯ โส อุยฺยาเน กีฬิตฺวา สายนฺหสมเย ตตฺถ เสยฺยํ กเปฺปโนฺต ตํ รุกฺขํ ทิสฺวา ''อเร, อยํ ปุเพฺพ สญฺฉนฺนปโตฺต มณิมโย วิย อภิรูปทสฺสโน อโหสิ, ตโต มณิวณฺณสาขนฺตเร ฐปิตปวาฬงฺกุรสทิเสหิ ปุเปฺผหิ สสฺสิริกทสฺสโน อโหสิ, มุตฺตชาลสทิสวาลิกากิโณฺณ จสฺส เหฏฺฐาภูมิภาโค พนฺธนา ปวุตฺตปุปฺผสญฺฉโนฺน รตฺตกมฺพลสนฺถโต วิย อโหสิฯ โส นามชฺช สุกฺขรุโกฺข วิย สาขามตฺตาวเสโส ฐิโต, อโห ชราย อุปหโต โกวิฬาโร''ติ จิเนฺตตฺวา ''อนุปาทิณฺณมฺปิ ตาย ชราย หญฺญติ, กิมงฺค ปน อุปาทิณฺณ''นฺติ อนิจฺจสญฺญํ ปฏิลภิฯ ตทนุสาเรเนว สพฺพสงฺขาเร ทุกฺขโต อนตฺตโต จ วิปสฺสโนฺตว ''อโห วตาหมฺปิ สญฺฉินฺนปโตฺต โกวิฬาโร วิย อปคตคิหิพฺยญฺชโน ภเวยฺย''นฺติ ปตฺถยมาโน อนุปุเพฺพน ตสฺมิํ สยนตเล ทกฺขิเณน ปเสฺสน นิปโนฺนเยว วิปสฺสิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ ตโต คมนกาเล อมเจฺจหิ ''กาโล, เทว, คนฺตุ''นฺติ วุเตฺต ''นาหํ ราชา''ติอาทีนิ วตฺวา ปุริมนเยเนว อิมํ คาถมภาสิฯ

ตตฺถ **โอโรปยิตฺวา**ติ อปเนตฺวาฯ **คิหิพฺยญฺชนานี**ติ เกสมสฺสุโอทาตวตฺถาลงฺการมาลาคนฺธวิเลปนปุตฺตทารทาสิทาสาทีนิฯ เอตานิ คิหิภาวํ พฺยญฺชยนฺติ, ตสฺมา ''คิหิพฺยญฺชนานี''ติ วุจฺจนฺติฯ **สญฺฉินฺนปโตฺต**ติ ปติตปโตฺตฯ **เฉตฺวานา**ติ มคฺคญาเณน ฉินฺทิตฺวาฯ **วีโร**ติ มคฺควีริเยน สมนฺนาคโตฯ **คิหิพนฺธนานี**ติ กามพนฺธนานิฯ กามา หิ คิหีนํ พนฺธนานิฯ อยํ ตาว ปทโตฺถฯ อยํ ปน อธิปฺปาโย – ''อโห วตาหมฺปิ โอโรปยิตฺวา คิหิพฺยญฺชนานิ สญฺฉินฺนปโตฺต ยถา โกวิฬาโร ภเวยฺย''นฺติ เอวํ จินฺตยมาโน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อธิคโตติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

โกวิฬารคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวโคฺค นิฏฺฐิโตฯ

๑๐๑-๒. **สเจ ลเภถา**ติ กา อุปฺปตฺติ? ปุเพฺพ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน เทฺว ปเจฺจกโพธิสตฺตา ปพฺพชิตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา เทวโลเก อุปฺปนฺนาฯ

ตโต จวิตฺวา เตสํ เชฏฺฐโก พาราณสิรโญฺญ ปุตฺโต, กนิฏฺโฐ ปุโรหิตสฺส ปุตฺโต อโหสิฯ เต เอกทิวสํเยว ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา เอกทิวสเมว มาตุ กุจฺฉิโต นิกฺขมิตฺวา สหปํสุกีฬิกา สหายกา อเหสุํฯ ปุโรหิตปุตฺโต ปญฺญวา อโหสิฯ โส ราชปุตฺตํ อาห – ''สมฺม, ตฺวํ ตว ปิตุโน อจฺจเยน รชฺชํ ลภิสฺสสิ, อหํ ปุโรหิตฏฺฐานํ, สุสิกฺขิเตน จ รชฺชํ อนุสาสิตุํ สกฺกา, เอหิ สิปฺปํ อุคฺคณฺหิสฺสามา''ติฯ ตโต อุโภปิ ยโญฺญปจิตา หุตฺวา คามนิคมาทีสุ ภิกฺขํ จรมานา ปจฺจนฺตชนปทคามํ คตาฯ ตญฺจ คามํ ปญฺจ ปเจฺจกพุทฺธา ภิกฺขาจารเวลาย ปวิสึสุฯ ตตฺถ มนุสฺสา ปเจฺจกพุเทฺธ ทิสฺวา อุสฺสาหชาตา อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา ปณีตํ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา อุปนาเมตฺวา ปูเชนฺติฯ เตสํ เอตทโหสิ – ''อเมฺหหิ สทิสา อุจฺจากุลิกา นาม นตฺถิ, อปิ จ ปนิเม มนุสฺสา ยทิ อิจฺฉนฺติ, อมฺหากํ ภิกฺขํ เทนฺติ, ยทิ นิจฺฉนฺติ, น เทนฺติ, อิเมสํ ปน ปพฺพชิตานํ เอวรูปํ สกฺการํ กโรนฺติ, อทฺธา เอเต กิญฺจิ สิปฺปํ ชานนฺติ, หนฺท, เนสํ สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหามา''ติฯ เต มนุเสฺสสุ ปฏิกฺกเนฺตสุ โอกาสํ ลภิตฺวา ''ยํ, ภเนฺต, ตุเมฺห สิปฺปํ ชานาถ, ตํ อเมฺหหิ สิกฺขาเปถา''ติ ยาจึสุฯ ปเจฺจกพุทฺธา ''น สกฺกา อปพฺพชิเตน สิกฺขิตุ''นฺติ อาหํสุฯ เต ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปพฺพชึสุฯ ตโต เนสํ ปเจฺจกพุทฺธา ''เอวํ โว นิวาเสตพฺพํ, เอวํ ปารุปิตพฺพ''นฺติอาทินา นเยน อาภิสมาจาริกํ อาจิกฺขิตฺวา ''อิมสฺส สิปฺปสฺส เอกีภาวาภิรติ นิปฺผตฺติ, ตสฺมา เอเกเนว นิสีทิตพฺพํ, เอเกน จงฺกมิตพฺพํ, เอเกน ฐาตพฺพํ, เอเกน สยิตพฺพ''นฺติ ปาฏิเยกฺกํ ปณฺณสาลํ อทํสุ, ตโต เต อตฺตโน อตฺตโน ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิสีทึสุฯ ปุโรหิตปุตฺโต นิสินฺนกาลโต ปภุติ จิตฺตสมาธานํ ลทฺธา ฌานํ ปฏิลภิฯ ราชปุตฺโต มุหุเตฺตเนว อุกฺกณฺฐิโต ตสฺส สนฺติกํ อาคโตฯ โส ตํ ทิสฺวา ''กึ, สมฺมา''ติ ปุจฺฉิฯ ''อุกฺกณฺฐิโตมฺหี''ติ อาหฯ ''เตน หิ อิธ นิสีทา''ติฯ โส ตตฺถ มุหุตฺตํ นิสีทิตฺวา อาห – ''อิมสฺส กิร, สมฺม, สิปฺปสฺส เอกีภาวาภิรติ นิปฺผตฺตี''ติ? ปุโรหิตปุตฺโต ''เอวํ, สมฺม, เตน หิ ตฺวํ อตฺตโน นิสิโนฺนกาสํ เอว คจฺฉ, อุคฺคณฺหิสฺสามิ อิมสฺส สิปฺปสฺส นิปฺผตฺติ''นฺติ อาหฯ โส คนฺตฺวา ปุนปิ มุหุตฺตเกเนว อุกฺกณฺฐิโต ปุริมนเยเนว ติกฺขตฺตุํ อาคโตฯ

ตโต นํ ปุโรหิตปุตฺโต ตเถว อุโยฺยเชตฺวา ตสฺมึ คเต จิเนฺตสิ – ''อยํ อตฺตโน จ กมฺมํ หาเปติ มม จ, อิธาภิกฺขณํ อาคจฺฉตี''ติฯ โส ปณฺณสาลโต นิกฺขมฺม อรญฺญํ ปวิโฏฺฐฯ อิตโร อตฺตโน ปณฺณสาลาเยว นิสิโนฺน ปุนปิ มุหุตฺตเกเนว อุกฺกณฺฐิโต ตสฺส สนฺติกํ อาคนฺตฺวา อิโต จิโต จ มคฺคโนฺตปิ ตํ อทิสฺวา จิเนฺตสิ – ''โย คหฏฺฐกาเล ปณฺณาการํ อาทาย อาคโตปิ มํ ทฏฺฐุํ น ลภติ, โส ทานิ มยิ อาคเต ทสฺสนมฺปิ อทาตุกาโม อปกฺกมิฯ อโห อเร, จิตฺต, น ลชฺชสิ, ยํ มํ จตุกฺขตฺตุํ อิธาเนสิ, น โส ทานิ เต วเส วตฺติสฺสามิ, อญฺญทตฺถุ ตํเยว มม วเส วตฺตาเปสฺสามี''ติ อตฺตโน เสนาสนํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อากาเสน นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ อิตโรปิ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา ตเตฺถว อคมาสิฯ เต อุโภปิ มโนสิลาตเล นิสีทิตฺวา ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ อิมา อุทานคาถาโย อภาสึสุฯ

ตตฺถ **นิปก**นฺติ ปกตินิปกํ ปณฺฑิตํ กสิณปริกมฺมาทิกุสลํฯ **สาธุวิหาริ**นฺติ อปฺปนาวิหาเรน วา อุปจาเรน วา สมนฺนาคตํฯ **ธีร**นฺติ ธิติสมฺปนฺนํฯ ตตฺถ นิปกเตฺตน ธิติสมฺปทา วุตฺตาฯ อิธ ปน ธิติสมฺปนฺนเมวาติ อโตฺถฯ ธิติ นาม อสิถิลปรกฺกมตา, ''กามํ ตโจ จ นฺหารุ จา''ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; อ. นิ. ๒.๕; มหานิ. ๑๙๖) เอวํ ปวตฺตวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ อปิจ ธิกฺกตปาโปติปิ ธีโรฯ **ราชาว รฏฺฐํ วิชิตํ ปหายา**ติ ยถา ปกติราชา ''วิชิตํ รฏฺฐํ อนตฺถาวห''นฺติ ญตฺวา รชฺชํ ปหาย เอโก จรติ, เอวํ พาลสหายํ ปหาย เอโก จเรฯ อถ วา **ราชาว รฏฺฐ**นฺติ ยถา สุตโสโม ราชา รฏฺฐํ วิชิตํ ปหาย เอโก จริ, ยถา จ มหาชนโก ราชา, เอวํ เอโก จรีติ อยมฺปิ ตสฺส อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตานุสาเรน สกฺกา ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตนฺติฯ

สหายคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๓. **อทฺธา ปสํสามา**ติ อิมิสฺสา คาถาย ยาว อากาสตเล ปญฺญตฺตาสเน ปเจฺจก พุทฺธานํ นิสชฺชา, ตาว จาตุทฺทิสคาถาย อุปฺปตฺติสทิสา เอว อุปฺปตฺติฯ อยํ ปน วิเสโส – ยถา โส ราชา รตฺติยา ติกฺขตฺตุํ อุพฺพิชฺชิ, น ตถา อยํ, เนวสฺส ยโญฺญ ปจฺจุปฏฺฐิโต อโหสิฯ โส อากาสตเล ปญฺญเตฺตสุ อาสเนสุ ปเจฺจกพุเทฺธ นิสีทาเปตฺวา ''เก ตุเมฺห''ติ ปุจฺฉิฯ ''มยํ, มหาราช, อนวชฺชโภชิโน นามา''ติฯ ''ภเนฺต , อนวชฺชโภชิโนติ อิมสฺส โก อโตฺถ''ติ? ''สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วา ลทฺธา นิพฺพิการา ภุญฺชาม, มหาราชา''ติฯ ตํ สุตฺวา รโญฺญ เอตทโหสิ – ''ยํนูนาหํ อิเม อุปปริเกฺขยฺยํ 'เอทิสา วา โน วา'''ติ? ตํ ทิวสํ กณาชเกน พิลงฺคทุติเยน ปริวิสิฯ ตํ ปเจฺจกพุทฺธา อมตํ วิย นิพฺพิการา ภุญฺชิํสุฯ ราชา ''อิเม ปฏิญฺญาตตฺตา เอกทิวสํ นิพฺพิการา โหนฺติ, ปุน เสฺว ชานิสฺสามี''ติ สฺวาตนาย นิมเนฺตสิฯ ทุติยทิวเสปิ ตเถวากาสิฯ เตปิ ตเถว ปริภุญฺชิํสุฯ อถ ราชา ''สุนฺทรํ ทตฺวา วีมํสิสฺสามี''ติ ปุนปิ นิมเนฺตตฺวา เทฺว ทิวเส มหาสกฺการํ กตฺวา ปณีเตน อติวิจิเตฺรน ขาทนีเยน โภชนีเยน ปริวิสิฯ เตปิ ตเถว นิพฺพิการา ปริภุญฺชิตฺวา รโญฺญ มงฺคลํ วตฺวา ปกฺกมิํสุฯ ราชา อจิรปกฺกเนฺตสุ เตสุ ''อนวชฺชโภชิโน เอเต, อโห วตาหมฺปิ อนวชฺชโภชี ภเวยฺย''นฺติ จิเนฺตตฺวา มหารชฺชํ ปหาย ปพฺพชฺชํ สมาทาย วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา มญฺชูสกรุกฺขมูเล ปเจฺจกพุทฺธานํ มเชฺฌ อตฺตโน อารมฺมณํ วิภาเวโนฺต อิมํ คาถมภาสิฯ สา ปทตฺถโต อุตฺตานเมวฯ เกวลํ ปน **สหายสมฺปท**นฺติ เอตฺถ อเสเขหิ สีลาทิกฺขเนฺธหิ สมฺปนฺนา สหายา เอว สหายสมฺปทาติ เวทิตพฺพาฯ

อยํ ปเนตฺถ โยชนา – ยา อยํ วุตฺตา สหายสมฺปทา, ตํ สหายสมฺปทํ **อทฺธา ปสํสาม,** เอกํเสเนว โถเมมาติ วุตฺตํ โหติฯ กถํ? **เสฏฺฐา สมา เสวิตพฺพา สหายา**ติฯ กสฺมา? อตฺตโน สีลาทีหิ เสเฏฺฐ เสวมานสฺส สีลาทโย ธมฺมา อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ ปาปุณนฺติฯ สเม เสวมานสฺส อญฺญมญฺญํ สาธารเณน กุกฺกุจฺจสฺส วิโนทเนน จ ลทฺธา น ปริหายนฺติฯ เอเต ปน สหายเก เสเฏฺฐ จ สเม จ อลทฺธา กุหนาทิมิจฺฉาชีวํ ปหาย ธเมฺมน สเมน อุปฺปนฺนํ โภชนํ ภุญฺชโนฺต ตตฺถ จ ปฏิฆานุนยํ อนุปฺปาเทโนฺต อนวชฺชโภชี หุตฺวา อตฺถกาโม กุลปุโตฺต เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปฯ อหมฺปิ เอวํ จรโนฺต อิมํ สมฺปตฺติํ อธิคโตมฺหีติฯ

อทฺธาปสํสาคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๔. **ทิสฺวา สุวณฺณสฺสา**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิยํ ราชา คิมฺหสมเย ทิวาเสยฺยํ อุปคโต อโหสิ, สนฺติเก จสฺส วณฺณทาสี โคสีตจนฺทนํ ปิสติฯ ตสฺสา เอกพาหาย เอกํ สุวณฺณวลยํ, เอกพาหาย เทฺวฯ ตานิ สงฺฆเฏฺฏนฺติ, อิตรํ น สงฺฆฏฺฏติฯ ราชา ตํ ทิสฺวา ''เอวเมว คณวาเส สงฺฆฏฺฏนา, เอกวาเส อสงฺฆฏฺฏนา''ติ จิเนฺตตฺวา ปุนปฺปุนํ ทาสิํ โอโลเกสิฯ เตน จ สมเยน สพฺพาลงฺการวิภูสิตา เทวี ตํ พีชยนฺตี ฐิตา โหติฯ สา ''วณฺณทาสิยา ปฏิพทฺธจิโตฺต มเญฺญ ราชา''ติ จิเนฺตตฺวา ตํ ทาสิํ อุฏฺฐาเปตฺวา สยเมว ปิสิตุมารทฺธาฯ อถสฺสา จ อุโภสุ พาหาสุ อเนเก สุวณฺณวลยา, เต สงฺฆฏฺฏยนฺตา มหาสทฺทํ ชนยิํสุฯ ราชา อติสุฏฺฐุตรํ นิพฺพิโนฺท ทกฺขิณปเสฺสน นิปโนฺนเยว วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ ตํ อนุตฺตรสุเขน สุขิตํ นิปนฺนํ จนฺทนหตฺถา เทวี อุปสงฺกมิตฺวา ''อาลิมฺปามิ , มหาราชา''ติ อาหฯ โส ''อเปหิ, มา อาลิมฺปาหี''ติ อาหฯ สา ''กิสฺส, มหาราชา''ติ? โส ''นาหํ, ราชา''ติฯ เอวเมเตสํ กถาสลฺลาปํ สุตฺวา อมจฺจา อุปสงฺกมิํสุ, เตหิปิ มหาราชวาเทน อาลปิโต ''นาหํ, ภเณ, ราชา''ติ อาหฯ เสสํ ปฐมคาถาย วุตฺตสทิสเมวฯ

อยํ ปน คาถาวณฺณนา – ตตฺถ **ทิสฺวา**ติ โอโลเกตฺวาฯ **สุวณฺณสฺสา**ติ กญฺจนสฺสฯ ‘‘วลยานี’’ติ ปาฐเสโสฯ สาวเสสปทโตฺถ หิ อยํ อโตฺถฯ **ปภสฺสรานี**ติ ปภาสนสีลานิ, ชุติมนฺตานีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ อุตฺตานปทตฺถเมวฯ อยํ ปน โยชนา – ทิสฺวา ภุชสฺมิํ สุวณฺณสฺส วลยานิ ‘‘คณวาเส สติ สงฺฆฏฺฏนา, เอกวาเส อสงฺฆฏฺฏนา’’ติ เอวํ จินฺเตตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อธิคโตมฺหีติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สุวณฺณวลยคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๕. เอวํ ทุติเยนาติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิราชา ทหโรว ปพฺพชิตุกาโม อมเจฺจ อาณาเปสิ – ‘‘เทวิํ คเหตฺวา รชฺชํ ปริหรถ, อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ อมจฺจา – ‘‘มหาราช, อราชกํ รชฺชํ อเมฺหหิ น สกฺกา รกฺขิตุํ สามนฺตราชาโน อาคมฺม วิลุมฺปิสฺสนฺติ, ยาว เอโกปิ ปุโตฺต อุปฺปชฺชติ, ตาว อาคเมหี’’ติ สญฺญาเปสุํฯ มุทุจิโตฺต ราชา อธิวาเสสิฯ อถ เทวี คพฺภํ คณฺหิฯ ราชา ปุน เต อาณาเปสิ – ‘‘เทวี คพฺภินี, ปุตฺตํ ชาตํ รเชฺช อภิสิญฺจิตฺวา รชฺชํ ปริหรถ, อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ อมจฺจา ‘‘ทุชฺชานํ, มหาราช, เอตํ, ยํ เทวี ปุตฺตํ วา วิชายิสฺสติ, ธีตรํ วาติ, ตาว วิชายนกาลํ อาคเมหี’’ติ ปุนปิ ราชานํ สญฺญาเปสุํฯ อถ สา ปุตฺตํ วิชายิฯ ตทาปิ ราชา ตเถว อมเจฺจ อาณาเปสิฯ อมจฺจา ปุนปิ ราชานํ – ‘‘อาคเมหิ, มหาราช, ยาว ปฏิพโล โหตี’’ติ พหูหิ การเณหิ สญฺญาเปสุํฯ ตโต กุมาเร ปฏิพเล ชาเต อมเจฺจ สนฺนิปาตาเปตฺวา ‘‘ปฏิพโล ทานิ อยํ, ตํ รเชฺช อภิสิญฺจิตฺวา ปฏิปชฺชถา’’ติ อมจฺจานํ โอกาสํ อทตฺวา อนฺตราปณโต กาสายวตฺถาทโย สพฺพปริกฺขาเร อาหราเปตฺวา อเนฺตปุเร เอว ปพฺพชิตฺวา มหาชนโก วิย นิกฺขมิตฺวา คโตฯ สพฺพปริชโน นานปฺปการํ ปริเทวมาโน ราชานํ อนุพนฺธิฯ โส ราชา ยาว อตฺตโน รชฺชสีมา, ตาว คนฺตฺวา กตฺตรทเณฺฑน เลขํ อากฑฺฒิตฺวา – ‘‘อยํ เลขา นาติกฺกมิตพฺพา’’ติ อาห ฯ มหาชโน เลขาย สีสํ กตฺวา ภูมิยํ นิปนฺนฺน ปริเทวมาโน ‘‘ตุยฺหํ ทานิ, ตาต, รโญฺญ อาณา, กิํ กริสฺสตี’’ติ กุมารํ เลขํ อติกฺกมาเปสิฯ กุมาโร ‘‘ตาต, ตาตา’’ติ ธาวิตฺวา ราชานํ สมฺปาปุณิฯ ราชา กุมารํ ทิสฺวา ‘‘เอตํ มหาชนํ ปริหรโนฺต รชฺชํ กาเรสิํ, กิํ ทานิ เอกํ ทารกํ ปริหริตุํ น สกฺขิสฺส’’นฺติ กุมารํ คเหตฺวา อรญฺญํ ปวิโฏฺฐ, ตตฺถ ปุพฺพปเจฺจกพุเทฺธหิ วสิตปณฺณสาลํ ทิสฺวา วาสํ กเปฺปสิ สทฺธิํ ปุเตฺตนฯ

ตโต กุมาโร วรสยนาทีสุ กตปริจโย ติณสนฺถารเก วา รชฺชุมญฺจเก วา สยมาโน โรทติฯ สีตวาตาทีหิ ผุโฎฺฐ สมาโน – ‘‘สีตํ ตาต อุณฺหํ ตาต มกสา ตาต ฑํสนฺติฯ ฉาโตมฺหิ ตาต, ปิปาสิโตมฺหิ ตาตา’’ติ วทติฯ ราชา ตํ สญฺญาเปโนฺตเยว รตฺติํ วีตินาเมสิฯ ทิวาปิสฺส ปิณฺฑาย จริตฺวา ภตฺตํ อุปนาเมสิ, กุมาโร มิสฺสกภตฺตํ กงฺคุวรกมุคฺคาทิพหุลํ อจฺฉาเทนฺตมฺปิ ตํ ชิฆจฺฉาวเสน ภุญฺชมาโน กติปาหจฺจเยน อุเณฺห ฐปิตปทุมํ วิย มิลายิฯ ราชา ปน ปฏิสงฺขานพเลน นิพฺพิกาโร ภุญฺชติฯ ตโต โส กุมารํ สญฺญาเปโนฺต อาห – ‘‘นคเร, ตาต, ปณีตาหาโร ลพฺภติ, ตตฺถ คจฺฉามา’’ติฯ กุมาโร ‘‘อาม, ตาตา’’ติฯ ตโต นํ ปุรกฺขตฺวา อาคตมเคฺคเนว นิวตฺติฯ กุมารมาตาปิ เทวี ‘‘น ทานิ ราชา กุมารํ คณฺหิตฺวา อรเญฺญ จิรํ วสิสฺสติ, กติปาเหเนว นิวตฺติสฺสตี’’ติ จินฺตตฺวา รญฺญา กตฺตรทเณฺฑน ลิขิตฏฺฐาเนเยว วติํ การาเปตฺวา วาสํ กเปฺปสิฯ ราชา ตสฺสา วติยา อวิทูเร ฐตฺวา ‘‘เอตฺถ เต, ตาต, มาตา นิสินฺนา, คจฺฉาหี’’ติ เปเสสิฯ ยาว โส ตํ ฐานํ ปาปุณาติ, ตาว อุทิกฺขโนฺต อฏฺฐาสิ – ‘‘มา เหว นํ โกจิ วิเหเฐยฺยา’’ติฯ กุมาโร มาตุ สนฺติกํ ธาวโนฺต อคมาสิฯ

อารกฺขปุริสา กุมารํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา เทวิยา อาโรเจสิฯ เทวี วีสตินาฏกิตฺถิสหสฺสปริวุตา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปฏิคฺคเหสิฯ รโญฺญ จ ปวตฺติํ ปุจฺฉิฯ ‘‘ปจฺฉโต อาคจฺฉตี’’ติ สุตฺวา มนุเสฺส

เปเสสิฯ ราชาปิ ตาวเทว สกวสนฏฺฐานํ อคมาสิฯ มนุสฺสา ราชานํ อทิสฺวา นิวตฺตึสุฯ ตโต เทวี นิราสาว หุตฺวา ปุตฺตํ คเหตฺวา นครํ คนฺตฺวา รชฺเช อภิสิญฺจิฯ ราชาปิ อตฺตโน วสนฏฺฐาเน นิสินฺโน วิปสฺสิตฺวา ปเจฺจกโพธึ ปตฺวา มญฺชูสกรุกฺขมูเล ปเจฺจกพุทฺธานํ มเชฺฌ อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ สา อตฺถโต อุตฺตานา เอวฯ

อยํ ปเนตฺถาธิปฺปาโย – ยฺวายํ เอเกน ทุติเยน กุมาเรน สีตุณฺหาทีหิ นิเวเทนฺเตน สหวาเสน ตํ สญฺญาเปนฺตสฺส มม **วาจาภิลาโป** ตสฺมึ สิเนหวเสน **อภิสชฺชนา วา** ชาตาฯ สจาหํ อิมํ น ปริจฺจชามิ, ตโต อายติมฺปิ ตเถว เหสฺสติ, ยถา อิทานิ, **เอวํ ทุติเยน สห มมสฺส วาจาภิลาโป อภิสชฺชนา วา**ฯ ‘‘อุภยเมฺปตํ อนฺตรายกรํ วิเสสาธิคมสฺสา’’ติ **เอตํ ภยํ อายตึ เปกฺขมาโน** ตํ ฉเฑฺฑตฺวา โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา ปเจฺจกโพธิมธิคโตมฺหีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อายติภยคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๖. **กามา หิ จิตฺรา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร เสฏฺฐิปุโตฺต ทหโรว เสฏฺฐิฏฺฐานํ ลภิฯ ตสฺส ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ โส สพฺพสมฺปตฺตีหิ เทวกุมาโร วิย ปริจาเรติฯ อถ โส ทหโรว สมาโน ‘‘ปพฺพชิสฺสามี’’ติ มาตาปิตโร อาปุจฺฉิ, เต นํ นิวาเรนฺติฯ โส ตเถว นิพนฺธติฯ ปุนปิ นํ มาตาปิตโร ‘‘ตฺวํ, ตาต, สุขุมาโล, ทุกฺกรา ปพฺพชฺชา, ขุรธาราย อุปริ จงฺกมนสทิสา’’ติ นานปฺปกาเรหิ นิวาเรนฺติฯ โส ตเถว นิพนฺธติฯ เต จิเนฺตสุํ – ‘‘สจายํ ปพฺพชติ, อมฺหากํ โทมนสฺสํ โหติฯ สเจ นํ นิวาเรม, เอตสฺส โทมนสฺสํ โหติฯ อปิจ อมฺหากํ โทมนสฺสํ โหตุ, มา จ เอตสฺสา’’ติ อนุชานิํสุฯ ตโต โส สพฺพํ ปริชนํ ปริเทวมานํ อนาทิยิตฺวา อิสิปตนํ คนฺตฺวา ปเจฺจกพุทฺธานํ สนฺติเก ปพฺพชิฯ ตสฺส อุฬารเสนาสนํ น ปาปุณาติ, มญฺจเก ตฏฺฏิกํ อตฺถริตฺวา สยิฯ โส วรสยเน กตปริจโย สพฺพรตฺตึ อติทุกฺขิโต อโหสิฯ ปภาเต สรีรปริกมฺมํ กตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ปเจฺจกพุเทฺธหิ สทฺธึ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ตตฺถ วุฑฺฒา อคฺคาสนญฺจ อคฺคปิณฺฑญฺจ ลภนฺติ, นวกา ยํกิญฺจิเทว อาสนลูขํ โภชนญฺจฯ โส เตน ลูขโภชเนนาปิ อติทุกฺขิโต อโหสิฯ โส กติปาหํเยว กิโส ทุพฺพโณฺณ หุตฺวา นิพฺพิชฺชิ, ยถา ตํ อปริปกฺกคเต สมณธเมฺมฯ ตโต มาตาปิตูนํ ทูตํ เปเสตฺวา อุปฺปพฺพชิฯ โส กติปาหํเยว พลํ คเหตฺวา ปุนปิ ปพฺพชิตุกาโม อโหสิ, ตโต ทุติยมฺปิ ปพฺพชิตฺวา ปุนปิ อุปฺปพฺพชิฯ ตติยวาเร ปน ปพฺพชิตฺวา สมฺมา ปฏิปโนฺน วิปสฺสิตฺวา ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ วตฺวา ปุน ปเจฺจกพุทฺธานํ มเชฺฌ อิมเมว พฺยากรณคาถมฺปิ อภาสิฯ

ตตฺถ **กามา**ติ เทฺว กามา วตฺถุกาโม จ กิเลสกาโม จฯ ตตฺถ วตฺถุกาโม นาม ปิยรูปาทิอารมฺมณธโมฺม, กิเลสกาโม นาม สโพฺพ ราคปฺปเภโทฯ อิธ ปน วตฺถุกาโม อธิเปฺปโตฯ รูปาทิอเนกปฺปการวเสน **จิตฺรา**ฯ โลกสฺสาทวเสน **มธุรา** ฯ พาลปุถุชฺชนานํ มนํ รมาเปนฺตีติ **มโนรมาฯ วิรูปรูเปนา**ติ วิวิเธน รูเปน, อเนกวิเธน สภาเวนาติ วุตฺตํ โหติฯ เต หิ รูปาทิวเสน จิตฺรา, รูปาทีสุปิ นีลาทิวเสน วิวิธรูปาฯ เอวํ เตน เตน วิรูปรูเปน ตถา ตถา อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวา **มเถนฺติ จิตฺตํ,** ปพฺพชฺชาย อภิรมิตุํ น เทนฺตีติฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ นิคมนมฺปิ ทฺวีหิ ตีหิ วา ปเทหิ โยเชตฺวา ปุริมคาถาสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

กามคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๗. **อีตี จา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร รโญฺญ คโณฺฑ อุทปาทิ, พาฬฺหา เวทนา วตฺตนฺติฯ เวชฺชา ‘‘สตฺถกเมฺมน วินา ผาสุ น โหตี’’ติ ภณนฺติ ฯ ราชา เตสํ อภยํ ทตฺวา สตฺถกมฺมํ การาเปสิฯ เต ตํ ผาเลตฺวา ปุพฺพโลหิตํ นีหริตฺวา นิเวทนํ กตฺวา วณํ ปิโลติเกน พนฺธึ

สุฯ ลูขมํสาหาเรสุ จ นํ สมฺมา โอวทึสุฯ ราชา ลูขโภชเนน กิสสรีโร อโหสิ, คโณฺฑ จสฺส มิลายิฯ โส ผาสุกสญฺญี หุตฺวา สินิทฺธาหารํ ภุญฺชิ, เตน สญฺชาตพโล วิสเยเยว ปฏิเสวิ, ตสฺส คโณฺฑ ปุริมสภาวเมว สมฺปาปุณิฯ เอวํ ยาว ติกฺขตฺตุํ สตฺถกมฺมํ การาเปตฺวา เวเชฺชหิ ปริวชฺชิโต นิพฺพินฺทิตฺวา มหารชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา สตฺตหิ วสฺสหิ ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ ภาสิตฺวา นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ

ตตฺถ เอตีติ **อีติ,** อาคนฺตุกานํ อกุสลภาคีนํ พฺยสนเหตูนํ เอตํ อธิวจนํฯ ตสฺมา กามคุณาปิ เอเต อเนกพฺยสนาวหเฏฺฐน อนตฺถานํ สนฺนิปาตเฏฺฐน จ อีติฯ คโณฺฑปิ อสุจึ ปคฺฆรติ, อุทฺธุมาตปริปกฺกปริภิโนฺน โหติฯ ตสฺมา เอเต กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต อุปฺปาทชราภเงฺคหิ อุทฺธุมาตปริปกฺกปริภินฺนภาวโต จ **คโณฺฑ**ฯ อุปทฺทวตีติ **อุปทฺทโว,** อนตฺถํ ชเนโนฺต อภิภวติ อโชฺฌตฺถรตีติ อโตฺถ, ราคคณฺฑาทีนเมตมธิวจนํฯ ตสฺมา กามคุณาเปเต อวิทิตนิพฺพานตฺถาวหเหตุตาย สพฺพุปทฺทวกมฺมปริวตฺถุตาย จ อุปทฺทโวฯ ยสฺมา ปเนเต กิเลสาตุรภาวํ ชเนนฺตา สีลสงฺขาตํ อาโรคฺยํ โลลุปฺปํ วา อุปฺปาเทนฺตา ปากติกเมว อาโรคฺยํ วิลุมฺปนฺติ, ตสฺมา อิมินา อาโรคฺยวิลุมฺปนเฏฺฐน **โรโค**ฯ อพฺภนฺตรมนุปวิฏฺฐเฏฺฐน ปน อโนฺตตุทนเฏฺฐน จ ทุนฺนีหรณียเฏฺฐน จ **สลฺลํ**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกภยาวหนโต **ภยํ**ฯ เม เอตนฺติ **เมตํ**ฯ เสสเมตฺถ ปากฏเมวฯ นิคมนมฺปิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

อีติคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๘. **สีตญฺจา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร สีตาลุกพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา อโหสิฯ โส ปพฺพชิตฺวา อรเญฺญ ติณกุฏิกาย วิหรติฯ ตสฺมิญฺจ ปเทเส สีเต สีตํ, อุเณฺห ทณฺหเมว โหติ อโพฺภกาสตฺตา ปเทสสฺสฯ โคจรคาเม ภิกฺขา ยาวทตฺถํ น ลพฺภติ, ปานียมฺปิ ทุลฺลภํ, วาตาตปฑํสสรีสปาปิ พาเธนฺติฯ ตสฺส เอตทโหสิ – ''อิโต อฑฺฒโยชนมเตฺต สมฺปโนฺน ปเทโส, ตตฺถ สเพฺพปิ เอเต ปริสฺสยา นตฺถิ, ยํนูนาหํ ตตฺถ คเจฺฉยฺยํ, ผาสุกํ วิหรเนฺตน สกฺกา สุขมธิคนฺตุ''นฺติ? ตสฺส ปุน อโหสิ – ''ปพฺพชิตา นาม น ปจฺจยคิทฺธา โหนฺติ, เอวรูปญฺจ จิตฺตํ อตฺตโน วเส วตฺตาเปนฺติ, น จิตฺตสฺส วเส วตฺตนฺติ, นาหํ คมิสฺสามี''ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา น อคมาสิฯ เอวํ ยาวตติยกํ อุปฺปนฺนจิตฺตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา นิวเตฺตสิฯ ตโต ตเตฺถว สตฺต วสฺสานิ วสิตฺวา สมฺมา ปฏิปชฺชมาโน ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ ภาสิตฺวา นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ

ตตฺถ **สีตญฺจา**ติ สีตํ ทุวิธํ อพฺภนฺตรธาตุโกฺขภปจฺจยญฺจ พาหิรธาตุโกฺขภปจฺจยญฺจ, ตถา อุณฺหมฺปิฯ **ฑํสา**ติ ปิงฺคลมกฺขิกาฯ **สรีสปา**ติ เย เกจิ ทีฆชาติกา สรนฺตา คจฺฉนฺติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ นิคมนมฺปิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

สีตาลุกคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๙. **นาโควา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา วีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรตฺวา กาลงฺกโต นิรเย วีสติ วสฺสานิ เอว ปจฺจิตฺวา, หิมวนฺตปฺปเทเส หตฺถิโยนิยํ อุปฺปชฺชิตฺวา สญฺชาตกฺขโนฺธ ปทุมวณฺณสกลสรีโร อุฬาโร ยูถปติ มหานาโค อโหสิฯ ตสฺส โอภโคฺคภคฺคสาขาภงฺคานิ หตฺถิฉาปาว ขาทนฺติ, โอคาเหปิ นํ หตฺถินิโย กทฺทเมน วิลิมฺปึสุ, สพฺพํ ปาลิเลยฺยกนาคเสฺสว อโหสิฯ โส ยูถา นิพฺพิชฺชิตฺวา ปกฺกามิฯ ตโต นํ ปทานุสาเรน ยูถา อนุพนฺธนฺติ, เอวํ ยาวตติยํ ปกฺกนฺตมฺปิ อนุพนฺธึสุเยวฯ ตโต จิเนฺตสิ ''อิทานิ มยฺหํ นตฺตโก พาราณสิยํ รชฺชํ กาเรติ, ยํนูนาหํ อตฺตโน ปุริมชาติยา อุยฺยานํ คเจฺฉยฺยํฯ ตตฺร โส มํ รกฺขิสฺสตี''ติฯ

ตโต รตฺติยํ นิทฺทุปคเต ยูเถ ยูถํ ปหาย ตเมว อุยฺยานํ ปาวิสิฯ อุยฺยานปาโล ทิสฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ‘‘หตฺถึ คเหสฺสามี’’ติ เสนาย ปริวาเรสิฯ หตฺถี ราชานเมว อภิมุโข คจฺฉติฯ ราชา ‘‘มํ อภิมุโข เอตี’’ติ ขุรปฺปํ สนฺนยฺหิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตโต หตฺถี ‘‘วิเชฺฌยฺยาปิ มํ เอโส’’ติ มานุสิกาย วาจาย ‘‘พฺรหฺมทตฺต, มา มํ วิชฺฌ, อหํ เต อยฺยโก’’ติ อาหฯ ราชา ‘‘กึ ภณสี’’ติ สพฺพํ ปุจฺฉิฯ หตฺถีปิ รเชฺช จ นรเก จ หตฺถิโยนิยญฺจ ปวตฺตึ สพฺพํ อาโรเจสิฯ ราชา ‘‘สุนฺทรํ มา ภายิ, มา กญฺจิ ภึสาเปหี’’ติ หตฺถิโน วฏฺฏญฺจ อารกฺขเก จ หตฺถิภเณฺฑ จ อุปฏฺฐาเปสิฯ

อเถกทิวสํ ราชา หตฺถิกฺขนฺธวรคโต ‘‘อยํ วีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรตฺวา นิรเย ปจฺจิตฺวา ปกฺกาวเสเสน ติรจฺฉานโยนิยํ อุปฺปโนฺน, ตตฺถาปิ คณสํวาสสงฺฆฏฺฏนํ อสหโนฺต อิธาคโตสิ, อโห ทุกฺขเว คณสํวาโส, เอกีภาโว เอว ปน สุโข’’ติ จิเนฺตตฺวา ตเตฺถว วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธึ สจฺฉากาสิฯ ตํ โลกุตฺตรสุเขน สุขิตํ อมจฺจา อุปสงฺกมิตฺวา ปณิปาตํ กตฺวา ‘‘ยานกาโล, มหาราชา’’ติ อาหํสุฯ ตโต ‘‘นาหํ, ราชา’’ติ วตฺวา ปุริมนเยเนว อิมํ คาถมภาสิฯ สา ปทตฺถโต ปากฏฺฐา เอวฯ

อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปายโยชนา – สา จ โข ยุตฺติวเสเนว, น อนุสฺสววเสนฯ ยถา อยํ หตฺถี อริยกเนฺตสุ สีเลสุ ทเนฺตตฺตา อทนฺตภูมึ นาคจฺฉตีติ วา, สรีรมหเนฺตตาย วา **นาโค,** เอวํ กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อริยกเนฺตสุ สีเลสุ ทเนฺตตฺตา อทนฺตภูมึ นาคมเนน, อาคุมกรเณน, ปุน อิตฺถตฺตํ อนาคมเนน จ คุณสรีรมหเนฺตตาย วา นาโค ภเวยฺยํฯ ยถา เจส **ยูถานิ วิวชฺชยิตฺวา** เอกจริยสุเขน **ยถาภิรนฺตํ วิหรํ อรเญฺญ เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ คณํ วิวเชฺชตฺวา เอกวิหารสุเขน ยถาภิรนฺตํ วิหรํ อรเญฺญ อตฺตโน ยถา ยถา สุขํ, ตถา ตถา ยตฺตกํ วา อิจฺฉามิ, ตตฺตกํ อรเญฺญ นิวาสํ เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป เอโก จเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ ยถา เจส สุสณฺฐิตกฺขนฺธมหเนฺตตาย **สญฺชาตกฺขโนฺธ,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ อเสขสีลกฺขนฺธมหเนฺตตาย สญฺชาตกฺขโนฺธ ภเวยฺยํฯ ยถา เจส ปทุมสทิสคตฺตตาย วา, ปทุมกุเล อุปฺปนฺนตาย วา **ปทุมี,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ ปทุมสทิสอุชุกตาย วา, อริยชาติปทุเม อุปฺปนฺนตาย วา ปทุมี ภเวยฺยํฯ ยถา เจส ถามพลาทีหิ **อุฬาโร,** กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ ปริสุทฺธกายสมาจารตาทีหิ สีลสมาธินิเพฺพธิกปญฺญาทีหิ วา อุฬาโร ภเวยฺยนฺติฯ เอวํ จิเนฺตโนฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธึ อธิคโตมฺหีติฯ

นาคคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑๐. **อฏฺฐานต**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิรโญฺญ กิร ปุโตฺต ทหโร เอว สมาโน ปพฺพชิตุกาโม มาตาปิตโร ยาจิฯ มาตาปิตโร นํ นิวาเรนฺติฯ โส นิวาริยมาโนปิ นิพนฺธติเยว ‘‘ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ตโต ปุเพฺพ วุตฺตเสฏฺฐิปุตฺตํ วิย สพฺพํ วตฺวา อนุชานึสุฯ ‘‘ปพฺพชิตฺวา จ อุยฺยาเนเยว วสิตพฺพ’’นฺติ ปฏิชานาเปสุํ, โส ตถา อกาสิฯ ตสฺส มาตา ปาโตว วีสติสหสฺสนาฏกิตฺถิปริวุตา อุยฺยานํ คนฺตฺวา ปุตฺตํ ยาคุํ ปาเยตฺวา อนฺตรา ขชฺชกาทีนิ จ ขาทาเปตฺวา ยาว มชฺฌนฺหิกสมยา เตน สทฺธึ สมุลฺลปิตฺวา นครํ ปวิสติฯ ปิตาปิ มชฺฌนฺหิเก อาคนฺตฺวา ตํ โภเชตฺวา อตฺตนาปิ ภุญฺชิตฺวา ทิวสํ เตน สทฺธึ สมุลฺลปิตฺวา สายนฺหสมยํ ปฏิชคฺคนกปุริเส ฐเปตฺวา นครํ ปวิสติฯ โส เอวํ รตฺตินฺทิวํ อวิวิโตฺต วิหรติฯ

เตน โข ปน สมเยน อาทิจฺจพนฺธุ นาม ปเจฺจกพุโทฺธ นนฺทมูลกปพฺภาเร วิหรติฯ โส อาวเชฺชโนฺต ตํ อทฺทส – ‘‘อยํ กุมาโร ปพฺพชิตุํ อสกฺขิ, ชฏํ ฉินฺทิตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ ตโต ปรํ อาวชฺชิ – ‘‘อตฺตโน ธมฺมตาย นิพฺพิชฺชิสฺสติ นุ โข, โน’’ติฯ อถ ‘‘ธมฺมตาย นิพฺพินฺทโนฺต อติจิรํ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ‘‘ตสฺส อารมฺมณํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ ปุริมนเยเนว มโนสิลาตลโต อาคนฺตฺ

วา อุยฺยาเน อฏฺฐาสิฯ ราชปริสา ทิสฺวา ‘‘ปเจฺจกพุทฺโธ อาคโต, มหาราชา’’ติ อาโรเจสิฯ ราชา ‘‘อิทานิ เม ปุตฺโต ปเจฺจกพุเทฺธน สทฺธิํ อนุกฺกณฺฐิโต วสิสฺสตี’’ติ ปมุทิตมโน หุตฺวา ปเจฺจกพุทฺธํ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหิตฺวา ตเตฺถว วาสํ ยาจิตฺวา ปณฺณสาลาทิวาวิหารจงฺกมาทิสพฺพํ กาเรตฺวา วาเสสิฯ โส ตตฺถ วสโนฺต เอกทิวสํ โอกาสํ ลภิตฺวา กุมารํ ปุจฺฉิ – ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ? ‘‘อหํ ปพฺพชิโต’’ติฯ ‘‘ปพฺพชิตา นาม น อีทิสา โหนฺตี’’ติฯ อถ ‘‘ภเนฺต, กีทิสา โหนฺติ, กิํ มยฺหํ อนนุจฺฉวิก’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ตฺวํ อตฺตโน อนนุจฺฉวิกํ น เปกฺขสิ, นนุ เต มาตา วีสติสหสฺสิตฺถีติ สทฺธิํ ปุพฺพณฺหสมเย อาคจฺฉนฺตี อุยฺยานํ อวิวิตฺตํ กโรติ, ปิตา จสฺส มหตา พลกาเยน สายนฺหสมเย ชคฺคนกปริสา สกลํ รตฺติํ, ปพฺพชิตา นาม ตว สทิสา น โหนฺติ, อีทิสา ปน โหนฺตี’’ติ ตตฺถ ฐิตเสฺสว อิทฺธิยา หิมวเนฺต อญฺญตรํ วิหารํ ทเสฺสสิฯ โส ตตฺถ ปเจฺจกพุเทฺธ อาลมฺพนผลกํ นิสฺสาย ฐิเต จ จงฺกมเนฺต จ รชนกกมฺมสูจิกมฺมาทีนิ กโรเนฺต จ ทิสฺวา อาห – ‘‘ตุเมฺห อิธ นาคจฺฉถ, ปพฺพชฺชา จ ตุเมฺหหิ อนุญฺญาตา’’ติ ? ‘‘อาม, ปพฺพชฺชา อนุญฺญาตา, ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย สมณา นาม อตฺตโน นิสฺสรณํ กาตุํ, ปเทสญฺจ อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ คนฺตุํ ลภนฺติ, เอตฺตกํว วฏฺฏตี’’ติ วตฺวา อากาเส ฐตฺวา **อฏฺฐาน ตํ สงฺคณิการตสฺส, ยํ ผสฺสเย สามยิกํ วิมุตฺติ**นฺติ อิมํ อุปฑฺฒคาถํ วตฺวา ทิสฺสมาโนเยว อากาเสน นนฺทมูลกปพฺภารํ อคมาสิฯ เอวํ คเต ปเจฺจกพุเทฺธ โส อตฺตโน ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชิฯ อารกฺขปุริโสปิ ‘‘สยิโต กุมาโร, อิทานิ กุหิํ คมิสฺสตี’’ติ ปมโตฺต นิทฺทํ โอกฺกมิฯ โส ตสฺส ปมตฺตภาวํ ญตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อรญฺญํ ปาวิสิฯ ตตฺร จ ฐิโต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา ปเจฺจกพุทฺธฏฺฐานํ คโตฯ ตตฺร จ ‘‘กถมธิคต’’นฺติ ปุจฺฉิโต อาทิจฺจพนฺธุนา วุตฺตํ อุปฑฺฒคาถํ ปริปุณฺณํ กตฺวา อภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – **อฏฺฐาน ต**นฺติ อฏฺฐานํ ตํ, อการณํ ตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อนุนาสิกโลโป กโต ‘‘อริยสจฺจาน ทสฺสน’’นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๕.๑๑; สุ. นิ. ๒๗๐) วิยฯ **สงฺคณิการตสฺสา**ติ คณาภิรตสฺสฯ **ย**นฺติ การณวจนเมตํ ‘‘ยํ หิรียติ หิรียิตพฺพนา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๓๐) วิยฯ **ผสฺสเย**ติ อธิคเจฺฉฯ **สามยิกํ วิมุตฺติ**นฺติ โลกิยสมาปตฺติํฯ สา หิ อปฺปิตปฺปิตสมเย เอว ปจฺจตฺถิเกหิ วิมุจฺจนโต ‘‘สามยิกา วิมุตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ตํ สามยิกํ วิมุตฺติํฯ อฏฺฐานํ ตํ, น ตํ การณํ วิชฺชติ สงฺคณิการตสฺส, เยน การเณน วิมุตฺติํ ผสฺสเย อิติ เอตํ อาทิจฺจพนฺธุสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส วโจ นิสมฺม สงฺคณิการติํ ปหาย โยนิโส ปฏิปชฺชโนฺต อธิคโตมฺหีติ อาหฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อฏฺฐานคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวโคฺค นิฏฺฐิโตฯ

๑๑๑. **ทิฏฺฐีวิสูกานี**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิราชา รโหคโต จิเนฺตสิ – ‘‘ยถา สีตาทีนํ ปฏิฆาตกานิ อุณฺหาทีนิ อตฺถิ, อตฺถิ นุ โข เอวํ วฏฺฏปฏิฆาตกํ วิวฏฺฏํ, โน’’ติ? โส อมเจฺจ ปุจฺฉิ – ‘‘วิวฏฺฏํ ชานาถา’’ติ? เต ‘‘ชานาม, มหาราชา’’ติ อาหํสุฯ ราชา ‘‘กิํ ต’’นฺติ? ตโต ‘‘อนฺตวา โลโก’’ติอาทินา นเยน สสฺสตุเจฺฉทํ กเถสุํฯ ราชา ‘‘อิเม น ชานนฺติ, สเพฺพปิเม ทิฏฺฐิคติกา’’ติ สยเมว เตสํ วิโลมตญฺจ อยุตฺตตญฺจ ทิสฺวา ‘‘วฏฺฏปฏิฆาตกํ วิวฏฺฏํ อตฺถิ, ตํ คเวสิตพฺพ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิฯ อิมญฺจ อุทานคาถํ อภาสิ ปเจฺจกพุทฺธานํ มเชฺฌ พฺยากรณคาถญฺจฯ

ตสฺสโตฺถ – **ทิฏฺฐีวิสูกานี**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตานิฯ ตานิ หิ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา วิสูกเฏฺฐน วิชฺฌนเฏฺฐน วิโลมเฏฺฐน จ วิสูกานิ, เอวํ ทิฏฺฐิยา วิสูกานิ, ทิฏฺฐิ เอว วา วิสูกานิ ทิฏฺฐิวิสูกานิฯ

อุปาติวโตฺตติ ทสฺสนมคฺเคน อติกฺกนฺโตฯ **ปโตฺต นิยาม**นฺติ อวินิปาตธมฺมตาย สโมฺพธิปรายณตาย จ นิยตภาวํ อธิคโต, สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ วา ปฐมมคฺคนฺติฯ เอตฺตาวตา ปฐมมคฺคกิจฺจนิปฺผตฺติ จ ตสฺส ปฏิลาโภ จ วุโตฺตฯ อิทานิ **ปฏิลทฺธมโคฺค**ติ อิมินา เสสมคฺคปฏิลาภํ ทเสฺสติฯ **อุปฺปนฺนญาโณมฺหี**ติ อุปฺปนฺนปเจฺจกโพธิญาโณ อมฺหิฯ เอเตน ผลํ ทเสฺสติฯ **อนญฺญเนโยฺย**ติ อเญฺญหิ อิทํ สจฺจนฺติ น เนตโพฺพฯ เอเตน สยมฺภุตํ ทเสฺสติ, ปเตฺต วา ปเจฺจกโพธิญาเณ อญฺญเนยฺยตาย อภาวา สยํวสิตํฯ สมถวิปสฺสนาย วา **ทิฎฺฐิวิสูกานิ อุปาติวโตฺต,** อาทิมเคฺคน **นิยามํ ปโตฺต,** เสเสหิ **ปฏิลทฺธมโคฺค, ผลญาเณน อุปฺปนฺนญาโณ,** ตํ สพฺพํ อตฺตนาว อธิคโตติ **อนญฺญเนโยฺย**ติฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ทิฎฺฐีวิสูกคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑๒. **นิโลฺลลุโป**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิรโญฺญ กิร สูโท อนฺตรภตฺตํ ปจิตฺวา อุปนาเมสิ มนุญฺญทสฺสนํ สาทุรสํ ‘‘อเปฺปว นาม เม ราชา ธนมนุปฺปาเทยฺยา’’ติฯ ตํ รโญฺญ คเนฺธเนว โภตฺตุกมฺยตํ ชเนสิ, มุเข เขฬํ อุปฺปาเทติฯ ปฐมกพเฬ ปน มุเข ปกฺขิตฺตมเตฺต สตฺตรสหรณิสหสฺสานิ อมเตเนว ผุสิตานิ อเหสุํฯ สูโท ‘‘อิทานิ เม ทสฺสติ, อิทานิ เม ทสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ ราชาปิ ‘‘สกฺการารโห สูโท’’ติ จิเนฺตสิ, ‘‘รสํ สายิตฺวา ปน สกฺกโรนฺตํ มํ ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคเจฺฉยฺย ‘โลโล อยํ ราชา รสครุโก’’’ติ น กิญฺจิ อภณิฯ เอวํ ยาว โภชนปริโยสานํ, ตาว สูโท ‘‘อิทานิ ทสฺสติ, อิทานิ ทสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ ราชาปิ อวณฺณภเยน น กิญฺจิ อภณิฯ ตโต สูโท ‘‘นตฺถิ มเญฺญ อิมสฺส รโญฺญ ชิวฺหาวิญฺญาณ’’นฺติฯ ทุติยทิวเส อสาทุรสํ อุปนาเมสิฯ ราชา ภุญฺชโนฺต ‘‘นิคฺคหารโห วต, โภ, อชฺช สูโท’’ติ ชานโนฺตปิ ปุเพฺพ วิย ปจฺจเวกฺขิตฺวา อวณฺณภเยน น กิญฺจิ อภณิฯ ตโต สูโท ‘‘ราชา เนว สุนฺทรํ นาสุนฺทรํ ชานาตี’’ติ จิเนฺตตฺวา สพฺพํ ปริพฺพยํ อตฺตนาว คเหตฺวา กิญฺจิเทว ปจิตฺวา รโญฺญ เทติฯ ราชา ‘‘อโห วต โลโภ, อหํ นาม วีสติ นครสหสฺสานิ ภุญฺชโนฺต อิมสฺส โลเภน ภตฺตมตฺตมฺปิ น ลภามี’’ติ นิพฺพิชฺชิตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉากาสิฯ ปุริมนเยเนว อิมํ คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **นิโลฺลลุโป**ติ อโลลุโปฯ โย หิ รสตณฺหาภิภูโต โหติ, โส ภุสํ ลุปฺปติ ปุนปฺปุนํ ลุปฺปติ, เตน ‘‘โลลุโป’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมา เอส ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต ‘‘นิโลฺลลุโป’’ติ อาหฯ **นิกฺกุโห**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ยสฺส ติวิธํ กุหนวตฺถุ นตฺถิ, โส ‘‘นิกฺกุโห’’ติ วุจฺจติฯ อิมิสฺสา ปน คาถาย มนุญฺญโภชนาทีสุ วิมฺหยมนาปชฺชนโต นิกฺกุโหติ อยมธิปฺปาโยฯ **นิปฺปิปาโส**ติ เอตฺถ ปาตุมิจฺฉาปิปาสา, ตสฺสา อภาเวน นิปฺปิปาโส, สาทุรสโลเภน โภตฺตุกมฺยตาวิรหิโตติ อโตฺถฯ **นิมฺมโกฺข**ติ เอตฺถ ปรคุณวินาสนลกฺขโณ มโกฺข, ตสฺส อภาเวน นิมฺมโกฺขฯ อตฺตโน คิหิกาเล สูทสฺส คุณมกฺขนาภาวํ สนฺธายาหฯ **นิทฺธนฺตกสาวโมโห**ติ เอตฺถ ราคาทโย ตโย กายทุจฺจริตาทีนิ จ ตีณีติ ฉ ธมฺมา ยถาสมฺภวํ อปฺปสนฺนเฎฺฐน สกภาวํ วิชหาเปตฺวา ปรภาวํ คณฺหาปนเฎฺฐน กสฎเฎฺฐน จ ‘‘กสาวา’’ติ เวทิตพฺพาฯ ยถาห –

> ‘‘ตตฺถ กตเม ตโย กสาวา? ราคกสาโว, โทสกสาโว, โมหกสาโวฯ อิเม ตโย กสาวาฯ ตตฺถ กตเม อปเรปิ ตโย กสาวา? กายกสาโว, วจีกสาโว, มโนกสาโว’’ติ (วิภ. ๙๒๔)ฯ

เตสุ โมหํ ฐเปตฺวา ปญฺจนฺนํ กสาวานํ เตสญฺจ สเพฺพสํ มูลภูตสฺส โมหสฺส นิทฺธนฺตตฺตา นิทฺธนฺตกสาวโมโหฯ ติณฺณํ เอว วา กายวจีมโนกสาวานํ โมหสฺส จ นิทฺธนฺตตฺตา นิทฺธนฺตกสาวโมโหฯ อิตเรสุ นิโลฺลลุปตาทีหิ ราคกสาวสฺส, นิมฺมกฺขตาย โทสกสาวสฺส นิทฺธนฺตภาโว

สิโทฺธ เอวฯ **นิราสโย**ติ นิตฺตโณฺหฯ **สพฺพโลเก ภวิตฺวา**ติ สกลโลเก, ตีสุ ภเวสุ ทฺวาทสสุ วา อายตเนสุ ภววิภวตณฺหาวิรหิโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อถ วา ต โยปิ ปาเท วตฺวา **เอโก จเร**ติ เอโก จริตุํ สกฺกุเณยฺยาติ เอวเมฺปตฺถ สมฺพโนฺธ กาตโพฺพฯ

นิโลฺลลุปคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑๓. **ปาปํ สหาย**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา มหจฺจราชานุภาเวน นครํ ปทกฺขิณํ กโรโนฺต มนุเสฺส โกฏฺฐาคารโต ปุราณธญฺญาทีนิ พหิทฺธา นีหรเนฺต ทิสฺวา ‘‘กึ, ภเณ, อิท’’นฺติ อมเจฺจ ปุจฺฉิฯ อมจฺจา ‘‘อิทานิ, มหาราช, นวธญฺญาทีนิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, เตสํ โอกาสํ กาตุํ อิเม มนุสฺสา ปุราณธญฺญาทีนิ ฉเฑฺฑนฺตี’’ติ อาหํสุฯ ราชา ‘‘กึ, ภเณ, อิตฺถาคารพลกายาทีนํ วตฺตํ ปริปุณฺณ’’นฺติ อาหฯ ‘‘อาม, มหาราช, ปริปุณฺณ’’นฺติฯ ‘‘เตน หิ, ภเณ, ทานสาลํ กาเรถ, ทานํ ทสฺสามิ, มา อิมานิ ธญฺญานิ อนุปการานิ วินสฺสนฺตู’’ติฯ ตโต นํ อญฺญตโร ทิฏฺฐิคติโก อมโจฺจ ‘‘มหาราช, นตฺถิ ทินฺน’’นฺติ อารพฺภ ยาว ‘‘พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺตี’’ติ วตฺวา นิวาเรสิฯ ราชา ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ โกฏฺฐาคาเร วิลุมฺปเนฺต ทิสฺวา ตเถว อาณาเปสิฯ โสปิ ตติยมฺปิ นํ ‘‘มหาราช, ทตฺตุปญฺญตฺตํ ยทิทํ ทาน’’นฺติอาทีนิ วตฺวา นิวาเรสิฯ โส ‘‘อเร, อหํ อตฺตโน สนฺตกมฺปิ น ลภามิ ทาตุํ, กึ เม อิเมหิ ปาปสหาเยหี’’ติ นิพฺพิโนฺน รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉากาสิฯ ตญฺจ ปาปสหายํ ครหโนฺต อิมํ อุทานคาถมาหฯ

ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – ยฺวายํ ทสวตฺถุกาย ปาปทิฏฺฐิยา สมนฺนาคตตฺตา ปาโป, ปเรสมฺปิ อนตฺถํ ปสฺสตีติ อนตฺถทสฺสี, กายทุจฺจริตาทิมฺหิ จ วิสเม นิวิโฏฺฐ, ตํ อตฺถกาโม กุลปุโตฺต **ปาปํ สหายํ ปริวชฺชเยถ, อนตฺถทสฺสึ วิสเม นิวิฏฺฐํฯ สยํ น เสเว**ติ อตฺตโน วเสน ตํ น เสเวยฺยฯ ยทิ ปน ปรสฺส วโส โหติ, กึ สกฺกา กาตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ปสุต**นฺติ ปสฏํ, ทิฏฺฐิวเสน ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคนฺติ อโตฺถฯ **ปมตฺต**นฺติ กามคุเณสุ โวสฺสฏฺฐจิตฺตํ, กุสลภาวนารหิตํ วาฯ ตํ เอวรูปํ สหายํ น เสเว น ภเช น ปยิรุปาเส, อญฺญทตฺถุ เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺปติฯ

ปาปสหายคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑๔. **พหุสฺสุต**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? ปุเพฺพ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน อฏฺฐ ปเจฺจกโพธิสตฺตา ปพฺพชิตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา เทวโลเก อุปฺปนฺนาติอาทิ สพฺพํ อนวชฺชโภชีคาถาย วุตฺตสทิสเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – ปเจฺจกพุเทฺธ นิสีทาเปตฺวา ราชา อาห – ‘‘เก ตุเมฺห’’ติ? เต อาหํสุ – ‘‘มยํ, มหาราช, พหุสฺสุตา นามา’’ติฯ ราชา ‘‘อหํ สุตพฺรหฺมทโตฺต นาม, สุเตน ติตฺตึ น คจฺฉามิ, หนฺท, เนสํ สนฺติเก วิจิตฺรนยธมฺมเทสนํ โสสฺสามี’’ติ อตฺตมโน ทกฺขิโณทกํ ทตฺวา ปริวิสิตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน สงฺฆเตฺถรสฺส สนฺติเก นิสีทิตฺวา ‘‘ธมฺมกถํ, ภเนฺต, กเถถา’’ติ อาหฯ โส ‘‘สุขิโต โหตุ, มหาราช, ราคกฺขโย โหตู’’ติ วตฺวา อุฏฺฐิโตฯ ราชา ‘‘อยํ น พหุสฺสุโต, ทุติโย พหุสฺสุโต ภวิสฺสติ, เสฺว ตสฺส วิจิตฺรธมฺมเทสนํ โสสฺสามี’’ติ สฺวาตนาย นิมเนฺตสิฯ เอวํ ยาว สเพฺพสํ ปฏิปาฏิ คจฺฉติ, ตาว นิมเนฺตสิ, เต สเพฺพปิ ‘‘โทสกฺขโย โหตุ, โมหกฺขโย, คติกฺขโย, ภวกฺขโย, วฏฺฏกฺขโย, อุปธิกฺขโย, ตณฺหกฺขโย โหตู’’ติ เอวํ เอเกกปทํ วิเสเสตฺวา เสสํ ปฐมสทิสเมว วตฺวา อุฏฺฐหึสุฯ

ตโต ราชา – ‘‘อิเม ‘พหุสฺสุตา มย’นฺติ ภณนฺติ, น จ เตสํ วิจิตฺรกถา, กิเมเตหิ วุตฺต’’นฺติ เตสํ วจนตฺถํ อุปปริกฺขิตุมารโทฺธฯ อถ ‘‘ราคกฺขโย โหตู’’ติ อุปปริกฺขโนฺต ‘‘ราเค ขีเณ โทโสปิ โมโหปิ อญฺญตรญฺญตเรปิ กิเลสา ขีณา โหนฺตี’’ติ ญตฺวา อตฺตมโน อโหสิ ‘‘นิปฺปริยาย

พหุสฺสุตา อิเม สมณาฯ ยถาปิ หิ ปฺริเสน มหาปถวึ วา อากาสํ วา องฺคุลิยา นิทฺทิสเนฺตน น องฺคุลิมตฺตว ปเทโส นิทฺทิโฏฺฐ โหติฯ อปิ จ โข ปน สกลปถวี อากาสา เอว นิทฺทิฏฺฐา โหนฺติฯ เอวํ อิเมหิ เอเกกํ อตฺถํ นิทฺทิสเนฺตหิ อปริมาณา อตฺถา นิทฺทิฏฺฐา โหนฺตี’’ติฯ ตโต โส ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ เอวํ พหุสฺสุโต ภวิสฺสามี’’ติ ตถารูปํ พหุสฺสุตภาวํ ปเตฺถเนฺต รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสเนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถมภาสิฯ

ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – **พหุสฺสุต**นฺติ ทุวิโธ พหุสฺสุโต ตีสุ ปิฏเกสุ อตฺถโต นิขิโล ปริยตฺติพหุสฺสุโต จ, มคฺคผลวิชฺชาภิญฺญาปฏิเวธโก ปฏิเวธพหุสฺสุโต จฯ อาคตาคโม **ธมฺมธโร**ฯ อุฬาเรหิ ปน กายวจีมโนกเมฺมหิ สมนฺนาคโต **อุฬาโร**ฯ ยุตฺตปฏิภาโน จ มุตฺตปฏิภาโน จ ยุตฺตมุตฺตปฏิภาโน จ **ปฏิภานวา**ฯ ปริยตฺติปริปุจฺฉาธิคมวเสน วา ติวิโธ ปฏิภานวา เวทิตโพฺพฯ ยสฺส หิ ปริยตฺติ ปฏิภาติ, โส ปริยตฺติปฏิภานวาฯ ยสฺส อตฺถญฺจ ญาณญฺจ ลกฺขณญฺจ ฐานาฏฺฐานญฺจ ปริปุจฺฉนฺตสฺส ปริปุจฺฉา ปฏิภาติ, โส ปริปุจฺฉาปฏิภานวาฯ ยสฺส มคฺคาทโย ปฏิวิทฺธา โหนฺติ, โส อธิคมปฏิภานวาฯ ตํ เอวรูปํ **พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ ภเชถ มิตฺตํ อุฬารํ ปฏิภานวนฺตํ**ฯ ตโต ตสฺสานุภาเวน อตฺตตฺถปรตฺถอุภยตฺถเภทโต วา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถเภทโต วา อเนกปฺปการานิ **อญฺญาย อตฺถานิ,** ตโต ‘‘อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) กงฺขาฏฺฐานิเยสุ **วิเนยฺย กงฺขํ** วิจิกิจฺฉํ วิเนตฺวา วินาเสตฺวา เอวํ กตสพฺพกิโจฺจ **เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป**ติฯ

พหุสฺสุตคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑๕. **ขิฑฺฑํ รติ**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร วิภูสกพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา ปาโตว ยาคุํ วา ภตฺตํ วา ภุญฺชิตฺวา นานาวิธวิภูสเนหิ อตฺตานํ วิภูสาเปตฺวา มหาอาทาเส สกลํ สรีรํ ทิสฺวา ยํ น อิจฺฉติ, ตํ อปเนตฺวา อเญฺญน วิภูสเนน วิภูสาเปติฯ ตสฺส เอกทิวสํ เอวํ กโรนฺตสฺส ภตฺตเวลา มชฺฌนฺหิกา สมฺปตฺตาฯ วิปฺปกตวิภูสิโตว ทุสฺสปเฏฺฏน สีสํ เวเฐตฺวา ภุญฺชิตฺวา ทิวาเสยฺยํ อุปคญฺฉิฯ ปุนปิ อุฏฺฐหิตฺวา ตเถว กโรโต สูริโย โอคฺคโตฯ เอวํ ทุติยทิวเสปิ ตติยทิวเสปิฯ อถสฺส เอวํ มณฺฑนปฺปสุตสฺส ปิฏฺฐิโรโค อุทปาทิฯ ตสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อโห เร, อหํ สพฺพถาเมน วิภูสเนฺตปิ อิมสฺมึ กปฺปเก วิภูสเน อสนฺตุโฏฺฐ โลภํ อุปฺปาเทสึ, โลโภ จ นาเมส อปายคมนีโย ธโมฺม, หนฺทาหํ โลภํ นิคฺคณฺหามี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสเนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถมภาสิฯ

ตตฺถ **ขิฑฺฑา** จ **รติ** จ ปุเพฺพ วุตฺตาวฯ **กามสุข**นฺติ วตฺถุกามสุขํฯ วตฺถุกามาปิ หิ สุขสฺส วิสยาทิภาเวน ‘‘สุข’’นฺติ วุจฺจนฺติฯ ยถาห – ‘‘อตฺถิ รูปํ สุขํ สุขานุปติต’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๖๐)ฯ เอวเมตํ ขิฑฺฑํ รตึ กามสุขญฺจ อิมสฺมึ โอกาสโลเก **อนลงฺกริตฺวา** อลนฺติ อกตฺวา, เอตํ ตปฺปกนฺติ วา สารภูตนฺติ วา เอวํ อคฺคเหตฺวาฯ **อนเปกฺขมาโน**ติ เตน อนลงฺกรเณน อนเปกฺขณสีโล อปิหาลุโก นิตฺตโณฺหฯ **วิภูสฏฺฐานา วิรโต สจฺจวาที**ติ ตตฺถ วิภูตา ทุวิธา – อคาริกวิภูสา จ อนคาริกวิภูสา จฯ สาฏกเวฐนมาลาคนฺธาทิวิภูสา อคาริกวิภูสา นามฯ ปตฺตมณฺฑนาทิวิภูสา อนคาริกวิภูสาฯ วิภูสา เอว วิภูสฏฺฐานํ, ตสฺมา วิภูสฏฺฐานา ติวิธาย วิรติยา วิรโตฯ อวิตถวจนโต สจฺจวาทีติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิภูสฏฺฐานคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑๖. **ปุตฺตญฺจ ทาร**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร รโญฺญ ปุโตฺต ทหรกาเลเยว อภิสิโตฺต รชฺชํ กาเรสิฯ โส ปฐมคาถาย วุตฺตปเจฺจกโพธิสโตฺต วิย รชฺชสิรึ อนุภวโนฺต เอกทิวสํ

จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ รชฺชํ กาเรนฺโต พหุนํ ทุกฺขํ กโรมิ, กึ เม เอกภตฺตตฺถาย อิมินา ปาเปน, หนฺท, สุขมุปฺปาเทมี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนฺโต ปจฺเจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **ธนานี**ติ มุตฺตามณิเวฬุริยสงฺขสิลาปวาฬรชตชาตรูปาทีนิ รตนานิฯ **ธญฺญานี**ติ สาลิวีหิยวโคธุมกงฺคุวรกกุทฺรูสกปฺปเภทานิ สตฺต เสสาปรณฺณานิ จฯ **พนฺธวานี**ติ ญาติพนฺธุโคตฺตพนฺธุมิตฺตพนฺธุสิปฺปพนฺธุวเสน จตุพฺพิธพนฺธเวฯ **ยโถธิกานี**ติ สกสกโอธิวเสน ฐิตานิเยวฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ปุตฺตทารคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑๗. **สโงฺค เอโส**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร ปาทโลลพฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา อโหสิฯ โส ปาโตว ยาคุํ วา ภตฺตํ วา ภุญฺชิตฺวา ตีสุ ปาสาเทสุ ติวิธานิ นาฏกานิ ปสฺสติฯ ติวิธา นาม นาฏกา ปุพฺพราชโต อาคตํ, อนนฺตรราชโต อาคตํ, อตฺตโน กาเล อุฏฺฐิตนฺติฯ โส เอกทิวสํ ปาโตว ทหรนาฏกปาสาทํ คโตฯ ตา นาฏกิตฺถิโย ‘‘ราชานํ รมาเปสฺสามา’’ติ สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส อจฺฉราโย วิย อติมโนหรํ นจฺจคีตวาทิตํ ปโยเชสุํฯ ราชา ‘‘อนจฺฉริยเมตํ ทหราน’’นฺติ อสนฺตุฏฺโฐ หุตฺวา มชฺฌิมนาฏกปาสาทํ คโต, ตาปิ นาฏกิตฺถิโย ตเถว อกํสุฯ โส ตตฺถปิ ตเถว อสนฺตุฏฺโฐ หุตฺวา มหลฺลกนาฏกปาสาทํ คโต , ตาปิ ตเถว อกํสุฯ ราชา เทฺว ตโย ราชปริวฏฺเฏ อตีตานํ ตาสํ มหลฺลกภาเวน อฏฺฐิกีฬนสทิสํ นจฺจํ ทิสฺวา คีตญฺจ อมธุรํ สุตฺวา ปุนเทว ทหรนาฏกปาสาทํ, ปุน มชฺฌิมนาฏกปาสาทนฺติ เอวมฺปิ วิจริตฺวา กตฺถจิ อสนฺตุฏฺโฐ จินฺเตสิ – ‘‘อิมา นาฏกิตฺถิโย สกฺกํ เทวานมินฺทํ อจฺฉราโย วิย มํ รมาเปตุกามา สพฺพถาเมน นจฺจคีตวาทิตํ ปโยเชสุํฯ สฺวาหํ กตฺถจิ อสนฺตุฏฺโฐ โลภํ วฑฺเฒมิฯ โลโภ จ นาเมส อปายคมนีโย ธมฺโม, หนฺทาหํ โลภํ นิคฺคณฺหามี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนฺโต ปจฺเจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตสฺสตฺโถ – **สโงฺค เอโส**ติ อตฺตโน อุปโภคํ นิทฺทิสติฯ โส หิ สชฺชนฺติ ตตฺถ ปาณิโน กทฺทเม ปวิฏฺโฐ หตฺถี วิยาติ สโงฺคฯ **ปริตฺตเมตฺถ โสขฺย**นฺติ เอตฺถ ปญฺจกามคุณูปโภคกาเล วิปรีตสญฺญาย อุปฺปาเทตพฺพโต กามาวจรธมฺมปริยาปนฺนโต วา ลามกเฏฺฐน โสขฺยํ ปริตฺตํ, วิชฺชุปฺปภาย โอภาสิตนจฺจทสฺสนสุขํ อิว อิตฺตรํ, ตาวกาลิกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมเวตฺถ ภิโยฺย**ติ เอตฺถ จ ยฺวายํ ‘‘ยํ โข, ภิกฺขเว, อิเม ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๖) วุตฺโต, โส ยมิทํ ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, กามานํ อาทีนโว, อิธ, ภิกฺขเว, กุลปุตฺโต เยน สิปฺปฏฺฐาเนน ชีวิกํ กเปฺปติ, ยทิ มุทฺทาย ยทิ คณนาย’’ติ เอวมาทินา (ม. นิ. ๑.๑๖๗) นเยนตฺถ ทุกฺขํ วุตฺตํ, ตํ อุปนิธาย อโปฺป อุทกพินฺทุมตฺโต โหติ, อถ โข ทุกฺขเมว ภิโยฺย พหุ, จตูสุ สมุทฺเทสุ อุทกสทิสํ โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมเวตฺถ ภิโยฺย’’ติฯ **คโฬ เอโส**ติ อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวา อากฑฺฒนวเสน พฬิโส วิย เอโส, ยทิทํ ปญฺจกามคุณาฯ **อิติ ญตฺวา มติมา**ติ เอวํ ชานิตฺวา พุทฺธิมา ปณฺฑิโต ปุริโส สพฺพเมตํ ปหาย **เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป**ติฯ

สงฺคคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑๘. **สนฺทาลยิตฺวานา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อนิวตฺตพฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา อโหสิฯ โส สงฺคามํ โอติโณฺณ อชินิตฺวา อญฺญํ วา กิจฺจํ อารทฺธ อนิฏฺฐเปตฺวา น นิวตฺตติ, ตสฺมา นํ เอวํ สญฺชานิํสุฯ โส เอกทิวสํ อุยฺยานํ คจฺฉติฯ เตน จ สมเยน ทวฑาโห

อุฎฺฐาสิฯ โส อคฺคิ สุกฺขานิ เจว หริตานิ จ ติณาทีนิ ทหโนฺต อนิวตฺตมาโน เอว คจฺฉติฯ ราชา ตํ ทิสฺวา ตปฺปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ‘‘ยถายํ ทวฑาโห, เอวเมว เอกาทสวิโธ อคฺคิ สเพฺพ สเตฺต ทหโนฺต อนิวตฺตมาโน คจฺฉติ มหาทุกฺขํ อุปฺปาเทโนฺต, กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อิมสฺส ทุกฺขสฺส นิวตฺตนตฺถํ อยํ อคฺคิ วิย อริยมคฺคญาณคฺคินา กิเลเส ทหโนฺต อนิวตฺตมาโน คเจฺฉยฺย’’นฺติ? ตโต มุหุตฺตํ คนฺตฺวา เกวเฎฺฏ อทฺทส นทิยํ มเจฺฉ คณฺหเนฺตฯ เตสํ ชาลนฺตเร ปวิโฎฺฐ เอโก มหามโจฺฉ ชาลํ เภตฺวา ปลายิฯ เต ‘‘มโจฺฉ ชาลํ เภตฺวา คโต’’ติ สทฺทมกํสุฯ ราชา ตมฺปิ วจนํ สุตฺวา ตปฺปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปาเทสิ – ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อริยมคฺคญาเณน ตณฺหาทิฎฺฐิชาลํ เภตฺวา อสชฺชมาโน คเจฺฉยฺย’’นฺติ? โส รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉากาสิ, อิมญฺจ อุทานคาถมภาสิฯ

ตสฺสา ทุติยปาเท **ชาล**นฺติ สุตฺตมยํ วุจฺจติฯ **อมฺพู**ติ อุทกํ, ตตฺถ จรตีติ อมฺพุจารี, มจฺฉเสฺสตํ อธิวจนํฯ สลิเล อมฺพุจารี **สลิลมฺพุจารี**ฯ ตสฺมิํ นทีสลิเล **ชาลํ เภตฺวา** คตอมฺพุจารีวาติ วุตฺตํ โหติฯ ตติยปาเท **ทฑฺฒ**นฺติ ทฑฺฒฎฺฐานํ วุจฺจติฯ ยถา อคฺคิ ทฑฺฒฎฺฐานํ ปุน น นิวตฺตติ, น ตตฺถ ภิโยฺย อาคจฺฉติ, เอวํ มคฺคญาณคฺคินา ทฑฺฒกามคุณฎฺฐานํ อนิวตฺตมาโน ตตฺถ ภิโยฺย อนาคจฺฉโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

สนฺทาลคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑๙. **โอกฺขิตฺตจกฺขู**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร จกฺขุโลลพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา ปาทโลลพฺรหฺมทโตฺต วิย นาฎกทสฺสนํ อนุยุโตฺต โหติฯ อยํ ปน วิเสโส – โส อสนฺตุโฎฺฐ ตตฺถ ตตฺถ คจฺฉติฯ อยํ ตํ ตํ นาฎกํ ทิสฺวา อตีว อภินนฺทิตฺวา นาฎกทสฺสนปริวตฺตเนน ตณฺหํ วเฑฺฒโนฺต วิจรติฯ โส กิร นาฎกทสฺสนตฺถํ อาคตํ อญฺญตรํ กุฎุมฺพิยภริยํ ทิสฺวา ราคํ อุปฺปาเทสิฯ ตโต สํเวคํ อาปชฺชิตฺวา ปุน ‘‘อเร, อหํ อิมํ ตณฺหํ วเฑฺฒโนฺต อปายปริปูรโก ภวิสฺสามิ, หนฺท, นํ นิคฺคณฺหามี’’ติ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน ปุริมปฎิปตฺติํ ครหโนฺต ตปฺปฎิปกฺขคุณทีปิกํ อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **โอกฺขิตฺตจกฺขู**ติ เหฎฺฐาขิตฺตจกฺขุ, สตฺตคีวฎฺฐิกานิ ปฎิปาฎิยา ฐเปตฺวา ปริวชฺชนคเหตพฺพทสฺสนตฺถํ ยุคมตฺตํ เปกฺขมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ น ตุ หนุกฎฺฐินา หทยฎฺฐิํ สงฺฆเฎฺฏโนฺตฯ เอวญฺหิ โอกฺขิตฺตจกฺขุตา น สมณสารุปฺปา โหติฯ **น จ ปาทโลโล**ติ เอกสฺส ทุติโย, ทฺวินฺนํ ตติโยติ เอวํ คณมชฺฌํ ปวิสิตุกามตาย กณฺฑูยมานปาโท วิย อภวโนฺต, ทีฆจาริกอนิวตฺตจาริกวิรโตฯ **คุตฺตินฺทฺริโย**ติ ฉสุ อินฺทฺริเยสุ อิธ มนินฺทฺริยสฺส วิสุํ วุตฺตตฺตา วุตฺตาวเสสวเสน จ โคปิตินฺทฺริโยฯ **รกฺขิตมานสาโน**ติ มานสํ เอว มานสานํ, ตํ รกฺขิตมสฺสาติ รกฺขิตมานสาโนฯ ยถา กิเลเสหิ น วิลุปฺปติ, เอวํ รกฺขิตจิโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **อนวสฺสุโต**ติ อิมาย ปฎิปตฺติยา เตสุ เตสุ อารมฺมเณสุ กิเลสอนฺวสฺสววิรหิโตฯ **อปริฑยฺหมาโน**ติ กิเลสคฺคีหิ อปริฑยฺหมาโนฯ พหิทฺธา วา อนวสฺสุโต, อชฺฌตฺตํ อปริฑยฺหมาโนฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

โอกฺขิตฺตจกฺขุคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒๐. **โอหารยิตฺวา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อโญฺญปิ จาตุมาสิกพฺรหฺมทโตฺต นาม ราชา จตุมาเส จตุมาเส อุยฺยานกีฬํ คจฺฉติฯ โส เอกทิวสํ คิมฺหานํ มชฺฌิมมาเส อุยฺยานํ ปวิสโนฺต อุยฺยานทฺวาเร ปตฺตสญฺฉนฺนํ ปุปฺผาลงฺกตสาขาวิฎปํ ปาริจฺฉตฺตกโกวิฬารํ ทิสฺวา เอกํ ปุปฺผํ คเหตฺวา อุยฺยานํ ปาวิสิฯ ตโต ‘‘รญฺญา อคฺคปุปฺผํ คหิต’’นฺติ อญฺญตโรปิ อมโจฺจ หตฺถิกฺขเนฺธ ฐิโต เอกเมว ปุปฺผํ อคฺคเหสิฯ เอเตเนวุปาเยน สโพฺพ พลกาโย อคฺคเหสิฯ ปุ

เปุ์ผหิ อนสุสาเทนฺตา ปตฺตมฺปิ คณฺหึสุฯ โส รุโกฺข นิปฺปตฺตปุโปฺผ ขนฺธมโตฺตว อโหสิฯ ราชา สายนฺหสมเย อุยฺยานา นิกฺขมโนฺต ตํ ทิสฺวา ‘‘กึ กโต อยํ รุโกฺข, มมาคมนเวลาย มณิวณฺณสาขนฺตเรสุ ปวาฬสทิสปุปฺผาลงฺกโต อโหสิ, อิทานิ นิปฺปตฺตปุโปฺผ ชาโต’’ติ จิเนฺตโนฺต ตเสฺสว อวิทูเร อปุปฺผิตรุกฺขํ สณฺฉนฺนปลาสํ อทฺทสฯ ทิสฺวา จสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อยํ รุโกฺข ปุปฺผภริตสาขตฺตา พหุชนสฺส โลภนีโย อโหสิ, เตน มุหุเตฺตเนว พฺยสนํ ปโตฺตฯ อยํ ปนโญฺญ อโลภนียตฺตา ตเถว ฐิโตฯ อิทญฺจาปิ รชฺชํ ปุปฺผิตรุโกฺข วิย โลภนียํ, ภิกฺขุภาโว ปน อปุปฺผิตรุโกฺข วิย อโลภนีโยฯ ตสฺมา ยาว อิทมฺปิ อยํ รุโกฺข วิย น วิลุปฺปติ, ตาว อยมโญฺญ สณฺฉนฺนปโตฺต ยถา ปาริจฺฉตฺตโก, เอวํ กาสาเวน สณฺฉโนฺน หุตฺวา ปพฺพเชยฺย’’นฺติฯ โส รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **กาสายวโตฺถ อภินิกฺขมิตฺวา**ติ อิมสฺส ปาทสฺส เคหา นิกฺขมิตฺวา กาสายวตฺถนิวโตฺถ หุตฺวาติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ น วิตฺถาริตนฺติฯ

ปาริจฺฉตฺตกคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ตติยวโคฺค นิฎฺฐิโตฯ

๑๒๑. **รเสสู**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิราชา อุยฺยาเน อมจฺจปุเตฺตหิ ปริวุโต สิลาปฎฺฎโปกฺขรณิยํ กีฬติฯ ตสฺส สูโท สพฺพมํสานํ รสํ คเหตฺวา อตีว สุสงฺขตํ อมตกปฺปํ อนฺตรภตฺตํ ปจิตฺวา อุปนาเมสิฯ โส ตตฺถ เคธมาปโนฺน กสฺสจิ กิญฺจิ อทตฺวา อตฺตนาว ภุญฺชิฯ อุทกํ กีฬโนฺต อติวิกาเล นิกฺขโนฺต สีฆํ สีฆํ ภุญฺชิฯ เยหิ สทฺธึ ปุเพฺพ ภุญฺชติ, น เตสํ กญฺจิ สริฯ อถ ปจฺฉา ปฎิสงฺขานํ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘อโห! มยา ปาปํ กตํ, ยฺวายํ รสตณฺหาภิภูโต สพฺพชนํ วิสฺสริตฺวา เอกโกว ภุญฺชึ, หนฺท, นํ รสตณฺหํ นิคฺคณฺหามี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน ปุริมปฎิปตฺตึ ครหโนฺต ตปฺปฎิปกฺขคุณทีปิกํ อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **รเสสู**ติ อมฺพิลมธุรติตฺตกกฎุกโลณขาริกกสาวาทิเภเทสุ สายนีเยสุฯ **เคธํ อกร**นฺติ คิทฺธึ อกโรโนฺต, ตณฺหํ อนุปฺปาเทโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **อโลโล**ติ ‘‘อิทํ สายิสฺสามิ, อิทํ สายิสฺสามี’’ติ เอวํ รสวิเสเสสุ อนากุโลฯ **อนญฺญโปสี**ติ โปเสตพฺพกสทฺธิวิหาริกาทิวิรหิโตฯ กายสนฺธารณมเตฺตน สนฺตุโฎฺฐติ วุตฺตํ โหติฯ ยถา วา ปุเพฺพ อุยฺยาเน รเสสุ เคธกรณสีโล อญฺญโปสี อาสึ, เอวํ อหุตฺวา ยาย ตณฺหาย โลโล หุตฺวา รเสสุ เคธํ กโรติ, ตํ ตณฺหํ หิตฺวา อายตึ ตณฺหามูลกสฺส อญฺญสฺส อตฺตภาวสฺสานิพฺพตฺตาปเนน อนญฺญโปสีติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา อตฺถภญฺชนกเฎฺฐน กิเลสา ‘‘อเญฺญ’’ติ วุจฺจนฺติ, เตสํ อโปสเนน อนญฺญโปสีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **สปทานจารี**ติ อโวกฺกมฺมจารี อนุปุพฺพจารี, ฆรปฎิปาฎึ อฉเฑฺฑตฺวา อฑฺฒกุลญฺจ ทลิทฺทกุลญฺจ นิรนฺตรํ ปิณฺฑาย ปวิสมาโนติ อโตฺถฯ **กุเล กุเล อปฺปฎิพทฺธจิโตฺต**ติ ขตฺติยกุลาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ กิเลสวเสน อลคฺคจิโตฺต, จโนฺทปโม นิจฺจนวโก หุตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

รสเคธคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒๒. **ปหาย ปญฺจาวรณานี**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา ปฐมชฺฌานลาภี อโหสิฯ โส ฌานานุรกฺขณตฺถํ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ ปตฺวา อตฺตโน ปฎิปตฺติสมฺปทํ ทีเปโนฺต อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **ปญฺจาวรณานี**ติ ปญฺจ นีวรณานิ เอว, ตานิ **อุรคสุตฺเต** (สุ. นิ. ๑ อาทโย) อตฺถโต วุตฺตานิฯ ตานิ ปน ยสฺมา อพฺภาทโย วิย จนฺทสูริเย เจโต อาวรนฺติ, ตสฺมา ‘‘อาวรณานิ เจตโส’’ติ วุตฺตานิฯ ตานิ อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา **ปหาย** วิชหิตฺวาติ อโตฺถ ฯ **อุปกฺกิเลเส**ติ อุปคมฺม จิตฺตํ วิพาเธเนฺต อกุสลธเมฺม, **วโตฺถปมาทีสุ** (ม. นิ. ๑.๗๐ อาทโย) วุเตฺต อภิชฺฌาทโย วาฯ **พฺยปนุชฺชา**ติ ปนุทิตฺวา, วิปสฺสนามเคฺคน ปชหิตฺวาติ อโตฺถฯ **สเพฺพ**ติ อนวเสเสฯ เอวํ สมถวิปสฺสนาสมฺปโนฺน ปฐมมเคฺคน ทิฎฺฐินิสฺสยสฺส ปหีนตฺตา **อนิสฺสิโต,** เสสมเคฺคหิ เฉตฺวา เตธาตุกํ **สิเนหโทสํ,** ตณฺหาราคนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สิเนโห เอว หิ คุณปฎิปกฺขโต สิเนหโทโสติ วุโตฺตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อาวรณคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒๓. **วิปิฎฺฐิกตฺวานา**ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา จตุตฺถชฺฌานลาภี อโหสิฯ โสปิ ฌานานุรกฺขณตฺถํ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน ปฎิปตฺติสมฺปทํ ทีเปโนฺต อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **วิปิฎฺฐิกตฺวานา**ติ ปิฎฺฐิโต กตฺวา, ฉเฑฺฑตฺวา วิชหิตฺวาติ อโตฺถ ฯ **สุขญฺจ ทุกฺขนฺ**ติ กายิกํ สาตาสาตํฯ **โสมนสฺสโทมนสฺสนฺ**ติ เจตสิกํ สาตาสาตํฯ **อุเปกฺขนฺ**ติ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขํฯ **สมถนฺ**ติ จตุตฺถชฺฌานสมาธิํ เอวฯ **วิสุทฺธนฺ**ติ ปญฺจนีวรณวิตกฺกวิจารปีติสุขสงฺขาเตหิ นวหิ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา อติสุทฺธํ, นิทฺธนฺตสุวณฺณมิว วิคตูปกฺกิเลสนฺติ อโตฺถฯ

อยํ ปน โยชนา – วิปิฎฺฐิกตฺวาน สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปุเพฺพว, ปฐมชฺฌานูปจาเรเยว ทุกฺขํ ตติยชฺฌานูปจาเรเยว สุขนฺติ อธิปฺปาโยฯ ปุน อาทิโต วุตฺตํ **จ**-การํ ปรโต เนตฺวา ‘‘โสมนสฺสํ โทมนสฺสญฺจ วิปิฎฺฐิกตฺวาน ปุเพฺพวา’’ติ อธิกาโรฯ เตน โสมนสฺสํ จตุตฺถชฺฌานูปจาเร, โทมนสฺสญฺจ ทุติยชฺฌานูปจาเรเยวาติ ทีเปติฯ เอตานิ หิ เอเตสํ ปริยายโต ปหานฎฺฐานานิฯ นิปฺปริยายโต ปน ทุกฺขสฺส ปฐมชฺฌานํ, โทมนสฺสสฺส ทุติยชฺฌานํ, สุขสฺส ตติยชฺฌานํ, โสมนสฺสสฺส จตุตฺถชฺฌานํ ปหานฎฺฐานํฯ ยถาห – ‘‘ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติอาทิกํ (สํ. นิ. ๕.๕๑๐) สพฺพํ **อฎฺฐสาลินิยา** ธมฺมสงฺคหฎฺฐกถายํ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๖๕) วุตฺตํฯ ยถา ปุเพฺพวาติ ตีสุ ปฐมชฺฌานาทีสุ ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ วิปิฎฺฐิกตฺวา เอวเมตฺถ จตุตฺถชฺฌาเน โสมนสฺสํ วิปิฎฺฐิกตฺวา อิมาย ปฎิปทาย ลทฺธานุเปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธํ เอโก จเรติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

วิปิฎฺฐิคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒๔. **อารทฺธวีริโย**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร ปจฺจนฺตราชา สหสฺสโยธพลกาโย รเชฺชน ขุทฺทโก, ปญฺญาย มหโนฺต อโหสิฯ โส เอกทิวสํ ‘‘กิญฺจาปิ อหํ ขุทฺทโก รเชฺชน, ปญฺญวตา ปน สกฺกา สกลชมฺพุทีปํ คเหตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา สามนฺตรโญฺญ ทูตํ ปาเหสิ – ‘‘สตฺตาหพฺภนฺตเร เม รชฺชํ วา เทตุ ยุทฺธํ วา’’ติฯ ตโต โส อตฺตโน อมเจฺจ สนฺนิปาตาเปตฺวา อาห – ‘‘มยา ตุเมฺห อนาปุจฺฉาเยว สาหสํ กมฺมํ กตํ, อมุกสฺส รโญฺญ เอวํ เปสิตํ, กิํ กาตพฺพ’’นฺติ? เต อาหํสุ – ‘‘สกฺกา, มหาราช, โส ทูโต นิวเตฺตตุ’’นฺติฯ ‘‘น สกฺกา, คโต ภวิสฺสตี’’ติฯ ‘‘ยทิ เอวํ วินาสิตมฺหา ตยา, เตน หิ ทุกฺขํ อญฺญสฺส สเตฺถน มริตุํ, หนฺท, มยํ อญฺญมญฺญํ ปหริตฺวา มราม, อตฺตานํ ปหริตฺวา มราม, อุพฺพนฺธาม, วิสํ ขาทามา’’ติฯ เอวํ เอเตสุ เอกเมโก มรณเมว สํวเณฺณติฯ ตโต ราชา ‘‘กิํ เม อิเมหิ, อตฺถิ, ภเณ, มยฺหํ โยธา’’ติ อาหฯ อถ ‘‘อหํ มหาราช โยโธ, อหํ มหาราช โยโธ’’ติ โยธสหสฺสํ อุฎฺฐหิฯ

ราชา ‘‘เอเต อุปปริกฺขิสฺสามี’’ติ มหนฺตํ จิตกํ สชฺชาเปตฺวา อาห – ‘‘มยา, ภเณ, อิทํ สาหสํ กตํ, ตํ เม อมจฺจา ปฏิโกฺกสนฺติ, สฺวาหํ จิตกํ ปวิสิสฺสามิฯ โก มยา สทฺธิํ ปวิสิสฺสติ, เกน มยฺหํ ชีวิตํ ปริจฺจตฺต’’นฺติ? เอวํ วุเตฺต ปญฺจสตา โยธา อุฎฺฐหิํสุ ‘‘มยํ, มหาราช, ปวิสิสฺสามา’’ติฯ ตโต ราชา อิตเร ปญฺจสเต อาห – ‘‘ตุเมฺห ทานิ, ตาตา, กิํ กริสฺสถา’’ติ? เต อาหํสุ – ‘‘นายํ, มหาราช, ปุริสกาโร, อิตฺถิจริยา เอสา, อปิจ มหาราเชน ปฏิรโญฺญ ทูโต เปสิโต, เต มยํ เตน รญฺญา สทฺธิํ ยุชฺฌิตฺวา มริสฺสามา’’ติฯ ตโต ราชา ‘‘ปริจฺจตฺตํ ตุเมฺหหิ มม ชีวิต’’นฺติ จตุรงฺคินิํ เสนํ สนฺนยฺหิตฺวา เตน โยธสหเสฺสน ปริวุโต คนฺตฺวา รชฺชสีมาย นิสีทิฯ

โสปิ ปฏิราชา ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ‘‘อเร, โส ขุทฺทกราชา มม ทาสสฺสาปิ นปฺปโหตี’’ติ ทุสฺสิตฺวา สพฺพํ พลกายํ อาทาย ยุชฺฌิตุํ นิกฺขมิฯ ขุทฺทกราชา ตํ อพฺภุยฺยาตํ ทิสฺวา พลกายํ อาห – ‘‘ตาตา, ตุเมฺห น พหุกา, สเพฺพ สมฺปิณฺฑิตฺวา อสิจมฺมํ คเหตฺวา สีฆํ อิมสฺส รโญฺญ ปุรโต อุชุกํ เอว คจฺฉถา’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ อถสฺส สา เสนา ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา อนฺตรมทาสิฯ เต ตํ ราชานํ ชีวคฺคาหํ คเหตฺวา อตฺตโน รโญฺญ ‘‘ตํ มาเรสฺสามี’’ติ อาคจฺฉนฺตสฺส อทํสุฯ ปฏิราชา ตํ อภยํ ยาจิฯ ราชา ตสฺส อภยํ ทตฺวา สปถํ การาเปตฺวา อตฺตโน วเส กตฺวา เตน สห อญฺญํ ราชานํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ตสฺส รชฺชสีมาย ฐตฺวา เปเสสิ – ‘‘รชฺชํ วา เม เทตุ ยุทฺธํ วา’’ติฯ โส ‘‘อหํ เอกยุทฺธมฺปิ น สหามี’’ติ รชฺชํ นิยฺยาเทสิฯ เอเตนุปาเยน สเพฺพ ราชาโน คเหตฺวา อเนฺต พาราณสิราชานมฺปิ อคฺคเหสิฯ

โส เอกสตราชปริวุโต สกลชมฺพุทีปรชฺชํ อนุสาสโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ ปุเพฺพ ขุทฺทโก อโหสิํ, โสมฺหิ อิทานิ อตฺตโน ญาณสมฺปตฺติยา สกลชมฺพุทีปมณฺฑลสฺส อิสฺสโร ราชา ชาโตฯ ตํ โข ปน เม ญาณํ โลกิยวีริยสมฺปยุตฺตํ, เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย สํวตฺตติ, ยํนูนาหํ อิมินา ญาเณน โลกุตฺตรธมฺมํ คเวเสยฺย’’นฺติฯ ตโต พาราณสิรโญฺญ รชฺชํ ทตฺวา ปุตฺตทารญฺจ สกชนปเทเยว ฐเปตฺวา สพฺพํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อตฺตโน วีริยสมฺปตฺติํ ทีเปโนฺต อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ อารทฺธํ วีริยํ อสฺสาติ **อารทฺธวีริโย**ฯ เอเตน อตฺตโน มหาวีริยตํ ทเสฺสติฯ ปรมโตฺถ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ปรมตฺถสฺส ปตฺติ ปรมตฺถปตฺติ, ตสฺสา **ปรมตฺถปตฺติยา**ฯ เอเตน วีริยารเมฺภน ปตฺตพฺพํ ผลํ ทเสฺสติฯ **อลีนจิโตฺต**ติ เอเตน วีริยูปตฺถมฺภานํ จิตฺตเจตสิกานํ อลีนตํ ทเสฺสติฯ **อกุสีตวุตฺตี**ติ เอเตน ฐานจงฺกมาทีสุ กายสฺส อนวสีทนํ ทเสฺสติฯ **ทฬฺหนิกฺกโม**ติ เอเตน ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จา’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; อ. นิ. ๒.๕; มหานิ. ๑๙๖) เอวํ ปวตฺตํ ปทหนวีริยํ ทเสฺสติ, ยํ ตํ อนุปุพฺพสิกฺขาทีสุ ปทหโนฺต ‘‘กาเยน เจว ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรตี’’ติ วุจฺจติฯ อถ วา เอเตน มคฺคสมฺปยุตฺตํ วีริยํ ทเสฺสติฯ ตมฺปิ ทฬฺหญฺจ ภาวนาปาริปูริคตตฺตา, นิกฺกโม จ สพฺพโส ปฏิปกฺขา นิกฺขนฺตตฺตา, ตสฺมา ตํสมงฺคีปุคฺคโลปิ ทโฬฺห นิกฺกโม อสฺสาติ ‘‘ทฬฺหนิกฺกโม’’ติ วุจฺจติฯ **ถามพลูปปโนฺน**ติ มคฺคกฺขเณ กายถาเมน จ ญาณพเลน จ อุปปโนฺนฯ อถ วา ถามภูเตน พเลน อุปปโนฺน, ถิรญาณพลูปปโนฺนติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน ตสฺส วีริยสฺส วิปสฺสนาญาณสมฺปโยคํ ทีเปโนฺต โยคปธานภาวํ สาเธติฯ ปุพฺพภาคมชฺฌิมอุกฺกฎฺฐวีริยวเสน วา ตโยปิ ปาทา โยเชตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อารทฺธวีริยคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒๕. **ปฏิสลฺลาน**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? อิมิสฺสา คาถาย อาวรณคาถาย วิย อุปฺปตฺติ, นตฺถิ โกจิ วิเสโสฯ อตฺถวณฺณนาย ปนสฺสา **ปฏิสลฺลาน**นฺติ เตหิ เตหิ สตฺตสงฺขาเรหิ ปฏินิวตฺติตฺวา สลฺลานํ, เอกมนฺตเสวิตา เอกีภาโว กายวิเวโกติ อโตฺถฯ **ฌาน**นฺติ ปจฺจนีกฌาปนโต อา

รมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌานโต จ จิตฺตวิเวโก วุจฺจติฯ ตตฺถ อฏฺฐ สมาปตฺติโย นีวรณาทิปจฺจนีกฌาปนโต กสิณาทิอารมฺมณูปนิชฺฌานโต จ ‘‘ฌาน’’นฺติ วุจฺจติฯ วิปสฺสนามคฺคผลานิ สตฺตสญฺญาทิปจฺจนีกฌาปนโต ลกฺขณูปนิชฺฌานโต จ ‘‘ฌาน’’นิ วุจฺจติฯ อิธ ปน อารมฺมณูปนิชฺฌานเมว อธิเปฺปตํฯ เอวเมตํ ปฏิสลฺลานญฺจ ฌานญฺจ **อริญฺจมาโน** อชหมาโน อนิสฺสชฺชมาโนฯ **ธเมฺมสู**ติ วิปสฺสนูปเคสุ ปญฺจกฺขนฺธาทิธเมฺมสุฯ **นิจฺจ**นฺติ สตตํ สมิตํ อโพฺพกิณฺณํฯ **อนุธมฺมจารี**ติ เต ธเมฺม อารพฺภ ปวตฺตเนน อนุคตํ วิปสฺสนาธมฺมํ จรมาโนฯ อถ วา ธเมฺมสูติ เอตฺถ ธมฺมาติ นวโลกุตฺตรธมฺมา, เตสํ ธมฺมานํ อนุโลโม ธโมฺมติ อนุธโมฺม, วิปสฺสนาเยตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ ‘‘ธมฺมานํ นิจฺจํ อนุธมฺมจารี’’ติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ วิภตฺติพฺยตฺตเยน ‘‘ธเมฺมสู’’ติ วุตฺตํ สิยาฯ **อาทีนวํ สมฺมสิตา ภเวสู**ติ ตาย อนุธมฺมจาริตาสงฺขาตาย วิปสฺสนาย อนิจฺจาการาทิโทสํ ตีสุ ภเวสุ สมนุปสฺสโนฺต เอวํ อิมาย กายจิตฺตวิเวกสิขาปตฺตวิปสฺสนาสงฺขาตาย ปฏิปทาย อธิคโตติ วตฺตโพฺพ **เอโก จเร**ติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ปฏิสลฺลานคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒๖. **ตณฺหกฺขย**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิราชา มหจฺจราชานุภาเวน นครํ ปทกฺขิณํ กโรติฯ ตสฺส สรีรโสภาย อาวชฺชิตหทยา สตฺตา ปุรโต คจฺฉนฺตาปิ นิวตฺติตฺวา ตเมว อุโลฺลเกนฺติ, ปจฺฉโต คจฺฉนฺตาปิ, อุโภหิ ปเสฺสหิ คจฺฉนฺตาปิฯ ปกติยา เอว หิ พุทฺธทสฺสเน ปุณฺณจนฺทสมุทฺทราชทสฺสเน จ อติโตฺต โลโกฯ อถ อญฺญตรา กุฎุมฺพิยภริยาปิ อุปริปาสาทคตา สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา โอโลกยมานา อฏฺฐาสิฯ ราชา ตํ ทิสฺวา ปฏิพทฺธจิโตฺต หุตฺวา อมจฺจํ อาณาเปสิ – ‘‘ชานาหิ ตาว, ภเณ, ‘อยํ อิตฺถี สสามิกา วา อสามิกา วา’’’ติ? โส ญตฺวา ‘‘สสามิกา, เทวา’’ติ อาโรเจสิฯ อถ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘อิมา วีสติสหสฺสนาฏกิตฺถิโย เทวจฺฉราโย วิย มํ เอว เอกํ อภิรมาเปนฺติ, โส ทานาหํ เอตาปิ อตุสฺสิตฺวา ปรสฺส อิตฺถิยา ตณฺหํ อุปฺปาเทสึฯ สา อุปฺปนฺนา อปายเมว อากฑฺฒตี’’ติ ตณฺหาย อาทีนวํ ทิสฺวา ‘‘หนฺท, นํ นิคฺคณฺหามี’’ติ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **ตณฺหกฺขย**นฺติ นิพฺพานํ, เอวํ ทิฏฺฐาทีนวาย วา ตณฺหาย อปฺปวตฺตึฯ **อปฺปมโตฺต**ติ สาตจฺจการี, สกฺกจฺจการีฯ **อเนฬมูโค**ติ อลาลามุโขฯ อถ วา อเนโฬ จ อมูโค จ, ปณฺฑิโต พฺยโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ หิตสุขสมฺปาปกํ สุตมสฺส อตฺถีติ **สุตวา,** อาคมสมฺปโนฺนติ วุตฺตํ โหติฯ **สตีมา**ติ จิรกตาทีนํ อนุสฺสริตาฯ **สงฺขาตธโมฺม**ติ ธมฺมูปปริกฺขาย ปริญฺญาตธโมฺมฯ **นิยโต**ติ อริยมเคฺคน นิยตภาวปฺปโตฺตฯ **ปธานวา**ติ สมฺมปฺปธานวีริยสมฺปโนฺนฯ อุปฺปฏิปาฏิยา เอส ปาโฐ โยเชตโพฺพฯ เอวเมว เตหิ อปฺปมาทาทีหิ สมนฺนาคโต นิยามสมฺปาปเกน ปธาเนน ปธานวา, เตน ปธาเนน สมฺปตฺตนิยามโต นิยโต, ตโต อรหตฺตปฺปตฺติยา สงฺขาตธโมฺมฯ อรหา หิ ปุน สงฺขาตพฺพาภาวโต ‘‘สงฺขาตธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘เย จ สงฺขาตธมฺมาเส, เย จ เสขา ปุถู อิธา’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๔; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๗)ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ตณฺหกฺขยคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒๗. **สีโหวา**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตรสฺส กิร พาราณสิรโญฺญ ทูเร อุยฺยานํ โหติ, โส ปเคว อุฏฺฐาย อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค ยานา โอรุยฺห อุทกฏฺฐานํ อุปคโต ‘‘มุขํ โธวิสฺสามี’’ติฯ ตสฺมิญฺจ ปเทเส สีหี สีหโปตกํ ชเนตฺวา โคจราย คตาฯ ราชปุริโส ตํ ทิสฺวา ‘‘สีหโปตโก, เทวา’’ติ อาโรเจสิฯ ราชา ‘‘สีโห กิร กสฺสจิ น ภายตี’’ติ ตํ อุปปริกฺขิตุํ เภริอาทีนิ อา

โกฏฺาเปสิ, สีหโปตโก ตํ สทฺทํ สุตฺวาปิ ตเถว สยิฯ อถ ยาวตติยํ อาโกฏฺาเปสิฯ โส ตติยวาเร สีสํ อุกฺขิปิตฺวา สพฺพํ ปริสํ โอโลเกตฺวา ตเถว สยิฯ อถ ราชา ''ยาวสฺส มาตา นาคจฺฉติ, ตาว คจฺฉามา''ติ วตฺวา คจฺฉนฺโต จินฺเตสิ – ''ตทหุชาโตปิ สีหโปตโก น สนฺตสติ น ภายติ, กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ ตณฺหาทิฏฺฐิปริตาสํ ฉฑฺฑตฺวา น สนฺตเสยฺยํ น ภาเยยฺย''นฺติ? โส ตํ อารมฺมณํ คเหตฺวา คจฺฉนฺโต ปุน เกวฏฺเฏหิ มจฺฉ คเหตฺวา สาขาสุ พนฺธิตฺวา ปสาริเต ชาเล วาตํ อสงฺคํเยว คจฺฉมานํ ทิสฺวา ตสฺมึ นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ – ''กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ ตณฺหาทิฏฺฐิโมหชาลํ ผาเลตฺวา เอวํ อสชฺชมาโน คเจฺฉยฺย''นฺติ?

อถ อุยฺยานํ คนฺตฺวา สิลาปฏฺฏโปกฺขรณิยา ตีเร นิสิโนฺน วาตพฺภาหตานิ ปทุมานิ โอนมิตฺวา อุทกํ ผุสิตฺวา วาตวิคเม ปุน ยถาฐาเน ฐิตานิ อุทเกน อนุปลิตฺตานิ ทิสฺวา ตสฺมึ นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ – ''กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ ยถา เอตานิ อุทเก ชาตานิ อุทเกน อนุปลิตฺตานิ ติฏฺฐนฺติฯ เอวํ โลเก ชาโต โลเกน อนุปลิโตฺต ติเฏฺฐยฺย''นฺติฯ โส ปุนปฺปุนํ ''ยถา สีโห วาโต ปทุมานิ, เอวํ อสนฺตสเนฺตน อสชฺชมาเนน อนุปลิเตฺตน ภวิตพฺพ''นฺติ จินฺเตตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **สีโห**ติ จตฺตาโร สีหา – ติณสีโห, ปณฺฑุสีโห, กาฬสีโห, เกสรสีโหติฯ เตสํ เกสรสีโห อคฺคมกฺขายติฯ โส อิธ อธิเปฺปโตฯ **วาโต** ปุรตฺถิมาทิวเสน อเนกวิโธฯ **ปทุมํ** รตฺตเสตาทิวเสนฯ เตสุ โย โกจิ วาโต ยํ กิญฺจิ ปทุมญฺจ วฏฺฏติเยวฯ ตตฺถ ยสฺมา สนฺตาโส นาม อตฺตสิเนเหน โหติ, อตฺตสิเนโห จ นาม ตณฺหาเลโป, โสปิ ทิฏฺฐิสมฺปยุเตฺตน วา ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตน วา โลเภน โหติ, โสปิ จ ตณฺหาเยวฯ สชฺชนํ ปน ตตฺถ อุปปริกฺขาทิวิรหิตสฺส โมเหน โหติ, โมโห จ อวิชฺชาฯ ตตฺถ สมเถน ตณฺหาย ปหานํ, วิปสฺสนาย อวิชฺชายฯ ตสฺมา สมเถน อตฺตสิเนหํ ปหาย **สีโหว สเทฺทสุ** อนิจฺจทุกฺขาทีสุ **อสนฺตสโนฺต,** วิปสฺสนาย โมหํ ปหาย **วาโตว ชาลมฺหิ** ขนฺธายตนาทีสุ **อสชฺชมาโน,** สมเถเนว โลภํ โลภสมฺปยุตฺตทิฏฺฐิญฺจ ปหาย, **ปทุมํว โตเยน** สพฺพภวโภคโลเภน อลิปฺปมาโนฯ เอตฺถ จ สมถสฺส สีลํ ปทฏฺฐานํ, สมโถ สมาธิสฺส, สมาธิ วิปสฺสนายาติ เอวํ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ สิเทฺธสุ ตโย ขนฺธา สิทฺธาว โหนฺติฯ ตตฺถ สีลกฺขเนฺธน สูโร โหติฯ โส สีโหว สเทฺทสุ อาฆาตวตฺถูสุ กุชฺฌิตุกามตาย น สนฺตสติ, ปญฺญากฺขเนฺธน ปฏิวิทฺธสภาโว วาโตว ชาลมฺหิ ขนฺธาทิธมฺมเภเท น สชฺชติ, สมาธิกฺขเนฺธน วีตราโค ปทุมํว โตเยน ราเคน น ลิปฺปติฯ เอวํ สมถวิปสฺสนาหิ สีลสมาธิปญฺญากฺขเนฺธหิ จ ยถาสมฺภวํ ตณฺหาวิชฺชานํ ติณฺณญฺจ อกุสลมูลานํ ปหานวเสน อสนฺตสโนฺต อสชฺชมาโน อลิปฺปมาโน จ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

สีหาทิคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒๘. **สีโห ยถา**ติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร พาราณสิราชา ปจฺจนฺตํ กุปิตํ วูปสเมตุํ คามานุคามิมคฺคํ ฉฑฺฑตฺวา อุชุํ อฏวิมคฺคํ คเหตฺวา มหติยา เสนาย คจฺฉติฯ เตน จ สมเยน อญฺญตรสฺมึ ปพฺพตปาเท สีโห พาลสูริยาตปํ ตปฺปมาโน นิปโนฺน โหติฯ ตํ ทิสฺวา ราชปุริสา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา ''สีโห กิร น สนฺตสตี''ติ เภริปณวาทิสทฺทํ การาเปสิ, สีโห ตเถว นิปชฺชิฯ ทุติยมฺปิ การาเปสิ, สีโห ตเถว นิปชฺชิฯ ตติยมฺปิ การาเปสิ, ตทา ''สีโห มม ปฏิสตฺตุ อตฺถี''ติ จตูหิ ปาเทหิ สุปฺปติฏฺฐิตํ ปติฏฺฐหิตฺวา สีหนาทํ นทิฯ ตํ สุตฺวา หตฺถาโรหาทโย หตฺถิอาทีหิ โอโรหิตฺวา ติณคหนานิ ปวิฏฺฐา, หตฺถิอสฺสคณา ทิสาวิทิสา ปลาตาฯ รโญฺญ หตฺถีปิ ราชานํ คเหตฺวา วนคหนานิ โปถยมาโน ปลายิ ฯ ราชา ตํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต รุกฺขสาขาย โอลมฺพิตฺวา ปถวึ ปติตฺวา เอกปทิกมเคฺคน คจฺฉโนฺต ปเจฺจกพุทฺธานํ วสนฏฺฐานํ ปาปุณิฯ

ตตฺถ ปเจฺจกพุเทฺธ ปุจฺฉิ – ‘‘อปิ, ภเนฺต, สทฺทมสฺสุตฺถา’’ติ? ‘‘อาม, มหาราชา’’ติฯ ‘‘กสฺส สทฺทํ, ภเนฺต’’ติ? ‘‘ปฐมํ เภริสงฺขาทีนํ, ปจฺฉา สีหสฺสา’’ติ ฯ ‘‘น ภายิตฺถ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘น มยํ, มหาราช, กสฺสจิ สทฺทสฺส ภายามา’’ติฯ ‘‘สกฺกา ปน, ภเนฺต, มยฺหมฺปิ เอทิสํ กาตุ’’นฺติ? ‘‘สกฺกา, มหาราช, สเจ ปพฺพชิสฺสสี’’ติฯ ‘‘ปพฺพชามิ, ภเนฺต’’ติฯ ตโต นํ ปพฺพาเชตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว อาภิสมาจาริกํ สิกฺขาเปสุํฯ โสปิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ สหนา จ หนนา จ สีฆชวตฺตา จ **สีโห**ฯ เกสรสีโหว อิธ อธิเปฺปโตฯ ทาฐา พลมสฺส อตฺถีติ **ทาฐพลีฯ ปสยฺห อภิภุยฺยา**ติ อุภยํ **จารี**-สเทฺทน สห โยเชตพฺพํ **ปสยฺหจารี อภิภุยฺยจารี**ติฯ ตตฺถ ปสยฺห นิคฺคเหตฺวา จรเณน ปสยฺหจารี, อภิภวิตฺวา สนฺตาเสตฺวา วสีกตฺวา จรเณน อภิภุยฺยจารีฯ สฺวายํ กายพเลน ปสยฺหจารี, เตชสา อภิภุยฺยจารี, ตตฺถ สเจ โกจิ วเทยฺย – ‘‘กิํ ปสยฺห อภิภุยฺย จารี’’ติ, ตโต **มิคาน**นฺติ สามิวจนํ อุปโยคเตฺถ กตฺวา ‘‘มิเค ปสยฺห อภิภุยฺย จารี’’ติ ปฏิวตฺตพฺพํฯ **ปนฺตานี**ติ ทูรานิฯ **เสนาสนานี**ติ วสนฏฺฐานานิฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว สกฺกา ชานิตุนฺติ น วิตฺถาริตนฺติฯ

ทาฐพลีคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒๙. **เมตฺตํ อุเปกฺข**นฺติ กา อุปฺปตฺติ? อญฺญตโร กิร ราชา เมตฺตาทิฌานลาภี อโหสิฯ โส ‘‘ฌานสุขนฺตราโย รชฺช’’นฺติ ฌานานุรกฺขณตฺถํ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ ‘‘สเพฺพ สตฺตา สุขิตา ภวนฺตู’’ติอาทินา นเยน หิตสุขูปนยนกามตา **เมตฺตา**ฯ ‘‘อโห วต อิมมฺหา ทุกฺขา มุเจฺจยฺยุ’’นฺติอาทินา นเยน อหิตทุกฺขาปนยนกามตา **กรุณา**ฯ ‘‘โมทนฺติ วต โภโนฺต สตฺตา, โมทนฺติ สาธุ สุฏฺฐู’’ติอาทินา นเยน หิตสุขาวิปฺปโยคกามตา **มุทิตา**ฯ ‘‘ปญฺญายิสฺสนฺติ สเกน กเมฺมนา’’ติ สุขทุกฺขอชฺฌุเปกฺขนตา **อุเปกฺขา**ฯ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ปน อุปฺปฏิปาฏิยา เมตฺตํ วตฺวา อุเปกฺขา วุตฺตา, มุทิตา จ ปจฺฉาฯ **วิมุตฺติ**นฺติ จตโสฺสปิ เอตา อตฺตโน ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติโยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เมตฺตํ อุเปกฺขํ กรุณํ วิมุตฺติํ, อาเสวมาโน มุทิตญฺจ กาเล’’ติฯ

ตตฺถ **อาเสวมาโน**ติ ติโสฺส ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน, อุเปกฺขํ จตุตฺถชฺฌานวเสน ภาวยมาโน ฯ **กาเล**ติ เมตฺตํ อาเสวิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย กรุณํ, ตโต วุฏฺฐาย มุทิตํ, ตโต อิตรโต วา นิปฺปีติกชฺฌานโต วุฏฺฐาย อุเปกฺขํ อาเสวมาโน เอว ‘‘กาเล อาเสวมาโน’’ติ วุจฺจติ, อาเสวิตุํ วา ผาสุกกาเลฯ **สเพฺพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน**ติ ทสสุ ทิสาสุ สเพฺพน สตฺตโลเกน อวิรุชฺฌมาโนฯ เมตฺตาทีนญฺหิ ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติ, สเตฺตสุ จ วิโรธิภูโต ปฏิโฆ วูปสมฺมติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สเพฺพน โลเกน อวิรุชฺฌมาโน’’ติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน เมตฺตาทิกถา **อฏฺฐสาลินิยา** ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๕๑) วุตฺตาฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวาติฯ

อปฺปมญฺญาคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓๐. **ราคญฺจ โทสญฺจา**ติ กา อุปฺปตฺติ? ราชคหํ กิร นิสฺสาย มาตงฺโค นาม ปเจฺจกพุโทฺธ วิหรติ สพฺพปจฺฉิโม ปเจฺจกพุทฺธานํฯ อถ อมฺหากํ โพธิสเตฺต อุปฺปเนฺน เทวตาโย โพธิสตฺตสฺส ปูชนตฺถาย อาคจฺฉนฺติโย ตํ ทิสฺวา ‘‘มาริสา, มาริสา, พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’’ติ ภณิํ

สุฯ โส นิโรธา วุฏฺฐหนฺโต ตํ สุตฺวา อตฺตโน ชีวิตกฺขยํ ทิสฺวา หิมวนฺต มหาปปาโต นาม ปพฺพโต ปเจฺจกพุทฺธานํ ปรินิพฺพานฏฺฐานํฯ ตตฺถ อากาเสน คนฺตฺวา ปุเพฺพ ปรินิพฺพุตปเจฺจกพุทฺธสฺส อฏฺฐิสงฺฆาตํ ปปาเต ปกฺขิปิตฺวา สิลาตเล นิสีทิตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ ราคโทสโมหา อุรคสุเตฺต วุตฺตาวฯ **สํโยชนานี**ติ ทส สํโยชนานิ, ตานิ จ เตน เตน มเคฺคน สนฺทาลยิตฺวาฯ **อสนฺตสํ ชีวิตสงฺขยมฺหี**ติ ชีวิตสงฺขโย วุจฺจติ จุติจิตฺตสฺส ปริเภโทฯ ตสฺมิญฺจ ชีวิตสงฺขเย ชีวิตนิกนฺติยา ปหีนตฺตา อสนฺตสนฺติฯ เอตฺตาวตา โสปาทิเสสํ นิพฺพานธาตุํ อตฺตโน ทเสฺสตฺวา คาถาปริโยสาเน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายีติฯ

ชีวิตสงฺขยคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓๑. ***ภชนฺตี***ติ กา อุปฺปตฺติ? พาราณสิยํ กิร อญฺญตโร ราชา อาทิคาถาย วุตฺตปฺปการเมว ผีตํ รชฺชํ สมนุสาสติฯ ตสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, ทุกฺขา เวทนา ปวตฺตนฺติฯ วีสติสหสฺสิตฺถิโย ตํ ปริวาเรตฺวา หตฺถปาทสมฺพาหนาทีนิ กโรนฺติฯ อมจฺจา ‘‘น ทานายํ ราชา ชีวิสฺสติ, หนฺท, มยํ อตฺตโน สรณํ คเวสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา อญฺญตรสฺส รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา อุปฏฺฐานํ ยาจิํสุฯ เต ตตฺถ อุปฏฺฐหนฺติเยว, น กิญฺจิ ลภนฺติฯ ราชา อาพาธา วุฏฺฐหิตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘อิตฺถนฺนาโม จ อิตฺถนฺนาโม จ กุหิ’’นฺติ? ตโต ตํ ปวตฺติํ สุตฺวาว สีสํ จาเลตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ เตปิ อมจฺจา ‘‘ราชา วุฏฺฐิโต’’ติ สุตฺวา ตตฺถ กิญฺจิ อลภมานา ปรเมน ปาริชุเญฺญน ปีฬิตา ปุน เทว อาคนฺตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ เตน จ รญฺญา ‘‘กุหิํ, ตาตา, ตุเมฺห คตา’’ติ วุตฺตา อาหํสุ – ‘‘เทวํ ทุพฺพลํ ทิสฺวา อาชีวิกภเยนมฺหา อสุกํ นาม ชนปทํ คตา’’ติฯ ราชา สีสํ จาเลตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘ยํนูนาหํ ตเมว อาพาธํ ทเสฺสสฺสํ, กิํ ปุนปิ เอวํ กเรยฺยุํ, โน’’ติ? โส ปุเพฺพ โรเคน ผุโฏฺฐ วิย พาฬฺหํ เวทนํ ทเสฺสโนฺต คิลานาลยํ อกาสิฯ อิตฺถิโย สมฺปริวาเรตฺวา ปุพฺพสทิสเมว สพฺพํ อกํสุฯ เตปิ อมจฺจา ตเถว ปุน พหุตรํ ชนํ คเหตฺวา ปกฺกมิํสุฯ เอวํ ราชา ยาวตติยํ สพฺพํ ปุพฺพสทิสํ อกาสิ, เตปิ ตเถว ปกฺกมิํสุฯ ตโต จตุตฺถมฺปิ เต อาคเต ทิสฺวา ราชา – ‘‘อโห! อิเม ทุกฺกรํ อกํสุ, เย มํ พฺยาธิตํ ปหาย อนเปกฺขา ปกฺกมิํสู’’ติ นิพฺพิโนฺน รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกตฺวา อิมํ อุทานคาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ ***ภชนฺตี***ติ สรีเรน อลฺลียนฺตา ปยิรุปาสนฺติฯ ***เสวนฺตี***ติ อญฺชลิกมฺมาทีหิ กิํการปฏิสฺสาวิตาย จ ปริจรนฺติฯ การณํ อโตฺถ เอเตสนฺติ **การณตฺถา,** ภชนาย จ เสวนาย จ นาญฺญํ การณมตฺถิ, อโตฺถ เอว เนสํ การณํ, อตฺถเหตุ เสวนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **นิกฺการณา ทุลฺลภา อชฺช มิตฺตา**ติ ‘‘อิโต กิญฺจิ ลจฺฉามา’’ติ เอวํ อตฺตปฏิลาภการเณน นิกฺการณา, เกวลํ –

‘‘อุปกาโร จ โย มิโตฺต, โย มิโตฺต สุขทุกฺขโก;
อตฺถกฺขายี จ โย มิโตฺต, โย มิโตฺต อนุกมฺปโก’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๖๕) –

เอวํ วุเตฺตน อริเยน มิตฺตภาเวน สมนฺนาคตา ทุลฺลภา อชฺช มิตฺตาฯ **อตฺตฏฺฐปญฺญา**ติ อตฺตนิ ฐิตา เอเตสํ ปญฺญาฯ อตฺตานเมว โอโลเกติ, น อญฺญนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อตฺตตฺถปญฺญา’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส อตฺตโน อตฺถเมว โอโลเกติ, น ปรตฺถนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ทิฏฺฐตฺถปญฺญา’’ติ อยมฺปิ กิร โปราณปาโฐ, ตสฺส สมฺปติ ทิเฏฺฐเยว อเตฺถ เอเตสํ ปญฺญา , น อายตินฺติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐธมฺมิกตฺถํเยว โอโลเกติ, น สมฺปรายิกตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อสุจี**ติ อสุจินา อนริเยน กายวจีมโนกเมฺมน สมนฺนาคตาฯ

ขคฺควิสาณกโปฺปติ ขเคฺคน รุกฺขาทโย ฉินฺทโนฺต วิย สกสิเงฺคน ปพฺพตาทโย จุณฺณวิจุณฺณํ กุรุมาโน วิจรตีติ ขคฺควิสาโณฯ วิสสทิสา อาณาติ วิสาณาฯ ขคฺคํ วิยาติ ขคฺคํฯ ขคฺคํ วิสาณํ ยสฺส มิคสฺส โสยํ มิโค ขคฺควิสาโณ, ตสฺส ขคฺควิสาณสฺส กโปฺป ขคฺควิสาณกโปฺปฯ ขคฺควิสาณสทิโส ปเจฺจกพุโทฺธ **เอโก** อทุติโย อสหาโย จเรยฺย วิหเรยฺย วเตฺตยฺย ยเปยฺย ยาเปยฺยาติ อโตฺถฯ

๑๓๒. **วิสุทฺธสีลา**ติ วิเสเสน สุทฺธสีลา, จตุปาริสุทฺธิยา สุทฺธสีลาฯ **สุวิสุทฺธปญฺญา**ติ สุฎฺฐุ วิสุทฺธปญฺญา, ราคาทิวิรหิตตฺตา ปริสุทฺธมคฺคผลปฏิสมฺภิทาทิปญฺญาฯ **สมาหิตา**ติ **สํ** สุฎฺฐุ อาหิตา, สนฺติเก ฐปิตจิตฺตาฯ **ชาคริยานุยุตฺตา**ติ ชาครณํ ชาคโร, นิทฺทาติกฺกโมติ อโตฺถฯ ชาครสฺส ภาโว ชาคริยํ, ชาคริเย อนุยุตฺตา ชาคริยานุยุตฺตาฯ **วิปสฺสกา**ติ ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ วิเสเสน ปสฺสนสีลา, วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ **ธมฺมวิเสสทสฺสี**ติ ทสกุสลธมฺมานํ จตุสจฺจธมฺมสฺส นวโลกุตฺตรธมฺมสฺส วา วิเสเสน ปสฺสนสีลาฯ **มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคคเต**ติ สมฺมาทิฎฺฐาทีหิ มคฺคเงฺคหิ สติสโมฺพชฺฌงฺคาทีหิ โพชฺฌเงฺคหิ คเต สมฺปยุเตฺต อริยธเมฺมฯ **วิชญฺญา**ติ วิเสเสน ชญฺญา, ชานนฺตาติ อโตฺถฯ

๑๓๓. **สุญฺญตาปฺปณิหิตญฺจานิมิตฺต**นฺติ อนตฺตานุปสฺสนาวเสน สุญฺญตวิโมกฺขญฺจ ทุกฺขานุปสฺสนาวเสน อปฺปณิหิตวิโมกฺขญฺจ, อนิจฺจานุปสฺสนาวเสน อนิมิตฺตวิโมกฺขญฺจฯ **อาเสวยิตฺวา**ติ วเฑฺฒตฺวาฯ **เย** กตสมฺภารา **ธีรา** ชนา **ชินสาสนมฺหิ สาวกตฺตํ** สาวกภาวํ **น วชนฺติ** น ปาปุณนฺติ, เต ธีรา กตสมฺภารา **สยมฺภู** สยเมว ภูตา **ปเจฺจกชินา** ปเจฺจกพุทฺธา **ภวนฺติ**ฯ

๑๓๔. กึ ภูตา? **มหนฺตธมฺมา** ปูริตมหาสมฺภารา **พหุธมฺมกายา** อเนกธมฺมสภาวสรีราฯ ปุนปิ กึ ภูตา? **จิตฺติสฺสรา** จิตฺตคติกา ฌานสมฺปนฺนาติ อโตฺถฯ **สพฺพทุโกฺขฆติณฺณา** สกลสํสารโอฆํ ติณฺณา อติกฺกนฺตา **อุทคฺคจิตฺตา** โกธมานาทิกิเลสวิรหิตตฺตา โสมนสฺสจิตฺตา สนฺตมนาติ อโตฺถฯ **ปรมตฺถทสฺสี** ปญฺจกฺขนฺธทฺวาทสายตนทฺวตฺตึสาการสจฺจปฎิจฺจสมุปฺปาทาทิวเสน ปรมตฺถํ อุตฺตมตฺถํ ทสฺสนสีลาฯ อจลาภีตเฎฺฐน **สีโหปมา** สีหสทิสาติ อโตฺถฯ **ขคฺควิสาณกปฺปา** ขคฺควิสาณมิคสิงฺคสทิสา คณสงฺคณิกาภาเวนาติ อโตฺถฯ

๑๓๕. **สนฺตินฺทฺริยา**ติ จกฺขุนฺทฺริยาทีนํ สกสการมฺมเณ อปฺปวตฺตนโต สนฺตสภาวอินฺทฺริยา ฯ **สนฺตมนา**ติ สนฺตจิตฺตา, นิกฺกิเลสภาเวน สนฺตสภาวจิตฺตสงฺกปฺปาติ อโตฺถฯ **สมาธี**ติ สุฎฺฐุ เอกคฺคจิตฺตาฯ **ปจฺจนฺตสเตฺตสุ ปติปฺปจารา**ติ ปจฺจนฺตชนปเทสุ สเตฺตสุ ทยากรุณาทีหิ ปติจรณสีลาฯ **ทีปา ปรตฺถ อิธ วิชฺชลนฺตา**ติ สกลโลกานุคฺคหกรเณน ปรโลเก จ อิธโลเก จ วิชฺชลนฺตา ทีปา ปทีปสทิสาติ อโตฺถฯ **ปเจฺจกพุทฺธา สตตํ หิตาเม**ติ อิเม ปเจฺจกพุทฺธา สตตํ สพฺพกาลํ สกลโลกหิตาย ปฎิปนฺนาติ อโตฺถฯ

๑๓๖. **ปหีนสพฺพาวรณา ชนินฺทา**ติ เต ปเจฺจกพุทฺธา ชนานํ อินฺทา อุตฺตมา กามจฺฉนฺทนีวรณาทีนํ สเพฺพสํ ปญฺจาวรณานํ ปหีนตฺตา ปหีนสพฺพาวรณาฯ **ฆนกญฺจนาภา**ติ รตฺตสุวณฺณชโมฺพนทสุวณฺณปภา สทิสอาภาวนฺตาติ อโตฺถฯ **นิสฺสํสยํ โลกสุทกฺขิเณยฺยา**ติ เอกเนฺตน โลกสฺส สุทกฺขิณาย อคฺคทานสฺส ปฎิคฺคเหตุํ อรหา ยุตฺตา, นิกฺกิเลสตฺตา สุนฺทรทานปฎิคฺคหณารหาติ อโตฺถฯ **ปเจฺจกพุทฺธา สตตปฺปิตาเม**ติ อิเม ปเจฺจกญาณาธิคมา พุทฺธา สตตํ นิจฺจกาลํ อปฺปิตา สุหิตา ปริปุณฺณา, สตฺตาหํ นิราหาราปิ นิโรธสมาปตฺติผลสมาปตฺติวเสน ปริปุณฺณาติ อโตฺถฯ

๑๓๗. ปติเอกา วิสุํ สมฺมาสมฺพุทฺธโต วิสทิสา อเญฺญ อสาธารณพุทฺธา **ปเจฺจกพุทฺธา**ฯ อถ วา –

> ‘‘อุปสคฺคา นิปาตา จ, ปจฺจยา จ อิเม ตโย;
> เนเกเนกตฺถวิสยา, อิติ เนรุตฺติกาพฺรวุ’’นฺติฯ –

วุตฺตตฺตา ปติสทฺทสฺส เอกอุปสคฺคตา ปติ ปธาโน หุตฺวา สามิภูโต อเนเกสํ ทายกานํ อปฺปมตฺตกมฺปิ อาหารํ ปฏิคฺคเหตฺวา สคฺคโมกฺขสฺส ปาปุณนโตฯ ตถา หิ อนฺนภารสฺส ภตฺตภาคํ ปฏิคฺคเหตฺวาปสฺสนฺตเสฺสว ภุญฺชิตฺวา เทวตาหิ สาธุการํ ทาเปตฺวา ตทเหว ตํ ทุคฺคตํ เสฏฺฐิฏฺฐานํ ปาเปตฺวา โกฏิสงฺขธนุปฺปาทเนน จ, ขทิรงฺคารชาตเก (ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.ขทิรงฺคารชาตกวณฺณนา) มาเรน นิมฺมิตขทิรงฺคารกูโปปริอุฏฺฐิตปทุมกณฺณิกํ มทฺทิตฺวา โพธิสเตฺตน ทินฺนํ ปิณฺฑปาตํ ปฏิคฺคเหตฺวา ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว อากาสคมเนน โสมนสฺสุปฺปาทเนน จ, ปทุมวตีอคฺคมเหสีปุตฺตานํ มหาชนกรโญฺญ เทวิยา อาราธเนน คนฺธมาทนโต อากาเสน อาคมฺม ทานปฏิคฺคหเณน มหาชนกโพธิสตฺตสฺส จ เทวิยา จ โสมนสฺสุปฺปาทเนน จ, ตถา อพุทฺธุปฺปาเท ฉาตกภเย สกลชมฺพุทีเป อุปฺปเนฺน พาราณสิเสฏฺฐิโน ฉาตกภยํ ปฏิจฺจ ปูเรตฺวา รกฺขิเต สฏฺฐิสหสฺสโกฏฺฐาคาเร วีหโย เขเปตฺวา ภูมิยํ นิขาตธญฺญานิ จ จาฏิสหเสฺสสุ ปูริตธญฺญานิ จ เขเปตฺวา สกลปาสาทภิตฺตีสุ มตฺติกาหิ มทฺทิตฺวา ลิมฺปิตธญฺญานิ จ เขเปตฺวา ตทานาฬิมตฺตเมวาวสิฏฺฐํ ‘‘อิทํ ภุญฺชิตฺวา อชฺช มริสฺสามา’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา สยนฺตสฺส คนฺธมาทนโต เอโก ปเจฺจกพุโทฺธ อาคนฺตฺวา เคหทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ เสฏฺฐิ ตํ ทิสฺวา ปสาทํ อุปฺปาเทตฺวา ชีวิตํ ปริจฺจชมาโน ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปเตฺต โอกิริฯ ปเจฺจกพุโทฺธ วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา อตฺตโน อานุภาเวน ปสฺสนฺตเสฺสว เสฏฺฐิสฺส ปญฺจปเจฺจกพุทฺธสเตหิ สห ปริภุญฺชิฯ ตทา ภตฺตปจิตอุกฺขลึ, ปิทหิตฺวา ฐเปสุํฯ

นิทฺทโมกฺกนฺตสฺส เสฏฺฐิโน ฉาตเตฺต อุปฺปเนฺน โส วุฏฺฐหิตฺวา ภริยํ อาห – ‘‘ภเตฺต อาจามกภตฺตมตฺตํ โอโลเกหี’’ติฯ สุสิกฺขิตา สา ‘‘สพฺพํ ทินฺนํ นนู’’ติ อวตฺวา อุกฺขลิยา ปิธานํ วิวริฯ สา อุกฺขลิ ตงฺขเณว สุมนปุปฺผมกุฬสทิสสฺส สุคนฺธสาลิภตฺตสฺส ปูริตา อโหสิฯ สา จ เสฏฺฐิ จ สนฺตุฏฺฐา สยญฺจ สกลเคหวาสิโน จ สกลนครวาสิโน จ ภุญฺชึสุฯ ทพฺพิยา คหิตคหิตฏฺฐานํ ปุน ปูริตํฯ สกลสฏฺฐิสหสฺสโกฏฺฐาคาเรสุ สุคนฺธสาลิโย ปูเรสุํฯ สกลชมฺพุทีปวาสิโน เสฏฺฐิสฺส เคหโตเยว ธญฺญพีชานิ คเหตฺวา สุขิตา ชาตาฯ เอวมาทีสุ อเนกสตฺตนิกาเยสุ สุโขตรณปริปาลนสคฺคโมกฺขปาปเนสุ ปติ สามิภูโต พุโทฺธติ ปเจฺจกพุโทฺธฯ **ปเจฺจกพุทฺธานํ สุภาสิตานี**ติ ปเจฺจกพุเทฺธหิ โอวาทานุสาสนีวเสน สุฏฺฐุ ภาสิตานิ กถิตานิ วจนานิฯ **จรนฺติ โลกมฺหิ สเทวกมฺหี**ติ เทวโลกสหิเต สตฺตโลเก จรนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **สุตฺวา ตถา เย น กโรนฺติ พาลา**ติ ตถารูปํ ปเจฺจกพุทฺธานํ สุภาสิตวจนํ เย พาลา ชนา น กโรนฺติ น มนสิ กโรนฺติ, **เต** พาลา **ทุเกฺขสุ** สํสารทุเกฺขสุ **ปุนปฺปุนํ** อุปฺปตฺติวเสน **จรนฺติ** ปวตฺตนฺติ, ธาวนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๓๘. **ปเจฺจกพุทฺธานํ สุภาสิตานี**ติ สุฏฺฐุ ภาสิตานิ จตุราปายโต มุจฺจนตฺถาย ภาสิตานิ วจนานิฯ กึ ภูตานิ? **อวสฺสวนฺตํ** ปคฺฆรนฺตํ ขุทฺทํ มธุํ ยถา มธุรวจนานีติ อโตฺถฯ **เย ปฏิปตฺติยุตฺตา** ปณฺฑิตชนาปิ ปฏิปตฺตีสุ วุตฺตานุสาเรน ปวตฺตนฺตา ตถารูปํ มธุรวจนํ สุตฺวา วจนกรา ภวนฺติ, เต ปณฺฑิตชนา **สจฺจทสา** จตุสจฺจทสฺสิโน **สปญฺญา** ปญฺญาสหิตา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๓๙. **ปเจฺจกพุเทฺธหิ ชิเนหิ ภาสิตา**ติ กิเลเส ชินนฺติ ชินึสูติ ชินา, เตหิ ชิเนหิ ปเจฺจกพุเทฺธหิ วุตฺตา ภาสิตา กถิตาฯ **กถา อุฬารา** โอชวนฺตา ปากฏา สนฺติ ปวตฺตนฺติฯ **ตา,**

กถา **สกฺยสีเหน** สกฺยราชวํสสีเหน โคตเมน ตถาคเตน **อภินิกฺขมิตฺวา** พุทฺธภูเตน **นรุตฺตเมน** นรานํ อุตฺตเมน เสฏฺฐุน **ปกาสิตา** ปากฏีกตา เทสิตาติ สมฺพนฺโธฯ กิมตฺถนฺติ อาห **“ธมฺมวิชานนตฺถ”**นฺติฯ นวโลกุตฺตรธมฺมํ วิเสเสน ชานาปนตฺถนฺติ อโตฺถฯ

๑๔๐. **โลกานุกมฺปาย อิมานิ เตส**นฺติ โลกานุกมฺปตาย โลกสฺส อนุกมฺปํ ปฏิจฺจ อิมานิ วจนานิ อิมา คาถาโยฯ เตสํ **ปเจฺจกพุทฺธานํ วิกุพฺพิตานิ** วิเสเสน กุพฺพิตานิ ภาสิตานีติ อโตฺถฯ **สํเวคสงฺคมติวฑฺฒนตฺถ**นฺติ ปณฺฑิตานํ สํเวควฑฺฒนตฺถญฺจ อสงฺควฑฺฒนตฺถํ เอกีภาววฑฺฒนตฺถญฺจ มติวฑฺฒนตฺถํ ปญฺญาวฑฺฒนตฺถญฺจ **สยมฺภุสีเหน** อนาจริยเกน หุตฺวา สยเมว ภูเตน ชาเตน ปฏิวิเทฺธน สีเหน อภีเตน โคตเมน สมฺมาสมฺพุเทฺธน อิมานิ วจนานิ **ปกาสิตานิ,** อิมา คาถาโย ปกาสิตา วิวริตา อุตฺตานีกตาติ อโตฺถฯ **อิตี**ติ ปริสมาปนเตฺถ นิปาโตฯ

อิติ วิสุทฺธชนวิลาสินิยา อปทาน-อฎฺฐกถาย

ปเจฺจกพุทฺธาปทานสํวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๑. สาริปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา

ตทนนฺตรํ เถราปทานสงฺคหคาถาโย สํวเณฺณตุํ **“อถ เถราปทานํ สุณาถา”**ติ อาหฯ **อถ-อปทาน**-สทฺทานมโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ เอตฺถ **เถร**-สโทฺท ปนายํ กาลถิรปญฺญตฺตินามเธยฺยเชฏฺฐาทีสุ อเนเกสุ อเตฺถสุ วตฺตติฯ ตถา หิ ‘‘เถโรวสฺสิกานิ ปูตีนิ จุณฺณกชาตานี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๙; ม. นิ. ๑.๑๑๒) กาเล, เถโรวสฺสิกานิ จิรกาลํ โอวสฺสิกานีติ อโตฺถฯ ‘‘เถโรปิ ตาว มหา’’อิจฺจาทีสุ ถิเร ถิรสีโลติ อโตฺถฯ ‘‘เถรโก อยมายสฺมา มหลฺลโก’’ติอาทีสุ ปญฺญตฺติยํ , โลกปญฺญตฺติมโตฺตติ อโตฺถฯ ‘‘จุนฺทเตฺถโร ผุสฺสเตฺถโร’’ติอาทีสุ นามเธเยฺย, เอวํ กตนาโมติ อโตฺถฯ ‘‘เถโร จายํ กุมาโร มม ปุเตฺตสู’’ติอาทีสุ เชเฏฺฐ, เชโฏฺฐ กุมาโรติ อโตฺถฯ อิธ ปนายํ กาเล จ ถิเร จ วตฺตติฯ ตสฺมา จิรํ กาลํ ฐิโตติ เถโร, ถิรตรสีลาจารมทฺทวาทิคุณาภิยุโตฺต วา เถโรติ วุจฺจติฯ เถโร จ เถโร เจติ เถรา, เถรานํ อปทานํ การณํ **เถราปทานํ,** ตํ เถราปทานํ สุณาถาติ สมฺพโนฺธฯ **หิมวนฺตสฺส อวิทูเร, ลมฺพโก นาม ปพฺพโต**ติอาทิ อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส อปทานํ, ตสฺสายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส จ วตฺถุ เอวํ เวทิตพฺพํ –

อตีเต กิร อิโต กปฺปโต สตสหสฺสกปฺปาธิเก เอกอสเงฺขฺยยฺยมตฺถเก อายสฺมา สาริปุโตฺต พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา นาเมน สรทมาณโว นาม อโหสิฯ มหาโมคฺคลฺลาโน คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา นาเมน สิริวฑฺฒนกุฎุมฺพิโก นาม อโหสิฯ เต อุโภปิ สหปํสุกีฬนสหายา อเหสุํฯ เตสุ สรทมาณโว ปิตุ อจฺจเยน กุลสนฺตกํ ธนํ ปฏิปชฺชิตฺวา เอกทิวสํ รโหคโต จิเนฺตสิ – ‘‘อิเมสํ สตฺตานํ มรณํ นาม เอกนฺติกํ, ตสฺมา มยา เอกํ ปพฺพชฺชํ อุปคนฺตฺวา วิโมกฺขมโคฺค คเวสิตโพฺพ’’ติ สหายํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘สมฺม, อหํ ปพฺพชิตุกาโมฯ กึ ตฺวํ ปพฺพชิตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติ วตฺวา เตน ‘‘น สกฺขิสฺสามี’’ติ วุเตฺต ‘‘โหตุ อหเมว ปพฺพชิสฺสามี’’ติ รตนโกฏฺฐาคารานิ วิวราเปตฺวา กปณทฺธิกาทีนํ มหาทานํ ทตฺวา ปพฺพตปาทํ คนฺตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ ตสฺส ปพฺพชิตสฺส อนุปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตา จตุสตฺตติสหสฺสมตฺตา พฺราหฺมณปุตฺตา อเหสุํฯ โส ปญฺจ อภิญฺญาโย อฎฺฐ จ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา เตสมฺปิ ชฎิลานํ กสิณปริกมฺมํ อาจิกฺขิฯ เต สเพฺพปิ ปญฺจาภิญฺญา อฎฺฐ จ สมาปตฺติโย นิพฺพตฺติสุํฯ

เตน สมเยน อโนมทสฺสี นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก สเตฺถ สํสารมโหฆโต ตาเรตฺวา เอกทิวสํ สรทตาปสสฺส จ อเนฺตวาสิกานญฺจ สงฺคหํ กตฺตุกาโม เอโก อทุติโย ปตฺตจีวรมาทาย อากาเสน คนฺตฺวา ''พุทฺธภาวํ เม ชานาตู''ติ ตาปสสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว อากาสโต โอตริตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐาสิฯ สรทตาปโส สตฺถุ สรีเร มหาปุริสลกฺขณานิ อุปธาเรตฺวา ''สพฺพญฺญุพุโทฺธเยวาย''นฺติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเนฯ สรทตาปโส สตฺถุ สนฺติเก เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

ตสฺมิํ สมเย ตสฺส อเนฺตวาสิกา จตุสตฺตติสหสฺสมตฺตา ชฏิลา ปณีตปณีตานิ โอชวนฺตานิ ผลาผลานิ คเหตฺวา อาคตา สตฺถารํ ทิสฺวา สญฺชาตปสาทา อตฺตโน อาจริยสฺส สตฺถุ จ นิสินฺนาการํ โอโลเกตฺวา ''อาจริย, มยํ ปุเพฺพ 'ตุเมฺหหิ มหนฺตตโร โกจิ นตฺถี'ติ มญฺญาม, อยํ ปน ปุริโส ตุเมฺหหิ มหนฺตตโร มเญฺญ''ติ อาหํสุฯ กิํ วเทถ, ตาตา, สาสเปน สทฺธิํ อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุเพฺพธํ สิเนรุํ สมํ กาตุํ อิจฺฉถ, สพฺพญฺญุพุเทฺธน มํ ตุลํ มา กริตฺถาติฯ อถ เต ตาปสา อาจริยสฺส วจนํ สุตฺวา ''ยาว มหา วตายํ ปุริสุตฺตโม''ติ สเพฺพว ปาเทสุ นิปติตฺวา สตฺถารํ วนฺทิํสุฯ

อถ เต อาจริโย อาห – ''ตาตา, สตฺถุ อนุจฺฉวิโก โน เทยฺยธโมฺม นตฺถิ, สตฺถา จ ภิกฺขาจรเวลาย อิธาคโต, หนฺท, มยํ เทยฺยธมฺมํ ยถาพลํ ทสฺสามฯ ตุเมฺหหิ ยํ ยํ ปณีตํ ผลาผลํ อาภตํ, ตํ ตํ อาหรถา''ติ อาหราเปตฺวา หเตฺถ โธวิตฺวา สยํ ตถาคตสฺส ปเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ สตฺถารา ผลาผเล ปฏิคฺคหิตมเตฺต เทวตา ทิโพฺพชํ ปกฺขิปิํสุฯ ตาปโส อุทกมฺปิ สยเมว ปริสฺสาเวตฺวา อทาสิฯ ตโต โภชนกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา สตฺถริ นิสิเนฺน สเพฺพ อเนฺตวาสิเก ปโกฺกสาเปตฺวา สตฺถุ สนฺติเก สารณียํ กถํ กเถเนฺต นิสีทิฯ สตฺถา ''เทฺว อคฺคสาวกา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ อาคจฺฉนฺตู''ติ จิเนฺตสิฯ ตาวเทว สตสหสฺสขีณาสวปริวารา อคฺคสาวกา อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ

ตโต สรทตาปโส อเนฺตวาสิเก อามเนฺตสิ – ''ตาตา, สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปุปฺผาสเนน ปูชา กาตพฺพา, ตสฺมา ปุปฺผานิ อาหรถา''ติฯ เต ตาวเทว อิทฺธิยา วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ ปุปฺผานิ อาหริตฺวา พุทฺธสฺส โยชนปฺปมาณํ ปุปฺผาสนํ ปญฺญาเปสุํ, อุภินฺนํ อคฺคสาวกานํ ติคาวุตํ, เสสภิกฺขูนํ อฑฺฒโยชนิกาทิเภทํ, สงฺฆนวกสฺส อุสภมตฺตํ ปญฺญาเปสุํฯ เอวํ ปญฺญเตฺตสุ อาสเนสุ สรทตาปโส ตถาคตสฺส ปุรโต อญฺชลิํ ปคฺคยฺห ''ภเนฺต, มยฺหํ อนุคฺคหตฺถาย อิมํ ปุปฺผาสนํ อภิรุหถา''ติ อาหฯ นิสีทิ ภควา ปุปฺผาสเน ฯ สตฺถริ นิสิเนฺน เทฺว อคฺคสาวกา เสสภิกฺขู จ อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิํสุฯ สตฺถา ''เตสํ มหปฺผลํ โหตู''ติ นิโรธํ สมาปชฺชิฯ สตฺถุ สมาปนฺนภาวํ ญตฺวา เทฺว อคฺคสาวกาปิ เสสภิกฺขูปิ นิโรธํ สมาปชฺชิํสุฯ ตาปโส สตฺตาหํ นิรนฺตรํ สตฺถุ ปุปฺผจฺฉตฺตํ ธาเรเนฺต อฏฺฐาสิฯ อิตเร วนมูลผลํ ปริภุญฺชิตฺวา เสสกาเล อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐํสุฯ สตฺถา สตฺตาหสฺส อจฺจเยน นิโรธโต วุฏฺฐหิตฺวา อคฺคสาวกํ นิสภเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ''ตาปสานํ ปุปฺผาสนานุโมทนํ กโรหี''ติฯ เถโร สาวกปารมีญาเณ ฐตฺวา เตสํ ปุปฺผาสนานุโมทนํ อกาสิฯ ตสฺส เทสนาวสาเน สตฺถา ทุติยํ อคฺคสาวกํ อโนมเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ''ตฺวมฺปิ อิเมสํ ธมฺมํ เทเสหี''ติฯ โสปิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สมฺมสิตฺวา เตสํ ธมฺมํ กเถสิฯ ทฺวินฺนมฺปิ เทสนาย ธมฺมาภิสมโย นาโหสิฯ อถ สตฺถา พุทฺธวิสเย ฐตฺวา ธมฺมเทสนํ อารภิฯ เทสนาวสาเน ฐเปตฺวา สรทตาปสํ อวเสสา สเพฺพปิ จตุสตฺตติสหสฺสชฏิลา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ สตฺถา เต ''เอถ ภิกฺขโว''ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เต ตาวเทว อนฺตรหิตตาปสเวสา อฏฺฐปริกฺขารธรา สฏฺฐิวสฺสิกเตฺถรา วิย อเหสุํฯ

สรทตาปโส ปน ‘‘อโห วตาหมฺปิ อยํ นิสภเตฺถโร วิย อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาวโก ภเวยฺย’’นฺติ เทสนากาเล อุปฺปนฺนปริวิตกฺกตาย อญฺญวิหิโต หุตฺวา มคฺคผลานิ ปฏิวิชฺฌิตุํ นาสกฺขิฯ อถ สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ตถา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถา อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ‘‘อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกํ เอกํ อสงฺเขยฺยยํ อติกฺกมิตฺวา โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อคฺคสาวโก สาริปุตฺโต นาม ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา ธมฺมกถํ วตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ สรทตาปโสปิ สหายสฺส สิริวฑฺฒสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘สมฺม, มยา อโนมทสฺสิสฺส ภควโต ปาทมูเล อนาคเต อุปฺปชฺชนกสฺส โคตมสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อคฺคสาวกฏฺฐานํ ปตฺถิตํ, ตฺวมฺปิ ตสฺส ทุติยสาวกฏฺฐานํ ปเตฺถหี’’ติฯ สิริวโฑฺฒ ตํ อุปเทสํ สุตฺวา อตฺตโน นิเวสนทฺวาเร อฏฺฐกรีสมตฺตํ ฐานํ สมตลํ กาเรตฺวา ลาชปญฺจมานิ ปุปฺผานิ วิกิริตฺวา นีลุปฺปลจฺฉทนํ มณฺฑปํ กาเรตฺวา พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ภิกฺขูนมฺปิ อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา มหนฺตํ สกฺการสมฺมานํ สเชฺชตฺวา สรทตาปเสน สตฺถารํ นิมนฺตาเปตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ มหารเหหิ วเตฺถหิ อจฺฉาเทตฺวา ทุติยสาวกภาวาย ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา วุตฺตนเยน พฺยากริตฺวา ภตฺตานุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ สิริวโฑฺฒ หฏฺฐปหโฏฺฐ ยาวชีวํ กุสลกมฺมํ กตฺวา ทุติยจิตฺตวาเร กามาวจรเทวโลเก นิพฺพตฺติฯ สรทตาปโส จตฺตาโร พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ

ตโต ปฏฺฐาย เตสํ อุภินฺนมฺปิ อนฺตรา กมฺมํ น กถิตํฯ อมฺหากํ ปน ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว สรทตาปโส ราชคหสฺส อวิทูเร อุปติสฺสาคาเม รูปสาริยา พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตํทิวสเมวสฺส สหาโยปิ ราชคหเสฺสว อวิทูเร โกลิตคาเม โมคฺคลิยา พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตสฺมา โมคฺคลฺลาโน โมคฺคลิยา พฺราหฺมณิยา ปุโตฺตติ โมคฺคลฺลาโนฯ โมคฺคลิโคเตฺตน ชาโตติ วา โมคฺคลฺลาโนฯ อถ วา มาตุกุมาริกกาเล ตสฺสา มาตาปิตูหิ วุตฺตํ – ‘‘มา อุคฺคลิ มา อุคฺคลี’’ติ วจนมุปาทาย ‘‘มุคฺคลี’’ติ นามํฯ ตสฺสา มุคฺคลิยา ปุโตฺตติ โมคฺคลฺลาโนฯ อถ วา โสตาปตฺติมคฺคาทิมคฺคสฺส ลาเภ อาทาเน ปฏิวิชฺฌเน อลํ สมโตฺถติ โมคฺคลฺลาโนติฯ ตานิ กิร เทฺว กุลานิ ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา อาพทฺธสหายาเนวฯ เตสํ ทฺวินฺนํ เอกทิวสเมว คพฺภปริหารมทํสุฯ ทสมาสจฺจเยน ชาตานมฺปิ เตสํ ฉสฏฺฐิ ธาติโย ปฏฺฐเปสุํฯ นามคฺคหณทิวเส รูปสารีพฺราหฺมณิยา ปุตฺตสฺส อุปติสฺสคาเม เชฏฺฐกุลสฺส ปุตฺตตฺตา **อุปติโสฺส**ติ นามํ กรึสุฯ อิตรสฺส โกลิตคาเม เชฏฺฐกุลสฺส ปุตฺตตฺตา **โกลิโต**ติ นามํ กรึสุฯ เต อุโภปิ มหตา ปริวาเรน วฑฺฒนฺตา วุทฺธิมนฺวาย สพฺพสิปฺปานํ ปารํ อคมํสุฯ

อเถกทิวสํ เต ราชคเห คิรคฺคสมชฺชํ ปสฺสนฺตา มหาชนํ สนฺนิปติตํ ทิสฺวา ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา โยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตา ‘‘สเพฺพปิเม โอรํ วสฺสสตาว มจฺจุมุขํ ปวิสนฺตี’’ติ สํเวคํ ปฏิลภิตฺวา ‘‘อเมฺหหิ โมกฺขธโมฺม ปริเยสิตโพฺพ, ตญฺจ ปริเยสเนฺตหิ เอกา ปพฺพชฺชา ลทฺธุํ วฏฺฏตี’’ติ นิจฺฉยํ กตฺวา ปญฺจมาณวกสเตหิ สทฺธึ สญฺจยสฺส ปริพฺพาชกสฺส สนฺติเก ปพฺพชึสุฯ เตสํ ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย สญฺจโย ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต อโหสิฯ เต กติปาเหเนว สพฺพํ สญฺจยสฺส สมยํ ปริมชฺชิตฺวา ตตฺถ สารํ อทิสฺวา ตโต นิพฺพิชฺชิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปณฺฑิตสมฺมเต สมณพฺราหฺมเณ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, เต เตหิ ปุฏฺฐา น สมฺปาเทนฺติฯ อญฺญทตฺถุ เตเยว เตสํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชนฺติฯ เอวํ เต โมกฺขํ ปริเยสนฺตา กติกํ อกํสุ – ‘‘อเมฺหสุ โย ปฐมํ อมตํ อธิคจฺฉติ, โส อิตรสฺส อาโรเจตู’’ติฯ

เตน จ สมเยน อมฺหากํ สตฺถริ ปฐมาภิสโมฺพธึ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก อนุปุเพฺพน อุรุเวลกสฺสปาทิเก สหสฺสชฏิเล ทเมตฺวา ราชคเห วิหรเนฺต เอกทิวสํ อุปติโสฺส ปริพฺพาชโก ปริพฺพาชการามํ คจฺฉโนฺต อายสฺมนฺตํ อสฺสชิเตฺถรํ ราชคเห ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘น มยา

เอวรูโป อากปฺปสมฺปนฺโน ปพฺพชิโต ทิฏฺฐปุพฺโพฺพ, สนฺตธเมฺมน นาม เอตฺถ ภวิตพฺพ’’นฺติ สญฺชาตปสาโท ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ อายสฺมนฺตํ อุทิกฺขนฺโต ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธิฯ เถโรปิ ลทฺธปิณฺฑปาโต ปริภุญฺชิตุํ ปติรูปํ โอกาสํ คโตฯ ปริพฺพาชโก อตฺตโน ปริพฺพาชกปีฐํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน จสฺส อตฺตโน กุณฺฑิกาย อุทกํ อทาสิฯ เอวํ โส อาจริยวตฺตํ กตฺวา กตภตฺตกิเจฺจน เถเรน สทฺธิํ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา – ‘‘โก วา เต สตฺถา, กสฺส วา ตฺวํ ธมฺมํ โรเจสี’’ติ ปุจฺฉิฯ เถโร สมฺมาสมฺพุทฺธํ อปทิสิฯ ปุน เตน ‘‘กิํ วาที ปนายสฺมโต สตฺถา’’ติ ปุฏฺโฐ ‘‘อิมสฺส สาสนสฺส คมฺภีรตํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ อตฺตโน นวกภาวํ ปเวเทตฺวา สเงฺขปวเสน จสฺส สาสนธมฺมํ กเถโนฺต ‘‘เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา’’ติ (มหาว. ๖๐; อป. เถร ๑.๑.๒๘๖) คาถมาหฯ ปริพฺพาชโก ปฐมปททฺวยเมว สุตฺวา สหสฺสนยสมฺปเนฺน โสตาปตฺติมคฺคผเล ปติฏฺฐหิฯ อิตรํ ปทฺทวยํ โสตาปนฺนกาเล นิฏฺฐาสิฯ คาถาปริโยสาเน ปน โสตาปโนฺน หุตฺวา อุปริวิเสเส อปวตฺตเนฺต ‘‘ภวิสฺสติ เอตฺถ การณ’’นฺติ สลฺลเกฺขตฺวา เถรํ อาห – ‘‘มา, ภเนฺต, อุปริ ธมฺมเทสนํ วฑฺฒยิตฺถ, เอตฺตกเมว อลํ, กหํ อมฺหากํ สตฺถา วสตี’’ติ? ‘‘เวฬุวเน’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, ตุเมฺห ปุรโต คจฺฉถ, อหํ มยฺหํ สหายสฺส กตปฏิญฺญํ โมเจตฺวา ตํ คเหตฺวา อาคมิสฺสามี’’ติ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา เถรํ อุโยฺยเชตฺวา ปริพฺพาชการามํ อคมาสิฯ

โกลิตปริพฺพาชโก ตํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มุขวโณฺณ น อญฺญทิวเสสุ วิย อทฺธาเนน อมตํ อธิคตํ ภวิสฺสตี’’ติ เตเนวสฺส วิเสสาธิคมํ สมฺภาเวตฺวา อมตาธิคมํ ปุจฺฉิฯ โสปิสฺส ‘‘อาวุโส, อมตมธิคต’’นฺติ ปฏิชานิตฺวา ตเมว คาถํ อภาสิฯ คาถาปริโยสาเน โกลิโต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิตฺวา อาห – ‘‘กหํ โน สตฺถา’’ติ? ‘‘เวฬุวเน’’ติฯ ‘‘เตน หิ, อาวุโส, อายาม, สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามา’’ติฯ อุปติโสฺส สพฺพกาลมฺปิ อาจริยปูชโกว, ตสฺมา สญฺจยสฺส สตฺถุ คุเณ ปกาเสตฺวา ตมฺปิ สตฺถุ สนฺติกํ เนตุกาโม อโหสิฯ โส ลาภาสาปกโต อเนฺตวาสิกภาวํ อนิจฺฉโนฺต ‘‘น สโกฺกมิ จาฏิ หุตฺวา อุทกสิญฺจนํ โหตุ’’นฺติ ปฏิกฺขิปิฯ เต อเนเกหิ การเณหิ ตํ สญฺญาเปตุํ อสโกฺกนฺตา อตฺตโน โอวาเท วตฺตมาเนหิ อฑฺฒเตยฺยสเตหิ อเนฺตวาสิเกหิ สทฺธิํ เวฬุวนํ อคมํสุฯ สตฺถา เต ทูรโตว อาคจฺฉเนฺต ทิสฺวา ‘‘เอตํ เม สาวกยุคํ ภวิสฺสติ, อคฺคํ ภทฺทยุค’’นฺติ วตฺวา เตสํ ปริสาย จริยวเสน ธมฺมํ เทเสตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปทํ อทาสิฯ ยถา เตสํ เอวํ อคฺคสาวกานมฺปิ อิทฺธิมยปตฺตจีวรํ อาคตเมวฯ อุปริมคฺคตฺตยกิจฺจํ ปน น นิฏฺฐาสิฯ กสฺมา? สาวกปารมีญาณสฺส มหนฺตตายฯ

เตสุ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ปพฺพชิตโต สตฺตเม ทิวเส มคธรเฏฺฐ กลฺลวาลคาเม สมณธมฺมํ กโรโนฺต ถินมิเทฺธ โอกฺกมเนฺต สตฺถารา สํเวชิโต ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ธาตุกมฺมฏฺฐานํ สุณโนฺต เอว อุปริมคฺคตฺตยํ อธิคนฺตฺวา สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปาปุณิฯ อายสฺมา สาริปุโตฺต ปพฺพชฺชาย อทฺธมาสํ อติกฺกมิตฺวา สตฺถารา สทฺธิํ ราชคเห สูกรขตเลเณ วิหรโนฺต อตฺตโน ภาคิเนยฺยสฺส ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส เวทนาปริคฺคหสุตฺตเนฺต (ม. นิ. ๒.๒๐๑ อาทโย) เทสิยมาเน เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา ปรสฺส วฑฺฒิตํ ภตฺตํ ภุญฺชโนฺต วิย สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปาปุณิฯ อิติ ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ สตฺถุ สมีเป เอว สาวกปารมีญาณํ มตฺถกํ ปตฺตํฯ

เอวํ ปตฺตสาวกปารมีญาโณ อายสฺมา สาริปุโตฺต ‘‘เกน กเมฺมน อยํ สมฺปตฺติ ลทฺธา’’ติ อาวเชฺชโนฺต ตํ ญตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสน อุทานํ อุทาเนโนฺต ‘‘หิมวนฺตสฺส อวิทูเร’’ติอาทิมาหฯ เตน วุตฺตํ –

๑๔๑. ‘‘หิมวนฺตสฺส อวิทูเร, ลมฺพโก นาม ปพฺพโต;
อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตา’’ติฯ

ตตฺถ **หิมวนฺตสฺสา**ติ หิโม อสฺส อตฺถีติ หิมวา, ตสฺส หิมวนฺตสฺส **อวิทูเร** สมีเป, หิมาลยปฏิพทฺธวเนหิ อโตฺถฯ **ลมฺพโก นาม ปพฺพโต**ติ เอวํนามโก ปํสุมิสฺสกปพฺพโตฯ **อสฺสโม สุกโต มยฺหนฺ**ติ ตสฺมิํ ลมฺพเก ปพฺพเต มยฺหํ มมตฺถาย กโต อสฺสโม อรญฺญวาโส อาสมนฺตโต สโมติ อสฺสโมฯ นตฺถิ ปวิฏฺฐานํ สโม ปริสฺสโม เอตฺถาติ วา อสฺสโม, โส อิตฺถมฺภูโต อรญฺญวาโส สุฏฺฐุ กโต, รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานกุฏิมณฺฑปาทิวเสน สุนฺทเรนากาเรน กโตติ อโตฺถฯ **ปณฺณสาลา**ติ อุสีรปพฺพชาทีหิ ปเณฺณหิ ฉาทิตา นิวสนปณฺณสาลาติ อโตฺถฯ

๑๔๒. ‘‘อุตฺตานกูลา นทิกา, สุปติตฺถา มโนรมา;
สุสุทฺธปุลินากิณฺณา, อวิทูเร มมสฺสมํ’’ฯ

ตตฺถ **อุตฺตานกูลา**ติ อคมฺภีรา นทีฯ **สุปติตฺถา**ติ สุนฺทรปติตฺถาฯ **มโนรมา** มนลฺลีนา มนาปาฯ **สุสุทฺธปุลินากิณฺณา**ติ สุฏฺฐุ ธวลมุตฺตาทลสทิสวาลุกากิณฺณา คหนีภูตาติ อโตฺถฯ สา อิตฺถมฺภูตา **นทิกา** กุนฺนที **มมสฺสมํ** มยฺหํ อสฺสมสฺส อวิทูเร สมีเป อโหสีติ อโตฺถฯ ‘‘อสฺสม’’นฺติ จ สตฺตมฺยเตฺถ อุปโยควจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๑๔๓. ‘‘อสกฺขรา อปพฺภารา, สาทุ อปฺปฏิคนฺธิกา;
สนฺทตี นทิกา ตตฺถ, โสภยนฺตา มมสฺสมํ’’ฯ

ตตฺถ **อสกฺขรา**ติ ‘‘ปุลินากิณฺณา’’ติ วุตฺตตฺตา อสกฺขรา สกฺขรวิรหิตาฯ **อปพฺภารา**ติ ปพฺภารวิรหิตา, อคมฺภีรกูลาติ อโตฺถฯ **สาทุ อปฺปฏิคนฺธิกา**ติ สาทุรโสทกา ทุคฺคนฺธรหิตา มยฺหํ อสฺสมปทํ โสภยนฺตี **นทิกา** ขุทฺทกนที **สนฺทติ** ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ

๑๔๔. ‘‘กุมฺภีลา มกรา เจตฺถ, สุสุมารา จ กจฺฉปา;
สนฺทติ นทิกา ตตฺถ, โสภยนฺตา มมสฺสมํ’’ฯ

ตตฺถ **กุมฺภีล**มจฺฉา **มกร**มจฺฉา จ **สุสุมารา** จณฺฑมจฺฉา จ **กจฺฉป**มจฺฉา จ **เอตฺถ** เอติสฺสํ นทิยํ กีฬนฺตา อเหสุนฺติ สมฺพโนฺธฯ มมสฺสมํ โสภยนฺตา **นทิกา** ขุทฺทกนที **สนฺทติ** ปวตฺตตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๔๕. ‘‘ปาฐีนา ปาวุสา มจฺฉา, พลชา มุญฺชโรหิตา;
วคฺคฬา ปปตายนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํ’’ฯ

ปาฐีนมจฺฉา จ **ปาวุสา มจฺฉา** จ **พลช**มจฺฉา จ **มุญฺช**มจฺฉา **โรหิต**มจฺฉา จ **วคฺคฬ**มจฺฉา จ เอเต สเพฺพ มจฺฉชาติกา อิโต จิโต จ **ปปตายนฺตา** นทิยา สทฺธิํ ปวตฺตนฺตา มม อสฺสมปทํ โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๔๖. ‘‘อุโภ กูเลสุ นทิยา, ปุปฺผิโน ผลิโน ทุมา;
อุภโต อภิลมฺพนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํ’’ฯ

ตตฺถ **อุโภ กูเลสู**ติ ตสฺสา นทิยา อุโภสุ ปเสฺสสุ ธุว**ปุปฺผิโน** ธุว**ผลิโน** รุกฺขา **อุภโต อภิลมฺพนฺตา** นทิยา อุโภ ตีเร เหฏฺฐา โอนมนฺตา มม อสฺสมํ โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๔๗.“อมฺพา สาลา จ ติลกา, ปาฏลี สินฺทุวารกา;
ทิพฺพคนฺธา สมฺปวนฺติ, ปุปฺผิตา มม อสฺสเม”ฯ

ตตฺถ **อมฺพา**ติ มธุปิณฺฑิอมฺพา จ **สาล**รุกฺขา จ **ติลก**รุกฺขา จ **ปาฏลิ**รุกฺขา จ **สินฺทุวารก**รุกฺขา จ เอเต รุกฺขา นิจฺจกาลํ **ปุปฺผิตา** ปุปฺผนฺตาฯ ทิพฺพา คนฺธา อิว มม อสฺสเม สุคนฺธา **สมฺปวนฺติ** สมนฺตโต ปวายนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๔๘.“จมฺปกา สฬลา นีปา, นาคปุนฺนาคเกตกา;
ทิพฺพคนฺธา สมฺปวนฺติ, ปุปฺผิตา มม อสฺสเม”ฯ

ตตฺถ **จมฺปก**รุกฺขา จ **สฬล**รุกฺขา จ สุวณฺณวฏฺฏุลสทิสปุปฺผา **นีป**รุกฺขา จ **นาค**รุกฺขา จ **ปุนฺนาค**รุกฺขา จ สุคนฺธยนฺตา **เกตก**รุกฺขา จ เอเต สเพฺพ รุกฺขา ทิพฺพา คนฺธาริว มม อสฺสเม **ปุปฺผิตา** ผุลฺลิตา **สมฺปวนฺติ** สุคนฺธํ สุฏฺฐุ ปวายนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๔๙.“อธิมุตฺตา อโสกา จ, ภคินีมาลา จ ปุปฺผิตา;
อโงฺกลา พิมฺพิชาลา จ, ปุปฺผิตา มม อสฺสเม”ฯ

ตตฺถ ปุปฺผิตา **อธิมุตฺตก**รุกฺขา จ ปุปฺผิตา **อโสก**รุกฺขา จ ปุปฺผิตา **ภคินีมาลา จ** ปุปฺผิตา **อโงฺกลา** จ ปุปฺผิตา **พิมฺพิชาลา** จ เอเต รุกฺขา มม อสฺสเม ผุลฺลิตา โสภยนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๕๐.“เกตกา กนฺทลิ เจว, โคธุกา ติณสูลิกา;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํ”ฯ

ตตฺถ **เกตกา**ติ สุคนฺธเกตกคจฺฉา จฯ **กนฺทลิ**รุกฺขา จ **โคธุก**รุกฺขา จ **ติณสูลิก**คจฺฉา จ เอเต สเพฺพ รุกฺขชาติกา ทิพฺพคนฺธํ ปวายมานา มม อสฺสมํ สกลํ โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๕๑.“กณิการา กณฺณิกา จ, อสนา อชฺชุนา พหู;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํ”ฯ

เอเต กณิการาทโย รุกฺขา มม อสฺสมํ สกลํ โสภยนฺตา ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวายนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๕๒.“ปุนฺนาคา คิริปุนฺนาคา, โกวิฬารา จ ปุปฺผิตา;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํ”ฯ

ปุนฺนาคาทโย รุกฺขา ทิพฺพคนฺธํ ปวายมานา มม อสฺสมํ โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๕๓.“อุทฺทาลกา จ กุฏชา, กทมฺพา วกุลา พหู;
ทิพฺพคนฺธํ สมฺปวนฺตา, โสภยนฺติ มมสฺสมํ”ฯ

อุทฺทาลกาทโย รุกฺขา ทิพฺพคนฺธํ วายมานา มม อสฺสมํ โสภยนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๕๔.“อาฬกา อิสิมุคฺคา จ, กทลิมาตุลุงฺคิโย;
คโนฺธทเกน สํวฑฺฒา, ผลานิ ธารยนฺติ เต”ฯ

ตตฺถ เอเต อาฬิกาทโย คจฺฉา จนฺทนาทิสุคนฺธคนฺธทเกน วฑฺฒิตฺวา สุวณฺณผลานิ ธาเรนฺตา มม อสฺสมํ โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๕๕.“อเณฺญ ปุปฺผนฺติ ปทุมา, อเณฺญ ชายนฺติ เกสรี;
อเณฺญ โอปุปฺผา ปทุมา, ปุปฺผิตา ตฬาเก ตทา”ฯ

ตตฺถ **อเณฺญ ปุปฺผนฺติ ปทุมา**ติ มม อสฺสมสฺส อวิทูเร ตฬาเก อเณฺญ เอกเจฺจ ปทุมา ปุปฺผนฺติ, เอกเจฺจ **เกสรี** ปทุมา **ชายนฺติ** นิพฺพตฺตนฺติ, เอกเจฺจ ปทุมา **โอปุปฺผา** วิคลิตปตฺต เกสราติ อโตฺถฯ

๑๕๖.“คพฺภํ คณฺหนฺติ ปทุมา, นิทฺธาวนฺติ มุฬาลิโย;
สิงฺฆาฏิปตฺตมากิณฺณา, โสภนฺติ ตฬาเก ตทา”ฯ

ตตฺถ **คพฺภํ คณฺหนฺติ ปทุมา**ติ ตทา ตาปเสน หุตฺวา มม วสนสมเย เอกเจฺจ ปทุมา ตฬากพฺภนฺตเร มกุฬปุปฺผาทโย คณฺหนฺติฯ **มุฬาลิโย** ปทุมมูลา **นิทฺธาวนฺติ** อิโต กทฺทมพฺภนฺตรโต หตฺถิทาฐา วิย คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ ปตฺตปุปฺผมากิณฺณา คหนีภูตา สิงฺฆาฏิโย โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๕๗.“นยิตา อมฺพคนฺธี จ, อุตฺตลี พนฺธุชีวกา;
ทิพฺพคนฺธา สมฺปวนฺติ, ปุปฺผิตา ตฬาเก ตทา”ฯ

ตทา มม วสนสมเย ตฬากสฺส สมีเป **นยิตา** จ คจฺฉา **อมฺพคนฺธี จ** คจฺฉา **อุตฺตลี** นาม คจฺฉา จ **พนฺธุชีวกา** จ เอเต สเพฺพ คจฺฉา **ปุปฺผิตา** ปุปฺผธาริตา สุคนฺธวาหกา ตฬากํ โสภยนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๕๘.“ปาฐีนา ปาวุสา มจฺฉา, พลชา มุญฺชโรหิตา;
สํคุลา มคฺคุรา เจว, วสนฺติ ตฬาเก ตทา”ฯ

ตทา มม วสนสมเย นิพฺภีตา ปาฐีนาทโย มจฺฉา **ตฬาเก** วสนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๕๙.“กุมฺภีลา สุสุมารา จ, ตนฺติคาหา จ รกฺขสา;
โอคุหา อชครา จ, วสนฺติ ตฬาเก ตทา”ฯ

ตทา มม วสนสมเย มม อสฺสมสมีเป **ตฬาเก** เอเต กุมฺภีลาทโย มจฺฉา นิพฺภีตา นิรูปทฺทวา วสนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๖๐.“ปาเรวตา รวิหํสา, จกฺกวากา นทีจรา;
โกกิลา สุกสาฬิกา, อุปชีวนฺติ ตํ สรํ”ฯ

ตตฺถ มม อสฺสมสมีเป สรํ นิสฺสาย **ปาเรวตา**ปกฺขี จ **รวิหํสา**ปกฺขี จ **นทีจรา จกฺกวาก** ปกฺขี จ **โกกิลา**ปกฺขี จ **สุก**ปกฺขี จ **สาฬิกา**ปกฺขี จ ตํ สรํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๖๑.“กุกฺกุตฺถกา กุฬีรกา, วเน โปกฺขรสาตกา;
ทินฺทิภา สุวโปตา จ, อุปชีวนฺติ ตํ สรํ”ฯ

ตตฺถ **กุกุตฺถกา**ติ เอวํนามิกา ปกฺขี จฯ **กุฬีรกา**ติ เอวํนามิกา ปกฺขี จฯ วเน **โปกฺขรสาตกา** ปกฺขี จ **ทินฺทิภา** ปกฺขี จ **สุวโปตา** ปกฺขี จ เอเต สเพฺพ ปกฺขิโน ตํ มม อสฺสมสมีเป สรํ นิสฺสาย ชีวนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๖๒. ‘‘หํสา โกญฺจา มยูรา จ, โกกิลา ตมฺพจูฬกา;
ปมฺมกา ชีวํชีวา จ, อุปชีวนฺติ ตํ สรํ’’ฯ

สเพฺพ เอเต หํสาทโย ปกฺขิโน ตํ สรํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺติ ชีวิกํ ปาเลนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๖๓. ‘‘โกสิกา โปฎฺฐสีสา จ, กุรรา เสนกา พหู;
มหากาฬา จ สกุณา, อุปชีวนฺติ ตํ สรํ’’ฯ

ตตฺถ **โกสิกา** จ ปกฺขี **โปฎฺฐสีสา** จ ปกฺขี **กุรรา** จ ปกฺขี **เสนกา** จ ปกฺขี **มหากาฬา** จ ปกฺขี ถเล **พหู** ปกฺขิโน ตํ สรํ ตสฺส สรสฺส สมีเป **ชีวนฺติ** ชีวิกํ กเปฺปนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๖๔. ‘‘ปสทา จ วราหา จ, จมรา คณฺฑกา พหู;
โรหิจฺจา สุกโปตา จ, อุปชีวนฺติ ตํ สรํ’’ฯ

ตตฺถ ปสทาทโย เอเต มิคา **ตํ สรํ** ตสฺมิํ สรสมีเป, ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ, ชีวิตํ ปริปาเลนฺตา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๖๕. ‘‘สีหพฺยคฺฆา จ ทีปี จ, อจฺฉโกกตรจฺฉกา;
ติธา ปภินฺนมาตงฺคา, อุปชีวนฺติ ตํ สรํ’’ฯ

เอเต สีหาทโย จตุปฺปทา สรสมีเป อุปทฺทวรหิตา ชีวนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๖๖. ‘‘กินฺนรา วานรา เจว, อโถปิ วนกมฺมิกา;
เจตา จ ลุทฺทกา เจว, อุปชีวนฺติ ตํ สรํ’’ฯ

เอตฺถ เอเต เอวํนามิกา กินฺนราทโย สตฺตา ตสฺมิํ สรสมีเป วสนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๖๗. ‘‘ตินฺทุกานิ ปิยาลานิ, มธุเกกา สฺมาริโย;
ธุวํ ผลานิ ธาเรนฺติ, อวิทูเร มมสฺสมํ’’ฯ

ตตฺถ เอเต ตินฺทุกาทโย รุกฺขา ธุวํ เหมนฺตคิมฺหวสฺสานสงฺขาเต กาลตฺตเย มม อสฺสมโต อวิทูเร ฐาเน มธุรผลานิ ธาเรนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๖๘. ‘‘โกสมฺพา สฬลา นิมฺพา, สาทุผลสมายุตา;
ธุวํ ผลานิ ธาเรนฺติ, อวิทูเร มมสฺสมํ’’ฯ

ตตฺถ เอเต โกสมฺพาทโย รุกฺขา สารผลา มธุรผลา อุตฺตมผลา **สมายุตา สํ** สุฎฺฐุ อายุตา สมงฺคีภูตา นิจฺจํ ผลธาริโน มม อสฺสมสมีเป โสภนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๖๙. ‘‘หรีตกา อามลกา, อมฺพชมฺพุวิภีตกา;
โกลา ภลฺลาตกา พิลฺลา, ผลานิ ธารยนฺติ เต’’ฯ

เต หรีตกาทโย รุกฺขา มม อสฺสมสมีเป ชาตา นิจฺจํ ผลานิ ธารยนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๗๐. “อาลุวา จ กฬมฺพา จ, พิฬาลีตกฺกฬานิ จ;
ชีวกา สุตกา เจว, พหูกา มม อสฺสเม”ฯ

เอเต อาลุวาทโย มูลผลา ขุทฺทา มธุรสา มม อสฺสมสมีเป พหู สนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๗๑. “อสฺสมสฺสาวิทูรมฺหิ, ตฬากาสุํ สุนิมฺมิตา;
อโจฺฉทกา สีตชลา, สุปติตฺถา มโนรมา”ฯ

ตตฺถ **อสฺสมสฺสาวิทูรมฺหิ** อสฺสมสฺส สมีเป **สุนิมฺมิตา** สุฏฺฐุ อาโรหนโอโรหนกฺขมํ กตฺวา นิมฺมิตา **อโจฺฉทกา** วิปฺปสนฺนุทกา **สีตชลา** สีโตทกา **สุปติตฺถา** สุนฺทรติตฺถา **มโนรมา** โสมนสฺสกรา ตฬากา **อาสุํ** อเหสุนฺติ อโตฺถฯ

๑๗๒. “ปทุมุปฺปลสญฺฉนฺนา, ปุณฺฑรีกสมายุตา;
มนฺทาลเกหิ สญฺฉนฺนา, ทิพฺพคนฺธปวายติ”ฯ

ตตฺถ ปทุเมหิ จ อุปฺปเลหิ จ **สญฺฉนฺนา** ปริปุณฺณา **ปุณฺฑรีเกหิ สมายุตา** สมงฺคีภูตา **มนฺทาลเกหิ** จ **สญฺฉนฺนา** คหนีภูตา ตฬากา ทิพฺพคนฺธานิ อุปวายนฺติ สมนฺตโต วายนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๗๓. “เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺเน, ปุปฺผิเต ผลิเต วเน;
สุกเต อสฺสเม รมฺเม, วิหรามิ อหํ ตทา”ฯ

ตตฺถ **เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนติ** อเพฺพหิ นทิกาทิอวยเวหิ สมฺปนฺเน ปริปุเณฺณ ปุปฺผผลรุเกฺขหิ คหนีภูเต **วเน สุกเต** รมณีเย **อสฺสเม** อรญฺญาวาเส **ตทา** ตาปสภูตกาเล อหํ วิหรามีติ อโตฺถฯ

เอตฺตาวตา อสฺสมสมฺปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตโน สีลาทิคุณสมฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต –

๑๗๔. “สีลวา วตสมฺปโนฺน, ฌายี ฌานรโต สทา;
ปญฺจาภิญฺญาพลปฺปโตฺต, สุรุจิ นาม ตาปโส”ติฯ – อาห;

ตตฺถ **สีลวาติ** ฌานสมฺปยุตฺตจตุปาริสุทฺธิสีลสหิเตหิ ปญฺจหิ สีเลหิ สมฺปุโณฺณติ อโตฺถฯ **วตสมฺปโนฺนติ** “อิโต ปฏฺฐาย ฆราวาสํ ปญฺจ กามคุเณ วา น เสวิสฺสามี”ติ วตสมาทาเนน สมฺปโนฺนฯ **ฌายีติ** ลกฺขณูปนิชฺฌานอารมฺมณูปนิชฺฌาเนหิ ฌายี ฌายนสีโลฯ **ฌานรโตติ** เอเตสุ ฌาเนสุ รโต อลฺลีโน **สทา** สมฺปุโณฺณฯ **ปญฺจาภิญฺญาพลปฺปโตฺตติ** อิทฺธิวิธทิพฺพโสตปรจิตฺตวิชานนปุเพฺพนิวาสานุสฺสติทิพฺพจกฺขุสงฺขาตาหิ ปญฺจหิ อภิญฺญาหิ วิเสสปญฺญาหิ พลสมฺปโนฺน, ปริปุโณฺณติ อโตฺถฯ นาเมน **สุรุจิ นาม** ตาปโส หุตฺวา วิหรามีติ สมฺพโนฺธฯ

เอตฺตเกน อตฺตโน คุณสมฺปตฺติํ ทเสฺสตฺวา ปริสสมฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต –

๑๗๕. “จตุวีสสหสฺสานิ, สิสฺสา มยฺหํ อุปฏฺฐหุํ;
สเพฺพ มํ พฺราหฺมณา เอเต, ชาติมโนฺต ยสสฺสิโน”ติฯ – อาทิมาห;

ตตฺถ เอเต สเพฺพ จตุวีสติสหสฺสพฺราหฺมณา มยฺหํ สิสฺสา **ชาติมนฺโต** ชาติสมฺปนฺนา **ยสสฺสิโน** ปริวารสมฺปนฺนา มํ อุปฏฺฐหนฺติ สมฺพนฺโธฯ

๑๗๖.“ลกฺขเณ อิติหาเส จ, สนิฆณฺฑุสเกฏุเภ;
ปทกา เวยฺยากรณา, สธมฺเม ปารมึ คตา”ฯ

ตตฺถ **ลกฺขเณ**ติ ลกฺขณสเตฺถฯ สพฺพโลกิยานํ อิตฺถิปุริสานํ “อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา ทุกฺขิตา ภวนฺติ, อิเมหิ สุขิตา ภวนฺตี”ติ ลกฺขณํ ชานาติฯ ตปฺปกาสโก คนฺโถ ลกฺขณํ, ตสฺมึ ลกฺขเณ จฯ **อิติหาเส**ติ “อิติห อาส อิติห อาสา”ติ วุตฺตวจนปฏิทีปเก คเนฺถฯ ลกฺขเณ จ อิติหาเส จ **ปารมึ** ปริโยสานํ **คตา**ติ สมฺพนฺโธฯ รุกฺขปพฺพตาทีนํ นามปฺปกาสกคนฺถํ “นิฆณฺฑู”ติ วุจฺจติฯ **เกฏุเภ**ติ กิริยากปฺปวิกปฺปานํ กวีนํ อุปการโก คนฺโถฯ นิฆณฺฑุยา สห วตฺตตีติ สนิฆณฺฑุ, เกฏุเภน สห วตฺตตีติ สเกฏุภํ, ตสฺมึ สนิฆณฺฑุสเกฏุเภ เวทตฺตเย ปารมึ คตาติ สมฺพนฺโธฯ **ปทกา**ติ นามปทสมาสตทฺธิตาขฺยาตกิตกาทิปเทสุ เฉกา ฯ **เวยฺยากรณา**ติ จนฺทปาณินียกลาปาทิพฺยากรเณ เฉกาฯ **สธมฺเม ปารมึ คตา**ติ อตฺตโน ธมฺเม พฺราหฺมณธมฺเม เวทตฺตเย ปารมึ ปริโยสานํ คตา ปตฺตาติ อโตฺถฯ

๑๗๗.“อุปฺปาเตสุ นิมิเตฺตสุ, ลกฺขเณสุ จ โกวิทา;
ปถพฺยา ภูมนฺตลิเกฺข, มม สิสฺสา สุสิกฺขิตา”ฯ

ตตฺถ อุกฺกาปาตภูมิกมฺปาทิเกสุ **อุปฺปาเตสุ** จ สุภนิมิตฺตาสุภนิมิเตฺตสุ จ อิตฺถิลกฺขณปุริสลกฺขณมหาปุริสลกฺขเณสุ จ **โกวิทา** เฉกาฯ ปถวิยา จ ภูมิยา จ สกลโลเก จ **อนฺตลิเกฺข** อากาเส จาติ สพฺพตฺถ มม สิสฺสา สุสิกฺขิตาฯ

๑๗๘.“อปฺปิจฺฉา นิปกา เอเต, อปฺปาหารา อโลลุปา;
ลาภาลาเภน สนฺตุฏฺฐา, ปริวาเรนฺติ มํ สทา”ฯ

ตตฺถ **อปฺปิจฺฉา**ติ อปฺปเกนาปิ ยาเปนฺตาฯ **นิปกา**ติ เนปกฺกสงฺขาตาย ปญฺญาย สมนฺนาคตาฯ **อปฺปาหารา**ติ เอกาหารา เอกภตฺติกาติ อโตฺถฯ **อโลลุปา**ติ โลลุปตณฺหาย อปฺปวตฺตนกาฯ **ลาภาลาเภนา**ติ ลาเภน อลาเภน จ **สนฺตุฏฺฐา** โสมนสฺสา เอเต มม สิสฺสา **สทา** นิจฺจกาลํ มํ **ปริวาเรนฺติ** อุปฏฺฐหนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๗๙.“ฌายี ฌานรตา ธีรา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;
อากิญฺจญฺญํ ปตฺถยนฺตา, ปริวาเรนฺติ มํ สทา”ฯ

ตตฺถ **ฌายี**ติ ลกฺขณูปนิชฺฌานอารมฺมณูปนิชฺฌาเนหิ สมนฺนาคตาฯ ฌายนสีลา วาฯ **ฌานรตา**ติ เตสุ จ ฌาเนสุ รตา อลฺลีนาฯ **ธีรา**ติ ธิติสมฺปนฺนาฯ **สนฺตจิตฺตา**ติ วูปสนฺตมนาฯ **สมาหิตา**ติ เอกคฺคจิตฺตาฯ **อากิญฺจญฺญ**นฺติ นิปฺปลิโพธภาวํฯ **ปตฺถยนฺตา**ติ อิจฺฉนฺตาฯ อิตฺถมฺภูตา เม สิสฺสา สทา มํ ปริวาเรนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๘๐.“อภิญฺญาปารมิปฺปตฺตา, เปตฺติเก โคจเร รตา;
อนฺตลิกฺขจรา ธีรา, ปริวาเรนฺติ มํ สทา”ฯ

ตตฺถ **อภิญฺญาปารมิปฺปตฺตา**ติ ปญฺจสุ อภิญฺญาสุ ปารมึ ปริโยสานํ ปตฺตา ปูริตาติ อโตฺถฯ **เปตฺติเก โคจเร รตา**ติ พุทฺธานุญฺญาตาย อวิญฺญตฺติยา ลทฺเธ อาหาเร รตาติ อโตฺถฯ

อนุตลิกฺขจราติ อนฺตลิเกฺขน อากาเสน คจฺฉนฺตา อาคจฺฉนฺตา จาติ อโตฺถฯ **ธีรา**ติ ถิรภูตา สีหพฺยคฺฆาทิปริสฺสเย อจฺฉมฺภิตสภาวาติ อโตฺถฯ เอวํภูตา มม ตาปสา สทา มํ ปริวาเรนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๘๑.‘‘สํวุตา ฉสุ ทฺวาเรสุ, อเนชา รกฺขิตินฺทฺริยา;
อสํสฏฺฐา จ เต ธีรา, มม สิสฺสา ทุราสทา’’ฯ

ตตฺถ จกฺขาทีสุ ฉสุ ทฺวาเรสุ รูปาทีสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ **สํวุตา** ปิหิตา ปฏิจฺฉนฺนา, รกฺขิตโคปิตทฺวาราติ อโตฺถฯ **อเนชา** นิตฺตณฺหา **รกฺขิตินฺทฺริยา** โคปิตจกฺขาทิอินฺทฺริยา **อสํสฏฺฐา** ญาตีหิ คหเฏฺฐหิ อมิสฺสีภูตาติ อโตฺถฯ **ทุราสทา**ติ ทุฎฺฐุ อาสทา, อาสาเทตุํ ฆเฎฺฎตุํ อสกฺกุเณยฺยา อโยคฺคาติ อโตฺถฯ

๑๘๒.‘‘ปลฺลเงฺกน นิสชฺชาย, ฐานจงฺกมเนน จ;
วีตินาเมนฺติ เต รตฺติํ, มม สิสฺสา ทุราสทา’’ฯ

ตตฺถ มม สิสฺสา **ปลฺลเงฺกน** อูรุพทฺธาสเนน เสยฺยํ วิหาย นิสชฺชาย จ ฐาเนน จ จงฺกเมน จ สกลํ รตฺติํ วิเสเสน **อตินาเมนฺติ** อติกฺกาเมนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๘๓.‘‘รชนีเย น รชฺชนฺติ, ทุสฺสนีเย น ทุสฺสเร;
โมหนีเย น มุยฺหนฺติ, มม สิสฺสา ทุราสทา’’ฯ

เต อิตฺถมฺภูตา มม สิสฺสา ตาปสา **รชนีเย** รชฺชิตเพฺพ วตฺถุสฺมิํ **น รชฺชนฺติ** รชฺชํ น อุปฺปาเทนฺติฯ **ทุสฺสนีเย** ทุสฺสิตเพฺพ โทสํ อุปฺปาเทตุํ ยุเตฺต วตฺถุมฺหิ **น ทุสฺสเร** โทสํ น กโรนฺติฯ **โมหนีเย** โมหิตุํ ยุเตฺต วตฺถุมฺหิ **น มุยฺหนฺติ** โมหํ น กโรนฺติ, ปญฺญาสมฺปยุตฺตา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๘๔.‘‘อิทฺธิํ วีมํสมานา เต, วตฺตนฺติ นิจฺจกาลิกํ;
ปถวิํ เต ปกเมฺปนฺติ, สารเมฺภน ทุราสทา’’ฯ

เต มม สิสฺสา ‘‘เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหตี’’ติอาทิกํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๐๒) อิทฺธิวิกุพฺพนํ นิจฺจกาลิกํ วีมํสมานา วตฺตนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ เต มม สิสฺสา อากาเสปิ อุทเกปิ ปถวิํ นิมฺมินิตฺวา อิริยาปถํ ปกเมฺปนฺตีติ อโตฺถฯ **สารเมฺภน** ยุคคฺคาเหน กลหกรเณน น อาสาเทตพฺพาติ อโตฺถฯ

๑๘๕.‘‘กีฬมานา จ เต สิสฺสา, กีฬนฺติ ฌานกีฬิตํ;
ชมฺพุโต ผลมาเนนฺติ, มม สิสฺสา ทุราสทา’’ฯ

เต มม สิสฺสา **กีฬมานา** ปฐมชฺฌานาทิกีฬํ กีฬนฺติ ลฬนฺติ รมนฺตีติ อโตฺถฯ **ชมฺพุโต ผลมาเนนฺตี**ติ หิมวนฺตมฺหิ สตโยชนุเพฺพธชมฺพุรุกฺขโต ฆฏปฺปมาณํ ชมฺพุผลํ อิทฺธิยา คนฺตฺวา อาเนนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๘๖.‘‘อเญฺญ คจฺฉนฺติ โคยานํ, อเญฺญ ปุพฺพวิเทหกํ;
อเญฺญ จ อุตฺตรกุรุํ, เอสนาย ทุราสทา’’ฯ

เตสํ มม สิสฺสานํ อนุตเร **อเณฺญ** เอกเจฺจ **โคยานํ** อปรโคยานํ ทีปํ คจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ **ปุพฺพวิเทหกํ** ทีปํ คจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ **อุตฺตรกุรุํ** ทีปํ คจฺฉนฺติ, เต ทุราสทา เอเตสุ ฐาเนสุ **เอสนาย** คเวสนาย ปจฺจยปริเยสนาย คจฺฉนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๘๗.‘‘ปุรโต เปเสนฺติ ขาริํ, ปจฺฉโต จ วชนฺติ เต;
จตุวีสสหเสฺสหิ, ฉาทิตํ โหติ อมฺพรํ’’ฯ

เต มม สิสฺสา อากาเสน คจฺฉมานา **ขาริํ** ตาปสปริกฺขารภริตํ กาชํ ปุรโต เปเสนฺติ ปฐมํ อภิมุขญฺจ ตํ เปเสตฺวา สยํ ตสฺส ปจฺฉโต คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ เอวํ คจฺฉมาเนหิ จตุวีสสหเสฺสหิ ตาปเสหิ **อมฺพรํ** อากาสตลํ **ฉาทิตํ** ปฏิจฺฉนฺนํ โหตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๘๘.‘‘อคฺคิปากี อนคฺคี จ, ทโนฺตทุกฺขลิกาปิ จ;
อเสฺมน โกฏฺฏิตา เกจิ, ปวตฺตผลโภชนา’’ฯ

ตตฺถ **เกจิ** เอกเจฺจ มม สิสฺสา **อคฺคิปากี** ผลาผลปณฺณาทโย ปจิตฺวา ขาทนฺติ, เอกเจฺจ **อนคฺคี** อคฺคีหิ อปจิตฺวา อามกเมว ขาทนฺติ, เอกเจฺจ ทนฺติกา ทเนฺตหิเยว ตจํ อุปฺปาเฏตฺวา ขาทนฺติฯ เอกเจฺจ **อุทุกฺขลิกา** อุทุกฺขเลหิ โกเฏฺฏตฺวา ขาทนฺติฯ เอกเจฺจ **อเสฺมน โกฏฺฏิตา** ปาสาเณน โกเฏฺฏตฺวา ขาทนฺติฯ เอกเจฺจ สยํปติตผลาหาราติ สมฺพนฺโธฯ

๑๘๙.‘‘อุทโกโรหณา เกจิ, สายํ ปาโต สุจีรตา;
โตยาภิเสจนกรา, มม สิสฺสา ทุราสทา’’ฯ

ทุราสทา มม สิสฺสา เกจิ **สุจีรตา** สุทฺธิกามา สายํ ปาโต จ **อุทโกโรหณา** อุทกปเวสกาติ อโตฺถฯ เกจิ **โตยาภิเสจนกรา** อุทเกน อตฺตนิ อภิสิญฺจนกราติ อโตฺถฯ

๑๙๐.‘‘ปรูฬฺหกจฺฉนขโลมา , ปงฺกทนฺตา รชสฺสิรา;
คนฺธิตา สีลคเนฺธน, มม สิสฺสา ทุราสทา’’ฯ

ตตฺถ เต ทุราสทา มม สิสฺสา **กเจฺฉสุ** อุภยกเจฺฉสุ จ หตฺถปาเทสุ จ **ปรูฬฺหา** สญฺชาตา, ทีฆนขโลมาติ อโตฺถฯ ขุรกมฺมรหิตตฺตา อมณฺฑิตา อปสาธิตาติ อธิปฺปาโยฯ **ปงฺกทนฺตา**ติ อิฏฺฐกจุณฺณขีรปาสาณจุณฺณาทีหิ ธวลมกตตฺตา มลคฺคหิตทนฺตาติ อโตฺถฯ **รชสฺสิรา**ติ เต ลมกฺขนาทิรหิตตฺตา ธูลีหิ มกฺขิตสีสาติ อโตฺถฯ **คนฺธิตา สีลคเนฺธนา**ติ ฌานสมาธิสมาปตฺตีหิ สมฺปยุตฺตสีเลน สมงฺคีภูตตฺตา โลกิยสีลคเนฺธน สพฺพตฺถ สุคนฺธีภูตาติ อโตฺถฯ **มม สิสฺสา ทุราสทา**ติ อิเมหิ วุตฺตปฺปการคุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา อาสาเทตุํ ฆเฏฺฏตุํ อสกฺกุเณยฺยา มม สิสฺสาติ สมฺพนฺโธฯ

๑๙๑.‘‘ปาโตว สนฺนิปติตฺวา, ชฏิลา อุคฺคตาปนา;
ลาภาลาภํ ปกิเตฺตตฺวา, คจฺฉนฺติ อมฺพเร ตทา’’ฯ

ตตฺถ **ปาโตว สนฺนิปติตฺวา**ติ สตฺตมฺยเตฺถ โตปจฺจโย, ปาตราสกาเลเยว มม สนฺติเก ราสิภูตาติ อโตฺถฯ **อุคฺคตาปนา** ปากฏตปา ปตฺถฏตปา **ชฏิลา** ชฏาธาริโน ตาปสาฯ **ลาภาลาภํ ปกิเตฺตตฺวา** ขุทฺทเก จ มหเนฺต จ ลาเภ ปากเฏ กตฺวา **ตทา** ตสฺมิํ กาเล **อมฺพเร** อากาสตเล คจฺฉนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๙๒. ปุน เตสํเยว คุเณ ปกาเสนฺโต **เอเตสํ ปกฺกมนฺตาน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ อากาเส วา ถเล วา **ปกฺกมนฺตานํ** คจฺฉนฺตานํ **เอเตสํ** ตาปสานํ วากจีรชนิโต มหาสทฺโท ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ **มุทิตา โหนฺติ เทวตา**ติ เอวํ มหาสทฺทํ ปวเตฺตตฺวา คจฺฉนฺตานํ อชินจมฺมสเทฺทน สนฺตุฏฺฐา ''สาธุ สาธุ, อยฺยา''ติ โสมนสฺสชาตา เทวตา **มุทิตา** สนฺตุฏฺฐา โหนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๙๓. **ทิโสทิส**นฺติ เต อิสโย **อนฺตลิกฺขจรา** อากาสจาริโน ทกฺขิณาทิสานุทิสํ **ปกฺกมนฺติ** คจฺฉนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **สเก พเลนุปตฺถทฺธา**ติ อตฺตโน สรีรพเลน วา ฌานพเลน วา สมนฺนาคตา **ยทิจฺฉกํ** ยตฺถ ยตฺถ คนฺตุกามา, ตตฺถ ตเตฺถว คจฺฉนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๙๔. ปุน เตสเมวานุภาวํ ปกาเสนฺโต **ปถวีกมฺปกา เอเต**ติอาทิมาหฯ ตทา **เอเต** สพฺพตฺถ อิจฺฉาจารา **ปถวีกมฺปกา** เมทนีสญฺจลนชาติกา **นภจาริโน** อากาสจาริโนฯ **อุคฺคเตชา**ติ อุคฺคตเตชา ปตฺถฏเตชา **ทุปฺปสหา** ปสยฺห อภิภวิตฺวา ปวตฺติตุํ อสกฺกุเณยฺยาติ ทุปฺปสหาฯ **สาคโรว อโขภิยา**ติ อเณฺณหิ อโขภิโย อนาลุฬิโต สาคโร อิว สมุโทฺท วิย อเณฺณหิ อโขภิยา กเมฺปตุํ อสกฺกุเณยฺยา โหนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๙๕. **ฐานจงฺกมิโน เกจี**ติ เตสํ มม สิสฺสานํ อนฺตเร เอกเจฺจ อิสโย ฐานิริยาปถจงฺกมนิริยาปถสมฺปนฺนา, เอกเจฺจ อิสโย **เนสชฺชิกา** นิสชฺชิริยาปถสมฺปนฺนา, เอกเจฺจ อิสโย **ปวตฺตโภชนา** สยํปติตปณฺณาหารา เอวรูเปหิ คุเณหิ ยุตฺตตฺตา ทุราสทาติ สมฺพโนฺธฯ

๑๙๖. เต สเพฺพ โถเมนฺโต **เมตฺตาวิหาริโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ''อปริมาเณสุ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณา สตฺตา สุขี โหนฺตู''ติอาทินา สิเนหลกฺขณาย เมตฺตาย ผริตฺวา วิหรนฺติ, อตฺตภาวํ ปวเตฺตนฺตีติ **เมตฺตาวิหาริโน** เอเต มม สิสฺสาติ อโตฺถฯ สเพฺพ เต อิสโย **สพฺพปาณินํ** สเพฺพสํ สตฺตานํ **หิเตสี** หิตคเวสกาฯ **อนตฺตุกฺกํสกา** อตฺตานํ น อุกฺกํสกา อมานิโน **กสฺสจิ** กญฺจิ ปุคฺคลํ **น วเมฺภนฺติ** นีจํ กตฺวา น มญฺญนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๙๗. เต มม สิสฺสา สีลสมาธิสมาปตฺติคุณยุตฺตตฺตา สีหราชา อิว **อจฺฉมฺภีตา** นิพฺภยา, **คชราชา อิว** หตฺถิราชา วิย **ถามวา** สรีรพลฌานพลสมฺปนฺนา พฺยคฺฆราชา อิว, **ทุราสทา** ฆเฏฺฏตุมสกฺกุเณยฺยา มม สนฺติเก อาคจฺฉนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๙๘. ตโต อตฺตโน อานุภาวสฺส ทสฺสนเลเสน ปกาเสนฺโต **วิชฺชาธรา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ มนฺตสชฺฌายาทิวิชฺชาธรา จ รุกฺขปพฺพตาทีสุ วสนฺตา ภุมฺมเทวตา จ ภูมฏฺฐถลฏฺฐา **นาคา** จ **คนฺธพฺพ**เทวา จ จณฺฑา **รกฺขสา** จ **กุมฺภณฺฑา** เทวา จ **ทานวา** เทวา จ อิจฺฉิติจฺฉิตนิมฺมานสมตฺถา **ครุฬา** จ ตํ สรํ อุปชีวนฺตีติ สมฺพโนฺธ, ตสฺมิํ สเร สรสฺส สมีเป วสนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๙๙. ปุนปิ เตสํเยว อตฺตโน สิสฺสตาปสานํ คุเณ วเณฺณโนฺต **เต ชฏา ขาริภริตา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ **ขาริภาร**นฺติ อุทญฺจนกมณฺฑลุอาทิกํ ตาปสปริกฺขารํฯ

๒๐๗. ปุนปิ อตฺตโน คุเณ ปกาเสนฺโต **อุปฺปาเต สุปิเน จาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คตตฺตา นกฺขตฺตปาเฐ จ เฉกตฺตา ''อิมสฺส ราชกุมารสฺส อุปฺปนฺนนกฺขตฺตํ สุภํ อสุภ''นฺติ อุปฺปาตลกฺขเณ จ สุปิเน จ ปวตฺติํ ปุจฺฉิเตน ''อิทํ สุปินํ สุภํ, อิทํ อสุภ''นฺติ สุปินนิปฺผตฺติกถเน จ สเพฺพสํ อิตฺถิปุริสานํ หตฺถปาทลกฺขณกถเน จ สุฏฺฐุ สิกฺขิโต

สกลชมฺพุทีเป ปวตฺตมานํ มนฺตปทํ ลกฺขณมนฺตโกฏฺฐาสํ สพฺพํ อหํ ตทา มม ตาปสกาเล ธาเรมีติ สมฺพนฺโธฯ

๒๐๘. อตฺตโน พฺยากรณํ พุทฺธคุณปุพฺพงฺคมํ ปกาเสนฺโต **อโนมทสฺสี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ น โอมกนฺติ อโนมํฯ มํสจกฺขุทิพฺพจกฺขุสมนฺตจกฺขุธมฺมจกฺขุพุทฺธจกฺขูหิ สพฺพสตฺตานํ ปสฺสนํ ทสฺสนํ นาม, อโนมํ ทสฺสนํ ยสฺส ภควโต โส ภควา **อโนมทสฺสี**ฯ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ **ภควา** โลกสฺส เชฏฺฐเสฏฺฐตฺตา **โลกเชฏฺโฐ** อุสโภ นิสโภ อาสโภติ ตโย ควเชฏฺฐกาฯ ตตฺถ ควสตเชฏฺฐโก อุสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก นิสโภ, ควสตสหสฺสเชฏฺฐโก อาสโภ, นรานํ อาสโภ **นราสโภ** ปฏิวิทฺธสพฺพธมฺโม, **สมฺพุทฺโธ วิเวกกาโม** เอกีภาวํ อิจฺฉนฺโต **หิมวนฺตํ** หิมาลยปพฺพตํ อุปาคมีติ สมฺพนฺโธฯ

๒๐๙. **อโชฺฌคาเหตฺวา หิมวนฺต**นฺติ หิมวนฺตสมีปํ โอคาเหตฺวา ปวิสิตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๑๐-๑. **ชลิตํ** ชลมานํ อินฺทีวรปุปฺผํ อิว, **หุตาสนํ** โหมสฺส อาสนํ, **อาทิตฺตํ** อาภายุตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อิว, **คคเน** อากาเส โชตมานํ วิชฺชุํ อิว, สุฏฺฐุ ผุลฺลํ สาลราชํ อิว, นิสินฺนํ โลกนายกํ อทฺทสนฺติ สมฺพนฺโธฯ

๒๑๓. เทวานํ เทโว เทวเทโว, ตํ **เทวเทวํ** ทิสฺวาน ตสฺส **ลกฺขณํ** ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสญฺชานนการณํฯ ''พุโทฺธ นุ โข น วา พุโทฺธ''ติ **อุปธารยิํ** วิจาเรสิํฯ **จกฺขุมํ** ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมนฺตํ ชินํ เกน การเณน ปสฺสามีติ สมฺพนฺโธฯ

๒๑๔. **จรณุตฺตเม** อุตฺตมปาทตเล **สหสฺสารานิ** จกฺกลกฺขณานิ ทิสฺสนฺติ, อหํ ตสฺส ภควโต ตานิ ลกฺขณานิ ทิสฺวา ตถาคเต **นิฏฺฐํ คจฺฉิํ** สนฺนิฏฺฐานํ อคมาสิ, นิสฺสเนฺทโห อาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๑๘. **สยมฺภู** สยเมว ภูตาฯ **อมิโตทย** อมิตานํ อปริมาณานํ คุณานํ อุทย อุฏฺฐานภูฐาน , อิทํ ปททฺวยํ อาลปนเมวฯ **อิมํ โลกํ** อิมํ สตฺตโลกํ **สํ** สุฏฺฐุ **อุทฺธรสิ** สํสารโต อุทฺธริตฺวา นิพฺพานถลํ ปาเปสีติ อโตฺถฯ เต สเพฺพ สตฺตา ตว ทสฺสนํ **อาคมฺม** อาคนฺตฺวา **กงฺขาโสตํ** วิจิกิจฺฉามโหฆํ **ตรนฺติ** อติกฺกมนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๒๑๙. ภควนฺตํ โถเมนฺโต ตาปโส **ตุวํ สตฺถา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ, ภเนฺต, สพฺพญฺญุ ตุวํ สเทวกสฺส โลกสฺส **สตฺถา** อาจริโย อุตฺตมเฏฺฐน ตฺวเมว **เกตุ** อุโจฺจ, สกลโลเก ปกาสนเฏฺฐน ตฺวเมว **ธโช,** โลกตฺตเย อุคฺคตตฺตา ตฺวเมว **ยูโป** อุสฺสาปิตถมฺภสทิโส, **ปาณินํ** สพฺพสตฺตานํ ตฺวเมว **ปรายโณ** อุตฺตมคมนียฏฺฐานํ ตฺวเมว **ปติฏฺฐา** ปติฏฺฐฏฺฐานํ โลกสฺส โมหนฺธการวิธมนโต ตฺวเมว **ทีโป** เตลปทีโป วิย, **ทฺวิปทุตฺตโม** ทฺวิปทานํ เทวพฺรหฺมมนุสฺสานํ อุตฺตโม เสโฏฺฐติ สมฺพนฺโธฯ

๒๒๐. ปุน ภควนฺตํเยว โถเมนฺโต **สกฺกา สมุเทฺท อุทก**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีเร สมุเทฺท อุทกํ อาฬฺหเกน **ปเมตุํ** มินิตุํ สกฺกา ภเวยฺย, ภเนฺต, สพฺพญฺญุ ตว ญาณํ ''เอตฺตกํ ปมาณ''นฺติ **ปเมตเว** มินิตุํ น เตฺวว สกฺกาติ อโตฺถฯ

๒๒๑. **ตุลมณฺฑเล** ตุลปญฺชเร ฐเปตฺวา **ปถวิํ** เมทนิํ ธาเรตุํ สกฺกา, ภเนฺต, สพฺพญฺญุ ตว ญาณํ ธาเรตุํ น ตฺเวว สกฺกาติ สมฺพนฺโธฯ

๒๒๒. ภเนฺต, สพฺพญฺญุ **อากาโส** สกลนฺตลิกฺขํ รชฺชุยา วา องฺคุเลน วา มินิตุํ สกฺกา ภเวยฺย, ตว ปน ญาณํ ญาณากาสํ น ตุ เอว **ปเมตเว** มินิตุํ สกฺกาติ อโตฺถฯ

๒๒๓. **มหาสมุเทฺท อุทก**นฺติ จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีเร สาคเร **อขิลํ อุทกญฺจ,** จตุนหุตาธิกทฺวิโยชนสตสหสฺสพหลํ **อขิลํ ปถวิญฺจ ชเห** ชเหยฺย อติกฺกเมยฺย สมํ กเรยฺย พุทฺธสฺส ญาณํ **อุปาทาย** คเหตฺวา ตุเลยฺย สมํ กเรยฺยฯ **อุปมาโต** อุปมาวเสน **น ยุชฺชเร** น โยเชยฺยุํฯ ญาณเมว อธิกนฺติ อโตฺถฯ

๒๒๔. **จกฺขุม** ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมนฺต, อาลปนเมตํฯ สห เทเวหิ ปวตฺตสฺส โลกสฺส, ภุมฺมเตฺถ สามิวจนํฯ สเทวเก โลกสฺมิํ อนฺตเร **เยสํ** ยตฺตกานํ สตฺตานํ จิตฺตํ ปวตฺตติฯ **เอเต** ตตฺตกา สจิตฺตกา สตฺตา ตว ญาณมฺหิ **อโนฺตชาลคตา** ญาณชาลสฺมิํ อโนฺต ปวิฏฺฐาติ สมฺพโนฺธ, ญาณชาเลน สพฺพสเตฺต ปสฺสสีติ อโตฺถฯ

๒๒๕. ภเนฺต , **สพฺพญฺญุ** สพฺพธมฺมชานนก, ตฺวํ **เยน ญาเณน** จตุมคฺคสมฺปยุเตฺตน สกลํ อุตฺตมํ **โพธิํ** นิพฺพานํ **ปโตฺต** อธิคโต **อสิ** ภวสิ, เตน ญาเณน **ปรติตฺถิเย** อญฺญติตฺถิเย **มทฺทสี** อภิภวสีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๒๖. เตน ตาปเสน โถมิตาการํ ปกาเสนฺตา ธมฺมสงฺคาหกา เถรา **อิมา คาถา ถวิตฺวา นา**ติ อาหํสุฯ ตตฺถ **อิมา คาถา**ติ เอตฺตกาหิ คาถาหิ **ถวิตฺวาน** โถมนํ กตฺวาน นาเมน สุรุจิ นาม ตาปโส **เสสฏฺฐกถาสุ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๘๙-๑๙๐; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.สาริปุตฺตเตฺถรวตฺถุ) ปน ''สรทมาณโว''ติ อาคโตฯ โส อฏฺฐกถานยโต ปาโฐเยว ปมาณํ, อถ วา สุนฺทรา รุจิ อชฺฌาสโย นิพฺพานาลโย อสฺสาติ **สุรุจิ**ฯ สรติ คจฺฉติ อินฺทฺริยทมนาย ปวตฺตตีติ สรโท, อิติ ทฺวยมฺปิ ตเสฺสว นามํฯ โส สุรุจิตาปโส อชินจมฺมํ ปตฺถริตฺวาน ปถวิยํ นิสีทิ, อจฺจาสนฺนาทโย ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวา สรโท นิสีทีติ อโตฺถฯ

๒๒๗. ตตฺถ นิสิโนฺน ตาปโส ตสฺส ภควโต ญาณเมว โถเมโนฺต **จุลฺลาสีติสหสฺสานี**ติ อาทิมาห ฯ ตตฺถ **จุลฺลาสีติสหสฺสานี**ติ จตุราสีติสหสฺสานิ, **คิริราชา** เมรุปพฺพตราชา, **มหณฺณเว** สาคเร **อโชฺฌคาโฬฺห** อธิโอคาโฬฺห ปวิโฏฺฐ, **ตาวเทว** ตตฺตกานิ จตุราสีติสหสฺสานิ **อจฺจุคฺคโต** อติอุคฺคโต อิทานิ ปวุจฺจตีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๒๘. **ตาว อจฺจุคฺคโต** ตถา อติอุคฺคโต เนรุ, โส มหาเนรุ **อายโต** อุจฺจโต จ วิตฺถารโต จ เอวํ มหโนฺต เนรุราชา โกฏิสตสหสฺสิโย สงฺขาณุเภเทน **จุณฺณิโต** จุณฺณวิจุณฺณํ กโต อสิฯ

๒๒๙. ภเนฺต, สพฺพญฺญุ ตว ญาณํ ลเกฺข ฐปิยมานมฺหิ ญาเณ สตํ วา สหสฺสํ วา สตสหสฺสํ วา เอเกกํ พินฺทุํ กตฺวา ฐปิเต ตเทว มหาเนรุสฺส จุณฺณํ ขยํ คเจฺฉยฺย, ตว ญาณํ **ปเมตเว** ปมาณํ กาตุํ เอว น สกฺกาติ สมฺพโนฺธฯ

๒๓๐. **สุขุมจฺฉิเกน** สุขุมจฺฉิเทฺทน ชาเลน โย สกลมหาสมุเทฺท อุทกํ **ปริกฺขิเป** สมนฺตโต ปริกฺขํ กเรยฺย, เอวํ ปริกฺขิเต เย เกจิ ปาณา อุทเก ชาตา สเพฺพ เต อโนฺตชาลคตา **สิยุํ** ภเวยฺยุนฺติ อโตฺถฯ

๒๓๑. ตมฺปเมยฺยํ ทเสฺสโนฺต **ตเถว** **หี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา อุทชา ปาณา อโนฺตชาลคตา โหนฺติ, ตเถว **มหาวีร** มหาโพธิอธิคมาย วีริยกรฯ เย เกจิ **ปุถุ** อเนกา **ติตฺถิยา** มิจฺฉา

ติตฺถกรา **ทิฏฺฐิคหนปกฺขนฺทา** ทิฏฺฐิสงฺขาตคหนํ ปวิฏฺฐา **ปรามาเสน** สภาวโต ปรโต อามสนลกฺขณาย ทิฏฺฐิยา **โมหิตา** ปิหิตา สนฺติฯ

๒๓๒. ตว **สุเทฺธน** นิกฺกิเลเสน ญาเณน **อนาวรณทสฺสินา** สพฺพธมฺมานํ อาวรณรหิตทสฺสนสีเลน **เอเต** สเพฺพ ติตฺถิยา **อโนฺตชาลคตา** ญาณชาลสฺสโนฺต ปเวสิตา วา ตเถวาติ สมฺพโนฺธฯ **ญาณํ เต นาติวตฺตเร**ติ ตว ญาณํ เต ติตฺถิยา นาติกฺกมนฺตีติ อโตฺถฯ

๒๓๓. เอวํ วุตฺตโถมนาวสาเน ภควโต อตฺตโน พฺยากรณารพฺภํ ทเสฺสตุํ **ภควา ตมฺหิ สมเย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมิํ สมเย ตาปโส ภควนฺตํ โถเมสิ, ตสฺมิํ โถมนาย ปริโยสานกาเล สงฺขฺยาติกฺกนฺตปริวารตาย มหายโส อโนมทสฺสี ภควา กิเลสมาราทีนํ ชิตตฺตา **ชิโนฯ สมาธิมฺหา** อปฺปิตสมาธิโต วุฏฺฐหิตฺวา สกลชมฺพุทีปํ ทิพฺพจกฺขุนา โอโลเกสีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๓๔-๕. ตสฺส อโนมทสฺสิสฺส ภควโต **มุนิโน** โมนสงฺขาเตน ญาเณน สมนฺนาคตสฺส นิสโภ นาม สาวโก **สนฺตจิเตฺตหิ** วูปสนฺตกิเลสมานเสหิ ตาทีหิ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อกมฺปิยสภาวตฺตา, **ตาทิภิ** ขีณาสเวหิ **สุเทฺธหิ** ปริสุทฺธกายกมฺมาทิยุเตฺตหิ ฉฬภิเญฺญหิ ตาทีหิ อฎฺฐหิ โลกธเมฺมหิ อกมฺปนสภาเวหิ สตสหเสฺสหิ ปริวุโต พุทฺธสฺส จิตฺตํ, **อญฺญาย** ชานิตฺวา โลกนายกํ **อุเปสิ,** ตาวเทว สมีปํ อคมาสีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๓๖. เต ตถา อาคตา สมานา **ตตฺถ** ภควโต สมีเปฯ **อนฺตลิเกฺข** อากาเส ฐิตา ภควนฺตํ ปทกฺขิณํ อกํสุฯ เต สเพฺพ **ปญฺชลิกา** นมสฺสมานา อากาสโต พุทฺธสฺส สนฺติเก **โอตรุํ** โอโรหิํสูติ สมฺพโนฺธฯ

๒๓๗. ปุน พฺยากรณทานสฺส ปุพฺพภาคการณํ ปกาเสโนฺต **สิตํ ปาตุกรี**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๔๑. **โย มํ ปุเปฺผนา**ติ โย ตาปโส มยิ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา อเนกปุเปฺผน มํ ปูเชสิ, ญาณญฺจ เม **อนุ** ปุนปฺปุนํ **ถวิ** โถเมสิ, **ตมหนฺติ** ตํ ตาปสํ อหํ **กิตฺตยิสฺสามิ** ปากฎํ กริสฺสามิ, **มม ภาสโต** ภาสนฺตสฺส วจนํ **สุโณถ** สวนวิสยํ กโรถ มนสิ กโรถฯ

๒๕๐. **ปจฺฉิเม ภวสมฺปเตฺต**ติ พฺยากรณํ ททมาโน ภควา อาหฯ ตตฺถ **ปจฺฉิเม** ปริโยสานภูเต ภเว สมฺปเตฺต สติฯ **มนุสฺสตฺตํ** มนุสฺสชาติํ **คมิสฺสติ,** มนุสฺสโลเก อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อโตฺถฯ รูปสารธนสารวยสารกุลสารโภคสารปุญฺญสาราทีหิ สาเรหิ สารวนฺตตาย สารี นาม พฺราหฺมณี กุจฺฉินา ธารยิสฺสติฯ

๒๕๓. พฺยากรณมูลมารภิ **อปริเมเยฺย อิโต กเปฺป**ติฯ เอตฺถ ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมี ปูริตา, ตถาปิ คาถาพนฺธสุขตฺถํ อนุตรกปฺปานิ อุปาทาย เอวํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๒๕๔. ‘‘สาริปุโตฺตติ นาเมน, เหสฺสติ อคฺคสาวโก’’ติ พฺยากรณมทาสิ, พฺยากรณํ ทตฺวา ตํ โถเมโนฺต โส ภควา **อยํ ภาคีรถี**ติอาทิมาหฯ คงฺคา, ยมุนา, สรภู, มหี, อจิรวตีติ อิมาสํ ปญฺจนฺนํ คงฺคานํ อนฺตเร อยํ ภาคีรถี นาม ปฐมมหาคงฺคา **หิมวนฺตา ปภาวิตา** หิมวนฺตโต อาคตา อโนตตฺตทหโต ปภวา, **มโหทธิํ** มหาอุทกกฺขนฺธํ **อปฺปยนฺติ** ปาปุณนฺติ, **มหาสมุทฺทํ** มหาสาครํ **อเปฺปติ** อุปคจฺฉติ ยถา, ตถา เอว อยํ สาริปุโตฺต **สเก ตีสุ วิสารโท** อตฺตโน กุเล ปวตฺตมาเนสุ ตีสุ เวเทสุ วิสารโท อปกฺขลิตญาโณ ปตฺถฎญาโณฯ **ปญฺญาย ปารมิํ คนฺตฺ**

วา อตฺตโน สาวกญาณสฺส ปริโยสานํ คนฺตฺวา, **ปาณิเน** สพฺพสเตฺต **ตปฺปยิสฺสติ** สนฺตปฺปสฺสติ สุหิตฺตภาวํ กริสฺสตีติ อโตฺถฯ

๒๕๗. **หิมวนฺตมุปาทายา**ติ หิมาลยปพฺพตํ อาทึ กตฺวา **มโหทธึ** มหาสมุทฺทํ อุทกภารํ **สาครํ** ปริโยสานํ กตฺวา **เอตฺถนฺตเร** เอเตสํ ทฺวินฺนํ ปพฺพตสาครานํ มเชฺฌ **ยํ ปุลินํ** ยตฺตกา วาลุกราสิ อตฺถิ, **คณนาโต** คณนวเสน **อสงฺขิยํ** สงฺขฺยาติกฺกนฺตํ ฯ

๒๕๘. **ตมฺปิ สกฺกา อเสเสนา**ติ ตํ ปุลินมฺปิ นิเสเสน **สงฺขาตุํ** สกฺกา สกฺกุเณยฺยภเวยฺย, สา คณนา ยถา โหตีติ สมฺพโนฺธฯ ตถา สาริปุตฺตสฺส ปญฺญาย **อโนฺต** ปริโยสานํ นเตฺวว ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๒๕๙. **ลเกฺข...เป.... ภวิสฺสตีติ ลเกฺข** ญาณลเกฺข ญาณสฺส เอกสฺมึ กเล **ฐปิยมานมฺหิ** ฐปิเต สติ คงฺคาย วาลุกา **ขีเย** ปริกฺขยํ คเจฺฉยฺยาติ อโตฺถฯ

๒๖๐. **มหาสมุเทฺท**ติ จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีเร จตุมหาสาคเร **อูมิโย** คาวุตาทิเภทา ตรงฺคราสโย **คณนาโต อสงฺขิยา** สงฺขฺยาวิรหิตา ยถา โหนฺติ, ตเถว สาริปุตฺตสฺส ปญฺญาย **อโนฺต** ปริโยสานํ **น เหสฺสติ** น ภวิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๖๑. โส เอวํ ปญฺญวา สาริปุโตฺต โคตมโคตฺตตฺตา **โคตมํ** สกฺยกุเล เชฏฺฐกํ สกฺยปุงฺควํ สมฺพุทฺธํ **อาราธยิตฺวา** วตฺตปฏิปตฺติสีลาจาราทีหิ จิตฺตาราธนํ กตฺวา **ปญฺญาย** สาวกญาณสฺส **ปารมึ** ปริโยสานํ คนฺตฺวา ตสฺส ภควโต อคฺคสาวโก เหสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๖๒. โส เอวํ อคฺคสาวกฏฺฐานํ ปโตฺต สกฺยปุเตฺตน ภควตา อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อกมฺปิยสภาเวน ปวตฺติตํ ปากฏํ กตํ **ธมฺมจกฺกํ** สทฺธมฺมํ **อนุวเตฺตสฺสติ** อวินสฺสมานํ ธาเรสฺสติฯ **ธมฺมวุฏฺฐิโย** ธมฺมเทสนาสงฺขาตา วุฏฺฐิโย **วเสฺสโนฺต** เทเสโนฺต ปกาเสโนฺต วิวรโนฺต วิภชโนฺต อุตฺตานีกโรโนฺต ปวตฺติสฺสตีติ อโตฺถฯ

๒๖๓. โคตโม สกฺยปุงฺคโว ภควา เอตํ สพฺพํ **อภิญฺญาย** วิเสเสน ญาเณน ชานิตฺวา **ภิกฺขุสเงฺฆ** อริยปุคฺคลมเชฺฌ นิสีทิตฺวา **อคฺคฏฺฐาเน** สกลปญฺญาทิคุณคณาภิรเม อุจฺจฏฺฐาเน ฐเปสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๖๔. เอวํ โส ลทฺธพฺยากรโณ โสมนสฺสปฺปโตฺต ปีติโสมนสฺสวเสน อุทานํ อุทาเนโนฺต **อโห เม สุกตํ กมฺมน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อโห**ติ วิมฺหยเตฺถ นิปาโตฯ อโนมทสฺสิสฺส ภควโต **สตฺถุโน** ครุโน **สุกตํ** สุฏฺฐุ กตํ สทฺทหิตฺวา กตํ **กมฺมํ** ปุญฺญโกฏฺฐาสํ อโห วิมฺหยํ อจิเนฺตยฺยานุภาวนฺติ อโตฺถฯ **ยสฺส** ภควโต **อหํ การํ** ปุญฺญสมฺภารํ กตฺวา **สพฺพตฺถ** สกลคุณคเณ **ปารมึ** ปริโยสานํ **คโต** ปรมํ โกฏึ สมฺปโตฺต, โส ภควา อโห วิมฺหโยติ สมฺพโนฺธฯ

๒๖๕. **อปริเมเยฺย**ติ สงฺขฺยาติกฺกนฺตกาลสฺมึ กตํ กุสลกมฺมํ, **เม** มยฺหํ **อิธ** อิมสฺมึ ปจฺฉิมตฺตภาเว **ผลํ** วิปากํ ทเสฺสสิฯ **สุมุโตฺต** สุฏฺฐุ วิมุโตฺต เฉเกน ธนุคฺคเหน ขิโตฺต สรเวโค อิว อหํ เตน ปุญฺญผเลน กิเลเส **ฌาปยึ** ฌาเปสินฺติ อโตฺถฯ

๒๖๖. อตฺตโน เอว วีริยํ ปกาเสโนฺต **อสงฺขตน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อสงฺขตน**ฺติ น สงฺขตํ, ปจฺจเยหิ สมาคมฺม น กตนฺติ อโตฺถฯ ตํ อสงฺขตํ นิพฺพานํ กิเลสกาลุสฺสิยาภาเวน **อจลํ** กตสมฺภารานํ ปติฏฺฐเฏฺฐน **ปทํ คเวสโนฺต** ปริเยสโนฺต **สเพฺพ ติตฺถิเย** สกเล ติตฺถกเร ทิฏฺฐุปฺปาท

เก ปุคฺคเล **วิจินํ** อุปปริกฺขนฺต **เอสาหํ** เอโส อหํ **ภเว** กามภวาทิเก ภเว **สํสรึ** ปริพฺภมินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๒๖๗-๘. อตฺตโน อธิปฺปายํ ปกาเสนฺต **ยถาปิ พฺยาธิโต โปโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พฺยาธิโต**ติ พฺยาธินา ปีฬิโต **โปโส** ปุริโส โอสธํ ปริเยเสยฺย ยถา, ตถา อหํ อสงฺขตํ อมตํ ปทํ นิพฺพานํ คเวสนฺต **อโพฺพกิณฺณํ** อวิจฺฉินฺนํ นิรนฺตรํ, **ปญฺจสตํ** ชาติปญฺจสเตสุ อตฺตภาเวสุ อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๒๗๑. **กุติเตฺถ สญฺจรึ อ**หนฺติ ลามเก ติเตฺถ คมนมเคฺค อหํ สญฺจรึฯ

๒๗๒. **สารตฺถิโก โปโส** สารคเวสี ปุริโสฯ **กทลึ เฉตฺวาน ผาลเย**ติ กทลิกฺขนฺธํ เฉตฺวา เทฺวธา ผาเลยฺยฯ **น ตตฺถ สารํ วินฺเทยฺยา**ติ ผาเลตฺวา จ ปน ตตฺถ กทลิกฺขเนฺธ สารํ น วินฺเทยฺย น ลเภยฺย, โส ปุริโส สาเรน **ริตฺตโก** ตุจฺฉติ สมฺพนฺโธฯ

๒๗๓. ยถา กทลิกฺขนฺโธ สาเรน **ริโตฺต** ตุจฺฉ, **ตเถว** ตถา เอว โลเก **ติตฺถิยา** นานาทิฏฺฐิคติกา พหุชฺชนา อสงฺขเตน นิพฺพาเนน **ริตฺตา** ตุจฺฉาติ สมฺพนฺโธฯ **เส**ติ นิปาตมตฺตํฯ

๒๗๔. **ปจฺฉิมภเว** ปริโยสานชาติยํ **พฺรหฺมพนฺธุ** พฺราหฺมณกุเล ชาโต อหํ อโหสินฺติ อโตฺถฯ **มหาโภคํ ฉเฑฺฑตฺวานา**ติ มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ เขฬปิณฺฑํ อิว ฉเฑฺฑตฺวา, **อนคาริยํ** กสิวาณิชฺชาทิกมฺมวิรหิตํ ตาปสปพฺพชฺชํ **ปพฺพชึ** ปฏิปชฺชินฺติ อโตฺถฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๗๕-๗. **อชฺฌายโก…เป.… มุนึ โมเน สมาหิต**นฺติ โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, เตน โมเนน สมนฺนาคโต มุนิ, ตสฺมึ โมเน สมฺมา อาหิตํ ฐปิตํ สมาหิตํ จิตฺตนฺติ อโตฺถฯ อาคุสงฺขาตํ ปาปํ น กโรตีติ นาโค, อสฺสชิเตฺถโร, ตํ มหานาคํ สุฏฺฐุ ผุลฺลํ วิกสิตปทุมํ ยถา วิโรจมานนฺติ อโตฺถฯ

๒๗๘-๒๘๑. **ทิสฺวา เม…เป.… ปุจฺฉิตุํ อมตํ ปท**นฺติ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๘๒. **วีถินฺตเร**ติ วีถิอนฺตเร **อนุปฺปตฺตํ** สมฺปตฺตํ อุปคตํ ตํ เถรํ **อุปคนฺตฺวาน** สมีปํ คนฺตฺวา อหํ ปุจฺฉินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๒๘๔. **กีทิสํ เต มหาวีรา**ติ สกลธิติปุริสสาสเน อรหนฺตานมนฺตเร ปฐมํ ธมฺมจกฺกปวตฺตเน, อรหตฺตปฺปตฺตมหาวีร, อนุชาตปริวารพหุลตาย **มหายส เต** ตว พุทฺธสฺส กีทิสํ **สาสนํ ธมฺมํ** ธมฺมเทสนาสงฺขาตํ สาสนนฺติ สมฺพนฺโธฯ **โส** ภทฺรมุข, **เม** มยฺหํ **สาธุ** ภทฺทกํ สาสนํ **กถยสฺสุ** กเถหีติ อโตฺถฯ

๒๘๕. ตโต กถิตาการํ ทเสฺสนฺต **โส เม ปุโฏฺฐ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โส**ติ อสฺสชิเตฺถโร, **เม** มยา **ปุโฏฺฐ** "สาสนํ กีทิส"นฺติ กถิโต สพฺพํ กถํ กเถสิฯ สพฺพํ สาสนํ สตฺถคมฺภีรตาย **คมฺภีรํ** เทสนาธมฺมปฏิเวธคมฺภีรตาย **คมฺภีรํ** ปรมตฺถสจฺจวิภาวิตาทิวเสน **นิปุณํ ปทํ** นิพฺพานํ ตณฺหาสลฺลสฺส **หนฺตารํ** วินาสกรํ สพฺพสฺส สํสารทุกฺขสฺส **อปนูทนํ** เขปนกรํ ธมฺมนฺติ สมฺพนฺโธฯ

๒๘๖. เตน กถิตาการํ ทเสฺสโนฺต **เย ธมฺมา**ติอาทิมาหฯ **เหตุปฺปภวา** เหตุโต การณโต อุปฺปนฺนา ชาตา ภูตา สญฺชาตา นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตา, **เย ธมฺมา** เย สปฺปจฺจยา สภาวธมฺมา สนฺติ สํวิชฺชนฺติ อุปลภนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ **เตสํ** ธมฺมานํ **เหตุํ** การณํ ตถาคโต **อาห** กเถสิฯ **เตสญฺจ โย นิโรโธ**ติ เตสํ เหตุธมฺมานํ โย นิโรโธ นิรุชฺฌนสภาโว, **เอวํวาที มหาสมโณ**ติ สีลสมาธิปญฺญาทิคุณปริวารมหนฺตตาย สมิตปาปตฺตา วิทฺธํสิตปาปตฺตา จ มหาสมโณ ภควา เอวํวาที เหตุวูปสมนาทิวทนสีโล กเถตาติ อโตฺถฯ

๒๘๗. ตโต วุตฺตธมฺมํ สุตฺวา อตฺตนา ปจฺจกฺขกตปฺปการํ ทเสฺสโนฺต **โสหนฺ**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานเมวฯ

๒๘๙. **เอเสว ธโมฺม ยทิตาวเทวา**ติ สเจปิ อิโต อุตฺตรึ นตฺถิ, เอตฺตกเมว อิทํ โสตาปตฺติผลเมว ปตฺตพฺพํฯ ตถา เอโส เอว ธโมฺมติ อโตฺถฯ **ปจฺจพฺยถ** ปฏิวิทฺธถ ตุเมฺห อโสกํ **ปทํ** นิพฺพานํฯ อเมฺหหิ นาม อิทํ ปทํ พหุเกหิ กปฺปนหุเตหิ อทิฏฺฐเมว อพฺภตีตํฯ

๒๙๐. **ยฺวาหํ ธมฺมํ คเวสโนฺต**ติ โย อหํ ธมฺมํ สนฺติปทํ คเวสโนฺต ปริเยสโนฺต **กุติเตฺถ** กุจฺฉิตติเตฺถ นินฺทิตพฺพติเตฺถ **สญฺจรึ** ปริพฺภมินฺติ อโตฺถฯ **โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต**ติ โส ปริเยสิตโพฺพ อโตฺถ มยา อนุปฺปโตฺต สมฺปโตฺต, อิทานิ ปน **เม** มยฺหํ **นปฺปมชฺชิตุํ** อปฺปมาเทน ภวิตุํ กาโลติ อโตฺถฯ

๒๙๑. อหํ อสฺสชินา เถเรน **โตสิโต** กตโสมนโสฺส, **อจลํ** นิจฺจลํ นิพฺพานปทํ, **ปตฺวาน** ปาปุณิตฺวา **สหายกํ** โกลิตมาณวํ **คเวสโนฺต** ปริเยสโนฺต อสฺสมปทํ อคมาสินฺติ อโตฺถฯ

๒๙๒. **ทูรโตว มมํ ทิสฺวา**ติ อสฺสมปทโต ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ มมํ ทิสฺวา สุสิกฺขิโต **เม** มม สหาโย ฐานนิสชฺชาทิอิริยาปเถหิ **สมฺปโนฺน** สมงฺคีภูโต **อิทํ** อุปริ วุจฺจมานวจนํ **อพฺรวิ** กเถสีติ อโตฺถฯ

๒๙๓. โภ สหาย, **ปสนฺนมุขเนตฺตาสิ** ปสเนฺนหิ โสภเนหิ ททฺทลฺลมาเนหิ มุขเนเตฺตหิ สมนฺนาคโต อสิฯ มุนิภาโว อิว เต **ทิสฺสติ** ปญฺญายติฯ อิตฺถมฺภูโต ตฺวํ **อมตาธิคโต** อมตํ นิพฺพานํ อธิคโต อสิ, **กจฺจิ อจฺจุตํ** นิพฺพาน**ปทํ** อธิคโต อธิคจฺฉีติ ปุจฺฉามีติ อโตฺถฯ

๒๙๔. **สุภานุรูโป อายาสี**ติ สุภสฺส ปสนฺนวณฺณสฺส อนุรูโป หุตฺวา อายาสิ อาคจฺฉสิฯ **อาเนญฺชการิโต วิยา**ติ โตมราทีหิ การิโต อาเนโญฺช หตฺถี วิย **ทโนฺตว** ตีหิ มาเสหิ สุสิกฺขิโต อิว พาหิตปาปตฺตา, **พฺราหฺมณ ทนฺตทมโถ** สิกฺขิตสิโกฺข นิพฺพานปเท อุปสโนฺต อสีติ ปุจฺฉิฯ

๒๙๕. เตน ปุโฏฺฐ **อมตํ มยา**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๙๙. **อปริโยสิตสงฺกโปฺป**ติ ‘‘อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส อคฺคสาวโก ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถิตปตฺถนาย โกฏึ อปฺปตฺตสงฺกโปฺปติ อโตฺถฯ **กุติเตฺถ** อคนฺตพฺพมเคฺค **อหํ สญฺจรึ** ปริพฺภมึฯ ภเนฺต โคตม, โลกเชฏฺฐ ตว ทสฺสนํ **อาคมฺม** ปตฺวา, **มม สงฺกโปฺป** มยฺหํ ปตฺถนา **ปูริโต** อรหตฺตมคฺคาธิคเมน สาวกปารมีญาณสฺส ปาปุณเนน ปริปุโณฺณติ อธิปฺปาโยฯ

๓๐๐. **ปถวิยํ ปติฏฺฐายา**ติ ปถวิยํ นิพฺพตฺตา **สมเย** เหมนฺตกาเล **ปุปฺผนฺติ** วิกสนฺติ, **ทิพฺพคนฺธา** สุคนฺธา สุฎฺฐุ **ปวนฺติ** ปวายนฺติ, **สพฺพปาณินํ** สเพฺพ เทวมนุเสฺส **โตเสนฺติ** โสม

นสฺสยุเตฺต กโรนฺติ ยถาฯ

๓๐๑. **ตเถวาหํ มหาวีรา**ติ มหาวีริยวนฺตสกฺยกุลปสุตมหาปริวาร **เต** ตว สาสเน **ปติฏฺฐาย** อหํ ปติฏฺฐหิตฺวา **ปุปฺผิตุํ** อรหตฺตมคฺคญาเณน วิกสิตุํ **สมยํ** กาลํ **เอสามิ** คเวสามิ ตเถวาติ สมฺพนฺโธฯ

๓๐๒. **วิมุตฺติปุปฺผ**นฺติ สพฺพกิเลเสหิ วิมุจฺจนโต วิโมจนโต วา วิมุตฺติ อรหตฺตผลวิมุตฺติ สงฺขาตํ ปุปฺผํ **เอสโนฺต** คเวเสนฺโต, ตญฺจ โข **ภวสํสารโมจนํ** กามภวาทิภเวสุ สํสรณํ คมนํ ภวสํสารํ, ตโต โมจนํ ภวสํสารโมจนํฯ **วิมุตฺติปุปฺผลาเภนา**ติ วิมุจฺจนํ วิมุจฺจนฺติ วา กตสมฺภารา เอตายาติ วิมุตฺติ, อคฺคผลํฯ ปุปฺผนฺติ วิกสนฺติ เวเนยฺยา เอเตนาติ ปุปฺผํฯ วิมุตฺติ เอว ปุปฺผํ วิมุตฺติปุปฺผํฯ ลภนํ ลาโภ, วิมุตฺติปุปฺผสฺส ลาโภ วิมุตฺติปุปฺผลาโภฯ เตน วิมุตฺติปุปฺผลาเภน อธิคมเนน **สพฺพปาณินํ** สพฺพสเตฺต **โตเสมิ** โสมนสฺสํ ปาเปมีติ อโตฺถฯ

๓๐๓. **“ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหี”**ติอาทีสุ **จกฺขุม** ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมนฺต ยตฺตเก ฐาเน รตนสุตฺตาทีนํ ปริตฺตานํ อาณา อานุภาโว ปวตฺตติ, ตตฺตเก สตสหสฺสโกฏิจกฺกวาฬสงฺขาเต พุทฺธเขเตฺต **ฐเปตฺวาน มหามุนิํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ วเชฺชตฺวา อวเสเสสุ สเตฺตสุ อโญฺญ โกจิ **ตว ปุตฺตสฺส** ตุยฺหํ ปุเตฺตน มยา **ปญฺญาย สทิโส** สโม นตฺถีติ สมฺพนฺโธฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

๓๐๘. **ปฏิปนฺนา**ติ จตุมคฺคสมงฺคิโน จ **ผลฏฺฐา** อรหตฺตผเล ฐิตา จ **เสขา ผลสมงฺคิโน** เหฏฺฐิเมหิ ตีหิ ผเลหิ สมนฺนาคตา จ เอเต อฏฺฐ อริยภิกฺขู, **อุตฺตมตฺถํ** นิพฺพานํ **อาสีสกา** คเวสกา, **ตํ** ปญฺญวนฺตํ **ปริวาเรนฺติ สทา** สพฺพกาลํ เสวนฺติ ภชนฺติ ปยิรุปาสนฺตีติ อโตฺถฯ

๓๑๐. กายเวทนาจิตฺตธมฺมานุปสฺสนาสงฺขาตานํ จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ **กุสลา** เฉกา สติสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ สตฺตนฺนํ สโมฺพชฺฌงฺคานํ **ภาวนาย**วฑฺฒนาย **รตา** อลฺลีนาฯ

๓๑๔

. **อุฬุราชาว** ตารกราชา อิว จ โสภสิฯ

๓๑๕. รุกฺขปพฺพตรตนสตฺตาทโย ธาเรตีติ ธรณี, ธรณิยํ รุหา สญฺชาตา วฑฺฒิตา จาติ **ธรณีรุหา** รุกฺขาฯ ปถวิยํ ปติฏฺฐาย **รุหนฺติ** วฑฺฒนฺติ วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ อาปชฺชนฺติฯ **เวปุลฺลตํ** วิปุลภาวํ ปริปูรภาวํ **ปาปุณนฺติ, เต** รุกฺขา กเมน **ผลํ ทสฺสยนฺติ** ผลธาริโน โหนฺติฯ

๓๑๗-๙. ปุนปิ ภควนฺตเมว โถเมโนฺต **สินฺธุ สรสฺสตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สินฺธุวาทิ นาม คงฺคา จ สรสฺสตี นาม คงฺคา จ นนฺทิยคงฺคา จ จนฺทภาคาคงฺคา จ คงฺคา นาม คงฺคา จ ยมุนา นาม คงฺคา จ สรภู นาม คงฺคา จ มหี นาม คงฺคา จฯ **สนฺทมานานํ** คจฺฉนฺตีนํ **เอตาสํ** คงฺคานํ **สาคโรว** สมุโทฺท เอว **สมฺปฏิจฺฉติ** ปฏิคฺคณฺหาติ ธาเรติฯ ตทา เอตา สพฺพคงฺคา **ปุริมํ นามํ** สินฺธุวาทิคงฺคาตฺยาทิกํ ปุริมํ นามปญฺญตฺติโวหารํ **ชหนฺติ** ฉเฑฺฑนฺติ **สาคโรเตว** สาคโร อิติ เอว **ญายติ** ปากฏา ภวติ ยถาฯ **ตเถว** ตถา เอว **อิเม จตุพฺพณฺณา** ขตฺติยพฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทสงฺขาตา จตฺตาโร กุลา **ตวนฺติเก** ตว อนฺติเก สมีเป **ปพฺพชิตฺวา** ปตฺตกาสายจีวรธาริโน ปริจรนฺตา **ปุริมํ นามํ** ขตฺติยาทินามเธยฺยํ ปญฺญตฺติโวหารํ **ชหนฺติ** จชนฺติ, **พุทฺธปุตฺตาติ** พุทฺธสฺส โอรสาติ **ญายเร** ปากฏา ภเวยฺยุํฯ

๓๒๐-๔. **จโนฺท** จนฺทมณฺฑโล อพฺภา มหิกา รโช ธุโม ราหูติ ปญฺจหิ อุปกฺกิเลเสหิ วิรหิตตฺตา **วิมโล** วิคตมโล นิมฺมโล, **อากาสธาตุยา** อากาสคเพฺภ **คจฺฉํ** คจฺฉนฺโต, **สเพฺพ** ตารกสมูเห อาภาย มทฺทมาโน โลเก **อติโรจติ** ททฺทลฺลติ ยถาฯ **ตเถว** ตถา เอว ตฺวํ…เป. …ฯ

๓๒๕-๗. **อุทเก ชาตา** อุทเก สํวฑฺฒา กุมุทา มนฺทาลกา จ **พหู** สงฺขาติกฺกนฺตา, **โตเยน** อุทเกน กทฺทมกลเลน จ **อุปลิมฺปนฺติ** อลฺลียนฺติ ยถา, ตเถว **พหุกา สตฺตา** อปริมาณา สตฺตา โลเก **ชาตา** สํวฑฺฒา ราเคน จ โทเสน จ **อฏฺฏิตา** พนฺธิตา **วิรูหเร** วิรุหนฺติฯ กทฺทเม กุมุทํ ยถา วิรุหติ สญฺชายติฯ **เกสรี**ติ ปทุมํฯ

๓๒๙-๓๐. **รมฺมเก มาเส**ติ กตฺติกมาเส ''โกมุทิยา จาตุมาสินิยา''ติ วุตฺตตฺตาฯ **วาริชา** ปทุมปุปฺผาทโย **พหู** ปุปฺผา **ปุปฺผนฺติ** วิกสนฺติ, **ตํ มาสํ** ตํ กตฺติกมาสํ นาติวตฺตนฺติ วาริชาติ สมฺพนฺโธฯ **สมโย ปุปฺผนาย โส**ติ โส กตฺติกมาโส ปุปฺผนาย วิกสนาย สมโย กาโลติ อโตฺถฯ ยถา ปุปฺผนฺติ ตเถว ตฺวํ, สกฺยปุตฺต, **ปุปฺผิโต** วิกสิโต อสิฯ **ปุปฺผิโต เต วิมุตฺติยา**ติ เตตุยฺหํ สิสฺสา กตสมฺภารา ภิกฺขู วิมุตฺติยา อรหตฺตผลญาเณน ปุปฺผิโต วิกสิโตฯ ยถา วาริชํ ปทุมํ ปุปฺผนสมยํ นาติกฺกมติ, ตถา เต สาสนํ โอวาทานุสาสนิํ **นาติวตฺตนฺติ** นาติกฺกมนฺตีติ อโตฺถฯ

๓๓๓-๔. **ยถาปิ เสโล หิมวา**ติ หิมวา นาม เสลมยปพฺพโตฯ **สพฺพปาณินํ** สเพฺพสํ พฺยาธิตานํ สตฺตานํ **โอสโธ** โอสธวโนฺต สพฺพนาคานํ สพฺพอสุรานํ สพฺพเทวานญฺจ **อาลโย** อคารภูโต ยถา, ตเถว ตฺวํ, มหาวีร, สพฺพปาณินํ ชราพฺยาธิมรณาทีหิ ปโมจนโต โอสโธ วิยฯ ยถา โส หิมวา นาคาทีนํ อาลโย, ตถา เตวิชฺชาย จ ฉฬภิญฺญาย จ อิทฺธิยา จ **ปารมิํ** ปริโยสานํ **คตา** ปตฺตา ตฺวํ นิสฺสาย วสนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ เหฏฺฐา วา อุปริ วา อุปมาอุปเมยฺยวเสน คาถานํ สมฺพนฺธนยา สุวิเญฺญยฺยาวฯ

๓๔๒. **อาสยานุสยํ ญตฺวา**ติ เอตฺถ อาสโยติ อชฺฌาสโย จริยา, อนุสโยติ ถามคตกิเลโสฯ ''อยํ ราคจริโต, อยํ โทสจริโต, อยํ โมหจริโต''ติอาทินา อาสยญฺจ อนุสยํ กิเลสปวตฺติญฺจ ชานิตฺวาติ อโตฺถฯ **อินฺทฺริยานํ พลาพลนฺ**ติ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ติกฺขินฺทฺริโย มุทินฺทฺริโย สฺวากาโร ทฺวากาโร สุวิญฺญาปโย ทุวิญฺญาปโยติ เอวํ พลาพลํ ชานิตฺวาฯ **ภพฺพาภเพฺพ วิทิตฺวานา**ติ ''มยา เทสิตํ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อยํ ปุคฺคโล ภโพฺพ สมโตฺถ, อยํ ปุคฺคโล อภโพฺพ''ติ วิทิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวา, ภเนฺต, สพฺพญฺญุ ตฺวํ จาตุทฺทีปิกมหาเมโฆ วิย ธมฺมเทสนาสีหนาเทน อภีตนาเทน **คชฺชสิ** สกลํ จกฺกวาฬํ เอกนินฺนาทํ กโรสิฯ

๓๔๓-๔. **จกฺกวาฬปริยนฺตา**ติ สมนฺตา จกฺกวาฬคพฺภํ ปูเรตฺวา ปริสา นิสินฺนา ภเวยฺยฯ เต เอวํ นิสินฺนา **นานาทิฏฺฐี** อเนกทสฺสนคาหิโน วิวทมานา เทฺวฬฺหกชาตา วิวทนฺติ, ตํ เตสํ **วิมติเจฺฉทนาย** ทุพฺพุทฺธิฉินฺทนตฺถาย **สเพฺพสํ** สตฺตานํ **จิตฺตมญฺญาย** จิตฺตาจารํ ญตฺวา **โอปมฺมกุสโล** อุปมาอุปเมยฺยสฺ ทโกฺข ตฺวํ, มุนิ, **เอกํ ปญฺหํ กเถนฺตว** เอเกเนว ปญฺหกถเนน สกลจกฺกวาฬคเพฺภ นิสินฺนานํ ปาณีนํ **วิมติํ** สํสยํ **ฉินฺทสิ** นิกฺกงฺขํ กโรตีติ อโตฺถฯ

๓๔๕. **อุปทิสสทิเสเหวา**ติ เอตฺถ อุทกสฺส อุปริ ทิสฺสนฺติ ปากฏา โหนฺตีติ อุปทิสา, เสวาลาฯ อุปทิเสหิ สทิสา อุปทิสสทิสา, มนุสฺสาฯ ยถา หิ อุปทิสา เสวาลา อุทกํ อทิสฺสมานํ กตฺวา ตสฺสุปริ ปตฺถริตฺวา ฐิตา โหนฺติ, ตถา **วสุธา** ปถวี เตหิ อุปทิสสทิเสหิ เอว มนุเสฺสหิ นิ

รนฺตรํ ปตฺถริตฺวา ฐิเตหิ ปูริตา ภเวยฺยฯ เต สเพฺพว ปถวึ ปูเรตฺวา ฐิตา มนุสฺสา **ปญฺชลิกา** สิรสิ อญฺชลึ ปคฺคหิตา **กิตฺตยุํ โลกนายกํ** โลกนายกสฺส พุทฺธสฺส คุณํ กเถยฺยุํฯ

๓๔๖. **เต** สเพฺพ เทวมนุสฺสา **กปฺปํ วา** สกลํ กปฺปํ **กิตฺตยนฺตา** คุณํ กเถนฺตาปิ **นานาวเณฺณหิ** นานปฺปกาเรหิ คุเณหิ กิตฺตยุํฯ ตถาปิ เต สเพฺพ **ปริเมตุํ** คุณปมาณํ กเถตุํ **น ปเปฺปยฺยุํ** น สมฺปาปุเณยฺยุํ น สกฺกุเณยฺยุํฯ **อปฺปเมโยฺย ตถาคโต** สมฺมาสมฺพุโทฺธ อปริเมโยฺย คุณาติเรโกฯ เอเตน คุณมหนฺตตํ ทีเปติฯ

๓๔๗. **สเกน ถาเมน** อตฺตโน พเลน เหฎฺฐา อุปมาอุปเมยฺยวเสน **ชิโน** ชิตกิเลโส พุโทฺธ **มยา กิตฺติโต** โถมิโต ยถา อโหสิ, เอวเมว สเพฺพ เทวมนุสฺสา กปฺปโกฎีปิ กปฺปโกฎิสเตปิ **กิเตฺตนฺตา ปกิตฺตยุํ** กเถยฺยุนฺติ อโตฺถฯ

๓๔๘. ปุนปิ คุณานํ อปฺปมาณตํ ทีเปตุํ **สเจ หิ โกจิ เทโว วา**ติอาทิมาหฯ **ปูริตํ ปริกเฑฺฒยฺยา**ติ มหาสมุเทฺท ปูริตอุทกํ สมนฺตโต อากเฑฺฒยฺยฯ **โส** ปุคฺคโล **วิฆาตํ** ทุกฺขเมว **ลเภยฺย** ปาปุเณยฺยาติ อโตฺถฯ

๓๕๐. **วเตฺตมิ ชินสาสน**นฺติ ชิเนน ภาสิตํ สกลํ ปิฎกตฺตยํ วเตฺตมิ ปวเตฺตมิ รกฺขามีติ อโตฺถฯ **ธมฺมเสนาปตี**ติ ธเมฺมน ปญฺญาย ภควโต จตุปริสสงฺขาตาย ปริสาย ปติ ปธาโนติ ธมฺมเสนาปติฯ **สกฺยปุตฺตสฺส** ภควโต สาสเน **อชฺช** อิมสฺมึ วตฺตมานกาเล จกฺกวตฺติรโญฺญ เชฎฺฐปุโตฺต วิย สกลํ พุทฺธสาสนํ ปาเลมีติ อโตฺถฯ

๓๕๒-๓. อตฺตโน สํสารปริพฺภมํ ทเสฺสโนฺต **โย โกจิ มนุโช ภาร**นฺติอาทิมาหฯ โย โกจิ **มนุโช** มานุโส ***ภารํ*** สีสภารํ **มตฺถเก** สีเส ฐเปตฺวา **ธาเรยฺย** วเหยฺย, **สทา** สพฺพกาลํ โส มนุโช เตน ***ภาเรน ทุกฺขิโต*** ปีฬิโต อติภูโต **อสฺส** ภเวยฺยฯ ภาโร ภริตภาโร ภริโต อตีว ภาริโตฯ **ตถา** เตน ปกาเรน อหํ ราคคฺคิโทสคฺคิโมหคฺคิสงฺขาเตหิ ตีหิ อคฺคีหิ ฑยฺหมาโน, **คิรึ อุทฺธริโต ยถา** มหาเมรุปพฺพตํ อุทฺธริตฺวา อุกฺขิปิตฺวา สีเส ฐปิโต ***ภวภาเรน*** ภวสํสารุปฺปตฺติภาเรน, ***ภริโต*** ทุกฺขิโต ภเวสุ **สํสรึ** ปริพฺภมินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๓๕๔. **โอโรปิโต จ เม ภาโร**ติ อิทานิ ปพฺพชิตกาลโต ปฎฺฐาย โส ภวภาโร มยา โอโรปิโต นิกฺขิโตฺตฯ ***ภวา*** **อุคฺฆาฎิตา มยา**ติ สเพฺพ นว ภวา มยา วิทฺธํสิตาฯ **สกฺยปุตฺตสฺส** ภควโต สาสเน ยํ **กรณียํ** กตฺตพฺพํ มคฺคปฎิปาฎิยา กิเลสวิทฺธํสนกมฺมํ อตฺถิ, ตํ สพฺพํ มยา กตนฺติ อโตฺถฯ

๓๕๕. ปุน อตฺตโน วิเสสํ ทเสฺสโนฺต **ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยาวตา** ยตฺตเก ทสสหสฺสจกฺกวาฬสงฺขาเต พุทฺธเขเตฺต **สกฺยปุงฺควํ** สกฺยกุลเชฎฺฐกํ ภควนฺตํ ฐเปตฺวา อวเสสสเตฺตสุ โกจิปิ ปญฺญาย **เม** มยา สโม นตฺถีติ ทีเปติฯ เตนาห – ‘‘อหํ อโคฺคมฺหิ ปญฺญาย, สทิโส เม น วิชฺชตี’’ติฯ

๓๕๖. ปุน อตฺตโน อานุภาวํ ปกาเสโนฺต **สมาธิมฺหี**ตฺยาทิมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๓๖๐. **ฌานวิโมกฺขานขิปฺปปฎิลาภี**ติ ปฐมชฺฌานาทีนํ ฌานานํ โลกโต วิมุจฺจนโต ‘‘วิโมกฺข’’นฺติ สงฺขํ คตานํ อฎฺฐนฺนํ โลกุตฺตรวิโมกฺขานญฺจ ขิปฺปลาภี สีฆํ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ

๓๖๒. เอวํ มหานุภาวสฺสาปิ อตฺตโน สพฺรหฺมจารีสุ คารวพหุมานตํ ปกาเสนฺโต **อุทฺธตวิโสวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุทฺธตวิโส** อุปฺปาฏิตโฆรวิโส สโปฺป อิว **ฉินฺนวิสาโณว** ฉินฺทิตสิโงฺค อุสโภ อิว อหํ อิทานิ **นิกฺขิตฺตมานทโปฺปว** ฉฑฺฑิตโคตฺตมทาทิมานทโปฺปว **คณํ** สงฺฆสฺส สนฺติกํ **ครุคารเวน** อาทรพหุมาเนน **อุเปมิ** อุปคจฺฉามิฯ

๓๖๓. อิทานิ อตฺตโน ปญฺญาย มหตฺตตํ ปกาเสนฺโต **ยทิรูปินี**ติอาทิมาหฯ เอวรูปา เม มหตี ปญฺญา อรูปินี สมานา ยทิ รูปินี ภเวยฺย, ตทา เม มม ปญฺญา **วสุปตีนํ** ปถวิสฺสรานํ ราชูนํ **สเมยฺย** สมา ภเวยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ อตฺตโน ปญฺญาย มหตฺตภาวํ ทเสฺสตฺวา ตโต ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน ปุเพฺพ กมฺมํ สริตฺวา **อโนมทสฺสิสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อโนมทสฺสิสฺส ภควโต มยา กตาย ญาณโถมนาย ผลํ เอตํ มม ปญฺญามหตฺตนฺติ อโตฺถฯ

๓๖๔. **ปวตฺติตํ ธมฺมจกฺก**นฺติ เอตฺถ จกฺก-สโทฺท ปนายํ ‘‘จตุจกฺกยาน’’นฺติอาทีสุ วาหเน วตฺตติฯ ‘‘ปวตฺติเต จ ปน ภควตา ธมฺมจเกฺก’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๗; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑) เทสนายํฯ ‘‘จกฺกํ วตฺตย สพฺพปาณิน’’นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๗.๑๔๙) ทานมยปุญฺญกิริยายํฯ ‘‘จกฺกํ วเตฺตติ อโหรตฺต’’นฺติอาทีสุ อิริยาปเถฯ ‘‘อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๓) ขุรจเกฺก ‘‘ราชา จกฺกวตฺตี จกฺกานุภาเวน วตฺตนโก’’ติอาทีสุ (อิติวุ. ๒๒; ที. นิ. ๑.๒๕๘) รตนจเกฺกฯ อิธ ปนายํ เทสนายํฯ **ตาทินา** ตาทิคุณสมนฺนาคเตน **สกฺยปุเตฺตน** โคตมสมฺพุเทฺธน **ปวตฺติตํ** เทสิตํ ปิฏกตฺตยสงฺขาตํ **ธมฺมจกฺกํ** อหํ **สมฺมา** อวิปรีเตน **อนุวเตฺตมิ** อนุคนฺตฺวา วเตฺตมิ, เทเสมิ เทสนํ กโรมิฯ **อิทํ** อนุวตฺตนํ เทสิตสฺส อนุคนฺตฺวา ปจฺฉา เทสนํ ปุริมพุทฺธานํ กตาย ญาณโถมนาย ผลนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๓๖๕. ตโต สปฺปุริสูปนิสฺสยโยนิโสมนสิการาทิปุญฺญผลํ ทเสฺสโนฺต **มา เม กทาจิ ปาปิโจฺฉ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาปิโจฺฉ** ลามกาย อิจฺฉาย สมนฺนาคโต ปาปจารี ปุคฺคโล จ ฐานนิสชฺชาทีสุ วตฺตปฏิวตฺตกรเณ **กุสีโต** จ ฌานสมาธิมคฺคภาวนาทีสุ **หีนวีริโย** จ คนฺถธุรวิปสฺสนาธุรวิรหิตตฺตา **อปฺปสฺสุโต** จ อาจริยุปชฺฌายาทีสุ อาจารวิรหิตตฺตา **อนาจาโร** จ ปุคฺคโล **กทาจิ** กาเล **กตฺถจิ** ฐาเน **เม** มยา สห **สเมโต** สมาคโต **มา อหุ** มา ภวตูติ สมฺพโนฺธฯ

๓๖๖. **พหุสฺสุโต**ติ ปริยตฺติปฏิเวธวเสน ทุวิโธ พหุสฺสุโต จ ปุคฺคโลฯ **เมธาวี**ติ เมธาย ปญฺญาย สมนฺนาคโต จฯ **สีเลสุ สุสมาหิโต**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลมคฺคสมฺปยุตฺตสีลอฏฺฐงฺคุโปสถสีลาทีสุ สุฏฺฐุ อาหิโต ฐปิตจิโตฺต จฯ **เจโตสมถานุยุโตฺต**ติ จิตฺตสฺส เอกีภาวมนุยุโตฺต จ ปุคฺคโลฯ **อปิ มุทฺธนิ ติฏฺฐตุ** เอวรูโป ปุคฺคโล มยฺหํ มุทฺธนิ สิรสิ อปิ ติฏฺฐตูติ อโตฺถฯ

๓๖๗. อตฺตโน ลทฺธผลานิสํสํ วตฺวา ตตฺถเญฺญ นิโยเชโนฺต **ตํ โว วทามิ ภทฺทเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๓๖๘-๙. **ยมหนฺ**ติ ยํ อสฺสชิเตฺถรํ อหํ **ปฐมํ** อาทิมฺหิ ทิสฺวา โสตาปตฺติมคฺคปฏิลาเภน สกฺกายทิฏฺฐาทีนํ กิเลสานํ ปหีนตฺตา **วิมโล** มลรหิโต **อหุํ** อโหสิ, **โส** อสฺสชิเตฺถโร **เม** มยฺหํ **อาจริโย** โลกุตฺตรธมฺมสิกฺขาปโก อหุฯ อหํ ตสฺส สวนาย อนุสาสเนน อชฺช ธมฺมเสนาปติ อหุํฯ **สพฺพตฺถ** สเพฺพสุ คุเณสุ **ปารมึ ปโตฺต** ปริโยสานํ ปโตฺต **อนาสโว** นิกฺกิเลโส วิหรามิฯ

๓๗๐. อตฺตโน อาจริเย สคารวํ ทเสฺสโนฺต **โย เม อาจริโย**ติอาทิมาหฯ **โย** อสฺสชิ นาม เถโร สตฺถุ สาวโก **เม** มยฺหํ อาจริโย **อาสิ** อโหสิ, โส เถโร **ยสฺสํ ทิสายํ** ยสฺมึ ทิสาภาเค

วสติ, อหํ ตํ ทิสาภาคํ **อุสฺสีสมฺหิ** สีสุปริภาเค กโรมีติ สมฺพนฺโธฯ

๓๗๑. ตโต อตฺตโน ฐานนฺตรปฺปตฺตภาวํ ทเสฺสนฺโต **มม กมฺมนฺ**ติอาทิมาหฯ **โคตโม** ภควา **สกฺยปุงฺคโว** สกฺยกุลเกตุ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน มม ปุพฺเพ กตกมฺมํ **สริตฺวาน** ญตฺวา ภิกฺขุสงฺฆมชฺฌ นิสินฺโน **อคฺคฏฺฐาเน** อคฺคสาวกฏฺฐาเน มํ ฐเปสีติ สมฺพนฺโธฯ

๓๗๔. อตฺถปฏิสมฺภิทา, ธมฺมปฏิสมฺภิทา, นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา, ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติ อิมา จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา จ, ตาสํ เภโท **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๑.๗๖; วิภ. ๗๑๘) วุโตฺตเยวฯ จตฺุมคฺคจตฺุผลวเสน วา รูปารูปฌานวเสน วา อฏฺฐ วิโมกฺขา สํสารวิมุจฺจนธมฺมา จ อิทฺธิวิธาท โย ฉ อภิญฺญาโย จ **สจฺฉิกตา** ปจฺจกฺขํ กตาฯ **กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ**ติ พุทฺธสฺส อนุสิฏฺฐิ โอวาทสงฺขาตํ สาสนํ กตํ อรหตฺตมคฺคญาเณน นิปฺผาทิตนฺติ อโตฺถฯ

อิตฺถํ สุทนฺติ เอตฺถ **อิตฺถนฺ**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโต, อิมินา ปกาเรนาติ อโตฺถฯ เตน สกลสาริปุตฺตาปทานํ นิทเสฺสติฯ **สุทนฺ**ติ ปทปูรเณ นิปาโตฯ **อายสฺมา**ติ ครุคารวาธิวจนํฯ **สาริปุโตฺต**ติ มาตุ นามวเสน กตนามเธยฺย เถโรฯ **อิมา คาถาโย**ติ อิมา สกลา สาริปุตฺตเตฺถราปทานคาถาโย อภาสิ กเถสิฯ **อิติ**สโทฺท ปริสมาปนเตฺถ นิปาโต, สกลํ สาริปุตฺตาปทานํ นิฏฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ

สาริปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๒. มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรอปทานวณฺณนา

อโนมทสฺสี ภควาตฺยาทิกํ อายสฺมโต โมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยญฺจ เถโร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเลติอาทิ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ธมฺมเสนาปติโน วตฺถุมฺหิ วุตฺตเมวฯ เถโร หิ ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย สตฺตเม ทิวเส มคธรเฏฺฐ กลฺลวาลคามกํ อุปนิสฺสาย สมณธมฺมํ กโรโนฺต ถินมิเทฺธ โอกฺกมเนฺต สตฺถารา ‘‘โมคฺคลฺลาน, มา ตุโจฺฉ ตว วายาโม’’ติอาทินา สํเวชิโต ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ภควตา วุจฺจมานํ ธาตุกมฺมฏฺฐานํ สุณโนฺต เอว วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา อุปริมคฺคตฺตยํ อธิคนฺตฺวา อคฺคผลกฺขเณ สาวกญาณสฺส มตฺถกํ ปาปุณิฯ

๓๗๕. เอวํ ทุติยสาวกภาวํ ปตฺวา อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริยํ อปทานํ ปกาเสโนฺต ***อโนมทสฺสี ภควา***ติอาทิมาหฯ ตตฺถ น โอมํ อลามกํ ทสฺสนํ ปสฺสนํ อสฺสาติ อโนมทสฺสีฯ ตสฺส หิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตสรีรตฺตา สกลํ ทิวสํ สกลํ มาสํ สกลํ สํวจฺฉรํ สํวจฺฉรสตสหสฺสมฺปิ ปสฺสนฺตานํ เทวมนุสฺสานํ อติตฺติกรํ ทสฺสนนฺติ, อโนมํ อลามกํ นิพฺพานํ ทสฺสนสีโลติ วา ‘‘อโนมทสฺสี’’ติ ลทฺธนาโม ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ ภควาฯ **โลกเชโฏฺฐ**ติ สกลสตฺตโลกสฺส เชโฏฺฐ ปธาโนฯ อาสภสทิสตฺตา อาสโภ, นรานํ อาสโภ **นราสโภ**ฯ โส โลกเชโฏฺฐ นราสโภ อโนมทสฺสี ภควา **เทวสงฺฆปุรกฺขโต** เทวสมูเหหิ ปริวาริโตฯ หิมวนฺตมฺหิ วิหาสีติ สมฺพนฺโธฯ

๓๗๖. ยทา ทุติยสาวกภาวาย ทุติยวาเร ปตฺถนํ อกาสิ, ตทา นาเมน วรุโณ นาม อหํ นาคราชา หุตฺวา นิพฺพโตฺต อโหสินฺติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วรุโณ นาม นาเมน, นาคราชา อหํ ตทา’’ติฯ **กามรูปี**ติ ยทิจฺฉิตกามนิมฺมานสีโลฯ **วิกุพฺพามี**ติ วิวิธํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ กโรมิฯ **มโหทธินิวาสหนฺ**ติ มเณฺชริกา นาคา, ภูมิคตา นาคา, ปพฺพตฏฺฐา นาคา, คงฺคาวเหยฺยา

นาคา, สามุทฺทิกา นาคาติ อิเมสํ นาคานํ อนฺตเร สามุทฺทิกนาโค อหํ มโหทธิมฺหิ สมุเทฺท นิวาสึ, วาสํ กเปฺปสินฺติ อโตฺถฯ

๓๗๗. **สงฺคณิยํ คณํ หิตฺวา**ติ นิจฺจปริวารภูตํ สกปริวารํ นาคสมูหํ หิตฺวา วินา หุตฺวา ฯ **ตูริยํ ปฏฺฐเปสหนฺ**ติ อหํ ตูริยํ ปฏฺฐเปสึ, วชฺชาเปสินฺติ อโตฺถฯ **สมฺพุทฺธํ ปริวาเรตฺวา**ติ อโนมทสฺสิสมฺพุทฺธํ สมนฺตโต เสวมานา **อจฺฉรา** นาคมาณวิกา **วาเทสุํ** ทิพฺพวาเทหิ คีตา วากฺยาทีหิ วาเทสุํ ลทฺธานุรูปโต วเชฺชสุํ ตทาติ อโตฺถฯ

๓๗๘. **วชฺชมาเนสุ ตูเรสู**ติ มนุสฺสนาคตูริเยสุ ปญฺจงฺคิเกสุ วชฺชมาเนสุ ฯ **เทวา ตูรานิ วชฺชยุ**นฺติ จาตุมหาราชิกา เทวา ทิพฺพตูริยานิ วชฺชึสุ วาเทสุนฺติ อโตฺถฯ **อุภินฺนํ สทฺทํ สุตฺวานา**ติ อุภินฺนํ เทวมนุสฺสานํ เภริสทฺทํ สุตฺวาฯ ติโลกครุสมาโนปิ พุโทฺธ **สมฺปพุชฺฌถ** ชานาติ สุณาตีติ อโตฺถฯ

๓๗๙. **นิมเนฺตตฺวาน สมฺพุทฺธ**นฺติ สสาวกสงฺฆํ สมฺพุทฺธํ สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา ปริวาเรตฺวาฯ **สกภวน**นฺติ อตฺตโน นาคภวนํ อุปาคมึฯ คนฺตฺวา จ **อาสนํ ปญฺญเปตฺวานา**ติ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานกุฏิมณฺฑปสยนนิสีทนฏฺฐานานิ ปญฺญาเปตฺวา สเชฺชตฺวาติ อโตฺถฯ **กาลมาโรจยึ อห**นฺติ เอวํ กตปุพฺพวิธาโน อหํ ‘‘กาโล, ภเนฺต, นิฏฺฐิตํ ภตฺต’’นฺติ กาลํ อาโรจยึ วิญฺญาเปสึฯ

๓๘๐. **ขีณาสวสหเสฺสหี**ติ ตทา โส ภควา อรหนฺตสหเสฺสหิ ปริวุโต โลกนายโก สพฺพา ทิสา โอภาเสโนฺต เม ภวนํ **อุปาคมิ** สมฺปโตฺตติ อโตฺถฯ

๓๘๑. อตฺตโน ภวนํ ปวิฏฺฐํ ภควนฺตํ โภชนาการํ ทเสฺสโนฺต **อุปวิฏฺฐํ มหาวีร**นฺติอาทิมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๓๘๖. **โอกฺกากกุลสมฺภโว**ติ โอกฺกากรโญฺญ ปรมฺปราคตราชกุเล อุปฺปโนฺน สกลชมฺพุทีเป ปากฏราชกุเล อุปฺปโนฺน วา **โคเตฺตน** โคตฺตวเสน โคตโม นาม สตฺถา มนุสฺสโลเก ภวิสฺสติฯ

๓๘๘. **โส ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวานา**ติ โส นาคราชา ปจฺฉา ปจฺฉิมภเว **กุสลมูเลน** ปุญฺญสมฺภาเรน **โจทิโต** อุโยฺยชิโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา โคตมสฺส ภควโต ทุติโย อคฺคสาวโก เหสฺสตีติ พฺยากรณมกาสิฯ

๓๘๙. **อารทฺธวีริโย**ติ ฐานนิสชฺชาทีสุ อิริยาปเถสุ วีริยวาฯ **ปหิตโตฺต**ติ นิพฺพาเน เปสิตจิโตฺต ฯ **อิทฺธิยา ปารมึ คโต**ติ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ มหาโมคฺคลฺลาโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๐, ๑๙๐) อธิฏฺฐานิทฺธิวิกุพฺพนิทฺธิกมฺมวิปากชิทฺธิอาทีสุ ปารมึ ปริโยสานํ คโต ปโตฺตฯ **สพฺพาสเว**ติ **อา** สมนฺตโต สวนโต ปวตฺตนโต ‘‘อาสวา’’ติ ลทฺธนาเม กามภวทิฏฺฐิอวิชฺชาธเมฺม สเพฺพ **ปริญฺญาย** สมนฺตโต อญฺญาย ชานิตฺวา ปชหิตฺวา **อนาสโว** นิกฺกิเลโสฯ **นิพฺพายิสฺสตี**ติ กิเลสขนฺธปรินิพฺพาเนน นิพฺพายิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๓๙๐. เอวํ เถโร อตฺตโน ปุญฺญวเสน ลทฺธพฺยากรณํ วตฺวา ปุน ปาปจริยํ ปกาเสโนฺต **ปาปมิโตฺตปนิสฺสายา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาปมิเตฺต** ปาปเก ลามเก มิเตฺต **อุปนิสฺสาย** นิสฺสเย กตฺวา เตหิ สํสโคฺค หุตฺวาติ อโตฺถฯ

ตตฺรายมนุปุพฺพี กถา – เอกสฺมึ สมเย ติตฺถิยา สนฺนิปติตฺวา มเนฺตสุํ – ‘‘ชานาถาวุโส, เกน การเณน สมณสฺส โคตมสฺส ลาภสกฺกาโร มหา หุตฺวา นิพฺพโตฺต’’ติ? ‘‘น ชานาม’’ฯ ‘‘ตุเมฺห ปน น ชานาถา’’ติ? ‘‘อาม, ชานาม’’ – โมคฺคลฺลานํ นาม เอกํ ภิกฺขุํ นิสฺสาย อุปฺปโนฺน ฯ โส หิ เทวโลกํ คนฺตฺวา เทวตาหิ กตกมฺมํ ปุจฺฉิตฺวา อาคนฺตฺวา มนุสฺสานํ กเถสิ – ‘‘อิทํ นาม กตฺวา เอวรูปํ สมฺปตฺติํ ลภนฺตี’’ติฯ นิรเย นิพฺพตฺตานมฺปิ กมฺมํ ปุจฺฉิตฺวา อาคนฺตฺวา มนุสฺสานํ กเถสิ – ‘‘อิทํ นาม กตฺวา เอวรูปํ ทุกฺขํ อนุภวนฺตี’’ติฯ มนุสฺสา ตสฺส กถํ สุตฺวา มหนฺตํ ลาภสกฺการํ อภิหรนฺติฯ สเจ ตํ มาเรตุํ สกฺขิสฺสาม, โส ลาภสกฺกาโร อมฺหากํ นิพฺพตฺติสฺสติ, อเตฺถโส อุปาโยติ สเพฺพ เอกจฺฉนฺทา หุตฺวา ‘‘ยํกิญฺจิ กตฺวา ตํ มาเรสฺสามา’’ติ อตฺตโน อุปฏฺฐาเก สมาทเปตฺวา กหาปณสหสฺสํ ลภิตฺวา ปุริสฆาตเก โจเร ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร นาม สมณสฺส โคตมสฺส สาวโก กาฬสิลายํ วสติ, ตุเมฺห ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ มาเรถา’’ติ เตสํ ตํ สหสฺสํ อทํสุฯ โจรา ธนลาเภน สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ‘‘เถรํ มาเรสฺสามา’’ติ คนฺตฺวา ตสฺส วสนฏฺฐานํ ปริวาเรสุํฯ เถโร เตหิ ปริกฺขิตฺตภาวํ ญตฺวา กุญฺจิกจฺฉิเทฺทน นิกฺขมิตฺวา ปกฺกามิฯ โจรา ตํ ทิวสํ เถรํ อทิสฺวา ปุเนกทิวสํ ตสฺส วสนฏฺฐานํ ปริกฺขิปิํสุฯ เถโร ญตฺวา กณฺณิกามณฺฑลํ ภินฺทิตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ เอวํ เต ปฐมมาเสปิ, มชฺฌิมมาเสปิ เถรํ คเหตุํ นาสกฺขิํสุฯ ปจฺฉิมมาเส ปน สมฺปเตฺต เถโร อตฺตนา กตกมฺมสฺส อากฑฺฒนภาวํ ญตฺวา น อปคจฺฉิฯ โจรา ตํ ปหรนฺตา ตณฺฑุลกมตฺตานิ อฏฺฐีนิ กโรนฺตา ภินฺทิํสุฯ อถ นํ ‘‘มโต’’ติ สญฺญาย เอกสฺมิํ คุมฺพปิเฏฺฐ ขิปิตฺวา ปกฺกมิํสุฯ

เถโร , ‘‘สตฺถารํ ปสฺสิตฺวา วนฺทิตฺวาว ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ อตฺตภาวํ ฌานเวฐเนน เวเฐตฺวา อากาเสน สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ‘‘ภเนฺต, ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ อาหฯ ‘‘ปรินิพฺพายิสฺสสิ, โมคฺคลฺลานา’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กตฺถ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสสี’’ติ? ‘‘กาฬสิลาปเทสํ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, โมคฺคลฺลาน, มยฺหํ ธมฺมํ กเถตฺวา ยาหิฯ ตาทิสสฺส หิ เม สาวกสฺส น ทานิ ทสฺสนํ อตฺถี’’ติฯ โส ‘‘เอวํ กริสฺสามิ, ภเนฺต’’ติ สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อากาสํ อุปฺปติตฺวา สาริปุตฺตเตฺถโร วิย ปรินิพฺพานทิวเส นานปฺปการา อิทฺธิโย กตฺวา ธมฺมํ กเถตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา กาฬสิลาปเทสํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายิฯ ‘‘เถรํ กิร โจรา มาเรสุ’’นฺติ อยํ กถา สกลชมฺพุทีเป ปตฺถริฯ

ราชา อชาตสตฺตุ โจเร ปริเยสนตฺถาย จรปุริเส ปโยเชสิฯ เตสุ โจเรสุ สุราปาเน สุรํ ปิวเนฺตสุ มเทฺทสุ เอโก เอกสฺส ปิฏฺฐิํ ปหริตฺวา ปาเตสิฯ โส ตํ สนฺตเชฺชโนฺต ‘‘อโมฺภ ทุพฺพินีต ตฺวํ, กสฺมา เม ปิฏฺฐิํ ปหริตฺวา ปาเตสิ, กิํ ปน, อเร ทุฏฺฐโจร, ตยา มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร ปฐมํ ปหโต’’ติ อาหฯ ‘‘กิํ ปน ตฺวํ มยา ปฐมํ ปหตภาวํ น ชานาสี’’ติ? เอวํ เอเตสํ ‘‘มยา ปหโต, มยา ปหโต’’ติ วทนฺตานํ สุตฺวา เต จรปุริสา สเพฺพ เต โจเร คเหตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา เต โจเร ปโกฺกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘ตุเมฺหหิ เถโร มาริโต’’ติ? ‘‘อาม, เทวา’’ติฯ ‘‘เกหิ ตุเมฺห อุโยฺยชิตา’’ติ? ‘‘นคฺคสมเณหิ, เทวา’’ติฯ ราชา ปญฺจสเต นคฺคสมเณ คาหาเปตฺวา ปญฺจสเตหิ โจเรหิ สทฺธิํ ราชงฺคเณ นาภิปมาเณสุ อาวาเฏสุ นิขณาเปตฺวา ปลาเลหิ ปฏิจฺฉาเทตฺวา อคฺคิํ ทาเปสิฯ อถ เนสํ ฌามภาวํ ชานิตฺวา อยนงฺคเลหิ กสาเปตฺวา สเพฺพ ขณฺฑาขณฺฑํ การาเปสิฯ ตทา ภิกฺขู ธมฺมสภายํ กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ – ‘‘มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร อตฺตโน อนนุรูปมรณํ ปโตฺต’’ติฯ สตฺถา อาคนฺตฺวา ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อิมาย นาม, ภเนฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘โมคฺคลฺลานสฺส, ภิกฺขเว, อิมเสฺสว อตฺตภาวสฺส อนนุรูปํ มรณํ, ปุเพฺพ ปน เตน กตกมฺมสฺส อนุรูปเมวา’’ติ วตฺวา ‘‘กิํ ปนสฺส, ภเนฺต, ปุพฺพกมฺม’’นฺติ ปุโฏฺฐ ตํ วิตฺถาเรตฺวา กเถสิฯ

อตีเต, ภิกฺขเว, พาราณสิยํ เอโก กุลปุตฺโต สยเมว โกฏฺฏนปจนาทีนิ กโรนฺโต มาตาปิต โร ปฏิชคฺคิฯ อถสฺส มาตาปิตโร ‘‘ตาต, ตฺวํ เอกโกว เคเห จ อรญฺญ จ กมฺมํ กโรนฺโต กิลม สิ, เอกํ เต กุมาริกํ อาเนสฺสามา’’ติ วตฺวา ‘‘อมฺมตาตา, ยาว ตุเมฺห ชีวถ, ตาว โว สหตฺถา อุป ฏฺฐหิสฺสามี’’ติ เตน ปฏิกฺขิตฺตาปิ ปุนปฺปุนํ ยาจิตฺวา กุมาริกํ อาเนสุํฯ สา กติปาหเมว เต อุป ฏฺฐหิตฺวา ปจฺฉา เตสํ ทสฺสนมฺปิ อนิจฺฉนฺตี – ‘‘น สกฺกา ตว มาตาปิตูหิ สทฺธิํ เอกฏฺฐาเน วสิ ตุ’’นฺติ อุชฺฌายิตฺวา ตสฺมิํ อตฺตโน กถํ อคฺคณฺหเนฺต ตสฺส พหิคตกาเล มกจิวากขณฺฑานิ จ ยาคุเผณเก จ คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ อากิริตฺวา เตนาคนฺตฺวา ‘‘กิํ อิท’’นฺติ ปุฏฺฐา ‘‘อิเมสํ มหลฺล กอนฺธานํ เอตํ กมฺมํ, สพฺพํ เคหํ กิลิฏฺฐา กโรนฺตา วิจรนฺติ, น สกฺกา เอเตหิ สทฺธิํ เอกฏฺฐาเน ว สิตุ’’นฺติ เอวํ ตาย ปุนปฺปุนํ กถิยมานาย เอวรูโปปิ ปูริตปารมี สโตฺต มาตาปิตูหิ สทฺธิํ ภิชฺชิฯ โส ‘‘โหตุ, ชานิสฺสามิ เนสํ กตฺตพฺพกมฺม’’นฺติ เต โภเชตฺวา ‘‘อมฺมตาตา, อสุกฏฺฐาเน นาม ตุมฺหากํ ญาตกา อาคมนํ ปจฺจาสีสนฺติ, ตตฺถ คมิสฺสามา’’ติ เต ยานกํ อาโรเปตฺวา อาทาย คจฺฉโนฺต อฏวิมชฺฌํ ปตฺตกาเล ‘‘ตาต, รสฺมิโย คณฺหถ, โคณา ทณฺฑสญฺญาย คมิสฺสนฺติ, อิมสฺมิํ ฐาเน โจรา วสนฺติ, อหํ โอตริตฺวา จรามี’’ติ ปิตุ หเตฺถ รสฺมิโย ทตฺวา โอตริตฺวา คจฺฉ โนฺต สทฺทํ ปริวเตฺตตฺวา โจรานํ อุฏฺฐิตสทฺทมกาสิฯ มาตาปิตโร สทฺทํ สุตฺวา ‘‘โจรา อุฏฺฐิต า’’ติ สญฺญาย ‘‘ตาต, โจรา อุฏฺฐิตา, มหลฺลกา มยํ, ตฺวํ อตฺตานเมว รกฺขาหี’’ติ อาหํสุฯ โส มาตาปิตโร วิรวเนฺตปิ โจรสทฺทํ กโรโนฺต โกเฏฺฏตฺวา มาเรตฺวา อฏวิยํ ขิปิตฺวา ปจฺจาคมิฯ

สตฺถา อิทํ ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ กเถตฺวา ‘‘ภิกฺขเว, โมคฺคลฺลาโน เอตฺตกํ กมฺมํ กตฺวา อเนก วสฺสสตสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจิตฺวา ตาว ปกฺกาวเสเสน อตฺตภาวสเต เอวเมว โกเฏฺฏตฺวา สํ จุโณฺณ มรณํ ปโตฺต, เอวํ โมคฺคลฺลาเนน อตฺตโน กมฺมานุรูปเมว มรณํ ลทฺธํฯ ปญฺจหิ โจรส เตหิ สทฺธิํ ปญฺจติตฺถิยสตานิปิ มม ปุตฺตํ อปฺปทุฏฺฐํ ทุเสฺสตฺวา อนุรูปเมว มรณํ ลภิํสุฯ อปฺป ทุเฎฺฐสุ หิ ปทุสฺสโนฺต ทสหิ การเณหิ อนยพฺยสนํ ปาปุณาติเยวา’’ติ อนุสนฺธิํ ฆเฏฺตฺวา ธมฺมํ เทเสโนฺต อิมา คาถา อภาสิ –

‘‘โย ทเณฺฑน อทเณฺฑสุ, อปฺปทุเฎฺฐสุ ทุสฺสติ;
ทสนฺนมญฺญตรํ ฐานํ, ขิปฺปเมว นิคจฺฉติฯ

‘‘เวทนํ ผรุสํ ชานิํ, สรีรสฺส ว เภทนํ;
ครุกํ วาปิ อาพาธํ, จิตฺตเกฺขปํ ว ปาปุเณฯ

‘‘ราชโต วา อุปสคฺคํ, อพฺภกฺขานํ ว ทารุณํ;
ปริกฺขยํ ว ญาตีนํ, โภคานํ ว ปภงฺคุนํฯ

‘‘อถวสฺส อคารานิ, อคฺคิ ฑหติ ปาวโก;
กายสฺส เภทา ทุปฺปโญฺญ, นิรยํ โสปปชฺชตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๓๗-๑๔๐);

๓๙๓. **ปวิเวกมนุยุโตฺต**ติ ปกาเรน วิเวกํ เอกีภาวํ อนุยุโตฺต โยชิโต ยุตฺตปฺปยุโตฺตฯ **สมาธิภาวนารโต**ติ ปฐมชฺฌานาทิภาวนาย รโต อลฺลีโน จฯ **สพฺพาสเว** สกลกิเลเส, **ปริ ญฺญาย** ชานิตฺวา ปชหิตฺวา, **อนาสโว** นิกฺกิเลโส วิหรามีติ สมฺพโนฺธฯ

๓๙๔. อิทานิ อตฺตโน ปุญฺญสมฺภารวเสน ปุพฺพจริตสฺส ผลํ ทเสฺสโนฺต **ธรณิมฺปิ สุ คมฺภีร**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺรายมนุปุพฺพีกถา – **พุเทฺธน โจทิโต**ติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน โจทิโต อุโยฺยชิโตฯ **ภิกฺขุสงฺฆสฺส เปกฺขโต**ติ มหโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปสฺสนฺตสฺสฯ **มิคารมาตุปาสาทํ, ปาทงฺคุเฏฺฐน กมฺปยี**ติ ปุพฺพาราเม วิสาขาย มหาอุปาสิกาย การิตํ สหสฺสตฺถมฺภปฏิมณฺฑิตํ มหาปาสาทํ อตฺตโน ปาทงฺคุเฏฺฐน กเมฺปสิฯ เอกสฺมิญฺหิ สมเย ปุพฺพาราเม ยถาวุตฺตปาสาเท ภควติ วิหรเนฺต สมฺพหุลา นวกตรา ภิกฺขู อุปริปาสาเท นิสินฺนา สตฺถารมฺปิ อจิเนฺตตฺวา ติรจฺฉานกถํ กเถตุมารทฺธาฯ ตํ สุตฺวา ภควา เต สํเวเชตฺวา อตฺตโน ธมฺมเทสนาย ภาชนภูเต กาตุกาโม อายสฺมนฺตํ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘ปสฺสสิ ตฺวํ, โมคฺคลฺลาน, นเว ภิกฺขู ติรจฺฉานกถมนุยุเตฺต’’ติ ตํ สุตฺวา เถโร สตฺถุ อชฺฌาสยํ ญตฺวา อภิญฺญาปาทกํ อาโปกสิณารมฺมณํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ‘‘ปาสาทสฺส ปติฏฺฐิโตกาสํ อุทกํ โหตู’’ติ อธิฏฺฐาย ปาสาทมตฺถเก ถุปิกํ ปาทงฺคุเฏฺฐน ปหริ, ปาสาโท โอนมิตฺวา เอเกน ปเสฺสน อฏฺฐาสิฯ ปุนปิ ปหริ, อปเรนปิ ปเสฺสน อฏฺฐาสิฯ เต ภิกฺขู ภีตา สํวิคฺคา ปาสาทสฺส ปตนภเยน ตโต นิกฺขมิตฺวา ภควโต สมีเป อฏฺฐํสุฯ สตฺถา เตสํ อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ ตํ สุตฺวา เตสุ เกจิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหึสุ, เกจิ สกทาคามิผเล, เกจิ อนาคามิผเล, เกจิ อรหตฺตผเล ปติฏฺฐหึสุฯ สฺวายมโตฺถ ปาสาทกมฺปนสุเตฺตน ทีเปตโพฺพฯ

เวชยนฺตปาสาทนฺติ โส เวชยนฺตปาสาโท ตาวตึสภวเน โยชนสหสฺสุเพฺพโธ อเนกสหสฺสนิยฺยูหกูฏาคารปฏิมณฺฑิโต เทวาสุรสงฺคาเม อสุเร ชินิตฺวา สเกฺก เทวานมิเนฺท นครมเชฺฌ ฐิเต อุฏฺฐิโต วิชยเนฺตน นิพฺพตฺตตฺตา ‘‘เวชยโนฺต’’ติ ลทฺธนาโม ปาสาโท, ตํ สนฺธายาห – ‘‘เวชยนฺตปาสาท’’นฺติ, ตมฺปิ อยํ เถโร ปาทงฺคุเฏฺฐน กเมฺปติฯ เอกสฺมิญฺหิ สมเย ภควนฺตํ ปุพฺพาราเม วิหรนฺตํ สโกฺก เทวราชา อุปสงฺกมิตฺวา ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตึ ปุจฺฉิฯ ตสฺส ภควา วิสฺสเชฺชสิฯ โส ตํ สุตฺวา อตฺตมโน ปมุทิโต อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา อตฺตโน เทวโลกเมว คโตฯ อถายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ สโกฺก ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวรูปํ คมฺภีรนิพฺพานปฏิสํยุตฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ, ภควตา จ ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต, กึ นุ โข ชานิตฺวา คโต, อุทาหุ อชานิตฺวา ฯ ยํนูนาหํ เทวโลกํ คนฺตฺวา ตมตฺถํ ชาเนยฺย’’นฺติ? โส ตาวเทว ตาวตึสภวนํ คนฺตฺวา สกฺกํ เทวานมินฺทํ ตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ สโกฺก ทิพฺพสมฺปตฺติยา ปมโตฺต หุตฺวา วิเกฺขปํ อกาสิฯ เถโร ตสฺส สํเวคชนนตฺถํ เวชยนฺตปาสาทํ ปาทงฺคุเฏฺฐน กเมฺปสิฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘โย เวชยนฺตปาสาทํ, ปาทงฺคุเฏฺฐน กมฺปยิ;
อิทฺธิพเลนุปตฺถโทฺธ, สํเวเชสิ จ เทวตา’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๕๑๓);

อยํ ปนโตฺถ – จูฬตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติสุเตฺตน (ม. นิ. ๑.๓๙๐ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ กมฺปิตากาโร เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ ‘‘สกฺกํ โส ปริปุจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) ยถาวุตฺตเมว เถรสฺส ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติปุจฺฉํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห – ‘‘อปาวุโส, ชานาสิ, ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโย’’ติ? ตสฺส สโกฺก วิยากาสิฯ อิทํ เถเรน ปาสาทกมฺปเน กเต สํวิคฺคหทเยน ปมาทํ ปหาย โยนิโส มนสิ กริตฺวา ปญฺหสฺส พฺยากตภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สตฺถารา เทสิตนิยาเมเนว หิ โส ตทา กเถสิฯ เตนาห – ‘‘ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ยถาตถ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓)ฯ ตตฺถ **สกฺกํ โส ปริปุจฺฉตี**ติ สกฺกํ เทวราชํ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร สตฺถารา เทสิตาย ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติยา สมฺมเทวคหิตภาวํ ปุจฺฉิฯ อตีตเตฺถ หิ อิทํ วตฺตมานวจนํฯ **อปาวุโส, ชานาสี**ติ อาวุโส, อปิ ชานาสิ, กึ ชานาสิ? **ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโย**ติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติโย สตฺถารา ตุยฺหํ เทสิตา, ตถา ‘‘กึ ชานาสี’’ติ ปุจฺฉติฯ ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโยติ วา ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติสุตฺตสฺส เทสนํ ปุจฺฉติฯ

พฺรหฺมานนฺติ มหาพฺรหฺมานํฯ **สุธมฺมายาภิโต สภ**นฺติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) สุธมฺมาย สภายฯ อยํ ปน พฺรหฺมโลเก สุธมฺมา สภา, น ตาวตึสภวเนฯ สุธมฺมาสภาวิรหิโต เทวโลโก นาม นตฺถิฯ ‘‘อชฺชาปิ เต, อาวุโส, สา ทิฏฺฐิ, ยา เต ทิฏฺฐิ ปุเร อหู’’ติ อิมํ พฺรหฺมโลกํ อุปคนฺตุํ สมโตฺถ นตฺถิ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วาฯ สตฺถุ อิธาคมนโต ปุเพฺพ ยา ตุยฺหํ ทิฏฺฐิ อโหสิ, กึ อชฺชาปิ อิทานิปิ สา ทิฏฺฐิ น วิคตาติ? **ปสฺสสิ วีติวตฺตนฺตํ พฺรหฺมโลเก ปภสฺสร**นฺติ พฺรหฺมโลเก วีติปตนฺตํ มหากปฺปินมหากสฺสปาทีหิ สาวเกหิ ปริวาริตสฺส เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺนสฺส สสาวกสฺส ภควโต โอภาสํ ปสฺสสีติ อโตฺถฯ เอกสฺมิญฺหิ สมเย ภควา พฺรหฺมโลเก สุธมฺมาย สภาย สนฺนิปติตฺวา สนฺนิสินฺนสฺส ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เอวํมหิทฺธิโก, โส อิธ อาคนฺตุํ สกฺกุเณยฺยา’’ติ จิเนฺตนฺตสฺส พฺรหฺมุโน จิตฺตมญฺญาย ตตฺถ คนฺตฺวา พฺรหฺมุโน มตฺถเก อากาเส นิสิโนฺน เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา โอภาสํ มุญฺจโนฺต มหาโมคฺคลฺลานาทีนํ อาคมนํ จิเนฺตสิฯ สห จินฺตเนน เตปิ ตตฺถ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา สตฺถุ อชฺฌาสยํ ญตฺวา เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา ปเจฺจกทิสาสุ นิสีทิตฺวา โอภาสํ วิสฺสเชฺชสุํฯ สกลพฺรหฺมโลโก เอโกภาโส อโหสิฯ สตฺถา พฺรหฺมุโน กลฺลจิตฺตตํ ญตฺวา จตุสจฺจปกาสนํ ธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน อเนกานิ พฺรหฺมสหสฺสานิ มคฺคผเลสุ ปติฏฺฐหึสุฯ ตํ สนฺธาย โจเทโนฺต **อชฺชาปิ เต, อาวุโส, สา ทิฏฺฐี**ติ คาถมาหฯ อยํ ปนโตฺถ พกพฺรหฺมสุเตฺตน (สํ. นิ. ๑.๑๗๕) ทีเปตโพฺพฯ วุตฺตํ เหตํ (สํ. นิ. ๑.๑๗๖) –

> ‘‘เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเมฯ เตน โข ปน สมเยน อญฺญตรสฺส พฺรหฺมุโน เอวรูปํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปนฺนํ โหติ – ‘นตฺถิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา โย อิธ อาคเจฺฉยฺยา’ติฯ อถ โข ภควา ตสฺส พฺรหฺมุโน เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิเญฺชยฺย; เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมิํ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข ภควา ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวาฯ
>
> ‘‘อถ โข อายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส เอตทโหสิ ‘กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี’ติ? อทฺทส โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ภควนฺตํ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ เตโชธาตุํ สมาปนฺนํฯ ทิสฺวาน เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิเญฺชยฺย; เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมิํ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ปุรตฺถิมํ ทิสํ นิสฺสาย ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นีจตรํ ภควโตฯ
>
> ‘‘อถ โข อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส เอตทโหสิ – ‘กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี’ติ? อทฺทส โข อายสฺมา มหากสฺสโป ภควนฺตํ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ เตโชธาตุํ สมาปนฺนํฯ ทิสฺวาน เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส…เป.… เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมิํ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป ทกฺขิณํ ทิสํ นิสฺสาย ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลเงฺกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นีจตรํ ภควโตฯ
>
> ‘‘อถ โข อายสฺมโต มหากปฺปินสฺส เอตทโหสิ – ‘กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี’ติ? อทฺทส โข อายสฺมา มหากปฺปิโน ภควนฺตํ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺ

ตมานุสเกน ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลงฺเกน นิสินฺนํ เตโชธาตุํ สมาปนฺนํฯ ทิสฺวาน เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส…เป…. เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข อายสฺมา มหากปฺปิโน ปจฺฉิมํ ทิสํ นิสฺสาย ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลงฺเกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นีจตรํ ภควโตฯ

‘‘อถ โข อายสฺมโต อนุรุทฺธสฺส เอตทโหสิ – ‘กหํ นุ โข ภควา เอตรหิ วิหรตี’ติ? อทฺทส โข อายสฺมา อนุรุทฺโธ ภควนฺตํ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลงฺเกน นิสินฺนํ เตโชธาตุํ สมาปนฺนํฯ ทิสฺวาน เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส…เป…. เอวเมว เชตวเน อนฺตรหิโต ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก ปาตุรโหสิฯ อถ โข อายสฺมา อนุรุทฺโธ อุตฺตรํ ทิสํ นิสฺสาย ตสฺส พฺรหฺมุโน อุปริเวหาสํ ปลฺลงฺเกน นิสีทิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นีจตรํ ภควโต’’ฯ

อถ โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตํ พฺรหฺมานํ คาถาย อชฺฌภาสิ –

‘‘อชฺชาปิ เต อาวุโส สา ทิฏฺฐิ, ยา เต ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ;
ปสฺสสิ วีติวตฺตนฺตํ, พฺรหฺมโลเก ปภสฺสร’’นฺติฯ

‘‘น เม มาริส สา ทิฏฺฐิ, ยา เม ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ;
ปสฺสามิ วีติวตฺตนฺตํ, พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรํ;
สฺวาหํ อชฺช กถํ วชฺชํ, อหํ นิจฺโจมฺหิ สสฺสโต’’ติฯ

‘‘อถ โข ภควา ตํ พฺรหฺมานํ สํเวเชตฺวา เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส…เป…. เอวเมว ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก อนฺตรหิโต เชตวเน ปาตุรโหสิฯ อถ โข โส พฺรหฺมา อญฺญตรํ พฺรหฺมปาริสชฺชํ อามนฺเตสิ – ‘เอหิ ตฺวํ, มาริส, เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกม, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ มหาโมคฺคลฺลานํ เอวํ วเทหิ – ‘‘อตฺถิ นุ โข, มาริส โมคฺคลฺลาน, อเญฺญปิ ตสฺส ภควโต สาวกา เอวํมหิทฺธิกา เอวํมหานุภาวา เสยฺยถาปิ ภวํ โมคฺคลฺลาโน กสฺสโป กปฺปิโน อนุรุทฺโธ’’ติ? ‘เอวํ, มาริสา’ติ โข โส พฺรหฺมปาริสโชฺช ตสฺส พฺรหฺมุโน ปฏิสฺสุตฺวา เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ มหาโมคฺคลฺลานํ เอตทโวจ – ‘อตฺถิ นุ โข, มาริส โมคฺคลฺลาน, อเญฺญปิ ตสฺส ภควโต สาวกา เอวํมหิทฺธิกา เอวํมหานุภาวา เสยฺยถาปิ ภวํ โมคฺคลฺลาโน กสฺสโป กปฺปิโน อนุรุทฺโธ’ติ ? อถ โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตํ พฺรหฺมปาริสชฺชํ คาถาย อชฺฌภาสิ –

‘‘เตวิชฺชา อิทฺธิปตฺตา จ, เจโตปริยายโกวิทา;
ขีณาสวา อรหนฺโต, พหู พุทฺธสฺส สาวกา’’ติฯ

‘‘อถ โข โส พฺรหฺมปาริสโชฺช อายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา เยน โส พฺรหฺมา เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ตํ พฺรหฺมานํ เอตทโวจ – ‘อายสฺมา มาริส มหาโมคฺคลฺลาโน เอวมาห –

‘‘‘เตวิชฺชา อิทฺธิปตฺตา จ, เจโตปริยายโกวิทา;
ขีณาสวา อรหนฺโต, พหู พุทฺธสฺส สาวกา’’’ติฯ –

อิทมโวจ โส พฺรหฺมปาริสชฺโช อตฺตมโน จ โส พฺรหฺมา ตสฺส พฺรหฺมปาริสชฺชสฺส ภาสิตํ อภินนฺทีติ (สํ. นิ. ๑.๑๗๖)ฯ

อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''อยํ ปนโตฺถ พกพฺรหฺมสุตฺเตน ทีเปตพฺโพ''ติฯ

มหาเนรุโน กูฏนฺติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) กูฏสีเสน สกลเมว สิเนรุปพฺพตราชํ วทติฯ **วิโมกฺขน อปสฺสยี**ติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) ฌานวิโมกฺขน นิสฺสเยน อภิญฺญาเยน ปสฺสยีติ อธิปฺปาโยฯ **วน**นฺติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) ชมฺพุทีปํฯ โส หิ วนพาหุลฺลตาย ''วน''นฺติ วุตฺโตฯ เตนาห ''ชมฺพุมณฺฑสฺส อิสฺสโร''ติฯ **ปุพฺพวิเทหาน**นฺติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) ปุพฺพวิเทหฏฺฐานญฺจ ปุพฺพวิเทหนฺติ อโตฺถฯ **เย จ ภูมิสยา นรา**ติ (ม. นิ. ๑.๕๑๓) ภูมิสยา นรา นาม อปรโคยานอุตฺตรกุรุกา จ มนุสฺสาฯ เต หิ เคหาภาวโต ''ภูมิสยา''ติ วุตฺตาฯ เตปิ สเพฺพ อปสฺสยีติ สมฺพโนฺธฯ อยํ ปนโตฺถ นโนฺทปนนฺททมเนน ทีเปตโพฺพ – เอกสฺมิํ กิร สมเย อนาถปิณฺฑิโก คหปติ ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ''เสฺว, ภเนฺต, ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ มยฺหํ เคเห ภิกฺขํ คณฺหถา''ติ นิมเนฺตตฺวา ปกฺกามิฯ ตํทิวสญฺจ ภควโต ปจฺจูสสมเย ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกนฺตสฺส นโนฺทปนโนฺท นาม นาคราชา ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉิฯ ภควา ''อยํ นาคราชา มยฺหํ ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉติ, กิํ นุ โข ภวิสฺสตี''ติ อาวเชฺชโนฺต สรณคมนสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา ''อยํ มิจฺฉาทิฏฺฐิโก ตีสุ รตเนสุ อปฺปสโนฺน, โก นุ โข อิมํ มิจฺฉาทิฏฺฐิโก วิโมเจยฺยา''ติ อาวเชฺชโนฺต มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรํ อทฺทสฯ ตโต ปภาตาย รตฺติยา สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตสิ – ''อานนฺท, ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ อาโรเจหิ – 'ตถาคโต เทวจาริกํ คจฺฉตี'''ติฯ ตํทิวสญฺจ นโนฺทปนนฺทสฺส อาปานภูมิํ สชฺชยิํสุฯ โส ทิพฺพรตนปลฺลเงฺก ทิเพฺพน เสตจฺฉเตฺตน ธาริยมาโน ติวิธนาฏเกหิ เจว นาคปริสาย จ ปริวุโต ทิพฺพภาชเนสุ อุปฏฺฐาปิตอนฺนปานํ โอโลกยมาโน นิสิโนฺน โหติฯ อถ โข ภควา ยถา นาคราชา ปสฺสติ, ตถา กตฺวา ตสฺส วิมานมตฺถเกเนว ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ ตาวติํสเทวโลกาภิมุโข ปายาสิฯ

เตน โข ปน สมเยน นโนฺทปนนฺทสฺส นาคราชสฺส เอวรูปํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปนฺนํ โหติ ''อิเม หิ นาม มุณฺฑสมณกา อมฺหากํ อุปริภวเนน เทวานํ ตาวติํสานํ ภวนํ ปวิสนฺติปิ นิกฺขมนฺติปิ, น ทานิ อิโต ปฏฺฐาย อิเมสํ อมฺหากํ มตฺถเก ปาทปํสุํ โอกิรนฺตานํ คนฺตุํ ทสฺสามี''ติ อุฏฺฐาย สิเนรุปาทํ คนฺตฺวา ตํ อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา สิเนรุํ สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อุปริ ผณํ กตฺวา ตาวติํสภวนํ อวกุเชฺชน ผเณน ปริคฺคเหตฺวา อทสฺสนํ คเมสิฯ

อถ โข อายสฺมา รฏฺฐปาโล ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''ปุเพฺพ, ภเนฺต, อิมสฺมิํ ปเทเส ฐิโต สิเนรุํ ปสฺสามิ, สิเนรุปริภณฺฑํ ปสฺสามิ, ตาวติํสํ ปสฺสามิ, เวชยนฺตํ ปสฺสามิ, เวชยนฺตสฺส ปาสาทสฺส อุปริธชํ ปสฺสามิฯ โก นุ โข, ภเนฺต, เหตุ โก ปจฺจโย, ยํ เอตรหิ เนว สิเนรุํ ปสฺสามิ…เป.… น เวชยนฺตสฺส ปาสาทสฺส อุปริธชํ ปสฺสามี''ติฯ ''อยํ, รฏฺฐปาล, นโนฺทปนโนฺท นาม นาคราชา ตุมฺหากํ กุปิโต สิเนรุํ สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อุปริ ผเณน ปฏิจฺฉาเทตฺวา อนฺธการํ กตฺวา ฐิโต''ติฯ ''ทเมมิ นํ, ภเนฺต''ติฯ น ภควา นํ อนุชานิฯ อถ โข อายสฺมา ภทฺทิโย, อายสฺมา ราหุโลติ อนุกฺกเมน สเพฺพปิ ภิกฺขู อุฏฺฐหิํสุฯ ภควา อนุชานิฯ

อวสาเน มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร – ''อหํ, ภเนฺต, ทเมมิ น''นฺติ อาหฯ ''ทเมหิ, โมคฺคลฺลานา''ติ ภควา อนุชานิฯ เถโร อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา มหนฺตํ นาคราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา นโนฺทปนนฺทํ จุทฺทสกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา ตสฺส ผณมตฺถเก อตฺตโน ผณํ ฐเปตฺวา สิเนรุนา สทฺธิํ อภินิปฺปีเฬสิฯ นาคราชา ธูมายิฯ เถโรปิ ''น ตุยฺหํเยว สรีเร ธูโม อตฺถิ, มยฺหมฺปิ อตฺถี''ติ ธูมายิฯ นาคราชสฺส ธูโม เถรํ น พาธติ, เถรสฺส ปน ธูโม นาคราชํ พาธติฯ ตโต นาค

ราชา ปชฺชลิ, เถโรปิ ‘‘น ตุยฺหํเยว สรีเร อคฺคิ อตฺถิ, มยฺหมฺปิ อตฺถี’’ติ ปชฺชลิฯ นาคราชสฺส เตโช เถรํ น พาธติ, เถรสฺส ปน เตโช นาคราชานํ พาธติฯ นาคราชา – ‘‘อยํ มํ สิเนรุนา อภินิปฺปีเฬตฺวา ธูมายติ เจว ปชฺชลติ จา’’ติ จินฺเตตฺวา ‘‘โภ, ตฺวํ โกสี’’ติ ปฏิปุจฺฉิฯ ‘‘อหํ โข, นนฺท, โมคฺคลฺลาโน’’ติฯ ‘‘ภนฺเต, อตฺตโน ภิกฺขุภาเวน ติฏฺฐาหี’’ติฯ

เถโร ตํ อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา ตสฺส ทกฺขิณกณฺณโสเตน ปวิสิตฺวา วามกณฺณโสเตน นิกฺขมิ, วามกณฺณโสเตน ปวิสิตฺวา ทกฺขิณกณฺณโสเตน นิกฺขมิฯ ตถา ทกฺขิณนาสโสเตน ปวิสิตฺวา วามนาสโสเตน นิกฺขมิ, วามนาสโสเตน ปวิสิตฺวา ทกฺขิณนาสโสเตน นิกฺขมิฯ ตโต นาคราชา มุขํ วิวริ, เถโร มุเขน ปวิสิตฺวา อโนฺตกุจฺฉิยํ ปาจีเนน จ ปจฺฉิเมน จ จงฺกมติฯ ภควา – ‘‘โมคฺคลฺลาน, มนสิ กโรหิ, มหิทฺธิโก นาโค’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘มยฺหํ โข, ภนฺเต, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา, ติฏฺฐตุ, ภนฺเต, นโนฺทปนโนฺท, อหํ นโนฺทปนนฺทสทิสานํ นาคราชานํ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ ทเมยฺย’’นฺติอาทิมาหฯ

นาคราชา จินฺเตสิ – ‘‘ปวิสโนฺต ตาว เม น ทิโฏฺฐ, นิกฺขมนกาเล ทานิ นํ ทาฐนฺตเร ปกฺขิปิตฺวา ขาทิสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา ‘‘นิกฺขมถ, ภนฺเต, มา มํ อโนฺตกุจฺฉิยํ อปราปรํ จงฺกมโนฺต พาธยิตฺถา’’ติ อาหฯ เถโร นิกฺขมิตฺวา พหิ อฏฺฐาสิฯ นาคราชา ‘‘อยํ โส’’ติ ทิสฺวา นาสวาตํ วิสฺสชฺชิ, เถโร จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิ, โลมกูปมฺปิสฺส วาโต จาเลตุํ นาสกฺขิฯ อวเสสา ภิกฺขู กิร อาทิโต ปฏฺฐาย สพฺพปาฏิหาริยานิ กาตุํ สกฺกุเณยฺยุํ, อิมํ ปน ฐานํ ปตฺวา เอวํ ขิปฺปนิสนฺติโน หุตฺวา สมาปชฺชิตุํ น สกฺขิสฺสนฺตีติ เนสํ ภควา นาคราชทมนํ นานุชานิฯ

นาคราชา ‘‘อหํ อิมสฺส สมณสฺส นาสวาเตน โลมกูปมฺปิ จาเลตุํ นาสกฺขิ, มหิทฺธิโก โส สมโณ’’ติ จินฺเตสิฯ เถโร อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา สุปณฺณรูปํ อภินิมฺมินิตฺวา สุปณฺณวาตํ ทเสฺสโนฺต นาคราชานํ อนุพนฺธิฯ นาคราชา ตํ อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา มาณวกวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา ‘‘ภนฺเต, ตุมฺหากํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ วทโนฺต เถรสฺส ปาเท วนฺทิฯ เถโร ‘‘สตฺถา, นนฺท, อาคโต, เอหิ คมิสฺสามา’’ติ นาคราชานํ ทเมตฺวา นิพฺพิสํ กตฺวา คเหตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ นาคราชา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ‘‘ภนฺเต, ตุมฺหากํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ อาหฯ ภควา ‘‘สุขี โหหิ, นาคราชา’’ติ วตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อนาถปิณฺฑิกสฺส นิเวสนํ อคมาสิฯ

อนาถปิณฺฑิโก ‘‘กิํ, ภนฺเต, อติทิวา อาคตตฺถา’’ติ อาหฯ ‘‘โมคฺคลฺลานสฺส จ นโนฺทปนนฺทสฺส จ สงฺคาโม อโหสี’’ติฯ ‘‘กสฺส ปน, ภนฺเต, ชโย, กสฺส ปราชโย’’ติ? ‘‘โมคฺคลฺลานสฺส ชโย, นนฺทสฺส ปราชโย’’ติฯ อนาถปิณฺฑิโก ‘‘อธิวาเสตุ เม, ภนฺเต, ภควา สตฺตาหํ เอกปฏิปาฏิยา ภตฺตํ สตฺตาหํ เถรสฺส สกฺการํ กริสฺสามี’’ติ วตฺวา สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ มหาสกฺการํ อกาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘นโนฺทปนนฺททมเนน ทีเปตโพฺพ’’ติฯ

เอกสฺมิญฺหิ สมเย ปุพฺพาราเม วิสาขาย มหาอุปาสิกาย การิตสหสฺสคพฺภปฏิมณฺฑิเต ปาสาเท ภควติ วิหรเนฺต…เป.… สํเวเชสิ จ เทวตาติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ธรณิมฺปิ สุคมฺภีรํ, พหลํ ทุปฺปธํสิยํ;
วามงฺคุเฏฺฐน โขเภยฺยํ, อิทฺธิยา ปารมิํ คโต’’ติฯ

ตตฺถ **อิทฺธิยา ปารมิํ คโต**ติ วิกุพฺพนิทฺธิอาทิอิทฺธิยา ปริโยสานํ คโต ปโตฺตฯ

๓๙๕. **อสฺมิมาน**นฺติ อหมสฺมิ ปญฺญาสีลสมาธิสมฺปนฺโนนฺติอาทิ อสฺมิมานํ **น ปสฺสามิ** น อกฺขามีติ อโตฺถฯ ตเทว ทีเปนฺโต **มาโน มยฺหํ น วิชฺชตี**ติ อาหฯ **สามเณเร อุปาทายา**ติ สามเณเร อาทึ กตฺวา สกเล ภิกฺขุสเงฺฆ **ครุจิตฺตํ** คารวจิตฺตํ อาทรพหุมานํ อหํ กโรมีติ อ โตฺถฯ

๓๙๖. **อปริเมยฺย อิโต กเปฺป**ติ อิโต อมฺหากํ อุปฺปนฺนกปฺปโต อนุตรกปฺปาทีหิ อปริ เมยฺย เอกอสเงฺขยฺยยฺยสฺส อุปริ สตสหสฺสกปฺปมตฺถเกติ อโตฺถฯ **ยํ กมฺมมภินีหริ**นฺติ อคฺคสา วกภาวสฺส ปทํ ปุญฺญสมฺปตฺตึ ปูเรสึฯ **ตาหํ ภูมิมนุปฺปโตฺต**ติ อหํ ตํ สาวกภูมึ อนุปฺปโตฺต อา สวกฺขยสงฺขาตํ นิพฺพานํ ปโตฺต อสฺมิ อมฺหีติ อโตฺถฯ

๓๙๗. อตฺถปฏิสมฺภิทาทโย จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา โสตาปตฺติมคฺคาทโย อฏฺฐ วิโมกฺขา อิทฺธิวิธาทโย ฉ อภิญฺญาโย **เม** มยา **สจฺฉิกตา** ปจฺจกฺขํ กตาฯ **พุทฺธสฺส** ภควโต โอวาทานุ สาสนีสงฺขาตํ **สาสนํ** มยา **กตํ** สีลปฏิปตฺตินิปฺผาทนวเสน ปริโยสาปิตนฺติ อโตฺถฯ

อิตฺถนฺติ อิมินา ปกาเรน เหฏฺฐา วุตฺตกฺกเมนฯ เอวํ โส เอกเสฺสว อโนมทสฺสีพุทฺธสฺส สนฺติเก ทฺวิกฺขตฺตุํ พฺยากรณํ ลภิฯ กถํ? เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เสฏฺฐิ หุตฺวา ตสฺส ภควโต สนฺติเก ลทฺธพฺยากรโณ ตโต จุโต สามุทฺทิเก นาคภวเน นิพฺพโตฺต ตเสฺสว ภควโต สนฺติเก ทีฆายุก ภาเวน อุปหารํ กตฺวา นิมเนฺตตฺวา โภเชตฺวา มหาปูชํ อกาสิฯ ตทาปิ ภควา พฺยากรณํ กเถสิฯ **สุท**นฺติ ปทปูรเณ นิปาโตฯ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนํ ครุคารวาธิวจนํฯ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร อิมา อปทานคาถาโย **อภาสิตฺถ** กเถสิฯ **อิตี**ติ ปริสมาปนเตฺถ นิปาโตฯ

มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๓. มหากสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรสฺส ภควโตตฺยาทิกํ อายสฺมโต มหากสฺสปเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุ เทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญสมฺภารานิ อุปจินโนฺต ปทุมุ ตฺตรภควโต กาเล หํสวตีนคเร เวเทโห นาม อสีติโกฏิวิภโว กุฏุมฺพิโก อโหสิฯ โส พุทฺธมาม โก, ธมฺมมามโก, สงฺฆมามโก, อุปาสโก หุตฺวา วิหรโนฺต เอกสฺมึ อุโปสถทิวเส ปาโตว สุ โภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย คนฺธปุปฺผาทีนิ คเหตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ ปู เชตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

ตสฺมิญฺจ ขเณ สตฺถา มหานิสภเตฺถรํ นาม ตติยสาวกํ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธุตวาทานํ ยทิทํ นิสโภ’’ติ เอตทเคฺค ฐเปสิฯ อุปาสโก ตํ สุตฺวา ปสโนฺน ธมฺมกถา วสาเน มหาชเน อุฏฺฐาย คเต สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ‘‘เสฺว, ภเนฺต, มยฺหํ ภิกฺขํ อธิวาเสถา’’ติ นิ มเนฺตสิฯ ‘‘มหา โข, อุปาสก, ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติฯ ‘‘กิตฺตโก, ภเนฺต’’ติ? ‘‘อฏฺฐสฏฺฐิภิกฺขุสต สหสฺส’’นฺติฯ ‘‘ภเนฺต, เอกํ สามเณรมฺปิ วิหาเร อเสเสตฺวา มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติฯ สตฺถา อธิ วาเสสิฯ อุปาสโก สตฺถุ อธิวาสนํ ญตฺวา เคหํ คนฺตฺวา มหาทานํ สเชฺชตฺวา ปุนทิวเส สตฺถุ กาลํ อาโรจาเปสิฯ สตฺถา ปตฺตจีวรมาทาย ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อุปาสกสฺส ฆรํ คนฺตฺวา ปญฺญตฺ ตาสเน นิสิโนฺน ทกฺขิโณทกาวสาเน ยาคุอาทีนิ สมฺปฏิจฺฉโนฺต ภตฺตวิสฺสคฺคํ อกาสิฯ อุปาส โกปิ สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิฯ

ตสฺมึ อนฺตเร **มหานิสภตฺเถโร** ปิณฺฑาย จรนฺโต ตเมว วีถึ ปฏิปชฺชิฯ อุปาสโก ทิสฺวา อุฏฺฐาย คนฺตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา ‘‘ปตฺตํ, ภนฺเต, เทถา’’ติ อาหฯ เถโร ปตฺตํ อทาสิฯ ‘‘ภนฺเต, อิเธว ปวิสถ, สตฺถาปิ เคเห นิสินฺโน’’ติฯ ‘‘น วฏฺฏิสฺสติ, อุปาสกา’’ติฯ โส เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑปาตสฺส ปูเรตฺวา อทาสิฯ ตโต เถรํ อนุคนฺตฺวา นิวตฺโตต สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิตฺวา เอวมาห – ‘‘มหานิสภตฺเถโร, ภนฺเต, ‘สตฺถาปิ เคเห นิสินฺโน’ติ วุตฺเตปิ ปวิสิตุํ น อิจฺฉิฯ อตฺถิ นุ โข เอตสฺส ตุมฺหากํ คุเณหิ อติเรกคุโณ’’ติ? พุทฺธานญฺจ วณฺณมจฺฉรํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา สตฺถา เอวมาห – ‘‘อุปาสก, มยํ ภิกฺขํ อาคมยมานา เคเห นิสีทาม, โส ภิกฺขุ น เอวํ นิสีทิตฺวา ภิกฺขํ อุทิกฺขติฯ มยํ คามนฺตเสนาสเน วสาม, โส อรเญฺญเยว วสติฯ มยํ ฉเนฺน วสาม, โส อโพฺภกาเสเยว วสตี’’ติ ภควา ‘‘อยญฺจ อยเญฺจตสฺส คุโณ’’ติ มหาสมุทฺทํ ปูรยมาโน วิย ตสฺส คุณํ กเถสิฯ

อุปาสโกปิ ปกติยา ชลมานทีโป เตเลน อาสิโตฺต วิย สุฏฺฐุตรํ ปสโนฺน หุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘กึ มยฺหํ อญฺญาย สมฺปตฺติยา, ยนฺนูนาหํ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สนฺติเก ธุตวาทานํ อคฺคภาวตฺถาย ปตฺถนํ กริสฺสามี’’ติฯ โส ปุนปิ สตฺถารํ นิมเนฺตตฺวา เตเนว นิยาเมน สตฺต ทิวเส มหาทานํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส พุทฺธปฺปมุขสฺส มหาภิกฺขุสงฺฆสฺส ติจีวรานิ ทตฺวา สตฺถุ ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา เอวมาห – ‘‘ยํ เม, ภเนฺต, สตฺต ทิวเส ทานํ เทนฺตสฺส เมตฺตํ กายกมฺมํ เมตฺตํ วจีกมฺมํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ, อิมินาหํ น อญฺญํ เทวสมฺปตฺตึ วา สกฺกมารพฺรหฺมสมฺปตฺตึ วา ปเตฺถมิ, อิทํ ปน เม กมฺมํ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สนฺติเก มหานิสภตฺเถเรน ปตฺตฏฺฐานนฺตรํ ปาปุณนตฺถาย เตรสธุตงฺคธรานํ อคฺคภาวสฺส อธิกาโร โหตู’’ติฯ สตฺถา ‘‘มหนฺตํ ฐานํ อิมินา ปตฺถิตํ, สมิชฺฌิสฺสติ นุ โข, โน’’ติ โอโลเกโนฺต สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา อาห – ‘‘มนาปํ เต ฐานํ ปตฺถิตํ, อนาคเต สตสหสฺสกปฺปาวสาเน โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตฺวํ ตติยสาวโก มหากสฺสปเตฺถโร นาม ภวิสฺสสี’’ติ พฺยากาสิฯ ตํ สุตฺวา อุปาสโก ‘‘พุทฺธานํ เทฺว กถา นาม นตฺถี’’ติ ปุนทิวเส ปตฺตพฺพํ วิย ตํ สมฺปตฺตึ อมญฺญิตฺถฯ โส ยาวตายุกํ ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทาย รกฺขิตฺวา นานปฺปการํ ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา กาลํกตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺติฯ

ตโต ปฏฺฐาย เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺตึ อนุภวโนฺต อิโต เอกนวุติกเปฺป วิปสฺสิสมฺมาสมฺพุเทฺธ พนฺธุมตีนครํ อุปนิสฺสาย เขเม มิคทาเย วิหรเนฺต เทวโลกา จวิตฺวา อญฺญตรสฺมึ ปริชิณฺณพฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺมิญฺจ กาเล วิปสฺสี ภควา สตฺตเม สํวจฺฉเร ธมฺมํ กเถสิ, มหนฺตํ โกลาหลํ อโหสิฯ สกลชมฺพุทีเป เทวตา ‘‘สตฺถา ธมฺมํ กเถสฺสตี’’ติ อาโรเจสุํฯ พฺราหฺมโณ ตํ สาสนํ อโสฺสสิฯ ตสฺส นิวาสนสาฏโก เอโกเยว, ตถา พฺราหฺมณิยาฯ ปารุปนํ ปน ทฺวินฺนมฺปิ เอกเมวฯ โส สกลนคเร ‘‘เอกสาฏกพฺราหฺมโณ’’ติ ปญฺญายิ ฯ โส พฺราหฺมโณ เกนจิเทว กิเจฺจน พฺราหฺมณานํ สนฺนิปาเต สติ พฺราหฺมณึ เคเห ฐเปตฺวา สยํ ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา คจฺฉติ, พฺราหฺมณีนํ สนฺนิปาเต สติ สยํ เคเห อจฺฉติ, พฺราหฺมณี ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา คจฺฉติฯ ตสฺมึ ปน ทิวเส โส พฺราหฺมณึ อาห – ‘‘โภติ, กึ ตฺวํ รตฺตึ ธมฺมํ สุณิสฺสสิ, อุทาหุ ทิวา’’ติ? ‘‘สามิ, อหํ มาตุคาโม ภีรุกชาติกา รตฺตึ โสตุํ น สโกฺกมิ, ทิวา โสสฺสามี’’ติ ตํ พฺราหฺมณํ เคเห ฐเปตฺวา ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา อุปาสิกาหิ สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสินฺนา ธมฺมํ สุตฺวา อุปาสิกาหิ สทฺธึ อคมาสิฯ อถ พฺราหฺมโณ ตํ เคเห ฐเปตฺวา ตํ วตฺถํ ปารุปิตฺวา วิหารํ คโตฯ

ตสฺมิญฺจ สมเย สตฺถา ปริสมเชฺฌ อลงฺกตธมฺมาสเน นิสิโนฺน จิตฺตพีชนึ คเหตฺวา อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย สิเนรุํ มนฺถํ กตฺวา สาครํ นิมฺมเนฺถโนฺต วิย จ ธมฺมกถํ กเถสิฯ พฺ

ราหฺมณสฺส ปริสปริยเนฺตน นิสินฺนสฺส ธมฺมํ สุณนฺตสฺส ปฐมยาเมเยว สกลสรีรํ ปูรยมานา ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชิฯ โส ปารุตวตฺถํ สงฺฆริตฺวา ‘‘ทสพลสฺส ทสฺสามี’’ติ จินฺเตสิฯ อถสฺส อาทีนวสหสฺสํ ทสฺสยมานํ มเจฺฉรํ อุปฺปชฺชิฯ โส ‘‘พฺราหฺมณิยา ตุยฺหญฺจ เอกเมว วตฺถํ, อญฺญํ กิญฺจิ ปารุปนํ นาม นตฺถิ, อปารุปิตฺวา พหิ วิจริตุํ น สโกฺกมี’’ติ สพฺพถาปิ อทาตุกาโม อโหสิฯ อถสฺส นิกฺขเนฺต ปฐเม มชฺฌิมยาเมติ ตเถว ปีติ อุปฺปชฺชิฯ โส ตเถว จินฺเตตฺวา ตเถว อทาตุกาโม อโหสิฯ อถสฺส มชฺฌิเม ยาเม นิกฺขเนฺต ปจฺฉิมยาเมปิ ตเถว ปีติ อุปฺปชฺชิฯ ตทา โส มเจฺฉรํ ชินิตฺวา วตฺถํ สงฺฆริตฺวา สตฺถุ ปาทมูเล ฐเปสิฯ ตโต วามหตฺถํ อาภุชิตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน อโปฺผเฎตฺวา ‘‘ชิตํ เม, ชิตํ เม’’ติ ติกฺขตฺตุํ นทิฯ

ตสฺมิํ สมเย พนฺธุมา ราชา ธมฺมาสนสฺส ปจฺฉโต อโนฺตสาณิยํ นิสิโนฺน ธมฺมํ สุณาติฯ รโญฺญ จ นาม ‘‘ชิตํ เม’’ติ สโทฺท อมนาโป โหติฯ ราชา ปุริสํ อาณาเปสิ ‘‘คจฺฉ, ภเณ, เอตํ ปุจฺฉ – ‘กิํ โส วทตี’’’ติ? พฺราหฺมโณ เตนาคนฺตฺวา ปุจฺฉิโต ‘‘อวเสสา หตฺถิยานาทีนิ อารุยฺห อสิจมฺมาทีนิ คเหตฺวา ปรเสนํ ชินนฺติ, น ตํ อจฺฉริยํฯ อหํ ปน ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตสฺส กูฎโคณสฺส มุคฺคเรน สีสํ ภินฺทิตฺวา ตํ ปลาเปโนฺต วิย มเจฺฉรจิตฺตํ ชินิตฺวา ปารุตวตฺถํ ทสพลสฺส อทาสิํ, ตํ เม ชิตํ มเจฺฉรํ อจฺฉริย’’นฺติ อาหฯ โส อาคนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ‘‘อเมฺห, ภเณ, ทสพลสฺส อนุรูปํ น ชานาม, พฺราหฺมโณ ชานาตี’’ติ ตสฺส ปสีทิตฺวา วตฺถยุคํ เปเสสิฯ ตํ ทิสฺวา พฺราหฺมโณ จินฺเตสิ – ‘‘ราชา มยฺหํ ตุณฺหี นิสินฺนสฺส ปฐมํ กิญฺจิ อทตฺวา สตฺถุ คุเณ กเถนฺตสฺส อทาสิ, สตฺถุ คุเณ ปฎิจฺจ อิทํ อุปฺปนฺนํ, สตฺถุเยว อนุจฺฉวิก’’นฺติ ตมฺปิ วตฺถยุคํ ทสพลสฺส อทาสิฯ ราชา ‘‘กิํ พฺราหฺมเณน กต’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ตมฺปิ เตน วตฺถยุคํ ตถาคตเสฺสว ทินฺน’’นฺติ สุตฺวา อญฺญานิปิ เทฺว วตฺถยุคานิ เปเสสิ, โส ตานิปิ สตฺถุ อทาสิฯ ปุน ราชา ‘อญฺญานิปิ จตฺตารี’ติ เอวํ วตฺวา ยาว เอวํ ทฺวตฺติํส วตฺถยุคานิ เปเสสิฯ อถ พฺราหฺมโณ ‘‘อิทํ วเฑฺฒตฺวา วเฑฺฒตฺวา คหณํ วิย โหตี’’ติ อตฺตโน อตฺถาย เอกํ, พฺราหฺมณิยา เอกนฺติ เทฺว วตฺถยุคานิ คเหตฺวา, ติํส ยุคานิ ตถาคตเสฺสว อทาสิฯ ตโต ปฎฺฐาย จ โส สตฺถุ วิสฺสาสิโก ชาโตฯ

อถ ตํ ราชา เอกทิวสํ สีตสมเย สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณนฺตํ ทิสฺวา สตสหสฺสคฺฆนกํ อตฺตโน ปารุตํ รตฺตกมฺพลํ ทตฺวา อาห – ‘‘อิโต ปฎฺฐาย อิมํ ปารุปิตฺวา ธมฺมํ สุณาหี’’ติฯ โส ‘‘กิํ เม อิมินา กมฺพเลน อิมสฺมิํ ปูติกาเย อุปนีเตนา’’ติ จินฺเตตฺวา อโนฺตคนฺธกุฎิยํ ตถาคตสฺส มญฺจสฺส อุปริ วิตานํ กตฺวา อคมาสิฯ อเถกทิวสํ ราชา ปาโตว วิหารํ คนฺตฺวา อโนฺตคนฺธกุฎิยํ สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิฯ ตสฺมิํ ขเณ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย กมฺพเล ปฎิหญฺญนฺติ, กมฺพโล อติวิย วิโรจิตฺถฯ ราชา อุโลฺลเกโนฺต สญฺชานิตฺวา อาห – ‘‘อมฺหากํ, ภเนฺต, เอส กมฺพโล, อเมฺหหิ เอกสาฎกพฺราหฺมณสฺส ทิโนฺน’’ติฯ ‘‘ตุเมฺหหิ, มหาราช, พฺราหฺมโณ ปูชิโต, พฺราหฺมเณน มยํ ปูชิตา’’ติฯ ราชา ‘‘พฺราหฺมโณ ยุตฺตํ อญฺญาสิ, น มย’’นฺติ ปสีทิตฺวา ยํ มนุสฺสานํ อุปการภูตํ, ตํ สพฺพํ อฎฺฐฎฺฐกํ กตฺวา สพฺพฎฺฐกํ นาม ทานํ ทตฺวา ปุโรหิตฎฺฐาเน ฐเปสิฯ โสปิ ‘‘อฎฺฐฎฺฐกํ นาม จตุสฎฺฐิ โหตี’’ติ จตุสฎฺฐิสลากภตฺตานิ อุปฎฺฐเปตฺวา ยาวชีวํ ทานํ ทตฺวา สีลํ รกฺขิตฺวา ตโต จุโต สเคฺค นิพฺพตฺติฯ

ปุน ตโต จุโต อิมสฺมิํ กเปฺป ภควโต โกณาคมนสฺส ภควโต กสฺสปสฺส จาติ ทฺวินฺนํ อนฺตเร พาราณสิยํ กุฎุมฺพิยกุเล นิพฺพโตฺตฯ โส วฑฺฒิมนฺวาย ฆราวาสํ วสโนฺต เอกทิวสํ อรเญฺญ ชงฺฆวิหารํ วิจรติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ปเจฺจกพุโทฺธ นทีตีเร จีวรกมฺมํ กโรโนฺต อนุวาเต อปฺปโหเนฺต สงฺฆริตฺวา ฐเปตุมารโทฺธฯ โส ตํ ทิสฺวา ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, สงฺฆริตฺวา ฐเปถา’’ติ

อาหฯ ‘‘อนุวาโต นปฺปโหตี’’ติฯ ‘‘อิมินา, ภเนฺต, กโรถา’’ติ อุตฺตริสาฏกํ ทตฺวา ‘‘นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน เม กาจิ หานิ มา โหตู’’ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ

ฆเรปิสฺส ภคินิยา สทฺธึ ภริยาย กลหํ กโรนฺติยา ปเจฺจกพุโทฺธ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ อถสฺส ภคินี ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา ตสฺส ภริยํ สนฺธาย – ‘‘เอวรูปํ พาลํ โยชนสเต ปริวเชฺชยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ ฐเปสิฯ สา เคหงฺคเณ ฐิตา สุตฺวา ‘‘อิมาย ทินฺนภตฺตํ เอส มา ภุญฺชตู’’ติ ปตฺตํ คเหตฺวา ภตฺตํ ฉเฑฺฑตฺวา กลลสฺส ปูเรตฺวา อทาสิฯ อิตรา ทิสฺวา ‘‘พาเล, มํ ตาว อโกฺกส วา ปหร วา, เอวรูปสฺส ปน เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ ปูริตปารมิสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปตฺตโต ภตฺตํ ฉเฑฺฑตฺวา กลลํ ทาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ อาหฯ อถสฺส ภริยาย ปฏิสงฺขานํ อุปฺปชฺชิฯ สา ‘‘ติฏฺฐถ, ภเนฺต’’ติ กลลํ ฉเฑฺฑตฺวา ปตฺตํ โธวิตฺวา คนฺธจุเณฺณน อุพฺพเฏฺฏตฺวา ปณีตภตฺตสฺส จตุมธุรสฺส จ ปูเรตฺวา อุปริ อาสิเตฺตน ปทุมคพฺภวเณฺณน สปฺปินา วิโชฺชตมานํ ปตฺตํ ปเจฺจกพุทฺธสฺส หเตฺถ ฐเปตฺวา ‘‘ยถา อยํ ปิณฺฑปาโต โอภาสชาโต, เอวํ โอภาสชาตํ เม สรีรํ โหตู’’ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ อนุโมทิตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ เตปิ เทฺว ชายมฺปติกา ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุตา สเคฺค นิพฺพตฺติํสุฯ ปุน ตโต จวิตฺวา อุปาสโก กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล พาราณสิยํ อสีติโกฏิวิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺติ, อิตราปิ ตาทิสเสฺสว เสฏฺฐิโน ธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ตสฺส วยปฺปตฺตสฺส ตเมว เสฏฺฐิธีตรํ อานยิํสุฯ ตสฺสา ปุเพฺพ อนิฏฺฐวิปากสฺส ปาปกมฺมสฺส อานุภาเวน ปติกุลํ ปวิฏฺฐมตฺตาย อุมฺมารนฺตรโต ปฏฺฐาย สกลํ เคหํ อุคฺฆาฏิตวจฺจกูโป วิย ทุคฺคนฺธํ ชาตํฯ กุมาโร ‘‘กสฺสายํ คโนฺธ’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘เสฏฺฐิกญฺญาย’’ติ สุตฺวา ‘‘นีหรถ น’’นฺติ ตสฺสาเยว กุลฆรํ เปเสสิฯ สา เตเนว นีหาเรน สตฺตสุ ฐาเนสุ ปฏินิวตฺติฯ

เตน สมเยน กสฺสปทสพโล ปรินิพฺพายิฯ ตสฺส สตสหสฺสคฺฆนิกาหิ สุวณฺณิฏฺฐกาหิ โยชนุเพฺพธํ เจติยํ อารภิํสุฯ ตสฺมิํ เจติเย กริยมาเน สา เสฏฺฐิธีตา จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ สตฺตสุ ฐาเนสุ ปฏินิวตฺตา, กิํ เม ชีวิเตนา’’ติ อตฺตโน อาภรณภณฺฑํ ภญฺชาเปตฺวา สุวณฺณิฏฺฐกํ กาเรสิ รตนายตํ วิทตฺถิวิตฺถิณฺณํ จตุรงฺคุลุเพฺพธํฯ ตโต หริตาลมโนสิลาปิณฺฑํ คเหตฺวา อฏฺฐ อุปฺปลปุปฺผหตฺถเก อาทาย เจติยกรณฏฺฐานํ คตาฯ ตสฺมิญฺจ ขเณ เอกา อิฏฺฐกาปนฺติ ปริกฺขิปิตฺวา อาคจฺฉมานา ฆฏนิฏฺฐกาย อูนา โหติฯ เสฏฺฐิธีตา วฑฺฒกิํ อาห ‘‘อิมํ เม อิฏฺฐกํ เอตฺถ ฐเปถา’’ติฯ ‘‘อมฺม ภทฺทเก, กาเล อาคตาสิ, สยเมว ฐเปหี’’ติฯ สา อารุยฺห เตเลน หริตาลมโนสิลาปิณฺฑํ โยเชตฺวา เตน พนฺธเนน อิฏฺฐกํ ปติฏฺฐเปตฺวา อุปริ อฏฺฐหิ อุปฺปลปุปฺผหตฺถเกหิ ปูชํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน เม กายโต จนฺทนคโนฺธ วายตุ, มุขโต อุปฺปลคโนฺธ’’ติ ปตฺถนํ กตฺวา เจติยํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา เคหํ อคมาสิฯ

ตสฺมิํเยว ขเณ สา ยสฺส เสฏฺฐิปุตฺตสฺส ปฐมํ เคหํ นีตา, ตสฺส ตํ อารพฺภ สติ อุทปาทิฯ นคเรปิ นกฺขตฺตํ สงฺฆุฏฺฐํ โหติฯ โส อุปฏฺฐาเก อาห ‘‘อิธ อานีตา เสฏฺฐิธีตา กุหิ’’นฺติ? ‘‘กุลเคเห, สามี’’ติฯ ‘‘อาเนถ นํ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามี’’ติฯ เต คนฺตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา ฐิตาฯ ‘‘กิํ, ตาตา, อาคตตฺถา’’ติ ตาย ปุฏฺฐา ตสฺสา ตํ ปวตฺติํ อาจิกฺขิํสุฯ ‘‘ตาตา, มยา อาภรณภเณฺฑหิ เจติยํ ปูชิตํ, อาภรณํ เม นตฺถี’’ติฯ เต คนฺตฺวา เสฏฺฐิปุตฺตสฺส อาโรเจสุํฯ ‘‘อาเนถ นํ, ปิฬนฺธนํ ลภิสฺสตี’’ติฯ เต ตํ อานยิํสุฯ ตสฺสา สห เคหปเวสเนน สกลเคหํ จนฺทนคโนฺธ เจว อุปฺปลคโนฺธ จ วายิฯ เสฏฺฐิปุโตฺต ตํ ปุจฺฉิ – ‘‘ภเทฺท, ตว สรีรโต ปฐมํ ทุคฺคโนฺธ วายิ, อิทานิ ปน เต สรีรโต จนฺทนคโนฺธ, มุขโต อุปฺปลคโนฺธ วายติ, กิเมต’’นฺติ? สา อาทิโต ปฏฺฐาย อตฺตนา กตกมฺมํ อาโรเจสิฯ เสฏฺฐิปุโตฺต ‘‘นิยฺยานิกํ วต พุทฺธสาสน’’นฺติ ปสีทิตฺวา โยชนิกํ สุวณฺณเจติยํ กมฺ

พลกญฺจุเกน ปฏิจฺฉาเทตฺวา ตตฺถ ตตฺถ รถจกฺกปมาเณหิ สุวณฺณปทุเมหิ อลงฺกริฯ เตสํ ทฺวาทสหตฺถา โอลมฺพกา โหนฺติฯ

โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา, ปุน ตโต จวิตฺวา พาราณสิโต โยชนมตฺเต ฐาเน อญฺญตรสฺมึ อมจฺจกุเล นิพฺพตฺติฯ ภริยา ปนสฺส เทวโลกโต จวิตฺวา ราชกุเล เชฏฺฐราชธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เตสุ วยปฺปเตฺตสุ กุมารสฺส วสนคาเม นกฺขตฺตํ สงฺฆุฏฺฐํฯ โส มาตรํ อาห – ''อมฺม, สาฏกํ เม เทหิ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามี''ติฯ สา โธตวตฺถํ นีหริตฺวา อทาสิฯ ''อมฺม, ถูลมิท''นฺติ อาหฯ สา อญฺญํ นีหริตฺวา อทาสิฯ โส ตมฺปิ ปฏิกฺขิปิฯ อถ นํ มาตา อาห – ''ตาต, ยาทิเส เคเห มยํ ชาตา, นตฺถิ โน อิโต สุขุมตรสฺส ปฏิลาภาย ปุญฺญ''นฺติฯ ''เตน หิ ลภนฏฺฐานํ คจฺฉามิ, อมฺมา''ติฯ ''ปุตฺต, อหํ อเชฺชว ตุยฺหํ พาราณสินครรชฺชปฏิลาภํ อิจฺฉามี''ติฯ โส มาตรํ วนฺทิตฺวา ''คจฺฉามิ, อมฺมา''ติฯ ''คจฺฉ, ตาตา''ติฯ โส ปน ปุญฺญนิยาเมน นิกฺขมิตฺวา พาราณสึ คนฺตฺวา อุยฺยาเน มงฺคลสิลาปเฏฺฏ สสีสํ ปารุปิตฺวา นิปชฺชิฯ โส จ พาราณสิรโญฺญ กาลงฺกตสฺส สตฺตโม ทิวโส โหติฯ

อมจฺจา รโญฺญ สรีรกิจฺจํ กตฺวา ราชงฺคเณ นิสีทิตฺวา มนฺตยึสุ – ''รโญฺญ เอกา ธีตาว อตฺถิ, ปุโตฺต นตฺถิ, อราชกํ รชฺชํ นสฺสิสฺสติ, โก ราชา ภวิตุํ อรหตี''ติ? ''ตฺวํ โหหิ, ตฺวํ โหหี''ติฯ ปุโรหิโต อาห – ''พหุํ โอโลเกตุํ น วฏฺฏติ, ผุสฺสรถํ วิสฺสเชฺชสฺสามา''ติฯ เต กุมุทวเณฺณ จตฺตาโร สินฺธเว โยเชตฺวา ปญฺจวิธราชกกุธภณฺฑํ เสตจฺฉตฺตญฺจ ตสฺมึ ฐเปตฺวา รถํ วิสฺสเชฺชตฺวา ปจฺฉโต ตูริยานิ ปคฺคณฺหาเปสุํฯ รโถ ปาจีนทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา อุยฺยานาภิมุโข อคมาสิฯ ''ปริจเยน อุยฺยานาภิมุโข คจฺฉติ, นิวเตฺตมา''ติ เกจิ อาหํสุฯ ปุโรหิโต ''มา นิวตฺตยิตฺถา''ติ อาหฯ รโถ คนฺตฺวา กุมารํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อารุหนสโชฺช หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ ปุโรหิโต ปารุปนกณฺณํ อปเนตฺวา ปาทตลานิ โอโลเกนฺโต ''ติฏฺฐตุ อยํ ทีโป, ทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ เอส รชฺชํ กาเรตุํ ยุโตฺต''ติ วตฺวา ''ตูริยานิ ปคฺคณฺหถา''ติ ติกฺขตฺตุํ ตูริยานิ ปคฺคณฺหาเปติฯ

อถ กุมาโร มุขํ วิวริตฺวา โอโลเกนฺโต ''เกน กเมฺมน อาคตตฺถา''ติ อาหฯ ''เทว, ตุมฺหากํ รชฺชํ ปาปุณาตี''ติฯ ''ราชา โว กห''นฺติ? ''เทวตฺตํ คโต, สามี''ติฯ ''กติ ทิวสา อติกฺกนฺตา''ติ ? ''อชฺช สตฺตโม ทิวโส''ติฯ ''ปุโตฺต วา ธีตา วา นตฺถี''ติ ? ''ธีตา อตฺถิ, เทว, ปุโตฺต นตฺถี''ติฯ ''เตน หิ กริสฺสามิ รชฺช''นฺติฯ เต ตาวเทว อภิเสกมณฺฑปํ กาเรตฺวา ราชธีตรํ สพฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺกริตฺวา อุยฺยานํ อาเนตฺวา กุมารสฺส อภิเสกํ อกํสุฯ อถสฺส กตาภิเสกสฺส สตสหสฺสคฺฆนกํ วตฺถํ อุปนยึสุฯ โส ''กิมิทํ, ตาตา''ติ อาหฯ ''นิวาสนวตฺถํ, เทวา''ติฯ ''นนุ, ตาตา, ถูล''นฺติ? ''มนุสฺสปริโภควเตฺถสุ อิโต มุทุตรํ นตฺถิ, เทวา''ติฯ ''ตุมฺหากํ ราชา เอวรูปํ นิวาเสสี''ติ? ''อาม, เทวา''ติฯ ''น มเญฺญ ปุญฺญวา ตุมฺหากํ ราชา''ติ ''สุวณฺณภิงฺคารํ อาหรถ, ลภิสฺสามิ วตฺถ''นฺติ สุวณฺณภิงฺคารํ อาหราเปตฺวา อุฏฺฐาย หเตฺถ โธวิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา หเตฺถน อุทกํ คเหตฺวา ปุรตฺถิมทิสายํ อพฺภุกฺกิริฯ ฆนปถวึ ภินฺทิตฺวา อฏฺฐ กปฺปรุกฺขา อุฏฺฐหึสุฯ ปุน อุทกํ คเหตฺวา ทกฺขิณปจฺฉิมอุตฺตรทิสายนฺติ เอวํ จตูสุ ทิสาสุ อพฺภุกฺกิริฯ สพฺพทิสาสุ อฏฺฐอฏฺฐกํ กตฺวา ทฺวตฺตึส กปฺปรุกฺขา อุฏฺฐหึสุฯ โส เอกํ ทิพฺพทุสฺสํ นิวาเสตฺวา เอกํ ปารุปิตฺวา ''นนฺทรโญฺญ วิชิเต สุตฺตกนฺติกา อิตฺถิโย 'มา สุตฺตํ กนฺตึสู'ติ เอวํ เภรึ จราเปถา''ติ วตฺวา ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา อลงฺกตปฏิยโตฺต หตฺถิกฺขนฺธวรคโต นครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทํ อภิรุยฺห มหาสมฺปตฺตึ อนุภวิฯ

เอวํ คจฺฉนฺเต กาเล เทวี รโญฺญ สมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘อโห วต ตปสฺสี’’ติ การุญฺญาการํ ทเสฺสสิฯ ‘‘กิมิทํ, เทวี’’ติ ปุฏฺฐา ‘‘อติมหตี, เทว, เต สมฺปตฺติ, อตีเต พุทฺธานํ สทฺทหิตฺวา กตกลฺยาณสฺส ผลํ, อิทานิ อนาคตสฺส ปจฺจยํ ปุญฺญํ น กโรถา’’ติ อาหฯ กสฺส ทสฺสาม, สีลวนฺโต นตฺถีติฯ ‘‘อสุญฺญํ, เทว, ชมฺพุทีโป อรหนฺเตหิ; ตุเมฺห, เทว, ทานํ สเชฺชถ, อหํ อรหนฺเต ลจฺฉามี’’ติ อาหฯ ปุนทิวเส ราชา ปาจีนทฺวาเร ทานํ สชฺชาเปสิฯ เทวี ปาโตว อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย อุปริปาสาเท ปุรตฺถาภิมุขา อุเรน นิปชฺชิตฺวา ‘‘สเจ เอติสฺสาย ทิสาย อรหโนฺต อตฺถิ, เสฺว อาคนฺตฺวา อมฺหากํ ภิกฺขํ คณฺหนฺตู’’ติ อาหฯ ตสฺสํ ทิสายํ อรหโนฺต นาเหสุํ, ตํ สกฺการํ กปณยาจกานํ อทํสุฯ

ปุนทิวเส ทกฺขิณทฺวาเร สเชฺชตฺวา ตเถว ทกฺขิเณยฺยํ นาลตฺถ, ปุนทิวเสปิ ปจฺฉิมทฺวาเร ตเถวฯ อุตฺตรทฺวาเร สชฺชิตทิวเสน ปน เทวิยา ตเถว นิมเนฺตนฺติยา หิมวเนฺต วสนฺตานํ ปทุมวติยา ปุตฺตานํ ปญฺจสตานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ เชฏฺฐโก มหาปทุมปเจฺจกพุโทฺธ ภาติเก อามเนฺตสิ – ‘‘มาริสา, นนฺทราชา ตุเมฺห นิมเนฺตติ, อธิวาเสถ ตสฺสา’’ติฯ เต อธิวาเสตฺวา ปุนทิวเส อโนตตฺตทเห มุขํ โธวิตฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา อุตฺตรทฺวาเร โอตรึสุฯ มนุสฺสา ทิสฺวา คนฺตฺวา ‘‘ปญฺจสตา, เทว, ปเจฺจกพุทฺธา อาคตา’’ติ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา สทฺธึ เทวิยา คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ปเจฺจกพุเทฺธ ปาสาทํ อาโรเปตฺวา ตตฺร เนสํ ทานํ ทตฺวา ภตฺตกิจฺจาวสาเน ราชา สงฺฆเตฺถรสฺส, เทวี สงฺฆนวกสฺส ปาทมูเล นิปติตฺวา ‘‘อยฺยา, ภเนฺต, ปจฺจเยหิ น กิลมิสฺสนฺติ, มยญฺจ ปุเญฺญน น ปริหายิสฺสามี, อมฺหากํ ยาวชีวํ อิธ นิวาสาย ปฏิญฺญํ เทถา’’ติ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา อุยฺยาเน ปญฺจ ปณฺณสาลาสตานิ, ปญฺจ จงฺกมนสตานีติ สพฺพากาเรน นิวาสนฏฺฐานานิ สมฺปาเทตฺวา ตตฺถ วสาเปสุํฯ

เอวํ กาเล คจฺฉเนฺต รโญฺญ ปจฺจเนฺต กุปิเต ราชา ‘‘อหํ ปจฺจนฺตํ วูปสเมตุํ คจฺฉามิ, ตฺวํ ปเจฺจกพุเทฺธสุ มา ปมชฺชา’’ติ เทวึ โอวทิตฺวา คโตฯ ตสฺมึ อนาคเตเยว ปเจฺจกพุทฺธานํ อายุสงฺขารา ขีณาฯ มหาปทุมปเจฺจกพุโทฺธ ติยามรตฺตึ ฌานกีฬํ กีฬิตฺวา อรุณุคฺคมนสมเย อาลมฺพนผลกํ อาลมฺพิตฺวา ฐิตโกว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ เอเตนุปาเยน เสสาปีติ สเพฺพว ปรินิพฺพุตาฯ ปุนทิวเส เทวี ปเจฺจกพุทฺธานํ นิสีทนฏฺฐานานิ สเชฺชตฺวา ปุปฺผานิ วิกิริตฺวา ธูปํ วาเสตฺวา เตสํ อาคมนํ โอโลเกนฺตี นิสินฺนา อาคมนํ อทิสฺวา ปุริเส เปเสสิ – ‘‘คจฺฉถ, ตาตา, ชานาถ กึ อยฺยานํ อผาสุก’’นฺติ? เต คนฺตฺวา มหาปทุมสฺส ปณฺณสาลาย ทฺวารํ วิวริตฺวา ตตฺถ ตํ อปสฺสนฺตา จงฺกมนํ คนฺตฺวา อาลมฺพนผลกํ นิสฺสาย ฐิตํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘กาโล, ภเนฺต’’ติ อาหํสุฯ ปรินิพฺพุตสรีรํ กึ กเถสฺสติ, เต ‘‘นิทฺทายติ มเญฺญ’’ติ วตฺวา ปิฏฺฐิปาเท หเตฺถน ปรามสิตฺวา ปาทานํ สีตลตาย เจว ถทฺธตาย จ ปรินิพฺพุตภาวํ ญตฺวา ทุติยสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ตเถว ญตฺวา ปุน ตติยสฺสาติ เอวํ สเพฺพปิ ปรินิพฺพุตภาวํ ญตฺวา ราชกุลํ อาคมึสุฯ ‘‘กหํ, ตาตา, ปเจฺจกพุทฺธา’’ติ ปุฏฺฐา ‘‘ปรินิพฺพุตา, เทวี’’ติ อาหํสุฯ เทวี กนฺทนฺตี โรทนฺตี นิกฺขมิตฺวา นาคเรหิ สทฺธึ ตตฺถ คนฺตฺวา สาธุกีฬิตํ กาเรตฺวา ปเจฺจกพุทฺธานํ สรีรกิจฺจํ กาเรตฺวา ธาตุโย คาหาเปตฺวา เจติยํ ปติฏฺฐาเปสิฯ

ราชา ปจฺจนฺตํ วูปสเมตฺวา อาคโต ปจฺจุคฺคมนํ อาคตํ เทวึ ปุจฺฉิ – ‘‘กึ, ภเทฺท, ตฺวํ ปเจฺจกพุเทฺธสุ น ปมชฺชสิ, นิโรคา จ อยฺยา’’ติ? ‘‘ปรินิพฺพุตา, เทวา’’ติฯ ตํ สุตฺวา ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘เอวรูปานมฺปิ ปณฺฑิตานํ มรณํ อุปฺปชฺชติ, อมฺหากํ กุโต โมกฺขา’’ติ? โส นครํ อปวิสิตฺวา อุยฺยานเมว คนฺตฺวา เชฏฺฐปุตฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา ตสฺส รชฺชํ นิยฺยาเทตฺวา สยํ สมณปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ เทวีปิ ‘‘รเญฺญ ปพฺพชิเต อหํ กึ กริสฺสามี’’ติ ตเถว อุยฺยาเน ปพฺพชิฯ เทฺวปิ ฌานํ ภาเวตฺวา ตโต จุตา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตึสุฯ

เตสุ ตเตฺถว วสเนฺตสุ อมฺหากํ สตฺถา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจกฺโก อนุปุพฺพน ราชคหํ ปาปุณิฯ สตฺถริ ตตฺถ ปฏิวสเนฺต อยํ ปิปฺปลิมาณโว มคธรเฏฺฐ มหาติตฺถพฺราหฺมณคาเม กปิลพฺราหฺมณสฺส ภริยาย กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺตฯ อยํ ภทฺทกาปิลานี มทฺทรเฏฺฐ สาคลนคเร โกสิยโคตฺตพฺราหฺมณสฺส ภริยาย กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตาฯ เตสํ อนุกฺกเมน วฑฺฒมานานํ ปิปฺปลิมาณวสฺส วีสติเม, ภทฺทาย โสฬสเม วเย สมฺปเตฺต มาตาปิตโร ปุตฺตํ โอโลเกตฺวา ‘‘ตาต, ตฺวํ วยปฺปโตฺต, กุลวํสํ ปติฎฺฐเปตุํ ยุโตฺต’’ติ อติวิย นิปฺปีฬยิํสุฯ มาณโว อาห – ‘‘มยฺหํ โสตปเถ เอวรูปํ กถํ มา กถยิตฺถ, อหํ ยาว ตุเมฺห ธรถ, ตาว ปฏิชคฺคิสฺสามิ, ตุมฺหากํ อจฺจเยน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ เต กติปาหํ อติกฺกมิตฺวา ปุน กถยิํสุฯ โสปิ ปุน ปฏิกฺขิปิฯ ตโต ปฎฺฐาย มาตา นิรนฺตรํ กเถติเยวฯ

มาณโว ‘‘มาตรํ สญฺญาเปสฺสามี’’ติ รตฺตสุวณฺณสฺส นิกฺขสหสฺสํ ทตฺวา สุวณฺณกาเรหิ อิตฺถิรูปกํ กาเรตฺวา ตสฺส มชฺชนฆฎฺฎนาทิกมฺมปริโยสาเน ตํ รตฺตวตฺถํ นิวาเสตฺวา สุวณฺณสมฺปเนฺนหิ ปุเปฺผหิ เจว นานาลงฺกาเรหิ จ อลงฺการาเปตฺวา ‘‘อมฺม, เอวรูปํ อารมฺมณํ ลภโนฺต เคเห วสิสฺสามิ, อลภโนฺต น วสิสฺสามี’’ติฯ ปณฺฑิตา พฺราหฺมณี จิเนฺตสิ – ‘‘มยฺหํ ปุโตฺต ปุญฺญวา ทินฺนทาโน กตาภินีหาโร ปุเพฺพ ปุญฺญานิ กโรโนฺต น เอกโกว อกาสิ, อทฺธา เอเตน สห กตปุญฺญา สุวณฺณรูปกปฏิภาคา ภวิสฺสตี’’ติฯ อฎฺฐ พฺราหฺมเณ ปโกฺกสาเปตฺวา สพฺพโภเคหิ สนฺตเปฺปตฺวา สุวณฺณรูปกํ รเถ อาโรเปตฺวา ‘‘คจฺฉถ, ตาตา, ยตฺถ อเมฺหหิ ชาติโคตฺตโภคาทิสมานกุเล เอวรูปํ ทาริกํ ปสฺสถ, ตตฺถ อิทเมว สุวณฺณรูปกํ สจฺจาการํ กตฺวา เทถา’’ติ อุโยฺยเชสิฯ

เต ‘‘อมฺหากํ นาม เอตํ กมฺม’’นฺติ นิกฺขมิตฺวา ‘‘กตฺถ ลภิสฺสาม, มทฺทรฎฺฐํ นาม อิตฺถาคารํ, มทฺทรฎฺฐํ คมิสฺสามา’’ติ มทฺทรเฏฺฐ สาคลนครํ อคมํสุฯ อตฺถ ตํ สุวณฺณรูปกํ นฺหานติเตฺถ ฐเปตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิํสุฯ อถ ภทฺทาย ธาตี ภทฺทํ นฺหาเปตฺวา อลงฺกริตฺวา สยํ นฺหายิตุํ อุทกติตฺถํ คนฺตฺวา สุวณฺณรูปกํ ทิสฺวา ‘‘กิสฺสายํ อวินีตา อิธาคนฺตฺวา ฐิตา’’ติ ปิฏฺฐิปเสฺส ปหริตฺวา สุวณฺณรูปกํ ญตฺวา ‘‘อยฺยธีตา เมติ สญฺญํ อุปฺปาเทสิ, อยํ ปน อยฺยธีตาย นิวาสนปฏิคฺคหิตายปิ อสทิสา’’ติ อาหฯ อถ นํ เต พฺราหฺมณา ‘‘เอวรูปา กิร เต สามิธีตา’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ สา ‘‘อิมาย สุวณฺณปฏิมาย สตคุเณน สหสฺสคุเณน มยฺหํ อยฺยธีตา อภิรูปตรา’’, ตถา หิ ‘‘อปฺปทีเปปิ ทฺวาทสหเตฺถ คเพฺภ นิสิโนฺนา สรีโรภาเสน ตมํ วิธมตี’’ติ อาหฯ ‘‘เตน หิ ตสฺสา มาตาปิตูนํ สนฺติกํ คจฺฉามา’’ติ สุวณฺณรูปกํ รเถ อาโรเปตฺวา ตํ ธาติํ อนุคนฺตฺวา โกสิยโคตฺตสฺส ฆรทฺวาเร ฐตฺวา อาคมนํ อาโรจยิํสุฯ

พฺราหฺมโณ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ‘‘กุโต อาคตตฺถา’’ติ ปุจฺฉิฯ เต ‘‘มคธรเฏฺฐ มหาติตฺถคาเม กปิลพฺราหฺมณสฺส ฆรโต อิมินา นาม การเณน อาคตมฺหา’’ติ อาหํสุฯ ‘‘สาธุ, ตาตา, อเมฺหหิ สมชาติโคตฺตวิภโว โส พฺราหฺมโณ, ทสฺสาม ทาริก’’นฺติ ปณฺณาการํ คณฺหิฯ เต กปิลพฺราหฺมณสฺส สาสนํ ปหิณิํสุ – ‘‘ลทฺธา โน ภทฺทา นาม ทาริกา, กตฺตพฺพํ ชานาถา’’ติฯ ตํ สาสนํ สุตฺวา ปิปฺปลิมาณวสฺส อาโรจยิํสุ ‘‘ลทฺธา ทาริกา’’ติฯ ปิปฺปลิมาณโว ‘‘อหํ ‘น ลภิสฺสนฺตี’ติ จิเนฺตสิํ, อิเม ‘ลทฺธา’ติ เปเสนฺติ, อนตฺถิโก หุตฺวา ปณฺณํ เปเสสฺสามี’’ติ รโหคโต ปณฺณํ ลิขิ ‘‘ภทฺทา อตฺตโน ชาติโคตฺตโภคานุรูปํ ปติํ ลภตุ, อหํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺสามิ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสารินี อโหสี’’ติฯ ภทฺทาปิ ‘‘อสุกสฺส กิร มํ ทาตุกามา’’ติ สุตฺวา รโหคตา ปณฺณํ ลิขิ – ‘‘อยฺยปุโตฺต อตฺตโน ชาติโคตฺตโภคานุรูปํ ทาริกํ ลภตุ, อหํ ปพฺพชิสฺสามิ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี ภวาหี’’ติฯ เทฺวปิ ปณฺณานิ อนฺตรามเคฺค สมาคจฺฉิํสุฯ ‘‘อิทํ กสฺส ปณฺณ’’นฺติ? ‘‘ปิปฺปลิมาณเวน ภทฺทาย ปหิต’’นฺติฯ ‘‘อิทํ กสฺสา’’ติ? ‘‘ภทฺทาย ปิปฺปลิมาณวสฺส ปหิต’’นฺติ จ วุเตฺต

เต เทฺวปิ วาเจตฺวา ‘‘ปสฺสถ ทารกานํ กมฺม’’นฺติ ผาเลตฺวา อรเญฺญ ฉเฑฺฑตฺวา อญฺญํ ตํสมานํ ปณฺณํ ลิขิตฺวา อิโต เอโตฺต จ เปเสสุํฯ อิติ กุมารสฺส กุมาริกาย จ สทิสํ ปณฺณํ โลกสฺสาทรหิตเมวาติ อนิจฺฉมานานมฺปิ เตสํ ทฺวินฺนํ สมาคโม อโหสิฯ

ตํทิวสเมว ปิปฺปลิมาณโวปิ ภทฺทํ เอกํ ปุปฺผทามํ คณฺหาเปสิฯ ภทฺทาปิ ตานิ สยนมเชฺฌ ฐเปสิฯ อุโภปิ ภุตฺตสายมาสา สยนํ อารุหิตุํ อารภึสุฯ เตสุ มาณโว ทกฺขิณปเสฺสน สยนํ อารุหิ, ภทฺทา วามปเสฺสน อภิรุหิตฺวา อาห – ‘‘ยสฺส ปเสฺส ปุปฺผานิ มิลายนฺติ, ตสฺส ราคจิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ วิชานิสฺสาม, อิมํ ปุปฺผทามํ น อลฺลียิตพฺพ’’นฺติฯ เต ปน อญฺญมญฺญํ สรีรสมฺผสฺสภเยน สกลรตฺตึ นิทฺทํ อโนกฺกมนฺตาว วีตินาเมสุํฯ ทิวา ปน หสิตมตฺตมฺปิ นาเกํสุฯ เต โลกามิเสน อสํสฏฺฐา ยาว มาตาปิตโร ธรนฺติ, ตาว กุฏุมฺพํ อวิจาเรตฺวา เตสุ กาลงฺกเตสุ วิจารยึสุฯ มหตี มาณวสฺส สมฺปตฺติฯ เอกทิวสํ สรีรํ อุพฺพเฏฺฏตฺวา ฉเฑฺฑตพฺพํ สุวณฺณจุณฺณํ เอว มคธนาฬิยา ทฺวาทสนาฬิมตฺตํ ลทฺธุํ วฏฺฏติฯ ยนฺตพทฺธานิ สฏฺฐิ มหาตฬากานิ, กมฺมนฺต ทฺวาทสโยชนิโก, อนุราธปุรปฺปมาณา จุทฺทสคามา, จุทฺทส หตฺถานีกานิ, จุทฺทส อสฺสานีกานิ, จุทฺทส รถานีกานิฯ

โส เอกทิวสํ อลงฺกตอสฺสํ อารุยฺห มหาชนปริวุโต กมฺมนฺตฏฺฐานํ คนฺตฺวา เขตฺตโกฏิยํ ฐิโต นงฺคเลหิ ฉินฺนฏฺฐานโต กากาทโย สกุเณ คณฺฑุปฺปาทาทิเก ปาณเก อุทฺธริตฺวา ขาทเนฺต ทิสฺวา ‘‘ตาตา, อิเม กึ ขาทนฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘คณฺฑุปฺปาเท, อยฺยา’’ติฯ ‘‘เอเตหิ กตปาปํ กสฺส โหตี’’ติ? ‘‘ตุมฺหากํ, อยฺยา’’ติฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ เอเตหิ กตปาปํ มยฺหํ โหติ, กึ เม กริสฺสติ สตฺตอสีติโกฏิธนํ, ทฺวาทสโยชนกมฺมเนฺต กึ กริสฺสติ, กึ ยนฺตพทฺธานิ ตฬากานิ, กึ จุทฺทส คามานิ, สพฺพเมตํ ภทฺทาย กาปิลานิยา นิยฺยาเตตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ

ภทฺทา กาปิลานี ตสฺมึ ขเณ อนฺตรวตฺถุสฺมึ ตโย ติลกุเมฺภ ปตฺถริตฺวา ธาตีหิ ปริวุตา นิสินฺนา กาเก ติลปาณเก ขาทมาเน ทิสฺวา ‘‘อมฺมา, กึ อิเม ขาทนฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ปาณเก, อเยฺย’’ติฯ ‘‘อกุสลํ กสฺส โหตี’’ติ? ‘‘ตุมฺหากํ, อเยฺย’’ติฯ สา จิเนฺตสิ – ‘‘มยฺหํ จตุหตฺถํ วตฺถํ นาฬิโกทนมตฺตญฺจ ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ยทิ ปเนตํ เอเตหิ กตํ อกุสลํ มยฺหํ โหติ, ภวสหเสฺสนปิ วฏฺฏโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สกฺกา, อยฺยปุเตฺต อาคตมเตฺตเยว สพฺพํ ตสฺส นิยฺยาเตตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ

มาณโว อาคนฺตฺวา นฺหตฺวา ปาสาทํ อารุยฺห มหารเห ปลฺลเงฺก นิสีทิ, อถสฺส จกฺกวตฺติโน อนุจฺฉวิกโภชนํ อุปนยึสุฯ เทฺวปิ ภุญฺชิตฺวา ปริชเน นิกฺขเนฺต รโหคตา ผาสุกฏฺฐาเน นิสีทึสุฯ ตโต มาณโว ภทฺทํ อาห – ‘‘ภเทฺท, อิมํ ฆรํ อาคจฺฉนฺตี กิตฺตกํ ธนมาหรสี’’ติ? ‘‘ปญฺจปณฺณาส สกฏสหสฺสานิ, อยฺยา’’ติฯ ‘‘สพฺพํ ตํ, ยา จ อิมสฺมึ ฆเร สตฺตาสีติ โกฏิโย ยนฺตพทฺธานิ สฏฺฐิ ตฬากานีติ เอวมาทิเภทา สมฺปตฺติ อตฺถิ, ตํ สพฺพํ ตุเยฺหว นิยฺยาเตมี’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห ปน กุหึ คจฺฉถ, อยฺยา’’ติ? ‘‘อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ‘‘อยฺย, อหมฺปิ ตุมฺหากํ อาคมนํ โอโลกยมานา นิสินฺนา, อหมฺปิ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ เตสํ อาทิตฺตปณฺณกุฏิ วิย ตโย ภวา อุปฏฺฐหนฺติฯ เต ‘‘ปพฺพชิสฺสามา’’ติ วตฺวา อนฺตราปณโต กาสายรสปีตานิ จีวรานิ มตฺติกาปเตฺต จ อาหราเปตฺวา อญฺญมญฺญํ เกเส โอหาเรตฺวา ‘‘เย โลเก อรหโนฺต อตฺถิ, เต อุทฺทิสฺส อมฺหากํ ปพฺพชฺชา’’ติ ปพฺพชิตฺวา ถวิกาสุ ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อํเส ลเคฺคตฺวา ปาสาทโต โอตรึสุฯ เคเห ทาเสสุ จ กมฺมกาเรสุ จ น โกจิ สญฺชานิฯ

อถ เน พฺราหฺมณคามโต นิกฺขมิตฺวา ทาสคามทฺวาเรน คจฺฉเนฺต อากปฺปกุตฺตวเสน ทาสคามวาสิโน สญฺชานึสุฯ เต โรทนฺตา ปาเทสุ ปติตฺวา ‘‘กึ อเมฺห อนาเถ กโรถ, อยฺยา’’ติ อาหํ

สุฯ ‘‘มยํ, ภเณ, ‘ตโย ภวา อาทิตฺตปณฺณสาลา วิยา’ติ ปพฺพชิมฺห, สเจ ตุเมฺหสุ เอเกกํ ภุชิสฺสํ กโรม, วสฺสสตมฺปิ นปฺปโหติฯ ตุเมฺหว ตุมฺหากํ สีสํ โธวิตฺวา ภุชิสฺสา หุตฺวา ชีวถา’’ติ วตฺวา เตสํ โรทนฺตานํเยว ปกฺกมึสุฯ

เถโร ปุรโต คจฺฉนฺโต นิวตฺติตฺวา โอโลเกนฺโต จินฺเตสิ – ‘‘อยํ ภทฺทา กาปิลานี สกลชมฺพุทีปคฺฆนิกา อิตฺถี มยฺหํ ปจฺฉโต อาคจฺฉติ, ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยํ โกจิเทว เอวํ จินฺเตยฺย ‘อิเม ปพฺพชิตาปิ วินา ภวิตุํ น สกฺโกนฺติ, อนนุจฺฉวิกํ กโรนฺตี’ติฯ เอวํ โกจิ ปาปเกน มนสา ปทูเสตฺวา อปายปูรโก ภเวยฺย, อิมํ ปหาย มยา คนฺตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ปุรโต คจฺฉนฺโต เทฺวธาปถํ ทิสฺวา ตสฺส มตฺถเก อฏฺฐาสิฯ ภทฺทาปิ อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ อถ นํ อาห – ‘‘ภทฺเท, ตาทิสึ อิตฺถึ มม ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตึ ทิสฺวา ‘อิเม ปพฺพชิตาปิ วินา ภวิตุํ น สกฺโกนฺตี’ติ อเมฺหสุ ปทุฏฺฐจิตฺโต มหาชโน อปายปูรโก ภเวยฺยฯ อิมสฺมึ เทฺวธาปเถ ตฺวํ เอตํ คณฺห, อหํ เอเกน คมิสฺสามี’’ติฯ ‘‘อาม, อยฺย, มาตุคาโม ‘ปพฺพชิตานํ ปลิโพโธ, ปพฺพชิตาปิ วินา น ภวนฺตี’ติ อมฺหากํ โทสํ ทเสฺสยฺยุ’’นฺติ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ ปคฺคยฺห ‘‘สตสหสฺสกปฺปปฺปมาเณ อทฺธาเน กโต มิตฺตสนฺถโว อชฺช ภิชฺชติ, ตุเมฺหว ทกฺขิณา นาม, ตุมฺหากํ ทกฺขิณมคฺโค วฏฺฏติ, มยํ มาตุคามา นาม วามชาติกา, อมฺหากํ วามมคฺโค วฏฺฏตี’’ติ วนฺทิตฺวา มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ เตสํ เทฺวธาภูตกาเล อยํ มหาปถวี ‘‘อหํ จกฺกวาฬสิเนรุปพฺพตาทโย ธาเรตุํ สกฺโกนฺตีปิ ตุมฺหากํ คุเณ ธาเรตุํ น สกฺโกมี’’ติ วทนฺตี วิย วิรวมานา อกมฺปิตฺถฯ อากาเส อสนิสโทฺท วิย ปวตฺติ, จกฺกวาฬปพฺพโต อุนฺนาทิฯ

สมฺมาสมฺพุโทฺธปิ เวฬุวนมหาวิหาเร คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺน ปถวีกมฺปนสทฺทํ สุตฺวา ‘‘กิสฺส นุ โข ปถวี กมฺปตี’’ติ อาวชฺชโนฺต ‘‘ปิปฺปลิมาณโว จ ภทฺทา จ กาปิลานี มํ อุทฺทิสฺส อปฺปเมยฺยํ สมฺปตฺตึ ปหาย ปพฺพชิตา, เตสํ วิโยคฏฺฐาเน อุภินฺนํ คุณพเลน อยํ ปถวีกโมฺป ชาโต, มยาปิ เอเตสํ สงฺคหํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม สยเมว ปตฺตจีวรมาทาย อสีติมหาเถเรสุ กญฺจิ อนาปุจฺฉา ติคาวุตมคฺคํ ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ราชคหสฺส จ นาลนฺทาย จ อนฺตเร พหุปุตฺตนิโคฺรธมูเล ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ นิสิโนฺน ปน อญฺญตรปํสุกูลิโก วิย อนิสีทิตฺวา พุทฺธเวสํ คเหตฺวา อสีติหตฺถา พุทฺธรํสิโย วิสฺสเชฺชโนฺต นิสีทิฯ อิติ ตสฺมึ ขเณ ปณฺณจฺฉตฺตสกฏจกฺกกูฏาคาราทิปฺปมาณา พุทฺธรํสิโย อิโต จิโต จ วิปฺผรนฺติโย วิธาวนฺติโย จนฺทสหสฺสสูริยสหสฺสอุคฺคมนกาลํ วิย กุรุมานา ตํ วนนฺตรํ เอโกภาสํ อกํสุฯ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสิริยา สมุชฺชลตาราคเณน วิย คคนํ, สุปุปฺผิตกมลกุวลเยน วิย สลิลํ วนนฺตรํ วิโรจิตฺถฯ นิโคฺรธรุกฺขสฺส ขโนฺธ ปกติยา เสโต โหติ, ปตฺตานิ นีลานิ ปกฺกานิ รตฺตานิฯ ตสฺมึ ปน ทิวเส สโพฺพ นิโคฺรโธ สุวณฺณวโณฺณว อโหสิฯ

มหากสฺสปเตฺถโร ตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ อมฺหากํ สตฺถา ภวิสฺสติ, อิมํ อหํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิโต’’ติ ทิฏฺฐฏฺฐานโต ปฏฺฐาย โอนโต คนฺตฺวา ตีสุ ฐาเนสุ วนฺทิตฺวา ‘‘สตฺถา เม, ภนฺเต, ภควา, สาวโกหมสฺมิ, สตฺถา เม, ภเนฺต, ภควา, สาวโกหมสฺมี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) อาหฯ อถ นํ ภควา อาห – ‘‘กสฺสป, สเจ ตฺวํ อิมํ นิปจฺจการํ มหาปถวิยา กเรยฺยาสิ, สาปิ ธาเรตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ ตถาคตสฺส ปน เอวํ คุณมหนฺตตํ ชานตา ตยา กโต นิปจฺจกาโร มยฺหํ โลมมฺปิ จาเลตุํ น สโกฺกติฯ นิสีท, กสฺสป, ทายชฺชํ เต ทสฺสามี’’ติฯ อถสฺส ภควา ตีหิ โอวาเทหิ อุปสมฺปทํ อทาสิฯ ทตฺวา จ พหุปุตฺตนิโคฺรธมูลโต นิกฺขมิตฺวา เถรํ ปจฺฉาสมณํ กตฺวา มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ สตฺถุ สรีรํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณวิจิตฺตํ, มหากสฺสปสฺส สตฺตมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ, โส กญฺจนนาวาย ปจฺฉาพโทฺธ วิย สตฺถุ ปทานุปทิกํ อนุคญฺฉิฯ สตฺถา โถกํ มคฺคํ คนฺตฺวา มคฺคา โอกฺ

กมฺม อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสชฺชาการํ ทเสฺสสิฯ เถโร ‘‘สตฺถา นิสีทิตุกาโม’’ติ ญตฺวา อตฺตโน ปฏปิโลติกํ สงฺฆาฏึ จตุคฺคุณํ กตฺวา ปญฺญเปสิฯ

สตฺถา ตตฺถ นิสีทิตฺวา หตฺเถน จีวรํ ปริมชฺชนฺโต ‘‘มุทุกา โข ตฺยายํ, กสฺสป, ปฏปิโลติกา สงฺฆาฏี’’ติ อาห (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ โส ‘‘สตฺถา เม สงฺฆาฏิยา มุทุภาวํ กเถสิ, ปารุปิตุกาโม ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ‘‘ปารุปตุ, ภนฺเต, ภควา สงฺฆาฏิ’’นฺติ อาหฯ ‘‘กึ ตฺวํ ปารุปิสฺสสิ, กสฺสปา’’ติ? ‘‘ตุมฺหากํ นิวาสนํ ลภนฺโต ปารุปิสฺสามิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กึ ปน ตฺวํ, กสฺสป, อิมํ ปริโภคชิณฺณํ ปํสุกูลํ ธาเรตุํ สกฺขิสฺสสิ, มยา หิ อิมสฺส ปํสุกูลสฺส คหิตทิวเส อุทกปริยนฺตํ กตฺวา มหาปถวี กมฺปิ, อิมํ พุทฺธปริโภคชิณฺณจีวรํ นาม น สกฺกา ปริตฺตคุเณน ธาเรตุํ, ปฏิพเลเนวิทํ ปฏิปตฺติปูรณสมตฺเถน ชาติปํสุกูลิเกน ธาเรตุํ วฏฺฏตี’’ติ วตฺวา เถเรน สทฺธึ จีวรํ ปริวตฺเตสิฯ

เอวํ จีวรํ ปริวตฺเตตฺวา เถรสฺส จีวรํ ภควา ปารุปิ, สตฺถุ จีวรํ เถโรฯ ตสฺมึ ขเณ อเจตนาปิ อยํ มหาปถวี ‘‘ทุกฺกรํ, ภนฺเต, อกตฺถ, อตฺตโน ปารุตจีวรํ สาวเกน ปริวตฺติตปุพฺพํ นาม นาโหสิ, อหํ ตุมฺหากํ คุณํ ธาเรตุํ น สกฺโกมี’’ติ วทนฺตี วิย อุทกปริยนฺตํ กตฺวา กมฺปิฯ เถโรปิ ‘‘ลทฺธํ เม พุทฺธานํ ปริโภคจีวรํ, กึ เม อิทานิ อุตฺตริ กตฺตพฺพ’’นฺติ อุนฺนตึ อกตฺวา สตฺถุ สนฺติเกเยว เตรส ธุตคุเณ สมาทาย สตฺตทิวสมตฺตํ ปุถุชฺชโน อโหสิฯ อฏฺฐเม ทิวเส สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อถ นํ สตฺถา ‘‘กสฺสโป, ภิกฺขเว, จนฺทูปโม กุลานิ อุปสงฺกมติ, อปกเสฺสว กายํ อปกสฺส จิตฺตํ นิจฺจนวโก กุเลสุ อปฺปคโพฺภ’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๖) เอวมาทินา ปสํสิตฺวา อปรภาเค อริยคณมชฺเฌ นิสิโนฺน ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธุตวาทานํ ยทิทํ มหากสฺสโป’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๑) ธุตวาทานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

๓๙๘. เอวํ ภควตา เอตทคฺคฏฺฐาเน ฐปิโต อายสฺมา มหากสฺสโป มหาสาวกภาวํ ปตฺโต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปทุมุตฺตรสฺสา**ติ ตสฺส กิร ภควโต มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนกาลโต ปฏฺฐาย ปาทานํ นิเกฺขปนสมเย อกฺกนฺตกฺกนฺตปาเท สตสหสฺสปตฺตา ปทุมา ปถวึ ภินฺทิตฺวา อุฏฺฐหิํสุฯ ตสฺมาสฺส ตํ นามํ อโหสิฯ สกลสตฺตนิกาเยสุ เอเกเกน สตสตปุเญฺญ กเต ตสฺส ปุญฺญสฺส สตคุณปุญฺญานํ กตตฺตา ภควโตติ อโตฺถฯ **โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน**ติ สตฺตโลกสฺส ปธานภูตสฺส อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อกมฺปิยภาวํ ปตฺตตฺตา ตาทิโนฯ **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติ สตฺตโลกสฺส ปฏิสรณภูเต ภควติ ขนฺธปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุเต, อทสฺสนํ คเตติ อโตฺถฯ **ปูชํ กุพฺพนฺติ สนฺถุโน**ติ สเทวกสฺส โลกสฺส สาสนโต ‘‘สตฺถา’’ติ ลทฺธนามสฺส ภควโต สาธุกีฬํ กีฬนฺตา ปูชํ กโรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๓๙๙. **อคฺคึ จินนฺตี ชนตา**ติ ชนสมูหา อาฬาหนตฺถาย อคฺคึ จินนฺตา ราสึ กโรนฺตา อาสมนฺตโต โมทิตา สนฺตุฏฺฐา ปกาเรน โมทิตา สนฺตุฏฺฐา ปูชํ กโรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **เตสุ สํเวคชาเตสู**ติ เตสุ ชนสมูเหสุ สํเวคปฺปตฺเตสุ อุตฺราสํ ลภเนฺตสุ **เม** มยฺหํ **ปีติ** หาโส **อุทปชฺชถ** ปาตุภวีติ อโตฺถฯ

๔๐๐. **ญาติมิเตฺต สมาเนตฺวา**ติ มม พนฺธุสหาเย สมาเนตฺวา ราสึ กตฺวาฯ **มหาวีโร** ภควา **ปรินิพฺพุโต** อทสฺสนํ อคมาสีติ อิทํ วจนํ **อพฺรวึ** กเถสินฺติ สมฺพโนฺธฯ **หนฺท ปูชํ กโรมเสติ หนฺทา**ติ โวสฺสคฺคเตฺถ นิปาโต, เตน การเณน มยํ สเพฺพ สมาคตา ปูชํ กโรมาติ อโตฺถฯ **เส**ติ นิปาโตฯ

๔๐๑. **สาธูติ เต ปฏิสุสุตฺวา**ติ เต มม ญาติมิตฺตา สาธุ อิติ สุนฺทรํ ภทฺทกํ อิติ ปฏิสุณิตฺวา มม วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา **เม** มยฺหํ **ภิโยฺย** อติเรกํ **หาสํ** ปีตึ **ชนึสุ** อุปฺปาเทสุนฺติ อโตฺถฯ

๔๐๒. ตโต อตฺตโน กตปุญฺญสญฺจยํ ทเสฺสโนฺต **พุทฺธสฺมึ โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ สตหตฺถํ **อุคฺคตํ** อุพฺพิทฺธํ ทิยฑฺฒหตฺถสตํ วิตฺถตํ, **วิมานํ นภสิ** อากาเส อุคฺคตํ อคฺฆิยํ, **สุกตํ** สุนฺทราการเรน กตํ, **กตฺวา** กาเรตฺวา จ **ปุญฺญสญฺจยํ** ปุญฺญราสึ **กาหาสึ** อกาสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๔๐๓. **กตฺวาน อคฺฆิยํ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ เจติยปูชนฏฺฐาเน **ตาลปนฺตีหิ** ตาลปาฬีหิ **จิตฺติตํ** โสภิตํ อคฺฆิยํ **กตฺวาน** กาเรตฺวา จ **สกํ จิตฺตํ** อตฺตโน จิตฺตํ ปสาเทตฺวา **เจติยํ ปูชยุตฺตมนฺ**ติ อุตฺตมํ พุทฺธธาตุนิธาปิตํ เจติยํ ปูชยินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๔๐๔. ตสฺส เจติยสฺส มหิมํ ทเสฺสโนฺต **อคฺคิกฺขโนฺธว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อคฺคิกฺขโนฺธวา**ติ อากาเส ชลมาโน อคฺคิกฺขโนฺธว อคฺคิราสิ อิว ตํ เจติยํ สตฺตหิ รตเนหิ ชลติ **ผุลฺลิโต** วิกสิตปุโปฺผ สาลรุกฺขราชา อิว อากาเส **อินฺทลฏฺฐีว** อินฺทธนุ อิว จ **จตุทฺทิสา** จตูสุ ทิสาสุ **โอภาสติ** วิโชฺชตตีติ สมฺพโนฺธฯ

๔๐๕. **ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา**ติ ตสฺมึ โชตมานธาตุคพฺภมฺหิ จิตฺตํ มนํ ปสาเทตฺวา โสมนสฺสํ กตฺวา เตน จิตฺตปฺปสาเทน **พหุํ** อเนกปฺปการํ **กุสลํ** ปุญฺญํ **กตฺวาน** ‘‘ธาตุคเพฺภ จ สาสเน จ เอตฺตกานิ ปุญฺญานิ มยา กตานี’’ติ เอวํ ปุญฺญกมฺมํ **สริตฺวาน** กาลํกตฺวา **ติทสํ** ตาวตึสภวนํ สุตฺตปฺปพุโทฺธ วิย อหํ **อุปปชฺชึ** ชาโตติ สมฺพโนฺธฯ

๔๐๖. อตฺตโน อุปฺปนฺนเทวโลเก ลทฺธสมฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **สหสฺสยุตฺตน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **หยวาหึ** สินฺธวสหสฺสโยชิตํ ทิพฺพรถํ อธิฏฺฐิโตฯ สตฺตหิ ภูมีหิ **สํ** สุฏฺฐุ อุคฺคตํ **อุพฺพิทฺธํ** อุจฺจํ มยฺหํ **ภวนํ** วิมานํ อโหสีติ อโตฺถฯ

๔๐๗. ตสฺมึ วิมาเน **สพฺพโสวณฺณมยา** สกลโสวณฺณมยานิ กูฏาคารสหสฺสานิ **อหุํ** อเหสุนฺติ อโตฺถฯ **สกเตเชน** อตฺตโน อานุภาเวน สพฺพา ทส ทิสา **ปภาสยํ** โอภาเสนฺตานิ **ชลนฺติ** วิโชฺชตนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๔๐๘. ตสฺมึ มยฺหํ ปาตุภูตวิมาเน อเญฺญปิ **นิยฺยูหา** ปมุขสาลาโย **สนฺติ** วิชฺชนฺติฯ กึภูตา? **โลหิตงฺคมยา** รตฺตมณิมยา ตทา เตปิ นิยฺยูหา จตโสฺส ทิสา **อาภาย** ปภาย โชตนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๔๑๐. **สเพฺพ เทเว** สกลฉเทวโลเก เทเว **อภิโภมิ** อภิภวามิฯ กสฺส ผลนฺติ เจ? มยา กตสฺส ปุญฺญกมฺมสฺส อิทํ ผลนฺติ อโตฺถฯ

๔๑๑. ตโต มนุสฺสสมฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **สฏฺฐิกปฺปสหสฺสมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อิโต กปฺปโต เหฏฺฐา สฏฺฐิสหสฺสกปฺปมตฺถเก **จาตุรโนฺต** จตุมหาทีปวโนฺต **วิชิตาวี** สพฺพํ ปจฺจตฺถิกํ วิชิตวโนฺต อหํ อุพฺพิโทฺธ นาม จกฺกวตฺตี ราชา หุตฺวา **ปถวึ อาวสึ** รชฺชํ กาเรสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๔๑๒-๔. **ตเถว ภทฺทเก กเปฺป**ติ ปญฺจพุทฺธปฏิมณฺฑิตตฺตา ภทฺทเก นาม กเปฺปฯ **ตึสกฺขตฺตุํ** ตึสชาติยา จตุทีปมฺหิ อิสฺสโร ปธาโน จกฺกรตนาทีหิ สตฺตหิ รตเนหิ สมฺปโนฺน สมงฺ

คีภูโต **สกกมฺมาภิรโทฺธ** อตฺตโน กมฺเม ทส ราชธมฺเม อภิรโทฺธ อลฺลีโน จกฺกวตฺตี ราชา **อมฺหิ** อโหสินฺติ สมฺพนฺโธฯ อตฺตโน จกฺกวตฺติกาเล อนุภูตสมฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต ‘‘ตตฺถาปิ ภวนํ มยฺห’’นฺติอาทิมาหฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ จกฺกวตฺติรชฺชมฺหิ **มยฺหํ ภวนํ** มม ปาสาทํ **อินฺทลฏฺฐีว อุคฺคตํ** อากาเส ฐิตวิโชฺชตมานา วิชฺชุลฺลตา อิว อุคฺคตํ สตฺตภูมิกาทิเภเทหิ อุจฺจํ **อายามโต** ทีฆโต จ อุจฺจโต จ จตุวีสติโยชนํ วิตฺถารโต ทฺวาทสโยชนํ อโหสีติ สมฺพนฺโธฯ สเพฺพสํ ชนานํ มนํ อลฺลีนภาเวน รมฺมณํ นาม นครํ อโหสีติ อโตฺถฯ ทเฬฺหหิ ทฺวาทสหเตฺถหิ วา ตึสหเตฺถหิ วา อุเจฺจหิ ปาการโตรเณหิ สมฺปนฺนนฺติ ทเสฺสติฯ

๔๑๕-๒๐. **ตทฏฺฐกํ** ตโต อฑฺฒกํ อฑฺฒติยสตโยชนนฺติ อโตฺถฯ **ปกฺขิตฺตา ปณฺณวีสตี**ติ วีสติอาปณปกฺขิตฺตํ นิรนฺตรํ วีถิปริเจฺฉทนฺติ อโตฺถฯ **พฺราหฺมญฺญกุลสมฺภูโต**ติ พฺราหฺมณกุเล สุชาโตฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

มหากสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๔. อนุรุทฺธเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุเมธํ ภควนฺตาหนฺติอาทิกํ อายสฺมโต อนุรุทฺธเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน กุฏุมฺพิกกุเล นิพฺพตฺติฯ วยปฺปโตฺต เอกทิวสํ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารา เอกํ ภิกฺขุํ ทิพฺพจกฺขุกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ทานํ ปเตฺถตฺวา สตสหสฺสภิกฺขุปริวารสฺส ภควโต สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา สตฺตเม ทิวเส ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อุตฺตมานิ วตฺถานิ ทตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถาปิสฺส อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ‘‘อนาคเต โคตมสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน ทิพฺพจกฺขุกานํ อโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ โสปิ ตตฺถ ปุญฺญานิ กโรโนฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต สตฺตโยชนิเก กนกถูเป พหุกํสปาติโย ทีปรุเกฺขหิ ทีปกปลฺลิกาหิ จ ‘‘ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส อุปนิสฺสโย โหตู’’ติ อุฬารํ ทีปปูชํ อกาสิฯ เอวํ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล พาราณสิยํ กุฏุมฺพิกเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต นิฏฺฐิเต โยชนิเก กนกถูเป พหุกํสปาติโย สปฺปิมณฺฑสฺส ปูเรตฺวา มเชฺฌ จ เอเกกํ คุฬปิณฺฑํ ฐเปตฺวา มุขวฏฺฏิยา มุขวฏฺฏึ ผุสาเปโนฺต เจติยํ ปริกฺขิปาเปสิฯ อตฺตนา คหิตกํสปาตึ สปฺปิมณฺฑสฺส ปูเรตฺวา สหสฺสวฏฺฏิโย ชาลาเปตฺวา สีเส ฐเปตฺวา สพฺพรตฺตึ เจติยํ อนุปริยายิฯ

เอวํ ตสฺมิมฺปิ อตฺตภาเว ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ พาราณสิยํเยว ทุคฺคตกุเล นิพฺพตฺติ, ‘‘อนฺนภาโร’’ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส สุมนเสฏฺฐิสฺส นาม เคเห กมฺมํ กโรโนฺต ชีวติฯ เอกทิวสํ โส อุปริฏฺฐํ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย คนฺธมาทนปพฺพตโต อากาเสนาคนฺตฺวา พาราณสีนครทฺวาเร โอตริตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา นคเร ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปตฺตํ คเหตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ฐปิตํ ภาคภตฺตํ ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา ปเจฺจกพุทฺธสฺส ทาตุกาโม อารภิฯ ภริยาปิสฺส อตฺตโน ภาคภตฺตญฺจ ตเตฺถว ปกฺขิปิฯ โส ตํ เนตฺวา ปเจฺจกพุทฺธสฺส หเตฺถ ฐเปสิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ ตํ คเหตฺวา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ ตํ ทิวสํ สุมนเสฏฺฐิสฺส ฉเตฺต อธิวตฺถา เทวตา – ‘‘อโห ทานํ, ปรมทานํ, อุปริเฏฺฐ สุปฺปติฏฺฐิต’’นฺติ มหาสเทฺทน อนุโมทิฯ ตํ สุตฺวา สุมนเสฏฺฐิ – ‘‘เอวํ เทวตาย อนุโมทิตํ อิทเมว อุตฺตมทาน’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ตตฺถ ปตฺตึ ยาจิฯ อนฺนภาโร ปน ตสฺส ปตฺตึ อทาสิฯ เตน ปสนฺนจิโตฺต สุมนเสฏฺฐิ ตสฺส สหสฺสํ ทตฺวา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย ตุยฺหํ สหเตฺถน กมฺมกรณกิจฺจํ นตฺถิ, ปติรูปํ เคหํ กตฺวา นิจฺจํ วสาหี’’ติ อาหฯ

ยสฺมา นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส ปจฺเจกพุทฺธสฺส ทินฺนปิณฺฑปาโต ตํ ทิวสเมว อุฬาร วิปาโก โหติ, ตสฺมา สุมนเสฏฺฐิ รโญฺญ สนฺติกํ คจฺฉนฺโต ตํ คเหตฺวา อคมาสิฯ ราชา ปน ตํ อาทรวเสน โอโลเกสิฯ เสฏฺฐิ – ‘‘มหาราช, อยํ โอโลเกตพฺพยุตฺตเยวา’’ติ วตฺวา ตทา เตน กตกมฺมํ อตฺตนาปิสฺส สหสฺสทินฺนภาวญฺจ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา ราชา ตสฺส ตุสฺสิตฺวา สหสฺสํ ทตฺวา ‘‘อสุกสฺมิํ ฐาเน เคหํ กตฺวา วสาหี’’ติ เคหฏฺฐานมสฺส อาณาเปสิฯ ตสฺส ตํ ฐานํ โสธาเปนฺตสฺส มหนฺตา มหนฺตา นิธิกุมฺภิโย อุฏฺฐหิํสุฯ โส ตา ทิสฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา สพฺพํ ธนํ อุทฺธราเปตฺวา ราสิกตํ ทิสฺวา – ‘‘เอตฺตกํ ธนํ อิมสฺมิํ นคเร กสฺส เคเห อตฺถี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘น กสฺสจิ, เทวา’’ติฯ ‘‘เตน หิ อยํ อนฺนภาโร อิมสฺมิํ นคเร มหาธนเสฏฺฐิ นาม โหตู’’ติ ตํ ทิวสเมว ตสฺส เสฏฺฐิฉตฺตํ อุสฺสาเปสิฯ

โส เสฏฺฐิ หุตฺวา ยาวชีวํ กลฺยาณกมฺมํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺโต, ทีฆรตฺตํ เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต อุปฺปชฺชนกกาเล กปิลวตฺถุนคเร สุกฺโกทนสกฺกสฺส เคเห ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ ตสฺส ชาตสฺส **อนุรุทฺโธ**ติ นามํ อกํสุฯ โส มหานามสกฺกสฺส กนิฏฺฐภาตา ภควโต จูฬปิตุ ปุตฺโต ปรมสุขุมาโล มหาปุโญฺญ อโหสิฯ สุวณฺณปาติยํเยว จสฺส ภตฺตํ อุปฺปชฺชิฯ อถสฺส มาตา เอกทิวสํ ‘‘มม ปุตฺโต นตฺถีติ ปทํ น ชานาติ, ตํ ชานาเปสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา เอกํ สุวณฺณปาติํ ตุจฺฉกํเยว อญฺญาย สุวณฺณปาติยา ปิทหิตฺวา ตสฺส เปเสสิ, อนฺตรามคฺเค เทวตา ตํ, ทิพฺพปูเวหิ ปูเรสุํฯ เอวํ มหาปุโญฺญ ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเกสุ ตีสุ ปาสาเทสุ อลงฺกตนาฏกิตฺถีหิ ปริวุโต เทโว วิย มหาสมฺปตฺติํ อนุภวิฯ

อมฺหากมฺปิ โพธิสตฺโต ตสฺมิํ สมเย ตุสิตปุรา จวิตฺวา สุทฺโธทนมหาราชสฺส อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา อนุกฺกเมน วุทฺธิปฺปตฺโต เอกูนติํส วสฺสานิ อคารมชฺเฌ วสิตฺวา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา อนุกฺกเมน ปฏิวิทฺธสพฺพญฺญุตญฺญาโณ โพธิมณฺเฑ สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อิสิปตเน มิคทาเย ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺวา โลกานุคฺคหํ กโรนฺโต ราชคหํ คนฺตฺวา เวฬุวเน วิหาสิฯ ตทา สุทฺโธทนมหาราชา – ‘‘ปุตฺโต กิร เม ราชคหํ อนุปฺปตฺโต; คจฺฉถ, ภเณ, มม ปุตฺตํ อาเนถา’’ติ สหสฺสสหสฺสปริวาเร ทส อมเจฺจ เปเสสิฯ เต สเพฺพ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิํสุฯ เตสุ อุทายิตฺเถเรน จาริกาคมนํ อายาจิโต ภควา วีสติสหสฺสขีณาสวปริวุโต ราชคหโต นิกฺขมิตฺวา กปิลวตฺถุปุรํ คนฺตฺวา ญาติสมาคเม อเนกานิ ปาฏิหาริยานิ ทเสฺสตฺวา ปาฏิหาริยวิจิตฺตํ ธมฺมเทสนํ กเถตฺวา มหาชนํ อมตปานํ ปาเยตฺวา ทุติยทิวเส ปตฺตจีวรมาทาย นครทฺวาเร ฐตฺวา ‘‘กิํ นุ โข กุลนครํ อาคตานํ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณ’’นฺติ อาวชฺชมาโน ‘‘สปทานํ ปิณฺฑาย จรณํ อาจิณฺณ’’นฺติ ญตฺวา สปทานํ ปิณฺฑาย จรติฯ ราชา ‘‘ปุตฺโต เต ปิณฺฑาย จรตี’’ติ สุตฺวา ตุริตตุริโต อาคนฺตฺวา อนฺตรวีถิยํ ธมฺมํ สุตฺวา อตฺตโน นิเวสนํ ปเวเสตฺวา มหนฺตํ สกฺการสมฺมานํ อกาสิฯ ภควา ตตฺถ กตฺตพฺพํ ญาติสงฺคหํ กตฺวา ราหุลกุมารํ ปพฺพาเชตฺวา นจิรเสฺสว กปิลวตฺถุนครโต มลฺลรเฏฺฐ จาริกํ จรมาโน อนุปิยมฺพวนํ ปาปุณิฯ

ตสฺมิํ สมเย สุทฺโธทนมหาราชา สากิยคณํ สนฺนิปาเตตฺวา อาห – ‘‘สเจ มม ปุตฺโต อคารํ อชฺฌาวสิสฺส, ราชา อภวิสฺส จกฺกวตฺตี สตฺตรตนสมฺปนฺโน ขตฺติยคณปริวาโร, นตฺตาปิ เม ราหุลกุมาโร ขตฺติยคเณน สทฺธิํ ตํ ปริวาเรตฺวา อจริสฺส, ตุเมฺหปิ เอตมตฺถํ ชานาถฯ อิทานิ ปน มม ปุตฺโต พุทฺโธ ชาโต, ขตฺติยาวาสฺส ปริวารา โหนฺตุ, ตุเมฺห เอเกกกุลโต เอเกกํ ทารกํ เทถา’’ติฯ เอวํ วุตฺเต เอกปฺปหาเรเนว เทฺวอสีติสหสฺสขตฺติยกุมารา ปพฺพชิํสุฯ

ตสฺมึ สมเย มหานาโม สกฺโก กุฏุมฺพสามิโก, โส อตฺตโน กนิฏฺฐํ อนุรุทฺธํ สกฺกํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจ – ‘‘เอตรหิ, ตาต อนุรุทฺธ, อภิญฺญาตา อภิญฺญาตา สกฺยกุมารา ภควนฺตํ ปพฺพชิตํ อนุปพฺพชนฺติ, อมฺหากญฺจ กุลา นตฺถิ โกจิ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต, เตน หิ ตฺวํ วา ปพฺพชาหิ, อหํ วา ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ตํ สุตฺวา อนุรุทฺโธ ฆราวาเส รุจึ อลภิตฺวา อตฺตสตฺตโม อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโตฯ ตสฺส ปพฺพชฺชานุกฺกโม สงฺฆเภทกกฺขนฺธเก (จูฬว. ๓๓๐ อาทโย) อาคโตเยวฯ เอวํ อนุปิยํ คนฺตฺวา ปพฺพชิเตสุ ปน เตสุ ตสฺมึเยว อนฺโตวสฺเส ภทฺทิยตฺเถโร อรหตฺตํ ปาปุณิ, อนุรุทฺธตฺเถโร ทิพฺพจกฺขุํ นิพฺพตฺเตสิ, เทวทตฺโต อฏฺฐสมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตสิ, อานนฺทตฺเถโร โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ, ภคุตฺเถโร จ กิมิลตฺเถโร จ ปจฺฉา อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ เตสํ สเพฺพสมฺปิ เถรานํ อตฺตโน อตฺตโน อาคตฏฺฐาเนสุ ปุพฺพปตฺถนาภินีหาโร อาวิ ภวิสฺสติฯ อยํ อนุรุทฺธตฺเถโร ธมฺมเสนาปติสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เจติยรฏฺเฐ ปาจีนวํสทายํ คนฺตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโต สตฺต มหาปุริสวิตกฺเก วิตกฺเกสิ, อฏฺฐเม กิลมติฯ สตฺถา ‘‘อนุรุทฺโธ อฏฺฐเม มหาปุริสวิตกฺเก กิลมตี’’ติ ญตฺวา ‘‘ตสฺส สงฺกปฺปํ ปูเรสฺสามี’’ติ ตตฺถ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสินฺโน อฏฺฐมํ มหาปุริสวิตกฺกํ ปูเรตฺวา จตุปจฺจยสนฺโตสภาวนารามปฏิมณฺฑิตํ มหาอริยวํสปฏิปทํ กเถตฺวา อากาเส อุปฺปติตฺวา เภสกฬาวนเมว คโตฯ

เถโร ตถาคเต คตมตฺตเยว เตวิชฺโช มหาขีณาสโว หุตฺวา ‘‘สตฺถา มยฺหํ มนํ ชานิตฺวา อาคนฺตฺวา อฏฺฐมํ มหาปุริสวิตกฺกํ ปูเรตฺวา อทาสิ, โส จ เม มโนรโถ มตฺถกํ ปตฺโต’’ติ พุทฺธานํ ธมฺมเทสนํ อตฺตโน จ ปฏิเวธธมฺมํ อารพฺภ อิมา อุทานคาถา อภาสิ –

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร;
มโนมเยน กาเยน, อิทฺธิยา อุปสงฺกมิฯ

‘‘ยทา เม อหุ สงฺกปฺโป, ตโต อุตฺตริ เทสยิ;
นิปฺปปญฺจรโต พุทฺโธ, นิปฺปปญฺจมเทสยิฯ

‘‘ตสฺสาหํ ธมฺมมญฺญาย, วิหาสึ สาสเน รโต;
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ (เถรคา. ๙๐๑-๙๐๓);

อถ นํ อปรภาเค สตฺถา เชตวเน มหาวิหาเร วิหรนฺโต ‘‘ทิพฺพจกฺขุกานํ ภิกฺขูนํ อนุรุทฺโธ อโคฺค’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๒) อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

๔๒๑. เอวํ โส ภควโต สนฺติกา ทิพฺพจกฺขุกานํ อคฺคฏฺฐานํ ลภิตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สุเมธํ ภควนฺตาห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ สุนฺทรา อุปฏฺฐาปนปญฺญา มคฺคผลปญฺญา วิปสฺสนาปญฺญา จตุปฏิสมฺภิทาทิสงฺขาตา เมธา ยสฺส ภควโต โส สุเมโธ, ตํ **สุเมธํ** ภาคฺยสมฺปนฺนตฺตา **ภควนฺตํ** โลกสฺส **เชฏฺฐํ** เสฏฺฐํ ปธานภูตํ สํสารโต ปฐมํ นิคฺคตํ นรานํ อาสภํ ปุเรจาริกํ **วูปกฏฺฐํ** วิเวกภูตํ คณสงฺคณิการามโต อปคตํ วิหรนฺตํ อหํ อทฺทสนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๔๒๒. สพฺพธมฺมานํ สยเมว พุทฺธตฺตา **สมฺพุทฺธํ, อุปคนฺตฺวาน** สมีปํ คนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวานา**ติ ทสงฺคุลิปุฏํ มุทฺธนิ กตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๔๓๐. **ทิวา รตฺติญฺจ ปสฺสามี**ติ ตทา เทวโลเก จ มนุสฺสโลเก จ อุปฺปนฺนกาเล มํสจกฺขุนา สมนฺตโต โยชนํ ปสฺสามีติ อโตฺถฯ

๔๓๑. **สหสฺสโลกํ ญาเณนา**ติ ปญฺญาจกฺขุนา สหสฺสจกฺกวาฬํ ปสฺสามีติ อโตฺถฯ **สตฺถุ สาสเน**ติ อิทานิ โคตมสฺส ภควโต สาสเนฯ **ทีปทานสฺส** ทีปปูชาย อิทํ ผลํ, อิมินา ผเลน ทิพฺพจกฺขุํ อนุปฺปโตฺต ปฏิลโทฺธ อุปฺปาเทสินฺติ อโตฺถฯ

อนุรุทฺธเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๕. ปุณฺณมนฺตาณิปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา

อชฺฌายโก มนฺตธโรติอาทิกํ อายสฺมโต ปุณฺณสฺส มนฺตาณิปุตฺตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว หํสวตีนคเร พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปโตฺตฯ อปรภาเค ปทุมุตฺตเร ภควติ อุปฺปชฺชิตฺวา โพธเนยฺยานํ ธมฺมํ เทเสเนฺต เหฎฺฐา วุตฺตนเยน มหาชเนน สทฺธิํ วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต นิสีทิตฺวา ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ธมฺมกถิกานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ''มยาปิ อนาคเต เอวรูเปน ภวิตุํ วฎฺฎตี''ติ จิเนฺตตฺวา เทสนาวสาเน อุฎฺฐิตาย ปริสาย สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา นิมเนฺตตฺวา เหฎฺฐา วุตฺตนเยน มหาสกฺการํ กตฺวา ภควนฺตํ เอวมาห – ''ภเนฺต, อหํ อิมินา อธิกาเรน น อญฺญํ สมฺปตฺติํ ปเตฺถมิ, ยถา ปเนโส ภิกฺขุ สตฺตมทิวสมตฺถเก ตุเมฺหหิ ธมฺมกถิกานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐปิโต, เอวํ อหมฺปิ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ธมฺมกถิกานํ อโคฺค ภเวยฺย''นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สตฺถา อนาคตํ โอโลเกตฺวา ตสฺส ปตฺถนาย สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ''อนาคเต กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา ตฺวํ ธมฺมกถิกานํ อโคฺค ภวิสฺสสี''ติ พฺยากาสิฯ

โส ยาวตายุกํ กลฺยาณกมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต กปฺปสตสหสฺสํ ปุญฺญสมฺภารํ สมฺภรโนฺต เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล กปิลวตฺถุนครสฺส อวิทูเร โทณวตฺถุนามเก พฺราหฺมณคาเม พฺราหฺมณมหาสาลกุเล อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส ภาคิเนยฺโย หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส **ปุโณฺณ**ติ นามํ อกํสุฯ โส สตฺถริ อภิสโมฺพธิํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก อนุกฺกเมน ราชคหํ อุปนิสฺสาย วิหรเนฺต อญฺญาสิโกณฺฑญฺญสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท ปธานมนุยุญฺชโนฺต สพฺพํ ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ''ทสพลสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามี''ติ มาตุลเตฺถเรน สทฺธิํ สตฺถุ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา กปิลวตฺถุสามนฺตาเยว โอหิยิตฺวา โยนิโส มนสิกาเร กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

ตสฺส ปน ปุณฺณเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตา กุลปุตฺตา ปญฺจสตา อเหสุํฯ เถโร เต ทสกถาวตฺถูหิ โอวทิฯ เตปิ สเพฺพ ทสกถาวตฺถูหิ โอวทิตา ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา อตฺตโน ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกปฺปตฺตํ ญตฺวา อุปชฺฌายํ อุปสงฺกมิตฺวา อาหํสุ – ''ภเนฺต, มยํ ปพฺพชิตกิจฺจสฺส มตฺถกํ ปตฺตา, ทสนฺนญฺจ กถาวตฺถูนํ ลาภิโน, สมโย ทานิ โน ทสพลํ ปสฺสิตุ''นฺติ, เถโร เตสํ วจนํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – ''มยฺหํ ทสกถาวตฺถุลาภิตํ สตฺถา ชานาติฯ อหํ ธมฺมํ เทเสโนฺต ทสกถาวตฺถูนิ อมุญฺจิตฺวาว เทเสมิ, มยิ จ คจฺฉเนฺต สเพฺพปิเม ภิกฺขู มํ ปริวาเรตฺวา คจฺฉิสฺสนฺติ, เอวํ เม คเณน สทฺธิํ คนฺตฺวา อยุตฺตํ ทสพลํ ปสฺสิตุํ, อิเม ตาว ทสพลํ ปสฺสิตุํ คจฺฉนฺตู''ติฯ อถ เต เอวมาห – ''อาวุโส, ตุเมฺห ปุรโต คนฺตฺวา ทสพลํ ปสฺสถ, มม วจเนน ตถาคตสฺส ปาเท วนฺทถ, อหมฺปิ ตุมฺหากํ คตมเคฺคน อาคจฺฉิสฺสามี''ติฯ เตปิ เถรา สเพฺพ ทส

พลสฺส ชาติภูมิรฏฺฐวาสิโน สเพฺพ ขีณาสวา สเพฺพ ทสกถาวตฺถุลาภิโน อุปชฺฌายสฺส โอวาทํ อจฺฉินฺทิตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา อนุปุเพฺพน จาริกํ จรนฺตา สฏฺฐิโยชนมคฺคํ อติกฺกมฺม ราชคเห เวฬุวนมหาวิหารํ คนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทึสุฯ อาจิณฺณํ โข ปเนตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อาคนฺตุเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ ปฏิสโมฺมทิตุนฺติ ภควา เตหิ สทฺธึ ‘‘กจฺจิ, ภิกฺขเว, ขมนีย’’นฺติอาทินา นเยน มธุรปฏิสนฺถารํ กตฺวา ‘‘กุโต จ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, อาคตตฺถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ปุน เตหิ ‘‘ชาติภูมิโต’’ติ วุเตฺต ‘‘โก นุ โข, ภิกฺขเว, ชาติภูมิยํ ชาติภูมกานํ ภิกฺขูนํ สพฺรหฺมจารีนํ เอวํ สมฺภาวิโต ‘อตฺตนา จ อปฺปิโจฺฉ อปฺปิจฺฉกถญฺจ ภิกฺขูนํ กตฺตา’’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๒) ทสกถาวตฺถุลาภึ ภิกฺขุํ ปุจฺฉิฯ เตปิ ‘‘ปุโณฺณ นาม, ภเนฺต, อายสฺมา มนฺตาณิปุโตฺต’’ติ อาโรจยิํสุฯ

เตสํ กถํ สุตฺวา อายสฺมา สาริปุโตฺต เถรํ ทสฺสนกาโม อโหสิฯ อถ สตฺถา ราชคหโต สาวตฺถิํ อคมาสิฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ ทสพลสฺส ตตฺถ อาคตภาวํ สุตฺวา ‘‘สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ คนฺตฺวา อนฺโตคนฺธกุฏิยํเยว ตถาคตํ สมฺปาปุณิฯ สตฺถา ตสฺส ธมฺมํ เทเสสิฯ เถโร ธมฺมํ สุตฺวา ทสพลํ วนฺทิตฺวา ปฏิสลฺลานตฺถาย อนฺธวนํ คนฺตฺวา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล ทิวาวิหารํ นิสีทิฯ สาริปุตฺตเตฺถโรปิ ตสฺสาคมนํ สุตฺวา สีสานุโลกิโก คนฺตฺวา โอกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ตสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสินฺนกํ อุปสงฺกมิตฺวา เถเรน สทฺธึ สโมฺมทิตฺวา ตํ วิสุทฺธิกฺกมํ (ม. นิ. ๑.๒๕๗) ปุจฺฉิฯ โสปิสฺส ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ พฺยากโรเนฺต รถวินีตูปมาย อติวิย จิตฺตํ อาราเธสิฯ เต อญฺญมญฺญสฺส สุภาสิตํ สมนุโมทิํสุฯ

๔๓๔. อถ นํ สตฺถา อปรภาเค ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสิโนฺน เถรํ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว , มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธมฺมกถิกานํ ยทิทํ ปุโณฺณ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๖) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ โส ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ วิภาเวโนฺต **อชฺฌายโก**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อชฺฌายโก**ติ อเนกพฺราหฺมณานํ วาเจตา สิกฺขาเปตาฯ **มนฺตธโร**ติ มนฺตานํ ธาเรตาติ อโตฺถ, เวทสงฺขาตสฺส จตฺตฺถเวทสฺส สชฺฌายนสวนทานานํ วเสน ธาเรตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ติณฺณํ เวทาน**นฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทสงฺขาตานํ ติณฺณํ เวทานํ ญาเณน ธาเรตพฺพตา ‘‘เวโท’’ติ ลทฺธนาเมสุ ตีสุ เวทคเนฺถสุ ปารํ ปริโยสานํ คโตติ อโตฺถ ฯ **ปุรกฺขโตมฺหิ สิเสฺสหี**ติ มม นิจฺจปริวารภูเตหิ สิเสฺสหิ ปริวุโต อหํ อมฺหิฯ **อุปคจฺฉิํ นรุตฺตม**นฺติ นรานํ อุตฺตมํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิํ, สมีปํ คโตติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๔๓๘. **อภิธมฺมนยญฺญู**หนฺติ อหํ ตทา ตสฺส พุทฺธสฺส กาเล อภิธมฺมนยโกวิโทติ อโตฺถฯ **กถาวตฺถุวิสุทฺธิยา**ติ กถาวตฺถุปฺปกรเณ วิสุทฺธิยา เฉโก, อปฺปิจฺฉสนฺตุฏฺฐิกถาทีสุ ทสสุ กถาวตฺถูสุ วา เฉโก, ตาย กถาวตฺถุวิสุทฺธิยา **สเพฺพสํ** ยติชนานํ ปณฺฑิตานํ **วิญฺญาเปตฺวาน** โพเธตฺวาน **อนาสโว** นิกฺกิเลโส **วิหรามิ** วาสํ กเปฺปมิฯ

๔๓๙. **อิโต ปญฺจสเต กเปฺป**ติ อิโต ปญฺจพุทฺธปฏิมณฺฑิตโต ภทฺทกปฺปโต ปญฺจสเต กเปฺป **สุปฺปกาสกา** สุฏฺฐุ ปากฏา จกฺกรตนาทิ สตฺตหิ รตเนหิ สมฺปนฺนา ชมฺพุทีปาทิจตุทีปมฺหิ **อิสฺสรา** ปธานา **จตุโร** จตฺตาโร จกฺกวตฺติราชาโน อเหสุนฺติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ปุณฺณมนฺตาณิปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๖. อุปาลิเตฺถรอปทานวณฺณนา

นคเร หํสวติยาติอาทิกํ อายสฺมโต อุปาลิเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร วิภวสมฺปเนฺน พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺตฯ เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมกถํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ วินยธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สตฺถุ อธิการกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ

โส ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปฺปกเคเห นิพฺพโตฺตฯ **อุปาลี**ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต อนุรุทฺธาทีนํ ฉนฺนํ ขตฺติยานํ ปิยสหาโย หุตฺวา ตถาคเต อนุปิยมฺพวเน วิหรเนฺต ปพฺพชฺชาย นิกฺขมเนฺตหิ ฉหิ ขตฺติเยหิ สทฺธึ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตสฺส ปพฺพชฺชาวิธานํ ปาฬิยํ (จูฬว. ๓๓๐ อาทโย) อาคตเมวฯ โส ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปโนฺน หุตฺวา สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ‘‘มยฺหํ, ภเนฺต, อรญฺญวาสํ อนุชานาถา’’ติ อาหฯ ‘‘ภิกฺขุ อรเญฺญ วสนฺตสฺส เอกเมว ธุรํ วฑฺฒิสฺสติ, มยฺหํ ปน สนฺติเก วสนฺตสฺส วิปสฺสนาธุรญฺจ คนฺถธุรญฺจ ปริปูเรสฺสตี’’ติฯ โส สตฺถุ วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ สตฺถาปิ นํ สยเมว สกลํ วินยปิฏกํ อุคฺคณฺหาเปสิฯ โส อปรภาเค ภารุกจฺฉวตฺถุํ อชฺชุกวตฺถุํ กุมารกสฺสปวตฺถุนฺติ อิมานิ ตีณิ วตฺถูนิ วินิจฺฉินิฯ สตฺถา เอเกกสฺมึ วินิจฺฉเย สาธุการํ ทตฺวา ตโย วินิจฺฉเย อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เถรํ วินยธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

๔๔๑. เอวํ โส เอตทคฺคฏฺฐานํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสปฺปโตฺต ตํ ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นคเร หํสวติยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **หํสวติยา**ติ หํสาวฏฺฏอาการเรน วติ ปาการปริเกฺขโป ยสฺมึ นคเร, ตํ นครํ **หํสวตี**ฯ อถ วา อเนกสงฺขา หํสา ตฬากโปกฺขรณีสรปลฺลลาทีสุ นิวสนฺตา อิโต จิโต จ วิธาวมานา วสนฺติ เอตฺถาติ **หํสวตี,** ตสฺสา หํสวติยาฯ **สุชาโต นาม พฺราหฺมโณ**ติ สุฏฺฐุ ชาโตติ สุชาโต, ‘‘อกฺขิโตฺต อนุปกุโฏฺฐ’’ติ วจนโต อครหิโต หุตฺวา ชาโตติ อโตฺถฯ **อสีติโกฏินิจโย**ติ อสีติโกฏิธนราสิโก **ปหูตธนธญฺญวา** อสเงฺขฺยฺยธนธญฺญวา พฺราหฺมโณ สุชาโต นาม อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๔๔๒. ปุนปิ ตเสฺสว มหนฺตภาวํ ทเสฺสโนฺต **อชฺฌายโก**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อชฺฌายโก**ติ ปเรสํ เวทตฺตยาทึ วาเจตาฯ **มนฺตธโร**ติ มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, อถพฺพนเวทพฺยากรณาทิชานนปญฺญวาติ อโตฺถฯ **ติณฺณํ เวทาน ปารคู**ติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทสงฺขาตานํ ติณฺณํ เวทานํ ปริโยสานํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ **ลกฺขเณ**ติ ลกฺขณสเตฺถ, พุทฺธปเจฺจกพุทฺธจกฺกวตฺติอิตฺถิปุริสานํ หตฺถปาทาทีสุ ทิสฺสมานลกฺขณปกาสนกคเนฺถ จาติ อโตฺถฯ **อิติหาเส**ติ ‘‘อิติห อาส อิติห อาสา’’ติ โปราณกถาปฺปกาสเก คเนฺถฯ **สธเมฺม**ติ สกธเมฺม พฺราหฺมณธเมฺม **ปารมึ คโต** ปริโยสานํ โกฏึ คโต ปโตฺตติ อโตฺถฯ

๔๔๓. **ปริพฺพาชา**ติ เย นิคณฺฐสาวกา, เต สเพฺพ นานาทิฏฺฐิกา ตทา **มหิยา** ปถวีตเล จรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๔๔๕. ยาว ยตฺตกํ กาลํ ชิโน นุปฺปชฺชติ, ตาว ตตฺตกํ กาลํ พุโทฺธติ วจนํ นตฺถีติ อโตฺถฯ

๔๔๖. **อจฺจเยน อโหรตฺต**นฺติ อโห จ รตฺติ จ อโหรตฺตํ, พหูนํ สํวจฺฉรานํ อติกฺกเมนาติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๔๕๔. **มนฺตาณิปุโตฺต**ติ มนฺตาณีนามาย กปฺปกธีตุยา ปุโตฺต, มาสปุณฺณตาย ทิวสปุณฺณตาย **ปุโณฺณ**ติ ลทฺธนาโมติ อโตฺถฯ ตสฺส สตฺถุสฺส สาวโก **เหสฺสติ** ภวิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๔๕๕. **เอวํ กิตฺตยิ โส พุโทฺธ**ติ **โส** ปทุมุตฺตโร ภควา **เอวํ** อิมินา ปกาเรน **สุนนฺทํ** สุนฺทรากาเรน โสมนสฺสทายกํ **กิตฺตยิ** พฺยากรณมทาสีติ อโตฺถฯ **สพฺพํ ชนํ** สกลชนสมูหํ สาธุกํ**หาสยโนฺต** โสมนสฺสํ กโรโนฺต **สกํ พลํ** อตฺตโน พลํ **ทสฺสยโนฺต** ปากฏํ กโรโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ

๔๕๖. ตโต อนนฺตรํ อตฺตโน อานุภาวํ อญฺญาปเทเสน ทเสฺสโนฺต **กตญฺชลี**ติอาทิมาหฯ ตทา ตสฺมิํ พุทฺธุปฺปาทโต ปุริมกาเล สุนนฺทํ ตาปสํ กตญฺชลิปุฏา สเพฺพ ชนา นมสฺสนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **พุเทฺธ การํ กริตฺวานา**ติ เอวํ โส สพฺพชนปูชิโตปิ สมาโน ‘‘ปูชิโตมฺหี’’ติ มานํ อกตฺวา พุทฺธสาสเน อธิกํ กิจฺจํ กตฺวา อตฺตโน **คติํ** ชาติํ **โสเธสิ** ปริสุทฺธมกาสีติ อโตฺถฯ

๔๕๗. **สุตฺวาน มุนิโน วจ**นฺติ ตสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วาจํ, คาถาพนฺธสุขตฺถํ อา-การสฺส รสฺสํ กตฺวา ‘‘วจ’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อนาคตมฺหิ อทฺธาเน โคตโม นาม นาเมน สตฺถา โลเก ภวิสฺสตี’’ติ อิมํ มุนิโน วจนํ สุตฺวา **ยถา** เยน ปกาเรน โคตมํ ภควนฺตํ ปสฺสามิ, ตถา เตน ปกาเรน **การํ** อธิกกิจฺจํ ปุญฺญสมฺภารํ **กสฺสามิ** กริสฺสามีติ **เม** มยฺหํ **สงฺกโปฺป** เจตนามนสิกาโร **อหุ** อโหสีติ สมฺพโนฺธฯ

๔๕๘. **เอวาหํ จินฺตยิตฺวานา**ติ ‘‘อหํ การํ กริสฺสามี’’ติ เอวํ จิเนฺตตฺวาฯ **กิริยํ จินฺตยิํ มมา**ติ ‘‘มยา กีทิสํ ปุญฺญํ กตฺตพฺพํ นุ โข’’ติ กิริยํ กตฺตพฺพกิจฺจํ จินฺตยินฺติ อโตฺถฯ **กฺยาหํ กมฺมํ อาจรามี**ติ อหํ กีทิสํ ปุญฺญกมฺมํ อาจรามิ ปูเรมิ นุ โขติ อโตฺถฯ **ปุญฺญเกฺขเตฺต อนุตฺตเร**ติ อุตฺตรวิรหิเต สกลปุญฺญสฺส ภาชนภูเต รตนตฺตเยติ อโตฺถฯ

๔๕๙. **อยญฺจ ปาฐิโก ภิกฺขู**ติ อยํ ภิกฺขุ สรภญฺญวเสน คนฺถปาฐปฐนโต วาจนโต ‘‘ปาฐิโก’’ติ ลทฺธนาโม ภิกฺขุฯ พุทฺธสาสเน สเพฺพสํ ปาฐีนํ ปาฐกวาจกานํ อนุตฺตเร วินเย จ **อคฺคนิกฺขิโตฺต** อโคฺค อิติ ฐปิโตฯ ตํ ฐานํ เตน ภิกฺขุนา ปตฺตฏฺฐานนฺตรํ อหํ **ปตฺถเย** ปเตฺถมีติ อโตฺถฯ

๔๖๐. ตโต ปรํ อตฺตโน ปุญฺญกรณูปายํ ทเสฺสโนฺต **อิทํ เม อมิตํ โภค**นฺติอาทิมาหฯ **เม** มยฺหํ **อมิตํ** ปมาณวิรหิตํ โภคราสิํ **อโกฺขภํ** โขเภตุํ อสกฺกุเณยฺยํ **สาครูปมํ** สาครสทิสํ **เตน โภเคน** ตาทิเสน ธเนน พุทฺธสฺส อารามํ มาปเยติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๔๗๔. ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา สมฺพุโทฺธ เตน สุฏฺฐุ มาปิตํ การิตํ สงฺฆารามํ ปฏิคฺคเหตฺวา ตสฺสารามสฺสานิสํสทีปกํ อิทํ วจนํ **อพฺรวิ** กเถสีติ สมฺพโนฺธฯ

๔๗๕. กถํ? **โย โส**ติ โย สงฺฆารามทายโก ตาปโส **สุมาปิตํ** กุฏิเลณมณฺฑปปาสาทหมฺมิยปาการาทินา สุฏฺฐุ สชฺชิตํ สงฺฆารามํ พุทฺธสฺส **ปาทาสิ** ป-กาเรน โสมนสฺสสมฺปยุตฺตจิเตฺตน อทาสิฯ **ตมหํ กิตฺตยิสฺสามี**ติ ตํ ตาปสํ อหํ ปากฏํ กริสฺสามิ, อุตฺตานิํ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ **สุณาถ มม ภาสโต**ติ ภาสนฺตสฺส มยฺหํ วจนํ สุณาถ, โอหิตโสตา อวิกฺขิตฺตจิตฺตา มนสิ กโรถาติ อโตฺถฯ

๔๗๖. เตน ทินฺนารามสฺส ผลํ ทเสฺสโนฺต **หตฺถี อสฺสา รถา ปตฺตี**ติอาทิมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๔๗๗. **สงฺฆารามสฺสิทํ ผล**นฺติ อิทํ อายตึ อนุภวิตพฺพสมฺปตฺติสงฺขาตํ อิฏฺฐผลํ สงฺฆารามทานสฺส ผลํ วิปากนฺติ อโตฺถฯ

๔๗๘. **ฉฬาสีติสหสฺสานี**ติ ฉสหสฺสานิ อสีติสหสฺสานิ **สมลงฺกตา** สุฏฺฐุ อลงฺกตา สชฺชิตา **นาริโย** อิตฺถิโย **วิจิตฺตวตฺถาภรณา**ติ วิจิเตฺตหิ อเนกรูเปหิ วเตฺถหิ อาภรเณหิ จ สมนฺนาคตาฯ **อามุตฺตมณิกุณฺฑลา**ติ โอลมฺพิตมุตฺตาหารมณิกญฺจิตกณฺณาติ อโตฺถฯ

๔๗๙. ตาสํ อิตฺถีนํ รูปโสภาติสยํ วเณฺณโนฺต **อาฬารปมฺหา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อาฬารานิ มหนฺตานิ อกฺขีนิ มณิคุฬสทิสานิ ยาสํ อิตฺถีนํ ตา อาฬารปมฺหา ภมรานมิว มนฺทโลจนาติ อโตฺถฯ **หสุลา** หาสปกติ, ลีลาวิลาสาติ อโตฺถฯ **สุสญฺญา**ติ สุนฺทรสญฺญิตพฺพสรีราวยวาฯ **ตนุมชฺฌิมา**ติ ขุทฺทกอุทรปเทสาฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

๔๘๔. **ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท**ติ ตสฺส โคตมสฺส ภควโต ธเมฺมสุ ทายาโท ธมฺมโกฏฺฐาสภาคีฯ **โอรโส**ติ อุรสิ ชาโต, สิถิลธนิตาทิทสวิธพฺยญฺชนพุทฺธิสมฺปนฺนํ กณฺฐตาลุโอฏฺฐาทิปญฺจฏฺฐาเน ฆเฏฺฏตฺวา เทสิตธมฺมํ สุตฺวา โสตาปตฺติมคฺคาทิมคฺคปฏิปาฏิยา สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา อรหเตฺต ฐิตภาเวน อุรสิ ชาตปุโตฺตติ อโตฺถฯ **ธมฺมนิมฺมิโต**ติ ธเมฺมน สเมน อทเณฺฑน อสเตฺถน นิมฺมิโต ปากโฏ ภวิสฺสสีติ อโตฺถฯ **อุปาลิ นาม นาเมนา**ติ กิญฺจาปิ โสมาตุ นาเมน มนฺตาณิปุตฺตนาโม, อนุรุทฺธาทีหิ ปน สห คนฺตฺวา ปพฺพชิตตฺตา ขตฺติยานํ อุปสมีเป อลฺลีโน ยุโตฺต กายจิเตฺตหิ สมงฺคีภูโตติ อุปาลีติ นาเมน สตฺถุ สาวโก **เหสฺสติ** ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๔๘๕. **วินเย ปารมึ ปตฺวา**ติ วินยปิฏเก โกฏึ ปริโยสานํ ปตฺวา ปาปุณิตฺวาฯ **ฐานาฐาเน จ โกวิโท**ติ การณาการเณ จ ทโกฺข เฉโกติ อโตฺถฯ **ชินสาสนํ ธาเรโนฺต**ติ ชิเนนวุตฺตานุสาสนึ ชินสฺส ปิฏกตฺตยํ วาจนสวนจินฺตนธารณาทิวเสน ธาเรโนฺต, สลฺลเกฺขโนฺตติ อโตฺถฯ **วิหริสฺสตินาสโว**ติ นิกฺกิเลโส จตูหิ อิริยาปเถหิ อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หริสฺสติ ปวเตฺตสฺสตีติ อโตฺถฯ

๔๘๗. **อปริเมยฺยุปาทายา**ติ อเนกสตสหเสฺส อาทึ กตฺวาฯ **ปเตฺถมิ ตว สาสน**นฺติ ‘‘โคตมสฺส ภควโต สาสเน วินยธรานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ตุยฺหํ สาสนํ ปเตฺถมิ อิจฺฉามีติ อโตฺถฯ **โส เม อโตฺถ**ติ โส เอตทคฺคฏฺฐานนฺตรสงฺขาโต อโตฺถ เม มยา อนุปฺปโตฺตติ อโตฺถฯ **สพฺพสํโยชนกฺขโย**ติ สเพฺพสํ สํโยชนานํ ขโย มยา อนุปฺปโตฺตติ สมฺพโนฺธ, นิพฺพานํ อธิคตนฺติ อโตฺถฯ

๔๘๘. ราชทเณฺฑน **ตชฺชิโต** ปีฬิโต **สูลาวุโต** สูเล อาวุโต อาวุณิโต **โปโส** ปุริโส สูเล **สาตํ** มธุรสุขํ **อวินฺทโนฺต** นานุภวโนฺต **ปริมุตฺตึว** ปริโมจนเมว อิจฺฉติ ยถาติ สมฺพโนฺธฯ

๔๘๙-๙๐. **มหาวีร** วีรานมุนฺตเร วีรุตฺตม อหํ **ภวทเณฺฑน** ชาติทเณฺฑน, **ตชฺชิโต** ปีฬิโต **กมฺมสูลาวุโต** กุสลากุสลกมฺมสูลสฺมึ อาวุโต **สโนฺต** สํวิชฺชมาโน, **ปิปาสาเวทนาย** ปิปาสาตุรภาเวน **อฏฺฏิโต** อภิภูโต ทุกฺขาปิโต **ภเว สาตํ** สํสาเร มธุรํ สุขํ **น วินฺทามิ** น ลภามิฯ ราคคฺคิโทสคฺคิโมหคฺคิสงฺขาเตหิ, นรกคฺคิกปฺปุฏฺฐานคฺคิทุกฺขคฺคิสงฺขาเตหิ วา ตีหิ อคฺคีหิ

ฑยฺหโนฺต **ปริมุตฺตึ** ปริมุจฺจนุปายํ **คเวสามิ** ปริเยสามิ ตเถวาติ สมฺพนฺโธฯ ยถา ราชทณฺฑํ อิโต คโต ปโตฺต ปริมุตฺตึ คเวสติ, ตถา อหํ ภวทณฺฑปฺปโตฺต ปริมุตฺตึ คเวสามีติ สมฺพนฺโธฯ

๔๙๑-๒. ปุน สํสารโต โมจนํ อุปโมปเมยฺยวเสน ทเสฺสโนฺต **ยถา วิสาโท**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วิเสน สปฺปวิเสน อา สมนฺตโต ทํสียิตฺถ ทโฏฺฐ โหตีติ **วิสาโท,** สปฺปทโฏฺฐติ อโตฺถฯ อถ วา วิสํ หลาหลวิสํ อทติ คิลตีติ **วิสาโท,** วิสขาทโกติ อโตฺถฯ โย ปุริโส วิสาโท, เตน ตาทิเสน วิเสน ปริปีฬิโต, ตสฺส วิสสฺส วิฆาตาย วินาสาย อุปายนํ อุปายภูตํ **อคทํ** โอสธํ **คเวเสยฺย** ปริเยเสยฺย, ตํ คเวสมาโน **วิสฆาตกํ** วิสนาสกํ **อคทํ** โอสธํ **ปเสฺสยฺย** ทเกฺขยฺยฯ โส ตํ อตฺตโน ทิฏฺฐํ โอสธํ ปิวิตฺวา **วิสมฺหา** วิสโต **ปริมุตฺติยา** ปริโมจนการณา สุขี **อสฺส** ภเวยฺย ยถาติ สมฺพนฺโธฯ

๔๙๓. **ตเถวาห**นฺติ ยถา เยน ปกาเรน โส นโร วิสหโต, สวิเสน สเปฺปน ทโฏฺฐ วิสขาทโก วา โอสธํ ปิวิตฺวา สุขี ภเวยฺย, ตเถว เตน ปกาเรน อหํ อวิชฺชาย โมเหน **สํ** สุฏฺฐุ ปีฬิโตฯ **สทฺธมฺมาคทเมสห**นฺติ อหํ สทฺธมฺมสงฺขาตํ โอสธํ เอสํ ปริเยสโนฺตติ อโตฺถฯ

๔๙๔-๕. **ธมฺมาคทํ คเวสโนฺต**ติ สํสารทุกฺขวิสสฺส วินาสาย ธโมฺมสธํ คเวสโนฺตฯ **อทฺทกฺขึ สกฺยสาสน**นฺติ สกฺยวํสปฺภวสฺส โคตมสฺส สาสนํ สทฺทกฺขินฺติ อโตฺถฯ **อคฺคํ สโพฺพสธานํ ต**นฺติ สเพฺพสํ โอสธานํ อนฺตเร ตํ สกฺยสาสนสงฺขาตํ ธโมฺมสธํ อคฺคํ อุตฺตมนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพสลฺลวิโนทน**นฺติ ราคสลฺลาทีนํ สเพฺพสํ สลฺลานํ วิโนทนํ วูปสมกรํ **ธโมฺมสธํ** ธมฺมสงฺขาตํ โอสธํ ปิวิตฺวา **สพฺพํ วิสํ** สกลสํสารทุกฺขวิสํ **สมูหนึ** นาเสสินฺติ สมฺพนฺโธฯ **อชรามร**นฺติ ตํ ทุกฺขวิสํ สมูหนิตฺวา อชรํ ชราวิรหิตํ อมรํ มรณวิรหิตํ **สีติภาวํ** ราคปริฬาหาทิวิรหิตตฺตา สีตลภูตํ นิพฺพานํ อหํ **ผสฺสยึ** ปจฺจกฺขมกาสินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๔๙๖. ปุน กิเลสตมสฺส อุปมํ ทเสฺสโนฺต **ยถา ภูตฏฺฏิโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถา** เยน ปกาเรน **ภูตฏฺฏิโต** ภูเตน ยเกฺขน อฏฺฏิโต ปีฬิโต **โปโส** ปุริโส **ภูตคฺคาเหน** ยกฺขคฺคาเหน **ปีฬิโต** ทุกฺขิโต **ภูตสฺมา** ยกฺขคฺคาหโต **ปริมุตฺติยา** โมจนตฺถาย ภูตเวชฺชํ คเวเสยฺยฯ

๔๙๗. ตํ คเวสมาโน จ ภูตวิชฺชาย สุฏฺฐุ **โกวิทํ** เฉกํ ภูตเวชฺชํ ปเสฺสยฺย, **โส** ภูตเวโชฺช **ตสฺส** ยกฺขคฺคหิตสฺส ปุริสสฺส อาเวสภูตํ **วิหเน** วินาเสยฺย, **สมูลญฺจ** มูเลน สห อายตึ อนาเสวกํ กตฺวา **วินาสเย** วิทฺธํเสยฺยาติ สมฺพนฺโธฯ

๔๙๘. **มหาวีร** วีรุตฺตม **ตมคฺคาเหน** กิเลสนฺธการคฺคาเหน ปีฬิโต อหํ **ตเถว** เตน ปกาเรเนว **ตมโต** กิเลสนฺธการโต **ปริมุตฺติยา** โมจนตฺถาย **ญาณาโลกํ** ปญฺญาอาโลกํ คเวสามีติ สมฺพนฺโธฯ

๔๙๙. อถ ตทนนฺตรํ **กิเลสตมโสธนํ** กิเลสนฺธการนาสกํ สกฺยมุนึ อทฺทสนฺติ อโตฺถฯ **โส** สกฺยมุนิ **เม** มยฺหํ **ตมํ** อนฺธการํ กิเลสติมิรํ ภูตเวโชฺชว **ภูตกํ** ยกฺขคฺคหิตํ อิว **วิโนเทสิ** ทูรีอกาสีติ สมฺพนฺโธฯ

๕๐๐. โส อหํ เอวํ วิมุโตฺต **สํสารโสตํ** สํสารปวาหํ **สํ** สุฏฺฐุ **ฉินฺทึ** เฉเทสึ, **ตณฺหาโสตํ** ตณฺหามโหฆํ **นิวารยึ** นิรวเสสํ อปฺปวตฺตึ อกาสินฺติ อโตฺถฯ **ภวํ อุคฺฆาฏยึ สพฺพ**นฺติ กามภวาทิกํ สพฺพํ นวภวํ อุคฺฆาฏยึ วินาเสสินฺติ อโตฺถฯ มูลโต วินาเสโนฺต ภูตเวโชฺช อิว มูลโต อุคฺฆาฏยินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๕๐๑. ตโต นิพฺพานปริเยสนาย อุปมํ ทเสฺสโนฺต **ยถา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ครุํ ภาริยํ นาคํ คิลตีติ **ครุโฬ**ฯ ครุํ วา นาคํ ลาติ อาททาตีติ **ครุโฬ,** ครุฬราชาฯ อตฺตโน ภกฺขํ สกโคจรํ ปนฺนคํ ปกาเรน ปรหตฺถํ น คจฺฉตีติ **ปนฺนโค**ติ ลทฺธนามํ นาคํ คหณตฺถาย **โอปตติ** อวปตติ, **สมนฺตา** สมนฺตโต **โยชนสตํ** สตโยชนปฺปมาณํ **มหาสรํ** มหาสมุทฺทํ อตฺตโน ปกฺขวาเตหิ **วิโกฺขเภติ** อาโลเฬติ ยถาติ สมฺพโนฺธฯ

๕๐๒. **โส** สุปโณฺณ วิหงฺคโม เวหาสคมนสีโล **ปนฺนคํ** นามํ คเหตฺวา อโธสีสํ โอลเมฺพตฺวา **วิเหฐยํ** ตตฺถ ตตฺถ วิวิเธน เหฐเนน เหเฐโนฺต **อาทาย** ทฬฺหํ คเหตฺวา **เยน กามํ** ยตฺถ คนฺตุกาโม, ตตฺถ **ปกฺกมติ** คจฺฉตีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๐๓. ภเนฺต มหาวีร, ยถา ครุโฬ **พลี** พลวา ปนฺนคํ คเหตฺวา ปกฺกมติ, ตถา เอว อหํ **อสงฺขตํ** ปจฺจเยหิ อกตํ นิพฺพานํ **คเวสโนฺต** ปฏิปตฺติปูรณวเสน ปริเยสโนฺต **โทเส** สกลทิยฑฺฒกิเลสสหเสฺส **วิกฺขาลยิํ** วิเสเสน สมุเจฺฉทปฺปหาเนน โสเธสิํ อหนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๕๐๔. ยถา ครุโฬ ปนฺนคํ คเหตฺวา ภุญฺชิตฺวา วิหรติ, ตถา อหํ **ธมฺมวรํ** อุตฺตมธมฺมํ **ทิโฎฺฐ** ปสฺสโนฺต เอตํ **สนฺติปทํ** นิพฺพานปทํ **อนุตฺตรํ** อุตฺตรวิรหิตํ มคฺคผเลหิ **อาทาย** คเหตฺวา วฬเญฺชตฺวา วิหรามีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๐๕. อิทานิ นิพฺพานสฺส ทุลฺลภภาวํ ทเสฺสโนฺต **อาสาวตี นาม ลตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สเพฺพสํ เทวานํ อาสา อิจฺฉา เอติสฺสํ ลตายํ อตฺถีติ **อาสาวตี** นาม ลตา, **จิตฺตลตาวเน** อเนกวิจิตฺตาหิ ลตาหิ คหนีภูเต วเน อุยฺยาเน **ชาตา** นิพฺพตฺตาติ อโตฺถฯ **ตสฺสา** ลตาย **วสฺสสหเสฺสน** วสฺสสหสฺสจฺจเยน **เอกํ ผลํ นิพฺพตฺตเต** เอกํ ผลํ คณฺหาติฯ

๕๐๖. **ตํ เทวา**ติ ตํ อาสาวติํ ลตํ **ตาว ทูรผลํ** ตตฺตกํ จิรกาลํ อติกฺกมิตฺวา ผลํ คณฺหนฺตํ สํวิชฺชมานํ **เทวา** ตาวติํสเทวตา **ปยิรุปาสนฺติ** ภชนฺติ, สา อาสาวตี นาม **ลตุตฺตมา** ลตานํ อนฺตเร อุตฺตมลตา เอวํ เทวานํ ปิยา อโหสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๐๗. **สตสหสฺสุปาทายา**ติ สตสหสฺสสํวจฺฉรํ อาทิํ กตฺวาฯ **ตาหํ ปริจเร มุนี**ติ โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, ภเนฺต, มุนิ ญาณวนฺต สพฺพญฺญุ, อหํ ตํ ภควนฺตํ ปริจเร ปยิรุปาสามิฯ **สายํปาตํ นมสฺสามี**ติ สายนฺหสมยญฺจ ปุพฺพณฺหสมยญฺจาติ ทฺวิกฺขตฺตุํ นมสฺสามิ ปณามํ กโรมิฯ **ยถา เทวา** ตาวติํสา เทวา วิย อาสาวตีลตํ สายํปาตญฺจ ปยิรุปาสนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๐๘. **อวญฺฌา ปาริจริยา**ติ ยสฺมา พุทฺธทสฺสนเหตุ นิพฺพานปฺปตฺติ อโหสิ, ตสฺมา พุทฺธปาริจริยา วตฺตปฏิปตฺติกิริยา อวญฺฌา อตุจฺฉา **นมสฺสนา** ปณามกิริยา จ **อโมฆา** อตุจฺฉาฯ ตถา หิ **ทูราคตํ** ทูรโต สํสารทุกฺขโต อาคตมฺปิ, **สนฺตํ** สํวิชฺชมานํ **ขโณยํ** อยํ พุทฺธุปฺปาทกฺขโณ **น วิราธยิ** นาติกฺกมิ, มํ อติกฺกมิตฺวา น คโตติ อโตฺถฯ

๕๐๙. พุทฺธทสฺสนเหตุ นิพฺพานปฺปโตฺต อหํ อายติํ อุปฺปชฺชนกภเว มม ปฏิสนฺธิํ **วิจินโนฺต** อุปปริกฺขโนฺต น ปสฺสามีติ สมฺพโนฺธฯ **นิรูปธิ** ขนฺธูปธิกิเลสูปธีหิ วิรหิโต **วิปฺปมุโตฺต** สพฺพกิเลเสหิ วินาภูโต **อุปสโนฺต** กิเลสปริฬาหาภาเวน สนฺตมานโส จรามิ อหนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๕๑๐. ปุน อตฺตโน พุทฺธทสฺสนาย อุปมํ ทเสฺสโนฺต **ยถาปิ ปทุมํ นามา**ติอาทิมาหฯ **สูริยรํเสน** สูริยรํสิสมฺผเสฺสน ยถา ปทุมํ นาม อปิ **ปุปฺผติ** วิกสติ **มหาวีร** วีรุตฺตม อหํ ตถา เอว

พุทฺธรํเสน พุเทฺธน ภควตา เทสิตธมฺมรํสิปฺปภาเวน ปุปฺผิโตติ อโตฺถฯ

๕๑๑-๑๒. ปุน พุทฺธทสฺสเนน นิพฺพานทสฺสนํ ทีเปโนฺต **ยถา พลากา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พลากโยนิมฺหิ** พลากชาติยํ **สทา** สพฺพสฺมึ กาเล **ปุมา** ปุริโส ยถา น วิชฺชติฯ ปุเม อวิชฺชมาเน กถํ พลากานํ คพฺภคฺคหณํ โหตีติ เจ? เมเฆสุ **คชฺชมาเนสุ** สทฺทํ กโรเนฺตสุ เมฆคชฺชนํ สุตฺวา **ตา** พลากินิโย **สทา** สพฺพกาเล **คพฺภํ คณฺหนฺติ** อณฺฑํ ธาเรนฺตีติ อโตฺถฯ **ยาว** ยตฺตกํ กาลํ **เมโฆ น คชฺชติ** เมโฆ สทฺทํ น กโรติ, ตาว ตตฺตกํ กาลํ **จิรํ** จิรกาเลน **คพฺภํ** อณฺฑํ ธาเรนฺติฯ **ยทา** ยสฺมึ กาเล เมโฆ **ปวสฺสติ** ปกาเรน คชฺชิตฺวา วสฺสติ วุฏฺฐิธารํ ปคฺฆรติ, ตทา ตสฺมึ กาเล **ภารโต** คพฺภธารณโต **ปริมุจฺจนฺติ** อณฺฑํ ปาเตนฺตีติ อโตฺถฯ

๕๑๓. ตโต ปรํ อุปเมยฺยสมฺปทํ ทเสฺสโนฺต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ปทุมุตฺตรสฺส พุทฺธสฺส **ธมฺมเมเฆน** โวหารปรมตฺถเทสนาสงฺขาตเมเฆน **คชฺชโต** คชฺชนฺตสฺส เทเสนฺตสฺส **ธมฺมเมฆสฺส สเทฺทน** โฆสานุสาเรน อหํ ตทา **ธมฺมคพฺภํ** วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ทานสีลาทิปุญฺญสมฺภารคพฺภํ **อคณฺหึ** คเหสึ ตถาติ สมฺพโนฺธฯ

๕๑๔. **สตสหสฺสุปาทาย** กปฺปสตสหสฺสํ อาทึ กตฺวา **ปุญฺญคพฺภํ** ทานสีลาทิปุญฺญสมฺภารํ อหํ **ธเรมิ** ปูเรมิฯ ยาว **ธมฺมเมโฆ** ธมฺมเทสนา **น คชฺชติ** พุเทฺธน น เทสียติ, ตาว อหํ **ภารโต** สํสารคพฺภภารโต **นปฺปมุจฺจามิ** น โมเจมิ น วิสุํ ภวามีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๑๕. ภเนฺต, **สกฺยมุนิ** สกฺยวํสปฺปภว **ยทา** ยสฺมึ กาเล สุโทฺธทนมหาราชสฺส ตว ปิตุ **รเมฺม** รมณีเย **กปิลวตฺถเว** กปิลวตฺถุนามเก นคเร ตุวํ ธมฺมเมเฆน **คชฺชติ** โฆเสติ, ตทา ตสฺมึ กาเล อหํ **ภารโต** สํสารคพฺภภารโต **ปริมุจฺจึ** มุโตฺต อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๕๑๖. ตโต ปรํ อตฺตนา อธิคเต มคฺคผเล ทเสฺสโนฺต **สุญฺญต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ อตฺตอตฺตนิยาทีนํ อภาวโต **สุญฺญตํ** วิโมกฺขญฺจ ราคโทสโมหสพฺพกิเลสนิมิตฺตานํ อภาวโต, **อนิมิตฺตํ** วิโมกฺขญฺจ ตณฺหาปณิธิสฺส อภาวโต, **อปฺปณิหิตํ** วิโมกฺขญฺจ อริยมคฺคํ อธิคญฺฉึ ภาเวสินฺติ สมฺพโนฺธฯ **จตุโร จ ผเล สเพฺพ**ติ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ สพฺพานิ สจฺฉิ อกาสินฺติ อโตฺถฯ **ธเมฺมวํ วิชฏยึ อห**นฺติ อหํ เอวํ สพฺพธเมฺม ชฏํ คหนํ วิชฏยึ วิทฺธํเสสินฺติ อโตฺถฯ

ทุติยภาณวารวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๑๗. ตโต ปรํ อตฺตนา อธิคตวิเสสเมว ทเสฺสโนฺต **อปริเมยฺยุปาทายา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ น ปริเมโยฺยติ **อปริเมโยฺย,** สํวจฺฉรคณนวเสน ปเมตุํ สงฺขาตุํ อสกฺกุเณโยฺยติ อโตฺถฯ ตํ อปริเมยฺยํ กปฺปํ **อุปาทาย** อาทึ กตฺวา **ตว สาสนํ** ตุยฺหํ สาสนํ ‘‘อนาคเต โคตมสฺส ภควโต สาสเน วินยธรานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ เอวํ ปเตฺถมิฯ อตีตเตฺถ วตฺตมานวจนํ, ปเตฺถสินฺติ อโตฺถฯ **โส เม อโตฺถ**ติ โส ปตฺถนาสงฺขาโต อโตฺถ **เม** มยา **อนุปฺปโตฺต** นิปฺผาทิโตติ อโตฺถฯ อนุตฺตรํ **สนฺติปทํ** นิพฺพานํ อนุปฺปตฺตํ อธิคตนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๕๑๘. โส อหํ อธิคตตฺตา **วินเย** วินยปิฏเก **ปารมึ ปโตฺต** ปริโยสานปฺปโตฺตฯ **ยถาปิ ปาฐโก อิสี**ติ ยถา ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สาสเน วินยธรานํ อโคฺค อิสิ ภิกฺขุ ปาฐโก ปากโฏ อโหสิ, ตเถวาหนฺติ อโตฺถฯ **น เม สมสโม อตฺถี**ติ วินยธาริตาย เม มยา สมสโม สมาโน อโญฺญ น อตฺถีติ อโตฺถฯ **สาสนํ** โอวาทานุสาสนีสงฺขาตํ สาสนํ **ธาเรมิ** ปูเรมีติ อโตฺถฯ

๕๑๙. ปุนปิ อตฺตโน วิเสสํ ทเสฺสโนฺต **วินเย ขนฺธเก จาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วินเย**ติ อุภโตวิภเงฺคฯ **ขนฺธเก**ติ มหาวคฺคจูฬวเคฺคฯ **ติกเจฺฉเท จา**ติ ติกสงฺฆาทิเสสติกปาจิตฺติยาทิเก จฯ **ปญฺจเม**ติ ปริวาเร จฯ **เอตฺถ** เอตสฺมิํ สกเล วินยปิฎเก มยฺหํ **วิมติ** เทฺวฬฺหกํ **นตฺถิ** น สํวิชฺชติฯ **อกฺขเร**ติ วินยปิฎกปริยาปเนฺน อ-การาทิเก อกฺขเรฯ **พฺยญฺชเน**ติ ก-การาทิเก พฺยญฺชเน วา เม **วิมติ** สํสโย นตฺถีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๒๐. **นิคฺคเห ปฏิกเมฺม จา**ติ ปาปภิกฺขูนํ นิคฺคเห จ สาปตฺติกานํ ภิกฺขูนํ ปริวาสทานาทิเก ปฏิกเมฺม จ **ฐานาฎฺฐาเน** จ การเณ จ อการเณ จ **โกวิโท** เฉโกติ อโตฺถฯ **โอสารเณ** จ ตชฺชนียาทิกมฺมสฺส ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน โอสารเณ ปเวสเน จฯ **วุฎฺฐาปเน** จ อาปตฺติโต วุฎฺฐาปเน นิราปตฺติกรเณ จ เฉโกติ สมฺพโนฺธฯ **สพฺพตฺถ ปารมิํ คโต**ติ สพฺพสฺมิํ วินยกเมฺม ปริโยสานํ ปโตฺต, ทโกฺข เฉโกติ อโตฺถฯ

๕๒๑. **วินเย ขนฺธเก จาปี**ติ วุตฺตปฺปกาเร วินเย จ ขนฺธเก จ, **ปทํ** สุตฺตปทํ **นิกฺขิปิตฺวา** ปฎฺฐเปตฺวาฯ **อุภโต วินิเวเฐตฺวา**ติ วินยโต ขนฺธกโต จาติ อุภยโต นิพฺพเตฺตตฺวา วิชเฎตฺวา นยํ อาหริตฺวาฯ **รสโต**ติ กิจฺจโตฯ **โอสเรยฺยํ** โอสารณํ กโรมีติ อโตฺถฯ

๕๒๒. **นิรุตฺติยา จ กุสโล**ติ ''รุโกฺข ปโฎ กุโมฺภ มาลา จิตฺต''นฺติอาทีสุ โวหาเรสุ เฉโกฯ **อตฺถานเตฺถ จ โกวิโท**ติ อเตฺถ วฑฺฒิยํ อนเตฺถ หานิยญฺจ โกวิโท ทโกฺขติ อโตฺถฯ **อนญฺญาตํ มยา นตฺถี**ติ วินยปิฎเก สกเล วา ปิฎกตฺตเย มยา อนญฺญาตํ อวิทิตํ อปากฎํ กิญฺจิ นตฺถีติ อโตฺถฯ **เอกโคฺค สตฺถุ สาสเน**ติ พุทฺธสาสเน อหเมว เอโก วินยธรานํ อโคฺค เสโฎฺฐ อุตฺตโมติ อโตฺถฯ

๕๒๓. **รูปทเกฺข อหํ อชฺชา**ติ อชฺช เอตรหิ กาเล **สกฺยปุตฺตสฺส** ภควโต **สาสเน** ปาวจเน อหํ รูปทเกฺข รูปทสฺสเน วินยวินิจฺฉยทสฺสเน **สพฺพํ กงฺขํ** สกลํ สํสยํ **วิโนเทมิ** วินาเสมีติ สมฺพโนฺธฯ **ฉินฺทามิ สพฺพสํสย**นฺติ ''อโหสิํ นุ โข อหมตีตมทฺธาน''นฺติอาทิกํ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐; มหานิ. ๑๗๔) กาลตฺตยํ อารพฺภ อุปฺปนฺนํ สพฺพํ โสฬสวิธํ กงฺขํ ฉินฺทามิ วูปสเมมิ สพฺพโส วิทฺธํเสมีติ อโตฺถฯ

๕๒๔. **ปทํ อนุปทญฺจาปี**ติ ปทํ ปุพฺพปทญฺจ อนุปทํ ปรปทญฺจ **อกฺขรํ** เอเกกมกฺขรญฺจ **พฺยญฺชนํ** สิถิลธนิตาทิทสวิธํ พฺยญฺชนวิธานญฺจฯ **นิทาเน**ติ เตน สมเยนาติอาทิเก นิทาเน จฯ **ปริโยสาเน**ติ นิคมเนฯ **สพฺพตฺถ โกวิโท**ติ สเพฺพสุ ฉสุ ฐาเนสุ เฉโกติ อโตฺถฯ

๕๒๕. ตโต ปรํ ภควโตเยว คุเณ ปกาเสโนฺต **ยถาปิ ราชา พลวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา **พลวา** ถามพลสมฺปโนฺน เสนาพลสมฺปโนฺน วา ราชา, **ปรํ** ปเรสํ ปฏิราชูนํ เสนํ **นิคฺคณฺหิตฺวา** นิเสฺสสโต คเหตฺวา ปลาเปตฺวา วา, **ตเป** ตเปยฺย สนฺตเปยฺย ทุกฺขาเปยฺยฯ **วิชินิตฺวาน สงฺคาม**นฺติ สงฺคามํ ปรเสนาย สมาคมํ ยุทฺธํ วิชินิตฺวา วิเสเสน ชินิตฺวา ชยํ ปตฺวาฯ **นครํ ตตฺถ มาปเย**ติ ตตฺถ ตสฺมิํ วิชิตฎฺฐาเน นครํ ปาสาทหมฺมิยาทิวิภูสิตํ วสนฎฺฐานํ มาปเย การาเปยฺยาติ อโตฺถฯ

๕๒๖. **ปาการํ ปริขญฺจาปี**ติ ตตฺถ มาปิตนคเร ปาการํ สุธาธวลอิฎฺฐกามยปาการญฺจ การเยติ สมฺพโนฺธฯ **ปริขญฺจาปิ** กทฺทมปริขํ, อุทกปริขํ, สุกฺขปริขญฺจ อปิ การเยฯ **เอสิกํ ทฺวารโกฎฺฐก**นฺติ นครโสภนตฺถํ อุสฺสาปิตเอสิกาถมฺภญฺจ มหนฺตํ โกฎฺฐกญฺจ จตุภูมกาทิทฺวาร

โกฏฺฐกญฺจ การเยฯ **อฎฺฎาลเก จ วิวิเธ**ติ จตุภูมกาทิเภเท อติอุจฺจอฎฺฎาลเก จ วิวิเธ นานปฺปการเก พหู **การเย** การาเปยฺยาติ สมฺพนฺโธฯ

๕๒๗. สิงฺฆาฏกํ จจฺจรญฺจาติ น เกวลํ ปาการาทโย การเย, สิงฺฆาฏกํ จตุมคฺคสนฺธิญฺจ จจฺจรํ อนฺตราวีถิญฺจ การเยติ สมฺพนฺโธฯ **สุวิภตฺตนฺตราปณ**นฺติ สุฏฺฐุ วิภตฺตํ วิภาคโต โกฏฺฐาสวนฺตํ อนฺตราปณํ อเนกาปณสหสฺสํ การาเปยฺยาติ อโตฺถฯ **การเยยฺย สภํ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ มาปิตนคเร สภํ ธมฺมาธิกรณสาลํ การเยฯ **อตฺถานตฺถวินิจฺฉยํ** วฑฺฒิญฺจ อวฑฺฒิญฺจ วินิจฺฉยกรณตฺถํ วินิจฺฉยสาลํ การเยติ สมฺพนฺโธฯ

๕๒๘. นิคฺฆาตตฺถํ อมิตฺตานนฺติ ปฏิราชูนํ ปฏิพาหนตฺถํฯ **ฉิทฺทาฉิทฺทญฺจ ชานิตุ**นฺติ โทสญฺจ อโทสญฺจ ชานิตุํฯ **พลกายสฺส รกฺขายา**ติ หตฺถิอสฺสรถปตฺติสงฺขาตสฺส พลกายสฺส เสนาสมูหสฺส อารกฺขณตฺถาย **โส** นครสามิโก ราชา, **เสนาปจฺจํ** เสนาปตึ เสนานายกํ มหามตฺตํ **ฐเปติ** ฐานนฺตเร ปติฏฺฐเปตีติ อโตฺถฯ

๕๒๙. อารกฺขตฺถาย ภณฺฑสฺสาติ ชาตรูปรชตมุตฺตามณิอาทิราชภณฺฑสฺส อารกฺขณตฺถาย สมนฺตโต โคปนตฺถาย **เม** มยฺหํ ***ภณฺฑํ มา วินสฺสี***ติ **นิธานกุสลํ** รกฺขเณ กุสลํ เฉกํ **นรํ** ปุริสํ ***ภณฺฑรกฺขํ*** ภณฺฑรกฺขนฺตํ โส ราชา ภณฺฑาคาเร ฐเปตีติ สมฺพนฺโธฯ

๕๓๐. มมโตฺต โหติ โย รโญฺญติ โย ปณฺฑิโต รโญฺญ มมโตฺต มามโก ปกฺขปาโต โหติฯ **วุฑฺฒึ ยสฺส จ อิจฺฉตี**ติ อสฺส รโญฺญ วุฑฺฒิญฺจ วิรูฬฺหึ โย อิจฺฉติ กาเมติ, **ตสฺส** อิตฺถมฺภูตสฺส ปณฺฑิตสฺส ราชา **อธิกรณํ** วินิจฺฉยาธิปจฺจํ เทติ **มิตฺตสฺส** มิตฺตภาวสฺส ปฏิปชฺชิตุนฺติ สมฺพนฺโธฯ

๕๓๑. อุปฺปาเตสูติ อุกฺกาปาตทิสาฑาหาทิอุปฺปาเตสุ จฯ **นิมิเตฺตสู**ติ มูสิกจฺฉินฺนาทีสุ ‘‘อิทํ นิมิตฺตํ สุภํ, อิทํ นิมิตฺตํ อสุภ’’นฺติ เอวํ นิมิตฺตชานนสเตฺถสุ จฯ **ลกฺขเณสุ จา**ติ อิตฺถิปุริสานํ หตฺถปาทลกฺขณชานนสเตฺถสุ จ **โกวิทํ** เฉกํ **อชฺฌายกํ** อเนเกสํ สิสฺสานํ พฺยากรณวาจกํ **มนฺตธรํ** เวทตฺตยสงฺขาตมนฺตธารกํ ปณฺฑิตํ โส ราชา **โปโรหิเจฺจ** ปุโรหิตฏฺฐานนฺตเร ฐเปตีติ สมฺพนฺโธฯ

๕๓๒. เอเตหเงฺคหิ สมฺปโนฺนติ เอเตหิ วุตฺตปฺปกาเรหิ อเงฺคหิ อวยเวหิ สมฺปโนฺน สมงฺคีภูโต โส ราชา ‘‘ขตฺติโย’’ติ **ปวุจฺจติ** กถียตีติ สมฺพนฺโธฯ **สทา รกฺขนฺติ ราชาน**นฺติ เอเต เสนาปจฺจาทโย อมจฺจา สทา สพฺพกาลํ ตํ ราชานํ รกฺขนฺติ โคเปนฺติฯ กิมิว? **จกฺกวาโกว ทุกฺขิตํ** ทุกฺขปฺปตฺตํ สกญาตึ รกฺขโนฺต จกฺกวาโก ปกฺขี อิวาติ อโตฺถฯ

๕๓๓. ตเถว ตฺวํ มหาวีราติ วีรุตฺตม, ยถา โส ราชา เสนาปจฺจาทิองฺคสมฺปโนฺน นครทฺวารํ ถเกตฺวา ปฏิวสติ, ตเถว ตฺวํ **หตามิโตฺต** นิหตปจฺจตฺถิโก ขตฺติโย อิว **สเทวกสฺส โลกสฺส** สห เทเวหิ ปวตฺตมานสฺส โลกสฺส **ธมฺมราชา** ธเมฺมน สเมน ราชา ทสปารมิตาธมฺมปริปูรเณน ราชภูตตฺตา ‘‘ธมฺมราชา’’ติ **ปวุจฺจติ** กถียตีติ สมฺพนฺโธฯ

๕๓๔. ติตฺถิเย นีหริตฺวานาติ ธมฺมราชภาเวน ปฏิปกฺขภูเต สกลติตฺถิเย นีหริตฺวา นิเสฺสเสน หริตฺวา นิพฺพิเสวนํ กตฺวา **สเสนกํ ธารญฺจาปิ** เสนาย สห วสวตฺติมารมฺปิ นีหริตฺวาฯ **ตมนฺธการํ วิธมิตฺวา**ติ ตมสงฺขาตํ โมหนฺธการํ วิธมิตฺวา วิทฺธํเสตฺวาฯ **ธมฺมนครํ** สตฺตติํส

โพธิปกฺขิยธมฺมสงฺขาตํ, ขนฺธายตนธาตุปฏิจฺจสมุปฺปาทพลโพชฺฌงฺคคมฺภีรนยสมนฺตปฏฺฐาน ธมฺมสงฺขาตํ วา นครํ **อมาปยิ** นิมฺมินิ ปติฏฺฐาเปสีติ อตฺโถฯ

๕๓๕. **สีลํ ปาการกํ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ปติฏฺฐาปิเต ธมฺมนคเร จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปาการํฯ **ญาณํ เต ทฺวารโกฏฺฐก**นฺติ เต ตุยฺหํ สพฺพญฺญุตญฺญาณอาสยานุสยญาณอนาคตํสญาณอ ตีตํสญาณาทิกเมว ญาณํ ทฺวารโกฏฺฐกนฺติ อตฺโถฯ **สทฺธา เต เอสิกา วีรา**ติ, ภเนฺต, อสิถิล ปรกฺกม เต ตุยฺหํ ทีปงฺกรปาทมูลโต ปภุติ สพฺพญฺญุตญฺญาณการณา สทฺทหนสทฺธา อุสฺสาปิ ตอลงฺการอลงฺกตถมฺภติ อตฺโถฯ **ทฺวารปาโล จ สํวโร**ติ เต ตุยฺหํ ฉทฺวาริกสํวโร รกฺขาวรณ คุตฺติ ทฺวารปาโล ทฺวารรกฺขโกติ อตฺโถฯ

๕๓๖. **สติปฏฺฐานมฏฺฏาล**นฺติ เต ตุยฺหํ จตุสติปฏฺฐานอฏฺฏาลมุณฺฑจฺฉทนํฯ **ปญฺญา เต จจฺจรํ มุเน**ติ, ภเนฺต, มุเน ญาณวนฺต เต ตุยฺหํ ปาฏิหาริยาทิอเนกวิธา ปญฺญา จจฺจรํ มคฺค สโมธานํ นครวีถีติ อตฺโถฯ **อิทฺธิปาทญฺจ สิงฺฆาฏ**นฺติ ตุยฺหํ ฉนฺทวีริยจิตฺตวีมํสสงฺขาตา จตุ ตาโร อิทฺธิปาทา สิงฺฆาฏํ จตุมคฺคสนฺติฯ **ธมฺมวีถิ สุมาปิต**นฺติ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมสงฺขา ตาย วีถิยา สุฏฺฐุ มาปิตํ สชฺชิตํ, ตํ ธมฺมนครนฺติ อตฺโถฯ

๕๓๗. **สุตฺตนฺตํ อภิธมฺมญฺจา**ติ ตว ตุยฺหํ เอตฺถ ธมฺมนคเร สุตฺตนฺตํ อภิธมฺมํ วินยญฺจ **เกวลํ** สกลํ สุตฺตเคยฺยาทิกํ นวงฺคํ พุทฺธวจนํ **ธมฺมสภา** ธมฺมาธิกรณสาลาติ อตฺโถฯ

๕๓๘. **สุญฺญตํ อนิมิตฺตญฺจา**ติ อนตฺตานุปสฺสนาวเสน ปฏิลทฺธํ สุญฺญตวิหารญฺจ, อนิจฺจานุปสฺสนาวเสน ปฏิลทฺธํ อนิมิตฺตวิหารญฺจฯ **วิหารญฺจปฺปณิหิต**นฺติ ทุกฺขานุปสฺสนาว เสน ปฏิลทฺธํ อปฺปณิหิตวิหารญฺจฯ **อาเนญฺชญฺจา**ติ อจลํ อผนฺทิตํ จตุสามญฺญผลสงฺขาตํ อาเนญฺชวิหารญฺจฯ **นิโรโธ จา**ติ สพฺพทุกฺขนิโรธํ นิพฺพานญฺจฯ **เอสา ธมฺมกุฏี ตวา**ติ เอสา สพฺพนวโลกุตฺตรธมฺมสงฺขาตา ตว ตุยฺหํ ธมฺมกุฏิ วสนเคหนฺติ อตฺโถฯ

๕๓๙. **ปญฺญาย อโคฺค นิกฺขิตฺโต**ติ ปญฺญาวเสน ปญฺญวนฺตานํ อโคฺคฯ อิติ ภควตา นิกฺขิตฺโต ฐปิโต เถโร **ปฏิภาเน** จ ปญฺญาย กตฺตเพฺพ กิจฺจ, ยุตฺตมุตฺตปฏิภาเน วา **โกวิโท** เฉโก **นาเมน สาริปุตฺโต**ติ ปากโฏ **ตว** ตุยฺหํ ธมฺมเสนาปติ ตยา เทสิตสฺส ปิฏกตฺตยธมฺม สมูหสฺส ธารณโต ปติ ปธาโน หุตฺวา เสนากิจฺจํ กโรตีติ อตฺโถฯ

๕๔๐. **จุตูปปาตกุสโล**ติ ภเนฺต มุนิ, **จุตูปปาเต** จุติยา อุปปตฺติยา จ **กุสโล** เฉโกฯ **อิทฺธิยา ปารมึ คโต**ติ ‘‘เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๓๘; ปฏิ. ม. ๑.๑๐๒) วุตฺตาย อิทฺธิปฺปเภทาย ปารมึ ปริโยสานํ คโต ปตฺโต นา เมน โกลิโต นาม โมคฺคลฺลานเตฺถโร **โปโรหิโจฺจ** ตว ตุยฺหํ ปุโรหิโตติ สมฺพนฺโธฯ

๕๔๑. **โปราณกวํสธโร**ติ ภเนฺต มุเน, ญาณวนฺตํ โปราณสฺส วํสสฺส ธารโก, ปรมฺปร ชานนโก วา **อุคฺคเตโช** ปากฏเตโช, **ทุราสโท** อาสาเทตุํ ฆเฏฺฏตุํ ทุกฺข อสกฺกุเณยฺยติ อ ตฺโถฯ **ธุตวาทิคุเณนโคฺค**ติ เตจีวริกงฺคาทีนิ เตรส ธุตงฺคานิ วทติ โอวทตีติ ธุตวาทีคุเณน ธุตงฺคคุเณน อโคฺค เสโฏฺฐ มหากสฺสปเตฺถโร **ตว** ตุยฺหํ **อกฺขทโสฺส** โวหารกรเณ ปธาโนติ อ ตฺโถฯ

๕๔๒. **พหุสฺสุโต ธมฺมธโร**ติ ภเนฺต มุเน, พหูนํ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานํ สุตตฺตา ภควตา ภิกฺขุสงฺฆโต จ อุคฺคหิตตฺตา พหุสฺสุโต อเนเกสํ ฉสตสหสฺสสงฺขฺยานํ อาคมธมฺมานํ

สติปฏฺฐานาทีนญฺจ ปรมตฺถธมฺมานํ ธารณโต ธมฺมธโร อานนฺโทฯ **สพฺพปาฐี จ สาสเน**ติ พุทฺธสาสเน สเพฺพสํ ปาฐีนํ ปฐนฺตานํ สชฺฌายนฺตานํ ภิกฺขูนํ อโคฺค เสโฏฺฐติ สพฺพปาฐี นาเมน อานนฺโท นาม เถโรฯ **ธมฺมารโกฺข ตวา**ติ ตว ตุยฺหํ ธมฺมสฺส ปิฏกตฺตยธมฺมภณฺฑสฺส อารโกฺข รกฺขโก ปาลโก, ธมฺมภณฺฑาคาริโกติ อโตฺถฯ

๕๔๓. **เอเต สเพฺพ อติกฺกมฺมาติ ภควา** ภคฺยวา สมฺมาสมฺพุโทฺธ เอเต สาริปุตฺตาทโย มหานุภาเวปิ เถเร อติกฺกมฺม วเชฺชตฺวา มมํเยว **ปเมสิ** ปมาณํ อกาสิ, มนสิ อกาสีติ อโตฺถฯ **วินิจฺฉยํ เม ปาทาสี**ติ วินยญฺญูหิ ปณฺฑิเตหิ เทสิตํ ปกาสิตํ วินเย วินิจฺฉยํ โทสวิจารณํ เม มยฺหํ ภควา **ปาทาสิ** ปกาเรน อทาสิ, มยฺหเมว ภารํ อกาสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๔๔. **โย โกจิ วินเย ปญฺหนฺ**ติ โย โกจิ ภิกฺขุ พุทฺธสาวโก วินยนิสฺสิตํ ปญฺหํ มํ ปุจฺฉติ, **ตตฺถ** ตสฺมิํ ปุจฺฉิตปเญฺห **เม** มยฺหํ **จินฺตนา** วิมติ กงฺขา นตฺถิฯ **ตเญฺหวตฺถํ** ตํ เอว ปุจฺฉิตํ อตฺถํ อหํ กเถมีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๔๕. **ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหี**ติ ยาวตา ยตฺตเก ฐาเน พุทฺธสฺส อาณาเขเตฺต ตํ มหามุนิํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ฐเปตฺวา **วินเย** วินยปิฏเก วินยวินิจฺฉยกรเณ วา **มาทิโส** มยา สทิโส นตฺถิ, อหเมว อโคฺค, **ภิโยฺย** มมาธิโก กุโต ภวิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๔๖. **ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา** ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ นิสีทิตฺวา โคตโม ภควา **เอวํ คชฺชติ** สีหนาทํ กโรติฯ กถํ? **วินเย** อุภโตวิภเงฺค, **ขนฺธเกสุ** มหาวคฺคจูฬวเคฺคสุ, จ-สเทฺทน ปริวาเร, **อุปาลิสฺส** อุปาลินา **สโม** สทิโส นตฺถีติ เอวํ คชฺชติฯ

๕๔๗. **ยาวตา**ติ ยตฺตกํ **พุทฺธภณิตํ** พุเทฺธน เทสิตํ **นวงฺคํ** สุตฺตเคยฺยาทิสตฺถุสาสนํ สตฺถุนา ปกาสิตํ สพฺพํ **วินโยคธํ** ตํ วินเย อโนฺตปวิฏฺฐํ วินยมูลกํ อิเจฺจวํ **ปสฺสิโน** ปสฺสนฺตสฺสฯ

๕๔๘. **มม กมฺมํ สริตฺวานา**ติ โคตโม **สกฺยปุงฺคโว** สกฺยวํสปฺปธาโน, **มม กมฺมํ** มยฺหํ ปุพฺพปตฺถนากมฺมํ อตีตํสญาเณน **สริตฺวาน** ปจฺจกฺขโต ญตฺวา ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ คโต ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ วินยธรานํ ยทิทํ อุปาลี''ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๒๘) มํ เอตทเคฺค ฐาเน ฐเปสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๔๙. **สตสหสฺสุปาทายา**ติ สตสหสฺสกเปฺป อาทิํ กตฺวา ยํ อิมํ ฐานํ **อปตฺถยิํ** ปเตฺถสิํ, โส **เม** อโตฺถ มยา **อนุปฺปโตฺต** อธิคโต ปฏิลโทฺธ วินเย **ปารมิํ คโต** โกฏิํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ

๕๕๐. **สกฺยานํ** สกฺยวํสราชูนํ **นนฺทิชนโน** โสมนสฺสการโก อหํ **ปุเร** ปุเพฺพ กปฺปโก **อาสิํ** อโหสิํ, **ตํ ชาติํ** ตํ กุลํ ตํ โยนิํ **วิชหิตฺวา** วิเสเสน ชหิตฺวา ฉเฑฺฑตฺวา **มเหสิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **ปุโตฺต ชาโต** สกฺยปุโตฺตติ สงฺขฺยํ คโต สาสนธารณโตติ อโตฺถฯ

๕๕๑. ตโต ปรํ อตฺตโน ทาสกุเล นิพฺพตฺตนาปทานํ ทเสฺสโนฺต **อิโต ทุติยเก กเปฺป**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **อิโต** ภทฺทกปฺปโต เหฏฺฐา ทุติเย กเปฺป นาเมน อญฺชโส นาม ขตฺติโย เอโก ราชา **อนนฺตเตโช** สงฺขฺยาติกฺกนฺตเตโช **อมิตยโส** ปมาณาติกฺกนฺตปริวาโร **มหทฺธโน** อเนกโกฏิสตสหสฺสธนวา **ภูมิปาโล** ปถวีปาลโก รกฺขโก อโหสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๕๒. **ตสฺส รโญฺญ**ติ ตสฺส ตาทิสสฺส ราชิโน ปุตฺโต อหํ จนฺทโน นาม **ขตฺติโย** ขตฺติยกุมาโร อโหสินฺติ สมฺพนฺโธฯ โส อหํ ชาติมเทน จ ยสมเทน จ โภคมเทน จ **อุปตฺถทฺโธ** ถมฺภิโต อุนฺนโตติ อโตฺถฯ

๕๕๓. **นาคสตสหสฺสานี**ติ สตสหสฺสหตฺถิโน **มาตงฺคา** มาตงฺคกุเล ชาตา **ติธา ปภินฺนา** อกฺขิกณฺณโกสสงฺขาเตหิ ตีหิ ฐาเนหิ ปภินฺนา มทคฬิตา **สพฺพาลงฺการภูสิตา** สเพฺพหิ หตฺถาลงฺกาเรหิ อลงฺกตา **สทา** สพฺพกาลํ มํ ปริวาเรนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๕๕๔. **สพเลหิ ปเรโต**หนฺติ ตทา ตสฺมิํ กาเล อหํ สพเลหิ อตฺตโน เสนาพเลหิ **ปเรโต** ปริวาริโต อุยฺยานํ **คนฺตุกามโก** อิจฺฉโนฺต สิริกํ นาม **นาคํ** หตฺถิํ **อารุยฺห** อภิรุหิตฺวา นครโต นิกฺขมินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๕๕๕. **จรเณน จ สมฺปโนฺน**ติ สีลสํวราทิปนฺนรสจรณธเมฺมน สมนฺนาคโต **คุตฺตทฺวาโร ปิหิตจกฺขาทิฉทฺวาโร สุสํวุโต** สุฏฺฐุ รกฺขิตกายจิโตฺต เทวโล นาม **สมฺพุโทฺธ** ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ, **มม** มยฺหํ **ปุรโต** สมฺมุเข **อาคจฺฉิ** ปาปุณีติ อโตฺถฯ

๕๕๖. **เปเสตฺวา สิริกํ นาค**นฺติ ตํ อาคตํ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา อหํ สิริกํ นาม นาคํ อภิมุขํ เปเสตฺวา พุทฺธํ **อาสาทยิํ** ฆเฏฺฏสิํ ปทุเสฺสสินฺติ อโตฺถฯ **ตโต สญฺชาตโกโป โส**ติ ตโต ตสฺมา มยา อตีว ปีเฬตฺวา เปสิตตฺตา โส หตฺถินาโค มยิ สญฺชาตโกโป **ปทํ** อตฺตโน ปาทํ **นุทฺธรเต** น อุทฺธรติ, นิจฺจโลว โหตีติ อโตฺถฯ

๕๕๗. **นาคํ ทุฏฺฐมนํ ทิสฺวา**ติ ทุฏฺฐมนํ กุทฺธจิตฺตํ นาทํ ทิสฺวา อหํ **พุเทฺธ** ปเจฺจกพุเทฺธ **โกปํ อกาสิํ** โทสํ อุปฺปาเทสินฺติ อโตฺถฯ **วิเหสยิตฺวา สมฺพุทฺธ**นฺติ เทวลํ ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ วิเหสยิตฺวา วิเหเฐตฺวา อหํ อุยฺยานํ อคมาสินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๕๕๘. **สาตํ ตตฺถ น วินฺทามี**ติ ตสฺมิํ อาสาทเน สาตํ น วินฺทามิฯ อาสาทนนิมิตฺตํ มธุรํ สุขํ น ลภามีติ อโตฺถฯ **สิโร ปชฺชลิโต ยถา**ติ สิโร มม สีสํ ปชฺชลิโต ยถา ปชฺชลมานํ วิย โหตีติ อโตฺถฯ **ปริฬาเหน ฑยฺหามี**ติ ปเจฺจกพุเทฺธ โกปสฺส กตตฺตา ปจฺฉานุตาปปริฬาเหน ฑยฺหามิ อุณฺหจิโตฺต โหมีติ อโตฺถฯ

๕๕๙. **สสาครนฺตา**ติ เตเนว ปาปกมฺมพเลน สสาครนฺตา สาครปริโยสานา สกลมหาปถวี **เม** มยฺหํ **อาทิตฺตา วิย** ชลิตา วิย โหติ ขายตีติ อโตฺถฯ **ปิตุ สนฺติกุปาคมฺมา**ติ เอวํ ภเย อุปฺปเนฺน อหํ อตฺตโน ปิตุ รโญฺญ สนฺติกํ **อุปาคมฺม** อุปคนฺตฺวา อิทํ วจนํ **อพฺรวิํ** กเถสินฺติ อโตฺถฯ

๕๖๐. **อาสีวิสํว กุปิต**นฺติ อาสีวิสํ สพฺพํ กุปิตํ กุทฺธํ อิว ชลมานํ อคฺคิกฺขนฺธํ อิว **มตฺตํ** ติธา ปภินฺนํ **ทนฺติํ** ทนฺตวนฺตํ **กุญฺชรํ** อุตฺตมํ หตฺถิํ อิว จ อาคตํ ยํ ปเจฺจกพุทฺธํ **สยมฺภุํ** สยเมว พุทฺธภูตํ อหํ **อาสาทยิํ** ฆเฏฺฏสินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๕๖๑. **อาสาทิโต มยา พุโทฺธ**ติ โส ปเจฺจกพุโทฺธ มยา อาสาทิโต ฆฏฺฏิโต **โฆโร** อเณฺณหิ ฆเฏฺฏตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา โฆโร, **อุคฺคตโป** ปากฏตโป **ชิโน** ปญฺจ มาเร ชิตวา เอวํ คุณสมฺปโนฺน ปเจฺจกพุโทฺธ มยา ฆฏฺฏิโตติ อโตฺถฯ **ปุรา สเพฺพ วินสฺสามา**ติ ตสฺมิํ ปเจฺจกพุเทฺธ กตอนาทเรน สเพฺพ มยํ วินสฺสาม วิวิเธนากาเรน นสฺสาม, ภสฺมา วิย ภวามาติ อโตฺถฯ

ขมาเปสฺสาม ตํ มุนินฺติ ตํ ปเจฺจกพุทฺธํ มุนิํ ยาว น วินสฺสาม, ตาว ขมาเปสฺสามาติ สมฺพ
โนฺธฯ

๕๖๒. **โน เจ ตํ นิชฺฌาเปสฺสามา**ติ **อตฺตทนฺตํ** ทมิตจิตฺตํ **สมาหิตํ** เอกคฺคจิตฺตํ ตํ ปเจฺจกพุทฺธํ โน เจ นิชฺฌาเปสฺสาม ขมาเปสฺสามฯ **โอเรน สตฺตทิวสา** สตฺตทิวสโต โอรภาเค สตฺตทิวเส อนติกฺกมิตฺวา สมฺปุณฺณํ รฎฺฐํ เม สพฺพํ **วิธมิสฺสติ** วินสฺสิสฺสติฯ

๕๖๓. **สุเมขโล โกสิโย จา**ติ เอเต สุเมขลาทโย จตฺตาโร ราชาโน อิสโย **อาสาทยิตฺวา** ฆเฎฺฎตฺวา อนาทรํ กตฺวา **สรฎฺฐกา** สห รฎฺฐชนปทวาสีหิ ทุคฺคตา วินาสํ คตาติ อโตฺถฯ

๕๖๔. **ยทา กุปฺปนฺติ อิสโย**ติ ยทา ยสฺมิํ กาเล **สญฺญตา** กายสญฺญมาทีหิ สญฺญตา สนฺตา **พฺรหฺมจาริโน** อุตฺตมจาริโน เสฎฺฐจาริโน อิสโย **กุปฺปนฺติ** โทมนสฺสา ภวนฺติ, ตทา ส สาครํ สปพฺพตํ สเทวกํ โลกํ วินาเสนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๖๕. **ติโยชนสหสฺสมฺหี**ติ เตสํ อิสีนํ อานุภาวํ ญตฺวา เต ขมาเปตุํ **อจฺจยํ** อปราธํ **เทสนตฺถาย** ปกาสนตฺถาย ติโยชนสหสฺสปฺปมาเณ ปเทเส ปุริเส สนฺนิปาตยินฺติ สมฺพโนฺธฯ **สยมฺภุํ อุปสงฺกมิ**นฺติ สยมฺภุํ ปเจฺจกพุทฺธํ อุปสงฺกมิํ สมีปํ อคมาสินฺติ อโตฺถฯ

๕๖๖. **อลฺลวตฺถา**ติ มยา สทฺธิํ ราสิภูตา สเพฺพ ชนา อลฺลวตฺถา อุทเกน ตินฺตวตฺถอุตฺตราสงฺคา **อลฺลสิรา** ตินฺตเกสา **ปญฺชลีกตา** มุทฺธนิ กตอญฺชลิปุฎา **พุทฺธสฺส** ปเจฺจกมุนิโน **ปาเท** ปาทสมีเป **นิปติตฺวา** นิปชฺชิตฺวา **อิทํ วจนมพฺรวุ**นฺติ ‘‘ขมสฺสุ ตฺวํ, มหาวีรา’’ติอาทิกํ วจนํ อพฺรวุํ กเถสุนฺติ อโตฺถฯ

๕๖๗. **มหาวีร** วีรุตฺตม ภเนฺต ปเจฺจกพุทฺธ, มยา ตุเมฺหสุ อญฺญาเณน กตํ อปราธํ ขมสฺสุ ตฺวํ วิโนเทหิ, มา มนสิ กโรหีติ อโตฺถ ฯ **ชโน** ชนสมูโห **ตํ** ภควนฺตํ **อภิ** วิเสเสน ยาจติฯ **ปริฬาหํ** โทสโมเหหิ กตจิตฺตทุกฺขปริฬาหํ อมฺหากํ **วิโนเทหิ** ตนุํ กโรหิ, **โน** อมฺหากํ **รฎฺฐํ** สกลรฎฺฐชนปทวาสิโน **มา วินาสย** มา วินาเสหีติ อโตฺถฯ

๕๖๘. **สเทวมานุสา สเพฺพ**ติ สเพฺพ มานุสา สเทวา **สทานวา** ปหาราทาทีหิ อสุเรหิ สห **สรกฺขสา อโยมเยน กูเฎน** มหามุคฺคเรน **สทา** สพฺพกาลํ **เม สิรํ** มยฺหํ มตฺถกํ **ภิเนฺทยฺยุํ** ปทาเลยฺยุํฯ

๕๖๙. ตโต ปรํ พุทฺธานํ ขมิตภาวญฺจ โกปาภาวญฺจ ปกาเสโนฺต **ทเก อคฺคิ น สณฺฐาตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา อุทเก อคฺคิ **น สณฺฐาติ** น ปติฎฺฐาติ, ยถา พีชํ **เสเล** สิลามเย ปพฺพเต น วิรุหติ, ยถา **อคเท** โอสเธ **กิมิ** ปาณโก น สณฺฐาติฯ ตถา **โกโป** จิตฺตปฺปโกโป ทุมฺมนตา **พุเทฺธ** ปฎิวิทฺธสเจฺจ ปเจฺจกพุเทฺธ **น ชายติ** น อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ

๕๗๐. ปุนปิ พุทฺธานํ อานุภาวํ ปกาเสโนฺต **ยถา จ ภูมี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา จ **ภูมิ** ปถวี **อจลา** นิจฺจลา, ตถา พุโทฺธ อจโลติ อโตฺถฯ ยถา **สาคโร** มหาสมุโทฺท **อปฺปเมโยฺย** ปเมตุํ ปมาณํ คเหตุํ อสกฺกุเณโยฺย, ตถา พุโทฺธ อปฺปเมโยฺยติ อโตฺถฯ ยถา **อากาโส** อผุฎฺฐากาโส **อนนฺตโก** ปริโยสานรหิโต, **เอวํ** ตถา พุโทฺธ **อโกฺขภิโย** โขเภตุํ อาโลเฬตุํ อสกฺกุเณโยฺยติ อโตฺถฯ

๕๗๑. ตโต ปรํ ปเจฺจกพุทฺธสฺส ขมนวจนํ ทเสฺสโนฺต **สหา ขนฺตา มหาวีรา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มหาวีรา** อุตฺตมวีริยวนฺตา พุทฺธา **ตปสฺสิโน** ปาปานํ ตปนโต ‘‘ตโป’’ติ ลทฺธนาเมน วีริเยน สมนฺนาคตา **ขนฺตา** จ ขนฺติยา จ สมฺปนฺนา **ขมิตา** จ ปเรสํ อปราธํ ขมิตา สหิตา **สหา** สพฺพกาลํ ภวนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **ขนฺตานํ ขมิตานญฺจา**ติ เตสํ พุทฺธานํ ขนฺตานํ ขนฺติยายุตฺตานํ ขมิตานํ ปราปราธขมิตานํ สหิตานญฺจ **คมนํ** ฉนฺทาทีหิ อคติคมนํ น วิชฺชตีติ อโตฺถฯ

๕๗๒. อิติ อิทํ วจนํ วตฺวา **สมฺพุโทฺธ** ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ **ปริฟ้าหํ** สตฺตานํ อุปฺปนฺนทาหํ **วิโนทยํ** วิโนทยโนฺต **มหาชนสฺส ปุรโต** สนฺนิปติตสฺส สราชกสฺส มหโต ชนกายสฺส สมฺมุขโต **ตทา** ตสฺมิํ กาเล **นภํ** อากาสํ **อพฺภุคฺคมิ** อุคฺคญฺฉีติ อโตฺถฯ

๕๗๓. **เตน กเมฺมนหํ ธีรา**ติ ธีร ธิติสมฺปนฺน อหํ **เตน กเมฺมน** ปเจฺจกพุเทฺธ กเตน อนาทรกเมฺมน อิมสฺมิํ ปจฺฉิมตฺตภเว **หีนตฺตํ** ลามกภาวํ ราชูนํ กปฺปกกมฺมกรณชาติํ **อชฺฌุปาคโต** สมฺปโตฺตติ อโตฺถฯ **สมติกฺกมฺม ตํ ชาติ**นฺติ ตํ ปรายตฺตชาติํ **สํ** สุฎฺฐุ อติกฺกมฺม อติกฺกมิตฺวาฯ **ปาวิสิํ อภยํ ปุร**นฺติ ภยรหิตํ นิพฺพานปุรํ นิพฺพานมหานครํ ปาวิสิํ ปวิโฎฺฐ อาสินฺติ อโตฺถฯ

๕๗๔. **ตทาปิ มํ มหาวีรา**ติ วีรุตฺตม **ตทาปิ** ตสฺมิํ ปเจฺจกพุทฺธสฺส อาสาทนสมเย อปิ สยมฺภู ปเจฺจกพุโทฺธ **ปริฟ้าหํ** อาสาทนเหตุ อุปฺปนฺนํ กายจิตฺตทรถํ วิโนเทสิ ทูรีอกาสิฯ **ฑยฺหมานํ** ตโต เอว ปจฺฉานุตาเปน กุกฺกุเจฺจน ฑยฺหมานํ สนฺตปฺปนฺตํ มํ **สุสณฺฐิตํ** โทสํ โทสโต ทสฺสเน สุฎฺฐุ สณฺฐิตํ ทิสฺวา ขมาปยิ ตํ อปราธํ อธิวาเสสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๗๕. **อชฺชาปิ มํ มหาวีรา**ติ วีรุตฺตม, อชฺชาปิ ตุยฺหํ สมาคมกาเล อปิ, **ติหคฺคีภิ** ราคคฺคิโทสคฺคิโมหคฺคิสงฺขาเตหิ วา นิรยคฺคิเปตคฺคิสํสารคฺคิสงฺขาเตหิ วา ตีหิ อคฺคีหิ **ฑยฺหมานํ** ทุกฺขมนุภวนฺตํ มํ ภควา **สีติภาวํ** โทมนสฺสวินาเสน สนฺตกายจิตฺตสงฺขาตํ สีติภาวํ นิพฺพานเมว วา **อปาปยิ** สมฺปาเปสิฯ **ตโย อคฺคี** วุตฺตปฺปกาเร เต ตโย อคฺคี **นิพฺพาเปสิ** วูปสเมสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๗๖. เอวํ อตฺตโน หีนาปทานํ ภควโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ อเญฺญปิ ตสฺส สวเน นิโยเชตฺวา โอวทโนฺต ‘‘เยสํ โสตาวธานตฺถี’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เยสํ** ตุมฺหากํ **โสตาวธานํ** โสตสฺส อวธานํ ฐปนํ **อตฺถิ** วิชฺชติ, เต ตุเมฺห **ภาสโต** สาสนฺตสฺส มม วจนํ **สุณาถ** มนสิ กโรถฯ **อตฺถํ ตุมฺหํ ปวกฺขามีติ ยถา** เยน ปกาเรน **มม** มยา ทิฎฺฐํ **ปทํ** นิพฺพานํ, ตถา เตน ปกาเรน นิพฺพานสงฺขาตํ ปรมตฺถํ ตุมฺหากํ ปวกฺขามีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๗๗. ตํ ทเสฺสโนฺต **สยมฺภุํ ตํ วิมาเนตฺวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สยมฺภุํ** สยเมว ภูตํ อริยาย ชาติยา ชาตํ สนฺตจิตฺตํ สมาหิตํ ปเจฺจกพุทฺธํ วิมาเนตฺวา อนาทรํ กตฺวา **เตน กเมฺมน** กเตนากุสเลน **อชฺช** อิมสฺมิํ วตฺตมานกาเล อหํ **นีจโยนิยํ** ปรายตฺตชาติยํ กปฺปกชาติยํ **ชาโต** นิพฺพโตฺต **อมฺหิ** ภวามิฯ

๕๗๘. **มา โว ขณํ วิราเธถา**ติ พุทฺธุปฺปาทกฺขณํ โว ตุเมฺห มา วิราเธถ คฬิตํ มา กโรถ, **หิ** สจฺจํ **ขณาตีตา** พุทฺธุปฺปาทกฺขณํ อตีตา อติกฺกนฺตา สตฺตา **โสจเร** โสจนฺติ, ‘‘มยํ อลกฺขิกา ทุเมฺมธา ภวามา’’ติ เอวํ โสจนฺตีติ อโตฺถฯ **สทตฺถ** อตฺตโน อตฺถ วุฑฺฒิยํ **วายเมยฺยาถ** วีริยํ กโรถฯ **โว** ตุเมฺหหิ **ขโณ** พุทฺธุปฺปาทกฺขโณ สมโย **ปฎิปาทิโต** นิปฺผาทิโต ปโตฺตติ อโตฺถฯ

๕๗๙. ตโต ปรํ สํสารคตานํ อาทีนวํ อุปมาอุปเมยฺยวเสน ทเสฺสโนฺต **เอกจฺจานญฺจ วมนนฺ**ติอาทิมาหฯ **เอกจฺจานํ** เกสญฺจิ ปุคฺคลานํ **วมนํ** อุทฺธํ อุคฺคิรณํ เอกจฺจานํ **วิเรจนํ** อโธปคฺฆรณํ **เอเก** เอกจฺจานํ หลาหลํ **วิสํ** มุจฺฉากรณวิสํ, เอกจฺจานํ ปุคฺคลานํ **โอสธํ** รกฺขนุปายํ ภควา เอวํ ปฏิปาฏิยา อกฺขาสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๘๐. **วมนํ ปฏิปนฺนานนฺ**ติ ปฏิปนฺนานํ มคฺคสมงฺคีนํ วมนํ สํสารฉฑฺฑนํ สํสารโมจนํ ภควา อกฺขาสีติ สมฺพโนฺธฯ **ผลฏฺฐานํ** ผเล ฐิตานํ วิเรจนํ สํสารปคฺฆรณํ อกฺขาสิฯ **ผลลาภีนํ** ผลํ ลภิตฺวา ฐิตานํ นิพฺพานโอสธํ อกฺขาสิฯ **คเวสีนํ** มนุสฺสเทวนิพฺพานสมฺปตฺตึ คเวสีนํ ปริเยสนฺตานํ ปุญฺญเขตฺตภูตํ สงฺฆํ อกฺขาสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๘๑. **สาสเนน วิรุทฺธานนฺ**ติ สาสนสฺส ปฏิปกฺขานํ หลาหลํ กุฏูหลํ ปาปํ อกุสลํ อกฺขาสีติ สมฺพโนฺธฯ **ยถา อาสีวิโส**ติ อสฺสทฺธานํ กตปาปานํ ปุคฺคลานํ สํสาเร ทุกฺขาวหนโต อาสีวิสสทิสํ ยถา อาสีวิโส ทิฏฺฐมเตฺตน ภสฺมกรณโต **ทิฏฺฐวิโส** สโปฺป อเตฺตนา ทฏฺฐํ นรํ **ฌาเปติ** ฑยฺหติ ทุกฺขาเปติฯ **ตํ นรํ** ตํ อสฺสทฺธํ กตปาปํ นรํ หลาหลวิสํ เอวํ ฌาเปติ จตูสุ อปาเยสุ ฑยฺหติ โสเสสีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๘๒. **สกึ ปีตํ หลาหลนฺ**ติ วิสํ หลาหลํ ปีตํ สกึ เอกวารํ ชีวิตํ **อุปรุนฺธติ** นาเสติฯ **สาสเนน** สาสนมฺหิ **วิรชฺฌิตฺวา** อปราธํ กตฺวา ปุคฺคโล **กปฺปโกฏิมฺหิ** โกฏิสเงฺขฺย กเปฺปปิ **ฑยฺหติ** นิชฺฌายตีติ อโตฺถฯ

๕๘๓. เอวํ อสฺสทฺธานํ ปุคฺคลานํ ผลวิปากํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ พุทฺธานํ อานุภาวํ ทเสฺสโนฺต **ขนฺติยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ โย พุโทฺธ วมนาทีนิ อกฺขาสิ, **โส** พุโทฺธ **ขนฺติยา** ขมเนน จ **อวิหึสาย** สตฺตานํ อวิหึสเนน จ **เมตฺตจิตฺตวตาย** จ เมตฺตจิตฺตวนฺตภาเวน จ **สเทวกํ** สห เทเวหิ วตฺตมานํ โลกํ **ตาเรติ** อติกฺกมาเปติ นิพฺพาเปติ, **ตสฺมา** การณา พุทฺธา โว ตุเมฺหหิ **อวิราธิยา** วิรุชฺฌิตุํ น สกฺกุเณยฺยา, พุทฺธสาสเน ปฏิปเชฺชยฺยาถาติ อโตฺถฯ

๕๘๔. ลาเภ จ อลาเภ จ **น สชฺชนฺติ** น ภชนฺติ น ลคฺคนฺติฯ **สมฺมานเน** อาทรกรเณ จ **วิมานเน** อนาทรกรเณ จ อจลา ปถวีสทิสา พุทฺธา ภวนฺติ, **ตสฺมา** การณา **เต** พุทฺธา ตุเมฺหหิ **น วิโรธิยา** น วิโรเธตพฺพา วิรุชฺฌิตุํ อสกฺกุเณยฺยาติ อโตฺถฯ

๕๘๕. พุทฺธานํ มชฺฌตฺตตํ ทเสฺสโนฺต **เทวทเตฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วธกาวธเกสุ สเพฺพสุ สเตฺตสุ **สมโก** สมมานโส **มุนิ** พุทฺธมุนีติ อโตฺถฯ

๕๘๖. **เอเตสํ ปฏิโฆ นตฺถี**ติ เอเตสํ พุทฺธานํ ปฏิโฆ จณฺฑิกฺกํ โทสจิตฺตตํ นตฺถิ น สํวิชฺชติฯ **ราโคเมสํ น วิชฺชตี**ติ อิเมสํ พุทฺธานํ ราโคปิ รชฺชนํ อลฺลียนํ น วิชฺชติ, น อุปลพฺภติ, ตสฺมา การณา, วธกสฺส จ โอรสสฺส จาติ สเพฺพสํ **สมโก** สมจิโตฺต พุโทฺธ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๘๗. ปุนปิ พุทฺธานํเยว อานุภาวํ ทเสฺสโนฺต **ปเนฺถ ทิสฺวาน กาสาวนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มีฬฺหมกฺขิตํ** คูถสมฺมิสฺสํ **กาสาวํ** กสาเวน รชิตํ จีวรํ **อิสิทฺธชํ** อริยานํ ธชํ ปริกฺขารํ, **ปเนฺถ** มเคฺค ฉฑฺฑิตํ **ทิสฺวาน** ปสฺสิตฺวา **อญฺชลึ กตฺวา** ทสงฺคุลิสโมธานํ อญฺชลิปุฏํ สิรสิ กตฺวา **สิรสา** สิเรน **วนฺทิตพฺพํ อิสิทฺธชํ** อรหตฺตทฺธชํ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกทีปกํ จีวรํ นมสฺสิตพฺพํ มาเนตพฺพํ ปูเชตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

๕๘๘. **อพฺภตีตา**ติ อภิ อตฺถงฺคตา นิพฺพุตาฯ **เย จ พุทฺธา วตฺตมานา** อิทานิ ชาตา จ เย พุทฺธา **อนาคตา** อชาตา อภูตา อนิพฺพตฺตา อปาตุภูตา จ เย พุทฺธาฯ **ธเชนาเนน สุชฺฌนฺตี**ติ อเนน อิสิทฺธเชน จีวเรน เอเต พุทฺธา สุชฺฌนฺติ วิสุทฺธา ภวนฺติ โสภนฺติฯ **ตสฺมา** เตน การเณน **เอเต** พุทฺธา **นมสฺสิยา นมสฺสิตพฺพา** วนฺทิตพฺพาติ อโตฺถฯ ‘‘เอตํ นมสฺสิย’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส เอตํ อิสิทฺธชํ นมสฺสิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

๕๘๙. ตโต ปรํ อตฺตโน คุณํ ทเสฺสโนฺต **สตฺถุกปฺปน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สตฺถุกปฺปํ** พุทฺธสทิสํ **สุวินยํ** สุนฺทรวินยํ สุนฺทรากาเรน ทฺวารตฺตยทมนํ **หทเยน** จิเตฺตน อหํ **ธาเรมิ** สวนธารณาทินา ปจฺจเวกฺขามีติ อโตฺถฯ **วินยํ** วินยปิฏกํ **นมสฺสมาโน** วนฺทมาโน วินเย อาทรํ กุรุมาโน **วิหริสฺสามิ สพฺพทา** สพฺพสฺมิํ กาเล วาสํ กเปฺปมีติ อโตฺถฯ

๕๙๐. **วินโย อาสโย มยฺหน**ฺติ วินยปิฏกํ มยฺหํ โอกาสภูตํ สวนธารณมนสิกรณอุคฺคหปริปุจฺฉาปวตฺตนวเสน โอกาสภูตํ เคหภูตนฺติ อโตฺถฯ **วินโย ฐานจงฺกมน**ฺติ วินโย มยฺหํ สวนาทิกิจฺจกรเณน ฐิตฏฺฐานญฺจ จงฺกมนฏฺฐานญฺจฯ **กเปฺปมิ วินเย วาส**นฺติ วินยปิฏเก วินยตนฺติยา สวนธารณปวตฺตนวเสน วาสํ สยนํ กเปฺปมิ กโรมิฯ **วินโย มม โคจโร**ติ วินยปิฏกํ มยฺหํ โคจโร อาหาโร โภชนํ นิจฺจํ ธารณมนสิกรณวเสนาติ อโตฺถฯ

๕๙๑. **วินเย ปารมิปฺปโตฺต**ติ สกเล วินยปิฏเก ปารมิํ ปริโยสานํ ปโตฺตฯ **สมเถ จาปิ โกวิโท**ติ ปาราชิกาทิสตฺตาปตฺติกฺขนฺธานํ สมเถ วูปสเม จ วุฏฺฐาเน จ โกวิโท เฉโก, อธิกรณสมเถ วา –

‘‘วิวาทํ อนุวาทญฺจ, อาปตฺตาธิกรณํ ตถา;
กิจฺจาธิกรณเญฺจว, จตุราธิกรณา มตา’’ติฯ –

วุตฺตาธิกรเณสุ จ –

‘‘สมฺมุขา สติวินโย, อมูฬฺหปฏิญฺญากรณํ;
เยภุยฺย ตสฺสปาปิยฺย, ติณวตฺถารโก ตถา’’ติฯ –

เอวํ วุเตฺตสุ จ สตฺตสุ อธิกรณสมเถสุ อติโกวิโท เฉโกติ อโตฺถฯ **อุปาลิ ตํ มหาวีรา**ติ ภเนฺต มหาวีร, จตูสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุ กปฺปสตสหเสฺสสุ สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคมาย วีริยวนฺต **สตฺถุโน** เทวมนุสฺสานํ อนุสาสกสฺส **ตํ** ตว **ปาเท** ปาทยุเค อุปาลิ ภิกฺขุ **วนฺทติ** ปณามํ กโรตีติ อโตฺถฯ

๕๙๒. โส อหํ ปพฺพชิตฺวา สมฺพุทฺธํ **นมสฺสมาโน** ปณามํ กุรุมาโน **ธมฺมสฺส จ** เตน ภควตา เทสิตสฺส นวโลกุตฺตรธมฺมสฺส **สุธมฺมตํ** สุนฺทรธมฺมภาวํ ชานิตฺวา ธมฺมญฺจ นมสฺสมาโน คามโต คามํ **ปุรโต ปุนํ** นครโต นครํ วิจริสฺสามีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๙๓. **กิเลสา ฌาปิตา มยฺหน**ฺติ มยา ปฏิวิทฺธอรหตฺตมคฺคญาเณน มยฺหํ จิตฺตสนฺตานคตา สเพฺพ ทิยฑฺฒสหสฺสสงฺขา กิเลสา ฌาปิตา โสสิตา วิโสสิตา วิทฺธํสิตาฯ **ภวา สเพฺพ สมูหตา**ติ กามภวาทโย สเพฺพ นว ภวา มยา สมูหตา **สํ** สุฏฺฐุ อูหตา เขปิตา วิทฺธํสิตาฯ **สพฺพาสวา ปริกฺขีณา**ติ กามาสโว, ภวาสโว, ทิฏฺฐาสโว, อวิชฺชาสโวติ สเพฺพ จตฺตาโร อาสวา ปริกฺขีณา ปริสมนฺตโต ขยํ ปาปิตาฯ **อิทานิ** อิมสฺมิํ อรหตฺตปฺปตฺตกาเล **ปุนพฺภโว** ปุนุปฺปตฺติสงฺขาโต ภโว ภวนํ ชาติ นตฺถีติ อโตฺถฯ

๕๙๔. อุตฺตริ โสมนสฺสวเสน อุทานํ อุทาเนนฺโต **สฺวาคต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พุทฺธเสฏฺฐสฺส** อุตฺตมพุทฺธสฺส **สนฺติเก** สมีเป เอกนคเร วา มม อาคมนํ **สฺวาคตํ** สุฏฺฐุ อาคมนํ สุนฺทราคมนํ **วต** เอกเนฺตน **อาสิ** อโหสีติ สมฺพนฺโธฯ **ติโสฺส วิชฺชา**ติ ปุเพฺพนิวาสทิพฺพจกฺขุอาสวกฺขยวิชฺชา **อนุปฺปตฺตา** สมฺปตฺตา, ปจฺจกฺขํ กตาติ อโตฺถฯ **กตํ พุทฺธสฺส สาสน**นฺติ พุเทฺธน ภควตา เทสิตํ อนุสิฏฺฐิ สาสนํ กตํ นิปฺผาทิตํ วตฺตปฏิปตฺตึ ปูเรตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กริตฺวา อรหตฺตมคฺคญาณาธิคเมน สมฺปาทิตนฺติ อโตฺถฯ

๕๙๕. **ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส**ติ อตฺถปฏิสมฺภิทาทโย จตโสฺส ปญฺญาโย สจฺฉิกตา ปจฺจกฺขํ กตาฯ **วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม**ติ จตฺตาริ มคฺคญาณานิ จตฺตาริ ผลญาณานีติ อิเม อฏฺฐ วิโมกฺขา สํสารโต มุจฺจนูปายา สจฺฉิกตาติ สมฺพนฺโธฯ **ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา**ติ –

> ‘‘อิทฺธิวิธํ ทิพฺพโสตํ, เจโตปริยญาณกํ;
> ปุเพฺพนิวาสญาณญฺจ, ทิพฺพจกฺขาสวกฺขย’’นฺติฯ –

อิมา ฉ อภิญฺญา สจฺฉิกตา ปจฺจกฺขํ กตาฯ อิเมสํ ญาณานํ สจฺฉิกรเณน พุทฺธสฺส สาสนํ กตนฺติ อโตฺถฯ

อิตฺถนฺติ อิมินา เหฏฺฐา วุตฺตปฺปกาเรนฯ **สุท**นฺติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโตฯ อายสฺมา อุปาลิ **เถโร**ติ ถิรสีลาทิคุณยุโตฺต สาวโก อิมา ปุพฺพจริตาปทานทีปิกา คาถาโย **อภาสิตฺถ** กถยิตฺถาติ อโตฺถฯ

อุปาลิเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๗. อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยํ กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺวา เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ อตฺตโน สาสเน ปฐมํ ปฏิวิทฺธธมฺมรตฺตญฺญูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต สตสหสฺสภิกฺขุปริวารสฺส ภควโต สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถาปิสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา ภาวินึ สมฺปตฺตึ พฺยากาสิฯ โส ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กโรโนฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต เจติเย ปติฏฺฐาปิยมาเน อโนฺตเจติเย รตนฆรํ การาเปสิ, เจติยํ ปริวาเรตฺวา สหสฺสรตนคฺฆิกานิ จ กาเรสิฯ

โส เอวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล มหากาโล นาม กุฏุมฺพิโก หุตฺวา อฏฺฐกรีสมเตฺต เขเตฺต สาลิคพฺภํ ผาเลตฺวา คหิตสาลิตณฺฑุเลหิ อสมฺภินฺนขีรปายาสํ สมฺปาเทตฺวา ตตฺถ มธุสปฺปิสกฺกราทโย ปกฺขิปิตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส อทาสิฯ สาลิคพฺภํ ผาเลตฺวา คหิตคหิตฏฺฐานํ ปุน ปูรติฯ ปุถุกกาเล ปุถุกคฺคํ นาม อทาสิฯ ลายเน ลายนคฺคํ, เวณิกรเณ เวณคฺคํ, กลาปาทิกรเณ กลาปคฺคํ, ขลคฺคํ, ภณฺฑคฺคํ, มินคฺคํ โกฏฺฐคฺคนฺติ เอวํ เอกสเสฺส นว วาเร อคฺคทานํ อทาสิ, ตมฺปิ สสฺสํ อติเรกตรํ สมฺปนฺนํ อโหสิฯ

เอวํ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว กปิลวตฺถุนครสฺส อวิทูเร โทณวตฺถุนามเก พฺ

ราหฺมณคาเม พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส **โกณฺฑญฺญ**ติ โคตฺตโต อาคตํ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปตฺโต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา ลกฺขณมเนฺตสุ จ ปารํ อคมาสิฯ เตน สมเยน อมฺหากํ โพธิสตฺโต ตุสิตปุรโต จวิตฺวา กปิลวตฺถุปุเร สุโทฺธทนมหาราชสฺส เคเห นิพฺพตฺติฯ ตสฺส นามคฺคหณทิวเส อฏฺฐุตฺตรสเตสุ พฺราหฺมเณสุ อุปนีเตสุ เย อฏฺฐ พฺราหฺมณา ลกฺขณปริคฺคหณตฺถํ มหาตลํ อุปนีตาฯ โส เตสุ สพฺพนวโก หุตฺวา มหาปุริสสฺส ลกฺขณนิปฺผตฺตึ ทิสฺวา ''เอกํเสน อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี''ติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา มหาสตฺตสฺส อภินิกฺขมนํ อุทิกฺขโนฺต วิจรติฯ

โพธิสตฺโตปิ โข มหตา ปริวาเรน วฑฺฒมาโน อนุกฺกเมน วุทฺธิปฺปตฺโต ญาณปริปากํ คนฺตฺวา เอกูนตึสติเม วเสฺส มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมโนฺต อโนมานทีตีเร ปพฺพชิตฺวา อนุกฺกเมน อุรุเวลํ คนฺตฺวา ปธานํ ปทหิฯ ตทา โกณฺฑญฺญ มาณโว มหาสตฺตสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา ลกฺขณปริคฺคาหกพฺราหฺมณานํ ปุเตฺตหิ วปฺปมาณวาทีหิ สทฺธึ อตฺตปญฺจโม ปพฺพชิตฺวา อนุกฺกเมน โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา ฉพฺพสฺสานิ ตํ อุปฏฺฐหโนฺต ตสฺส โอฬาริกาหารปริโภเคน นิพฺพิโนฺน อปกฺกมิตฺวา อิสิปตนํ อคมาสิฯ อถ โข โพธิสตฺโต โอฬาริกาหารปริโภเคน ลทฺธกายพโล เวสาขปุณฺณมายํ โพธิรุกฺขมูเล อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิมเณฺฑเยว วีตินาเมตฺวา ปญฺจวคฺคิยานํ ญาณปริปากํ ญตฺวา อาสาฬฺหีปุณฺณมายํ อิสิปตนํ คนฺตฺวา เตสํ ธมฺมจกฺกปวตฺตนสุตฺตนฺตํ (มหาว. ๑๓ อาทโย; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑) กเถสิฯ เทสนาปริโยสาเน โกณฺฑญฺญเตฺถโร อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ อถ ปญฺจมิยํ ปกฺขสฺส อนตฺตลกฺขณสุตฺตนฺตเทสนาย (มหาว. ๒๐ อาทโย; สํ. นิ. ๓.๕๙) อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ

๕๙๖. เอวํ โส อรหตฺตํ ปตฺวา ''กึ กมฺมํ กตฺวา อหํ โลกุตฺตรสุขํ อธิคโตมฺหี''ติ อุปธาเรโนฺต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ ปจฺจกฺขโต ญตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ อุทานวเสน ทเสฺสโนฺต **ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธ**นฺติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **โลกเชฏฺฐํ วินายก**นฺติ สกลสฺส สตฺตโลกสฺส เชฏฺฐํ ปธานนฺติ อโตฺถฯ วิเสเสน เวเนยฺยสเตฺต สํสารสาครสฺส ปรตีรํ อมตมหานิพฺพานํ เนติ สมฺปาเปตีติ **วินายโก,** ตํ วินายกํฯ **พุทฺธภูมิมนุปฺปตฺต**นฺติ พุทฺธสฺส ภูมิ ปติฏฺฐานฏฺฐานนฺติ พุทฺธภูมิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตํ อนุปฺปโตฺต ปฏิวิโทฺธติ พุทฺธภูมิมนุปฺปโตฺต, ตํ พุทฺธภูมิมนุปฺปตฺตํ, สพฺพญฺญุตปฺปตฺตํ พุทฺธภูตนฺติ อโตฺถฯ **ปฐมํ อทฺทสํ อห**นฺติ ปฐมํ เวสาขปุณฺณมิยา รตฺติยา ปจฺจูสสมเย พุทฺธภูตํ ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธํ อหํ อทฺทกฺขินฺติ อโตฺถฯ

๕๙๗. **ยาวตา โพธิยา มูเล**ติ ยตฺตกา โพธิรุกฺขสมีเป ยกฺขา **สมาคตา** ราสิภูตา **สมฺพุทฺธํ** พุทฺธภูตํ ตํ พุทฺธํ **ปญฺชลีกตา** ทสงฺคุลิสโมธานํ อญฺชลิปุฏํ สิรสิ ฐเปตฺวา **วนฺทนฺติ** นมสฺสนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๙๘. **สเพฺพ เทวา ตุฏฺฐมนา**ติ พุทฺธภูตฏฺฐานํ อาคตา เต สเพฺพ เทวา ตุฏฺฐจิตฺตา อากาเส สญฺจรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **อนฺธการตโมนุโท**ติ อติวิย อนฺธการํ โมหํ นุโท เขปโน อยํ พุโทฺธ อนุปฺปโตฺตติ อโตฺถฯ

๕๙๙. **เตสํ หาสปเรตาน**นฺติ หาเสหิ ปีติโสมนเสฺสหิ สมนฺนาคตานํ เตสํ เทวานํ **มหานาโท** มหาโฆโส **อวตฺตถ** ปวตฺตติ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเน **กิเลเส** สํกิเลเส ธเมฺม ฌาปยิสฺสามาติ สมฺพโนฺธฯ

๖๐๐. **เทวานํ คิรมญฺญายา**ติ วาจาย ถุติวจเนน สห อุทีริตํ เทวานํ สทฺทํ ชานิตฺวา หฏฺโฐ **หฏฺเฐน จิเตฺตน** โสมนสฺสสหคเตน จิเตฺตน **อาทิภิกฺขํ** ปฐมํ อาหารํ พุทฺธภูตสฺส อหํ อทาสินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๖๐๒. **สตฺตาหํ อภินิกฺขมฺมา**ติ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา สตฺตาหํ ปธานํ กตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานํ อรหตฺตมคฺคญาณสงฺขาตํ **โพธิํ อชฺฌคมํ** อธิคญฺฉิํ อหนฺติ อโตฺถฯ **อิทํ เม ปฐมํ ภตฺต**นฺติ อิทํ ภตฺตํ สรีรยาปนํ **พฺรหฺมจาริสฺส** อุตฺตมจาริสฺส **เม** มยฺหํ อิมินา เทวปุเตฺตน ปฐมํ ทินฺนํ อโหสีติ อโตฺถฯ

๖๐๓. **ตุสิตา หิ อิธาคนฺตฺวา**ติ ตุสิตภวนโต อิธ มนุสฺสโลเก อาคนฺตฺวา **โย** เทวปุโตฺต **เม** มม ภิกฺขํ **อุปานยิ** อทาสิ, **ตํ** เทวปุตฺตํ **กิตฺตยิสฺสามิ** กเถสฺสามิ ปากฏํ กริสฺสามิฯ **ภาสโต** ภาสนฺตสฺส มม วจนํ สุณาถาติ สมฺพนฺโธฯ อิโต ปรํ อนุตฺตานปทเมว วณฺณยิสฺสามฯ

๖๐๗. **ติทสา**ติ ตาวติํสภวนาฯ **อคารา**ติ อตฺตโน อุปฺปนฺนพฺราหฺมณเคหโต นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตฺวา ฉ สํวจฺฉรานิ ทุกฺกรการิกํ กโรเนฺตน โพธิสเตฺตน สห วสิสฺสตีติ สมฺพนฺโธฯ

๖๐๘. **ตโต สตฺตมเก วเสฺส**ติ ตโต ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย สตฺตเม สํวจฺฉเรฯ **พุโทฺธ สจฺจํ กเถสฺสตี**ติ ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กตฺวา สตฺตมสํวจฺฉเร พุโทฺธ หุตฺวา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย ธมฺมจกฺกปวตฺตนสุตฺตนฺตเทสนาย ทุกฺขสมุทยนิโรธมคฺคสจฺจสงฺขาตํ จตุสจฺจํ กเถสฺสตีติ อโตฺถฯ **โกณฺฑโญฺญ นาม นาเมนา**ติ นาเมน โคตฺตนามวเสน โกณฺฑโญฺญ นามฯ **ปฐมํ สจฺฉิกาหิตี**ติ ปญฺจวคฺคิยานมนฺตเร ปฐมํ อาทิโต เอว โสตาปตฺติมคฺคญาณํ สจฺฉิกาหิติ ปจฺจกฺขํ กริสฺสตีติ อโตฺถฯ

๖๐๙. **นิกฺขเนฺตนานุปพฺพชิ**นฺติ นิกฺขเนฺตน โพธิสเตฺตน สห นิกฺขมิตฺวา อนุปพฺพชินฺติ อโตฺถฯ ตถา อนุปพฺพชิตฺวา มยา **ปธานํ** วีริยํ **สุกตํ** สุฏฺฐุ กตํ ทฬฺหํ กตฺวา กตนฺติ อโตฺถฯ **กิเลเส ฌาปนตฺถายา**ติ กิเลเส โสสนตฺถาย วิทฺธํสนตฺถาย **อนคาริยํ** อคารสฺส อหิตํ กสิวณิชฺชาทิกมฺมวิรหิตํ สาสนํ **ปพฺพชิํ** ปฏิปชฺชินฺติ อโตฺถฯ

๖๑๐. **อภิคนฺตฺวาน สพฺพญฺญู**ติ สพฺพํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ วา สงฺขารวิการลกฺขณนิพฺพานปญฺญตฺติสงฺขาตํ เญยฺยํ วา ชานโนฺต เทเวหิ สห วตฺตมาเน สตฺต โลเก พุโทฺธ **มิคารญฺญํ** มิคทาย วิหารํ อภิคนฺตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา **เม** มยา สจฺฉิกเตน **อิมินา** โสตาปตฺติมคฺคญาเณน **อมตเภริํ** อมตมหานิพฺพานเภริํ อหริ ปหริ ทเสฺสสีติ อโตฺถฯ

๖๑๑. **โส ทานี**ติ โส อหํ ปฐมํ โสตาปโนฺน อิทานิ อรหตฺตมคฺคญาเณน อมตํ **สนฺตํ** วูปสนฺตสภาวํ **ปทํ** ปชฺชิตพฺพํ ปาปุณิตพฺพํ, **อนุตฺตรํ** อุตฺตรวิรหิตํ นิพฺพานํ ปโตฺต อธิคโตติ อโตฺถฯ **สพฺพาสเว ปริญฺญายา**ติ กามาสวาทโย สเพฺพ อาสเว ปริญฺญาย ปหานปริญฺญาย ปชหิตฺวา **อนาสโว** นิกฺกิเลโส **วิหรามิ** อิริยาปถวิหาเรน วาสํ กเปฺปมิฯ **ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส**ตฺยาทโย คาถาโย วุตฺตตฺถาเยวฯ

อถ นํ สตฺถา อปรภาเค เชตวนมหาวิหาเร ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน ปฐมํ ปฏิวิทฺธธมฺมภาวํ ทีเปโนฺต ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ รตฺตญฺญูนํ ยทิทํ อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ โส ทฺวีหิ อคฺคสาวเกหิ อตฺตนิ กริยมานํ ปรมนิปจฺจการํ, คามนฺตเสนาสเน อากิณฺณวิหารญฺจ ปริหริตุกาโม, วิเวกาภิ

รติยา วิหริตุกาโม จ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคตานํ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ ปฏิสนฺถารกรณมฺปิ ปปญฺจํ มญฺญมาโน สตฺถารํ อาปุจฺฉิตฺวา หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา ฉทฺทเนฺตหิ นาเคหิ อุปฏฺฐิยมาโน ฉทฺทนฺตทหตีเร ทฺวาทส วสฺสานิ วสิฯ เอวํ ตตฺถ วสนฺตํ เถรํ เอกทิวสํ สโกฺก เทวราชา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ฐิโต เอวมาห ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, อโยฺย ธมฺมํ เทเสตู’’ติฯ เถโร ตสฺส จตุสจฺจคพฺภํ ติลกฺขณาหตํ สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตํ นานานยวิจิตฺตํ อมโตคธํ พุทฺธลีลาย ธมฺมํ เทเสสิฯ ตํ สุตฺวา สโกฺก อตฺตโน ปสาทํ ปเวเทโนฺต –

> ‘‘เอส ภิโยฺย ปสีทามิ, สุตฺวา ธมฺมํ มหารสํ;
> วิราโค เทสิโต ธโมฺม, อนุปาทาย สพฺพโส’’ติฯ (เถรคา. ๖๗๓) –

ถุติํ อกาสิฯ เถโร ฉทฺทนฺตทหตีเร ทฺวาทส วสฺสานิ วสิตฺวา อุปกเฏฺฐ ปรินิพฺพาเน สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปรินิพฺพานํ อนุชานาเปตฺวา ตเตฺถว คนฺตฺวา ปรินิพฺพายีติฯ

อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๘. ปิโณฺฑลภารทฺวาชเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตโร นาม ชิโนติอาทิกํ อายสฺมโต ปิโณฺฑลภารทฺวาชสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล สีหโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ปพฺพตปาเท คุหายํ วิหาสิฯ ภควา ตสฺส อนุคฺคหํ กาตุํ โคจราย ปกฺกนฺตกาเล ตสฺส สยนคุหํ ปวิสิตฺวา นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ สีโห โคจรํ คเหตฺวา นิวโตฺต คุหทฺวาเร ฐตฺวา ภควนฺตํ ทิสฺวา หฏฺฐตุโฏฺฐ ชลชถลชปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา จิตฺตํ ปสาเทโนฺต ภควโต อารกฺขณตฺถาย อเญฺญ วาฬมิเค อปเนตุํ ตีสุ เวลาสุ สีหนาทํ นทโนฺต พุทฺธคตาย สติยา อฎฺฐาสิฯ ยถา ปฐมทิวเส, เอวํ สตฺตาหํ ปูเชสิฯ ภควา ‘‘สตฺตาหจฺจเยน นิโรธา วุฎฺฐหิตฺวา วฏฺฏิสฺสติ อิมสฺส เอตฺตโก อุปนิสฺสโย’’ติ ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว อากาสํ ปกฺขนฺทิตฺวา วิหารเมว คโตฯ

สีโห พุทฺธวิโยคทุกฺขํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต กาลํ กตฺวา หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต นครวาสีหิ สทฺธิํ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสโนฺน สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต กาเล โกสมฺพิยํ รโญฺญ อุเทนสฺส ปุโรหิตสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ **ภารทฺวาโช**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา ปญฺจ มาณวกสตานิ มเนฺต วาเจโนฺต มหคฺฆสภาเวน อนนุรูปาจารตฺตา เตหิ ปริจฺจโตฺต ราชคหํ คนฺตฺวา ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ลาภสกฺการํ ทิสฺวา สาสเน ปพฺพชิตฺวา โภชเน อมตฺตญฺญู หุตฺวา วิหรติฯ สตฺถารา อุปาเยน มตฺตญฺญุตาย ปติฏฺฐาเปโนฺต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา ภควโต สมฺมุขา ‘‘ยํ สาวเกหิ ปตฺตพฺพํ, ตํ มยา อนุปฺปตฺต’’นฺติ, ภิกฺขุสเงฺฆ จ ‘‘ยสฺส มเคฺค วา ผเล วา กงฺขา อตฺถิ, โส มํ ปุจฺฉตู’’ติ สีหนาทํ นทิฯ เตน ตํ ภควา – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สีหนาทิกานํ ยทิทํ ปิโณฺฑลภารทฺวาโช’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๕) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

๖๑๓. เอวํ เอตทคฺคํ ฐานํ ปตฺวา ปุเพฺพ กตปุญฺญสมฺภารํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน อตฺตโน ปุญฺญกมฺมาปทานํ วิภาเวโนฺต **ปทุมุตฺตโร**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตวฯ **ปุรโต หิมวนฺตสฺสา**ติ หิมาลยปพฺพตโต ปุพฺพทิสาภาเคติ อโตฺถฯ **จิตฺตกูเฏ วสี ตทา**ติ ยทา อหํ

สีโห มิคราชา หุตฺวา หิมวนฺตปพฺพตสมีเป วสามิ, ตทา ปทุมุตฺตโร นาม สตฺถา อเนเกหิ จ โอสเธหิ, อเนเกหิ จ รตเนหิ จิตฺตวิจิตฺตตาย จิตฺตกูเฏ จิตฺตปพฺพตสิขเร วสีติ สมฺพนฺโธฯ

๖๑๔. **อภีตรูโป ตตฺถาสิ**นฺติ อภีตสภาโว นิพฺภยสภาโว มิคราชา ตตฺถ อาสึ อโหสินฺติ อโตฺถฯ **จตุกฺกโม**ติ จตูหิ ทิสาหิ กโม คนฺตุํ สมโตฺถฯ **ยสฺส สทฺทํ สุณิตฺวานา**ติ ยสฺส มิครโญฺญ สีหนาทํ สุตฺวา **พหุชฺชนา** พหุสตฺตา **วิกฺขมฺภนฺติ** วิเสเสน ขมฺภนฺติ ภายนฺติฯ

๖๑๕. **สุผุลฺลํ ปทุมํ คยฺหา**ติ ภควติ ปสาเทน สุปฺปุปฺผิตปทุมปุปฺผํ ฑํสิตฺวาฯ **นราสภํ** นรานํ อาสภํ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ สมฺพุทฺธํ อุปคจฺฉึ, สมีปํ อคมินฺติ อโตฺถฯ **วุฏฺฐิตสฺส สมาธิมฺหา**ติ นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส พุทฺธสฺส ตํ ปุปฺผํ อภิโรปยึ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๖๑๖. **จตุทฺทิสํ นมสฺสิตฺวา**ติ จตูสุ ทิสาสุ นมสฺสิตฺวา **สกํ จิตฺตํ** อตฺตโน จิตฺตํ **ปสาเทตฺวา** อาทเรน ปติฏฺฐเปตฺวา **สีหนาทํ** อภีตนาทํ **อนทึ** โฆเสสินฺติ อโตฺถฯ

๖๑๗. ตโต พุเทฺธน ทินฺนพฺยากรณํ ปกาเสนฺต **ปทุมุตฺตโร**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๖๑๘. **วทตํ เสโฏฺฐ**ติ “มยํ พุทฺธา, มยํ พุทฺธา”ติ วทนฺตานํ อญฺญติตฺถิยานํ เสโฏฺฐ อุตฺตโม พุโทฺธ อาคโตติ สมฺพนฺธฯ ตสฺส อาคตสฺส ภควโต ตํ ธมฺมํ **โสสฺสาม** สุณิสฺสามาติ อโตฺถฯ

๖๑๙. **เตสํ หาสปเรตาน**นฺติ หาเสหิ โสมนเสฺสหิ ปเรตานํ อภิภูตานํ สมนฺนาคตานํ เตสํ เทวมนุสฺสานํฯ **โลกนายโก**ติ โลกสฺส นายโก สคฺคโมกฺขสมฺปาปโก **มม สทฺทํ** มยฺหํ สีหนาทํ **ปกิเตฺตสิ** ปกาเสสิ กเถสิ, **ทีฆทสฺสี** อนาคตกาลทสฺสี **มหามุนิ** มุนีนมนฺตเร มหนฺต มุนิฯ เสสคาถา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๖๒๒. นาเมน ปทุโม นาม จกฺกวตฺตี หุตฺวา จตุสฏฺฐิยา ชาติยา **อิสฺสริยํ** อิสฺสรภาวํ รชฺชํ การยิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๖๒๓. **กปฺปสตสหสฺสมฺหี**ติ สามฺยเตฺถ ภุมฺมวจนํ, กปฺปสตสหสฺสานํ ปริโยสาเนติ อโตฺถฯ

๖๒๔. **ปกาสิเต ปาวจเน**ติ เตน โคตเมน ภควตา ปิฏกตฺตเย ปกาสิเต เทสิเตติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมพนฺธุ ภวิสฺสตี**ติ ตทา โคตมสฺส ภควโต กาเล อยํ สีโห มิคราชา พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติสฺสตีติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมญฺญา อภินิกฺขมฺมา**ติ พฺราหฺมณกุลโต นิกฺขมิตฺวา ตสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิสฺสตีติ สมฺพนฺธฯ

๖๒๕. **ปธานปหิตโตฺต**ติ วีริยกรณตฺถํ เปสิตจิโตฺตฯ อุปธิสงฺขาตานํ กิเลสานํ อภาเวน **นิรุปธิ**ฯ กิเลสทรถานํ อภาเวน **อุปสนฺโตฯ สพฺพาสเว** สกลาสเว **ปริญฺญาย** ปหาย **อนาสโว** นิกฺกิเลโส **นิพฺพายิสฺสติ** ขนฺธปรินิพฺพาเนน นิพฺพุโต ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๖๒๖. **วิชเน ปนฺตเสยฺยมฺหี**ติ ชนสมฺพาธรหิเต ทูรารญฺญเสนาสเนติ อโตฺถฯ **วาฬมิคสมากุเล**ติ กาฬสีหาทีหิ จณฺฑมิคสเงฺคหิ อากุเล สํกิเณฺณติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตตฺถเมวาติฯ

๓-๙. ขทิรวนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

คงฺคา ภาคีรถี นามาติอาทิกํ อายสฺมโต ขทิรวนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร ติตฺถนาวิกกุเล นิพฺพตฺติตฺวา มหาคงฺคาย ปยาคติเตฺถ ติตฺถนาวาย กมฺมํ กโรโนฺต เอกทิวสํ สสาวกสงฺฆํ ภควนฺตํ คงฺคาตีรํ อุปคตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นาวาสงฺฆาฏํ โยเชตฺวา มหเนฺตน ปูชาสกฺกาเรน ปรตีรํ ปาเปตฺวา อญฺญตรํ ภิกฺขุํ สตฺถารา อารญฺญกานํ ภิกฺขูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิยมานํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ ภควา ตสฺส ปตฺถนาย อวญฺฌภาวํ พฺยากาสิฯ

โส ตโต ปฏฺฐาย ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ นาลกคาเม รูปสาริยา นาม พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติฯ ตํ วยปฺปตฺตํ มาตาปิตโร ฆรพนฺธเนน พนฺธิตุกามา หุตฺวา ตสฺส อาโรเจสุํฯ โส สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา ‘‘มยฺหํ เชฏฺฐภาตา อโยฺย อุปติโสฺส อิมํ วิภวํ ฉเฑฺฑตฺวา ปพฺพชิโต, เตน วนฺตํ เขฬปิณฺฑํ กถาหํ อนุภวิสฺสามี’’ติ ชาตสํเวโค ปาสํ อนุปคจฺฉมานมิโค วิย ญาตเก วเญฺจตฺวา เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน ภิกฺขูนํ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมเสนาปติโน กนิฏฺฐภาวํ นิเวเทตฺวา อตฺตโน ปพฺพชฺชาย ฉนฺทํ อาโรเจสิฯ ภิกฺขู ตํ ปพฺพาเชตฺวา ปริปุณฺณวีสติวสฺสํ อุปสมฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยเชสุํฯ โส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ขทิรวนํ ปวิสิตฺวา วิสฺสมโนฺต ฆเฏโนฺต วายมโนฺต ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อรหา อโหสิฯ โส อรหา หุตฺวา สตฺถารํ ธมฺมเสนาปติญฺจ วนฺทิตุํ เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน สาวตฺถิํ ปตฺวา เชตวนํ ปวิสิตฺวา สตฺถารํ ธมฺมเสนาปติญฺจ วนฺทิตฺวา กติปาหํ เชตวเน วิหาสิฯ อถ นํ สตฺถา อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน อารญฺญกานํ ภิกฺขูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อารญฺญกานํ ยทิทํ เรวโต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๘, ๒๐๓)ฯ

๖๒๘. เอวํ เอตทคฺคฏฺฐานํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **คงฺคา ภาคีรถี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คงฺคา**ติ คายมานา โฆสํ กุรุมานา คจฺฉตีติ คงฺคาฯ อถ วา โค วุจฺจติ ปถวี, ตสฺมิํ คตา ปวตฺตาติ คงฺคาฯ อโนตตฺตทหํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตฏฺฐาเน **อาวฏฺฏคงฺคา**ติ จ ปพฺพตมตฺถเกน คตฏฺฐาเน **พหลคงฺคา**ติ จ ติรจฺฉานปพฺพตํ วิชฺฌิตฺวา คตฏฺฐาเน **อุมงฺคคงฺคา**ติ จ ตโต พหลปพฺพตํ ปหริตฺวา ปญฺจโยชนํ อากาเสน คตฏฺฐาเน **อากาสคงฺคา**ติ จ ตสฺสา ปติตฏฺฐานํ ภินฺทิตฺวา ชาตํ ปญฺจ โยชนํ โปกฺขรณีกูลํ ภินฺทิตฺวา ตตฺถ ปน ปญฺจงฺคุลิ วิย ปญฺจ ธารา หุตฺวา คงฺคา ยมุนา สรภู มหี อจิรวตีติ ปญฺจ นามา หุตฺวา ชมฺพุทีปํ ปญฺจ ภาคํ ปญฺจ โกฏฺฐาสํ กตฺวา ปญฺจ ภาเค ปญฺจ โกฏฺฐาเส อิตา คตา ปวตฺตาติ ภาคีรถีฯ คงฺคา จ สา ภาคีรถี เจติ คงฺคาภาคีรถีฯ ‘‘ภาคีรถี คงฺคา’’ติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ปุพฺพจริยวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **หิมวนฺตา ปภาวิตาติ** สเตฺตหิํสติ สีเตน หนติ มเถติ อาโลเฬตีติ หิโม, หิโม อสฺส อตฺถีติ หิมวา, ตโต หิมวนฺตโต ปฏฺฐาย ปภาวิตา ปวตฺตา สนฺทมานาติ หิมวนฺตปภาวิตาฯ **กุติเตฺถ นาวิโก อาสิ**นฺติ ตสฺสา คงฺคาย จณฺฑโสตสมาปเนฺน วิสมติเตฺถ เกวฏฺฏกุเล อุปฺปโนฺน นาวิโก อาสิํ อโหสินฺติ อโตฺถฯ **โอริเม จ ตริํ อห**นฺติ สมฺปตฺตสมฺปตฺตมนุเสฺส ปาริมา ตีรา โอริมํ ตีรํ อหํ ตริํ ตาเรสินฺติ อโตฺถฯ

๖๒๙. **ปทุมุตฺตโร นายโก**ติ ทฺวิปทานํ อุตฺตโม สเตฺต นิพฺพานํ นายโก ปาปนโก ปทุมุตฺตรพุโทฺธ มม ปุญฺญสมฺปตฺตึ นิปฺผาเทนฺเตฯ **วสีสตสหเสฺสหิ** ขีณาสวสตสหเสฺสหิ คงฺคาโสตํ ตริตุํ ติตฺถํ ปโตฺตติ สมฺพโนฺธฯ

๖๓๐. **พหู นาวา สมาเนตฺวา**ติ สมฺปตฺตํ ตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา วฑฺฒกีหิ สุฎฺฐุ สงฺขตํ กตํ นิปฺผาทิตํ พหู นาวาโย สมาเนตฺวา เทฺว เทฺว นาวาโย เอกโต กตฺวา ตสฺสา นาวาย อุปริ มณฺฑปฉทนํ กตฺวา **นราสภํ** ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธํ **ปฎิมานิํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๖๓๑. **อาคนฺตฺวาน จ สมฺพุโทฺธ**ติ เอวํ สงฺฆฎิตาย นาวาย ตตฺถ อาคนฺตฺวาน **ตญฺจ นาวกํ** นาวมุตฺตมํ อารุหีติ สมฺพโนฺธฯ **วาริมเชฺฌ ฐิโต สตฺถา**ติ นาวมารูโฬฺห สตฺถา คงฺคาชลมเชฺฌ ฐิโต สมาโน อิมา โสมนสฺสปฎิสํยุตฺตคาถา อภาสถ กเถสีติ สมฺพโนฺธฯ

๖๓๒. **โย โส ตาเรสิ สมฺพุทฺธ**นฺติ โย โส นาวิโก คงฺคาโสตาย สมฺพุทฺธํ อตาเรสิฯ **สงฺฆญฺจาปิ อนาสว**นฺติ น เกวลเมว สมฺพุทฺธํ ตาเรสิ, อนาสวํ นิกฺกิเลสํ สงฺฆญฺจาปิ ตาเรสีติ อโตฺถฯ **เตน จิตฺตปสาเทนา**ติ เตน นาวาปาชนกาเล อุปฺปเนฺนน โสมนสฺสสหคตจิตฺตปสาเทน **เทวโลเก** ฉสุ กามสเคฺคสุ **รมิสฺสติ** ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๖๓๓. **นิพฺพตฺติสฺสติ เต พฺยมฺหนฺ**ติ เทวโลเก อุปฺปนฺนสฺส **เต** ตุยฺหํ **พฺยมฺหํ** วิมานํ **สุกตํ** สุฎฺฐุ นิพฺพตฺตํ **นาวสณฺฐิตํ** นาวาสณฺฐานํ **นิพฺพตฺติสฺสติ** ปาตุภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ **อากาเส ปุปฺผฉทน**นฺติ นาวาย อุปริมณฺฑปกตกมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน สพฺพทา คตคตฎฺฐาเน อากาเส ปุปฺผฉทนํ ธารยิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๖๓๔. **อฎฺฐปญฺญาสกปฺปมฺหี**ติ อิโต ปุญฺญกรณกาลโต ปฎฺฐาย อฎฺฐปณฺณาสกปฺปํ อติกฺกมิตฺวา นาเมน ตารโก นาม จกฺกวตฺตี ขตฺติโย **จาตุรโนฺต** จตูสุ ทีเปสุ อิสฺสโร **วิชิตาวี** ชิตวโนฺต ภวิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ เสสคาถา อุตฺตานตฺถาวฯ

๖๓๗. **เรวโต นาม นาเมนา**ติ เรวตีนกฺขเตฺตน ชาตตฺตา ''เรวโต''ติ ลทฺธนาโม **พฺรหฺมพนฺธุ** พฺราหฺมณปุตฺตภูโต **ภวิสฺสติ** พฺราหฺมณกุเล อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๖๓๙. **นิพฺพายิสฺสตินาสโว**ติ นิกฺกิเลโส ขนฺธปรินิพฺพาเนน นิพฺพายิสฺสติฯ

๖๔๐. **วีริยํ เม ธุรโธรยฺหนฺ**ติ เอวํ ปทุมุตฺตเรน ภควตา พฺยากโต อหํ กเมน ปารมิตาโกฎึ ปตฺวา **เม** มยฺหํ วีริยํ อสิถิลวีริยํ ธุรโธรยฺหํ ธุรวาหํ ธุราธารํ โยเคหิ เขมสฺส นิพฺภยสฺส นิพฺพานสฺส อธิวาหนํ อาวหนํ อโหสีติ อโตฺถฯ **ธาเรมิ อนฺติมํ เทหนฺ**ติ อิทานาหํ สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเน ปริโยสานสรีรํ ธาเรมีติ สมฺพโนฺธฯ

โส อปรภาเค อตฺตโน ชาตคามํ คนฺตฺวา ''จาลา, อุปจาลา, สีสูปจาลา''ติ ติสฺสนฺนํ ภคินีนํ ปุเตฺต ''จาลา, อุปจาลา, สีสูปจาลา''ติ ตโย ภาคิเนเยฺย อาเนตฺวา ปพฺพาเชตฺวา กมฺมฎฺฐาเน นิโยเชสิฯ เต กมฺมฎฺฐานํ อนุยุตฺตา วิหริํสุฯ

ตสฺมิญฺจ สมเย เถรสฺส โกจิเทว อาพาโธ อุปฺปโนฺน, ตํ สุตฺวา สาริปุตฺตเตฺถโร – ''เรวตสฺส คิลานปุจฺฉนํ อธิคมปุจฺฉนญฺจ กริสฺสามี''ติ อุปคญฺฉิฯ เรวตเตฺถโร ธมฺมเสนาปตึ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา เตสํ สามเณรานํ สตฺปุปฺปาทวเสน โอวทิยมาโน **จาเล**ติคาถํ อภาสิตฺถฯ ตตฺถ **จาเล อุปจาเล สีสูปจาเล**ติ เตสํ อาลปนํฯ จาลา, อุปจาลา, สีสูปจาลาติ หิ

อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามา ตโย ทารกา ปพฺพชิตาปิ ตถา โวหริยฺยนฺติฯ ‘‘จาลี, อุปจาลี, สีสูปจาลีติ เตสํ นามานี’’ติ จ วทนฺติฯ ยทตฺถํ ‘‘จาเล’’ติอาทินา อามนฺตนํ กตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปติสฺสตา นุ โข วิหรถา’’**ติ วตฺวา ตตฺถ การณํ อาห – ‘‘อาคโต โว วาลํ วิย เวธี’’ติฯ **ปติสฺสตา**ติ ปติสฺสติกา ฯ **โข**ติ อวธารเณฯ **อาคโต**ติ อาคญฺฉิฯ **โว**ติ ตุมฺหากํฯ **วาลํ วิย เวธี**ติ วาลเวธิ วิยฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ติกฺขชวนนิเพฺพธิกปญฺญตาย วาลเวธิรูโป สตฺถุกโปฺป ตุมฺหากํ มาตุลเตฺถโร อาคโต, ตสฺมา สมณสญฺญํ อุปฎฺฐเปตฺวา สติสมฺปชญฺญยุตฺตา เอว หุตฺวา วิหรถ, ยถาธิคเต วิหาเร อปฺปมตฺตา ภวถาติฯ

ตํ สุตฺวา เต สามเณรา ธมฺมเสนาปติสฺส ปจฺจุคฺคมนาทิวตฺตํ กตฺวา อุภินฺนํ มาตุลเตฺถรานํ ปฎิสนฺถารเวลายํ นาติทูเร สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทึสุฯ ธมฺมเสนาปติ เรวตเตฺถเรน สทฺธึ ปฎิสนฺถารํ กตฺวา อุฎฺฐายาสนา เต สามเณเร อุปสงฺกมิฯ เต ตถา กาลปริเจฺฉทสฺส กตตฺตา เถเร อุปสงฺกมเนฺต อุฎฺฐหิตฺวา วนฺทิตฺวา อฎฺฐํสุฯ เถโร – ‘‘กตรกตรวิหาเรน วิหรถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา เตหิ ‘‘อิมาย อิมายา’’ติ วุเตฺต ทารเกปิ เอวํ วิเนโนฺต – ‘‘มยฺหํ ภาติโก สจฺจวาที วต ธมฺมสฺส อนุธมฺมจารี’’นฺติ เถรํ ปสํสโนฺต ปกฺกามิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ขทิรวนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓-๑๐. อานนฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา

อารามทฺวารา นิกฺขมฺมาติอาทิกํ อายสฺมโต อานนฺทเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร สตฺถุ เวมาติกภาตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ **สุมโน**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ปิตา ปนสฺส นนฺทราชา นามฯ โส อตฺตโน ปุตฺตสฺส สุมนกุมารสฺส วยปฺปตฺตสฺส หํสวตีนครโต วีสโยชนสเต ฐาเน โภคนครํ อทาสิฯ โส กทาจิ กทาจิ อาคนฺตฺวา สตฺถารญฺจ ปิตรญฺจ ปสฺสติฯ ตทา ราชา สตฺถารญฺจ สตสหสฺสปริมาณํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ สยเมว สกฺกจฺจํ อุปฎฺฐหิ, อเญฺญสํ อุปฎฺฐาตุํ น เทติฯ

เตน สมเยน ปจฺจโนฺต กุปิโต อโหสิฯ กุมาโร ตสฺส กุปิตภาวํ รโญฺญ อนาโรเจตฺวา สยเมว ตํ วูปสเมสิฯ ตํ สุตฺวา ราชา ตุฎฺฐมานโส ‘‘วรํ เต ตาว ทมฺมิ, คณฺหาหี’’ติ อาหฯ กุมาโร ‘‘สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ เตมาสํ อุปฎฺฐหโนฺต ชีวิตํ อวญฺฌํ กาตุํ อิจฺฉามี’’ติ อาหฯ ‘‘เอตํ น สกฺกา, อญฺญํ วเทหี’’ติฯ ‘‘เทว, ขตฺติยานํ เทฺว กถา นาม นตฺถิ, เอตํ เม เทหิ, น มยฺหํ อเญฺญน โตฺถ, สเจ สตฺถา อนุชานาติ, ทินฺนเมวา’’ติฯ โส ‘‘สตฺถุ จิตฺตํ ชานิสฺสามี’’ติ วิหารํ คโตฯ เตน จ สมเยน ภควา คนฺธกุฎึ ปวิโฎฺฐ โหติฯ โส ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ ทสฺสนาย อาคโต, ทเสฺสถ ม’’นฺติฯ ภิกฺขู ‘‘สุมโน นาม เถโร สตฺถุ อุปฎฺฐาโก, ตสฺส สนฺติกํ คจฺฉาหี’’ติ อาหํสุฯ โส เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘สตฺถารํ, ภเนฺต, ทเสฺสถา’’ติ อาหฯ อถ เถโร ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ราชปุโตฺต, ภเนฺต, ตุมฺหากํ ทสฺสนาย อาคโต’’ติ อาหฯ ‘‘เตน หิ ภิกฺขุ พหิ อาสนํ ปญฺญเปหี’’ติฯ เถโร ปุนปิ พุทฺธาสนํ คเหตฺวา อโนฺตคนฺธกุฎิยํ นิมุชฺชิตฺวา ตสฺส ปสฺสนฺตสฺส พหิปริเวเณ ปาตุภวิตฺวา คนฺธกุฎิปริเวเณ อาสนํ ปญฺญาเปสิฯ กุมาโร ตํ ทิสฺวา ‘‘มหโนฺต วตายํ ภิกฺขู’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ

ภควาปิ คนฺธกุฎิโต นิกฺขมิตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ ราชปุโตฺต สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ปฎิสนฺถารํ กตฺวา ‘‘อยํ, ภเนฺต, เถโร ตุมฺหากํ สาสเน วลฺลโภ มเญฺญ’’ติ? ‘‘อาม, กุมาร, วลฺลโภ’’ติฯ ‘‘กึ กตฺวา, ภเนฺต, เอส วลฺลโภ’’ติ? ‘‘ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา’’ติฯ ‘‘ภควา,

อหมฺปิ อยํ เถโร วิย อนาคเต พุทฺธสาสเน วลฺลโภ โหตุกาโม’’ติ โส พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส สตฺตาหํ ขนฺธาวาเร ภตฺตํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส, ‘‘ภนฺเต, มยา ปิตุ สนฺติกา ตุมฺหากํ เตมาสํ ปฏิชคฺคนวโร ลทฺโธ, เตมาสํ เม วสฺสาวาสํ อธิวาเสถา’’ติ วตฺวา สตฺถุ อธิวาสนํ วิทิตฺวา สปริวารํ ภควนฺตํ คเหตฺวา โยชเน โยชเน สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ วสนานุจฺฉวิเก วิหาเร กาเรตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วสาเปนฺโต อตฺตโน วสนฏฺฐานสมีเป สตสหเสฺสน กีเต โสภนนามเก อุยฺยาเน สตสหเสฺสน การิตํ วิหารํ ปเวสาเปตฺวา –

> ‘‘สตสหเสฺสน เม กีตํ, สตสหเสฺสน การิตํ;
> โสภนํ นาม อุยฺยานํ, ปฏิคฺคณฺห มหามุนี’’ติฯ –

อุทกํ ปาเตสิฯ โส วสฺสูปนายิกทิวเส สตฺถุ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ‘‘อิมินา นีหาเรน ทานํ ทเทยฺยาถา’’ติ ปุตฺตทาเร อมเจฺจ จ ทาเน กิจฺจกรเณ จ นิโยเชตฺวา สยํ สุมนเตฺถรสฺส วสนฏฺฐานสมีเปเยว วสโนฺต เอวํ อตฺตโน วสนฏฺฐาเน สตฺถารํ เตมาสํ อุปฏฺฐหิฯ อุปกฏฺฐาย ปนปวารณาย คามํ ปวิสิตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา สตฺตเม ทิวเส สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปาทมูเล ติจีวเร ฐเปตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘ภนฺเต, ยเทตํ มยา ขนฺธาวารโต ปฏฺฐาย ปุญฺญํ กตํ, น ตํ สกฺกสมฺปตฺติอาทีนํ อตฺถาย กตํ, อถ โข อหมฺปิ สุมนเตฺถโร วิย อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส อุปฏฺฐาโก วลฺลโภ ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ

โส ตสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วสฺสสตสหสฺสํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต ปรมฺปิ ตตฺถ ตตฺถ ภเว อุฬารานิ ปุญฺญกมฺมานิ อุปจินิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา เอกสฺส เถรสฺส ปิณฺฑาย จรโต ปตฺตคฺคหณตฺถํ อุตฺตรสาฏกํ กตฺวา ปูชํ อกาสิฯ ปุน สเคฺค นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต พาราณสิราชา หุตฺวา อฏฺฐ ปเจฺจกพุเทฺธ ทิสฺวา เต โภเชตฺวา อตฺตโน มงฺคลุยฺยาเน อฏฺฐ ปณฺณสาลาโย กาเรตฺวา เตสํ นิสีทนตฺถาย อฏฺฐ สพฺพรตนมยปีเฐ เจว มณิอาธารเก จ ปฏิยาเทตฺวา ทสวสฺสสหสฺสานิ อุปฏฺฐานํ อกาสิ, เอตานิ ปากฏานิฯ

กปฺปสตสหสฺสํ ปน ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อมฺหากํ โพธิสเตฺตน สทฺธิํ ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต อมิโตทนสกฺกสฺส เคเห นิพฺพตฺติตฺวา สเพฺพ ญาตเก อานนฺทิเต กโรโนฺต ชาโตติ **อานโนฺท**เตฺวว นามํ ลภิฯ โส อนุกฺกเมน วยปฺปโตฺต กตาภินิกฺขมเน สมฺมาสโมฺพธิํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก ปฐมํ กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา ตโต นิกฺขมเนฺต ภควติ ตสฺส ปริวารตฺถํ ปพฺพชิตุํ นิกฺขมเนฺตหิ ภทฺทิยาทีหิ สทฺธิํ นิกฺขมิตฺวา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อายสฺมโต ปุณฺณสฺส มนฺตาณิปุตฺตสฺส สนฺติเก ธมฺมกถํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ

เตน จ สมเยน ภควโต ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสานิ อนิพทฺธา อุปฏฺฐากา อเหสุํฯ เอกทา นาคสมาโล ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วิจรติ, เอกทา นาคิโต, เอกทา อุปวาโน, เอกทา สุนกฺขโตฺต, เอกทา จุโนฺท สมณุเทฺทโส, เอกทา สาคโต, เอกทา เมฆิโย, เต เยภุเยฺยน สตฺถุ จิตฺตํ นาราธยิํสุฯ อเถกทิวสํ ภควา คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต นิสิโนฺน ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘อหํ, ภิกฺขเว, อิทานิ มหลฺลโก เอกเจฺจ ภิกฺขู ‘อิมินา มเคฺคน คจฺฉามี’ติ วุเตฺต อเญฺญน มเคฺคน คจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ มยฺหํ ปตฺตจีวรํ ภูมิยํ นิกฺขิปนฺติ, มยฺหํ นิพทฺธุปฏฺฐากํ เอกํ ภิกฺขุํ วิชานถา’’ติฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขูนํ ธมฺมสํเวโค อุทปาทิฯ อถายสฺมา สาริปุโตฺต อุฏฺฐาย ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตุเมฺห อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อาหฯ ตํ ภควา ปฏิกฺขิปิฯ เอเตนุปาเยน มหาโมคฺคลฺลานํ อาทิํ กตฺวา สเพฺพ มหาสาวกา ‘‘อหํ อุปฏฺฐหิสฺสามิ , อหํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อุฏฺฐหิํสุ ฐเปตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํฯ เตปิ ภควา ปฏิกฺขิปิฯ

อานนฺโท ปน ตุณฺหีเยว นิสีทิฯ อถ นํ ภิกฺขู อาหํสุ – ‘‘อาวุโส, ตฺวมฺปิ สตฺถุ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ยาจาหี’’ติฯ ‘‘ยาจิตฺวา ลทฺธุปฏฺฐานํ นาม กีทิสํ โหติ? สเจ รุจฺจติ, สตฺถา สยเมว วกฺขตี’’ติฯ อถ ภควา – ‘‘น, ภิกฺขเว, อานนฺโท อเญฺญหิ อุสฺสาเหตพฺโพ, สยเมว ชานิตฺวา มํ อุปฏฺฐหิสฺสตี’’ติ อาหฯ ตโต ภิกฺขู ‘‘อุฏฺฐหิ, อาวุโส อานนฺท, สตฺถารํ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ยาจาหี’’ติ อาหํสุฯ เถโร อุฏฺฐหิตฺวา ‘‘สเจ เม, ภนฺเต, ภควา อตฺตนา ลทฺธํ ปณีตํ จีวรํ น ทสฺสติ, ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ น ทสฺสติ, เอกคนฺธกุฏิยํ วสิตุํ น ทสฺสติ, นิมนฺตนํ คเหตฺวา น คมิสฺสติ, เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อาหฯ ‘‘เอตฺตเก คุเณ ลภโต สตฺถุ อุปฏฺฐานํ โก ภาโร’’ติ อุปวาทโมจนตฺถํ อิเม จตฺตาโร ปฏิเกฺขปา, ‘‘สเจ, ภนฺเต, ภควา มยา คหิตํ นิมนฺตนํ คมิสฺสติ, สจาหํ เทสนฺตรโต อาคตาคเต ตาวเทว ทเสฺสตุํ ลภามิ, ยทา เม กงฺขา อุปฺปชฺชติ, ตาวเทว ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิตุํ ลภามิ, สเจ ภควา ปรมฺมุขา เทสิตํ ธมฺมํ ปุน มยฺหํ พฺยากริสฺสสิ, เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิสฺสามิ’’ฯ ‘‘เอตฺตกมฺปิ สตฺถุ สนฺติเก อนุคฺคหํ น ลภตี’’ติ อุปวาทโมจนตฺถเญฺจว ธมฺมภณฺฑาคาริกภาวปริปูรณตฺถญฺจ อิมา จตโสฺส ยาจนาติ อิเม อฏฺฐ วเร คเหตฺวา นิพทฺธุปฏฺฐาโก อโหสิฯ ตเสฺสว ฐานนฺตรสฺส อตฺถาย กปฺปสตสหสฺสํ ปูริตานํ ปารมีนํ ผลํ ปาปุณิฯ

โส อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ลทฺธทิวสโต ปฏฺฐาย ทสพลํ ทุวิเธน อุทเกน ติวิเธน ทนฺตกเฏฺฐน หตฺถปาทปริกเมฺมน ปิฏฺฐิปริกเมฺมน คนฺธกุฏิปริเวณสมฺมชฺชเนนาติ เอวมาทีหิ กิเจฺจหิ อุปฏฺฐหนฺโต – ‘‘อิมาย นาม เวลาย สตฺถุ อิทํ นาม ลทฺธุํ วฏฺฏติ, อิทํ นาม กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ ทิวสภาคํ สนฺติกาวจโร หุตฺวา รตฺติภาเค มหนฺตํ ทณฺฑทีปิกํ คเหตฺวา คนฺธกุฏิปริเวณํ นววาเร อนุปริยายติ สตฺถริ ปโกฺกสเนฺต ปฏิวจนทานาย, ถินมิทฺธวิโนทนตฺถํฯ อถ นํ สตฺถา เชตวเน อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน อเนกปริยาเยน ปสํสิตฺวา พหุสฺสุตานํ สติมนฺตานํ คติมนฺตานํ ธิติมนฺตานํ อุปฏฺฐากานญฺจ ภิกฺขูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

เอวํ สตฺถารา ปญฺจสุ ฐาเนสุ เอตทเคฺค ฐปิโต จตูหิ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สตฺถุ ธมฺมโกสารโกฺข อยํ มหาเถโร เสโขว สมาโน สตฺถริ ปรินิพฺพุเต เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ภิกฺขูหิ สมุเตฺตชิโต เทวตาย จ สํเวชิโต ‘‘เสฺวเยว จ ทานิ ธมฺมสงฺคีติ กาตพฺพา, น โข ปน เมตํ ปติรูปํ, ยฺวายํ เสโข สกรณีโย อเสเขหิ เถเรหิ สทฺธิํ ธมฺมํ คายิตุํ สนฺนิปาตํ คนฺตุ’’นฺติ สญฺชาตุสฺสาโห วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา พหุเทว รตฺติํ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรเนฺต จงฺกเม วีริยสมตํ อลภิตฺวา ตโต วิหารํ ปวิสิตฺวา สยเน นิสีทิตฺวา สยิตุกาโม กายํ อาวเฏฺฏสิฯ อปตฺตญฺจ สีสํ พิโมฺพหนํ, ปาทา จ ภูมิโต มุตฺตมตฺตา, เอกสฺมิํ อนฺตเร อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิ, ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ

๖๔๔. เอวํ ฉฬภิญฺญาทิคุณปฏิมณฺฑิโต อุปฏฺฐากาทิคุเณหิ เอตทคฺคฏฺฐานํ ปโตฺต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ทเสฺสโนฺต **อารามทฺวารา นิกฺขมฺมา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อารามทฺวารา**ติ สพฺพสตฺตานํ ธมฺมเทสนตฺถาย วิหารทฺวารโต นิกฺขมิตฺวา พหิทฺวารสมีเป กตมณฺฑปมเชฺฌ สุปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน ปทุมุตฺตโร นาม **มหามุนิ** สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ **วสฺสโนฺต อมตํ วุฏฺฐิ**นฺติ ธมฺมเทสนามหาอมตธาราหิ ธมฺมวสฺสํ วสฺสโนฺตฯ **นิพฺพาเปสิ มหาชน**นฺติ มหาชนสฺส จิตฺตสนฺตานคตกิเลสคฺคิํ **นิพฺพาเปสิ** วูปสเมสิ, มหาชนํ นิพฺพานามตปาเนน สนฺติํ สีติภาวํ ปาเปสีติ อโตฺถฯ

๖๔๕. **สตสหสฺสํ เต ธีรา**ติ ปริวารสมฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ ฉหิ อภิญฺญาหิ อิทฺธิวิธาทิญาณโกฏฺฐาเสหิ สมนฺนาคตา อเนกสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ ขเณน คนฺตุํ สมตฺถาหิ อิทฺธีหิ

สมนฺนาคตตฺตา **มหิทฺธิกา**เต ธีรา สตสหสฺสขีณาสวา **ฉายาว อนปายินี**ติ กตฺถจิ อนปคตา ฉายา อิว ตํ สมฺพุทฺธํ ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ **ปริวาเรนฺติ** ปริวาเรตฺวา ธมฺมํ สุณนฺตีติ อโตฺถฯ

๖๔๖. **หตฺถิกฺขนฺธคโต อาสิ**นฺติ ตทา ภควโต ธมฺมเทสนาสมเย อหํ หตฺถิปิเฏฺฐ นิสิโนฺน **อาสิํ** อโหสินฺติ อโตฺถฯ **เสตจฺฉตฺตํ วรุตฺตม**นฺติ ปเตฺถตพฺพํ อุตฺตมํ เสตจฺฉตฺตํ มม มตฺถเก ธารยโนฺต หตฺถิปิเฏฺฐ นิสิโนฺนติ สมฺพโนฺธฯ **สุจารุรูปํ ทิสฺวานา**ติ สุนฺทรํ จารุํ มโนหรรูปวนฺตํ ธมฺมํ เทสิยมานํ สมฺพุทฺธํ ทิสฺวา **เม** มยฺหํ **วิตฺติ** สนฺตุฎฺฐิ โสมนสฺสํ **อุทปชฺชถ** อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ

๖๔๗. **โอรุยฺห หตฺถิกฺขนฺธมฺหา**ติ ตํ ภควนฺตํ นิสินฺนํ ทิสฺวา หตฺถิปิฎฺฐิโต **โอรุยฺห** โอโรหิตฺวา **นราสภํ** นรวสภํ **อุปคจฺฉิํ** สมีปํ คโตติ อโตฺถฯ **รตนมยฉตฺตํ เม**ติ รตนภูสิตํ เม มยฺหํ ฉตฺตํ พุทฺธเสฎฺฐสฺส มตฺถเก ธารยินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๖๔๘. **มม สงฺกปฺปมญฺญายา**ติ มยฺหํ ปสาเทน อุปฺปนฺนํ สงฺกปฺปํ ญตฺวา อิสีนํ อนฺตเร มหนฺตภูโต โส ปทุมุตฺตโร ภควาฯ **ตํ กถํ ฐปยิตฺวานา**ติ ตํ อตฺตนา เทสิยมานํ ธมฺมกถํ ฐเปตฺวา มม พฺยากรณตฺถาย อิมา คาถา **อภาสถ** กเถสีติ อโตฺถฯ

๖๔๙. กถนฺติ เจ? **โย โส**ติอาทิมาหฯ โสณฺณาลงฺการภูสิตํ ฉตฺตํ โย โส ราชกุมาโร เม มตฺถเก ธาเรสีติ สมฺพโนฺธฯ **ตมหํ กิตฺตยิสฺสามี**ติ ตํ ราชกุมารํ อหํ กิตฺตยิสฺสามิ ปากฎํ กริสฺสามิฯ **สุโณถ มม ภาสโต**ติ ภาสนฺตสฺส มม วจนํ สุโณถ โอหิตโสตา มนสิ กโรถาติ อโตฺถฯ

๖๕๐. **อิโต คนฺตฺวา อยํ โปโส**ติ อยํ ราชกุมาโร อิโต มนุสฺสโลกโต จุโต ตุสิตํ คนฺตฺวา **อาวสิสฺสติ** ตตฺถ วิหริสฺสติฯ ตตฺถ อจฺฉราหิ ปุรกฺขโต ปริวาริโต ตุสิตภวนสมฺปตฺติํ อนุภวิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๖๕๑. **จตฺตฺติํสกฺขตฺตุ**นฺติ ตุสิตภวนโต จวิตฺวา ตาวติํสภวเน อุปฺปโนฺน จตฺตฺติํสวาเร เทวิโนฺท เทวรชฺชํ กริสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ **พลาธิโป อฎฺฐสต**นฺติ ตาวติํสภวนโต จุโต มนุสฺสโลเก อุปฺปโนฺน **พลาธิโป** จตุรงฺคินิยา เสนาย **อธิโป** ปธาโน อฎฺฐสตชาตีสุ ปเทสราชา หุตฺวา **วสุธํ** อเนกรตนวรํ ปถวิํ **อาวสิสฺสติ** ปุถพฺยํ วิหริสฺสตีติ อโตฺถฯ

๖๕๒. **อฎฺฐปญฺญาสกฺขตฺตุ**นฺติ อฎฺฐปญฺญาสชาตีสุ จกฺกวตฺตี ราชา ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ **มหิยา** สกลชมฺพุทีปปถวิยา **วิปุลํ** อสเงฺขฺยยฺยํ ปเทสรชฺชํ การยิสฺสติฯ

๖๕๔. **สกฺยานํ กุลเกตุสฺสา**ติ สกฺยราชูนํ กุลสฺส ธชภูตสฺส พุทฺธสฺส ญาตโก ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๖๕๕. **อาตาปี**ติ วีริยวาฯ **นิปโก**ติ เนปกฺกสงฺขาตาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **พาหุสเจฺจสุ** พหุสฺสุตภาเวสุ ปิฎกตฺตยธารเณสุ **โกวิโท** เฉโกฯ **นิวาตวุตฺติ** อนวญฺญตฺติโก **อถโทฺธ** กายปาคพฺพิยาทิถทฺธภาววิรหิโต **สพฺพปาฐี** สกลปิฎกตฺตยธารี ภวิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๖๕๖. **ปธานปหิตโตฺต โส**ติ โส อานนฺทเตฺถโร วีริยกรณาย เปสิตจิโตฺตฯ **อุปสโนฺต นิรูปธี**ติ ราคูปธิโทสูปธิโมหูปธีหิ วิรหิโต, โสตาปตฺติมเคฺคน ปหาตพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา อุปสโนฺต สนฺตกายจิโตฺตฯ

๖๕๗. สนฺติ อารญฺญกาติ อรเญฺญ ภวา มหาวเน ชาตาฯ **สฏฺฐิหายนา**ติ สฏฺฐิวสฺสกาเล หายนพลา ฯ **ติธา ปภินฺนา**ติ อกฺขิกณฺณโกสสงฺขาเตหิ ตีหิ ฐาเนหิ ภินฺนมทาฯ **มาตงฺคา**ติ มาตงฺคหตฺถิกุเล ชาตาฯ **อีสาทนฺตา**ติ รถีสาสทิสทนฺตาฯ **อุรูฬฺหวา** ราชวาหนาฯ กุญฺชรสงฺขาตา นาคา หตฺถิราชาโน สนฺติ สํวิชฺชนฺติ ยถา, ตถา สตสหสฺสสงฺขฺยา ขีณาสวสงฺขาตา ปณฺฑิตา มหิทฺธิกา อรหนฺตนาคา สนฺติ, สเพฺพ เต อรหนฺตนาคา พุทฺธนาคราชสฺสฯ **น โหนฺติ ปณิธิมฺหิ เต**ติ เต ปณิธิมฺหิ ตาทิสา น โหนฺติ, กึ สเพฺพ เต ภยภีตา สกภาเวน สณฺฐาตุํ อสมตฺถาติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อานนฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

เอตฺตาวตา ปฐมา พุทฺธวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ขุทฺทกนิกาเย

อปทาน-อฏฺฐกถา

(ทุติโย ภาโค)

เถราปทานํ

๒. สีหาสนิยวโคฺค

๑. สีหาสนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต สีหาสนทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน สทฺธาสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต, ธรมาเน ภควติ เทวโลเก วสิตฺวา นิพฺพุเต ภควติ อุปฺปนฺนตฺตา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควโต สารีริกเจติยํ ทิสฺวา ‘‘อโห เม อลาภา, ภควโต ธรมาเน กาเล อสมฺปโตฺต’’ติ จิเนฺตตฺวา เจติเย จิตฺตํ ปสาเทตฺวา โสมนสฺสชาโต สพฺพรตนมยํ เทวตานิมฺมิตสทิสํ ธมฺมาสเน สีหาสนํ กาเรตฺวา ชีวมานกพุทฺธสฺส วิย ปูเชสิฯ ตสฺสุปริ เคหมฺปิ ทิพฺพวิมานมิว กาเรสิ, ปาทฎฺฐปนปาทปีฐมฺปิ กาเรสิฯ เอวํ ยาวชีวํ ทีปธูปปุปฺผคนฺธาทีหิ อเนกวิธํ ปูชํ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพโตฺต ฉ กามสเคฺค อปราปรํ ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติํ อเนกกฺขตฺตุํ อนุภวิตฺวา สงฺขฺยาติกฺกนฺตํ ปเทสรชฺชสมฺปตฺติญฺจ อนุภวิตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺวา เอตฺถนฺตเร เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา ฆเฎโนฺต วายมโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑. เอวํ ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ โลกสฺส นาโถ ปธาโนติ โลกนาโถ, โลกตฺตยสามีติ อโตฺถฯ โลกนาเถ สิทฺธตฺถมฺหิ นิพฺพุเตติ สมฺพโนฺธฯ **วิตฺถาริเต ปาวจเน**ติ ปาวจเน ปิฎกตฺตเย วิตฺถาริเต ปตฺถเฎ ปากเฎติ อโตฺถฯ **พาหุชญฺญมฺหิ สาสเน**ติ สิกฺขตฺตยสงฺคหิเต พุทฺธสาสเน อเนกสตสหสฺสโกฎิขีณาสวสงฺขาเตหิ พหุชเนหิ ญาเต อธิคเตติ อโตฺถฯ

๒-๓. **ปสนฺนจิโตฺต สุมโน**ติ ตทา อหํ พุทฺธสฺส ธรมานกาเล อสมฺปโตฺต นิพฺพุเต ตสฺมิํ เทวโลกา จวิตฺวา มนุสฺสโลกํ อุปปโนฺน ตสฺส ภควโต สารีริกธาตุเจติยํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต สทฺธาสมฺปยุตฺตมโน สุนฺทรมโน ‘‘อโห มมาคมนํ สฺวาคมน’’นฺติ สญฺชาตปสาทพหุมาโน ‘‘มยา นิพฺพานาธิคมาย เอกํ ปุญฺญํ กาตุํ วฎฺฎตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ภควโต เจติยสมีเป ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส หิรญฺญสุวณฺณรตนาทีหิ อลงฺกริตฺวาว สีหาสนํ อกาสิฯ ตตฺร นิสินฺนสฺส ปาทฎฺฐปนตฺถาย ปาทปีฐญฺจ กาเรสิฯ สีหาสนสฺส อเตมนตฺถาย ตสฺสุปริ ฆรญฺจ กาเรสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘สีหาสนมกาสหํ…เป…. ฆรํ ตตฺถ อกาสห’’**นฺติฯ **เตน จิตฺตปฺปสาเทนา**ติ ธรมานสฺส วิย ภควโต สีหาสนํ มยา กตํ, เตน จิตฺตปฺปสาเทนฯ **ตุสิตํ อุปปชฺชห**นฺติ ตุสิตภวเน อุปปชฺชินฺติ อโตฺถฯ

๔. **อายาเมน จตุพฺพีสา**ติ ตตฺรุปปนฺนสฺส เทวภูตสฺส สโต มยฺหํ สุกตํ ปุเญฺญน นิพฺพตฺติตํ ปาตุภูตํ อายาเมน อุจฺจโต จตุพฺพีสโยชนํ **วิตฺถาเรน** ติริยโต จตุทฺทสโยชนํ ตาวเทว นิพฺพตฺติกฺขเณเยว **อาสิ** อโหสีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๙. **จตุนฺนวุเต อิโต กเปฺป**ติ อิโต กปฺปโต จตุนวุเต กเปฺป ยํ กมฺมํ **อกริํ** อกาสิํ, ตทา ตโต ปฎฺฐาย ปุญฺญพเลน กญฺจิ ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, น อนุภูตปุพฺพา กาจิ ทุคฺคตีติ อโตฺถฯ

๑๐. **เตสตฺตติมฺหิโต กปฺป**ติ อิโต กปฺปโต เตสตฺตติกปฺเปฯ **อินฺทนามา ตโย ชนา**ติ อินฺทนามกา ตโย จกฺกวตฺติราชาโน เอกสฺมึ กปฺเป ตีสุ ชาตีสุ อิโนฺท นาม จกฺกวตฺตี ราชา อโหสินฺติ อโตฺถฯ **เทฺวสตฺตติมฺหิโต กปฺป**ติ อิโต เทฺวสตฺตติกปฺเปฯ สุมนนามกา ตโย ชนา ติกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺติราชาโน อเหสุํฯ

๑๑. **สมสตฺตติโต กปฺป**ติ อิโต กปฺปโต อนูนาธิเก สตฺตติเม กปฺเป **วรุณนามกา** วรุโณ จกฺกวตฺตีติ เอวํนามกา ตโย **จกฺกวตฺติราชาโน** จกฺกรตนสมฺปนฺนา จตุทีปมฺหิ อิสฺสรา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สีหาสนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. เอกตฺถมฺภิกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต เอกตฺถมฺภทายกเถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล วนกมฺมิโก หุตฺวา เอกสฺมึ วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมึ สมเย สเพฺพ สทฺธาปสนฺนา อุปาสกา เอกจฺฉนฺทา ''ภควโต อุปฎฺฐานสาลํ กโรมา''ติ ทพฺพสมฺภารตฺถาย วนํ ปวิสิตฺวา ตํ อุปาสกํ ทิสฺวา ''อมฺหากํ เอกํ ถมฺภํ เทถา''ติ ยาจึสุฯ โส ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ''ตุเมฺห มา จินฺตยิตฺถา''ติ เต สเพฺพ อุโยฺยเชตฺวา เอกํ สารมยํ ถมฺภํ คเหตฺวา สตฺถุ ทเสฺสตฺวา เตสํเยว อทาสิฯ โส เตเนว โสมนสฺสชาโต ตเทว มูลํ กตฺวา อญฺญานิ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ฉสุ กามาวจเรสุ ทิพฺพสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ อคฺคจกฺกวตฺติสมฺปตฺตึ อเนกวารํ อนุภวิตฺวา อสเงฺขฺยยฺยํ ปเทสรชฺชสมฺปตฺติญฺจ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สทฺธาสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต มาตาปิตูหิ สทฺธึ ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา มนสิกโรโนฺต น จิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๓. โส เอวํ ปตฺตอรหโตฺต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สิทฺธตฺถสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สิทฺธตฺถสฺส **ภควโต** ภคฺยสมฺปนฺนสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ **มหาปูคคโณ**ติ มหาอุปาสกสมูโห **อหุ** อโหสีติ อโตฺถฯ **สรณํ คตา จ เต พุทฺธ**นฺติ ''พุทฺธํ สรณ''นฺติ คตา ภชึสุ ชานึสุ วา เต อุปาสกาฯ **ตถาคตํ สทฺทหนฺติ** พุทฺธคุณํ อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน ฐเปนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๔. **สเพฺพ สงฺคมฺม มเนฺตตฺวา**ติ สเพฺพ สมาคมฺม สนฺนิปติตฺวา มเนฺตตฺวา อญฺญมญฺญํ สญฺญาเปตฺวา เอกจฺฉนฺทา หุตฺวา **มาฬํ** อุปฎฺฐานสาลํ สตฺถุโน อตฺถาย **กุพฺพนฺติ** กโรนฺตีติ อโตฺถฯ ทพฺพสมฺภาเรสุ เอกตฺถมฺภํ อลภนฺตา **พฺรหาวเน** มหาวเน วิจินนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๕. **เตหํ อรเญฺญ ทิสฺวานา**ติ อหํ เต อุปาสเก อรเญฺญ ทิสฺวาน **คณํ** สมูหํ **อุปคมฺม** สมีปํ คนฺตฺวา **อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวาน** ทสงฺคุลิสโมธานํ อญฺชลึ สิรสิ กตฺวา อหํ **คณํ** อุปาสกสมูหํ ''ตุเมฺห อิมํ วนํ กิมตฺถํ อาคตตฺถา''ติ **ตทา** ตสฺมึ กาเล ปริปุจฺฉินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๑๖. **เต** สีลวโนฺต อุปาสกา **เม** มยา ปุฎฺฐา ''มาฬํ มยํ กตฺตุกามา หุตฺวา เอกตฺถโมฺภ อเมฺหหิ น ลพฺภตี''ติ **วิยากํสุ** วิเสเสน กถยึสูติ สมฺพโนฺธฯ

๑๗. มมํ มยฺหํ เอกตฺถมฺภํ เทถ, อหํ ตํ ทสฺสามิ สตฺถุโน สนฺติกํ อหํ ถมฺภํ อาหริสฺสามิ, **เต** ภวโนฺต ถมฺภหรเณ **อโปฺปสฺสุกฺกา** อุสฺสาหรหิตา ภวนฺตูติ สมฺพโนฺธฯ

๒๔. ยํ ยํ โยนุปฺปชฺชามีติ ยํ ยํ โยนึ เทวตฺตํ อถ มานุสํ อุปคจฺฉามีติ อโตฺถฯ ภุมฺมเตฺถ วา อุปโยควจนํ, ยสฺมึ ยสฺมึ เทวโลเก วา มนุสฺสโลเก วาติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เอกตฺถมฺภิกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. นนฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต นนฺทเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร เอกสฺมึ กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยํ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปูชาสกฺการพหุลํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, อนาคเต ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส เอวรูโป สาวโก ภเวยฺย’’นฺติ ปณิธานํ อกาสิฯ

โส ตโต ปฏฺฐาย เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล ธมฺมตาย นาม นทิยา มหโนฺต กจฺฉโป หุตฺวา นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ นทึ ตริตุํ ตีเร ฐิตํ ทิสฺวา สยํ ภควนฺตํ ตาเรตุกาโม สตฺถุ ปาทมูเล นิปชฺชิฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา ปิฏฺฐึ อภิรุหิฯ โส หฏฺฐตุโฏฺฐ เวเคน โสตํ ฉินฺทโนฺต สีฆตรํ ปรตีรํ ปาเปสิฯ ภควา ตสฺส อนุโมทนํ วทโนฺต ภาวินึ สมฺปตฺตึ กเถตฺวา ปกฺกามิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน สุคตีสฺเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมึ สุโทฺธทน มหาราชสฺส อคฺคมเหสิยา มหาปชาปติโคตมิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺต, ตสฺส นามคฺคหณทิวเส ญาติสงฺฆํ นนฺทยโนฺต ชาโตติ **‘‘นโนฺท’’**เตฺวว นามํ อกํสุฯ ตสฺส วยปฺปตฺตกาเล ภควา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก โลกานุคฺคหํ กโรโนฺต อนุกฺกเมน กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา ญาติสมาคเม โปกฺขรวสฺสํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เวสฺสนฺตรชาตกํ (ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕ อาทโย) กเถตฺวา ทุติยทิวเส ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ ‘‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺยา’’ติ (ธ. ป. ๑๖๘) คาถาย ปิตรํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา นิเวสนํ คนฺตฺวา ‘‘ธมฺมญฺจเร สุจริต’’นฺติ (ธ. ป. ๑๖๙) คาถาย มหาปชาปตึ โสตาปตฺติผเล ราชานํ สกทาคามิผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา ตติยทิวเส นนฺทกุมารสฺส อภิเสกเคหปเวสนอาวาหมงฺคเลสุ วตฺตมาเนสุ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ สตฺถา นนฺทกุมารสฺส หเตฺถ ปตฺตํ ทตฺวา มงฺคลํ วตฺวา ตสฺส หตฺถโต ปตฺตํ อคฺคเหตฺวาว วิหารํ คโต , ตํ ปตฺตหตฺถํ วิหารํ อาคตํ อนิจฺฉมานํเยว ปพฺพาเชตฺวา ตถาปพฺพาชิตตฺตาเยว อนภิรติยา ปีฬิตํ ญตฺวา อุปาเยน ตสฺส ตํ อนภิรตึ วิโนเทสิฯ โส โยนิโส ปฏิสงฺขาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เถโร ปุน ทิวเส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาห – ‘‘ยํ เม, ภเนฺต, ภควา ปาฏิโภโค ปญฺจนฺนํ อจฺฉราสตานํ ปฏิลาภาย กกุฏปาทานํ, มุญฺจามหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ เอตสฺมา ปฏิสฺสวา’’ติฯ ภควาปิ ‘‘ยเทว เต, นนฺท, อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, ตทาหํ มุโตฺต เอตสฺมา ปฏิสฺสวา’’ติ อาหฯ อถสฺส ภควา สวิเสสํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตํ ญตฺวา ตํ คุณํ วิภาเวโนฺต ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ ยทิทํ นโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๓๐) อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารภาเวน นํ เอตทเคฺค ฐเปสิฯ เถโร หิ ‘‘อินฺทฺริยาสํวรํ นิสฺสาย อิมํ วิปฺปการํ ปโตฺต, ตมหํ สุฏฺฐุ นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ อุสฺสาหชาโต พลวหิโรตฺตโปฺป ตตฺถ จ กตาธิการตฺตา อินฺทฺริยสํวเร อุกฺกํสปารมึ อคมาสิฯ

๒๗. เอวํ โส เอตทคฺคฏฺฐานํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสปฺปตฺโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ **วตฺถํ โขมํ มยา ทินฺน**นฺติ โขมรเฏฺฐ ชาตํ วตฺถํ ภควติ จิตฺตปฺปสาเทน คารวพหุมาเนน มยา ปรมสุขุมํ โขมวตฺถํ ทินฺนนฺติ อโตฺถฯ **สยมฺภุสฺสา**ติ สยเมว ภูตสฺส ชาตสฺส อริยาย ชาติยา นิพฺพตฺตสฺสฯ **มเหสิโน**ติ มหนฺเต สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธ เอสิ คเวสีติ มเหสิ, ตสฺส มเหสิโน สยมฺภุสฺส จีวรตฺถาย โขมวตฺถํ มยา ทินฺนนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๒๘. **ตํ เม พุโทฺธ วิยากาสี**ติ เอตฺถ **ต**นฺติ สามฺยเตฺถ อุปโยควจนํ, ตสฺส วตฺถทายกสฺส เม ทานผลํ วิเสเสน อกาสิ กเถสิ พุโทฺธติ อโตฺถฯ **ชลชุตฺตมนามโก**ติ ปทุมุตฺตรนามโกฯ ‘‘ชลรุตฺตมนายโก’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส ชลมานานํ เทวพฺรหฺมานํ อุตฺตมนายโก ปธาโนติ อโตฺถฯ **อิมินา วตฺถทาเนนา**ติ อิมินา วตฺถทานสฺส นิสฺสเนฺทน ตฺวํ อนาคเต **เหมวโณฺณ** สุวณฺณวโณฺณ ภวิสฺสสิฯ

๒๙. **เทฺว สมฺปตฺตี อนุโภตฺวา**ติ ทิพฺพมนุสฺสสงฺขาตา เทฺว สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวาฯ **กุสลมูเลหิ โจทิโต**ติ กุสลาวยเวหิ กุสลโกฏฺฐาเสหิ โจทิโต เปสิโต, ‘‘ตฺวํ อิมินา ปุเญฺญน สตฺถุ กุลํ ปสวาหี’’ติ เปสิโต วิยาติ อโตฺถฯ ‘‘โคตมสฺส ภควโต กนิโฏฺฐ ตฺวํ ภวิสฺสสี’’ติ พฺยากาสีติ สมฺพโนฺธฯ

๓๐. **ราครโตฺต สุขสีโล**ติ กิเลสกาเมหิ รโตฺต อลฺลีโน กายสุขจิตฺตสุขานุภวนสภาโวฯ **กาเมสุ เคธมายุโต**ติ วตฺถุกาเมสุ เคธสงฺขาตาย ตณฺหาย อายุโต โยชิโตติ อโตฺถฯ **พุเทฺธน โจทิโต สโนฺต, ตทา ตุว**นฺติ ยสฺมา กาเมสุ เคธิโต, **ตทา** ตสฺมา ตฺวํ อตฺตโน ภาตุเกน โคตมพุเทฺธน โจทิโต ปพฺพชฺชาย อุโยฺยชิโต ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิสฺสสีติ สมฺพโนฺธฯ

๓๑. **ปพฺพชิตฺวาน ตฺวํ ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ โคตมสฺส ภควโต สาสเน ตฺวํ ปพฺพชิตฺวา **กุสลมูเลน** มูลภูเตน ปุญฺญสมฺภาเรน **โจทิโต** ภาวนาย นิโยชิโต **สพฺพาสเว** สกลาสเว **ปริญฺญาย** ชานิตฺวา ปชหิตฺวา อนามโย นิทฺทุโกฺข **นิพฺพายิสฺสสิ** อทสฺสนํ ปาเปสฺสสิ, อปณฺณตฺติกภาวํ คมิสฺสสีติ อโตฺถฯ

๓๒. **สตกปฺปสหสฺสมฺหี**ติ อิโต กปฺปโต ปุเพฺพ สตกปฺปาธิเก สหสฺสเม กปฺปมฺหิ เจฬนามกา จตฺตาโร จกฺกวตฺติราชาโน อเหสุนฺติ อโตฺถฯ **สฎฺฐิ กปฺปสหสฺสานี**ติ กปฺปสหสฺสานิ สฎฺฐิ จ อติกฺกมิตฺวา เหฎฺฐา เอกสฺมิํ กเปฺป จตฺตาโร ชนา อุปเจฬา นาม จกฺกวตฺติราชาโน จตูสุ ชาตีสุ อเหสุนฺติ อโตฺถฯ

๓๓. **ปญฺจกปฺปสหสฺสมฺหี**ติ ปญฺจกปฺปาธิเก สหสฺสเม กปฺปมฺหิ เจฬา นาม จตฺตาโร ชนา จกฺกวตฺติราชาโน สตฺตหิ รตเนหิ สมฺปนฺนา สมงฺคีภูตา ชมฺพุทีปอปรโคยานอุตฺตรกุรุปุพฺพวิเทหทีปสงฺขาเต **จตุทีปมฺหิ อิสฺสรา** ปธานา วิสุํ อเหสุนฺติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

นนฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. จูฬปนฺถกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตโร นาม ชิโนติอาทิกํ อายสฺมโต จูฬปนฺถกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภคว

โต กาเล ยเทตฺถ อฎฺฐุปฺปตฺติวเสน วตฺตพฺพํ, ตํ อฎฺฐกนิปาเต มหาปนฺถกวตฺถุสฺมึ (เถรคา. ๕๑๐ อาทโย) วุตฺตเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – มหาปนฺถกเตฺถโร อรหตฺตํ ปตฺวา ผลสมาปตฺติสุเขน วีตินาเมนฺโต จินฺเตสิ – ‘‘กถํ นุ โข สกฺกา จูฬปนฺถกมฺปิ อิมสฺมึ สุเข ปติฎฺฐาเปตุ’’นฺติฯ โส อตฺตโน อยฺยกํ ธนเสฎฺฐึ อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ‘‘สเจ, มหาเสฎฺฐิ , อนุชานาถ, อหํ จูฬปนฺถกํ ปพฺพาเชยฺย’’นฺติฯ ‘‘ปพฺพาเชถ, ภนฺเต’’ติฯ เถโร ตํ ปพฺพาเชสิฯ โส ทสสุ สีเลสุ ปติฎฺฐิโต ภาตุ สนฺติเก –

‘‘ปทุมํ ยถา โกกนทํ สุคนฺธํ, ปาโต สิยา ผุลฺลมวีตคนฺธํ;
องฺคีรสํ ปสฺส วิโรจมานํ, ตปนฺตมาทิจฺจมิวนฺตลิเกฺข’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๒๓; อ. นิ. ๕.๑๙๕) –

คาถํ อุคฺคณฺหนฺโต จตูหิ มาเสหิ อุคฺคเหตุํ นาสกฺขิ, คหิตมฺปิ หทเย น ติฎฺฐติฯ อถ นํ มหาปนฺถโก, ‘‘จูฬปนฺถก, ตฺวํ อิมสฺมึ สาสเน อภโพฺพ, จตูหิ มาเสหิ เอกํ คาถมฺปิ คเหตุํ น สโกฺกสิ, ปพฺพชิตกิจฺจํ ปน ตฺวํ กถํ มตฺถกํ ปาเปสฺสสิ, นิกฺขม อิโต’’ติ โส เถเรน ปณามิโก ทฺวารโกฎฺฐกสมีเป โรทมาโน อฎฺฐาสิฯ

เตน จ สมเยน สตฺถา ชีวกมฺพวเน วิหรติฯ อถ ชีวโก ปุริสํ เปเสสิ – ‘‘คจฺฉ, ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ สตฺถารํ นิมเนฺตหี’’ติฯ เตน จ สมเยน อายสฺมา มหาปนฺถโก ภตฺตุเทฺทสโก โหติฯ โส ‘‘ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ ภิกฺขํ ปฎิจฺฉถา’’ติ วุโตฺต ‘‘จูฬปนฺถกํ ฐเปตฺวา เสสานํ ปฎิจฺฉามี’’ติ อาหฯ ตํ สุตฺวา จูฬปนฺถโก ภิโยฺยโสมตฺตาย โทมนสฺสปฺปโตฺต อโหสิฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตเกฺขทํ ญตฺวา ‘‘จูฬปนฺถโก มยา กเตน อุปาเยน พุชฺฌิสฺสตี’’ติ ตสฺส อวิทูรฎฺฐาเน อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา ‘‘กึ, ปนฺถก, โรทสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ภาตา มํ, ภเนฺต, ปณาเมตี’’ติ อาหฯ ‘‘ปนฺถก, มา จินฺตยิ, มม สาสเน ตุยฺหํ ปพฺพชฺชา, เอหิ อิมํ คเหตฺวา ‘รโชหรณํ, รโชหรณ’นฺติ มนสิกโรหี’’ติ อิทฺธิยา สุทฺธํ โจฬกฺขณฺฑํ อภิสงฺขริตฺวา อทาสิฯ โส สตฺถารา ทินฺนํ โจฬกฺขณฺฑํ ‘‘รโชหรณํ, รโชหรณ’’นฺติ หเตฺถน ปริมชฺชโนฺต นิสีทิฯ ตสฺส ตํ ปริมชฺชนฺตสฺส กิลิฎฺฐธาตุกํ ชาตํ, ปุน ปริมชฺชนฺตสฺส อุกฺขลิปริปุญฺฉนสทิสํ ชาตํฯ โส ญาณปริปากตฺตา เอวํ จินฺตสิ – ‘‘อิทํ โจฬกฺขณฺฑํ ปกติยา ปริสุทฺธํ, อิมํ อุปาทิณฺณกสรีรํ นิสฺสาย กิลิฎฺฐํ อญฺญถา ชาตํ, ตสฺมา อนิจฺจํ ยถาเปตํ, เอวํ จิตฺตมฺปี’’ติ ขยวยํ ปฎฺฐเปตฺวา ตสฺมึเยว นิมิเตฺต ฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา สห ปฎิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตปตฺตเสฺสวสฺส เตปิฎกํ ปญฺจาภิญฺญา จ อาคมึสุฯ

สตฺถา เอกูเนหิ ปญฺจภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ คนฺตฺวา ชีวกสฺส นิเวสเน ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ จูฬปนฺถโก ปน อตฺตโน ภิกฺขาย อปฺปฎิจฺฉิตตฺตา เอว น คโตฯ ชีวโก ยาคุํ ทาตุํ อารภิฯ สตฺถา หเตฺถน ปตฺตํ ปิทหิฯ ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, น คณฺหถา’’ติ วุเตฺต ‘‘วิหาเร เอโก ภิกฺขุ อตฺถิ, ชีวกา’’ติฯ โส ปุริสํ เปเสสิ – ‘‘คจฺฉ, ภเณ, วิหาเร นิสินฺนํ อยฺยํ คเหตฺวา เอหี’’ติฯ จูฬปนฺถกเตฺถโรปิ รูเปน กิริยาย จ เอกมฺปิ เอเกน อสทิสํ ภิกฺขุสหสฺสํ นิมฺมินิตฺวา นิสีทิฯ โส ปุริโส วิหาเร ภิกฺขูนํ พหุภาวํ ทิสฺวา คนฺตฺวา ชีวกสฺส กเถสิ – ‘‘อิมสฺมา ภิกฺขุสงฺฆา วิหาเร ภิกฺขุสโงฺฆ พหุตโร, ปโกฺกสิตพฺพํ อยฺยํ น ชานามี’’ติฯ ชีวโก สตฺถารํ ปุจฺฉิ – ‘‘โก นาโม, ภเนฺต, วิหาเร นิสิโนฺน ภิกฺขู’’ติ? ‘‘จูฬปนฺถโก นาม, ชีวกา’’ติฯ ‘‘คจฺฉ, ภเณ, ‘จูฬปนฺถโก นาม กตโร’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ อาเนหี’’ติฯ โส วิหารํ คนฺตฺวา ‘‘จูฬปนฺถโก นาม กตโร, ภเนฺต’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อหํ จูฬปนฺถโก, อหํ จูฬปนฺถโก’’ติ เอกปฺปหาเรน ภิกฺขุสหสฺสมฺปิ กเถสิฯ โส ปุนาคนฺตฺวา ตํ ปวตฺตึ ชีวกสฺส อาโรเจสิ ชีวโก ปฎิวิทฺธสจฺจตฺตา ‘‘อิทฺธิมา มเญฺญ, อโยฺย’’ติ นยโต ญตฺวา

‘‘คจฺฉ, ภเณ, ปฐมํ กเถนฺตํ อยฺยเมว ‘ตุเมฺห สตฺถา ปกฺโกสตี’ติ วตฺวา จีวรกเณฺณ คณฺหาหี’’ติ อาหฯ โส วิหารํ คนฺตฺวา ตถา อกาสิฯ ตาวเทว นิมฺมิตภิกฺขู อนฺตรธายิํสุฯ โส เถรํ คเหตฺวา อ คมาสิฯ

สตฺถา ตสฺมิํ ขเณ ยาคุญฺจ ขชฺชกาทิเภทญฺจ ปฏิคฺคณฺหิฯ กตภตฺตกิโจฺจ ภควา อายสฺมนฺตํ จูฬปนฺถกํ อาณาเปสิ ‘‘อนุโมทนํ กโรหี’’ติฯ โส ปภินฺนปฏิสมฺภิโท สิเนรุํ คเหตฺวา มหาสมุทฺทํ มเนฺถโนฺต วิย เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สโงฺขเภโนฺต สตฺถุ อชฺฌาสยํ คณฺหโนฺต อนุโมทนํ อกาสิฯ ทสพเล ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา วิหารํ คเต ธมฺมสภายํ กถา อุทปาทิ ‘อโห พุทฺธานํ อานุภาโว, ยตฺร หิ นาม จตฺตาโร มาเส เอกคาถํ คเหตุํ อสโกฺกนฺตมฺปิ ลหุเกน ขเณเนว เอวํ มหิทฺธิกํ อกํสู’ติ, ตถา หิ ชีวกสฺส นิเวสเน นิสิโนฺน ภควา ‘เอวํ จูฬปนฺถกสฺส จิตฺตํ สมาหิตํ, วีถิปฏิปนฺนา วิปสฺสนา’ติ ญตฺวา ยถานิสิโนฺนเยว อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา, ‘ปนฺถก, เนวายํ ปิโลติกา กิลิฏฺฐา รชานุกิณฺณา, อิโต ปน อโญฺญปิ อริยสฺส วินเย สํกิเลโส รโช’ติ ทเสฺสโนฺต –

> ‘‘ราโค รโช น จ ปน เรณุ วุจฺจติ, ราคเสฺสตํ อธิวจนํ รโชติ;
> เอตํ รชํ วิปฺปชหิตฺวา ภิกฺขโว, วิหรนฺติ เต วิคตรชสฺส สาสเนฯ
>
> ‘‘โทโส รโช…เป.… วิคตรชสฺส สาสเนฯ
>
> ‘‘โมโห รโช…เป.… วิคตรชสฺส สาสเน’’ติฯ (มหานิ. ๒๐๙; จูฬนิ. อุทยมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๗๔) –

อิมา ติโสฺส คาถาโย อภาสิฯ คาถาปริโยสาเน จูฬปนฺถโก สหปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณีติฯ สตฺถา เตสํ ภิกฺขูนํ กถาสลฺลาปํ สุตฺวา อาคนฺตฺวา พุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา ‘‘กิํ วเทถ, ภิกฺขเว’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อิมํ นาม, ภเนฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘ภิกฺขเว, จูฬปนฺถเกน อิทานิ มยฺหํ โอวาเท ฐตฺวา โลกุตฺตรทายชฺชํ ลทฺธํ, ปุเพฺพ ปน โลกิยทายชฺชํ ลทฺธ’’นฺติ วตฺวา เตหิ ยาจิโต จูฬเสฏฺฐิชาตกํ (ชา. ๑.๑.๔) กเถสิฯ อปรภาเค นํ สตฺถา อริยคณปริวุโต ธมฺมาสเน นิสิโนฺน มโนมยํ กายํ อภินิมฺมินนฺตานํ ภิกฺขูนํ เจโตวิวฏฺฏกุสลานญฺจ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

๓๕. เอวํ โส ปตฺตเอตทคฺคฏฺฐาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปุริมปททฺวยํ วุตฺตตฺถเมวฯ **คณมฺหา วูปกโฏฺฐ โส**ติ โส ปทุมุตฺตโร นาม สตฺถา คณมฺหา มหตา ภิกฺขุสมูหโต วูปกโฏฺฐ วิสุํ ภูโต วิเวกํ อุปคโตฯ **ตทา** มม ตาปสกาเล **หิมวเนฺต** หิมาลยปพฺพตสมีเป **วสิ** วาสํ กเปฺปสิ, จตูหิ อิริยาปเถหิ วิหาสีติ อโตฺถฯ

๓๖. **อหมฺปิ…เป.… ตทา**ติ ยทา โส ภควา หิมวนฺตํ อุปคนฺตฺวา วสิ, ตทา อหมฺปิ หิมวนฺตสมีเป กตอสฺสเม **อา** สมนฺตโต กายจิตฺตปีฬาสงฺขาตา ปริสฺสยา สมนฺติ เอตฺถาติ **อสฺสโม**ติ ลทฺธนาเม อรญฺญาวาเส วสามีติ สมฺพโนฺธฯ **อจิราคตํ มหาวีร**นฺติ อจิรํ อาคตํ มหาวีริยวนฺตํ **โลกนายกํ** ปธานํ ตํ ภควนฺตํ อุเปสินฺติ สมฺพโนฺธ, อาคตกฺขเณเยว อุปาคมินฺติ อโตฺถฯ

๓๗. **ปุปฺผจฺฉตฺตํ คเหตฺวาน**ติ เอวํ อุปคจฺฉโนฺต จ ปทุมุปฺปลปุปฺผาทีหิ ฉาทิตํ ปุปฺผมยํ ฉตฺตํ คเหตฺวา **นราสภํ** นรานํ เสฏฺฐํ ภควนฺตํ ฉาเทโนฺต **อุปคจฺฉิํ** สมีปํ คโตสฺมีติ อโตฺถฯ **สมาธิํ สมาปชฺชนฺต**นฺติ รูปาวจรสมาธิชฺฌานํ สมาปชฺชนฺตํ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺส อนฺตรายํ อหํ อกาสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๓๘. **อุโภ หเตฺถหิ ปคฺคยฺหา**ติ ตํ สุสชฺชิตํ ปุปฺผจฺฉตฺตํ ทฺวีหิ หเตฺถหิ อุกฺขิปิตฺวา อหํ ภควโต อทาสินฺติ สมฺพนฺโธฯ **ปฏิคฺคเหสี**ติ ตํ มยา ทินฺนํ ปุปฺผจฺฉตฺตํ ปทุมุตฺตโร ภควา สมฺปฏิจฺฉิ, สาทรํ สาทิยีติ อโตฺถฯ

๔๑. **สตปตฺตฉตฺตํ ปคฺคยฺหา**ติ เอเกกสฺมิํ ปทุมปุเปฺผ สตสตปตฺตานํ วเสน สตปเตฺตหิ ปทุมปุเปฺผหิ ฉาทิตํ ปุปฺผจฺฉตฺตํ ปกาเรน อาทเรน คเหตฺวา ตาปโส มม อทาสีติ อโตฺถฯ **ตมหํ กิตฺตยิสฺสามี**ติ ตํ ตาปสํ อหํ กิตฺตยิสฺสามิ ปากฏํ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ มม **ภาสโต** ภาสมานสฺส วจนํ สุโณถ มนสิ กโรถฯ

๔๒. **ปญฺจวีสติกปฺปานี**ติ อิมินา ปุปฺผจฺฉตฺตทาเนน ปญฺจวีสติวาเร ตาวติํสภวเน สโกฺก หุตฺวา เทวรชฺชํ กริสฺสตีติ สมฺพนฺโธฯ **จตฺตฺติํสติกฺขตฺตุญฺจา**ติ จตฺตฺติํสติวาเร มนุสฺสโลเก จกฺกวตฺตี ราชา ภวิสฺสติฯ

๔๓. **ยํ ยํ โยนินฺ**ติ มนุสฺสโยนิอาทีสุ ยํ ยํ ชาติํ **สํสรติ** คจฺฉติ อุปปชฺชติฯ ตตฺถ ตตฺถ โยนิยํ **อโพฺภกาเส** สุญฺญฏฺฐาเน **ปติฏฺฐนฺตํ** นิสินฺนํ ฐิตํ วา ปทุมํ **ธารยิสฺสติ** อุปริ ฉาทยิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๔๕. **ปกาสิเต ปาวจเน**ติ เตน ภควโต สกลปิฏกตฺตเย ปกาสิเต ทีปิเต **มนุสฺสตฺตํ** มนุสฺสชาติํ **ลภิสฺสติ** อุปปชฺชิสฺสติฯ **มโนมยมฺหิ กายมฺหี**ติ มเนน ฌานจิเตฺตน นิพฺพโตฺตติ มโนมโย, ยถา จิตฺตํ ปวตฺตติ, ตถา กายํ ปวเตฺตติ จิตฺตคติกํ กโรตีติ อโตฺถฯ ตมฺหิ มโนมเย กายมฺหิ โส ตาปโส จูฬปนฺถโก นาม หุตฺวา อุตฺตโม อโคฺค ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา อุตฺตานตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๕๒. **สริํ โกกนทํ อ**หนฺติ อหํ ภควโต นิมฺมิตโจฬกํ ปริมชฺชโนฺต โกกนทํ ปทุมํ สรินฺติ อโตฺถฯ **ตตฺถ จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม**ติ ตสฺมิํ โกกนเท ปทุเม มยฺหํ จิตฺตํ อธิมุจฺจิ อลฺลีโน, ตโต อหํ อรหตฺตํ ปาปุณินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๕๓. อหํ มโนมเยสุ จิตฺตคติเกสุ กาเยสุ **สพฺพตฺถ** สเพฺพสุ **ปารมิํ** ปริโยสานํ **คโต** ปโตฺตติ สมฺพนฺโธฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

จูฬปนฺถกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพโตฺต เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ เทวตานํ ปิยมนาปภาเวน อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺตฯ ปรินิพฺพุเต ภควติ ตสฺส ถูปํ ปูเชตฺวา สงฺฆสฺส มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ จกฺกวตฺตี ราชา หุตฺวา มหาชนํ ปญฺจสีเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา สคฺคปรายนํ อกาสิฯ โส อนุปฺปเนฺนเยว อมฺหากํ ภควติ สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, **ปิลิโนฺท**ติสฺส นามํ อกํสุฯ **วโจฺฉ**ติ โคตฺตํฯ โส อปรภาเค **ปิลินฺทวโจฺฉ**ติ ปญฺญายิตฺถฯ สํสาเร ปน สํเวคพหุลตาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา จูฬคนฺธารํ

นาม วิชฺชํ สาเธตฺวา ตาย วิชฺชาย อากาสจารี ปรจิตฺตวิทู จ หุตฺวา ราชคเห ลาภคฺคยสคฺคปฺ โตฺต ปฏิวสติฯ

อถ อมฺหากํ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา อนุกฺกเมน ราชคหํ อุปคโตฯ ตโต ปฏฺฐาย พุทฺธานุภาเวน ตสฺส สา วิชฺชา น สมฺปชฺชติ, อตฺตโน กิจฺจํ น สาเธติฯ โส จินฺเตสิ – ‘‘สุตํ โข ปเนตํ อาจริยปาจริยานํ ภาสมานานํ ‘ยตฺถ มหาคนฺธารวิชฺชา ธรติ , ตตฺถ จูฬคนฺธารวิชฺชา น สมฺปชฺชตี’ติ สมณสฺส ปน โคตมสฺส อาคตกาลโต ปฏฺฐาย นายํ มม วิชฺชา สมฺปชฺชติ, นิสฺสํสยํ สมโณ โคตโม มหาคนฺธารวิชฺชํ ชานาติ, ยํนูนาหํ ตํ ปยิรุปาสิตฺวา ตสฺส สนฺติเก ตํ วิชฺชํ ปริยาปุเณยฺย’’นฺติฯ โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจ – ‘‘อหํ, มหาสมณ, ตว สนฺติเก เอกํ วิชฺชํ ปริยาปุณิตุกาโม, โอกาสํ เม กโรหี’’ติฯ ‘‘เตน หิ มม สนฺติเก ปพฺพชาหี’’ติ อาหฯ โส ‘‘วิชฺชาย ปริกมฺมํ ปพฺพชฺชา’’ติ มญฺญมาโน ปพฺพชิฯ ตสฺส ภควา ธมฺมํ กเถตฺวา จริตานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ โส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อร หตฺตํ ปาปุณิฯ

๕๕. ยา ปน ปุริมชาติยํ ตโสฺสวาเท ฐตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตา เทวตา, ตา กตญฺญุตํ นิสฺ สาย ตสฺมึ สญฺชาตพหุมานา สายํ ปาตํ เถรํ ปยิรุปาสิตฺวา คจฺฉนฺติฯ ตสฺมา นํ ภควา เทวตานํ อติวิย ปิยมนาปภาเวน อคฺคภาเว ฐเปสิ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ เทวตานํ ปิยมนาปานํ ยทิทํ ปิลินฺทวโจฺฉ’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙, ๒๑๕)ฯ เอวํ โส ปตฺตอคฺคฏฺฐาโน อตฺต โน ปุพฺพกมฺมํ อนุสฺสริตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **นิพฺพุเต โลก นาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ กามรูปารูปโลกสฺส นาโถ ปธาโนติ **โลกนาโถ**ฯ เมธา วุจฺจนฺติ สพฺพญฺญุตญฺ ญาณอนาวรณญาณาทโย, สุนฺทรา, ปสฏฺฐา วา เมธา ยสฺส โส **สุเมโธ,** อโคฺค จ โส ปุคฺคโล จาติ **อคฺคปุคฺคโล,** ตสฺมึ สุเมเธ โลกนายเก อคฺคปุคฺคเล ขนฺธปรินิพฺพาเนน นิพฺพุเต สตีติ สมฺพโนฺธฯ **ปสนฺนจิโตฺต สุมโน**ติ สทฺธาย ปสาทิตจิโตฺต โสมนเสฺสน สุนฺทรมโน อหํ ตสฺส สุเมธสฺส ภควโต **ถูปปูชํ** เจติยปูชํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

๕๖. **เย จ ขีณาสวา ตตฺถา**ติ ตสฺมึ สมาคเม เย จ ขีณาสวา ปหีนกิเลสา **ฉฬภิญฺญา** ฉหิ อภิญฺญาหิ สมนฺนาคตา **มหิทฺธิกา** มหเนฺตหิ อิทฺธีหิ สมนฺนาคตา สนฺติ, **เต** สเพฺพ ขีณาสเว อหํ ตตฺถ **สมาเนตฺวา** สุฏฺฐุ อาทเรน อาเนตฺวา **สงฺฆภตฺตํ** สกลสงฺฆสฺส ทาตพฺพภตฺตํ **อกาสึ** เตสํ โภเชสินฺติ อโตฺถฯ

๕๗. **อุปฏฺฐาโก ตทา อหู**ติ ตทา มม สงฺฆภตฺตทานกาเล สุเมธสฺส ภควโต นาเมน สุ เมโธ นาม อุปฏฺฐากสาวโก อหุ อโหสีติ อโตฺถฯ โส สาวโก มยฺหํ ปูชาสกฺการํ **อนุโมทิตฺถ** อนุโมทิโต อานิสํสํ กเถสีติ อโตฺถฯ

๕๘. **เตน จิตฺตปฺปสาเทนา**ติ เตน ถูปปูชากรณวเสน อุปฺปเนฺนน จิตฺตปฺปสาเทน เทว โลเก ทิพฺพวิมานํ **อุปปชฺชึ** อุปคโต อสฺมีติ อโตฺถ, ตตฺถ นิพฺพโตฺตมฺหีติ วุตฺตํ โหติฯ **ฉฬาสี ติสหสฺสานี**ติ ตสฺมึ วิมาเน ฉ อสีติสหสฺสานิ เทวจฺฉราโย **เม** มยฺหํ จิตฺตํ **รมึสุ** รมาเปสุนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๕๙. **มเมว อนุวตฺตนฺตีติ ตา** อจฺฉราโย **สพฺพกาเมหิ** ทิเพฺพหิ รูปาทิวตฺถุกาเมหิ อุป ฏฺฐหนฺติโย มมํ เอว อนุวตฺตนฺติ มม วจนํ อนุกโรนฺติ **สทา** นิจฺจกาลนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุ

วิเณฺณยฺยเมวาติฯ

ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. ราหุลเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต ราหุลเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ อายสฺมา ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ สิกฺขากามานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต เสนาสนวิโสธนวิโชฺชตนาทิกํ อุฬารํ ปุญฺญํ กตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ โส ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อมฺหากํ โพธิสตฺตํ ปฎิจฺจ ยโสธราย เทวิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา **ราหุโล**ติ ลทฺธนาโม มหตา ขตฺติยปริวาเรน วฑฺฒิฯ ตสฺส ปพฺพชฺชาวิธานํ ขนฺธเก (มหาว. ๑๐๕) อาคตเมวฯ โส ปพฺพชิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ สุลโทฺธวาโท ปริปกฺกญาโณ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหา ปน หุตฺวา อตฺตโน ปฎิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

> ‘‘อุภเยเนว สมฺปโนฺน, ราหุลภโทฺทติ มํ วิทู;
> ยญฺจมฺหิ ปุโตฺต พุทฺธสฺส, ยญฺจ ธเมฺมสุ จกฺขุมาฯ
>
> ‘‘ยญฺจ เม อาสวา ขีณา, ยญฺจ นตฺถิ ปุนพฺภโว;
> อรหา ทกฺขิเณยฺยมฺหิ, เตวิโชฺช อมตทฺทโสฯ
>
> ‘‘กามนฺธา ชาลปจฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตา;
> ปมตฺตพนฺธุนา พนฺธา, มจฺฉาว กุมินา มุเขฯ
>
> ‘‘ตํ กามํ อหมุชฺฌิตฺวา, เฉตฺวา มารสฺส พนฺธนํ;
> สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห, สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโต’’ติฯ (เถรคา. ๒๙๕-๒๙๘);

จตโสฺส คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **อุภเยเนว สมฺปโนฺน**ติ ชาติสมฺปทา ปฎิปตฺติสมฺปทาติ อุภยสมฺปตฺติยาปิ สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตฯ **ราหุลภโทฺทติ มํ วิทู**ติ ‘‘ราหุลภโทฺท’’ติ มํ สพฺรหฺมจาริโน สญฺชานนฺติฯ ตสฺส หิ ชาตสาสนํ สุตฺวา โพธิสเตฺตน, ‘‘ราหุ, ชาโต, พนฺธนํ ชาต’’นฺติ วุตฺตวจนํ อุปาทาย สุโทฺธทนมหาราชา ‘‘ราหุโล’’ติ นามํ คณฺหิฯ ตตฺถ อาทิโต ปิตรา วุตฺตปริยายเมว คเหตฺวา อาห – ‘‘ราหุลภโทฺทติ มํ วิทู’’ติฯ **ภโทฺท**ติ ปสํสาวจนเมวฯ อปรภาเค สตฺถา ตํ สิกฺขากามภาเวน อคฺคฎฺฐาเน ฐเปสิ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สิกฺขากามานํ ยทิทํ ราหุโล’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙)ฯ

๖๘. เอวํ โส ปตฺตเอตทคฺคฎฺฐาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ **สตฺตภูมิมฺหิ ปาสาเท**ติ ปสาทํ โสมนสฺสํ ชเนตีติ ปาสาโทฯ อุปรูปริ ฐิตา สตฺต ภูมิโย ยสฺมิํ ปาสาเท โสยํ สตฺตภูมิ, ตสฺมิํ สตฺตภูมิมฺหิ ปาสาเทฯ **อาทาสํ สนฺถริํ อหนฺ**ติ อาทาสตลํ นิปฺผาเทตฺวา โลกเชฎฺฐสฺส ภควโต ตาทิโน อหํ สนฺถรํ อทาสิํ, สนฺถริตฺวา ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๖๙. **ขีณาสวสหเสฺสหี**ติ อรหนฺตสหเสฺสหิ ปริกิโณฺณ ปริวุโตฯ **ทฺวิปทินฺท** ทฺวิปทานํ อินฺท สามิ นราสโภ มหามุนิ คนฺธกุฏึ เตหิ สห **อุปาคมิ** ปาวิสีติ อโตฺถฯ

๗๐. **วิโรเจนฺต คนฺธกุฏิ**นฺติ ตํ คนฺธกุฏึ โสภยมาโน เทวานํ เทโว **เทวเทโว** นรานํ อาสโภ **นราสโภ** เชโฏฺฐ สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ นิสีทิตฺวา อิมา พฺยากรณคาถาโย **อภาสถ** กเถสีติ สมฺพนฺธฯ

๗๑. **เยนายํ โชติตา เสยฺยา**ติ เยน อุปาสเกน อยํ ปาสาทสงฺขาตา เสยฺยา โชติตา ปภาสิตา ปชฺชลิตาฯ **อาทาโสว** กํสโลหมยํ อาทาสตลํ อิว สุฏฺฐุ สมํ กตฺวา สนฺถตาฯ **ตํ** อุปาสกํ **กิตฺตยิสฺสามิ** ปากฏํ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๘๑. **อฏฺฐานเมตํ ยํ ตาที**ติ ยํ เยน การเณน ตาที อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อกมฺปิยสภาวตฺตา ตาที **อคาเร** ฆราวาเส **รตึ** อลฺลีนภาวํ **อชฺฌคา** ปาปุณิ, **เอตํ** การณํ อฏฺฐานํ อการณนฺติ อโตฺถฯ

๘๒. **นิกฺขมิตฺวา อคารสฺมา**ติ ฆราวาสโต นิกฺขมิตฺวา ตํ ติณทลมิว ปริจฺจชิตฺวา **สุพฺพโต** สุสิกฺขิโต ปพฺพชิสฺสติฯ **ราหุโล นาม นาเมนา**ติ สุโทฺธทนมหาราเชน เปสิตํ กุมารสฺส ชาตสาสนํ สุตฺวา ปิตรา สิทฺธเตฺถน, ‘‘ราหุ ชาโต, พนฺธนํ ชาต’’นฺติ วุตฺตนามตฺตา ราหุโล นามาติ อโตฺถฯ ‘‘ยถา จนฺทสูริยานํ วิมานปภาย กิลิฏฺฐกรเณน ราหุ อสุรินฺท อุเปติ คจฺฉติ, เอวเมวายํ มม อภินิกฺขมนปพฺพชฺชาทีนํ อนฺตรายํ กโรนฺตริว ชาโต’’ติ อธิปฺปาเยน, ‘‘ราหุ ชาโตติ อาหา’’ติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อรหา โส ภวิสฺสตี**ติ โส ตาทิโส อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน วิปสฺสนายํ ยุตฺตปฺปยุโตฺต อรหา ขีณาสโว ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๘๓. **กิกีว อณฺฑํ รเกฺขยฺยา**ติ อณฺฑํ พีชํ รกฺขมานา กิกี สกุณี อิว อปฺปมโตฺต สีลํ รเกฺขยฺย, **จามรี วิย วาลธิ**นฺติ วาลํ รกฺขมานา กณฺฑเกสุ วาเล ลคฺคเนฺต ภินฺทนภเยน อนากฑฺฒิตฺวา มรมานา จามรี วิย ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชิตฺวา สีลํ อภินฺทิตฺวา รเกฺขยฺยฯ **นิปโก สีลสมฺปโนฺน**ติ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, เตน เนปเกฺกน สมนฺนาคโต นิปโก ขณฺฑฉิทฺทาทิภาวํ อปาเปตฺวา รกฺขณโต สีลสมฺปโนฺน ภวิสฺสตีติ เอวํ โส ภควา พฺยากรณมกาสิฯ โส เอวํ ปตฺตอรหตฺตผโล เอกทิวสํ วิเวกฏฺฐาเน นิสิโนฺน โสมนสฺสวเสน **เอวํ รกฺขึ มหามุนี**ติอาทิมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ราหุลเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. อุปเสนวงฺคนฺตปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตนฺติอาทิกํ อายสฺมโต อุปเสนวงฺคนฺตปุตฺตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ สมนฺตปาสาทิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สตฺถุ อธิการกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท นาลกคาเม รูปสารี พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติ, **อุปเสโน**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปทาย เอกวสฺสิโก ‘‘อริยคพฺภํ วเฑฺฒมี’’ติ เอกํ กุลปุตฺตํ อตฺตโน สนฺติเก อุปสมฺปาเทตฺวา เตน สทฺธึ

สตฺถุ สนฺติกํ คโตฯ สตฺถารา จสฺส ตสฺส อวสฺสิกสฺส ภิกฺขุโน สทฺธิวิหาริกภาวํ สุตฺวา ‘‘อติลหุํ โข ตฺวํ, โมฆปุริส, พาหุลฺลาย อาวตฺโต’’ติ (มหาว. ๗๕) ครหิโต ‘‘อิทานาหํ ยทิ ปริสํ นิสฺสาย สตฺถารา ครหิโต, ปริสํเยว ปน นิสฺสาย สตฺถุ ปสาทํ กริสฺสามี’’ติ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต น จิรสฺเสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหา ปน หุตฺวา สยมฺปิ สเพฺพ ธุตงฺคธเมฺม สมาทาย วตฺตติ, อเญฺญปิ ตทตฺถาย สมาทเปสิ, เตน นํ ภควา สมนฺตปาสาทิกานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปสิฯ โส อปเรน สมเยน โกสมฺพิยํ กลเห อุปฺปเนฺน ภิกฺขุสเงฺฆ จ ทฺวิธาภูเต เอเกน ภิกฺขุนา ตํ กลหํ ปริวชฺชิตุกาเมน ‘‘เอตรหิ โข กลโห อุปฺปโนฺน, ภิกฺขุสโงฺฆ จ ทฺวิธาภูโต, กถํ นุ โข มยา ปฎิปชฺชิตพฺพ’’นฺติ ปุโฎฺฐ วิเวกวาสโต ปฎฺฐาย ตสฺส ปฎิปตฺติํ กเถสิฯ เอวํ เถโร ตสฺส ภิกฺขุโน โอวาททานาปเทเสน อตฺตโน ตถา ปฎิปนฺนภาวํ ทีเปโนฺต อญฺญํ พฺยากาสิฯ

๘๖. โส เอวํ ปตฺตเอตทคฺคฎฺฐาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตรํ ภควนฺต**นฺติอาทิมาหฯ **ปพฺภารมฺหิ นิสีทนฺต**นฺติ ปุรโต ภารํ นมิตํ โอนมิตนฺติ ปพฺภารํ วิเวกกามํ วนมเชฺฌ สยํชาตปพฺพตปพฺภาเร นิสินฺนํ **นรุตฺตมํ** ภควนฺตํ อหํ **อุปคจฺฉิํ** สมีปํ คโตติ อโตฺถฯ

๘๗. **กณิการปุปฺผ ทิสฺวา**ติ ตถา อุปคจฺฉโนฺต ตสฺมิํ ปเทเส สุปุปฺผิตํ กณิการํ ทิสฺวาฯ **วเณฺฎ เฉตฺวานหํ ตทา**ติ ตสฺมิํ ตถาคตสฺส ทิฎฺฐกาเล ตํ ปุปฺผํ วเณฺฎ วณฺฎสฺมิํ เฉตฺวาน ฉินฺทิตฺวานฯ **อลงฺกริตฺวา ฉตฺตมฺหี**ติ เตน ปุเปฺผน ฉตฺตํ ฉาเทตฺวาฯ **พุทฺธสฺส อภิโรปยิ**นฺติ ปพฺภาเร นิสินฺนสฺส พุทฺธสฺส มุทฺธนิ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

๘๘. **ปิณฺฑปาตญฺจ ปาทาสิ**นฺติ ตสฺมิํเยว นิสินฺนสฺส ภควโต ปิณฺฑปาตํ ปกาเรน อทาสิํ โภเชสินฺติ อโตฺถฯ **ปรมนฺนํ สุโภชน**นฺติ สุนฺทรโภชนสงฺขาตํ ปรมนฺนํ อุตฺตมาหารํฯ **พุเทฺธน นวเม ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ วิเวกฎฺฐาเน พุเทฺธน สห นวเม อเฎฺฐ **สมเณ** สมิตปาเป ขีณาสวภิกฺขู โภเชสินฺติ อโตฺถฯ

ยํ วทนฺติ สุเมโธติ ยํ โคตมสมฺมาสมฺพุทฺธํ **ภูริปญฺญํ** ปถวิสมานํ ปญฺญํ **สุเมธํ** สุนฺทรํ สพฺพญฺญุตาทิปญฺญวนฺตํฯ สุเมโธ อิติ สุนฺทรปโญฺญ อิติ วทนฺติ ปณฺฑิตา อิโต กปฺปโต สตสหเสฺส กเปฺป เอโส โคตโม สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภวิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อุปเสนวงฺคนฺตปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. รฎฺฐปาลเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต รฎฺฐปาลเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว หํสวตีนคเร คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต ปิตุ อจฺจเยน ฆราวาเส ปติฎฺฐิโต รตนโกฎฺฐาคารกมฺมิเกน ทสฺสิตํ อปริมาณํ วํสานุคตํ ธนํ ทิสฺวา ‘‘อิมํ เอตฺตกํ ธนราสิํ มยฺหํ ปิตุอยฺยกปยฺยกาทโย อตฺตนา สทฺธิํ คเหตฺวา คนฺตุํ นาสกฺขิํสุ, มยา ปน คเหตฺวา คนฺตุํ วฎฺฎตี’’ติ จิเนฺตตฺวา กปณทฺธิกาทีนํ มหาทานํ อทาสิฯ โส อภิญฺญาลาภิํ เอกํ ตาปสํ อุปสงฺกมิตฺวา เตน เทวโลกาธิปเจฺจ นิโยชิโต ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลเก ภินฺนํ รฎฺฐํ สนฺธาเรตุํ สมตฺถสฺส กุลสฺส เอกปุตฺตโก หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เตน สมเยน ปทุมุตฺตโร ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก เวเนยฺยสเตฺต นิพฺพานมหานคร

สงฺขาตํ เขมนฺตภูมึ สมฺปาเปสิฯ อถ โส กุลปุตฺโต อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปตฺโต เอกทิวสํ อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺโต ปริสปริยนฺเต นิสีทิฯ

เตน โข ปน สมเยน สตฺถา เอกํ ภิกฺขุํ สทฺธาปพฺพชิตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ โส ตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สตสหสฺสภิกฺขุปริวุตสฺส ภควโต สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา ตํ ฐานํ ปตฺเถสิฯ สตฺถา อนนฺตราเยน สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ‘‘อยํ อนาคเต โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน สทฺธาปพฺพชิตานํ อโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ โส สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ วนฺทิตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ โส ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิโต เทฺวนวุเต กเปฺป ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล สตฺถุ เวมาติเกสุ ตีสุ ราชปุตฺเตสุ สตฺถารํ อุปฏฺฐหนฺเตสุ เตสํ ปุญฺญกิริยาสุ สหายกิจฺจํ อกาสิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ภเว พหุํ กุสลํ อุปจินิตฺวา สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุรุรเฏฺฐ ถุลฺลโกฏฺฐิกนิคเม รฏฺฐปาลเสฏฺฐิโน เคเห นิพฺพตฺติ, ตสฺส ภินฺนํ รฏฺฐํ สนฺธาเรตุํ สมตฺถกุเล นิพฺพตฺตตฺตา **รฏฺฐปาโล**ติ วํสานุคตเมว นามํ อโหสิฯ โส มหตา ปริวาเรน วฑฺฒนฺโต อนุกฺกเมน โยพฺพนปฺปตฺโต มาตาปิตูหิ ปติรูเปน ทาเรน สํโยชิโต มหนฺเต จ ยเส ปติฏฺฐาปิโต ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสสมฺปตฺตึ ปจฺจนุโภติฯ

อถ ภควา กุรุรเฏฺฐ ชนปทจาริกํ จรนฺโต ถุลฺลโกฏฺฐิกํ อนุปาปุณิฯ ตํ สุตฺวา รฏฺฐปาโล กุลปุตฺโต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตุกาโม สตฺตาหํ ภตฺตเจฺฉทํ กตฺวา กิเจฺฉน กสิเรน มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา สตฺถุ อาณตฺติยา อญฺญตรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา โยนิโสมนสิกาเรน กมฺมํ กโรนฺโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถารํ อนุชานาเปตฺวา มาตาปิตโร ปสฺสิตุํ ถุลฺลโกฏฺฐิกํ คนฺตฺวา ตตฺถ สปทานํ ปิณฺฑาย จรนฺโต ปิตุ นิเวสเน อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ ลภิตฺวา ตํ อมตํ วิย ปริภุญฺชนฺโต ปิตรา นิมนฺติโต สฺวาตนาย อธิวาเสตฺวา ทุติยทิวเส ปิตุ นิเวสเน ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา อลงฺกตปฏิยตฺเต อิตฺถาคารชเน อุปคนฺตฺวา ‘‘กีทิสา นาม ตา, อยฺยปุตฺต, อจฺฉราโย, ยาสํ ตฺวํ เหตุ พฺรหฺมจริยํ จรสี’’ติอาทีนิ (ม. นิ. ๒.๓๐๑) วตฺวา ปโลภนกมฺมํ กาตุํ อารทฺเธ ตสฺสาธิปฺปายํ วิปริวเตฺตตฺวา อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมํ กเถนฺโต –

‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ พิมฺพํ, อรุกายํ สมุสฺสิตํ;
อาตุรํ พหุสงฺกปฺปํ, ยสฺส นตฺถิ ธุวํ ฐิติฯ

‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ รูปํ, มณินา กุณฺฑเลน จ;
อฏฺฐึ ตเจน โอนทฺธํ, สห วเตฺถหิ โสภติฯ

‘‘อลตฺตกกตา ปาทา, มุขํ จุณฺณกมกฺขิตํ;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

‘‘อฏฺฐาปทกตา เกสา, เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

‘‘อญฺชนีว นวา จิตฺตา, ปูติกาโย อลงฺกโต;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

‘‘โอทหิ มิคโว ปาสํ, นาสทา วาคุรํ มิโค;

ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉาม, กนฺทเนฺต มิคพนฺธเกฯ

‘‘ฉิโนฺน ปาโส มิควสฺส, นาสทา วาคุรํ มิโค;
ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉาม, โสจเนฺต มิคลุทฺทเก’’ติฯ (ม. นิ. ๒.๓๐๒; เถรคา. ๗๖๙-๗๗๕);

อิมา คาถาโย อภาสิฯ อิมา คาถา วตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา รโญฺญ โกรพฺยสฺส มิคาชินวนุยฺยาเน มงฺคลสิลาปเฎฺฏ นิสีทิฯ เถรสฺส กิร ปิตา สตฺตสุ ทฺวารโกฎฺฐเกสุ อคฺคฬํ ทาเปตฺวา มเลฺล อาณาเปสิ ‘‘นิกฺขมิตุํ มา เทถ, กาสายานิ อปเนตฺวา เสตกานิ นิวาสาเปถา’’ติฯ ตสฺมา เถโร อากาเสน อคมาสิฯ อถ ราชา โกรโพฺย เถรสฺส ตตฺถ นิสินฺนภาวํ สุตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา ‘‘อิธ, โภ รฎฺฐปาล, ปพฺพชเนฺต พฺยาธิปาริชุญฺญํ วา ชราโภคญาติปาริชุญฺญํ วา ปโตฺต ปพฺพชติ, ตฺวํ ปน กิญฺจิปิ ปาริชุญฺญํ อนุปคโต เอว กสฺมา ปพฺพชสี’’ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส เถโร ‘‘อุปนิยฺยติ โลโก อทฺธุโว, อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร, อสรโณ โลโก สพฺพํ ปหาย คมนียํ, อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโส’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๐๕) อิเมสํ จตุนฺนํ ธมฺมุเทฺทสานํ อตฺตนา วิทิตภาวํ กเถตฺวา ตสฺสา เทสนาย อนุคีติํ กเถโนฺต –

‘‘ปสฺสามิ โลเก สธเน มนุเสฺส, ลทฺธาน วิตฺตํ น ททนฺติ โมหา;
ลุทฺธา ธนํ สนฺนิจยํ กโรนฺติ, ภิโยฺยว กาเม อภิปตฺถยนฺติฯ

‘‘ราชา ปสยฺหปฺปถวิํ วิเชตฺวา, สสาครนฺตํ มหิมาวสโนฺต;
โอรํ สมุทฺทสฺส อติตฺตรูโป, ปารํ สมุทฺทสฺสปิ ปตฺถเยถฯ

‘‘ราชา จ อเญฺญ จ พหู มนุสฺสา, อวีตตณฺหา มรณํ อุเปนฺติ;
อูนาว หุตฺวาน ชหนฺติ เทหํ, กาเมหิ โลกมฺหิ น หตฺถิ ติตฺติฯ

‘‘กนฺทนฺติ นํ ญาตี ปกิริย เกเส, ‘อโห วตา โน อมรา’ติ จาหุ;
วเตฺถน นํ ปารุตํ นีหริตฺวา, จิตํ สโมธาย ตโต ฑหนฺติฯ

‘‘โส ฑยฺหติ สูเลหิ ตุชฺชมาโน, เอเกน วเตฺถน ปหาย โภเค;
น มียมานสฺส ภวนฺติ ตาณา, ญาตี จ มิตฺตา อถ วา สหายาฯ

‘‘ทายาทกา ตสฺส ธนํ หรนฺติ, สโตฺต ปน คจฺฉติ เยน กมฺมํ;
น มียมานํ ธนมเนฺวติ กิญฺจิ, ปุตฺตา จ ทารา จ ธนญฺจ รฎฺฐํฯ

‘‘น ทีฆมายุํ ลภเต ธเนน, น จาปิ วิเตฺตน ชรํ วิหนฺติ;
อปฺปํ หิทํ ชีวิตมาหุ ธีรา, อสสฺสตํ วิปฺปริณามธมฺมํฯ

‘‘อฑฺฒา ทลิทฺทา จ ผุสนฺติ ผสฺสํ, พาโล จ ธีโร จ ตเถว ผุโฎฺฐ;
พาโล หิ พาลฺยา วธิโตว เสติ, ธีโร จ โน เวธติ ผสฺสผุโฎฺฐฯ

‘‘ตสฺมา หิ ปญฺญาว ธเนน เสยฺยา, ยาย โวสานมิธาธิคจฺฉติ;
อโพฺยสิตตฺตา หิ ภวาภเวสุ, ปาปานิ กมฺมานิ กโรติ โมหาฯ

‘‘อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกํ, สํสารมาปชฺชปรมฺปราย;

ตสฺสปฺปโณฺญ อภิสทฺทหนฺต, อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลกํฯ

‘‘โจโร ยถา สนฺธิมุเข คหีโต, สกมฺมุนา หญฺญติ ปาปธมฺโม;
เอวํ ปชา เปจฺจ ปรมฺหิ โลเก, สกมฺมุนา หญฺญติ ปาปธมฺโมฯ

‘‘กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา, วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺตํ;
อาทีนวํ กามคุเณสุ ทิสฺวา, ตสฺมา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ ราชฯ

‘‘ทุมปฺผลานีว ปตนฺติ มาณวา, ทหรา จ วุฑฺฒา จ สรีรเภทา;
เอตมฺปิ ทิสฺวาน ปพฺพชิโตมฺหิ ราช, อปณฺณกํ สามญฺญเมว เสยฺโยฯ

‘‘สทฺธายาหํ ปพฺพชิโต, อุเปโต ชินสาสเน;
อวญฺฌา มยฺหํ ปพฺพชฺชา, อนโณ ภุญฺชามิ โภชนํฯ

‘‘กาเม อาทิตฺตโต ทิสฺวา, ชาตรูปานิ สตฺถโต;
คพฺภาโวกฺกนฺติโต ทุกฺขํ, นิรเยสุ มหพฺภยํฯ

‘‘เอตมาทีนวํ ญตฺวา, สํเวคํ อลภึ ตทา;
โสหํ วิโทฺธ ตทา สนฺโต, สมฺปตฺโต อาสวกฺขยํฯ

‘‘ปริจิโณฺณ มยา สตฺถา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ;
โอหิโต ครุโก ภาโร, ภวเนตฺติ สมูหตาฯ

‘‘ยสฺสตฺถาย ปพฺพชิโต, อคารสฺมานคาริยํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปตฺโต, สพฺพสํโยชนกฺขโย’’ติฯ (เถรคา. ๗๗๖-๗๙๓) –

อิมา คาถา อโวจฯ เอวํ เถโร รโญฺญ โกรพฺยสฺส ธมฺมํ เทเสตฺวา สตฺถุ สนฺติกเมว คโตฯ สตฺถา จ อปรภาเค อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน เถรํ สทฺธาปพฺพชิตานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปสิฯ

๙๗-๘. เอวํ โส เถโร ปตฺตเอตทคฺคฎฺฐาโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ **วรนาโค มยา ทิโนฺน**ติ ตสฺส ภควโต รูปกาเย ปสีทิตฺวา วโร อุตฺตโม เสโฎฺฐ **อีสาทโนฺต** รถีสาสทิสทโนฺต อุรูฬฺหวา ภารวโห ราชารโห วาฯ **เสตจฺฉโตฺตปโสภิโต**ติ หตฺถิกฺขเนฺธ อุสฺสาปิตเสตจฺฉเตฺตน อุปเสวิโต โสภมาโนฯ ปุนปิ กึ วิสิโฎฺฐ วรนาโค? **สกปฺปโน** หตฺถาลงฺการสหิโตฯ **สงฺฆารามํ** พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส วสนตฺถาย อารามํ วิหารํ **อการยึ** กาเรสึฯ

๙๙. **จตุปญฺญาสสหสฺสานี**ติ ตสฺมึ การาปิเต วิหารพฺภนฺตเร จตุปญฺญาสสหสฺสานิ ปาสาทานิ จ อหํ อการยึ กาเรสินฺติ อโตฺถฯ **มโหฆทานํ กริตฺวานา**ติ สพฺพปริกฺขารสหิตํ มโหฆสทิสํ มหาทานํ สเชฺชตฺวา **มเหสิโน** มุนิโน นิยฺยาเทสินฺติ อโตฺถฯ

๑๐๐. **อนุโมทิ มหาวีโร**ติ จตุราสเงฺขฺยยฺยสตสหเสฺสสุ กเปฺปสุ อโพฺพจฺฉินฺนอุสฺสาหสงฺขาเตน วีริเยน มหาวีโร **สยมฺภู** สยเมว ภูโต ชาโต ลทฺธสพฺพญฺญุตญฺญาโณ อโคฺค เสโฎฺฐ ปุคฺคโล **อนุโมทิ** วิหารานุโมทนํ อกาสิฯ **สเพฺพ ชเน หาสยโนฺต**ติ สกลานนฺตาปริมาเณ

เทวมนุเสฺส หาสยนฺโต สนฺตุเฏฺฐ **กุรุมาโน** อมตนิพฺพานปฏิสํยุตฺตํ จตุสจฺจธมฺมเทสนํ **เทเสสิ** ปกาเสสิ วิวริ วิภชิ อุตฺตานี อกาสีติ อโตฺถฯ

๑๐๑. **ตํ เม วิยากาสี**ติ ตํ มยฺหํ กตปุญฺญํ พลํ วิเสเสน ปากฏํ อกาสิฯ **ชลชุตฺตมนามโก**ติ ชเล ชาตํ ชลชํ ปทุมํ, ปทุมุตฺตรนามโกติ อโตฺถฯ ‘‘ชลนฺตตมนายโก’’ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ อตฺตโน ปภาย ชลนฺตีติ ชลนา, จนฺทิมสูริยเทวพฺรหฺมาโน, เตสํ ชลนานํ อุตฺตโมติ ชลนุตฺตโมฯ สพฺพสตฺตานํ นายโก อุตฺตโมติ นายโก, สมฺภารวเนฺต สเตฺต นิพฺพานํ เนติ ปาเปตีติ วา นายโก, ชลนุตฺตโม จ โส นายโก จาติ **ชลนุตฺตมนายโก**ฯ **ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสิโนฺน **อิมา คาถา อภาสถ** ปากฏํ กตฺวา กเถสีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

รฎฺฐปาลเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. โสปากเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปพฺภารํ โสธยนฺตสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต โสปากเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล อญฺญตรสฺส กุฎุมฺพิกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา พีชปูรผลานิ สตฺถุ อุปเนสิ, ปริภุญฺชิ ภควา ตสฺสานุกมฺปํ อุปาทายฯ โส ภิกฺขุ สตฺถริ สเงฺฆ จ อภิปฺปสโนฺน สลากภตฺตํ ปฏฺฐเปตฺวา สงฺฆุเทฺทสวเสน ติณฺณํ ภิกฺขูนํ ยาวตายุกํ ขีรภตฺตํ อทาสิฯ โส เตหิ ปุเญฺญหิ อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺติโย อนุภวโนฺต เอกทา มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพโตฺต เอกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส ขีรภตฺตํ อทาสิฯ

เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสฺเยว ปริพฺภมโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ปุริมกมฺมนิสฺสเนฺทน สาวตฺถิยํ อญฺญตราย ทุคฺคติตฺถิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ สา ตํ ทสมาเส กุจฺฉินา ปริหริตฺวา ปริปเกฺก คเพฺภ วิชายนกาเล วิชายิตุํ อสโกฺกนฺตี มุจฺฉํ อาปชฺชิตฺวา พหุเวลํ มตา วิย นิปชฺชิฯ ญาตกา ‘‘มตา’’ติ สญฺญาย สุสานํ เนตฺวา จิตกํ อาโรเปตฺวา เทวตานุภาเวน วาตวุฏฺฐิยา อุฏฺฐิตาย อคฺคิํ อทตฺวา ปกฺกมิํสุฯ ทารโก ปจฺฉิมภวิกตฺตา เทวตานุภาเวนว อโรโค หุตฺวา มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ มาตา ปน กาลมกาสิฯ เทวตา มนุสฺสรูเปนุปคมฺม ตํ คเหตฺวา สุสานโคปกสฺส เคเห ฐเปตฺวา กติปาหํ กาลํ ปติรูเปน อาหาเรน โปเสสิฯ ตโต ปรํ สุสานโคปโก อตฺตโน ปุตฺตํ กตฺวา วเฑฺฒสิฯ โส ตถา วเฑฺฒโนฺต ตสฺส ปุเตฺตน สุปฺปิเยน นาม ทารเกน สทฺธิํ กีฬโนฺต วิจริฯ ตสฺส สุสาเน ชาตสํวฑฺฒภาวโต **โสปาโก**ติ สมญฺญา อโหสิฯ

อเถกทิวสํ สตฺตวสฺสิกํ ตํ ภควา ปจฺจูสเวลายํ ญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา เวเนยฺยพนฺธเว โอโลเกโนฺต ญาณชาลสฺส อโนฺตคตํ ทิสฺวา สุสานฏฺฐานํ อคมาสิฯ ทารโก ปุพฺพเหตุนา โจทิยมาโน ปสนฺนมานโส สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ตสฺส ธมฺมํ กเถสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปิตรา ‘‘อนุญฺญาโตสี’’ติ วุโตฺต ปิตรํ สตฺถุ สนฺติกํ อาเนสิฯ ตสฺส ปิตา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ‘‘อิมํ ทารกํ ปพฺพาเชถ, ภเนฺต’’ติ อนุชานิ, ตํ ปพฺพาเชตฺวา ภควา เมตฺตาภาวนาย นิโยเชสิฯ โส เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สุสาเน วิหรโนฺต นจิรเสฺสว เมตฺตาฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ อรหา หุตฺวาปิ อเญฺญสํ โสสานิกภิกฺขูนํ เมตฺตาภาวนาวิธิํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยถาปิ เอกปุตฺตสฺมิ’’**นฺติ (เถรคา. ๓๓) คาถํ อภาสิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา เอกปุตฺตเก ปิเย มนาเป มาตา ปิตา จ กุสลี เอกนฺตหิเตสี ภเวยฺย, เอวํ ปุรตฺถิมาทิเภทาสุ สพฺพาสุ ทิสาสุ กามภวาทิเภเทสุ วา สเพฺพสุ ภเวสุ ทหราทิ

เภทาสุ สพฺพาสุ อวตฺถาสุปิ ฐิเตสุ สเพฺพสุ สเตฺตสุ เอกนฺตหิเตสิตาย กุสลี ภเวยฺย ‘‘มิโตฺต, อุทาสิโน, ปจฺจตฺถิโก’’ติ สีมํ อกตฺวา สีมาย สเมฺภทวเสน สพฺพตฺถ เอกรสํ เมตฺตํ ภาเวยฺยาติ อิมํ ปน คาถํ วตฺวา ‘‘สเจ ตุเมฺห อายสฺมโนฺต เอวํ เมตฺตํ ภาเวยฺยาถ, เย เต ภควตา ‘สุขํ สุปตี’ติอาทินา (อ. นิ. ๑๑.๑๕; ปริ. ๓๓๑; มิ. ป. ๔.๔.๖) เอกาทส เมตฺตานิสํสา จ วุตฺตา, เอกํเสน เตสํ ภาคิโน ภวถา’’ติ โอวาทํ อทาสิฯ

๑๑๒. เอวํ โส ปตฺตผลาธิคโม อตฺตโน กตปุญฺญํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ทเสฺสโนฺต **ปพฺภารํ โสธยนฺตสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปพฺภารน**ฺติ สิลาปพฺพตสฺส วิเวกฎฺฐานํ, ตํ ปพฺพชิตานุรูปตฺตา อิฎฺฐกปาการํ กตฺวา ทฺวารกวาฎํ โยเชตฺวา ภิกฺขูนํ วสนตฺถาย อทาสิ, ปการเรน ภาโร ปเตฺถตโพฺพติ ปพฺภาโร, ตํ โสธยนฺตสฺส มม สนฺติกํ สิทฺธโตฺถ นาม ภควา **อาคจฺฉิ** ปาปุณิฯ

๑๑๓. **พุทฺธํ อุปคตํ ทิสฺวา**ติ เอวํ มม สนฺติกํ อาคตํ ทิสฺวา **ตาทิโน** อิฎฺฐานิเฎฺฐสุ อกมฺปิยสภาวตฺตา ตาทิคุณยุตฺตสฺส **โลกเชฎฺฐสฺส** พุทฺธสฺส **สนฺถรํ** ติณปณฺณาทิสนฺถรํ กฎฺฐตฺถรํ **ปญฺญาเปตฺวา** นิฎฺฐาเปตฺวา **ปุปฺผาสนํ** ปุปฺผมยํ อาสนํ อหํ อทาสิํฯ

๑๑๔. **ปุปฺผาสเน นิสีทิตฺวา**ติ ตสฺมิํ ปญฺญเตฺต ปุปฺผาสเน นิสีทิตฺวา โลกนายโก สิทฺธโตฺถ ภควาฯ **มมญฺจ คติมญฺญายา**ติ มยฺหํ คติํ อายติํ อุปฺปตฺติฎฺฐานํ อญฺญาย ชานิตฺวา **อนิจฺจตํ** อนิจฺจภาวํ **อุทาหริ** กเถสิฯ

๑๑๕. **อนิจฺจา วต สงฺขารา**ติ วต เอกเนฺตน สงฺขารา ปจฺจเยหิ สเมจฺจ สมาคนฺตฺวา กรียมานา สเพฺพ สปฺปจฺจยธมฺมา หุตฺวา อภาวเฎฺฐน อนิจฺจาฯ **อุปฺปาทวยธมฺมิโน**ติ อุปฺปชฺชิตฺวา วินสฺสนสภาวา **อุปฺปชฺชิตฺวา** ปาตุภวิตฺวา เอเต สงฺขารา **นิรุชฺฌนฺติ** วินสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **เตสํ วูปสโม สุโข**ติ เตสํ สงฺขารานํ วิเสเสน อุปสโม สุโข, เตสํ วูปสมกรํ นิพฺพานเมว เอกนฺตสุขนฺติ อโตฺถฯ

๑๑๖. **อิทํ วตฺวาน สพฺพญฺญู**ติ สพฺพธมฺมชานนโก ภควา โลกานํ เชโฎฺฐ วุโฑฺฒ นรานํ อาสโภ ปธาโน วีโร อิทํ อนิจฺจปฎิสํยุตฺตํ ธมฺมเทสนํ **วตฺวาน** กเถตฺวา **อมฺพเร** อากาเส หํสราชา อิว **นภํ** อากาสํ อพฺภุคฺคมีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๑๗. **สกํ ทิฎฺฐิํ** อตฺตโน ลทฺธิํ ขนฺติํ รุจิํ อชฺฌาสยํ **ชหิตฺวาน** ปหายฯ **ภาวยานิจฺจสญฺญหนฺ**ติ อนิเจฺจ อนิจฺจนฺติ ปวตฺตสญฺญํ อหํ ภาวยิํ วเฑฺฒสิํ มนสิ อกาสิํฯ **ตตฺถ กาลํ กโต อหนฺ**ติ ตตฺถ ติสฺสํ ชาติยํ ตโต ชาติโต อหํ กาลํ กโต มโตฯ

๑๑๘. **เทฺว สมฺปตฺตี อนุโภตฺวา**ติ มนุสฺสสมฺปตฺติทิพฺพสมฺปตฺติสงฺขาตา เทฺว สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวาฯ **สุกฺกมูเลน โจทิโต**ติ ปุราณกุสลมูเลน, มูลภูเตน กุสเลน วา โจทิโต สโญฺจทิโตฯ **ปจฺฉิเม ภเว สมฺปเตฺต**ติ ปริโยสาเน ภเว สมฺปเตฺต ปาปุณิเตฯ **สปากโยนุปาคมินฺ**ติ สกํ ปจิตภตฺตํ สปากํ โยนิํ อุปาคมิํฯ ยสฺส กุลสฺส อตฺตโน ปจิตภตฺตํ อเญฺญหิ อภุญฺชนียํ, ตสฺมิํ จณฺฑาลกุเล นิพฺพโตฺตสฺมีติ อโตฺถฯ อถ วา สา วุจฺจติ สุนโข, สุนโขจฺฉิฎฺฐภตฺตภุญฺชนกจณฺฑาลกุเล ชาโตติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โสปากเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. สุมงฺคลเตฺถรอปทานวณฺณนา

อาหุตึ ยิฏฺฐุกาโมติอาทิกํ อายสฺมโต สุมงฺคลตฺเถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปิยทสฺสิสฺส ภควโต กาเล รุกฺขเทวตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส เอกทิวสํ สตฺถารํ นฺหตฺวา เอกจีวรํ ฐิตํ ทิสฺวา โสมนสฺสปฺปตฺโต อโปฺผเฏสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยา อวิทูเร อญฺญตรสฺมึ คามเก ตาทิเสน กมฺมนิสฺสนฺเทน ทลิทฺทกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **สุมงฺคโล**ติ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปตฺโต ขุชฺชกาสิตนงฺคลกุทฺทาลปริกฺขาโร หุตฺวา กสิยา ชีวิกํ กเปฺปสิฯ โส เอกทิวสํ รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหาทาเน ปวตฺติยมาเน ทานูปกรณานิ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺเตหิ มนุสฺเสหิ สทฺธึ ทธิฆฏํ คเหตฺวา อาคโต ภิกฺขูนํ สกฺการสมฺมานํ ทิสฺวา ‘‘อิเม สมณา สกฺยปุตฺติยา สุขุมวตฺถนิวตฺถา สุโภชนานิ ภุญฺชิตฺวา นิวาเตสุ เสนาสเนสุ วิหรนฺติ, ยํนูนาหมฺปิ ปพฺพเชยฺย’’นฺติ จินฺเตตฺวา อญฺญตรํ มหาเถรํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน ปพฺพชาธิปฺปายํ นิเวเทสิฯ โส ตํ กรุณายนฺโต ปพฺพาเชตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ โส อรเญฺญ วิหรนฺโต เอกกวิหาเร นิพฺพิโนฺน อุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา วิพฺภมิตุกาโม ญาติคามํ คจฺฉนฺโต อนฺตรามเคฺค กจฺฉํ พนฺธิตฺวา เขตฺตํ กสเนฺต กิลิฏฺฐวตฺถนิวเตฺถ สมนฺตโต รโชกิณฺณสรีเร วาตาตเปน สุสฺสเนฺต เขตฺตํ กสฺสเก มนุเสฺส ทิสฺวา ‘‘มหนฺตํ วติเม สตฺตา ชีวิกนิมิตฺตํ ทุกฺขํ ปจฺจนุภวนฺตี’’ติ สํเวคํ ปฏิลภิฯ ญาณสฺส ปริปากคตตฺตา จสฺส ยถาคหิตํ กมฺมฏฺฐานํ อุปฏฺฐาสิฯ โส อญฺญตรํ รุกฺขมูลํ อุปคนฺตฺวา วิเวกํ ลภิตฺวา โยนิโสมนสิกโรโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๒๔. เอวํ โส ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อาหุตึ ยิฏฺฐุกาโมหน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาหุติ**นฺติ อนฺนปานาทิอเนกวิธํ ปูชาสกฺการูปกรณํฯ **ยิฏฺฐุกาโม**ติ ยชิตุกาโม, ทานํ ทาตุกาโม อหํฯ **ปฏิยาเทตฺวาน โภชน**นฺติ อาหารํ ปฏิยาเทตฺวา นิปฺผาเทตฺวาฯ **พฺราหฺมเณ ปฏิมาเนโนฺต**ติ ปฏิคฺคาหเก สุทฺธปพฺพชิเต ปริเยสโนฺตฯ **วิสาเล มาฬเก ฐิโต**ติ ปริสุทฺธปณฺฑรปุลินตลาภิราเม วิปุเล มาฬเก ฐิโตฯ

๑๒๕-๗. **อถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธ**นฺติอาทีสุ **มหายสํ** มหาปริวารํ **สพฺพโลกํ** สกลสตฺตโลกํ **วินยนฺตํ** วิเสเสน เนตารํ นิพฺพานสมฺปาปกํ **สยมฺภุํ** สยเมว ภูตํ อนาจริยกํ **อคฺคปุคฺคลํ** เสฏฺฐปุคฺคลํ ภควนฺตํ ภคฺยวนฺตาทิคุณยุตฺตํ **ชุติมนฺตํ** นีลปีตาทิปภาสมฺปนฺนํ สาวเกหิ **ปุรกฺขตํ** ปริวาริตํ **อาทิจฺจมิว** สูริยมิว **โรจนฺตํ** โสภมานํ **รถิยํ** วีถิยํ ปฏิปนฺนกํ คจฺฉนฺตํ ปิยทสฺสึ นาม **สมฺพุทฺธํ** อทฺทสินฺติ สมฺพโนฺธฯ **อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวานา**ติ พนฺธญฺชลิปุฏํ สิรสิ กตฺวา **สกํ จิตฺตํ** อตฺตโน จิตฺตํ **ปสาทยึ** อิตฺถมฺภูตสฺส ภควโต คุเณ ปสาเทสึ ปสนฺนมกาสินฺติ อโตฺถฯ **มนสาว นิมเนฺตสิ**นฺติ จิเตฺตน ปวาเรสึฯ **อาคจฺฉตุ มหามุนี**ติ มหิโต ปูชารโห มุนิ ภควา มม นิเวสนํ อาคจฺฉตุฯ

๑๒๘. **มม สงฺกปฺปมญฺญายา**ติ มยฺหํ จิตฺตสงฺกปฺปํ ญตฺวา **โลเก** สตฺตโลเก **อนุตฺตโร** อุตฺตรวิรหิโต สตฺถา **ขีณาสวสหเสฺสหิ** อรหนฺตสหเสฺสหิ ปริวุโต **มม ทฺวารํ** มยฺหํ เคหทฺวารํ **อุปาคมิ** สมฺปาปุณิฯ

๑๒๙. ตสฺส สมฺปตฺตสฺส สตฺถุโน เอวํ นมกฺการมกาสึฯ **ปุริสาชญฺญ** ปุริสานํ อาชญฺญ, เสฏฺฐ, มม นมกฺกาโร **เต** ตุยฺหํ **อตฺถุ** ภวตุฯ **ปุริสุตฺตม** ปุริสานํ อุตฺตม อธิกคุณวิสิฏฺฐ **เต** ตุยฺหํ มม นมกฺกาโร อตฺถุฯ **ปาสาทํ** ปสาทชนกํ มม นิเวสนํ อภิรุหิตฺวา **สีหาสเน** อุตฺตมาสเน นิสีทตนฺติ อายาจินฺติ อโตฺถฯ

๑๓๐. **ทโนฺต ทนฺตปริวาโร**ติ สยํ ทฺวารตฺตเยน ทโนฺต ตถา ทนฺตาหิ ภิกฺขุภิกฺขุนีอุปาสกอุปาสิกาสงฺขาตาหิ จตูหิ ปริสาหิ ปริวาริโตฯ **ติโณฺณ ตารยตํ วโร**ติ สยํ ติโณฺณ สํสารโต อุตฺติโณฺณ นิกฺขโนฺต ตารยตํ ตารยนฺตานํ วิสิฏฺฐปุคฺคลานํ วโร อุตฺตโม ภควา มมาราธเนน ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา **ปวราสเน** อุตฺตมาสเน **นิสีทิ** นิสชฺชํ กเปฺปสิฯ

๑๓๑. **ยํ เม อตฺถิ สเก เคเห**ติ อตฺตโน เคเห ยํ อามิสํ **ปจฺจุปฏฺฐิตํ** สมฺปาทิตํ ราสิกตํ อตฺถิฯ **ตาหํ พุทฺธสฺส ปาทาสิ**นฺติ พุทฺธสฺส พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ตํ อามิสํ ปาทาสึ ป-กาเรน อาทเรน วา อทาสินฺติ อโตฺถฯ **ปสโนฺน เสหิ ปาณิภี**ติ อตฺตโน ทฺวีหิ หเตฺถหิ ปสฺสนฺนจิโตฺต คเหตฺวา ปาทาสินฺติ อโตฺถฯ

๑๓๒. **ปสนฺนจิโตฺต** ปสาทิตมนสงฺกโปฺป สุมโน สุนฺทรมโนฯ **เวทชาโต** ชาตเวโท อุปฺปนฺนโสมนโสฺส **กตญฺชลี** สิรสิ ฐปิตอญฺชลิปุโฏ **พุทฺธเสฏฺฐํ นมสฺสามิ** เสฏฺฐสฺส พุทฺธสฺส ปณามํ กโรมีติ อโตฺถฯ **อโห พุทฺธสฺสุฬารตา**ติ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจสฺส สตฺถุโน อุฬารตา มหนฺตภาโว อโห อจฺฉริยนฺติ อโตฺถฯ

๑๓๓. **อฏฺฐนฺนํ ปยิรูปาสต**นฺติ ปยิรุปาสนฺตานํ **ภุญฺชํ** ภุญฺชนฺตานํ อฏฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานํ อนฺตเร **ขีณาสวา** อรหโนฺตว พหูติ อโตฺถฯ **ตุเยฺหเวโส อานุภาโว**ติ เอโส อากาสจรณอุมฺมุชฺชนนิมฺชฺชนาทิอานุภาโว ตุเยฺหว ตุยฺหํ เอว อานุภาโว, นาเญฺญสํฯ **สรณํ ตํ อุเปมหนฺ**ติ ตํ อิตฺถมฺภูตํ ตุวํ สรณํ ตาณํ เลณํ ปรายนนฺติ อุเปมิ คจฺฉามิ ชานามิ วาติ อโตฺถฯ

๑๓๔. โลกเชโฏฺฐ นราสโภ ปิยทสฺสี ภควา ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ นิสีทิตฺวา อิมา พฺยากรณคาถา อภาสถ กเถสีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สุมงฺคลเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ทุติยสฺส สีหาสนวคฺคสฺส วณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. สุภูติวคฺค

๑. สุภูติเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต สุภูติเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต อิโต กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก อนุปฺปเนฺนเยว ปทุมุตฺตเร ภควติ โลกนาเถ หํสวตีนคเร อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณมหาสาลสฺส เอกปุตฺตโก หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ตสฺส **นนฺทมาณโว**ติ นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต อตฺตโน ปริวารภูเตหิ จตุจตฺตาลีสาย มาณวสหเสฺสหิ สทฺธิํ ปพฺพตปาเท อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจาภิญฺญาโย จ นิพฺพเตฺตสิฯ อเนฺตวาสิกานมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ เตปิ นจิรเสฺสว ฌานลาภิโน อเหสุํฯ

เตน จ สมเยน ปทุมุตฺตโร ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา หํสวตีนครํ อุปนิสฺสาย วิหรโนฺต เอกทิวสํ ปจฺจูสสมเย โลกํ โวโลเกโนฺต นนฺทตาปสสฺส อเนฺตวาสิกชฏิลานํ อรหตฺตูปนิสฺสยํ, นนฺทตาปสสฺส จ ทฺวีหเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส สาวกฏฺฐานนฺตรสฺส ปตฺถนํ ทิสฺวา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ปุพฺพณฺหสมเย ปตฺตจีวรมาทาย อญฺญํ กญฺจิ อนามเนฺตตฺวา สีโห วิย เอกจโร นนฺทตาปสสฺส อเนฺตวาสิเกสุ ผลาผลตฺถาย คเตสุ ‘‘พุทฺธภาวํ เม ชานาตู’’ติ ปสฺสนฺตเสฺสว นนฺทตาปสสฺส อากาสโต โอตริตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐาสิฯ นนฺทตาปโส พุทฺธานุภาวเญฺจว ลกฺขณปาริปูริญฺจ ทิสฺวา ลกฺขณมเนฺต สมฺมสิตฺวา ‘‘อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต นาม อคารํ อชฺฌาวสโนฺต ราชา โหติ จกฺกวตฺตี, ปพฺพชโนฺต โลเก วิวฏฺฏเจฺฉโท สพฺพญฺญู พุโทฺธ โหติ, อยํ ปุริสาชานีโย นิสฺสํสยํ พุโทฺธ’’ติ ญตฺวา ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเนฯ นนฺทตาปโสปิ อตฺตโน อนุจฺฉวิกํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตสฺมิํ สมเย จตุจตฺตาลีสสหสฺสชฏิลา ปณีตปณีตานิ โอชวนฺตานิ ผลาผลานิ คเหตฺวา อาจริยสฺส สนฺติกํ สมฺปตฺตา พุทฺธานเญฺจว อาจริยสฺส จ นิสินฺนาการํ โอโลเกตฺวา อาหํสุ – ‘‘อาจริย, มยํ ‘อิมสฺมิํ โลเก ตุเมฺหหิ มหนฺตตโร นตฺถี’ติ วิจราม, อยํ ปน ปุริโส ตุเมฺหหิ มหนฺตตโร มเญฺญ’’ติฯ นนฺทตาปโส – ‘‘ตาตา , กิํ วเทถ, ตุเมฺห สาสเปน สทฺธิํ อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุเพฺพธํ สิเนรุํ อุปเมตุํ อิจฺฉถ, สพฺพญฺญุพุเทฺธน สทฺธิํ มา มํ อุปมิตฺถา’’ติ อาหฯ อถ เต ตาปสา – ‘‘สเจ อยํ โอรโก อภวิสฺส, น อมฺหากํ อาจริโย เอวํ อุปมํ อาหเรยฺยฯ ยาว มหาวตายํ ปุริสาชานีโย’’ติ ปาเทสุ นิปติตฺวา สิรสา วนฺทิํสุฯ อถ เต อาจริโย อาห – ‘‘ตาตา, อมฺหากํ พุทฺธานํ อนุจฺฉวิโก เทยฺยธโมฺม นตฺถิ, ภควา จ ภิกฺขาจารเวลายํ อิธาคโต, ตสฺมา มยํ ยถาพลํ เทยฺยธมฺมํ ทสฺสาม, ตุเมฺหหิ ยํ ยํ ปณีตํ ผลาผลํ อาภตํ, ตํ ตํ อาหรถา’’ติ อาหราเปตฺวา สหเตฺถเนว โธวิตฺวา สยํ ตถาคตสฺส ปเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ สตฺถารา ผลาผเล ปฏิคฺคหิตมเตฺต เทวตา ทิโพฺพชํ ปกฺขิปิํสุฯ ตาปโส อุทกมฺปิ สยเมว ปริสฺสาเวตฺวา อทาสิฯ ตโต โภชนกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา นิสิเนฺน สตฺถริ สเพฺพ อเนฺตวาสิเก ปโกฺกสิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก สารณียํ กถํ กเถโนฺต นิสีทิฯ สตฺถา ‘‘ภิกฺขุสโงฺฆ อาคจฺฉตู’’ติ จิเนฺตสิฯ สตฺถุ จิตฺตํ ญตฺวา สตสหสฺสมตฺตา ขีณาสวา อาคนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อฏฺฐํสุฯ

อถ นนฺทตาปโส อเนฺตวาสิเก อามเนฺตสิ – ‘‘ตาตา, พุทฺธานํ นิสินฺนาสนมฺปิ นีจํ, สมณสตสหสฺสสฺสปิ อาสนํ นตฺถิฯ ตุเมฺหหิ อชฺช อุฬารํ ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ สกฺการํ กาตุํ วฏฺฏติ, ปพฺพตปาทโต วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ ปุปฺผานิ อาหรถา’’ติ อาหฯ อจิเนฺตยฺยตฺตา อิทฺธิวิสยสฺส เต มุหุเตฺตเนว วณฺณคนฺธรสสมฺปนฺนานิ ปุปฺผานิ อาหริตฺวา พุทฺธานํ โยชนปฺปมาณํ ปุปฺผาสนํ ปญฺญาเปสุํฯ อคฺคสาวกานํ ติคาวุตํ, เสสภิกฺขูนํ อฑฺฒโยชนาทิเภทํ, สงฺฆนวกสฺส

อุสภมตฺตํ ปญฺญาเปสุํฯ เอวํ ปญฺญเตฺตสุ อาสเนสุ นนฺทตาปโส ตถาคตสฺส ปุรโต อญฺชลิํ ปคฺคยฺห ฐิโต, ‘‘ภนฺเต, อมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อิมํ ปุปฺผาสนํ อารุยฺห นิสีทถา’’ติ อาหฯ นิสีทิ ภควา ปุปฺผาสเนฯ เอวํ นิสินฺเน สตฺถริ สตฺถุ อาการํ ญตฺวา ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิํสุฯ นนฺทตาปโส มหนฺตํ ปุปฺผจฺฉตฺตํ คเหตฺวา ตถาคตสฺส มตฺถเก ธาเรนฺโต อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ‘‘ตาปสานํ อยํ สกฺกาโร มหปฺผโล โหตู’’ติ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิฯ สตฺถุ สมาปนฺนภาวํ ญตฺวา ภิกฺขูปิ สมาปตฺติํ สมาปชฺชิํสุฯ ตถาคเต สตฺตาหํ นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺเน อเนฺตวาสิกา ภิกฺขาจารกาเล สมฺปเตฺต วนมูลผลาผลํ ปริภุญฺชิตฺวา เสสกาเล พุทฺธานํ อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐํสุฯ นนฺทตาปโส ปน ภิกฺขาจารมฺปิ อคนฺตฺวา ปุปฺผจฺฉตฺตํ ธาเรนฺตเยว สตฺตาหํ ปีติสุเขเนว วีตินาเมสิฯ

สตฺถา นิโรธโต วุฏฺฐาย อรณวิหาริองฺเคน ทกฺขิเณยฺยงฺเคน จาติ ทฺวีหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตํ เอกํ สาวกํ ‘‘อิสิคณสฺส ปุปฺผาสนานุโมทนํ กโรหี’’ติ อาณาเปสิฯ โส จกฺกวตฺติรโญฺญ สนฺติกา ปฏิลทฺธมหาลาโภ มหาโยโธ วิย ตุฏฺฐมานโส อตฺตโน วิสเย ฐตฺวา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สมฺมสิตฺวา อนุโมทนมกาสิฯ ตสฺส เทสนาวสาเน สตฺถา สยํ ธมฺมํ เทเสสิฯ สตฺถุ เทสนาวสาเน สเพฺพปิ จตฺตาลีสสหสฺสตาปสา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ สตฺถา – ‘‘เอถ ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เตสํ ตาวเทว เกสมสฺสู อนฺตรธายิํสุ ฯ อฏฺฐ ปริกฺขารา สรีเร ปฏิมุกฺกาว อเหสุํฯ เต สฏฺฐิวสฺสิกเตฺถรา วิย สตฺถารํ ปริวารยิํสุฯ นนฺทตาปโส ปน วิกฺขิตฺตจิตฺตตาย วิเสสํ นาธิคญฺฉิฯ ตสฺส กิร อรณวิหาริเตฺถรสฺส ธมฺมํ โสตุํ อารทฺธกาลโต ปฏฺฐาย – ‘‘อโห วตาหมฺปิ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อิมินา สาวเกน ลทฺธคุณํ ลเภยฺย’’นฺติ จิตฺตํ อุทปาทิฯ โส เตน วิตเกฺกน มคฺคผลปฏิเวธํ กาตุํ นาสกฺขิฯ ตถาคตํ ปน วนฺทิตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห สมฺมุเข ฐิโต เอวมาห – ‘‘ภนฺเต, เยน ภิกฺขุนา อิสิคณสฺส ปุปฺผาสนานุโมทนา กตา, โก นามายํ ตุมฺหากํ สาสเน’’ติ? ‘‘อรณวิหาริองฺเคน จ ทกฺขิเณยฺยงฺเคน จ เอตทคฺคฏฺฐานํ ปโตฺต เอโส ภิกฺขู’’ติฯ ‘‘ภนฺเต, ยฺวายํ มยา สตฺตาหํ ปุปฺผจฺฉตฺตํ ธาเรเนฺตน สกฺกาโร กโต, เตน อธิกาเรน อญฺญํ สมฺปตฺติํ น ปเตฺถมิ, อนาคเต ปน เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อยํ เถโร วิย ทฺวีหงฺเคหิ สมนฺนาคโต สาวโก ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ

สตฺถา ‘‘สมิชฺฌิสฺสติ นุ โข อิมสฺส ตาปสสฺส ปตฺถนา’’ติ อนาคตํสญาณํ เปเสตฺวา โอโลเกโนฺต กปฺปสตสหสฺสํ อติกฺกมิตฺวา สมิชฺฌนกภาวํ ทิสฺวา, ‘‘ตาปส, น เต อยํ ปตฺถนา โมฆํ ภวิสฺสติ, อนาคเต กปฺปสตสหสฺสํ อติกฺกมิตฺวา โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สนฺติเก สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ ธมฺมกถํ กเถตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ นนฺทตาปโส ยาว จกฺขุปถํ น สมติกฺกมติ, ตาว สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ โส อปรภาเค กาเลน กาลํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณิตฺวา อปริหีนชฺฌาโนว กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺตฯ ตโต ปน จุโต อปรานิปิ ปญฺจ ชาติสตานิ ปพฺพชิตฺวา อารญฺญโกว อโหสิ, กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเลปิ ปพฺพชิตฺวา อารญฺญโก หุตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรสิฯ เอตํ กิร วตฺตํ อปริปูเรตฺวา มหาสาวกภาวํ ปาปุณนฺตา นาม นตฺถิ, คตปจฺจาคตวตฺตํ ปน อาคมฏฺฐกถาสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ โส วีสติวสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา กาลํ กตฺวา ตาวติํสเทวโลเก นิพฺพตฺติฯ

เอวํ โส ตาวติํสภวเน อปราปรํ อุปฺปชฺชนวเสน ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลเก อเนกสตกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺติราชา ปเทสราชา จ หุตฺวา อุฬารํ มนุสฺสสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อมฺหากํ ภควโต อุปฺปนฺนกาเล สาวตฺถิยํ สุมนเสฏฺฐิสฺส เคเห อนาถปิณฺฑิกสฺส กนิโฏฺฐ หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ **สุภูตี**ติสฺส นามํ อโหสิฯ

เตน จ สมเยน อมฺหากํ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจกฺโก อนุปุพฺเพน ราชคหํ คนฺตฺวา ตตฺถ เวฬุวนปฏิคฺคหณาทินา โลกานุคฺคหํ กโรนฺโต ราชคหํ อุปนิสฺสาย สีตวเน วิหาสิฯ ตทา อนาถปิณฺฑิโก เสฏฺฐิ สาวตฺถิยํ อุฏฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา อตฺตโน สหายสฺส ราชคหเสฏฺฐิโน เคหํ คนฺตฺวา พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา สตฺถารํ สีตวเน วิหรนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปฐมทสฺสเนเนว โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย สตฺถารํ สาวตฺถึ อาคมนตฺถาย ยาจิตฺวา ตโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชเน มคฺเค โยชเน โยชเน สตสหสฺสปริจฺจาเคน วิหาเร ปติฏฺฐาเปตฺวา สาวตฺถิยํ อฏฺฐกรีสปฺปมาณํ เชตสฺส กุมารสฺส อุยฺยานภูมึ โกฏิสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตตฺถ ภควโต วิหารํ กาเรตฺวา อทาสิฯ วิหารมหทิวเส อยํ สุภูติกุฏุมฺพิโก อนาถปิณฺฑิกเสฏฺฐินา สทฺธึ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สทฺธํ ปฏิลภิตฺวา ปพฺพชิฯ โส อุปสมฺปนฺโน เทฺว มาติกา ปคุณา กตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา อรเญฺญ สมณธมฺมํ กโรนฺโต เมตฺตาฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

โส ธมฺมํ เทเสนฺโต ยสฺมา สตฺถารา เทสิตนิยาเมน อโนทิสฺสกํ กตฺวา เทเสติ, ตสฺมา อรณวิหารีนํ อโคฺค นาม ชาโตฯ ยสฺมา จ ปิณฺฑาย จรนฺโต ฆเร ฆเร เมตฺตาฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ภิกฺขํ ปฏิคฺคณฺหาติ ‘‘เอวํ ทายกานํ มหปฺผลํ ภวิสฺสตี’’ติ, ตสฺมา ทกฺขิเณยฺยานํ อโคฺค นาม ชาโตฯ เตน นํ ภควา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อรณวิหารีนํ ทกฺขิเณยฺยานญฺจ ยทิทํ สุภูตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๘, ๒๐๑) ทฺวยงฺคสมนฺนาคเต อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ เอวมยํ มหาเถโร อตฺตนา ปูริตปารมีนํ ผลสฺส มตฺถกํ อรหตฺตํ ปตฺวา โลเก อภิญฺญาโต อภิลกฺขิโต หุตฺวา พหุชนหิตาย ชนปทจาริกํ จรนฺโต อนุปุพฺเพน ราชคหํ อคมาสิฯ

ราชา พิมฺพิสาโร เถรสฺส อาคมนํ สุตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘อิเธว, ภเนฺต, วสถ, วสนฏฺฐานํ โว กริสฺสามี’’ติ วตฺวา ปกฺกโนฺต วิสฺสริฯ เถโร เสนาสนํ อลภโนฺต อโพฺภกาเส วีตินาเมสิฯ เถรสฺสานุภาเวน เทโว น วสฺสติฯ มนุสฺสา อวุฏฺฐิตาย อุปทฺทุตา รโญฺญ นิเวสนทฺวาเร อุกฺกุฏฺฐึ อกํสุฯ ราชา ‘‘เกน นุ โข การเณน เทโว น วสฺสตี’’ติ วีมํสโนฺต ‘‘เถรสฺส อโพฺภกาสวาเสน มเญฺญ น วสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตสฺส ปณฺณกุฏึ การาเปตฺวา ‘‘อิมิสฺสํ, ภเนฺต, ปณฺณกุฏิยํ วสถา’’ติ วตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ เถโร กุฏึ ปวิสิตฺวา ติณสนฺถารเก ปลฺลเงฺกน นิสีทิฯ ตทา เทโว โถกํ โถกํ ผุสายติ, น สมฺมาธารํ อนุปเวจฺฉติฯ อถ เถโร โลกสฺส อวุฏฺฐิกภยํ วิธมิตุกาโม อตฺตโน อชฺฌตฺติกพาหิรวตฺถุกสฺส ปริสฺสยสฺส อภาวํ ปเวเทโนฺต ‘‘ฉนฺนา เม กุฏิกา’’ติ (เถรคา. ๑) คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ เถรคาถายํ วุโตฺตเยวฯ

กสฺมา ปเนเต มหาเถรา อตฺตโน คุเณ ปกาเสนฺตีติ? อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อนธิคตปุพฺพํ ปรมคมฺภีรํ อติวิย สนฺตํ ปณีตํ อตฺตนา อธิคตโลกุตฺตรธมฺมํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติเวคสมุสฺสาหิตอุทานทีปนตฺถํ สาสนสฺส นิยฺยานิกภาววิภาวนตฺถญฺจ ปรมปฺปิจฺฉา อริยา อตฺตโน คุเณ ปกาเสนฺติฯ ยถา ตํ โลกนาโถ โพธเนยฺยานํ อชฺฌาสยวเสน ‘‘ทสพลสมนฺนาคโต, ภิกฺขเว, ตถาคโต จตุเวสารชฺชวิสารโท’’ติอาทินา (อ. นิ. ๑๐.๒๑; ม. นิ. ๑. ๑๔๘ อตฺถโต สมานํ) อตฺตโน คุเณ ปกาเสติฯ เอวมยํ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถาปิ อโหสีติฯ

๑. เอวํ โส ปตฺตอรหตฺตผโล ปตฺตเอตทคฺคฏฺฐาโน จ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **หิมวนฺตสฺสา**ติ หิมาลยปพฺพตสฺส **อวิทูเร** อาสเนฺน สมีเป ปพฺพตปาเท มนุสฺสานํ คมนาคมนสมฺปเนฺน สญฺจรณฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ **นิสโภ นาม ปพฺพโต**ติ ปพฺพตานํ เชฏฺฐตฺตา นาเมน นิสโภ นาม เสลมยปพฺพโต อโหสีติ สมฺพโนฺธฯ **อสฺสโม สุกโต มยฺหนฺ**ติ ตตฺถ ปพฺพเต มยฺหํ วสนตฺถาย

อสฺสโม อรญฺญาวาโส สุฏฺฐุ กโตฯ กุฎิรตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานวติปริเกฺขปาทิวเสน สุนฺทรากาเรน กโตติ อโตฺถฯ **ปณฺณสาลา สุมาปิตา**ติ ปเณฺณหิ ฉาทิตา สาลา มยฺหํ นิวาสนตฺถาย สุฏฺฐุ มาปิตา นิฏฺฐาปิตาติ อโตฺถฯ

๒. โกสิโย นาม นาเมนาติ มาตาปิตูหิ กตนามเธยฺเยน โกสิโย นามฯ **อุคฺคตาปโน** ปากฏตโป โฆรตโปฯ **เอกากิโย** อเณฺณสํ อภาวา อหํ เอว เอโกฯ **อทุติโย** ทุติยตาปสรหิโต **ชฏิโล** ชฏาธารี ตาปโส **ตทา** ตสฺมิํ กาเล **นิสเภ** ปพฺพเต **วสามิ** วิหรามีติ สมฺพโนฺธฯ

๓. ผลํ มูลญฺจ ปณฺณญฺจ, น ภุญฺชามิ อหํ ตทาติ ตทา ตสฺมิํ นิสภปพฺพเต วสนกาเล ติณฺฑุกาทิผลํ มุฬาลาทิมูลํ, การปณฺณาทิปณฺณญฺจ รุกฺขโต โอจินิตฺวา น ภุญฺชามีติ อโตฺถฯ เอวํ สติ กถํ ชีวตีติ ตํ ทเสฺสโนฺต **ปวตฺตํว สุปาตาหนฺ**ติ อาหฯ ตตฺถ **ปวตฺตํ** สยเมว ชาตํ **สุปาตํ** อตฺตโน ธมฺมตาย ปติตํ ปณฺณาทิกํ นิสฺสาย อาหารํ กตฺวา อหํ **ตาวเท** ตสฺมิํ กาเล **ชีวามิ** ชีวิกํ กเปฺปมีติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ปวตฺตปณฺฑุปณฺณานี’’ติ วา ปาโฐ, ตสฺส สยเมว ปติตานิ **ปณฺฑุปณฺณานิ รุกฺขปตฺตานิ** อุปนิสฺสาย ชีวามีติ อโตฺถฯ

๔. นาหํ โกเปมิ อาชีวนฺติ อหํ ชีวิตํ จชมาโนปิ ปริจฺจาคํ กุรุมาโนปิ ตณฺหาวเสน ผลมูลาทิอาหารปริเยสนาย สมฺมา อาชีวํ น โกเปมิ น นาเสมีติ สมฺพโนฺธฯ **อาราเธมิ สกํ จิตฺต**นฺติ สกํ จิตฺตํ อตฺตโน มนํ อปฺปิจฺฉตาย สนฺตุฎฺฐิยา จ อาราเธมิ ปสาเทมิฯ **วิวเชฺชมิ อเนสน**นฺติ เวชฺชกมฺมทูตกมฺมาทิวเสน อเนสนํ อยุตฺตปริเยสนํ วิวเชฺชมิ ทูรํ กโรมิฯ

๕. ราคูปสํหิตํ จิตฺตนฺติ ยทา ยสฺมิํ กาเล มม ราเคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตทา สยเมว อตฺตนาเยว ปจฺจเวกฺขามิ ญาเณน ปฏิเวกฺขิตฺวา วิโนเทมิฯ **เอกโคฺค ตํ ทเมมห**นฺติ อหํ เอกสฺมิํ กมฺมฏฺฐานารมฺมเณ อโคฺค สมาหิโต ตํ ราคจิตฺตํ ทเมมิ ทมนํ กโรมิฯ

๖. รชฺชเส รชฺชนีเย จาติ รชฺชนีเย อลฺลียิตเพฺพ รูปารมฺมณาทิวตฺถุสฺมิํ รชฺชเส อลฺลีโน อสิ ภวสิฯ **ทุสฺสนีเย จ ทุสฺสเส**ติ ทูสิตเพฺพ โทสกรณวตฺถุสฺมิํ ทูสโก อสิฯ **มุยฺหเส โมหนีเย จา**ติ โมหิตเพฺพ โมหกรณวตฺถุสฺมิํ โมยฺหสิ มูโฬฺห อสิ ภวสิฯ ตสฺมา ตฺวํ **วนา** วนโต อรญฺญวาสโต **นิกฺขมสฺสุ** อปคจฺฉาหีติ เอวํ อตฺตานํ ทเมมีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๔. ติมฺพรูสกวณฺณาโภติ สุวณฺณติมฺพรูสกวณฺณาโภ, ชโมฺพนทสุวณฺณวโณฺณติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สุภูติเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. อุปวานเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตโร นาม ชิโนติอาทิกํ อายสฺมโต อุปวานเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ทลิทฺทกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ ปรินิพฺพุเต ตสฺส ธาตุํ คเหตฺวา มนุสฺสเทวนาคครุฬกุมฺภณฺฑยกฺขคนฺธเพฺพหิ สตฺตรตนมเย สตฺตโยชนิเก ถูเป กเต ตตฺถ สุโธตํ อตฺตโน อุตฺตรสาฎกํ เวฬเคฺค ลเคฺคตฺวา อาพนฺธิตฺวา ธชํ กตฺวา ปูชํ อกาสิฯ ตํ คเหตฺวา อภิสมฺมตโก นาม ยกฺขเสนาปติ เทเวหิ เจติยปูชารกฺขณตฺถํ ฐปิโต อทิสฺสมานกาโย ตํ อากาเส ธาเรโนฺต เจติยํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ อกาสิฯ โส ตํ ทิสฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนมานโส หุตฺวา เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล

นิพฺพตฺติตฺวา **อุปวาโน**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปตฺโต เชตวนปฏิคฺคหเณ พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต อรหตฺตํ ปตฺวา ฉฬภิญฺโญ อโหสิฯ ยทา ภควโต อผาสุ อโหสิ, ตทา เถโร อุโณฺหทกํ ตถารูปํ ปานกญฺจ เภสชฺชํ ภควโต อุปนาเมสิฯ เตนสฺส สตฺถุโน โรโค วูปสมิฯ ตสฺส ภควา อนุโมทนํ อกาสิฯ

๕๒. เอวํ โส ปตฺตอรหตฺตผโล อธิคตเอตทคฺคฏฺฐาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สเพฺพสํ โลกิยโลกุตฺตรธมฺมานํ **ปารคู** ปริโยสานํ นิพฺพานํ คโต ปโตฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน** ชิตปญฺจมาโร ภควา อคฺคิกฺขนฺโธ อิว ฉพฺพณฺณา พุทฺธรํสิโย **ชลิตฺวา** สพฺพโลกํ ธมฺมปโชฺชเตน โอภาเสตฺวา **สมฺพุโทฺธ** สุฏฺฐุ พุโทฺธ อวิชฺชานิทฺทูปคตาย ปชาย สวาสนาย กิเลสนิทฺทาย ปฏิพุโทฺธ วิกสิตเนตฺตปงฺกโช **ปรินิพฺพุโต** ขนฺธปรินิพฺพาเนน นิพฺพุโต อทสฺสนํ คโตติ สมฺพนฺโธฯ

๕๗. **ชงฺฆา**ติ เจติยกรณกาเล อุปจินิตพฺพานํ อิฏฺฐกานํ ฐปนตฺถาย, นิพนฺธิยมานโสปานปนฺติฯ

๘๘. **สุโธตํ รชเกนาห**นฺติ วตฺถโธวเกน ปุริเสน สุฏฺฐุ โธวิตํ สุวิสุทฺธกตํ, **อุตฺตเรยฺยปฏํ มม** อุตฺตรสาฏกํ อหํ เวฬเคฺค ลคฺคิตฺวา ธชํ กตฺวา อุกฺขิปึ, **อมฺพเร** อากาเส อุสฺสาเปสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อุปวานเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. ติสรณคมนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

นคเร พนฺธุมติยาติอาทิกํ อายสฺมโต ติสรณคมนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล พนฺธุมตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา อนฺธมาตาปิตโร อุปฏฺฐาสิฯ โส เอกทิวสํ จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ มาตาปิตโร อุปฏฺฐหโนฺต ปพฺพชิตุํ น ลภามิ, ยํนูนาหํ ตีณิ สรณานิ คณฺหิสฺสามิ , เอวํ ทุคฺคติโต โมเจสฺสามี’’ติ นิสภํ นาม วิปสฺสิสฺส ภควโต อคฺคสาวกํ อุปสงฺกมิตฺวา ตีณิ สรณานิ คณฺหิฯ โส ตานิ วสฺสสตสหสฺสานิ รกฺขิตฺวา เตเนว กเมฺมน ตาวตึสภวเน นิพฺพโตฺต, ตโต ปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินคเร มหาสาลกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺตวสฺสิโกว ทารเกหิ ปริวุโต เอกํ สงฺฆารามํ อคมาสิฯ ตตฺถ เอโก ขีณาสวเตฺถโร ตสฺส ธมฺมํ เทเสตฺวา สรณานิ อทาสิฯ โส ตานิ คเหตฺวา ปุเพฺพ อตฺตโน รกฺขิตานิ สรณานิ สริตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตํ อรหตฺตปฺปตฺตํ ภควา อุปสมฺปาเทสิฯ

๑๐๖. โส อรหตฺตปฺปโตฺต อุปสมฺปโนฺน หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นคเร พนฺธุมติยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มาตุ อุปฏฺฐาโก อหุ**นฺติ อหํ มาตาปิตูนํ อุปฏฺฐาโก ภรโก พนฺธุมตีนคเร อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๑๐๘. **ตมนฺธการปิหิตา**ติ โมหนฺธกาเรน ปิหิตา ฉาทิตาฯ **ติวิธคฺคีหิ ฑยฺหเร**ติ ราคคฺคิโทสคฺคิโมหคฺคิสงฺขาเตหิ ตีหิ อคฺคีหิ ฑยฺหเร ฑยฺหนฺติ สเพฺพ สตฺตาติ สมฺพนฺโธฯ

๑๑๔. **อฎฺฐ เหตู ลภามหนฺ**ติ อฎฺฐ การณานิ สุขสฺส ปจฺจยภูตานิ การณานิ ลภามิ อหนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ติสรณคมนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. ปญฺจสีลสมาทานิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

นคเร จนฺทวติยาติอาทิกํ อายสฺมโต ปญฺจสีลสมาทานิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต ปุริมภเว กตากุสลกมฺมานุรูเปน ทลิโทฺท หุตฺวา อปฺปนฺนปานโภชโน ปเรสํ ภติํ กตฺวา ชีวโนฺต สํสาเร อาทีนวํ ญตฺวา ปพฺพชิตุกาโมปิ ปพฺพชฺชํ อลภมาโน อโนมทสฺสิสฺส ภควโต สาวกสฺส นิสภเตฺถรสฺส สนฺติเก ปญฺจ สิกฺขาปทานิ สมาทิยิฯ ทีฆายุกกาเล อุปฺปนฺนตฺตา วสฺสสตสหสฺสานิ สีลํ ปริปาเลสิฯ เตน กมฺมุน โส เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ มหาโภคกุเล นิพฺพโตฺตฯ มาตาปิตโร สีลํ สมาทิยเนฺต ทิสฺวา อตฺตโน สีลํ สริตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ปพฺพชิฯ

๑๓๔. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต อุทานวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นคเร จนฺทวติยา**ติอาทิมาหฯ **ภตโก อาสหํ ตทา**ติ ตทา มม ปุญฺญกรณกาเล อหํ ภตโก ภติยา กมฺมการโก อาสิํ อโหสิํฯ **ปรกมฺมายเน ยุโตฺต**ติ ภติยา ปเรสํ กมฺมกรเณ อายุโตฺต โยชิโต โอกาสาภาเวน สํสารโต มุจฺจนตฺถาย อหํ ปพฺพชฺชํ น ลภามิฯ

๑๓๕. **มหนฺธการปิหิตา**ติ มหเนฺตหิ กิเลสนฺธกาเรหิ ปิหิตา สํวุตา ถกิตาฯ **ติวิธคฺคีหิ ฑยฺหเร**ติ นรกคฺคิเปตคฺคิสํสารคฺคิสงฺขาเตหิ ตีหิ อคฺคีหิ ฑยฺหนฺติฯ อหํ ปน เกน อุปาเยน เกน การเณน วิสํยุโตฺต ภเวยฺยนฺติ อโตฺถฯ

๑๓๖. **เทยฺยธโมฺม** อนฺนปานาทิทาตพฺพยุตฺตกํ วตฺถุ มยฺหํ นตฺถิ, ตสฺสาภาเวน อหํ **วราโก** ทุกฺขิโต **ภตโก** ภติยา ชีวนโก **ยํนูนาหํ ปญฺจสีลํ รเกฺขยฺยํ ปริปูรย**นฺติ ปญฺจสีลํ สมาทิยิตฺวา ปริปูเรโนฺต ยํนูน รเกฺขยฺยํ สาธุกํ ภทฺทกํ สุนฺทรํ กตฺวา ปริปาเลยฺยนฺติ อโตฺถฯ

๑๔๘. **สฺวาหํ ยสมนุภวิ**นฺติ โส อหํ เทวมนุเสฺสสุ มหนฺตํ ยสํ อนุภวิํ เตสํ สีลานํ วาหสา อานุภาเวนาติ อโตฺถฯ กปฺปโกฎิมฺปิ เตสํ สีลานํ ผลํ กิเตฺตโนฺต เอกโกฎฺฐาสเมว **กิตฺตเย** ปากฎํ กเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปญฺจสีลสมาทานิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. อนฺนสํสาวกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต อนฺนสํสาวกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณพฺยามปฺปภามณฺฑลโลปโสภิตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา เคหํ เนตฺวา วรอนฺนปาเนน สนฺตเปฺปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา โภเชสิฯ โส เตเนว จิตฺตปฺปสาเทน ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา ตโต จวิตฺวา มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติตฺวา มนุสฺสสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา ตโต อปราปรํ เทวมนุสฺสสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุเล

นิพฺพโตฺต สาสเน ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส ปุเพฺพ กต ปุญฺญนามวเสน **อนุนสํสาวกเตฺถโร**ติ ปากฏนาโม อโหสิฯ

๑๕๕-๖. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ‘‘เอวํ มยา อิมินา ปุญฺญสมฺภารานุภาเวน ปตฺตํ อรหตฺต’’นฺติ อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ อุทานวเสน ปกาเส โนฺต **สุวณฺณวณฺณ**นฺติอาทิมาห ฯ ตตฺถ สุวณฺณสฺส วโณฺณ วิย วโณฺณ ยสฺส ภควโต โสยํ สุวณฺณวโณฺณ, ตํ **สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ** สิทฺธตฺถนฺติ อโตฺถฯ **คจฺฉนฺตํ อนฺตราปเณ**ติ เวสฺสานํ อาปณปนฺตีนํ อนฺตรวีถิยํ คจฺฉมานนฺฯ **กญฺจนคฺฆิยสํกาส**นฺติ สุวณฺณโตรณสทิสํ **พาตฺตึสวรลกฺขณํ** ทฺวตฺตึสวรลกฺขเณหิ สมฺปนฺนํ **โลกปโชฺชตํ** สกลโลกทีปภูตํ **อปฺปเมยฺยํ** ปมาณวิรหิตํ **อโนปมํ** อุปมาวิรหิตํ **ชุตินฺธรํ** ปภาธารํ นีลปีตาทิฉพฺพณฺณพุทฺธรํสิโย ธารกํ สิทฺธตฺถํ ทิสฺวา **ปรมํ** อุตฺตมํ ปีตึ **อลตฺถํ** อลภินฺติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อนุนสํสาวกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. ธูปทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต ธูปทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต สิทฺธเตฺถ ภควติ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา ตสฺส ภควโต คนฺธกุฏิยํ จนฺทนา ครุกาฬานุสาริอาทินา กเตหิ อเนเกหิ ธูเปหิ ธูปปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวโนฺต นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภเว ปูชนีโย หุตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต ปุญฺญสมฺภารานุภาเวน สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา กตธูปปูชาปุญฺญตฺตา นาเมน **ธูปทายกเตฺถโร**ติ สพฺพตฺถ ปากโฏฯ โส ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ทเสฺสโนฺต **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ สิโทฺธ ปริปุโณฺณ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิคุณสงฺขาโต อโตฺถ ปโยชนํ ยสฺส ภควโต โสยํ สิทฺธโตฺถ, ตสฺส **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต** ภคฺยาทิคุณวนฺตสฺส โลกเชฏฺฐสฺส สกลโลกุตฺตมสฺส **ตาทิโน** อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ตาทิสสฺส อจลสภาวสฺสาติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ธูปทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. ปุลินปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิปสฺสิสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต ปุลินปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต สาสเน ปสนฺนจิโตฺต เจติยงฺคณโพธิยงฺคเณสุ ปุราณวาลุกํ อปเนตฺวา นวํ มุตฺตาทลสทิสปณฺฑรปุลินํ โอกิริตฺวา มาฬกํ อลงฺกริฯ เตน กเมฺมน โส เทวโลเก นิพฺพโตฺต ตตฺถ ทิเพฺพหิ รตเนหิ วิโชฺชตมาเน อเนกโยชเน กนกวิมาเน ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลเก สตฺตรตนสมฺปโนฺน จกฺกวตฺตี ราชา หุตฺวา มนุสฺสสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อปราปรํ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต สาสเน ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส อตฺตโน กตปุญฺญนามสทิเสน นาเมน **ปุลินปูชกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๑๖๕. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ทเสฺสนฺโต **วิปสฺสิสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วิวิธํ ปสฺสตีติ วิปสฺสี, วิวิจฺจ ปสฺสตีติ วา วิปสฺสี, วิวิเธ อตฺตตฺถปรตฺถาทิเภเท อเตฺถ ปสฺสตีติ วา วิปสฺสี, วิวิเธ โวหารปรมตฺถาทิเภเท ปสฺสตีติ วา วิปสฺสี, ตสฺส **วิปสฺสิสฺส โพธิยา ปาทปุตฺตเม** อุตฺตเม โพธิรุกฺขมณฺฑลมาฬเก **ปุราณปุลินํ** วาลุกํ ฉเฑฺฑตฺวา สุทฺธํ ปณฺฑรํ ปุลินํ **อากิริํ** สนฺถริํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปุลินปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. อุตฺติยเตฺถรอปทานวณฺณนา

จนฺทภาคานทีตีเรติอาทิกํ อายสฺมโต อุตฺติยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล จนฺทภาคานทิยํ สุสุมาโร หุตฺวา นิพฺพโตฺต นทีตีรํ อุปคตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปารํ เนตุกาโม ตีรสมีเปเยว นิปชฺชิฯ ภควา ตสฺส อนุกมฺปาย ปิฎฺฐิยํ ปาเท ฐเปสิฯ โส ตุโฎฺฐ อุทโคฺค ปีติเวเคน มหุสฺสาโห หุตฺวา โสตํ ฉินฺทโนฺต สีเฆน ชเวน ภควนฺตํ ปรตีรํ เนสิฯ ภควา ตสฺส จิตฺตปฺปสาทํ ญตฺวา ‘‘อยํ อิโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติสฺสติ , ตโต ปฎฺฐาย สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิโต จตุนฺนวุติกเปฺป อมตํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ

โส ตถา สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อุตฺติโย**ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ‘‘อมตํ ปริเยสิสฺสามี’’ติ ปริพฺพาชโก หุตฺวา เอกทิวสํ ภควนฺตํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ หุตฺวา สาสเน ปพฺพชิตฺวา สีลทิฎฺฐีนํ อวิโสธิตตฺตา วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต อญฺญํ ภิกฺขุํ วิเสสํ นิพฺพเตฺตตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺตํ ทิสฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา สเงฺขเปน โอวาทํ ยาจิฯ สตฺถาปิ ตสฺส , ‘‘ตสฺมาติห ตฺวํ, อุตฺติย, อาทิเมว วิโสเธหี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๓๘๒) สเงฺขเปเนว โอวาทํ อทาสิฯ โส สตฺถุ โอวาเท ฐตฺวา วิปสฺสนํ อารภิฯ ตสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส อาพาโธ อุปฺปชฺชิฯ อุปฺปเนฺน อาพาเธ ชาตสํเวโค วีริยารมฺภวตฺถุํ ญตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๖๙. เอวํ โส กตสมฺภารานุรูเปน ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **จนฺทภาคานทีตีเร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จนฺทภาคานทีตีเร**ติ ปริสุทฺธปณฺฑรปุลินตเลหิ จ ปภาสมฺปนฺนปสนฺนมธุโรทกปริปุณฺณตาย จ จนฺทปฺปภากิรณสสฺสิรีกาภา นทมานา สทฺทํ กุรุมานา คจฺฉตีติ จนฺทภาคานที, ตสฺสา จนฺทภาคานทิยา ตีเร สุสุมาโร อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **สุสุมาโร**ติ ขุทฺทกมจฺฉคุเมฺพ ขณฺฑาขณฺฑิกํ กโรโนฺต มาเรตีติ สุสุมาโร, จณฺฑมโจฺฉ กุมฺภีโลติ อโตฺถฯ **สโภชนปสุโต**หนฺติ อหํ สโภชเน สกโคจเร ปสุโต พฺยาวโฎฯ **นทีติตฺถํ อคจฺฉ**หนฺติ ภควโต อาคมนกาเล อหํ นทีติตฺถํ อคจฺฉิํ ปโตฺตมฺหิฯ

๑๗๐. **สิทฺธโตฺถ ตมฺหิ สมเย**ติ ตสฺมิํ มม ติตฺถคมนกาเล สิทฺธโตฺถ ภควา อคฺคปุคฺคโล สพฺพสเตฺตสุ เชโฎฺฐ เสโฎฺฐ **สยมฺภู** สยเมว ภูโต ชาโต พุทฺธภูโต โส ภควา นทิํ ตริตุกาโม นทีตีรํ อุปาคมิฯ

๑๗๒. **เปตฺติกํ วิสยํ มยฺห**นฺติ มยฺหํ ปิตุปิตามหาทีหิ ปรมฺปรานีตํ, ยทิทํ สมฺปตฺต สมฺปตฺตมหานุภาวานํ ตรณนฺติ อโตฺถฯ

๑๗๓. มม อุคฺคชฺชนํ สุตฺวาติ มยฺหํ อุคฺคชฺชนํ อาราธนํ สุตฺวา มหามุนิ ภควา อภิรุหีติ สมฺพนฺโธฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อุตฺติยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. เอกญฺชลิกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวณฺณนฺติอาทิกํ อายสฺมโต เอกญฺชลิกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต รตนตฺตเย ปสโนฺน ปิณฺฑาย จรนฺตํ วิปสฺสิํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สพฺพตฺถ ปูชนีโย หุตฺวา อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺติตฺวา สาสเน ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ ปุเพฺพ กตปุญฺญวเสน **เอกญฺชลิกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๑๘๐. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย ทิสฺวา อุทานวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุวณฺณวณฺณ**นฺติอาทิมาหฯ **วิปสฺสิํ สตฺถวาหคฺค**นฺติ วาณิเช กนฺตารา วหติ ตาเรตีติ สตฺถวาโห ฯ วาฬกนฺตารา โจฬกนฺตารา ทุพฺภิกฺขกนฺตารา นิรุทกกนฺตารา ยกฺขกนฺตารา อปฺปภกฺขกนฺตารา จ ตาเรติ อุตฺตาเรติ ปตาเรติ นิตฺตาเรติ เขมนฺตภูมิํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ โก โส? วาณิชเชฏฺฐโกฯ สตฺถวาหสทิสตฺตา อยมฺปิ ภควา สตฺถวาโหฯ ตถา หิ โส ติวิธํ โพธิํ ปตฺถยเนฺต กตปุญฺญสมฺภาเร สเตฺต ชาติกนฺตารา ชรากนฺตารา พฺยาธิกนฺตารา มรณกนฺตารา โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสกนฺตารา จ สพฺพสฺมา สํสารกนฺตารา จ ตาเรติ อุตฺตาเรติ ปตาเรติ นิตฺตาเรติ นิพฺพานถลํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ สตฺถวาโห จ โส อโคฺค เสโฏฺฐ ปธาโน จาติ สตฺถวาหโคฺค, ตํ **สตฺถวาหคฺคํ** วิปสฺสิํ สมฺพุทฺธนฺติ สมฺพโนฺธฯ **นรวรํ วินายก**นฺติ นรานํ อนฺตเร อสิถิลปรกฺกโมติ นรวีโร, ตํฯ วิเสเสน กตปุญฺญสมฺภาเร สเตฺต เนติ นิพฺพานปุรํ ปาเปตีติ วินายโก, ตํฯ

๑๘๑. **อทนฺตทมนํ ตาทิ**นฺติ ราคโทสโมหาทิกิเลสสมฺปยุตฺตตฺตา กายวจีมโนทฺวาเรหิ อทเนฺต สเตฺต ทเมตีติ อทนฺตทมโน, ตํฯ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อกมฺปิยตาทิคุณยุโตฺตติ ตาที, ตํฯ **มหาวาทิํ มหามติ**นฺติ สกสมยปรสมยวาทีนํ อนฺตเร อตฺตนา สมธิกปุคฺคลวิรหิตตฺตา มหาวาที , มหตี ปถวิสมานา เมรุสมานา จ มติ ยสฺส โส มหามติ, ตํ **มหาวาทิํ มหามติํ** สมฺพุทฺธนฺติ อิมินา ตุลฺยาธิกรณํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

เอกญฺชลิกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. โขมทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นคเร พนฺธุมติยาติอาทิกํ อายสฺมโต โขมทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วยปฺปโตฺต สาสเน อภิปฺปสโนฺน รตนตฺตยมามโก วิปสฺสิสฺส ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส โขมทุเสฺสน ปูชํ อกาสิฯ โส ตเทว มูลํ กตฺวา ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต เทวโลเก นิพฺพโตฺตฯ ฉสุ เทเวสุ อปราปรํ ทิพฺพสุขํ อนุภวิตฺวา ตโต จวิตฺวา มนุสฺสโลเก จกฺกวตฺติอาทิอเนกวิธมนุสฺสสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา ปริปากคเต ปุญฺญสมฺ

ภาเร อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺโต วยปฺปตฺโต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ กตปุญฺญนาเมน **โขมทายกตฺเถโร**ติ ปากโฏฯ

๑๘๔. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ทเสฺสนฺโต **นคเร พนฺธุมติยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ พนฺธุ วุจฺจติ ญาตโก, เต พนฺธู ยสฺมึ นคเร อญฺญมญฺญํ สงฺฆฏิตา วสนฺติ, ตํ นครํ ‘‘พนฺธุมตี’’ติ วุจฺจติฯ **โรเปมิ พีชสมฺปท**นฺติ ทานสีลาทิปุญฺญพีชสมฺปตฺตึ โรเปมิ ปฏฺฐเปมีติ อตฺโถฯ

โขมทายกตฺเถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ตติยสฺส สุภูติวคฺคสฺส วณฺณนา สมตฺตาฯ

จตุภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. กุณฺฑธานวโคฺค

๑. กุณฺฑธานเตฺถรอปทานวณฺณนา

สตฺตาหํ ปฏิสลฺลีนนฺติอาทิกํ อายสฺมโต กุณฺฑธานเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุตฺตนเยน ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ปฐมํ สลากํ คณฺหนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ตทนุรูปํ ปุญฺญํ กโรนฺโต วิจริฯ โส เอกทิวสํ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย นิสินฺนสฺส มโนสิลาจุณฺณปิญฺชรํ มหนฺตํ กทลิผลกณฺณิกํ อุปเนสิ, ตํ ภควา ปฏิคฺคเหตฺวา ปริภุญฺชิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เอกาทสกฺขตฺตุํ เทเวสุ เทวรชฺชํ กาเรสิฯ จตุวีสติวาเร จ ราชา อโหสิ จกฺกวตฺตีฯ

โส เอวํ อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต กสฺสปพุทฺธกาเล ภุมฺมเทวตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ทีฆายุกพุทฺธานญฺจ นาม น อนฺวทฺธมาสิโก อุโปสโถ โหติฯ ตถา หิ วิปสฺสิสฺส ภควโต ฉพฺพสฺสนฺตเร ฉพฺพสฺสนฺตเร อุโปสโถ อโหสิ, กสฺสปทสพโล ปน ฉเฏฺฐ ฉเฏฺฐ มาเส ปาติโมกฺขํ โอสาเรสิ, ตสฺส ปาติโมกฺขสฺส โอสารณกาเล ทิสาวาสิกา เทฺว สหายกา ภิกฺขู ''อุโปสถํ กริสฺสามา''ติ คจฺฉนฺติฯ อยํ ภุมฺมเทวตา จิเนฺตสิ – ''อิเมสํ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ เมตฺติ อติวิย ทฬฺหา, กึ นุ โข เภทเก สติ ภิเชฺชยฺย, น ภิเชฺชยฺยา''ติฯ เตสํ โอกาสํ โอโลกยมานา เตสํ อวิทูเร คจฺฉติฯ

อเถโก เถโร เอกสฺส หเตฺถ ปตฺตจีวรํ ทตฺวา สรีรวฬญฺชนตฺถํ อุทกผาสุกฏฺฐานํ คนฺตฺวา โธตหตฺถปาโท หุตฺวา คุมฺพสมีปโต นิกฺขมติฯ ภุมฺมเทวตา ตสฺส เถรสฺส ปจฺฉโต ปจฺฉโต อุตฺตมรูปา อิตฺถี หุตฺวา เกเส วิธุนิตฺวา สํวิธาย พนฺธนฺตี วิย ปิฏฺฐิยํ ปํสุํ ปุญฺฉมานา วิย สาฏกํ สํวิธาย นิวาสยมานา วิย จ หุตฺวา เถรสฺส ปทานุปทิกา หุตฺวา คุมฺพโต นิกฺขนฺตา ฯ เอกมเนฺต ฐิโต สหายกเตฺถโร ตํ การณํ ทิสฺวาว โทมนสฺสชาโต ''นเฏฺฐ ทานิ เม อิมินา ภิกฺขุนา สทฺธึ ทีฆรตฺตานุคโต สิเนโห, สจาหํ เอวํวิธภาวํ ชาเนยฺยํ, เอตฺตกํ กาลํ อิมินา สทฺธึ วิสฺสาสํ น กเรยฺย''นฺติ จิเนฺตตฺวา อาคจฺฉนฺตํเยว นํ ''คณฺหาหาวุโส, ตุยฺหํ ปตฺตจีวรํ, ตาทิเสน ปาเปน สทฺธึ เอกมเคฺคน น คจฺฉามี''ติ อาหฯ ตํ กถํ สุตฺวา ตสฺส ลชฺชิภิกฺขุโน หทยํ ติขิณสตฺติํ คเหตฺวา วิทฺธํ วิย อโหสิฯ ตโต นํ อาห – ''อาวุโส, กินฺนาเมตํ วทสิ, อหํ เอตฺตกํ กาลํ ทุกฺกฏมตฺตมฺปิ อาปตฺติํ น ชานามิ, ตฺวํ ปน มํ อชฺช 'ปาโป'ติ วทสิ, กึ เต ทิฏฺฐนฺติ, กึ อเญฺญน ทิเฏฺฐน, กึ ตฺวํ เอวํวิเธน อลงฺกตปฏิยเตฺตน มาตุคาเมน สทฺธึ เอกฏฺฐาเน หุตฺวา นิกฺขโนฺต''ติ? ''น เตฺถตํ, อาวุโส, มยฺหํ, นาหํ เอวรูปํ มาตุคามํ ปสฺสามี''ติ ตสฺส ยาวตติยํ กเถนฺตสฺสาปิ อิตโร เถโร กถํ อสทฺทหิตฺวา อตฺตนา ทิฏฺฐการณํเยว ภูตตฺถํ กตฺวา คณฺหโนฺต เตน สทฺธึ เอกมเคฺคน อคนฺตฺวา อเญฺญน มเคฺคน สตฺถุ สนฺติกํ คโตฯ อิตโรปิ ภิกฺขุ อเญฺญน มเคฺคน สตฺถุ สนฺติกํเยว คโตฯ

ตโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุโปสถาคารํ ปวิสนเวลาย โส ภิกฺขุ ตํ ภิกฺขุํ อุโปสถเคฺค ทิสฺวา สญฺชานิตฺวา ''อิมสฺมึ อุโปสถเคฺค เอวรูโป นาม ปาปภิกฺขุ อตฺถิ, นาหํ เตน สทฺธึ อุโปสถํ กริสฺสามี''ติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อฏฺฐาสิฯ อถ ภุมฺมเทวตา ''ภาริยํ มยา กมฺมํ กต''นฺติ มหลฺลกอุปาสกวเณฺณน ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา – ''กสฺมา, ภเนฺต, อโยฺย อิมสฺมึ ฐาเน ฐิโต''ติ อาหฯ ''อุปาสก, อิมํ อุโปสถคฺคํ เอโก ปาปภิกฺขุ ปวิโฏฺฐ, 'อหํ เตน สทฺธึ อุโปสถํ น กโรมี'ติ พหิ ฐิโตมฺหี''ติฯ

‘‘ภเนฺต, มา เอวํ คณฺหถ, ปริสุทฺธสีโล เอส ภิกฺขุ, ตุเมฺหหิ ทิฏฺฐมาตุคาโม นาม อหํฯ มยา ตุมฺหากํ วีมํสนตฺถาย ‘ทฏฺฐหา นุ โข อิเมสํ เถรานํ เมตฺติ, โน ทฏฺฐหา’ติ ภิชฺชนาภิชฺชนภาวํ โอโลเกเนฺตน ตํ กมฺมํ กต’’นฺติฯ ‘‘โก ปน ตฺวํ, สปฺปุริสา’’ติ? ‘‘อหํ เอกา ภุมฺมเทวตา, ภเนฺต’’ติฯ เทวปุโตฺต กเถโนฺตเยว ทิพฺพานุภาเวน ฐตฺวา เถรสฺส ปาทมูเล ปติตฺวา ‘‘มยฺหํ, ภเนฺต, ขมถ, เถรสฺส เอโส โทโส นตฺถิ, อุโปสถํ กโรถา’’ติ เถรํ ยาจิตฺวา อุโปสถคฺคํ ปเวเสสิฯ โส เถโร อุโปสถํ ตาว เอกฏฺฐาเน อกาสิฯ มิตฺตสนฺถววเสน ปน ปุน เตน สทฺธึ น เอกฏฺฐาเน วสิฯ อิมสฺส เถรสฺส โทสํ น กเถสิฯ อปรภาเค จุทิตกเตฺถโร ปน วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

ภุมฺมเทวตา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน เอกํ พุทฺธนฺตรํ อปายโต น มุจฺจิตฺถฯ สเจ ปน กาเลน กาลํ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, อเญฺญน เยน เกนจิ กโต โทโส ตเสฺสว อุปริ ปตติฯ โส อมฺหากํ ภควโต อุปฺปนฺนกาเล สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, **ธานมาณโว**ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา มหลฺลกกาเล สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ สาสเน ปพฺพชิฯ ตสฺส อุปสมฺปนฺนทิวสโต ปฏฺฐาย เอกา อลงฺกตปฏิยตฺตา อิตฺถี ตสฺมึ คามํ ปวิสเนฺต สทฺธึเยว ปวิสติ, นิกฺขมเนฺต นิกฺขมติ, วิหารํ ปวิสเนฺตปิ สทฺธึ ปวิสติ, ติฏฺฐเนฺตปิ ติฏฺฐตีติ เอวํ นิจฺจานุพนฺธา ปญฺญายติฯ เถโร ตํ น ปสฺสติฯ ตสฺส ปน ปุริมกมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน สา อเญฺญสํ อุปฏฺฐาสิฯ

คาเม ยาคุภิกฺขํ ททมานา อิตฺถิโย, ‘‘ภเนฺต, อยํ เอโก ยาคุอุฬุโงฺก ตุมฺหากํ, เอโก อิมิสฺสา อมฺหากํ สหายิกายา’’ติ ปริหาสํ กโรนฺติฯ เถรสฺส มหตี วิเหสา โหติฯ วิหารคตมฺปิ นํ สามเณรา เจว ทหรภิกฺขู จ ปริวาเรตฺวา ‘‘ธาโน โกโณฺฑ ชาโต’’ติ ปริหาสํ กโรนฺติฯ อถสฺส เตเนว การเณน **กุณฺฑธาโน เถโร**ติ นามํ ชาตํฯ โส อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย เตหิ กริยมานํ เกฬึ สหิตุํ อสโกฺกโนฺต อุมฺมาทํ คเหตฺวา ‘‘ตุเมฺห โกณฺฑา, ตุมฺหากํ อุปชฺฌาโย โกโณฺฑ, อาจริโย โกโณฺฑ’’ติ วทติฯ อถ นํ สตฺถุ อาโรเจสุํ – ‘‘กุณฺฑธาโน, ภเนฺต, ทหรสามเณเรหิ สทฺธึ เอวํ ผรุสวาจํ วทตี’’ติฯ สตฺถา ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘สจฺจํ กิร ตฺวํ, ธาน, ทหรสามเณเรหิ สทฺธึ ผรุสวาจํ วทสี’’ติ ปุจฺฉิฯ เตน ‘‘สจฺจํ ภควา’’ติ วุเตฺต – ‘‘กสฺมา เอวํ วทสี’’ติ อาหฯ ‘‘ภเนฺต, นิพทฺธํ วิเหสํ สหิตุํ อสโกฺกโนฺต เอวํ กเถมี’’ติ ฯ ‘‘ตฺวํ ปุเพฺพ กตกมฺมํ ยาวชฺชทิวสา ชีราเปตุํ น สโกฺกสิ, ปุน เอวํ ผรุสวาจํ มา วท ภิกฺขู’’ติ วตฺวา อาห –

> ‘‘มาโวจ ผรุสํ กญฺจิ, วุตฺตา ปฏิวเทยฺยุ ตํ;
> ทุกฺขา หิ สารมฺภกถา, ปฏิทณฺฑา ผุเสยฺยุ ตํฯ
>
> ‘‘สเจ เนเรสิ อตฺตานํ, กํโส อุปหโต ยถา;
> เอส ปโตฺตสิ นิพฺพานํ, สารโมฺภ เต น วิชฺชตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๓๓-๑๓๔) –

อิมญฺจ ปน ตสฺส เถรสฺส มาตุคาเมน สทฺธึ วิจรณภาวํ โกสลรโญฺญปิ กถยึสุฯ ราชา ‘‘คจฺฉถ, ภเณ, นํ วีมํสถา’’ติ เปเสตฺวา สยมฺปิ มเนฺทเนว ปริวาเรน สทฺธึ เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา เอกมเนฺต โอโลเกโนฺต อฏฺฐาสิฯ ตสฺมึ ขเณ เถโร สูจิกมฺมํ กโรโนฺต นิสิโนฺน โหติฯ สาปิ อิตฺถี อวิทูเร ฐาเน ฐิตา วิย ปญฺญายติฯ

ราชา ตํ ทิสฺวา ‘‘อตฺถิ ตํ การณ’’นฺติ ตสฺสา ฐิตฏฺฐานํ อคมาสิฯ สา ตสฺมึ อาคจฺฉเนฺต เถรสฺส วสนปณฺณสาลํ ปวิฏฺฐา วิย อโหสิฯ ราชาปิ ตาย สทฺธึ เอว ปณฺณสาลายํ ปวิสิตฺวา สพฺพตฺถ โอโลเกโนฺต อทิสฺวา ‘‘นายํ มาตุคาโม, เถรสฺส เอโก กมฺมวิปาโก’’ติ สญฺญํ กตฺวา

ปฐมํ เถรสฺส สมีเปน คจฺฉนฺโตปิ เถรํ อวนฺทิตฺวา ตสฺส การณสฺส อภูตภาวํ ญตฺวา ปณฺณสาล
โต นิกฺขมิตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺเต นิสีโนฺน "กจฺจิ, ภนฺเต, ปิณฺฑเกน น กิลมถา"ติ
ปุจฺฉิฯ เถโร "วฏฺฏติ, มหาราชา"ติ อาหฯ "ชานามหํ, ภนฺเต, อยฺยสฺส กถํ, เอวรูเปนุปกฺกิเล
เสน สทฺธึ จรนฺตานํ ตุมฺหากํ เก นาม ปสีทิสฺสนฺติ, อิโต ปฏฺฐาย โว กตฺถจิ คมนกิจฺจํ นตฺถิฯ
อหํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิสฺสามิ, ตุเมฺห โยนิโสมนสิกาเร มา ปมชฺชิตฺถา"ติ วตฺวา
นิพทฺธภิกฺขํ ปฏฺฐเปสิฯ เถโร ราชานํ อุปตฺถมฺภกํ ลภิตฺวา โภชนสปฺปาเยน เอกคฺคจิโตฺต หุตฺ
วา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตโต ปฏฺฐาย สา อิตฺถี อนฺตรธายิฯ

ตทา มหาสุภทฺทา อุคฺคนคเร มิจฺฉาทิฏฺฐิกุเล วสมานา "สตฺถา มํ อนุกมฺปตู"ติ อุโป
สถงฺคํ อธิฏฺฐาย นิรามคนฺธา หุตฺวา อุปริปาสาทตเล ฐิตา "อิมานิ ปุปฺผานิ อนฺตเร อฏฺฐตฺวา
ทสพลสฺส มตฺถเก วิตานํ หุตฺวา ติฏฺฐนฺตุ, ทสพโล อิมาย สญฺญาย เสฺว ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ
สทฺธึ มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหตู"ติ สจฺจกิริยํ กตฺวา อฏฺฐ สุมนปุปฺผมุฏฺฐิโย วิสฺสเชฺชสิฯ ปุปฺผานิ
คนฺตฺวา ธมฺมเทสนาเวลาย สตฺถุ มตฺถเก วิตานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ สตฺถา ตํ สุมนปุปฺผวิตานํ ทิสฺ
วา จิเตฺตเนว สุภทฺทาย ภิกฺขํ อธิวาเสตฺวา ปุนทิวเส อรุเณ อุฏฺฐิเต อานนฺทเตฺถรํ อาห –
"อานนฺท, มยํ อชฺช ทูรํ ภิกฺขาจารํ คมิสฺสาม, ปุถุชฺชนานํ อทตฺวา อริยานํเยว สลากํ เทหี"ติฯ
เถโร ภิกฺขูนํ อาโรเจสิ – "อาวุโส, สตฺถา อชฺช ทูรํ ภิกฺขาจารํ คมิสฺสติฯ ปุถุชฺชนา มา คณฺหนฺ
ตุ, อริยาว สลากํ คณฺหนฺตู"ติฯ กุณฺฑธานเตฺถโร – "อาหราวุโส, สลากํ"นฺติ ปฐมํเยว หตฺถํ
ปสาเรสิฯ อานโนฺท "สตฺถา ตาทิสานํ ภิกฺขูนํ สลากํ น ทาเปติ, อริยานํเยว ทาเปตี"ติ วิตกฺกํ
อุปฺปาเทตฺวา คนฺตฺวา สตฺถุ อาโรเจสิฯ สตฺถา "อาหราเปนฺตสฺส สลากํ เทหี"ติ อาหฯ เถโร จิ
เนฺตสิ – "สเจ กุณฺฑธานสฺส สลากา ทาตุํ น ยุตฺตา, อถ สตฺถา ปฏิพาเหยฺย, ภวิสฺสติ เอตฺถ
การณ"นฺติ "กุณฺฑธานสฺส สลากํ ทสฺสามี"ติ คมนํ อภินีหริฯ กุณฺฑธาโน ตสฺส ปุราคมนา
เอว อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อิทฺธิยา อากาเส ฐตฺวา "อาหราวุโส อานนฺ
ท, สตฺถา มํ ชานาติ, มาทิสํ ภิกฺขุํ ปฐมํ สลากํ คณฺหนฺตํ น สตฺถา วาเรตี"ติ หตฺถํ ปสาเรตฺวา
สลากํ คณฺหิฯ สตฺถา ตํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เถรํ อิมสฺมึ สาสเน ปฐมํ สลากํ คณฺหนฺตานํ
อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ ยสฺมา อยํ เถโร ราชานํ อุปตฺถมฺภํ ลภิตฺวา สปฺปายาหารปฏิลาเภน สมา
หิตจิโตฺต วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เอวํภูตสฺสาปิ
อิมสฺส เถรสฺส คุเณ อชานนฺตา เย ปุถุชฺชนา ภิกฺขู "อยํ ปฐมํ สลากํ คณฺหติ, กึ นุ โข
เอต"นฺติ วิมตึ อุปฺปาเทนฺติฯ เตสํ ตํ วิมติวิธมนตฺถํ เถโร อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อิทฺธิปาฏิหา
ริยํ ทเสฺสตฺวา อญฺญาปเทเสน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต "ปญฺจ ฉินฺท"ติ คาถํ อภาสิฯ

๑. เอวํ โส ปูริตปุญฺญสมฺภารานุรูเปน อรหา หุตฺวา ปตฺตเอตทคฺคฏฺฐาโน อตฺตโน ปุพฺ
พกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สตฺตาหํ ปฏิสลฺลีน**นฺติอาทิม
าหฯ ตตฺถ สตฺตาหํ สตฺตทิวสํ นิโรธสมาปตฺติวิหาเรน ปฏิสลฺลีนํ วิเวกภูตนฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺ
ตานตฺถเมวาติฯ

กุณฺฑธานเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. สาคตเตฺถรอปทานวณฺณนา

โสภิโต นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต สาคตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธ
สุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต
กาเล เอกสฺมึ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต สพฺพสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปโตฺต นาเมน **โสภิโต** นาม
หุตฺวา ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ สากฺขรปฺปเภทานํ อิติหาสปญฺจมานํ ปทโก

เวยฺยากรโณ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโยฯ โส เอกทิวสํ ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสิริยา โสภมานํ อุยฺยานทฺวาเรน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อตีว ปสนฺนมานโส อเนเกหิ อุปาเยหิ อเนเกหิ คุณวเณฺณหิ โถมนํ อกาสิฯ ภควา ตสฺส โถมนํ สุตฺวา ''อนาคเต โคตมสฺส ภควโต สาสเน สาคโต นาม สาวโก ภวิสฺสตี''ติ พฺยากรณํ อทาสิฯ โส ตโต ปฏฺฐาย ปุญฺญานิ กโรนฺโต ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺโตฯ กปฺปสตสหสฺสเทวมนุสฺเสสุ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโตฯ ตสฺส มาตาปิตโร โสมนสฺสํ วเฑฺฒนฺโต สุชาโต อาคโตติ **สาคโต**ติ นามํ กรึสุฯ โส สาสเน ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺโตฯ

๑๗. เอวํ โส ปุญฺญสมฺภารานุรูเปน ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **โสภิโต นาม นาเมนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ตทา ปุญฺญสมฺภารสฺส ปริปูรณสมเย นาเมน โสภิโต นาม พฺราหฺมโณ อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๒๑. **วิปถา อุทฺธริตฺวานา**ติ วิรุทฺธปถา กุมฺคคา, อุปฺปถา วา อุทฺธริตฺวา อปเนตฺวาฯ **ปถํ อาจิกฺขเส**ติ, ภเนฺต, สพฺพญฺญุ ตุวํ ปถํ สปฺปุริสมคฺคํ นิพฺพานาธิคมนุปายํ อาจิกฺขเส กเถสิ เทเสสิ วิภชิ อุตฺตานึ อกาสีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สาคตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. มหากจฺจานเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรนาถสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต กจฺจานเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล คหปติมหาสาลกุลเคเห นิพฺพเตฺตตฺวา วุทฺธิปฺปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล วิชฺชาธโร หุตฺวา อากาเสน คจฺฉโนฺต สตฺถารํ เอกสฺมึ วนสเณฺฑ นิสินฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กณิการปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน อปราปรํ สุคตีสุเยว ปริวเตฺตตฺวา กสฺสปทสพลสฺส กาเล พาราณสิยํ กุลฆเร นิพฺพตฺติตฺวา ปรินิพฺพุเต ภควติ สุวณฺณเจติยกรณฏฺฐานํ ทสสหสฺสคฺฆนิกาย สุวณฺณิฏฺฐกาย ปูชํ กตฺวา ''ภควา มยฺหํ นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สรีรํ สุวณฺณวณฺณํ โหตู''ติ ปตฺถรํ อกาสิฯ ตโต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อุเชฺชนิยํ รโญฺญ จณฺฑปโชฺชตสฺส ปุโรหิตสฺส เคเห นิพฺพตฺติ, ตสฺส นามคฺคหณทิวเส มาตาปิตโร ''อมฺหากํ ปุโตฺต สุวณฺณวโณฺณ อตฺตโน นามํ คเหตฺวา อาคโต''ติ **กญฺจนมาณโว**เตฺวว นามํ กรึสุฯ โส วุทฺธิมนฺวาย ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา ปิตุ อจฺจเยน ปุโรหิตฏฺฐานํ ลภิฯ โส โคตฺตวเสน **กจฺจาโน**ติ ปญฺญายิตฺถฯ

ราชา จณฺฑปโชฺชโต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา, ''อาจริย, ตฺวํ ตตฺถ คนฺตฺวา สตฺถารํ อิธาเนหี''ติ เปเสสิฯ โส อตฺตฏฺฐโม สตฺถุ สนฺติกํ อุปคโตฯ ตสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน โส สตฺตหิ ชเนหิ สทฺธึ สหปฏิสมฺภิทาหิ อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ อถ สตฺถา ''เอถ, ภิกฺขโว''ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เต ตาวเทว ทฺวงฺคุลมตฺตเกสมสฺสุกา อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสฏฺฐิกเตฺถรา วิย อเหสุํฯ เอวํ เถโร สทตฺถํ นิปฺผาเทตฺวา, ''ภเนฺต, ราชา ปโชฺชโต ตุมฺหากํ ปาเท วนฺ

ทิตุํ ธมฺมญฺจ โสตุํ อิจฺฉตี’’ติ สตฺถุ อาโรเจสิฯ สตฺถา ‘‘ตฺวํเยว ภิกฺขุ ตตฺถ คจฺฉ, ตยิ คเตปิ ราชา ปสีทิสฺสตี’’ติ อาหฯ เถโร อตฺตฏฺฐโม ตตฺถ คนฺตฺวา ราชานํ ปสาเทตฺวา อวนฺตีสุ สาสนํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุน สตฺถุ สนฺติกเมว คโตฯ

๓๑. เอวํ โส ปตฺตอรหตฺตผโล ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ ยทิทํ มหากจฺจาโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๗) เอตทคฺคฏฺฐานํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรนาถสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปทุมํ นาม เจติย**นฺติ ปทุเมหิ ฉาทิตตฺตา วา ปทุมากาเรหิ กตตฺตา วา ภควโต วสนคนฺธกุฏิวิหาโรว ปูชนียภาเวน เจติยํ, ยถา ‘‘โคตมกเจติยํ, อาฬวกเจติย’’นฺติ วุตฺต เตสํ ยกฺขานํ นิวสนฏฺฐานํ ปูชนียฏฺฐานตฺตา เจติยนฺติ วุจฺจติ, เอวมิทํ ภควโต วสนฏฺฐานํ เจติยนฺติ วุจฺจติ, น ธาตุนิธายกเจติยนฺติ เวทิตพฺพํฯ น หิ อปรินิพฺพุตสฺส ภควโต สรีรธาตูนํ อภาวา ธาตุเจติยํ อกริฯ **สิลาสนํ การยิตฺวา**ติ ตสฺสา ปทุมนามิกาย คนฺธกุฏิยา ปุปฺผาธารตฺถาย เหฏฺฐา ผลิกมยํ สิลาสนํ กาเรตฺวาฯ **สุวณฺเณนาภิเลปยิ**นฺติ ตํ สิลาสนํ ชมฺโพนทสุวณฺเณน อภิวิเสเสน เลปยึ ฉาเทสินฺติ อตฺโถฯ

๓๒. **รตนามยํ** สตฺตหิ รตเนหิ กตํ ฉตฺตํ **ปคฺคยฺห** มุทฺธนิ ธาเรตฺวา วาฬพีชนิญฺจ เสตปวรจามริญฺจ ปคฺคยฺห พุทฺธสฺส อภิโรปยึฯ **โลกพนฺธุสฺส ตาทิโน**ติ สกลโลกพนฺธุสฺสทิสสฺส ตาทิคุณสมงฺคิสฺส พุทฺธสฺส ธาเรสินฺติ อตฺโถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มหากจฺจานเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. กาฬุทายิเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต กาฬุทายิเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ กุลปฺปสาทกานํ ภิกฺขูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตชฺชํ อภินีหารํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ

โส ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ โพธิสตฺตสฺส มาตุกุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส กปิลวตฺถุสฺมึเยว อมจฺจเคเห ปฏิสนฺธึ คณฺหิ, โพธิสเตฺตน สทฺธึ เอกทิวสํเยว ชาโตติ ตํ ทิวสํเยว นํ ทุกูลจุมฺพฏเก นิปชฺชาเปตฺวา โพธิสตฺตสฺส อุปฏฺฐานตฺถาย นยึสุฯ โพธิสเตฺตน หิ สทฺธึ โพธิรุโกฺข, ราหุลมาตา, จตฺตาโร นิธี, อาโรหนหตฺถี, อสฺสกณฺฑโก, อานโนฺท, ฉโนฺน, กาฬุทายีติ อิเม สตฺต เอกทิวเส ชาตตฺตา สหชาตา นามฯ อเหสุํฯ อถสฺส นามคฺคหณทิวเส สกลนครสฺส อุทคฺคจิตฺตทิวเส ชาตตฺตา **อุทายิ**เตฺวว นามํ อกํสุฯ โถกํ กาฬธาตุกตฺตา ปน **กาฬุทายี**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส โพธิสเตฺตน สทฺธึ กุมารกีฬํ กีฬโนฺต วุทฺธึ อคมาสิฯ

อปรภาเค โลกนาเถ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา อนุกฺกเมน สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก ราชคหํ อุปนิสฺสาย เวฬุวเน วิหรเนฺต สุโทฺธทนมหาราชา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ปุริสสหสฺสปริวารํ เอกํ อมจฺจํ ‘‘ปุตฺตํ เม อิธาเนหี’’ติ เปเสสิฯ โส ธมฺมเทสนาเวลายํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุตฺวา สปริวาโร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อถ เน สตฺถา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ สเพฺพ ตงฺขณเญฺญว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสฏฺฐิกเตฺถรา วิย อเหสุํฯ อรหตฺตปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย ปน อริยา มชฺฌตฺตาว โหนฺติฯ ตสฺมา รญฺญา ปหิตสาสนํ ทส

พลสฺส น กเถสิฯ ราชา ‘‘เนว คโต อาคจฺฉติ, น สาสนํ สุยฺยตี’’ติ อปรํ อมจฺจํ ปุริสสหเสฺสหิ เปเสสิฯ ตสฺมิมฺปิ ตถา ปฏิปนฺเน อปรมฺปิ เปเสสีติ เอวํ นวหิ ปุริสสหเสฺสหิ สทฺธิํ นว อมเจฺจ เปเสสิฯ สเพฺพ อรหตฺตํ ปตฺวา ตุณฺหี อเหสุํฯ

อถ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘เอตฺตกา ชนา มยิ สิเนหาภาเวน ทสพลสฺส อิธาคมนตฺถาย น กิญฺจิ กถยิํสุ, อยํ โข อุทายิ ทสพเลน สมวโย, สหปํสุกีฬิโก, มยิ จ สิเนโห อตฺถิ, อิมํ เปเสสฺสามี’’ติ ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘ตาต, ตฺวํ ปุริสสหสฺสปริวาโร ราชคหํ คนฺตฺวา ทสพลํ อิธาเนหี’’ติ วตฺวา เปเสสิฯ โส ปน คจฺฉโนฺต ‘‘สจาหํ, เทว, ปพฺพชิตุํ ลภิสฺสามิ, เอวาหํ ภควนฺตํ อิธาเนสฺสามี’’ติ วตฺวา ‘‘ยํ กิญฺจิ กตฺวา มมํ ปุตฺตํ ทเสฺสหี’’ติ วุโตฺต ราชคหํ คนฺตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนเวลายํ ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุตฺวา สปริวาโร อรหตฺตํ ปตฺวา เอหิภิกฺขุภาเว ปติฏฺฐาสิฯ อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ‘‘น ตาวายํ ทสพลสฺส กุลนครํ คนฺตุํ กาโล, วสเนฺต ปน อุปคเต ปุปฺผิเต วนสเณฺฑ หริตติณสญฺฉนฺนาย ภูมิยา คมนกาโล ภวิสฺสตี’’ติ กาลํ ปฏิมาเนโนฺต วสเนฺต สมฺปเตฺต สตฺถุ กุลนครํ คนฺตุํ คมนมคฺควณฺณํ สํวเณฺณโนฺต –

‘‘องฺคาริโน ทานิ ทุมา ภทเนฺต, ผเลสิโน ฉทนํ วิปฺปหาย;
เต อจฺจิมโนฺตว ปภาสยนฺติ, สมโย มหาวีร ภาคี รถานํฯ

‘‘ทุมานิ ผุลฺลานิ มโนรมานิ, สมนฺตโต สพฺพทิสา ปวนฺติ;
ปตฺตํ ปหาย ผลมาสสานา, กาโล อิโต ปกฺกมนาย วีรฯ

‘‘เนวาติสีตํ น ปนาติอุณฺหํ, สุขา อุตุ อทฺธนิยา ภทเนฺต;
ปสฺสนฺตุ ตํ สากิยา โกฬิยา จ, ปจฺฉามุขํ โรหินิยํ ตรนฺตํฯ

‘‘อาสาย กสเต เขตฺตํ, พีชํ อาสาย วปฺปติ;
อาสาย วาณิชา ยนฺติ, สมุทฺทํ ธนหารกา;
ยาย อาสาย ติฏฺฐามิ, สา เม อาสา สมิชฺฌตุฯ (เถรคา. ๕๒๗-๕๓๐);

‘‘นาติสีตํ นาติอุณฺหํ, นาติทุพฺภิกฺขฉาตกํ;
สทฺทลา หริตา ภูมิ, เอส กาโล มหามุนิฯ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๒๕);

‘‘ปุนปฺปุนเญฺจว วปนฺติ พีชํ, ปุนปฺปุนํ วสฺสติ เทวราชา;
ปุนปฺปุนํ เขตฺตํ กสนฺติ กสฺสกา, ปุนปฺปุนํ ธญฺญมุเปติ รฎฺฐํฯ

‘‘ปุนปฺปุนํ ยาจนกา จรนฺติ, ปุนปฺปุนํ ทานปฺปตี ททนฺติ;
ปุนปฺปุนํ ทานปฺปตี ททิตฺวา, ปุนปฺปุนํ สคฺคมุเปนฺติ ฐานํฯ

‘‘วีโร หเว สตฺตยุคํ ปุเนติ, ยสฺมิํ กุเล ชายติ ภูริปโญฺญ;
มญฺญามหํ สกฺกติ เทวเทโว, ตยา หิ ชาโต มุนิ สจฺจนาโมฯ

‘‘สุโทฺธทโน นาม ปิตา มเหสิโน, พุทฺธสฺส มาตา ปน มายนามา;
ยา โพธิสตฺตํ ปริหริย กุจฺฉินา, กายสฺส เภทา ติทิวมฺหิ โมทติฯ

‘‘สา โคตมี กาลกตา อิโต จุตา, ทิเพฺพหิ กาเมหิ สมงฺคิภูตา;

สา โมทติ กามคุเณหิ ปญฺจหิ, ปริวาริตา เทวคเณหิ เตหี’’ติฯ (เถรคา. ๕๓๑-๕๓๕);

อิมา คาถา อภาสิฯ ตตฺถ **องฺคาริโน**ติ องฺคารานิ วิยาติ องฺคารานิฯ องฺคารานิ รตฺตปวาฬวณฺณานิ รุกฺขานํ ปุปฺผผลานิ, ตานิ เอเตสํ สนฺตีติ องฺคาริโน, อภิโลหิตกุสุมกิสลเยหิ องฺคารวุฏฺฐิสมฺปริกิณฺณา วิยาติ อโตฯ **ทานี**ติ อิมสฺมึ กาเลฯ **ทุมา**ติ รุกฺขาฯ **ภทนฺเต**ติ ภทฺทํ อเนฺต เอตสฺสาติ, ‘‘ภทนฺเต’’ติ เอกสฺส ท-การสฺส โลปํ กตฺวา วุจฺจติฯ คุณวิเสสยุตฺโต, คุณวิเสสยุตฺตานญฺจ อคฺคภูโต สตฺถาฯ ตสฺมา, ภทนฺตติ สตฺถุ อาลปนเมว, ปจฺจตฺตวจนเญฺจตํ เอการนฺตํ ‘‘สุคเต ปฏิกเมฺม สุเข ทุเกฺข ชีเว’’ติอาทีสุ วิยฯ อิธ ปน สโมฺพธนเฏฺฐ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน วุตฺตํ, ‘‘ภทนฺตติ อาลปน’’นฺติฯ ‘‘ภทฺทสเทฺทน สมานตฺถํ ปทนฺตรเมก’’นฺติ เกจิฯ ผลานิ เอสนฺตีติ **ผเลสิโน**ฯ อเจตเนปิ หิ สเจตนกิริยํ อาหฯ เอวํ เถเรน ยาจิโต ภควา ตตฺถ คมเน พหูนํ วิเสสาธิคมนํ ทิสฺวา วีสติสหสฺสขีณาสวปริวุโต ราชคหโต อตุริตจาริกาวเสน กปิลวตฺถุคามิมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ เถโร อิทฺธิยา กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา รโญฺญ ปุรโต อากาเส ฐิโตว อทิฏฺฐปุพฺพเวสํ ทิสฺวา รญฺญา ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ ปุจฺฉิโต ‘‘อมจฺจปุตฺตํ ตยา ภควโต สนฺติกํ เปสิตํ มํ น ชานาสิ, ตฺวํ เอวํ ปน ชานาหี’’ติ ทเสฺสโนฺต –

‘‘พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหิ อสยฺหสาหิโน, องฺคีรสสฺสปฺปฏิมสฺส ตาทิโน;
ปิตุปิตา มยฺหํ ตุวํสิ สกฺก, ธเมฺมน เม โคตม อยฺยโกสี’’ติฯ (เถรคา. ๕๓๖) –

คาถมาหฯ

ตตฺถ **พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหี**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส โอรสสฺส ปุโตฺต อมฺหิฯ **อสยฺหสาหิโน**ติ อภิสโมฺพธิโต ปุเพฺพ ฐเปตฺวา มหาโพธิสตฺตํ อเญฺญหิ สหิตุํ วหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อสยฺหสฺส สกลสฺส โพธิสมฺภารสฺส มหาการุณิกาธิการสฺส จ สหนโต วหนโต, ตโต ปรมฺปิ อเญฺญหิ สหิตุํ อภิภวิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อสยฺหานํ ปญฺจนฺนํ มารานํ สหนโต อภิภวนโต, อาสยานุสยจริตาธิมุตฺติอาทิวิภาคาวโพธเนน ยถารหํ เวเนยฺยานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ อนุสาสนีสงฺขาตสฺส อเญฺญหิ อสยฺหสฺส พุทฺธกิจฺจสฺส สหนโต, ตตฺถ วา สาธุการิภาวโต อสยฺหสาหิโนฯ **องฺคีรสสฺสา**ติ องฺคีกตสีลาทิสมฺปตฺติกสฺสฯ องฺคมเงฺคหิ นิจฺฉรณกโอภาสสฺสาติ อปเรฯ เกจิ ปน ‘‘องฺคีรโส, สิทฺธโตฺถติ เทฺว นามานิ ปิตราเยว คหิตานี’’ติ วทนฺติฯ **อปฺปฏิมสฺสา**ติ อนูปมสฺสฯ อิฏฺฐานิเฎฺฐสุ ตาทิลกฺขณปฺปตฺติยา **ตาทิโนฯ ปิตุปิตา มยฺหํ ตุวํสี**ติ อริยชาติวเสน มยฺหํ ปิตุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โลกโวหาเรน ตฺวํ ปิตา อสิฯ **สกฺกา**ติ ชาติวเสน ราชานํ อาลปติฯ **ธเมฺมนา**ติ สภาเวน อริยชาติ โลกิยชาตีติ ทฺวินฺนํ ชาตีนํ สภาวสโมธาเนนฯ **โคตมา**ติ ราชานํ โคเตฺตน อาลปติฯ **อยฺยโกสี**ติ ปิตามโห อสิฯ เอตฺถ จ ‘‘พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหี’’ติอาทึ วทโนฺต เถโร อญฺญํ พฺยากาสิฯ

เอวํ ปน อตฺตานํ ชานาเปตฺวา หฏฺฐตุเฎฺฐน รญฺญา มหารเห ปลฺลเงฺก นิสีทาเปตฺวา อตฺตโน ปฏิยาทิตสฺส นานคฺครสโภชนสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา ทินฺเน คมนาการํ ทเสฺสสิฯ ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, คนฺตุกามตฺถ, ภุญฺชถา’’ติ จ วุเตฺต, ‘‘สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ภุญฺชิสฺสามี’’ติฯ ‘‘กหํ ปน สตฺถา’’ติ? ‘‘วีสติสหสฺสภิกฺขุปริวาโร ตุมฺหากํ ทสฺสนตฺถาย มคฺคํ ปฏิปโนฺน’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห อิมํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชถ, อญฺญํ ภควโต หริสฺสถฯ ยาว จ มม ปุโตฺต อิมํ นครํ สมฺปาปุณาติ, ตาวสฺส อิโต ปิณฺฑปาตํ หรถา’’ติ วุเตฺต เถโร ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา รโญฺญ ปริสาย จ ธมฺมํ กเถตฺวา สตฺถุ อาคมนโต ปุเรตรเมว สกลราชนิเวสนํ รตนตฺตเย อภิปฺปสนฺนํ กโรโนฺต สเพฺพสํ ปสฺสนฺตานํเยว สตฺถุ อาหริตพฺพภตฺตปุณฺณํ ปตฺตํ อากาเส วิสฺสเชฺชตฺวา สยมฺปิ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา

ปิณฺฑปาตํ อุปนาเมตฺวา สตฺถุ หเตฺถ ฐเปสิฯ สตฺถา ตํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิฯ เอวํ สฏฺฐิโยชน มเคฺค ทิวเส ทิวเส โยชนํ คจฺฉนฺตสฺส ภควโต ราชเคหโตเยว ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา อทาสิฯ อถ นํ ภควา ''อยํ มยฺหํ ปิตุโน สกลนิเวสนํ ปสาเทตี''ติ ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ กุลปฺปสาทกานํ ภิกฺขูนํ ยทิทํ กาฬุทายี''ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๒๕) กุลปฺปสาทกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

๔๘-๙. เอวํ โส กตปุญฺญสมฺภารานุรูเปน อรหตฺตํ ปตฺวา ปตฺตเอตทคฺคฏฺฐาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรสฺส พุทฺธสฺสา**ติ อาทิมาหฯ **อทฺธานํ ปฏิปนฺนสฺสา**ติ อปรรฏฺฐํ คมนตฺถาย ทูรมคฺคํ ปฏิปชฺชนฺตสฺสฯ **จรโต จาริกํ ตทา**ติ อโนฺตมณฺฑลํ มเชฺฌมณฺฑลํ พหิมณฺฑลนฺติ ตีณิ มณฺฑลานิ ตทา จาริกํ จรโต จรนฺตสฺส **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส** ภควโต **สุผุลฺลํ** สุฏฺฐุ ผุลฺลํ ปโพธิตํ **คยฺห** คเหตฺวา น เกวลเมว ปทุมํ, อุปฺปลญฺจ **มลฺลิกํ** วิกสิตํ อหํ คยฺห อุโภหิ หเตฺถหิ คเหตฺวา ปูเรสินฺติ สมฺพโนฺธฯ **ปรมนฺนํ คเหตฺวานา**ติ ปรมํ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ มธุรํ สพฺพสุปกฺกํ สาลิโอทนํ คเหตฺวา สตฺถุโน **อทาสิํ** โภเชสินฺติ อโตฺถฯ

๙๗. **สกฺยานํ นนฺทิชนโน**ติ สกฺยราชกุลานํ ภควโต ญาตีนํ อาโรหปริณาหรูปโยพฺพนวจนาลปนสมฺปตฺติยา นนฺทํ ตุฏฺฐิํ ชเนโนฺต อุปฺปาเทโนฺตฯ **ญาติพนฺธุ ภวิสฺสตี**ติ ญาโต ปากโฏ พนฺธุ ภวิสฺสติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

กาฬุทายิเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. โมฆราชเตฺถรอปทานวณฺณนา

อตฺถทสฺสี ตุ ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต โมฆราชเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ลูขจีวรธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ อากงฺขโนฺต ปณิธานํ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล ปุน พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิปฺเปสุ นิปฺผตฺติํ คโต เอกทิวสํ อตฺถทสฺสิํ ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ รถิยํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา สิรสิ อญฺชลิํ กตฺวา ''ยาวตา รูปิโน สตฺถา''ติอาทีหิ ฉหิ คาถาหิ อภิตฺถวิตฺวา ภาชนํ ปูเรตฺวา มธุํ อุปเนสิฯ สตฺถา ตํ ปฏิคฺคเหตฺวา อนุโมทนํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปภควโต กาเล กฏฺฐวาหนสฺส นาม รโญฺญ อมโจฺจ หุตฺวา นิพฺพโตฺต เตน สตฺถุ อานยนตฺถาย เปสิโต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วีสติวสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต เอกํ พุทฺธนฺตรํ สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **โมฆราชา**ติ ลทฺธนาโม พาวรียพฺราหฺมณสฺส สนฺติเก อุคฺคหิตสิโปฺป สํเวคชาโต ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตาปสสหสฺสปริวาโร อชิตาทีหิ สทฺธิํ สตฺถุ สนฺติกํ เปสิโต เตสํ ปนฺนรสโม หุตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนปริโยสาเน อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถลูขํ สุตฺตลูขํ รชนลูขนฺติ วิเสเสน ติวิเธนปิ ลูเขน สมนฺนาคตํ ปํสุกูลํ ธาเรสิฯ เตน นํ สตฺถา ลูขจีวรธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

๖๔. เอวํ โส ปณิธานานุรูเปน อรหตฺตผลํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพสมฺภารํ ทิสฺวา ปุพฺพกมฺมาปทานํ ปกาเสโนฺต **อตฺถทสฺสี ตุ ภควา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๗๓. ปุฏกํ ปูรยิตฺวานาติ ปุฏกํ วุจฺจติ วารกํ, ฆฏํ วาฯ **อเนพกํ** นิโทฺทสํ มกฺขิกณฺฑวิรหิตํ ขุทฺทมธุนา ฆฏํ ปูเรตฺวา ตํ อุโภหิ หเตฺถหิ **ปคฺคยฺห** ปการเรน อาทเรน คเหตฺวา **มเหสิโน** ภควโต อุปเนสินฺติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

โมฆราชเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. อธิมุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต อธิมุตฺตเตฺถรสฺส อปทานํ (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.อธิมุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา)ฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิมฺหิ โลกนาเถ ปรินิพฺพุเต เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต รตนตฺตเย ปสโนฺน ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา อุจฺฉูหิ มณฺฑปํ กาเรตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปริโยสาเน สนฺติปทํ ปณิเธสิฯ โส ตโต จุโต เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สาสเน ปสีทิตฺวา สทฺธาย ปติฏฺฐิตตฺตา **อธิมุตฺตเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๘๔. เอวํ กตสมฺภารวเสน อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อธิมุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. ลสุณทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต ลสุณทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ เอโสปายสฺมา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาเส อาทีนวํ ทิสฺวา เคหํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตํ นิสฺสาย วเน วสโนฺต พหูนิ ลสุณานิ โรเปตฺวา ตเทว วนมูลผลญฺจ ขาทโนฺต วิหาสิฯ โส พหูนิ ลสุณานิ กาเชนาทาย มนุสฺสปถํ อาหริตฺวา ปสโนฺน ทานํ ทตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส เภสชฺชตฺถาย ทตฺวา คจฺฉติฯ เอวํ โส ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา เตเนว ปุญฺญพเลน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา กเมน อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อุปฺปโนฺน ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปโตฺต ปุพฺพกมฺมวเสน **ลสุณทายกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๘๙. อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ หิมาลยปพฺพตสฺส ปริโยสาเน มนุสฺสานํ สญฺจรณฏฺฐาเน ยทา วิปสฺสี ภควา อุทปาทิ, ตทา อหํ ตาปโส อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ **ลสุณํ อุปชีวามี**ติ รตฺตลสุณํ โรเปตฺวา ตเทว โคจรํ กตฺวา ชีวิกํ กเปฺปมีติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ลสุณํ มยฺหโภชน’’นฺติฯ

๙๐. ขาริโย ปูรยิตฺวานาติ ตาปสภาชนานิ ลสุเณน ปูรยิตฺวา กาเชนาทาย **สงฺฆารามํ** สงฺฆสฺส วสนฏฺฐานํ เหมนฺตาทีสุ ตีสุ กาเลสุ สงฺฆสฺส จตูหิ อิริยาปเถหิ วสนวิหารํ **อคจฺฉิํ** อคมาสินฺติ อโตฺถฯ **หโฏฺฐ หเฏฺฐน จิเตฺตนา**ติ อหํ สนฺตุโฏฺฐ โสมนสฺสยุตฺตจิเตฺตน สงฺฆสฺส ลสุณํ อทาสินฺติ อโตฺถฯ

๙๑. **วิปสฺสิสฺส...เป.... นิรตสฺส**หนฺติ นรานํ อคฺคสฺส เสฏฺฐสฺส อสฺส วิปสฺสิสฺส ภควโต สาสเน นิรโต นิเสฺสเสน รโต อหนฺติ สมฺพนฺโธฯ **สงฺฆสฺส...เป.... โมทหนฺ**ติ อหํ สงฺฆสฺส ลสุณทานํ ทตฺวา **สคฺคมฺหิ** สฺฏฺฐฺ อคฺคสฺมึ เทวโลเก อายุกปฺปํ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน โมทึ, สนฺตฺโฏฺฐ ภวามีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ลสุณทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. อายาคทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต อายาคทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิขิสฺส ภควโต ปรินิพฺพุตกาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สาสเน ปสนฺโน วฑฺฒกีนํ มูลํ ทตฺวา อติมโนหรํ ทีฆํ โภชนสาลํ การาเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ปณีเตนาหาเรน โภเชตฺวา มหาทานํ ทตฺวา จิตฺตํ ปสาเทสิฯ โส ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุเยว สํสรนฺโต อุภยสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ฆเฏโนฺต วายมโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา น จิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ปุเพฺพ กตปุญฺญวเสน **อายาคเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๙๔. เอวํ โส กตปุญฺญสมฺภารวเสน อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตนา ปุเพฺพ กตกุสลกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิพฺพุเต**ติ **วทตํ** ‘‘มยํ พุทฺธา’’ติ วทนฺตานํ อนฺตเร **วเร** อุตฺตเม สิขิมฺหิ ภควติ ปรินิพฺพุเตติ อโตฺถฯ **หโฏฺฐ หเฏฺฐน จิเตฺตนา**ติ สทฺธตาย หฏฺฐปหโฏฺฐ โสมนสฺสยุตฺตจิตฺตตาย ปหเฏฺฐน จิเตฺตน **อุตฺตมํ ถูปํ** เสฏฺฐํ เจติยํ **อวนฺทึ** ปณามยินฺติ อโตฺถฯ

๙๕. **วฑฺฒกีหิ กถาเปตฺวา**ติ ‘‘โภชนสาลาย ปมาณํ กิตฺตก’’นฺติ ปมาณํ กถาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **มูลํ ทตฺวานหํ ตทา**ติ ตทา ตสฺมึ กาเล อหํ กมฺมกรณตฺถาย เตสํ วฑฺฒกีนํ มูลํ ทตฺวา **อายาคํ** อายตํ ทีฆํ โภชนสาลํ อหํ สนฺตุโฏฺฐ โสมนสฺสจิเตฺตน การเปสหํ การาเปสึ อหนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

๙๗. **อายาคสฺส อิทํ ผล**นฺติ โภชนสาลทานสฺส อิทํ วิปากนฺติ อโตฺถฯ

อายาคทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. ธมฺมจกฺกิกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต ธมฺมจกฺกิกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ปุตฺตทาเรหิ วฑฺฒิโต วิภวสมฺปโนฺน มหาโภโค, โส รตนตฺตเย ปสโนฺน สทฺธาชาโต ธมฺมสภายํ ธมฺมาสนสฺส ปิฏฺฐิโต รตนมยํ ธมฺมจกฺกํ กาเรตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ นิพฺพตฺตฏฺฐาเนสุ สกฺกสมฺปตฺตึ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติญฺจ อนุภวิตฺวา กเมน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห อุปฺปโนฺน วิภวสมฺปโนฺน สญฺชาตสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา ปุเพฺพ กตกุสลนามสทิสนาเมน **ธมฺมจกฺกิกเตฺถโร**ติ ปากโฏ ชาโต อโหสิฯ

๑๐๒. โส ปุญฺญสมฺภารานุรูเปน ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ **สีหาสนสฺส สมฺมุขา**ติ สีหสฺส ภควโต นิสินฺนสฺส สมฺมุขา พุทฺธาสนสฺส อภิมุขฏฺฐาเนติ อโตฺถ, **ธมฺมจกฺกํ เม ฐปิต**นฺติ มยา ธมฺมจกฺกาการเรน อุภโต สีหรูปํ ทเสฺสตฺวา มเชฺฌ อาทาสสทิสํ กาเรตฺวา กตํ ธมฺมจกฺกํ ฐปิตํ ปูชิตํฯ กึ ภูตํ? วิญฺญูหิ เมธาวีหิ ‘‘อตีว สุนฺทร’’นฺติ **วณฺณิตํ** โถมิตํ สุกตํ ธมฺมจกฺกนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๑๐๓. **จารุวโณฺณว โสภามี**ติ สุวณฺณวโณฺณ อิว โสภามิ วิโรจามีติ อโตฺถฯ ‘‘จตุวเณฺณหิ โสภามี’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส ขตฺติยพฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทชาติสงฺขาเตหิ จตูหิ วเณฺณหิ **โสภามิ** วิโรจามีติ อโตฺถฯ **สโยคฺคพลวาหโน**ติ สุวณฺณสิวิกาทีหิ โยเคฺคหิ จ เสนาปติมหามตฺตาทีหิ เสวเกหิ พเลหิ จ หตฺถิอสฺสรถสงฺขาเตหิ วาหเนหิ จ สหิโตติ อโตฺถฯ **พหุชฺชนา** พหโว มนุสฺสา **อนุยนฺตา** มมานุวตฺตนฺตา **นิจฺจํ** นิจฺจกาลํ ปริวาเรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ธมฺมจกฺกิกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. กปฺปรุกฺขิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต กปฺปรุกฺขิยเตฺถรสฺส อปทานํ (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๕๗๖)ฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร เตสุ เตสุ ภเวสุ นิพฺพานาธิคมูปายภูตานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต มหทฺธโน มหาโภโค สตฺตริ ปสโนฺน สตฺตหิ รตเนหิ วิจิตฺตํ สุวณฺณมยํ กปฺปรุกฺขํ กาเรตฺวา สิทฺธตฺถสฺส ภควโต เจติยสฺส สมฺมุเข ฐเปตฺวา ปูเชสิฯ โส เอวรูปํ ปุญฺญํ กตฺวา ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต สุคตีสุเยว สํสรโนฺต กเมน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา รตนตฺตเย ปสโนฺน ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ สตฺถุ อาราเธตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา ปุเพฺพ กตกุสลนาเมน **กปฺปรุกฺขิยเตฺถโร**ติ ปากโฏ อโหสิฯ

๑๐๔. โส เอวํ ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ **ถูปเสฏฺฐสฺส สมฺมุขา**ติ เสฏฺฐสฺส อุตฺตมสฺส ธาตุนิหิตถูปสฺส เจติยสฺส สมฺมุขฏฺฐาเน **วิจิตฺตทุเสฺส** อเนกวเณฺณหิ วิสเมน วิสทิเสน จิเตฺตน มโนหเร จินปฏฺฏโสมารปฏฺฏาทิเก ทุเสฺส ฯ **ลเคตฺวา** โอลเคฺคตฺวา กปฺปรุกฺขํ **ฐเปสึ** อหํ ปติฏฺฐเปสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กปฺปรุกฺขิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. อุปาลิวโคฺค

๑. ภาคิเนยฺยุปาลิเตฺถรอปทานวณฺณนา

ขีณาสวสหเสฺสหีติอาทิกํ อายสฺมโต อุปาลิเตฺถรสฺส ภาคิเนยฺยุปาลิเตฺถรสฺส อปทานํฯ เอโส หิ เถโร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย ฆราวาเส อาทีนวํ ทิสฺวา เคหํ ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ปญฺจาภิญฺญาอฏฺฐสมาปตฺติลาภี หุตฺวา หิมวเนฺต วาสํ กเปฺปสิฯ ตสฺมึ สมเย ปทุมุตฺตโร ภควา วิเวกกาโม หิมวนฺตํ ปาวิสิฯ ตาปโส ภควนฺตํ ปุณฺณจนฺทมิว วิโรจมานํ ทูรโตว ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อชินจมฺมํ อํเส กตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห วนฺทิตฺวา ฐิตโกว ทสนขสโมธานญฺชลึ สิรสิ ปติฏฺฐเปตฺวา อเนกาหิ อุปมาหิ อเนเกหิ ถุติวจเนหิ ภควนฺตํ โถเมสิฯ ตํ สุตฺวา ภควา – ‘‘อยํ ตาปโส อนาคเต โคตมสฺส นาม ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา วินยติขิณปญฺญานํ อโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากรณมทาสิฯ โส ยาวตายุกํ ฐตฺวา อปริหีนชฺฌาโน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร อุปาลิเตฺถรสฺส ภาคิเนโยฺย หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส กเมน วุทฺธิปฺปโตฺต มาตุลสฺส อุปาลิเตฺถรส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา น จิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ โส อตฺตโน อาจริยสฺส สมีเป วสิตตฺตา วินยปเญฺห ติขิณญาโณ อโหสิฯ อถ ภควา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ วินยปเญฺห ติขิณปญฺญานํ ภิกฺขูนํ ยทิทํ ภาคิเนยฺยุปาลี’’ติ ตํ เอตทคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

๑. โส เอวํ เอตทคฺคฏฺฐานํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ขีณาสวสหเสฺสหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อา** สมนฺตโต ยาวภวคฺคา สวนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อาสวาฯ กามาสวาทโย จตฺตาโร อาสวา, เต ขีณา โสสิตา วิโสสิตา วิทฺธํสิตา เยหิ เตติ ขีณาสวา, เตเยว สหสฺสา ขีณาสวสหสฺสา, เตหิ ขีณาสวสหเสฺสหิ ฯ **ปเรโต** ปริวุโต **โลกนายโก** โลกสฺส นิพฺพานปาปนโก วิเวกํ อนุยุโตฺต ปฏิสลฺลิตุํ เอกีภวิตุํ คจฺฉเตติ สมฺพโนฺธฯ

๒. **อชิเนน นิวโตฺถ**หนฺติ อหํ อชินมิคจเมฺมน ปฏิจฺฉโนฺน, อชินจมฺมวสโนติ อโตฺถฯ **ติทณฺฑปริธารโก**ติ กุณฺฑิกฏฺฐปนตฺถาย ติทณฺฑํ คเหตฺวา ธาเรนฺตติ อโตฺถฯ ภิกฺขุสเงฺฆน ปริพฺยูฬฺหํ ปริวาริตํ โลกนายกํ อทฺทสนฺติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

ภาคิเนยฺยุปาลิเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. โสณโกฬิวิสเตฺถรอปทานวณฺณนา

อโนมทสฺสิสฺส มุนิโนติอาทิกํ อายสฺมโต โกฬิวิสเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วยปฺปโตฺต ปุตฺตทาเรหิ วฑฺฒิโต วิภวสมฺปโนฺน ภควโต จงฺกมนตฺถาย โสภนํ จงฺกมํ กาเรตฺวา สุธาปริกมฺมํ กาเรตฺวา อาทาสตลมิว สมํ วิโรชฺชตมานํ กตฺวา ทีปธูปปุปฺผาทีหิ สเชฺชตฺวา ภควโต นิยฺยาเทตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปณีเตนาหาเรน ปูเชสิฯ โส เอวํ ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺตฯ ตตฺถ ปาฬิยา วุตฺตนเยน ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อนฺตรา โอกฺกากกุลปฺปสุโตติ ตํ สพฺพํ ปาฬิยา วุตฺตานุสา

เรน เวทิตพฺพํฯ ปจฺฉิมภเว ปน โกลิยราชวํเส ชาโต วยปฺปตฺโต โกฏิอคฺฆนกสฺส กณฺณปิฬนฺธนสฺส ธาริตตฺตา **โกฏิกโณฺณ**ติ, **กุฏิกโณฺณ**ติ จ ปากโฏ อโหสิฯ โส ภควติ ปสโนฺน ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๒๕. โส อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อโนมทสฺสิสฺส มุนิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อโนมทสฺสิสฺสา**ติ อโนมํ อลามกํ สุนฺทรํ ทสฺสนํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตตฺตา พฺยามปฺปภามณฺฑลปโสภิตตฺตา อาโรหปริณาเหน สมนฺนาคตตฺตา จ ทสฺสนียํ สรีรํ ยสฺส ภควโต โส อโนมทสฺสี, ตสฺส อโนมทสฺสิสฺส มุนิโนติ อโตฺถฯ **ตาทิโน**ติ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อกมฺปิยสภาวสฺสฯ **สุธาย เลปนํ กตฺวา**ติ สุธาย อวลิตฺตํ กตฺวา ทีปธูปปุปฺผธชปฏากาทีหิ จ อลงฺกตํ จงฺกมํ **การยึ** อกาสินฺติ อโตฺถฯ เสสคาถานํ อโตฺถ ปาฬิยา อนุสาเรน สุวิเญฺญโยฺยวฯ

๓๕. ปริวารสมฺปตฺติธนสมฺปตฺติสงฺขาตํ ยสํ ธาเรตีติ ยโสธโร, สเพฺพ เอเต สตฺตสตฺตติจกฺกวตฺติราชาโน ยโสธรนาเมน เอกนามกาติ สมฺพโนฺธฯ

๕๒. **องฺคีรโส**ติ องฺคโต สรีรโต นิคฺคตา รสฺมิ ยสฺส โส องฺคีรโส, ฉนฺทโทสโมหภยาคตีหิ วา ปาปาจารวเสน วา จตุราปายํ น คจฺฉตีติ นาโค, มหโนฺต ปูชิโต จ โส นาโค เจติ **มหานาโค**ฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โกฬิวิสเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. กาฬิโคธาปุตฺตภทฺทิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต ภทฺทิยสฺส กาฬิโคธาปุตฺตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ปุตฺตทาเรหิ วฑฺฒิโต นครวาสิโน ปุญฺญานิ กโรเนฺต ทิสฺวา สยมฺปิ ปุญฺญานิ กาตุกาโม พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ถูลปฏลิกาทิอเนกานิ มหารหานิ สยนานิ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ นิสิเนฺน ภควติ สสเงฺฆ ปณีเตนาหาเรน โภเชตฺวา มหาทานํ อทาสิฯ โส เอวํ ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อปรภาเค อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กาฬิโคธาย นาม เทวิยา ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต อาโรหปริณาหหตฺถปาทรูปสมฺปตฺติยา ภทฺทตฺตา จ กาฬิโคธาย เทวิยา ปุตฺตตฺตา จ **ภทฺทิโย กาฬิโคธาปุโตฺต**ติ ปากโฏฯ สตฺถริ ปสีทิตฺวา มาตาปิตโร อาราเธตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๕๔. โส อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธ**นฺติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **เมตฺตจิตฺต**นฺติ มิชฺชติ สิเนหติ นนฺทติ สพฺพสเตฺตติ เมตฺตา, เมตฺตาย สหคตํ จิตฺตํ เมตฺตจิตฺตํ, ตํ ยสฺส ภควโต อตฺถีติ เมตฺตจิโตฺต, ตํ เมตฺตจิตฺตํฯ **มหามุนิ**นฺติ สกลภิกฺขูนํ มหนฺตตฺตา มหามุนิ, ตํ ปทุมุตฺตรํ สมฺพุทฺธนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ชนตา สพฺพา**ติ สโพฺพ ชนกาโย, สพฺพนครวาสิโนติ อโตฺถฯ **สพฺพโลกคฺคนายก**นฺติ สกลโลกสฺส อคฺคํ เสฏฺฐํ นิพฺพานสฺส นยนโต ปาปนโต นายกํ ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺธํ ชนตา **อุเปติ** สมีปํ คจฺฉตีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๕. **สตฺตุกญฺจ พทฺธกญฺจา**ติ พทฺธสตฺตุอพทฺธสตฺตุสงฺขาตํ **อามิสํ**ฯ อถ วา ภตฺต ปูปขชฺชโภชฺชยาคุอาทโย ยาวกาลิกตฺตา **อามิสํ** ปานโภชนญฺจ คเหตฺวา ปุญฺญเกฺขเตฺต อนุตฺตเร สตฺถุโน ททนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

๕๘. **อาสนํ พุทฺธยุตฺตก**นฺติ พุทฺธโยคฺคํ พุทฺธารหํ พุทฺธานุจฺฉวิกํ สตฺตรตนมยํ อาสนนฺติ อโตฺถฯ เสสํ นยานุโยเคน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

กาฬิโคธาปุตฺตภทฺทิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. สนฺนิฏฺฐาปกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อรเญฺญ กุฏิกํ กตฺวาติอาทิกํ อายสฺมโต สนฺนิฏฺฐาปกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆรพนฺธเนน พโทฺธ ฆราวาเส อาทีนวํ ทิสฺวา วตฺถุกามกิเลสกาเม ปหาย หิมวนฺตสฺส อวิทูเร ปพฺพตนฺตเร อรญฺญวาสํ กเปฺปสิฯ ตสฺมิํ กาเล ปทุมุตฺตโร ภควา วิเวกกามตาย ตํ ฐานํ ปาปุณิฯ อถ โส ตาปโส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา นิสีทนตฺถาย ติณสนฺถรํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ ตตฺถ นิสินฺนํ ภควนฺตํ อเนเกหิ มธุเรหิ ติณฺฑุกาทีหิ ผลาผเลหิ สนฺตเปฺปสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตโต จุโต เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ อปราปรํ สํสรโนฺต เทฺว สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สทฺธาสมฺปโนฺน ปพฺพชิโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ ขุรเคฺค อรหตฺตผลปฺปตฺติยํ วิย นิรุสฺสาเหเนว สนฺติปทสงฺขาเต นิพฺพาเน สุฏฺฐุ ฐิตตฺตา **สนฺนิฏฺฐาปกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๗๐. อรหา ปน หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อรเญฺญ กุฏิกํ กตฺวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อรเญฺญ**ติ สีหพฺยคฺฆาทีนํ ภเยน มนุสฺสา เอตฺถ น รชฺชนฺติ น รมนฺติ น อลฺลียนฺตีติ อรญฺญํ, ตสฺมิํ อรเญฺญฯ **กุฏิก**นฺติ ติณจฺฉทนกุฏิกํ กตฺวา ปพฺพตนฺตเร **วสามิ** วาสํ กเปฺปสินฺติ อโตฺถฯ ลาเภน จ อลาเภน จ ยเสน จ อยเสน จ สนฺตุโฏฺฐ วิหาสินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๗๒. **ชลชุตฺตมนามก**นฺติ ชเล ชาตํ ชลชํ, ปทุมํ, ชลชํ อุตฺตมํ ชลชุตฺตมํ, ชลชุตฺตเมน สมานํ นามํ ยสฺส โส ชลชุตฺตมนามโก, ตํ ชลชุตฺตมนามกํ พุทฺธนฺติ อโตฺถฯ เสสํ ปาฬินยานุโยเคน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สนฺนิฏฺฐาปกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. ปญฺจหตฺถิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุเมโธ นาม สมฺพุโทฺธติอาทิกํ อายสฺมโต ปญฺจหตฺถิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา รตนตฺตเย ปสโนฺน วิหาสิฯ ตสฺมิํ สมเย ปญฺจอุปฺปลหตฺถานิ อาเนสฺิฯ โส เตหิ ปญฺจอุปฺปลหเตฺถหิ วีถิยํ จรมานํ สุเมธํ ภควนฺตํ ปูเชสิฯ ตานิ คนฺตฺวา อากาเส วิตานํ หุตฺวา ฉายํ กุรุมานานิ ตถาคเตเนว สทฺธิํ คจฺฉิํสุฯ โส ตํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต ปีติยา ผุฏฺฐสรีโร ยาวชีวํ ตเทว ปุญฺญํ อนุสฺสริตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สทฺธา

ชาโต ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ กตกุสลนาเมน **ปญฺจหตฺถิยเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๗๗. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ปจฺจกฺขโต ปญฺญาย ทิฏฺฐปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สุเมโธ นาม สมฺพุโทฺธ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุเมโธ**ติ สุนฺทรา เมธา จตุสจฺจปฏิเวธปฏิสมฺภิทาทโย ปญฺญา ยสฺส โส ภควา สุเมโธ สมฺพุโทฺธ **อนุตฺตราปเณ** อนุตฺตรวีถิยํ คจฺฉตีติ สมฺพโนฺธฯ **โอกฺขิตฺตจกฺขู**ติ อโธขิตฺตจกฺขุฯ **มิตภาณี**ติ ปมาณํ ญตฺวา ภณนสีโล, ปมาณํ ชานิตฺวา ธมฺมํ เทเสสีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปญฺจหตฺถิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. ปทุมจฺฉทนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต ปทุมจฺฉทนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตปุญฺญสมฺภาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต รตนตฺตเย ปสโนฺน ปรินิพฺพุตสฺส วิปสฺสิสฺส ภควโต จิตกํ ปทุมปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ โส เตเนว จิตฺตปฺปสาเทน ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต สุคตีสุเยว สํสรโนฺต ทิพฺพสมฺปตฺติํ มนุสฺสสมฺปตฺติญฺจาติ เทฺว สมฺปตฺติโย อเนกกฺขตฺตุํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ อมฺหากํ สมฺมาสมฺพุทฺธกาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา สาสเน ปพฺพชิโต ฆเฏโนฺต วายมโนฺต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ ตสฺส รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ วิหรนฺตสฺส วิหาโร ปทุมปุเปฺผหิ ฉาทียติ, เตน โส **ปทุมจฺฉทนิยเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๘๓. อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิพฺพุเต**ติ ขนฺธปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุเต สตฺถริ, วิปสฺสิสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สรีเร จิตมานิยมาเน จิตเก อาโรปิเต สุผุลฺลํ ปทุมกลาปํ อหํ คเหตฺวา จิตกํ **อาโรปยิํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสคาถาสุ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปทุมจฺฉทนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. สยนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต สยนทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล อญฺญตรสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา หตฺถิทนฺตสุวณฺณาทีหิ สยนตฺถาย มญฺจํ กาเรตฺวา อนเคฺฆหิ วิจิตฺตตฺถรเณหิ อตฺถริตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิฯ โส ภควา ตสฺสานุกมฺปาย ปฏิคฺคเหตฺวา อนุภวิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ทิพฺพมนุสฺสสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ สาสเน ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ ปุเพฺพ กตปุญฺญนาเมน **สยนทายกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๘๘. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ ปาฬินยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สยนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. จงฺกมนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อตฺถทสฺสิสฺส มุนิโนติอาทิกํ อายสฺมโต จงฺกมนทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร เตสุ เตสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา อุจฺจวตฺถุกํ สุธาปริกมฺมกตํ รชตราสิสทิสํ โสภมานํ จงฺกมํ กาเรตฺวา มุตฺตทลสทิสํ เสตปุลินํ อตฺถริตฺวา ภควโต อทาสิฯ ปฏิคฺคเหสิ ภควา, จงฺกมํ ปฏิคฺคเหตฺวา จ ปน สุขํ กายจิตฺตสมาธึ อเปฺปตฺวา ‘‘อยํ อนาคเต โคตมสฺส ภควโต สาสเน สาวโก ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ อปราปรํ สํสรโนฺต เทฺว สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สทฺธาสมฺปโนฺน สาสเน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา กตปุญฺญนาเมน **จงฺกมนทายกเตฺถโร**ติ ปากโฏ อโหสิฯ

๙๓. โส เอกทิวสํ อตฺตนา ปุเพฺพ กตปุญฺญกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อตฺถทสฺสิสฺส มุนิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อตฺถทสฺสิสฺสา**ติ อตฺถํ ปโยชนํ วุทฺธึ วิรูฬฺหึ นิพฺพานํ ทกฺขติ ปสฺสตีติ อตฺถทสฺสี, อถ วา อตฺถํ นิพฺพานํ ทสฺสนสีโลติ อตฺถทสฺสี, ตสฺส อตฺถทสฺสิสฺส มุนิโน โมเนน ญาเณน สมนฺนาคตสฺส ภควโต มโนรมํ มนลฺลีนํ ภาวนียํ มนสิ กาตพฺพํ จงฺกมํ กาเรสินฺติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ วุตฺตนยานุสาเรเนว สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

จงฺกมนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. สุภทฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตโร โลกวิทูติอาทิกํ อายสฺมโต สุภทฺทเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว นิพฺพานาธิคมนตฺถาย ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน สทฺธาสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโต วิญฺญุตํ ปตฺวา ฆรพนฺธเนน พโทฺธ รตนตฺตเย ปสโนฺน ปรินิพฺพานมเญฺจ นิปนฺนํ ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ ทิสฺวา สนฺนิปติตา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาโย จ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นิคฺคุณฺฑิเกฏกนีลกาโสกาสิตาทิอเนเกหิ สุคนฺธปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา ตุสิตาทีสุ ทิพฺพสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา ตโต มนุเสฺสสุ มนุสฺสสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเนสุ จ สุคเนฺธหิ ปุเปฺผหิ ปูชิโต อโหสิฯ อิมสฺมึ ปน พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวาปิ ยาว พุทฺธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานกาโล ตาว อลทฺธพุทฺธทสฺสโน ภควโต ปรินิพฺพานมเญฺจ นิปนฺนกาเลเยว ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ปุเพฺพ กตปุญฺญนาเมน **สุภโทฺท**ติ ปากโฏ อโหสิฯ

๑๐๑. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสวเสน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร โลกวิทู**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ **สุณาถ มม ภาสโต…เป…. นิพฺพายิสฺสตินาสโว**ติ อิทํ ปรินิพฺพานมเญฺจ นิปโนฺนว ปทุมุตฺตโร ภควา พฺยากาสิฯ

ปญฺจมภาณวารวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๑๕. โส อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ทเสฺสนฺโต **ปุพฺพกมฺเมน สํยุตฺโต**ติอาทิมาหฯ **เอกโคฺค**ติ เอกคฺคจิตฺโตฯ **สุสมาหิโต**ติ สุฏฺฐุ สมาหิโต, สนฺตกายจิตฺโตติ อโตฺถฯ **พุทฺธสฺส โอรโส ปุโตฺต**ติ พุทฺธสฺส อุรสา หทเยน นิคฺคตโอวาทานุสาสนึ สุตฺวา ปตฺตอรหตฺตผโลติ อโตฺถฯ **ธมฺมโชมฺหิ สุนิมฺมิโต**ติ ธมฺมโต กมฺมฏฺฐานธมฺมโต ชาโต อริยาย ชาติยา สุนิมฺมิโต สุฏฺฐุ นิปฺปฺผาทิตสพฺพกิโจฺจ อมฺหิ ภวามีติ อโตฺถฯ

๑๑๖. **ธมฺมราชํ อุปคมฺมา**ติ ธเมฺมน สพฺพสตฺตานํ ราชานํ อิสฺสรภูตํ ภควนฺตํ อุปคนฺตฺวา สมีปํ คนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **อปุจฺฉึ ปญฺหมุตฺตม**นฺติ อุตฺตมํ ขนฺธายตนธาตุสจฺจสมฺปฺปาทาทิปฏิสํยุตฺตํ ปญฺหํ อปุจฺฉินฺติ อโตฺถฯ **กถยโนฺต จ เม ปญฺห**นฺติ เอโส อมฺหากํ ภควา เม มยฺหํ ปญฺหํ กถยโนฺต พฺยากโรโนฺตฯ **ธมฺมโสตํ อุปานยี**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุสงฺขาตํ ธมฺมโสตํ ธมฺมปวาหํ อุปานยิ ปาวิสีติ อโตฺถฯ

๑๑๘. **ชลชุตฺตมนายโก**ติ ปทุมุตฺตรนามโก ม-การสฺส ย-การํ กตฺวา กตโวหาโรฯ **นิพฺพายิ อนุปาทาโน**ติ อุปาทาเน ปญฺจกฺขเนฺธ อคฺคเหตฺวา นิพฺพายิ น ปญฺญายิ อทสฺสนํ อคมาสิ, มนุสฺสโลกาทีสุ กตฺถจิปิ อปติฏฺฐิโตติ อโตฺถฯ **ทีโปว เตลสงฺขยา**ติ วฏฺฏิเตลานํ สงฺขยา อภาวา ปทีโป อิว นิพฺพายีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๑๙. **สตฺตโยชนิกํ อาสี**ติ ตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต รตนมยํ ถูปํ สตฺตโยชนุเพฺพธํ อาสิ อโหสีติ อโตฺถฯ **ธชํ ตตฺถ อปูเชสิ**นฺติ ตตฺถ ตสฺมึ เจติเย สพฺพภทฺทํ สพฺพโต ภทฺทํ สพฺพโส มโนรมํ ธชํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๑๒๐. **กสฺสปสฺส จ พุทฺธสฺสา**ติ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาลโต ปฏฺฐาย อาคตสฺส เทวมนุเสฺสสุ สํสรโต เม มยฺหํ โอรโส ปุโตฺต ติโสฺส นาม กสฺสปสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อคฺคสาวโก ชินสาสเน พุทฺธสาสเน ทายาโท อาสิ อโหสีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๒๑. **ตสฺส หีเนน มนสา**ติ ตสฺส มม ปุตฺตสฺส ติสฺสสฺส อคฺคสาวกสฺส หีเนน ลามเกน มนสา จิเตฺตน **อภทฺทกํ** อสุนฺทรํ อยุตฺตกํ ''อนฺตโก ปจฺฉิโม''ติ **วาจํ** วจนํ **อภาสึ** กเถสินฺติ อโตฺถฯ **เตน กมฺมวิปาเกนา**ติ เตน อรหนฺตภิกฺขานสงฺขาตสฺส อกุสลกมฺมสฺส วิปาเกนฯ **ปจฺฉิเม อทฺทสํ ชิน**นฺติ ปจฺฉิเม ปริโยสาเน ปรินิพฺพานกาเล มลฺลานํ อุปวตฺตเน สาลวเน ปรินิพฺพานมเญฺจ นิปนฺนํ ชินํ ชิตสพฺพมารํ อมฺหากํ โคตมสมฺมาสมฺพุทฺธํ อทฺทสํ อหนฺติ อโตฺถฯ ''ปจฺฉา เม อาสิ ภทฺทก''นฺติปิ ปาโฐฯ ตสฺส **ปจฺฉา** ตสฺส ภควโต อวสานกาเล นิพฺพานาสนฺนกาเล **เม** มยฺหํ **ภทฺทกํ** สุนฺทรํ จตุสจฺจปฏิวิชฺฌนํ **อาสิ** อโหสีติ อโตฺถฯ

๑๒๒. **ปพฺพาเชสิ มหาวีโร**ติ มหาวีริโย สพฺพสตฺตหิโต กรุณายุโตฺต ชิตมาโร มุนิ มลฺลานํ อุปวตฺตเน สาลวเน ปจฺฉิเม สยเน ปรินิพฺพานมเญฺจ สยิโตว มํ ปพฺพาเชสีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๒๓. **อเชฺชว ทานิ ปพฺพชฺชา**ติ อชฺช เอว ภควโต ปรินิพฺพานทิวเสเยว มม ปพฺพชฺชา, ตถา อชฺช เอว อุปสมฺปทา, อชฺช เอว ทฺวิปทุตฺตมสฺส สมฺมุขา ปรินิพฺพานํ อโหสีติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สุภทฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. จุนฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต จุนฺทเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตปุญฺญสมฺภาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถริ ปสีทิตฺวา สตฺตรตนมยํ สุวณฺณคฺฆิยํ กาเรตฺวา สุมนปุเปฺผหิ ฉาเทตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิฯ ตานิ ปุปฺผานิ อากาสํ สมุคฺคนฺตฺวา วิตานากาเรน อฏฺฐํสุฯ อถ นํ ภควา ‘‘อนาคเต โคตมสฺส นาม ภควโต สาสเน จุโนฺท นาม สาวโก ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตโต จุโต เทวโลเก อุปฺปโนฺน กเมน ฉสุ กามาวจรเทเวสุ สุขํ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จกฺกวตฺติอาทิสมฺปตฺติโย จ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท พฺราหฺมณกุเล รูปสาริยา ปุโตฺต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส กนิโฏฺฐ หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส วิญฺญุตํ ปตฺตสฺส อาโรหปริณาหรูปวยานํ สุนฺทรตาย สการสฺส จการํ กตฺวา **จุโนฺท**ติ นามํ กริํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ฆราวาเส อาทีนวํ ปพฺพชฺชาย จ อานิสํสํ ทิสฺวา ภาตุเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๒๕. โส ปตฺตอรหตฺตผโล เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **อคฺฆิย**นฺติอาทโยปิ อุตฺตานตฺถาเยวฯ

๑๒๘. **วิติณฺณกโงฺข สมฺพุโทฺธ**ติ วิเสเสน มคฺคาธิคเมน วิจิกิจฺฉาย เขปิตตฺตา วิติณฺณกโงฺข อสํสโย สมฺพุโทฺธฯ **ติโณฺณเฆหิ ปุรกฺขโต**ติ กาโมฆาทีนํ จตุนฺนํ โอฆานํ ติณฺณตฺตา อติกฺกนฺตตฺตา โอฆติเณฺณหิ ขีณาสเวหิ ปุรกฺขโต ปริวาริโตติ อโตฺถฯ พฺยากรณคาถา อุตฺตานตฺถาเยวฯ

๑๓๙. **อุปฏฺฐหิํ มหาวีร**นฺติ อุตฺตมตฺถสฺส นิพฺพานสฺส **ปตฺติยา** ปาปุณนตฺถาย กปฺปสตสหสฺสาธิเกสุ จตุราสเงฺขฺยเยฺยสุ กเปฺปสุ ปารมิโย ปูเรนฺเตน กตวีริยตฺตา มหาวีรํ พุทฺธํ อุปฏฺฐหิํ อุปฏฺฐานํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ **อเญฺญ จ เปสเล พหู**ติ น เกวลเมว พุทฺธํ อุปฏฺฐหิํ, เปสเล ปิยสีเล สีลวเนฺต อเญฺญ จ พหุอคฺคปฺปเตฺต สาวเก, **เม** มยฺหํ **ภาตรํ** สาริปุตฺตเตฺถรญฺจ อุปฏฺฐหินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๑๔๐. **ภาตรํ เม อุปฏฺฐหิตฺวา**ติ มยฺหํ ภาตรํ อุปฏฺฐหิตฺวา วตฺตปฏิวตฺตํ กตฺวา ตสฺส ปรินิพฺพุตกาเล ภควโต ปฐมํ ปรินิพฺพุตตฺตา ตสฺส ธาตุโย คเหตฺวา ปตฺตมฺหิ โอกิริตฺวา โลกเชฏฺฐสฺส นรานํ อาสภสฺส พุทฺธสฺส **อุปนาเมสิํ** อทาสินฺติ อโตฺถฯ

๑๔๑. **อุโภ หเตฺถหิ ปคฺคยฺหา**ติ ตํ มหา ทินฺนํ ธาตุํ โส ภควา อตฺตโน อุโภหิ หเตฺถหิ ปกาเรน คเหตฺวา ตํ ธาตุํ สํสฺฏฺฐุ ทสฺสยโนฺต **อคฺคสาวกํ** สาริปุตฺตเตฺถรํ **กิตฺตยิ** ปกาเสสีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

จุนฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. พีชนิวโคฺค

๑. วิธูปนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต วิธูปนทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ ปูริตปุญฺญสมฺภาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺโต วิภวสมฺปนฺโน สทฺธาชาโต ภควติ ปสนฺโน คิมฺหกาเล สุวณฺณรชตมุตฺตามณิมยํ พีชนึ กาเรตฺวา ภควโต อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ สํสรนฺโต เทว สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺส อมฺหากํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อุปฺปนฺนกาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต ฆรพนฺธเนน พนฺธิตฺวา ฆราวาเส อาทีนวํ ทิสฺวา ปพฺพชฺชาย จ อานิสํสํ ทิสฺวา สทฺธาสมฺปนฺโน สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑. โส ‘‘เกน มยา ปุญฺญกมฺเมน อยํ โลกุตฺตรสมฺปตฺติ ลทฺธา’’ติ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ อนุสฺสรนฺโต ตํ ปจฺจกฺขโต ญตฺวา ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **พีชนิกา มยา ทินฺนา**ติ วิเสเสน สนฺตาปยนฺตานํ สตฺตานํ สนฺตาปํ นิพฺพาเปนฺติ สีตลํ วาตํ ชเนตีติ พีชนี, พีชนีเยว พีชนิกา, สา สตฺตรตนมยา วิโชฺชตมานา พีชนิกา มยา การาเปตฺวา ทินฺนาติ อโตฺถฯ

วิธูปนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. สตรํสิเตฺถรอปทานวณฺณนา

อุจฺจิยํ เสลมารุยฺหาติอาทิกํ อายสฺมโต สตรํสิเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺโต สกฺกฏพฺยากรเณ เวทตฺตเย จ ปารงฺคโต ฆราวาสํ ปหาย อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต วาสํ กเปฺปสิฯ ตสฺมึ สมเย ปทุมุตฺตโร ภควา วิเวกกามตาย อุจฺจํ เอกํ ปพฺพตํ อารุยฺห ชลิตคฺคิกฺขนฺโต วิย นิสีทิฯ ตํ ตถา นิสินฺนํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ตาปโส โสมนสฺสชาโต อญฺชลึ ปคฺคยฺห อเนเกหิ การเณหิ โถเมสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน ตโต จุโต ฉสุ กามาวจรเทเวสุ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา ตโต มนุสฺสโลเก สตรํสี นาม จกฺกวตฺตี ราชา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตมฺปิ สมฺปตฺตึ อเนกกฺขตฺตุํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต ปุพฺพปุญฺญสมฺภารวเสน ญาณสฺส ปริปกฺกตฺตา สตฺตวสฺสิโกว ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๘-๙. โส ‘‘อหํ เกน กมฺเมน สตฺตวสฺสิโกว สนฺติปทํ อนุปฺปโตฺตสฺมี’’ติ สรมาโน ปุพฺพกมฺมํ ญาเณน ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ อุทานวเสน ปกาเสนฺโต **อุจฺจิยํ เสลมารุยฺหา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุจฺจิย**นฺติ อุจฺจํ เสลมยํ ปพฺพตํ อารุยฺห นิสีทิ ปทุมุตฺตโรติ สมฺพนฺโธฯ **ปพฺพตสฺสาวิทูรมฺหี**ติ ภควโต นิสินฺนสฺส ปพฺพตสฺส อาสนฺนฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ **พฺราหฺมโณ มนฺตปารคู**ติ มนฺตสงฺขาตสฺส เวทตฺตยสฺส ปารํ ปริโยสานํ โกฏึ คโต เอโก พฺราหฺมโณติ อโตฺถ, อญฺญํ วิย อตฺตานํ นิทฺทิสติ อยํ มนฺตปารคูติฯ **อุปวิฏฺฐํ มหาวีร**นฺติ ตสฺมึ ปพฺพเต นิสินฺนํ วีรวนฺตํ ชินํ, กึ วิสิฏฺฐํ? **เทวเทวํ** สกลฉกามาวจรพฺรหฺมเทวานํ อติเทวํ **นราสภํ** นรานํ อาสตํ เสฏฺฐํ **โลกนายกํ** สกลสตฺตโลกํ นยนฺตํ นิพฺพานํ ปาเปนฺตํ อหํ **อญฺชลึ**

ทสนขสโมธานญฺชลิปุฏํ สิรสิ มุทฺธนิ **ปคฺคเหตฺวาน** ปติฏฺฐเปตฺวา **สนฺถวึ** สุฏฺฐุ โถเมสินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๑๒. **อภาสถา**ติ ‘‘เยนายํ อญฺชลี ทินฺโน…เป.… อรหา โส ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สตรํสิเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. สยนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต สยนทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา สุขมนุภวโนฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สตฺถริ ปสโนฺน ทนฺตสุวณฺณรชตมุตฺตมณิมยํ มหารหํ มญฺจํ การาเปตฺวา จีนปฏฺฏกมฺพลาทีนิ อตฺถริตฺวา สยนตฺถาย ภควโต อทาสิฯ ภควา ตสฺส อนุคฺคหํ กโรโนฺต ตตฺถ สยิ ฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต ตทนุรูปํ อากาสคมนสุขเสยฺยาทิสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสโนฺต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๒๐. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

๒๑. **สุเขเตฺต พีชสมฺปทา**ติ ยถา ติณกจวรรหิเต กทฺทมาทิสมฺปเนฺน สุเขเตฺต วุตฺตพีชานิ สาทุผลานิ นิปฺผาเทนฺติ, เอวเมว ราคโทสาทิทิยฑฺฒสหสฺสกิเลสสงฺขาตติณกจวรรหิเต สุทฺธสนฺตาเน ปุญฺญเกฺขเตฺต วุตฺตทานานิ อปฺปานิปิ สมานานิ มหปฺผลานิ โหนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สยนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. คนฺธทกิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต คนฺธทกิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมมุนิวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต ปรินิพฺพุเต ภควติ นครวาสิโน โพธิปูชํ กุรุมาเน ทิสฺวา วิจิตฺตฆเฏ จนฺทนกปฺปุราครุอาทิมิสฺสกสุคนฺธทเกน ปูเรตฺวา โพธิรุกฺขํ อภิสิญฺจิฯ ตสฺมิํ ขเณ เทโว มหาธาราหิ ปวสฺสิฯ ตทา โส อสนิเวเคน กาลํ กโตฯ เตเนว ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺติ, ตเตฺถว ฐิโต ‘‘อโห พุโทฺธ, อโห ธโมฺม’’ติอาทิคาถาโย อภาสิฯ เอวํ โส เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา สพฺพปริฬาหวิปฺปมุโตฺต นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สีติภาวมุปคโต สุขิโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อารภิตฺวา วิปสฺสโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ปุเพฺพ กตปุเญฺญน **คนฺธทกิยเตฺถโร**ติ ปากโฏ อโหสิฯ

๒๕. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตรสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **มหาโพธิมโห อหู**ติ มหาโพธิรุกฺขสฺส ปูชา

อโหสีติ อโตฺถฯ **วิจิตฺตํ ฆฏมาทายา**ติ อเนเกหิ จิตฺตกมฺมสุวณฺณกเมฺมหิ วิจิตฺตํ โสภมานํ คโนฺธทกปุณฺณํ ฆฏํ คเหตฺวาติ อโตฺถ ฯ **คโนฺธทกมทาสห**นฺติ คโนฺธทกํ อทาสึ, อหํ คโนฺธทเกน อภิสิญฺจินฺติ อโตฺถฯ

๒๖. **นฺหานกาเล จ โพธิยา**ติ โพธิยา ปูชากรณสมเยติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

คโนฺธทกิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. โอปวยฺหเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต โอปวยฺหเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรชินาทิเจฺจ โลเก ปาตุภูเต เอกสฺมึ วิภวสมฺปนฺนกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย มหทฺธโน มหาโภโค ฆราวาสํ วสมาโน สาสเน ปสโนฺน สตฺถริ ปสาทพหุมาโน อาชานีเยน สินฺธเวน ปูชํ อกาสิ, ปูเชตฺวา จ ปน ‘‘พุทฺธาทีนํ สมณานํ หตฺถิอสฺสาทโย น กปฺปนฺติ, กปฺปิยภณฺฑํ ทสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตํ อคฺฆาเปตฺวา ตทคฺฆนเกน กหาปเณน กปฺปิยํ กปฺปาสิกกมฺพลโกชวาทิกํ จีวรํ กปฺปูรตโกฺกลาทิกํ เภสชฺชปริกฺขารญฺจ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ หตฺถิอสฺสาทิอเนกวาหนสมฺปโนฺน สุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สทฺธาสมฺปโนฺน สาสเน ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิ, ปุเพฺพ กตปุญฺญสมฺภารวเสน **โอปวยฺหเตฺถโร**ติ ปากโฏ อโหสิฯ

๓๓. โส ‘‘เกน นุ โข การเณน อิทํ มยา สนฺติปทํ อธิคต’’นฺติ อุปธาเรโนฺต ปุพฺพกมฺมํ ญาเณน ปจฺจกฺขโต ญตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ อุทานวเสน ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **อาชานียมทาสห**นฺติ อาชานียํ อุตฺตมชาติสินฺธวํ อหํ อทาสึ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๓๕. **สปตฺตภาโร**ติ สสฺส อตฺตโน ปตฺตานิ อฏฺฐ ปริกฺขารานิ ภารานิ ยสฺส โส สปตฺตภาโร, อฏฺฐปริกฺขารยุโตฺตติ อโตฺถฯ

๓๖. **ขมนียมทาสห**นฺติ ขมนียโยคฺคํ จีวราทิกปฺปิยปริกฺขารนฺติ อโตฺถฯ

๔๐. **จิริโม**ติ ปริโยสาโน โกฏิปฺปโตฺต ภโวติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

โอปวยฺหเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. สปริวาราสนเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต สปริวาราสนเตฺถรสฺส อปทานํฯ โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สทฺธาชาโต สาสเน ปสโนฺน ทานผลํ สทฺทหโนฺต นานคฺครสโภชเนน ภควโต ปิณฺฑปาตํ อทาสิ, ทตฺวา จ ปน โภชนสาลายํ โภชนตฺถาย นิสินฺนาสนํ ชาติสุมนมลฺลิกาทีหิ อลงฺกริฯ ภควา จ ภตฺตานุโมทนมกาสิฯ โส

เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อเนกวิธํ สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปนฺเนน กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิมนฺวาย สทฺธาย ปสนฺโน ปพฺพชิตฺวา น จิรสฺเสว อรหา อโหสิฯ

๔๓. โส เอวํ ปตฺตสนฺติปโท ‘‘เกน นุ โข ปุญฺเญน อิทํ สนฺติปทํ อนุปฺปตฺต’’นฺติ ญาเณน อุปธาเรนฺโต ปุพฺพกมฺมํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **ปิณฺฑปาตํ อทาสหนฺ**ติ ตตฺถ ตตฺถ ลทฺธานํ ปิณฺฑานํ กพฬํ กพฬํ กตฺวา ปาตพฺพโต ขาทิตพฺพโต อาหาโร ปิณฺฑปาโต, ตํ ปิณฺฑปาตํ ภควโต อทาสึ, ภควนฺตํ โภเชสินฺติ อตฺถฯ

๔๔. **อกิตฺตยิ ปิณฺฑปาต**นฺติ มยา ทินฺนปิณฺฑปาตสฺส คุณํ อานิสํสํ ปกาเสสีติ อตฺถฯ

๔๘. **สํวุโต ปาติโมกฺขสฺมิ**นฺติ ปาติโมกฺขสํวรสีเลน สํวุโต ปิหิโต ปฏิจฺฉนฺโนนฺติ อตฺถฯ **อินฺทฺริเยสุ จ ปญฺจสู**ติ จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ รูปาทีหิ โคปิโต อินฺทฺริยสํวรสีลญฺจ โคปิโตติ อตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สปริวาราสนเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. ปญฺจทีปกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต ปญฺจทีปกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิมนฺวาย ฆราวาเส วสนฺโต ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา สมฺมาทิฏฺฐิยํ ปติฏฺฐิโต สทฺธาย ปสนฺโน มหาชเนหิ โพธิปูชํ กยิรมานํ ทิสฺวา สยมฺปิ โพธึ ปริวาเรตฺวา ทีปํ ชาเลตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต จกฺกวตฺติสมฺปตฺติอาทโย อนุภวิตฺวา สพฺพตฺถ อุปฺปนฺนภเว ชลมาโน โชติสมฺปนฺนวิมานาทีสุ วสิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ วิภวสมฺปนฺเนน กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิปฺปตฺโต สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรสฺเสว อรหา อโหสิ, ทีปปูชานิสฺสเนฺทน **ทีปกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๕๐. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **อุชุทิฏฺฐิ อโหสหนฺ**ติ วงฺกํ มิจฺฉาทิฏฺฐึ ฉเฑฺฑตฺวา อุชุ อวงฺกํ นิพฺพานาภิมุขํ ปาปุณนสมฺมาทิฏฺฐิ อโหสินฺติ อตฺถฯ

๕๑. **ปทีปทานํ ปาทาสิ**นฺติ เอตฺถ ปกาเรน ทิพฺพติ โชตตีติ ปทีโป, ตสฺส ทานํ ปทีปทานํ, ตํ อทาสึ ปทีปปูชํ อกาสินฺติ อตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปญฺจทีปกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. ธชทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต ธชทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา สุนฺทเรหิ อเนเกหิ วเตฺถหิ ธชํ การาเปตฺวา ธชปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว อุจฺจากุเล นิพฺพตฺโต ปู

ชนิโย อโหสิฯ อปรภาเค อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย ปุตฺต ทาเรหิ วฑฺฒิตฺวา มหาโภโค ยสวา สทฺธาชาโต สตฺถริ ปสนฺโน ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๕๗. โส ปตฺตอรหตฺตผโล ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาป ทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ ปุเพฺพ วุโตฺตเยวฯ **หโฏฺฐ หเฏฺฐน จิเตฺตนา**ติ โสมนสฺสสหคตจิตฺตยุตฺตตฺตา หโฏฺฐ ปริปุณฺณรูปกาโย สทฺธาสมฺปยุตฺต จิตฺตตาย หเฏฺฐน จิเตฺตน สนฺตุเฏฺฐน จิเตฺตนาติ อโตฺถฯ **ธชมาโรปยึ อห**นฺติ ธุนาติ กมฺปติ จลตีติ ธชํ, ตํ ธชํ อาโรปยึ เวฬเคฺค ลเคฺคตฺวา ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๕๘-๙. **ปติตปตฺตานิ คณฺหิตฺวา**ติ ปติตานิ โพธิปตฺตานิ คเหตฺวา อหํ พหิ ฉเฑฺฑสินฺติ อโตฺถฯ **อโนฺตสุทฺธํ พหิสุทฺธ**นฺติ อโนฺต จิตฺตสนฺตานนามกายโต จ พหิ จกฺขุโสตาทิรูปกาย โต จ สุทฺธึ **อธิ** วิเสเสน **มุตฺตํ** กิเลสโต วิมุตฺตํ อนาสวํ สมฺพุทฺธํ วิย สมฺมุขา อุตฺตมํ โพธึ **อวนฺทึ** ปณามมกาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ธชทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. ปทุมเตฺถรอปทานวณฺณนา

จตุสจฺจํ ปกาเสโนฺตติอาทิกํ อายสฺมโต ปทุมเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ ก ตกุสลสมฺภาโร ปทุมุตฺตรมุนินา ธมฺมปโชฺชเต โชตมาเน เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา โภคสมฺปโนฺนติ ปากโฏฯ โส สตฺถริ ปสีทิตฺวา มหาชเนน สทฺธึ ธมฺมํ สุณโนฺต ธเชน สห ปทุมกลาปํ คเหตฺวา อฏฺฐาสิ, สธชํ ตํ ปทุมกลาปํ อากาสมุกฺขิปิ, ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา อติวิย โสมนสฺสชาโต อโหสิฯ โส ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา ชีวิตปริโยสาเน สเคฺค นิพฺพโตฺต ธ ชมิว ฉกามาวจเร ปากโฏ ปูชิโต จ ทิพฺพสมฺปตฺติมนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติมนุ ภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน สทฺธาสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิ มนฺวาย สทฺธาชาโต ปญฺจวสฺสิโกว ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา กตปุญฺญนาเมน **ปทุมเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๖๗. อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **จตุสจฺจํ ปกาเสโนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สจฺจ**นฺติ ตถํ อวิตถํ อวิปรีตํ สจฺจํ, ทุกฺขสมุทยนิโรธมคฺควเสน จตฺตาริ สจฺจานิ สมาหฏานีติ จตุสจฺจํ, ตํ จตุสจฺจํ ปกาเสโนฺต โลเก ปากฏํ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ **วรธมฺมปฺปวตฺตโก**ติ อุตฺตมธมฺมปฺปวตฺตโก ปกาสโกติ อโตฺถฯ **อมตํ วุฏฺฐิ**นฺติ อมตมหานิพฺพานวุฏฺฐิธารํ ปวสฺสโนฺต ปคฺฆรโนฺต สเทวกํ โลกํ เตเมโนฺต สพฺพกิเลสปริฬาหํ นิพฺพาเปโนฺต ธมฺมวสฺสํ วสฺสตีติ อโตฺถฯ

๖๘. **สธชํ ปทุมํ คยฺหา**ติ ธเชน สห เอกโต กตฺวา ปทุมํ ปทุมกลาปํ คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **อฑฺฒโกเส ฐิโต อห**นฺติ อุโภ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโต อหนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปทุมเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. อสนโพธิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ชาติยา สตฺตวโสฺสหนฺติอาทิกํ อายสฺมโต อสนโพธิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล อญฺญตรสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สุขปฺปโตฺต สาสเน ปสโนฺน อสนโพธิโต ผลํ คเหตฺวา ตโต วุฏฺฐิตโพธิตรุเณ คเหตฺวา โพธิํ โรเปสิ, ยถา น วินสฺสติ ตถา อุทกาสิญฺจนาทิกเมฺมน รกฺขิตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต ปริปกฺกสมฺภารตฺตา สตฺตวสฺสิโกว สมาโน ปพฺพชิตฺวา ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปาปุณิ, ปุรากตปุญฺญนาเมน **อสนโพธิยเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๗๘. โส ปุพฺพสมฺภารมนุสฺสริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ชาติยา สตฺตวโสฺสห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชาติยา**ติ มาตุคพฺภโต นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐายาติ อโตฺถฯ สตฺตวโสฺส ปริปุณฺณสรโท อหํ โลกนายกํ ติสฺสํ ภควนฺตํ อทฺทสนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ปสนฺนจิโตฺต สุมโน**ติ ปกาเรน ปสนฺนอนาลุฬิตอวิกมฺปิตจิโตฺต, สุมโน สุนฺทรมโน โสมนสฺสสหคตจิโตฺตติ อโตฺถฯ

๗๙. **ติสฺสสฺสาหํ ภควโต**ติ ติกฺขตฺตุํ ชาโตติ ติโสฺส, โส มาตุคพฺภโต, มนุสฺสชาติโต, ปญฺจกฺขนฺธโต จ มุโตฺต หุตฺวา ชาโต นิพฺพโตฺต พุโทฺธ ชาโตติ อโตฺถฯ ตสฺส ติสฺสสฺส ภควโต ตาทิโน, โลกเชฏฺฐสฺส อสนโพธิํ อุตฺตมํ โรปยินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๘๐. **อสโน นามเธเยฺยนา**ติ นามปญฺญตฺติยา นามสญฺญาย อสโน นาม อสนรุโกฺขโพธิ อโหสีติ อโตฺถฯ **ธรณีรุหปาทโป**ติ วลฺลิรุกฺขปพฺพตคงฺคาสาคราทโย ธาเรตีติ ธรณี, กา สา? ปถวี, ตสฺสํ รุหติ ปติฏฺฐหตีติ ธรณีรุโห, ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป, ปาทสงฺขาเตน มูเลน สิญฺจิโตทกํ ปิวติ อาโปรสํ สิเนหํ ธาเรตีติ อโตฺถฯ ธรณีรุโห จ โส ปาทโป จาติ ธรณีรุหปาทโป, ตํ อุตฺตมํ อสนํ โพธิํ ปญฺจ วสฺสานิ **ปริจริํ** โปเสสินฺติ อโตฺถฯ

๘๑. **ปุปฺผิตํ ปาทปํ ทิสฺวา**ติ ตํ มยา โปสิตํ อสนโพธิรุกฺขํ ปุปฺผิตํ อจฺฉรโยคฺคภูตปุปฺผตฺตา **อพฺภุตํ** โลมหํสกรณํ ทิสฺวา **สกํ กมฺมํ** อตฺตโน กมฺมํ **ปกิเตฺตโนฺต** ปกาเรน กถยโนฺต พุทฺธเสฏฺฐสฺส สนฺติกํ อคมาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อสนโพธิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ฉฏฺฐวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. สกจินฺตนิยวโคฺค

๑. สกจินฺตนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปวนํ กานนํ ทิสฺวาติอาทิกํ อายสฺมโต สกจินฺตนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย ตสฺส ภควโต อายุปริโยสาเน อุปฺปโนฺน ธรมานํ ภควนฺตํ อปาปุณิตฺวา ปรินิพฺพุตกาเล อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต วสโนฺต วิเวกํ รมณียํ เอกํ วนํ ปตฺวา ตเตฺถเวกาย กนฺทราย ปุลินเจติยํ กตฺวา ภควติ สญฺญํ กตฺวา สธาตุกสญฺญญฺจ กตฺวา วนปุเปฺผหิ ปูเชตฺวา นมสฺสมาโน ปริจริฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต ทฺวีสุ อคฺคํ อคฺคสมฺปตฺติํ อคฺคญฺจ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิภวสมฺปโนฺน สทฺธาสมฺปโนฺน สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา อรหา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ

๑. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปวนํ กานนํ ทิสฺวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปวน**นฺติ ปกาเรน วนํ ปตฺถฏํ วิตฺถิณฺณํ คหนภูตนฺติ ปวนํฯ **กานนํ** อวกุจฺฉิตํ อานนํ อวหนํ สตตํ สีหพฺยคฺฆยกฺขรกฺขสมทฺทหตฺถิอสฺสสุปณฺณอุรเคหิ วิหงฺคคณสทฺทกุกฺกุฏโกกิเลหิ วา พหลนฺติ กานนํ, ตํ กานนสงฺขาตํ ปวนํ มนุสฺสสทฺทวิรหิตตฺตา **อปฺปสทฺทํ** นิสฺสทฺทนฺติ อโตฺถฯ **อนาวิล**นฺติ น อาวิลํ อุปทฺทวรหิตนฺติ อโตฺถฯ **อิสีนํ อนุจิณฺณ**นฺติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธอรหนฺตขีณาสวสงฺขาตานํ อิสีนํ อนุจิณฺณํ นิเสวิตนฺติ อโตฺถฯ **อาหุตีนํ ปฏิคฺคห**นฺติ อาหุนํ วุจฺจติ ปูชาสกฺการํ ปฏิคฺคหํ เคหสทิสนฺติ อโตฺถฯ

๒. **ถูปํ กตฺวาน เวฬุนา**ติ เวฬุเปสิกาหิ เจติยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **นานาปุปฺผํ สโมกิริ**นฺติ จมฺปกาทีหิ อเนเกหิ ปุเปฺผหิ สโมกิริํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ **สมฺมุขา วิย สมฺพุทฺธ**นฺติ สชีวมานสฺส สมฺพุทฺธสฺส สมฺมุขา อิว **นิมฺมิตํ** อุปฺปาทิตํ เจติยํ อหํ **อภิ** วิเสเสน **วนฺทิํ** ปณามมกาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สกจินฺตนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. อโวปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิหารา อภินิกฺขมฺมาติอาทิกํ อายสฺมโต อโวปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สทฺธาสมฺปโนฺน ธมฺมํ สุตฺวา โสมนสฺสปฺปโตฺต นานาปุปฺผานิ อุโภหิ หเตฺถหิ คเหตฺวา พุทฺธสฺส อุปริ อพฺภุกฺกิริฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สคฺคสมฺปตฺติญฺจ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติญฺจ อนุภวิตฺวา สพฺพตฺถ ปูชิโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโต วุฑฺฒิปฺปโตฺต สาสเน ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ **อา** สมนฺตโต กาสติ ทิปฺปตีติ อากาโส, ตสฺมิํ อากาเส ปุปฺผานํ อวกิริตตฺตา **อโวปุปฺผิยเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๗. เอวํ ปตฺตสนฺติปโท อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **วิหารา อภินิกฺขมฺมา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิหารา**ติ วิเสเสน หรติ จตูหิ อิริยาปเถหิ อปตนฺตํ อตฺตภาวํ อาหรติ ปวเตฺตติ เอเตฺถาติ วิหาโร, ตสฺมา วิหารา **อภิ** วิเสเสน **นิกฺ**

ขมฺม นิกฺขมิตฺวาฯ **อพฺภุฏฺฐาสิ จ จงฺกเม**ติ จงฺกมนตฺถาย สฏฺฐิรตเน จงฺกเม อภิวิเสเสน อุฏฺฐาสิ, อภิรุหีติ อตฺโถฯ **จตุสจฺจํ ปกาเสนฺต**ติ ตสฺมึ จงฺกเม จงฺกมนฺโต ทุกฺขสมุทยนิโรธมคฺคสจฺจสงฺขาตํ จตุสจฺจํ ปกาเสนฺโต ปากฏํ กโรนฺโต อมตํ ปทํ นิพฺพานํ เทเสนฺโต วิภชนฺโต อุตฺตานีกโรนฺโต ตสฺมึ จงฺกเมติ สมฺพนฺโธฯ

๘. **สิขิสฺส คิรมญฺญาย, พุทฺธเสฏฺฐสฺส ตาทิโน**ติ เสฏฺฐสฺส ตาทิคุณสมงฺคิสฺส สิขิสฺส พุทฺธสฺส คิรํ สทฺทํ โฆสํ อญฺญาย ชานิตฺวาฯ **นานาปุปฺผํ คเหตฺวานา**ติ นาคปุนฺนาคาทิอเนกานิ ปุปฺผานิ คเหตฺวา อาหริตฺวาฯ **อากาสมฺหิ สโมกิรินฺ**ติ จงฺกมนฺตสฺส ภควโต มุทฺธนิ อากาเส โอกิรึ ปูเชสึฯ

๙. **เตน กเมฺมน ทฺวิปทินฺทา**ติ ทฺวิปทานํ เทวพฺรหฺมมนุสฺสานํ อินฺท ปธานภูตฯ **นราสภ** นรานํ อาสภภูตฯ **ปโตฺตมฺหิ อจลํ ฐานนฺ**ติ ตุมฺหากํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อจลํ ฐานํ นิพฺพานํ ปโตฺต อมฺหิ ภวามิฯ **หิตฺวา ชยปราชยนฺ**ติ ทิพฺพมนุสฺสสมฺปตฺติสงฺขาตํ ชยญฺจ จตุราปายทุกฺขสงฺขาตํ ปราชยญฺจ หิตฺวา ฉเฑฺฑตฺวา นิพฺพานํ ปโตฺตสฺมีติ อตฺโถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อโวปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมโตฺตฯ

๓. ปจฺจาคมนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สินฺธุยา นทิยา ตีเรติอาทิกํ อายสฺมโต ปจฺจาคมนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล สินฺธุยา คงฺคาย สมีเป จกฺกวากโยนิยํ นิพฺพโตฺต ปุพฺพสมฺภารยุตฺตตฺตา ปาณิโน อขาทโนฺต เสวาลเมว ภกฺขยโนฺต จรติฯ ตสฺมึ สมเย วิปสฺสิภควา สตฺตานุคฺคหํ กโรโนฺต ตตฺถ อคมาสิฯ ตสฺมึ ขเณ โส จกฺกวาโก วิโรฺชตมานํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ตุเณฺฑน สาลรุกฺขโต สาลปุปฺผํ ฉินฺทิตฺวา อาคมฺม ปูเชสิฯ โส เตเนว จิตฺตปฺปสาเทน ตโต จุโต เทวโลเก อุปฺปโนฺน อปราปรํ ฉกามาวจรสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลเก อุปฺปชฺชิตฺวา จกฺกวตฺติสมฺปตฺติอาทโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ปุพฺพจริตวเสน สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิ, จกฺกวาโก หุตฺวา ภควนฺตํ ทิสฺวา กตฺถจิ คนฺตฺวา ปุปฺผมาหริตฺวา ปูชิตตฺตา ปุพฺพปุญฺญนาเมน **ปจฺจาคมนิยเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๑๓. อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สินฺธุยา นทิยา ตีเร**ติอาทิมาหฯ สีติ สทฺทํ กุรุมานา ธุนาติ กมฺปตีติ สินฺธุ, นทติ สทฺทํ กโรโนฺต คจฺฉตีติ นทีฯ **จกฺกวาโก อหํ ตทา**ติ จกฺกํ สีฆํ คจฺฉนฺตํ อิว อุทเก วา ถเล วา อากาเส วา สีฆํ วาติ คจฺฉตีติ จกฺกวาโกฯ ตทา วิปสฺสึ ภควนฺตํ ทสฺสนกาเล อหํ จกฺกวาโก อโหสินฺติ อตฺโถฯ **สุทฺธเสวาลภโกฺขหนฺ**ติ อญฺญโคจรอมิสฺสตฺตา สุทฺธเสวาลเมว ขาทโนฺต อหํ วสามิฯ **ปาเปสุ จ สุสญฺญโต**ติ ปุพฺพวาสนาวเสน ปาปกรเณ สุฏฺฐุ สญฺญโต ตีหิ ทฺวาเรหิ สญฺญโต สุสิกฺขิโตฯ

๑๔. **อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธนฺ**ติ ราคโทสโมหวิรหิตตฺตา วิรชํ นิกฺกิเลสํ พุทฺธํ อทฺทสํ อทฺทกฺขึฯ **คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเส**ติ อนิลญฺชเส อากาสปเถ คจฺฉนฺตํ พุทฺธํฯ **ตุเณฺฑน** มยฺหํ มุขตุเณฺฑน **ตาลํ** สาลปุปฺผํ **ปคฺคยฺห** ปคฺคเหตฺวา **วิปสฺสิสฺสาภิโรปยึ** วิปสฺสิสฺส ภควโต ปูเชสินฺติ อตฺโถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปจฺจาคมนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. ปรปฺปสาทกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อุสภํ ปวรํ วีรนฺติอาทิกํ อายสฺมโต ปรปฺปสาทกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู อิติหาสปญฺจมานํ ปทโก เวยฺยากรโณ สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ สากฺขรปฺปเภทานํ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย นาเมน **เสลพฺราหฺมโณ**ติ ปากโฏ สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ อสีติอนุพฺยญฺชเนหิ จาติ สยํ โสภมานํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อเนเกหิ การเณหิ อเนกาหิ อุปมาหิ โถมนํ ปกาเสสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก สกฺกมาราทโย ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิสฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว จตุปฏิสมฺภิทาฉฬภิญฺญปฺปโตฺต มหาขีณาสโว อโหสิ, พุทฺธสฺส ถุติยา สตฺตานํ สเพฺพสํ จิตฺตปฺปสาทกรณโต **ปรปฺปสาทกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๒๐. เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อุสภํ ปวรํ วีร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุสภ**นฺติ วสโภ นิสโภ วิสโภ อาสโภติ จตฺตาโร เชฏฺฐปุงฺควาฯ ตตฺถ ควสตเชฏฺฐโก วสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก นิสโภ, ควสตสหสฺสเชฏฺฐโก วิสโภ, ควโกฏิสตสหสฺสเชฏฺฐโก อาสโภติ จ ยสฺส กสฺสจิ ถุติํ กโรนฺตา พฺราหฺมณปณฺฑิตา พหุสฺสุตา อตฺตโน อตฺตโน ปญฺญาวเสน ถุติํ กโรนฺติ, พุทฺธานํ ปน สพฺพากาเรน ถุติํ กาตุํ สมโตฺถ เอโกปิ นตฺถิฯ อปฺปเมโยฺย หิ พุโทฺธฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ, กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร, วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๒๕; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓) –

อาทิกํฯ อยมฺปิ พฺราหฺมโณ มุขารูฬฺหวเสน เอกปสีทนวเสน ‘‘อาสภ’’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘อุสภ’’นฺติอาทิมาหฯ วริตโพฺพ ปเตฺถตโพฺพติ วโรฯ อเนเกสุ กปฺปสตสหเสฺสสุ กตวีริยตฺตา วีโรฯ มหนฺตํ สีลกฺขนฺธาทิกํ เอสติ คเวสตีติ มเหสี, ตํ **มเหสิํ** พุทฺธํฯ วิเสเสน กิเลสขนฺธมาราทโย มาเร ชิตวาติ วิชิตาวี, ตํ **วิชิตาวินํ** สมฺพุทฺธํฯ สุวณฺณสฺส วโณฺณ อิว วโณฺณ ยสฺส สมฺพุทฺธสฺส โส สุวณฺณวโณฺณ, ตํ **สุวณฺณวณฺณํ** สมฺพุทฺธํ ทิสฺวา โก นาม สโตฺต นปฺปสีทตีติฯ

ปรปฺปสาทกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. ภิสทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

เวสฺสภู นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต ภิสทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล หิมวนฺตสฺมิํ หตฺถิโยนิยํ นิพฺพโตฺต ตสฺมิํ ปฏิวสติฯ ตสฺมิํ สมเย เวสฺสภู ภควา วิเวกกาโม หิมวนฺตมคมาสิฯ ตํ ทิสฺวา โส หตฺถินาโค ปสนฺนมานโส ภิสมุฬาลํ คเหตฺวา ภควนฺตํ โภเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน หตฺถิโยนิโต จุโต เทวโลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ตตฺถ ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุสฺสตฺตมาคโต มนุเสฺสสุ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติอาทโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปา

เท มหาโภเค อญฺญตรสฺมึ กุเล นิพฺพตฺโต ปุพฺพวาสนาพเลน สตฺถริ ปสนฺโน ปพฺพชิตฺวา นจิรสฺเสว อรหา อโหสิ, โส ปุเพฺพ กตกุสลนาเมน **ภิสทายกตฺเถโร**ติ ปากโฏฯ

๒๙. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ปุพฺพจริตาปทานํ ทเสฺสนฺโต **เวสฺสภู นาม นาเมนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เวสฺสภู**ติ เวสฺสํ ภุนาติ อติกฺกมตีติ เวสฺสภูฯ อถ วา เวเสฺส วาณิชกเมฺม วา กามราคาทิเก วา กุสลาทิกเมฺม วา วตฺถุกามกิเลสกาเม วา ภุนาติ อภิภวตีติ เวสฺสภู, โส นาเมน เวสฺสภู นาม ภควาฯ **อิสีนํ ตติโย อหู**ติ กุสลธเมฺม เอสติ คเวสตีติ อิสิ, ‘‘วิปสฺสี, สิขี, เวสฺสภู’’ติ วุตฺตตฺตา ตติโย อิสิ ตติโย ภควา อหุ อโหสีติ อโตฺถฯ **กานนํ วนโมคยฺหา**ติ กานนสงฺขาตํ วนํ โอคยฺห โอคเหตฺวา ปาวิสีติ อโตฺถฯ

๓๐. **ภิสมุฬาลํ คณฺหิตฺวา**ติ ทุวิปทจตุปฺปทานํ ฉาตกํ ภิสติ หึสติ วินาเสตีติ ภิสํ, โก โส? ปทุมกโนฺท, ภิสญฺจ มุฬาลญฺจ ภิสมุฬาลํ, ตํ ภิสมุฬาลํ คเหตฺวาติ อโตฺถฯ

๓๑. **กเรน จ ปรามโฏฺฐ**ติ ตํ มยา ทินฺนทานํ, **เวสฺสภูวรพุทฺธินา** อุตฺตมพุทฺธินา เวสฺสภุนา กเรน หตฺถตเลน ปรามโฏฺฐ กตสมฺผโสฺส อโหสิฯ **สุขาหํ นาภิชานามิ, สมํ เตน กุโตตฺตริ**นฺติ เตน สุเขน สมํ สุขํ นาภิชานามิ, ตโต อุตฺตรึ ตโต ปรํ ตโต อธิกํ สุขํ กุโตติ อโตฺถฯ เสสํ นยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ภิสทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. สุจินฺติตเตฺถรอปทานวณฺณนา

คิริทุคฺคจโร อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต สุจินฺติตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล หิมวนฺตปฺปเทเส เนสาทกุเล อุปฺปโนฺน มิคสูกราทโย วธิตฺวา ขาทโนฺต วิหรติฯ ตทา โลกนาโถ โลกานุคฺคหํ สตฺตานุทฺทยตญฺจ ปฏิจฺจ หิมวนฺตมคมาสิฯ ตทา โส เนสาโท ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อตฺตโน ขาทนตฺถาย อานีตํ วรมธุรมํสํ อทาสิฯ ปฏิคฺคเหสิ ภควา ตสฺสานุกมฺปาย, ตํ ภุญฺชิตฺวา อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตเนว ปุเญฺญน เตเนว โสมนเสฺสน ตโต จุโต สุคตีสุ สํสรโนฺต ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติอาทโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺโต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๖. จตุปฏิสมฺภิทาปญฺจาภิญฺญาทิเภทํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **คิริทุคฺคจโร อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ คิรติ สทฺทํ กโรตีติ คิริ, โก โส? สิลาปํสุมยปพฺพโต, ทุฏฺฐุ ทุเกฺขน คมนียํ ทุคฺคํ, คิรีหิ ทุคฺคํ คิริทุคฺคํ, ทุคฺคโมติ อโตฺถฯ ตสฺมึ คิริทุเคฺค ปพฺพตนฺตเร จโร จรณสีโล อาสึ อโหสึฯ **อภิชาโตว เกสรี**ติ อภิ วิเสเสน ชาโต นิพฺพโตฺต เกสรีว เกสรสีโห อิว คิริทุคฺคสฺมึ จรามีติ อโตฺถฯ

๔๐. **คิริทุคฺคํ ปวิสึ อห**นฺติ อหํ ตทา เตน มํสทาเนน ปีติโสมนสฺสชาโต ปพฺพตนฺตรํ ปาวิสึฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุจินฺติตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. วตฺถทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปกฺขิชาโต ตทา อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต วตฺถทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล สุปณฺณโยนิยํ นิพฺพโตฺต คนฺธมาทนปพฺพตํ คจฺฉนฺตํ อตฺถทสฺสิํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สุปณฺณวณฺณํ วิชหิตฺวา มาณวกวณฺณํ นิมฺมินิตฺวา มหคฺฆํ ทิพฺพวตฺถํ อาทาย ภควนฺตํ ปูเชสิฯ โสปิ ภควา ปฏิคฺคเหตฺวา อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตเนว โสมนเสฺสน วีตินาเมตฺวา ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพโตฺต ตตฺถ อปราปรํ สํสรโนฺต ปุญฺญานิ อนุภวิตฺวา ตโต มนุเสฺสสุ มนุสฺสสมฺปตฺตินฺติ สพฺพตฺถ มหคฺฆํ วตฺถาภรณํ ลทฺธํ, ตโต อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว วตฺถจฺฉายาย คตคตฏฺฐาเน วสโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว ฉฬภิญฺญปฺปตฺตขีณาสโว อโหสิ, ปุเพฺพ กตปุญฺญนาเมน **วตฺถทายกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๔๕. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปกฺขิชาโต ตทา อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปกฺขิชาโต**ติ ปกฺขนฺทติ อุปฺลวติ สกุโณ เอเตนาติ ปกฺขํ, ปกฺขมสฺส อตฺถีติ ปกฺขี, ปกฺขิโยนิยํ ชาโต นิพฺพโตฺตติ อโตฺถฯ **สุปโณฺณ**ติ สุนฺทรํ ปณฺณํ ปตฺตํ ยสฺส โส สุปโณฺณ, วาตคฺคาหสุวณฺณวณฺณชลมานปตฺตมหาภาโรติ อโตฺถฯ **ครุฬาธิโป**ติ นาเค คณฺหนตฺถาย ครุํ ภารํ ปาสาณํ คิฬนฺตีติ ครุฬา, ครุฬานํ อธิโป ราชาติ ครุฬาธิโป, วิรชํ พุทฺธํ อทฺทสาหนฺติ สมฺพโนฺธฯ

วตฺถทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. อมฺพทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อโนมทสฺสี ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต อมฺพทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล วานรโยนิยํ นิพฺพโตฺต หิมวเนฺต กปิราชา หุตฺวา ปฏิวสติฯ ตสฺมิํ สมเย อโนมทสฺสี ภควา ตสฺสานุกมฺปาย หิมวนฺตมคมาสิฯ อถ โส กปิราชา ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สุมธุรํ อมฺพผลํ ขุทฺทมธุนา อทาสิฯ อถ ภควา ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว ตํ สพฺพํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ อถ โส โสมนสฺสสมฺปนฺนหทโย เตเนว ปีติโสมนเสฺสน ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ตตฺถ ทิพฺพสุขมนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ มนุสฺสสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิญฺญปฺปโตฺต อโหสิฯ ปุพฺพปุญฺญนาเมน **อมฺพทายกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๕๓. โส อปรภาเค อตฺตนา กตกุสลพีชํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต ***อโนมทสฺสี ภควา***ติอาทิมาหฯ **เมตฺตาย อผริ โลเก, อปฺปมาเณ นิรูปธี**ติ โส ภควา สพฺพโลเก อปฺปมาเณ สเตฺต ‘‘สุขี โหนฺตู’’ติอาทินา นิรุปธิ อุปธิวิรหิตํ กตฺวา เมตฺตาย เมตฺตจิเตฺตน อผริ ปตฺถริ วเฑฺฒสีติ อโตฺถฯ

๕๔. **กปิ อหํ ตทา อาสิ**นฺติ ตทา ตสฺสาคมนกาเล กปิราชา อโหสินฺติ อโตฺถฯ

อมฺพทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. สุมนเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุมโน นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต สุมนเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิขิสฺส ภควโต กาเล มาลาการสฺส กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาชาโต ภควติ ปสนฺนมานโส สุมนมาลามุฏฺฐิโย คเหตฺวา อุโภหิ หเตฺถหิ ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ เทฺว สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย ปุตฺตทาเรหิ วฑฺฒิตฺวา สุมนนาเมน ปากโฏ สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๖๒. โส อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สุมโน นาม นาเมนา**ติอาทิมาหฯ สุนฺทรํ มนํ จิตฺตํ ยสฺส โส สุมโนฯ สทฺธาปสาทพหุมาเนน ยุโตฺต นาเมน สุมโน นาม มาลาการโร ตทา อหํ อโหสิํฯ

๖๓. **สิขิโน โลกพนฺธุโน**ติ สิขา มุทฺธา กาสตีติ สิขีฯ อถ วา สมฺปยุตฺตสมฺปโยเค ขาทติ วิทฺธํเสตีติ สิขี, กา สา? อคฺคิสิขา, อคฺคิสิขา วิย สิขาย ทิปฺปนโต สิขีฯ ยถา อคฺคิสิขา โชตติ ปากฏา โหติ, สิขี ปตฺตติณกฏฺฐปลาสาทิเก ทหติ, เอวมยมฺปิ ภควา นีลปีตาทิรํสีหิ โชตติ สกลโลกสนฺนิวาเส ปากโฏ โหติฯ สกสนฺตานคตสพฺพกิเลเส โสเสติ วิทฺธํเสติ ฌาเปตีติ โวหารนามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ, ตสฺส สิขิโนฯ สกลโลกสฺส พนฺธุญาตโกติ โลกพนฺธุ, ตสฺส สิขิโน โลกพนฺธุโน ภควโต สุมนปุปฺผํ **อภิโรปยิํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

สุมนเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ปุปฺผจโงฺกฏิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

อภีตรูปํ สีหํ วาติอาทิกํ อายสฺมโต ปุปฺผจโงฺกฏิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิขิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปโตฺต มหาวิภวสมฺปโนฺน สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปสนฺนาการํ ทเสฺสโนฺต สุวณฺณวณฺณํ อโนชปุปฺผโมจินิตฺวา จโงฺกฏกํ ปูเรตฺวา ภควนฺตํ ปูเชตฺวา ''ภควา , อิมสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สุวณฺณวโณฺณ ปูชนีโย หุตฺวา นิพฺพานํ ปาปุเณยฺย''นฺติ ปตฺถนมกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ นิพฺพโตฺต สพฺพตฺถ ปูชิโต สุวณฺณวโณฺณ อภิรูโป อโหสิฯ โส อปรภาเค อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๖๘-๙. โส ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อภีตรูปํ สีหํ วา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สีห**นฺติ ทฺวิปทจตุปฺปทาทโย สเตฺต อภิภวติ อโชฺฌตฺถรตีติ สีโห, อภีตรูโป อภีตสภาโว, ตํ อภีตรูปํ สีหํ อิว นิสินฺนํ ปูเชสินฺติ สมฺพโนฺธฯ ปกฺขีนํ อคฺคํ ครุฬราชํ อิว **ปวรํ** อุตฺตมํ พฺยคฺฆราชํ อิว อภิ วิเสเสน ชาตํ สพฺพสีหานํ วิเสสํ เกสรสีหํ อิว ติโลกสฺส สรณํ **สิขิํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํฯ กิํ ภูตํ? อเนชํ นิกฺกิเลสํ ขนฺธมาราทีหิ อปราชิตํ นิสินฺนํ สิขินฺติ สมฺพโนฺธฯ **มารณานคฺค**นฺติ สพฺพกิเลสานํ มารเณ โสสเน วิทฺธํสเน อคฺคํ เสฏฺฐํ กิเลเส มาเรนฺตานํ ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ วิชฺชมานานมฺปิ เตสํ อคฺคนฺติ อโตฺถฯ **ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขตํ** ปริวาริตํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนํ สิขินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๗๐. **จโงฺกฏเก ฐเปตฺวานา**ติ อุตฺตมํ อโนชปุปฺผํ กรณฺฑเก ปูเรตฺวา สิขีสมฺพุทฺธํ เสฏฺฐํ **สโมกิริํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

ปุปฺผจโงฺกฏิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

สตฺตมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. นาคสมาลวคฺค

๑. นาคสมาลเตฺถรอปทานวณฺณนา

อาปาฏลึ อหํ ปุปฺผนฺติอาทิกํ อายสฺมโต นาคสมาลเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ตถารูปสชฺชนสํสคฺคสฺส อลาเภน สตฺถริ ธรมานกาเล ทสฺสนสวนปูชากมฺมมกริตฺวา ปรินิพฺพุตกาเล ตสฺส ภควโต สารีริกธาตุํ นิทหิตฺวา กตเจติยมฺหิ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา ปาฏลิปุปฺผํ ปูเชตฺวา โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา ยาวตายุกํ ฐตฺวา เตเนว โสมนเสฺสน ตโต กาลํ กโต ตุสิตาทีสุ ฉสุ เทวโลเกสุ สุขมนุภวิตฺวา อปรภาเค มนุเสฺสสุ มนุสฺสสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต นาครุกฺขปลฺลวโกมฬสทิสสรีรตฺตา **นาคสมาโล**ติ มาตาปิตูหิ กตนามเธยฺโย ภควติ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑. โส ปจฺฉา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อาปาฏลึ อหํ ปุปฺผ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาปาฏลิ**นฺติ อา สมนฺตโต, อาทเรน วา ปาฏลิปุปฺผํ คเหตฺวา อหํ ถูปมฺหิ **อภิโรเปสิํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ **อุชฺฌิตํ สุมหาปเถ**ติ สพฺพนครวาสีนํ วนฺทนปูชนตฺถาย มหาปเถ นครมชฺเฌ วีถิยํ อุชฺฌิตํ อุฏฺฐาปิตํ, อิฏฺฐกกมฺมสุธากมฺมาทีหิ นิปฺผาทิตนฺติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

นาคสมาลเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. ปทสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อกฺกนฺตญฺจ ปทํ ทิสฺวาติอาทิกํ อายสฺมโต ปทสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ สทฺธาสมฺปเนฺน อุปาสกเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต รตนตฺตเย ปสโนฺน ภควตา ตสฺส อนุกมฺปาย ทสฺสิตํ ปทเจติยํ ทิสฺวา ปสโนฺน โลมหฏฺฐชาโต วนฺทนปูชนาทิพหุมานมกาสิฯ โส เตเนว สุเขเตฺต สุกเตน ปุเญฺญน ตโต จุโต สเคฺค นิพฺพโตฺต ตตฺถ ทิพฺพสุขมนุภวิตฺวา อปรภาเค มนุเสฺสสุ ชาโต มนุสฺสสมฺปตฺติํ สพฺพมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปนฺนกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิ, ปุรากตปุญฺญนาเมน **ปทสญฺญกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๕. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อกฺกนฺตญฺจ ปทํ ทิสฺวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อกฺกนฺต**นฺติ อกฺกมิตํ ทสฺสิตํฯ สพฺพพุทฺธานํ สพฺพทา จตุรงฺคุโลปริเยว คมนํ, อยํ ปน ตสฺส สทฺธาสมฺปนฺนตํ ญตฺวา ‘‘เอโส อิมํ ปสฺสตู’’ติ ปทเจติยํ ทเสฺสสิ, ตสฺมา โส ตสฺมิํ ปสีทิตฺวา วนฺทนปูชนาทิสกฺการมกาสีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปทสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. พุทฺธสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ทุมเคฺค ปํสุกูลิกนฺติอาทิกํ อายสฺมโต พุทฺธสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิปฺปตฺโต สทฺธาชาโต ทุมเคฺค ลคฺคิตํ ภควโต ปํสุกูลจีวรํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ‘‘อรหทฺธช’’นฺติ จินฺเตตฺวา วนฺทนปูชนาทิสกฺการมกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุสฺสสมฺปตฺติมนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๙. โส ปตฺตอรหตฺตาธิคโม อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ทุมเคฺค ปํสุกูลิก**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ธุนาติ กมฺปตีติ ทุโมฯ ทุหติ ปูเรติ อากาสตลนฺติ วา ทุโม, ทุมสฺส อโคฺค โกฏีติ ทุมโคฺค, ตสฺมึ ทุมเคฺคฯ ปํสุมิว ปฏิกฺกูลภาวํ อมนุญฺญภาวํ อุลติ คจฺฉตีติ ปํสุกูลํ, ปํสุกูลเมว ปํสุกูลิกํ, สตฺถุโน ปํสุกูลํ ทุมเคฺค ลคฺคิตํ ทิสฺวา อหํ อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา ตํ ปํสุกูลํ **อวนฺทึ** ปณามมกาสินฺติ อโตฺถฯ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

พุทฺธสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. ภิสาลุวทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

กานนํ วนโมคฺคยฺหาติอาทิกํ อายสฺมโต ภิสาลุวทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล หิมวนฺตสฺส สมีเป อรญฺญาวาเส วสโนฺต วนมูลผลาหาโร วิเวกวเสนาคตํ วิปสฺสึ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปญฺจภิสาลุเว อทาสิฯ ภควา ตสฺส จิตฺตํ ปสาเทตุํ ปสฺสนฺตเสฺสว ปริภุญฺชิฯ โส เตน จิตฺตปฺปสาเทน กาลํ กตฺวา ตุสิตาทีสุ สมฺปตฺติมนุภวิตฺวา ปจฺฉา มนุสฺสสมฺปตฺติญฺจ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิภวสมฺปตฺตึ ปโตฺต ตํ ปหาย สาสเน ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๓. โส ตโต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **กานนํ วนโมคฺคยฺหา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **วสามิ วิปิเน อห**นฺติ วิเวกวาโส อหํ วสามีติ สมฺพนฺโธฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ภิสาลุวทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ฉฏฺฐภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. เอกสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ขโณฺฑ นามาสิ นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต เอกสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต รตนตฺตเย ปสนฺนมานโส ตสฺส สตฺถุโน ขณฺฑํ นาม อคฺคสาวกํ ภิกฺขาย จรมานํ ทิสฺวา สทฺทหิตฺวา ปิณฺฑปาตมทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุสฺสสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ โส เอกทิวสํ ปิณฺฑปาตสฺส สญฺญํ มนสิกริตฺวา ปฏิลทฺธวิเสสตฺตา **เอกสญฺญกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๑๘. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ขโณฺฑ นามาสิ นาเมนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ตสฺส อคฺคสาวกเตฺถรสฺส กิเลสานํ ขณฺฑิตตฺตา **ขโณฺฑ**ติ นามํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เอกสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. ติณสนฺถรทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต ติณสนฺถรทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต พุทฺธุปฺปาทโต ปเคว อุปฺปนฺนตฺตา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตสฺส อวิทูเร เอกํ สรํ นิสฺสาย ปฏิวสติฯ ตสฺมิํ สมเย ติโสฺส ภควา ตสฺสานุกมฺปาย อากาเสน อคมาสิฯ อถ โข โส ตาปโส อากาสโต โอรุยฺห ฐิตํ ตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ติณํ ลายิตฺวา ติณสนฺถรํ กตฺวา นิสีทาเปตฺวา พหุมานาทเรน ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปฏิกุฏิโก หุตฺวา ปกฺกามิฯ โส ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อเนกวิธสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๒๒. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **มหาชาตสฺสโร**ติ เอตฺถ ปน สรนฺติ เอตฺถ ปานียตฺถิกา ทฺวิปทจตุปฺปทาทโย สตฺตาติ สรํ, อถ วา สรนฺติ เอตฺถ นทีกนฺทราทโยติ สรํ, มหโนฺต จ โส สยเมว ชาตตฺตา สโร เจติ มหาชาตสฺสโรฯ อโนตตฺตฉทฺทนฺตทหาทโย วิย อปากฏนามตฺตา ‘‘มหาชาตสฺสโร’’ติ วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **สตปเตฺตหิ สญฺฉโนฺน**ติ เอเกกสฺมิํ ปุเปฺผ สตสตปตฺตานํ วเสน สตปโตฺต, สตปเตฺตเสตปทุเมหิ สญฺฉโนฺน คหนีภูโตติ อโตฺถฯ **นานาสกุณมาลโย**ติ อเนเก หํสกุกฺกุฏกุกฺกุหเทณฺฑิภาทโย เอกโต กุณนฺติ สทฺทํ กโรนฺตีติ สกุณาติ ลทฺธนามานํ ปกฺขีนํ อาลโย อาธารภูโตติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ติณสนฺถรทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. สูจิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ติํสกปฺปสหสฺสมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต สูจิทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย ภควโต จีวรกมฺมํ กาตุํ ปญฺจ สูจิโย อทาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ ปุญฺญมนุภวิตฺวา วิจรโนฺต อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว ติกฺขปโญฺญ หุตฺวา ปากโฏ อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชโนฺต ติกฺขปญฺญตาย ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๓๐. โส อปรภาเค ปุญฺญํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ตํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ติํสกปฺปสหสฺสมฺหี**ติอาทิมาหฯ อนฺตรนฺตรํ ปเนตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๓๑. **ปญฺจสูจี มยา ทินฺนา**ติ เอตฺถ สูจติ ฉิทฺทํ กโรติ วิชฺฌตีติ สูจิ, ปญฺจมตฺตา สูจี ปญฺจสูจี มยา ทินฺนาติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สูจิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. ปาฏลิปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต ปาฏลิปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห เสฏฺฐิปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต กุสลากุสลญฺญู สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปาฏลิปุปฺผํ คเหตฺวา สตฺถุ ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน พหุธา สุขสมฺปตฺติโย อนุภวโนฺต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๖. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนฺตราปเณ**ติ อา สมนฺตโต หิรญฺญสุวณฺณาทิกํ ภณฺฑํ ปเณนฺติ วิกฺกิณนฺติ ปตฺถรนฺติ เอตฺถาติ อาปณํ, อาปณสฺส อนฺตรํ วีถีติ อนฺตราปณํ, ตสฺมึ อนฺตราปเณฯ **สุวณฺณวณฺณํ** กญฺจนคฺฆิยสํกาสํ ทฺวตฺติํสวรลกฺขณํ สมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ปาฏลิปุปฺผํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปาฏลิปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. ฐิตญฺชลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

มิคลุโทฺท ปุเร อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต ฐิตญฺชลิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถุปฺปนฺนภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล ปุรากเตน เอเกน กมฺมจฺฉิเทฺทน เนสาทโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต มิคสูกราทโย มาเรตฺวา เนสาทกเมฺมน อรเญฺญ วาสํ กเปฺปสิฯ ตสฺมึ สมเย ติโสฺส ภควา ตสฺสานุกมฺปาย หิมวนฺตํ อคมาสิฯ โส ตํ ทฺวตฺติํสวรลกฺขเณหิ อสีตานุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาหิ จ ชลมานํ ภควนฺตํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต ปณามํ กตฺวา คนฺตฺวา ปณฺณสนฺถเร นิสีทิฯ ตสฺมึ ขเณ เทโว คชฺชโนฺต อสนิ ปติ, ตโต มรณสมเย พุทฺธมนุสฺสริตฺวา ปุนญฺชลิมกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน สุเขเตฺต กตกุสลตฺตา อกุสลวิปากํ ปฏิพาหิตฺวา สเคฺค นิพฺพโตฺต กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ มนุสฺสสมฺปตฺติโย จ อนุภวิตฺวา อปรภาเค อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย ปุรากตวาสนาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๒. โส ตโต ปรํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **มิคลุโทฺท ปุเร อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มิคลุโทฺท**ติ มิคานํ มารณํ อุปคจฺฉตีติ มิคลุโทฺทฯ มิคนฺติ สีฆํ วาตเวเคน คจฺฉนฺติ ธาวนฺตีติ มิคา, เตสํ มิคานํ มารเณ ลุโทฺท ทารุโณ โลภีติ มิคลุโทฺทฯ โส อหํ **ปุเร** ภควโต ทสฺสนสมเย มิคลุโทฺท **อาสิํ** อโหสินฺติ อโตฺถ ฯ **อรเญฺญ กานเน**ติ อรติ คจฺฉติ มิคสมูโห เอตฺถาติ อรญฺญํ, อถ วา อา สมนฺตโต รชฺชนฺติ ตตฺถ วิเวกาภิรตา พุทฺธปเจฺจกพุทฺธาทโย มหาสารปฺปตฺตา สปฺปุริสาติ อรญฺญํฯ กา กุจฺฉิตาการเน วา ภยานกาการเน วา นทนฺติ สทฺทํ กโรนฺติ, อานนฺติ วินฺทนฺตีติ วา กานนํ, ตสฺมึ อรเญฺญ กานเน มิคลุโทฺท ปุเร อาสินฺติ สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถ อทฺทสํ สมฺพุทฺธ**นฺติ ตตฺถ ตสฺมึ อรเญฺญ อุปคตํ สมฺพุทฺธํ อทฺทสํ อทฺทกฺขินฺติ อโตฺถฯ ทสฺสนํ ปุเร อโหสิ อวิทูเร, ตสฺมา มโนทฺวารานุสาเรน จกฺขุวิญฺญาณํ ปุเรจาริกํ กายวิญฺญาณสมงฺคิํ ปาเปติ อเปฺปตีติ อโตฺถฯ

๔๔. **ตโต เม อสนีปาโต**ติ อา สมนฺตโต สนฺโนฺต คชฺชโนฺต ปตตีติ อสนิ, อสนิยา ปาโต ปตนํ อสนีปาโต, เทวทโณฺฑติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ฐิตญฺชลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ติปทุมิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตโร นาม ชิโนติอาทิกํ อายสฺมโต ติปทุมิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวติยํ มาลาการกุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต มาลาการกมฺมํ กตฺวา วสโนฺต เอกทิวสํ อเนกวิธานิ ชลชถลชปุปฺผานิ คเหตฺวา รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตุกาโม เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘ราชา อิมานิ ตาว ปุปฺผานิ ทิสฺวา ปสโนฺน สหสฺสํ วา ธนํ คามาทิกํ วา ทเทยฺย, โลกนาถํ ปน ปูเชตฺวา นิพฺพานามตธนํ ลภามิ, กึ เม เอเตสุ สุนฺทร’’นฺติ เตน ‘‘ภควนฺตํ ปูเชตฺวา สคฺคโมกฺขสมฺปตฺติโย นิปฺผาเทตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา วณฺณวนฺตํ อตีว รตฺตปุปฺผตฺตยํ คเหตฺวา ปูเชสิฯ ตานิ คนฺตฺวา อากาสํ ฉาเทตฺวา ปตฺถริตฺวา อฏฺฐํสุฯ นครวาสิโน อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาตา เจลุเกฺขปสหสฺสานิ ปวตฺตยิํสุฯ ตํ ทิสฺวา ภควา อนุโมทนํ อกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท คหปติกุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๘. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ **สพฺพธมฺมาน ปารคู**ติ สเพฺพสํ นวโลกุตฺตรธมฺมานํ ปารํ นิพฺพานํ คโต ปจฺจกฺขํ กโตติ อโตฺถฯ **ทโนฺต ทนฺตปริวุโต**ติ สยํ กายวาจาทีหิ ทโนฺต เอตทเคฺค ฐปิเตหิ สาวเกหิ ปริวุโตติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ สมฺพนฺธวเสน อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ติปทุมิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

อฏฺฐมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. ติมิรวโคฺค

๑. ติมิรปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

จนฺทภาคานทีตีเรติอาทิกํ อายสฺมโต ติมิรปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา วสโนฺต กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา จนฺทภาคาย นทิยา สมีเป วสติ, วิเวกกามตาย หิมวนฺตํ คนฺตฺวา นิสินฺนํ สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา ตสฺส คุณํ ปสีทิตฺวา ติมิรปุปฺผํ คเหตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สมฺปตฺติมนุภวโนฺต สํสริตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑. โส อปรภาเค ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **จนฺทภาคานทีตีเร**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ **อนุโสฺรตํ วชามหนฺ**ติ คงฺคาย อาสเนฺนวสนภาเวน สพฺพตฺถ รมฺมภาเวน คงฺคาโต เหฏฺฐา โสตานุสาเรน อหํ วชามิ คจฺฉามิ ตตฺถ ตตฺถ วสามีติ อโตฺถฯ **นิสินฺนํ สมณํ ทิสฺวา**ติ สมิตปาปตฺตา โสสิตปาปตฺตา สมณสงฺขาตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวาติ อโตฺถฯ

๒. **เอวํ จิเนฺตสหํ ตทา**ติ อยํ ภควา สยํ ติโณฺณ สพฺพสเตฺต ตารยิสฺสติ สํสารโต อุตฺตาเรติ สยํ กายทฺวาราทีหิ ทมิโต อยํ ภควา ปเร ทเมติฯ

๓. สยํ **อสฺสโตฺถ** อสฺสาสมฺปโตฺต, กิเลสปริฬาหโต มุโตฺต สพฺพสเตฺต อสฺสาเสติ, สนฺตภาวํ อาปาเปติฯ สยํ **สโนฺต** สนฺตกายจิโตฺต ปเรสํ สนฺตกายจิตฺตํ ปาเปติฯ สยํ **มุโตฺต** สํสารโต มุจฺจิโต ปเร สํสารโต โมจยิสฺสติฯ โส อยํ ภควา สยํ **นิพฺพุโต** กิเลสคฺคีหิ นิพฺพุโต ปเรสมฺปิ กิเลสคฺคีหิ นิพฺพาเปสฺสตีติ อหํ ตทา เอวํ จิเนฺตสินฺติ อโตฺถฯ

๔. **คเหตฺวา ติมิรปุปฺผนฺ**ติ สกลํ วนนฺตํ นีลกาฬรํสีหิ อนฺธการํ วิย กุรุมานํ ขายตีติ ติมิรํ ปุปฺผํ ตํ คเหตฺวา กณฺณิกาวณฺฏํ คเหตฺวา **มตฺถเก** สีสสฺส อุปริ อากาเส **โอกิริํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ติมิรปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. คตสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ชาติยา สตฺตวโสฺสหนฺติอาทิกํ อายสฺมโต คตสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต ปุราณกตวาสนาวเสน สทฺธาชาโต สตฺตวสฺสิกกาเลเยว ปพฺพชิโต ภควโต ปณามกรเณเนว ปากโฏ อโหสิฯ โส เอกทิวสํ อตีว นีลมณิปฺปภานิ นงฺคลกสิตฏฺฐาเน อุฏฺฐิตสตฺตปุปฺผานิ คเหตฺวา อากาเส ปูเชสิฯ โส ยาวตายุกํ สมณธมฺมํ กตฺวา เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๐. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ชาติยา สตฺตวโสฺส**หนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชาติยา สตฺตวโสฺส**ติ มาตุคพฺภโต นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐาย ปริปุณฺณสตฺตวสฺสิโกติ อโตฺถฯ **ปพฺพชึ อนคาริย**นฺติ อคารสฺส หิตํ อาคาริยํ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ นตฺถิ อาคาริยนฺติ อนคาริยํ, พุทฺธสาสเน ปพฺพชึ อหนฺติ อโตฺถฯ

๑๒. **สุคตานุคตํ มคฺค**นฺติ พุเทฺธน คตํ มคฺคํฯ อถ วา สุคเตน เทสิตํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติปูรณวเสน **หฏฺฐมานโส** ตุฏฺฐจิโตฺต ปูเชตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

คตสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. นิปนฺนญฺชลิกเตฺถรอปทานวณฺณนา

รุกฺขมูเล นิสิโนฺนหนฺติอาทิกํ อายสฺมโต นิปนฺนญฺชลิกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร อเนเกสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต ปพฺพชิตฺวา รุกฺขมูลิกงฺคํ ปูรยมาโน อรเญฺญ วิหรติฯ ตสฺมึ สมเย ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, เตน ปีฬิโต ปรมการุญฺญปฺปโตฺต อโหสิฯ ตทา ภควา ตสฺส การุเญฺญน ตตฺถ อคมาสิฯ อถ โส นิปนฺนโกว อุฏฺฐิตุํ อสโกฺกโนฺต สิรสิ อญฺชลึ กตฺวา ภควโต ปณามํ อกาสิฯ โส ตโต จุโต ตุสิตภวเน อุปฺปโนฺน ตตฺถ สมฺปตฺติมนุภวิตฺวา เอวํ ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิ, ปุราคตปุญฺญวเสน **นิปนฺนญฺชลิกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๑๖. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุญฺญสมฺปตฺติโย โอโลเกตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **รุกฺขมูเล นิสิโนฺน**หนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ รุหติ ปฏิรุหติ อุทฺธมุทฺธํ อาโรหตีติ รุโกฺข, ตสฺส รุกฺขสฺส มูเล สมีเปติ อโตฺถฯ **พฺยาธิโต ปรเมน จา**ติ ปรเมน อธิเกน ขเรน กกฺขเฬน พฺยาธินา โรเคน พฺยาธิโต, พฺยาธินา อหํ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **ปรมการุญฺญปฺปโตฺตมฺหี**ติ ปรมํ อธิกํ การุญฺญํ ทีนภาวํ ทุกฺขิตภาวํ ปโตฺตมฺหิ อรเญฺญ กานเนติ สมฺพโนฺธฯ

๒๐. **ปเญฺจวาสํ มหาสิขา**ติ สิรสิ ปิฬนฺธนเฏฺฐน สิขา วุจฺจติ จูฬาฯ มณีติ โชตมานํ มกุฏํ ตสฺส อตฺถีติ สิโข, จกฺกวตฺติโน เอกนามกา ปเญฺจว จกฺกวตฺติโน อาสุํ อเหสุนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

นิปนฺนญฺชลิกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. อโธปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

อภิภู นาม โส ภิกฺขูติอาทิกํ อายสฺมโต อโธปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร อเนเกสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา อปรภาเค กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ตํ ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ปญฺจาภิญฺญาอฏฺฐสมาปตฺติลาภี อิทฺธีสุ จ วสีภาวํ ปตฺวา หิมวนฺตสฺมึ ปฏิวสติฯ ตสฺส สิขิสฺส ภควโต อภิภู นาม อคฺคสาวโก วิเวกาภิรโต หิมวนฺตมคมาสิฯ อถ โส ตาปโส ตํ อคฺคสาวกเตฺถรํ ทิสฺวา เถรสฺส ฐิตปพฺพตํ อารุหโนฺต ปพฺพตสฺส เหฏฺฐาตลโต สุคนฺธานิ วณฺณสมฺปนฺนานิ สตฺต ปุปฺผานิ คเหตฺวา ปูเชสิฯ อถ โส เถโร ตสฺสานุโมทน

มกาสิฯ โสปิ ตาปโส สกสฺสมํ อคมาสิฯ ตตฺถ เอเกน อชคเรน ปีฬิโต อปรภาเค อปริหีนชฺฌาโน เตเนว อุปทฺทเวน อุปทฺทุโต กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลกปรายโน หุตฺวา พฺรหฺมสมฺปตฺตึ ฉกามาวจรสมฺปตฺติญฺจ อนุภวิตฺวา มนุสฺเสสุ มนุสฺสสมฺปตฺติโย จ เขเปตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วุฑฺฒิปฺปตฺโต ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา นจิรสฺเสว อรหา อโหสิฯ โส อปรภาเค อตฺตโน กตปุญฺญนาเมน **อโธปุปฺผิยตฺเถโร**ติ ปากโฏฯ

๒๒. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อภิภู นาม โส ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สีลสมาธีหิ ปเร อภิภวตีติ อภิภู, ขนฺธมาราทิมาเร อภิภวติ อโชฺฌตฺถรตีติ วา อภิภู, สสนฺตานปรสนฺตานคตกิเลเส อภิภวติ วิเหเสติ วิทฺธํเสตีติ วา อภิภูฯ ภิกฺขนสีโล ยาจนสีโลติ ภิกฺขุ, ฉินฺนภินฺนปฏธโรติ วา ภิกฺขุฯ อภิภู นาม อคฺคสาวโก โส ภิกฺขูติ อตฺโถ, สิขิสฺส ภควโต อคฺคสาวโกติ สมฺพนฺโธฯ

๒๗. **อชคโร มํ ปีเฬสี**ติ ตถารูปํ สีลสมฺปนฺนํ ฌานสมฺปนฺนํ ตาปสํ ปุพฺเพ กตปาเปน เวเรน จ มหนฺโต อชครสโปฺป ปีเฬสิฯ โส เตเนว อุปทฺทเวน อุปทฺทุโต อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลกปรายโณ อาสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อโธปุปฺผิยตฺเถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. รํสิสญฺญกตฺเถรอปทานวณฺณนา

ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต รํสิสญฺญกตฺเถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร เตสุ เตสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิมนฺวาย ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อชินจมฺมธโร หิมวนฺตมฺหิ วาสํ กเปฺปสิฯ ตสฺมึ สมเย วิปสฺสี ภควา หิมวนฺตมคมาสิฯ อถ โส ตาปโส ตมุปคตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ตสฺส ภควโต สรีรโต นิกฺขนฺตฉพฺพณฺณพุทฺธรํสีสุ ปสีทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห ปญฺจงฺเคน นมกฺการมกาสิฯ โส เตเนว ปุเญฺญน อิโต จุโต ตุสิตาทีสุ ทิพฺพสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อปรภาเค มนุสฺสสมฺปตฺติโย จ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิมนฺวาย ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ตตฺถาทีนวํ ทิสฺวา เคหํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา นจิรสฺเสว อรหา อโหสิฯ

๓๐. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปพฺพเต**ติ ปกาเรน พฺรูหติ วเฑฺฒตีติ ปพฺพโต, หิโม อสฺส อตฺถีติ หิมวโนฺต, หิมวโนฺต จ โส ปพฺพโต จาติ หิมวนฺตปพฺพโตฯ หิมวนฺตปพฺพเตติ วตฺตเพฺพ คาถาวจนสุขตฺถํ ‘‘ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหี’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมึ หิมวนฺตมฺหิ ปพฺพเต วาสํ กเปฺปสึ ปุเร อหนฺติ สมฺพนฺโธฯ เสสํ สพฺพตฺถ นยานุสาเรน อุตฺตานเมวาติฯ

รํสิสญฺญกตฺเถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. ทุติยรํสิสญฺญกตฺเถรอปทานวณฺณนา

ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต ทุติยรํสิสญฺญกตฺเถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตกุสโล อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิปฺปตฺโต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ตํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตปพฺพเต วสโนฺต วากจีรนิวสโน วิเวกสุเขน วิหรติฯ ตสฺมึ

สมเย โส ผุสฺสํ ภควนฺตํ ตํ ปเทสํ สมฺปตฺตํ ทิสฺวา ตสฺส สรีรโต นิกฺขนฺตฉพฺพณฺณพุทฺธรํสิโย อิโต จิโต วิธาวนฺติโย ทณฺฑทีปิกานิกฺขนฺตวิปฺผุรนฺตมิว ทิสฺวา ตสฺมึ ปสนฺโน อญฺชลึ ปคฺค เหตฺวา วนฺทิตฺวา จิตฺตํ ปสาเทตฺวา เตเนว ปีติโสมนเสฺสน กาลํ กตฺวา ตุสิตาทีสุ นิพฺพตฺโต ตตฺถ ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย จ อนุภวิตฺวา อปรภาเค มนุสฺสสมฺปตฺติโย จ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิปฺปตฺโต ปุพฺพวาสนาวเสน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๕. โส อปรภาเค ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ทุติยรํสิสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. ผลทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต ผลทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุ เทฺธสุ กตกุสลสมฺภาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ผุสฺสสฺส ภคว โต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต สุขปฺปตฺโต ตํ สพฺพํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ขราชินจมฺมธารี หุตฺวา วิหรติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ผุสฺสํ ภควนฺตํ ตตฺถ สมฺปตฺตํ ทิสฺวา ปสนฺ นมานโส มธุรานิ ผลานิ คเหตฺวา โภเชสิฯ โส เตเนว กุสเลน เทวโลกาทีสุ ปุญฺญสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๙. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ อนุสฺสริตฺวา ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ผลทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. สทฺทสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต สทฺทสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุ เทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิปฺปตฺโต สทฺธาชาโต ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิม วนฺตมฺหิ อรญฺญาวาเส วสนฺโต อตฺตโน อนุกมฺปาย อุปคตสฺส ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา ธเมฺมสุ จิตฺ ตํ ปสาเทตฺวา ยาวตายุกํ ฐตฺวา อปรภาเค กาลํ กตฺวา ตุสิตาทีสุ ฉสุ กามาวจรสมฺปตฺติโย จ มนุเสฺสสุ มนุสฺสสมฺปตฺติโย จ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๔๓. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเส นฺโต **ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สทฺทสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. โพธิสิญฺจกเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิปสฺสิสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต โพธิสิญฺจกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนกาสุ ชาตีสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต สาสเน ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฏิปตฺติยา สาสนํ โสภยโนฺต มหาชเน โพธิปูชํ กุรุมาเน ทิสฺวา อเนกานิ ปุปฺผานิ สุคโนฺธทกานิ จ คาหาเปตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวโลเก นิพฺพโตฺต ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๖. โส อรหา หุตฺวา ฌานผลสุเขน วีตินาเมตฺวา ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **วิปสฺสิสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วิเสสํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ ปสฺสตีติ วิปสฺสี, วิเสเสน ภพฺพาภพฺพชเน ปสฺสตีติ วา วิปสฺสี, วิปสฺสโนฺต จตุสจฺจํ ปสฺสนทกฺขนสีโลติ วา วิปสฺสี, ตสฺส วิปสฺสิสฺส ภควโต มหาโพธิมโห อหูติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺราปิ **มหาโพธี**ติ โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ, ตเมตฺถ นิสีโนฺน ภควา ปฏิวิชฺฌตีติ กณิการปาทปรุโกฺขปิ โพธิเจฺจว วุจฺจติ, มหิโต จ โส เทวพฺรหฺมนราสุเรหิ โพธิ เจติ มหาโพธิ, มหโต พุทฺธสฺส ภควโต โพธีติ วา มหาโพธิ, ตสฺส **มโห** ปูชา อโหสีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โพธิสิญฺจกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ปทุมปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

โปกฺขรวนํ ปวิโฏฺฐติอาทิกํ อายสฺมโต ปทุมปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย ปทุมสมฺปนฺนํ เอกํ โปกฺขรณิํ ปวิสิตฺวา ภิสมุฬาเล ขาทโนฺต โปกฺขรณิยา อวิทูเร คจฺฉมานํ ผุสฺสํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ตโต ปทุมานิ โอจินิตฺวา อากาเส อุกฺขิปิตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิ, ตานิ ปุปฺผานิ อากาเส วิตานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ โส ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฏิปตฺติสาโร สมณธมฺมํ ปูเรตฺวา ตโต จุโต ตุสิตภวนมลํ กุรุมาโน วิย ตตฺถ อุปฺปชฺชิตฺวา กเมน ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย จ มนุสฺสสมฺปตฺติโย จ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๕๑. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **โปกฺขรวนํ ปวิโฏฺฐ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปกาเรน นพฺทณฺฑปตฺตาทีหิ ขรนฺตีติ โปกฺขรา, โปกฺขรานํ สมุฏฺฐิตเฏฺฐน สมูหนฺติ โปกฺขรวนํ, ปทุมคจฺฉสเณฺฑหิ มณฺฑิตํ มชฺฌํ ปวิโฏฺฐ อหนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปทุมปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

นวมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. สุธาวโคฺค

๑. สุธาปิณฺฑิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปูชารเห ปูชยโตติอาทิกํ อายสฺมโต สุธาปิณฺฑิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล ภควติ ธรมาเน ปุญฺญํ กาตุมสโกฺกโนฺต ปรินิพฺพุเต ภควติ ตสฺส ธาตุํ นิทหิตฺวา เจติเย กรียมาเน สุธาปิณฺฑมทาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน จตุนฺนวุติกปฺปโต ปฏฺฐาย เอตฺถนฺตเร จตฺราปายมทิสฺวา เทวมนุสฺสสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑-๒. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปูชารเห**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปูชารหา นาม พุทฺธปเจฺจกพุทฺธอริยสาวกาจริยุปชฺฌายมาตาปิตุครุอาทโย, เตสุ ปูชารเหสุ มาลาทิปทุมวตฺถาภรณจตุปจฺจยาทีหิ **ปูชยโต** ปูชยนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส ปุญฺญโกฏฺฐาสํ สหสฺสสตสหสฺสาทิวเสน สงฺขฺยํ กาตุํ เกนจิ มหานุภาเวนาปิ น สกฺกาติ อโตฺถฯ น เกวลเมว ธรมาเน พุทฺธาทโย ปูชยโต, ปรินิพฺพุตสฺสาปิ ภควโต เจติยปฏิมาโพธิอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๓. ตํ ทีเปตุํ **จตุนฺนมปิ ทีปาน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จตุนฺนมปิ ทีปาน**นฺติ ชมฺพุทีปอปรโคยานอุตฺตรกุรุปุพฺพวิเทหสงฺขาตานํ จตุนฺนํ ทีปานํ ตทนุคตานํ ทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปานญฺจ เอกโต กตฺวา สกลจกฺกวาฬคเพฺภ **อิสฺสรํ** จกฺกวตฺติรชฺชํ กเรยฺยาติ อโตฺถฯ **เอกิสฺสา ปูชนาเยต**นฺติ ธาตุคเพฺภ เจติเย กตาย เอกิสฺสา ปูชาย **เอตํ** สกลชมฺพุทีเป สตฺตรตนาทิกํ สกลํ ธนํฯ **กลํ นาคฺฆติ โสฬสิ**นฺติ เจติเย กตปูชาย โสฬสกฺขตฺตุํ วิภตฺตสฺส โสฬสมโกฏฺฐาสสฺส น อคฺฆตีติ อโตฺถฯ

๔. **สิทฺธตฺถสฺส...เป.... ผลิตนฺตเร**ติ นรานํ อคฺคสฺส เสฏฺฐสฺส สิทฺธตฺถสฺส ภควโต **เจติเย** ธาตุคพฺภมฺหิ สุธากเมฺม กรียมาเน ปริเจฺฉทานํ อุภินฺนมนฺตเร เวมเชฺฌ, อถ วา ปุปฺผทานฏฺฐานานํ อนฺตเร ผลนฺติยา มยา สุธาปิโณฺฑ ทิโนฺน มกฺขิโตติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สุธาปิณฺฑิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. สุจินฺติกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ติสฺสสฺส โลกนาถสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต สุจินฺติกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนกาสุ ชาตีสุ นิพฺพานาธิคมาย ปุญฺญํ อุปจินิตฺวา ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา สตฺถุ นิสีทนตฺถาย ปริสุทฺธํ สิลิฏฺฐํ กฏฺฐมยมนคฺฆปีฐมทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน สุคติสุขมนุภวิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๘. โส ปตฺตอรหตฺตผโล ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ติสฺสสฺส โลกนาถสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุจินฺติกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. อฑฺฒเจฬกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ติสฺสสฺสาหํ ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต อฑฺฒเจฬกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เอเกนากุสเลน กมฺมุนา ทุคฺคตกุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธมฺมเทสนํ ญตฺวา ปสนฺนมานโส จีวรตฺถาย อฑฺฒภาคํ เอกํ ทุสฺสมทาสิฯ โส เตเนว ปีติโสมนสฺเสน กาลํ กตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺโต ฉ กามาวจรสมฺปตฺติมนุภวิตฺวา ตโต จุโต มนุสฺเสสุ มนุสฺสสมฺปตฺตีนํ อคฺคภูตํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ อฑฺฒกุเล นิพฺพตฺโต วุทฺธิปฺปตฺโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๔. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ติสฺสสฺสาหํ ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อฑฺฒเจฬกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. สูจิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

กมฺมาโรหํ ปุเร อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต สูจิทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร อนฺตรนฺตรา กุสลพีชานิ ปูเรนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล อนฺตรนฺตรา กเตน เอเกน กมฺมจฺฉิเทฺทน กมฺมารกุเล นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย สกสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปตฺโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส จีวรสิพฺพนตฺถาย สูจิทานมทาสิ, เตน ปุเญฺญน ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อปรภาเค มนุสฺเสสุ อุปฺปโนฺน จกฺกวตฺตาทโย สมฺปตฺติโย จ อนุภวนฺโต อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว ติกฺขปโญฺญ วชีรญาโณ อโหสิฯ โส กเมน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท นิพฺพตฺโต วุทฺธิปฺปตฺโต มหทฺธโน สทฺธาชาโต ติกฺขปโญฺญ อโหสิฯ โส เอกทิวสํ สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ธมฺมานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา นิสินฺนาสเนเยว อรหา อโหสิฯ

๑๙. โส อรหา สมาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **กมฺมาโรหํ ปุเร อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กมฺมาโร**ติ อโยกมฺมโลหกมฺมาทินา กเมฺมน ชีวติ รุหติ วุทฺธึ วิรูฬฺหึ อาปชฺชตีติ กมฺมาโร, ปุเพฺพ ปุญฺญกรณกาเล กมฺมาโร **อาสึ** อโหสินฺติ อตฺโถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สูจิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. คนฺธมาลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต คนฺธมาลิยเตฺถรสฺส อปทานฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต มหทฺธโน มหาโภโค อโหสิฯ โส สตฺถริ ปสีทิตฺวา จนฺทนาครุกปฺปูรกสฺสตฺราทีนิ อเนกานิ สุคนฺธานิ วเฑฺฒตฺวา สตฺถุ คนฺธถูปํ กาเรสิฯ ตสฺสุปริ สุมนปุเปฺผหิ ฉาเทสิ, พุทฺธญฺจ อฏฺฐงฺคนมกฺการํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุสฺเสสุ สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๒๔. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

คนฺธมาลิยตฺเถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. ติปุปฺผิยตฺเถรอปทานวณฺณนา

มิคลุทฺโท ปุเร อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต ติปุปฺผิยตฺเถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร อนฺตรา เกนจิ อกุสลจฺฉิทฺเทน วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เนสาทกุเล นิพฺพตฺโต มิคลุทฺโท หุตฺวา อรญฺญ วิหรติฯ ตทา วิปสฺสิสฺส ภควโต ปาฏลิโพธึ สมฺปุณฺณปตฺตปลฺลวํ หริตวณฺณํ นีโลภาสํ มโนรมํ ทิสฺวา ตีหิ ปุปฺผหิ ปูเชตฺวา ปุราณปตฺตํ ฉฑฺเฑตฺวา ภควโต สมฺมุขา วิย ปาฏลิมหาโพธึ วนฺทิฯ โส เตน ปุญฺญน ตโต จุโต เทวโลเก อุปฺปนฺโน ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อปราปรํ อนุภวิตฺวา ตโต จุโต มนุสฺเสสุ ชาโต ตตฺถ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติอาทโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธโสมนสฺสหทโย เคหํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๑. โส เอวํ สิทฺธิปฺปตฺโต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **มิคลุทฺโท ปุเร อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ มรณาย คจฺฉติ ปาปุณาตีติ มิโค, อถ วา มคยมาโน อิหติ ปวตฺตตีติ มิโค, มิคานํ มารเณ ลุทฺโท โลภี เคโธติ มิคลุทฺโท, ปุเร มยฺหํ ปุญฺญกรณสมเย กานนสงฺขาเต มหาอรเญฺญ มิคลุทฺโท อาสินฺติ สมฺพนฺโธฯ **ปาฏลึ หริตํ ทิสฺวา**ติ ตตฺถ ปกาเรน ตเลน รตฺตวเณฺณน ภวตีติ ปาฏลิ , ปุปฺผานํ รตฺตวณฺณตาย ปาฏลีติ โวหาโร, ปตฺตานํ หริตตาย หริตํ นีลวณฺณํ ปาฏลิโพธึ ทิสฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ติปุปฺผิยตฺเถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. มธุปิณฺฑิกตฺเถรอปทานวณฺณนา

วิวเน กานเน ทิสฺวาติอาทิกํ อายสฺมโต มธุปิณฺฑิกตฺเถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล เนสาทโยนิยํ นิพฺพตฺโต มหาอรเญฺญ ปฏิวสติฯ ตทา วิเวกาภิรติยา สมฺปตฺตํ สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ ทิสฺวา สมาธิโต วุฏฺฐิตสฺส ตสฺส สุมธุรํ มธุมทาสิฯ ตตฺถ จ ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตเนว ปุเญฺญน สมฺปตฺตึ อนุภวนฺโต เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิปฺปตฺโต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๗. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **วิวเน กานเน ทิสฺวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิวเน**ติ วิเสเสน วนํ ปตฺถฏํ วิวนํ, หตฺถิอสฺสรถสเทฺทหิ เภริสเทฺทหิ จ วตฺถุกามกิเลสกาเมหิ จ วิคตํ พฺยาปคตนฺติ อโตฺถ, กานนสงฺขาเต มหาอรเญฺญ วิวเนติ สมฺพนฺโธฯ **โอสธึว วิโรจนฺต**นฺติ ภววฑฺฒกิชนานํ อิจฺฉิติจฺฉิตํ นิปฺผาเทตีติ โอสธํฯ โอชานิพฺพตฺติการณํ ปฏิจฺจ ยาย ตารกาย อุคฺคตาย อุทฺธรนฺติ คณฺหนฺตีติ สา โอสธิฯ โอสธิตารกา อิว วิโรจนฺตีติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ‘‘โอสธึว วิโรจนฺต’’นฺติ จ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

มธุปิณฺฑิกตฺเถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. เสนาสนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต เสนาสนทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐานํ วนนฺตรํ สมฺปตฺตสฺส ภควโต ปณามํ กตฺวา ปณฺณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา อทาสิฯ ภควโต นิสินฺนฏฺฐานสฺส สมนฺตโต ภิตฺติปริเจฺฉทํ กตฺวา ปุปฺผปูชมกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๕. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ทเสฺสโนฺต **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เสนาสนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. เวยฺยาวจฺจกรเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิปสฺสิสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต เวยฺยาวจฺจกรเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตสฺส อุปฺปตฺติอาทโย เหฏฺฐา วุตฺตนิยาเมเนว ทฏฺฐพฺพาฯ

เวยฺยาวจฺจกรเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. พุทฺธุปฏฺฐากเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิปสฺสิสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต พุทฺธุปฏฺฐากเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล สงฺขธมกกุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย อตฺตโน สิเปฺป สงฺขธมเน เฉโก อโหสิ, นิจฺจกาลํ ภควโต สงฺขํ ธเมตฺวา สงฺขสเทฺทเนว ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สพฺพตฺถ ปากโฏ มหาโฆโส มหานาที มธุรสฺสโร อโหสิ, อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ ปากฏกุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต **มธุรสฺสโร**ติ ปากโฏ, สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิ, อปรภาเค มธุรสฺสรเตฺถโรติ ปากโฏฯ

๕๑. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **วิปสฺสิสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **อโหสิํ สงฺขธมโก**ติ สํ สุฏฺฐุ ขโนฺต คจฺฉตีติ สโงฺข, สมุทฺทชลปริยเนฺต จรมาโน คจฺฉติ วิจรตีติ อโตฺถฯ ตํ สงฺขํ ธมติ โฆสํ กโรตีติ สงฺขธมโก, โสหํ สงฺขธมโกว อโหสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

พุทฺธุปฏฺฐากเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ทสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๑. ภิกฺขทายิวโคฺค

๑. ภิกฺขาทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต ภิกฺขาทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย วิภวสมฺปนฺโน สทฺธาชาโต วิหารโต นิกฺขมิตฺวา ปิณฺฑาย จรมานํ สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อาหารมทาสิฯ ภควา ตํ ปฏิคฺคเหตฺวา อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตเนว กุสเลน ยาวตายุกํ ฐตฺวา อายุปริโยสาเน เทวโลเก นิพฺพโตฺต ตตฺถ ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ มนุสฺสสมฺปตฺติมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ อนุสฺสริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธ**นฺติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ **ปวรา อภินิกฺขนฺต**นฺติ ปกาเรน วริตพฺพํ ปเตฺถตพฺพนฺติ ปวรํ, รมฺมภูตโต วิเวกภูตโต สกวิหารโต อภิ วิเสเสน นิกฺขนฺตนฺติ อโตฺถฯ **วานา นิพฺพานมาคต**นฺติ วานํ วุจฺจติ ตณฺหา, ตโต นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพานํ, วานนามํ ตณฺหํ ปธานํ กตฺวา สพฺพกิเลเส ปหาย นิพฺพานํ ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ

๒. **กฏจฺฉุภิกฺขํ ทตฺวานา**ติ กรตเลน คเหตพฺพา ทพฺพิ กฏจฺฉุ, ภิกฺขียติ อายาจียตีติ ภิกฺขา, อภิ วิเสเสน ขาทิตพฺพา ภกฺขิตพฺพาติ วา ภิกฺขา, กฏจฺฉุนา คเหตพฺพา ภิกฺขา กฏจฺฉุภิกฺขา, ทพฺพิยา ภตฺตํ ทตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ภิกฺขาทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. ญาณสญฺญิกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต ญาณสญฺญิกเตฺถรสฺส อปทานํฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาชาโต สทฺธมฺมสฺสวเน สาทโร สาลโย ภควโต ธมฺมเทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา โฆสปมาณตฺตา ภควโต ญาเณ ปสนฺโน ปญฺจงฺคอฏฺฐงฺคนมกฺการวเสน ปณามํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส ตโต จุโต เทวโลเกสุ อุปฺปนฺโน ตตฺถ ฉ กามาวจเร ทิพฺพสมฺปตฺติมนุภวโนฺต ตโต จวิตฺวา มนุสฺสโลเก ชาโต ตตฺถคฺคภูตา จกฺกวตฺติสมฺปทาทโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๗. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธ**นฺติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **นิสภาชานิยํ ยถา**ติ ควสตสหสฺสเชฏฺโฐ นิสโภ, นิสโภ จ โส อาชานิโย เสโฏฺฐ อุตฺตโม เจติ นิสภาชานิโยฯ ยถา นิสภาชานิโย, ตเถว ภควาติ อโตฺถฯ โลกวิสยสญฺญาตํ ปญฺญตฺติวเสน เอวํ วุตฺตํฯ อนุปเมโยฺย หิ ภควาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ญาณสญฺญิกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. อุปฺปลหตฺถิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ติวรายํ นิวาสีหนฺติอาทิกํ อายสฺมโต อุปฺปลหตฺถกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตกุสโล ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล มาลาการกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย มาลาการกเมฺมน อเนกานิ ปุปฺผานิ วิกฺกิณโนฺต ชีวติฯ อเถกทิวสํ ปุปฺผานิ คเหตฺวา จรโนฺต ภควนฺตํ รตนคฺฆิกมิว จรมานํ ทิสฺวา รตฺตุปฺปลกลาเปน ปูเชสิฯ โส ตโต จุโต เตเนว ปุเญฺญน สุคตีสุ ปุญฺญมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๓. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ติวรายํ นิวาสีห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ติวรา**ติ ตีหิ วาเรหิ การิตํ สญฺจริตํ ปฏิจฺฉนฺนํ นครํ, ตสฺสํ ติวรายํ นิวาสี, วสนสีโล นิวาสนฏฺฐานเคเห วา วสโนฺต อหนฺติ อโตฺถฯ **อโหสิํ มาลิโกตทา**ติ ตทา นิพฺพานตฺถาย ปุญฺญสมฺภารกรณสมเย มาลิโก มาลากาโรว ปุปฺผานิ กยวิกฺกยํ กตฺวา ชีวโนฺต อโหสินฺติ อโตฺถฯ

๑๔. **ปุปฺผหตฺถมทาสห**นฺติ สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ ทิสฺวา อุปฺปลกลาปํ อทาสิํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อุปฺปลหตฺถกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. ปทปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธตฺถสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต ปทปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สตฺตริ ปสโนฺน สุมนปุเปฺผน ปาทมูเล ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สกฺกสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตผเล ปติฏฺฐาสิฯ

๑๙. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สิทฺธตฺถสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ **ชาติปุปฺผมทาสห**นฺติ ชาติสุมนปุปฺผํ อทาสิํ อหนฺติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ สุมนสทฺทสฺส โลปํ กตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ ชาติยา นิพฺพโตฺต วิกสมาโนเยว สุมนํ ชนานํ โสมนสฺสํ กโรตีติ สุมนํ, ปุปฺผนเฏฺฐน วิกสนเฏฺฐน ปุปฺผํ, สุมนญฺจ ตํ ปุปฺผญฺจาติ สุมนปุปฺผํ, ตานิ สุมนปุปฺผานิ สิทฺธตฺถสฺส ภควโต อหํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปทปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. มุฏฺฐิปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุทสฺสโน นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต มุฏฺฐิปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล มาลาการกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สกสิเปฺป นิปฺผตฺติํ ปโตฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ชาติสุมนปุปฺผานิ อุโภหิ หเตฺถหิ ภควโต ปาทมูเล โอกิริตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน กุสลสมฺภาเรน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุโภ สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปา

เท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ปุพฺพวาสนาวเสน สตฺตริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๔-๒๕. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ อนุสฺสริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุทสฺสโน นาม นาเมนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุทสฺสโน**ติ อาโรหปริณาหรูปสณฺฐานโยพฺพญฺญโสภเนน สุนฺทโร ทสฺสโนติ สุทสฺสโน, นาเมน สุทสฺสโน นาม มาลากาโร หุตฺวา ชาติสุมนปุเปฺผหิ ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

มุฏฺฐิปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. อุทกปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต อุทกปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ ปูริตกุสลสญฺจโย ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ ปริปูริยมาโน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย กุสลากุสลํ ชานโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต อากาเส คจฺฉโต นิกฺขนฺตฉพฺพณฺณพุทฺธรํสีสุ ปสโนฺน อุโภหิ หเตฺถหิ อุทกํ คเหตฺวา ปูเชสิฯ เตน ปูชิตํ อุทกํ รชตพุพฺพุลํ วิย อากาเส อฏฺฐาสิฯ โส อภิปฺปสโนฺน เตเนว โสมนเสฺสน ตุสิตาทีสุ นิพฺพโตฺต ทิพฺพสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อปรภาเค มนุสฺสสมฺปตฺติโย จ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๒๙. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธ**นฺติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **ฆตาสนํว ชลิต**นฺติ ฆตํ วุจฺจติ สปฺปิ, ฆตสฺส อาสนํ อาธารนฺติ ฆตาสนํ, อคฺคิ, อถ วา ตํ อสติ ภุญฺชตีติ ฆตาสนํ , อคฺคิเยวฯ ยถา ฆเต อาสิเตฺต อคฺคิมฺหิ อคฺคิสิขา อตีว ชลติ, เอวํ อคฺคิกฺขนฺธํ อิว ชลมานํ ภควนฺตนฺติ อโตฺถฯ **อาหิตฺตํว หุตาสน**นฺติ หุตํ วุจฺจติ ปูชาสกฺกาเร, หุตสฺส ปูชาสกฺการสฺส อาสนนฺติ หุตาสนํ, ชลมานํ สูริยํ อิว ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ พฺยามปฺปภามณฺฑเลหิ วิโชฺชตมานํ สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ **อนิลญฺชเส** อากาเส คจฺฉนฺตํ อทฺทสนฺติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อุทกปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. นฬมาลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต นฬมาลิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ เอโสปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร อเนกาสุ ชาตีสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ กุสลกมฺมานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา กาเม อาทีนวํ ทิสฺวา เคหํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต วสโนฺต ตตฺถาคตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสโนฺน วนฺทิตฺวา ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ตตฺถ นิสินฺนสฺส ภควโต นฬมาเลหิ พีชนึ กตฺวา พีเชตฺวา อทาสิฯ ปฏิคฺคเหสิ ภควา ตสฺสานุกมฺปาย, อนุโมทนญฺจ อกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว ปริฬาหสนฺตาปวิวชฺชิโต กายจิตฺตเจตสิกสุขปฺปโตฺต อเนกสุขมนุภ

วิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิมนฺวาย ปุพฺพวาสนาพเลน สตฺถริ ปสนฺโน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๖. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

๓๗. **นฬมาลํ คเหตฺวานา**ติ นฬํติ อสาโร นิสฺสาโร หุตฺวา เวฬุวํสโตปิ ตนุโก สลฺลหุโก ชาโตติ นโฬ, นฬสฺส มาลา ปุปฺผํ นฬมาลํ, เตน นฬมาเลน พีชนึ กาเรสินฺติ สมฺพนฺโธ ฯ พีชิสฺสติ ชนิสฺสติ วาโต อเนนาติ พีชนี, ตํ พีชนึ พุทฺธสฺส อุปนาเมสึ, ปฏิคฺคเหสินฺติ อตฺโถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

นฬมาลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

สตฺตมภาณวารวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. อาสนุปฏฺฐาหกเตฺถรอปทานวณฺณนา

กานนํ วนโมคฺคยฺหาติอาทิกํ อายสฺมโต อาสนุปฏฺฐาหกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต ฆราวาสํ วสนฺโต ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต วสนฺโต ตตฺถ สมฺปตฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺโน สีหาสนํ อทาสิ, ตตฺถ นิสินฺนํ ภควนฺตํ มาลากลาปํ คเหตฺวา ปูเชตฺวา ตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภเว อุจฺจกุลิโก วิภวสมฺปนฺโน อโหสิฯ โส กาลนฺตเรน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๗. โส อรหา สมาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **กานนํ วนโมคฺคยฺหา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวาติฯ

อาสนุปฏฺฐาหกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. พิฬาลิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต พิฬาลิทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ วสนฺโต ตตฺถาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต วสนฺโต อตีว อปฺปิจฺฉสนฺตุโฏฺฐ อาลุวาทีหิ ยาเปนฺโต วสติฯ ตทา ปทุมุตฺตโร ภควา ตสฺส อนุกมฺปาย ตํ หิมวนฺตํ อคมาสิ ฯ ตํ ทิสฺวา ปสนฺโน วนฺทิตฺวา พิฬาลิโย คเหตฺวา ปเตฺต โอกิริฯ ตํ ตถาคโต ตสฺสานุกมฺปาย โสมนสฺสุปฺปาทยนฺโต ปริภุญฺชิฯ โส เตน กมฺมุนา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถริ ปสนฺโน สาสเน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๕๓. โส อปรภาเค อตฺตโน กุสลกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ อาลุวกรมฺภาทโย เตสํ เตสํ กนฺทชาตีนํ นามาเนวาติฯ

พิฬาลิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. เรณุปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต เรณุปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถริ ปสนฺโน วิญฺญุตํ ปตฺโต อคฺคิกฺขนฺธํ วิย วิโชฺชตมานํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นาคปุปฺผเกสรํ คเหตฺวา ปูเชสิฯ อถ ภควา อนุโมทนมกาสิฯ

๖๒-๓. โส เตน ปุเญฺญน ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว สพฺพตฺถ ปูชิโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺโต ปุพฺพวาสนาพเลน สตฺถริ ปสนฺโน สาสเน ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา ทิพฺพจกฺขุนา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธ**นฺติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **สตรํสึว ภาณุม**นฺติ สตมตฺตา สตปฺปมาณา รํสิปภา ยสฺส สูริยสฺส โส สตรํสิ, คาถาพนฺธสุขตฺถํ สตรํสีติ วุตฺตํ, อเนกสตสฺส อเนกสตสหสฺสรํสีติ อโตฺถฯ ภาณุ วุจฺจติ ปภา, ภาณุ ปภา ยสฺส โส ภาณุมา, ภาณุมสงฺขาตํ สูริยํ อิว วิปสฺสึ ภควนฺตํ ทิสฺวา สเกสรํ นาคปุปฺผํ คเหตฺวา **อภิโรปยึ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ

เรณุปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

เอกาทสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๒. มหาปริวารวโคฺค

๑. มหาปริวารกเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิปสฺสี นาม ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต มหาปริวารกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต อุปฺปนฺนสมเย ยกฺขโยนิยํ นิพฺพตฺโต อเนกยกฺขสตสหสฺสปริวาโร เอกสฺมึ ขุทฺทกทีเป ทิพฺพสุขมนุภวนฺโต วิหรติฯ ตสฺมิญฺจ ทีเป เจติยาภิโสภิโต วิหาโร อตฺถิ, ตตฺถ ภควา อคมาสิฯ อถ โส ยกฺขเสนาธิปติ ตํ ภควนฺตํ ตตฺถ คตภาวํ ทิสฺวา ทิพฺพวตฺถานิ คเหตฺวา คนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ทิพฺพวเตฺถหิ ปูเชสิ, สปริวาโร สรณมคมาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ฉ กามาวจรสุขมนุภวิตฺวา ตโต จุโต มนุเสฺสสุ อคฺคจกฺกวตฺติอาทิสุขมนุภวิตฺวา อปรภาเค อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑-๒. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **วิปสฺสี นาม ภควา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วิเสสํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ ปสฺสตีติ วิปสฺสี, วิวิเธ สติปฏฺฐานาทโย สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธเมฺม ปสฺสตีติ วา วิปสฺสี, วิวิเธ อเนกปฺปกาเร โพธเนยฺยสเตฺต วิสุํ วิสุํ ปสฺสตีติ วา วิปสฺสี, โส วิปสฺสี ภควา **ทีปเจติยํ** ทีเป ปูชนียฏฺฐานํ วิหารมคมาสีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

มหาปริวารกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. สุมงฺคลเตฺถรอปทานวณฺณนา

อตฺถทสฺสี ชินวโรติอาทิกํ อายสฺมโต สุมงฺคลเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ ตฬากสมีเป รุกฺขเทวตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺมึ สมเย ภควา วิหารโต นิกฺขมิตฺวา นหายิตุกาโม ตสฺส ตฬากสฺส ตีรํ คนฺตฺวา ตตฺถ นฺหตฺวา เอกจีวโร ชลมาโน พฺรหฺมา วิย สูริโย วิย สุวณฺณพิมฺพํ วิย อฏฺฐาสิฯ อถ โส เทวปุโตฺต โสมนสฺสชาโต ปญฺชลิโก โถมนมกาสิ, อตฺตโน ทิพฺพคีตตูริเยหิ อุปหารญฺจ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อปรภาเค อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๑. โส ปจฺฉา ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อตฺถทสฺสี ชินวโร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ ทกฺขติ ปสฺสตีติ อตฺถทสฺสี, อถ วา สพฺพสตฺตานํ จตุราริยสจฺจสงฺขาตํ อตฺถปโยชนํ ทสฺสนสีโลติ อตฺถทสฺสี, กิเลเส อชินิ ชินาติ ชินิสฺสตีติ ชิโนฯ วริตโพฺพ ปเตฺถตโพฺพ สพฺพสเตฺตหีติ วโร, อตฺถทสฺสี ชิโน จ โส วโร จาติ อตฺถทสฺสี ชินวโรฯ **โลกเชฏฺโฐ**ติ ลุชฺชติ ปลุชฺชตีติ โลโก, โลกียติ ปสฺสียติ พุทฺธาทีหิ ปารปฺปโตฺตติ วา โลโก, โลโก จ โลโก จ โลโก จาติ โลโกฯ เอกเสสสมาสวเสน ‘‘โลกา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘โลโก’’ติ วุโตฺตฯ โลกสฺส เชฏฺโฐ โลกเชฏฺโฐ, โส โลกเชฏฺโฐ นราสโภติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สุมงฺคลเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. สรณคมนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

อุภินฺนํ เทวราชูนนฺตฺยาทิกํ อายสฺมโต สรณคมนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตเร ภควติ อุปฺปนฺเน อยํ หิมวนฺเต เทวราชา หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ตสฺมิํ อปเรน ยกฺขเทวรญฺญา สทฺธิํ สงฺคามตฺถาย อุปฏฺฐิเต เทฺว อเนกยกฺขสหสฺสปริวารา ผลกาวุธาทิหตฺถา สงฺคามตฺถาย สมฺปพฺยูฬฺหา อเหสุํฯ ตทา ปทุมุตฺตโร ภควา เตสุ สเตฺตสุ การุญฺญํ อุปฺปาเทตฺวา อากาเสน ตตฺถ คนฺตฺวา สปริวารานํ ทฺวินฺนํ เทวราชูนํ ธมฺมํ เทเสสิฯ ตทา เต สเพฺพ ผลกาวุธานิ ฉเฑฺฑตฺวา ภควนฺตํ คารวพหุมาเนน วนฺทิตฺวา สรณมคมํสุฯ เตสํ อยํ ปฐมํ สรณมคมาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถริ ปสนฺโน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๒๐. โส อปรภาเค ปุพฺพกุสลํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อุภินฺนํ เทวราชูน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ สุจิโลมขรโลมอาฬวกกุมฺภีรกุเวราทโย วิย นามโคเตฺตน อปากฏา เทฺว ยกฺขราชาโน อญฺญาปเทเสน ทเสฺสนฺโต ‘‘อุภินฺนํ เทวราชูน’’นฺติอาทิมาหฯ **สงฺคาโม สมุปฏฺฐิโต**ติ สํ สุฏฺฐุ คาโม กลหตฺถาย อุปคมนนฺติ สงฺคาโม, โส สงฺคาโม สํ สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิโต, เอกฏฺฐาเน อุปคนฺตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **อโหสิ สมุปพฺยูโฬฺห**ติ สํ สุฏฺฐุ อุปสมีเป ราสิภูโตติ อโตฺถฯ

๒๑. **สํเวเชสิ มหาชน**นฺติ เตสํ ราสิภูตานํ ยกฺขานํ อากาเส นิสิโนฺน ภควา จตุสจฺจธมฺมเทสนาย สํ สุฏฺฐุ เวเชสิ, อาทีนวทสฺสเนน คณฺหาเปสิ วิญฺญาเปสิ โพเธสีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สรณคมนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. เอกาสนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

วรุโณ นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต เอกาสนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล วรุโณ นาม เทวราชา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส คนฺธมาลาทีหิ คีตวาทิเตหิ จ อุปฏฺฐยมาโน สปริวาโร ปูเชสิฯ ตโต อปรภาเค ภควติ ปรินิพฺพุเต ตสฺส มหาโพธิรุกฺขํ พุทฺธทสฺสนํ วิย สพฺพตูริยตาฬาวจเรหิ สปริวาโร อุปหารมกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน ตโต กาลงฺกตฺวา นิมฺมานรติเทวโลเก อุปฺปชฺชิฯ เอวํ เทวสมฺปตฺติมนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ มนุสฺสภูโต จกฺกวตฺติสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ สาสเน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๑. โส ปจฺฉา สกกมฺมํ สริตฺวา ตํ ตถโต ญตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **วรุโณ นาม นาเมนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยทา อหํ สโมฺพธนตฺถาย พุทฺธํ โพธิญฺจ ปูเชสิํ, ตทา วรุโณ นาม เทวราชา อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

๓๔. **ธรณีรุหปาทป**นฺติ เอตฺถ รุกฺขลตาปพฺพตสตฺตรตนาทโย ธาเรตีติ ธรณี, ตสฺมิํ รุหติ ปติฏฺฐหตีติ ธรณีรุโหฯ ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป, สิญฺจิตสิญฺจิโตทกํ ปาเทน มูเลน ปิวติ รุกฺขกฺขนฺธสาขาวิฏเปหิ อาโปรสํ ปตฺถริยตีติ อโตฺถ, ตํ ธรณีรุหปาทปํ โพธิรุกฺขนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๓๕. **สกกมฺมาภิรโทฺธ**ติ อตฺตโน กุสลกมฺเมน อภิรโทฺธ ปสนฺโน อุตฺตเม โพธิมฺหิ ปสนฺโนติ สมฺพนฺโธฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เอกาสนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. สุวณฺณปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิปสฺสี นาม ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต สุวณฺณปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ ฐาเน ภุมฺมฏฺฐกเทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต ตสฺส ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส จตูหิ สุวณฺณปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ ตานิ ปุปฺผานิ อากาเส สุวณฺณวิตานํ หุตฺวา ฉาเทสุํ, สุวณฺณปภา จ พุทฺธสฺส สรีรปภา จ เอกโต หุตฺวา มหาโอภาโส อโหสิฯ โส อติเรกตรํ ปสนฺโน สกภวนํ คโตปิ สรติเยวฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน ตุสิตภวนาทิสุคตีสุเยว สํสรโนฺต ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สาสเน อุรํ ทตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๐. โส อปรภาเค ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **วิปสฺสี นาม ภควา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

๔๔. **ปาโมชฺชํ ชนยิตฺวานา**ติ พลวปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘ปาโมชฺชํ อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺติ โอทคฺยํ อตฺตมนตา จิตฺตสฺสา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๙, ๘๖; มหานิ. ๑) วิย อตฺตมนตา สกภาวํ อุปฺปาเทตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สุวณฺณปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. จิตกปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

วสามิ ราชายตเนติอาทิกํ อายสฺมโต จิตกปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตโต ปรํ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล ราชายตนรุกฺขเทวตา หุตฺวา นิพฺพโตฺต อนฺตรนฺตรา เทวตาหิ สทฺธึ ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺโน ภควติ ปรินิพฺพุเต สปริวาโร คนฺธทีปธูปปุปฺผเภริอาทีนิ คาหาเปตฺวา ภควโต อาฬาหนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ทีปาทีนิ ปูเชตฺวา อเนเกหิ ตูริเยหิ อเนเกหิ วาทิเตหิ ตํ ปูเชสิฯ ตโต ปฏฺฐาย สกภวนํ อุปวิโฏฺฐปิ ภควนฺตเมว สริตฺวา สมฺมุขา วิย วนฺทติฯ โส เตเนว ปุเญฺญน เตน จิตฺตปฺปสาเทน ราชายตนโต กาลํ กโต ตุสิตาทีสุ นิพฺพโตฺต ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา ตโต มนุเสฺสสุ มนุสฺสสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ อุปฺปนฺนจิตฺตปฺปสาโท ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๙. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **วสามิ ราชายตเน**ติอาทิมาหฯ **ราชายตเน**ติ เทวราชูนํ อายตนํ ราชายตนํ, ตสฺส รุกฺขสฺส นามเธยฺยํ วาฯ **ปรินิพฺพุเต ภควตี**ติ ปริสมนฺตโต กิญฺจิ อนวเสเสตฺวา ขนฺธปรินิพฺพานกาเล ปรินิพฺพานสมเย ปรินิพฺพานปฺปตฺตสฺส สิขิโน โลกพนฺธุโนติ สมฺพโนฺธฯ

๕๐. **จิตกํ อคมาส**หนฺติ จนฺทนาครุเทวทารุกปฺปูรตโกฺกลาทิสุคนฺธทารูหิ จิตํ ราสิคตนฺติ จิตํ, จิตเมว จิตกํ, พุทฺธคารเวน จิตกํ ปูชนตฺถาย จิตกสฺส สมีปํ อหํ อคมาสินฺติ อโตฺถฯ

ตตฺถ คนฺตวา กตกิจฺจํ ทเสฺสโนฺต **ตูริยํ ตตฺถ วาเทตฺวา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

จิตกปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. พุทฺธสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ยทา วิปสฺสี โลกโคฺคติอาทิกํ อายสฺมโต พุทฺธสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ ภูมฎฺฐกวิมาเน เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตทา วิปสฺสี ภควา อายุสงฺขารํ โวสฺสชฺชิฯ อถ สกลทสสหสฺสิโลกธาตุ สสาครปพฺพตา ปกมฺปิตฺถฯ ตทา ตสฺส เทวปุตฺตสฺส ภวนมฺปิ กมฺปิตฺถฯ ตสฺมิํ ขเณ โส เทวปุโตฺต สํสยชาโต – ‘‘กิํ นุ โข ปถวีกมฺปาย นิพฺพตฺตี’’ติ จิเนฺตตฺวา พุทฺธสฺส อายุสงฺขารโวสฺสชฺชภาวํ ญตฺวา มหาโสกํ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทสิฯ ตทา เวสฺสวโณ มหาราชา อาคนฺตฺวา ‘‘มา จินฺตยิตฺถา’’ติ อสฺสาเสสิฯ โส เทวปุโตฺต ตโต จุโต เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๕๗. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ยทา วิปสฺสี โลกโคฺค**ติอาทิมาหฯ **อายุสงฺขารโมสฺสชฺชี**ติ อา สมนฺตโต ยุโนติ ปาเลติ สเตฺตติ อายุ, อายุสฺส สงฺขาโร ราสิภาโว อายุสงฺขาโร, ตํ อายุสงฺขารํ โอสฺสชฺชิ ปริจฺจชิ ชหาสีติ อโตฺถฯ ตสฺมิํ อายุสงฺขารโวสฺสชฺชเนฯ ชลเมขลาสาคโรทกเมขลาสหิตา สกลทสสหสฺสจกฺกวาฬปถวี กมฺปิตฺถาติ สมฺพโนฺธฯ

๕๘. **โอตตํ วิตฺถตํ มยฺห**นฺติ มยฺหํ ภวนํ โอตตํ วิตฺถตํ จิตฺตํ วิจิตฺตํ **สุจิ** สุปริสุทฺธํ **จิตฺตํ** อเนเกหิ สตฺตหิ รตเนหิ วิจิตฺตํ โสภมานํ **ปกมฺปิตฺถ** ปกาเรน กมฺปิตฺถาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

พุทฺธสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. มคฺคสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต มคฺคสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตโต โอรํ ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หิมวเนฺต เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต อรญฺญํ คนฺตฺวา มคฺคมูฬฺหานํ มคฺคํ คเวสนฺตานํ ตสฺส สาวกานํ โภเชตฺวา มคฺคํ อาจิกฺขิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุสฺสสมฺปตฺติมนุภวิตฺวา อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว สพฺพตฺถ อมูโฬฺห สญฺญวา อโหสิฯ อถ อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาเส อนลฺลีโน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๖๖. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺสา**ติอาทิมาหฯ **สาวกา วนจาริโน**ติ ภควโต วุตฺตวจนํ สมฺมา อาทเรน สุณนฺตีติ สาวกา, อถ วา ภควโต เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา สทฺธมฺมํ สุณนฺตีติ สาวกาฯ วนจาริโน วเน วิจรณกา สาวกา **วิปฺปนฎฺฐา** มคฺคมูฬฺหา มหาอรเญฺญ **อนฺธาว** จกฺขุวิรหิตาว **อนุสุยฺยเร** วิจรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

มคฺคสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. ปจฺจุปฏฺฐานสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อตฺถทสฺสิมฺหิ สุคเตติอาทิกํ อายสฺมโต ปจฺจุปฏฺฐานสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล ยกฺขโยนิยํ นิพฺพโตฺต ภควติ ธรมาเน ทสฺสนสฺส อลทฺธตฺตา ปจฺฉา ปรินิพฺพุเต มหาโสกปฺปโตฺต วิหาสิฯ ตทา หิสฺส ภควโต สาคโต นาม อคฺคสาวโก อนุสาสโนฺต ภควโต สารีริกธาตุปูชา ภควติ ธรมาเน กตปูชา วิย จิตฺตปฺปสาทวสา มหปฺผลํ ภวตี''ติ วตฺวา ''ถูปํ กโรหี''ติ นิโยชิโต ถูปํ กาเรสิ, ตํ ปูเชตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สกฺกจกฺกวตฺติสมฺปตฺติมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๗๒. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุญฺญกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อตฺถทสฺสิมฺหิ สุคเต**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **ยกฺขโยนิํ อุปปชฺชิ**นฺติ เอตฺถ ปน อตฺตโน สกาสํ สมฺปตฺตสมฺปเตฺต ขาทนฺตา ยนฺติ คจฺฉนฺตีติ ยกฺขา, ยกฺขานํ โยนิ ชาตีติ ยกฺขโยนิ, ยกฺขโยนิยํ นิพฺพโตฺตติ อโตฺถฯ

๗๓. **ทุลฺลทฺธํ วต เม อาสี**ติ เม มยา ลทฺธยสํ ทุลฺลทฺธํ, พุทฺธภูตสฺส สตฺถุโน สกฺการํ อกตตฺตา วิราเธตฺวา ลทฺธนฺติ อโตฺถฯ **ทุปฺปภาต**นฺติ ทุฏฺฐุ ปภาตํ รตฺติยา ปภาตกรณํ, มยฺหํ น สุฏฺฐุํ ปภาตนฺติ อโตฺถฯ **ทุรุฏฺฐิต**นฺติ ทุอุฏฺฐิตํ, สูริยสฺส อุคฺคมนํ มยฺหํ ทุอุคฺคมนนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปจฺจุปฏฺฐานสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ชาติปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ชายํ ตสฺส วิปสฺสิสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต ชาติปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต นกฺขตฺตปาฐเกหิ วิปสฺสิโพธิสตฺตสฺส วุตฺตลกฺขณนิมิตฺตํ สุตฺวา ''อยํ กิร กุมาโร พุโทฺธ หุตฺวา สกลโลกสฺส อโคฺค เสโฏฺฐ สุตฺวา สพฺพสเตฺต สํสารโต อุทฺธริสฺสตี''ติ สุตฺวา ตํ ภควนฺตํ กุมารกาเลเยว พุทฺธสฺส วิย มหาปูชมกาสิฯ ปจฺฉา กเมน กุมารกาลํ ราชกุมารกาลํ รชฺชกาลนฺติ กาลตฺตยมติกฺกมฺม พุเทฺธ ชาเตปิ มหาปูชํ กตฺวา ตโต จุโต ตุสิตาทีสุ นิพฺพโตฺต ทิพฺพสุขมนุภวิตฺวา ปจฺฉา มนุเสฺสสุ จกฺกวตฺตาทิมนุสฺสสุขมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต สตฺตฏฺฐวสฺสกาเลเยว ภควติ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๘๒. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ชายํ ตสฺส วิปสฺสิสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

๘๔. **เนมิตฺตานํ สุณิตฺวานา**ติ เอตฺถ นิมิตฺตํ การณํ สุขทุกฺขปฺปตฺติเหตุํ ชานนฺตีติ เนมิตฺตา, เตสํ เนมิตฺตานํ นกฺขตฺตปาฐกานํ วจนํ สุณิตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ชาติปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ทฺวาทสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๓. เสเรยฺยวโคฺค

๑. เสเรยฺยกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อชฺฌายโก มนฺตธโรติอาทิกํ อายสฺมโต เสเรยฺยกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตโต ปเรสุ อตฺตภาวสหเสฺสสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺวา ติณฺณํ เวทานํ ปารํ คนฺตฺวา อิติหาสาทิสกลพฺราหฺมณธมฺเมสุ โกฏิปฺปตฺโต เอกสฺมึ ทิวเส อโพฺภกาเส สปริวาโร ฐิโต ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส เสเรยฺยปุปฺผํ คเหตฺวา อากาเส ขิปโนฺต ปูเชสิฯ ตานิ ปุปฺผานิ อากาเส วิตานํ หุตฺวา สตฺตาหํ ฐตฺวา ปจฺฉา อนฺตรธายึสุฯ โส ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา อตีว ปสนฺนมานโส เตเนว ปีติโสมนเสฺสน กาลํ กตฺวา ตุสิตาทีสุ นิพฺพตฺโต ตตฺถ ทิพฺพสุขมนุภวิตฺวา ตโต มนุสฺสสุขมนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา ปุพฺพวาสนาพเลน สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑. โส อปรภาเค ปุราณกตกุสลํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อชฺฌายโก มนฺตธโร**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

๓. **เสเรยฺยกํ คเหตฺวานา**ติ สิริเส ภวํ ชาติปุปฺผํ เสเรยฺยํ, เสเรยฺยเมว เสเรยฺยกํ, ตํ เสเรยฺยกํ คเหตฺวานาติ สมฺพโนฺธฯ ภควติ ปสโนฺน ชาติสุมนมกุฬจมฺปกาทีนิ ปุปฺผานิ ปติฏฺฐเปตฺวา ปูเชตุํ กาลํ นตฺถิตาย ตตฺถ สมฺปตฺตํ ตํ เสเรยฺยกํ ปุปฺผํ คเหตฺวา ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เสเรยฺยกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. ปุปฺผถูปิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต ปุปฺผถูปิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิพุทฺธสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺวา สกสิเปฺป นิปฺผตฺตึ ปโตฺต ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต เคหํ ปหาย หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา อตฺตนา สหคเตหิ ปญฺจสิสฺสสหเสฺสหิ สทฺธึ ปญฺจาภิญฺญาอฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา กุกฺกุรนามปพฺพตสมีเป ปณฺณสาลํ กาเรตฺวา ปฏิวสติฯ ตทา พุทฺธุปฺปาทภาวํ สุตฺวา สิเสฺสหิ สห พุทฺธสฺส สนฺติกํ คนฺตุกาโม เกนจิ พฺยาธินา ปีฬิโต ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา สิสฺสสนฺติกา พุทฺธสฺสานุภาวํ ลกฺขณญฺจ สุตฺวา ปสนฺนมานโส หิมวนฺตโต จมฺปกาโสกติลกเกฏกาทฺยเนเก ปุเปฺผ อาหราเปตฺวา ถูปํ กตฺวา พุทฺธํ วิย ปูเชตฺวา กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลกูปโค อโหสิฯ อถ เต สิสฺสา ตสฺส อาฬหนํ กตฺวา พุทฺธสนฺติกํ คนฺตฺวา ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํฯ อถ ภควา พุทฺธจกฺขุนา โอโลเกตฺวา อนาคตํสญาเณน ปากฏีกรณมกาสิฯ โส อปรภาเค อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปโตฺต ปุพฺพวาสนาพเลน สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๐. อถ โส อตฺตโน ปุพฺพกุสลํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **กุกฺกุโร นาม ปพฺพโต**ติ ปพฺพตสฺส สิขรํ กุกฺกุรากาเรน สุนขากาเรน สณฺฐิตตฺตา ‘‘กุกฺกุรปพฺพโต’’ติ สงฺขฺยํ คโต, ตสฺส สมีเป

ปณฺณสาลํ กตฺวา ปญฺจตาปสสหเสฺสหิ สห วสมาโนติ อโตฺถฯ นยานุสาเรน เสสํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปุปฺผถูปิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. ปายสทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวโณฺณ สมฺพุโทฺธติอาทิกํ อายสฺมโต ปายสทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ วิภวสมฺปเนฺน กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา ฆราวาสํ วสโนฺต หตฺถิอสฺสธนธญฺญสตฺตรตนาทิวิภวสมฺปโนฺน สทฺธาสมฺปโนฺน กมฺมผลํ สทฺทหิตฺวา สหสฺสมตฺตา สุวณฺณปาติโย กาเรตฺวา ตสฺมิํ ขีรปายสสหสฺสสฺส ปูเรตฺวา ตา สพฺพา คาหาเปตฺวา สิมฺพลิวนํ อคมาสิฯ ตสฺมิํ สมเย วิปสฺสี ภควา ฉพฺพณฺณรํสิโย วิสฺสเชฺชตฺวา อากาเส จงฺกมํ มาเปตฺวา จงฺกมติฯ โส ปน เสฎฺฐิ ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา อตีว ปสโนฺน ปาติโย ฐเปตฺวา วนฺทิตฺวา อาโรเจสิ ปฎิคฺคหณายฯ อถ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทาย ปฎิคฺคเหสิ, ปฎิคฺคเหตฺวา จ ปน ตสฺส โสมนสฺสุปฺปาทนตฺถํ สหสฺสมเตฺตหิ ภิกฺขุสเงฺฆหิ สทฺธิํ ปริภุญฺชิ, ตทวเสสํ อเนกสหสฺสภิกฺขู ปริภุญฺชิํสุฯ โส เตน ปุเญฺญน สุคตีสฺเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๒๖. โส อปรภาเค อตฺตโน กุสลํ ปจฺจเวกฺขมาโน ตํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุวณฺณวโณฺณ สมฺพุโทฺธ**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ

๒๘. **จงฺกมํ สุสมารูโฬฺห**ติ จทินโนฺต ปทวิเกฺขปํ กโรโนฺต กมติ คจฺฉตีติ จงฺกมํ, จงฺกมสฺส ปทวิเกฺขปสฺส อาธารภูตปถวิปเทโส จงฺกมํ นามาติ อโตฺถ, เอตํ จงฺกมํสุ วิเสเสน อารูโฬฺหติ สมฺพโนฺธฯ **อมฺพเร อนิลายเน**ติ วรียติ ฉาทิยติ อเนนาติ วรํ, น พรนฺติ อมฺพรํ, เสตวตฺถสทิสํ อากาสนฺติ อโตฺถฯ นตฺถิ นิลียนํ โคปนํ เอตฺถาติ อนิลํ, อา สมนฺตโต ยนฺติ คจฺฉนฺติ อเนน อิทฺธิมโนฺตติ อายนํ, อนิลญฺจ ตํ อายนเญฺจติ อนิลายนํ, ตสฺมิํ อมฺพเร อนิลายเน จงฺกมํ มาปยินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปายสทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. คโนฺธทกิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิสชฺช ปาสาทวเรติอาทิกํ อายสฺมโต คโนฺธทกิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว นิพฺพานูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสีภควโต กาเล เสฎฺฐิกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา มหทฺธโน มหาโภโค ทิพฺพสุขมนุภวโนฺต วิย มนุสฺสสุขมนุภวโนฺต เอกสฺมิํ ทิวเส ปาสาทวเร นิสิโนฺน โหติฯ ตทา ภควา สุวณฺณมหาเมรุ วิย วีถิยา วิจรติ, ตํ วิจรมานํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา สุคโนฺธทเกน ภควนฺตํ โอสิญฺจมาโน ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาเสน อนลฺลีโน สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๕. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกุสลํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิสชฺช ปาสาทวเร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาสาโท**ติ ปสาทํ โสมนสฺสํ ชเนติ อุปฺปาเทตีติ

ปาสาโท , มาลากมฺมจิตฺตกมฺมสุวณฺณกมฺมาทฺยเนกวิจิตฺตํ ทิสฺวา ตตฺถ ปวิฏฺฐานํ ชนานํ ปสาทํ ชนยตีติ อโตฺถฯ ปาสาโท จ โส ปเตฺถตพฺพเฏฺฐน วโร จาติ ปาสาทวโร, ตสฺมิํ ปาสาทวเร นิสชฺช นิสีทิตฺวา วิปสฺสิํ ชินวรํ อทฺทสนฺติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

คโนฺธทกิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. สมฺมุขาถวิกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ชายมาเน วิปสฺสิมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต สมฺมุขาถวิกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต สตฺตวสฺสิกกาเลเยว สกสิเปฺป นิปฺผตฺติํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา วสโนฺต วิปสฺสิมฺหิ โพธิสเตฺต อุปฺปเนฺน สพฺพพุทฺธานํ ลกฺขณานิ เวทตฺตเย ทิสฺสมานานิ ตานิ ราชปฺปมุขสฺส ชนกายสฺส วิปสฺสีโพธิสตฺตสฺส ลกฺขณญฺจ พุทฺธภาวญฺจ พฺยากริตฺวา ชนานํ มานสํ นิพฺพาเปสิ, อเนกานิ จ ถุติวจนานิ นิเวเทสิฯ โส เตน กุสลกเมฺมน ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ กตกุสลนาเมน **สมฺมุขาถวิกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ

๔๑. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ชายมาเน วิปสฺสิมฺหี**ติอาทิมาหฯ **วิปสฺสิมฺหิ** สมฺมาสมฺพุเทฺธ **ชายมาเน** อุปฺปชฺชมาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขเนฺต อหํ ปาตุภูตํ **นิมิตฺตํ** การณํ พุทฺธภาวสฺส เหตุํ **พฺยากริํ** กเถสิํ, อเนกานิ อจฺฉริยานิ ปากฏานิ อกาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สมฺมุขาถวิกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. กุสุมาสนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

นคเร ธญฺญวติยาติอาทิกํ อายสฺมโต กุสุมาสนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต มหทฺธโน มหาโภโค ติณฺณํ เวทานํ ปารํ คโต พฺราหฺมณสิเปฺปสุ โกฏิปฺปโตฺต สกปรสมยกุสโล มาตาปิตโร ปูเชตุกาโม ปญฺจ อุปฺปลกลาเป อตฺตโน สมีเป ฐเปตฺวา นิสิโนฺน ภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ วิปสฺสิํ ภควนฺตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา นีลปีตาทิฆนพุทฺธรสฺมิโย จ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ ตานิ ปุปฺผานิ สนฺถริตฺวา ภควนฺตํ ตตฺถ นิสีทาเปตฺวา สกฆเร มาตุ อตฺถาย ปฏิยตฺตานิ สพฺพานิ ขาทนียโภชนียานิ คเหตฺวา สปริวารํ ภควนฺตํ สหเตฺถน สนฺตเปฺปโนฺต โภเชสิฯ โภชนาวสาเน เอกํ อุปฺปลหตฺถํ อทาสิฯ เตน โสมนสฺสชาโต ปตฺถนํ อกาสิฯ ภควาปิ อนุโมทนํ กตฺวา ปกามิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ เทฺว สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต โภคยเสหิ วฑฺฒิโต กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๖๕. โส อปรภาเค ปุเพฺพ กตกุสลํ ปุเพฺพนิวาสญาเณน สริตฺวา โสมนสฺสปฺปโตฺต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นคเร ธญฺญวติยา**ติอาทิมาหฯ ธญฺญานํ ปุญฺญวนฺตานํ ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติมหาสาลานํ อเนเกสํ กุลานํ อากรตฺตา ธญฺญวตี, อถ วา มุตฺตามณิอาทิสตฺต

รตนานํ สตฺตวิธธญฺญานํ อุปโภคปริโภคานํ อากรตฺตา ธญฺญวตี, อถ วา ธญฺญานํ พุทฺธปจฺจกพุทฺธขีณาสวานํ วสนฏฺฐานํ อารามวิหาราทีนํ อากรตฺตา ธญฺญวตี, ตสฺสา **ธญฺญวติยา**ฯ นครนฺติ ปเตฺนฺติ เอตฺถ อุปโภคปริโภคตฺถิกา ชนาติ นครํ, น คจฺฉตีติ วา นคํ, ราชยุวราชมหามตฺตาทีนํ วสนฏฺฐานํฯ นคํ ราติ อาททาติ คณฺหาตีติ นครํ, ราชาทีนํ วสนฏฺฐานสมูหภูตํ ปาการปริขาทีหิ ปริกฺขิตฺตํ ปริจฺฉินฺนฏฺฐานํ นครํ นามาติ อโตฺถฯ **นคเร** ยทา อหํ วิปสฺสิสฺส ภควโต สนฺติเก พฺยากรณํ อลภึ, ตทา ตสฺมึ ธญฺญวติยา นคเร พฺราหฺมโณ อโหสินฺติ สมฺพนฺโธฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

กุสุมาสนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. ผลทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อชฺฌายโก มนฺตธโรติอาทิกํ อายสฺมโต ผลทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา เวทตฺตยาทิสกสิเปฺปสุ ปารปฺปโตฺต อเนเกสํ พฺราหฺมณสหสฺสานํ ปาโมโกฺข อาจริโย สกสิปฺปานํ ปริโยสานํ อทิสฺวา ตตฺถ จ สารํ อปสฺสโนฺต ฆราวาสํ ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตสฺส อวิทูเร อสฺสมํ กาเรตฺวา สห สิเสฺสหิ วาสํ กเปฺปสิ, ตสฺมึ สมเย ปทุมุตฺตโร ภควา ภิกฺขาย จรมาโน ตสฺสานุกมฺปาย ตํ ปเทสํ สมฺปาปุณิฯ ตาปโส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อตฺตโน อตฺถาย ปฏฺฐเก นิกฺขิปิตฺวา รุกฺขเคฺค ลคฺคิตานิ มธุรานิ ปทุมผลานิ มธุนา สห อทาสิฯ ภควา ตสฺส โสมนสฺสุปฺปาทนตฺถํ ปสฺสนฺตเสฺสว ปริภุญฺชิตฺวา อากาเส ฐิโต ผลทานานิสํสํ กเถตฺวา ปกฺกามิฯ

๗๕. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สตฺตวสฺสิโกเยว อรหตฺตํ ปตฺวา ปุเพฺพ กตกุสลกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อชฺฌายโก มนฺตธโร**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ อเชฺฌติ จิเนฺตตีติ อชฺฌายิ, อชฺฌายิเยว อชฺฌายโกฯ เอตฺถ หิ อกาโร ‘‘ปฏิเสเธ วุทฺธิตพฺภาเว…เป…. อกาโร วิรหปฺปเก’’ติ เอวํ วุเตฺตสุ ทสสุ อเตฺถสุ ตพฺภาเว วตฺตติฯ สิสฺสานํ สวนธารณาทิวเสน หิตํ อเชฺฌติ จิเนฺตติ สชฺฌายํ กโรตีติ **อชฺฌายโก,** จินฺตโกติ อโตฺถฯ อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคหิตํ สพฺพํ มนฺตํ มเนน ธาเรติ ปวเตฺตตีติ **มนฺตธโรฯ ติณฺณํ เวทาน ปารคู**ติ เวทํ วุจฺจติ ญาณํ, เวเทน เวทิตพฺพา พุชฺฌิตพฺพาติ เวทา, อิรุเวทยชุเวทสามเวทสงฺขาตา ตโย คนฺถา, เตสํ เวทานํ ปารํ ปริโยสานํ โกฏึ คโต ปโตฺตติ ปารคูฯ เสสํ ปากฏเมวาติ

ผลทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. ญาณสญฺญิกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต ญาณสญฺญิกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตสฺมึ ตสฺมึ อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตสฺส อวิทูเร ปพฺพตนฺตเร ปณฺณสาลํ กาเรตฺวา ปญฺจาภิญฺญาอฏฺฐสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา วสโนฺต เอกทิวสํ ปริสุทฺธํ ปณฺฑรํ ปุลินตลํ ทิสฺวา ‘‘อีทิสา ปริสุทฺธา พุทฺธา, อีทิสํว ปริสุทฺธํ พุทฺธญาณ’’นฺติ พุทฺธญฺจ ตสฺส ญาณญฺจ อนุสฺสริ โถเมสิ จฯ

๘๔. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺวา สาสเน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺโต ปุเพฺพ กตปุญฺญํ อนุสฺสริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต ‘‘ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหี’’ติอาทิมาหฯ **ปุลินํ โสภนํ ทิสฺวาติ** ปริปุณฺณกตํ วิย ปุลากาเรน ปริโสธิตากาเรน ปวตฺตํ ฐิตนฺติ ปุลินํ, โสภนํ วาลุกํ ทิสฺวา เสฏฺฐํ พุทฺธํ อนุสฺสรินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ญาณสญฺญิกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. คณฺฐิปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวณฺณวโณฺณ สมฺพุโทฺธติอาทิกํ อายสฺมโต คณฺฐิปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร อเนกาสุ ชาตีสุ กตปุญฺญสญฺจโย วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต อุปโภคปริโภเคหิ อนูโน เอกทิวสํ วิปสฺสึ ภควนฺตํ สคณํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ลาชาปญฺจเมหิ ปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ โส เตเนว จิตฺตปฺปสาเทน ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต เทวโลเก นิพฺพตฺโต ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อปรภาเค มนุเสฺสสุ มนุสฺสสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพตฺโต สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๙๑. โส เอกทิวสํ ปุเพฺพ กตปุญฺญํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ‘‘อิมินา กุสเลนาหํ นิพฺพานํ ปโตฺต’’ติ ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **สุวณฺณวโณฺณ สมฺพุโทฺธ**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

คณฺฐิปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ปทุมปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต ปทุมปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สกสิเปฺป นิปฺผตฺตึ ปตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต พุทฺธุปฺปตฺติโต ปุเรตรํ อุปฺปนฺนตฺตา โอวาทานุสาสนํ อลภิตฺวา ฆราวาสํ ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตสฺส อวิทูเร โคตมกํ นาม ปพฺพตํ นิสฺสาย อสฺสมํ กาเรตฺวา ปญฺจาภิญฺญา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานสุเขเนว วิหาสิฯ ตทา ปทุมุตฺตโร ภควา พุโทฺธ หุตฺวา สเตฺต สํสารโต อุทฺธรโนฺต ตสฺสานุกมฺปาย หิมวนฺตํ อคมาสิฯ ตาปโส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สกสิเสฺส สมาเนตฺวา เตหิ ปทุมปุปฺผานิ อาหราเปตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สโทฺธ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๙๗. โส อตฺตโน ปุญฺญกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ **โคตโม นาม ปพฺพโต**ติ อเนเกสํ ยกฺขเทวตานํ อาวาสภาเวน อธิฏฺฐานวเสน โคตมสฺส ภวนตฺตา โคตโมติ ปากโฏ อโหสิฯ ปวตฺตตีติ ติฏฺฐตีติ ปพฺพโตฯ **นาครุเกฺขหิ สญฺฉโนฺน**ติ รุหติ ติฏฺฐตีติ รุโกฺขฯ อถ วา ปถวึ ขนโนฺต อุทฺธํ รุหตีติ รุโกฺข, นานา อเนกปฺปการา จมฺปกกปฺปูรนาคอครุจนฺทนาทโย รุกฺขาติ นานารุกฺขา, เตหิ นานารุ

เกฺขหิ สณฺฉโนฺน ปริกิโณฺณ โคตโม ปพฺพโตติ สมฺพโนฺธฯ **มหาภูตคณาลโย**ติ ภวนฺติ ชายนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ วฑฺฒนฺติ จาติ ภูตา, มหนฺตา จ เต ภูตา จาติ มหาภูตา, มหาภูตานํ คโณ สมูโหติ มหาภูตคโณ, มหาภูตคณสฺส อาลโย ปติฎฺฐาติ มหาภูตคณาลโยฯ

๙๘. **เวมชฺฌมฺหิ จ ตสฺสาสี**ติ ตสฺส โคตมสฺส ปพฺพตสฺส เวมเชฺฌ อพฺภนฺตเร อสฺสโม อภินิมฺมิโต นิปฺผาทิโต กโตติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ

ปทุมปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

เตรสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๔. โสภิตวโคฺค

๑. โสภิตเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตโร นาม ชิโนติอาทิกํ อายสฺมโต โสภิตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา เอกทิวสํ สตฺถารา ธมฺมํ เทสิยมาเน โสมนเสฺสน ปสนฺนมานโส นานปฺปการเหิ โถเมสิฯ โส เตเนว โสมนเสฺสน กาลํ กตฺวา เทเวสุ นิพฺพโตฺต ตตฺถ ทิพฺพสุขํ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ มนุสฺสสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สตฺตวสฺสิโกว ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อรหา อโหสิฯ

๑. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

โสภิตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. สุทสฺสนเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิตฺถตาย นทีตีเรติอาทิกํ อายสฺมโต สุทสฺสนเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว กตปุญฺญูปจโย สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา วสโนฺต วิตฺถตาย นาม คงฺคาย สมีเป ปิลกฺขุผลิตํ ปริเยสโนฺต ตสฺสา ตีเร นิสินฺนํ ชลมานอคฺคิสิขํ อิว สิขิํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส เกตกีปุปฺผํ วเณฺฏเนว ฉินฺทิตฺวา ปูเชโนฺต เอวมาห – ‘‘ภเนฺต, เยน ญาเณน ตฺวํ เอวํ มหานุภาโว สพฺพญฺญุพุโทฺธ ชาโต, ตํ ญาณํ อหํ ปูเชมี’’ติฯ อถ ภควา อนุโมทนมกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ ชาโต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๐. โส อตฺตโน กตกุสลํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **วิตฺถตาย นทีตีเร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิตฺถตายา**ติ วิตฺถรติ ปตฺถรติ วิตฺถิณฺณา โหตีติ วิตฺถตา, นทนฺติ สทฺทํ กโรนฺติ อิตา คตา ปวตฺตาติ นที, นทิํ ตรนฺตา เอตํ ปตฺวา ติณฺณา นาม โหนฺตีติ ตีรํ, ตสฺสา วิตฺถตาย นทิยา ตีเร ตีรสมีเปติ อโตฺถฯ **เกตกิํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา**ติ กกฺฉิตากาเรน คณฺหนฺตานํ หตฺถํ กณฺฑโก ฉินฺทติ วิชฺฌตีติ เกตํ, เกตสฺส เอสา เกตกีปุปฺผํ, ตํ ทิสฺวา วณฺฏํ ฉินฺทิตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ

๑๑. **สิขิโน โลกพนฺธุโน**ติ สิขี วุจฺจติ อคฺคิ, สิขีสทิสา นีลปีตาทิเภทา ชลมานา ฉพฺพณฺณฆนรํสิโย ยสฺส โส สิขี, โลกสฺส สกลโลกตฺตยสฺส พนฺธุ ญาตโกติ โลกพนฺธุ, ตสฺส สิขิโน โลกพนฺธุโน เกตกีปุปฺผํ วเณฺฏ ฉินฺทิตฺวา ปูเชสินฺติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุทสฺสนเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. จนฺทนปูชนกเตฺถรอปทานวณฺณนา

จนฺทภาคานทีตีเรติอาทิกํ อายสฺมโต จนฺทนปูชนกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล หิมวเนฺต จนฺทภาคานทิยา สมีเป กินฺนรโยนิยํ นิพฺพโตฺต ปุปฺผภกฺโข ปุปฺผนิวสโน จนฺทนอครุอาทีสุ คนฺธวิภูสิโต หิมวเนฺต ภุมฺมเทวตา วิย อุยฺยานกีฬชลกีฬาทิอเนกสุขํ อนุภวโนฺต วาสํ กเปฺปสิฯ ตทา อตฺถทสฺสี ภควา ตสฺสานุกมฺปาย หิมวนฺตํ คนฺตฺวา อากาสโต โอรุยฺห สงฺฆาฏึ ปญฺญาเปตฺวา นิสีทิฯ โส กินฺนโร ตํ ภควนฺตํ วิโรฺชตมานํ ตตฺถ นิสินฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สุคนฺธจนฺทเนน ปูเชสิฯ ตสฺส ภควา อนุโมทนํ อกาสิฯ

๑๗. โส เตน ปุเญฺญน เตน โสมนเสฺสน ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จกฺกวตฺติรชฺชปเทสรชฺชสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **จนฺทภาคานทีตีเร**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ จนฺทํ มนํ รุจึ อชฺฌาสยํ ญตฺวา วิย ชาโตติ จโนฺทฯ จนฺทมณฺฑเลน ปสนฺนนิมฺมโลทเกน อุโภสุ ปเสฺสสุ มุตฺตาทลสทิสสนฺถรธวลปุลินตเลน จ สมนฺนาคตตฺตา จเนฺทน ภาคา สทิสาติ จนฺทภาคา, ตสฺสา จนฺทภาคาย นทิยา ตีเร สมีเปติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

จนฺทนปูชนกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

อฏฺฐมภาณวารวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. ปุปฺผจฺฉทนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุนโนฺท นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต ปุปฺผจฺฉทนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สกสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปโตฺต มหาโภโค มหายโส ทานาภิรโต อโหสิฯ เอกทิวสํ โส ‘‘สกลชมฺพุทีเป อิเม ยาจกา นาม ‘อหํ ทานํ น ลทฺธสฺมี’ติ วตฺตุํ มา ลภนฺตู’’ติ มหาทานํ สเชฺชสิฯ ตทา ปทุมุตฺตโร ภควา สปริวาโร อากาเสน คจฺฉติฯ พฺราหฺมโณ ตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต สกสิเสฺส ปโกฺกสาเปตฺวา ปุปฺผานิ อาหราเปตฺวา อากาเส อุกฺขิปิตฺวา ปูเชสิฯ ตานิ สกลนครํ ฉาเทตฺวา สตฺต ทิวสานิ อฏฺฐํสุฯ

๒๖. โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุนโนฺท นาม นาเมนา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปุปฺผจฺฉทนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. รโหสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต รโหสญฺญกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต เอกสฺมึ พุทฺธสุญฺญกาเล มชฺฌิมเทเส พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สกสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต เกวลํ อุทรํ ปูเรตฺวา โกธมทมานาทโย อกุสเลเยว ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย หิมวนฺตํ

ปวิสิตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อเนกตาปสสตปริวาโร วสภปพฺพตสมีเป อสฺสมํ มาเปตฺวา ตีณิ วสฺสสหสฺสานิ หิมวเนฺตเยว วสมาโน ‘‘อหํ เอตฺตกานํ สิสฺสานํ อาจริโยติ สมฺมโต ครุฏฺฐานิโย ครุกาตโพฺพ วนฺทนีโย, อาจริโย เม นตฺถี’’ติ โทมนสฺสปฺปโตฺต เต สเพฺพ สิเสฺส สนฺนิปาเตตฺวา พุทฺธานํ อภาเว นิพฺพานาธิคมาภาวํ ปกาเสตฺวา สยํ เอกโก รโห วิเวกฏฺฐาเนว นิสิโนฺน พุทฺธสฺส สมฺมุขา นิสิโนฺน วิย พุทฺธสญฺญํ มนสิ กริตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา สาลายํ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ

๓๔. โส ตตฺถ ฌานสุเขน จิรํ วสิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต กาเมสุ อนลฺลีโน สตฺตวสฺสิโก ปพฺพชิตฺวา ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปตฺวา ฉฬภิโญฺญ หุตฺวา ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ **วสโภ นาม ปพฺพโต**ติ หิมวนฺตปพฺพตํ วินา เสสปพฺพตานํ อุจฺจตรภาเวน เสฏฺฐตรภาเวน วสโภติ สงฺขํ คโต ปพฺพโตติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

รโหสญฺญกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. จมฺปกปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

กณิการํว โชตนฺตนฺติอาทิกํ อายสฺมโต จมฺปกปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต สกสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ ปตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วนนฺตเร วสโนฺต เวสฺสภุํ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส สิเสฺสหิ อานีเตหิ จมฺปกปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ ภควา อนุโมทนํ อกาสิฯ โส เตเนว กุสเลน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา ปุพฺพวาสนาพเลน ฆราวาเส อนลฺลีโน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๑. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพปุญฺญกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **กณิการํว โชตนฺต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กณิการ**นฺติ สกลปตฺตปลาสานิ ปริจฺจชฺช ปาเตตฺวา ปุปฺผคหณสมเย กณฺณิกาพโทฺธ หุตฺวา ปุปฺผมกุฬานํ คหณโต กณฺณิกากาเรน ปกโตติ กณิกาโร, ‘‘กณฺณิกาโร’’ติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺตินเยน เอกสฺส ปุพฺพ ณ-การสฺส โลปํ กตฺวา ‘‘กณิการ’’นฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตํ ปุปฺผิตํ กณิการรุกฺขํ อิว โชตนฺตํ พุทฺธํ อทฺทสนฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

จมฺปกปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. อตฺถสนฺทสฺสกเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิสาลมาเฬ อาสีโนติอาทิกํ อายสฺมโต อตฺถสนฺทสฺสกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ อตฺตภาเวสุ กตปุญฺญูปจโย ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สกสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ ปโตฺต ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต เคหํ ปหาย หิมวนฺตํ คนฺตฺวา รมณีเย ฐาเน ปณฺณสาลํ กตฺวา ปฏิวสติ, ตทา สตฺตานุกมฺปาย หิมวนฺตมาคตํ ปทุมุตฺตรภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต วนฺทิตฺวา ถุติวจเนหิ โถเมสิฯ โส เตน ปุเญฺญน ยาวตายุกํ กตฺวา กาลงฺกตฺวา พฺรหฺมโลกูปโค อโหสิฯ โส อปรภาเค

อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๔๗. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **วิสาลมาเฬ อาสีโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิสาลมาเฬ**ติ วิสาลํ ปตฺถฏํ วิตฺถิณฺณํ มหนฺตํ มาฬํ วิสาลมาฬํ, ตสฺมิํ วิสาลมาเฬ **อาสีโน** นิสิโนฺน อหํ โลกนายกํ อทฺทสนฺติ สมฺพโนฺธฯ เตสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อตฺถสนฺทสฺสกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. เอกปสาทนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

นารโท อิติ เม นามนฺติอาทิกํ อายสฺมโต เอกปสาทนิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนกาสุ ชาตีสุ กตกุสโล อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต เกสโวติ ปากโฏ หุตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺวา ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วสโนฺต เอกทิวสํ สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อติวิย ปีติโสมนสฺสชาโต ปกฺกามิฯ โส ยาวตายุกํ ฐตฺวา เตเนว โสมนเสฺสน กาลํ กตฺวา เทเวสุ นิพฺพโตฺต ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ อุปฺปโนฺน ตตฺถ สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อญฺญตรสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สตฺถริ ปสีทิตฺวา ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๕๕. โส อปรภาเค อตฺตโน กตกุสลกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นารโท อิติ เม นาม**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นารโท**ติ ชาติวเสน สุทฺธสรีรตฺตา นตฺถิ รโช ธูลิ มลํ เอตสฺสาติ นารโท, ช-การสฺส ท-การํ กตฺวา นารโทติ กุลทตฺติกํ นามํฯ **เกสโว**ติ กิสวจฺฉโคเตฺต ชาตตฺตา เกสโว นารทเกสโว อิติ มํ ชนา **วิทู** ชานนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

เอกปสาทนิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. สาลปุปฺผทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

มิคราชา ตทา อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต สาลปุปฺผทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว กตกุสลสญฺจโย เกนจิ กมฺมจฺฉิเทฺทน หิมวเนฺต สีหโยนิยํ นิพฺพโตฺต อเนกสีหปริวาโร วิหาสิฯ ตทา สิขี ภควา ตสฺสานุกมฺปาย หิมวนฺตํ อคมาสิฯ สีโห ตํ อุปคตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สาขาภเงฺคน สกณฺณิกสาลปุปฺผํ คเหตฺวา ปูเชสิฯ ภควา ตสฺส อนุโมทนํ อกาสิฯ

๖๐. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **มิคราชา ตทา อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ มรณํ คจฺฉนฺตีติ มิคา, อถ วา ฆาสํ มคฺคนฺติ คเวสนฺตีติ มิคา, มิคานํ ราชา มิคราชาฯ สกลจตุปฺปทานํ ราชภาเว สติปิ คาถาพนฺธสุขตฺถํ มิเค อาทิํ กตฺวา มิคราชาติ วุตฺตํฯ ยทา ภควนฺตํ ทิสฺวา สปุปฺผํ สาลสาขํ ภญฺชิตฺวา ปูเชสิํ, ตทา อหํ มิคราชา อโหสินฺติ อโตฺถฯ

๖๒. **สโกสํ ปุปฺผมาหริ**นฺติ สกณฺณิกํ สาลปุปฺผํ อาหริํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สาลปุปฺผทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ปิยาลผลทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปโรธโก ตทา อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต ปิยาลผลทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล เนสาทกุเล นิพฺพโตฺต หิมวเนฺต เอกสฺมิํ ปพฺภาเร มิเค วธิตฺวา ชีวิกํ กเปฺปตฺวา วสติฯ ตสฺมิํ กาเล ตตฺถ คตํ สิขิํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สายํ ปาตํ นมสฺสมาโน กญฺจิ เทยฺยธมฺมํ อปสฺสโนฺต มธุรานิ ปิยาลผลานิ อุจฺจินิตฺวา อทาสิฯ ภควา ตานิ ปริภุญฺชิฯ โส เนสาโท พุทฺธารมฺมณาย ปีติยา นิรนฺตรํ ผุฏฺฐสรีโร ปาปกเมฺม วิรตฺตจิโตฺต มูลผลาหาโร นจิรเสฺสว กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ

๖๖. โส ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ อเนกวิธสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท คหปติกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ตตฺถ อนภิรโต เคหํ ปหาย สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปโตฺต อตฺตโน กตผลทานกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปโรธโก ตทา อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยทา อหํ ปิยาลผลํ ทตฺวา จิตฺตํ ปสาเทสิํ, ตทา อหํ ปโรธโก อาสินฺติ สมฺพโนฺธฯ **ปโรธโก**ติ ปรสตฺตโรธโก วิเหสโกฯ ‘‘ปรโรธโก’’ติ วตฺตเพฺพ ปุพฺพสฺส ร-การสฺส โลปํ กตฺวา ‘‘ปโรธโก’’ติ วุตฺตํฯ

๖๙. **ปริจาริํ วินายก**นฺติ ตํ นิพฺพานปาปกํ สตฺถารํ, ‘‘ภเนฺต , อิมํ ผลํ ปริภุญฺชถา’’ติ ปวาริํ นิมเนฺตสิํ อาราเธสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปิยาลผลทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

จุทฺทสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๕. ฉตฺตวโคฺค

๑. อติฉตฺติยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปรินิพฺพุเต ภควตีติอาทิกํ อายสฺมโต อติฉตฺติยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต ธรมานสฺส ภควโต อทิฏฺฐตฺตา ปรินิพฺพุตกาเล ‘‘อโห มม ปริหานี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘มม ชาติํ สผลํ กริสฺสามี’’ติ กตสนฺนิฏฺฐาโน ฉตฺตาธิฉตฺตํ กาเรตฺวา ตสฺส ภควโต สรีรธาตุํ นิหิตธาตุคพฺภํ ปูเชสิฯ อปรภาเค ปุปฺผจฺฉตฺตํ กาเรตฺวา ตเมว ธาตุคพฺภํ ปูเชสิฯ โส เตเนว ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท คหปติกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วายมโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปรินิพฺพุเต ภควตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฉตฺตาติฉตฺต**นฺติ ฉาทิยติ สํวริยติ อาตปาทินฺติ ฉตฺตํ, ฉตฺตสฺส อติฉตฺตํ ฉตฺตสฺส อุปริ กตฉตฺตํ ฉตฺตาติฉตฺตํ, ฉตฺตสฺส อุปรูปริ ฉตฺตนฺติ อโตฺถฯ **ถูปมฺหิ อภิโรปยิ**นฺติ ถูปิยติ ราสิกรียตีติ ถูโป, อถ วา ถูปติ ถิรภาเวน วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชมาโน ปติฏฺฐาตีติ ถูโป, ตสฺมิํ ถูปมฺหิ มยา การิตํ ฉตฺตํ อุปรูปริ ฐปนวเสน อภิ วิเสเสน อาโรปยิํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๒. **ปุปฺผจฺฉทนํ กตฺวานา**ติ วิกสิเตหิ สุคเนฺธหิ อเนเกหิ ผุเปฺผหิ ฉทนํ ฉตฺตุปริ วิตานํ กตฺวา ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อติฉตฺติยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. ถมฺภาโรปกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต ถมฺภาโรปกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ธมฺมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต สโทฺธ ปสโนฺน ปรินิพฺพุเต ภควติ ตสฺส ภควโต ธาตุคพฺภมาฬเก ถมฺภํ นิขนิตฺวา ธชํ อาโรเปสิฯ พหูนิ ชาติสุมนปุปฺผานิ คนฺถิตฺวา นิเสฺสณิยา อาโรหิตฺวา ปูเชสิฯ

๕. โส ยาวตายุกํ ฐตฺวา กาลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา สพฺพตฺถ ปูชิโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต ทหรกาลโต ปภุติ ปูชนีโย สาสเน พทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปโตฺต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติ สกลโลกสฺส นาเถ ปธานภูเต ปฏิสรเณ จ สตฺถริ ขนฺธปรินิพฺพาเนน นิพฺพุเต นิพฺพุตทีปสิขา วิย อทสฺสนํ คเตติ อโตฺถฯ **ธมฺมทสฺสีนราสเภ**ติ จตุสจฺจธมฺมํ ปสฺสตีติ ธมฺมทสฺสี, อถ วา สติปฏฺฐานาทิเก สตฺตติํสโพธิปกฺขิยธเมฺม ทสฺสนสีโล ปสฺสนสีโลติ ธมฺมทสฺสี, นรานํ อาสโภ ปวโร อุตฺตโมติ นราสโภ, ธมฺมทสฺสี จ โส นราสโภ เจติ ธมฺมทสฺสีนราสโภ, ตสฺมิํ ธมฺมทสฺสีนราสเภฯ **อาโรเปสิํ ธชํ ถมฺภ**นฺติ เจติยมาฬเก ถมฺภํ นิขนิตฺวา ตตฺถ ธชํ อาโรเปสิํ พนฺธิตฺวา ฐเปสินฺติ อโตฺถฯ

๖. **นิเสฺสณึ มาปยิตฺวานา**ติ นิสฺสาย ตํ อิณนฺติ คจฺฉนฺติ อาโรหนฺติ อุปรีติ นิเสฺสณิ, ตํ นิเสฺสณึ มาปยิตฺวา กาเรตฺวา พนฺธิตฺวา ถูปเสฏฺฐํ สมารุหินฺติ สมฺพนฺโธฯ **ชาติปุปฺผํ คเหตฺวานา**ติ ชายมานเมว ชนานํ สุนฺทรํ มนํ กโรตีติ ชาติสุมนํ, ชาติสุมนเมว ปุปฺผํ ''ชาติสุมนปุปฺผ''นฺติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ สุมนสทฺทสฺส โลปํ กตฺวา ''ชาติปุปฺผ''นฺติ วุตฺตํ, ตํ ชาติสุมนปุปฺผํ คเหตฺวา คนฺถิตฺวา ถูปมฺหิ อาโรปยึ, อาโรเปตฺวา ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ถมฺภาโรปกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. เวทิการกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต เวทิการกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปิยทสฺสิสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา นิพฺพุเต สตฺถริ ปสโนฺน ตสฺส เจติเย วลยํ กาเรสิ, สตฺตหิ รตเนหิ ปริปูเรตฺวา มหาปูชํ กาเรสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อเนเกสุ ชาติสตสหเสฺสสุ ปูชนีโย มหทฺธโน มหาโภโค อุภยสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิภวสมฺปโนฺน ปพฺพชิตฺวา วายมโนฺต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๐. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุเพฺพ กตกุสลํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **ปิยทสฺสีนรุตฺตเม**ติ ปิยํ โสมนสฺสาการํ ทสฺสนํ ยสฺส โส ปิยทสฺสี, อาโรหปริณาหทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีตานุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภามณฺฑเลหิ สาธุ มหาชนปฺปสาทํ ชนยนาการทสฺสโนติ อโตฺถฯ นรานํ อุตฺตโมติ นรุตฺตโม, ปิยทสฺสี จ โส นรุตฺตโม เจติ ปิยทสฺสีนรุตฺตโม, ตสฺมึ ปิยทสฺสีนรุตฺตเม นิพฺพุเต ธาตุคพฺภมฺหิ มุตฺตเวทึ อหํ อกาสินฺติ สมฺพโนฺธฯ ปุปฺผาธารตฺถาย ปริโยสาเน เวทิกาวลยํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

๑๑. **มณีหิ ปริวาเรตฺวา**ติ มณติ โชตติ ปภาสตีติ มณิ, อถ วา ชนานํ มนํ ปูเรโนฺต โสมนสฺสํ กโรโนฺต อิโต คโต ปวโตฺตตีติ มณิ, ชาติรงฺคมณิเวฬุริยมณิอาทีหิ อเนเกหิ มณีหิ กตเวทิกาวลยํ ปริวาเรตฺวา อุตฺตมํ มหาปูชํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เวทิการกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. สปริวาริยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตโร นาม ชิโนติอาทิกํ อายสฺมโต สปริวาริยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนกาสุ ชาตีสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต มหทฺธโน มหาโภโค อโหสิฯ อถ ปทุมุตฺตเร ภควติ ปรินิพฺพุเต มหาชโน ตสฺส ธาตุํ นิทหิตฺวา มหนฺตํ เจติยํ กาเรตฺวา ปูเชสิฯ ตสฺมึ กาเล อยํ อุปาสโก ตสฺสุปริ จนฺทนสาเรน เจติยฆรํ กริตฺวา มหาปูชํ อกาสิฯ โส เตเนว ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย กุสลํ กตฺวา สทฺธาย สาสเน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๕-๘. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โอมตฺตน**ฺติ ลามกภาวํ นีจภาวํ ทุกฺขิตภาวํ วา น ปสฺสามิ น ชานามิ, น ทิฏฺฐปุพฺพํ มยา นีจภาโวติ อโตฺถฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

สปริวาริยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. อุมาปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกมหิเตติอาทิกํ อายสฺมโต อุมาปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา วสโนฺต นิพฺพุตสฺส ภควโต เจติยมเห วตฺตมาเน อินฺทนีลมณิวณฺณํ อุมาปุปฺผํ คเหตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุเญฺญน สุคตีสุเยว สํสรโนฺต ทิพฺพมานุสสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว พหุลํ นีลวโณฺณ ชาติสมฺปโนฺน วิภวสมฺปโนฺน อโหสิฯ โส อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สทฺธาชาโต ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๒๑. โส ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกมหิเต**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โลกมหิเต**ติ โลเกหิ มหิโต ปูชิโตติ โลกมหิโต, ตสฺมิํ โลกมหิเต สิทฺธตฺถมฺหิ ภควติ ปรินิพฺพุเตติ สมฺพโนฺธฯ **อาหุตีนํปฏิคฺคเห**ติ อาหุติโน วุจฺจนฺติ ปูชาสกฺการา, เตสํ อาหุตีนํ ปฏิคฺคเหตุํ อรหตีติ อาหุตีนํปฏิคฺคโห, อลุตฺตสมาโส, ตสฺมิํ อาหุตีนํปฏิคฺคเห ภควติ ปรินิพฺพุเตติ อโตฺถฯ

๒๒. **อุมาปุปฺผ**นฺติ อุทฺธมุทฺธํ นีลปภํ มุญฺจมานํ ปุปฺผติ วิกสตีติ อุมาปุปฺผํ, ตํ อุมาปุปฺผํ คเหตฺวา เจติเย ปูชํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อุมาปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. อนุเลปทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อโนมทสฺสีมุนิโนติอาทิกํ อายสฺมโต อนุเลปทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต มหทฺธโน มหาโภโค ตสฺส ภควโต โพธิรุกฺขสฺส เวทิกาวลยํ กาเรตฺวา สุธากมฺมญฺจ กาเรตฺวา วาลุกสนฺถรณํ ททฺทฬฺหมานํ รชตวิมานมิว กาเรสิฯ โส เตน ปุเญฺญน สุขปฺปโตฺต อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว รชตวิมานรชตเคหรชตปาสาเทสุ สุขมนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนมนุยุโตฺต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๒๖. โส อปรภาเค ‘‘กิํ นุ โข กุสลํ กตฺวา มยา อยํ วิเสโส อธิคโต’’ติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน ปฏิปาฏิยา อนุสฺสริตฺวา ปุเพฺพ กตกุสลํ ชานิตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อโนมทสฺสีมุนิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อโนมํ อลามกํ ทสฺสนํ ทสฺสนียํ สรีรํ ยสฺส โส อโนมทสฺสี, ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณอสีตานุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาสมุชฺชลวิราชิตสรีรตฺตา สุนฺทรทสฺสโนติ อโตฺถฯ **สุธาย ปิณฺฑํ ทตฺวานา**ติ โพธิฆเร เวทิกาวลยํ กาเรตฺวา สกเล โพธิฆเร สุธาเลปนํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ปาณิกมฺมํ อกาสห**นฺติ สารกเฎฺฐน ผลกปาณิโย กตฺวา ตาหิ ปาณีหิ มฎฺฐกมฺมํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อนุเลปทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. มคฺคทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อุตฺตริตฺวาน นทิกนฺติอาทิกํ อายสฺมโต มคฺคทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ ภเวสุ นิพฺพานาธิคมตฺถาย ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล โลกสมฺมเต กุเล นิพฺพตฺโต วุฑฺฒิมนฺวาย ฆราวาสํ วสนฺโต เอกทิวสํ ภควนฺตํ เอกํ นทึ อุตฺตริตฺวา วนนฺตรํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ‘‘อิทานิ มยา ภควโต มคฺคํ สมํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ จินฺเตตฺวา กุทาลญฺจ ปิฏกญฺจ อาทาย ภควโต คมนมคฺคํ สมํ กตฺวา วาลุกํ โอกิริตฺวา ภควโต ปาเท วนฺทิตฺวา, ‘‘ภนฺเต, อิมินา มคฺคาลงฺการกรเณน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน ปูชนีโย ภเวยฺยํ, นิพฺพานญฺจ ปาปุเณยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ ภควา ‘‘ยถาธิปฺปายํ สมิชฺฌตู’’ติ อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ

๓๒-๓. โส เตน ปุญฺญน เทวมนุสฺสสุ สํสรนฺโต สพฺพตฺถ ปูชิโต อโหสิฯ อิมสฺมึ ปน พุทฺธุปฺปาเท ปากเฏ เอกสฺมึ กุเล นิพฺพตฺโต สตฺถริ ปสนฺโน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา น จิรสฺเสว อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ ปจฺจกฺขโต ญตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อุตฺตริตฺวาน นทิก**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ นทติ สทฺทํ กโรติ คจฺฉตีติ นที, นทีเยว นทิกา, ตํ นทิกํ อุตฺตริตฺวา อติกฺกมิตฺวาติ อตฺโถฯ **กุทาลปิฏกมาทายา**ติ กุ วุจฺจติ ปถวี, ตํ วิทาลเน ปทาลเน ฉินฺทเน อลนฺติ กุทาลํ, ปิฏกํ วุจฺจติ ปํสุวาลิกาทิวาหกํ, ตาลปณฺณเวตฺตลตาทีหิ กตภาชนํ, กุทาลญฺจ ปิฏกญฺจ กุทาลปิฏกํ, ตํ อาทาย คเหตฺวาติ อตฺโถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มคฺคทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. ผลกทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ยานกาโร ปุเร อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต ผลกทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ อตฺตภาเวสุ กตปุญฺญสมฺภาโร สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล วฑฺฒกิกุเล นิพฺพตฺโต รตนตฺตเย ปสนฺโน จนฺทเนน อาลมฺพนผลกํ กตฺวา ภควโต อทาสิฯ ภควา ตสฺสานุโมทนํ อกาสิฯ

๓๗. โส เตน ปุญฺญน เทวมนุสฺสสุ สํสรนฺโต สพฺพตฺถ กาเล จิตฺตสุขปีณิโต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สญฺชาตปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา วายมนฺโต นจิรสฺสว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ยานกาโร ปุเร อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยานกาโร**ติ ยนฺติ เอเตน อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานนฺติ ยานํ, ตํ กโรตีติ ยานกาโร, ปุเร พุทฺธทสฺสนสมเย อหํ ยานกาโร อาสึ อโหสินฺติ อตฺโถฯ **จนฺทนํ ผลกํ กตฺวา**ติ จนฺทติ ปริฬาหํ วูปสเมตีติ จนฺทนํฯ อถ วา จนฺทนฺติ สุคนฺธวาสนตฺถํ สรีรํ วิลิมฺปนฺติ เอเตนาติ จนฺทนํ, ตํ อาลมฺพนผลกํ กตฺวาฯ **โลกพนฺธุโน**ติ สกลโลกสฺส พนฺธุ ญาติภูโตติ โลกพนฺธุ, ตสฺส โลกพนฺธุโน สตฺถุสฺส อทาสินฺติ อตฺโถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ผลกทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. วฏํสกิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุเมโธ นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต วฏํสกิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมมุนิเนฺทสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ตตฺถ อาทีนวํ ทิสฺวา เคหํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา มหาวเน วิหาสิฯ ตสฺมิํ สมเย สุเมโธ ภควา วิเวกกามตาย ตํ วนํ สมฺปาปุณิฯ อถ โส ตาปโส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วิกสิตํ สพลปุปฺผํ คเหตฺวา วฏํสกากาเรน คเนฺถตฺวา ภควโต ปาทมูเล ฐเปตฺวา ปูเชสิฯ ภควา ตสฺส จิตฺตปฺปสาทตฺถาย อนุโมทนมกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน กุเล ชาโต วุทฺธิมนฺวาย สโทฺธ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๔๓. โส อปรภาเค ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุเมโธ นาม นาเมนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิเวกมนุพฺรูหโนฺต**ติ ชนากิณฺณตํ ปหาย ชนวิเวกํ จิตฺตวิเวกญฺจ อนุพฺรูหโนฺต วเฑฺฒโนฺต พหุลีกโรโนฺต มหาวนํ อโชฺฌคาหิ ปาวิสีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

วฏํสกิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ปลฺลงฺกทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุเมธสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต ปลฺลงฺกทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ ภเวสุ นิพฺพานาธิคมตฺถาย กตปุญฺญูปจโย สุเมธสฺส ภควโต กาเล คหปติกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย มหาโภคสมฺปโนฺน สตฺถริ ปสีทิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ตสฺส สตฺถุโน สตฺตรตนมยํ ปลฺลงฺกํ กาเรตฺวา มหนฺตํ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สพฺพตฺถ ปูชิโต อโหสิฯ โส อนุกฺกเมน อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา ปุเพฺพ กตปุญฺญนาเมน **ปลฺลงฺกทายกเตฺถโร**ติ ปากโฏ อโหสิฯ เหฏฺฐา วิย อุปริปิ ปุเพฺพ กตปุญฺญนาเมน เถรานํ นามานิ เอวเมว เวทิตพฺพานิฯ

๔๗. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุเมธสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ **ปลฺลโงฺก หิ มยา ทิโนฺน**ติ ปลฺลงฺกํ อูรุพทฺธาสนํ กตฺวา ยตฺถ อุปวีสนฺติ นิสีทนฺติ, โส ปลฺลโงฺกติ วุจฺจติ, โส ปลฺลโงฺก สตฺตรตนมโย มยา ทิโนฺน ปูชิโตติ อโตฺถฯ **สอุตฺตรสปจฺฉโท**ติ สห อุตฺตรจฺฉเทน สห ปจฺฉเทน สอุตฺตรสปจฺฉโท, อุปริวิตานํ พนฺธิตฺวา อาสนํ อุตฺตมวเตฺถหิ อจฺฉาเทตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

ปลฺลงฺกทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ปนฺนรสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๖. พนฺธุชีวกวโคฺค

๑. พนฺธุชีวกเตฺถรอปทานวณฺณนา

จนฺทํว วิมลํ สุทฺธนฺติอาทิกํ อายสฺมโต พนฺธุชีวกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา วสโนฺต สิขิสฺส ภควโต รูปกายสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส พนฺธุชีวกปุปฺผานิ คเหตฺวา ภควโต ปาทมูเล ปูเชสิฯ ภควา ตสฺส จิตฺตปฺปสาทวฑฺฒนตฺถาย อนุโมทนมกาสิฯ โส ยาวตายุกํ ฐตฺวา เตเนว ปุเญฺญน เทวโลเก นิพฺพโตฺต ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ จกฺกวตฺติอาทิสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺส อมฺหากํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อุปฺปนฺนกาเล คหปติกุเล นิพฺพโตฺต รูปคฺคยสคฺคปฺปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สทฺธาชาโต เคหํ ปหาย ปพฺพชิโต อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑. โส ปุเพฺพนิวาสญาเณน ปุเพฺพ กตกุสลกมฺมํ อนุสฺสริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **จนฺทํว วิมลํ สุทฺธ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จนฺทํว วิมลํ สุทฺธ**นฺติ อพฺภา, มหิกา, ธูโม, รโช, ราหูติ อิเมหิ อุปกฺกิเลสมเลหิ วิมุตฺตํ จนฺทํ อิว ทิยฑฺฒสหสฺสุปกฺกิเลสมลานํ ปหีนตฺตา วิมลํ นิกฺกิเลสตฺตา สุทฺธํ ปสนฺนํ สิขึ สมฺพุทฺธนฺติ สมฺพโนฺธฯ กิเลสกทฺทมานํ อภาเวน **อนาวิลํ**ฯ นนฺทีภวสงฺขาตาย พลวเสฺนหาย ปริสมนฺตโต ขีณตฺตา **นนฺทีภวปริกฺขีณํฯ ติณฺณํ โลเก**ติ โลกตฺตยโต ติณฺณํ อุตฺติณฺณํ อติกฺกนฺตํฯ **วิสตฺติก**นฺติ วิสตฺติกํ วุจฺจติ ตณฺหา, นิตฺตณฺหนฺติ อโตฺถฯ

๒. **นิพฺพาปยนฺตํ ชนต**นฺติ ธมฺมวสฺสํ วสฺสโนฺต ชนตํ ชนสมูหํ กิเลสปริฬาหาภาเวน นิพฺพาปยนฺตํ วูปสเมนฺตํฯ สยํ สํสารโต **ติณฺณํ,** สพฺพสเตฺต สํสารโต **ตารยนฺตํ** อติกฺกเมนฺตํ จตุนฺนํ สจฺจานํ มุนนโต ชานนโต **มุนึ** สิขึ สมฺพุทฺธนฺติ สมฺพโนฺธฯ **วนสฺมึ ฌายมาน**นฺติ อารมฺมณูปนิชฺฌานลกฺขณูปนิชฺฌาเนหิ ฌายนฺตํ จินฺตนฺตํ จิเตฺตน ภาเวนฺตํ วนมเชฺฌติ อโตฺถฯ **เอกคฺคํ** เอกคฺคจิตฺตํ **สุสมาหิตํ** สุฏฺฐุ อารมฺมเณ อาหิตํ ฐปิตจิตฺตํ สิขึ มุนึ ทิสฺวาติ สมฺพโนฺธฯ

๓. **พนฺธุชีวกปุปฺผานี**ติ พนฺธูนํ ญาตีนํ ชีวกํ ชีวิตนิสฺสยํ หทยมํสโลหิตํ พนฺธุชีวกํ หทยมํสโลหิตสมานวณฺณํ ปุปฺผํ พนฺธุชีวกปุปฺผํ คเหตฺวา สิขิโน โลกพนฺธุโน ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

พนฺธุชีวกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. ตมฺพปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปรกมฺมายเน ยุโตฺตติอาทิกํ อายสฺมโต ตมฺพปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ อายสฺมา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปิยทสฺสิสฺส ภควโต กาเล เกนจิ ปุเร กเตน อกุสลกเมฺมน ทุคฺคตกุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต ปเรสํ กมฺมํ กตฺวา ภติยา ชีวิกํ กเปฺปสิฯ โส เอวํ ทุเกฺขน วสโนฺต ปเรสํ อปราธํ กตฺวา มรณภเยน ปลายิตฺวา วนํ ปาวิสิฯ ตตฺถ คตฏฺฐาเน ปาฏลิโพธึ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา สมฺมชฺชิตฺวา เอกสฺมึ รุเกฺขตมฺพวณฺณํ ปุปฺผํ ทิสฺวา ตํ สพฺพํ กณฺณิเก โอจินิตฺวา โพธิปูชํ อกาสิฯ ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา

วนฺทิตฺวา ปลฺลงฺกมาภุชิตฺวา นิสีทิฯ ตสฺมึ ขเณ เต มนุสฺสา ปทานุปทิกํ อนุพนฺธิตฺวา ตตฺถ อ คมํสุฯ โส เต ทิสฺวา โพธึ อาวเชฺชโนฺตว ปลายิตฺวา ภยานเก คิริทุคฺคปปาเต ปติตฺวา มริฯ

๗. โส โพธิปูชาย อนุสฺสริตตฺตา เตเนว ปีติโสมนเสฺสน ตาวตึสาทีสุ อุปฺปโนฺน ฉ กามาวจรสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ จกฺกวตฺติอาทิสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปรกมฺมายเน ยุโตฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปเรสํ กมฺมานิ ปรกมฺมานิ, ปรกมฺมานํ อายเน กรเณ วาหเน ธารเณ ยุโตฺต โยชิโต อโหสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

ตมฺพปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. วีถิสมฺมชฺชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อุเทนฺตํ สตรํสิํ วาติอาทิกํ อายสฺมโต วีถิสมฺมชฺชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ ชาติสเตสุ กตปุญฺญสญฺจโย สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต ฆราวาสํ วสโนฺต นครวาสีหิ สทฺธึ วีถึ สเชฺชตฺวา นียมานํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วีถึ สมํ กตฺวา ธชํ ตตฺถ อุสฺสาเปสิฯ

๑๕. โส เตเนว ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ พหุมานหทโย ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ อนุสฺสรโนฺต ปจฺจกฺขโต ชานิตฺวา ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อุเทนฺตํ สตรํสิํ วา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อุเทนฺตํ อุคฺคจฺฉนฺตํ สตรํสิํ สตปภํฯ **สตรํสี**ติ เทสนาสีสมตฺตํ, อเนกสตสหสฺสปภํ สูริยํ อิวาติ อโตฺถฯ **ปีตรํสิํว ภาณุมนฺ**ติ ปีตรํสิํ สํกุจิตปภํ ภาณุมํ ปภาวนฺตํ จนฺทมณฺฑลํ อิว สมฺพุทฺธํ ทิสฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

วีถิสมฺมชฺชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. กกฺการุปุปฺผปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

เทวปุโตฺต อหํ สโนฺตติอาทิกํ อายสฺมโต กกฺการุปุปฺผปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว กตปุญฺญสญฺจโย สิขิสฺส ภควโต กาเล ภุมฺมฏฺฐกเทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต สิขึ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ทิพฺพกกฺการุปุปฺผํ คเหตฺวา ปูเชสิฯ

๒๑. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต เอกตึสกปฺปพฺภนฺตเร อุภยสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สตฺถริ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ ปจฺจกฺขโต ญตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **เทวปุโตฺต อหํ สโนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ทิพฺพนฺติ กีฬนฺติ ปญฺจหิ ทิเพฺพหิ กามคุเณหีติ เทวา, เทวานํ ปุโตฺต, เทโว เอว วา ปุโตฺต **เทวปุโตฺต,** อหํ เทวปุโตฺต สโนฺต วิชฺชมาโน ทิพฺพํ กกฺการุปุปฺผํ **ปคฺคยฺห** ปกาเรน, คเหตฺวา สิขิสฺส ภควโต **อภิโรปยิํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กกฺการุปุปฺผปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. มนฺทารวปุปฺผปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

เทวปุโตฺต อหํ สโนฺตติอาทิกํ อายสฺมโต มนฺทารวปุปฺผปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล ภุมฺมฏฺฐกเทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต สิขึ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ทิพฺพมนฺทารวปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ

๒๕. โส เตน ปุเญฺญนาติอาทิกํ สพฺพํ อนนฺตรเตฺถรสฺส อปทานวณฺณนาย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

มนฺทารวปุปฺผปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. กทมฺพปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต กทมฺพปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธสุเญฺญ โลเก เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย ฆราวาสํ วสโนฺต ตตฺถ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตสมีเป กุกฺกุเฏ นาม ปพฺพเต อสฺสมํ กตฺวา วิหาสิฯ โส ตตฺถ สตฺต ปเจฺจกพุเทฺธ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปุปฺผิตํ กทมฺพปุปฺผํ โอจินิตฺวา เต ปเจฺจกพุเทฺธ ปูเชสิฯ เตปิ ''อิจฺฉิตํ ปตฺถิต''นฺติอาทินา อนุโมทนํ อกํสุฯ

๓๐. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **กุกฺกุโฏ นาม ปพฺพโต**ติ ตสฺส อุโภสุ ปเสฺสสุ กุกฺกุฏจูฬากาเรน ปพฺพตกูฏานํ วิชฺชมานตฺตา กุกฺกุโฏติ สงฺขํ คโตฯ ปกาเรน ติโร หุตฺวา ปติฏฺฐหตีติ ปพฺพโตฯ **ตมฺหิ ปพฺพตปาทมฺหี**ติ ตสฺมึ ปพฺพตสมีเปฯ **สตฺต พุทฺธา วสนฺตี**ติ สตฺต ปเจฺจกพุทฺธา ตสฺมึ กุกฺกุฏปพฺพตปาเท ปณฺณสาลายํ วสนฺตีติ อโตฺถฯ

๓๑. **ทีปราชํว อุคฺคต**นฺติ ทีปานํ ราชา ทีปราชา, สเพฺพสํ ทีปานํ ชลมานานํ ตารกานํ ราชา จโนฺทติ อโตฺถฯ อถ วา สเพฺพสุ ชมฺพุทีปปุพฺพวิเทหอปรโคยานอุตฺตรกุรุสงฺขาเตสุ จตูสุ ทีเปสุ ทฺวิสหสฺสปริตฺตทีเปสุ จ ราชา อาโลกผรณโต จโนฺท ทีปราชาติ วุจฺจติ, ตํ นเภ อุคฺคตํ จนฺทํ อิว **ปุปฺผิตํ** ผุลฺลิตํ กทมฺพรุกฺขํ ทิสฺวา ตโต ปุปฺผํ โอจินิตฺวา อุโภหิ หเตฺถหิ **ปคฺคยฺห** ปกาเรน คเหตฺวา สตฺต ปเจฺจกพุเทฺธ **สโมกิรึ** สุฏฺฐุ โอกิรึ, อาทเรน ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กทมฺพปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. ติณสูลกเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต ติณสูลกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมชินวเรสุ กตปุญฺญสมฺภาโร อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว กุสลานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ตํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา

วสโนฺต หิมวนฺตสมีเป ภูตคเณ นาม ปพฺพเต วสนฺตํ เอกตํ วิเวกมนุพฺรูหนฺตํ สิขึ สมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ติณสูลปุปฺผํ คเหตฺวา ปาทมูเล ปูเชสิฯ พุโทฺธปิ ตสฺส อนุโมทนํ อกาสิฯ

๓๕. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สาสเน ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตฺตา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสปฺปโตฺต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ **ภูตคโณ นาม ปพฺพโต**ติ ภูตคณานํ เทวยกฺขสมูหานํ อาวาสภูตตฺตา ภวนสทิสตฺตา อวิรูฬฺหภาเวน ปวตฺตตฺตา จ ภูตคโณ นาม ปพฺพโต, ตสฺมึ **เอโก** อทุติโย **ชิโน** ชิตมาโร พุโทฺธ **วสเต** ทิพฺพพฺรหฺมอริยอิริยาปถวิหาเรหิ วิหรตีติ อโตฺถฯ

๓๖. **เอกูนสตสหสฺสํ , กปฺปํ น วินิปาติโก**ติ เตน ติณสูลปุปฺผปูชากรณผเลน นิรนฺตรํ เอกูนสตสหสฺสกปฺปานํ อวินิปาตโก จตุราปายวินิมุโตฺต สคฺคสมฺปตฺติภวเมว อุปฺปโนฺนติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ติณสูลกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. นาคปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สุวโจฺฉ นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต นาคปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมชินนิสเภสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต เวทตฺตยาทีสุ สกสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปตฺวา ตตฺถ สารํ อทิสฺวา หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ฌานสมาปตฺติสุเขน วีตินาเมสิฯ ตสฺมึ สมเย ปทุมุตฺตโร ภควา ตสฺสานุกมฺปาย ตตฺถ อคมาสิฯ โส ตาปโส ตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ลกฺขณสเตฺถสุ เฉกตฺตา ภควโต ลกฺขณรูปสมฺปตฺติยา ปสโนฺน วนฺทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห อฎฺฐาสิฯ อากาสโต อโนติณฺณตฺตา ปูชาสกฺกาเร อกเตเยว อากาเสเนว ปกฺกามิฯ อถ โส ตาปโส สสิโสฺส นาคปุปฺผํ โอจินิตฺวา เตน ปุเปฺผน ภควโต คตทิสาภาคมคฺคํ ปูเชสิฯ

๓๙. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวโนฺต สพฺพตฺถ ปูชิโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาสมฺปโนฺน ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฎิปตฺติยา สาสนํ โสภยมาโน นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา ‘‘เกน นุ โข กุสลกเมฺมน มยา อยํ โลกุตฺตรสมฺปตฺติ ลทฺธา’’ติ อตีตกมฺมํ สรโนฺต ปุพฺพกมฺมํ ปจฺจกฺขโต ญตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุวโจฺฉ นาม นาเมนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วจฺฉโคเตฺตชาตตฺตา วโจฺฉ, สุนฺทโร จ โส วโจฺฉ เจติ **สุวโจฺฉ**ฯ นาเมน สุวโจฺฉ นาม พฺราหฺมโณ **มนฺตปารคู** เวทตฺตยาทิสกลมนฺตสเตฺถ โกฎิปฺปโตฺตติ อโตฺถฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

นาคปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. ปุนฺนาคปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

กานนํ วนโมคยฺหาติอาทิกํ อายสฺมโต ปุนฺนาคปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล เนสาทกุเล นิพฺพโตฺต มหาวนํ ปวิโฎฺฐ ตตฺถ สุปุปฺผิตปุนฺนาคปุปฺผํ ทิสฺวา เหตุสมฺ

ปนฺนตฺตา พุทฺธารมฺมณปีติวเสน ภควนฺตํ สริตฺวา ตํ ปุปฺผํ สห กณฺณิกาหิ โอจินิตฺวา วาลุกาหิ เจติยํ กตฺวา ปูเชสิฯ

๔๖. โส เตน ปุเญฺญน เทฺวนวุติกปฺเป นิรนฺตรํ เทวมนุสฺสสมฺปตฺติโยเยว อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย ปุพฺพวาสนาพเลน สาสเน ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา วายมโนฺต นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา ปุเพฺพ กตกุสลํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **กานนํ วนโมคยฺหา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฎฺฐา วุตฺตตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปุนฺนาคปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. กุมุททายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

หิมวนฺตสฺสาวิทูเรติอาทิกํ อายสฺมโต กุมุททายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ ภเวสุ วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หิมวนฺตสฺส อาสเนฺน มหเนฺต ชาตสฺสเร กุกฺกุโตฺถ นาม ปกฺขี หุตฺวา นิพฺพโตฺต เกนจิ อกุสเลน ปกฺขี สมาโนปิ ปุเพฺพ กตสมฺภาเรน พุทฺธิสมฺปโนฺน ปุญฺญาปุเญฺญสุ เฉโก สีลวา ปาณโคจรโต ปฎิวิรโต อโหสิฯ ตสฺมึ สมเย ปทุมุตฺตโร ภควา อากาเสนาคนฺตฺวา ตสฺส สมีเป จงฺกมติฯ อถ โส สกุโณ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต กุมุทปุปฺผํ ฑํสิตฺวา ภควโต ปาทมูเล ปูเชสิฯ ภควา ตสฺส โสมนสฺสุปฺปาทนตฺถํ ปฎิคฺคเหตฺวา อนุโมทนมกาสิฯ

๕๑. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ อุภยสมฺปตฺติสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย มหทฺธโน มหาโภโค รตนตฺตเย ปสโนฺน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ ปจฺจกฺขโต ญตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ **ปทุมุปฺปลสญฺฉโนฺน**ติ เอตฺถ สตปเตฺตหิ สมฺปุโณฺณ เสตปทุโม จ ตีณิ นีลรตฺตเสตุปฺปลานิ จ ปทุมุปฺปลานิ เตหิ สญฺฉโนฺน คหนีภูโต สมฺปุโณฺณ มหาชาตสฺสโร อหูติ สมฺพโนฺธฯ **ปุณฺฑรีกสโมตฺถโฎ**ติ ปุณฺฑรีเกหิ รตฺตปทุเมหิ โอตฺถโฎ สมฺปุโณฺณติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

กุมุททายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

โสฬสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๗. สุปาริจริยวโคฺค

๑. สุปาริจริยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุโม นาม นาเมนาติอาทิกํ อายสฺมโต สุปาริจริยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมมุนิปุงฺคเวสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ยกฺขโยนิยํ นิพฺพโตฺต หิมวติ ยกฺขสมาคมํ คโต ภควโต เทวยกฺขคนฺธพฺพนาคานํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส อุโภ หเตฺถ อาภุชิตฺวา อโปฺผเฏสิ นมสฺสิ จฯ โส เตน ปุเญฺญน ตโต จุโต อุปริ เทวโลเก อุปฺปโนฺน ตตฺถ ทิพฺพสุขํ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ จกฺกวติอาทิสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ คหปติกุเล นิพฺพโตฺต อโฑฺฒ มหทฺธโน มหาโภโค รตนตฺตเย ปสโนฺน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุโม นาม นาเมนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปทุโม**ติ ยสฺส ปาทนิเกฺขปสมเย ปถวึ ภินฺทิตฺวา ปทุมํ อุคฺคนฺตฺวา ปาทตลํ สมฺปฏิจฺฉติ, เตน สญฺญาเณน โส ภควา ปทุโมติ สงฺขํ คโต, อิธ ปทุมุตฺตโร ภควา อธิเปฺปโตฯ โส ภควา **ปวนา** วสนวิหารา **อภินิกฺขมฺม** วนมชฺฌํ ปวิสิตฺวา ธมฺมํ เทเสตีติ สมฺพโนฺธฯ

ยกฺขานํ สมโยติ เทวานํ สมาคโม **อาสิ** อโหสีติ อโตฺถฯ **อชฺฌาเปกฺขึสุ ตาวเท**ติ ตสฺมึ เทสนากาเล อธิอเปกฺขึสุ, วิเสเสน ปสฺสนสีลา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

สุปาริจริยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. กณเวรปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สิทฺธโตฺถ นาม ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต กณเวรปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล สุทฺทกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย รโญฺญ อเนฺตปุรปาลโก อโหสิฯ ตสฺมึ สมเย สิทฺธโตฺถ ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ราชวีถึ ปฏิปชฺชิฯ อถ โส อเนฺตปุรปาลโก จรมานํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส หุตฺวา กณเวรปุเปฺผน ภควนฺตํ ปูเชตฺวา นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ โส เตน ปุเญฺญน สุคติสมฺปตฺติโยเยว อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วุทฺธิปฺปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๗. โส ปตฺตอคฺคผโล ปุเพฺพ กตกุสลํ สริตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สิทฺธโตฺถ นาม ภควา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กณเวรปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. ขชฺชกทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ติสฺสสฺส โข ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต ขชฺชกทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล สุทฺทกุเล นิพฺพตฺโต ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อมฺพชมฺพุอาทิมเนกํ มธุรผลาผลํ นาฬิเกรํ ปูวขชฺชกญฺจ อทาสิฯ ภควา ตสฺส ปสาทวฑฺฒนตฺถาย ปสฺสนฺตเสฺสว ปริภุญฺชิฯ โส เตน ปุญฺญูน สุคติสมฺปตฺติโยเยว อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สญฺชาตสโทฺธ ปสาทพหุมาโน ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฏิปตฺติยา สาสนํ โสเภนฺโต สีลาลงฺการปฏิมณฺฑิโต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๓. โส ปุพฺพกมฺมํ สรนฺโต ‘‘ปุเพฺพ มยา สุเขเตฺต กุสลํ กตํ สุนฺทร’’นฺติ โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ติสฺสสฺส โข ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ติโสฺสปิ ภวสมฺปตฺติโยทฺทมาโน ชาโตติ มาตาปิตูหิ กตนามวเสน ติโสฺสฯ อถ วา ตีหิ สรณคมเนหิ อสฺสาเสนฺโต โอวทนฺโต เหตุสมฺปนฺนปุคฺคเล สคฺคโมกฺขทฺวเย ปติฏฺฐาเปนฺโต พุโทฺธ ชาโตติ ติโสฺสฯ สมาปตฺติคุณาทีหิ ภเคหิ ยุโตฺตติ ภควา, ตสฺส **ติสฺสสฺส ภควโต** ปุเพฺพ อหํ ผลํ อทาสินฺติ สมฺพนฺโธฯ **นาฬิเกรญฺจ ปาทาสิ**นฺติ นาฬิกากาเรน ปวตฺตํ ผลํ นาฬิเกรํ, ตญฺจ ผลํ อทาสินฺติ อโตฺถฯ **ขชฺชกํ อภิสมฺมต**นฺติ ขาทิตพฺพํ ขชฺชกํ อภิ วิเสเสน มธุสกฺกราทีหิ สมฺมิสฺสํ กตฺวา นิปฺผาทิตํ สุนฺทรํ มธุรนฺติ สมฺมตํ ญาตํ อภิสมฺมตํ ขชฺชกญฺจ อทาสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ขชฺชกทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. เทสปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อตฺถทสฺสี ตุ ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต เทสปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิมนฺวาย สโทฺธ ปสโนฺน พุทฺธมามโก ธมฺมมามโก สงฺฆมามโก อโหสิฯ ตทา อตฺถทสฺสี ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต จโนฺท วิย สูริโย วิย จ อากาเสน คจฺฉติฯ โส อุปาสโก ภควโต คตทิสาภาคํ คนฺธมาลาทีหิ ปูเชนฺโต อญฺชลึ ปคฺคยฺห นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ

๑๘. โส เตน ปุญฺญูน เทวโลเก นิพฺพโตฺต สคฺคสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ มนุสฺสสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต อุปโภคปริโภคสมฺปโนฺน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ฆราวาเส อนลฺลีโน ปพฺพชิตฺวา วตฺตสมฺปโนฺน นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อตฺถทสฺสี ตุ ภควา**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **อนิลญฺชเส**ติ ‘‘มโคฺคปโนฺถ ปโถ ปชฺช, อญฺชสํ วฏุมายน’’นฺติ (จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๑๐๑) ปริยายสฺส วุตฺตตฺตา อนิลสฺส วาตสฺส อญฺชสํ คมนมโคฺคติ อนิลญฺชสํ, ตสฺมึ อนิลญฺชเส, อากาเสติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เทสปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. กณิการฉตฺติยเตฺถรอปทานวณฺณนา

เวสฺสภู นาม สมฺพุทฺโธติอาทิกํ อายสฺมโต กณิการฉตฺติยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สทฺธาสมฺปโนฺน อโหสิฯ ตสฺมิํ สมเย เวสฺสภู ภควา วิเวกกาโม มหาวนํ ปวิสิตฺวา นิสีทิฯ อถ โสปิ อุปาสโก เกนจิเทว กรณีเยน ตตฺถ คนฺตฺวา ภควนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ วิย ชลมานํ นิสินฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กณิการปุปฺผํ โอจินิตฺวา ฉตฺตํ กตฺวา ภควโต นิสินฺนฏฺฐาเน วิตานํ กตฺวา ปูเชสิ, ตํ ภควโต อานุภาเวน สตฺตาหํ อมิลาตํ หุตฺวา ตเถว อฏฺฐาสิฯ ภควาปิ ผลสมาปตฺติํ นิโรธสมาปตฺติญฺจ สมาปชฺชิตฺวา วิหาสิ, โส ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา โสมนสฺสชาโต ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ ภควา สมาปตฺติโต วุฏฺฐหิตฺวา วิหารเมว อคมาสิฯ

๒๓. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สทฺธาสมฺปโนฺน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ฆราวาเส อนลฺลีโน ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฏิปตฺติยา ชินสาสนํ โสเภโนฺต นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **เวสฺสภู นาม สมฺพุทฺโธ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เวสฺสภู**ติ เวเสฺส เวสฺสชเน ภุนาติ อภิภวตีติ เวสฺสภูฯ อถ วา เวเสฺส ปญฺจวิธมาเร อภิภุนาติ อโชฺฌตฺถรตีติ **เวสฺสภู**ฯ สามํเยว พุชฺฌิตา สจฺจานีติ สมฺพุโทฺธ, นาเมน เวสฺสภู นาม สมฺพุโทฺธติ อโตฺถฯ **ทิวาวิหาราย มุนี**ติ ทิพฺพติ ปกาเสติ ตํ ตํ วตฺถุํ ปากฏํ กโรตีติ ทิวาฯ สูริยุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว อตฺถงฺคโม, ตาว ปริจฺฉินฺนกาโล, วิหรณํ จตูหิ อิริยาปเถหิ ปวตฺตนํ วิหาโร, ทิวาย วิหาโร ทิวาวิหาโร, ตสฺส ทิวาวิหาราย โลกเชฏฺโฐ นราสโภ พุทฺธมุนิ มหาวนํ **โอคาหิตฺวา** ปวิสิตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กณิการฉตฺติยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. สปฺปิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ผุโสฺส นามาถ ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต สปฺปิทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต อโหสิฯ ตทา ภควา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต วีถิยํ จรมาโน ตสฺส อุปาสกสฺส เคหทฺวารํ สมฺปาปุณิฯ อถ โส อุปาสโก ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา ปตฺตปูรํ สปฺปิเตลํ อทาสิ, ภควา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตเนว โสมนเสฺสน ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต เตน ปุเญฺญน เทวโลเก อุปฺปโนฺน ตตฺถ ทิพฺพสุขํ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ นิพฺพโตฺต อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว สปฺปิเตลมธุผาณิตาทิมธุราหารสมงฺคี สุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สโทฺธ พุทฺธิสมฺปโนฺน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา วตฺตสมฺปโนฺน นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๒๘. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ผุโสฺส นามาถ ภควา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ผุโสฺส**ติ ผุสฺสนกฺขตฺตโยเคน ชาตตฺตา มาตาปิตูหิ กตนามเธเยฺยน ผุโสฺสฯ อถ วา นิพฺพานํ ผุสิ ปสฺสิ สจฺฉิ อกาสีติ **ผุโสฺส**ฯ อถ วา สมติํสปารมิตา สตฺตติํสโพธิปกฺขิยธเมฺม สกเล จ เตปิฏเก ปริยตฺติธเมฺม ผุสิ ปสฺสิ อญฺญาสีติ **ผุโสฺส**ฯ ภคฺควา ภคฺยวา ยุโตฺตติอาทิปุญฺญโกฏฺฐาสสมงฺคิตาย **ภควาฯ อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห**ติ อาหุติโน วุจฺจนฺติ ปูชาสกฺการา, เตสํ อาหุตีนํ ปฏิคฺคเหตุํ อรหตีติ อาหุตีนํ ปฏิคฺคโหฯ มหาชนํ นิพฺพาเปโนฺต วีโร ผุโสฺส นาม ภควา วีถิยํ **อถ** ตทา คจฺฉเตติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

สปฺปิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. ยูถิกาปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

จนฺทภาคานทีตีเรติอาทิกํ อายสฺมโต ยูถิกาปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ อายสฺมา ปุริมมุนิเนฺทสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ จ ชาติสเตสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ผุสฺส เสฺสว ภควโต กาเล สุทฺทกุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต จนฺทภาคาย นทิยา ตีเร เกนจิเทว กรณีเยน อนุโสตํ จรมาโน ผุสฺสํ ภควนฺตํ นฺหายิตฺกามํ อคฺคิกฺขนฺธํ วิย ชลมานํ ทิสฺวา โสม นสฺสชาโต ตตฺถ ชาตํ ยูถิกาปุปฺผํ โอจินิตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิฯ ภควา ตสฺส อนุโมทนมกาสิฯ

๓๓. โส ตตฺถ เตน ปุญฺญโกฏฺฐาเสน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปโตฺต ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺ นมานโส ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฏิปตฺติยา สาสนํ โสเภโนฺต นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺ พกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **จนฺทภาคานทีตีเร**ติอาทิม าหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ยูถิกาปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. ทุสฺสทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ติวรายํ ปุเร รเมฺมติอาทิกํ อายสฺมโต ทุสฺสทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุ ริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล ราชกุเล นิพฺพโตฺต วุฑฺฒิปฺปตฺตกาเล ยุวราชภาวํ ปตฺวา ปากโฏ เอกํ ชนปทํ ลภิตฺวา ตตฺราธิปติภูโต สกลชนปทวาสิโน ทานปิยวจนอตฺถจริยาสมานตฺถตาสงฺขาเตหิ จ ตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ สงฺคณฺหาติฯ ตสฺมิํ สมเย สิทฺธโตฺถ ภควา ตํ ชนปทํ สมฺปาปุณิฯ อถ โส ยุว ราชา ปณฺณาการํ ลภิตฺวา ตตฺถ สุขุมวเตฺถน ภควนฺตํ ปูเชสิฯ ภควา ตํ วตฺถํ หเตฺถน ปรามสิตฺ วา อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ ตมฺปิ วตฺถํ ภควนฺตเมว อนุพนฺธิฯ อถ โส ยุวราชา ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา อตีว ปสโนฺน อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ ภควโต สมฺปตฺตสมฺปตฺตฏฺฐาเน สเพฺพ ชนา ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺ วา อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐํสุฯ ภควา วิหารเมว อคมาสิฯ ยุวราชา เตเนว กุ สลกเมฺมน ตโต จุโต เทวโลเก อุปฺปโนฺน ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จกฺกวตฺติ อาทิสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา รตนตฺตเย ปสโนฺน ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วายมโนฺต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๘. โส เอกทิวสํ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเส โนฺต **ติวรายํ ปุเร รเมฺม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ติวรนามเก นคเร รมณีเย อหํ ราชปุโตฺต หุตฺวา สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ วเตฺถน ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ทุสฺสทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. สมาทปกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นคเร พนฺธุมติยาติอาทิกํ อายสฺมโต สมาทปกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริม พุทฺธานํ สนฺติเก กตกุสลสมฺภาโร อเนเกสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺ

สิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต วุทฺธิมนฺวาย ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ปุญฺญานิ กโรนฺโต วสมาโน สโทฺธ ปสนฺโน พหู อุปาสเก สนฺนิปาเตตฺวา คณเชฏฺฐโก หุตฺวา ‘‘มาฬกํ กริสฺสามา’’ติ เต สเพฺพ สมาทเปตฺวา เอกํ มาฬกํ สมํ กาเรตฺวา ปณฺฑรปุลินํ โอกิริตฺวา ภควโต นิยฺยาเทสิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวโลเก อุปฺปโนฺน ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ จกฺกวตฺติอาทิสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ ปสโนฺน ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา สีลสมฺปโนฺน วตฺตสมฺปโนฺน นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๔๙. โส อปรภาเค อตฺตโน กตกุสลํ สริตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นคเร พนฺธุมติยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ พนฺธนฺติ ญาติโคตฺตาทิวเสน เอกสมฺพนฺธา โหนฺติ สกลนครวาสิโนติ พนฺธู, พนฺธู เอตสฺมิํ วิชฺชนฺตีติ พนฺธุมตี, ตสฺสา พนฺธุมติยา นาม นคเร มหาปูคคโณ อุปาสกสมูโห อโหสีติ อโตฺถฯ **มาฬํ กสฺสาม สงฺฆสฺสา**ติ เอตฺถ มาติ คณฺหาติ สมฺปตฺตสมฺปตฺตชนานํ จิตฺตนฺติ มาฬํ, อถ วา สมฺปตฺตยติคณานํ จิตฺตสฺส วิเวกกรเณ อลนฺติ มาฬํ, มาฬเมว มาฬกํ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส ผาสุวิหารตฺถาย มาฬกํ กริสฺสามาติ อโตฺถฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

สมาทปกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ปญฺจงฺคุลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ติโสฺส นามาสิ ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต ปญฺจงฺคุลิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาเร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา วิภวสมฺปโนฺน สโทฺธ ปสโนฺน วีถิโต วิหารํ ปฏิปนฺนํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ชาติสุมนาทิอเนกานิ สุคนฺธปุปฺผานิ จนฺทนาทีนิ จ วิเลปนานิ คาหาเปตฺวา วิหารํ คโต ปุเปฺผหิ ภควนฺตํ ปูเชตฺวา วิเลปเนหิ ภควโต สรีเร ปญฺจงฺคุลิกํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ

๕๐. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วิภวสมฺปเนฺน เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วุทฺธิมนฺวาย สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา ปุพฺพกมฺมํ สรโนฺต ปจฺจกฺขโต ญตฺวา ‘‘อิมํ นาม กุสลกมฺมํ กตฺวา อีทิสํ โลกุตฺตรสมฺปตฺติํ ปโตฺตมฺหี’’ติ ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ติโสฺส นามาสิ ภควา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปญฺจงฺคุลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

สตฺตรสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๘. กุมุทวโคฺค

๑. กุมุทมาลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต กุมุทมาลิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล หิมวนฺตปพฺพตสมีเป ชาตสฺสรสฺส อาสเนฺน รกฺขโส หุตฺวา นิพฺพโตฺต อตฺถทสฺสึ ภควนฺตํ ตตฺถ อุปคตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กุมุทปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิฯ ภควา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ

๑. โส เตน ปุเญฺญน ตโต จวิตฺวา เทวโลกํ อุปฺปโนฺน ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ จกฺกวตฺติอาทิสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต รตนตฺตเย ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา วายมโนฺต พฺรหฺมจริยปริโยสานํ อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถโช รกฺขโส อาสิ**นฺติ ตสฺมึ ชาตสฺสรสมีเป ชาโต นิพฺพโตฺต รกฺขโส ปรรุธิรมํสขาทโก นิทฺทโย โฆรรูโป ภยานกสภาโว มหาพโล มหาถาโม กกฺขโฬ ยโกฺข อาสึ อโหสินฺติ อโตฺถฯ

กุมุทํ ปุปฺผเต ตตฺถาติ ตสฺมึ มหาสเร สูริยรํสิยา อภาเว สติ สายเนฺห มกุฬิตํ กุญฺจิตากาเรน นิปฺปภํ อวณฺณํ โหตีติ “กุมุท”นฺติ ลทฺธนามํ ปุปฺผํ ปุปฺผเต วิกสตีติ อโตฺถฯ **จกฺกมตฺตานิ ชายเร**ติ ตานิ ปุปฺผานิ รถจกฺกปมาณานิ หุตฺวา ชายนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

กุมุทมาลิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. นิเสฺสณิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

โกณฺฑญฺญสฺส ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต นิเสฺสณิทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร อเนกาสุ ชาตีสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต โกณฺฑญฺญสฺส ภควโต กาเล วฑฺฒกิกุเล นิพฺพโตฺต สโทฺธ ปสโนฺน ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ภควโต วสนปาสาทสฺสาโรหนตฺถาย สารกฏฺฐมยํ นิเสฺสณึ กตฺวา อุสฺสาเปตฺวา ฐเปสิฯ ภควา ตสฺส ปสาทสํวฑฺฒนตฺถาย ปสฺสนฺตเสฺสว อุปริปาสาทํ อารุหิฯ โส อตีว ปสโนฺน เตเนว ปีติโสมนเสฺสน กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺต ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ ชายมาโน นิเสฺสณิทานนิสฺสเนฺทน อุจฺจกุเล นิพฺพโตฺต มนุสฺสสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สทฺธาชาโต ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๙. โส อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **โกณฺฑญฺญสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โกณฺฑญฺญสฺสา**ติ กุจฺฉิโต หุตฺวา เฑติ ปวตฺตตีติ โกโณฺฑ, ลามกสโตฺต, โกณฺฑโต อโญฺญติ โกณฺฑโญฺญ, อลามโก อุตฺตมปุริโสติ อโตฺถฯ อถ วา พฺราหฺมณโคเตฺตสุ โกณฺฑญฺญโคเตฺต อุปฺปนฺนตฺตา “โกณฺฑโญฺญ”ติ โคตฺตวเสน ตสฺส นามํ, ตสฺส โกณฺฑญฺญสฺสฯ เสสํ ปากฏเมวาติฯ

นิเสฺสณิทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. รตฺติปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

มิคลุโทฺท ปุเร อาสินฺติอาทิกํ อายสฺมโต รตฺติปุปฺผิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เนสาทกุเล อุปฺปโนฺน มิควธาย อรเญฺญ วิจรมาโน ตสฺส การุเญฺญน อรเญฺญ จรมานํ วิปสฺสึ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปุปฺผิตํ รตฺติกํ นาม ปุปฺผํ กุฎชปุปฺผญฺจ สห วเณฺฎน โอจินิตฺวา โสมนสฺสจิเตฺตน ปูเชสิฯ ภควา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ

๑๓. โส เตเนว ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต รตนตฺตเย ปสโนฺน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปโตฺต อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ‘‘เนสาทภูเตน มยา กตกุสลํ สุนฺทร’’นฺติ โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **มิคลุโทฺท ปุเร อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ มิคานํ ลุโทฺท สาหสิโก มารโกติ มิคลุโทฺท, มิเคสุ วา ลุโทฺท โลภีติ มิคลุโทฺท, เนสาโท อาสึ ปุเรติ อโตฺถฯ

๑๔. **รตฺติกํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา**ติ ปทุมปุปฺผาทีนิ อเนกานิ ปุปฺผานิ สูริยรํสิสมฺผเสฺสน ทิวา ปุปฺผนฺติ รตฺติยํ มกุฬิตานิ โหนฺติฯ ชาติสุมนมลฺลิกาทีนิ อเนกานิ ปุปฺผานิ ปน รตฺติยํ ปุปฺผนฺติ โน ทิวาฯ ตสฺมา รตฺติยํ ปุปฺผนโต รตฺติปุปฺผนามกานิ อเนกานิ สุคนฺธปุปฺผานิ จ กุฎชปุปฺผานิ จ คเหตฺวา ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

รตฺติปุปฺผิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. อุทปานทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

วิปสฺสิโน ภควโตติอาทิกํ อายสฺมโต อุทปานทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมมุนิวเรสุ กตาธิกาโร อเนเกสุ ภเวสุ กตปุญฺญสญฺจโย วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ‘‘ปานียทานํ มยา ทาตพฺพํ, ตญฺจ นิรนฺตรํ กตฺวา ปวเตฺตตุํ วฎฺฎตี’’ติ จิเนฺตตฺวา เอกํ กูปํ ขนาเปตฺวา อุทกสมฺปตฺตกาเล อิฎฺฐกาหิ จินาเปตฺวา ถิรํ กตฺวา ตตฺถ อุฎฺฐิเตน อุทเกน ปุณฺณํ ตํ อุทปานํ วิปสฺสิสฺส ภควโต นิยฺยาเทสิฯ ภควา ปานียทานานิสํสทีปกํ อนุโมทนํ อกาสิ ฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฎฺฐาเน โปกฺขรณีอุทปานปานียาทิสมฺปโนฺน สุขมนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สโทฺธ ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๑๘. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **วิปสฺสิโน ภควโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุทปาโน กโต มยา**ติ อุทกํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ อุทปาโน, กูปโปกฺขรณีตฬากานเมตํ อธิวจนํฯ โส อุทปาโน กูโป วิปสฺสิสฺส ภควโต อตฺถาย กโต ขนิโตติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อุทปานทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. สีหาสนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต สีหาสนทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว นิพฺพานาธิคมตฺถาย กตปุญฺญูปจโย ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล คหปติกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา รตนตฺตเย ปสโนฺน ตสฺมิํ ภควติ ปรินิพฺพุเต สตฺตหิ รตเนหิ ขจิตํ สีหาสนํ การาเปตฺวา โพธิรุกฺขํ ปูเชสิ, พหูหิ มาลาคนฺธธูเปหิ จ ปูเชสิฯ

๒๑. โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา สพฺพตฺถ ปูชิโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ฆราวาสํ วสโนฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ญาติวคฺคํ ปหาย ปพฺพชิโต นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา ปุพฺพูปจิตกุสลสมฺภารํ สริตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สีหาสนมทาสหนฺ**ติ สีหรูปหิรญฺญสุวณฺณรตเนหิ ขจิตํ อาสนํ สีหาสนํ, สีหสฺส วา อภีตสฺส ภควโต นิสีนฺนารหํ, สีหํ วา เสฏฺฐํ อุตฺตมํ อาสนนฺติ สีหาสนํ, ตํ อหํ อทาสิํ, โพธิรุกฺขํ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สีหาสนทายกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. มคฺคทตฺติกเตฺถรอปทานวณฺณนา

อโนมทสฺสี ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต มคฺคทตฺติกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา วสโนฺต อโนมทสฺสิํ ภควนฺตํ อากาเส จงฺกมนฺตํ ปาทุทฺธาเร ปาทุทฺธารจงฺกมนฏฺฐาเน ปุปฺผานํ วิกิรณํ อจฺฉริยญฺจ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปุปฺผานิ อากาเส อุกฺขิปิ, ตานิ วิตานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ

๒๖. โส เตน ปุเญฺญน สุคตีสุเยว สํสรโนฺต สพฺพตฺถ ปูชิโต สุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต กเมน โยพฺพญฺญํ ปาปุณิตฺวา สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา วตฺตสมฺปโนฺน นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปโตฺต จงฺกมนสฺส ปูชิตตฺตา **มคฺคทตฺติกเตฺถโร**ติ ปากโฏฯ โส ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อโนมทสฺสี ภควา**ติอาทิมาหฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขตฺถายา**ติ อิมสฺมิํ อตฺตภาเว จงฺกมเนน สรีรสลฺลหุกาทิสุขํ ปฏิจฺจาติ อโตฺถฯ **อโพฺภกาสมฺหิ จงฺกมี**ติ อโพฺภกาเส องฺคณฏฺฐาเน จงฺกมิ, ปทวิเกฺขปํ ปทสญฺจารํ อกาสีติ อโตฺถฯ

อุทฺธเต ปาเท ปุปฺผานีติ จงฺกมเนฺตน ปาเท อุทฺธเต ปทุมุปฺปลาทีนิ ปุปฺผานิ ปถวิโต อุคฺคนฺตฺวา จงฺกเม วิกิริํสูติ อโตฺถฯ **โสภํ มุทฺธนิ ติฏฺฐเร**ติ พุทฺธสฺส มุทฺธนิ สีเส โสภยมานา ตานิ ติฏฺฐนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

มคฺคทตฺติกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. เอกทีปิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตรสฺส มุนิโนติอาทิกํ อายสฺมโต เอกทีปิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุริมชินเสเฏฺฐสุ กตกุสลสมฺภาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล คหปติกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต สโทฺธ ปสโนฺน ภควโต สลลมหาโพธิมฺหิ เอกปทีปํ ปูเชสิ, ถาวรํ กตฺวา นิจฺจเมกปทีปปูชนตฺถาย เตลวฏฺฏํ ปฏฺฐเปสิฯ โส เตน

ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺต สพฺพตฺถ ชลมาโน ปสนฺนจกฺขุโก อุฬารสุขมนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปนฺเน เอกสฺมึ กุเล นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺโต รตนตฺตเย ปส โนฺน ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺโต ทีปปูชาย ลทฺธวิเสสาธิคมตฺตา **เอกทีปิยเตฺถ โร**ติ ปากโฏฯ

๓๐. โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเส โนฺต **ปทุมุตฺตรสฺส มุนิโน**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เอกทีปิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. มณิปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา

โอเรน หิมวนฺตสฺสาติอาทิกํ อายสฺมโต มณิปูชกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริม พุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภคว โต กาเล เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ตตฺถาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตา ปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตโอรภาเค เอกิสฺสา นทิยา สมีเป ปณฺณสาลํ กาเรตฺวา วส โนฺต วิเวกกามตาย ตสฺสานุกมฺปาย จ ตตฺถ อุปคตํ ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส มณิปลฺลงฺกํ ภควโต ปูเชสิฯ ภควา ตสฺส ปสาทวฑฺฒนตฺถาย ตตฺถ นิสีทิฯ โส ภิโยฺยโสมตฺ ตาย ปสโนฺน นิพฺพานาธิคมตฺถาย ปตฺถนํ อกาสิฯ ภควา อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺต สพฺพตฺถ ปูชิโต สุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพโตฺต ฆราวาสํ วสโนฺต เอกทิวสํ สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธส โทฺธ ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ

๓๔. โส เอกทิวสํ อตฺตนา กตกุสลํ สริตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกา เสโนฺต **โอเรน หิมวนฺตสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โอเรนา**ติ หิมวนฺตสฺส อปรํ ภาคํ วิหาย โอ เรน, ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํ, โอรสฺมึ ทิสาภาเคติ อโตฺถฯ **นทิกา สมฺปวตฺตถา**ติ อปากฏนาม เธยฺยา เอกา นที สํสุฏฺฐุ ปวตฺตานี วหานี สนฺทมานา อโหสีติ อโตฺถฯ **ตสฺสา จานุปเขตฺตมฺหี**ติ ตสฺสา นทิยา อนุปเขตฺตมฺหิ ตีรสมีเปติ อโตฺถฯ **สยมฺภู วสเต ตทา**ติ ยทา อหํ มณิปลฺ ลงฺกํ ปูเชสึ, ตทา อนาจริยโก หุตฺวา สยเมว พุทฺธภูโต ภควา วสเต วิหรตีติ อโตฺถฯ

๓๕. **มณึ ปคฺคยฺห ปลฺลงฺกนฺติ มณินฺ**ติ จิตฺตํ อาราเธติ โสมนสฺสํ กโรตีติ มณิ, อถ วา มาติ ปมาณํ กโรติ อาภรณนฺติ มณิ, อถ วา มรนฺตาปิ ราชยุวราชาทโย ตํ น ปริจฺจชนฺติ ตทตฺ ถาย สงฺคามํ กโรนฺตีติ มณิ, ตํ มณึ มณิมยํ ปลฺลงฺกํ มโนรมํ **สาธุ จิตฺตํ** สุฏฺฐุ วิจิตฺตํ ปคฺคยฺห ค เหตฺวา พุทฺธเสฏฺฐสฺส **อภิโรปยึ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มณิปูชกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. ติกิจฺฉกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นคเร พนฺธุมติยาติอาทิกํ อายสฺมโต ติกิจฺฉกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปายสฺมา ปุริมชิ นวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล พนฺธุมตีนคเร เวชฺชกุเล นิพฺพโตฺต พหุสฺสุโต สุสิกฺขิโต เวชฺชกมฺเม เฉโก พหู โรคิโน ติกิจฺฉโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต อุปฏฺฐากสฺส อโสกนามเตฺถรสฺส โรคํ ติกิจฺฉิฯ โส เตน ปุเญฺญน

เทวมนุเสฺสสุ อปราปรํ สุขํ อนุภวโนฺต นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภเว อโรโค ทีฆายุโก สุวณฺณวณฺณส รีโร อโหสิฯ

๓๙. โส อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ คหปติกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิมนฺวาย สพฺพสิปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปโตฺต อโรโค สุขิโต วิภวสมฺปโนฺน รตนตฺตเย ปสโนฺน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสม นสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นคเร พนฺธุมติยา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺ ตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ติกิจฺฉกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. สงฺฆุปฏฺฐากเตฺถรอปทานวณฺณนา

เวสฺสภุมฺหิ ภควตีติอาทิกํ อายสฺมโต สงฺฆุปฏฺฐากเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริม พุเทฺธสุ กตกุสลสมฺภาโร อเนเกสุ ภเวสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล ตสฺสารามิกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สโทฺธ ปสโนฺน วิหาเรสุ อารามิกกมฺมํ กโรโนฺต สกฺกจฺจํ สงฺฆํ อุปฏฺฐาสิฯ โส เตเนว กุสลกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสร โนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ คหปติกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺป โตฺต วิภวสมฺปโนฺน สุขปฺปโตฺต ปากโฏ สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สาสเน ปสโนฺน ปพฺพชิตฺวา วตฺตสมฺปโนฺน สาสนํ โสภยมาโน วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต นจิรเสฺสว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ป โตฺต ฉฬภิโญฺญ ปุเพฺพ กตกุสลกมฺมวเสน **สงฺฆุปฏฺฐากเตฺถโร**ติ ปากโฏ อโหสิฯ

๔๕. โส เอกทิวสํ ‘‘ปุเพฺพ มยา กึ นาม กมฺมํ กตฺวา อยํ โลกุตฺตรสมฺปตฺติ ลทฺธา’’ติ อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา ปจฺจกฺขโต ชานิตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปากฏํ กโร โนฺต **เวสฺสภุมฺหิ ภควตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อโหสารามิโก อห**นฺติ อหํ เวสฺสภุสฺส ภควโต สา สเน อารามิโก อโหสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเม วาติฯ

สงฺฆุปฏฺฐากเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

อฏฺฐารสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๙. กุฏชปุปฺผิยวโคฺค

๑-๑๐. กุฏชปุปฺผิยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

อิโต ปรมฺปิ เอกูนวีสติมวเคฺค อาคตานํ อิเมสํ กุฏชปุปฺผิยเตฺถราทีนํ ทสนฺนํ เถรานํ อปุพฺพํ นตฺถิฯ เตสญฺหิ เถรานํ ปุริมพุทฺธานํ สนฺติเก กตปุญฺญสมฺภารานํ วเสน ปากฏนามานิ เจว นิวาสนคราทีนิ จ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานีติ ตํ สพฺพํ อปทานํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

เอกูนวีสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๐. ตมาลปุปฺผิยวโคฺค

๑-๑๐. ตมาลปุปฺผิยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

วีสติเม วเคฺค ปฐมเตฺถราปทานํ อุตฺตานเมวฯ

๖. ทุติยเตฺถราปทาเน **ยํ ทายวาสิโก อิสี**ติ อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วเน วสนภาเวน **ทายวาสิโก อิสี**ติ สงฺขํ คโต, อตฺตโน อนุกมฺปาย ตํ วนํ อุปคตสฺส สิทฺธตฺถสฺส สตฺถุโน วสนมณฺฑปจฺฉาทนตฺถาย ยํ ติณํ, ตํ **ลายติ** ฉินฺทตีติ อโตฺถฯ ทพฺพฉทนํ กตฺวา อเนเกหิ ขุทฺทกทณฺฑเกหิ มณฺฑปํ กตฺวา ตํ ติเณน ฉาเทตฺวา **สิทฺธตฺถสฺส** ภควโต อหํ **อทาสิํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๘. **สตฺตาหํ ธารยุํ ตตฺถา**ติ ตํ มณฺฑปํ ตตฺถ ฐิตา เทวมนุสฺสา สตฺตาหํ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺนสฺส **สตฺถุโน ธารยุํ** ธาเรสุนฺติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ตติยเตฺถรสฺส อปทาเน **ขณฺฑผุลฺลิยเตฺถโร**ติ เอตฺถ **ขณฺฑ**นฺติ กฎฺฐานํ ชิณฺณตฺตา ฉินฺนภินฺนฎฺฐานํ, **ผุลฺล**นฺติ กฎฺฐานํ ชิณฺณฎฺฐาเน กณฺณกิตมหิจฺฉตฺตกาทิปุปฺผนํ, ขณฺฑญฺจ ผุลฺลญฺจ ขณฺฑผุลฺลานิ, ขณฺฑผุลฺลานํ ปฎิสงฺขรณํ ปุนปฺปุนํ ถิรกรณนฺติ ขณฺฑผุลฺลปฎิสงฺขรณํฯ อิมสฺส ปน เถรสฺส สมฺภารปูรณกาเล ผุสฺสสฺส ภควโต เจติเย ฉินฺนภินฺนฎฺฐาเน สุธาปิณฺฑํ มเกฺขตฺวา ถิรกรณํ ขณฺฑผุลฺลปฎิสงฺขรณํ นามฯ ตสฺมา โส ขณฺฑผุลฺลิโย เถโรติ ปากโฎ อโหสิฯ ตติยํฯ

๑๗. จตุตฺถเตฺถรสฺสาปทาเน **รโญฺญ พทฺธจโร อห**นฺติ รโญฺญ ปริจารโก กมฺมการโก อโหสินฺติ อโตฺถฯ

๑๙. **ชลชุตฺตมนามิโน**ติ ชเล อุทเก ชาตํ ชลชํ, กิํ ตํ ปทุมํ, ปทุเมน สมานนามตฺตา ปทุมุตฺตรสฺส ภควโตติ อโตฺถฯ อุตฺตมปทุมนามสฺส ภควโตติ วา อโตฺถฯ จตุตฺถํฯ

ปญฺจมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๘. ฉเฎฺฐ **นคเร ทฺวารวติยา**ติ มหาทฺวารวาตปานกวาฎผลกาหิ วติปาการฎฺฎาลโคปุรกทฺทโมทกปริขาหิ จ สมฺปนฺนํ นครนฺติ ทฺวารวตีนครํ, ทฺวารํ วติญฺจ ปธานํ กตฺวา นครสฺส อุปลกฺขิตตฺตา ''ทฺวารวตี นคร''นฺติ โวหรนฺตีติ **นคเร ทฺวารวติยา**ติ วุตฺตํฯ มาลาวโจฺฉ ปุปฺผาราโม มม อโหสีติ อโตฺถฯ

๓๑. **เต กิสลยา**ติ เต อโสกปลฺลวาฯ ฉฎฺฐํฯ

สตฺตมฎฺฐมนวมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ ทสเมปิ อปุพฺพํ นตฺถีติฯ

วีสติมวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๑-๒๓. กณิการปุปฺผิยาทิวโคฺค

๑-๓๐. กณิการปุปฺผิยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

อิโต ปรํ สพฺพตฺถ อนุตฺตานปทวณฺณนํ กริสฺสามฯ เอกวีสติเม พาวีสติเม เตวีสติเม จ วเคฺค สเพฺพสํ เถรานํ สยํกเตน ปุเญฺญน ลทฺธนามานิ, กตปุญฺญานญฺจ นานตฺตํ เตสํ พฺยากรณทายกานํ พุทฺธานํ นามานิ วสิตนครานิ จ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สพฺพานิปิ อุตฺตานาเนวฯ อปทานคาถานมโตฺถ จ นยานุโยเคน สุวิเญฺญยฺยเยวาติฯ

๒๔. อุทกาสนวโคฺค

๑-๑๐.อุทกาสนทายกเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

จตุวีสติเม วเคฺค ปฐมทุติยาปทานานิ อุตฺตานาเนวฯ

๙. ตติยาปทาเน **อรุณวติยา นคเร**ติ อา สมนฺตโต อาโลกํ กโรโนฺต อุณติ อุคฺคจฺฉตีติ อรุโณ, โส ตสฺมิํ วิชฺชตีติ อรุณวตี, ตสฺมิํ นคเร อาโลกํ กโรโนฺต สูริโย อุคฺคจฺฉตีติ อโตฺถฯ เส สนคเรสุปิ สูริยุคฺคมเน วิชฺชมาเนปิ วิเสสวจนํ สพฺพจตุปฺปทานํ มหิยํ สยเนปิ สติ มหิยํ สยตีติ มหิํโสติ วจนํ วิย รูฬฺหิวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ปาการปาสาทหมฺมิยาทีสุ สุวณฺณรช ตมณิมุตฺตาทิสตฺตรตนปภาหิ อรุณุคฺคมนํ วิย ปภาวตี อรุณวตี นาม, ตสฺมิํ อรุณวติยา นคเร, **ปูปิโก** ปูปวิกฺกเยน ชีวิกํ กเปฺปโนฺต อโหสินฺติ อโตฺถฯ

๑๔. จตุตฺถาปทาเน **ติวรายํ ปุเร รเมฺม**ติ ตีหิ ปากาเรหิ ปริวาริตา ปริกฺขิตฺตาติ ติวรา, ขชฺชโภชฺชาทิอุปโภควตฺถาภรณาทินจฺจคีตาทีหิ รมณียนฺติ รมฺมํ, ตสฺมิํ ติวรายํ ปุเร นคเร **ร เมฺม** นฬกาโร อหํ อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ

ปญฺจมาปทานํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๓. ฉฏฺฐาปทาเน **วณฺณกาโร อหํ ตทา**ติ นีลปีตรตฺตาทิวณฺณวเสน วตฺถานิ กโรติ รเณฺชตีติ วณฺณกาโรฯ วตฺถรชโก หุตฺวา เจติเย วเตฺถหิ อจฺฉาทนสมเย นานาวเณฺณหิ ทุสฺสา นิ รเณฺชสินฺติ อโตฺถฯ

๒๗. สตฺตมาปทาเน **ปิยาลํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา**ติ สุปฺปุปฺผิตํ ปิยาลรุกฺขํ ทิสฺวาฯ **คตมเคฺค ขิปิํ อหนฺ**ติ อหํ **มิคลุโทฺท** เนสาโท หุตฺวา ปิยาลปุปฺผํ โอจินิตฺวา พุทฺธสฺส คตมเคฺค ขิปิํ ปูเช สินฺติ อโตฺถฯ

๓๐. อฏฺฐมาปทาเน **สเก สิเปฺป อปตฺถโทฺธ**ติ อตฺตโน ตกฺกพฺยากรณาทิสิปฺปสฺมิํ อปตฺถโทฺธ ปติฏฺฐิโต เฉโก อหํ กานนํ **อคมํ** คโต **สมฺพุทฺธํ ยนฺตํ ทิสฺวานา**ติ วนนฺตเร คจฺฉนฺตํ วิปสฺสิํ สมฺพุทฺธํ ปสฺสิตฺวาฯ **อมฺพยาคํ อทาสหนฺ**ติ อหํ อมฺพทานํ อทาสินฺติ อโตฺถฯ

๓๓. นวมาปทาเน **ชคตี การิตา มยฺหนฺ**ติ อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต สรีรธาตุนิธาปิตเจติเย ชคติ ฉินฺนภินฺนอาลินฺทปฺปุปฺผาธานสงฺขาตา ชคติ มยา การิตา การาปิตาติ อโตฺถฯ

ทสมาปทานํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

จตุวีสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๕. ตุวรทายกวโคฺค

๑-๑๐. ตุวรทายกเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

๑. ปญฺจวีสติเม วเคฺค ปฐมาปทาเน **ภริตฺวา ตุวรมาทายา**ติ ตุวรอฏฺฐึ มุคฺคกลยสทิสํ ตุวรฏฺฐึ ภชฺชิตฺวา ปุเปฺผตฺวา ภาชเนน อาทาย **สงฺฆสฺส** วนมโชฺฌคาหกสฺส **อทหึ** อทาสินฺติ อโตฺถฯ

๔-๕. ทุติยาปทาเน **ธนุํ อเทฺวชฺฌํ กตฺวานา**ติ มิคาทีนํ มารณตฺถาย ธนุํ สนฺนยฺหิตฺวา จรมาโน **เกสรํ โอคตํ ทิสฺวา**ติ สุปุปฺผิตํ ขุทฺทกสรํ ทิสฺวา **พุทฺธสฺส อภิโรเปสิ**นฺติ อหํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา วนํ สมฺปตฺตสฺส ติสฺสสฺส ภควโต อภิโรปยึ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๙-๑๐. ตติยาปทาเน **ชลกุกฺกุโฏ**ติ ชาตสฺสเร จรมานกุกฺกุโฏฯ **ตุเณฺฑน เกสรึ คยฺหา**ติ ปทุมปุปฺผํ มุขตุเณฺฑน ฑํสิตฺวา อากาเสน คจฺฉนฺตสฺส **ติสฺสสฺส** ภควโต **อภิโรเปสึ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๑๔. จตุตฺถาปทาเน **วิรวปุปฺผมาทายา**ติ วิวิธํ รวติ สทฺทํ กโรตีติ วิรวํ, สทฺทกรณเวลายํ วิกสนโต ''วิรว''นฺติ ลทฺธนามํ ปุปฺผสมูหํ อาทาย คเหตฺวา สิทฺธตฺถสฺส **พุทฺธสฺส อภิโรปยึ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๑๗. ปญฺจมาปทาเน **กุฏิโคปโก**ติ เสนาสนปาลโกฯ **กาเลน กาลํ ธูเปสิ**นฺติ สมฺปตฺตสมฺปตฺตกาลานุกาเล ธูเปสึ, ธูเปน สุคนฺธํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ สิทฺธตฺถสฺส ภควโต คนฺธกุฏิกาลานุสาริธูเปน ธูเปสึ วาเสสินฺติ อโตฺถฯ

ฉฏฺฐสตฺตมาปทานานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๒๗. อฏฺฐมาปทาเน **สตฺต สตฺตลิปุปฺผานี**ติ สตฺตลิสงฺขาตานิ, สตฺต ปุปฺผานิ สีเสนาทาย เวสฺสภุสฺส ภควโต **อภิโรเปสึ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๓๑. นวมาปทาเน **พิมฺพิชาลกปุปฺผานี**ติ รตฺตงฺกุรวกปุปฺผานิ สิทฺธตฺถสฺส ภควโต ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๓๕. ทสมาปทาเน **อุทฺทาลกํ คเหตฺวานา**ติ ชาตสฺสเร วิหงฺคโสเพฺภ ชาตํ อุทฺทาลกปุปฺผํ โอจินิตฺวา กกุสนฺธสฺส ภควโต ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปญฺจวีสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๖. โถมกวโคฺค

๑-๑๐. โถมกเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

ฉพฺพีสติเม วเคฺค ปฐมาปทานํ อุตฺตานเมวฯ

๕-๖. ทุติยาปทาเน **วิชหิตฺวา เทววณฺณ**นฺติ เทวตา สรีรํ วิชหิตฺวา ฉฑฺฑตฺวา, มนุสฺส สรีรํ นิมฺมินิตฺวาติ อโตฺถฯ **อธิการํ กตฺตุกาโม**ติ อธิกกิริยํ ปุญฺญสมฺภารํ กตฺตุกาโม เทวโร นาม อหํ เทวราชา ภริยาย สห พุทฺธเสฏฺฐสฺส สาสเน สาทรตาย **อิธ** อิมสฺมึ มนุสฺสโลเก **อาคมึ** อาคโตติ อโตฺถฯ **ตสฺส ภิกฺขา มยา ทินฺนา**ติ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต โย นาเมน **เทวโล** นาม สาวโก อโหสิ, ตสฺส สาวกสฺส มยา วิปฺปสเนฺนน เจตสา **ภิกฺขา ทินฺนา** ปิณฺฑปาโต ทิโนฺนติ อโตฺถฯ

๙-๑๐. ตติยาปทาเน **อานโนฺท นาม สมฺพุโทฺธ**ติ อานนฺทํ ตุฏฺฐึ ชนนโต อานโนฺท นาม ปเจฺจกพุโทฺธติ อโตฺถฯ **อมนุสฺสมฺหิ กานเน**ติ อมนุสฺสปริคฺคเห กานเน มหาอรเญฺญ **ปรินิพฺพายิ** อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุยา อนฺตรธายิ, อทสฺสนํ อคมาสีติ อโตฺถฯ **สรีรํ ตตฺถ ฌาเปสิ**นฺติ อหํ เทวโลกา อิธาคนฺตฺวา ตสฺส ภควโต สรีรํ ตตฺถ อรเญฺญ ฌาเปสึ ทหนํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

จตุตฺถปญฺจมาปทานานิ อุตฺตานาเนวฯ

๒๐. ฉฏฺฐาปทาเน **อโหสึ จนฺทโน นามา**ติ นาเมน ปณฺณตฺติวเสน จนฺทโน นามฯ **สมฺพุทฺธสฺสตฺรโช**ติ ปเจฺจกสมฺพุทฺธภูตโต ปุเพฺพ ตสฺส อตฺรโช ปุโตฺต อหํฯ **เอโกปาหโน มยา ทิโนฺน**ติ เอกํ อุปาหนยุคํ มยา ทินฺนํฯ **โพธึ สมฺปชฺช เม ตุว**นฺติ เตน อุปาหนยุเคน เม มยฺหํ สาวกโพธึ ตุวํ สมฺปชฺช นิปฺผาเทหีติ อโตฺถฯ

๒๓-๒๔. สตฺตมาปทาเน **มญฺชริกํ กริตฺวานา**ติ มเญฺชฏฺฐิปุปฺผํ หริตจโงฺกฏฺกํ คเหตฺวา **รถิยํ** วีถิยา ปฏิปชฺชึ อหํ ตถา ปฏิปโนฺนว **ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขตํ** ภิกฺขุสเงฺฆน ปริวุตํ **สมณานคฺคํ** สมณานํ ภิกฺขูนํ อคฺคํ เสฏฺฐํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อทฺทสนฺติ สมฺพโนฺธฯ **พุทฺธสฺส อภิโรปยิ**นฺติ ทิสฺวา จ ปน ตํ ปุปฺผํ อุโภหิ หเตฺถหิ **ปคฺคยฺห** อุกฺขิปิตฺวา พุทฺธสฺส ผุสฺสสฺส ภควโต อภิโรปยึ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๒๘-๒๙. อฏฺฐมาปทาเน **อโลณปณฺณภโกฺขมฺหี**ติ ขีรปณฺณาทีนิ อุญฺฉาจริยาย อาหริตฺวา โลณวิรหิตานิ ปณฺณานิ ปจิตฺวา ภกฺขามิ, อโลณปณฺณภโกฺข อมฺหิ ภวามีติ อโตฺถฯ **นิยเมสุ จ สํวุโต**ติ นิยมสญฺญิเตสุ ปาณาติปาตาเวรมณิอาทีสุ นิจฺจปญฺจสีเลสุ สํวุโต ปิหิโตติ อโตฺถฯ **ปาตราเส อนุปฺปเตฺต**ติ ปุเรภตฺตกาเล อนุปฺปเตฺตฯ **สิทฺธโตฺถ อุปคจฺฉิ ม**นฺติ มมสมีปํ สิทฺธโตฺถ ภควา อุปคญฺฉิ สมฺปาปุณิฯ **ตาหํ พุทฺธสฺส ปาทาสิ**นฺติ อหํ ตํ อโลณปณฺณํ ตสฺส พุทฺธสฺส อทาสินฺติ อโตฺถฯ

นวมาปทานํ อุตฺตานเมวฯ

๓๗-๓๘. ทสมาปทาเน **สิขินํ สิขินํ ยถา**ติ สรีรโต นิกฺขนฺตฉพฺพณฺณรํสีหิ **โอภาสยนฺตํ** ชลนฺตํ สิขีนํ สิขีภควนฺตํ สิขีนํ ยถา ชลมานอคฺคิกฺขนฺธํ วิยฯ **อคฺคชํ ปุปฺผมาทายา**ติ

อคฺคชนามกํ ปุปฺผํ คเหตฺวา **พุทฺธสฺส** สิขิสฺส ภควโต **อภิโรปยึ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

ฉพฺพีสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๗. ปทุมุกฺขิปวโคฺค

๑-๑๐. อากาสุกฺขิปิยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

๑-๒. สตฺตวีสติเม วเคฺค ปฐมาปทาเน **ชลชเคฺค ทุเว คยฺหา**ติ ชเล อุทเก ชาเต อเคฺค อุปฺปลาทโย เทฺว ปุเปฺผ คเหตฺวา พุทฺธสฺส สมีปํ คนฺตฺวา เอกํ ปุปฺผํ ปาเทสุ **นิกฺขิปึ** ปูเชสึ, เอกํ ปุปฺผํ อากาเส ขิปินฺติ อโตฺถฯ

ทุติยาปทานํ ปากฏเมวฯ

๑๐. ตติยาปทาเน **โพธิยา ปาทปุตฺตเม**ติ อุตฺตเม โพธิปาทเปฯ **อฑฺฒจนฺทํ มยา ทินฺนนฺ**ติ ตสฺมึ โพธิมูเล อฑฺฒจนฺทากาเรน มยา อเนกปุปฺผานิ ปูชิตานีติ อโตฺถฯ **ธรณีรุหปาทเป**ติ รุกฺขปพฺพตรตนาทโย ธาเรตีติ ธรณี, ปถวี, ธรณิยา รุหติ ปติฏฺฐหตีติ ธรณีรุโห, ปาทสงฺขาเตน มูเลน อุทกํ ปิวติ ขนฺธวิฏปาทีสุ ปตฺถริยตีติ ปาทโป, ธรณีรุโห จ โส ปาทโป เจติ ธรณีรุหปาทโป, ตสฺมึ ธรณีรุหปาทเป ปุปฺผํ มยา ปูชิตนฺติ อโตฺถฯ

จตุตฺถาปทานํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๘-๑๙. ปญฺจมาปทาเน **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติ หิมวนฺตสฺส อาสเนฺนฯ **โรมโส นาม ปพฺพโต**ติ รุกฺขลตาคุมฺพาภาววา เกวลํ ทพฺพติณาทิสญฺฉนฺนตฺตา โรมโส นาม ปพฺพโต อโหสิฯ **ตมฺหิ ปพฺพตปาทมฺหี**ติ ตสฺมึ ปพฺพตปริยเนฺตฯ **สมโณ ภาวิตินฺทฺริโย**ติ สมิตปาโป วูปสนฺตกิเลโส สมโณ วฑฺฒิตอินฺทฺริโย, รกฺขิตจกฺขุนฺทฺริยาทิอินฺทฺริโยติ อโตฺถฯ อถ วา วฑฺฒิตอินฺทฺริโย วฑฺฒิตสทฺธินฺทฺริยาทิอินฺทฺริโยติ อโตฺถฯ ตสฺส สมณสฺส อหํ พิฬาลิอาลุเว คเหตฺวา อทาสินฺติ อโตฺถฯ

ฉฏฺฐสตฺตมฏฺฐมนวมทสมาปทานานิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ

สตฺตวีสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๘. สุวณฺณพิโพฺพหนวคฺค

๑-๑๐. สุวณฺณพิโพฺพหนิยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

อฏฺฐวีสติเม วคฺเค ปฐมาปทานํ อุตฺตานเมวฯ

๕. ทุติยาปทาเน **มโนมเยน กาเยนา**ติ ยถา จิตฺตวเสน ปวตฺตกาเยนาติ อตฺโถฯ

๑๐. ตติยาปทาเน **มหาสมุทฺทํ นิสฺสายา**ติ มหาสาคราสเนฺน ฐิตสฺส ปพฺพตสฺส อนฺตเร ปพฺพตเลเณติ อตฺโถฯ สิทฺธตฺโถ ภควา วิเวกกามตาย **วสติ** ปฏิวสตีติ อตฺโถฯ **ปจฺจุคฺคนฺตฺวานกาสหนฺ**ติ อหํ ตสฺส ภควโต ปฏิอุคฺคนฺตฺวา สมีปํ คนฺตฺวา วนฺทนาทิปุญฺญํ อกาสินฺติ อตฺโถฯ **จโงฺกฏกมทาสหนฺ**ติ สิทฺธตฺถสฺส ภควโต อหํ ปุปฺผภริตํ จโงฺกฏกํ กทมฺพํ อทาสิํ ปูเชสินฺติ อตฺโถฯ

๑๔. จตุตฺถาปทาเน **อกกฺกสจิตฺตสฺสาถา**ติ อผรุสจิตฺตสฺส, **อถ**-สโทฺท ปทปูรเณฯ

๑๙. ปญฺจมาปทาเน **อุทุมฺพเร วสนฺตสฺสา**ติ อุทุมฺพรรุกฺขมูเล รุกฺขจฺฉายาย วสนฺตสฺส ติสฺสสฺส ภควโตฯ **นิยเต ปณฺณสนฺถเร**ติ นิยามิเต ปฏิพเทฺธ ปณฺณสนฺถเร สาขาภงฺคาสเน นิสินฺนสฺสฯ **วุโตฺถกาโส มยา ทิโนฺน**ติ วิวิโตฺตกาเส มณฺฑปทฺวาราทีหิ ปิหิโตกาโส มยา ทิโนฺน สมฺปาทิโตติ อตฺโถฯ

๒๔. ฉฏฺฐาปทาเน **โปตฺถทานํ มยา ทินฺนนฺ**ติ โปตฺถวฏฺฏิํ โปตฺถฉลฺลิํ ตาเฬตฺวา กตํ สาฏกํ วิสมํ โคผาสุเกน ฆํสิตฺวา นิมฺมิตํ สุตฺตํ คเหตฺวา กนฺติตฺวา เตน สุเตฺตน นิสีทนตฺถาย วา ภูมตฺถรณตฺถาย วา สาฏกํ วายาเปตฺวา ตํ สาฏกํ มยา รตนตฺตยสฺส ทินฺนนฺติ อตฺโถฯ

๒๗. สตฺตมาปทาเน **จนฺทภาคานทีตีเร**ติ จนฺทภาคาย นาม นทิยา ตีรโต, นิสฺสเกฺก ภุมฺมวจนํ ฯ **อนุโสตนฺ**ติ โสตสฺส อนุ เหฏฺฐาคงฺคํ **วชามิ** คจฺฉามิ อหนฺติ อตฺโถฯ **สตฺต มาลุวปุปฺผานิ, จิตมาโรปยิํ อหนฺ**ติ อหํ มาลุวปุปฺผานิ สตฺต ปตฺตานิ คเหตฺวา จิตเก วาลุกราสิมฺหิ วาลุกาหิ ถูปํ กตฺวา ปูเชสินฺติ อตฺโถฯ

๓๑-๓๒. อฏฺฐมาปทาเน **มหาสินฺธุ สุทสฺสนา**ติ สุนฺทรทสฺสนสุนฺทโรทกธวลปุลิโนปโสภิตตฺตา สุฏฺฐุ มโนหรา มหาสินฺธุ นาม วารินที อโหสิฯ **ตตฺถ** ติสฺสํ สินฺธุวารินทิยํ **สปฺปภาสํ** ปภาย สหิตํ **สุทสฺสนํ** สุนฺทรรูปํ **ปรโมปสเม ยุตฺตํ** อุตฺตเม อุปสเม ยุตฺตํ สมงฺคีภูตํ วีตราคํ อหํ อทฺทสนฺติ อตฺโถฯ **ทิสฺวาหํ วิมฺหิตาสโย**ติ ‘‘เอวรูปํ ภยานกํ หิมวนฺตํ กถํ สมฺปโตฺต’’ติ วิมฺหิตอชฺฌาสโย อจฺฉริยพฺภุตจิโตฺตติ อตฺโถฯ **อาลุวํ ตสฺส ปาทาสินฺ**ติ ตสฺส อรหโต อหํ ปสนฺนมานโส อาลุวกนฺทํ ปาทาสิํ อาทเรน อทาสินฺติ อตฺโถฯ

นวมทสมาปทานานิ อุตฺตานาเนวาติฯ

อฏฺฐวีสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๙. ปณฺณทายกวคฺค

๑-๑๐. ปณฺณทายกเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

๑-๒. เอกูนตึสติเม วเคฺค ปฐมาปทาเน **ปณฺณโภชนโภชโน**ติ ขีรปณฺณาทิโภชนสฺส ภุญฺชนตฺถาย ปณฺณสาลาย นิสินฺโน **อมฺหิ** ภวามีติ อโตฺถฯ **อุปวิฏฺฐญฺจ มํ สนฺต**นฺติ ปณฺณสาลายํ อุปวิฏฺฐํ สนฺตํ วิชฺชมานํ มํฯ **อุปาคจฺฉิ มหาอิสี**ติ มหเนฺต สีลาทิขเนฺธ เอสนโต มหาอิสิฯ **โลกปโชฺชโต** โลกปทีโป **สิทฺธโตฺถ** ภควา อุปคจฺฉิ, มม สมีปํ อคมาสีติ อโตฺถฯ **นิสินฺนสฺส ปณฺณสนฺถเร**ติ อุปคนฺตฺวา ปณฺณสนฺถเร นิสินฺนสฺส ขาทนตฺถาย เสทิตํ **ปณฺณํ** มยา ทินฺนนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๕-๗. ทุติยาปทาเน สิเนรุสมสโนฺตโส ธรณีสมสาทิโส สิทฺธโตฺถ ภควาติ สมฺพโนฺธฯ **วุฏฺฐหิตฺวา สมาธิมฺหา**ติ นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐหิตฺวา วิสุํ หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ภิกฺขาย มมุปฏฺฐิโต**ติ ภิกฺขาจารเวลาย ‘‘อชฺช มม โย โกจิ กิญฺจิ ทานํ ททาติ, ตสฺส มหปฺผล’’นฺติ จิเนฺตตฺวา นิสินฺนสฺส มม สนฺติกํ สมีปํ อุปฏฺฐิโต สมีปมาคโตติ อโตฺถฯ **หรีตกํ…เป…. ผารุสกผลานิ จา**ติ เอวํ สพฺพํ ตํ ผลํ สพฺพโลกานุกมฺปิโน ตสฺส **สิทฺธตฺถสฺส มเหสิสฺส** มยา วิปฺปสเนฺนน เจตสา ทินฺนนฺติ อโตฺถฯ

๑๑-๑๒. ตติยาปทาเน **สีหํ ยถา วนจร**นฺติ วเน จรมานํ สีหราชํ อิว จรมานํ สิทฺธตฺถํ ภควนฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **นิสภาชานิยํ ยถา**ติ วสโภ, นิสโภ, วิสโภ, อาสโภติ จตฺตาโร ควเชฏฺฐกาฯ เตสุ ควสตสฺส เชฏฺฐโก วสโภ, ควสหสฺสสฺส เชฏฺฐโก นิสโภ, ควสตสหสฺสสฺส เชฏฺฐโก วิสโภ, ควโกฏิสตสหสฺสสฺส เชฏฺฐโก อาสโภฯ อิธ ปน อาสโภ ‘‘นิสโภ’’ติ วุโตฺต, อาชานียํ อภีตํ นิจฺจลํ อุสภราชํ อิวาติ อโตฺถฯ **กกุธํ วิลสนฺตํวา**ติ ปุปฺผปลฺลเวหิ โสภมานํ กกุธรุกฺขํ อิว นราสภํ นรานํ อาสภํ อุตฺตมํ อาคจฺฉนฺตํ สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ ทิสฺวา สทฺธาย สมฺปยุตฺตตฺตา วิปฺปสเนฺนน เจตสา ปจฺจุคฺคมนํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

จตฺุถาปทานาทีนิ ทสมาวสานานิ สุวิเญฺญยฺยาเนวาติฯ

เอกูนตึสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๐. จิตกปูชกวโคฺค

๑-๑๐. จิตกปูชกเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

๑-๒. ตึสติเม วเคฺค ปฐมาปทาเน **อาหุตึ ยิฏฺฐุกาโมหนฺ**ติ ปูชาสกฺการํ กาเรตุกาโม อหํฯ **นานาปุปฺผํ สมานยินฺ**ติ นานา อเนกวิธํ จมฺปกสลลาทิปุปฺผํ สํ สุฏฺฐุ อานยึ, ราสึ อกาสินฺติ อโตฺถฯ **สิขิโน โลกพนฺธุโน**ติ สกลโลกตฺตยพนฺธุสฺส ญาตกสฺส สิขิสฺส ภควโต ปรินิพฺพุตสฺส จิตกํ อาฬาหนจิตกํ ทารุราสึ ชลนฺตํ อาทิตฺตํ ทิสฺวา ตญฺจ มยา ราสีกตํ ปุปฺผํ **โอกิริํ** ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

๖-๗. ทุติยาปทาเน **อชินุตฺตรวาสโน**ติ อชินมิคจมฺมํ อุตฺตราสงฺคํ กตฺวา นิวาสิโน อจฺฉาทโนติ อโตฺถฯ **อภิญฺญา ปญฺจ นิพฺพตฺตา**ติ อิทฺธิวิธาทโย ปญฺจ อภิญฺญาโย ปญฺจ ญาณานิ นิพฺพตฺตา อุปฺปาทิตา นิปฺผาทิตาฯ **จนฺทสฺส ปริมชฺชโก**ติ จนฺทมณฺฑลสฺส สมนฺตโต มชฺชโก, ผุโฏฺฐ อโหสินฺติ อโตฺถฯ **วิปสฺสิํ โลกปโชฺชตนฺ**ติ สกลโลกตฺตเย ปทีปสทิสํ วิปสฺสิํ ภควนฺตํ มม สนฺติกํ **อภิคตํ** วิเสเสน สมฺปตฺตํ อาคตํฯ **ทิสฺวา ปาริจฺฉตฺตกปุปฺผานี**ติ เทวโลกโต ปาริจฺฉตฺตกปุปฺผานิ อาหริตฺวา วิปสฺสิสฺส สตฺถุโน มตฺถเก ฉตฺตากาเรน อหํ ธาเรสินฺติ อโตฺถฯ

๑๑-๑๓. ตติยาปทาเน **ปุโตฺต มม ปพฺพชิโต**ติ มยฺหํ ปุโตฺต สทฺธาย ปพฺพชิโตฯ **กาสายวสโน ตทา**ติ ตสฺมิํ ปพฺพชิตกาเล กาสายนิวโตฺถ , น พาหิรกปพฺพชฺชาย ปพฺพชิโตติ อโตฺถฯ **โส จ พุทฺธตฺตํ สมฺปโตฺต**ติ โส มยฺหํ ปุโตฺต จตูสุ พุเทฺธสุ สาวกพุทฺธภาวํ สํ สุฏฺฐุ ปโตฺต, อรหตฺตํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ **นิพฺพุโต โลกปูชิโต**ติ สกลโลเกหิ กตสกฺกาโร ขนฺธปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตติ อโตฺถฯ **วิจินโนฺต สกํ ปุตฺตนฺ**ติ อหํ ตสฺส คตเทสํ ปุจฺฉิตฺวา สกํ ปุตฺตํ วิจินโนฺต ปจฺฉโต อคมํ, อนุคโต อสฺมีติ อโตฺถฯ **นิพฺพุตสฺส มหนฺตสฺสา**ติ มหเนฺตหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ ยุตฺตตฺตา มหนฺตสฺส ตสฺส มม ปุตฺตสฺส อรหโต อาฬหนฏฺฐาเน **จิตกํ** จิตกฏฺฐานํ อหํ อคมาสินฺติ อโตฺถฯ **ปคฺคยฺห อญฺชลิํ ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ อาฬหนฏฺฐาเน อญฺชลิํ ทสงฺคุลิสโมธานํ ปคฺคเหตฺวา สิรสิ กตฺวา อหํ **จิตกํ** ฑหนทารุราสิํ **วนฺทิตฺวา** ปณามํ กตฺวา **เสตจฺฉตฺตญฺจ ปคฺคยฺหา**ติ น เกวลเมว วนฺทิตฺวา ธวลจฺฉตฺตญฺจ ปคฺคยฺห อุกฺขิปิตฺวา อหํ **อาโรเปสิํ** ปติฏฺฐเปสินฺติ อโตฺถฯ

๑๗-๑๘. จตุตฺถาปทาเน **อนุคฺคตมฺหิ อาทิเจฺจ**ติ สูริเย อนุคฺคเต อนุฏฺฐิเต ปจฺจูสกาเลติ อโตฺถฯ **ปสาโท วิปุโล อหู**ติ โรคปีฬิตสฺส มยฺหํ จิตฺตปฺปสาโท วิปุโล อติเรโก พุทฺธานุสฺสรเณน อหุ อโหสิฯ มเหสิโน **พุทฺธเสฎฺฐสฺส** โลกมฺหิ **ปาตุภาโว** ปากฏภาโว อโหสีติ สมฺพโนฺธฯ **โฆสมโสฺสสหํ ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ปาตุภาเว สติ ‘‘อหํ คิลาโน พุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติ โฆสํ อโสฺสสิํฯ **น จ ปสฺสามิ ตํ ชินนฺ**ติ ตํ ชิตปญฺจมารํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ น ปสฺสามิ, พาฬฺหคิลานตฺตา คนฺตฺวา ปสฺสิตุํ น สโกฺกมีติ อโตฺถฯ **มรณญฺจ อนุปฺปโตฺต**ติ มรณาสนฺนกาลํ อนุปฺปโตฺต, อาสนฺนมรโณ หุตฺวาติ อโตฺถฯ **พุทฺธสญฺญมนุสฺสรินฺ**ติ พุโทฺธตินามํ อนุสฺสริํ, พุทฺธารมฺมณํ มนสิ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

๒๑-๒๓. ปญฺจมาปทาเน **อารามทฺวารา นิกฺขมฺมา**ติ อารามทฺวารโต สงฺฆสฺส นิกฺขมนทฺวารมเคฺคหิ อโตฺถฯ **โคสีสํ สนฺถตํ มยา**ติ ตสฺมิํ นิกฺขมนทฺวารมเคฺค ‘‘ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปาทา มา กทฺทมํ อกฺกมนฺตู’’ติ อกฺกมนตฺถาย โคสีสฏฺฐิํ มยา สนฺถริตนฺติ อโตฺถฯ

อนุโภมิ สกํ กมฺมนฺติ อตฺตโน โคสีสอตฺถรณกมฺมสฺส พเลน อาชานียา วาตชวา สินฺธวา สีฆวาหนาทีนิ วิปากผลานิ อนุโภมีติ อโตฺถฯ **อโห การํ ปรมการนฺ**ติ **สุเขเตฺต** สเงฺฆ มยา สุฎฺฐุ กตํ การํ อปฺปกมฺปิ กิจฺจํ มหปฺผลทานโต ปรมการํ อุตฺตมกิจฺจํ อโห วิมฺหยนฺติ อโตฺถฯ ยถา ติณโทสาทิวิรหิเตสุ เขเตฺตสุ วปฺปิตํ สาลิพีชํ มหปฺผลํ เทติ, เอวเมว ราคโทสาทิโทสรหิเต ปริสุทฺธกายวจีสมาจาเร สงฺฆเขเตฺต โคสีสอตฺถรณกมฺมํ มยา กตํ, อิทํ มหปฺผลํ เทตีติ วุตฺตํ โหติฯ **น อญฺญํ กลมคฺฆตี**ติ อญฺญํ พาหิรสาสเน กตํ กมฺมํ สเงฺฆ **กตสฺส การสฺส** ปูชาสกฺการสฺส กลํ โสฬสึ กลํ โกฎฺฐาสํ น อคฺฆตีติ สมฺพนฺโธฯ

ฉฎฺฐสตฺตมฎฺฐมนวมทสมาปทานานิ อุตฺตานาเนวาติฯ

ติํสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๑. ปทุมเกสรวโคฺค

๑-๑๐. ปทุมเกสริยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

๑-๒. เอกตึสติเม วเคฺค ปฐมาปทาเน **อิสิสเงฺฆ อหํ ปุเพฺพ**ติ อหํ ปุเพฺพ โพธิสมฺภารปูรณกาเล อิสิสเงฺฆ ปเจฺจกพุทฺธอิสิสมูเห เตสํ สมีเป หิมวนฺตปพฺพเต มาตงฺคหตฺถิกุเล วารโณ จณฺฑหตฺถี อโหสินฺติ สมฺพโนฺธฯ มนุสฺสาทโย วาเรตีติ **วารโณ**, อถ วา วาจาย รวติ โกญฺจนาทํ นทตีติ **วารโณฯ มเหสีนํ ปสาเทนา**ติ ปเจฺจกพุทฺธมเหสีนํ ปสาเทนฯ **ปเจฺจกชินเสเฎฺฐสุ, ธุตราเคสุ ตาทิสู**ติ โลกธเมฺมหิ นิจฺจเลสุ ปเจฺจกพุเทฺธสุ **ปทุมเกสรํ** ปทุมเรณุํ **โอกิรึ** อวสิญฺจินฺติ สมฺพโนฺธฯ

ทุติยตติยาปทานานิ อุตฺตานานิฯ

๑๓-๑๖. จตุตฺถาปทาเน **มหาโพธิมโห อหู**ติ วิปสฺสิสฺส ภควโต จตุมคฺคญาณาธารภาวโต ‘‘โพธี’’ติ ลทฺธนามสฺส รุกฺขสฺส ปูชา อโหสีติ อโตฺถฯ **รุกฺขฎฺฐเสฺสว สมฺพุโทฺธ**ติ อสฺส โพธิปูชาสมเย สนฺนิปติตสฺส มหาชนสฺส สมฺพุโทฺธ โลกเชฎฺโฐ นราสโภ รุกฺขโฎฺฐ อิว รุเกฺข ฐิโต วิย ปญฺญายตีติ อโตฺถฯ **ภควา ตมฺหิ สมเย**ติ ตสฺมึ โพธิปูชากรณกาเล ภควา **ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขโต** ภิกฺขุสเงฺฆน ปริวุโตฯ **วาจาสภิมุทีรย**นฺติ มุทุสิลิฎฺฐมธุรอุตฺตมโฆสํ อุทีรยํ กถยโนฺต นิจฺฉาเรโนฺต จตุสจฺจํ ปกาเสสิ, เทเสสีติ อโตฺถฯ **สํขิเตฺตน จ เทเสโนฺต**ติ เวเนยฺยปุคฺคลชฺฌาสยานุรูเปน เทเสโนฺต สํขิเตฺตน จ วิตฺถาเรน จ เทสยีติ อโตฺถฯ **วิวฎฺฎจฺฉโท**ติ ราโค ฉทนํ, โทโส ฉทนํ, โมโห ฉทนํ, สพฺพกิเลสา ฉทนา’’ติ เอวํ วุตฺตา ฉทนา วิวฎา อุคฺฆาฎิตา วิทฺธํสิตา อเนนาติ วิวฎฺฎจฺฉโท, สมฺพุโทฺธฯ ตํ มหาชนํ เทสนาวเสน **นิพฺพาเปสิ** ปริฬาหํ วูปสเมสีติ อโตฺถฯ **ตสฺสาหํ ธมฺมํ สุตฺวานา**ติ ตสฺส ภควโต เทเสนฺตสฺส ธมฺมํ สุตฺวาฯ

๒๐. ปญฺจมาปทาเน **ผลหโตฺถ อเปกฺขวา**ติ วิปสฺสึ ภควนฺตํ ทิสฺวา มธุรานิ ผลานิ คเหตฺวา อเปกฺขวา อตฺริโต สณิกํ อสฺสมํ คญฺฉินฺติ อโตฺถฯ

ฉฎฺฐสตฺตมาปทานานิ อุตฺตานาเนวฯ

๔๐. อฎฺฐมาปทาเน **นิฎฺฐิเต นวกเมฺม จา**ติ สีมาย นวกเมฺม นิฎฺฐํ คเต สติฯ **อนุเลปมทาสห**นฺติ อนุปจฺฉา สุธาเลปํ อทาสึ, สุธาย เลปาเปสินฺติ อโตฺถฯ

นวมทสมาปทานานิ อุตฺตานานิเยวาติฯ

เอกตึสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๒. อารกฺขทายกวโคฺค

๑-๑๐. อารกฺขทายกเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

พาตฺตึสติมวเคฺค ปฐมทุติยตติยาปทานานิ สุวิเญฺญยฺยาเนวฯ

๑๖. จตุตฺถาปทาเน **ชลชเคฺคหิ โอกิริ**นฺติ ชลเชหิ อุตฺตเมหิ อุปฺปลปทุมาทีหิ ปุเปฺผหิ โอกิรึ ปูเชสินฺติ อโตฺถฯ

ปญฺจมาปทานํ อุตฺตานเมวฯ

๒๖-๒๗. ฉฏฺฐาปทาเน **เจติยํ อุตฺตมํ นาม, สิขิโน โลกพนฺธุโน**ติ สกลโลกตฺตยสฺส พนฺธุโน ญาตกสฺส สิขิสฺส ภควโต อุตฺตมํ เจติยํฯ **อิรีเณ** ชนสญฺจรวิรหิเต **วเน** มนุสฺสานํ โกลาหลวิรหิเต มหาอรเญฺญ อโหสีติ สมฺพโนฺธฯ **อนฺธาหิณฺฑามหํ ตทา**ติ ตสฺมึ กาเล วเน มคฺคมูฬฺหภาเวน อโนฺธ, น จกฺขุนา อโนฺธ, อหํ อาหิณฺฑามิ มคฺคํ ปริเยสามีติ อโตฺถฯ **ปวนา นิกฺขมเนฺตนา**ติ มหาวนโต นิกฺขมเนฺตน มยา **สีหาสนํ** อุตฺตมาสนํ, สีหสฺส วา ภควโต อาสนํ ทิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ **เอกํสํ อญฺชลึ กตฺวา**ติ เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กตฺวา สิรสิ อญฺชลึ ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **สนฺถวึ โลกนายก**นฺติ สกลโลกตฺตยนยํ ตํ นิพฺพานํ ปาเปนฺตํ โถมิตํ ถุตึ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

๓๔. สตฺตมาปทาเน **สุทสฺสโน มหาวีโร**ติ สุนฺทรทสฺสโน ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสมฺปนฺนสรีรตฺตา มโนหรทสฺสโน มหาวีริโย สิทฺธโตฺถ ภควาติ สมฺพโนฺธฯ **วสติฆรมุตฺตเม**ติ อุตฺตเม วิหาเร วสตีติ อโตฺถฯ

อฏฺฐมนวมทสมาปทานานิ อุตฺตานาเนวาติฯ

พาตฺตึสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๓. อุมาปุปฺผิยวโคฺค

๑-๑๐. อุมาปุปฺผิยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

เตตฺติํสติเม วเคฺค ปฐมทุติยตติยจตุตฺถปญฺจมฉฏฺฐาปทานานิ อุตฺตานานิเยวฯ

๕๕. สตฺตมาปทาเน **สมยํ อคมาสห**นฺติ สมูหํ สมาคมฏฺฐานํ อหํ อคมาสินฺติ อโตฺถฯ

๖๒. **อพฺพุทนิรพฺพุทานี**ติ ‘‘ปโกฏิสตสหสฺสานํ สตํ อพฺพุทํ, อพฺพุทสตสหสฺสานํ สตํ นิรพฺพุท’’นฺติ วุตฺตตฺตา อายุนา อพฺพุทนิรพฺพุทานิ คตมหาอายุวนฺตา **มนุชาธิปา** จกฺกวตฺติโน ขตฺติยา อฏฺฐ อฏฺฐ หุตฺวา กปฺปานํ ปญฺจวีสสหสฺสมฺหิ **อาสิํสุ** อเหสุนฺติ อโตฺถฯ อฏฺฐมนวมทสมาปทานานิ ปากฏาเนวาติฯ

เตตฺติํสติมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๓๔-๓๘. คโนฺธทกาทิวโคฺค

๑-๕๐. คนฺธรูปิยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

จตุตฺตึสติมวคฺคปญฺจตึสติมวคฺคฉตฺตึสติมวคฺคสตฺตตึสติมวคฺคอฏฺฐตึสติมวคฺคา อุตฺตานตฺถาเยวฯ

เอกูนจตฺตาลีสมวเคฺคปิ ปฐมาปทานาทีนิ อฏฺฐมาปทานนฺตานิ อุตฺตานาเนวาติฯ

๓๙. อวฏผลวโคฺค

๙. โสณโกฏิวีสเตฺถรอปทานวณฺณนา

นวมาปทาเน ปน **วิปสฺสิโน ปาวจเน**ติอาทิกํ อายสฺมโต โสณสฺส โกฏิวีสเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล มหาวิภเว เสฏฺฐิกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต เสฏฺฐิ หุตฺวา อุปาสเกหิ สทฺธิํ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ภควโต จงฺกมนฏฺฐาเน สุธาย ปริกมฺมํ กาเรตฺวา เอกญฺจ เลณํ กาเรตฺวา นานาวิราควเตฺถหิ เลณภูมิยา สนฺถริตฺวา อุปริ วิตานญฺจ กตฺวา จาตุทฺทิสสฺส สงฺฆสฺส นิยฺยาเทตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถา อนุโมทนํ อกาสิฯ โส เตน กุสลกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ กเปฺป ปรินิพฺพุเต กสฺสปทสพเล อนุปฺปเนฺน อมฺหากํ ภควติ พาราณสิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต คงฺคาตีเร ปณฺณสาลํ กริตฺวา วสนฺตํ เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ เตมาสํ จตูหิ ปจฺจเยหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ วุฏฺฐวโสฺส ปริปุณฺณปริกฺขาโร คนฺธมาทนเมว อคมาสิฯ โสปิ กุลปุโตฺต ยาวชีวํ ตตฺถ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต กาเล จมฺปานคเร อคฺคเสฏฺฐิสฺส เคเห ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ ตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณกาลโต ปฏฺฐาย เสฏฺฐิสฺส มหาโภคกฺขโนฺธ อภิวฑฺฒิฯ ตสฺส มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนทิวเส สกลนคเร มหาลาภสกฺการสมฺมาโน อโหสิ, ตสฺส ปุเพฺพ ปเจฺจกพุทฺธสฺส สตสหสฺสคฺฆนิกรตฺตกมฺพลปริจฺจาเคน สุวณฺณวโณฺณ สุขุมาลตโร จ อตฺตภาโว อโหสิ, เตนสฺส **โสโณ**ติ นามํ อกํสุฯ โส มหตา ปริวาเรน อภิวฑฺฒิฯ ตสฺส หตฺถปาทตลานิ พนฺธุชีวกปุปฺผวณฺณานิ อเหสุํ, เตสํ สตวารํ วิหตกปฺปาสํ วิย มุทุสมฺผโสฺส อโหสิฯ ปาทตเลสุ มณิกุณฺฑลาวฏฺฏวณฺณโลมานิ ชายิํสุฯ วยปฺปตฺตสฺส ตสฺส ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเก ตโย ปาสาเท การาเปตฺวา นาฏกิตฺถิโย อุปฏฺฐาเปสุํฯ โส ตตฺถ มหติํ สมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต เทวกุมาโร วิย ปฏิวสติฯ

อถ อมฺหากํ ภควติ สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก ราชคหํ อุปนิสฺสาย วิหรเนฺต พิมฺพิสารรญฺญา ปโกฺกสาปิโต เตหิ อสีติยา คามิกสหเสฺสหิ สทฺธิํ ราชคหํ อาคโต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ชนสํสคฺคปริหรณตฺถํ สีตวเน วิหาสิฯ โส ตตฺถ วสโนฺต ‘‘มม สรีรํ สุขุมาลํ, น จ สกฺกา สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตุํ, กายํ กิลเมตฺวาปิ สมณธมฺมํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาย ปธานมนุยุญฺชโนฺต ปาทตเลสุ โผเฏสุ อุฏฺฐิเตสุปิ เวทนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ทฬฺหํ วีริยํ กโรโนฺต อจฺจารทฺธวีริยตาย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘เอวํ อหํ วายมโนฺตปิ มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกมิ, กิํ เม ปพฺพชฺชาย, หีนายาวตฺติตฺวา โภเค จ ภุญฺชามิ, ปุญฺญานิ จ กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ อถ สตฺถา ตสฺส จิตฺตาจารํ ญตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา วีโณปโมวาเทน (มหาว. ๒๔๓) โอวทิตฺวา วีริยสมตาโยชนวิธิํ ทเสฺสโนฺต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา คิชฺฌกูฏํ คโตฯ โสโณปิ โข สตฺถุ สนฺติกา โอวาทํ ลภิตฺวา วีริยสมตํ โยเชตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ

๔๙. โส อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **วิปสฺสิโน ปาวจเน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิปสฺสี**ติ วิเสเสน, วิวิธํ วา ปสฺสตีติ วิปสฺสีฯ **ปาวจเน**ติ ปกาเรน วุจฺจตีติ ปาวจนํ, ปิฏกตฺตยํฯ ตสฺส วิปสฺสิโน ตสฺมิํ ปาวจเนติ อโตฺถฯ **เลเณ**นฺติ ลินเนฺต นิลียเนฺต เอเตฺถาติ เลณํ วิหารํฯ **พนฺธุมาราชธานิยา**ติ พนฺธนฺติ กุลปรมฺ

ปราย วเสน อญฺญมญฺญํ สมฺพชฺฌนฺตีติ พนฺธู, ญาตกาฯ เต เอตฺถ ปฏิวสนฺตีติ พนฺธุมา, พนฺธุ อสฺส อตฺถีติ วา พนฺธุมาฯ ราชูนํ วสนฏฺฐานนฺติ ราชธานี, พนฺธุมา จ สา ราชธานี เจติ พนฺธุมาราชธานี, ตสฺสา พนฺธุมาราชธานิยา, เลณํ มยา กตนฺติ สมฺพนฺโธฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โสณโกฏิวีสเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. ปุพฺพกมฺมปิโลติกพุทฺธอปทานวณฺณนา

๖๔. ทสมาปทาเน **อโนตตฺตสราสเนฺน**ติ ปพฺพตกูเฏหิ ปฏิจฺฉนฺนตฺตา จนฺทิมสูริยานํ สนฺตาเปหิ โอตตฺตํ อุณฺหํ อุทกํ เอตฺถ นตฺถีติ อโนตตฺโตฯ สรนฺติ คจฺฉนฺติ ปภวนฺติ สนฺทนฺติ เอตสฺมา มหานทิโยติ สโรฯ สีหมุขาทีหิ นิกฺขนฺตา มหานทิโย ติกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา นิกฺขนฺตนิกฺขนฺตทิสาภาเคน สรนฺติ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ อโนตตฺโต จ โส สโร จาติ อโนตตฺตสโร ฯ ตสฺส อาสนฺนํ สมีปฏฺฐานนฺติ อโนตตฺตสราสนฺนํ, ตสฺมิํ อโนตตฺตสราสเนฺน, สมีเปติ อโตฺถฯ **รมณีเย**ติ เทวทานวคนฺธพฺพกินฺนโรรคพุทฺธปเจฺจกพุทฺธาทีหิ รมิตพฺพํ อลฺลียิตพฺพนฺติ รมณียํ, ตสฺมิํ รมณีเยฯ **สิลาตเล**ติ เอกคฺฆนปพฺพตสิลาตเลติ อโตฺถฯ **นานารตนปโชฺชเต**ติ ปทุมราคเวฬุริยาทินานาอเนเกหิ รตเนหิ ปโชฺชเต ปกาเรน โชตมาเนฯ **นานาคนฺธวนนฺตเร**ติ นานปฺปกาเรหิ จนฺทนาครุกปฺปูรตมาลติลกาโสกนาคปุนฺนาคเกตกาทีหิ อเนเกหิ สุคนฺธปุเปฺผหิ คหนีภูตวนนฺตเร สิลาตเลติ สมฺพนฺโธฯ

๖๕. คุณมหนฺตตาย สงฺขฺยามหนฺตตาย จ **มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน, ปเรโต** ปริวุโต **โลกนายโก** โลกตฺตยสามิสมฺมาสมฺพุโทฺธ ตตฺถ สิลาสเน นิสิโนฺน อตฺตโน ปุพฺพานิ กมฺมานิ **พฺยากรี** วิเสเสน ปากฏมกาสีติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา พุทฺธาปทาเน (อป. เถร ๑.๑.๑ อาทโย) วุตฺตตฺตา อุตฺตานตฺถตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ พุทฺธาปทาเน อนุตฺตรธมฺมปิ อิธาปทาเน กุสลากุสลํ กมฺมสํสูจกตฺตา วคฺคสงฺคหวเสน ธมฺมสงฺคาหกเตฺถรา สงฺคายิํสูติฯ

ปุพฺพกมฺมปิโลติกพุทฺธอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

เอกูนจตฺตาลีสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๐. ปิลินฺทวจฺฉวโคฺค

๑. ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรอปทานวณฺณนา

จตฺตาลีสมวเคฺค อปทาเน **นคเร หํสวติยา**ติอาทิกํ อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร โทวาริกกุเล นิพฺพโตฺต มหทฺธโน มหาโภโค อโหสิฯ โส โกฏฺฐสนฺนิจิตธนราสึ โอโลเกตฺวา รโห นิสิโนฺน ‘‘อิมํ สพฺพธนํ มยา สมฺมา คเหตฺวา คนฺตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สพฺพปริกฺขารทานํ ทาตุํ วฏฺฏตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา ฉตฺตสตสหสฺสํ อาทึ กตฺวา สพฺพปริโภคปริกฺขารานิปิ สตสหสฺสวเสน กาเรตฺวา ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ อทาสิฯ เอวํ สตฺตาหํ ทานํ ทตฺวา ปริโยสานทิวเส นิพฺพานาธิคมํ ปเตฺถตฺวา ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ชีวิตปริโยสาเน เทวโลเก นิพฺพโตฺต ฉ กามาวจเร ทิพฺพสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา มนุเสฺสสุ จ จกฺกวตฺติอาทิสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต สพฺพสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปโตฺต โคตฺตวเสน **ปิลินฺทวโจฺฉ**ติ ปากโฏ อโหสิฯ

๑. โส เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต อุทานวเสน ตํ ปกาเสโนฺต **นคเร หํสวติยา**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ **อาสึ โทวาริโก อห**นฺติ อหํ หํสวตีนคเร รโญฺญ เคหทฺวาเร ทฺวารปาลโก อาสึ อโหสินฺติ อโตฺถฯ **อโกฺขภํ อมิตํ โภค**นฺติ รโญฺญ วลฺลภตฺตา อเญฺญหิ โขเภตุํ จาเลตุํ อสกฺกุเณยฺยํ อมิตํ อปริมาณโภคํ ธนํ มม ฆเร **สนฺนิจิตํ** ราสีกตํ อโหสีติ อโตฺถฯ

๓. **พหู เมธิคตา โภคา**ติ อเนกา โภคา เม มยา อธิคตา ปตฺตา ปฏิลทฺธาติ อโตฺถ ฯ สตฺถวาสิอาทีนํ ปริกฺขารานํ นามานิ นยานุโยเคน สุวิเญฺญยฺยานิฯ ปริกฺขารทานานิสํสานิ จ สุวิเญฺญยฺยาเนวาติฯ

ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ทุติยตติยจตุตฺถปญฺจมาปทานานิ อุตฺตานาเนวาติฯ

๖. พากุลเตฺถรอปทานวณฺณนา

ฉฏฺฐาปทาเน **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิกํ พากุลเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยํ กิร เถโร อตีเต อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกสฺส อสเงฺขฺยยฺยสฺส มตฺถเก อโนมทสฺสิสฺส ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต ‘‘สมฺปรายิกตฺถํ คเวสิสฺสามี’’ติ อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ปพฺพตปาเท วิหรโนฺต ปญฺจาภิญฺญาอฏฺฐสมาปตฺตีนํ ลาภี หุตฺวา วิหรโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐิโต สตฺถุ วาตาพาเธ อุปฺปเนฺน อรญฺญโต เภสชฺชานิ อาเนตฺวา ตํ วูปสเมตฺวา ตํ ปุญฺญํ อาโรคฺยตฺถาย ปริณาเมตฺวา ตโต จุโต พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต ปทุมุตฺตรพุทฺธกาเล หํสวตีนคเร เอกสฺมึ กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ อปฺปาพาธานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยํ ตํ ฐานนฺตรํ อากงฺขโนฺต ปณิธานํ กตฺวา ยาวชีวํ กุสลกมฺมํ อุปจินิตฺวา สุคตีสุเยว

สํสรโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว พนฺธุมตีนคเร พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต สพฺพสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปโตฺต ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ฌานาภิญฺญา ลาภี หุตฺวา ปพฺพตปาเท วสโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐาย ภิกฺขูนํ ติณปุปฺผกโรเค อุปฺปเนฺน ตํ วูปสเมตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตโต เอกนวุติกเปฺป เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล พาราณสิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา ฆราวาสํ วสโนฺต เอกํ ชิณฺณํ วินสฺสมานํ มหาวิหารํ ทิสฺวา ตตฺถ อุโปส ถาคาราทิกํ สพฺพํ อาวสถํ การาเปตฺวา ตตฺถ ภิกฺขุสงฺฆสฺส สพฺพํ เภสชฺชํ ปฏิยาเทตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว โก สมฺพิยํ เสฏฺฐิกุเล นิพฺพตฺติฯ

โส มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิตฺวา ธาตีหิ อโรคภาวาย ยมุนายํ นฺหาปิยมาโน ตาสํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา มเจฺฉน คิลิโต อโหสิฯ เกวฏฺฏา ตํ มจฺฉํ ชาลาย คเหตฺวา พาราณสิยํ เสฏฺฐิภริยาย วิกฺกิณิํสุฯ สา ตํ คเหตฺวา ผาลยมานา ปุเพฺพ กตปุญฺญผเลน อโรคํ ทารกํ ทิสฺวา ‘‘ปุโตฺต เม ลโทฺธ’’ติ คเหตฺวา โปเสสิฯ โส ชนเกหิ มาตาปิตูหิ ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา อาคนฺตฺวา ‘‘อยํ อมฺหากํ ปุโตฺต, เทถ โน ปุตฺต’’นฺติ อนุโยเค กเต รญฺญา ‘‘อุภเยสมฺปิ สาธารโณ โหตู’’ติ ทฺวินฺนํ กุลานํ ทายาทภาเวน วินิจฺฉยํ กตฺวา ฐปิตตฺตา **พากุโล**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต มหาสมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต ทฺวีสุ เสฏฺฐิกุเลสุ เอเกกสฺมิํ ฉมาสํ ฉมาสํ วสติฯ เต อตฺตโน วาเร สมฺปเตฺต นาวาสงฺฆาฏํ พนฺธิตฺวา ตตฺรูปริ รตนมณฺฑปํ กาเรตฺวา ปญฺจงฺคิกตูริเย นิปฺผาเทตฺวา กุมารํ ตตฺถ นิสีทาเปตฺวา อุภยนครมชฺฌฏฺฐานํ คงฺคาย อาคจฺฉนฺติ, อปรเสฏฺฐิมนุสฺสาปิ เอวเมว สเชฺชตฺวา ตํ ฐานํ คนฺตฺวา กุมารํ ตตฺถ อาโรเปตฺวา คจฺฉนฺติฯ โส เอวํ วฑฺฒมาโน อาสีติโก หุตฺวา **อุภยเสฏฺฐิปุโตฺต**ติ ปากโฏฯ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สตฺตาหํ วายมโนฺต อฏฺฐเม ทิวเส สห ปฏิสมฺภิทาย อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๓๘๖. โส อรหา หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ อปทานปาฬิอโตฺถปิ สุวิเญฺญโยฺยวฯ โส อรหตฺตํ ปตฺวา วิมุตฺติสุเขน วิหรโนฺต สฏฺฐิวสฺสสตายุโก หุตฺวา ปรินิพฺพายีติฯ

พากุลเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. คิริมานนฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา

สตฺตมาปทาเน **ภริยา เม กาลงฺกตา**ติอาทิกํ อายสฺมโต คิริมานนฺทเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วยปฺปโตฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา วสโนฺต อตฺตโน ภริยาย จ ปุเตฺต จ กาลงฺกเต โสกสลฺลสมปฺปิโต อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ปวตฺตผลโภชโน รุกฺขมูเล วิหาสิฯ ตทา สุเมโธ ภควา ตสฺสานุกมฺปาย ตตฺถ คนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสตฺวา โสกสลฺลํ อพฺพูเฬฺหสิ ฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส สุคนฺธปุเปฺผหิ ภควนฺตํ ปูเชตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา สิรสิ อญฺชลิํ กตฺวา อภิตฺถวิฯ

โส เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยตฺถ สุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พิมฺพิสารรโญฺญ ปุโรหิตสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **คิริมานโนฺท**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ ราชคหาคมเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สมณ

ธมฺมํ กโรนฺต กติปยํ ทิวสํ คามกาวาเส วสิตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตุํ ราชคหํ อคมาสิฯ พิมฺพิสาร มหาราชา ตสฺส อาคมนํ สุตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อิเธว, ภนฺเต, วสถ, อหํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหามี’’ติ สมฺปวาเรตฺวา คโตปิ พหุกิจฺจตฺตา ตํ น สริฯ ‘‘เถโร อโพฺภกาเสเยว วสตี’’ติฯ เทวตา เถรสฺส เตมนภเยน วสฺสธารํ วาเรสุํฯ ราชา อวสฺสนการณํ อุปธาเรตฺวา ญตฺวา เถรสฺส กุฏิกํ การาเปสิฯ เถโร กุฏิกายํ วสโนฺต เสนาสนสปฺปายลาเภน จิตฺตสมาธานํ ลภิตฺวา วีริยสมตํ โยเชตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๔๑๙. โส อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ภริยา เม กาลงฺกตา**ติอาทิมาหฯ ตํ ภควโต นิเวทนญฺจ ภควตา กตานุสาสนญฺจ มคฺคํ ผลาธิคมาปทานญฺจ ปาฐานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

คิริมานนฺทเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

อฏฺฐมนวมทสมาปทานานิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ

จตฺตาลีสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๑. เมตฺเตยฺยวคฺค

๑. ติสฺสเมตฺเตยฺยเตฺถรอปทานวณฺณนา

๑. เอกจตฺตาลีสเม วคฺเค ปฐมาปทาเน **ปพฺภารกูฏํ นิสฺสายา**ติอาทิกํ ติสฺสเมตฺเตยฺยเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตตฺถ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต อชินจมฺมํ นิสีทนตฺถาย ทินฺนเมว นานํฯ เสสํ อปทานปาฬิยา สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

๒. ปุณฺณกเตฺถรอปทานวณฺณนา

๒๙. ทุติยาปทาเน **ปพฺภารกูฏํ นิสฺสายา**ติอาทิกํ อายสฺมโต ปุณฺณกเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตตฺถ หิมวเนฺต ยกฺขเสนาปติ หุตฺวา ปรินิพฺพุตสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส อาฬหนกรณเมว นานตฺตํฯ เสสํ ปาฐานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๔๕. ตติยาปทาเน **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิกํ อายสฺมโต เมตฺตคุเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตตฺถ หิมวนฺตสมีเป อโสกปพฺพเต โส ตาปโส หุตฺวา ปณฺณสาลายํ วสเนฺต สุเมธสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา สปฺปิปูรณํ วิเสโสฯ เสสํ ปุญฺญผลานิ จ สุวิเญฺญยฺยาเนวฯ อปทานคาถานํ อโตฺถ จ ปากโฏเยวฯ

๗๒. จตุตฺถาปทาเน **คงฺคา ภาคีรถี นามา**ติอาทิกํ อายสฺมโต โธตกเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตตฺราปิ พฺราหฺมโณ หุตฺวา ภาคีรถีคงฺคาย ตรมาเน ภิกฺขู ทิสฺวา ปสนฺนมานโส เสตุํ การาเปตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาทิตภาโวเยว วิเสโสฯ ปุญฺญผลปริทีปนคาถานํ อโตฺถ นยานุสาเรน สุวิเญฺญโยเยวฯ

๑๐๐. ปญฺจมาปทาเน **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิกํ อายสฺมโต อุปสิวเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินเนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต ฆราวาสํ ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ตตฺถ นิสินฺนสฺส ภควโต สาลปุปฺผปูชํ อกาสีติ อยํ วิเสโส, เสสมุตฺตานเมวฯ

๑๖๑. ฉฏฺฐาปทาเน **มิคลุทฺโท ปุเร อาสิ**นฺติอาทิกํ อายสฺมโต นนฺทกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กรวิกสกุโณ หุตฺวา มธุรกูชิตํ กโรเนฺต สตฺถารํ ปทกฺขิณํ อกาสิฯ อปรภาเค มยูโร หุตฺวา อญฺญตรสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส วสนคุหาทฺวาเร ปสนฺนมานโส ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ มธุเรน วสฺสิตํ วสฺสิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพโตฺต **นนฺทโก**ติ ลทฺธนาโม สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสเนฺต **มิคลุทฺโท ปุเร อาสิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปเจฺจกพุทฺธสฺส มณฺฑปํ กตฺวา ปทุมปุเปฺผหิ ฉทนเมว วิเสโสฯ

๑๘๓. สตฺตมาปทาเน **ปพฺภารกูฏํ นิสฺสายา**ติอาทิกํ อายสฺมโต เหมกเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตตฺถาปิ อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต วสเนฺต ปิยทสฺสิํ ภควนฺตํ อุปคตํ ทิสฺวา รตนมยํ ปีฐํ อตฺถริตฺวา อทาสิฯ ตตฺถ นิสินฺนสฺส กุมฺภมตฺตํ ชมฺพุผลํ อาหริตฺวา อทาสิฯ ภควา ตสฺส จิตฺตปฺปสาทตฺถาย ตํ ผลํ ปริภุญฺชิฯ เอตฺตกเมว วิเสโสฯ

๒๒๔. อฏฺฐมาปทาเน **ราชาสิ วิชโย นามา**ติอาทิกํ อายสฺมโต โตเทยฺยเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตตฺถ **ราชาสิ วิชโย นามา**ติ ทหรกาลโต ปฏฺฐาย สพฺพสงฺคาเมสุ ชินโต, จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ชนํ รญฺชนโต อลฺลียนโต วิชโย นาม ราชา อโหสีติ อโตฺถฯ **เกตุมตีปุรุตฺตเม**ติ เกตุ วุจฺจนฺติ ธชปฏากาฯ อถ วา นครโสภนตฺถาย นครมเชฺฌ อุสฺสาปิตรตนโตรณานิ, เต เกตู นิจฺจํ อุสฺสาปิตา โสภยมานา อสฺสา อตฺถีติ เกตุมตีฯ ปูเรติ ธนธเญฺญหิ สพฺพชนานํ มนนฺติ ปุรํฯ เกตุมตี จ สา ปุรญฺจ เสฏฺฐเฏฺฐน อุตฺตมเญฺจติ เกตุมตีปุรุตฺตมํ, ตสฺมิํ เกตุมตีปุรุตฺตเมฯ **สูโร วิกฺกมสมฺปโนฺน**ติ อภีโต วีริยสมฺปโนฺน วิชโย นาม ราชา อชฺฌาวสีติ สมฺพโนฺธฯ อิตฺถํภูตํ ปุรญฺจ สพฺพวตฺถุวาหนญฺจ ฉเฑฺฑตฺวา หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วสโนฺต สุเมธภควนฺตํ ทิสฺวา โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา จนฺทเนน ปูชากรณเมว วิเสโสฯ

๒๗๖. นวมาปทาเน **นคเร หํสวติยา**ติอาทิกํ อายสฺมโต ชตุกณฺณิเตฺถรสฺส อปทานํ ฯ ตตฺถ เสฏฺฐิปุโตฺต หุตฺวา สุวณฺณปาสาเท วสนภาโว จ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมงฺคี หุตฺวา วสนภาโว จ สพฺพเทสวาสีนํ สพฺพสิปฺปวิญฺญูนญฺจ อาคนฺตฺวา เสวนภาโว จ วิเสโสฯ

๓๓๐. ทสมาปทาเน **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติอาทิกํ อายสฺมโต อุเทนเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตตฺถ หิมวนฺตสมีเป ปทุมปพฺพตํ นิสฺสาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วสเนฺตน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ปทุมปุปฺผํ คเหตฺวา ปูชิตภาโวว วิเสโสฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เอกจตฺตาลีสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๒. ภทฺทาลิวโคฺค

๑-๑๐. ภทฺทาลิเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

พาจตฺตาลีสมวเคฺค ปฐมาปทานญฺจ ทุติยาปทานญฺจ ตติยาปทานญฺจ นยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๑๐๖. จตุตฺถาปทาเน **นคเร พนฺธุมติยา**ติอาทิกํ อายสฺมโต มธุมํสทายกเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตตฺถ **สูกริโก**ติ สูกรมํสํ วิกฺกิณิตฺวา ชีวิกํ กเปฺปโนฺตฯ **อุโกฺกฏฺกํ รนฺธยิตฺวา**ติ ปิหกปปฺผาสมํสํ ปจิตฺวา มธุมํสมฺหิ **โอกิรึ** ปกฺขิปึฯ เตน มํเสน ปตฺตํ ปูเรตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทตฺวา เตน ปุญฺญกเมฺมน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อรหตฺตํ ปาปุณิน์ติ อโตฺถฯ

นาคปลฺลวเตฺถรสฺส ปญฺจมาปทานมฺปิ เอกทีปิยเตฺถรสฺส ฉฏฺฐาปทานมฺปิ อุจฺฉงฺคปุปฺผิยเตฺถรสฺส สตฺตมาปทานมฺปิ ยาคุทายกเตฺถรสฺส อฏฺฐมาปทานมฺปิ ปโตฺถทนทายกเตฺถรสฺส นวมาปทานมฺปิ มญฺจทายกเตฺถรสฺส ทสมาปทานมฺปิ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

พาจตฺตาลีสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๔๓-๔๘. สกิํสมฺมชฺชกาทิวโคฺค

๑-๖๐. สกิํสมฺมชฺชกเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

เตจตฺตาลีสมวเคฺค สพฺพเถราปทานานิ อุตฺตานาเนวฯ เกวลํ เถรานํ นามนานตฺตํ ปุญฺญนานตฺตญฺจ วิเสโสฯ

จตุจตฺตาลีสเม วเคฺคปิ สพฺพานิ อปทานานิ ปากฏาเนวฯ เกวลํ ปุญฺญนานตฺตํ ผลนานตฺตญฺจ วิเสโสฯ

๑. ปญฺจจตฺตาลีสมวเคฺค ปฐมาปทาเน **กกุสโนฺธ มหาวีโร**ติอาทิกํ อายสฺมโต วิภีฏกมิญฺชิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ

๒. ตตฺถ **พีชมิญฺชมทาสหนฺ**ติ วิภีฏกผลานิ ผาเลตฺวา พีชานิ มิญฺชานิ คเหตฺวา มธุสกฺกราหิ โยเชตฺวา กกุสนฺธสฺส ภควโต อทาสินฺติ อโตฺถฯ ทุติยาปทานาทีนิ สพฺพานิ สุวิเญฺญยฺยาเนว, เถรานํ นามนานตฺตาทีนิปิ ปาฐานุสาเรน เวทิตพฺพานิฯ

๑. ฉจตฺตาลีสเม วเคฺค ปฐมาปทาเน **ชคติํ การยิํ อหนฺ**ติ อุตฺตมโพธิรุกฺขสฺส สมนฺตโต อาฬินฺทํ อหํ การยินฺติ อโตฺถฯ เสสานิ ทุติยาปทานาทีนิ สพฺพานิปิ อุตฺตานาเนวฯ

สตฺตจตฺตาลีสเม วเคฺค ปฐมาปทานาทีนิ ปาฬิอนุสาเรน สุวิเญฺญยฺยาเนวฯ

อฎฺฐจตฺตาลีสเม วเคฺค ปฐมทุติยาปทานานิ อุตฺตานาเนวฯ

๓๐. ตติยาปทาเน **โกสิโย นาม ภควา**ติ โกสิยโคเตฺต ชาตตฺตา โกสิโย นาม ปเจฺจกพุโทฺธติ อโตฺถฯ **จิตฺตกูเฎ**ติ จิตฺตกูฏเกลาสกูฏสานุกูฏาทีสุ อโนตตฺตทหํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตปพฺพตกูเฏสุ นานารตนโอสธาทีหิ วิจิเตฺต จิตฺตกูฏปพฺพเต โส ปเจฺจกพุโทฺธ วสีติ อโตฺถฯ

จตุตฺถปญฺจมาปทานานิ อุตฺตานาเนวฯ

๕๖. ฉฎฺฐาปทาเน **กุสฎฺฐกมทาสหนฺ**ติ ปกฺขิกภตฺตอุโปสถิกภตฺตธุรภตฺตสลากภตฺตาทีสุ กุสปณฺณวเสน ทาตพฺพํ อฎฺฐสลากภตฺตํ อหํ อทาสินฺติ อโตฺถฯ

๖๑. สตฺตมาปทาเน **โสภิโต นาม สมฺพุโทฺธ**ติ อาโรหปริณาหทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณพฺยามปฺปภาทีหิ โสภมานสรีรตฺตา โสภิโต นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธติ อโตฺถฯ

๖๖. อฎฺฐมาปทาเน **ตกฺกราย วสี ตทา**ติ ตํ ทสปุญฺญกิริยวตฺถุํ กโรนฺตา ชนา ปฏิวสนฺติ เอตฺถาติ ตกฺกรา, ราชธานีฯ ติสฺสํ ตกฺกรายํ, ตทา วสีติ อโตฺถฯ

๗๒. นวมาปทาเน **ปานธิํ สุกตํ คยฺหา**ติ อุปาหนยุคํ สุนฺทรากาเรน นิปฺผาทิตํ คเหตฺวาติ อโตฺถฯ ทสมาปทานํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อฎฺฐจตฺตาลีสมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔๙. ปํสุกูลวโคฺค

๑-๑๐. ปํสุกูลสญฺญกเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

เอกูนปญฺญาสมวเคฺค ปฐมาปทานํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๑๔. ทุติยาปทาเน **อธิจฺจุปฺปตฺติกา พุทฺธา**ติ อธิเจฺจน อการเณน อุปฺปตฺติกา สยมฺภู ตา, อเญฺญหิ เทวพฺรหฺมมาราทีหิ อุปเทสทายเกหิ รหิตา สยมฺภูญาเณน อุปฺปนฺนา ชาตา ปาตุภูตาติ อโตฺถฯ

๑๖. **โอทุมฺพริกปุปฺผํ วา**ติ อุทุมฺพรรุเกฺข ปุปฺผํ ทุลฺลภํ ทุลฺลภุปฺปตฺติกํ อิวฯ **จนฺทมฺหิ สสกํ ยถา**ติ จนฺทมณฺฑเล สสเลขาย รูปํ ทุลฺลภํ ยถาฯ **วายสานํ ยถา ขีร**นฺติ กากานํ นิจฺจํ รตฺตินฺทิวํ ขุทฺทาปีฬิตภาเวน ขีรํ ทุลฺลภํ ยถา, เอวํ ทุลฺลภํ โลกนายกํ จตุราสเงฺขฺยยฺยํ วา อฏฺฐาสเงฺขฺยยฺยํ วา โสฬสาสเงฺขฺยยฺยํ วา กปฺปสตสหสฺสํ ปารมิโย ปูเรตฺวา พุทฺธภาวโต ทุลฺลโภ โลกนายโกติ อโตฺถฯ

๓๐. ตติยาปทาเน **มธุํ ภิเสหิ สวตี**ติ โปกฺขรมธุปทุมเกสเรหิ สวติ ปคฺฆรติฯ **ขีรํ สปฺปิํ มุฬาลิภี**ติ ขีรญฺจ สปฺปิรสญฺจ ปทุมมุฬาเลหิ **สวติ** ปคฺฆรติฯ ตสฺมา ตทุภยํ มม สนฺตกํ พุโทฺธ ปฏิคฺคณฺหตูติ อโตฺถฯ

จตุตฺถปญฺจมฉฏฺฐาปทานานิ อุตฺตานาเนวฯ

๑๑๙. สตฺตมาปทาเน **จตฺตาลีสทิชาปิ จา**ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชาตาติ ทิชาฯ กุมารวเย อุฏฺฐิตทนฺตานํ ปติตตฺตา ปุน อุฏฺฐิตทนฺตา ทิชา, เต จ ทนฺตาฯ พฺยากรณญฺจ เหฏฺฐา นิทานกถายํ วุตฺตเมวฯ

อฏฺฐมาปทานํ อุตฺตานเมวาติฯ

๑๗๑. นวมาปทาเน **ตทาหํ มาณโว อาสิ**นฺติ ยทา สุเมธปณฺฑิโต ทีปงฺกรภควโต สนฺติกา พฺยากรณํ ลภิ, ตทา อหํ เมโฆ นาม พฺราหฺมณมาณโว หุตฺวา สุเมธตาปเสน สห อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิโต เกนจิ ปาปสหาเยน สํสโฏฺฐ สํสคฺคโทเสน ปาปวิตกฺกาทิวสํ คโต มาตุฆาตกมฺมวเสน นรเก อคฺคิชาลาทิทุกฺขมนุภวิตฺวา ตโต จุโต สมุเทฺท ติมิงฺคลมหามโจฺฉ หุตฺวา นิพฺพโตฺต, สมุทฺทมเชฺฌ คจฺฉนฺตํ มหานาวํ คิลิตุกาโม คโตฯ ทิสฺวา มํ วาณิชา ภีตา ‘‘อโห โคตโม ภควา’’ติ สทฺทมกํสุฯ อถ มหามโจฺฉ ปุพฺพวาสนาวเสน พุทฺธคารวํ อุปฺปาเทตฺวา ตโต จุโต สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปเนฺน พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต สโทฺธ ปสโนฺน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา สรมาโน วนฺทติฯ ตทา ภควา ‘‘จิรํ ธมฺมรุจี’’ติ มํ อาหฯ

๑๘๔. อถ โส เถโร ‘‘สุจิรํ สตปุญฺญลกฺขณ’’นฺติอาทีหิ คาถาหิ โถเมสิฯ ภเนฺต, สตปุญฺญลกฺขณธร โคตมฯ **ปติปุเพฺพน วิสุทฺธปจฺจย**นฺติ ปุเพฺพ ทีปงฺกรปาทมูเล ปริปุณฺณปารมีปจฺจยสมฺภาโร สุฏฺฐุ จิรํ กาลํ มยา น ทิโฏฺฐ อสีติ อโตฺถฯ **อหมชฺชสุเปกฺขน**นฺติ อชฺช อิมสฺมิํ ทิวเส อหํ สุเปกฺขนํ สุนฺทรทสฺสนํ, สุนฺทรทิฏฺฐํ วา **นิรุปมํ วิคฺคหํ** อุปมารหิตสรีรํ โคตมํ **วต** เอกเนฺตน **ปสฺสามิ** ทกฺขามีติ อโตฺถฯ

๑๘๕-๑๘๖. สุจิรํ วิหตตโม มยาติ วิเสเสน หตตโม วิทฺธํสิตโมโห ตฺวํ มยาปิ สุฏฺฐุ จิรํ โถมิโตติ อโตฺถฯ **สุจิรเกฺขน นที วิโสสิตา**ติ เอสา ตณฺหานที สุนฺทรรเกฺขน โคปเนน วิเสเสน โสสิตา, อภพฺพุปฺปตฺติกตา ตยาติ อโตฺถฯ **สุจิรํ อมลํ วิโสธิต**นฺติ สุฏฺฐุ จิรํ ทีเฆน อทฺธุนา อมลํ นิพฺพานํ วิเสเสน โสธิตํ, สุฏฺฐุ กตํ อธิคตํ ตยาติ อโตฺถฯ **นยนํ ญาณมยํ มหามุเนฯ จิรกาลสมงฺคิโต**ติ มหามุเน มหาสมณ ญาณมยํ นยนํ ทิพฺพจกฺขุํ จิรกาลํ สมธิคโต สมฺปโตฺต ตฺวนฺติ อโตฺถฯ **อวินโฏฺฐ ปุนรนฺตร**นฺติ อหํ ปุน อนฺตรํ อนฺตราภเว มเชฺฌ ปรินโฏฺฐ ปริหีโน อโหสินฺติ อโตฺถฯ **ปุนรชฺชสมาคโต ตยา**ติ อชฺช อิมสฺมิํ กาเล ตยา สทฺธิํ ปุนปิ สมาคโต เอกีภูโต สห วสามีติ อโตฺถฯ **น หิ นสฺสนฺติ กตานิ โคตมา**ติ โคตม สพฺพญฺญุพุทฺธ, ตยา สทฺธิํ กตานิ สมาคมาทีนิ น หิ นสฺสนฺติ ยาว ขนฺธปรินิพฺพานา น วินา ภวิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ

ธมฺมรุจิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ทสมาปทานํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

เอกูนปญฺญาสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๐-๕๓. กิงฺกณิปุปฺผาทิวโคฺค

๑-๔๐. กิงฺกณิปุปฺผิยเตฺถรอปทานาทิวณฺณนา

ปญฺญาสมวเคฺค จ เอกปญฺญาสมวเคฺค จ เทฺวปญฺญาสมวเคฺค จ เตปญฺญาสมวเคฺค จ สพฺพานิ อปทานานิ อุตฺตานาเนวาติฯ

๕๔. กจฺจายนวโคฺค

๑. มหากจฺจายนเตฺถรอปทานวณฺณนา

จตุปญฺญาสมวเคฺค ปฐมาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต มหากจฺจายนเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วุทฺธิปฺปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารา สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิยมานํ เอกํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต ปณิธานํ กตฺวา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล วิชฺชาธโร หุตฺวา อากาเสน คจฺฉโนฺต เอกสฺมิํ วนสเณฺฑ นิสินฺนํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กณิการปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ

โส เตน ปุเญฺญน อปราปรํ สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต กสฺสปทสพลสฺส กาเล พาราณสิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา ปรินิพฺพุเต ภควติ สุวณฺณเจติยกมฺมฏฺฐาเน สตสหสฺสคฺฆนิกาย สุวณฺณิฏฺฐกาย ปูชํ กตฺวา ‘‘อิมสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สรีรํ เม สุวณฺณวณฺณํ โหตู’’ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ ตโต ยาวชีวํ กุสลกมฺมํ กตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อุเชฺชนิยํ รโญฺญ จณฺฑปโชฺชตสฺส ปุโรหิตเคเห นิพฺพตฺติ, ตสฺส นามคฺคหณทิวเส มาตา ‘‘มยฺหํ ปุโตฺต สุวณฺณวโณฺณ, อตฺตโน นามํ คเหตฺวา อาคโต’’ติ **กญฺจนมาณโว**เตฺวว นามํ อกาสิฯ โส วุทฺธิมนฺวาย ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา ปิตุ อจฺจเยน ปุโรหิตฏฺฐานํ ลภิฯ โส โคตฺตวเสน **กจฺจายโน**ติ ปญฺญายิตฺถฯ อถ ราชา จณฺฑปโชฺชโต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา, ‘‘อาจริย, ตุเมฺห ตตฺถ คนฺตฺวา สตฺถารํ อิธาเนถา’’ติ เปเสสิฯ โส อตฺตฏฺฐโม สตฺถุ สนฺติกํ อุปคโต ตสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน สตฺตหิ ชเนหิ สทฺธิํ สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ

๑. โส เอวํ ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ อถ สตฺถา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เต ตาวเทว ทฺวงฺคุลมตฺตเกสมสฺสุอิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสฏฺฐิกเตฺถรา วิย อเหสุํฯ เอวํ เถโร สทตฺถํ นิปฺผาเทตฺวา, ‘‘ภเนฺต, ราชา ปโชฺชโต ตุมฺหากํ ปาเท วนฺทิตุํ ธมฺมญฺจ โสตุํ อิจฺฉตี’’ติ อาโรเจสิฯ สตฺถา ‘‘ตฺวํเยว, กจฺจาน, ตตฺถ คจฺฉ, ตยิ คเต ราชา ปสีทิสฺสตี’’ติ อาหฯ เถโร สตฺถุ อาณาย อตฺตฏฺฐโม ตตฺถ คนฺตฺวา ราชานํ ปสาเทตฺวา อวนฺตีสุ สาสนํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุน สตฺถุ สนฺติกเมว อาคโตฯ อตฺตโน ปุพฺพปตฺถนาวเสน กจฺจายนปฺปกรณํ มหานิรุตฺติปฺปกรณํ เนตฺติปฺปกรณนฺติ ปกรณตฺตยํ สงฺฆมเชฺฌ พฺยากาสิฯ อถ สนฺตุเฏฺฐน ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ ยทิทํ มหากจฺจาโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๗) เอตทคฺคฏฺฐาเน ฐปิโต อคฺคผลสุเขน วิหาสีติฯ

มหากจฺจายนเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. วกฺกลิเตฺถรอปทานวณฺณนา

ทุติยาปทาเน **อิโต สตสหสฺสมฺหี**ติอาทิกํ อายสฺมโต วกฺกลิตฺเถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ เถโร ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺโต สตฺถุ สนฺติกํ คจฺฉนฺโต อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยนฺเต ฐิโต ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารา เอกํ ภิกฺขุํ สทฺธาธิมุตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปตฺเถนฺโต สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนนฺตรายํ ทิสฺวา พฺยากริฯ

โส ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **วกฺกลี**ติ นามํ กริํสุฯ ตตฺถ **กลี**ติ อปราธติลกาฬกาทิโทสสฺส อธิวจนํฯ นิทฺธนฺตสุวณฺณปิณฺฑสทิสตาย อปคโต พฺยปคโต กลิ โทโส อสฺสาติ ว-การาคมํ กตฺวา วกฺกลีติ วุจฺจติฯ โส วุทฺธิปฺปตฺโต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา พฺราหฺมณสิปฺเปสุ นิปฺผตฺตึ คโต, สตฺถารํ ทิสฺวา รูปกายสมฺปตฺติทสฺสเนน อติตฺโต สตฺถารา สทฺธึเยว วิจรติฯ ''อคารมชฺเฌ วสนฺโต นิจฺจกาลํ สตฺถุ ทสฺสนํ น ลภิสฺสามี''ติ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ฐเปตฺวา โภชนกาลํ สรีรกิจฺจกาลญฺจ เสสกาเล ยตฺถ ฐิเตน สกฺกา ทสพลํ ปสฺสิตุํ, ตตฺถ ฐิโต อญฺญํ กิจฺจํ ปหาย ภควนฺตํ โอโลเกนฺโตเยว วิหรติฯ สตฺถา ตสฺส ญาณปริปากํ อาคเมนฺโต พหุกาลํ ตสฺมึ รูปทสฺสเนเนว วิจรนฺเต กิญฺจิ อวตฺวา ปุเนกทิวสํ – ''กึ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิฏฺเฐน? โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสติ; โย มํ ปสฺสติ, โส ธมฺมํ ปสฺสติฯ ธมฺมญฺหิ, วกฺกลิ, ปสฺสนฺโต มํ ปสฺสตี''ติ (สํ. นิ. ๓.๘๗) อาหฯ สตฺถริ เอวํ วทเนฺตปิ เถโร สตฺถุ ทสฺสนํ ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตุํ น สโกฺกติฯ ตโต สตฺถา, ''นายํ ภิกฺขุ สํเวคํ อลภิตฺวา พุชฺฌิสฺสตี''ติ วสฺสูปนายิกทิวเส – ''อเปหิ, วกฺกลี''ติ เถรํ ปณาเมสิฯ โส สตฺถารา ปณามิโต สตฺถุ สมฺมุเข ฐาตุํ อสโกฺกนฺโต – ''กึ มยฺหํ ชีวิเตน, โยหํ สตฺถารํ ทฏฺฐุํ น ลภามี''ติ คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต ปปาตฏฺฐานํ อภิรุหิ? สตฺถา ตสฺส ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา – ''อยํ ภิกฺขุ มม สนฺติกา อสฺสาสํ อลภนฺโต มคฺคผลานํ อุปนิสฺสยํ นาเสยฺยา''ติ อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา โอภาสํ วิสฺสเชฺชนฺโต –

> ''ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ, ปสนฺโน พุทฺธสาสเน;
> อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺตํ, สงฺขารูปสมํ สุข''นฺติฯ (ธ. ป. ๓๘๑) –

คาถํ วตฺวา ''เอหิ, วกฺกลี''ติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๓๘๑) หตฺถํ ปสาเรสิฯ เถโร ''ทสพโล เม ทิโฏฺฐ, 'เอหี'ติ อวฺหายนมฺปิ ลทฺธ''นฺติ พลวปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา ''กุโต คจฺฉามี''ติ อตฺตโน คมนภาวํ อชานิตฺวาว สตฺถุ สมฺมุเข อากาเส ปกฺขนฺทิตฺวา ปฐเมน ปาเทน ปพฺพเต ฐิโตเยว สตฺถารา วุตฺตคาถาโย อาวเชฺชนฺโต อากาเสเยว ปีตึ วิกฺขเมฺภตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณีติ องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๘) ธมฺมปทวณฺณนายญฺจ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๓๘๑ วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ) อาคตํฯ

อิธ ปน เอวํ เวทิตพฺพํ – ''กึ เต, วกฺกลี''ติอาทินา สตฺถารา โอวทิโต คิชฺฌกูเฏ วิหรนฺโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิ, ตสฺส สทฺธาย พลวภาวโต เอว วิปสฺสนา วีถึ น โอตรติ? ภควา ตํ ญตฺวา กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา อทาสิฯ โส ปุน วิปสฺสนํ มตฺถกํ ปาเปตุํ นาสกฺขิเยวฯ อถสฺส อาหารเวกเลฺลน วาตาพาโธ อุปฺปชฺชิ, ตํ วาตาพาเธน ปีฬิยมานํ ญตฺวา ภควา ตตฺถ คนฺตฺวา ปุจฺฉนฺโต –

> ''วาตโรคาภินีโต ตฺวํ, วิหรํ กานเน วเน;
> ปวิทฺธโคจเร ลูเข, กถํ ภิกฺขุ กริสฺสสี''ติฯ (เถรคา. ๓๕๐) –

อาหฯ ตํ สุตฺวา เถโร –

‘‘ปีติสุเขน วิปุเลน, ผรมาโน สมุสฺสยํ;
ลูขมฺปิ อภิสโมฺภนฺต, วิหริสฺสามิ กานเนฯ

‘‘ภาเวนฺโต สติปฏฺฐาเน, อินฺทฺริยานิ พลานิ จ;
โพชฺฌงฺคานิ จ ภาเวนฺโต, วิหริสฺสามิ กานเนฯ

‘‘อารทฺธวีริเย ปหิตตฺเต, นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกเม;
สมคฺเค สหิเต ทิสฺวา, วิหริสฺสามิ กานเนฯ

‘‘อนุสฺสรนฺโต สมฺพุทฺธํ, อคฺคํ ทนฺตํ สมาหิตํ;
อตนฺทิโต รตฺตินฺทิวํ, วิหริสฺสามิ กานเน’’ติฯ (เถรคา. ๓๕๑-๓๕๔) –

จตโสฺส คาถาโย อภาสิฯ ตาสํ อโตฺถ เถรคาถาวณฺณนายํ (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๓๕๑-๓๕๔) วุโตฺตเยวฯ เอวํ เถโร วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๒๘. โส อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **อิโต สตสหสฺสมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิโต**ติ กกุสนฺธาทีนํ อุปฺปนฺนภทฺทกปฺปโต เหฏฺฐา กปฺปสตสหสฺสมตฺถเกติ อโตฺถฯ

๒๙. **ปทุมาการวทโน**ติ สุปฺปุปฺผิตปทุมสสฺสิรีกมุโขฯ **ปทุมปตฺตโกฺข**ติ เสตปทุมปุปฺผปณฺณสทิสอกฺขีติ อโตฺถฯ

๓๐. **ปทุมุตฺตรคโนฺธวา**ติ ปทุมคนฺธมุโขติ อโตฺถฯ

๓๑. **อนฺธานํ นยนูปโม**ติ จกฺขุวิรหิตานํ สตฺตานํ นยนสทิโส, ธมฺมเทสนาย สพฺพสตฺตานํ ปญฺญาจกฺขาทิจกฺขุทายโกติ อโตฺถฯ **สนฺตเวโส**ติ สนฺตสภาโว สนฺตอิริยาปโถฯ **คุณนิธี**ติ คุณานํ นิธิ, สพฺพคุณคณานํ นิธานฏฺฐานภูโตติ อโตฺถฯ **กรุณามติอากโร**ติ สาธูนํ จิตฺตกมฺปนสงฺขาตาย กรุณาย จ อตฺถานตฺถมินนปริจฺฉินฺนมติยา จ อากโร อาธารภูโตฯ

๓๒. **พฺรหฺมาสุรสุรจฺจิโต**ติ พฺรเหฺมหิ จ อสุเรหิ จ เทเวหิ จ อจฺจิโต ปูชิโตติ อโตฺถฯ

๓๓. **มธุเรน รุเตน จา**ติ กรวีกรุตมธุเรน สเทฺทน สกลํ ชนํ รญฺชยนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **สนฺถวี สาวกํ สก**นฺติ อตฺตโน สาวกํ มธุรธมฺมเทสนาย สนฺถวี, ถุติํ อกาสีติ อโตฺถฯ

๓๔. **สทฺธาธิมุโตฺต**ติ สทฺทหนสทฺธาย สาสเน อธิมุโตฺต ปติฏฺฐิโตติ อโตฺถฯ **มม ทสฺสนลาลโส**ติ มยฺหํ ทสฺสเน พฺยาวโฏ ตปฺปโรฯ

๓๕. **ตํ ฐานมภิโรจยิ**นฺติ ตํ สทฺธาธิมุตฺตฏฺฐานนฺตรํ อภิโรจยิํ, อิจฺฉิํ ปเตฺถสินฺติ อโตฺถฯ

๔๐. **ปีตมฏฺฐนิวาสน**นฺติ สิลิฏฺฐสุวณฺณวณฺณวเตฺถ นิวตฺถนฺติ อโตฺถฯ **เหมยโญฺญปจิตงฺค**นฺติ สุวณฺณปามงฺคลคฺคิตคตฺตนฺติ อโตฺถฯ

๔๗-๔๘. **โนนีตสุขุมาลํ ม**นฺติ นวนีตมิว มุทุตลุณหตฺถปาทํฯ **ชาตปลฺลวโกมล**นฺติ อโสกปลฺลวปตฺตโกมลมิว มุทุกนฺติ อโตฺถฯ **ปิสาจีภยตชฺชิตา**ติ ตทา เอวํภูตํ กุมารํ มํ อญฺญา ปิสาจี เอกา รกฺขสี ภเยน ตเชฺชสิ ภิํสาเปสีติ อโตฺถฯ ตทา **มเหสิสฺส** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปา

ทมูเล มํ **สาเยสุํ** นิปชฺชาเปสุํฯ **ทีนมานสา** ภีตจิตฺตา มม มาตาปิตโร **อิมํ** ทารกํ เต ททาม, อิมสฺส **สรณํ** ปติฏฺฐา โหตุ นาถ นายกาติ สมฺพนฺโธฯ

๔๙. **ตทา ปฏิคฺคหิ โส ม**นฺติ โส ภควา ตทา ตสฺมึ มม มาตุยา ทินฺนกาเล **ชาลินา** ชาลยุเตฺตน สงฺขาลเกน จกฺกลกฺขณาทีหิ ลกฺขิเตน **มุทุโกมลปาณินา** มุทุเกน วิสุเทฺธน หตฺถตเลน มํ อคฺคเหสีติ อโตฺถฯ

๕๒. **สพฺพปารมิสมฺภูต**นฺติ สเพฺพหิ ทานปารมิตาทีหิ สมฺภูตํ ชาตํฯ **นีลกฺขินยนํ วรํ** ปุญฺญสมฺภารชํ อุตฺตมนีลอกฺขิวนฺตํฯ **สพฺพสุภากิณฺณํ** สเพฺพน สุเภน วเณฺณน สณฺฐาเนน อากิณฺณํ คหนีภูตํ **รูปํ** ภควโต หตฺถปาทสีสาทิรูปํ ทิสฺวาติ อโตฺถ, ติตฺตึ อปโตฺต วิหรามิ อหนฺติ สมฺพนฺโธฯ

๖๑. **ตทา มํ จรณนฺตโค**ติ ตสฺมึ มยฺหํ อรหตฺตํ ปตฺตกาเล สีลาทิปนฺนรสนฺนํ จรณธมฺมานํ อนฺตโค, ปริโยสานปฺปโตฺต ปริปูรการีติ อโตฺถฯ ‘‘มรณนฺตโค’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺส มรณสฺส อนฺตํ นิพฺพานํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ สทฺธาธิมุตฺตานํ อคฺคํ ปญฺญเปสีติ สมฺพนฺโธฯ อถ สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ นิสิโนฺน ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ สทฺธาธิมุตฺตานํ ยทิทํ, วกฺกลี’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๘, ๒๐๘) มํ เอตทคฺคฏฺฐาเน ฐเปสีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

วกฺกลิเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. มหากปฺปินเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปทุมุตฺตโร นาม ชิโนติอาทิกํ อายสฺมโต กปฺปินเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมเทสนํ สุณโนฺต สตฺถารา เอกํ ภิกฺขุํ โอวาทกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิตํ ทิสฺวา อธิการกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ

โส ตตฺถ ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต พาราณสิโต อวิทูเร เอกสฺมึ เปสการคาเม เชฏฺฐเปสการเคเห นิพฺพโตฺต ตทา สหสฺสมตฺตา ปเจฺจกพุทฺธา หิมวเนฺต อฏฺฐ มาเส วสิตฺวา วสฺสิเก จตฺตาโร มาเส ชนปเท วสนฺติฯ เต เอกวารํ พาราณสิยา อวิทูเร โอตริตฺวา ‘‘เสนาสนํ กรณตฺถาย หตฺถกมฺมํ ยาจถา’’ติ รโญฺญ สนฺติกํ อฏฺฐ ปเจฺจกพุเทฺธ ปหิณึสุฯ ตทา ปน รโญฺญ วปฺปมงฺคลํ อโหสิฯ โส ‘‘ปเจฺจกพุทฺธา กิร อาคตา’’ติ สุตฺวา นิกฺขมิตฺวา อาคตการณํ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อชฺช, ภเนฺต, โอกาโส นตฺถิ เสฺว อมฺหากํ วปฺปมงฺคลํ , ตติยทิวเส กริสฺสามา’’ติ วตฺวา ปเจฺจกพุเทฺธ อนิมเนฺตตฺวาว ปาวิสิฯ ปเจฺจกพุทฺธา ‘‘อญฺญํ คามํ ปวิสิสฺสามา’’ติ ปกฺกมึสุฯ

ตสฺมึ สมเย เชฏฺฐเปสการสฺส ภริยา เกนจิเทว กรณีเยน พาราณสึ คจฺฉนฺตี เต ปเจฺจกพุเทฺธ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา, ‘‘กึ, ภเนฺต, อเวลาย อยฺยา อาคตา’’ติ ปุจฺฉิฯ เต อาทิโต ปฏฺฐาย กเถสุํฯ ตํ สุตฺวา สทฺธาสมฺปนฺนา พุทฺธิสมฺปนฺนา อิตฺถี ‘‘เสฺว, ภเนฺต, อมฺหากํ ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ นิมเนฺตสิฯ ‘‘พหุกา มยํ, ภคินี’’ติฯ ‘‘กิตฺตกา, ภเนฺต’’ติ? ‘‘สหสฺสมตฺตา, ภคินี’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, อิมสฺมึ โน คาเม สหสฺสมตฺตา วสิมฺหา, เอเกโก เอเกกสฺส ภิกฺขํ ทสฺสติ, ภิกฺขํ อธิวาเสถ, อหเมว โว วสนฏฺฐานํ การาเปสฺสามี’’ติ อาหฯ ปเจฺจกพุทฺธา อธิวาเสสุํฯ

สา คามํ ปวิสิตฺวา อุโคฺฆเสสิ – ‘‘อมฺมตาตา, อหํ สหสฺสมตฺเต ปเจฺจกพุเทฺธ ทิสฺวา นิมเนฺตสึ, อยฺยานํ นิสีทนฏฺฐานํ สํวิทหถ, ยาคุภตฺตาทีนิ สมฺปาเทถา’’ติ คามมเชฺฌ มณฺฑปํ การาเปตฺวา อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา ปุนทิวเส ปเจฺจกพุเทฺธ นิสีทาเปตฺวา ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน ปริวิสิตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน ตสฺมึ คาเม สพฺพา อิตฺถิโย อาทาย ตาหิ สทฺธึ ปเจฺจกพุเทฺธ วนฺทิตฺวา เตมาสํ วสนตฺถาย ปฏิญฺญํ คณฺหิตฺวา ปุน คาเม อุโคฺฆเสสิ – ‘‘อมฺมตาตา, เอเกกกุลโต เอเกกปุริโส วาสิผรสุอาทีนิ คเหตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ทพฺพสมฺภาเร อาหริตฺวา อยฺยานํ วสนฏฺฐานํ กโรตู’’ติฯ คามวาสิโน ตสฺสาเยว วจนํ สุตฺวา เอเกโก เอเกกํ กตฺวา สทฺธึ รตฺติทิวาฏฺฐาเนหิ ปณฺณสาลสหสฺสํ นิฏฺฐาเปตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ปณฺณสาลายํ อุปคตํ ปเจฺจกพุทฺธํ ‘‘อหํ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหิสฺสามิ, อหํ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ วตฺวา อุปฏฺฐหิํสุฯ สา วสฺสํวุฏฺฐกาเล ‘‘อตฺตโน อตฺตโน ปณฺณสาลาย วสฺสํวุฏฺฐานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ จีวรสาฏเก สเชฺชถา’’ติ สมาทเปตฺวา เอเกกสฺส สหสฺส สหสฺสมูลํ จีวรํ ทาเปสิฯ ปเจฺจกพุทฺธา วุฏฺฐวสฺสา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกมิํสุฯ คามวาสิโนปิ อิทํ ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต ตาวติํสเทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา คณเทวตา นาม อเหสุํฯ

เต ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล กุฏุมฺพิกเคเหสุ นิพฺพตฺติํสุฯ ปุเพฺพ เชฏฺฐกเปสกาโร เชฏฺฐกกุฏุมฺพิกสฺส ปุโตฺต อโหสิฯ ภริยาปิสฺส เอกสฺส เชฏฺฐกกุฏุมฺพิกสฺส ธีตา อโหสิฯ เสสานํ ภริยาโย เสสกุฏุมฺพิกานํ ธีตโร อเหสุํ, ตา สพฺพาปิ วยปฺปตฺตา ปรกุลํ คจฺฉนฺติโย เตสํ เตสํเยว เคหานิ อคมํสุฯ อเถกทิวสํ วิหาเร ธมฺมสฺสวเน สงฺฆุเฏฺฐ ‘‘สตฺถา ธมฺมํ เทเสสฺสตี’’ติ สุตฺวา เต สเพฺพปิ กุฏุมฺพิกา ‘‘ธมฺมํ โสสฺสามา’’ติ ภริยาหิ สทฺธิํ วิหารํ อคมํสุฯ เตสํ วิหารมชฺฌํ ปวิฏฺฐกฺขเณ วสฺสํ วสฺสิฯ เยสํ กุลูปกา วา ญาติสามเณราทโย วา อตฺถิ, เต เตสํ ปริเวณาทีนิ ปวิสิํสุฯ เต ปน ตถารูปานํ นตฺถิตาย กตฺถจิ ปวิสิตุํ อวิสหนฺตา วิหารมเชฺฌเยว อฏฺฐํสุฯ อถ เน เชฏฺฐกกุฏุมฺพิโก อาห – ‘‘ปสฺสถ, โภ, อมฺหากํ วิปฺปการํ, กุลปุเตฺตหิ นาม เอตฺตเกน ลชฺชิตุํ ยุตฺต’’นฺติฯ ‘‘อยฺย, กิํ กโรมา’’ติ? ‘‘มยํ วิสฺสาสิกฏฺฐานสฺส อภาเวน อิมํ วิปฺปการํ ปตฺตา, สเพฺพ ธนํ สํหริตฺวา ปริเวณํ กริสฺสามา’’ติฯ ‘‘สาธุ, อยฺยา’’ติ เชฏฺฐโก สหสฺสํ อทาสิฯ เสสา ปญฺจ ปญฺจ สตานิฯ อิตฺถิโย อฑฺฒเตยฺยานิ อฑฺฒเตยฺยานิ สตานิฯ เต ตํ ธนํ อาหริตฺวา สหสฺสกูฏาคารปริวารํ สตฺถุ วสนตฺถาย มหาปริเวณํ นาม การาเปสุํฯ นวกมฺมสฺส มหนฺตตาย ธเน อปฺปโหเนฺต ปุเพฺพ ทินฺนธนโต ปุน อุปฑฺฒุปฑฺฒํ อทํสุฯ นิฏฺฐิเต ปริเวเณ วิหารมหํ กโรนฺตา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา วีสติยา ภิกฺขุสหสฺสานํ จีวรานิ สชฺชยิํสุฯ

เชฏฺฐกกุฏุมฺพิกสฺส ปน ภริยา อตฺตโน ปญฺญาย ฐิตา อหํ เตหิ สมกํ อกตฺวา อติเรกตรํ กตฺวา ‘‘สตฺถารํ ปูเชสฺสามี’’ติ อโนชปุปฺผวเณฺณน สหสฺสมูเลน สาฏเกน สทฺธิํ อโนชปุปฺผจโงฺกฏกํ คเหตฺวา สตฺถารํ อโนชปุเปฺผหิ ปูเชตฺวา ตํ สาฏกํ สตฺถุ ปาทมูเล ฐเปตฺวา, ‘‘ภเนฺต, นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน อโนชปุปฺผวณฺณํเยว เม สรีรํ โหตุ, อโนชาเตฺวว จ นามํ โหตู’’ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สตฺถา ‘‘เอวํ โหตู’’ติ อนุโมทนํ อกาสิฯ เต สเพฺพปิ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุตา เทวโลเก นิพฺพตฺติํสุฯ เต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เทวโลกา จวิตฺวา เชฏฺฐโก กุกฺกุฏวตีนคเร ราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต มหากปฺปินราชา นาม อโหสิฯ เสสา อมจฺจกุเลสุ นิพฺพตฺติํสุฯ เชฏฺฐกสฺส ภริยา มทฺทรเฏฺฐ สากลนคเร ราชกุเล นิพฺพตฺติ อโนชปุปฺผวณฺณเมวสฺสา สรีรํ อโหสิ, เตน **อโนชา**เตฺววสฺสา นามํ อกํสุ, สา วยปฺปตฺตา มหากปฺปินรโญฺญ เคหํ คนฺตฺวา **อโนชาเทวี**ติ ปากฏา อโหสิฯ

เสสิตฺถิโยปิ อมจฺจกุเลสุ นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺตา เตสํเยว อมจฺจปุตฺตานํ เคหานิ อคมํสุฯ เต สเพฺพปิ รโญฺญ สมฺปตฺติสทิสํ สมฺปตฺตึ อนุภวิํสุฯ ยทา หิ ราชา อลงฺการปฏิมณฺฑิโต หตฺถึ อภิรุหิตฺวา วิจรติ, ตทาปิ เต ตเถว วิจรนฺติฯ ตสฺมึ อเสฺสน วา รเถน วา วิจรเนฺต เตปิ ตเถว วิจรนฺติฯ เอวํ เต เอกโต หุตฺวา กตานํ ปุญฺญานํ พเลน เอกโตว สมฺปตฺตึ อนุภวิํสุฯ รโญฺญ ปน วาโล, วาลวาหโน, ปุโปฺผ, ปุปฺผวาหโน, สุปโตฺตติ ปเญฺจว อสฺสา โหนฺติฯ เตสุ ราชา สุปตฺตํ อสฺสํ สยํ อาโรหติ, อิตเร จตฺตาโร อเสฺส อสฺสาโรหานํ สาสนาหรณตฺถาย อทาสิฯ ราชา เต ปาโตว โภเชตฺวา ''คจฺฉถ , ภเณ, เทฺว วา ตีณิ วา โยชนานิ อาหิณฺฑิตฺวา พุทฺธสฺส วา ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา อุปฺปนฺนภาวํ สุตฺวา มยฺหํ สุขสาสนํ อาโรเจถา''ติ เปเสสิฯ เต จตูหิ ทฺวาเรหิ นิกฺขมิตฺวา เทฺว ตีณิ โยชนานิ อาหิณฺฑิตฺวา กิญฺจิ สาสนํ อลภิตฺวาว ปจฺจาคมิํสุฯ

อเถกทิวสํ ราชา สุปตฺตํ อารุหิตฺวา อมจฺจสหสฺสปริวุโต อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต กิลนฺตรูเป ปญฺจสตมเตฺต วาณิชเก นครํ ปวิสเนฺต ทิสฺวา ''อิเม อทฺธานกิลนฺตา, อโทฺธ อิเมสํ สนฺติกา เอกํ ภทฺทกํ สาสนํ โสสฺสามี''ติ เต ปโกฺกสาเปตฺวา ''กุโต อาคตตฺถา''ติ ปุจฺฉิฯ ''อตฺถิ, เทว, อิโต วีสติโยชนสตมตฺถเก สาวตฺถิ นาม นครํ, ตโต อาคตมฺหา''ติฯ ''อตฺถิ ปน โว เทเส กิญฺจิ สาสนํ อุปฺปนฺน''นฺติฯ ''เทว, อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถิ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุปฺปโนฺน''ติฯ ราชา ตาวเทว พลวปีติยา ผุฏฺฐสรีโร กิญฺจิ สลฺลเกฺขตุํ อสโกฺกโนฺต มุหุตฺตํ วีตินาเมตฺวา ปน, ''ตาตา, กิํ วเทถา''ติ ปุจฺฉิฯ ''พุโทฺธ, เทว, อุปฺปโนฺน''ติฯ ราชา ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ ตเถว วีตินาเมตฺวา จตุตฺถวาเร ''กิํ วเทถ, ตาตา''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''พุโทฺธ อุปฺปโนฺน''ติ วุเตฺต, ''ตาตา, สุขสาสนสวนาย สตสหสฺสํ โว ทมฺมี''ติ วตฺวา ''อปรมฺปิ กิญฺจิ สาสนํ อตฺถิ, ตาตา''ติ ปุจฺฉิฯ ''อตฺถิ, เทว, ธโมฺม อุปฺปโนฺน''ติฯ ราชา ตมฺปิ สุตฺวา ปุริมนเยเนว ตโย วาเร วีตินาเมตฺวา จตุตฺถวาเร ''ธโมฺม อุปฺปโนฺน''ติ วุเตฺต – ''อิธาปิ โว สตสหสฺสํ ทมฺมี''ติ วตฺวา ''อปรมฺปิ กิญฺจิ สาสนํ อตฺถิ, ตาตา''ติ ปุจฺฉิฯ ''อตฺถิ, เทว, สโงฺฆ อุปฺปโนฺน''ติฯ ราชา ตมฺปิ สุตฺวา ตเถว ตโย วาเร วีตินาเมตฺวา จตุตฺถวาเร ''สโงฺฆ อุปฺปโนฺน''ติ วุเตฺต – ''อิธาปิ โว สตสหสฺสํ ทมฺมี''ติ วตฺวา อมจฺจสหสฺสํ โอโลเกตฺวา, ''ตาตา, กิํ กริสฺสามา''ติ ปุจฺฉิฯ ''เทว, ตุเมฺห กิํ กริสฺสถา''ติ? ''อหํ, ตาตา, 'พุโทฺธ อุปฺปโนฺน ธโมฺม อุปฺปโนฺน สโงฺฆ อุปฺปโนฺน'ติ สุตฺวา น ปุน นิวตฺติสฺสามิ, ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส คนฺตฺวา ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามี''ติฯ ''มยมฺปิ, เทว, ตุเมฺหหิ สทฺธึ ปพฺพชิสฺสามา''ติฯ ราชา สุวณฺณปเฏฺฏ อกฺขรานิ ลิขาเปตฺวา วาณิชกานํ ทตฺวา ''อิมํ อโนชาย นาม เทวิยา เทถ, สา ตุมฺหากํ ตีณิ สตสหสฺสานิ ทสฺสติ, เอวญฺจ ปน นํ วเทยฺยาถ 'รญฺญา กิร เต อิสฺสริยํ วิสฺสฏฺฐํ, ยถาสุขํ สมฺปตฺตึ ปริภุญฺชาหี'ติ, สเจ ปน 'โว ราชา กห'นฺติ ปุจฺฉติ, 'สตฺถารํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิสฺสามี'ติ วตฺวา คโตติ อาโรเจยฺยาถา''ติ อาหฯ อมจฺจาปิ อตฺตโน อตฺตโน ภริยานํ ตเถว สาสนํ ปหิณิํสุฯ ราชา วาณิชเก อุโยฺยเชตฺวา อสฺสํ อภิรุยฺห อมจฺจสหสฺสปริวุโต ตํขณเญฺญว นิกฺขมิฯ

สตฺถาปิ ตํทิวสํ ปจฺจูสกาเล โลกํ โวโลเกโนฺต มหากปฺปินราชานํ สปริวารํ ทิสฺวา ''อยํ มหากปฺปิโน วาณิชกานํ สนฺติกา ติณฺณํ รตนานํ อุปฺปนฺนภาวํ สุตฺวา เตสํ วจนํ ตีหิ สตสหเสฺสหิ ปูเชตฺวา รชฺชํ ปหาย อมจฺจสหสฺสปริวุโต มํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตุกาโม เสฺว นิกฺขมิสฺสติ, โส สปริวาโร สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติ, ปจฺจุคฺคมนํ กริสฺสามี''ติ ปุนทิวเส จกฺกวตฺตี วิย ขุทฺทกคามโภชกํ ราชานํ ปจฺจุคฺคจฺฉโนฺต สยเมว ปตฺตจีวรมาทาย วีสโยชนสตํ มคฺคํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา จนฺทภาคาย นทิยา ตีเร นิโคฺรธรุกฺขมูเล ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชตฺวา นิสีทิฯ ราชาปิ อาคจฺฉโนฺต เอกํ นทิํ ปตฺวา ''กา นามาย''นฺติ ปุจฺฉิฯ ''อปรจฺฉา นาม, เทวา''ติฯ ''กิมสฺสา ปริมาณํ, ตาตา''ติ? ''คมฺภีรโต คาวุตํ, ปุถุลโต เทฺว คาวุตานิ, เทวา''ติฯ ''อตฺถิ ป

เนตฺถ นาวา วา อุฬุมฺโป วา’’ติ? ‘‘นตฺถิ, เทวา’’ติฯ ‘‘นาวาทีนิ โอโลเกนฺต อเมฺห ชาติ ชรํ อุปเนติ, ชรา มรณํฯ อหํ นิเพฺพมติโก หุตฺวา ตีณิ รตนานิ อุทฺทิสฺส นิกฺขนฺโต, เตสํ เม อานุภาเวน ‘อิทํ อุทกํ อุทกํ วิย มา โหตู’ติ รตนตฺตยสฺส คุณํ อาวเชฺชตฺวา ‘อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’’ติ พุทฺธคุณํ อนุสฺสรนฺโต สปริวาโร อสฺสสหเสฺสน อุทกปิเฏฺฐ ปกฺขนฺทิฯ สินฺธวา ปิฏฺฐิปาสาเณ วิย ปกฺขนฺทึสุฯ ขุรานํ อคฺคฏฺฐาเนว เตมึสุฯ

โส ตํ อุตฺตริตฺวา ปุรโต คจฺฉโนฺต อปรมฺปิ นทึ ทิสฺวา ‘‘อยํ กา นามา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘นีลวาหา นาม, เทวา’’ติฯ ‘‘กิมสฺสา ปริมาณ’’นฺติ? ‘‘คมฺภีรโตปิ ปุถุลโตปิ อฑฺฒโยชนํ, เทวา’’ติฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ ตํ ปน นทึ ทิสฺวา ‘‘สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม’’ติ ธมฺมานุสฺสตึ อนุสฺสรโนฺต ปกฺขนฺทิฯ ตมฺปิ อติกฺกมิตฺวา คจฺฉโนฺต อปรมฺปิ นทึ ทิสฺวา ‘‘อยํ กา นามา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘จนฺทภาคา นาม, เทวา’’ติฯ ‘‘กิมสฺสา ปริมาณ’’นฺติ? ‘‘คมฺภีรโตปิ ปุถุลโตปิ โยชนํ, เทวา’’ติฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ ตํ ปน นทึ ทิสฺวา ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน ภควโต สาวกสโงฺฆ’’ติ สงฺฆานุสฺสตึ อนุสฺสรโนฺต ปกฺขนฺทิฯ ตมฺปิ นทึ อติกฺกมิตฺวา คจฺฉโนฺต สตฺถุ สรีรโต นิกฺขนฺตา ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิโย นิโคฺรธรุกฺขสฺส สาขาวิฏปปลาสานิ โอภาสยมานา ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ โอภาโส เนว จนฺทสฺส, น สูริยสฺส, น เทวมารพฺราหฺมณสุปณฺณนาคานํ อญฺญตรสฺส, อทฺธา อหํ สตฺถารํ อุทฺทิสฺส อาคจฺฉโนฺต สมฺมาสมฺพุเทฺธน ทิโฎฺฐ ภวิสฺสามี’’ติฯ โส ตาวเทว อสฺสปิฏฺฐิโต โอตริตฺวา โอนตสรีโร รสฺมิยานุสาเรน สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา มโนสิลารเส นิมุชฺชโนฺต วิย พุทฺธรสฺมีนํ อโนฺต ปาวิสิฯ โส สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ สทฺธึ อมจฺจสหเสฺสนฯ สตฺถา เตสํ อนุปุพฺพึ กถํ กเถสิฯ เทสนาปริโยสาเน สปริวาโร ราชา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ

อถ สเพฺพ อุฏฺฐหิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจึสุฯ สตฺถา ‘‘อาคมิสฺสติ นุ โข อิเมสํ กุลปุตฺตานํ อิทฺธิมยปตฺตจีวร’’นฺติ อุปธาเรโนฺต ‘‘อิเม กุลปุตฺตา ปเจฺจกพุทฺธสหสฺสานํ จีวรสหสฺสํ อทํสุ, กสฺสปพุทฺธกาเล วีสติยา ภิกฺขุสหสฺสานํ วีสติจีวรสหสฺสานิปิ อทํสุ, อนจฺฉริยํ อิเมสํ กุลปุตฺตานํ อิทฺธิมยปตฺตจีวราคมน’’นฺติ ญตฺวา ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว, จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา’’ติ อาหฯ เต ตาวเทว อฏฺฐปริกฺขารธรา วสฺสสฏฺฐิกเตฺถรา วิย หุตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปโจฺจโรหิตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทึสุฯ

เต ปน วาณิชกา ราชเคหํ คนฺตฺวา เทวิยา รญฺญา ปหิตสาสนํ อาโรเจตฺวา เทวิยา ‘‘อาคจฺฉนฺตู’’ติ วุเตฺต ปวิสิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ อถ เน เทวี ปุจฺฉิ – ‘‘ตาตา, กึการณา อาคตตฺถา’’ติ? ‘‘มยํ รญฺญา ตุมฺหากํ สนฺติกํ เปสิตา, ตีณิ กิร โน สตสหสฺสานิ เทถา’’ติฯ ‘‘พหุํ, ภเณ, ภณถ, กึ ตุเมฺหหิ รโญฺญ สนฺติเก กตํ, กิสฺมึ โว ราชา ปสโนฺน เอตฺตกํ ธนํ ทาเปตี’’ติ? ‘‘เทวิ, น อญฺญํ กิญฺจิ กตํ, เอกํ ปน สาสนํ อาโรจยิมฺหา’’ติฯ ‘‘สกฺกา ปน, ตาตา, มยฺหมฺปิ ตํ อาโรเจตุ’’นฺติฯ ‘‘สกฺกา, เทวี’’ติ สุวณฺณภิงฺคาเรน มุขํ วิกฺขาเลตฺวา ‘‘เทวิ, พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’’ติฯ สาปิ ตํ สุตฺวา ปีติยา ผุฏฺฐสรีรา ติกฺขตฺตุํ กิญฺจิ อสลฺลเกฺขตฺวา จตุตฺถวาเร ‘‘พุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา ‘‘กึ, ตาตา, อิมสฺมึ ปเท รญฺญา ทินฺน’’นฺติ ? ‘‘สตสหสฺสํ, เทวี’’ติฯ ‘‘ตาตา, อนนุจฺฉวิกํ รญฺญา กตํ เอวรูปํ สาสนํ สุตฺวา ตุมฺหากํ สตสหสฺสทฺทมาเนน, อหํ โว มม ทุคฺคตปณฺณาการ ตีณิ สตสหสฺสานิ ทมฺมิฯ อปรํ กิญฺจิ ตุเมฺหหิ อาโรจิต’’นฺติ? เต อิทญฺจ อิทญฺจาติ อิตรานิปิ เทฺว สาสนานิ อาโรเจสุํฯ เทวี ปุริมนเยเนว ตโย ตโย วาเร อสลฺลเกฺขตฺวา จตุตฺถจตุตฺถวาเร ตีณิ ตีณิ สตสหสฺสานิ อทาสิฯ เอวํ เต สพฺพานิ ทฺวาทสสตสหสฺสานิ ลภึสุฯ

อถ เน เทวี ปุจฺฉิ – ‘‘ราชา กหํ, ตาตา’’ติ? ‘‘เทวิ, ราชา ‘สตฺถารํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิสฺสามี’ติ วตฺวา คโต’’ติฯ ‘‘มยฺหํ เตน กึ สาสนํ ทินฺน’’นฺติ? ‘‘สพฺพํ กิร อิสฺสริยํ ตุมฺหากํ วิสฺสฏฺฐํ, ‘ตุเมฺห กิร ยถาสุขํ สมฺปตฺตึ อนุภวถา’’’ติฯ ‘‘อมจฺจา ปน กุหึ, ตาตา’’ติ? ‘‘เตปิ รญฺญา สทฺธึ ‘ปพฺพชิสฺสามา’ติ คตา, เทวี’’ติฯ สา เตสํ ภริยาโย ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘อมฺมา, ตุมฺหากํ สามิกา รญฺญา สทฺธึ ‘ปพฺพชิสฺสามา’ติ คตา, ตุเมฺห กึ กริสฺสถา’’ติ? ‘‘กึ ปน เตหิ อมฺหากํ สาสนํ ปหิตํ, เทวี’’ติ? ‘‘เตหิ กิร อตฺตโน สมฺปตฺติ ตุมฺหากํ วิสฺสฏฺฐา ‘ตุเมฺห กิร สมฺปตฺตึ ยถาสุขํ ปริภุญฺชถา’’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห ปน, เทวิ, กึ กริสฺสถา’’ติ? ‘‘อมฺหากํ โส ตาว ราชา มเคฺค ฐิโต ตีหิ สตสหเสฺสหิ ตีณิ รตนานิ ปูเชตฺวา เขฬปิณฺฑํ วิย สมฺปตฺตึ ปหาย ‘ปพฺพชิสฺสามี’ติ นิกฺขโนฺต, มยาปิ ติณฺณํ รตนานํ สาสนํ สุตฺวา ตานิ นวหิ สตสหเสฺสหิ ปูชิตานิ, น โข ปเนสา สมฺปตฺติ นาม รโญฺญเยว ทุกฺขา, มยฺหมฺปิ ทุกฺขา เอวฯ โก รญฺญา ฉฑฺฑิตเขฬปิณฺฑํ ชณฺณุเกหิ ภูมิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา มุเขน คณฺหิสฺสติ, น มยฺหํ สมฺปตฺติยา อโตฺถ, สตฺถารํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ‘‘เทวิ, มยมฺปิ ตุเมฺหหิ สทฺธึ ปพฺพชิสฺสามา’’ติฯ ‘‘สเจ สโกฺกถ, สาธู’’ติฯ ‘‘สโกฺกม, เทวี’’ติฯ เตน หิ ‘‘เอถา’’ติ รถสหสฺสํ โยชาเปตฺวา รถํ อารุยฺห ตาหิ สทฺธึ นิกฺขมิตฺวา อนฺตรามเคฺค ปฐมํ นทึ ทิสฺวา ยถา รญฺญา ปฐมํ ปุจฺฉิตา, ตเถว ปุจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปวตฺตึ สุตฺวา ‘‘รญฺญา คตมคฺคํ โอโลเกถา’’ติ วตฺวา ‘‘สินฺธวานํ ปทวลญฺชํ น ปสฺสามา’’ติ วุเตฺต ราชา ‘‘ตีณิ รตนานิ อุทฺทิสฺส นิกฺขโนฺตสฺมี’’ติ สจฺจกิริยํ กริตฺวา ติณฺณํ รตนานํ คุเณ อนุสฺสริตฺวา คโต ภวิสฺสติ , อหมฺปิ ตีณิ รตนานิ อุทฺทิสฺส นิกฺขนฺตา, เตสํ เม อานุภาเวน ‘‘อิทํ อุทกํ อุทกํ วิย มา โหตู’’ติ ติณฺณํ รตนานํ คุเณ อนุสฺสรนฺตี รถสหสฺสํ เปเสสิฯ อุทกํ ปิฏฺฐิปาสาณสทิสํ อโหสิ, จกฺกานํ อคฺคฏฺฐาเนว เตมึสุฯ เอเตเนว อุปาเยน อิตรา เทฺวปิ นทิโย อุตฺตรึสุฯ

สตฺถา ตาสํ อาคตภาวํ ญตฺวา ยถา ตา อตฺตโน สนฺติเก นิสิเนฺน สามิเก ภิกฺขู น ปสฺสนฺติ, ตถา อธิฏฺฐาสิฯ เทวีปิ อาคจฺฉนฺตี สตฺถุ สรีรโต นิกฺขนฺตา รสฺมิโย ทิสฺวา ตเถว จิเนฺตตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา, วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ ฐิตา ปุจฺฉิ – ‘‘ภเนฺต, มหากปฺปิโน ราชา ตุเมฺห อุทฺทิสฺส นิกฺขมิตฺวา คโต, กหํ นุ โข โส, อมฺหากํ ตํ ทเสฺสถา’’ติฯ ‘‘นิสีทถ ตาว, อิเธว นํ ปสฺสิสฺสถา’’ติฯ ตา สพฺพาปิ หฏฺฐตุฏฺฐา ‘‘อิเธว กิร นิสินฺนา สามิเก โน ปสฺสิสฺสามา’’ติ นิสีทึสุฯ สตฺถา อนุปุพฺพึ กถํ กเถสิฯ อโนชาเทวี เทสนาปริโยสาเน ตาหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผลํ ปาปุณิฯ มหากปฺปิโน เถโร ตาสํ เทสิยมานํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สปริวาโร สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตสฺมึ ขเณ สตฺถา ตาสํ เต ภิกฺขู ทเสฺสสิฯ ตาสณฺหิ อาคตกฺขเณเยว อตฺตโน สามิเก กาสาวธเร มุณฺฑสีเส ทิสฺวา จิตฺตํ เอกคฺคํ น ภเวยฺย, มคฺคผลํ นิพฺพเตฺตตุํ สกฺกา น ภเวยฺยฯ ตสฺมา อจลสทฺธาย ปติฏฺฐิตกาลโต ปฏฺฐาย ตาสํ เต ภิกฺขู อรหตฺตปฺปเตฺต ทเสฺสสิฯ ตาปิ เต ทิสฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, ตุมฺหากํ ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกปฺปตฺต’’นฺติ วตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ ฐตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจึสุฯ

เอวํ วุเตฺต สตฺถา อุปฺปลวณฺณาย เถริยา อาคมนํ จิเนฺตสิฯ สา สตฺถุ จินฺติตกฺขเณเยว อากาเสนาคนฺตฺวา ตา สพฺพา อิตฺถิโย คเหตฺวา อากาเสน ภิกฺขุนุปสฺสยํ เนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ ตา สพฺพา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ สตฺถา ภิกฺขุสหสฺสํ อาทาย อากาเสน เชตวนํ อคมาสิฯ ตตฺร สุทํ อายสฺมา มหากปฺปิโน รตฺติฏฺฐานาทีสุ ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติ อุทานํ อุทาเนโนฺต วิจรติฯ ภิกฺขู ภควโต อาโรเจสุํ – ‘‘ภเนฺต, มหากปฺปิโน ‘อโห สุขํ, อโห สุข’นฺติ อุทานํ อุทาเนโนฺต วิจรติ, อตฺตโน รชฺชสุขํ อารพฺภ อุทาเนติ มเญฺญ’’ติฯ สตฺถา ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา – ‘‘สจฺจํ กิร ตฺวํ, กปฺปิน, กามสุขํ อารพฺภ อุทานํ อุทาเนสี’’ติ? ‘‘ภควา เม, ภเนฺต, ตํ อารพฺภ อุทานภาวํ วา อญฺญํ อารพฺภ อุทานภาวํ วา ชานาตี’’ติฯ อถ สตฺถา – ‘‘น, ภิกฺขเว, มม ปุโตฺต กามสุขํ รชฺชสุขํ อารพฺภ อุทานํ อุทาเนติ, ปุตฺตสฺส ปน เม ธมฺมํ จรโต ธมฺมปีติ นาม อุปฺปชฺช

ติ, โส อมตมหานิพฺพานํ อารพฺภ เอวํ อุทานํ อุทาเนสี’’ติ อนุสนฺธึ ฆเฏตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ คาถมาห –

‘‘ธมฺมปีติ สุขํ เสติ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
อริยปฺปเวทิเต ธเมฺม, สทา รมติ ปณฺฑิโต’’ติฯ (ธ. ป. ๗๙);

อเถกทิวสํ สตฺถา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘กจฺจิ, ภิกฺขเว, กปฺปิโน ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสตี’’ติ? ‘‘อโปฺปสฺสุโกฺก, ภเนฺต, ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารํ อนุยุโตฺต วิหรติ, โอวาทมตฺตมฺปิ น เทตี’’ติฯ สตฺถา เถรํ ปโกฺกสาเปตฺวา – ‘‘สจฺจํ กิร ตฺวํ, กปฺปิน, อเนฺตวาสิกานํ โอวาทมตฺตมฺปิ น เทสี’’ติ? ‘‘สจฺจํ, ภควา’’ติฯ ‘‘พฺราหฺมณ, มา เอวํ อกาสิ, อชฺช ปฎฺฐาย อุปคตานํ ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสหี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ เถโร ภควโต วจนํ สิรสา สมฺปฎิจฺฉิตฺวา เอโกวาเทเนว สมณสหสฺสํ อรหเตฺต ปติฎฺฐาเปสิฯ เตน นํ สตฺถา ปฎิปาฎิยา อตฺตโน สาวเก ฐานนฺตเร ฐเปโนฺต ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขุโอวาทกานํ ยทิทํ มหากปฺปิโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๓๑) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

๖๖. เอวํ เถโร ปตฺตอรหตฺตผโล อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ **อุทิโต อชฎากาเส**ติ สกลากาเส อุทิโต อุฎฺฐิโต ปากฎภูโตฯ **สรทมฺพเร** สรทกาเล อากาเส **รวีว** สูริโย อิวาติ อโตฺถฯ

๗๐. **อกฺขทโสฺส ตทา อาสิ**นฺติ ตสฺมึ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล สารทสฺสี หิตทสฺสี อาจริโย ปากโฎ อโหสินฺติ อโตฺถฯ

๗๑. **สาวกสฺส กตาวิโน**ติ ตสฺส ภควโต **เม มนํ** มม จิตฺตํ, **ตปฺปยนฺตสฺส** โตสยนฺตสฺส สาวกสฺส โอวาทกสฺส คุณํ ปกาสยโต อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตสฺส กตาวิโน สาตจฺจกิจฺจยุตฺตสฺส วจนํ สุตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ

๗๓. **หํสสมภาโค**ติ หํสสทิสคามิฯ **หํสทุนฺทุภินิสฺสโน**ติ หํสรโว ทุนฺทุภิเภริสทฺทสทิสวจโน ‘‘เอตํ มหามตฺตํ ปสฺสถ, ภิกฺขโว’’ติ อาหาติ สมฺพโนฺธฯ

๗๔. **สมุคฺคตตนูรุหน**ฺติ สุฎฺฐุ อุคฺคตโลมํ อุทฺธคฺคโลมํ, อุทคฺคมนํ วาฯ **ชีมูตวณฺณ**นฺติ มุตฺตผลสมานวณฺณํ สุนฺทรสรีรปภนฺติ อโตฺถฯ **ปีณํส**นฺติ ปริปุณฺณํ อํสํฯ **ปสนฺนนยนานน**นฺติ ปสนฺนอกฺขิปสนฺนมุขนฺติ อโตฺถฯ

๗๕. **กตาวิโน**ติ กตาธิการสฺส เอตทเคฺค ฐิตสฺส ภิกฺขุโน ฐานํ โส เอโส มุทิตาย ปหฎฺฐจิตฺตตาย ปเตฺถตีติ สมฺพโนฺธฯ

๘๑. **สตโส อนุสาสิยา**ติ ธเมฺมน สเมน วจเนน การณวเสน อนุสาสิตฺวาติ อโตฺถฯ **พาราณสิยมาสเนฺน**ติ พาราณสิยา สมีเป เปสการคาเมฯ **ชาโต เกนิยชาติย**นฺติ ตนฺตวายชาติยา เปสการกุเล ชาโตติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

มหากปฺปินเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. ทพฺพมลฺลปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา

จตุตฺถาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต ทพฺพมลฺลปุตฺตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร เสฏฺฐิปุตฺโต หุตฺวา ชาโต วิภวสมฺปนฺโน อโหสิ, สตฺถริ ปสนฺโน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ เสนาสนปญฺญาปกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา สตฺตาหจฺจเยน ภควโต ปาทมูเล นิปติตฺวา ตํ ฐานํ ปเตฺถสิฯ ภควาปิสฺส สมิชฺฌนภาวํ ญตฺวา พฺยากาสิฯ โส ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา ตโต จุโต ตุสิตาทีสุ เทเวสุ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา ตโต จุโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพโตฺต อสปฺปุริสสํสเคฺคน ตสฺส สาวกํ ภิกฺขุํ อรหาติ ชานโนฺตปิ อพฺภูเตน อพฺภาจิกฺขิฯ ตเสฺสว สาวกานํ ขีรสลากภตฺตํ อทาสิฯ โส ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา กสฺสปทสพลสฺส กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต โอสานกาเล สาสเน ปพฺพชิโต ปรินิพฺพุเต ภควติ สกลโลเก โกลาหเล ชาเต สตฺต ภิกฺขโว ปพฺพชิโต ปจฺจนฺตชนปเท วนมชฺฌ เอกํ ปพฺพตํ อภิรุหิตฺวา ‘‘ชีวิตาสา โอโรหนฺตุ นิราลยา นิสีทนฺตู’’ติ นิเสฺสณิํ ปาเตสุํฯ เตสํ โอวาททายโก เชฏฺฐกเตฺถโร สตฺถาหพฺภนฺตเร อรหา อโหสิฯ ตทนนฺตรเตฺถโร อนาคามี, อิตเร ปญฺจ ปริสุทฺธสีลา ตโต จุตา เทวโลเก นิพฺพตฺตาฯ ตตฺถ เอกํ พุทฺธนฺตรํ ทิพฺพสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ปุกฺกุสาติ (ม. นิ. ๓.๓๔๒), สภิโย (สุ. นิ. สภิยสุตฺต), พาหิโย (อุทา. ๑๐), กุมารกสฺสโปติ (ม. นิ. ๑.๒๔๙) อิเม จตฺตาโร ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺติํสุฯ อยํ ปน มลฺลรเฏฺฐ อนุปิยนคเร นิพฺพตฺติฯ ตสฺมิํ มาตุกุจฺฉิโต อนิกฺขเนฺตเยว มาตา กาลมกาสิ, อเถโก ตสฺสา สรีรํ ฌาปนตฺถาย จิตกสฺมิํ อาโรเปตฺวา กุมารํ ทพฺพนฺตเร ปติตํ คเหตฺวา ชคฺคาเปสิฯ ทเพฺพ ปติตตฺตา **ทโพฺพ มลฺลปุโตฺต**ติ ปากโฏ อโหสิฯ อปรภาเค ปุพฺพสมฺภารวเสน ปพฺพชิ, โส กมฺมฏฺฐานมนุยุโตฺต นจิรเสฺสว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

อถ นํ สตฺถา มชฺฌตฺตภาเวน อานุภาวสมฺปนฺนภาเวน จ ภิกฺขูนํ เสนาสนํ ปญฺญาปเน ภตฺตุเทฺทสเน จ นิโยเชสิฯ สโพฺพ จ ภิกฺขุสโงฺฆ ตํ สมเนฺนสิฯ ตํ วินยขนฺธเก (จูฬว. ๑๘๙-๑๙๐) อาคตเมวฯ อปรภาเค เถโร เอกสฺส วรสลากทายกสฺส สลากภตฺตํ เมตฺติยภูมชกานํ ภิกฺขูนํ อุทฺทิสิฯ เต หฏฺฐตุฏฺฐา ‘‘เสฺว มยฺหํ มุคฺคฆตมธุมิสฺสกภตฺตํ ภุญฺชิสฺสามา’’ติ อุสฺสาหชาตา อเหสุํฯ โส ปน อุปาสโก เตสํ วารปฺปตฺตภาวํ สุตฺวา ทาสิํ อาณาเปสิ – ‘‘เย, เช, ภิกฺขู เสฺว อิธ อาคมิสฺสนฺติ, เต กณาชเกน พิลงฺคทุติเยน ปริวิสาหี’’ติฯ สาปิ ตเถว เต ภิกฺขู อาคเต โกฏฺฐกปมุเข นิสีทาเปตฺวา โภเชสิฯ เต ภิกฺขู อนตฺตมนา โกเปน ตฏฺตฏายนฺตา เถเร อาฆาตํ พนฺธิตฺวา ‘‘มธุรภตฺตทายกํ อมฺหากํ อมธุรภตฺตํ ทาเปตุํ เอโสว นิโยเชสี’’ติ ทุกฺขี ทุมฺมนา นิสีทิํสุฯ อถ เต เมตฺติยา นาม ภิกฺขุนี ‘‘กิํ, ภเนฺต, ทุมฺมนา’’ติ ปุจฺฉิฯ เต, ‘‘ภคินิ, กิํ อเมฺห ทเพฺพน มลฺลปุเตฺตน วิเหฐิยมาเน อชฺฌุเปกฺขสี’’ติ อาหํสุฯ ‘‘กิํ, ภเนฺต, มยา สกฺกา กาตุ’’นฺติ? ‘‘ตสฺส โทสํ อาโรเปหี’’ติฯ สา ตตฺถ ตตฺถ เถรสฺส อภูตาโรปนํ อกาสิฯ ตํ สุตฺวา ภิกฺขู ภควโต อาโรเจสุํฯ อถ ภควา ทพฺพํ มลฺลปุตฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา – ‘‘สจฺจํ กิร ตฺวํ, ทพฺพ, เมตฺติยาย ภิกฺขุนิยา วิปฺปการมกาสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ยถา มํ, ภเนฺต, ภควา ชานาตี’’ติฯ ‘‘น โข, ทพฺพ , ทพฺพา เอวํ นิเพฺพเฐนฺติ, การกภาวํ วา อการกภาวํ วา วเทหี’’ติฯ ‘‘อการโก อหํ, ภเนฺต’’ติฯ ภควา – ‘‘เมตฺติยํ ภิกฺขุนิํ นาเสตฺวา เต ภิกฺขู อนุยุญฺชถา’’ติ อาหฯ อุปาลิเตฺถรปฺปมุขา ภิกฺขู ตํ ภิกฺขุนิํ อุปฺปพฺพาเชตฺวา เมตฺติยภูมชเก ภิกฺขู อนุยุญฺชิตฺวา เตหิ ‘‘อเมฺหหิ นิโยชิตา สา ภิกฺขุนี’’ติ วุเตฺต ภควโต เอกมตฺถํ อาโรเจสุํฯ ภควา เมตฺติยภูมชกานํ ภิกฺขูนํ อมูลกสงฺฆาทิเสสํ ปญฺญเปสิฯ

เตน จ สมเยน ทพฺพเตฺถโร ภิกฺขูนํ เสนาสนํ ปญฺญาเปโนฺต เวฬุวนวิหารสฺส สามนฺตา อฏฺฐารสมหาวิหาเร สภาเค ภิกฺขู เปเสโนฺต รตฺติภาเค อนฺธกาเร องฺคุลิยา ปทีปํ ชาเลตฺวา

เตเนวาโลเกน อนิฏฺฐิมเนฺต ภิกฺขู เปเสสิฯ เอวํ เถรสฺส เสนาสนปญฺญาปนภตฺตุทฺเทสนกิจฺจ ปากฏํ ชาเต สตฺถา อริยคณมชฺเฌ ทพฺพเตฺถรํ ฐานนฺตเร ฐเปนฺโต ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ เสนาสนปญฺญาปกานํ ยทิทํ ทโพฺพ มลฺลปุโตฺต’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙, ๒๑๔) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

๑๐๘. เถโร อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสี นาม นายโก โลเก อุปฺปชฺชีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๒๕. **ทุฎฺฐจิโตฺต**ติ ทูสิตจิโตฺต อสาธุสงฺคเมน อปสนฺนจิโตฺตติ อโตฺถฯ **อุปวทึ สาวกํ ตสฺสา**ติ ตสฺส ภควโต ขีณาสวํ สาวกํ อุปวทึ, อุปริ อภูตํ วจนํ อาโรเปสึ, อพฺภกฺขานํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

๑๓๒. **ทุนฺทุภิโย**ติ ทุนฺทุํ อิติ สทฺทายนโต ทุนฺทุภิสงฺขาตา เภริโยฯ **นาทยิํสู**ติ สทฺทํ กริํสุฯ **สมนฺตโต อสนิโย**ติ สพฺพทิสาภาคโต อสเน วินาสเน นิยุโตฺตติ อสนิโย, เทวทณฺฑา ภยาวหา ผลิํสูติ สมฺพโนฺธฯ

๑๓๓. **อุกฺกา ปติํสุ นภสา**ติ อากาสโต อคฺคิกฺขนฺธา จ ปติํสูติ อโตฺถฯ **ธูมเกตุ จ ทิสฺสตี**ติ ธูมราชิสหิโต อคฺคิกฺขโนฺธ จ ทิสฺสติ ปญฺญายตีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ทพฺพมลฺลปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. กุมารกสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปญฺจมาปทาเน **อิโต สตสหสฺสมฺหี**ติอาทิกํ อายสฺมโต กุมารกสฺสปเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ จิตฺตกถิกานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต ปณิธานํ กตฺวา ตทนุรูปานิ ปุญฺญานิ กโรโนฺต ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต ตสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺวา สุคตีสฺเยว สํสรโนฺต ทิพฺพสุขํ มานุสสุขญฺจ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห เอกิสฺสา เสฎฺฐิธีตาย กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺตฯ สา กิร กุมาริกากาเลเยว ปพฺพชิตุกามา มาตาปิตโร ยาจิตฺวา ปพฺพชฺชํ อลภมานา ปติกุลํ คนฺตฺวา คพฺภํ คณฺหิตฺวา ตํ อชานิตฺวา ‘‘สามิกํ อาราเธตฺวา ปพฺพชฺชํ อนุชานาเปสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ สา สามิกํ อาราเธนฺตี, อยฺยปุตฺต –

‘‘สเจ อิมสฺส กายสฺส, อโนฺต พาหิรโก สิยา;
ทณฺฑํ นูน คเหตฺวาน, กาเก โสเณ นิวารเย’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๒) –

อาทินา สรีรสฺส โทสํ ทเสฺสนฺตี ตํ อาราเธสิฯ

สา สามิเกน อนุญฺญาตา คพฺภินิภาวํ อชานนฺตี เทวทตฺตปกฺขิยาสุ ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิฯ ตสฺสา คพฺภินิภาวํ ทิสฺวา ภิกฺขุนิโย เทวทตฺตํ ปุจฺฉิํสุฯ โส ‘‘อสฺสมณี’’ติ อาหฯ สา ‘‘นาหํ เทวทตฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตา, ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตา’’ติ ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ทสพลํ ปุจฺฉิฯ สตฺถา อุปาลิเตฺถรํ ปฎิจฺฉาเปสิฯ เถโร สาวตฺถินครวาสีนิ กุลานิ วิสาขญฺจ อุปาสิกํ ป

โกฺกสาเปตฺวา สราชิกาย ปริสาย ตํ วินิจฺฉินนฺโต ‘‘ปุเร ลโทฺธ คโพฺภ, อโรคา ปพฺพชฺชา’’ติ อาหฯ ตํ สุตฺวา สตฺถา ‘‘สาธุ สุวินิจฺฉิตํ อุปาลินา อธิกรณ’’นฺติ เถรสฺส สาธุการํ อทาสิฯ

สา ภิกฺขุนี สุวณฺณพิมฺพสทิสํ ปุตฺตํ วิชายิฯ ตํ ราชา ปเสนทิ โกสโล ‘‘ทารกปริหรณํ ภิกฺขุนีนํ ปลิโพโธ’’ติ ธาตีนํ ทาเปตฺวา โปสาเปสิ, **กสฺสโป**ติสฺส นามํ กริํสุ ฯ อปรภาเค อลงฺกริตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ เนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ กุมารกาเล ปพฺพชิตตฺตา ปน ภควตา ‘‘กสฺสปํ ปโกฺกสถ, อิทํ ผลํ วา ขาทนียํ วา กสฺสปสฺส เทถา’’ติ วุเตฺต ‘‘กตรกสฺสปสฺสา’’ติ ‘‘กุมารกสฺสปสฺสา’’ติ เอวํ คหิตนามตฺตา รญฺญา โปสาวนียปุตฺตตฺตา จ วุทฺธกาเลปิ **กุมารกสฺสโป**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ

โส ปพฺพชิตกาลโต ปฎฺฐาย วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรติ, พุทฺธวจนญฺจ อุคฺคณฺหาติฯ อถ เตน สทฺธิํ ปพฺพตมตฺถเก สมณธมฺมํ กตฺวา อนาคามี หุตฺวา สุทฺธาวาเส นิพฺพตฺตมหาพฺรหฺมา ‘‘วิปสฺสนาย มุขํ ทเสฺสตฺวา มคฺคผลุปฺปตฺติยา อุปายํ กริสฺสามี’’ติ ปญฺจทสปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา อนฺธวเน วสนฺตสฺส เถรสฺส ‘‘อิเม ปเญฺห สตฺถารํ ปุเจฺฉยฺยาสี’’ติ อาจิกฺขิฯ ตโต โส เต ปเญฺห ภควนฺตํ ปุจฺฉิฯ ภควาปิสฺส วิสฺสเชฺชสิฯ เถโร ภควตา กถิตนิยาเมเนว เต อุคฺคณฺหิตฺวา วิปสฺสนํ คพฺภํ คาหาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๕๐. โส อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อิโต สตสหสฺสมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยํ เหฎฺฐา วุตฺตนยญฺจ อุตฺตานตฺถญฺจ, ตํ สพฺพํ น วณฺณยิสฺสามฯ อนุตฺตานปทเมว วณฺณยิสฺสามฯ

๑๖๙. **อาปนฺนสตฺตา เม มาตา**ติ มยฺหํ มาตา ครุคพฺภา คพฺภินี ปสุตาสนฺนคพฺภาติ อโตฺถฯ

๑๗๓. **วมฺมิกสทิสํ กาย**นฺติ สรีรํ นาม วมฺมิกสทิสํ ยถา วมฺมิโก อิโต จิโต จ ฉิทฺทาวฉิทฺท ฆรโคฬิกอุปจิกาทีนํ อาสโย, เอวเมว อยํ กาโย นวฉิทฺท ธุวสฺสโวติ **พุเทฺธน** ภควตา **เทสิตํ** ปกาสิตํ ตํ สุตฺวา เม จิตฺตํ อาสเว อคฺคเหตฺวา อเสเสตฺวา กิเลสโต วิมุจฺจิ, อรหเตฺต ปติฎฺฐาสีติ อโตฺถฯ อปรภาเค ตตฺถ ตตฺถ ภิกฺขูนํ วิจิตฺตธมฺมกถิกภาวํ สุตฺวา สตฺถา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ จิตฺตกถิกานํ ยทิทํ กุมารกสฺสโป’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙, ๒๑๗) เอตทเคฺค ฐเปสีติฯ

กุมารกสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. พาหิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ฉฎฺฐาปทาเน **อิโต สตสหสฺสมฺหี**ติอาทิกํ อายสฺมโต พาหิยสฺส ทารุจีริยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คนฺตฺวา เวทงฺคสุ อนวโย เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต ปสนฺนมานโส สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ขิปฺปาภิญฺญานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตํ ฐานํ ปตฺถุกาโม สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา สตฺตาหสฺส อจฺจเยน ภควโต ปาทมูเล นิปโนฺน ‘‘ภควา, ภเนฺต, อิโต สตฺตเม ทิวเส ยํ ภิกฺขุํ ขิปฺปาภิญฺญานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปสิ, โส วิย อหมฺปิ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ขิปฺปาภิญฺญานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิ ฯ ภควา อนาคตํ

สญฺาเณน โอโลเกตฺวา สมิชฺฌนภาวํ ญตฺวา ‘‘อนาคเต โคตมสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา ขิปฺปาภิญฺญานํ อโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ โส ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺต ตตฺถ ฉ กามาวจรสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา ปุน มนุสฺเสสุ จกฺกวตฺติอาทิสมฺปตฺติโย อเนกกปฺปโกฏิสเตสุ อนุภวิตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต กาเล เอกสฺมิํ กุเล นิพฺพตฺต, ภควติ ปรินิพฺพุเต ปพฺพชิโต ยทา สาสเน โอสกฺกมาเน สตฺต ภิกฺขู จตุนฺนํ ปริสานํ อชฺฌาจารํ ทิสฺวา สํเวคปฺปตฺตา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ‘‘ยาว สาสนสฺส อนฺตรธานํ น โหติ, ตาว อตฺตโน ปติฏฺฐํ กริสฺสามา’’ติ สุวณฺณเจติยํ วนฺทิตฺวา ตตฺถ อรเญฺญ เอกํ ปพฺพตํ ทิสฺวา ‘‘ชีวิตสาลยา นิวตฺตนฺตุ, นิราลยา อิมํ ปพฺพตํ อภิรุหนฺตู’’ติ นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา สเพฺพ ตํ ปพฺพตํ อภิรุยฺห นิเสฺสณิํ ปาเตตฺวา สมณธมฺมํ กริํสุฯ เตสุ สงฺฆเตฺถโร เอกรตฺตาติกฺกเมน อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส อโนตตฺตทเหนาคลตาทนฺตกฏฺฐํ ขาทิตฺวา มุขํ โธวิตฺวา อุตฺตรกุรุโต ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา เต ภิกฺขู อาห – ‘‘อาวุโส, อิมํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชถา’’ติฯ เต อาหํสุ – ‘‘กิํ, ภเนฺต, อเมฺหหิ เอวํ กติกา กตา ‘โย ปฐมํ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, เตนาภตํ ปิณฺฑปาตํ อวเสสา ปริภุญฺชนฺตู’’’ติ? ‘‘โน เหตํ, อาวุโส’’ติฯ ‘‘เตน หิ สเจ มยมฺปิ ตุเมฺห วิย วิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสาม, สยํ อาหริตฺวา ภุญฺชิสฺสามา’’ติ น อิจฺฉิํสุฯ

ทุติยทิวเส ทุติยเตฺถโร อนาคามี หุตฺวา ตเถว ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา อิตเร นิมเนฺตสิฯ เต เอวมาหํสุ – ‘‘กิํ ปนาวุโส, กติกา กตา, ‘มหาเถเรน อาภตํ ปิณฺฑปาตํ อภุญฺชิตฺวา อนุเถเรน อาภตํ ภุญฺชิสฺสามา’’’ติ? ‘‘โน เหตํ, อาวุโส’’ติฯ ‘‘เอวํ สเนฺต ตุเมฺห วิย มยมฺปิ วิเสสํ นิพฺพเตฺตตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ปุริสกาเรน ภุญฺชิตุํ สโกฺกนฺตา ภุญฺชิสฺสามา’’ติ น อิจฺฉิํสุฯ เตสุ อรหตฺตปฺปตฺตเตฺถโร ปรินิพฺพายิ, ทุติโย อนาคามี พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ, อิตเร ปญฺจ วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตา สุสฺสิตฺวา สตฺตเม ทิวเส กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติํสุฯ ตตฺถ ทิพฺพสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ตโต จวิตฺวา มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺติํสุฯ เตสุ เอโก ปุกฺกุสาติ ราชา อโหสิ, เอโก คนฺธารรเฏฺฐ ตกฺกสิลายํ กุมารกสฺสโป, เอโก พาหิโย ทารุจีริโย, เอโก ทโพฺพ มลฺลปุโตฺต, เอโก สภิโย ปริพฺพาชโกติฯ เตสุ อยํ พาหิโย ทารุจีริโย สุปฺปารกปฏฺฏเน วาณิชกุเล นิพฺพโตฺต วาณิชกเมฺม นิปฺผตฺติํ คโต มหทฺธโน มหาโภโค, โส สุวณฺณภูมิํ คจฺฉเนฺตหิ วาณิเชหิ สทฺธิํ นาวมารุยฺห วิเทสํ คจฺฉโนฺต กติปาหํ คนฺตฺวา ภินฺนาย นาวาย เสเสสุ มจฺฉกจฺฉปภเกฺขสุ ชาเตสุ เอโกเยว อวสิโฏฺฐ เอกํ ผลกํ คเหตฺวา วายมโนฺต สตฺตเม ทิวเส สุปฺปารกปฏฺฏนตีรํ โอกฺกมิฯ ตสฺส นิวาสนปารุปนํ นตฺถิ, โส อญฺญํ กิญฺจิ อปสฺสโนฺต สุกฺขกฏฺฐทณฺฑเก วาเกหิ ปลิเวเฐตฺวา นิวาเสตฺวา ปารุปิตฺวา จ เทวกุลโต กปาลํ คเหตฺวา สุปฺปารกปฏฺฏนํ อคมาสิฯ มนุสฺสา ตํ ทิสฺวา ยาคุภตฺตาทีนิ ทตฺวา ‘‘อยํ เอโก อรหา’’ติ สมฺภาเวสุํฯ โส วเตฺถสุ อุปนีเตสุ ‘‘สจาหํ นิวาเสมิ, ปารุปามิ วา, ลาภสกฺกาโร เม ปริหายิสฺสตี’’ติ ตานิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ทารุจีราเนว ปริหริฯ

อถสฺส ‘‘อรหา, อรหา’’ติ พหูหิ สมฺภาวิยมานสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ‘‘เย เกจิ โลเก อรหโนฺต วา อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปนฺนา, อหํ เตสํ อญฺญตโร’’ติ โส เตน นิยาเมน กุหนกเมฺมน ชีวิกํ กเปฺปติฯ

กสฺสปทสพลสฺส สาสเน สตฺตสุ ชเนสุ ปพฺพตํ อารุยฺห สมณธมฺมํ กโรเนฺตสุ เอโก อนาคามี หุตฺวา สุทฺธาวาสพฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อตฺตโน พฺรหฺมสมฺปตฺติํ โอโลเกโนฺต อาคตฏฺฐานํ อาวเชฺชโนฺต ปพฺพตมารุยฺห สมณธมฺมํ กรณฏฺฐานํ ทิสฺวา เสสานํ นิพฺพตฺตนฏฺฐานํ อาวเชฺชโนฺต เอกสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ อิตเรสญฺจ ปญฺจนฺนํ กามาวจรเทวโลเก นิพฺพตฺตภาวํ ญตฺวา เต กาลานุกาลํ อาวเชฺชสิ ‘‘อิมสฺมิํ ปน กาเล กหํ นุ โข เต’’ติ อาวเชฺชโนฺต ทารุจีริยํ

สุปฺปารกปฏฺฏนํ นิสฺสาย กุหนกเมฺมน ชีวิตํ กเปฺปนฺตํ ทิสฺวา ‘‘นโฏฺฐ วตายํ พาโล, ปุเพฺพ สมณธมฺมํ กโรโนฺต อติอุกฺกฏฺฐภาเวน อรหตาปิ อาภตํ ปิณฺฑปาตํ อปริภุญฺชิตฺวา อิทานิ อุทรเหตุ อนารหาว สมาโน อรหตฺตํ ปฏิชานิตฺวา โลกํ วเญฺจโนฺต วิจรติ, ทสพลสฺส อุปฺปนฺนภาวํ น ชานาติ, คจฺฉามิ นํ สํเวเชตฺวา พุทฺธุปฺปาทํ ชานาเปสฺสามี’’ติ ขเณเนว พฺรหฺมโลกโต โอตริตฺวา สุปฺปารกปฏฺฏเน รตฺติภาคสมนนฺตเร ทารุจีริยสฺส สมฺมุเข ปาตุรโหสิฯ โส อตฺตโน วสนฏฺฐาเน โอภาสํ ทิสฺวา พหิ นิกฺขมิตฺวา มหาพฺรหฺมานํ ทิสฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห ‘‘เก ตุเมฺห’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อหํ ตุมฺหากํ โปราณกสหาโย อนาคามิผลํ ปตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต, อมฺหากํ สพฺพเชฏฺฐโก อรหา หุตฺวา ปรินิพฺพุโต, ตุเมฺห ปน ปญฺจชนา เทวโลเก นิพฺพตฺตาฯ สฺวาหํ ทานิ ตํ อิมสฺมิํ ฐาเน กุหนกเมฺมน ชีวิกํ กเปฺปนฺตํ ทิสฺวา ทมิตุํ อาคโต’’ติ วตฺวา อิทํ การณํ อาห – ‘‘เนว โข ตฺวํ, พาหิย, อรหา นาปิ อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปโนฺน, สาปิ เต ปฏิปทา นตฺถิ, ยาย ตฺวํ อรหา วา อสฺส อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปโนฺน’’ติฯ อถสฺส สตฺถุ อุปฺปนฺนภาวํ สาวตฺถิยํ วสนภาวญฺจ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘สตฺถุ สนฺติกํ คจฺฉา’’ติ ตํ อุโยฺยเชตฺวา พฺรหฺมโลกเมว อคมาสิฯ

พาหิโย ปน อากาเส ฐตฺวา กเถนฺตํ มหาพฺรหฺมานํ โอโลเกตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อโห ภาริยํ กมฺมํ มยา กตํ, อนรหํ อรหา อหนฺติ จิเนฺตสิํ, อยญฺจ มํ ‘น ตฺวํ อรหา, นาปิ อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปนฺนาสี’ติ วทติ, อตฺถิ นุ โข โลเก อโญฺญ อรหา’’ติฯ อถ นํ ปุจฺฉิ – ‘‘อถ เก จรหิ สเทวเก โลเก อรหโนฺต วา อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปนฺนา’’ติฯ อถสฺส เทวตา อาจิกฺขิ – ‘‘อตฺถิ, พาหิย, อุตฺตเรสุ ชนปเทสุ สาวตฺถิ นาม นครํ, ตตฺถ โส ภควา เอตรหิ วิหรติ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ โส หิ, พาหิย, ภควา อรหา เจว อรหตฺตาย จ ธมฺมํ เทเสสี’’ติฯ พาหิโย รตฺติภาเค เทวตาย กถํ สุตฺวา สํวิคฺคมานโส ตํขณํเยว สุปฺปารกา นิกฺขมิตฺวา เอกรตฺติวาเสน สาวตฺถิํ อคมาสิ, คจฺฉโนฺต จ ปน เทวตานุภาเวน พุทฺธานุภาเวน จ วีสโยชนสติกํ มคฺคํ อติกฺกมิตฺวา สาวตฺถิํ อนุปฺปโตฺต, ตสฺมิํ ขเณ สตฺถา สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ โหติฯ โส เชตวนํ ปวิสิตฺวา อโพฺภกาเส จงฺกมเนฺต สมฺพหุเล ภิกฺขู ปุจฺฉิ – ‘‘กุหิํ เอตรหิ สตฺถา’’ติ? ภิกฺขู ‘‘สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ’’ติ วตฺวา ‘‘ตฺวํ ปน กุโต อาคโตสี’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘สุปฺปารกา อาคโตมฺหี’’ติฯ ‘‘กทา นิกฺขโนฺตสี’’ติ? ‘‘หิโยฺย สายนฺหสมเย นิกฺขโนฺตมฺหี’’ติฯ ‘‘ทูรโตปิ อาคโต, นิสีท ตาว ปาเท โธวิตฺวา เตเลน มเกฺขตฺวา โถกํ วิสฺสมาหิ, อาคตกาเล สตฺถารํ ทกฺขิสฺสสี’’ติ อาหํสุฯ ‘‘อหํ, ภเนฺต, สตฺถุ วา อตฺตโน วา ชีวิตนฺตรายํ น ชานามิ, กตฺถจิ อฏฺฐตฺวา อนิสีทิตฺวา เอกรเตฺตเนว วีสโยชนสติกํ มคฺคํ อาคโต, สตฺถารํ ปสฺสิตฺวาว วิสฺสมิสฺสามี’’ติ อาหฯ โส เอวํ วตฺวา ตรมานรูโป สาวตฺถิํ ปวิสิตฺวา ภควนฺตํ อโนปมาย พุทฺธสิริยา จรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘จิรสฺสํ วต เม โคตโม สมฺมาสมฺพุโทฺธ ทิโฏฺฐ’’ติ ทิฏฺฐฏฺฐานโต ปฏฺฐาย โอนตสรีโร คนฺตฺวา อนฺตรวีถิยํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา โคปฺผเกสุ ทฬฺหํ คเหตฺวา เอวมาห – ‘‘เทเสตุ, ภเนฺต ภควา, ธมฺมํ, เทเสตุ สุคโต ธมฺมํ, ยํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติฯ อถ นํ สตฺถา ‘‘อกาโล โข ตาว, พาหิย, อนฺตรฆรํ ปวิฏฺฐมฺหา ปิณฺฑายา’’ติ ปฏิกฺขิปิฯ

ตํ สุตฺวา พาหิโย, ‘‘ภเนฺต, สํสาเร สํสรเนฺตน กพฬีการาหาโร น อลทฺธปุโพฺพ, ตุมฺหากํ วา มยฺหํ วา ชีวิตนฺตรายํ น ชานามิ, เทเสตุ เม, ภเนฺต ภควา, ธมฺมํ, เทเสตุ สุคโต ธมฺม’’นฺติ ปุน ยาจิฯ สตฺถา ทุติยมฺปิ ตเถว ปฏิกฺขิปิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อิมสฺส ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย สกลสรีรํ ปีติยา นิรนฺตรํ อโชฺฌตฺถฏํ โหติ, พลวปีติเวโค ธมฺมํ สุตฺวาปิ น สกฺขิสฺสติ ปฏิวิชฺฌิตุํ, มชฺฌตฺตุเปกฺขาย ตาว ติฏฺฐตุ, เอกรเตฺตเนว วีสโยชนสติกํ มคฺคํ อาคตสฺสปิ จสฺส ทรโถ พลวา โสปิ ตาว ปฏิปฺปสฺสมฺภตู’’ติฯ ตสฺมา ทฺวิกฺขตฺตุํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ตติยํ ยาจิโต อนฺตรวีถิยํ ฐิโตว ‘‘ตสฺมาติห เต, พาหิย, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ, ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตี’’ติอาทินา (อุทา. ๑๐)

นเยน อเนกปริยาเยน ธมฺมํ เทเสสิฯ โส สตฺถุ ธมฺมํ สุณนฺโตเยว สพฺพาสเว เขเปตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๗๘. โส อรหตฺตํ ปตฺตกฺขเณเยว ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา สญฺชาตโสมนสฺโส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อิโต สตสหสฺสมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ อนุตฺตานปทวณฺณนเมว กริสฺสามฯ

๑๘๑. หสนํ ปจฺจเวกฺขณนฺติ ปริปุณฺณโสมนสฺสชาตํ ปจฺจเวกฺขณํ, โกมารวณฺณํ อติโกมลนฺติ อโตฺถฯ

๑๘๒. เหมยโญฺญปจิตงฺคนฺติ สุวณฺณสุตฺตยโญฺญปจิตสุตฺตอวยวํ สรีรํ เทหนฺติ อโตฺถฯ **ปลมฺพพิมฺพตโมฺพฏฺฐ**นฺติ โอลมฺพิตพิมฺพผลสทิสํ รตฺตวณฺณํ โอฏฺฐทฺวยสมนฺนาคตนฺติ อโตฺถฯ **เสตติณฺหสมํ ทิช**นฺติ สุนิสิตติขิณอยโลหฆํสเนน ฆํสิตฺวา สมํ กตํ วิย สมทนฺตนฺติ อโตฺถฯ

๑๘๓. ปีติสมฺผุลฺลิตานนนฺติ ปีติยา สุฏฺฐุ ผุลฺลิตํ วิกสิตํ อานนํ มุขํ อาทาสตลสทิสมุขวนฺตนฺติ อโตฺถฯ

๑๘๔. ขิปฺปาภิญฺญสฺส ภิกฺขุโนติ ขิปฺปํ เทสนาย สมฺคฺฆาฏิตกฺขเณเยว อภิวิเสเสน ญาตุํ สมตฺถสฺส ภิกฺขุโนติ อโตฺถฯ

๑๘๖. สคฺคํ อคํ สภวนํ ยถาติ อตฺตโน เคหํ วิย สคฺคํ โลกํ อคมาสินฺติ อโตฺถฯ

๑๙๖. น ตฺวํ อุปายมคฺคญฺญูติ ตฺวํ นิพฺพานาธิคมูปายภูตมคฺคญฺญู น อโหสีติ อโตฺถฯ

๒๐๐. สตฺถุโน สทา ชินนฺติ สทา สพฺพกาลํ ชินํ ชินโนฺต ปราชิตโกโป สตฺถุโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **วิมลานนํ** อาทาสตลสทิสมุขํ **ปสฺสิสฺสามิ** ปสฺสิตุํ นิกฺขมามีติ โยชนาฯ **ทิเช อปุจฺฉิํ กุหิํ โลกนนฺทโน**ติ กุหิํ ฐาเน โลกปสาทกโร สตฺถาติ ทิเช พฺราหฺมเณ อหํ ภิกฺขู อปุจฺฉินฺติ อโตฺถฯ

๒๐๑. สโสว ขิปฺปํ มุนิทสฺสนุสฺสุโกติ มุนิทสฺสเน ตถาคตทสฺสเน อุสฺสุโก อุสฺสาหชาโต สโส อิว ขิปฺปํ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ

๒๐๒. ตฺวฏฺฐํ คนฺตฺวาติ สีฆํ คนฺตฺวาฯ **ปิณฺฑตฺถํ อปิหาคิธ**นฺติ ปิณฺฑปาตํ ปฏิจฺจ อปิหํ อปคตปิหํ อคิธํ นิตฺตณฺหํฯ

๒๐๓. อโลลกฺขนฺติ อิโต จิโต จ อโนโลกยมานํ อุตฺตเม สาวตฺถินคเร ปิณฺฑาย วิจรนฺตํ อทกฺขินฺติ สมฺพนฺโธฯ **สิรีนิลยสงฺกาส**นฺติ สิริยา ลกฺขณานุพฺยญฺชนโสภาย นิลยํ สงฺกาสํ ชลมานโตรณสทิสํฯ **รวิทิตฺติหรานน**นฺติ วิโชฺชตมานสูริยมณฺฑลํ วิย วิโชฺชตมานมุขมณฺฑลํฯ

๒๐๔. กุปเถ วิปฺปนฏฺฐสฺสาติ กุจฺฉิตปเถ โสปทฺทวมเคฺค มูฬฺหสฺส มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส เม **สรณํ โหหิ** ปติฏฺฐา โหหิฯ **โคตมา**ติ ภควนฺตํ โคเตฺตน อาลปติฯ

๒๑๘. น ตตฺถ สุกฺกา โชตนฺตีติ สุกฺกปภาสมฺปนฺนา โชตมานโอสธิตารกาทโย น โชตนฺติ นปฺปภาสนฺติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ โส เอวํ ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสตฺวา ตาวเทว

จ ภควนฺตํ ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ ‘‘ปริปุณฺณํ เต ปตฺตจีวร’’นฺติ จ ปุฏฺโฐ ‘‘น ปริปุณฺณ’’นฺติ อาหฯ อถ นํ สตฺถา ‘‘เตน หิ ปตฺตจีวรํ ปริเยสาหี’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส กิร วีสติวสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กโรนฺโต ‘‘ภิกฺขุนา นาม อตฺตนา ปจฺจเย ลภิตฺวา อญฺญํ อโนโลเกตฺวา สยเมว ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏตี’’ติ วตฺวา เอกภิกฺขุสฺสาปิ ปเตฺตน วา จีวเรน วา สงฺคหํ นากาสิ, ‘‘น เตนสฺส อิทฺธิมยํ ปตฺตจีวรํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ภควา เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพชฺชํ นาทาสิฯ ตมฺปิ ปตฺตจีวรํ ปริเยสมานเมว สงฺการฏฺฐานโต โจฬกฺขณฺฑานิ สํกฑฺฒนฺตํ ปุพฺพเวริโก อมนุสฺโส เอกิสฺสา ตรุณวจฺฉาย คาวิยา สรีเร อธิมุจฺจิตฺวา วามอูรุมฺหิ ปหริตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปสิฯ สตฺถา ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิจฺโจ สมฺพหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ นิกฺขมนฺโต พาหิยสฺส สรีรํ สงฺการฏฺฐาเน ปติตํ ทิสฺวา ‘‘คณฺหถ, ภิกฺขเว, เอตํ พาหิยํ ทารุจีริยนฺติ เอกสฺมึ เคหทฺวาเร ฐตฺวา มญฺจกํ อาหราเปตฺวา อิมํ สรีรํ นครทฺวารโต นีหริตฺวา ฌาเปตฺวา ธาตุโย คเหตฺวา ถูปํ กโรถา’’ติ ภิกฺขู อาณาเปสิฯ

เต ภิกฺขู ธาตุํ มหาปเถ ถูปํ กาเรตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน กตกมฺมํ อาโรเจสุํฯ ตโต สงฺฆมเชฺฌ กถา อุทปาทิ – ‘‘ตถาคโต ภิกฺขุสเงฺฆน สรีรฌาปนกิจฺจํ กาเรสิ, ธาตุโย จ คาหาเปตฺวา เจติยํ การาเปสิ, กตรมโคฺค นุ โข เตน สมธิคโต, สามเณโร นุ โข โส, ภิกฺขุ นุ โข’’ติฯ สตฺถา ตํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา ‘‘ปติฏฺฐิโต, ภิกฺขเว, พาหิโย ทารุจีริโย อรหเตฺต’’ติ อุปริ ธมฺมเทสนํ วเฑฺฒติฯ ตสฺส ปรินิพฺพุตภาวญฺจ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ขิปฺปาภิญฺญานํ ยทิทํ พาหิโย ทารุจีริโย’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙, ๒๑๖) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

อถ นํ ภิกฺขู ปุจฺฉิํสุ – ‘‘ตุเมฺห, ภเนฺต, ‘พาหิโย ทารุจีริโย อรหตฺตํ ปเตฺต’ติ วเทถ, กทา โส อรหตฺตํ ปเตฺต’’ติ? ‘‘มม ธมฺมํ สุตกาเล, ภิกฺขเว’’ติฯ ‘‘กทา ปนสฺส, ภเนฺต, ตุเมฺหหิ ธโมฺม กถิโต’’ติ? ‘‘ภิกฺขาย จรเนฺตน อนฺตรวีถิยํ ฐิเตนา’’ติฯ ‘‘อปฺปมตฺตโก, ภเนฺต, ตุเมฺหหิ อนฺตรวีถิยํ ฐตฺวา กถิตธโมฺม; กถํ โส ตาวตฺตเกน วิเสสํ นิพฺพเตฺตสี’’ติ? อถ เน สตฺถา, ‘‘ภิกฺขเว, มม ธมฺมํ ‘อปฺปํ’ วา ‘พหุํ วา’ติ มา จินฺตยิตฺถฯ อเนกานิปิ หิ อนตฺถปทสํหิตานิ คาถาสหสฺสานิ น เสยฺโย, อตฺถนิสฺสิตํ ปน เอกมฺปิ คาถาปทํ เสยฺโย’’ติ วตฺวา อนุสนฺธึ ฆเฏฺฏตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ คาถมาห –

> ‘‘สหสฺสมปิ เจ คาถา, อนตฺถปทสํหิตา;
> เอกํ คาถาปทํ เสยฺโย, ยํ สุตฺวา อุปสมฺมตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๐๑) –

เทสนาปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสีติฯ

พาหิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. มหาโกฏฺฐิกเตฺถรอปทานวณฺณนา

สตฺตมาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต มหาโกฏฺฐิกเตฺถรสฺส อปทานํฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต มาตาปิตูนํ อจฺจเยน กุฏุมฺพํ สณฺฐเปตฺวา ฆราวาสํ วสโนฺต เอกทิวสํ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ธมฺมเทสนากาเล หํสวตีนครวาสิโน คนฺธมาลาทิหเตฺถ เยน พุโทฺธ เยน ธโมฺม เยน สโงฺฆ, ตนฺนิเนฺน ตโปฺปเณ ตปฺปพฺภาเร คจฺฉเนฺต ทิสฺวา เตหิ สทฺธึ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา, สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ อิมสฺมึ สาสเน ปฏิสมฺ

ภิทาปฺปตฺตานํ อโคฺค, ยํนูนาหมฺปิ เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อยํ วิย ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ จินฺเตตฺวา สตฺถุ เทสนาปริโยสาเน วุฏฺฐิตาย ปริสาย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภนฺเต, เสฺว มยฺหํ เคเห ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ นิมเนฺตสิฯ สตฺถา อธิวาเสสิฯ โส ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา สกนิเวสนํ คนฺตฺวา สพฺพรตฺตึ พุทฺธสฺส จ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ นิสชฺชฏฺฐานํ คนฺธมาลาทีหิ อลงฺกริตฺวา ขาทนียโภชนียํ ปฏิยาทาเปตฺวา ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน สกนิเวสเน ภิกฺขุสตสหสฺสปริวารํ สตฺถารํ วิวิธยาคุขชฺชกปริวารํ สสูปพฺยญฺชนํ คนฺธสาลิโภชนํ โภชาเปตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน จินฺเตสิ – ‘‘มหนฺตํ โข อหํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถมิ, น ปน ยุตฺตํ มยา เอกทิวสเมว ทานํ ทตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตุํ, อนุปฏิปาฏิยา สตฺตาหํ ทานํ ทตฺวา ปเตฺถสฺสามี’’ติฯ โส เตเนว นิยาเมน สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน ทุสฺสโกฏฺฐาคารํ วิวราเปตฺวา อุตฺตมํ ติจีวรปฺปโหนกํ สุขุมวตฺถํ พุทฺธสฺส ปาทมูเล ฐเปตฺวา ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส จ ติจีวรํ ทตฺวา ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภนฺเต, โย โส ภิกฺขุ ตุเมฺหหิ อิโต สตฺตเม ทิวสมตฺถเก ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิโต, อหมฺปิ โส ภิกฺขุ วิย อนาคเต อุปฺปชฺชนกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ สตฺถุ ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา ปตฺถนํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส สมิชฺฌนภาวํ ญตฺวา ‘‘อนาคเต อิโต กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก โคตโม นาม พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สาสเน ตว ปตฺถนา สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวสมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ ปริพฺภมิฯ

เอวํ โส เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญญาณสมฺภาเร สมฺภรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ, **โกฏฺฐิโก**ติสฺส นามํ อกํสุฯ กสฺมา มาตุยา วา อยฺยกปยฺยกาทีนํ วา นามํ อคฺคเหตฺวา เอวํ นามํ กรึสูติ เจ? อตฺตโน ปญฺญวนฺตตาย เวทเงฺคสุ สตกฺกปรตเกฺกสุ สนิฆณฺฑุเกฏุเภสุ สากฺขรปฺปเภเทสุ สกลพฺยากรเณสุ จ เฉกภาเวน จ ทิฏฺฐทิเฏฺฐ ชเน มุขสตฺตีหิ โกเฏฺฐโนฺต ปโกฺกเฏฺฐโนฺต วิตุทโนฺต วิจรตีติ อนฺวตฺถนามํ กรึสูติ เวทิตพฺพํฯ โส วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา พฺราหฺมณสิเปฺป นิปฺผตฺตึ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา ปฏิสมฺภิทาสุ จิณฺณวสีหุตฺวา อภีโต มหาเถเร อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺตปิ ทสพลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปฏิสมฺภิทาสุเยว ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ เอวมยํ เถโร ตตฺถ กตาธิการตาย ตตฺถ จิณฺณวสีภาเวน จ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ อโคฺค ชาโตฯ อถ นํ สตฺถา มหาเวทลฺลสุตฺตํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ ยทิทํ มหาโกฏฺฐิโก’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙, ๒๑๘)ฯ

๒๒๑. โส อปเรน สมเยน วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทโนฺต โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ

อิตฺถํ สุทมายสฺมา มหาโกฏฺฐิโกติ เอตฺถ **สุท**นฺติ นิทสฺสเน นิปาโตฯ **อายสฺมา**ติ คารวาธิวจนํ, ยถา ตํ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโนติฯ

มหาโกฏฺฐิกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. อุรุเวลกสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา

อฏฺฐมาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต อุรุเวลกสฺสปเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วยปฺปโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ มหาปริวารานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต มหาทานํ ทตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ ภควา จสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา ''อนาคเต โคตมพุทฺธสฺส สาสเน มหาปริวารานํ อโคฺค ภวิสฺสตี''ติ พฺยากาสิฯ โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิโต เทฺวนวุติกปฺปมตฺถเก ผุสฺสสฺส ภควโต เวมาติกกนิฏฺฐภาตา หุตฺวา นิพฺพโตฺต, อเญฺญปิสฺส เทฺว กนิฏฺฐภาตโร อเหสุํฯ เต ตโย พุทฺธปฺปมุขภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ปรมาย ปูชาย ปูเชตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว พาราณสิยํ พฺราหฺมณกุเล ตโย ภาตโร หุตฺวา นิพฺพตฺตา โคตฺตวเสน ตโยปิ **กสฺสปา**ติ เอวํ นามกา อเหสุํฯ เต ตโย วยปฺปตฺตา ตโย เวเท อุคฺคณฺหิํสุฯ เตสํ เชฏฺฐภาติกสฺส ปญฺจมาณวกสตานิ ปริวารา, มชฺฌิมสฺส ตีณิ, กนิฏฺฐสฺส เทฺว, เต อตฺตโน คเนฺถสุ สารํ โอโลเกนฺตา ทิฏฺฐธมฺมิกเมว อตฺถํ ทิสฺวา ปพฺพชฺชํ โรเจสุํฯ เตสุ เชฏฺฐภาตา อตฺตโน ปริวาเรน สทฺธิํ อุรุเวลํ คนฺตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา **อุรุเวลกสฺสโป** นาม ชาโต, มชฺฌิโม คงฺคานทีวเงฺก ปพฺพชิโต **นทีกสฺสโป** นาม ชาโต, กนิโฏฺฐ คยาสีเส ปพฺพชิโต **คยากสฺสโป** นาม ชาโตฯ เอวํ เตสุ อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วสเนฺตสุ พหูนํ ทิวสานํ อจฺจเยน อมฺหากํ โพธิสโตฺต มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปฏิวิทฺธสพฺพญฺญุตญฺญาโณ อนุกฺกเมน ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา ปญฺจวคฺคิยเตฺถเร อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปตฺวา ยสกุลปุตฺตปฺปมุเข ปญฺจปญฺญาสชเน สหายเก วิเนตฺวา สฏฺฐิ อรหเนฺต ''จรถ, ภิกฺขเว, จาริก''นฺติ (มหาว. ๓๒) วิสฺสเชฺชตฺวา ติํสภทฺทวคฺคิเย วิเนตฺวา อุรุเวลกสฺสปสฺส วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา วสนตฺถาย อคฺยาคารํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ คตนาคทมนาทีหิ อฑฺฒุฑฺฒสหเสฺสหิ ปาฏิหาริเยหิ อุรุเวลกสฺสปํ สปริวารํ วิเนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ ตสฺส ปพฺพชฺชาวิธานญฺจ อิทฺธิปาฏิหาริยกรณญฺจ สพฺพํ นทีกสฺสปสฺส อปทานฏฺฐกถายํ อาวิ ภวิสฺสติฯ ตสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา อิตเรปิ เทฺว ภาตโร สปริสา อาคนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิํสุฯ สเพฺพว เต อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา เอหิภิกฺขุกา อเหสุํฯ สตฺถา ตํ สมณสหสฺสํ อาทาย คยาสีสํ คนฺตฺวา ปิฏฺฐิปาสาเณ นิสิโนฺน อาทิตฺตปริยายเทสนาย (มหาว. ๕๔) เต สเพฺพ อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ

๒๕๑. โส เอวํ อรหตฺตํ ปตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ อนุตฺตานปทเมว วณฺณยิสฺสามฯ

๒๖๘. **โส จ สพฺพํ ตมํ หนฺตฺวา**ติ โส ผุโสฺส ภควา ราคโทสโมหาทิกิเลสนฺธการํ วิทฺธํเสตฺวาฯ **วิชเฏตฺวา มหาชฏ**นฺติ ตณฺหามานาทีหิ ทิยฑฺฒสหเสฺสหิ กิเลสคเณหิ มหาพฺยากุลํ ชฏํ **วิชเฏตฺวา** ปทาเลตฺวา ผาเลตฺวาติ อโตฺถฯ **สเทวกํ** เทวโลกสหิตํ สกลํ โลกสนฺนิวาสํ**ตปฺปยโนฺต** สนฺตปฺปยโนฺต ปีเณโนฺต **อมตํ วุฏฺฐิํ** มหานิพฺพานวุฏฺฐิธารํ **วสฺสเต** ปคฺฆราเปตีติ โยชนาฯ

๒๖๙. **ตทา หิ พาราณสิย**นฺติ ''พารส มนุสฺสา''ติอาทีสุ วิย พารส ทฺวาทสราสี หุตฺวา ปุรา, หิมวนฺตโต อิสโย จ ปเจฺจกมุนิสงฺขาตา อิสโย จ คนฺธมาทนโต อากาเสนาคนฺตฺวา เอตฺถ คจฺฉนฺติ โอตรนฺติ ปวิสนฺตีติ พาราณสี, อถ วา สมฺมาสมฺพุทฺธสงฺขาตานํ อเนกสตสหสฺสานํ ธมฺมจกฺกปวตฺตนตฺถาย โอตรฏฺฐานํ นครํ ลิงฺควิปลฺลาสํ กตฺวา อิตฺถิลิงฺควเสน พาราณสีติ วุจฺจติ, ติสฺสํ พาราณสิยํฯ

๒๗๓. **นิกฺขิตฺตสตฺถํ ปจฺจนฺต**นฺติ ฉฑฺฑิตสตฺถํ ปาติตอาวุธํ ปจฺจนฺตชนปทํ นิพฺพิเสวนํ **กตฺวา ปุนรุปจฺจต**นฺติ ปุนรปิ ตํ นครํ อุเปจฺจ อุปคมฺม สมฺปตฺตาติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อุรุเวลกสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. ราธเตฺถรอปทานวณฺณนา

๒๙๖. นวมาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต ราธเตฺถรสฺส อปทานํฯ ตํ สพฺพํ ปาฐานุสาเรน นยานุจินฺตเนน วิญฺญูหิ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ เกวลํ ปุญฺญนานตฺตเมวาติฯ

ราธเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ทสมํ โมฆราชเตฺถรอปทานํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

จตุปญฺญาสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๕. ภทฺทิยวโคฺค

๑. ลกุณฺฑกภทฺทิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปญฺจปญฺญาสมวเคฺค ปฐมาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต ลกุณฺฑกภทฺทิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ ธมฺมํ สุณโนฺต นิสิโนฺน สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ มญฺชุสฺสรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สปฺปิสกฺขราทิมธุรรสสมฺมิสฺสํ มหาทานํ ทตฺวา ‘‘อหมฺปิ, ภเนฺต, อนาคเต อยํ ภิกฺขุ วิย เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน มญฺชุสฺสรานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปณิธานํ อกาสิฯ ภควา ตสฺส อนนฺตรายํ ทิสฺวา พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ

โส ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา ผุสฺสภควโต กาเล จิตฺรโกกิโล หุตฺวา นิพฺพโตฺต ราชุยฺยานโต มธุรํ อมฺพผลํ ตุเณฺฑนาทาย คจฺฉโนฺต สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ‘‘ทสฺสามิ พุทฺธสฺสา’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตาจารํ ญตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา นิสีทิฯ โกกิโล ทสพลสฺส ปเตฺต อมฺพปกฺกํ ฐเปสิฯ สตฺถา ตสฺส โสมนสฺสุปฺปาทนตฺถํ ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว ตํ ปริภุญฺชิฯ อถ โส โกกิโล ปสนฺนมานโส เตเนว ปีติสุเขน สตฺตาหํ วีตินาเมสิฯ เตเนว ปุญฺญกเมฺมน อุปฺปนฺนุปฺปนฺนภเว มญฺชุสฺสโร อโหสิฯ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล วฑฺฒกิกุเล นิพฺพเตฺตตฺวา เชฏฺฐกวฑฺฒกี หุตฺวา ปากโฏ อโหสิฯ ปรินิพฺพุเต ภควติ ตสฺส สรีรธาตุโย นิทหิตุํ สตฺตโยชนปฺปมาเณ ถูเป อารเทฺธ โส อาห – ‘‘โยชนาวฏฺฏํ โยชนุเพฺพธํ กโรมา’’ติฯ เต สเพฺพ ตสฺส วจเน อฏฺฐํสุฯ อิติ อปฺปมาณสฺส พุทฺธสฺส โอรปฺปมาณํ เจติยํ กาเรสิ, เตน กเมฺมน นิพฺพตฺตฏฺฐาเน อเญฺญหิ หีนปฺปมาโณ อโหสิฯ โส อมฺหากํ ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา อติรสฺสตาย จ สุวณฺณปฏิมา วิย สุนฺทรสรีรตาย จ **ลกุณฺฑกภทฺทิโย**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส อปรภาเค สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก หุตฺวา มธุเรน สเรน ปเรสํ ธมฺมํ กเถสิฯ

อเถกสฺมิํ อุสฺสวทิวเส เอเกน พฺราหฺมเณน สทฺธิํ รเถน คจฺฉนฺตี เอกา คณิกา เถรํ ทิสฺวา ทนฺตวิทํสกํ หสิฯ เถโร ตสฺสา ทนฺตฏฺฐิเก นิมิตฺตํ คเหตฺวา ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อนาคามี อโหสิ, โส อภิณฺหํ กายคตาย สติยา วิหรโนฺต เอกทิวสํ อายสฺมตา ธมฺมเสนาปตินา โอวทิยมาโน อนุสาสิยมาโน อรหเตฺต ปติฏฺฐหิฯ เอกเจฺจ ภิกฺขู จ สามเณรา จ ตสฺส อรหตฺตปฺปตฺตภาวํ อชานโนฺต กเณฺณสุ คเหตฺวา กฑฺฒนฺติ, สีเส พาหาย หตฺถปาทาทีสุ วา คเหตฺวา จาเลตฺวา กีฬนฺตา วิเหเฐสุํฯ อถ ภควา สุตฺวา – ‘‘มา, ภิกฺขเว, มม ปุตฺตํ วิเหเฐถา’’ติ อาหฯ ตโต ปฏฺฐาย ตํ ‘‘อรหา’’ติ ชานิตฺวา น วิเหเฐสุํฯ

๑๒. โส อรหา หุตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ **มญฺชุนาภินิกูชหนฺ**ติ มธุเรน เปมนิเยน สเรน อภินิกูชิํ สทฺทํ นิจฺฉาเรสิํ อหนฺติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ลกุณฺฑกภทฺทิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. กงฺขาเรวตเตฺถรอปทานวณฺณนา

๓๔. ทุติยาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต กงฺขาเรวตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺโต, ตํ สพฺพํ ปาฬานุสาเรน สุวิเญยฺยเมวาติฯ

กงฺขาเรวตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. สีวลิเตฺถรอปทานวณฺณนา

ตติยาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต สีวลิเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต เหฏฺฐา วุตฺตนเยน วิหารํ คนฺตฺวา ปริสาย ปริยนฺเต ฐิโต ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ลาภีนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มยาปิ อนาคเต เอวรูเปน ภวิตุํ วฏฺฏตี’’ติ ทสพลํ นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา, ‘‘ภเนฺต, อิมินา อธิการกมฺเมน น อญฺญํ สมฺปตฺตึ ปเตฺถมิ, อนาคเต ปน เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อหมฺปิ ตุเมฺหหิ โส เอตทเคฺค ฐปิตภิกฺขุ วิย ลาภีนํ อเคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนนฺตรายตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ เต ปตฺถนา อนาคเต โคตมสฺส พุทฺธสฺส สนฺติเก สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ โส กุลปุตฺโต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล พนฺธุมตีนครโต อวิทูเร เอกสฺมึ คามเก นิพฺพตฺติ, ตสฺมึ สมเย พนฺธุมตีนครวาสิโน รญฺญา สทฺธึ สากจฺฉิตฺวา ทสพลสฺส ทานํ อทํสุฯ

เอกทิวสํ สเพฺพ เอกโต หุตฺวา ทานํ เทนฺตา ‘‘กึ นุ โข อมฺหากํ ทานเคฺค นตฺถี’’ติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๗; เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๕๙ สีวลิเตฺถรคาถาวณฺณนา) โอโลเกนฺตา มธุญฺจ คุฬทธิญฺจ นาทฺทสํสุฯ เต ‘‘ยโต กุโตจิ อาหริสฺสามา’’ติ ชนปทโต นครปวิสนมเคฺคสุ ปุริเส ฐเปสุํฯ ตทา เอส กุลปุตฺโต อตฺตโน คามโต คุฬทธิวารกํ คเหตฺวา ‘‘กิญฺจิเทว อาหริสฺสามี’’ติ นครํ คจฺฉนฺโต ‘‘มุขํ โธวิตฺวา โธตหตฺถปาโท ปวิสิสฺสามี’’ติ ผาสุกฏฺฐานํ โอโลเกนฺโต นงฺคลสีสปฺปมาณํ นิมฺมกฺขิกทณฺฑกมธุํ ทิสฺวา ‘‘ปุเญฺญน เม อิทํ อุปฺปนฺน’’นฺติ คเหตฺวา นครํ ปาวิสิฯ นาคเรหิ ฐปิตปุริโส ตํ ทิสฺวา, ‘‘มาริส, กสฺส อิมํ หรสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘น กสฺสจิ, สามิ, วิกฺกายิกํ เม อิท’’นฺติฯ ‘‘เตน หิ อิมํ กหาปณํ คเหตฺวา เอตํ มธุญฺจ คุฬทธิญฺจ เทหี’’ติฯ

โส จิเนฺตสิ – ‘‘อิทํ เม น พหุํ อคฺฆติ, อยญฺจ เอกปฺปหาเรเนว พหุํ เทติ, วีมํสิสฺสามี’’ติฯ ตโต นํ อาห – ‘‘นาหํ เอกกหาปเณน เทมี’’ติฯ ‘‘ยทิ เอวํ เทฺว กหาปเณ คเหตฺวา เทหี’’ติฯ ‘‘ทฺวีหิปิ น เทมี’’ติฯ เอเตนุปาเยน วเฑฺฒตฺวา ยาว สหสฺสํ ปาปุณิ, โส จิเนฺตสิ – ‘‘อติอญฺฉิตุํ น วฏฺฏติ, โหตุ ตาว อิมินา กตฺตพฺพกมฺมํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ ฯ อถ นํ อาห – ‘‘น อิทํ พหุอคฺฆนกํ, ตฺวํ ปน พหุํ เทสิ, เกน กเมฺมน อิทํ คณฺหสี’’ติฯ ‘‘อิธ, โภ, นครวาสิโน รญฺญา สทฺธึ ปฏิวิรุชฺฌิตฺวา วิปสฺสิสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ทานํ เทนฺตา อิทํ ทฺวยํ ทานเคฺค อปสฺสนฺตา มํ ปริเยสาเปนฺติฯ สเจ อิทํ ทฺวยํ น ลภิสฺสนฺติ, นาครานํ ปราชโย ภวิสฺสติฯ ตสฺมา สหสฺสํ ทตฺวา คณฺหามี’’ติฯ ‘‘กึ ปเนตํ นาครานํ เอว วฏฺฏติ, อุทาหุ อเญฺญสมฺปิ ทาตุํ วฏฺฏตี’’ติ? ‘‘ยสฺส กสฺสจิ ทาตุํ อวาริตเมต’’นฺติฯ ‘‘อตฺถิ ปน โกจิ นาครานํ ทาเน เอกทิวสํ สหสฺสํ ทาตา’’ติ? ‘‘นตฺถิ, สมฺมา’’ติฯ ‘‘อิเมสํ เม ทฺวินฺนํ สหสฺสคฺฆนกภาวํ ชานาสี’’ติ? ‘‘อาม, ชานามี’’ติฯ ‘‘เตน หิ คจฺฉ, นาครานํ อาโรเจหิ – ‘เอโก ปุริโส อิมานิ เทฺว มูเลน น เทติ, ตุเมฺหหิ สทฺธึ สหเตฺถเนว ทาตุ

กาโม, ตุเมฺห อิเมสํ ทฺวินฺนํ การณา นิพฺพิตกฺกา โหถา’’ติฯ ‘‘ตฺวํ อิมสฺมิํ ทาเน เชฏฺฐกภาคสฺส กายสกฺขี โหหี’’ติ วตฺวา คโตฯ โส ปน กุลปุตฺโต คามโต ปริพฺพยตฺถํ คหิตกหาปเณน ปญฺจกฏฺกํ คเหตฺวา จุณฺณํ กตฺวา ทธิโต กญฺชิยํ วาเหตฺวา ตตฺถ มธุปฏลํ ปีเฬตฺวา ปญฺจกฏฺกจุเณฺณน โยเชตฺวา ปทุมินิปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา ตํ สํวิทหิตฺวา อาทาย ทสพลสฺส อวิทูเร นิสีทิฯ มหาชเนหิ อาหริยมานสฺส สกฺการสฺส อนฺตเร อตฺตโน ปตฺตวารํ โอโลเกนฺโต โอกาสํ ญตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา, ‘‘ภเนฺต, อยํ เม ทุคฺคตสกฺกาโร, อิมํ เม อนุกมฺปํ ปฏิจฺจ ปฏิคฺคณฺหถา’’ติฯ สตฺถา ตสฺสานุกมฺปํ ปฏิจฺจ จตุมหาราเชหิ ทตฺติเยน เสลมยปเตฺตน ตํ ปฏิคฺคเหตฺวา ยถา อฏฺฐสฏฺฐิยา ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส ทิยฺยมานํ น ขียติ, เอวํ อธิฏฺฐาสิฯ

โส กุลปุตฺโต นิฏฺฐิตภตฺตกิจฺจํ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน อาห – ‘‘ทิโฏฺฐ เม, ภเนฺต ภควา, อชฺช พนฺธุมตีนครวาสีหิ ตุมฺหากํ สกฺกาโร อาหริยมาโน, อหมฺปิ อิมสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภเว ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต ภเวยฺย’’นฺติฯ สตฺถา ‘‘เอวํ โหตุ กุลปุตฺตา’’ติ วตฺวา ตสฺส จ นครวาสีนญฺจ ภตฺตานุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส กุลปุโตฺต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สุปฺปวาสาย ราชธีตุยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ ตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณกาลโต ปฏฺฐาย สายํ ปาตญฺจ ปญฺจปณฺณาการสตานิ สุปฺปวาสาย อุปนียนฺติฯ อถสฺส สา ปุญฺญวีมํสนตฺถํ หเตฺถน พีชปจฺฉิํ ผุสาเปนฺตี อฏฺฐาสิฯ เอเกกพีชโต สลากสตํ สลากสหสฺสมฺปิ นิคฺคจฺฉติ, เอเกกกรีสเขตฺตโต ปณฺณาสมฺปิ สฏฺฐิปิ สกฏปมาณานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ โกฏฺฐปูรณกาเลปิสฺสา โกฏฺฐทฺวารํ หเตฺถน ผุสนฺติยา ราชธีตาย ปุเญฺญน คณฺหนฺตานํ คหิตคหิตํ ปุน ปูรติฯ ปริปุณฺณภตฺตกุมฺภิโตปิ ‘‘ราชธีตาย ปุญฺญ’’นฺติ วตฺวา ยสฺส กสฺสจิ เทนฺตา นํ ยาว น อุกฺกฑฺฒนฺติ, น ตาว ภตฺตํ ขียติฯ ทารเก กุจฺฉิคเตเยว สตฺต วสฺสานิ อติกฺกมิํสุฯ

คเพฺภ ปน ปริปเกฺก สตฺตาหํ มหาทุกฺขํ อนุโภสิฯ สา สามิกํ อามเนฺตตฺวา – ‘‘ปุเร มรณา ชีวมานา ทานํ ทสฺสามี’’ติ สตฺถุ สนฺติกํ เปเสสิ – ‘‘คจฺฉ, สามิ, อิมํ ปวตฺติํ สตฺถุ อาโรเจตฺวา สตฺถารํ นิมเนฺตหิ, ยญฺจ สตฺถา วทติ, ตํ สาธุกํ อุปลกฺเขตฺวา อาคนฺตฺวา มยฺหํ กเถหี’’ติฯ โส คนฺตฺวา ตสฺสา สาสนํ สตฺถุ อาโรเจสิ – ‘‘สตฺถุ ภเนฺต, โกฬิยธีตา ปาเท วนฺทตี’’ติฯ สตฺถา ตสฺสา อนุกมฺปํ ปฏิจฺจ – ‘‘สุขินี โหตุ สุปฺปวาสา โกฬิยธีตา อโรคา, อโรคํ ปุตฺตํ วิชายตู’’ติ อาหฯ โส ตํ สุตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน คามาภิมุโข ปายาสิฯ ตสฺส ปุเร อาคมนาเยว สุปฺปวาสาย กุจฺฉิโต ธมฺมกรณโต อุทกํ วิย คโพฺภ นิกฺขมิ, ปริวาเรตฺวา นิสินฺนชโน อสฺสุมุโข โรทิตุํ อารโทฺธ หฏฺฐตุโฏฺฐว ตสฺสา สามิกสฺส ตุฏฺฐิสาสนํ อาโรเจตุํ อคมาสิฯ โส เตสํ อิงฺคิตํ ทิสฺวา – ‘‘ทสพเลน กถิตกถา นิปฺผนฺนา ภวิสฺสติ มเญฺญ’’ติ จิเนฺตสิฯ โส อาคนฺตฺวา สตฺถุ กถํ ราชธีตาย กเถสิฯ ราชธีตา ตยา นิมนฺติตํ ชีวภตฺตเมว มงฺคลภตฺตํ ภวิสฺสติ, คจฺฉ สตฺตาหํ ทสพลํ นิมเนฺตหีติฯ โส ตถา อกาสิฯ สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ปวตฺตยิํสุฯ โส ทารโก ญาตีนํ สนฺตตฺตจิตฺตํ นิพฺพาเปโนฺต สีตลภาวํ กุรุมาโน ชาโตติ, **สีวลิ**เตฺวว นามํ กริํสุฯ โส สตฺต วสฺสานิ คเพฺภ วสิตตฺตา ชาตกาลโต ปฏฺฐาย สพฺพกมฺมกฺขโม อโหสิฯ ธมฺมเสนาปติ สาริปุตฺตเตฺถโร สตฺตเม ทิวเส เตน สทฺธิํ กถาสลฺลาปมกาสิฯ สตฺถาปิ อิมํ คาถํ อภาสิ –

‘‘โยมํ ปลิปถํ ทุคฺคํ, สํสารํ โมหมจฺจคา;
ติโณฺณ ปารงฺคโต ฌายี, อเนโช อกถํกถี;
อนุปาทาย นิพฺพุโต, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ’’นฺติฯ (ธ. ป. ๔๑๔; สุ. นิ. ๖๔๓);

อถ นํ เถโร เอวมาห – ‘‘กึ ปน ตยา เอวรูปํ ทุกฺขํ อนุภวิตฺวา ปพฺพชิตุํ น วฏฺฏตี’’ติ? ‘‘ลภนฺโต ปพฺพเชยฺยํ, ภนฺเต’’ติฯ สุปฺปวาสา ตํ เถเรน สทฺธึ กเถนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘กึ นุ โข เม ปุตฺโต ธมฺมเสนาปตินา กเถตี’’ติ เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘มยฺหํ ปุตฺโต ตุเมฺหหิ สทฺธึ กึ กเถติ, ภนฺเต’’ติ? อตฺตนา อนุภูตฺตคพฺภวาสทุกฺขํ กเถตฺวา – ‘‘ตุเมฺหหิ อนุญฺญาโต ปพฺพชิสฺสามี’’ติ วทตีติฯ ‘‘สาธุ ภนฺเต, ปพฺพาเชถ น’’นฺติฯ เถโร ตํ วิหารํ เนตฺวา ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา ปพฺพาเชนฺโต, ‘‘สีวลิ , ตุยฺหํ อเญฺญน โอวาเทน กมฺมํ นตฺถิ, ตยา สตฺต วสฺสานิ อนุภูตฺตทุกฺขเมว ปจฺจเวกฺขาหี’’ติฯ ‘‘ภนฺเต, ปพฺพชฺชาเยว ตุมฺหากํ ภาโร, ยํ ปน มยา สกฺกา กาตุํ, ตมหํ ชานิสฺสามี’’ติฯ โส ปน ปฐมเกสวฏฺฏิยา โอโรปิตกฺขเณเยว โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ, ทุติยาย โอโรปิตกฺขเณ สกทาคามิผเล, ตติยาย อนาคามิผเล ปติฏฺฐาสิฯ สเพฺพสํเยว เกสานํ โอโรปนญฺจ อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยา จ อปุเร อปจฺฉา อโหสิฯ

อถ ภิกฺขุสเงฺฆ กถา อุทปาทิ – ‘‘อโห เอวํ ปุญฺญวาปิ เถโร สตฺตมาสาธิกานิ สตฺต สํวจฺฉรานิ มาตุคเพฺภ วสิตฺวา สตฺต ทิวสานิ มูฬฺหคเพฺภ วสี’’ติฯ สตฺถา อาคนฺตฺวา – ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา – ‘‘อิมาย นามา’’ติ วุเตฺต – ‘‘น, ภิกฺขเว, อิมินา กุลปุเตฺตน อิมาย ชาติยา กตกมฺม’’นฺติ วตฺวา อตีตํ อาหริตฺวา อตีเต, ภิกฺขเว, พุทฺธุปฺปาทโต ปุเรตรเมว เอส กุลปุโตฺต พาราณสิยํ ราชกุเล นิพฺพโตฺต, ปิตุ อจฺจเยน รเชฺช ปติฏฺฐาย วิภวสมฺปโนฺน ปากโฏ อโหสิฯ ตทา เอโก ปจฺจนฺตราชา ‘‘รชฺชํ คณฺหิสฺสามี’’ติ อาคนฺตฺวา นครํ อุปรุนฺธิตฺวา ขนฺธาวารํ กาเรตฺวา วิหาสิฯ อถ ราชา มาตุยา สทฺธึ สมานจฺฉโนฺท หุตฺวา สตฺตาหํ ขนฺธาวารนคเร จตูสุ ทิสาสุ ทฺวารํ ปิธาเปสิ, นิกฺขมนฺตานํ ปวิสนฺตานญฺจ ทฺวารมูฬฺหํ อโหสิฯ อถ มิคทายวิหาเร ปเจฺจกพุทฺธา อุโคฺฆเสสุํฯ ราชา สุตฺวา ทฺวารํ วิวราเปสีติฯ ปจฺจนฺตราชาปิ ปลายิฯ โส เตน กมฺมวิปาเกน นรกาทีสุ ทุกฺขมนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชกุเล นิพฺพโตฺตปิ มาตุยา สทฺธึ อิมํ เอวรูปํ ทุกฺขมนุภวิฯ ตสฺส ปน ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย ภิกฺขุสงฺฆสฺส จตฺตาโร ปจฺจยา ยทิจฺฉกํ อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ เอตฺถ วตฺถุ สมุฏฺฐิตํฯ

อปรภาเค สตฺถา สาวตฺถึ อคมาสิฯ เถโร ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา, ‘‘ภนฺเต, มยฺหํ ปุญฺญพลํ วีมํสิสฺสามิ, ปญฺจภิกฺขุสตานิ เทถา’’ติฯ ‘‘คณฺห, สีวลี’’ติฯ โส ปญฺจสเต ภิกฺขู คเหตฺวา หิมวนฺตาภิมุขํ คจฺฉโนฺต อฏวิมคฺคํ คจฺฉติฯ ตสฺส ปฐมํ ทิฏฺฐนิโคฺรเธ อธิวตฺถา เทวตา สตฺต ทิวสานิ ทานํ อทาสิฯ อิติ โส –

‘‘นิโคฺรธํ ปฐมํ ปสฺสิ, ทุติยํ ปณฺฑวปพฺพตํ;
ตติยํ อจิรวติยํ, จตุตฺถํ วรสาครํฯ

‘‘ปญฺจมํ หิมวนฺตํ โส, ฉฏฺฐํ ฉทฺทนฺตุปาคมิ;
สตฺตมํ คนฺธมาทนํ, อฏฺฐมํ อถ เรวต’’นฺติฯ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๗; เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๕๙ สีวลิเตฺถรคาถาวณฺณนา) –

สพฺพฏฺฐาเนสุ สตฺต สตฺต ทิวสาเนว ทานํ อทํสุฯ คนฺธมาทนปพฺพเต ปน นาคทตฺตเทวราชา สตฺตสุ ทิวเสสุ เอกทิวสํ ขีรปิณฺฑปาตํ อทาสิ, เอกทิวสํ สปฺปิปิณฺฑปาตํ อทาสิฯ อถ นํ ภิกฺขุสโงฺฆ อาห – ‘‘อาวุโส, อิมสฺส เทวรโญฺญ เนว เธนุโย ทุยฺหมานา ปญฺญายนฺติ, น ทธินิมฺมถนํ, กุโต เต, เทวราช, อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติ? ‘‘ภนฺเต, กสฺสปทสพลสฺส กาเล ขีรสลากภตฺตทานเสฺสตํ ผล’’นฺติ เทวราชา อาหฯ

อปรภาเค สตฺถา ขทิรวนิยเรวตเตฺถรสฺส ปจฺจุคฺคมนํ อกาสิฯ กถํ? อถายสฺมา สาริปุตฺโต สตฺถารํ อาห – ‘‘ภเนฺต, มยฺหํ กิร กนิฏฺฐภาตา เรวโต ปพฺพชิโต, โส อภิรเมยฺย วา น วา, คนฺตฺวา นํ ปสฺสิสฺสามี’’ติฯ ภควา เรวตสฺส อารทฺธวิปสฺสกภาวํ ญตฺวา เทฺว วาเร ปฏิกฺขิปิตฺวา ตติยวาเร ยาจิโต อรหตฺตปฺปตฺตภาวํ ญตฺวา – สาริปุตฺต, อหมฺปิ คมิสฺสามิ ภิกฺขูนํ อาโรเจหีติฯ เถโร ภิกฺขู สนฺนิปาตาเปตฺวา – ‘‘อาวุโส, สตฺถา จาริกํ จริตุกาโม, คนฺตุกามา อาคจฺฉนฺตู’’ติ สเพฺพสํเยว อาโรเจสิฯ ทสพลสฺส จาริกตฺถาย คมนกาเล โอหิยฺยมานกภิกฺขู นาม อปฺปกา โหนฺติ, ‘‘สตฺถุ สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ ปสฺสิสฺสาม, มธุรธมฺมกถํ วา สุณิสฺสามา’’ติ เยภุเยฺยน คนฺตุกามา พหุตราว โหนฺติฯ อิติ สตฺถา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร ‘‘เรวตํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ นิกฺขโนฺตฯ

อเถกสฺมิํ ปเทเส อานนฺทเตฺถโร เทฺวธาปถํ ปตฺวา ภควนฺตํ ปุจฺฉิ – ‘‘ภเนฺต, อิมสฺมิํ ฐาเน เทฺวธาปโถ, กตรมเคฺคน ภิกฺขุสโงฺฆ คจฺฉตู’’ติ? ‘‘กตรมโคฺค, อานนฺท, อุชุโก’’ติ? ‘‘ภเนฺต, อุชุมโคฺค ติํสโยชนิโก อมนุสฺสปโถฯ ปริหารมโคฺค ปน สฏฺฐิโยชนิโก เขโม สุภิโกฺข’’ติฯ ‘‘อานนฺท, สีวลิ, อเมฺหหิ สทฺธิํ อาคโต’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, อาคโต’’ติฯ ‘‘เตน หิ สโงฺฆ อุชุมคฺคเมว คจฺฉตุ, สีวลิสฺส ปุญฺญํ วีมํสิสฺสามา’’ติฯ สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร สีวลิเตฺถรสฺส ปุญฺญวีมํสนตฺถํ ติํสโยชนมคฺคํ อภิรุหิ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๓)ฯ

มคฺคํ อภิรุหนฏฺฐานโต ปฏฺฐาย เทวสโงฺฆ โยชเน โยชเน ฐาเน นครํ มาเปตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส วสนตฺถาย วิหาเร ปฏิยาเทสิฯ เทวปุตฺตา รญฺญา เปสิตกมฺมการา วิยหุตฺวา ยาคุขชฺชกาทีนิ คเหตฺวา – ‘‘กหํ, อโยฺย สีวลี’’ติ ปุจฺฉนฺตา คจฺฉนฺติฯ เถโร สกฺการสมฺมานํ คาหาเปตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คจฺฉติฯ สตฺถา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ ปริภุญฺชิฯ อิมินาว นิยาเมน สตฺถา สกฺการํ อนุภวโนฺต เทวสิกํ โยชนปรมํ คนฺตฺวา ติํสโยชนิกํ กนฺตารํ อติกฺกมฺม ขทิรวนิยเรวตเตฺถรสฺส วสนฏฺฐานํ ปโตฺต, เถโร สตฺถุ อาคมนํ ญตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐาเน พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปโหนกวิหาเร ทสพลสฺส คนฺธกุฏิํ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ จ อิทฺธิยา มาเปตฺวา ตถาคตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ คโตฯ สตฺถา อลงฺกตปฏิยเตฺตน มเคฺคน วิหารํ ปาวิสิฯ อถ ตถาคเต คนฺธกุฏิํ ปวิเฏฺฐ ภิกฺขู วสฺสเคฺคน ปตฺตเสนาสนานิ ปวิสิํสุฯ เทวตา ‘‘อกาโล อาหารสฺสา’’ติ อฏฺฐวิธํ ปานกํ อาหริํสุฯ สตฺถา สเงฺฆน สทฺธิํ ปานกํ ปิวิฯ อิมินา นิยาเมเนว ตถาคตสฺส สกฺการสมฺมานํ อนุภวนฺตเสฺสว อทฺธมาโส อติกฺกโนฺตฯ

อเถกเจฺจ อุกฺกณฺฐิตภิกฺขู เอกสฺมิํ ฐาเน นิสีทิตฺวา กถํ อุปฺปาทยิํสุ – ‘‘ทสพโล ‘มยฺหํ อคฺคสาวกสฺส กนิฏฺฐภาตา’ติ วตฺวา เอวรูปํ นวกมฺมิกํ ภิกฺขุํ ปสฺสิตุํ อาคโต, อิมสฺส วิหารสฺส สนฺติเก เชตวนวิหาโร วา เวฬุวนวิหาราทโย วา กิํ กริสฺสนฺติ? อยมฺปิ ภิกฺขุ เอวรูปสฺส นวกมฺมสฺส การโก, กิํ นาม สมณธมฺมํ กริสฺสตี’’ติ? อถ สตฺถา จิเนฺตสิ – ‘‘มยิ อิธ จิรํ วสเนฺต อิทํ ฐานํ อากิณฺณํ ภวิสฺสติ, อารญฺญกา นาม ภิกฺขู ปวิเวกตฺถิกา โหนฺติ, เรวตสฺส ผาสุวิหาโร น ภวิสฺสตี’’ติฯ ตโต เถรสฺส ทิวาฏฺฐานํ คโตฯ เถโรปิ เอกโกว จงฺกมนโกฏิยํ อาลมฺพนผลกํ นิสฺสาย ปาสาณผลเก นิสิโนฺน สตฺถารํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา วนฺทิฯ

อถ นํ สตฺถา ปุจฺฉิ – ‘‘เรวต, อิทํ วาฬมิคฏฺฐานํ, จณฺฑานํ หตฺถิอสฺสาทีนํ สทฺทํ สุตฺวา กิํ กโรสี’’ติ? ‘‘เตสํ เม, ภเนฺต, สทฺทํ สุณโต อรญฺญปีติ นาม อุปฺปนฺนา’’ติฯ สตฺถา อิมสฺมิํ ฐาเน เรวตเตฺถรสฺส ปญฺจหิ คาถาสเตหิ อรญฺญานิสํสํ นาม กเถตฺวา ปุนทิวเส อวิทูรฏฺฐาเน ปิณฺฑาย จริตฺวา เรวตเตฺถรํ อามเนฺตตฺวา เยหิ ภิกฺขูหิ เถรสฺส อวโณฺณ กถิโต, เตสํ กตฺตรยฏฺฐิอุปาหนเตลนาฬิฉตฺตานํ ปมุสฺสนภาวมกาสิฯ เต อตฺตโน ปริกฺขารตฺถาย นิวตฺตา อาคตมเคฺคเนว คจฺฉนฺตาปิ ตํ ฐานํ สลฺลเกฺขตุํ น สโกฺกนฺติฯ ปฐมญฺหิ เต อลงฺกตปฏิยเตฺตน

มเคฺคน คนฺตฺวา, ตํทิวสํ ปน วิสมมเคฺคน คจฺฉนฺตา ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน อุกฺกุฏิกํ นิสีทนฺตา ชณฺณุเกหิ คจฺฉนฺติฯ เต คุมฺเพ จ คเจฺฉ จ กณฺฑเก จ มทฺทนฺตา อตฺตนา วสิตสภาคฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตสฺมึ ตสฺมึ ขทิรขาณุเก ลคฺคิตํ อตฺตโน ฉตฺตํ สญฺชานนฺติ, อุปาหนํ กตฺตรยฏฺฐึ เตลนาฬิญฺจ สญฺชานนฺติฯ เต ตสฺมึ สมเย ‘‘อิทฺธิมา อยํ ภิกฺขู’’ติ ญตฺวา อตฺตโน ปริกฺขารมาทาย ‘‘ทสพลสฺส ปฏิยตฺตสกฺกาโร นาม เอวรูโป โหตี’’ติ วทนฺตา อคมํสุฯ

ปุรโต อาคเต ภิกฺขู, วิสาขา อุปาสิกา, อตฺตโน เคเห นิสินฺนกาเล ปุจฺฉิ – ‘‘มนาปํ นุ โข, ภเนฺต, เรวตสฺส วสนฏฺฐาน’’นฺติ? ‘‘มนาปํ, อุปาสิเก, นนฺทวนจิตฺตลตาวนปฏิภาคํ ตํ เสนาสน’’นฺติฯ อถ เตสํ ปจฺฉโต อาคเต ภิกฺขู ปุจฺฉิ – ‘‘มนาปํ, อยฺยา, เรวตสฺส วสนฏฺฐาน’’นฺติ? ‘‘มา ปุจฺฉ, อุปาสิเก, กเถตุํ อยุตฺตฏฺฐานํ, เอตํ อุชฺชงฺคลสกฺขรปาสาณวิสมขทิรวนํ เอว, ตตฺถ โส ภิกฺขุ วสตี’’ติฯ

วิสาขา ปุริมานํ ปจฺฉิมานญฺจ ภิกฺขูนํ กถํ สุตฺวา, ‘‘เกสํ นุ โข กถา สจฺจา’’ติ ปจฺฉาภตฺตํ คนฺธมาลํ อาทาย ทสพลสฺส อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสินฺนา สตฺถารํ ปุจฺฉิ – ‘‘ภเนฺต, เรวตเตฺถรสฺส วสนฏฺฐานํ เอกเจฺจ อยฺยา วเณฺณนฺติ, เอกเจฺจ นินฺทนฺติ, กิเมตํ, ภเนฺต’’ติ? ‘‘วิสาเข, รมณิยํ วา โหตุ มา วา, ยสฺมึ ฐาเน อริยานํ จิตฺตํ รมติ, ตเทว ฐานํ รมณิยํ นามา’’ติ วตฺวา อิมํ คาถมาห –

‘‘คาเม วา ยทิ วารเญฺญ, นิเนฺน วา ยทิ วา ถเล;
ยตฺถ อรหโนฺต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยก’’นฺติฯ (ธ. ป. ๙๘; เถรคา. ๙๙๑; สํ. นิ. ๑.๒๖๑);

อปรภาเค ภควา อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน เถรํ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ลาภีนํ ยทิทํ, สีวลี’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๘, ๒๐๗) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

๕๔. อถายสฺมา สีวลิเตฺถโร อรหตฺตํ ปตฺวา ปตฺตเอตทคฺคฏฺฐาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ อนุตฺตานตฺถปทวณฺณนเมว กริสฺสามฯ

๕๕. **สีลํ ตสฺส อสเงฺขยฺย**นฺติ ตสฺส ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สีลํ อสเงฺขยฺยํฯ

‘‘นว โกฏิสหสฺสานิ, อสีติสตโกฏิโย;
ปญฺญาสสตสหสฺสานิ, ฉตฺตึสา จ ปุนาปเรฯ

‘‘เอเต สํวรวินยา, สมฺพุเทฺธน ปกาสิตา;
เปยฺยาลมุเขน นิทฺทิฏฺฐา, สิกฺขาวินยสํวเร’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๗) –

เอวํ วุตฺตสิกฺขาปทานิ ภิกฺขูนํ สาวกปญฺญตฺติวเสน วุตฺตานิฯ ภควโต ปน สีลํ **อสเงฺขยฺยเมว** สํขาตุํ คเณตุํ อสกฺกุเณยฺยนฺติ อโตฺถฯ **สมาธิวชิรูปโม** ยถา วชิรํ อินฺทนีลมณิเวฬุริยมณิผลิกมสารคลฺลาทีนิ รตนานิ วิชฺฌติ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ กโรติ, เอวเมว ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต โลกุตฺตรมคฺคสมาธิ ปฏิปกฺขปจฺจนีกธเมฺม วิชฺฌติ ภินฺทติ สมุจฺฉินฺทตีติ อโตฺถฯ **อสเงฺขยฺยํ ญาณวรํ** ตสฺส พุทฺธสฺส จตฺตาริ สจฺจานิ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธเมฺม สงฺขตาสงฺขตธเมฺม จ ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถํ สยมฺภูญาณสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิญาณสมูหํ **อสเงฺขยฺยํ,** อตีตานาคตปจฺจุปฺ

ปนฺนาทิเภเทน สํขาวิรหิตนฺติ อโตฺถฯ **วิมุตฺติ จ อโนปมา**ติ สํกิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา โสตาปตฺติผลาทิกา จตโสฺส วิมุตฺติโย อนุปมา อุปมารหิตา ‘‘อิมา วิย ภูตา’’ติ อุปเมตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สีวลิเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. วงฺคีสเตฺถรอปทานวณฺณนา

จตุตฺถาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต วงฺคีสเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพโตฺต วุทฺธิปฺปโตฺต ธมฺมํ โสตุํ คจฺฉเนฺตหิ นครวาสีหิ สทฺธิํ วิหารํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกภิกฺขุํ ปฏิภานวนฺตานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สตฺถุ อธิการกมฺมํ กตฺวา – ‘‘อหมฺปิ อนาคเต ปฏิภานวนฺตานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ กตฺวา สตฺถารา พฺยากโต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ อุภยสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา มาตุ ปริพฺพาชิกาภาเวน อปรภาเค ปริพฺพาชโกติ ปากโฏ **วงฺคีโส**ติ จ ลทฺธนาโม ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา ตโต อาจริยํ อาราเธตฺวา ฉวสีสชานนมนฺตํ นาม สิกฺขิตฺวา ฉวสีสํ นเขน อาโกเฎตฺวา – ‘‘อยํ สโตฺต อสุกโยนิยํ นิพฺพโตฺต’’ติ ชานาติฯ

พฺราหฺมณา ‘‘อยํ อมฺหากํ ชีวิกาย มโคฺค’’ติ วงฺคีสํ คเหตฺวา คามนิคมราชธานิโย วิจริํสุฯ วงฺคีโส ติวสฺสมตฺถเก มตานมฺปิ สีสํ อาหราเปตฺวา นเขน อาโกเฎตฺวา – ‘‘อยํ สโตฺต อสุกโยนิยํ นิพฺพโตฺต’’ติ วตฺวา มหาชนสฺส กงฺขาเจฺฉทนตฺถํ เต เต ชเน อาวาเหตฺวา อตฺตโน อตฺตโน คติํ กถาเปติฯ เตน ตสฺมิํ มหาชโน อภิปฺปสีทติฯ โส ตํ นิสฺสาย มหาชนสฺส หตฺถโต สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ ลภติฯ พฺราหฺมณา วงฺคีสํ อาทาย ยถารุจิ วิจริํสุฯ วงฺคีโส สตฺถุ คุเณ สุตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตุกาโม อโหสิฯ พฺราหฺมณา ‘‘สมโณ โคตโม มายาย ตํ อาวเฎฺฏสฺสตี’’ติ ปฏิกฺขิปิํสุฯ

วงฺคีโส เตสํ วจนํ อนาทิยิตฺวา, สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา, ปฏิสนฺถารํ กตฺวา, เอกมนฺตํ นิสีทิฯ สตฺถา ตํ ปุจฺฉิ – ‘‘วงฺคีส, กิญฺจิ สิปฺปํ ชานาตี’’ติ? ‘‘อาม, โภ โคตม, ฉวสีสมนฺตํ นาเมกํ ชานามิ, เตน ติวสฺสมตฺถเก มตานมฺปิ สีสํ นเขน อาโกเฎตฺวา นิพฺพตฺตฎฺฐานํ ชานามี’’ติฯ อถ สตฺถา ตสฺส เอกํ นิรเย นิพฺพตฺตสฺส สีสํ, เอกํ มนุเสฺสสุ, เอกํ เทเวสุ, เอกํ ปรินิพฺพุตสฺส สีสํ อาหราเปตฺวา ทเสฺสสิฯ โส ปฐมสีสํ อาโกเฎตฺวา, ‘‘โภ โคตม, อยํ สโตฺต นิรเย นิพฺพโตฺต’’ติ อาหฯ สาธุ วงฺคีส, สุฎฺฐุ ตยา ทิฎฺฐํ, ‘‘อยํ สโตฺต กุหิํ นิพฺพโตฺต’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘มนุสฺสโลเก’’ติฯ ‘‘อยํ กุหิ’’นฺติ? ‘‘เทวโลเก’’ติฯ ติณฺณนฺนมฺปิ นิพฺพตฺตฎฺฐานํ กเถสิฯ ปรินิพฺพุตสฺส ปน สีสํ นเขน อาโกเฎโนฺต เนว อนฺตํ น โกฎิํ ปสฺสิฯ อถ นํ สตฺถา ‘‘น สโกฺกสิ, วงฺคีสา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ปสฺสถ, โภ โคตม, อุปปริกฺขามิ ตาวาติ ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตตฺวาปิ พาหิรกมเนฺตน ขีณาสวสฺส สีสํ ชานิตุํ น สโกฺกติฯ อถสฺส มตฺถกโต เสโท มุจฺจิฯ โส ลชฺชิตฺวา ตุณฺหี อโหสิ’’ฯ อถ นํ สตฺถา ‘‘กิลมสิ, วงฺคีสา’’ติ อาหฯ ‘‘อาม, โภ โคตม, อิมสฺส นิพฺพตฺตฎฺฐานํ ชานิตุํ น สโกฺกมิฯ สเจ ตุเมฺห ชานาถ, กเถถา’’ติฯ ‘‘วงฺคีส, อหํ เอตมฺปิ ชานามิ, อิโต อุตฺตริปิ ชานามี’’ติ วตฺวา –

‘‘จุติํ โย เวทิ สตฺตานํ, อุปปตฺติญฺจ สพฺพโส;
อสตฺตํ สุคตํ พุทฺธํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํฯ

‘‘ยสฺส คตึ น ชานนฺติ, เทวา คนฺธพฺพมานุสา;
ขีณาสวํ อรหนฺตํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ’’นฺติฯ (ธ. ป. ๔๑๙-๔๒๐; สุ. นิ. ๖๔๘-๖๔๙) –

อิมา เทฺว คาถาโย อภาสิฯ โส เตน หิ, โภ โคตม, ตํ วิชฺชํ เม เทถาติ อปจิตึ ทเสฺสตฺวา สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิฯ สตฺถา ‘‘อเมฺหหิ สมานลิงฺคสฺส เทมา’’ติ อาหฯ วงฺคีโส ‘‘ยํ กิญฺจิ กตฺวา มยา อิมํ มนฺตํ คเหตุํ วฏฺฏตี’’ติ พฺราหฺมเณ อุปคนฺตฺวา อาห – ‘‘ตุเมฺห มยิ ปพฺพชนฺเต มา จินฺตยิตฺถ, อหํ มนฺตํ อุคฺคณฺหิตฺวา สกลชมฺพุทีเป เชฏฺฐโก ภวิสฺสามิ, ตุมฺหากมฺปิ เตน ภทฺทเมว ภวิสฺสตี’’ติ โส มนฺตตฺถาย สตฺถุ สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ ตทา จ เถโร นิโคฺรธกโปฺป ภควโต สนฺติเก ฐิโต โหติ, ตํ ภควา อาณาเปสิ – ‘‘นิโคฺรธกปฺป, อิมํ ปพฺพาเชหี’’ติฯ เถโร สตฺถุ อาณาย ตํ ปพฺพาเชตฺวา ‘‘มนฺตปริวารํ ตาว อุคฺคณฺหาหี’’ติ ทฺวตฺตึสาการกมฺมฏฺฐานํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานญฺจ อาจิกฺขิฯ โส ทฺวตฺตึสาการกมฺมฏฺฐานํ สชฺฌายโนฺตว วิปสฺสนาย กมฺมฏฺฐานํ ปฏฺฐเปสิฯ พฺราหฺมณา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา – ‘‘กิํ, โภ วงฺคีส, สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคหิต’’นฺติ ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘อาม สิกฺขิตํ’’ฯ ‘‘เตน หิ เอหิ คมิสฺสามา’’ติฯ ‘‘กิํ สิปฺปสิกฺขเนน, คจฺฉถ ตุเมฺห น มยฺหํ ตุเมฺหหิ กตฺตพฺพกิจฺจ’’นฺติฯ พฺราหฺมณา ‘‘ตฺวมฺปิ ทานิ สมณสฺส โคตมสฺส วสํ อาปโนฺน, มายาย อาวฏฺฏิโต, กิํ มยํ ตว สนฺติเก กริสฺสามา’’ติ อาคตมคฺคเนว ปกฺกมิํสุฯ วงฺคีโส วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ

๙๖. เอวํ เถโร อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ อนุตฺตานตฺถเมว วณฺณยิสฺสามฯ

๙๙. **ปภาหิ อนุรญฺชโนฺต**ติ โส ปทุมุตฺตโร ภควา นีลปีตาทิฉพฺพณฺณปภาหิ รํสีหิ อนุรญฺชโนฺต ชลโนฺต โสภยมาโน วิโรฺจตมาโนติ อโตฺถฯ **เวเนยฺยปทุมานิ โส**ติ ปทุมุตฺตรสูริโย อตฺตโน วจนสงฺขาเตน สูริยรํสิยา เวเนยฺยชนสงฺขาตปทุมานิ วิเสเสน โพเธโนฺต ปโพเธโนฺต อรหตฺตมคฺคาธิคเมน ผุลฺลิตานิ กโรตีติ อโตฺถฯ

๑๐๐. **เวสารเชฺชหิ สมฺปโนฺน**ติ –

‘‘อนฺตราเย จ นิยฺยาเน, พุทฺธเตฺต อาสวกฺขเย;
เอเตสุ จตุฏฺฐาเนสุ, พุโทฺธ สุฏฺฐุ วิสารโท’’ติฯ –

เอวํ วุตฺตจตุเวสารชฺชญาเณหิ สมฺปโนฺน สมงฺคีภูโต สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ

๑๐๕. **วาคีโส วาทิสูทโน**ติ วาทีนํ ปณฺฑิตชนานํ อีโส ปธาโน ‘‘วาทีโส’’ติ วตฺตเพฺพ ท-การสฺส ค-การํ กตฺวา เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สกตฺถปรตฺถวาทํ สูทติ ปคฺฆราเปติ ปากฏํ กโรตีติ วาทิสูทโนฯ

๑๑๐. **มารมสนา**ติ ขนฺธมาราทโย ปญฺจมาเร มสติ ปรามสติ วิทฺธํเสตีติ มารมสโนฯ **ทิฏฺฐิสูทนา**ติ โวหารปรมตฺถสงฺขาตํ ทิฏฺฐิทสฺสนํ สูทติ ปคฺฆรํ ทีเปตีติ ทิฏฺฐิสูทโนฯ

๑๑๑. **วิสฺสามภูมิ สนฺตาน**นฺติ สกลสํสารสาคเร สนฺตานํ กิลมนฺตานํ โสตาปตฺติมคฺคาทิอธิคมาปเนน วิสฺสมภูมิ วิสฺสมฏฺฐานํ วูปสมนฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ

๑๓๒. ตโตหํ วิหตารโมฺภติ ตโต ปเจฺจกพุทฺธสฺส สรีรทสฺสเนน อหํ วิหตารโมฺภ วินฏฺฐสารโมฺภ, วินฏฺฐมาโน นิมฺมโท หุตฺวา ปพฺพชฺชํ สํ สุฏฺฐุ ยาจิํ สํยาจิํ อาโรเจสินฺติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

วงฺคีสเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. นนฺทกเตฺถรอปทานวณฺณนา

ปญฺจมาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต นนฺทกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโรติอาทิ สพฺพํ ปาฐานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

นนฺทกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. กาฬุทายิเตฺถรอปทานวณฺณนา

ฉฏฺฐาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต กาฬุทายิเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ กุลปฺปสาทกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตชฺชํ อภินีหารกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ สตฺถาปิ พฺยากาสิฯ โส ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ โพธิสตฺตสฺส มาตุกุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส เทวโลกโต จวิตฺวา กปิลวตฺถุสฺมิํเยว อมจฺจกุเล ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ โพธิสเตฺตน สห เอกทิวเสเยว ชาโต, ตํทิวสํเยว นํ ทุกูลจุมฺพฏเกน นิปชฺชาเปตฺวา โพธิสตฺตสฺส อุปฏฺฐานํ นยิํสุฯ โพธิสเตฺตน หิ สทฺธิํ โพธิรุโกฺข, ราหุลมาตา, จตฺตาโร นิธี , อาโรหนิยหตฺถี, กณฺฑโก, ฉโนฺน, กาฬุทายีติ อิเม สตฺต เอกทิวเส ชาตตฺตา สหชาตา นาม อเหสุํฯ อถสฺส นามคฺคหณทิวเส สกลนครสฺส อุทคฺคจิตฺตทิวเส ชาตตฺตา **อุทายี**เตฺวว นามํ กริํสุฯ โถกํ กาฬธาตุกตฺตา ปน กาฬุทายีติ ปญฺญายิตฺถฯ โส โพธิสเตฺตน สทฺธิํ กุมารกีฬํ กีฬโนฺต วุทฺธิํ อคมาสิฯ

อปรภาเค โลกนาเถ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา อนุกฺกเมน สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก ราชคหํ อุปนิสฺสาย เวฬุวเน วิหรเนฺต สุโทฺธทนมหาราชา ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ปุริสสหสฺสปริวารํ เอกํ อมจฺจํ ‘‘ปุตฺตํ เม อิธาเนหี’’ติ เปเสสิฯ โส สตฺถุ ธมฺมเทสนาเวลายํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุตฺวา สปริวาโร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อถ เน สตฺถา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ สเพฺพ ตํขณํเยว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสฏฺฐิกเตฺถรา วิย อเหสุํฯ อรหตฺตปฺปตฺตโต ปฏฺฐาย อริยา นาม มชฺฌตฺตาว โหนฺติ, ตสฺมา รญฺญา เปสิตสาสนํ ทสพลสฺส นาโรเจสิฯ ราชา เนว คโต อาคจฺฉติ, น สาสนํ สุยฺยตีติ อปรมฺปิ อมจฺจํ ปุริสสหสฺสปริวารํ เปเสสิฯ ตสฺมิมฺปิ ตถา ปฏิปเนฺน อปรมฺปีติ เอเตน นเยน นวปุริสสหสฺสปริวาเร นว อมเจฺจ เปเสสิฯ สเพฺพ คนฺตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ตุณฺหีภูตา อเหสุํฯ

อถ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘เอตฺตกา ชนา มยิ สิเนหาภาเวน ทสพลสฺส อิธาคมนตฺถาย น กิญฺจิ กถยิํสุ, อยํ โข ปน อุทายี ทสพเลน สมวโย สหปํสุกีฬิโก, มยิ จ สิเนหวา, อิมํ เปเสสฺสามี’’ติฯ อถ ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘ตาต, ตฺวํ ปุริสสหสฺสปริวาโร คนฺตฺวา ทสพลํ อิธาเนหี’’ติ วตฺวา เปเสสิฯ โส ปน คจฺฉโนฺต ‘‘สจาหํ, เทว, ปพฺพชิตุํ ลภิสฺสามิ, เอวาหํ ภควนฺตํ อิธาเนสฺสามี’’ติ วตฺวา รญฺญา ‘‘ปพฺพชิโตปิ มม ปุตฺตํ ทเสฺสหี’’ติ วุโตฺต ราชคหํ คนฺตฺวา สตฺถุ ธมฺมเท

สนาเวลาย ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุตฺวา สปริวาโร อรหตฺตํ ปตฺวา เอหิภิกฺขุภาเว ปติฏฺฐาสิฯ โส อรหตฺตํ ปตฺวา – ‘‘น ตาวายํ ทสพลสฺส กุลนครํ คนฺตุํ กาโล, วสฺสเนฺต ปน อุปคเต ปพฺพเตสุ วนสเณฺฑสุ หริตติณสญฺฉนฺนาย ภูมิยา คมนกาโล ภวิสฺสตี’’ติ คมนกาลํ อาคเมโนฺต วสฺสเนฺต สมฺปเตฺต สตฺถุ กุลนครํ คนฺตุํ คมนวณฺณํ สํวเณฺณสิฯ วุตฺตเญฺจตํ เถรคาถาย (เถรคา. ๕๒๗-๕๓๐) –

‘‘องฺคาริโน ทานิ ทุมา ภทเนฺต, ผเลสิโน ฉทนํ วิปฺปหาย;
เต อจฺจิมโนฺตว ปภาสยนฺติ, สมโย มหาวีร ภาคี รสานํฯ

‘‘ทุมานิ ผุลฺลานิ มโนรมานิ, สมนฺตโต สพฺพทิสา ปวนฺติ;
ปตฺตํ ปหาย ผลมาสสานา, กาโล อิโต ปกฺกมนาย วีรฯ

‘‘เนวาติสีตํ น ปนาติอุณฺหํ, สุขา อุตุ อทฺธนิยา ภทเนฺต;
ปสฺสนฺตุ ตํ สากิยา โกฬิยา จ, ปจฺฉามุขํ โรหินิยํ ตรนฺตํฯ

‘‘อาสาย กสเต เขตฺตํ, พีชํ อาสาย วปฺปติ;
อาสาย วาณิชา ยนฺติ, สมุทฺทํ ธนหารกา;
ยาย อาสาย ติฏฺฐามิ, สา เม อาสา สมิชฺฌตุฯ

‘‘นาติสีตํ นาติอุณฺหํ, นาติทุพฺภิกฺขฉาตกํ;
สทฺทลา หริตา ภูมิ, เอส กาโล มหามุนิฯ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๒๕);

‘‘ปุนปฺปุนเญฺจว วปนฺติ พีชํ, ปุนปฺปุนํ วสฺสติ เทวราชา;
ปุนปฺปุนํ เขตฺตํ กสนฺติ กสฺสกา, ปุนปฺปุนํ ธญฺญมุเปติ รฏฺฐํฯ

‘‘ปุนปฺปุนํ ยาจนกา จรนฺติ, ปุนปฺปุนํ ทานปตี ททนฺติ;
ปุนปฺปุนํ ทานปตี ททิตฺวา, ปุนปฺปุนํ สคฺคมุเปนฺติ ฐานํฯ

‘‘วีโร หเว สตฺตยุคํ ปุเนติ; ยสฺมิํ กุเล ชายติ ภูริปโญฺญ;
มญฺญามหํ สกฺกติ เทวเทโว, ตยา หิ ชาโต มุนิ สจฺจนาโมฯ

‘‘สุโทฺธทโน นาม ปิตา มเหสิโน, พุทฺธสฺส มาตา ปน มายนามา;
ยา โพธิสตฺตํ ปริหริย กุจฺฉินา, กายสฺส เภทา ติทิวมฺหิ โมทติฯ

‘‘สา โคตมี กาลกตา อิโต จุตา, ทิเพฺพหิ กาเมหิ สมงฺคิภูตา;
สา โมทติ กามคุเณหิ ปญฺจหิ, ปริวาริตา เทวคเณหิ เตหิฯ

‘‘พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหิ อสยฺหสาหิโน, องฺคีรสสฺสปฺปฏิมสฺส ตาทิโน;
ปิตุปิตา มยฺหํ ตุวํสิ สกฺก, ธเมฺมน เม โคตม อยฺยโกสี’’ติฯ (เถรคา. ๕๓๑-๕๓๖);

‘‘อมฺพา ปนสา กปิฏฺฐา จ, ปุปฺผปลฺลวลงฺกตา;
ธุวปฺผลานิ สวนฺติ, ขุทฺทามธุกกูปมา;
เสวมาโน อุโภ ปเสฺส, คนฺตุกาโล มหายสฺสฯ

‘‘ชมฺพู สุมธุรา นีปา, มธุคณฺฑิทิวปฺผลา;

ตา อุโภสุ ปโชฺชตนฺติ, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘ติณฺฑุกานิ ปิยาลานิ, โสณฺณวณฺณา มโนรมา;
ขุทฺทกปฺปผลา นิจฺจํ, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘กทลี ปญฺจโมจฺจิ จ, สุปกฺกผลภูสิตา;
อุโภปเสฺสสุ ลมฺพนฺติ, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘มธุปฺผลธรา นิจฺจํ, โมรรุกฺขา มโนรมา;
ขุทฺทกปฺปผลา นิจฺจํ, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘หินฺตาลตาลปนฺตี จ, รชตกฺขโนฺธว โชตเร;
สุปกฺกผลสญฺฉนฺนา, ขุทฺทกปฺปา มธุสฺสวา;
ผลานิ ตานิ ขาทเนฺต, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘อุทุมฺพรารุณาวณฺณา , สหาสุมธุรปฺผลา;
อุโภปเสฺสสุ ลมฺพนฺติ, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘อิตฺถมฺภูตา อเนกา เต, นานาผลธรา ทุมา;
อุโภปเสฺสสุ ลมฺพนฺติ, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘จมฺปกา สลฬา นาคา, สุคนฺธา มาลุเตริตา;
สุปุปฺผิตคฺคา โชตนฺติ, สุคเนฺธนาภิปูชยุํ;
สาทรา วินตาเนว, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘ปุนฺนาคา คิริปุนฺนาคา, ปุปฺผิตา ธรณีรุหา;
สุปุปฺผิตคฺคา โชตนฺติ, สุคเนฺธนาภิปูชยุํ;
สาทรา วินตฺคฺคคฺคา, คนฺตุกาโล มหายสฯ

‘‘อโสกา โกวิฬารา จ, โสมนสฺสกรา วรา;
สุคนฺธา กณฺณิกา พนฺธา, รตฺตวเณฺณหิ ภูสิตา;
สาทรา วินตฺคฺคคฺคา, สมโย เต มหายสฯ

‘‘กณฺณิการา ผุลฺลิตา นิจฺจํ, โสวณฺณรํสิโชตกา;
ทิพฺพคนฺธา ปวายนฺติ, ทิสา สพฺพานิ โสภยํ;
สาทรา วินตาเนว, สมโย เต มหายสฯ

‘‘สุปตฺตา คนฺธสมฺปนฺนา, เกตกี ธนุเกตกี;
สุคนฺธา สมฺปวายนฺติ, ทิสา สพฺพาภิคนฺธิโน;
สาทรา ปูชยนฺตาว, สมโย เต มหายสฯ

‘‘มลฺลิกา ชาติสุมนา, สุคนฺธา ขุทฺทมลฺลิกา;
ทิสา สพฺพา ปวายนฺติ, อุโภ มเคฺค ปโสภยํ;
สาทรา เต ปลมฺพนฺติ, สมโย เต มหายสฯ

‘‘สินฺธุวารา สีตคนฺธา, สุคนฺธา มาลุเตริตา;
ทิสา สพฺพาภิปูเชนฺตา, อุโภ มเคฺค ปโสภยํ;
สาทรา วินตฺคฺคคฺคา, สมโย เต มหายสฯ

‘‘สีหา เกสรสีหา จ, จตุปฺปทนิเสวิตา;
อจฺฉมฺภีตา สุราปาเน, มิคราชา ปตาปิโนฯ

‘‘สีหนาเทน ปูเชนฺติ, สาทรา เต มิคาภิภู;
มคฺคมฺหิ อุภโต วูฬฺหา, สมโย เต มหายสฯ

‘‘พฺยคฺฆา สินฺธวา นกุลา, สาธุรูปา ภยานกา;
อากาเส สมฺปตนฺตาว, นิพฺภีตา เยน เกนจิ;
เตหิ เต สาทรา นตา, สมโย เต มหายสฯ

‘‘ติธา ปภินฺนา ฉทฺทนฺตา, สุรูปา สุสฺสรา สุภา;
สตฺตปฺปติฏฺฐิตงฺคา เต, อุโภ มเคฺคสุ กูชิโน;
สาทรา หาสมานาว, สมโย เต มหายสฯ

‘‘มิคา วราหา ปสทา, จิตฺราสาวยวา สุภา;
อาโรหปริณาเหน, สุรูปา องฺคสํยุตา;
อุโภ มเคฺค คายมานาว, สมโย เต มหายสฯ

‘‘โคกณฺณา สรภา รุรู, อาโรหปริณาหิโน;
สุรูปา องฺคสมฺปนฺนา, เสวมานาว อจฺฉรํ;
เสวมานา เตหิ ตทา, สมโย เต มหายสฯ

‘‘ทีปี อจฺฉา ตรจฺฉา จ, ตุทรา วรุณา สทา;
เต ทานิ สิกฺขิตา สเพฺพ, เมตฺตาย ตว ตาทิโน;
เต ปจฺจเสวกา อทฺธา, สมโย เต มหายสฯ

‘‘สสา สิงฺคาลา นกุลา, กลนฺทกาฬกา พหู;
กสฺตุรา สูรา คนฺธา เต, เกวลา คายมานาวฯ

สมโย เต มหายส;

‘‘มยูรา นีลคีวา เต, สุสิขา สุภปกฺขิกา;
สุปิญฺฉา เต สุนาทา จ, เวฬุริยมณิสนฺนิภา;
นาทํ กโรนฺตา ปูเชนฺติ, กาโล เต ปิตุทสฺสเนฯ

‘‘สุวณฺณจิตฺรหํสา จ, ชวหํสา วิหาจรา;
เต สเพฺพ อาสยา ฉุทฺธา, ชินทสฺสนพฺยาวฏา;
มธุรสฺสเรน กูชนฺติ, กาโล เต ปิตุทสฺสเนฯ

‘‘หํสา โกญฺจา สุนทา เต, จกฺกวากา นทีจรา;

พกา พลากา รุจิรา, ชลกากา สรกุกฺกุฏา;
สาทราภินาทิโน เอเต, กาโล เต ปิตุทสฺสเนฯ

‘‘จิตฺรา สุรูปา สุสฺสรา, สาฬิกา สุวตณฺฑิกา;
รุกฺขคฺคา สมฺปตนฺตา เต, อุโภ มเคฺคสุ กูชิโน;
เตสุ เตสุ นิกูชนฺติ, กาโล เต ปิตุทสฺสเนฯ

‘‘โกกิลา สกลา จิตฺรา, สทา มญฺชุสฺสรา วรา;
วิมฺหาปิตา เต ชนตํ, สทฺธิมิตฺตาทิเก สุรา;
สเรหิ ปูชยนฺตาว, กาโล เต ปิตุทสฺสเนฯ

‘‘ภิงฺกา กุรรา สารา, ปูริตา กานเน สทา;
นินฺนาทยนฺตา ปวนํ, อญฺญมญฺญสมงฺคิโน;
คายมานา สเรเนว, กาโล เต ปิตุทสฺสเนฯ

‘‘ติตฺติรา สุสรา สารา, สุสรา วนกุกฺกุฏา;
มญฺชุสฺสรา รามเณยฺยา, กาโล เต ปิตุทสฺสเนฯ

‘‘เสตวาลุกสญฺฉนฺนา, สุปติตฺถา มโนรมา;
มธุโรทกสมฺปุณฺณา, สรา โชตนฺติ เต สทา;
ตตฺถ นฺหตฺวา ปิวิตฺวา จ, สมโย เต ญาติทสฺสเนฯ

‘‘กุมฺภีรามกรากิณฺณา , วลยา มุญฺชโรหิตา;
มจฺฉกจฺฉปพฺยาวิทฺธา, สรา สีโตทกา สุภา;

ตตฺถ นฺหตฺวา ปิวิตฺวา จ, สมโย เต ญาติทสฺสเนฯ

‘‘นีลุปฺปลสมากิณฺณา, ตถา รตฺตุปฺปเลหิ จ;
กุมุทุปฺปลสํกิณฺณา, สรา โสภนฺติเนกธา;
ตตฺถ สีตลกา โตยา, สมโย เต ญาติทสฺสเนฯ

‘‘ปุณฺฑรีเกหิ สญฺฉนฺนา, ปทุเมหิ สโมหตา;
อุโภ มเคฺคสุ โสภนฺติ, โปกฺขรโญฺญ ตหิํ ตหิํ;
ตโตฺถทกานิ นฺหายนฺติ, สมโย เต ญาติทสฺสเนฯ

‘‘เสตปุลินสํกิณฺณา, สุปติตฺถา มโนรมา;
สีโตทกมโหเฆหิ, สมฺปุณฺณา ตา นที สุภา;
อุโภ มเคฺคหิ สนฺทนฺติ, สมโย เต ญาติทสฺสเนฯ

‘‘มคฺคสฺส อุภโตปเสฺส, คามนิคมสมากุลา;
สทฺธา ปสนฺนา ชนตา, รตนตฺตยมามกา;
เตสํ สมฺปุณฺณสงฺกปฺป, สมโย เต ญาติทสฺสเนฯ

‘‘เตสุ เตสุ ปเทเสสุ, เทวา มานุสฺสกา อุโภ;

คนฺธมาลาภิปูเชนฺติ, สมโย เต ญาติทสฺสเน’’ติฯ

เอวํ เถโร สฏฺฐิมตฺตาหิ คาถาหิ สตฺถุ คมนวณฺณํ สํวเณฺณสิฯ อถ โข ภควา ‘‘กาฬุทายี มม คมนํ ปเตฺถติ, ปูเรสฺสามิสฺส สงฺกปฺป’’นฺติ ตตฺถ คมเน พหูนํ วิเสสาธิคมํ ทิสฺวา วีสติสหสฺสขีณาสวปริวุโต ราชคหโต อตฺริตจาริกาวเสน วุตฺตปฺปการผลาผเล อนุภวโนฺต ทฺวิปทจตุปฺปทาทิสมูหานํ เสวนปูชาย ปูชิยมาโน วุตฺตปฺปการสุคนฺธปุปฺผคเนฺธหิ คนฺธิยมาโน คามนิคมวาสีนํ สงฺคหํ กุรฺมาโน กปิลวตฺถุคามิมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ เถโร อิทฺธิยา กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา รโญฺญ ปุรโต อากาเส ฐิโต อทิฏฺฐปุพฺพํ เวสํ ทิสฺวา, รญฺญา – ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ ปุจฺฉิโต ‘‘สเจ อมจฺจปุตฺตํ ตยา ภควโต สนฺติเก เปสิตํ น ชานาสิ, เอวํ ชานาหี’’ติ วทโนฺต –

‘‘พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหิ อสยฺหสาหิโน, องฺคีรสสฺสปฺปฏิมสฺส ตาทิโน;
ปิตุปิตา มยฺหํ ตุวํสิ สกฺก, ธเมฺมน เม โคตม อยฺยโกสี’’ติฯ (เถรคา. ๕๓๖) – คาถมาห;

ตตฺถ **พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหี**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส อุเร วายามชนิตาหิ ธมฺมเทสนาหิ ชาตตาย โอรสปุโตฺต อมฺหิฯ **อสยฺหสาหิโน**ติ อภิสโมฺพธิโต ปุเพฺพ ฐเปตฺวา มหาโพธิสตฺตํ อเญฺญหิ สหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อสยฺหสฺส สกลโพธิสมฺภารสฺส, มหากรุณากรสฺส จ สหนโต ตโต ปรมฺปิ อเญฺญหิ สหิตุํ อภิภวิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อสยฺหานํ ปญฺจนฺนํ มารานํ สหนโต อภิภวนโต อาสยานุสยจริตาธิมุตฺติอาทิวิภาคาวโพเธน ยถารหํ เวเนยฺยานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ อนุสาสนีสงฺขาตสฺส อเญฺญหิ อสยฺหสฺส พุทฺธกิจฺจสฺส สหนโต ตตฺถ วา สาธุการีภาวโต อสยฺหสาหิโนฯ **องฺคีรสสฺสา**ติ องฺคีกตสีลาทิสมฺปตฺติกสฺสฯ ‘‘องฺคมเงฺคหิ นิจฺฉรณกโอภาสสฺสา’’ติ อปเรฯ เกจิ ปน ‘‘องฺคีรโส สิทฺธโตฺถติ อิมานิ เทฺว นามานิ ปิตราเยว คหิตานี’’ติ วทนฺติฯ **อปฺปฏิมสฺสา**ติ อนุปมสฺส อิฏฺฐาทีสุ ตาทิลขณสมฺปตฺติยา ตาทิโนฯ **ปิตุปิตา มยฺหํ ตุวํสี**ติ อริยชาติวเสน มยฺหํ ปิตุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โลกโวหารวเสน ตุวํ ปิตา อสิฯ **สกฺกา**ติ วํเสน ราชานํ อาลปติฯ **ธเมฺมนา**ติ สภาเวน อริยชาติโลกิยชาตีหิ ทฺวินฺนํ ชาตีนํ สภาวสโมธาเนนฯ **โคตมา**ติ โคเตฺตน ราชานํ อาลปติฯ **อยฺยโกสี**ติ ปิตามโห อโหสิฯ เอตฺถ จ ‘‘พุทฺธสฺส ปุโตฺตมฺหี’’ติอาทิํ วทโนฺต เถโร อญฺญํ พฺยากาสิฯ

เอวํ ปน อตฺตานํ ชานาเปตฺวา หฏฺฐตุเฏฺฐน รญฺญา มหารเห ปลฺลเงฺก นิสีทาเปตฺวา อตฺตโน ปฏิยาทิตสฺส นานคฺครสโภชนสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา ปเตฺต ทิเนฺน คมนาการํ ทเสฺสสิฯ ‘‘กสฺมา คนฺตุกามตฺถ, ภุญฺชถา’’ติ วุเตฺต, สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ภุญฺชิสฺสามีติฯ กหํ ปน สตฺถาติ? วีสติสหสฺสภิกฺขุปริวาโร ตุมฺหากํ ทสฺสนตฺถาย มคฺคํ ปฏิปโนฺนติฯ ตุเมฺห อิมํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชถ, อญฺญํ ภควโต หรถฯ ยาว จ มม ปุโตฺต อิมํ นครํ ปาปุณาติ, ตาวสฺส อิโตเยว ปิณฺฑปาตํ หรถาติฯ เถโร ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา รโญฺญ จ ปริสาย จ ธมฺมํ เทเสตฺวา สตฺถุ อาคมนโต ปุเรตรเมว ราชนิเวสนํ รตนตฺตยคุเณสุ อภิปฺปสนฺนํ กโรโนฺต สเพฺพสํ ปสฺสนฺตานํเยว สตฺถุ อาหริตพฺพภตฺตปุณฺณํ ปตฺตํ อากาเส วิสฺสเชฺชตฺวา สยมฺปิ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปิณฺฑปาตํ อุปเนตฺวา สตฺถุ หเตฺถ ฐเปสิฯ สตฺถาปิ ตํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิฯ เอวํ สฏฺฐิโยชนํ มคฺคํ ทิวเส ทิวเส โยชนํ คจฺฉนฺตสฺส ภควโต ราชเคหโต ภตฺตํ อาหริตฺวา อทาสิฯ ภควา กเมน กปิลวตฺถุนครํ ปตฺวา ปุนทิวเส ราชวีถิยํ ปิณฺฑาย จรติฯ ตํ สุตฺวา สุโทฺธทนมหาราชา ตตฺถ คนฺตฺวา, ‘‘มา เอวํ กตฺตพฺพํ มญฺญิ, นยิทํ ราชวํสปฺปเวณี’’ติฯ ‘‘อยํ ตุมฺหากํ, มหาราช, วํโส, อีทิโส อมฺหากํ ปน พุทฺธวํโส’’ติ วตฺวา –

‘‘อุตฺติเฏฺฐ นปฺปมเชฺชยฺย, ธมฺมํ สุจริตํ จเร;

ธมฺมจารี สุขํ เสติ, อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จฯ

‘‘ธมฺมํ จเร สุจริตํ, น นํ ทุจฺจริตํ จเร;
ธมฺมจารี สุขํ เสติ, อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๖๘-๑๖๙) –

ธมฺมํ เทเสสิฯ ราชา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ ตโต ราชา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา สกมนฺทิเร โภเชตฺวา สมฺปวาเรตฺวา โภชนาวสาเน **ธมฺมปาล**ชาตกํ (ชา. ๑.๑๐.๙๒ อาทโย) สุตฺวา สปริโส อนาคามิผเล ปติฏฺฐหิฯ อปรภาเค เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา นิปโนฺนว อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายิฯ

ตโต ภควา ราหุลมาตุยา พิมฺพาเทวิยา ปาสาทํ คนฺตฺวา ตสฺสา ธมฺมํ เทเสตฺวา โสกํ วิโนเทตฺวา **จนฺทกินฺนรี**ชาตกเทสนาย (ชา. ๑.๑๔.๑๘ อาทโย) ปสาทํ ชเนตฺวา นิโคฺรธารามํ อคมาสิฯ อถ พิมฺพาเทวี ปุตฺตํ ราหุลกุมารํ อาห – ‘‘คจฺฉ, ตว ปิตุ สนฺตกํ ธนํ ยาจาหี’’ติฯ กุมาโร ‘‘ทายชฺชํ , เม สมณ, เทหี’’ติ วตฺวา ภควนฺตํ อนุพนฺธิตฺวา, ‘‘สุขา, เต สมณ, ฉายา’’ติ วทโนฺต คจฺฉติฯ ตํ ภควา นิโคฺรธารามํ เนตฺวา ‘‘โลกุตรทายชฺชํ คณฺหาหี’’ติ วตฺวา ปพฺพาเชสิฯ อถ ภควา อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ กุลปฺปสาทกานํ ยทิทํ กาฬุทายี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๒๕) เถรํ เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

๑๖๕. เถโร ปตฺตเอตทคฺคฏฺฐาโน อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิคาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ อนุตฺตานปทเมว วณฺณยิสฺสามฯ

๑๖๖. **คุณาคุณวิทู**ติ คุณญฺจ อคุณญฺจ คุณาคุณํ, วณฺณาวณฺณํ, กุสลากุสลํ วา ตํ ชานาตีติ คุณาคุณวิทูฯ **กตญฺญู**ติ อเญฺญหิ กตคุณํ ชานาตีติ กตญฺญู, เอกทิวสมฺปิ ภตฺตทานาทินา กตูปการสฺส รชฺชมฺปิ ทาตุํ สมตฺถตฺตา กตญฺญูฯ **กตเวที**ติ กตํ วินฺทติ อนุภวติ สมฺปฏิจฺฉตีติ กตเวทีฯ **ติเตฺถ โยเชติ ปาณิเน**ติ สพฺพสเตฺต นิพฺพานปเวสนุปาเย กุสลปเถ มเคฺค ธมฺมเทสนาย โยเชติ สมฺปโยเชติ ปติฏฺฐาเปตีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ คมนวณฺณนคาถานมโตฺถ เถรคาถายํ วุโตฺตเยวาติฯ

กาฬุทายิเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. อภยเตฺถรอปทานวณฺณนา

สตฺตมาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต อภยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมชินวเรสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิปฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺตฯ โส วุฑฺฒิมนฺวาย เวทงฺคปารโค สกปรสมยกุสโล เอกทิวสํ สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ภควนฺตํ คาถาหิ โถเมสิฯ โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พิมฺพิสารรโญฺญ ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อภโย**เตฺววสฺส นามํ กริํสุฯ โส วยปฺปโตฺต นิคเณฺฐหิ สทฺธิํ วิสฺสาสิโก หุตฺวา จรโนฺต เอกทิวสํ นิคเณฺฐน นาฏปุเตฺตน สตฺถุ วาทาโรปนตฺถาย เปสิโต นิปุณปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา นิปุณพฺยากรณํ สุตฺวา ปสโนฺน สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานานุรูปํ ญาณํ เปเสตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๙๕. โส อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อภยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. โลมสกงฺคิยเตฺถรอปทานวณฺณนา

อฏฺฐมาปทาเน **อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป**ติอาทิกํ อายสฺมโต โลมสกงฺคิยเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต สโทฺธ ปสโนฺน อโหสิฯ อปโร จนฺทโน นาม ตสฺส สหาโย จาสิฯ เต เทฺวปิ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานสา ปพฺพชิตฺวา ยาวชีวํ สีลํ รกฺขิตฺวา สุปริสุทฺธสีลา ตโต จุตา เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ ทิพฺพสุขํ อนุภวิํสุฯ เตสุ อยํ อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สากิยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา อปโร จนฺทโน เทวปุโตฺต หุตฺวา ตาวติํสภวเน นิพฺพตฺติฯ อถ โส สกฺยกุลปฺปสาทเกน กาฬุทายินา อาราธิเตน ภควตา สกฺยราชูนํ มานมทฺทนาย กตํ **เวสฺสนฺตรธมฺมเทสนายํ** (ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕ อาทโย) โปกฺขรวสฺสอิทฺธิปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา มชฺฌิมนิกาเย วุตฺตํ **ภเทฺทกรตฺต**สุตฺตนฺตเทสนํ สุตฺวา อรญฺญวาสํ วสโนฺต ภเทฺทกรตฺตสุตฺตนฺตเทสนานุสาสนํ (ม. นิ. ๓.๒๘๖ อาทโย) สริตฺวา ตทนุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๒๒๕. อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กโปฺป ตาว จตุพฺพิโธ – สารกโปฺป, วรกโปฺป, มณฺฑกโปฺป, ภทฺทกโปฺปติฯ เตสุ ยสฺมิํ กเปฺป เอโก พุโทฺธ อุปฺปชฺชติ, อยํ **สารกโปฺป** นามฯ ยสฺมิํ เทฺว วา ตโย วา พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, อยํ **วรกโปฺป** นามฯ ยสฺมิํ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, อยํ **มณฺฑกโปฺป** นามฯ ยสฺมิํ ปญฺจ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, อยํ **ภทฺทกโปฺป** นามฯ อญฺญตฺถ ปน –

> ‘‘สารกโปฺป มณฺฑกโปฺป, สารมณฺฑกโปฺป ตถา;
> วรกโปฺป ภทฺทกโปฺป, กปฺปา ปญฺจวิธา สิยุํฯ
>
> ‘‘เอโก เทฺว ตโย จตฺตาโร, ปญฺจ พุทฺธา ยถากฺกมํ;
> เอเตสุ ปญฺจกเปฺปสุ, อุปฺปชฺชนฺติ วินายกา’’ติฯ –

เอวํ ปญฺจ กปฺปา วุตฺตาฯ เตสุ อยํ กโปฺป ‘‘กกุสโนฺธ โกณาคมโน กสฺสโป โคตโม เมเตฺตโยฺย’’ติ ปญฺจพุทฺธปฏิมณฺฑิตตฺตา ภทฺทกโปฺป นาม ชาโตฯ

ตสฺมา อิมสฺมิํ ภทฺทกปฺปมฺหิ กสฺสโป นายโก อุปฺปชฺชีติ สมฺพโนฺธฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โลมสกงฺคิยเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. วนวจฺฉเตฺถรอปทานวณฺณนา

นวมาปทาเน **อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป**ติอาทิกํ อายสฺมโต วนวจฺฉเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต

กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺโต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สทฺธาชาโต ปพฺพชิตฺวา ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺโต, ตโต จุโต อรญฺญายตเน ภิกฺขูนํ สมีเป กโปตโยนิยํ นิพฺพตฺโตฯ เตสุ เมตฺตจิตฺโต ธมฺมํ สุตฺวา ตโต จุโต เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมึ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส มาตุ กุจฺฉิคตกาเลเยว มาตุ โทหโฬ อุทปาทิ วเน วสิตุํ วเน วิชายิตุํ ฯ ตโต อิจฺฉานุรูปวเสน วเน วสนฺติยา คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิฯ คพฺภโต นิกฺขนฺตญฺจ นํ กาสาวขเณฺฑน ปฏิคฺคเหสุํฯ ตทา โพธิสตฺตสฺส อุปฺปนฺนกาโล, ราชา ตํ กุมารํ อาหราเปตฺวา สเหว โปเสสิฯ อถ โพธิสโตฺต มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตฺวา ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กตฺวา พุเทฺธ ชาเต โส มหากสฺสปสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ตโสฺสวาเท ปสโนฺน ตสฺส สนฺติกา พุทฺธุปฺปาทภาวํ สุตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อรหา อโหสิฯ

๒๕๑. โส อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พฺรหฺมพนฺธุ มหายโส**ติ เอตฺถ พฺราหฺมณานํ พนฺธุ ญาตโกติ พฺราหฺมณพนฺธูติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ‘‘พฺรหฺมพนฺธู’’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ โลกตฺตยพฺยาปกยสตฺตา มหายโสฯ เสสํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

วนวจฺฉเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. จูฬสุคนฺธเตฺถรอปทานวณฺณนา

ทสมาปทาเน **อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป**ติอาทิกํ อายสฺมโต สุคนฺธเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล พาราณสิยํ วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา สพฺพทา นมสฺสมาโน มหาทานํ ททมาโน มาสสฺส สตฺตกฺขตฺตุํ ภควโต คนฺธกุฏิยา จตุชฺชาติคเนฺธน วิลิเมฺปสิฯ ‘‘มม นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สรีรโต สุคนฺธคโนฺธ นิพฺพตฺตตู’’ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ ภควา ตํ พฺยากาสิฯ โส ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปุญฺญานิ กโรโนฺต ตโต จุโต เทวโลเก นิพฺพโตฺต กามาวจรโลกํ สรีรคเนฺธน สุคนฺธํ กุรุมาโน **สุคนฺธเทวปุโตฺต**ติ ปากโฏ อโหสิฯ โส เทวโลกสมฺปตฺติโย อนุภวิตฺวา ตโต จุโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส มาตุกุจฺฉิคตเสฺสว มาตุยา สรีรคเนฺธน สกลเคหํ สกลนครญฺจ สุคเนฺธน เอกคนฺธํ อโหสิ, ชาตกฺขเณ สกลํ สาวตฺถินครํ สุคนฺธกรณฺฑโก วิย อโหสิ, เตนสฺส **สุคโนฺธ**ติ นามํ กรึสุฯ โส วุทฺธึ อคมาสิฯ ตทา สตฺถา สาวตฺถิยํ ปตฺวา เชตวนมหาวิหารํ ปฏิคฺคเหสิ, ตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตสฺส อุปฺปนฺนทิวสโต ปฏฺฐาย ยาว ปรินิพฺพานา เอตฺถนฺตเร นิปนฺนฏฺฐานาทีสุ สุคนฺธเมว วายิฯ เทวาปิ ทิพฺพจุณฺณทิพฺพคนฺธปุปฺผานิ โอกิรนฺติฯ

๒๗๒. โสปิ เถโร อรหตฺตํ ปตฺวา อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเมว, เกวลํ ปุญฺญนานตฺตํ นามนานตฺตญฺจ วิเสโสฯ

จูฬสุคนฺธเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ปญฺจปญฺญาสมวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๕๖. ยสวโคฺค

๑. ยสเตฺถรอปทานวณฺณนา

ฉปฺปญฺญาสเม วเคฺค ปฐมาปทาเน **มหาสมุทฺทํ โอคฺคยฺหา**ติอาทิกํ อายสฺมโต ยสเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล มหานุภาโว นาคราชา หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ อตฺตโน ภวนํ เนตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตสิ, ภควนฺตํ มหเคฺฆน ติจีวเรน อจฺฉาเทสิ, เอเกกญฺจ ภิกฺขุํ มหเคฺฆเนว ปเจฺจกทุสฺสยุเคน สเพฺพน จ สมณปริกฺขาเรนฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล เสฏฺฐิปุโตฺต หุตฺวา มหาโพธิมณฺฑลํ สตฺตหิ รตเนหิ ปูเชสิฯ กสฺสปสฺส ภควโต กาเล สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิฯ เอวํ โส สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต กาเล พาราณสิยํ มหาวิภวสฺส เสฏฺฐิโน ปุโตฺต หุตฺวา สุชาตาย ภควโต ขีรปายาสํ ทินฺนาย เสฏฺฐิธีตาย กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติ, **ยโส** นาม นาเมน ปรมสุขุมาโลฯ ตสฺส ตโย ปาสาทา โหนฺติ – เอโก เหมนฺติโก, เอโก คิมฺหิโก, เอโก วสฺสิโกติฯ โส วสฺสิเก ปาสาเท วสฺสิเก จตฺตาโร มาเส นิปฺปุริเสหิ ตูริเยหิ ปริจารยมาโน วสติ, เหฏฺฐาปาสาทํน โอตรติฯ เหมนฺติเก ปาสาเท จตฺตาโร มาเส สุผุสิตวาตปานกวาเฏ ตเตฺถว ปฏิวสติฯ คิมฺหิเก ปาสาเท พหุกวาฏวาตปานชาลาหิ สมฺปเนฺน ตเตฺถว วสติฯ หตฺถปาทานํ สุขุมาลตาย ภูมิยํ นิสชฺชาทิกิจฺจํ นตฺถิฯ สิมฺพลิตุลาทิปุณฺณสภาเว อตฺถริตฺวา ตตฺถ อุปธานานิ กิจฺจานิ กโรติฯ เอวํ เทวโลเก เทวกุมาโร วิย ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตสฺส สมงฺคีภูตสฺส ปริจารยมานสฺส ปฏิกเจฺจว นิทฺทา โอกฺกมิ, ปริชนสฺสาปิ นิทฺทา โอกฺกมิ, สพฺพรตฺติโย จ เตลปทีโปฌายติฯ อถ โข ยโส กุลปุโตฺต ปฏิกเจฺจว ปพุชฺฌิตฺวา อทฺทส สกํ ปริชนํ สุปนฺตํ อญฺญิสฺสา กเจฺฉ วีณํ, อญฺญิสฺสา กเณฺฐ มุทิงฺคํ, อญฺญิสฺสา กเจฺฉ อาฬมฺพรํ, อญฺญํ วิเกสิกํ, วิเกฺขฬิกํ, อญฺญา วิปฺปลปนฺติโย หตฺถปตฺตํ สุสานํ มเญฺญ, ทิสฺวานสฺส อาทีนโว ปาตุรโหสิ, นิพฺพิทาย จิตฺตํ สณฺฐาสิฯ อถ โข ยโส กุลปุโตฺต อุทานํ อุทาเนสิ – ‘‘อุปทฺทุตํ วต โภ, อุปสฺสฏฺฐํ วต โภ’’ติฯ

อถ โข ยโส กุลปุโตฺต สุวณฺณปาทุกาโย อาโรหิตฺวา เยน นิเวสนทฺวารํ เตนุปสงฺกมิ, อมนุสฺสา ทฺวารํ วิวรึสุ – ‘‘มา ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส โกจิ อนฺตรายมกาสิ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชายา’’ติฯ อถ โข ยโส กุลปุโตฺต เยน นครทฺวารํ เตนุปสงฺกมิ, อมนุสฺสา ทฺวารํ วิวรึสุ – ‘‘มา ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส โกจิ อนฺตรายมกาสิ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชายา’’ติฯ อถ โข ยโส กุลปุโตฺต เยน อิสิปตนํ มิคทาโย เตนุปสงฺกมิฯ

เตน โข ปน สมเยน ภควา รตฺติยา ปจฺจูสสมยํ ปจฺจุฏฺฐาย อโชฺฌกาเส จงฺกมติ, อทฺทสา โข ภควา ยสํ กุลปุตฺตํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน จงฺกมา โอโรหิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ อถ โข ยโส กุลปุโตฺต ภควโต อวิทูเร อุทานํ อุทาเนสิ – ‘‘อุปทฺทุตํ วต โภ, อุปสฺสฏฺฐํ วต โภ’’ติฯ อถ โข ภควา ยสํ กุลปุตฺตํ เอตทโวจ – ‘‘อิทํ โข, ยส, อนุปทฺทุตํ, อิทํ อนุปสฺสฏฺฐํ, เอหิ, ยส, นิสีท, ธมฺมํ เต เทเสสฺสามี’’ติฯ อถ โข ยโส กุลปุโตฺต, ‘‘อิทํ กิร อนุปทฺทุตํ, อิทํ อนุปสฺสฏฺฐ’’นฺติ หฏฺโฐ อุทโคฺค สุวณฺณปาทุกาหิ โอโรหิตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสินฺนสฺส โข ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส ภควา อนุปุพฺพิํ กถํ กเถสิ, เสยฺยถิทํ, ทานกถํ สีลกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ปกาเสสิฯ ยทา ภควา อญฺญาสิ ยสํ กุลปุตฺตํ กลฺลจิตฺตํ มุทุจิตฺตํ วินีวรณจิตฺตํ อุทคฺคจิตฺตํ ปสนฺนจิตฺตํ, อถ ยา พุทฺธานํ สามุกฺกํสิกา ธมฺมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทุกฺขํ

สมุทยํ นิโรธํ มคฺคํฯ เสยฺยถาปิ นาม สุทฺธํ วตฺถํ อปคตกาฬกํ สมฺมเทว รชนํ ปฏิคฺคเณฺหยฺย, เอวเมว ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส ตสฺมิํเยว อาสเน วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ – ''ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม''นฺติฯ

อถ โข ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส มาตา ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา ยสํ กุลปุตฺตํ อปสฺสนฺตี เยน เสฏฺฐิ คหปติ เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา เสฏฺฐิํ คหปติํ เอตทโวจ – ''ปุตฺโต เต คหปติ ยโส น ทิสฺสตี''ติฯ อถ โข, เสฏฺฐิ คหปติ, จตุทฺทิสา อสฺสทูเต อุโยฺยเชตฺวา สามํเยว เยน อิสิปตนํ มิคทาโย เตนุปสงฺกมิฯ อทฺทสา โข, เสฏฺฐิ คหปติ, สุวณฺณปาทุกานํ นิเกฺขปํ, ทิสฺวาน ตํเยว อนุคมาสิฯ อทฺทสา โข ภควา เสฏฺฐิํ คหปติํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน ภควโต เอตทโหสิ – ''ยํนูนาหํ ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขเรยฺยํ, ยถา เสฏฺฐิ คหปติ อิธ นิสิโนฺน อิธ นิสินฺนํ ยสํ กุลปุตฺตํ น ปเสฺสยฺยา''ติฯ อถ โข ภควา ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขเรสิฯ อถ โข เสฏฺฐิ คหปติ เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''อปิ, ภเนฺต, ภควา ยสํ กุลปุตฺตํ ปเสฺสยฺยา''ติฯ เตน หิ คหปติ นิสีท, อเปฺปว นาม อิธ นิสิโนฺน อิธ นิสินฺนํ ยสํ กุลปุตฺตํ ปเสฺสยฺยาสีติฯ อถ โข เสฏฺฐิ คหปติ ''อิเธว กิราหํ นิสิโนฺน อิธ นิสินฺนํ ยสํ กุลปุตฺตํ ปสฺสิสฺสามี''ติ หโฏฺฐ อุทโคฺค ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสินฺนสฺส โข เสฏฺฐิสฺส คหปติสฺส ภควา อนุปุพฺพิํ กถํ กเถสิ…เป…. อปรปฺปจฺจโย อตฺถุ สาสเน ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''อภิกฺกนฺตํ ภเนฺต, อภิกฺกนฺตํ ภเนฺต, เสยฺยถาปิ , ภเนฺต, นิกฺกุชฺชิตํ วา อุกฺกุเชฺชยฺย, ปฏิจฺฉนฺนํ วา วิวเรยฺย มูฬฺหสฺส วา มคฺคํ อาจิเกฺขยฺย, อนฺธกาเร วา เตลปโชฺชตํ ธาเรยฺย 'จกฺขุมโนฺต รูปานิ ทกฺขนฺตี'ติ, เอวเมวํ ภควตา อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโตฯ เอสาหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ, อุปาสกํ มํ ภควา ธาเรตุ อชฺชตเคฺค ปาณุเปตํ สรณํ คต''นฺติฯ โสว โลเก ปฐมํ อุปาสโก อโหสิ เตวาจิโกฯ

อถ โข ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส ปิตุโน ธเมฺม เทสิยมาเน ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิทิตํ ภูมิํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิฯ อถ โข ภควโต เอตทโหสิ – ''ยสสฺส โข กุลปุตฺตสฺส ปิตุโน ธเมฺม เทสิยมาเน ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิทิตํ ภูมิํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อภโพฺพ โข ยโส กุลปุโตฺต หีนายาวตฺติตฺวา กาเม ปริภุญฺชิตุํ, เสยฺยถาปิ ปุเพฺพ อคาริกภูโต, ยํนูนาหํ ตํ อิทฺธาภิสงฺขารํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภยฺย''นฺติฯ อถ โข ภควา ตํ อิทฺธาภิสงฺขารํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภสิฯ อทฺทสา โข เสฏฺฐิ คหปติ ยสํ กุลปุตฺตํ นิสินฺนํ, ทิสฺวาน ยสํ กุลปุตฺตํ เอตทโวจ – ''มาตา เต ตาต, ยส, ปริเทวโสกสมาปนฺนา, เทหิ มาตุยา ชีวิต''นฺติฯ อถ โข ยโส กุลปุโตฺต ภควนฺตํ อุโลฺลเกสิฯ อถ โข ภควา เสฏฺฐิํ คหปติํ เอตทโวจ – ''ตํ กิํ มญฺญสิ, คหปติ, ยสฺส เสเกฺขน ญาเณน เสเกฺขน ทสฺสเนน ธโมฺม ทิโฏฺฐ วิทิโต เสยฺยถาปิ ตยา, ตสฺส ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิทิตํ ภูมิํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, ภโพฺพ นุ โข โส, คหปติ, หีนายาวตฺติตฺวา กาเม ปริภุญฺชิตุํ เสยฺยถาปิ ปุเพฺพ อคาริกภูโต''ติ? ''โน เหตํ, ภเนฺต''ฯ ''ยสสฺส โข, คหปติ, กุลปุตฺตสฺส เสเกฺขน ญาเณน เสเกฺขน ทสฺสเนน ธโมฺม ทิโฏฺฐ วิทิโต เสยฺยถาปิ ตยา, ตสฺส ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิทิตํ ภูมิํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อภโพฺพ โข, คหปติ, ยโส กุลปุโตฺต หีนายาวตฺติตฺวา กาเม ปริภุญฺชิตุํ เสยฺยถาปิ ปุเพฺพ อคาริกภูโต''ติฯ ''ลาภา, ภเนฺต, ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส, สุลทฺธํ, ภเนฺต, ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส , ยถา ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อธิวาเสตุ เม, ภเนฺต ภควา, อชฺชตนาย ภตฺตํ ยเสน กุลปุเตฺตน ปจฺฉาสมเณนา''ติ ฯ ''อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวน''ฯ อถ โข เสฏฺฐิ คหปติ , ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ อถ โข ยโส กุลปุโตฺต อจิรปกฺกเนฺต เสฏฺฐิมฺหิ คหปติมฺหิ ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''ลเภยฺยาหํ, ภเนฺต, ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยํ อุปสมฺปท''นฺติฯ ''เอหิ

ภิกฺขู’’ติ ภควา อโวจ – ‘‘สฺวากฺขาโต ธโมฺม, จร พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา’’ติ, สาว ตสฺส อายสฺมโต อุปสมฺปทา อโหสิฯ

๑. อรหา ปน หุตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **มหาสมุทฺทํ โอคฺคยฺหา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมุทฺทน**ฺติ องฺคุลิมุทฺทาย สํ สุฏฺฐุ ทเสฺสตพฺพโต สมุโทฺท, อถ วา สํ สุฏฺฐุ อุทิยติ โขภิยติ ปโสธิยติ โฆสนํ กโรนฺโต อาลุฬียตีติ สมุโทฺท, มหนฺโต จ โส สมุโทฺท จาติ มหาสมุโทฺท, ตํ มหาสมุทฺทํฯ **โอคฺคยฺหา**ติ อโชฺฌคาเหตฺวา อพฺภนฺตรํ ปวิสิตฺวา ตสฺส มหาสมุทฺทสฺส อโนฺต ปวิสิตฺวา, สามฺยเตฺถ เจตํ อุปโยควจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ภวนํ เม สุมาปิตน**ฺติ เอตฺถ ภวนฺติ นิพฺพตฺตนฺติ นิวสนฺติ จตูหิ อิริยาปเถหิ วาสํ กเปฺปนฺติ เอตฺถาติ ภวนํ, มยฺหํ ตํ ภวนํ ตํ วิมานํ ตํ ปาสาทํ ปญฺจปาการกูฏาคาเรหิ สํ สุฏฺฐุ มาปิตํ นครํ, อตฺตโน พเลน สุฏฺฐุ นิมฺมิตนฺติ อโตฺถฯ **สุนิมฺมิตา โปกฺขรณี**ติ สุมหนฺตา หุตฺวา ภูตา อิตา คตา ปวตฺตา ขณิตา กตาติ โปกฺขรณี, มจฺฉกจฺฉปปุปฺผปุลินติตฺถมธุโรทกาทีหิ สุฏฺฐุ นิพฺพตฺตา นิมฺมิตาติ อโตฺถฯ **จกฺกวากูปกูชิตา**ติ จกฺกวากกุกฺกุฏหํสาทีหิ กูชิตา โฆสิตา นาทิตา สา โปกฺขรณีติ สมฺพโนฺธฯ อิโต ปรํ นทีวนทฺวิปทจตุปฺปทปาทปปกฺขีนํ วณฺณญฺจ สุเมธสฺส ภควโต ทสฺสนญฺจ นิมเนฺตตฺวา สุเมธสฺส ภควโต ทานกฺกมญฺจ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โลกาหุติปฏิคฺคหนฺติ เอตฺถ โลเก อาหุติ โลกาหุติ, กามรูปารูปสงฺขาตสฺส โลกสฺส อาหุติํ ปูชาสกฺการํ ปฏิคฺคณฺหาตีติ โลกาหุติปฏิคฺคหํ, สุเมธํ ภควนฺตนฺติ อโตฺถฯ เสสํ พฺยากรณทานญฺจ อรหตฺตปฺปตฺตผลญฺจ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ยสเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๒. นทีกสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา

ทุติยาปทาเน **ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต**ติอาทิกํ อายสฺมโต นทีกสฺสปเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อตฺตนา โรปิตสฺส อมฺพรุกฺขสฺส ปฐมุปฺปนฺนํ มโนสิลาวณฺณํ เอกํ อมฺพผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล อุรุเวลกสฺสปสฺส ภาตา หุตฺวา นิพฺพโตฺต วยปฺปโตฺต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ อนิจฺฉโนฺต ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตีหิ ตาปสสเตหิ สทฺธิํ เนรญฺชราย นทิยา ตีเร อสฺสมํ มาเปตฺวา วิหรติฯ นทีตีเร วสนโต กสฺสปโคตฺตตาย จ **นทีกสฺสโป**ติ สมญฺญา อโหสิฯ ตสฺส ภควา สปริสสฺส เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปทํ อทาสิฯ โส ภควโต คยาสีเส **อาทิตฺตปริยาย เทสนาย** (มหาว. ๕๔; สํ. นิ. ๔.๒๘) อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – สตฺถา ยสํ กุลปุตฺตํ ปพฺพาเชตฺวา อุรุเวลายํ ตโย ภาติกชฏิเล ทเมตุํ เยน อุรุเวลา ตทวสริฯ เตน โข ปน สมเยน อุรุเวลายํ ตโย ชฏิลา ปฏิวสนฺติ อุรุเวลกสฺสโป นทีกสฺสโป คยากสฺสโปติ, เตสุ อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ปญฺจนฺนํ ชฏิลสตานํ นายโก โหติ วินายโก อโคฺค ปมุโข ปาโมโกฺข, นทีกสฺสโป ชฏิโล ติณฺณํ ชฏิลสตานํ นายโก โหติ วินายโก อโคฺค ปมุโข ปาโมโกฺข, คยากสฺสโป ชฏิโล ทฺวินฺนํ ชฏิลสตานํ นายโก โหติ วินายโก อโคฺค ปมุโข ปาโมโกฺขฯ อถ โข ภควา เยน อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส อสฺสโม เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ เอตทโวจ – ‘‘สเจ เต, กสฺสป, อครุ, วเสยฺยาม เอกรตฺตํ อคฺยาคาเร’’ติฯ น โข เม, มหาสมณ, ครุ, จเณฺฑตฺถ นาคราชา อิทฺธิมา อาสิวิโส โฆรวิโส, โส ตํ

มา วิเหเฐสีติฯ ทุติยมฺปิ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ เอตทโวจ…เป…. ตติยมฺปิ…เป…. โส ตํ มา วิเหเฐสีติฯ อเปฺปว มํ น วิเหเฐยฺย, อิงฺฆ ตฺวํ, กสฺสป, อนุชานาหิ อคฺยาคารนฺติ ฯ วิหร, มหาสมณ, ยถาสุขนฺติฯ อถ โข ภควา อคฺยาคารํ ปวิสิตฺวา ติณสนฺถารกํ ปญฺญเปตฺวา นิสีทิ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาฯ

อทฺทสา โข โส นาโค ภควนฺตํ ปวิฏฺฐํ, ทิสฺวา ทุมฺมโน ปธูปายิฯ อถ โข ภควโต เอตทโหสิ – ‘‘ยํนูนาหํ อิมสฺส นาคสฺส อนุปหจฺจ ฉวิญฺจ จมฺมญฺจ มํสญฺจ นฺหารุญฺจ อฏฺฐิญฺจ อฏฺฐิมิญฺชญฺจ เตชสา เตชํ ปริยาทิเยยฺย’’นฺติฯ อถ โข ภควา ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขริตฺวา ปธูปายิฯ อถ โข โส นาโค มกฺขํ อสหมาโน ปชฺชลิฯ ภควาปิ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา ปชฺชลิฯ อุภินฺนํ สโชติภูตานํ อคฺยาคารํ อาทิตฺตํ วิย โหติ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํฯ อถ โข เต ชฏิลา อคฺยาคารํ ปริวาเรตฺวา เอวมาหํสุ – ‘‘อภิรูโป วต, โภ, มหาสมโณ นาเคน วิเหฐิยตี’’ติฯ อถ โข ภควา ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ตสฺส นาคสฺส อนุปหจฺจ ฉวิญฺจ จมฺมญฺจ มํสญฺจ นฺหารุญฺจ อฏฺฐิญฺจ อฏฺฐิมิญฺชญฺจ เตชสา เตชํ ปริยาทิยิตฺวา ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส ทเสฺสสิ – ‘‘อยํ เต, กสฺสป, นาโค ปริยาทิโนฺน อสฺส เตชสา เตโช’’ติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม จณฺฑสฺส นาคราชสฺส อิทฺธิมโต อาสิวิสสฺส โฆรวิสสฺส เตชสา เตชํ ปริยาทิยิสฺสติ, น เตฺวว โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ

‘‘เนรญฺชรายํ ภควา, อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ อโวจ;
สเจ เต กสฺสป อครุ, วิหเรมุ อชฺชโณฺห อคฺคิสาลมฺหี’’ติฯ

‘‘น โข เม มหาสมณ ครุ, ผาสุกาโมว ตํ นิวาเรมิ;
จเณฺฑตฺถ นาคราชา, อิทฺธิมา อาสิวิโส โฆรวิโส;
โส ตํ มา วิเหเฐสี’’ติฯ

‘‘อเปฺปว มํ น วิเหเฐยฺย, อิงฺฆ ตฺวํ กสฺสป อนุชานาหิ อคฺยาคารนฺติ;
ทินฺนนฺติ นํ วิทิตฺวา, อภีโต ปาวิสิ ภยมตีโตฯ

‘‘ทิสฺวา อิสึ ปวิฏฺฐํ, อหินาโค ทุมฺมโน ปธูปายิ;
สุมนมนโส อธิมโน, มนุสฺสนาโคปิ ตตฺถ ปธูปายิฯ

‘‘มกฺขญฺจ อสหมาโน, อหินาโค ปาวโกว ปชฺชลิ;
เตโชธาตุสุกุสโล, มนุสฺสนาโคปิ ตตฺถ ปชฺชลิฯ

‘‘อุภินฺนํ สโชติภูตานํ,
อคฺยาคารํ อาทิตฺตํ โหติ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ;
อุทิจฺฉเร ชฏิลา, อภิรูโป วต โภ มหาสมโณ;
นาเคน วิเหฐิยตีติ ภณนฺติฯ

‘‘อถ ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน, หตา นาคสฺส อจฺจิโย โหนฺติ;
อิทฺธิมโต ปน ฐิตา, อเนกวณฺณา อจฺจิโย โหนฺติฯ

‘‘นีลา อถ โลหิติกา, มญฺชิฏฺฐา ปีตกา ผลิกวณฺณาโย;
องฺคีรสสฺส กาเย, อเนกวณฺณา อจฺจิโย โหนฺติฯ

‘‘ปตฺตมฺหิ โอทหิตฺวา, อหินาคํ พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสสิ;
อยํ เต กสฺสป นาโค, ปริยาทิโนฺน อสฺส เตชสา เตโช’’ติฯ

อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ภควโต อิมินา อิทฺธิปาฏิหาริเยน อภิปฺปสโนฺน ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘อิเธว, มหาสมณ, วิหร, อหํ เต ธุวภเตฺตนา’’ติฯ

ปฐมํ ปาฏิหาริยํฯ

อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส อสฺสมสฺส อวิทูเร อญฺญตรสฺมิํ วนสเณฺฑ วิหาสิฯ อถ โข จตฺตาโร มหาราชาโน อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา อภิกฺกนฺตวณฺณา เกวลกปฺปํ วนสณฺฑํ โอภาเสตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา จตุทฺทิสา อฎฺฐํสุ เสยฺยถาปิ มหนฺตา อคฺคิกฺขนฺธาฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘กาโล, มหาสมณ, นิฎฺฐิตํ ภตฺตํ, เต นุ โข เต, มหาสมณ, อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา อภิกฺกนฺตวณฺณา เกวลกปฺปํ วนสณฺฑํ โอภาเสตฺวา เยน ตฺวํ เตนุปสงฺกมิํสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ตํ อภิวาเทตฺวา จตุทฺทิสา อฎฺฐํสุ เสยฺยถาปิ มหนฺตา อคฺคิกฺขนฺธา’’ติฯ เอเต โข, กสฺสป, จตฺตาโร มหาราชาโน เยนาหํ เตนุปสงฺกมิํสุ ธมฺมสฺสวนายาติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม จตฺตาโรปิ มหาราชาโน อุปสงฺกมิสฺสนฺติ ธมฺมสฺสวนาย, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติ ฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ตสฺมิํเยว วนสเณฺฑ วิหาสิฯ

ทุติยํ ปาฏิหาริยํฯ

อถ โข สโกฺก เทวานมิโนฺท อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา อภิกฺกนฺตวโณฺณ เกวลกปฺปํ วนสณฺฑํ โอภาเสตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐาสิ เสยฺยถาปิ มหาอคฺคิกฺขโนฺธ ปุริมาหิ วณฺณนิภาหิ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘กาโล, มหาสมณ, นิฎฺฐิตํ ภตฺตํ, โก นุ โข โส, มหาสมณ, อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา อภิกฺกนฺตวโณฺณ เกวลกปฺปํ วนสณฺฑํ โอภาเสตฺวา เยน ตฺวํ เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐาสิ เสยฺยถาปิ มหาอคฺคิกฺขโนฺธ ปุริมาหิ วณฺณนิภาหิ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา’’ติฯ เอโส โข, กสฺสป, สโกฺก เทวานมิโนฺท เยนาหํ เตนุปสงฺกมิ ธมฺมสฺสวนายาติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม สโกฺกปิ เทวานมิโนฺท อุปสงฺกมิสฺสติ ธมฺมสฺสวนาย, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติ ฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ตสฺมิํเยว วนสเณฺฑ วิหาสิฯ

ตติยํ ปาฏิหาริยํฯ

อถ โข พฺรหฺมา สหมฺปติ อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา อภิกฺกนฺตวโณฺณ เกวลกปฺปํ วนสณฺฑํ โอภาเสตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฎฺฐาสิ เสยฺยถาปิ มหาอคฺคิกฺขโนฺธ ปุริมาหิ วณฺณนิภาหิ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘กาโล, มหาสมณ, นิฎฺฐิตํ ภตฺตํ, โก นุ โข โส, มหาสมณ, อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา

อภิกฺกนฺตวโณฺณ เกวลกปฺปํ วนสณฺฑํ โอภาเสตฺวา เยน ตฺวํ เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ เสยฺยถาปิ มหาอคฺคิกฺขโนฺธ ปุริมาหิ วณฺณนิภาหิ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา''ติฯ เอโส โข, กสฺสป, พฺรหฺมา สหมฺปติ เยนาหํ เตนุปสงฺกมิ ธมฺมสฺสวนายาติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ''มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม พฺรหฺมาปิ สหมฺปติ อุปสงฺกมิสฺสติ ธมฺมสฺสวนาย, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห''นฺติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ตสฺมิํเยว วนสเณฺฑ วิหาสิฯ

จตุตฺถํ ปาฏิหาริยํฯ

เตน โข ปน สมเยน อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส มหายโญฺญ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ, เกวลกปฺปา จ องฺคมคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อภิกฺกมิตุกามา โหนฺติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ''เอตรหิ โข เม มหายโญฺญ ปจฺจุปฏฺฐิโต, เกวลกปฺปา จ องฺคมคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อภิกฺกมิสฺสนฺติ, สเจ มหาสมโณ มหาชนกาเย อิทฺธิปาฏิหาริยํ กริสฺสติ, มหาสมณสฺส ลาภสกฺกาโร อภิวฑฺฒิสฺสติ, มม ลาภสกฺกาโร ปริหายิสฺสติ, อโห นูน มหาสมโณ สฺวาตนาย นาคเจฺฉยฺยา''ติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย อุตฺตรกุรุํ คนฺตฺวา ตโต ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา อโนตตฺตทเห ปริภุญฺชิตฺวา ตเตฺถว ทิวาวิหารํ อกาสิฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''กาโล, มหาสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ, กิํ นุ โข, มหาสมณ, หิโยฺย นาคมาสิ, อปิจ มยํ ตํ สราม, 'กิํ นุ โข มหาสมโณ นาคจฺฉตี'ติ, ขาทนียสฺส จ โภชนียสฺส จ เต ปฏิวีโส ฐปิโต''ติฯ นนุ เต, กสฺสป, เอตทโหสิ – ''เอตรหิ โข เม มหายโญฺญ ปจฺจุปฏฺฐิโต เกวลกปฺปา จ องฺคมคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อภิกฺกมิสฺสนฺติ, สเจ มหาสมโณ มหาชนกาเย อิทฺธิปาฏิหาริยํ กริสฺสติ, มหาสมณสฺส ลาภสกฺกาโร อภิวฑฺฒิสฺสติ, มม ลาภสกฺกาโร ปริหายิสฺสติ, อโห นูน มหาสมโณ สฺวาตนาย นาคเจฺฉยฺยา''ติ, โส โข อหํ, กสฺสป, ตว เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย อุตฺตรกุรุํ คนฺตฺวา ตโต ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา อโนตตฺตทเห ปริภุญฺชิตฺวา ตเตฺถว ทิวาวิหารํ อกาสินฺติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ''มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม เจตสาปิ จิตฺตํ ปชานิสฺสติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห''นฺติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ตสฺมิํเยว วนสเณฺฑ วิหาสิฯ

ปญฺจมํ ปาฏิหาริยํฯ

เตน โข ปน สมเยน ภควโต ปํสุกูลํ อุปฺปนฺนํ โหติฯ อถ โข ภควโต เอตทโหสิ – ''กตฺถ นุ โข อหํ ปํสุกูลํ โธเวยฺย''นฺติ? อถ โข สโกฺก เทวานมิโนฺท ภควโต เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย ปาณินา โปกฺขรณิํ ขณิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''อิธ, ภเนฺต ภควา, ปํสุกูลํ โธวตู''ติฯ อถ โข ภควโต เอตทโหสิ – ''กิมฺหิ นุ โข อหํ ปํสุกูลํ ปริมเทฺทยฺย''นฺติ? อถ โข สโกฺก เทวานมิโนฺท ภควโต เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย มหติํ สิลํ อุปนิกฺขิปิ – ''อิธ, ภเนฺต ภควา, ปํสุกูลํ ปริมทฺทตู''ติฯ อถ โข ภควโต เอตทโหสิ – ''กิมฺหิ นุ โข อหํ อาลมฺพิตฺวา อุตฺตเรยฺย''นฺติ? อถ โข กกุเธ อธิวตฺถา เทวตา ภควโต เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย สาขํ โอนาเมสิ – ''อิธ, ภเนฺต ภควา, อาลมฺพิตฺวา อุตฺตรตู''ติฯ อถ โข ภควโต เอตทโหสิ – ''กิมฺหิ นุ โข อหํ ปํสุกูลํ วิสฺสเชฺชยฺย''นฺติ? อถ โข สโกฺก เทวานมิโนฺท ภควโต เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย มหติํ สิลํ อุปนิกฺขิปิ – ''อิธ, ภเนฺต ภควา, ปํสุกูลํ วิสฺสเชฺชตู''ติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ

เอตทโวจ – ‘‘กาโล, มหาสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ, กึ นุ โข, มหาสมณ, นายํ ปุเพฺพ อิธ โปกฺขรณี สายํ อิธ โปกฺขรณี, นยิมา สิลา ปุเพฺพ อุปนิกฺขิตฺตา, เกนิมา สิลา อุปนิกฺขิตฺตา, นยิมสฺส กกุธสฺส ปุเพฺพ สาขา โอนตา, สายํ สาขา โอนตา’’ติ? อิธ เม, กสฺสป, ปํสุกูลํ อุปฺปนฺนํ อโหสิ, ตสฺส มยฺหํ, กสฺสป, เอตทโหสิ – ‘‘กตฺถ นุ โข อหํ ปํสุกูลํ โธเวยฺย’’นฺติ? อถ โข, กสฺสป, สโกฺก เทวานมิโนฺท มม เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย ปาณินา โปกฺขรณึ ขณิตฺวา มํ เอตทโวจ – ‘‘อิธ, ภเนฺต ภควา, ปํสุกูลํ โธวตู’’ติฯ สายํ, กสฺสป, อมนุเสฺสน ปาณินา ขณิตา โปกฺขรณีฯ ตสฺส มยฺหํ, กสฺสป, เอตทโหสิ – ‘‘กิมฺหิ นุ โข อหํ ปํสุกูลํ ปริมเทฺทยฺย’’นฺติ? อถ โข, กสฺสป, สโกฺก เทวานมิโนฺท มม เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย มหตึ สิลํ อุปนิกฺขิปิ – ‘‘อิธ, ภเนฺต ภควา, ปํสุกูลํ ปริมทฺทตู’’ติ? สายํ, กสฺสป, อมนุเสฺสน อุปนิกฺขิตฺตา สิลาฯ ตสฺส มยฺหํ, กสฺสป, เอตทโหสิ – ‘‘กิมฺหิ นุ โข อหํ อาลมฺพิตฺวา อุตฺตเรยฺย’’นฺติ? อถ โข, กสฺสป, กกุเธ อธิวตฺถา เทวตา มม เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย สาขํ โอนาเมสิ – ‘‘อิธ, ภเนฺต ภควา, อาลมฺพิตฺวา อุตฺตรตู’’ติ? สฺวายํ อาหรหโตฺถ กกุโธฯ ตสฺส มยฺหํ, กสฺสป, เอตทโหสิ – ‘‘กิมฺหิ นุ โข อหํ ปํสุกูลํ วิสฺสเชฺชยฺย’’นฺติ? อถ โข, กสฺสป, สโกฺก เทวานมิโนฺท มม เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย มหตึ สิลํ อุปนิกฺขิปิ – ‘‘อิธ, ภเนฺต ภควา, ปํสุกูลํ วิสฺสเชฺชตู’’ติ? สายํ, กสฺสป, อมนุเสฺสน อุปนิกฺขิตฺตา สิลาติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก มหาสมโณ มหานุภาโว , ยตฺร หิ นาม สโกฺกปิ เทวานมิโนฺท เวยฺยาวจฺจํ กริสฺสติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฎิลสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ตสฺมึเยว วนสเณฺฑ วิหาสิฯ

อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฎิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต กาลํ อาโรเจสิ – ‘‘กาโล, มหาสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺต’’นฺติฯ ‘‘คจฺฉ ตฺวํ, กสฺสป, อายามห’’นฺติ อุรุเวลกสฺสปํ ชฎิลํ อุโยฺยเชตฺวา ยาย ชมฺพุยา ชมฺพุทีโป ปญฺญายติ, ตโต ผลํ คเหตฺวา ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสีทิฯ อทฺทสา โข อุรุเวลกสฺสโป ชฎิโล ภควนฺตํ อคฺยาคาเร นิสินฺนํ, ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘กตเมน ตฺวํ, มหาสมณ, มเคฺคน อาคโต, อหํ ตยา ปฐมตรํ ปกฺกโนฺต, โส ตฺวํ ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสิโนฺน’’ติ? ‘‘อิธาหํ, กสฺสป, ตํ อุโยฺยเชตฺวา ยาย ชมฺพุยา ชมฺพุทีโป ปญฺญายติ, ตโต ผลํ คเหตฺวา ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสิโนฺนฯ อิทํ โข, กสฺสป, ชมฺพุผลํ วณฺณสมฺปนฺนํ คนฺธสมฺปนฺนํ รสสมฺปนฺนํ, สเจ อากงฺขสิ ปริภุญฺชา’’ติฯ ‘‘อลํ, มหาสมณ, ตฺวํเยว ตํ อรหสิ, ตฺวํเยว ตํ ปริภุญฺชา’’ติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฎิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม มํ ปฐมตรํ อุโยฺยเชตฺวา ยาย ชมฺพุยา ชมฺพุทีโป ปญฺญายติ, ตโต ผลํ คเหตฺวา ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสีทิสฺสติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฎิลสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ตสฺมึเยว วนสเณฺฑ วิหาสิฯ

อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฎิโล ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต กาลํ อาโรเจสิ – ‘‘กาโล, มหาสมณ, นิฏฺฐิตํ ภตฺต’’นฺติฯ ‘‘คจฺฉ ตฺวํ, กสฺสป, อายามห’’นฺติ อุรุเวลกสฺสปํ ชฎิลํ อุโยฺยเชตฺวา ยาย ชมฺพุยา ชมฺพุทีโป ปญฺญายติ, ตสฺสา อวิทูเร อโมฺพ…เป.… ตสฺสา อวิทูเร อามลกี…เป.… ตสฺสา อวิทูเร หรีตกี…เป.… ตาวตึสํ คนฺตฺวา ปาริจฺฉตฺตกปุปฺผํ คเหตฺวา ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสีทิฯ อทฺทสา โข อุรุเวลกสฺสโป ชฎิโล ภควนฺตํ อคฺยาคาเร นิสินฺนํ, ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘กตเมน ตฺวํ, มหาสมณ, มเคฺคน อาคโต, อหํ ตยา ปฐมตรํ ปกฺกโนฺต, โส ตฺวํ ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสิโนฺน’’ติ? ‘‘อิธาหํ, กสฺสป, ตํ อุโยฺยเชตฺวา ตาวตึสํ คนฺตฺวา ปาริจฺฉตฺตกปุปฺผํ คเหตฺวา ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสิโนฺนฯ อิทํ โข, กสฺสป, ปาริจฺฉตฺตกปุปฺผํ วณฺณสมฺปนฺนํ

คนฺธสมฺปนฺนํ, สเจ อากงฺขสิ คณฺหา’’ติ ฯ ‘‘อลํ, มหาสมณ, ตฺวํเยว ตํ อรหสิ, ตฺวํเยว ตํ คณฺหา’’ติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม มํ ปฐมตรํ อุยฺโยเชตฺวา ตาวตึสํ คนฺตฺวา ปาริจฺฉตฺตกปุปฺผํ คเหตฺวา ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสีทิสฺสติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ

เตน โข ปน สมเยน เต ชฏิลา อคฺคึ ปริจริตุกามา น สโกฺกนฺติ กฏฺฐานิ ผาเลตุํฯ อถ โข เตสํ ชฏิลานํ เอตทโหสิ – ‘‘นิสฺสํสยํ โข มหาสมณสฺส อิทฺธานุภาโว ยถา มยํ น สโกฺกม กฏฺฐานิ ผาเลตุ’’นฺติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ เอตทโวจ – ‘‘ผาลิยนฺตุ, กสฺสป, กฏฺฐานี’’ติฯ ‘‘ผาลิยนฺตุ, มหาสมณา’’ติฯ สกิเทว ปญฺจ กฏฺฐสตานิ ผาลิยิํสุฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม กฏฺฐานิปิ ผาลิยิสฺสนฺติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ

เตน โข ปน สมเยน เต ชฏิลา อคฺคึ ปริจริตุกามา น สโกฺกนฺติ อคฺคึ อุชฺชเลตุํฯ อถ โข เตสํ ชฏิลานํ เอตทโหสิ – ‘‘นิสฺสํสยํ โข มหาสมณสฺส อิทฺธานุภาโว ยถา มยํ น สโกฺกม อคฺคึ อุชฺชเลตุ’’นฺติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ เอตทโวจ – ‘‘อุชฺชลิยนฺตุ, กสฺสป, อคฺคี’’ติฯ ‘‘อุชฺชลิยนฺตุ, มหาสมณา’’ติฯ สกิเทว ปญฺจ อคฺคิสตานิ อุชฺชลิยิํสุฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม อคฺคีปิ อุชฺชลิยิสฺสนฺติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ

เตน โข ปน สมเยน เต ชฏิลา อคฺคึ ปริจริตฺวา น สโกฺกนฺติ อคฺคึ วิชฺฌาเปตุํฯ อถ โข เตสํ ชฏิลานํ เอตทโหสิ – ‘‘นิสฺสํสยํ โข มหาสมณสฺส อิทฺธานุภาโว ยถา มยํ น สโกฺกม อคฺคึ วิชฺฌาเปตุ’’นฺติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ เอตทโวจ – ‘‘วิชฺฌายนฺตุ, กสฺสป, อคฺคี’’ติฯ ‘‘วิชฺฌายนฺตุ, มหาสมณา’’ติฯ สกิเทว ปญฺจ อคฺคิสตานิ วิชฺฌายิํสุฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม อคฺคีปิ วิชฺฌายิสฺสนฺติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ

เตน โข ปน สมเยน เต ชฏิลา สีตาสุ เหมนฺติกาสุ รตฺตีสุ อนฺตรฏฺฐกาสุ หิมปาตสมเยนชฺชา เนรญฺชราย อุมฺมุชฺชนฺติปิ นิมุชฺชนฺติปิ อุมฺมุชฺชนนิมุชฺชนมฺปิ กโรนฺติฯ อถ โข ภควา ปญฺจมตฺตานิ มนฺทามุขิสตานิ อภินิมฺมินิ ยตฺถ เต ชฏิลา อุตฺตริตฺวา วิสิเพฺพสุํฯ อถ โข เตสํ ชฏิลานํ เอตทโหสิ – ‘‘นิสฺสํสยํ โข มหาสมณสฺส อิทฺธานุภาโว ยถยิมา มนฺทามุขิโย นิมฺมิตา’’ติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, ยตฺร หิ นาม ตาว พหู มนฺทามุขิโยปิ อภินิมฺมินิสฺสติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ

เตน โข ปน สมเยน มหา อกาลเมโฆ ปาวสฺสิ, มหา อุทกวาหโก สญฺชายิ, ยสฺมิํ ปเทเส ภควา วิหรติ โส ปเทโส อุทเกน น โอตฺถโฏ โหติฯ อถ โข ภควโต เอตทโหสิ – ‘‘ยํนูนาหํ สมนฺตา อุทกํ อุสฺสาเรตฺวา มเชฺฌ เรณุหตาย ภูมิยา จงฺกเมยฺย’’นฺติฯ อถ โข ภควา สมนฺตา อุทกํ อุสฺสาเรตฺวา มเชฺฌ เรณุหตาย ภูมิยา จงฺกมิฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ‘‘มาเหว โข มหาสมโณ อุทเกน วูโฬฺห อโหสี’’ติ นาวาย สมฺพหุเลหิ ชฏิเลหิ สทฺธิํ ยสฺมิํ ปเทเส ภควา วิหรติ, ตํ ปเทสํ อคมาสิฯ อทฺทสา โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ภควนฺตํ สมนฺตา อุทกํ อุสฺสาเรตฺวา มเชฺฌ เรณุหตาย ภูมิยา จงฺกมนฺตํ, ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘อิทํ นุ ตฺวํ, มหาสมณา’’ติฯ ‘‘อยมหมสฺมิ, กสฺสปา’’ติ ภควา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา นาวาย ปจฺจุฏฺฐาสิฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว , ยตฺร หิ นาม อุทกมฺปิ น ปวาหิสฺสติ, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’’นฺติฯ

อถ โข ภควโต เอตทโหสิ – ‘‘จิรมฺปิ โข อิมสฺส โมฆปุริสสฺส เอวํ ภวิสฺสติ ‘มหิทฺธิโก โข มหาสมโณ มหานุภาโว, น เตฺวว จ โข อรหา ยถา อห’นฺติ, ยํนูนาหํ อิมํ ชฏิลํ สํเวเชยฺย’’นฺติฯ อถ โข ภควา อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ เอตทโวจ – ‘‘เนว จ โข ตฺวํ, กสฺสป, อรหา, นาปิ อรหตฺตมคฺคสมาปนฺโน, สาปิ เต ปฏิปทา นตฺถิ, ยาย ตฺวํ อรหา วา อสฺสสิ อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปนฺโน’’ติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘ลเภยฺยาหํ, ภนฺเต, ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยํ อุปสมฺปท’’นฺติฯ ‘‘ตฺวํ โขสิ, กสฺสป, ปญฺจนฺนํ ชฏิลสตานํ นายโก วินายโก อคฺโค ปมุโข ปาโมกฺโข, เตปิ ตาว อปโลเกหิ, ยถา เต มญฺญิสฺสนฺติ, ตถา เต กริสฺสนฺตี’’ติฯ อถ โข อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล เยน เต ชฏิลา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา เต ชฏิเล เอตทโวจ – ‘‘อิจฺฉามหํ, โภ, มหาสมเณ พฺรหฺมจริยํ จริตุํ, ยถา ภวนฺโต มญฺญนฺติ ตถา กโรนฺตู’’ติฯ ‘‘จิรปฏิกา มยํ, โภ, มหาสมเณ อภิปฺปสนฺนา, สเจ ภวํ มหาสมเณ พฺรหฺมจริยํ จริสฺสติ, สเพฺพว มยํ มหาสมเณ พฺรหฺมจริยํ จริสฺสามา’’ติฯ อถ โข เต ชฏิลา เกสมิสฺสํ ชฏามิสฺสํ ขาริกาชมิสฺสํ อคฺคิหุตมิสฺสํ อุทเก ปวาเหตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจุํ – ‘‘ลเภยฺยาม มยํ, ภนฺเต, ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยาม อุปสมฺปท’’นฺติฯ ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ ภควา อโวจ – ‘‘สฺวากฺขาโต ธโมฺม, จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา’’ติฯ สาว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิฯ

อทฺทสา โข นทีกสฺสโปป ชฏิโล เกสมิสฺสํ ชฏามิสฺสํ ขาริกาชมิสฺสํ อคฺคิหุตมิสฺสํ อุทเก วุยฺหมาเน, ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มาเหว เม ภาตุโน อุปสโคฺค อโหสี’’ติ, ชฏิเล ปาเหสิ – ‘‘คจฺฉถ เม ภาตรํ ชานาถา’’ติ, สามญฺจ ตีหิ ชฏิลสเตหิ สทฺธึ เยนายสฺมา อุรุเวลกสฺสโป เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อุรุเวลกสฺสปํ เอตทโวจ – ‘‘อิทํ นุ โข, กสฺสป, เสโยฺย’’ติ? ‘‘อามาวุโส, อิทํ เสโยฺย’’ติฯ อถ โข เต ชฏิลา เกสมิสฺสํ ชฏามิสฺสํ ขาริกาชมิสฺสํ อคฺคิหุตมิสฺสํ อุทเก ปวาเหตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจุํ – ‘‘ลเภยฺยาม มยํ, ภนฺเต, ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยาม อุปสมฺปท’’นฺติฯ ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ ภควา อโวจ – ‘‘สฺวากฺขาโต ธโมฺม, จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา’’ติฯ สาว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิฯ

อทฺทสา โข คยากสฺสโปป ชฏิโล เกสมิสฺสํ ชฏามิสฺสํ ขาริกาชมิสฺสํ อคฺคิหุตมิสฺสํ อุทเก วุยฺหมาเน, ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มาเหว เม ภาตูนํ อุปสโคฺค อโหสี’’ติ, ชฏิเล ปาเหสิ – ‘‘คจฺฉถ เม ภาตโร ชานาถา’’ติ, สามญฺจ ทฺวีหิ ชฏิลสเตหิ สทฺธึ เยนายสฺมา อุรุเวลกสฺสโป เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อุรุเวลกสฺสปํ เอตทโวจ – ‘‘อิทํ นุ โข, กสฺสป, เสโยฺย’’ติ? ‘‘อามาวุโส, อิทํ เสโยฺย’’ติฯ อถ โข เต ชฏิลา เกสมิสฺสํ ชฏามิสฺสํ ขาริกาชมิสฺสํ อคฺคิหุตมิสฺสํ อุทเก ปวาเหตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจุํ – ‘‘ลเภยฺยาม มยํ, ภนฺเต, ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยาม อุปสมฺปท’’นฺติฯ ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ, ภควา อโวจ – ‘‘สฺวากฺขาโต ธโมฺม, จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา’’ติฯ สาว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิฯ

> ‘‘ภควโต อธิฏฺฐาเนน ปญฺจ กฏฺฐสตานิ น ผาลิยึสุ, ผาลิยึสุ, อคฺคี น อุชฺชลิยึสุ, อุชฺชลิยึสุ, น วิชฺฌายึสุ, วิชฺฌายึสุ, ปญฺจ มนฺทามุขิสตานิ อภินิมฺมินิ, เอเตน นเยน อฑฺฒุฑฺฒปาฏิหาริยสหสฺสานิ โหนฺติฯ

‘‘อถ โข ภควา อุรุเวลายํ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน คยาสีสํ เตน จาริกํ ปกฺกามิ มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ สหเสฺสน สเพฺพเหว ปุราณชฏิเลหิฯ ตตฺร สุทํ ภควา คยายํ วิหรติ คยาสีเส สทฺธึ ภิกฺขุสหเสฺสนฯ ตตฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามเนฺตสิ (สํ. นิ. ๔.๒๘) – ‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตํ, กิญฺจ, ภิกฺขเว, สพฺพํ อาทิตฺตํ, จกฺขุ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตํ, รูปา อาทิตฺตา, จกฺขุวิญฺญาณํ อาทิตฺตํ, จกฺขุสมฺผโสฺส อาทิโตฺต, ยมิทํ จกฺขุ สมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา ตมฺปิ อาทิตฺตํฯ เกน อาทิตฺตํ, ราคคฺคินา โทสคฺคินา โมหคฺคินา อาทิตฺตํ, ชาติยา ชราย มรเณน โส เกหิ ปริเทเวหิ ทุเกฺขหิ โทมนเสฺสหิ อุปายาเสหิ อาทิตฺตนฺติ วทามิ? โสตํ อาทิตฺตํ, สทฺทา อาทิตฺตา…เป.… ฆานํ อาทิตฺตํ, คนฺธา อาทิตฺตา…เป.… ชิวฺหา อาทิตฺตา, รสา อาทิตฺตา…เป.… กาโย อาทิโตฺต, โผฏฺฐพฺพา อาทิตฺตา…เป.… มโน อาทิ โตฺต, ธมฺมา อาทิตฺตา, มโนวิญฺญาณํ อาทิตฺตํ, มโนสมฺผโสฺส อาทิโตฺต, ยมิทํ มโน สมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา ตมฺปิ อาทิตฺตํฯ เกน อาทิตฺตํ, ราคคฺคินา โทสคฺคินา โมหคฺคินา อาทิตฺตํ, ชาติยา ชราย มรเณน โส เกหิ ปริเทเวหิ ทุเกฺขหิ โทมนเสฺสหิ อุปายาเสหิ อาทิตฺต’’’นฺติ วทามิฯ

‘‘เอวํ ปสฺสํ, ภิกฺขเว, สุตวา อริยสาวโก จกฺขุสฺมิมฺปิ นิพฺพินฺทติ, รูเปสุปิ นิพฺพินฺท ติ, จกฺขุวิญฺญาเณปิ นิพฺพินฺทติ, จกฺขุสมฺผเสฺสปิ นิพฺพินฺทติ, ยมิทํ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจ ยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา ตสฺมิมฺปิ นิพฺพินฺทติฯ โสตสฺ มิมฺปิ นิพฺพินฺทติ, สเทฺทสุปิ นิพฺพินฺทติ…เป.… ฆานสฺมิมฺปิ นิพฺพินฺทติ, คเนฺธสุปิ นิพฺพินฺทติ…เป.… ชิวฺหายปิ นิพฺพินฺทติ, รเสสุปิ นิพฺพินฺทติ…เป.… กายสฺมิมฺปิ นิพฺพินฺทติ, โผฏฺฐเพฺพสุปิ นิพฺพินฺทติ…เป.… มนสฺมิมฺปิ นิพฺพินฺทติ, ธเมฺมสุปิ นิพฺพินฺทติ, มโนวิญฺญาเณปิ นิพฺพินฺทติ, มโนสมฺผเสฺสปิ นิพฺพินฺทติ, ยมิทํ มโน สมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา ตสฺมิมฺปิ นิพฺพินฺท ติฯ นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ , วิราคา วิมุจฺจติ, วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหติ, ‘ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตายา’ติ ปชานาตี’’ติฯ

อิมสฺมิญฺจ ปน เวยฺยากรณสฺมึ ภญฺญมาเน ตสฺส ภิกฺขุสหสฺสสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺ ตานิ วิมุจฺจึสุฯ

๒๙. เอวํ อาทิตฺตปริยายเทสนํ สุตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ สมฺปโตฺต นทีกสฺสโป เถโร โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต**ติอาทิม าหฯ ตตฺถ **อคฺคผล**นฺติ อุตฺตมผลํ, อตฺตนา โรปิตอมฺพรุกฺขสฺส อาทิมฺหิ คหิตผลํ วาฯ เสสํ สุ วิเญฺญยฺยเมวาติฯ

นทีกสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. คยากสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา

ตติยาปทาเน **อชินจมฺมวโตฺถ**หนฺติอาทิกํ อายสฺมโต คยากสฺสปเตฺถรสฺส อปทานํฯ อ ยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึสก เปฺป สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปโตฺต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญายตเน อสฺสมํ มาเปตฺวา วนมูลผลาหาโร วสติฯ เตน จ สมเยน ภควา เอโก อทุติโย ตสฺส อสฺสมสมีเปนาคจฺฉิ, โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺ

นมานโส อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต เวลํ โอโลเกนฺโต มโนหรานิ โกลผลานิ สตฺถุ อุปเนสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ทฺวีหิ ตาปสสเตหิ สทฺธึ คยาย วิหรติฯ คยาย วสนฺโต หิสฺส กสฺสปโคตฺตตาย จ **คยากสฺสโป**ติ สมญฺญา อโหสิฯ โส ภควโต สทฺธึ ปริสาย เอหิภิกฺขูปสมฺปทํ ทตฺวา นทีกสฺสปสฺส วุตฺตนเยน อาทิตฺตปริยาย เทสนาย โอวทิยมาโน อรหตฺต ปติฏฺฐาสิฯ

๓๕. โส อรหตฺตํ ปตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **อชินจมฺมวตฺถ**นฺติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **อชินจมฺมวตฺถ**นฺติ ตาปสปพฺพชิตตฺตา อชินจมฺมนิวาสนปาวุรโณติ อตฺโถฯ **ขาริภารธโร**ติ ตาปสกาเล ตาปสปริกฺขารปริปุณฺณกาชธโรติ อตฺโถฯ ขาริกตาปสปริกฺขาเร ปูเรตฺวาฯ **โกลํ อหาสิ อสฺสม**นฺติ โกลผลํ อสฺสเม ปูเรตฺวา อสฺสเม นิสินฺนนฺติ อตฺโถฯ **อโคปยิ**นฺติ ปาเฐ โกลผลํ ปริเยสิตฺวา อสฺสมํ โคเปสึ รกฺขินฺติ อตฺโถฯ เสสํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

คยากสฺสปเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๔. กิมิลเตฺถรอปทานวณฺณนา

จตุตฺถาปทาเน **นิพฺพุเต กกุสนฺธมฺหี**ติอาทิกํ อายสฺมโต กิมิลเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต กกุสนฺธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต ปรินิพฺพุเต สตฺถริ ตสฺส ธาตุโย อุทฺทิสฺส สลลมาลาหิ มณฺฑปํ กาเรตฺวา ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน ตาวตึเสสุ อุปฺปชฺชิตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **กิมิโล**ติ ตสฺส นามํ อกาสิฯ โส วยปฺปตฺโต โภคสมฺปตฺติยา ปมตฺโต วิหรติฯ ตสฺส ญาณปริปากํ ญตฺวา สํเวคชนนตฺถํ อนุปิยายํ วิหรนฺโต สตฺถา ปฐมโยพฺพเน ฐิตํ รมณียํ อิตฺถิรูปํ อภินิมฺมินิตฺวา ปุรโต ทเสฺสตฺวา ปุน อนุกฺกเมน ยถา ชราโรควิปตฺตีหิ อภิภูตา ทิสฺสติ, ตถา อกาสิฯ ตํ ทิสฺวา กิมิลกุมาโร อติวิย สํเวคชาโต อตฺตโน สํเวคํ ปกาเสนฺโต ภควโต ปากฏํ กตฺวา ลทฺธานุสาสโน อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๔๒. โส อรหตฺตํ ปตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **นิพฺพุเต กกุสนฺธมฺหี**ติอาทิมาหฯ **พฺราหฺมณมฺหิ วุสีมตี**ติ ปญฺจหิ วสิตาหิ วสิปฺปตฺตมฺหิ ภควติฯ พฺราหฺมณสฺส สพฺพคุณคเณหิ มณฺฑิตตฺตา อภิวูฬฺหีตตฺตา พฺราหฺมณมฺหิ กกุสเนฺธ ภควติ ปรินิพฺพุเตติ อตฺโถฯ เสสํ สพฺพํ อุตฺตานเมวาติฯ

กิมิลเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. วชฺชิปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา

สหสฺสรํสี ภควาติอาทิกํ อายสฺมโต วชฺชิปุตฺตเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินนฺโต อิโต จตุนฺวุติกปฺเป เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ ภิกฺขาย คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กทลิผลานิ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ ลิจฺฉวิราชกุมาโร หุตฺวา นิพฺพตฺติ, วชฺชิราชปุตฺตตฺตา **วชฺชิปุโตฺต**เตฺววสฺส สมญฺญาฯ โส ทหโร หุตฺวา หตฺถิสิปฺปาทิสิกฺขนกาเลปิ เหตุ

สมฺปนฺนตาย นิสฺสรณชฺฌาสโยว หุตฺวา วิจรนฺโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กตฺวา นจิรสฺเสว ฉฬภิญฺโญ อโหสิฯ ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา อปรภาเค อจิรปรินิพฺพุเต สตฺถริ ธมฺมํ สงฺคายิตุํ สเงฺกตํ กตฺวา มหาเถเรสุ ตตฺถ ตตฺถ วิหรเนฺตสุ เอกทิวสํ อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เสขํเยว สมานํ มหติยา ปริสาย ปริวุตํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา ตสฺส อุปริมคฺคาธิคมาย อุสฺสาหํ ชเนโนฺต –

> ‘‘รุกฺขมูลคหนํ ปสกฺกิย, นิพฺพานํ หทยสฺมิํ โอปิย;
> ฌาย โคตม มา จ ปมาโท, กิํ เต พิฬิพิฬิกา กริสฺสตี’’ติฯ (เถรคา. ๑๑๙) – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **รุกฺขมูลคหน**นฺติ รุกฺขมูลภูตํ คหนํ, คหนญฺหิ อตฺถิ, น รุกฺขมูลํ, รุกฺขมูลญฺจ อตฺถิ, น คหนํ, เตสุ รุกฺขมูลคฺคหเณน ฐานสฺส ฉายาย สมฺปนฺนตาย วาตาตปปริสฺสยาภาวํ ทีเปติ, คหนคฺคหเณน นิวาตภาเวน วาตปริสฺสยาภาวํ ชนสมฺพาธาภาวญฺจ ทเสฺสติ, ตทุภเยน จ ภาวนาโยคฺยตํฯ **ปสกฺกิยา**ติ อุปคนฺตฺวาฯ **นิพฺพานํ หทยสฺมิํ โอปิยา**ติ ‘‘เอวํ มยา ปฏิปชฺชิตฺวา นิพฺพานํ อธิคนฺตพฺพ’’นฺติ นิพฺพุติํ หทเย ฐเปตฺวา จิเตฺต กตฺวาฯ **ฌายา**ติ ติลกฺขณูปนิชฺฌาเนน ฌาย, วิปสฺสนาภาวนาสหิตํ มคฺคภาวนํ ภาเวหิฯ **โคตมา**ติ ธมฺมภณฺฑาคาริกํ โคเตฺตนาลปติฯ **มา จ ปมาโท**ติ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ มา ปมาทํ อาปชฺชิฯ อิทานิ ยาทิโส เถรสฺส ปมาโท, ตํ ปฏิเกฺขปวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘กิํ เต พิฬิพิฬิกา กริสฺสตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **พิฬิพิฬิกา**ติ พิฬิพิฬิกิริยา, พิฬิพิฬีติสทฺทปวตฺติ ยถา นิรตฺถกา, เอวํ พิฬิพิฬิกาสทิสา ชนปญฺญตฺติฯ **กิํ เต กริสฺสตี**ติ กีทิสํ อตฺถํ ตุยฺหํ สาเธสฺสติ, ตสฺมา ชนปญฺญตฺติํ ปหาย สทตฺถปสุโต โหหีติ โอวาทํ อทาสิฯ

ตํ สุตฺวา อเญฺญหิ วุเตฺตน วิสฺสคนฺธวายนวจเนน สํเวคชาโต พหุเทว รตฺติํ จงฺกเมน วีตินาเมโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา มญฺจเก นิสินฺนมโตฺตว ‘‘กิญฺจิ สยามี’’ติ สีสํ พิโมฺพหนมสมฺปตฺตํ ปาทํ ภูมิโต อุคฺคตํ สรีรสฺส อากาสคตกฺขเณเยว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๔๙. วชฺชิปุตฺตเตฺถโร อปรภาเค โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สหสฺสรํสี ภควา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สหสฺสรํสี**ติ เอตฺถ ‘‘อเนกสตสหสฺสรํสี’’ติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ‘‘สหสฺสรํสี’’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

วชฺชิปุตฺตเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๖. อุตฺตรเตฺถรอปทานวณฺณนา

ฉฏฺฐาปทาเน **สุเมโธ นาม สมฺพุโทฺธ**ติอาทิกํ อายสฺมโต อุตฺตรสามเณรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล วิชฺชาธโร หุตฺวา อากาเสน วิจรติฯ เตน จ สมเยน สตฺถา ตเสฺสว อนุคฺคณฺหนตฺถํ วนนฺตเร อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิ ฉพฺพณฺณพุทฺธรํสิโย วิสฺสเชฺชโนฺตฯ โส อนฺตลิเกฺขน คจฺฉโนฺต ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อากาสโต โอรุยฺห สุวิสุเทฺธหิ วิปุเลหิ กณิการปุเปฺผหิ ภควนฺตํ ปูเชสิ, ปุปฺผานิ พุทฺธานุภาเวน สตฺถุ อุปริ ฉตฺตากาเรน อฏฺฐํสุ, โส เตน ภิเยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนจิโตฺต หุตฺวา อปรภาเค กาลํ กตฺวา ตาวติํเสสุ นิพฺพตฺติตฺวา ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต ยาวตายุกํ ตตฺถ ฐตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราช

คเห พฺราหฺมณมหาสาลสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อุตฺตโร**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺตึ คนฺตฺวา ชาติยา รูเปน วิชฺชาย วเยน สีลาจาเรน จ โลกสฺส สมฺภาวนีโย ชาโตฯ

ตสฺส ตํ สมฺปตฺตึ ทิสฺวา วสฺสกาโร มคธมหามโตฺต อตฺตโน ธีตรํ ทาตุกาโม หุตฺวา อตฺตโน อธิปฺปายํ ปเวเทสิฯ โส นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา กาเลน กาลํ ธมฺมเสนาปตึ ปยิรุปาสโนฺต ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วตฺตสมฺปโนฺน หุตฺวา เถรํ อุปฏฺฐหติฯ

เตน จ สมเยน เถรสฺส อญฺญตโร อาพาโธ อุปฺปโนฺน, ตสฺส เภสชฺชตฺถาย อุตฺตโร สามเณโร ปาโตว ปตฺตจีวรมาทาย วิหารโต นิกฺขโนฺต อนฺตรามเคฺค ตฬากสฺส สมีเป ปตฺตํ ฐเปตฺวา อุทกสมีปํ คนฺตฺวา มุขํ โธวติฯ อถ อญฺญตโร อุมงฺคโจโร กตกมฺโม อารกฺขปุริเสหิ อนุพโทฺธ อคฺคมเคฺคน นครโต นิกฺขมิตฺวา ปลายโนฺต อตฺตนา คหิตํ รตนภณฺฑิกํ สามเณรสฺส ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา ปลายิฯ สามเณโรปิ ปตฺตสมีปํ อุปคโตฯ โจรํ อนุพนฺธนฺตา ราชปุริสา สามเณรสฺส ปเตฺต ภณฺฑิกํ ทิสฺวา ‘‘อยํ โจโร, อิมินา โจริยํ กต’’นฺติ สามเณรํ ปจฺฉาพาหํ พนฺธิตฺวา วสฺสการสฺส พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสสุํฯ วสฺสกาโร จ ตทา รโญฺญ วินิจฺฉเย นิยุโตฺต หุตฺวา เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสติ, โส ‘‘ปุเพฺพ มม วจนํ นาทิยิ, สุทฺธปาสณฺฑิเยสุ ปพฺพชี’’ติ (เถรคา. อฏฺฐ. ๑.อุตฺตรเตฺถรคาถาวณฺณนา) กมฺมํ อโสเธตฺวา ฆาตุกามตฺตาว ชีวนฺตเมว ตํ สูเล อุตฺตาเสสิฯ

อถสฺส ภควา ญาณปริปากํ โอโลเกตฺวา ตํ ฐานํ คนฺตฺวา วิปฺผุรนฺตหตฺถนขมณิมยูขสมฺภินฺนสิตาภตาย ปคฺฆรนฺตชาติหิงฺคุลกสุวณฺณรสธารํ วิย ชาลาคุณฺฐิตมุทุตลุนทีฆงฺคุลิหตฺถํ อุตฺตรสฺส สีเส ฐเปตฺวา ‘‘อุตฺตร, อิทํ เต ปุริมกมฺมสฺส ผลํ อุปฺปนฺนํ, ตตฺถ ตยา ปจฺจเวกฺขณพเลน อธิวาสนา กาตพฺพา’’ติ วตฺวา อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ เทเสสิฯ อุตฺตโร อมตาภิเสกสทิเสน สตฺถุ หตฺถสมฺผเสฺสน สญฺชาตปฺปสาทโสมนสฺสตาย อุฬารปีติปาโมชฺชํ ปฏิลภิตฺวา ยถาปริจิตํ วิปสฺสนามคฺคํ สมารูโฬฺห ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา สตฺถุ จ เทสนาวิลาเสน ตาวเทว มคฺคปฏิปาฏิยา สเพฺพ กิเลเส เขเปตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา สูลโต อุฏฺฐหิตฺวา ปรานุทฺทยาย อากาเส ฐตฺวา ปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ มหาชโน อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต อโหสิฯ ตาวเทวสฺส วโณ สํรูฬฺหิ, โส ภิกฺขูหิ, ‘‘อาวุโส, ตาทิสทุกฺขํ อนุภวโนฺต กถํ ตฺวํ วิปสฺสนํ อนุยุญฺชิตุํ อสกฺขี’’ติ ปุโฏฺฐ, ‘‘ปเคว เม, อาวุโส, สํสาเร อาทีนโว, สงฺขารานญฺจ สภาโว สุทิโฏฺฐ, เอวาหํ ตาทิสํ ทุกฺขํ อนุภวโนฺตปิ อสกฺขึ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา วิเสสํ อธิคนฺตุ’’นฺติ อาหฯ ‘‘ปุพฺพชาติยา ทหรกาเล มกฺขิกํ คเหตฺวา นิมฺพสูลกํ คเหตฺวา สูลาโรปนกีฬํ ปฏิจฺจ เอวํ อเนกชาติสเตสุ สูลาโรปนทุกฺขมนุภวิตฺวา อิมาย ปริโยสานชาติยา เอวรูปํ ทุกฺขมนุภูต’’นฺติ อาหฯ

๕๕. อถ อปรภาเค ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **สุเมโธ นาม สมฺพุโทฺธ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อนุตฺตานปทวณฺณนเมว กริสฺสามฯ

๕๗. **วิชฺชาธโร ตทา อาสิ**นฺติ พาหิรกมนฺตาทิวิชฺชาสิทฺธิยา อากาสคามิสมโตฺถ หุตฺวา จรณวเสน ตํ วิชฺชํ รกฺขิตฺวา อวินาเสตฺวา ปริหรณวเสน วิชฺชาธรโยนิ อาสึ อโหสินฺติ อโตฺถฯ **อนฺตลิกฺขจโร อห**นฺติ อนฺตํ ปริโยสานํ โกฏึ ลิขเต สํกริสฺสตีติ อนฺตลิกฺขํฯ อถ วา อนฺตํ ปริโยสานํ ลิขฺยเต โอโลกิยเต เอเตนาติ อนฺตลิกฺขํ, ตสฺมึ อนฺตลิเกฺข, อากาเส จรณสีโล อหนฺติ อโตฺถฯ **ติสูลํ สุกตํ คยฺหา**ติ ติขิณํ สูลํ, อคฺคํ อาวุธํฯ ติสูลํ สุนฺทรํ กตํ, โกฏฺฏนฆํสนมทฺ

ทนปหรณวเสน สุฎฺธุ กตํ สูลาวุธํ คยฺห คเหตฺวา อมฺพรโต คจฺฉามีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพํ เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตาว นยานุโยเคน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อุตฺตรเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๗. อปรอุตฺตรเตฺถรอปทานวณฺณนา

สตฺตมาปทาเน **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิกํ อายสฺมโต อปรสฺส อุตฺตรเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต จตุนฺนวุติกเปฺป สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา สาสเน ลทฺธปฺปสาโท หุตฺวา อุปาสกตฺตํ นิเวเทสิฯ โส สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อตฺตโน ญาตเก สนฺนิปาเตตฺวา พหุปูชาสกฺการํ สํหริตฺวา ธาตุปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมเน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาเกเต พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อุตฺตโร**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต เกนจิเทว กรณีเยน สาวตฺถิํ คโต กณฺฑมฺพมูเล กตํ ยมกปาฎิหาริยํ ทิสฺวา ปสีทิตฺวา ปุน กาฬการามสุตฺตเทสนาย อภิวฑฺฒมานสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สตฺถารา สทฺธิํ ราชคหํ คนฺตฺวา อุปสมฺปทํ ลภิตฺวา ตเถว จรโนฺต วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา สตฺถริ สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต พุทฺธุปฎฺฐานตฺถํ ราชคหโต สาวตฺถิํ อุปคโต ภิกฺขูหิ – ''กิํ, อาวุโส, ปพฺพชฺชากิจฺจํ ตยา มตฺถกํ ปาปิต''นฺติ ปุโฎฺฐ อญฺญํ พฺยากาสิฯ

๙๓. อรหตฺตํ ปน ปตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **นิพฺพุเต โลกนาถมฺหี**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อปรอุตฺตรเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๘. ภทฺทชิเตฺถรอปทานวณฺณนา

อฎฺฐมาปทาเน **โอคยฺหาหํ โปกฺขรณิ**นฺติอาทิกํ อายสฺมโต ภทฺทชิเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิเปฺปสุ ปารํ คนฺตฺวา กาเม ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญายตเน อสฺสมํ กาเรตฺวา วสโนฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ อากาเสน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฎฺฐาสิฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ ทิสฺวา อากาสโต โอตริฯ โอติณฺณสฺส ปน ภควโต มธุญฺจ ภิสมุฬาลญฺจ สปฺปิขีรญฺจ อุปนาเมสิ, ตสฺส ตํ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทาย ปฎิคฺคเหตฺวา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมเน ตุสิเตสุ นิพฺพโตฺต ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล มหทฺธโน เสฎฺฐิ หุตฺวา อฎฺฐสฎฺฐิภิกฺขุสตสหสฺสํ โภเชตฺวา ติจีวเรน อจฺฉาเทสิฯ

เอวํ พหุํ กุสลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา มนุสฺสโลเกสุ อุปฺปโนฺน พุทฺธสุเญฺญ โลเก ปญฺจ ปเจฺจกพุทฺธสตานิ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฎฺฐหิตฺวา ตโต จุโต ราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา รชฺชํ อนุสาสโนฺต อตฺตโน ปุตฺตํ ปเจฺจกโพธิํ อธิคนฺตฺวา ฐิตํ อุปฎฺฐหิตฺวา ตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส ธาตุโย คเหตฺวา เจติยํ กตฺวา ปูเชสิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ตานิ ตานิ ปุญฺญานิ กตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ภทฺทิยนคเร อสีติโกฎิวิภวสฺส ภทฺทิยเสฎฺฐิสฺส เอกปุตฺต

โก หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **ภทฺทชี**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ตสฺส กิร อิสฺสริยโภคปริวารสมฺปตฺติ จริมภเว โพธิสตฺตสฺส วิย อโหสิฯ

ตทา สตฺถา สาวตฺถิยํ วสิตฺวา ภทฺทชิกุมารํ สงฺคณฺหนตฺถาย มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ ภทฺทิยนครํ คนฺตฺวา ชาติยาวเน วสิ ตสฺส ญาณปริปากํ อาคมยมาโนฯ โสปิ อุปริปาสาเท นิสิโนฺน สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา โอโลเกโนฺต ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ โสตุํ คจฺฉนฺตํ มหาชนํ ทิสฺวา, ‘‘กตฺถายํ มหาชโน คจฺฉตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ การณํ สุตฺวา สยมฺปิ มหตา ปริวาเรน สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณโนฺต สพฺพาภรณปฏิมณฺฑิโตว สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหเตฺต ปน เตน อธิคเต สตฺถา ภทฺทิยเสฏฺฐิํ อามเนฺตสิ – ‘‘ตว ปุโตฺต อลงฺกตปฏิยโตฺต ธมฺมํ สุณโนฺต อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิ, เตนสฺส อิทาเนว ปพฺพชิตุํ ยุตฺตํ, โน เจ ปพฺพชิสฺสติ, ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติฯ เสฏฺฐิ ‘‘น มยฺหํ ปุตฺตสฺส ทหรเสฺสว สโต ปรินิพฺพาเนน กิจฺจํ อตฺถิ, ปพฺพาเชถ น’’นฺติ อาหฯ ตํ สตฺถา ปพฺพาเชตฺวา อุปสมฺปาเทตฺวา ตตฺถ สตฺตาหํ วสิตฺวา โกฏิคามํ ปาปุณิ, โส จ คาโม คงฺคาตีเร อโหสิ ฯ โกฏิคามวาสิโน จ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ปวเตฺตสุํฯ ภทฺทชิเตฺถโร สตฺถารา อนุโมทนาย อารทฺธมตฺตาย พหิคามํ คนฺตฺวา ‘‘คงฺคาตีเร มคฺคสมีเป สตฺถุ อาคตกาเล วุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ มหาเถเรสุ อาคจฺฉเนฺตสุปิ อวุฏฺฐหิตฺวา สตฺถุ อาคตกาเลเยว วุฏฺฐาสิฯ ปุถุชฺชนา ภิกฺขู – ‘‘อยํ อธุนา ปพฺพชิโต, มหาเถเรสุ อาคจฺฉเนฺตสุ มานถโทฺธ หุตฺวา น วุฏฺฐาสี’’ติ อุชฺฌายิํสุฯ

โกฏิคามวาสิโน สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ พหู นาวาสงฺฆาเฏ พนฺธิํสุฯ สตฺถา ‘‘ภทฺทชิสฺสานุภาวํ ปกาเสมี’’ติ นาวาย ฐตฺวา ‘‘กหํ ภทฺทชี’’ติ ปุจฺฉิฯ ภทฺทชิเตฺถโร – ‘‘โสหํ, ภเนฺต’’ติ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา อญฺชลิํ กตฺวา อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ‘‘เอหิ, ภทฺทชิ, อเมฺหหิ สทฺธิํ เอกนาวํ อภิรุหา’’ติฯ โส อุปฺปติตฺวา สตฺถุ ฐิตนาวายํ อฏฺฐาสิฯ สตฺถา คงฺคาย มเชฺฌ คตกาเล, ‘‘ภทฺทชิ, ตยา มหาปนาทกาเล อชฺฌาวุฏฺฐรตนปาสาโท กห’’นฺติ อาหฯ ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน นิมุโคฺค, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภทฺทชิ, สพฺรหฺมจารีนํ กงฺขํ ฉินฺทา’’ติฯ ตสฺมิํ ขเณ เถโร สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อิทฺธิพเลน คนฺตฺวา ปาสาทถูปิกํ ปาทงฺคุลนฺตเรน สนฺนิรุชฺฌิตฺวา ปญฺจวีสติโยชนํ ปาสาทํ คเหตฺวา อากาเส อุปฺปติ, อุปฺปตโนฺต จ ปญฺญาสโยชนานิ อุกฺขิปิฯ อถสฺส ปุริมภเว ญาตกา ปาสาทคเตน โลเภน มจฺฉกจฺฉปมณฺฑูกา หุตฺวา นิพฺพตฺตา ตสฺมิํ ปาสาเท อุฏฺฐหเนฺต ปริวตฺติตฺวา ปติํสุฯ สตฺถา เต สมฺปตเนฺต ทิสฺวา ‘‘ญาตกา เต, ภทฺทชิ, กิลมนฺตี’’ติ อาหฯ เถโร สตฺถุ วจเนน ปาสาทํ วิสฺสเชฺชสิฯ ปาสาโท ยถาฐาเนเยว ปติฏฺฐหิฯ สตฺถา ปารงฺคโต ภิกฺขูหิ – ‘‘กทา, ภเนฺต, ภทฺทชิเตฺถเรน อยํ ปาสาโท อชฺฌาวุโฏฺฐ’’ติ ปุโฏฺฐ **มหาปนาทชาตกํ** (ชา. ๑.๓.๔๐ อาทโย) กเถตฺวา พหุชนํ ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ

๙๘. เถโร ปน อรหตฺตํ ปโตฺต ปุพฺพสมฺภารํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **โอคยฺหาหํ โปกฺขรณิ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โอคยฺหาหํ โปกฺขรณิ**นฺติ ปุถุนานาอเนกมโหเฆหิ ขณิตตฺตา ‘‘โปกฺขรณี’’ติ ลทฺธนามํ ชลาสยํ โอคยฺห โอคเหตฺวา ปวิสิตฺวา อโชฺฌคาเหตฺวา ฆาสเหตุขาทนตฺถาย ตตฺถ โปกฺขรณิยํ ปวิสิตฺวา **ภิสํ** ปทุมปุณฺฑรีกมูลํ อุทฺธรามีติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานปทตฺถตฺตา จ นยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ภทฺทชิเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๙. สิวกเตฺถรอปทานวณฺณนา

นวมาปทาเน **เอสนาย จรนฺตสฺสา**ติอาทิกํ อายสฺมโต สิวกเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปตฺตํ อาทาย กุมฺมาสสฺส ปูเรตฺวา อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา **สิวโก**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโต เนกฺขมฺมชฺฌาสยตาย กาเม ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วิจรนฺโต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๑๗. อรหตฺตํ ปตฺวา โสมนสฺสชาโต อตฺตโน ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **เอสนาย จรนฺตสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สิวกเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๐. อุปวานเตฺถรอปทานวณฺณนา

ทสมาปทาเน **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิกํ อายสฺมโต อุปวานเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยํ กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต เกนจิ กมฺมจฺฉิเทฺทน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ทลิทฺทกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ ปรินิพฺพุเต ตสฺส ธาตุํ คเหตฺวา มนุสฺสเทวนาคครุฬยกฺขกุมฺภณฺฑคนฺธเพฺพหิ สตฺตรตนมเย สตฺตโยชนิเก ถูเป กเต ตตฺถ สุโธตํ อตฺตโน อุตฺตราสงฺคํ เวฬเคฺค อาพนฺธิตฺวา ธชํ กตฺวา ปูชํ อกาสิฯ ตํ คเหตฺวา อภิสมฺมตโก นาม ยกฺขเสนาปติ เทเวหิ เจติยปูชารกฺขณตฺถํ ฐปิโต อทิสฺสมานกาโย อากาเส ธาเรนฺโต เจติยํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ อกาสิฯ ตํ ทิสฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนมานโส อโหสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อุปวาโน**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต เชตวนปฏิคฺคหเณ พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ อถายสฺมา อุปวาโน ภควโต อุปฏฺฐาโก อโหสิ ฯ เตน จ สมเยน ภควโต วาตาพาโธ อุปฺปชฺชิฯ เถรสฺส คิหิสหาโย เทวหิโต นาม พฺราหฺมโณ สาวตฺถิยํ ปฏิวสติฯ โส เถรํ จตูหิ ปจฺจเยหิ ปวาเรสิฯ อถายสฺมา อุปวาโน นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา ตสฺส พฺราหฺมณสฺส นิเวสนํ อุปคจฺฉิฯ พฺราหฺมโณ ‘‘เกนจิ มเญฺญ ปโยชเนน เถโร อาคโต ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ‘‘วเทยฺยาถ, ภเนฺต, เกนโตฺถ’’ติ อาหฯ เถโร ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ปโยชนํ อาจิกฺขนฺโต –

‘‘อรหํ สุคโต โลเก, วาเตหาพาธิโก มุนิ;
สเจ อุโณฺหทกํ อตฺถิ, มุนิโน เทหิ พฺราหฺมณฯ

‘‘ปูชิโต ปูชเนยฺยานํ, สกฺกเรยฺยาน สกฺกโต;
อปจิโตปเจยฺยานํ, ตสฺส อิจฺฉามิ หาตเว’’ติฯ (เถรคา. ๑๘๕-๑๘๖) –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – โย อิมสฺมิํ โลเก ปูชเนยฺยานํ ปูเชตเพฺพหิ สกฺกาทีหิ เทเวหิ มหาพฺรหฺมาทีหิ จ พฺรเหฺมหิ ปูชิโต, สกฺกเรยฺยานํ สกฺกาตเพฺพหิ พิมฺพิสารโกสลราชาทีหิ สกฺกโต, อปเจยฺยานํ อปจายิตเพฺพหิ มเหสีหิ ขีณาสเวหิ อปจิโต, กิเลเสหิ อารกตฺตาทินา อรหํ, โสภน

คมนาทินา สุคโต สพฺพญฺญู มุนิ มยฺหํ สตฺถา เทวเทโว สกฺกานํ อติสกฺโก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา, โส ทานิ วาเตหิ วาตเหตุ วาตโกฺขภนิมิตฺตํ อาพาธิโก ชาโตฯ สเจ , พฺราหฺมณ, อุโณฺหทกํ อตฺถิ, ตสฺส วาตาพาธวูปสมนตฺถํ ตํ หาตเว อุปเนตุํ อิจฺฉามีติฯ

ตํ สุตฺวา พฺราหฺมโณ อุโณฺหทกํ ตทนุรูปํ วาตหรณฺจ เภสชฺชํ ภควโต อุปนาเมสิฯ เตน จ สตฺถุ โรโค วูปสมิฯ ตสฺส ภควา อนุโมทนํ อกาสิฯ

๑๒๒. อถายสฺมา อุปวาโน อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสโนฺต **ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปทุมุตฺตโร**ติอาทีนิ ปุเพฺพ วุตฺตตฺถาเนวฯ

๑๒๓. **มหาชนา สมาคมฺมา**ติ สกลชมฺพุทีปวาสิโน ราสิภูตาติ อโตฺถฯ **จิตกํ กตฺวา**ติ โยชนุเพฺพธํ จนฺทนราสิจิตกํ กตฺวา ภควโต สรีรํ ตตฺถ อภิโรปยิํสูติ สมฺพโนฺธฯ

๑๒๔. **สรีรกิจฺจํ กตฺวานา**ติ อาทหนาติ อคฺคินา ทหนกิจฺจํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

๑๒๗-๒๘. **ชงฺฆา มณิมยา อาสี**ติ มนุเสฺสหิ กตถูเป ชงฺฆา ปุปฺผวาหตฺถํ จริตฏฺฐานํ มณิมยา อินฺทนีลมณินา กตาติ อโตฺถฯ **มยมฺปี**ติ สเพฺพ เทวา ถูปํ กริสฺสามาติ อโตฺถฯ

๑๒๙. **ธาตุ อาเวณิกา นตฺถี**ติ เทวมนุเสฺสหิ วิสุํ วิสุํ เจติยํ กาตุํ อาเวณิกา วิสุํ ธาตุ นตฺถิ, ตํ ทเสฺสโนฺต **สรีรํ เอกปิณฺฑิต**นฺติ อาหฯ อธิฏฺฐานพเลน สกลสรีรธาตุ เอกฆนสิลามยปฏิมา วิย เอกเมว อโหสีติ อโตฺถฯ **อิมมฺหิ พุทฺธถูปมฺหี**ติ สกลชมฺพุทีปวาสีหิ กตมฺหิ อิมมฺหิ สุวณฺณถูปมฺหิ มยํ สเพฺพ สมาคนฺตฺวา กญฺจุกถูปํ กริสฺสามาติ อโตฺถฯ

๑๓๓. **อินฺทนีลํ มหานีล**นฺติ อินฺทีวรปุปฺผวณฺณาภํ มณิ อินฺทนีลมณิฯ ตโต อธิกวณฺณตา มหามณิ อินฺทนีลมณโย จ มหานีลมณโย จ โชติรสมณิชาติรงฺคมณโย จ **เอกโต สนฺนิปาเตตฺวา** ราสี กตฺวา สุวณฺณถูเป กญฺจุกถูปํ กตฺวา อฉาทยุนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๑๔๔. **ปเจฺจกํ พุทฺธเสฏฺฐสฺสา**ติ พุทฺธุตฺตมสฺส ปติ เอกํ วิสุํ อุปริฉทเนน ถูปํ อกํสูติ อโตฺถฯ

๑๔๗. **กุมฺภณฺฑา คุยฺหกา ตถา**ติ กุมฺภมตฺตานิ อณฺฑานิ เยสํ เทวานํ เต กุมฺภณฺฑา, ปฏิจฺฉาเทตฺวา นิคุหิตฺวา ปฏิจฺฉาทนโต ครุฬา คุยฺหกา นาม ชาตา, เต กุมฺภณฺฑา คุยฺหกาปิ ถูปํ อกํสูติ อโตฺถฯ

๑๕๑. **อติโภนฺติ น ตสฺสาภา**ติ ตสฺส เจติยสฺส ปภํ จนฺทสูริยตารกานํ ปภา น อติโภนฺติ, น อโชฺฌตฺถรนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๕๘. **อหมฺปิ การํ กสฺสามี**ติ ตาทิโน โลกนาถสฺส ถูปสฺมิํ อหมฺปิ การํ ปุญฺญกิริยํ กุสลกมฺมํ ธชปฏากปูชํ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ

อุปวานเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

๑๑. รฏฺฐปาลเตฺถรอปทานวณฺณนา

เอกาทสมาปทาเน **ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต**ติอาทิกํ อายสฺมโต รฏฺฐปาลเตฺถรสฺส อปทานํฯ อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ตสฺส อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว หํสวตีนคเร คหปติมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต ปิตุ อจฺจเยน ฆราวาเส ปติฏฺฐิโต รตนโกฏฺฐาคารกมฺมิเกน ทสฺสิตํ อปริมาณํ กุลวํสานุคตํ ธนํ ทิสฺวา ‘‘อิมํ เอตฺตกํ ธนราสึ มยฺหํ อยฺยกปยฺยกาทโย อตฺตนา สทฺธึ คเหตฺวา คนฺตุํ นาสกฺขึสุ, มยา ปน คเหตฺวา คนฺตุํ วฏฺฏตี’’ติ จินฺเตตฺวา กปณทฺธิกาทีนํ มหาทานํ เทติฯ โส อภิญฺญาลาภึ เอกํ ตาปสํ อุปฏฺฐหนฺโต เตน เทวโลกาธิปจฺเจ อุยฺโยชิโต ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทโว หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส ตตฺถ เทวโลเก เทวรชฺชํ กโรนฺโต ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลเก ภินฺนํ รฏฺฐํ สนฺธาเรตุํ สมตฺถสฺส กุลสฺส เอกปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เตน จ สมเยน ปทุมุตฺตโร นาม ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจกฺโก เวเนยฺยสตฺตํ นิพฺพานมหานครสงฺขาตเขมนฺตภูมึ สมฺปาเปสิฯ อถ โส กุลปุตฺโต อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปตฺโต เอกทิวสํ อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คโต สตฺถารํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺโต ปริสปริยนฺเต นิสีทิฯ

เตน จ สมเยน สตฺถา เอกํ ภิกฺขุํ สทฺธาปพฺพชิตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ, ตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ตทตฺถาย จิตฺตํ ฐเปตฺวา สตสหสฺสภิกฺขุปริวารสฺส ภควโต มหตา สกฺกาเรน สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปณิธานํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส อนนฺตราเยน อิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ‘‘อนาคเต โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน สทฺธาปพฺพชิตานํ อโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ โส สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ วนฺทิตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จวิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิโต ทฺวานวุติกเปฺป ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล สตฺถุ เวมาติกภาติเกสุ ตีสุ ราชปุเตฺตสุ สตฺถารํ อุปฏฺฐหเนฺตสุ เตสํ ปุญฺญกิริยาย สหายกิจฺจํ อกาสิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ตํ ตํ พหุํ กุสลํ อุปจินิตฺวา สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กุรุรเฏฺฐ ถุลฺลโกฏฺฐิกนิคเม รฏฺฐปาลเสฏฺฐิเคเห นิพฺพตฺติ, ตสฺส ภินฺนํ รฏฺฐํ สนฺธาเรตุํ สมเตฺถ กุเล นิพฺพตฺตตฺตา **รฏฺฐปาโล**ติ วํสานุคตเมว นามํ อโหสิฯ โส มหตา ปริวาเรน วฑฺฒมโนฺต อนุกฺกเมน โยพฺพนํ ปโตฺต มาตาปิตูหิ ปติรูเปน ทาเรน สํโยเชตฺวา มหเนฺต จ ยเส ปติฏฺฐาปิโต ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสํ สมฺปตฺตึ ปจฺจนุโภติฯ อถ ภควา กุรุรเฏฺฐ ชนปทจาริกํ จรโนฺต ถุลฺลโกฏฺฐิกํ อนุปาปุณิฯ ตํ สุตฺวา รฏฺฐปาโล กุลปุโตฺต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ สตฺตวาเร ภตฺตเจฺฉเท กตฺวา กิเจฺฉน กสิเรน มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา สตฺถุ อาณตฺติยา อญฺญตรสฺส เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา โยนิโสมนสิกาเรน กมฺมํ กโรโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

๑๗๙-๑๘๐. อถายสฺมา อปรภาเค อตฺตโน ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวา โสมนสฺสชาโต ปุพฺพจริตาปทานํ ปกาเสนฺโต **ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต**ติอาทิมาหฯ **สุนาโค โส มยา ทิโนฺน**ติ ตทา มหาธนเสฏฺฐิ หุตฺวา สพฺพํ สาปเตยฺยํ ทานมุเข วิสฺสชฺชนสมเย สตฺตปฺปติโฏฺฐ สุนฺทโร นาโค หตฺถิราชา มยา ทิโนฺน อโหสิฯ ตํ ทเสฺสโนฺต **อีสาทโนฺต**ติอาทิมาหฯ อีสาทโนฺต รถอีสปฺปมาณทโนฺต, โส มยา ทิโนฺน หตฺถินาโคฯ **อุรูฬฺหวา**ติ ราชาวหนโยคฺคสมโตฺถ, ราชารโหวาฯ **เสตจฺฉโตฺต**ติ อลงฺการตฺถาย อุปฏฺฐหนเสตจฺฉตฺตสหิโตติ อโตฺถฯ **ปโสภิโต**ติ อาโรหปริณาหวา รูปโสภาหิ สมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ **สกปฺปโน สหตฺถิโป**ติ หตฺถิอลงฺการสหิโต หตฺถิโคปกสหิโตติ อโตฺถฯ อิตฺถมฺภูโต หตฺถินาโค ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต มยา ทิโนฺนติ อโตฺถฯ

๑๘๑. มยา ภตฺตํ กาเรตฺวานาติ มยา การาปิตวิหาเร วสนฺตานํ โกฏิสงฺขานํ ภิกฺขูนํ นิจฺจภตฺตํ ปฏฺฐเปตฺวา มเหสิโน นิยฺยาเทสินฺติ สมฺพนฺโธฯ

๑๘๓. **ชลชุตฺตมนามโก**ติ ชลโต ชาโต ชลโช, กึ ตํ? ปทุมํ, ปทุเมน สมานนามตฺตา อุตฺตมตฺตา จ ปทุมุตฺตโร นาม ภควาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

รฎฺฐปาลเตฺถรอปทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

ฉปฺปญฺญาสมมหาวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

อิติ วิสุทฺธชนวิลาสินิยา อปทาน-อฏฺฐกถาย

เอตฺตาวตา พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกเตฺถราปทาน-อฏฺฐกถา สมตฺตาฯ

นิคมนกถา

สีหฬทีปเก อปฺปิจฺฉตาทิคุณวนฺตานํ เถรวํสปฺปทีปานํ อานนฺทเตฺถราทีนํ สพฺพสตฺตานํ ตณฺหามานทิฎฺฐาทโย เฉทนนิคฺคหวิเวจนาทฺยตฺถํ สตฺตหิ มาเสหิ อติวิย อาราธเนน ลทฺธ โกสเลฺลน โพธิสมฺภารํ คเวสเนฺตน สติธิติคติวีริยปรกฺกมเนฺตน มหาสมนฺตคุณโสภเนน ติปิฎกธเรน ปณฺฑิเตน อาภตํ อิมํ อปทาน-อฏฺฐกถํ สโพฺพ สเทวโลโก ชานาตูติฯ

อเนน โลภาทิมลา ปชานํ, จกฺขาทิโรคา วิวิธา จ ทุกฺขา;
กลหาทิภยา ทุกฺขิตา ชาตา, โจราทโยนฺตกรา จ โลเกฯ

นสฺสนฺตุ เม ปญฺจ เวรา จ ปาปา, นสฺสนฺตุ คิเมฺห ยถา วุฎฺฐิวาตา;
อฏฺฐงฺคิกมคฺควเรน ปตฺวา, นิพฺพานปุรํ ปฎิปาทยามิฯ

สพฺพทิฎฺฐิญฺจ มทฺทโนฺต, ราคโทสาทิปาปเก;
สํสารวฎฺฎํ ฉินฺทิตฺวา, อุเปมิ สคฺคโมกฺขเกฯ

อาณาเขตฺตมฺหิ สพฺพตฺถ, อวีจิมฺหิ ภวคฺคโต;
สเพฺพ ธมฺมานุยายนฺตุ, ตโย โลกา อุตฺปิ จาติฯ

อปทาน-อฏฺฐกถา สมตฺตาฯ